

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

İİBF DERGİSİ

e-ISSN
2667
405X

Cilt: 24
Sayı: 3
Yıl: 2022

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAHİBİ

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. Murat ATAN
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Cihan TANRIÖVEN
Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ
Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN
Prof. Dr. Selda AYDIN
Prof. Dr. Yücel UYANIK

EDİTÖR

Prof. Dr. Murat ATAN

BÖLÜM ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Edibe Asuman ATILLA
Prof. Dr. Furkan EMİRMAHMUTOĞLU
Prof. Dr. Latif ÖZTÜRK
Doç. Dr. Çiğdem ERDEM
Doç. Dr. Gökhan AYKAÇ
Doç. Dr. Hazal Iğın BAHÇECİ BAŞARMAK
Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU
Doç. Dr. Oğuzhan YAVUZ
Dr. Öğr. Üyesi Bilgen TAŞDOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Güler KARAMAN
Dr. Öğr. Üyesi İrşat SARIALIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat TUTAR
Dr. Öğr. Üyesi Mesut ASLAN
Dr. Öğr. Üyesi Şahnaz KOÇOĞLU
Öğr. Gör. Aziz YILDIZ

İLETİŞİM

Münire DEMİRTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Beşevler/Ankara
Tel: +90 (312) 216 13 62
dergipark.org.tr/ahbvuibfd
iibfdergi@hbv.edu.tr

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin TİLEYLİOĞLU	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali HALICI	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın KESER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül MENGİ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bahadır TÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. E. Tuncay SENYEN KAPLAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan UYGUR	Uluslararası Final Üniversitesi
Prof. Dr. Erinc YELDAN	Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp Günay İSBİR	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat SEKMEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Füsün ARSAVA	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı Hakan YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Altan ÇABUK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim AOUBE	Hawaii University
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cahit GÜRAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CANITEZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nuran BAYRAM	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Öznur YÜKSEL	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Sedat MURAT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sertaç Hami BAŞEREN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol DURGUN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü KARATEPE	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi KESER	Girne Amerikan Üniversitesi

TASARIM-DİZGİ: Aziz YILDIZ

YAYIN TÜRÜ: Yerel Süreli

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
Hakemli bir dergidir. Dergimizde yayımlanan makaleler, yazarların kendilerini bağlamaktadır.
Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM (SBVT), SOBİAD, EBSCO ve ASOS Index tarafından taranmaktadır.
Yeni E- ISSN: 2667-405X
Eski ISSN: 2148-1792 (Elektronik), 1302-2024 (Basılı)

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

dergipark.org.tr/ahbvuibfd

Cilt: 24 Sayı: 3

İÇİNDEKİLER

Dijitalleşen Dünyada Değişen İstihdam Modelleri: Dijital Emek Platformlarında Çalışanlar Açısından Tehditler ve Fırsatlar	
Banu METİN	917-950
Örgütsel İletişim Doyumu ile İşe Angaje Olma Arasındaki İlişkide Örgüte Güvenin Aracılık Rolü	
Demet ÇAKIROĞLU, Tuğçe ŞİMŞEK	951-972
Risk İştahının Pay Piyasa Getirisi ve Volatilitesine Etkisi: FIEGARCH, NARDL ve Hatemi-J Modelleri ile Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma	
Emre Esat TOPALOĞLU, Çiğdem KURT CİHANGİR	973-1004
Türkiye’de Kadın Çalışmaları Üzerinden Siyaset ve Kamusal Alan	
Belma TOKUROĞLU	1005-1024
Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Duyarlılık Analizi (İng)	
Gülay DEMİR, Rahim ARSLAN	1025-1056
Enerji Verimliliği Endeksinin Ekonomik Faaliyet Üzerindeki Etkileri: G7 Ülkeleri Örneği (İng)	
Muhammed Şehid GÖRÜŞ, Önder ÖZGÜR	1057-1076
İklim Politikası Belirsizliği CO2 Emisyonunu Etkiler mi? ABD’den Ampirik Kanıtlar	
Mehmet DİNÇ	1077-1108
Kent ve Kalkınma İlişkisinde Filyos Örneği	
Seda TAPDIK	1109-1134
Türkiye’nin Çok Partili Siyasal Sisteme Geçiş Sürecinde Milli İrade Söylemi ve 1946 Genel Seçimleri	
Pınar AYDOĞAN	1135-1154
Küresel, Bölgesel ve Ulusal Gelişmeler Bağlamında 2014 Sonrası (Erdoğan Dönemi) Türk Dış Politikası	
Zehra DOĞAN	1155-1182
Türk Literatüründe Örgüt Kültürü Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi: 2010-2020 Yılları	
Berrak Deniz ÇETİNKAYA, Aykut GÖKSEL	1183-1204
Makine Öğrenmesi ile Finansal Zaman Serisi Tahminleme	
Seyyide DOĞAN, Yasin BÜYÜKKÖR	1205-1230
Vergi Planlaması Aracı Olarak Faaliyet Yeri Seçimi: İstanbul Finans Merkezi Örneği	
Muharem ÇAKIR, İskender Emrah KARAKAŞ	1231-1248
Doğrudan Yabancı Yatırımlar’ın Çevresel Kalite Üzerindeki Etkisi: Çin Örneği	
Mustafa NAİMOĞLU	1249-1266
Dijital Hizmetlerin Vergilendirilmesi ve Seçilmiş Ülke Uygulamaları	
Yücel ERGÜN	1267-1290
İkiz Açık Hipotezi Türkiye’de Geçerliliği: Zamanla Değişen Nedensellik Analizi	
Elif ERER	1291-1326
Psikolojik Sözleşme İhlâl Algısının İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Sağlık Alanında Çalışan Akademisyenlere Yönelik Bir Araştırma	
Nurullah BERBEROĞLU, Sezer KORKMAZ	1327-1352
Belirli İlçelerin İl Yapılması Milletvekilliği Dağılımında Bir Siyasi Partiye Avantaj Sağlar mı? 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri Örneği	
Kubilay DÜZENLİ, Tekin AVANER	1353-1384
AB Üyeliği Sonrası Çekya ve Değişen Siyasal Dinamikler	
Seda KAYA KARABULUT	1385-1398
Türk Dil Coğrafyasında “Kültürlerarası Etkileşim ve İletişim” Olgusu	
Alper KASIMOĞLU, Murat TAŞDAN	1399-1430
Yeni Kurumsal İktisadın Doğrudan Yabancı Yatırım Teorilerine Katkısı	
Diğdem PEKCAN	1431-1458
Türkiye’de Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri: Veri Madenciliği Teknikleri ile Bir Uygulama	
Mehmet Çağlar ÜNSAL, Şenol ALTAN	1459-1492
Kamu Politikaları Yapımında Çoklu Akımlar Çerçevesi	
Fatih ÇELİK	1493-1516
Türkiye’deki Birleşme/Devralma İşlemleri ile Makroekonomik Göstergeler Arasındaki İlişkilerin İktisadi Bir Analizi	
Berkay KURDOĞLU, İbrahim ŞAHİN	1517-1544
Meslek Lisesi Mezunlarının İstihdamı Üzerine İşverenlerin Görüşleri: Mobilya Sektöründe Bir İnceleme	
Sümeyya KUŞ GÜRBEY, Erdem CAM, Bahadır ARSLAN	1545-1576

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

dergipark.org.tr/ahbvuibfd

Volume: 24 Issue: 3

CONTENTS

Changing Employment Patterns in a Digitalizing World: Threats and Opportunities for Workers on Digital Labor Platforms Banu METİN	917-950
Mediating Role of Organizational Trust in The Relationship Between Organizational Communication Satisfaction and Work Engagement Demet ÇAKIROĞLU, Tuğçe ŞİMŞEK	951-972
The Effect of Risk Appetite on Equity Market Return and Volatility: A Study on Borsa İstanbul with FIEGARCH, NARDL and Hatemi-J Models Emre Esat TOPALOĞLU, Çiğdem KURT CİHANGİR	973-1004
Politics and Public Space in Turkey through Women's Studies Belma TOKUROĞLU	1005-1024
Sensitivity Analysis in Multi-Criteria Decision-Making Problems (Eng) Gülây DEMİR, Rahim ARSLAN	1025-1056
Effects of Energy Efficiency Index on Economic Activity: The Case of G7 Countries (Eng) Muhammed Şehid GÖRÜŞ, Önder ÖZGÜR	1057-1076
Does The Climate Policy Uncertainty Affect CO2 Emissions? Empirical Evidence from the USA Mehmet DİNÇ	1077-1108
The Example of Filyos In The Relationship Between Urban and Development Seda TAPDIK	1109-1134
The Discourse of National Will During Turkey's Transition to a Multi-Party Political System and the 1946 General Elections Pınar AYDOĞAN	1135-1154
Turkish Foreign Policy In The Erdogan Era (After 2014) In A Global, Regional And National Context Zehra DOĞAN	1155-1182
Bibliometric Analysis of Organizational Culture Studies in Turkish Literature: Years 2010-2020 Berrak Deniz ÇETİNKAYA, Aykut GÖKSEL	1183-1204
Financial Time Series Prediction Using Machine Learning Seyyide DOĞAN, Yasin BÜYÜKKÖR	1205-1230
Choose Of Activity Location As A Tax Planning Tool: The Case Of Istanbul Financial Center Muharrem ÇAKIR, İskender Emrah KARAKAŞ	1231-1248
The Impact of Foreign Direct Investments on Environmental Quality: The Case of China Mustafa NAİMOĞLU	1249-1266
Taxation of Digital Services and Practices from Selected Countries Yücel ERGÜN	1267-1290
The Validity Of Twin Deficits Hypothesis In Turkey: A Time-Varying Causality Analysis Elif ERER	1291-1326
The Effect of Perception of Psychological Contract Breach on Job Satisfaction: A Study on Academicians Working in the Field of Health Nurullah BERBEROĞLU, Sezer KORKMAZ	1327-1352
Does Making Certain Districts Provincial Provide an Advantage to a Political Party in the Distribution of Members of Parliament? Example Of June, 24 Parliamentary Elections Kubilay DÜZENLİ, Tekin AVANER	1353-1384
Czech Republic And Changing Political Dynamics After EU Membership Seda KAYA KARABULUT	1385-1398
The Phenomenon Of "Intercultural Interaction And Communication" In Turkish Language Geography Alper KASIMOĞLU, Murat TAŞDAN	1399-1430
Contribution of New Institutional Economics to Foreign Direct Investment Theories Diğdem PEKCAN	1431-1458
Life Satisfaction Levels in Turkey: An Application with Data Mining Techniques Mehmet Çağlar ÜNSAL, Şenol ALTAN	1459-1492
Multiple Streams Framework in Public Policy Making Fatih ÇELİK	1493-1516
An Economic Analysis of the Relationships Between Mergers/Acquisitions and Macroeconomic Indicators in Turkey Berkay KURDOĞLU, İbrahim ŞAHİN	1517-1544
Employers' Opinions on Employment of Vocational High School Graduates: A Review in the Furniture Industry Sümeyya KUŞ GÜRBEY, Erdem CAM, Bahadır ARSLAN	1545-1576

Dijitalleşen Dünyada Değişen İstihdam Modelleri: Dijital Emek Platformlarında Çalışanlar Açısından Tehditler ve Fırsatlar

Banu METİN*

Geliş Tarihi (Received): 15.08.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 08.09.2022

Öz

Ekonomik ve toplumsal yapıyı derinden etkileyen teknolojik gelişmeler ve yenilikler günümüzde daha önce benzeri görülmemiş bir hızla yaşanmaktadır. 1990'ların başında, bilgi ve iletişim teknolojisindeki ilerleme internetin hızla yayılmasına yol açarak ekonomideki birçok sektörü dönüştürmüştür; bölgesel, ulusal ve uluslararası piyasaları yeniden şekillendirmiştir. 2000'li yılların başından itibaren geniş bant bağlantısının yayılması ve yüksek hızlı internetin kullanımı dijital alt yapının hızlı bir biçimde gelişmesini sağlayarak, web tabanlı ekonomik işlemlerin önünü açmış ve dijital ekonominin temelini atmıştır. Dijital teknolojileri, altyapıyı, hizmetleri ve verileri içeren dijital girdilerin kullanımına dayalı bütün ekonomik faaliyetleri kapsayan dijital ekonomide, dijital hizmet ve ürünler dijital platformlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Dijital platformlar arasında yer alan dijital emek platformları ise çevrimiçi web tabanlı ve konum tabanlı olmak üzere temelde iki türde faaliyet göstermektedir. İnsan kaynakları uygulamalarını ve iş ilişkilerini dönüştürerek günümüz çalışma dünyasını şekillendiren dijital emek platformları çalışanlar açısından bir takım fırsatlar sunmakla birlikte, önemli tehditleri de beraberinde getirmektedir. Söz konusu tehditler büyük ölçüde dijital platform çalışanlarının bağımsız çalışma statüsünden kaynaklanmaktadır. Bağımsız çalışma statüsü, platform çalışanlarını bireysel ve toplu iş hukuku kapsamındaki düzenleme ve korumaların dışında bıraktığı gibi sosyal güvenlik hakları bakımından da önemli zafiyetleri beraberinde getirmektedir. Literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, giderek yaygınlaşan dijital emek platformları bağlamında platform çalışanlarının karşı karşıya kaldıkları tehditler ve fırsatların belirlenmesi ve söz konusu tehditlerin giderilmesine yönelik düzenlemeler ve politika önerilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma neticesinde, çalışanların korunmasını amaçlayan temel hak ve özgürlüklerin sözleşme statüsünden bağımsız olarak düzenlenmesinin çalışan ve bir bütün olarak toplum refahına hizmet etmesinin yanında, ekonominin sürdürülebilirliği açısından da gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Dijital Platform, Dijital Emek Platformu

Changing Employment Patterns in a Digitalizing World: Threats and Opportunities for Workers on Digital Labor Platforms

Abstract

Technological developments and innovations that deeply affect the economic and social structure are experienced at an unprecedented speed today. In the early 1990s, progress in information and communication technology led to the rapid speed of the internet, transforming many sectors of the economy and reshaping regional, national and international markets. Since the beginning of the 2000s, the spread of broadband connection and the use of high speed internet enabled the rapid development of digital infrastructure, paving the way for web-based economic transactions and laying the foundation of digital economy. In the digital economy, which covers all economic activities based on the use of digital inputs including digital technologies, infrastructure, services and data, digital services and products are provided through digital platforms. Digital labor platforms, which are among the digital platforms, basically operate in two types as online web-based and location-based. Digital labor platforms, which shape today's world of work by transforming human resources practices and employment relations, offer some opportunities for workers, but also bring important threats for them. These threats are largely due to the independent working status of digital platform workers. Independent working status excludes platform workers from the regulations and protections within the scope of individual and collective labor law, and also brings important weaknesses in terms of social security rights. In this study, which is based on literature review, it is aimed to determine the threats and opportunities faced by platform workers in the context of increasingly widespread digital labor platforms and to examine the regulations and policy recommendations to eliminate these threats. As a result of the study, it was concluded that the regulation of fundamental rights and freedoms aimed at the protection of workers, regardless of contract status, serves the welfare of the workers and the society as a whole, as well as necessary for the sustainability of the economy.

Keywords: Digital Economy, Digital Platform, Digital Labor Platform

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, banu.metin@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4022-6544

Giriş

Dijital emek platformları, birçok ülkede gelişen bilgi ve iletişim teknolojisinin yaygınlaşmasıyla çalışma fırsatları yaratmakta, politika yapıcılar ve hükümetler arasında ekonomik gelişmeyi desteklemenin bir aracı olarak görülmekte ve bu bağlamda küresel düzeyde popülerlik kazanmaktadır. Ayrıca, dijital emek platformları, çalışma programlarında esneklik sağladığından, herhangi bir zamanda ve yerde işi üstlenme seçeneği sunduğundan ve yerine getirilecek görevlerin seçilebilmesinden dolayı birçok ülkede ve sektörde çalışanlar arasında da ilgi görmektedir (ILO, 2021, s.135). Platform çalışanlarının sayısının artışında üç temel neden üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, talep tarafındaki kısa dönemli dalgalanmalarla mücadele etme ihtiyacı iken ikincisi, işgücü maliyetlerini azaltma arzusudur. Üçüncü neden ise ekonomik konjonktüre bağlı olarak kısa vadede alınması gereken sonuçlara cevap verebilmek ve piyasanın verimlilik talebini karşılamaktır (De Stefano, 2018, s.8). Söz konusu nedenler, neoliberal politikaların merkezde olduğu piyasa kaynaklı ve talep yönlü ihtiyaçlara vurgu yapması bakımından dikkat çekicidir.

Platform ekonomisindeki iş modelleri fiziksel ürünlerin perakendecilerinden, film, müzik ve video akış hizmetlerine, tanışma siteleri ve uygulamalarına uzanan bir yelpazede toplumun ve ticaretin birçok alanına nüfuz etmiştir. Milyonlarca kişinin hayatını kolaylaştıran dijital platformlar olmadan modern bir yaşamı hayal etmek giderek zorlaşmaktadır. Dijital platformlar, birçok açıdan yararlı, önemli ve hayatın her alanında oldukları için nasıl fonksiyon gösterdiklerine ilişkin analizler de giderek önem kazanmaktadır. Günümüzde iş gücü piyasaları da giderek artan ölçüde dijital platformlar aracılığıyla organize edilmektedir. 2005'ten bu yana dijital platformlar giderek daha önemli hale gelmiş ve birçok endüstride radikal değişikliklere neden olmuştur. Diğer yandan, dijital platformlar sadece işletmeler için değil, aynı zamanda sosyal devlet ve refah sistemleri için de ciddi bir zorluk ortaya çıkarmaktadır. Dijital platformların tüketicinin korunmasına, çalışan haklarına, asgari ücret düzenlemelerine ve sosyal güvenlik haklarına yönelik ulusal yasalardan kaçınmanın bir aracı olarak kullanılabileceği gerçeği (Schmidt, 2017, s.9) söz konusu platformların faydaları yanında, ekonomik ve sosyal hayatı derinden etkileyebilecek sonuçları bağlamında ortaya çıkardığı/çıkaracağı tehditlere dikkat çekilmesini zorunlu hale getirmektedir.

Dijital emek platformlarının çalışanlar açısından özellikle esneklik ve işe erişim kolaylığı bağlamında sağladığı bir takım avantajlara rağmen çalışma hayatını düzenleyen temel hak ve özgürlükler bakımından önemli bazı tehditleri de beraberinde getirdiği görülmektedir.

Söz konusu tehditlerin/sorunların kapsamı ve ağırlığı şüphesiz, platform çalışma modellerinin türü ile ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve kurumsal yapılarına göre farklılık gösterebilmektedir. Bununla birlikte, temel tehditleri genel olarak, çalışma statüsü, ücret ve gelir güvencesi, çalışma süreleri ve iş-yaşam dengesi, iş sağlığı ve güvenliği, algoritmik yönetim ve çalışan özerkliği, ayrımcılık, sendikalaşma özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkı ile iş güvencesi ve sosyal koruma başlıkları altında ele almak mümkündür. Bu kapsamda çalışmada, öncelikle dijital ekonominin gelişimi ve dijital platformların yükselişi ele alınacaktır. Ardından, çalışmanın konusunu oluşturan dijital emek platformlarının türleri açıklanarak çalışanlar bakımından ortaya çıkardığı tehditler ve fırsatlar incelenecektir. Son olarak, giderek yaygınlaşan ve çalışma dünyasını şekillendiren platform çalışma modellerinin çalışanlar açısından yarattığı sorunları çözmeyi amaçlayan düzenleme önerilerine yer verilecektir.

1. Dijital Ekonominin Gelişimi ve Dijital Platformların Yükselişi

Günümüzde, teknolojik gelişmeler ve yenilikler daha önce benzeri görülmemiş bir hızda yaşanmaktadır. 1990'ların başında, bilgi ve iletişim teknolojisindeki devrim ekonomideki birçok sektörü dönüştüren, bölgesel, ulusal ve uluslararası piyasaları yeniden şekillendiren internetin hızlı biçimde yayılmasına yol açtı. Söz konusu süreç, firmaların görece düşük maliyetli küresel tedarik zincirleri aracılığıyla taşeronluk, fason üretim ve deniz aşırı üretim yapabilmeleri yoluyla üretimin coğrafi olarak bölünmesini beraberinde getirdi. Geniş bant bağlantısının yayılması ve yüksek hızlı internetin kullanılabilirliği 2000'li yılların başından itibaren dijital alt yapının hızlı bir biçimde gelişmesini sağladı. İnternetin ve bilgi iletişim teknolojilerinin hem işletmeler hem de bireyler tarafından yaygın kullanımı, Amazon ve eBay gibi platformlar aracılığıyla web tabanlı ekonomik işlemlerin önünü açarak dijital ekonominin temelini attı (ILO, 2021, s.31).

Dijital ekonomi dijital teknolojileri, altyapıyı, hizmetleri ve verileri içeren dijital girdilerin kullanımına dayalı ya da dijital girdilerin kullanımıyla önemli ölçüde geliştirilen bütün ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır. Dijital ekonomi, devlet yönetimi de dâhil olmak üzere, söz konusu dijital girdileri ekonomik faaliyetlerde kullanan bütün üretici ve tüketicilere işaret etmektedir. Dijital platformlar ise dijital hizmet ve ürün sağlayan çevrimiçi kuruluşlardır. Dijital hizmetler, internet üzerinden hizmet aracılığıyla etkileşime giren iki veya daha fazla, farklı fakat birbirine bağımlı kullanıcı grubu (firmalar ya da bireyler) arasındaki etkileşimleri kolaylaştırmaktadır. Bu etkileşimler iş gücü, mal (e-ticaret) veya yazılım takasını içerebilmektedir (ILO, 2021, s.33). Algoritmik devrim ve bulut bilişim platform ekonomisinin

temellerini oluşturmakta; dijital platformlar ise yazılım, donanım, işlem ve ağların karmaşık bir bileşimini yansıtmaktadır (Kenney, Zysman, 2016, s.64).

Son on yılda bulut altyapısının ve bilgi işlem hizmetlerinin kullanılabilirliği, aşamalı bir biçimde ekonominin neredeyse bütün sektörlerine nüfuz eden dijital platformların büyümesini kolaylaştırmıştır. Sunulan hizmetler bakımından dijital platformları üç geniş kategoride tanımlamak mümkündür. Bunlardan ilki, arama motorları ya da sosyal medya örneğinde olduğu gibi, dijital hizmetleri ve ürünleri bireysel kullanıcılara sunan platformlardır. Diğer, e-ticaret platformları (Alibaba, Amazon vb.) veya işletmeler arası platformlar gibi mal ve hizmetlerin alışverişine aracılık eden platformlardır. Son geniş grup ise işletmeler, çalışanlar ve tüketiciler gibi farklı kullanıcılar arasında iş gücü değişimine ya da bir diğer ifadeyle çalışmaya aracılık eden Upwork ya da Uber gibi dijital emek platformlarını kapsamaktadır. Dijital platformlar ekonomik mübadelenin araçlarını yeniden tanımlayarak giderek artan biçimde çalışma dünyasını şekillendirmektedir (ILO, 2021, s.31). Çoğu platform belirtilen kategorilerden sadece birinde yer alırken, bazı hibrit platformlar birden çok kategoride hizmet sunabilmektedir. Piyasaları ve çalışma düzenlemelerini yeniden organize ettikleri için dijital platformların yaygınlaşması rekabeti etkilemek ve düzenleyici mekanizmaları zora sokmak suretiyle firmalar ve sektörler üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (ILO, 2021, s.39).

Dijital tabanlı yeni ekonominin nasıl adlandırıldığı niteliklerinin nasıl algılandığına bağlı olarak farklılık göstermekte, bu durum ise dijital platformların ne şekilde incelendiği, kullanıldığı ve düzenlendiği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Kenney ve Zysman, dijital platformları destekleyenlerin, bu platformları “Yaratıcı Ekonomi” (Creative Economy) ya da “Paylaşım Ekonomisi” (Sharing Economy) olarak adlandırdıkları üzerinde durmaktadır (Kenney, Zysman, 2016, s.62). Yeterince kullanılmayan varlıkların çevrimiçi platformlarda insanların erişimine sunulmasının varlıklara sahip olma ihtiyacını azalttığını ve bu durumun toplumların yararına olduğunu değerlendiren Sundararajan (Sundararajan, 2016, s.23-24) Paylaşım Ekonomisi adlı kitabında, paylaşım ekonomisinin beş özelliğinden söz etmektedir. Bunlardan ilki, söz konusu ekonominin büyük ölçüde piyasaya dayalı olmasıdır. İkinci özellik olarak paylaşım ekonomisinin varlıklardan becerilere, zamana ve paraya uzanan ölçüde yüksek etkili bir sermayeye bağlı olduğu üzerinde durulurken, üçüncü özellik olarak da merkezi kurumlar ya da hiyerarşilerden ziyade kitle-tabanlı (crowd-based) ağlara vurgu yapılmaktadır. Paylaşım ekonomisinin dördüncü özelliği olarak, kişisel ile profesyonel arasındaki ayrımın bulanıklaşması üzerinde durulmaktadır. Örneğin, birini araçla bir yere götürmek ya da birine ödünç para vermek gibi bir zamanlar kişisel olarak kabul edilen faaliyetlerin ticarileştiğinden

söz edilmektedir. Son özellik olarak da bağımsız çalışan ile bağımlı çalışan ve çalışma ile boş zaman arasındaki sınırların bulanıklaşması belirtilmektedir (Sundararajan, 2016, s.21-22).

Kenney ve Zysman, dijital platformların faydası konusunda daha az ikna olanların ise bu platformları Gig Ekonomisi, Prekarya gibi daha ziyade çalışanlar üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanan isimlerle adlandırdıklarını belirtmektedirler. Yazarlar, gerek iş dünyasında gerek siyasi ve sosyal hayatta giderek artan düzeyde dijitaliği mümkün kılan faaliyetleri içeren ve daha tarafsız olduğunu düşündükleri bir kavram olarak platform ekonomisi ya da dijital platform ekonomisi kavramını kullanmayı tercih etmektedirler (Kenney, Zysman, 2016, s.62). Platform ekonomisi, platform işletmesi tarafından sağlanan çevrimiçi hizmetlerin bir tarafta üreticiler veya satıcılar diğer tarafta müşteriler ya da kullanıcılar tarafından kullanıldığı üç açılı ya da çok açılı ilişkilerle karakterize edilmektedir (Hauben ve diğ., 2020, s.13). Esasında, belirtilen gelişmeleri ve süreçleri tanımlamak için farklı ifadelerin kullanılması, söz konusu gelişmelerin hem mikro hem de makro ölçekte ekonomik, toplumsal ve siyasi sonuçlarının ne kadar güçlü olduğunun ve bu sonuçlara yönelik farklı yaklaşımların bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Bu çalışmada da daha tarafsız bir kavram olduğu düşüncesiyle ve sorunlara daha objektif yaklaşabilmek amacıyla “platform ekonomisi” ve “platform çalışması” kavramlarının kullanımı tercih edilmiştir.

Ülke düzeyinde dijital ekonominin yükselişi dijital altyapının mevcudiyetine bağlıdır ki bu altyapı da dünya çapında eşit bir dağılım göstermemektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki dijital altyapı gelişmiş ülkelerdekine hala gerisindedir. Bunun nedeni büyük ölçüde, gelişmekte olan ülkelerin deniz aşırı hizmet sunucularına ve veri merkezlerine ulaşmalarının maliyetinin yüksek olmasıdır. Dijital ekonominin dengesiz büyümesi, özellikle ülkeler arasında dijital bölünmeyi ve eşitsizlikleri şiddetlendirilen risklerin de sürmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak da platform şirketlerinin büyümesi dünyanın belirli bölgelerinde yoğunlaşırken, gelişmekte olan ülkeler ağırlıklı biçimde bu tür platformların kullanıcıları olmaktadır. Finansal ve dijital altyapının, insan kaynaklarının ve kurumsal kapasitenin yetersizliği gelişmekte olan ülkelerin bu alanda yaşadıkları zorlukların sürmesine neden olmaktadır (ILO, 2021, s.34).

2. Dijital Emek Platformları ve Türleri

Dijital emek platformları, işletmeleri ve müşterileri çalışanlara bağlama biçimi ve hem çalışanlara hem de işletmelere yeni fırsatlar sağlamasıyla dijital ekonominin ayırt edici bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Teknolojik ilerlemeler için organizasyonunu kolaylaştırarak iş

süreçlerini ve insanların çalışma biçimini dönüştürmüştür. Dijital emek platformlarının yaygınlaşması, depolanabilen ve bulut bilişim aracılığıyla analiz edilebilen verinin özellikle de büyük verinin (big data) artan rolüyle önemli ölçüde ilişkilidir (ILO, 2021, s.31).

Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Kuruluşu, Eurofound, platform çalışmasını, bir ödeme karşılığında belirli problemleri çözmek ya da belirli hizmetleri sağlamak için kuruluşların ya da bireylerin diğer kuruluşlara ya da bireylere ulaşmasını mümkün kılmak amacıyla platform kullanan bir istihdam modeli olarak tanımlamaktadır. Platform çalışmasının temel özellikleri ise şöyle açıklanmaktadır (Eurofound, 2018a, s.2): Platform çalışması, platformlar aracılığıyla organize edilen ücretli işlerden oluşmaktadır. Platform çalışmasında, platform, müşteri ve çalışandan oluşan üç taraf bulunmaktadır ve amaç belirli görevlerin yürütülmesi veya belirli sorunların çözülmesidir. Platform çalışmasında dış kaynak kullanımı (outsourcing) söz konusudur ve işler görevlere bölünmüştür. Platform çalışmasının son özelliği olarak da talebe dayalı hizmetlerin varlığından söz edilmektedir.

Platform ekonomisi, yeni bir istihdam biçimi olan platform çalışması ile karakterize edilmektedir. Platform çalışmasının literatürde standart bir tanımı olmamakla birlikte, iki ana türe ayrıldığı konusunda bir görüş birliğinden söz edilebilir (Chesalina, 2021, s.39). Platform ekonomisi yerine “gig ekonomisi” kavramını kullanmayı tercih eden De Stefano, söz konusu ayrımı “kalabalık çalışma” (crowdwork) ve “uygulama aracılığıyla talebe dayalı çalışma” (work on demand via app) şeklinde gerçekleştirmektedir. Kalabalık çalışma kavramı, genellikle çevrimiçi platformlar aracılığıyla bir dizi görevin tamamlanmasını içeren çalışma faaliyetlerine işaret etmektedir. Tipik olarak, bu platformlar internet aracılığıyla belirsiz sayıda kuruluş ve kişiyle irtibata geçmekte ve potansiyel olarak müşterilerin ve çalışanların küresel düzeyde iletişim kurmasına olanak tanımaktadır. Buna karşın, uygulama aracılığıyla talebe dayalı çalışma ulaşım, temizlik ve çeşitli büro işleri gibi geleneksel çalışma faaliyetlerinin yürütümünün, hizmetlerde asgari bir kalite standardının oluşması ile iş gücünün seçimine ve yönetimine de müdahale eden firmalar tarafından yönetilen uygulamalar aracılığıyla gerçekleştirildiği bir çalışma biçimi şeklinde tanımlanmaktadır (De Stefano, 2016, s.471, 472). Literatürde kalabalık çalışma yerine kullanılan diğer terimler “konumdan bağımsız” (location-independent), “web tabanlı” (web-based), “çevrimiçi çalışma” (online work), “uzaktan platform çalışma” (remote platform work) şeklinde değişiklik gösterirken; talebe dayalı çalışma için kullanılan diğer terimler ise “çevrimdışı çalışma” (offline work) ve “konum tabanlı çalışma” (location-based) olarak öne çıkmaktadır (Chesalina, 2021, s.39, 40).

Vallas ise platform ekonomisindeki çalışma türlerini yerel ve küresel düzeyde olmak üzere iki boyutta ele almaktadır. Müşterilerin ve hizmet sunucuların internet üzerinden buluştukları platform aracılığıyla çalışma biçimi şeklinde tanımlanan kalabalık çalışma platformlarının katılımcıları küresel bir dağılım göstermektedir ve neredeyse hiçbir zaman yüz yüze gelmemektedirler. Bu türdeki işler, fotoğrafları sınıflandırmak veya anketleri tamamlamak gibi nitelik gerektirmeyen rutin “mikro görevlerden”, yüksek nitelikli serbest programcıların ya da grafik tasarımcılarının genellikle oldukça karmaşık projeler için rekabet ettiği görevlere uzanan ölçüde farklılık gösterebilmektedir. Buna karşın, yerel düzeyde bir eğilim gösteren “gig çalışması” (gig work), satıcı ve alıcının genellikle yüz yüze bir işlemde etkileşim kurduğu emek platformlarına işaret etmektedir. Bu tür platformlar da işlerin gerektirdiği nitelik düzeyine göre bir yelpaze şeklinde düşünülebilir. Yelpazenin daha az nitelik gerektiren ucunda Uber gibi paylaşımlı yolculuk platformları ve Uber Eats ve Deliveroo gibi kurye platformları bulunurken, yelpazenin daha yüksek nitelik gerektiren ucunda, katılımcıların sanatsal performanslar, ev onarımı ya da çeşitli türlerde bakım işleri sunduğu platformlar yer almaktadır. Burada, çalışanlar ve müşteriler arasında ve belirli koşullar altında çalışanların kendileri arasında bir etkileşim ortaya çıkmaktadır. Bu türlerin her birindeki platformların yaygınlaştığı göz önüne alındığında, talebe bağlı ekonominin farklı ve karmaşık bir ekoloji sunduğundan söz edilmektedir (Vallas, 2019, s. 49,50).

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) de dijital emek platformlarını iki ana türde ele almaktadır. Bunlardan ilki, görevlerin çalışanlar tarafından çevrimiçi ve uzaktan gerçekleştirildiği yerler olan çevrimiçi web tabanlı platformlar (online web-based platforms) iken, diğeri de görevlerin bireyler tarafından belirli bir fiziksel konumda (mekanda) gerçekleştirildiği yerler olan konum tabanlı platformlardır (location-based platforms). Son yıllarda, özellikle gelişmiş ülkelerde Deliveroo ve Uber gibi konum tabanlı platformlara ilgi giderek artmaktadır. Ayrıca, çevrimiçi web tabanlı platformlar da işletmeler arasında popülerlik kazanmaktadır. Upwork ve Topcoder gibi birçok serbest (freelance) ve rekabetçi programlama (competitive programming) platformları daha az bilinmesine rağmen, 20 yılı aşkın süredir faaliyet göstermektedir (ILO, 2021, s.43).

Tablo 1: Dijital Emek Platformlarının Türleri

Dijital Emek Platformları	
Çevrimiçi Web Tabanlı Platformlar (Online Web-Based Platforms)	Konum Tabanlı Platformlar (Location-Based Platforms)
Serbest ve Yarışma Tabanlı (Freelance and contest-based)	Taksi (Taxi)
Mikro görev (Microtask)	Teslimat (Delivery)
Rekabetçi Programlama (Competitive programming)	Ev Hizmetleri (Home services)
Tıbbi Danışma (Medical consultation)	Bakım Hizmetleri (Care services)

Kaynak: ILO, 2021, s.40.

Dijital emek platformları, geleneksel iş ilişkilerine dayanan faaliyetlerin, bağımsız yükleniciler ya da kendi hesabına çalışanlar tarafından gerçekleştirilmesini sağlayarak iş ilişkilerini yeniden düzenlemektedir (ILO, 2021, s.43). Çalışma, genellikle, “tam zamanında” envanter sisteminin mantığının emek süreçlerine uygulandığı bir yapıda talep üzerine yerine getirilmektedir (Vallas, 2019, s.49).

Hem çevrimiçi web tabanlı hem de konum tabanlı olmak üzere dijital emek platformlarının sayısı son on yılda hızlı biçimde artmıştır. Çevrimiçi web tabanlı ve taksi ve teslimat sektöründeki konum tabanlı platformlar dikkate alındığında, küresel olarak 2021 Ocak ayı itibariyle, en az 777 aktif platform bulunduğu söz edilmektedir. Teslimat sektöründeki platform sayısı 383 ile en yüksektir, bunu 283 ile çevrimiçi web tabanlı platformlar ve 106 ile taksi sektörü takip etmektedir. Bunun yanında, taksi, teslimat, e-ticaret hizmetleri gibi çeşitli hizmet türlerini birlikte sağlayan 5 hibrit platform bulunmaktadır (ILO, 2021, s.46).

3. Dijital Emek Platformlarında Çalışanlar Açısından Tehditler

Dijital emek platformları iki tür çalışma ilişkisi sunmaktadır. Bunlardan ilki, platformlar tarafından doğrudan işe alınan çalışanlardır ki bu durum iç istihdam (internal employment) olarak adlandırılmaktadır. Diğeri de platformların işe alınmalarına ve çalışmalarına aracılık ettiği çalışanlardır ki buna da dış istihdam (external employment) denilmektedir. İkinci kategoride yer alanların sayısının tahmin edilmesi, birçok platform, platform çalışması yapan

aktif çalışanların sayısını açıklamadığı için veri yetersizliğinden dolayı daha zordur (ILO, 2021, s.47). Ayrıca, birden fazla platform için ya da geleneksel sektördeki işe ek olarak çalışma da bir bütün olarak platform ekonomisinde çalışanların sayısının tahmin edilmesini zorlaştırmaktadır (Tran ve Sokas, 2017, s.63).

Platformlar tarafından doğrudan istihdam edilen çalışanlar bir iş ilişkisine sahipken; platformlar tarafından çalışmasına aracılık edilenler genellikle “kendi hesabına çalışan” (self-employed), “bağımsız yüklenici” (independent contractors), “üçüncü taraf hizmet sağlayıcıları” (third party service providers), “tasarımcılar” (designers), “serbest çalışanlar” (freelancers) vb. şekilde adlandırılmaktadır ve sonuç olarak iş ilişkisine sahip olmamaktadırlar (ILO, 2021, s.92).

Çalışmanın bu bölümünde, giderek artan ölçüde çalışma dünyasını şekillendiren dijital emek platformlarının çalışanlar açısından yarattığı tehditler genel hatlarıyla ele alınmaktadır.

3.1. Çalışma Statüsü

Dijital emek platformlarındaki çalışma koşulları büyük ölçüde, platformlar tarafından tek taraflı olarak belirlenen ve çalışma süresi ile ücret dâhil olmak üzere çalışmanın çeşitli yönlerini tanımlayan hizmet sözleşmesi hükümleriyle düzenlenmektedir. Söz konusu sözleşmeler genellikle çalışanları bağımsız yükleniciler ya da kendi hesabına çalışanlar olarak sınıflandırma eğilimindedir. Bu durum, şüphesiz, çalışanların işyeri korumalarının birçoğuna ve işçi olarak tanımlanan kişiler için geçerli olan haklara erişimlerini imkânsız veya pahalı kılmaktadır. Nitekim birçok ülkede kendi hesabına çalışanlar ya sosyal güvenlik kapsamında değildirler ya da gönüllü veya zorunlu olarak kapsamda olsalar bile platformlar tarafından herhangi bir maliyet paylaşımı olmaksızın korumanın maliyetini bütünüyle kendileri üstlenmektedirler (ILO, 2021, s.244).

Ulusal hukuk sistemlerinde bağımsız çalışan olarak sınıflandırılan çalışanlar iş hukukunun kapsamı dışında kalarak asgari ücret, sosyal güvenlik, iş sağlığı ve güvenliği ile ayrımcılık gibi konularda işçilere tanınan temel hak ve korumalardan faydalanamamaktadırlar (Yıldız, 2021, s.31). Dijital emek platformlarında çalışanların bağımsız çalışan olarak sınıflandırılması, şüphesiz, işletmeler/platformlar için önemli maliyet avantajları sağlayarak küresel ekonomik rekabette öne geçmelerine neden olmaktadır. Nitekim bazı endüstri yöneticileri, platform çalışanlarını bağımsız çalışan yerine işçi olarak sınıflandırmanın platform şirketlerine %20 ila %30 arasında daha fazla maliyet yükleyeceğini tahmin etmektedir. Uber yıllık raporunda da sürücülerin işçi olarak sınıflandırılması durumunda işletme modelinde

esaslı bir değişime gitmek gerekeceği ve bu durumun mali koşulları olumsuz etkileyeceği belirtilmektedir. Benzer sonuçlara Upwork gibi çevrimiçi web tabanlı platformlar tarafından da değinilmektedir (ILO, 2021, s.92).

Pek çok ÷lkede, bağımlı ve bağımsız çalışma arasındaki ayırımın belirlenmesinde esas alınan temel unsur, başkasının yönetim ve gözetimi altında çalışma olgusunun varlığı, bir diğer ifadeyle, kişisel/hukuki bağımlılıktır. Belirtilen olgunun varlığı halinde bağımlı çalışmadan ve dolayısıyla bir iř sözleşmesinden söz etmek mümkündür. Dijital emek platformlarındaki çalışanlar ağısından söz konusu olgunun tespitinin güçlüğü, çalışanların iř sözleşmesine bağlı kılınan bireysel ve toplu iř hukuku ile sosyal güvenlik hukuku kaynaklı hukuki korumanın dışında kalmaları sonucunu doğurmakta (Aykaç, 2020, s.75) ve buna bağlı olarak, karşılaşılması muhtemel sosyal riskler karşısında çalışanlar savunmasız duruma dūřebilmektedir. Yenilikçi dijital teknolojiler, çeşitli algoritmalar aracılığıyla insan kaynağı yönetim süreçlerini dönüştürmektedir. Söz konusu dönüşüm süreci aşağıda incelendiği üzere, çalışan refahı ve çalışma koşulları ağısından özellikle düşük ve orta gelirli ÷lkeler için önemli riskleri de beraberinde getirmektedir.

3.2. Ücret ve Gelir Güvencesi

Dijital emek platformlarında gerçekteşirilen işlerin heterojenliği -yazılım geliştirmeden teslimat işlerine- aynı zamanda çalışanların kazançlarına da yansımaktadır. Çevrimiçi web tabanlı ve konum tabanlı platformlarda yer alan 12000 çalışanla yapılan ILO anket çalışmalarından elde edilen bulgular bu kapsamda önemli bilgiler vermektedir. Buna göre, özellikle gelişmekte olan ÷lkelerde ve özellikle birçok kadın çalışan için çevrimiçi web tabanlı platformlarda çalışma başlıca gelir kaynağını oluşturmaktadır. ILO'nun saha çalışmasında yer alan 12000 katılımcının yaklaşık üçte biri çevrimiçi çalışmanın başlıca gelir kaynağı olduğunu belirtmiştir. Gelişmekte olan ÷lkelerde söz konusu oran %44 düzeyindedir (ILO, 2021, s.154).

Dijital araçların kullanımı ve algoritmik yönetim, dijital emek platformlarındaki çalışma süreçlerini ve performans yönetimini kökten değiştirmektedir. Bazı platformlar çalışanları ve görevleri insan etkileşimi aracılığı ile belirlemek yerine, işin çalışana tahsis edilmesi için tamamen otomatik eşleştirme süreçleri kullanmaktadırlar. Çalışanlar müşterilerin ihtiyaçları ile otomatik olarak eşleştirilmekte ve bir dizi platforma özgü gösterge temelinde görev ataması gerçekteşirilmektedir. Söz konusu göstergeler, çalışan derecelendirmeleri (ratingler), çalışan profilleri (uzmanlık düzeyi ve beceriler gibi) ve müşteri değerlendirmeleri gibi unsurları içermektedir. Algoritmalar tarafından belirlenen çalışan derecelendirmelerinin nasıl

hesaplandığı konusunda yeterli şeffaflık bulunmamaktadır. Çoğu platformda bu tür derecelendirmeler, verilen işin niteliğini, miktarını ve dolayısıyla çalışanın hak ettiği kazanç düzeyini belirlemektedir. Bütün dijital emek platformlarında, herhangi bir gecikme ya da işin tamamlanmaması derecelendirmeyi olumsuz etkilemektedir. Daha düşük bir derecelendirme, çalışma fırsatlarının azalmasıyla ya da bir işçinin hesabının devre dışı bırakılması ile sonuçlanabilmektedir (ILO, 2021, s.93-97).

Dijital emek platformlarında, özellikle rekabete dayalı çalışma modellerinde internet aracılığıyla küresel boyutlara uzanan çalışanlar arasındaki rekabet, ücretleri aşağı itmekte ve insanlar kazanç elde etmek için çok uzun saatlerle çalışmaya zorlanabilmektedir. Özellikle kalabalık çalışma modelinde görüldüğü üzere, çalışma, farklı coğrafi bölgelerdeki ve zaman dilimlerindeki tarafları kapsadığında gece ya da sosyal olmayan saatlerde çalışmayı gerektirebilmektedir. Şüphesiz, bu durum gelir istikrarını pek çok çalışan için hayale dönüştürmektedir (De Stafano, 2016, s.479,480). Eurofound tarafından seçilmiş çeşitli platform çalışma türlerinde iş ve çalışma koşullarının tespiti amacıyla yapılmış çalışmada da özellikle yarışma tabanlı platformlarda yüksek rekabetin kazançların öngörülemezliğini artırdığına vurgu yapılmaktadır (Eurofound, 2018b, s.24).

Çevrimiçi web tabanlı platformlarda çalışanların kazançları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli farklılıklar bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki çalışanlar için ortalama saatlik kazançlar gelişmiş ülkelerdekinden daha düşüktür. Dijital emek platformlarında yer alan çalışanların kazançları, platformlar tarafından komisyon veya hizmet bedeli, abonelik ücreti, teklif ücreti gibi çeşitli adlar altında alınan bedellerden de etkilenmektedir. ILO saha çalışması, serbest çalışma platformlardaki (freelance platforms) katılımcıların önemli bir oranının her bir görev için hizmet bedeli ödediklerini ortaya koymaktadır. Komisyon miktarı ya da hizmet bedeli platformlar arasında farklılık göstermektedir. Örneğin, Upwork, Freelancer ve PeoplePerHour için komisyon ücretleri %3.5 ile %20 arasında değişmektedir (ILO, 2021, s.155-157).

Ayrıca, taksi sektörü örneğinde olduğu gibi, konum tabanlı dijital emek platformlarında çalışanlar açısından kazançları etkileyen önemli bir husus da kazadan, araca hasar gelmesinden ya da araçtaki veya uygulamanın gerçekleştirildiği ekipmandaki hatalardan kaynaklanan bedellerin, sigortaya sınırlı erişim nedeniyle çalışanlara ek finansal yükler getirebilmesi ve hatta işe erişim kaybına neden olabilmesidir. Uygulama tabanlı teslimat çalışanları açısından da benzer riskler söz konusudur. Müşteriler siparişleri iptal veya iade ederse, çalışanlar cepten

ödeme yapmak zorunda kalabilmektedir. Uygulama tabanlı teslimat sektöründe çalışanlar için platformlar tarafından önerilen sözleşmenin niteliği de çalışanların kazançları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Platforma bağlı olarak, bazı çalışanlar düzenli gelir elde edebilirken diğerleri primlere ya da sipariş sayısına daha fazla bağımlı olabilmektedir ki bu durum da çalışanların gelirlerini öngörülemez ve istikrarsız yapmaktadır (ILO, 2021, s. 164,165).

3.3. Çalışma Süreleri ve İş-Yaşam Dengesi

Dijital emek platformlarında çalışanların iş güvencesi, sosyal koruma, çalışma koşulları vb. açılardan karşı karşıya kaldıkları sorunların bağımsız çalışma statüsüne bağlı esneklik ile bir ödünleşme içerisinde olduğu sıklıkla belirtilmektedir (De Stefano, 2016, s.479). Zira önceden belirlenmiş çalışma saatlerinin olmaması ve çalışanların faaliyetlerini istedikleri zaman uygulamalar ve platformlar üzerinden gerçekleştirebilmesi bağımsız çalışan statüsüne uygun düşmektedir. Bağımsız çalışanların, işçilerin aksine, ekonomik yaşamları üzerindeki kontrolü başkalarına bırakmadıkları ve yapmış oldukları çalışmanın yöntemi ve araçları üzerinde kontrol sahibi oldukları da belirtilmektedir (Harris ve Krueger, 2015, s.7). Eurofound tarafından seçilmiş bazı platform türlerinde yapılmış araştırma sonuçları, genellikle platform çalışanlarının çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve çalışma yoğunlukları üzerinde çeşitli derecelerde kontrol sahibi olduklarına ve iş-yaşam dengesinden memnuniyetlerine işaret etmektedir. Bununla birlikte, özellikle konum tabanlı platformlarda çalışanlar açısından dikkate değer istisnaların mevcut olduğu da vurgulanmaktadır (Eurofound, 2018b, s.25).

Esnek çalışma programlarına olanak tanıyan bağımsız çalışmanın, kişilerin ek işte çalışabilmelerine ve çalışma yaşamları ile eğitim, aile yaşamı ve boş zaman aktivitelerini uyumlaştırabilmelerine olanak tanıdığı üzerinde de durulmaktadır. Bununla birlikte, çalışanlar açısından söz konusu olan esnekliğin platform ekonomisinin genellikle işletmelere sağladığı tartışılmaz esneklikle eşit olduğunun varsayıldığı belirtilerek, çalışanlar için söz konusu faydaların abartılmaması gerektiği de belirtilmektedir. Zira her ne kadar platform ekonomisindeki birçok iş esnek çalışma programlarına sahip olsa da bu durum söz konusu düzenlemelerin genel olarak sürdürülebilirliği anlamına gelmemektedir. Özellikle, işin günün belirli saatlerinde gerçekleştirilmesinin gerektiği durumlarda, çalışanın çalışma saatlerini belirlemedeki esnekliği önemli ölçüde sınırlanabilmektedir (De Stefano, 2016, s.479). Platform çalışmasının çalışanlara özgürlük ve esneklik sağladığına ilişkin yaklaşımın neoliberal dilin bir yansıması olduğu görüşünü savunan Anwar ve Graham, çalışanların sahip olduğu iddia edilen

özgürlüğün dijital emek platformlarınınca oluşturulan algoritmik yönetim kapsamındaki kontroller tarafından kısıtlandığını ifade etmektedirler (Anwar ve Graham, 2021, s.240).

Platformların, esnekliği ve herhangi bir zamanda çalışma özgürlüğünü desteklediğine ilişkin yukarıda belirtilen değerlendirmeler karşısında, ILO saha çalışması bulguları çalışanların aslında çalışma programlarını seçmekte çeşitli kısıtlarla karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Örneğin, serbest platformlarda katılımcıların yaklaşık %82'si müşterilerin kendilerinden ara sıra veya düzenli olarak normal çalışma saatlerinin dışında ulaşılabilir olmalarını istediklerini belirtmiştir. Müşterilerden gelen bu tarz istekler gelişmekte olan ülkelerde %85 ile gelişmiş ülkelerdekinden (%76) daha yaygındır. Diğer yandan, bazı platformlarda, çalışanların mola zamanları algoritma tarafından kontrol edilmekte ve çalışanlar uzun süre çevrim dışı kaldıklarında cezalandırılmaktadır (ILO, 2021, s.167,168). Çalışanlar teorik olarak esnekliğe sahip olmakla birlikte, ihtiyaç olduğunda ulaşılabilir durumda olanların ödüllendirilirken olmayanların cezalandırılması söz konusu esnekliğin talebe bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir (Smith ve Leberstein, 2015, s.6).

Ukrayna'da serbest platformlarda çalışanların %61 gibi önemli bir kısmı önceki iş durumlarıyla mukayese edildiğinde iş-yaşam dengesinin iyileşmediğini ya da aynı düzeyde kaldığını belirtmişlerdir. Ayrıca, çalışanların %23'ü sık sık ya da her zaman stres yaşadıklarını ve %58'i de gelecekte yeterli işe sahip olma konusunda endişe duyduklarını ifade etmişlerdir. Bu durumlar şüphesiz, çalışanların sağlığı için de sonuçlar doğurmaktadır (ILO, 2021, s.171). ILO saha çalışmalarında ortaya konulan bulgular, platform çalışanları için geçerli olan esnek çalışma programlarının uygulamada beklentilerin aksine sonuçlar yarattığına işaret etmektedir. Nitekim çalışma saatleri üzerinde kontrol sahibi olamama, çalışanlar üzerinde psikolojik ve ekonomik baskı oluşturmaktadır. Belirtilen sonuçlar, iş-yaşam dengesi açısından beklenen faydaların ortaya çıkmasına da engel teşkil etmektedir.

3.4. İş Sağlığı ve Güvenliği

Dijital emek platformlarında, özellikle konum tabanlı platformlarda çalışanların çalışma koşullarından ötürü karşı karşıya kaldıkları iş sağlığı ve güvenliği risklerinden söz etmek mümkündür. Nitekim Eurofound tarafından seçilmiş çeşitli platform türlerinde yürütülmüş araştırma sonuçları, konum tabanlı platformlar tarafından çalışanlara sağlanan sınırlı dinlenme molalarının çalışanların sağlık ve güvenliğine ilişkin sorunları artırabileceğine ilişkin endişelere dikkati çekmektedir (Eurofound, 2018b, s.26). Diğer yandan, platformlar tarafından sağlanan işlerin devam etmesi için çalışanların genellikle, müşterilerin taleplerine derhal yanıt vermeleri

gerekmektedir. Bu da çalışanların sürekli erişilebilir durumda olmalarını gerektirmektedir. Belirtilen durumda, iş ve ev ortamları arasındaki fiziksel sınırlar bulanıklaşmakta, çalışanlar açısından sağlık ve güvenlik riski ortaya çıkmaktadır (Drahokoupil ve Piasna, 2017, s.338).

Birçok platform çalışması özel otomobillerde ya da evlerde gerçekleştirildiği için kamuya açık bir işyerinde çalışmanın koruyucu etkisinin kaybolmasından dolayı platform çalışma modellerinde sağlık ve güvenlik risklerinin daha kötü olmasının beklenebileceği üzerinde durulmaktadır. Bunun yanında, tecrübesizlik, iş ve gelir güvencesinin olmaması, rekabet koşulları, birçok durumda çalışanların kendi aralarında etkileşimin olmaması ya da sınırlı düzeyde kalması ile sosyal desteğin azalması söz konusu riskleri ve yarattığı etkileri daha da artırmaktadır (Smith ve Leberstein, 2015; Tran ve Sokas, 2017, s.64; Hauben ve diğ., 2020, s.37).

ILO tarafından yürütülmüş saha çalışmaları da, uygulama tabanlı taksi sektöründe çalışanların %79'unun ve teslimat platformlarında çalışanların %74'ünün çalışma koşullarıyla ilgili stres yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, genellikle trafik sıkışıklığı, yetersiz ödeme, iş olmaması, uzun çalışma saatleri, işle ilgili yaralanma riski ve hızlı araç kullanma baskısından kaynaklanmaktadır. Çalışanın hareketliliğinin algoritmik yönetim aracılığıyla platformlar tarafından yakından takip edilmesi ve müşteriler tarafından gerçek zamanlı olarak izlenebilmesi, gelecek sipariş ya da sürüş garantisini sağlamak için hedef noktalara daha hızlı ulaşma konusunda çalışanlar üzerindeki baskıyı artırabilmektedir. Bu durum sadece çalışanın sağlık ve güvenliğini değil, müşterinin sağlık ve güvenliğini de riske atabilmektedir. Diğer yandan, Covid-19 ile ilişkili iş sağlığı ve güvenliği riskleri, özellikle taksi ve teslimat sektörlerinde çalışanların sağlığı ile ilgili tehditleri daha da artırmıştır. Birleşik Krallık'ta taksi şoförleri, Covid-19 nedeniyle gerçekleşen ölümlerde ilk sıralarda yer almaktadır (ILO, 2021, s.171-172).

3.5. Algoritmik Yönetim ve Çalışan Özerkliği

Platform çalışması, genellikle savunucuları tarafından daha fazla çalışan özerkliği ile ilişkilendirilse de çalışan kontrolünün algoritmalar aracılığıyla sağlanması çalışan özerkliğinin kaybına neden olabilmektedir. Söz konusu algoritmalar, yapılan işin çeşitli yönleriyle ilgili çalışan verilerine dayanmaktadır ve genellikle çalışanlar söz konusu verilere erişememekte ve onları kontrol edememektedir. Bu durum, çalışanın ilgili verilerin platform tarafından nasıl kullanıldığı hakkında çok az bilgisi varken, platformun çalışanlar ve yapılan işler hakkında büyük bir veriye sahip olduğu bilgi asimetrisi ile sonuçlanmaktadır (ILO, 2021, s.177).

Platform çalışma modellerinin düşük ve orta gelirli ülkelerde iş gücü üzerindeki etkilerine yönelik sınırlı çalışma olduğundan söz eden ve bu kapsamda platform çalışma modelinin Afrika'da özgürlük, esneklik, güvencesizlik ve kırılganlık açısından yarattığı etkileri konu edinen bir çalışmada, belirtilen çalışma modellerinin piyasa merkezli yeni iş ilişkilerinin örneklerini teşkil ettiği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, emek süreçlerinin algoritmik yöntemlerle kontrol edildiği ve örgütlenme ve toplu pazarlık özgürlüğü yerine bireysel özgürlüğe vurgu yapılan piyasa merkezli yeni iş ilişkilerinde risklerin sermayeden iş gücüne doğru kaydığına vurgu yapılmaktadır (Anwar, Graham, 2021, s.239). Diğer yandan, çalışan özerkliği platform çalışma modelinde idealize edilse de söz konusu çalışmanın bulguları, platformların yapısal ve teknolojik tasarımının, yalnızlık, sosyal izolasyon, ücretlerin ödenmemesi ve haksız yere işten çıkarılma gibi alanlardaki etkileriyle Afrikalı çalışanların güvencesizliğini ve kırılganlığını artırdığına işaret etmektedir (Anwar, Graham, 2021, s.253).

Özerklik genellikle esneklik, bağımsız karar verme ve çalışmadaki takdir yetkisiyle ilgili bir husustur ve çalışma koşullarını doğrudan etkilemektedir. Teorik olarak, bir internet bağlantısıyla çevrimiçi platform çalışanı herhangi bir yerde, herhangi bir zamanda, herhangi biri için bir işi gerçekleştirebilmektedir. Ancak, 30 çevrimiçi mikro görev çalışanı ile gerçekleştirilen görüşmeler, esnekliği engelleyen çeşitli faktörlere işaret etmektedir. Bunlar arasında, işin mevcudiyeti ve platform çalışmadan gelen kazançlara bağımlılık derecesi özellikle öne çıkmaktadır. Örneğin, platform çalışmasına dayalı kazancı başlıca ya da tek gelir kaynağı olanların çalışma programı ve zaman yönetimi üzerindeki kontrolleri daha sınırlıdır (Eurofound, 2018a, s.70).

ILO saha çalışması bulguları, uygulama tabanlı taksi ve teslimat sektörlerindeki çalışanlar için de özerklik ve iş üzerindeki kontrolün sınırlılığına işaret etmektedir. Özerkliğin ve iş üzerindeki kontrolün önemli bir yönü, yorgunluk ya da güvenlik endişeleri nedeniyle belirli siparişleri reddetmenin yanında, çalışanların çalışma saatlerini ve mola zamanlarını seçebilmeleriyle ilişkilidir. Uygulama tabanlı taksi sektöründe çalışanların %37'si ve teslimat sektöründe çalışanların %48'i gibi önemli bir oranı, geri çevirme ya da iptal çalışan derecelendirmesi üzerinde negatif etkilere sahip olabileceği için, işi reddedemediklerini ya da iptal edemediklerini belirtmişlerdir. Aksi halde, söz konusu durumlar işe erişimin azalması, prim kayıpları, finansal cezalar ve hatta platform çalışanın hesabının devre dışı bırakılmasıyla sonuçlanabilmektedir (ILO, 2021, s.177).

3.6. Ayrımcılık

Geleneksel istihdam biçimleriyle karşılaştırıldığında, ayrımcılık ve taciz nispeten genç ve iş gücü piyasasında daha az deneyimi olan platform çalışanları için daha yaygın olabilmektedir. Platformlar, derecelendirme sistemleri ve çevrimiçi profillerin kullanımı yoluyla ayrımcılığı kolaylaştırabildiği gibi ayrımcılığı önleyecek yeterli mekanizmalardan da yoksun olabilmektedir. Bu durum özellikle, müşteriler ve çalışanlar arasında daha fazla etkileşimin söz konusu olduğu işler açısından geçerlidir. Daha az etkileşimin olduğu çevrimiçi platform çalışanları ise potansiyel olarak daha düşük ayrımcılık ve taciz riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Diğer yandan, platform çalışması, geleneksel iş gücü piyasalarında ayrımcılığa maruz kalabilen kişilere (sağlık sorunları olanlar, engelliler ve göçmenler gibi) fırsatlar sunarak ayrımcılığı azaltmaya hizmet edebilmektedir. Örneğin, yüz yüze kişisel iletişimden kaçınma ve internet ortamında gerçek ismin gizlenebilmesi anlamında anonimlik ayrımcılık risklerini azaltabilmektedir (De Stefano, 2016; De Stefano ve Aloisi, 2018, s.7; Eurofound, 2018b, s.31). Bununla birlikte, çevrimiçi çalışma, ayrımcılık karşısında her derde deva bir çözüm de değildir. Örneğin, kalabalık çalışma platformlarında, çalışanların çevrimiçi görevleri üstlenebilecekleri coğrafi bölgelerin kısıtlanmasına olanak tanınabilmektedir. Belirtilen olasılık, sınırlamanın sadece dil gibi objektif temellerde gerçekleştirildiğine dair bir garanti olmaksızın ülkeleri ya da bölgeleri çalışmaya erişimden tamamen yoksun bırakabilmektedir. Diğer yandan, özellikle konum tabanlı platformlarda çalışanların işlere erişimi noktasında müşteri görüşleri son derece önemli olduğu için önyargılı müşteri değerlendirmeleri çalışanların iş fırsatlarına erişimini kısıtlayabilmektedir (De Stefano, 2018, s.7).

ILO saha araştırmaları ayrımcılık konusunda önemli bulgulara işaret etmektedir. Çevrimiçi web tabanlı platformlarda çalışanların önemli bir oranı (özellikle kadınlar ve gelişmekte olan ülkelerdeki çalışanlar) ayrımcılık deneyimlemektedirler. Serbest çalışma platformlarında yer alan katılımcıların yaklaşık %19'u ayrımcılık yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu oran, gelişmekte olan ülkelerde %22 iken, gelişmiş ülkelerde %12 ile daha düşüktür. Gelişmekte olan ülkelerde söz konusu oran kadınlarda %25'tir. Gelişmekte olan ülkelerde nitel araştırma sonuçları, ayrımcılığın genellikle iş fırsatlarından dışlanma ya da düşük ücret şeklinde gerçekleştiğini yansıtmaktadır. Bu durum, platformun tasarımı aracılığıyla belirli yüksek ödemeli görevlerin gelişmiş ülkelerdeki çalışanlara tahsis edildiği çeşitli platformlarda gözlenmektedir. Ayrıca, cinsiyet, etnisite, yaş ve konuşulan dil gibi temellerde de ayrımcılık belirtilmiştir. Uygulama tabanlı taksi sektöründe çalışanların %20'si ve teslimat sektöründe çalışanların %29'u ayrımcılığa ya da tacize maruz kaldıklarını ya da görevlerini yerine

getirirken meslektaşlarının bu tür örneklerle karşı karşıya kaldıklarına şahit olduklarını belirtmişlerdir (ILO, 2021, s.189).

Uygulama tabanlı taksi ve teslimat sektörlerinde ayrımcılığa maruz kalanların ya da şahit olanların çoğunluğu, ayrımcılık ya da tacizin müşteriden geldiğini bildirmişlerdir. Zira birçok platform, çalışanların adlarını ve fotoğraflarını müşterilerine sunmakta ve bu durum ayrımcı müşteri davranışına neden olabilmektedir. Daha düşük oranlarda olmakla birlikte, bazı çalışanlar da platformların ayrımcılığına maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, teslimat sektöründe katılımcıların %44'ü, gıda ya da mal temin etmek için gittikleri restoran ya da işletmelerden gelen ayrımcılık ya da tacizle karşılaştıklarını bildirmişlerdir. Taksi sektöründe de katılımcıların %33'ü diğer taksi sürücülerinden kaynaklanan ayrımcılık ya da tacizle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir (ILO, 2021, s.191).

3.7. Sendikalaşma ve Toplu Pazarlık Hakkı

Temsil edildikleri yapının türünden bağımsız olarak platform çalışanlarının temsiliyeti ile ilgili önemli zorluklar bulunmaktadır. İstihdam statüsünün belirsizliği ve platformların aracı rolü, mevcut endüstri ilişkilerinin ve sosyal diyalog yapılarının genellikle platform çalışmasına uygun olmaması sonucunu beraberinde getirmektedir. Ayrıca, platform çalışanları genellikle ortak bir kimliği paylaşmamakta, fiziksel olarak bir işyerinde yer almamakta, sıklıkla işe girip çıkabilmekte ve bir sendikaya üye olmaları halinde olumsuz bir durumla karşılaşacakları korkusunu yaşamaktadırlar. Diğer yandan, bazı platformların küresel yapısı ve platform türlerindeki çeşitlilik örgütlenmeyi ve temsiliyeti daha karmaşık hale getirirken (Eurofound, 2018b, s.53), birçok dijital emek platformu da şaşırtıcı olmayan biçimde, bağımsız çalışanların örgütlenme çabalarına karşı çıkmaktadır (Vandaele, 2018, s.18).

Platform çalışanları geçici çalışanlar ve bazı kendi hesabına çalışanlarla birlikte, genellikle iş ilişkisi içerisindeki çalışanlar için geçerli olan temel hakların yasal uygulama kapsamından dışlanmaktadır. Bu durum özellikle, kendi hesabına çalışanlar ve platform çalışanları örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık haklarına tam olarak erişimden yoksun bırakıldıkları için toplu işçi hakları bakımından geçerlidir. Söz konusu kişilerin kolektif faaliyetlerinin anti tröst düzenlemenin ihlali olarak tespit edilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir (De Stefano, Aloisi, 2018, s.2).

Platform çalışmasının izole ve parçalı yapısı örgütlenme isteğini karmaşık hale getirmektedir ve genellikle platform çalışanlarının sendikal temsiliyetleri zayıftır. Ayrıca,

İsveç'te olduğu gibi, bazı yargı mercileri kendi hesabına çalışanların sendikalara üye olmalarına ya da meslek birliklerinde örgütlenmelerine izin verse de diğerleri, serbest çalışanları toplu pazarlık hakkından yoksun bırakmaktadır. İkinci durumda, kendi hesabına çalışanlar bağımsız şirketler olarak kabul edilmektedir ve buna bağlı olarak da toplu pazarlık faaliyetleri teknik anlamda rekabet yasasının ihlali olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan, önceden haber verilmeksizin bir hesabın devre dışı bırakılması riski, platform çalışması aracılığıyla elde edilen gelire büyük ölçüde ya da tamamen bağımlı olanlar için toplu eylemde yer alma konusunda önemli bir caydırıcı olabilmektedir. Örneğin, ABD'nin Seattle şehrinde Uygulama Tabanlı Sürücüler Birliği'nin (App-Based Drivers Association) bir üyesi, herhangi bir uyarı olmaksızın Şubat 2016'da hesabının devre dışı bırakıldığını tespit etmiş ve Uber bu durumun nedenlerini açıklamayı reddetmiştir. Amerikalı ve Kanadalı taşıma işçileri sendikalarının bir araya gelip bir sosyal medya kampanyası başlatmalarının ardından ise Uber söz konusu hesabı yeniden etkinleştirmiştir (Eurofound, 2018a, s.100).

Son dönemlerde, her ne kadar çalışanları çevrimiçi örgütlemeyi amaçlayan bazı girişimler ortaya çıkmış olsa da özellikle kalabalık çalışanlar için pratikte örgütlenme özgürlüğünün azaltıldığından söz etmek mümkündür. Örneğin, kalabalık çalışmadaki büyük rekabet dikkate alındığında, platform çalışanları işbirliği yapmak konusunda isteksiz olabilmektedirler. Ayrıca, itibar ve derecelendirmenin belirli bir platformla iş ilişkisinin sürdürülmesinin ya da daha iyi ücret ödenen işlere erişimin güvence altına alınmasında önemli rol oynadığı çalışma biçimlerinde, çalışanlar, itibarları üzerinde olumsuz etki yapabileceği için herhangi bir toplu hakkı kullanmaya gönülsüz olabilmektedirler. Bu durum sadece kalabalık çalışma için değil, aynı zamanda yukarıda çeşitli örneklerde de görüldüğü üzere, uygulama aracılığıyla talebe dayalı çalışma için de geçerli olabilmektedir (De Stefano, 2016; De Stefano, Aloisi, 2018, s.7).

3.8. İş Güvencesi ve Sosyal Koruma

Platform çalışanlarının kendi hesabına ya da bağımsız çalışan olarak sınıflandırılmasının en önemli sonuçlarından biri iş güvencesinin kaybıdır. Yasal istihdam statüsünün olmaması, birçok Avrupa ülkesinde sosyal korumalara erişimi engelleyen bir bariyer niteliğindedir. Esasında, sosyal koruma ile ilişkili problemlerin sadece platform çalışanları ile ilgili olmadığı, geleneksel sektörlerde kendi hesabına ve daha genel anlamda standart dışı çalışanları da içerdiği ve bu nedenle platform çalışmanın iş gücü piyasalarında artan kırılganlık

ve güvencesizlik temelinde daha büyük bir resmin parçası olarak ele alınması gerektiği de belirtilmektedir (Joyce ve diğ., 2020, s.13).

Platform şirketleri genellikle kendilerini işveren olarak değil, platform, ağ ya da aracı şeklinde tanımlamaktadırlar ve bu durumda çalışanlar da kendi hesabına ya da serbest çalışan olarak kabul edilmektedir. Klasik işçi-işveren ilişkisi dijital ekonomide şeffaf değildir ve sosyal sigorta örneğinde olduğu gibi iş sözleşmelerine dayalı olarak iş gücünü koruyan kurumsal mekanizmalarda ve net olarak tanımlanmış iş ilişkilerinde köklü bir değişim yaşanmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere, müşteriler tarafından yönlendirilen derecelendirme sistemlerini esas alan algoritmik yönetim platform çalışanlarının gelirlerini ve hatta gelecekteki işlere erişimlerini etkilemektedir (Chen ve diğ., 2020, s.2). Platform çalışma modelinin düzenli olmayan çalışma saatleri, platform tarafından genellikle tek taraflı belirlenen çalışma koşulları, çalışan tarafından çeşitli görevlerin bir ya da daha fazla platform aracılığıyla yürütülmesi, düzenli bir iş ve gelir güvencesinin olmaması gibi standart istihdam modelinden ayrılan kendine özgü karakteri, hem örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkı hem de sosyal güvenlik hakkı bakımından risk yaratmaktadır. Birçok ülkenin yasal mevzuatında sosyal güvenlik haklarına erişim için gerekli olan asgari uygunluk kriterlerinin sağlanabilmesi, belirtilen çalışma koşulları bağlamında mümkün görünmemektedir.

Dijital emek platformlarında işin organizasyonu bu tür platformlarda çalışanlara yönelik sosyal koruma kapsamının yetersizliği ile ilgili önemli endişeler doğurmaktadır. Birçok platform çalışanın ücretli hastalık iznine ve hastalık yardımlarına ya da işsizlik yardımlarına erişimlerinin sınırlı olması ya da hiç olmaması nedeniyle söz konusu endişeler Covid-19 pandemisi ile birlikte daha da artmıştır. ILO saha çalışması bulguları, araştırma kapsamındakilerin yaklaşık %40'ının sağlık sigortasına sahip olduklarına işaret etmektedir. Mikro görevlerde yer alan katılımcıların %61 ile daha yüksek bir oranı sağlık sigortasına sahip olduğunu belirtmekle birlikte, söz konusu kişiler ana işleri ya da eşleri aracılığıyla kapsamda yer almaktadırlar. Bununla birlikte, serbest ve rekabetçi programlama platformlarındaki katılımcılar arasında söz konusu oranlar sırasıyla %16 ve %9 ile oldukça düşüktür. Yine, çevrimiçi web tabanlı platformlarda çalışan katılımcıların oldukça küçük bir kısmı (%20'den azı) iş kazası, işsizlik ve maluliyet ya da yaşlılık sigortası kapsamında olduklarını belirtmişlerdir (ILO, 2021, s.174).

Covid-19'a yakalanma riski çevrimiçi web tabanlı platformlarda çalışanlarda konum tabanlı platformlardakilerden daha düşük olmakla birlikte, sağlık güvencesine sınırlı erişim

yine de zorluklar yaratmaktadır. Semptom gösteren çevrimiçi web tabanlı platform çalışanları sağlık güvenceleri olmadığı için yeterli sağlık hizmetlerine genellikle erişememektedir ya da sağlık masraflarına kendileri katlanmak zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca, hastalık yardımlarının olmaması çalışanların işten izin almaları konusunda cesaretlerini kırmaktadır. Böyle bir durum, daha sonra, hem çalışanlar hem de onlara bağımlı olanlar için kırılabilirlikler yaratabilmekte, aynı zamanda virüsü sona erdirmeye yönelik kamu sağlığı çabalarını da zayıflatmaktadır. Diğer yandan, çevrimiçi web tabanlı platformlarda çalışanlar gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında gelişmekte olan ülkelerde daha az sosyal koruma kapsamındadırlar (ILO, 2021, s.176).

Sosyal güvenlik açısından platform çalışanları için söz konusu olan yasal boşluklar çalışmanın geleceğine yönelik iki yönlü bir zorluğu beraberinde getirmektedir. Bir tarafta, sosyal koruma eksikliği çalışanları kestirilemeyen iş gücü piyasası koşulları karşısında savunmasız bırakmakta, çalışanların haklarını ve onurlarını zedelemekte, yoksulluğu ve eşitsizliği artırmakta ve modern toplumların zımni toplumsal sözleşmesini tehlikeye atmaktadır. Diğer yandan, söz konusu boşluklar işe alma ve istihdam kararlarını bozabilmekte, eğitim ve becerilere yapılan yatırımları azaltabilmekte ve işletmeler için adil rekabete zarar verebilmektedir (Behrendt ve diğ., 2019, s.19).

4. Dijital Emek Platformlarında Çalışanlar Açısından Fırsatlar

Dijital emek platformlarının yükselişi çalışanlar için yeni gelir fırsatları yaratmaktadır. Gerek çevrimiçi web tabanlı platformlar gerek taksi ve teslimat hizmetleri gibi konum tabanlı platformlar engelliler, göçmenler, kadınlar, gençler, düşük vasıflılar vb. iş gücü piyasasında dezavantajlı olan çeşitli kesimlerin ya da eksik istihdamda olanların işe veya ilave işe erişim olanaklarını kolaylaştırmaktadır.

Platform çalışmada yer alma genellikle sadece bir elektronik cihaz ve internet bağlantısı gerektirdiğinden platform çalışmaya giriş engeli nispeten düşüktür. Bu nedenle, platform çalışması, engelliler ya da hareket kabiliyeti sınırlı olanlar, bakım sorumlulukları olanlar, cinsel yönelim veya cinsiyet temelinde yerel iş gücü piyasalarında ayrımcılığa maruz kalanlar için fırsatlar sunarak daha kapsayıcı bir iş gücünü destekleme potansiyeline sahip olabilmektedir. Diğer yandan, birçok düşük gelirli ülke yüksek genç işsizliği oranlarına sahip olduğu için, platform çalışmanın gençlerin iş bulmalarına ve iş gücü piyasasındaki şanslarını artırmaya yardımcı olabilecek şekilde becerilerini geliştirmelerine imkân tanıyacağı üzerinde de durulmaktadır (Eurofound, 2018a, s.103). 2015 yılında Bulgaristan'da platform çalışmanın

analiz edildiği bir araştırmada, iş portallarında serbest çalışan olarak kayıtlı olan kadınların iş-yaşam dengesi bakımından çeşitli kazanımlarına işaret edilmektedir (Yordanova, 2015, s.11).

Dijital platformların çalışanlar açısından yarattığı bir diğer fırsat da özellikle rekabetçi programlama platformlarının çalışanların kodlama, veri analizi ve programlama alanındaki becerilerini geliştirebilmesine olanak tanınmasıdır. ILO anket bulguları, çevrimiçi web tabanlı platformlarda çalışanlar açısından temel motive edici faktörlerin tamamlayıcı gelir, iş esnekliği ya da evden çalışma tercihi olduğunu göstermektedir. Ayrıca, alternatif istihdam olanaklarının olmaması, diğer işlerle karşılaştırıldığında işin esnek yapısı ve daha iyi ücretler de konum tabanlı platformlarda çalışanlar açısından başlıca motive edici unsurlar olarak belirtilmiştir (ILO, 2021, s.243; ILO, 2018, s.69).

Avrupa Parlamentosu Ekonomik ve Sosyal İşler Komitesi'nin talebi üzerine gerçekleştirilen ve sekiz Avrupa ülkesinde 1200 platform çalışanını içeren anket çalışmasının bulguları da platform çalışma modelinin çalışanlar açısından başlıca avantajlarının çalışma saatlerinin esnekliği ve çevrimiçi çalışmaya erişimin kolaylığı olduğunu göstermektedir (European Parliament, 2017, s.42). Bununla birlikte, aynı çalışmada platform çalışanları için söz konusu olan avantajların sınırlılığı konusunda geniş bir uzlaşıdan da söz edilmektedir. Nitekim araştırma kapsamında yer alan kişiler özellikle çevrimiçi çalışanlar, kendilerini geliştirmekte olan ülkelerdeki düşük ücretli çalışanlarla doğrudan rekabet içerisinde olduklarını belirterek, düşük ücret sorununa dikkat çekmektedirler. Diğer yandan, İtalya ve İspanya gibi işsizlik oranlarının görece yüksek olduğu ülkelerdeki çalışanlar platform çalışmanın ilave gelir kazanma fırsatı sunduğu için avantaj sağladığına işaret etmektedirler (European Parliament, 2017, s.46).

5. Dijital Emek Platformunda Çalışanların Sorunlarını Çözmeye Yönelik Politika Önerileri

ILO'nun temel belgelerindeki düzgün iş hedefleri ILO Anayasası'nın yanında, ILO Sözleşmeleri ile Tavsiye Kararlarında da yer almaktadır. Sözleşme statüsünden bağımsız olarak tüm çalışanlar için geçerli olan temel ilke ve haklar arasında örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkı, ayrımcılık yapmama ve eşit ücret ile zorla çalıştırmanın ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması yer almaktadır (ILO, 2021, s.204). Bilindiği üzere, ILO Sözleşmeleri, onaylayan devletler açısından bağlayıcıdır. Dolayısıyla, ilgili ülkelerin söz konusu ilke ve yükümlülükleri iç hukuklarına dâhil etmeleri gerekmektedir. Platform çalışma modelinin, çalışanlar açısından getirdiği tehditlere yukarıdaki bölümlerde yer verilmişti. ILO

Sözleşmelerinden doğan yükümlülükler de dikkate alındığında, söz konusu tehditler karşısında çalışanların korunması amacıyla getirilebilecek düzenleme önerileri genel hatlarıyla aşağıda ele alınmaktadır.

5.1. Çalışma Statüsünün Belirlenmesi

Daha önce de ifade edildiği gibi, platform çalışma modelinde çalışanların genellikle bağımsız çalışan olarak kabul edilmesi, söz konusu kişilerin işçiler için geçerli olan birçok koruyucu düzenlemenin dışında kalmasına neden olmaktadır. Diğer yandan, bazı çalışanlar açısından istihdam statüsünün net olmaması, bir diğer ifadeyle bağımsız çalışma ile bağımlı çalışmanın unsurlarının bir arada görülebilmesi daha karmaşık bir durumu beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede, işçi ve bağımsız çalışan arasında, gri bölgede, kalanlar bakımından üçüncü bir yasal kategorinin oluşturulması şeklinde önerilere rastlanmaktadır (Harris ve Krueger, 2015). Bununla birlikte, söz konusu önerinin iş gücünün korunmasına yönelik hafife alınmaması gereken olumsuz etkiler yaratabileceği üzerinde durulmaktadır. Her şeyden önce, gri bölge davaları için yeni bir yasal paket önerisinin sınıflandırma sorununu kolaylaştırmaktan ziyade daha karmaşık hale getirebileceğine dikkat çekilmektedir. Üçüncü bir kategoriye yönelik yasal tanımların, pratikte uygulandığında yeni belirsizlikleri beraberinde getirebileceği belirtilmektedir. Bu durumda asıl risk, dava riskini göz ardı ederek gri bölgeyi başka bir yere taşımaktır. Ayrıca, önemli bir diğer husus da ara kategorideki çalışanların tespit edilebilmesine yönelik kriterlerin ulusal düzenlemeler arasında farklılaşma potansiyelinin olduğudur (De Stefano, 2016, s.495). Şüphesiz, bu durumda çalışanların korunmasına yönelik evrensel normlar uygulamada aşınmaya maruz kalacaktır.

Üçüncü ya da ara bir yasal statü tanımlamak yerine temel iş gücü ve istihdam korumalarının platform ekonomisinde özellikle talebe dayalı çalışanları da içerecek şekilde uygulanması gerektiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Bu kapsamda, çalışanların, çalışan statüsü sorununu dava etmeye zorlanması yerine doğrudan temel iş hukuku normları kapsamına alınması gerekliliğinden söz edilmektedir (Smith ve Leberstein, 2015, s.10). Diğer yandan, çalışanlara bağımsız çalışma statüsü içerisinde koruma sağlanması veya tamamen dijital platform çalışanlarına özgü bağımsız bir hukuki statünün oluşturulması da diğer öneriler arasında yer almaktadır (Aykaç, 2020, 86-87). Belirtilen çözüm önerilerinin platform çalışanları ve daha geniş anlamda iş gücü piyasası tarafları bakımından olumlu ve olumsuz sonuçlarının olacağı açıktır. Bu kapsamda, platform çalışanlarının karşı karşıya kaldıkları yasal sorunların uzun vadeli çözümünün, özellikle çeşitli türlerde güvencesiz çalışma

biçimlerinin yayılmasıyla birlikte daha geniş kapsamlı bir iş gücü piyasası kavrayışı içerisinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (European Parliament, 2017, s.100).

5.2. Sosyal Güvenlik Hakkına İlişkin Düzenlemeler

Çalışma temelli sosyal güvenlik programları tasarlanırken, sistemler geleneksel olarak işçinin olağan durumunu esas almaktadır. Bununla birlikte, platform çalışma gibi çalışmanın standart dışı olması halinde sosyal güvenlik yasasının uygulanmasında sorunlar ortaya çıkmaktadır (Schoukens ve diğ., 2018, s.220). Avrupa Parlamentosu, Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu tarafından Kasım 2017’de ortaklaşa açıklanan Avrupa Sosyal Haklar Sütunu (European Social Rights Pillar), adil ve iyi işleyen iş gücü piyasalarını ve refah sistemlerini desteklemek için yirmi ilke ve hak belirlemiştir. Söz konusu sütunun on ikinci ilkesi, istihdam ilişkisinin türünden ve süresinden bağımsız olarak çalışanların yeterli sosyal koruma hakkına işaret etmektedir. Belirtilen ilkeyi geliştirmek amacıyla da Avrupa Konseyi tarafından bir tavsiye önerisi getirilmiştir. Tavsiye önerisindeki temel ilke, çalışan statüsünün nötr karakteridir. Bir diğer ifadeyle, sosyal güvenliği şekillendiren temel ilkelerin işin türünden ya da işin nihai durumundan bağımsız olarak bütün çalışanlar için eşit olmasıdır (Schoukens ve diğ., 2018, s. 224). Önemli bir diğer husus da sosyal koruma hakkına erişimi kolaylaştırması bağlamında platform çalışanlarının sendikalar ya da toplu temsil kabiliyetini haiz diğer kuruluşlar kanalıyla örgütlenmesinin ve toplu pazarlık hakkının önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Örneğin, Almanya’da IG Metal sendikası kendi hesabına çalışanların yasal emeklilik programına dâhil edilmesinde ve hastalık sigortasına erişim için gerekli minimum katkının yaklaşık %50 oranında azaltılmasında önemli bir rol oynamıştır (Behrendt ve diğ., 2019, s.33).

Sosyal koruma kapsamının dışında kalma bakımından platform ekonomisindeki çalışanlar ile diğer standart dışı ve güvencesiz çalışma türlerinde yer alanlar arasında bir örtüşme bulunmaktadır. Standart dışı çalışan nüfusun artışı dikkate alındığında, çalışan statüsünün belirlenmesine yönelik yukarıdaki tartışmalarda da işaret edildiği üzere, kapsayıcı bir yaklaşımın geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda getirilen öneriler arasında, yaşlılık riski karşısında koruma sağlayan sosyal güvenlik sistemlerinin yasal statüsü ne olursa olsun tüm çalışanları zorunlu olarak kapsama alması; bir işten başka bir işe geçildiğinde sosyal sigortanın ve çalışan haklarının devam etmesi; sosyal korumaya erişim için istihdamın sürekliliğine ilişkin gerekliliklerin azaltılması ya da kaldırılması üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, sosyal güvenliğin finansmanı noktasında katkı esasına dayalı

sistemlerden genel vergilendirmeye dayalı sistemlere ve buna paralel olarak evrensel yardımlara geçilmesi, çalışanların suiistimalini ve yanlış sınıflandırılmalarını azaltacak adımların atılması ve kendi hesabına çalışanların mevcut sosyal koruma programlarına dâhil edilmesi gerektiği belirtilmektedir (European Parliament, 2017, s.104). ILO da benzer şekilde, sosyal koruma sistemlerinin güçlendirilmesi için ağırlıklı olarak sosyal sigortadan oluşan katkı esasına dayalı sistemlerle, primsiz ve vergilerle finanse edilen sosyal koruma mekanizmalarının bileşiminin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Herkese uyan tek bir çözüm olmamasına rağmen politik, yasal ve idari çerçevelerin uyarlanmasıyla sosyal güvenliğin platform çalışanlarını da içerecek şekilde genişletilebileceği üzerinde durulmaktadır (ILO, 2021, s.221; Behrendt ve diğ., 2019, s.29).

5.3. Ücrete İlişkin Düzenlemeler

Sosyal korumalar çeşitli şekillerde ücretlerle yakından bağlantılıdır. Genellikle sosyal koruma için uygunluk kriterinde ücret geliri elde edenin yasal statüsü belirleyicidir ve birçok sosyal koruma da ücretlerden yapılan kesintilerle finanse edilmektedir. Dolayısıyla, platform çalışanlarının ücretlerinin yükseltilmesi, bir taraftan sosyal koruma programlarına yapılan katkıları artırırken, diğer taraftan da sosyal koruma programlarından yapılacak acil ödeme ihtiyacını azaltacaktır. Sosyal koruma sistemleriyle doğrudan ilişkisi olan ücretler konusunda alınabilecek tedbirler aşağıda sıralanmaktadır (European Parliament, 2017, s.105,106):

- Yasal asgari ücret düzenlemesinin olduğu yerlerde, söz konusu düzenleme platform çalışanlarını da içerecek şekilde uyarlanmalıdır.
- Sözleşmenin bir parçası olarak garanti edilmeyen saatler için daha yüksek asgari ücret oranlarının hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu durum, platform çalışanlarının çalışma ve gelire erişim konusunda hâlihazırda deneyimledikleri belirsizliğin azalmasına yardımcı olacaktır.
- Çok esnek çalışma düzenlemeleri kapsamında çalışanları içermek üzere, tatil ücreti haklarında düzenleme yapılması gerekmektedir.
- Daha uzun vadede ülkelerin, evrensel temel gelir uygulamasının hayata geçirilmesinin platform çalışanlarının düşük gelir düzeyleriyle ilişkili bazı sorunlarının hafifletilmesine yardımcı olup olmayacağını değerlendirmesi gerekmektedir.

5.4. Platform Çalışanlarının Toplu Temsiline Yönelik Düzenlemeler

ILO'nun 87 ve 98 sayılı Sözleşmeleri çalışanların toplu pazarlık hakkını düzenlemektedir. 87 sayılı Sözleşme, çalışanların çok çeşitli örgütsel formlarda yer alabilmelerine olanak tanımaktadır. 98 sayılı ILO Sözleşmesi ise çalışanları sendika karşıtı ayrımcılığa karşı korumaları ve işveren ve çalışan birlikleri arasında gönüllü müzakereleri destekleyen mekanizmaları oluşturmaları yönünde sözleşmeyi onaylayan ülkelere yükümlülükler getirmektedir. Dolayısıyla, 87 ve 98 sayılı ILO Sözleşmeleri tüm çalışanlara sosyal diyalog mekanizması ve temel bir hak olarak toplu pazarlık hakkını tanımaktadır. Böylelikle, sözleşme türüne göre sınıflandırılma biçiminden bağımsız olarak, çalışanların asgari ücret oranları, adil derecelendirme sistemlerinin oluşturulması, uyuşmazlık çözüm sistemleri ve makul çalışma saatleri gibi sorunları müzakere etmeleri mümkün hale getirilmektedir (ILO, 2021, s.211).

Platform çalışanlarının toplu temsilinin sağlanması, çalışanlarla platformlar arasındaki güç dengesizliğinin çözümü açısından sayısız potansiyel avantaj sağlayacaktır. Bununla birlikte, platform ekonomisindeki işlerin, yapılan işin türü, miktarı, ödeme düzeyi, çalışan-müşteri-platform arasındaki belirli düzenlemeler gibi pek çok açıdan çeşitliliği ve ülkelerin iş ilişkilerinin yürütümünü kendi gelenekleri ile uyumlu biçimde gerçekleştirdikleri dikkate alındığında, toplu iş ilişkileri alanındaki düzenlemelerin ulusal farklılıklara duyarlı olacağı gözden kaçırılmamalıdır. Söz konusu farklılıklar da dikkate alınarak bu alanda getirilebilecek önerileri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (European Parliament, 2017, s.107-108):

- Toplu pazarlığa ilişkin mevcut düzenlemelerin platform ekonomisindeki çalışanları da içerek şekilde değiştirilmesi gerekmektedir.
- Rekabet kurallarının tek başına serbest çalışanların toplu pazarlığına imkân tanıyacak şekilde değiştirilmesi gerekmektedir.
- Toplu temsil sadece sendikalarla sınırlandırılmamalıdır. Örneğin, uygun olması halinde meslek kuruluşlarının da platform çalışanları tarafından gündeme getirilen sorunlarla ilgilenmesine olanak tanınmalıdır.
- Kooperatif örgütlerin himayesinde alternatif kolektif temsiliyetlere imkân sağlanmalıdır.
- Sendikalar haksız bir biçimde platform çalışanlarının temsilinden dışlanmamalı ve platform çalışanlarının kendi seçtikleri kuruluşlar tarafından temsil edilmesini güvence altına alacak düzenlemelere gidilmelidir.

Platform ekonomisindeki toplu pazarlığın içeriğini analiz eden bir çalışma, iki farklı uygulamaya işaret etmektedir. İlk grup, İspanya’da oteller ve yemek servisini içeren sözleşmede ya da İtalya’daki lojistik sözleşmesinde olduğu gibi, platform çalışanlarının mevcut sözleşmelere dâhil edilmesi şeklinde yansıma bulmaktadır. Bu örnekte, toplu sözleşme, platform çalışanlarıyla ilgili spesifik bir madde içermemekte, sadece sözleşme kapsamına alınan personel sayısı genişletilmiş olmaktadır. Sınıflandırmadaki ikinci grup sözleşmenin içeriği ise platform ekonomisindekilere yönelik özel bir düzenleme öngören geleneksel düzenleme kategorilerini kapsamaktadır. Platform çalışanlarına özel düzenlemeler içerisinde ücret ve çalışma süresi başlıca örnekleri oluşturmaktadır. Çalışmada, henüz keşfedilme aşamasında olan bir üçüncü kategori olarak da esas itibariyle platform çalışanlarını ilgilendiren hakları içeren sözleşmelerden söz edilmektedir. Bu türde dijital içeriğe sahip olan düzenlemelerin gelecekteki toplu pazarlıklarda yer bulabileceği belirtilmektedir (Boto, 2022, s.15,16).

Sonuç ve Değerlendirme

Pek çok ülkede 1980’li yıllardan itibaren üretim süreçlerinin ve iş gücü piyasalarının küreselleşme ve neoliberal ekonomi politikaları ekseninde yeniden yapılanması ve esneklik uygulamaları, 2000’li yıllardan itibaren dijital ekonominin gelişimi ve dijital emek platformlarının yükselişi ile birlikte yeni bir ivme yakalamıştır.

Dijital emek platformları temelde, çevrimiçi web tabanlı ve konum tabanlı olmak üzere iki türde faaliyet göstermektedir. Yapılan işlerin türü, çalışanların nitelikleri, işin yerel ya da küresel ölçekte gerçekleştirilmesi, ücret düzeyleri başta olmak üzere çalışma koşulları gibi birçok faktör dijital emek platformları arasında farklılık gösterebilmektedir.

Dijital emek platformlarının yükselişi çalışanlar açısından bir takım fırsatları ve tehditleri beraberinde getirmektedir. Fırsatlar konusunda özellikle çalışan özerkliği ve esnekliği ile işe erişim kolaylığı ön plana çıkarken, tehditlerin ağırlıklı olarak çalışma statüsünden kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim platformun türünden bağımsız olarak birçok platform çalışanı platformlar tarafından “kendi hesabına”, “serbest” ya da “bağımsız” çalışan olarak kabul edilmektedir. Bu durum, bağımsız çalışanların, başta iş ve gelir güvencesi olmak üzere iş sözleşmesine bağlı olarak çalışan işçiler için geçerli olan bireysel ve toplu iş hukuku kapsamındaki haklardan yararlanamamalarına neden olmaktadır. Diğer yandan, bazı çalışanlar açısından çalışma statüsünün belirsizliği, bir diğer ifadeyle, çalışmanın bağımlı ve bağımsız çalışmanın unsurlarını bir arada taşıması, sorunu daha karmaşık hale getirmektedir.

Dijital emek platformlarında çalışanlar açısından öne çıkan fırsatlar arasında her ne kadar esneklik ve işe erişim kolaylığından söz edilse de yapılan araştırmaların bulguları, söz konusu fırsatların işin ve gelirin devamı, bir diğer ifadeyle iş ve gelir güvencesi, örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkına erişim ve sosyal koruma açısından ortaya çıkan tehditlerle bertaraf edildiğine işaret etmektedir. Bir diğer önemli husus, dijital emek platformlarının yaygınlaşmasıyla geleneksel iş gücü piyasalarında hâlihazırda var olan güvencesizlik ve kırılganlık sorunlarının daha da derinleşebileceğidir. Örneğin, uygulama tabanlı taksi platformlarındaki çalışma modeli ve koşulları, geleneksel taksi sektöründe çalışanlar açısından gelir yaratıcı fırsatları azaltarak haksız rekabete neden olabilmektedir.

Dijital ekonominin ve dijital emek platformlarının yükselişine engel olmak günümüz ekonomik ve teknolojik gelişme sürecinde mümkün görünmemektedir. Esasında, söz konusu yükselişe engel olmak gibi bir amacın sağlıklı ve rasyonel olduğundan da söz edilemez. O halde, mevcut gelişmelerin yarattığı sosyo-ekonomik dönüşümün etkilerine karşı geleneksel işletmelerin, dijital emek platformlarının, geleneksel çalışma düzeni içinde çalışanların ve platform çalışanlarının, sendikaların, meslek örgütlerinin ve diğer sosyal tarafların ve en nihayetinde politika yapıcılarının nasıl tavır takınacağı meselesi burada önem kazanmaktadır.

Her sosyo-ekonomik dönüşümün çeşitli toplumsal kesimler açısından kazanımları ve kayıpları bulunmaktadır. Kayıpların minimize edilerek kazanımların artırılması için fırsatlar ve tehditler arasında bir dengenin gözetilmesi gerekmektedir. Bu noktada, konuya sadece ekonomi politikaları çerçevesinden yaklaşmak yeterli olmayacaktır. Çalışan haklarının güvence altına alınmasına yönelik sosyal hakların ve bu anlamda sosyal politikaların rolü ve önemine daha fazla yoğunlaşmak gerekmektedir. Her şeyden önce, çalışanların refahına yönelik koruyucu hukuksal düzenlemelerin sözleşme statüsünden bağımsız olarak doğrudan çalışanı esas alması önem taşımaktadır. Nitekim çalışanların bireysel ve toplu iş ilişkileri ve sosyal güvenlik alanında korunmalarını içeren uluslararası sözleşmelerde de bu hususa vurgu yapılmaktadır.

Geleneksel ve dijital çalışma dünyasındaki sorunların birbirinden bağımsız alanlardaki sorunlar olarak düşünülmemesi, ülkelerin iş gücü piyasalarının yapısal özelliklerinin ve iş gücü piyasasındaki kırılganlıkların politika yapıcılar tarafından bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Ayrıca, ekonominin sürdürülebilirliğine, çalışma hayatına ve toplumsal refaha yön verecek düzenlemelerin ülkelerin refah sistemlerinin temel dinamiklerine ve uygulamalarına bağlı olarak oluşan yasal mevzuatlarını tamamlayıcı bir şekilde gerçekleştirilmesi ve sürece sosyal tarafların katılımının sağlanması son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Anwar, M.A., Graham M. (2021). “Between a Rock and a Hard Place: Freedom, Flexibility, Precarity and Vulnerability in the Gig Economy in Africa”, *Competition and Change*, Vol: 25 (2), 237-258.

Aykaç, H.B. (2020). “Platform Ekonomisi Çalışması: İş Hukukunda Yarattığı Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sicil*, Sayı: 44, 69-95.

Boto, J.M.M. (2022). “Collective Bargaining and the Gig Economy: Reality and Possibilities”, in *Collective Bargaining and the Gig Economy: A Traditional Tool for New Business Models*, Edited by Jose Maria Miranda Boto and Elisabeth Brameshuber, HART Publishing, Great Britain.

Behrendt, C., Nguyen, Q. A., Rani, U. (2019). “Social Protection Systems and the Future of Work: Ensuring Social Security for Dijital Platform Workers”, *International Social Security Review*, Vol: 72, No:3, 17-41.

Chen, B., Liu, T., Wang, Y. (2020). “Volatile Fragility: New Employment Forms and Disrupted Employment Protection in the New Economy”, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17/1531, 2-14.

Chesalina, O. (2021). *Platform Work: Critical Assessment of Empirical Findings and its Implications for Social Security (Chapter:2)*, in: *Social Law 4.0: New Approaches for Ensuring and Financing Social Security in the Digital Age*, Eds: Ulrich Becker, Olga Chesalina, Baden: Nomos.

De Stefano, V. (2016). “The Rise of the “Just-in-Time Workforce”: On-Demand Work, Crowdfork and Labour Protection in the “Gig-Economy””, *37 Comp. Lab. L. & Pol'y J.* 471.

De Stefano, V., Aloisi, A. (2018). *European Legal Framework for Digital Labour Platforms*, European Commission, Luxembourg, 2018.

Drahokoupil, J., Piasna, A. (2017). “Work in the Platform Economy: Beyond Lower Transaction Costs”, *Intereconomics*, Vol. 52, Iss. 6, 335-340.

Eurofound (2018a). *Platform Work: Types and Implications for Work and Employment-Literature Review*. Working Paper: WPEF18004.

Eurofound (2018b). *Digital Age: Employment and Working Conditions of Selected Types of Platform Work*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

European Parliament (2017). *The Social Protection of Workers in the Platform Economy*. B-1047 Brussels.

Harris, S.D., Krueger, A.B. (2015). *A Proposal for Modernizing Labor Laws for Twenty-First-Century Work: The “Independent Worker”*, The Hamilton Project, Discussion Paper 2015-10.

Hauben H. (ed.), Lenaerts, K. and Waeyaert, W. (2020). *The Platform Economy and Precarious Work*, Publication for the committee on Employment and Social Affairs, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg.

ILO (2018). *Digital Labor Platforms and the Future of Work: Towards Decent Work in the Online World*, Geneva.

ILO (2021). *World Employment and Social Outlook 2021: The Role of Digital Labour Platforms in Transforming the World of Work*, Geneva.

Joyce, S., Stuart, M., Forde, C., Valizade, D., (2020). *Work and Social Protection in the Platform Economy in Europe*, University of Leeds, Emerald Publishing Limited.

Kenney, M., Zysman, J. (2016). “The Rise of the Platform Economy”, *Issues in Science and Technology*, March, 61-69.

Schmidt, F.A. (2017). *Digital Labour Markets in the Platform Economy: Mapping the Political Challenges of Crowd Work and Gig Work*. Friedrich-Ebert-Stiftung.

Schoukens, P., Barrio, A., Montebovi, S. (2018). “The EU Social Pillar: An Answer to the Challenge of the Social Protection of Platform Workers?”, *European Journal of Social Security*, 20(3), 219-241.

Smith, R.; Leberstein, S. (2015). *Rights on Demand: Ensuring Workplace Standards and Worker Security in the On-Demand Economy*. NELP.

Sundararajan, A. (2016). *The Sharing Economy: The End of Employment and the Rise of Crowd-Based Capitalism*.

Tran, M., Sokas, R.K. (2017). “The Gig Economy and Contingent Work: An Occupational Health Assessment”, *JOEM*, Vol: 59, No: 4, 63-66.

Vandaele, K. (2018). Will Trade Unions Survive in the Platform Economy? Emerging Patterns of Platform Workers’ Collective Voice and Representation in Europe. European Trade Union Institute Working Paper: 2018.05.

Wallas, S.P. (2019). “Platform Capitalism: What’s at Stake for Workers?”, *New Labor Forum*, Vol: 28 (1), 48-59.

Yıldız, G.B. (2021). “Dijital Emek Platformları Üzerinden Çalışanların Hukuki Statülerinin Belirlenmesi”, *Sicil*, Sayı: 46, 29-41.

Yordanova, G. (2015). Global Digital Workplace as an Opportunity for Bulgarian Woman to Achieve Work-Family Balance. Dynamics of Virtual Work Working Paper Series, Number: 5.

Expanded Summary

Technological developments and innovations that deeply affect the economic and social structure are experienced at an unprecedented speed today. In the early 1990s, progress in information and communication technology led to the rapid speed of the internet, transforming many sectors of the economy and reshaping regional, national and international markets. Since the beginning of the 2000s, the spread of broadband connection and the use of high speed internet enabled the rapid development of digital infrastructure, paving the way for web-based economic transactions and laying the foundation of digital economy.

In the digital economy, which covers all economic activities based on the use of digital inputs including digital technologies, infrastructure, services and data, digital services and products are provided through digital platforms. Digital labor platforms, which are among the digital platforms, basically operate in two types as online web-based and location-based. Digital labor platforms, which shape today’s world of work by transforming human resources practices and employment relations, offer some opportunities for workers, but also bring important threats for them. In this study, which is based on literature review, it is aimed to determine the threats and opportunities faced by platform workers in the context of increasingly widespread digital labor platforms and to examine the regulations and policy recommendations to eliminate these threats.

Autonomy and flexibility and ease of access to work, especially in online web-based work, stand out among the opportunities offered by digital labor platforms for workers. It is sufficient to have an electronic device and internet connection to access online web-based work. It is emphasized that this situation will facilitate the access of those who are disadvantaged or exposed to discrimination in the labor market for various reasons, and thus, their fragile position in the labor market can be eliminated. In terms of those, whose freedom of movement is reduced or completely disappeared because of being sick or disabled; those who prefer to work from home due to various care responsibilities; those who are discriminated against on the basis of race, religion, gender or sexual orientation, immigrants, etc. it is claimed that online work creates an advantage in accessing work, since it does not require a face-to-face interaction. Autonomy and flexibility, which is put forward as another opportunity for workers, is theoretically associated with control over working hours and independent decision-making authority, but in practice the restrictive conditions brought by the control of workers through algorithms and the anxiety felt by workers in order to access later jobs can obscure autonomy and flexibility in question.

The threats that arise in terms of workers on digital labor platforms, on the other hand, can undoubtedly differ according to the type of platform work. However, these threats are largely due to the working status of platform workers or the uncertainty of their working status. The independent working status, which is valid for many platform workers, excludes platform workers from the regulations and protections under individual and collective labor law, and also brings important weaknesses in terms of social security rights. On the other hand, the uncertainty arising from the combination of dependent and independent work in some types of platform work complicates the problems related to work status. As a result of the examinations carried out within the scope of this study, it is understood that the main threats faced by the platform workers emerge basically in the fields of wage and income security, working hours and work-life balance, occupational health and safety, algorithmic management and worker autonomy, discrimination, unionization and collective bargaining and job security and social protection.

In digital labor platforms that transform employment relations and working conditions, human resources management processes are also changing; digital tools are used in many areas from recruitment to performance evaluation and compensation. In this context, the lack of transparency about how worker ratings are calculated also determines the level of earnings of the worker, depending on the nature and amount of work given. On the other hand, it is pointed

out that the high competition in the contest-based platforms also increases the instability of wages.

Although some gains of working hour's flexibility are pointed out in terms of work-life balance, as in the example of the location-based taxi and delivery sector, the psychological and economic pressure created by the control of workers within the scope of algorithmic management sometimes blurs the boundaries between home work environments. Especially on location-based platforms, the necessity of being accessible at all times in order to respond to the demands of clients and the fact that the workers are punished by methods such as not giving a job or deactivating their accounts in case of not being accessible can also bring risks that may threaten the physical and mental health and lives of workers.

One of the most important threats for platform workers is the problem of representation. The right to freedom of association and collective bargaining, which is valid for dependent workers, is in most cases not accessible to self-employed workers. The fact that platform workers are not physically located in a workplace, do not share a common identity, change jobs frequently, and the negative attitudes of platforms towards the organization efforts of independent workers hinder collective representation and the struggle for rights as a whole.

The risks that platform workers, who are classified as self-employed, independent contractor or freelancer, face in terms of job and income security are also reflected in the field of social security. Because social security systems provide assurance to workers against social risks if they meet certain eligibility criteria. The criteria in question, on the other hand, require constant and regular income, such as working in a job for a certain period of time and contributing to the system. It does not seem possible to have the necessary eligibility criteria in order to be included in the scope of social security and benefit from the benefits offered by the system in platform work models whose working conditions are generally determined unilaterally by the platforms and which have serious weaknesses in terms of job and income security. Especially in the Covid-19 process, staying out of social protection against short-term risks such as the increased risk of disease or long-term risks such as disability, old age and death not only weakens worker rights, but also harms social peace and welfare through inequality and poverty. Undoubtedly, being excluded from social protection is not a problem or risk unique to platform workers, given current labor market trends and vulnerabilities. Insecure and unstable jobs also affect many workers in traditional industries. Therefore, it is necessary to consider all the problems stated for platform workers, including the inadequacy of social protection, together with the general

characteristics and structural problems of the countries' labor markets and to adopt a holistic approach in the solutions to be produced in this sense.

It is of great importance to develop measures to solve the problems faced by digital platform workers by taking into account the economic and social dynamics of countries, the basic characteristics of labor markets and welfare systems, and current legal and institutional arrangements. In this sense, it is not possible to talk about general recommendations or regulations that will create solutions for the problems in every country. However, it is possible to talk about the basic issues that should be considered jointly in the solution proposals to be brought within the framework of the standards determined by the international organizations that regulate the working life and set out the minimum norms and principles in terms of worker rights, especially the ILO. In this context, the need to make arrangements in four basic categories arises. The first of these is the determination of the working status. The issue of determining the working status does not apply to workers whose self-employed status is clear. The aforementioned problem is valid for workers who carry the elements of dependent and independent work together. In order to determine the legal working status of those who are in the gray zone, various suggestions are made, such as, determining a third working status between dependent and independent working, expanding the existing protections for dependent workers to include platform workers, and providing protection within the independent working status. Undoubtedly, there will be positive and negative results brought by the regulation regarding each proposal. In this context, the essential point is that labor market actors, social partners and policy makers can produce solutions with a holistic approach, taking into account the problems in traditional labor markets as well as digital labor platforms. In the platform working model, the fact that independent workers are excluded from the rights arising from individual and collective labor relations also creates a weakness in terms of social protection. For this reason, it is necessary to develop solutions with an approach that will pave the way for self-employed workers to benefit from freedom of association, collective bargaining and social protection.

The threats posed by digital labor platforms for platform workers, with their transformative aspects of labor markets and working life as a whole, also affect social peace, social justice and social integration. At this point, the role and importance of social policies emerge. Putting purely economic sustainability as a target can bring risks that threaten worker welfare and, accordingly, social structure. Granting social rights aimed at the protection of workers only to certain worker groups based on their contractual status and excluding others from the scope of

social rights does not also comply with international norms. Consequently, it is extremely important in principle that any approach to find solutions should be based on the idea that fundamental rights and freedoms aimed at the protection of workers should be regulated independently of contract status. Such an approach is essential for a sustainable economy, as well as serving the welfare of the worker and society as a whole.

Örgütsel İletişim Doyumu ile İşe Angaje Olma Arasındaki İlişkide Örgüte Güvenin Aracılık Rolü

Demet ÇAKIROĞLU*

Tuğçe ŞİMŞEK**

Geliş Tarihi (Received): 14.05.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 19.09.2022

Öz

Bu çalışma, örgütsel iletişim doyumu ile işe angaje olma arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Çalışma özellikle, örgütsel iletişim doyumu ile işe angaje olma arasındaki ilişkide örgüte güvenin aracı rolünü tespit etmektedir. Sosyal değişim teorisini temel alan çalışma, örgütsel iletişim doyumunun çalışanların örgütlerine olan güveni güçlendireceğini ve buna bağlı olarak da çalışanların işe angaje olmalarını arttıracaklarını ileri sürmektedir. Araştırma örneklemini, Ankara’da bulunan bir kamu kurumunda bilişim alanında görev alan çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırmanın hipotezleri Pearson korelasyon analiz yöntemi ve hiyerarşik regresyon analiz yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde aracılık hipotezinin desteklendiği görülmektedir. Bu doğrultuda, örgütsel iletişim doyumunun işe angaje olma üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bulgular, örgütsel iletişim doyumu ile işe angaje olma arasındaki ilişkide örgüte güvenin kısmi aracılık etkisi olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda algılanan örgütsel güveni, örgütsel iletişim doyumunu işe angaje olmaya bağlayan aracı bir mekanizma olarak ele alan araştırma modeli, alan literatürüne özgün bir katkı sunmaya çalışmıştır. Bu çalışmanın bulguları, çalışanların işe angaje olmalarının artmasında örgüte güvenin oluşmasını sağlayan kaynakların önemli olduğunu göstermektedir. Çalışma, sosyal değişim teorisinin öngörüsüyle tutarlı bir biçimde, çalışanların işe angaje olmasını etkileyebilecek örgütsel iletişim doyumunu, verimli iş ve insan kaynakları yönetimi için önemli bir faktör olarak görmekte ve alan araştırmacılarının dikkatine sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Örgütsel iletişim doyumu, işe angaje olma, örgüte güven.*

Mediating Role of Organizational Trust in The Relationship Between Organizational Communication Satisfaction and Work Engagement

Abstract

This study aimed to examine the relationship between organizational communication satisfaction and work engagement. Specifically, it identifies the mediating role of organizational trust in the relationship between organizational communication satisfaction and job engagement. Based on the theory of social exchange, argues that organizational communication satisfaction will strengthen the trust of the employees in their organizations and, accordingly, will increase the engagement of the employees to the work. The research sample consists of employees working in the field of informatics in a public institution in Ankara. The hypotheses of the research were tested using the Pearson correlation analysis method and hierarchical regression analysis method. As a result of the findings, it is seen that the mediation hypothesis is supported. In this direction, it has been determined that organizational communication satisfaction has a positive and significant effect on job engagement. In addition, the findings show that organizational trust has a partial mediation effect on the relationship between organizational communication satisfaction and job engagement. At the same time, the research model, which deals with perceived organizational trust as an intermediary mechanism that connects organizational communication satisfaction with job engagement, tried to make an original contribution to the literature in the field. The findings of this study show that resources that provide organizational trust are important in increasing employee engagement. Consistent with the prediction of social change theory, the study considers organizational communication satisfaction, which may affect employee engagement, as an important factor for efficient work and human resources management, and brings it to the attention of field researchers.

Keywords: *Organizational communication satisfaction, job engagement, organizational trust.*

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, demet.cakiroglu@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3959-7062

** Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, tugce.simsek@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3256-4348

Giriş

Bilgi çağı ile birlikte, çalışanların örgütsel iletişim doyumunu artırmak, insan kaynakları yönetimini iyileştirmenin önemli bir yolu olarak görülmektedir. Bu noktada örgütsel iletişim doyumunu, başarıyı hedefleyen tüm örgütler için hayati bir önem taşımaktadır. Örgütsel iletişim doyumunu iş tatmini, örgütsel bağlılık, işe angaje olma ve örgüte güven gibi pozitif örgütsel davranış çıktılarının çalışanlarca algılanan düzeyini artırmakla birlikte hem çalışan hem de örgüt açısından faydalı sonuçlar ortaya koymaktadır.

Çalışmalar, iletişim doyumunun iş tatmini ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Pincus, 1986; Vermeir vd., 2018). Bir başka çalışmada örgütsel iletişim doyumunu ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki dikkat çekmektedir (Ghiyasvandian, Sedighiyani, Kazemnejad ve Iransahi, 2017). Daha sonra yapılan çalışmalarda ise iletişim doyumunu ile örgüt çalışanlarının bireysel ve örgütsel hedeflere etkin bir şekilde ulaşabilmesinin bir yolu olarak çalışanların işe angaje olmaları önemli görülmektedir. Çalışmalar iletişim doyumunun çalışanın işe angaje olmaları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Abu Dalal, Ramoo, Chong, Danaee ve Aljeesh, 2022; Verčič, Galić ve Žnidar, 2021; Verčič, 2021; Pongton ve Suntrayuth, 2019; Jaupi ve Llaci; 2015; Iyer ve Israel, 2012). Bununla birlikte örgütteki iletişim ikliminin incelenmesi hususunda örgüte duyulan güvenin önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Örgütün her seviyesindeki çalışan, yönetimlerce desteklenen güvenilir ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesi konusunda gerekli özeni göstermelidir. Etkili iletişim, bu güvenin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Thomas, Zolin ve Hartman, 2009). Örgütler bir güven ortamı yaratmaya çalışırken, çalışanların kendilerini işlerine adanarak buna karşılık verdiği (Ugwu, Onyishi ve Rodríguez-Sánchez; 2014) görülmektedir. Böylesi bir açık iletişimin var olduğu bir örgüt ikliminin, çalışanların örgütlerine olan güven düzeylerinin iyileştirilmesinde fayda sağladığı bilinmektedir (Sökmen, Yazıcıoğlu ve Benk, 2021). Her iki tarafın da birbirine güven duyması durumu, iş performansını arttıran sonuçlar ortaya koymaktadır. İletişim doyumunu ile çalışanların işe angaje olmaları arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalara rastlansa da örgüte güvenin bu ilişkideki aracılık etkisi, bilindiği kadarıyla şimdiye kadarki araştırmalarda vurgulanmamış olmasından dolayı önemli görülmektedir.

Bu çalışma, kişinin işiyle ilgili görevleri yerine getirirken yüksek düzeyde kendini işe katması anlamına gelen işe angaje olma kavramını incelemek amacıyla tasarlanmıştır. Bu araştırmanın bilişim sektörü çalışanlarının iletişim doyumunu ve işe angaje olmaları arasındaki ilişkide, örgütlerine olan güvenin önemli bir aracı rol oynadığını anlamada yardımcı olacağı düşünülmektedir. Çalışma, sosyal değişim teorisinin öngörüsüyle tutarlı bir

biçimde, çalışanların işe angaje olmasını etkileyebilecek örgütsel iletişim doyumunu, verimli iş ve insan kaynakları yönetimi için önemli bir faktör olarak görülmekte ve alan araştırmacılarının dikkatine sunulmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgütsel İletişim Doyumu

İletişim, sosyal bir sistem olan işletmelerin işlevlerini yerine getirmeleri için stratejik bir önem arz etmektedir. İletişim yoluyla etkinleşip koordine olan işletmeler için örgütsel iletişim, örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmayı kolaylaştıran önemli unsurlardan biri olarak görülmektedir. Bu noktada etkili iç iletişim uygulamalarının benimsenmesi ve desteklenmesi sonucunda örgütsel iletişim doyumunun sağlanması tüm örgütler için önemli hale gelmektedir. “*Bir çalışanın örgütsel iletişim uygulamalarına yönelik duygusal değerlendirmesi*” olarak ifade edilen iletişim doyumunu kavramı 1959 yılında Level tarafından tanımlanmıştır (Carriere ve Bourque, 2009).

İletişim doyumunu, daha sonraları bireylerin örgüt içinde var olan iletişimin çeşitli yönlerine karşı başarılı iletişim tecrübesi neticesindeki hissettikleri doyum, kısacası kişinin bu iletişim sürecinden tatmin olması şeklinde pek çok çalışma ile ifade edilmiştir (Downs ve Hazen, 1977; Kim vd., 2012; Ghiyasvandian vd., 2017). Buradan hareketle “örgütsel iletişim doyumunu, örgüt üyelerinin örgütündeki bilgi akışından duyduğu memnuniyet” şeklinde tanımlanabilir. İletişim doyumunda çalışanların, örgüt içinde meydana gelen mesaj, medya ve ilişkilere yönelik iletişim akışından haberdar olmalarından duydukları memnuniyet söz konusudur.

Örgütsel iletişim doyumunu kavramı, söz konusu memnuniyet düzeyini ölçmek ve örgütsel iletişim alanının zenginleşmesine fayda sağlamak amacıyla Downs ve Hazen (1977) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Çalışanların, örgütte gerçekleşen iletişimin çeşitli yönlerine ilişkin toplam memnuniyet derecesinin ayrıntılı bir şekilde ele alınmasını sağlayan örgütsel iletişim doyumunun sekiz boyutu aşağıda açıklanmıştır (Downs ve Hazen, 1977):

1. **İletişim İklimi.** Örgütteki iletişimin, çalışanları kurumsal hedeflere ulaşmaları için ne ölçüde motive ve teşvik ettiği; onları örgüt ile ne ölçüde özdeşleştirdiği ile ilgili memnuniyeti içermektedir.

2. **Kişisel Geribildirim.** Çalışanların performanslarının nasıl değerlendirildiklerine yönelik aldıkları bilgiler başta olmak üzere kişisel geri bildirimden duyulan memnuniyeti yansıtmaktadır.
3. **Üstlerle İletişim.** Yöneticiler ile iletişiminden duyulan memnuniyeti yansıtmaktadır. Bu noktada yöneticilerin, çalışanların fikirlerine açık olma ve onların fikirlerini dinleme ve önemseme ve işle ilgili sorunları çözmek için rehberlik sunma rolleri dikkat çekmektedir.
4. **Yatay ve Gayri Resmi İletişim.** Gayri resmi iletişimin ne kadar doğru ve serbest akışlı olduğunu ve dedikodunun ne kadar aktif olduğunu içermektedir.
5. **Kurumsal Bütünleşme (Örgütsel Entegrasyon).** Bireylerin departman planları, işlerinin gereklilikleri ve kişisel haberler gibi yakın çalışma ortamları hakkında bilgi alma derecesini içermektedir.
6. **Medya Kalitesi.** Toplantıların ne ölçüde iyi organize edildiği, yazılı yönergelerin kısa ve net olduğu ve iletişim miktarının ne kadar doğru olduğu ile ilgilidir.
7. **Kişisel Geribildirim.** Çalışanların performanslarının nasıl değerlendirildiğini bilme ihtiyaçlarıyla ilgilidir.
8. **Astlarla İletişim.** Astlarla yukarı ve aşağı doğru iletişime odaklanılır. Aşağı doğru iletişime karşı astların tepkisini ve astların yukarı doğru iletişimi ne ölçüde başlattığı ile ilgilidir.

Nitekim çalışanların gerçekleştirdikleri iletişim sonucu elde ettikleri memnuniyetin, insani ilişkileri geliştirmesine ve bunun olumlu bir yansıması olarak örgütsel iletişimin istenilen seviyeye taşınmasına önemli bir katkısı bulunmaktadır. İşyerinde iletişim doyum derecesi ne kadar yüksekse, iş tatmininin derecesinin de o kadar yüksek olduğu görüşünü destekler pek çok çalışma yapılmıştır (Downs ve Hazen, 1977; Pincus, 1986; Carriere ve Bourque, 2009). Bu nedenle, iletişim memnuniyetinin iyileştirilmesinin iş memnuniyetini artırmaya yönelik çabalar için bir araç olarak kullanılabilmesi önerilmiştir. Ayrıca örgüt ve üstler tarafından verilen bilgiler iş tatminini artıran bir faktör olarak önemli görülmektedir. Yöneticilerin çalışanlar ve örgüt arasındaki ilişki ve astlarıyla günlük kişilerarası iletişim açısından örgütün sözcüsü olarak astlarına gerekli bilgileri sağlaması gerekir. Buna karşılık örgütsel iletişim eksikliğinin veya yetersiz iletilen bilgilerin sadece çalışma motivasyonunu azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda güvensizliğe, memnuniyetsizliğe, şüphecilığe ve istenmeyen çalışan devrine yol açabileceği tespit edilmiştir (Iyer ve Israel, 2012).

Hemşireler üzerinde yapılan bir çalışmada iletişim doyumu ile iş tatmini ve iletişim doyumu ile iş performansı arasında önemli pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Çalışma sonuçları iletişim doyumu ile iş tatmini bağlantısının daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır (Pincus, 1986). Carriere ve Bourque (2009), acil hizmetler sektöründe sağlık görevlileri üzerinde yaptığı çalışmada, iç iletişim uygulamalarının iş tatminini ve duygusal örgütsel bağlılığı etkilediğidir yönünde önemli bir bulgu elde etmiştir. Kim vd., (2012) hemşirelerdeki iletişim doyumunun olumlu güvenlik tutumunu desteklediğini ve iletişim ortamı kalitesinin hasta güvenliği tutumunda önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu nedenle iletişim ortamı kalitesine dayalı olarak örgüt içi iletişim düzeyini canlandırmaya yönelik müdahalelerin geliştirilmesinin hemşirelerde olumlu güvenlik tutumunun oluşmasına yardımcı olacağını ifade etmiştir. Ghiyasvandian vd., (2017) ise örgütsel iletişim doyumu ile hemşirelerin örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki ortaya koymuştur.

Örgütsel iletişim doyumunun günümüz sanal iş yerlerinde de öneminin devam ettiğini ortaya koyan Akkirman ve Harris (2005), tek bir firmada sanal veya geleneksel ofislerde çalışanlar arasındaki iletişim memnuniyet düzeyleri arasındaki farklılıkları araştırmıştır. Araştırma sonuçları, sanal ofis çalışanlarının geleneksel ofis çalışanlarına göre örgütsel iletişiminden daha memnun olduklarını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, iletişim memnuniyetinin sanal işyerlerinde de gelişebileceğini göstermektedir.

1.2. İşe Angaje Olma

Türk Dil Kurumu angaje kelimesini “bağlanmak” olarak ifade etmektedir. İşe bağlı olmak yani işe angaje olma enerji, kendini adama ve kendini kaptırma ile karakterize edilen, işle ilgili olumlu bir zihin durumu olarak tanımlanmaktadır (Schaufeli, Bakker ve Rhenen, 2009). İşe angaje olma Türkçe literatürde çalışmaya tutkunluk, işe adanmışlık olarak da ifade edilmektedir. Yabancı literatürde ise çalışmaya tutkun olma, işe bağlı olma olarak belirtilmektedir. İşe bağlılığı kavramsallaştırarak, iş yerine bağlılık olarak tanımlayan Kahn (1990)’a göre işe angaje olma çalışanların performanslarını sergilerken kendilerini fiziksel, bilişsel, duygusal ve zihinsel olarak gösterme şeklidir (Kahn, 1990). İşe angaje olmuş çalışanların yüksek düzeyde enerjiye sahip ve işlerinde hevesli oldukları görülmektedir (Schaufeli, Salanova, Gonzalez-Roma ve Bakker, 2002; Bakker ve Demerouti, 2008). İnsan kaynakları danışmanlık firmaları, işe angaje olmanın daha yüksek üretkenlik, satış, müşteri memnuniyeti ve çalışanları elde tutma yoluyla kârlılığını artırdığına ilişkin kesin ve ikna edici kanıtlar bulduklarını belirtmektedirler (Bakker ve Leiter, 2010).

Ayrı bir psikolojik durum olarak işe angaje olayı ölçmek için en sık kullanılan araç Utrecht İşe Angaje Olma Ölçeğidir. Schaufeli vd. (2002) bu ölçeği öğrenci ve çalışan versiyonu olmak üzere üçer boyuttan oluşacak şekilde oluşturmuşlardır. Her iki versiyonda da boyutlar; işe istek duyma, işe adanma ve işe yoğunlaşma şeklinde ifade edilmiştir. Boyut isimleri Bilginoğlu ve Yozgat'ın 2019 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Türkçeye çevrilmiş hali ile yazılmıştır (Bilginoğlu ve Yozgat, 2019). İşe angaje olma son yıllarda üzerinde oldukça fazla çalışılan konular arasında yer almaktadır. Yalnızca 2022 yılının ilk iki ayında Scencedirect veri tabanında 6709 adet araştırma makalesi ile karşılaşılmıştır. Bunun yanı sıra işletme, yönetim ve muhasebe olarak daraltılan aramada ise 1123 adet makaleye rastlanmıştır. Çalışanların işe angaje olmalarının tespiti hem çalışan hem de örgüt açısından önemlidir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi örgüt açısından kendini işine adanmış olan bir çalışandan daha yüksek çalışan verimliliği elde edilebilmesi (Hanaysha, 2016), çalışan açısından ise kendini işine adanmış olan çalışanların yüksek performans (Cesário ve Chambel, 2017), içsel motivasyon (Zeng, vd., 2022) ve iş tatminine (Öztürk, Karatepe ve Okumuş, 2021) sahip olmasıdır.

Çalışanların işe angaje olma davranışı sergilemesi örgütlerde farklı davranışsal çıktıların meydana gelmesine yol açmaktadır. Yapılan çalışmalar arasında yabancı literatürde yer alan çalışmaların literatüre katkısı yadsınmaz; ancak Türkçe literatürün tercih edilen evren açısından ülke durumunu daha net bir şekilde göz önüne koyduğu görülmektedir. Bu nedenle çalışanların son yıllardaki işe angaje olma ile birlikte çalışılan kavramlara yönelik ilişkiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. İşe Angaje Olma Literatürü

Yazarlar ve Yayın Yılı	İşe Angaje Olma ile Birlikte Çalışılan Kavramlar	Kavramlar Arası İlişki ve/veya Etki Durumu	Örneklem
Güler ve Taşlıyan, 2022	Psikolojik iklim Çalışan performansı	Pozitif yönlü orta düzey ilişki * Pozitif yönlü orta düzey ilişki*	Otomotiv sektörü çalışanları
Kenek ve Sökmen, 2022	Dönüştürücü liderlik İş tatmini	Pozitif yönde ilişki	Sağlık çalışanları
Baynal Doğan, Demirtaş, Altınkaynak ve Doğan, 2021	Etik liderlik Lidere güven Özyeterlilik	Pozitif yönlü orta düzey ilişki (r=0,447) Pozitif yönlü orta düzey ilişki (r=0,530) Pozitif yönlü orta düzey ilişki (r=0,524)	Sanayi çalışanları
Aksoy Kürü ve Erdil, 2022	Örgütsel özdeşleşme	Pozitif yönlü orta düzey ilişki (r=0,625)	Meta-Analizi
Ceylan ve Türkyılmaz, 2021	Örgütsel güven	Pozitif yönlü orta düzey ilişki (r=0,613)	Tesis yönetim hizmetleri çalışanları

Karabulut ve Kır, 2021	Hizmetkâr liderlik Örgütsel adalet	Pozitif yönlü yüksek düzey ilişki ($r=0,767$) Pozitif yönlü orta düzey ilişki ($r=0,494$)	Hizmet sektörü çalışanları (yönetici hariç)
Çömlekçi ve Yıldız, 2021	Algılanan Yönetici Desteği Yetenek yönetimi(soyut) Yetenek yönetimi(somut)	Pozitif yönlü orta düzey ilişki ($r=0,504$) Pozitif yönlü orta düzey ilişki ($r=0,611$) Pozitif yönlü orta düzey ilişki ($r=0,520$)	Özel banka çalışanları
*İşe angaje olma alt boyutlar ile analize tabi tutulmuştur. İlişki genel sonucu ifade etmektedir.			

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de ele alınan makalelere göre çalışanların işe angaje olma durumları pozitif örgütsel davranış çıktıları ile pozitif yönde orta düzeyde ilişki ortaya koymaktadır.

1.3. Örgütsel İletişim Doymu ile İşe Angaje Olma İlişkisi

Algılanan iletişim doymu kavramı, çalışan memnuniyetini, katılımını ve performansını artırebileceği anlamına geldiğinden alan literatüründe büyük ilgi görmüştür. Birçok araştırmacı, organizasyon gelişimi için avantajlar elde etmek adına iletişim doyumunun bu önemli rolünü araştırmıştır (Pongton ve Suntrayuth, 2019). Örgütlerde yapılacak mikro ve makro düzeylerdeki insan kaynakları müdahalelerinin iletişim doyumunu arttırılabileceğine dair kanıtlar mevcuttur (Iyer ve Israel, 2012).

Örgütlerde sağlıklı bir iletişim ortamının oluşturulması gibi iletişim uygulamalarının çalışanların işe angaje olmalarını artıracacağı düşünülmektedir. Açık, özlü ve dürüst iletişimin işe angaje olma konusunda önemli bir araç olduğu tespit edilmiştir (Iyer ve Israel, 2012).

Örgütsel iletişim doyumunun çalışanların işe angaje olmalarını sağlamada çok önemli bir rol oynadığını pek çok çalışma göstermektedir (Abu Dalal vd., 2022; Verčić vd., 2021; Verčić, 2021; Pongton ve Suntrayuth, 2019; Jaupi ve Llaci, 2015; Iyer ve Israel, 2012). Çalışanların, örgütlerinde tutarlı ve dürüst bir iletişimin olmadığını algıladıklarında; örgütün geleceği hakkında endişe duydukları ve örgütten ayrılmayı düşündükleri bilinmektedir (Iyer ve Israel, 2012).

Örgütsel iletişim doymu ile işe angaje olma arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişki olduğu daha önceki çalışmalarda görülmektedir (Iyer ve Israel, 2012; Jaupi ve Llaci, 2015). Yakın zamanda yapılan çalışmalara bakıldığında ise örgütsel iletişim doyumunun işe angaje olma üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Abu Dalal vd., 2022; Pongton ve Suntrayuth, 2019). İçsel iletişim doymu ile çalışanın kendisini işe adanmış olması

arasında da pozitif yönlü orta düzeyde ilişkinin varlığı Verçiç vd., (2021) tarafından tespit edilmiştir (Verçiç vd., 2021; Verçiç, 2021).

Bu çalışmalar bizi etkili iletişimin, örgütlerde kendini işine adanmış çalışanları oluşturmada çok önemli bir yönetim aracı olduğu anlayışına götürmektedir. Çalışma bulgularının genelinde, işe angaje olmaları artırmak için, çalışan ve yönetimler arasındaki iletişimi zenginleştirmeye yönelik çabalara odaklanılmasının faydalı olacağı vurgulanmaktadır. Bu bilgiler ışığında örgütteki iletişim doyumu arttıkça çalışanların işe angaje olma düzeylerinin de artması beklenmektedir.

Hipotez 1: Örgütsel iletişim doyumu ile işe angaje olma arasında pozitif bir ilişki vardır.

Hipotez 1a, 1b ve 1c çoklu regresyon modeli test hipotezlerini ifade etmekte olup, belirtilen hipotezler de araştırma sonuçlarını zenginleştirmektedir.

Hipotez 1a: İletişim doyumunun işe angaje olma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

Hipotez 1b: İletişim doyumunun örgüte güven üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

Hipotez 1c: Örgüte güvenin işe angaje olma üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

1.4. Örgütsel İletişim Doyumu ile İşe Angaje Olma İlişkisinde Örgüte Güvenin Aracılık Etkisi

Örgütlerde çalışanlar kişisel ve kurumsal hedeflerini gerçekleştirmek için karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde bir ekip olarak çalışırlar. Bu karşılıklı ilişkide güven, örgütlerin vaatlerini yerine getireceğine ve yardımseverlik, dürüstlük, güvenilirlik ve bütünlük içinde hareket edeceğine yönelik olumlu beklentiyi ifade etmektedir (Yang ve Lim, 2009; Mayer, Davis ve Schoorman; 1995). İletişim ise örgüt içi güvenin gelişmesinde önemli bir faktör olarak görülmektedir (Thomas vd., 2009). Bazı araştırmacılar güven ve iletişim ilişkisini incelemiş olsa da örgüte güven, psikolojik güçlendirme ve işe angaje olma arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlayan çalışmada Ugwu vd., (2014), örgüt-çalışanlarının, ayakta kalmasının tek yolunun birbirlerini desteklemek olduğunu vurgulamıştır. Örgüt bir güven ortamı yaratmaya çalışırken, çalışanlar işe bağlı hale gelerek buna karşılık verirler. Karşılıklı ilişki sadece her iki tarafın da kendine güven duymasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda iş performansını artıran olumlu bir çalışma ortamı yaratır.

Yöneticilerin çalışanlarla özgürce düşünce ve fikir alışverişinde bulunduğu açık iletişim gibi sağlıklı örgütsel uygulamaların örgütteki güven algısını geliştirdiği bilinmektedir (Acosta, Salanova ve Llorens; 2012). Açık iletişim halinde olan yöneticiler örgütteki sorunların çözümünde çalışanları ile birlikte hareket etmektedir. Bu durum katılımcı bir liderlik anlayışına hâkim yöneticilerin çalışanlarının da örgüte güven duyduğunu ortaya koymaktadır (Sökmen, Yazıcıoğlu ve Kenek, 2021). Bu noktada iletişim ve güven arasındaki ilişki karmaşık olarak görülse de akran ve yöneticiler arasındaki güveni artırmak için bilgilerin zamanında iletilmesi, doğru ve faydalı olması önemli görülmektedir (Thomas, Zolin ve Hartman, 2009).

Örgüte güven ile işe angaje olma arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar incelendiğinde; Acosta vd., (2012) çalışmasında örgüte güven ile çalışanların işe angaje olmalarının dinçlik ve özveri alt boyutları arasındaki ilişkinin pozitif yönde düşük düzeyde olduğu görülmüştür (Acosta, Salanova ve Llorens, 2012). Çalışma, örgüte güvenin sağlıklı örgütsel uygulamalar ve ekip çalışmasına adanmışlık arasında tam bir aracılık rolü oynadığını ortaya koymaktadır. Örgüte güvenin işe angaje olma üzerinde anlamlı etkisi olduğu Jarrar ve Ibrahim (2021) ve Yulianti (2015) tarafından ortaya konmuştur. Benzer şekilde, işe angaje olma ile örgüte güven arasında pozitif yönde orta düzeyde ilişkinin olduğu da Ugwu vd., (2014) tarafından belirtilmiştir. Kararlarını ayrıntılı bir şekilde açıklamak için zaman ayırıp, iletişim kanallarını etkili kullanan yöneticilerin çalışanlarca güvenilir olarak algılanması muhtemeldir (Iyer ve Israel, 2012). Bu görüşlerden yola çıkarak, örgüte güvenin, örgütsel iletişim doyumunun işe angaje olma ilişkisinde aracı bir etkisi olduğu öne sürülebilir. Bu çalışma, algılanan örgütsel güven, örgütsel iletişim doyumunu işe angaje olmaya bağlayan aracı bir mekanizma olarak daha önce test edilmemiş aracı bir model ortaya koymuştur. Sonuç olarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

Hipotez 2: Çalışanın örgütüne güven algısı, örgütsel iletişim doyumunu ile işe angaje olma arasındaki ilişkiye olumlu yönde aracılık eder.

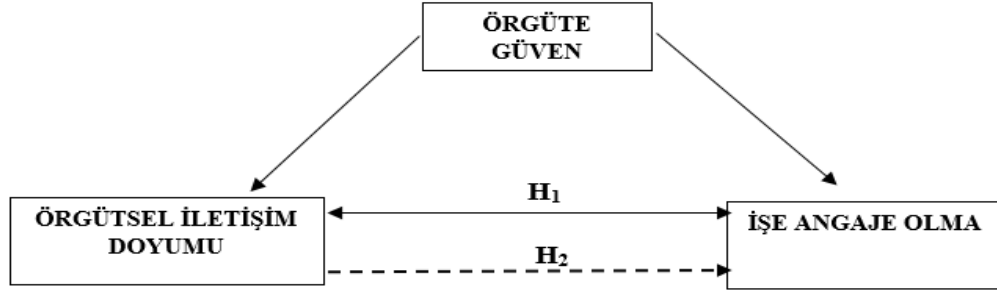
Bu çalışmanın amacını karşılamak için seçilen en uygun teorinin, sosyal değişim teorisi olduğu düşünülmektedir. Teori, çalışan-örgüt ilişkisini temel alan yaklaşımlardan biridir ve çalışan-örgüt ilişkisinin sosyal değişim süreçleri tarafından şekillendirildiğini savunmaktadır (Blau 1964; Gouldner 1960). Çalışanlar, örgütten aldıkları desteği geri ödemek için bir değişim stratejisi olarak belirli davranışlar geliştirirler. Kendisine değer verilip saygı duyulduğunu hisseden çalışanlar, örgütlerinin iyiliği için hareket etmeye ve örgüt çıkarlarına zarar

vermemeye özen göstermeye kendilerini mecbur hissedeceklerdir (Settoon, Bennett ve Liden, 1996 ; Wayne, Shore ve Liden, 1997).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışmanın amacı doğrultusunda geliştirilen araştırma modeli Şekil 1'de yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

2.2. Veri Toplama Yöntemi ve Örneklem

Araştırma evreni Ankara'da bulunan bir kamu kurumunda görev yapmakta olan bilişim alanında çalışan personellerden oluşmaktadır. Evrene dâhil olan iki yüz personel bulunmaktadır. Çevrimiçi olarak gönderilen anket formu linkine 140 adet geri dönüş sağlanmıştır. Anket sonuçlarının yanlış etkilenmemesi için veri temizliği yapılmıştır ve toplamda 135 anket üzerinden elde edilen veri analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın etik kurul izni Gümüşhane Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 27.04.2022 tarih ve 2022/3 sayılı kararı ile alınmıştır.

2.3. Ölçüm Araçları

Araştırmada kullanılan anket, dört bölüm ve 61 sorudan oluşmaktadır. Araştırma anketinde ilk bölüm katılımcı çalışanların demografik bilgilerine ilişkin 6 sorudan oluşmaktadır. İkinci bölümde; işe angaje olma ölçeği 3 soru, üçüncü bölümdeki örgüte güven ölçeği 12 soru ve son bölümdeki örgütsel iletişim doyumunu ölçeği 40 sorudan oluşmaktadır.

2.4. Verilerin Toplanma ve İşlenme Süreci

Araştırma verileri, Google Forms aracılığı ile katılımcılardan temin edilmiştir. Veri analizi SPSS 25 programı kullanılarak yapılmıştır. Veri analizinde demografik değişkenlere ilişkin frekans ve yüzde analizi, ölçek boyutları arasında ilişki için Pearson korelasyon analiz yöntemi kullanılmıştır. Aracılık etkisi için ise hiyerarşik regresyon analiz yöntemi kullanılmış ve yapılan tüm istatistiksel analizler 0.05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir.

3. Bulgular

Tablo 2. Betimleyici İstatistik Sonuçları

	Sıklık	Yüzde		Sıklık	Yüzde
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	76	56,3	İlköğretim	1	0,7
Erkek	59	43,7	Lise	7	5,2
Toplam	135	100	Ön lisans	2	1,5
Medeni Durum			Lisans	93	68,9
Evli	74	54,8	Lisansüstü	32	23,7
Bekar	61	45,2	Toplam	135	100
Toplam	135	100	Pozisyon		
Yaş			Çalışan	117	86,7
18-25	19	14,1	Alt kademe yönetici	8	5,9
26-33	45	33,3	Orta kademe yönetici	7	5,2
34-41	28	20,7	Üst kademe yönetici	3	2,2
42-49	34	25,2	Toplam	135	100
50+	9	6,7	İş Tecrübesi		
Toplam	135	100	1-5	20	14,8
			6-10	35	25,9
			11-15	42	31,1
			16-20	27	20,0
			21+	11	8,1
			Toplam	135	100

Tablo 2’ de görüldüğü üzere yapılan frekans ve yüzde analizi sonuçlarına göre araştırma kapsamında örneklemin görece çoğunluğu kadın (% 56,3), evli (% 54,8), 26-33 yaş arası (% 33,3), lisans mezunu (% 68,9), çalışan statüsünde (% 86,7), 11-15 yıl arasında iş tecrübesine (% 31,1) sahip katılımcılardan oluşmaktadır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

	N	Min.	Mak.	Ort.	Std. Sapma	Skewness	Skewness Std. Hata	Kurtosis	Kurtosis Std. Hata
İşe Angaje Olma	135	1,00	5,00	3,7975	,98672	-,520	,209	-,485	,414
Örgüte Güven	135	1,50	6,58	4,2130	1,08035	-,405	,209	-,477	,414

Örgütsel İletişim Doyumu	135	1,70	5,00	3,6098	,77605	-,421	,209	-,261	,414
N	135								

Skewness ve Kurtosis değerleri -1,5 ile +1,5 değer aralığında olduğundan veriler normal dağılım göstermektedir. Tablo 3'te katılımcılar, orta üstü düzeyde işe angaje olma (Ort = 3,80), örgüte güven (Ort = 4,21) ve örgütsel iletişim doyumu (Ort = 3,61) göstermektedir.

3.1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ve Ölçeklerin Güvenilirlik ve Geçerlilikleri

Ölçek güvenilirliği için tüm ölçek, örgütsel iletişim doyumu, işe angaje olma ve örgüte güven ölçeklerinin Cronbach's Alpha değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. Güvenilirlik İstatistikleri

Güvenilirlik İstatistikleri		
	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Tüm Ölçek	,971	55
Örgütsel İletişim Doyumu	,976	40
İşe Angaje Olma	,943	3
Örgüte Güven	,864	12

Katılımcıların işe angaje olma düzeylerini ölçmek için Ultra-Kısa İşe Angaje Olma Ölçeği, Schaufeli ve Bakker (2004) geliştirdiği ve Bilginoğlu ve Yozgat (2019) Türkçeye uyarladığı ölçek kullanılmıştır. Tek boyuttan oluşan ölçekte toplam 3 ifade bulunmaktadır. Çalışmada ölçeğin güvenilirliği için Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ,943 olarak hesaplanmıştır.

Örgüte Güven Ölçeği, Cummings ve Bromiley (1996: 328) tarafından geliştirilmiştir. Tüzün (2006: 128-130) tarafından ise Türkçeye uyarlan ölçek 2 boyutludur. 12 maddeden oluşmaktadır. Çalışmada 7'li likert tipi olan ölçeğin kısa formu (OTI- Short Form) kullanılmış olup ölçeğin çalışmadaki güvenilirliği ,864'dür.

Örgütsel İletişim Doyumu Ölçeği (CSQ-Communication Satisfaction Questionnaire), çalışanların kişilerarası, grup ve örgütsel bağlamlardaki iletişim memnuniyetlerini ölçmek için tasarlanmış olup Downs ve Hazen (1977) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, sekiz boyuttan ve her boyut beş maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları Mueller ve Lee (2002) tarafından yapılan araştırma dahil birçok çalışma ile ortaya konulmuştur.

3.2. Korelasyon Analizi ve Hiyerarşik Regresyon Analizi

Örgütsel iletişim doyumu, işe angaje olma ve örgüte güven değişkenleri arasındaki korelasyon analizi (β) sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Örgütsel iletişim doyumu ile işe angaje olma arasındaki ilişkide örgüte güvenin aracı rolünü tespit etmek amacıyla yapılmış olan aracı değişken ile regresyon analizinin sonuçları da tabloda yer almaktadır.

Tablo 5: Aracı Değişken ile Regresyon Analizi Sonuçları

Adımlar	Regresyon Katsayıları			Model İstatistikleri
	B	S.H.	β	
1nci adım BsızD: Örgütsel İletişim Doyumu BlıD: İşe Angaje Olma	,715	,091	,562	R ² = 0,316 F(1,133)= 61,430 P<0,01
2nci adım BsızD: Örgütsel İletişim Doyumu BlıD: Örgüte Güven	,800	,099	,575	R ² = 0,330 F(1,133)= 65,635 P<0,01
3ncü adım BsızD: Örgüte Güven BlıD: İşe Angaje Olma	,529	,065	,580	R ² = 0,336 F(1,133)= 67,283 P<0,01
4ncü adım BsızD1: Örgütsel İletişim Doyumu BsızD2: Örgüte Güven BlıD: İşe Angaje Olma	,435	,104	,342	R ² = 0,414 F(2,132)= 46,667 P<0,01
	,350	,074	,383	

Sobel test statistic z= 5,98 Std. Hata: 0.07 p-value:0

Tablo 5'te gösterilmiş olan regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında; örgütsel iletişim doyumunun işe angaje olma üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi ($\beta = 0,562$, $P<0,01$) ve pozitif yönlü orta düzeyde ilişkisi [$r(135)= ,562$, $P<0,01$] görülmektedir. İletişim doyumunun örgüte güven üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi ve orta düzeyde ilişki tespit edilmiştir ($\beta = 0,575$, $P<0,01$) [$r(135)= ,575$, $P<0,01$]. Örgüte güvenin angaje olma üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve anlamlı etkisi ile orta düzeyde ilişki tespit edilmiştir ($\beta = 0,580$, $P<0,01$) [$r(135)= ,580$, $P<0,01$]. İletişim doyumu ve örgüte güvenin birlikte işe angaje olma üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi bulunmuştur ($\beta = 0,383$, $P<0,01$). Örgüte güven modele eklendiğinde; örgütsel iletişim doyumunun işe angaje olma üzerindeki etkisi $\beta = ,562$ ($p<0,01$) değerinden $\beta = ,342$ ($p<0,01$) değerine azalmakta ve anlamlı etkisini sürdürmektedir. İletişim doyumu ile işe angaje olma arasındaki ilişkide örgüte güvenin kısmı aracılık etkisi tespit edilmiştir. Sobel testinin sonucuna göre, aracılık etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($z= 5,98$, $p<0,005$). Yapılan analizler neticesinde; Hipotez 1 (*Hipotez 1a, Hipotez 1b ve Hipotez 1c kabul edilmiştir*) ve Hipotez 2 kabul edilmiştir.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, örgütsel iletişim doyumu ve işe angaje olma arasındaki ilişkide algılanan örgüte güvenin aracı rolüne ilişkin bir araştırma modeli geliştirilmiş ve test edilmiştir. Araştırmada örgütsel iletişim doyumunun işe angaje olma üzerindeki pozitif yönlü orta düzeyde ilişkisi örgüte güven üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile örgütsel iletişim doyumu-işe angaje olma ve örgütsel iletişim doyumu-örgüte güven ve örgüte güven-işe angaje olma ilişkileri incelenerek bu ilişkilere ışık tutulmuştur.

Bu araştırmanın en önemli sonuçlarından biri örgütsel iletişim doyumunun işe angaje olma üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi ($\beta = 0,562$, $P < 0,01$) ve pozitif yönlü orta düzeyde ilişkisi [$r(135) = ,562$, $P < 0,01$] olmasıdır. Bu sonuç ile “*Örgütsel iletişim doyumu ile angaje olma arasında pozitif bir ilişki vardır.*” şeklindeki H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Araştırma sonuçları Abu Dalal vd., 2022; Verčič vd., 2021; Verčič, 2021; Pongton ve Suntrayuth, 2019; Jaupi ve Llaci, 2015; Iyer ve Israel, 2012 çalışma bulguları ile tutarlılık göstermektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu ise örgütsel iletişim doyumu ile işe angaje olma arasındaki ilişkide örgüte güvenin kısmi aracılık etkisidir. Bir diğer anlatımla, algılanan örgütsel güven, örgütsel iletişim doyumunu işe angaje olmaya bağlayan aracı bir mekanizma olarak düşünülebilmektedir. Daha önce test edilmemiş aracı bir model olarak alana özgün bir katkı sunulmak istenmiştir. Ayrıca modele yönelik kurulmuş olan “*Çalışanın örgütüne güven algısı, örgütsel iletişim doyumu ile işe angaje olma arasındaki ilişkiye olumlu yönde aracılık eder.*” şeklindeki H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Bu çalışmanın bulguları, çalışanların işe angaje olmalarının artmasında örgüte güvenin oluşmasını sağlayan örgütsel iletişim doyumu gibi kaynakların önemli olduğunu göstermektedir. Yönetim işlevlerinin çoğunun beşeri güç olmadan çalışmasının mümkün olmayacağı düşünüldüğünde, örgütsel iletişimin gücünün önemi göz ardı edilemez. Bu nedenle etkin iletişim, insan gücüne motivasyon sağlayıp çalışanların işe angaje olmalarını arttırdığı için, örgütler için hayati bir öneme sahip insan kaynakları politikası olarak düşünülebilir.

Bununla birlikte araştırma sonuçlarının sosyal değişim teorisinin öngörüsüyle tutarlı olduğu görülmektedir. Kurama göre bireyler, örgütten aldıkları desteği geri ödemek için bir değişim stratejisi olarak belirli davranışlar sergilerler. Çalışanın iş tatmini ve işverene duyulan sadakatin ötesinde bir kavram olan işe angaje olma, çalışanın işe olan tutku ve bağlılığını ile ilgilidir. İletişim doyumu ve örgütsel güven algılayan çalışanların karşılıklılık normu gereği kendilerini işine adanmaları beklenmektedir. Zira bilgi toplumunda bir örgütün rekabet avantajı

elde etmesi için, durağan maddi kaynaklardan ziyade değiştirilmesi ve taklit edilmesi zor, farklılaştırılmış insan kaynakları gibi maddi olmayan kaynaklarını güvence altına alması ve sürdürmesi önemli görülmektedir.

Bu araştırma, çalışanlarına verimli bir çalışma ortamı yaratmak isteyen örgütler için uygulanabilecek bazı öneriler sunmaktadır. Örgütsel iletişim problemlerinin bilgi eksikliğinden kaynaklandığı unutulmamalıdır. Üstlerden gelen bilgi akışının seyrek olması çalışanlarca algılanan kötü bir iletişim ortamına neden olmaktadır. Yönetimlerce açık iletişimin olduğu örgütsel iletişim ikliminin oluşturulması hedeflenebilir. Ayrıca çalışanların kendi örgütleri içinde etkili iletişim yöntemlerini uygulamaları ve örgütsel iletişim memnuniyetini artırabilecek çeşitli faktörlerin geliştirilmesi ve bu konuda gerekli eğitimlerin verilmesi, çalışanların işe angaje olmaları için oldukça önemlidir. Bununla birlikte örgüt çalışanları örgütsel iletişim akışından memnun olduklarında, örgütteki diğer kişilerle de iyi bir bilgi akışı sağlayarak iyi ilişkilere sahip olacaklardır. Aynı zamanda örgütsel iletişimin kalitesi neticesinde gerçekleşecek kişilerarası ilişkilerin olumlu sonuçları, örgütlerin iş kalitesini etkileyecektir. Yönetiminde bilgi akışının açık olması ve örgütün tüm üyeleri tarafından eşit olarak alınması çalışanların iletişim memnuniyetine olumlu etki yapacaktır. Açık iletişimin olduğu örgütlerde çalışanların kendilerini daha rahat hissettikleri düşünülebilir. Bu çalışmadan yola çıkarak örgütlerin içinde buldukları sektöre uygun bir örgütsel iletişim stratejisi geliştirmeleri ve yönetim ve çalışanlar arasında etkin bir örgütsel iletişim yöntemi bulmaları önerilmektedir.

Çalışmada bulunmayan örgüt iklimi, örgütsel iletişim iklimi gibi ek değişkenlerin kullanılması ve nicel araştırma yöntemleri ile birlikte derinlemesine görüşmelerin yapılması tavsiye edilmektedir. Ayrıca çalışanların cinsiyet, yaş ve deneyimi gibi demografik özelliklere göre yapılacak incelemenin katkı vereceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abu Dalal, H., Ramoo, V., Chong, M., Danaee, M. ve Aljeesh, Y. (2022). The impact of organisational communication satisfaction on health care professionals' work engagement. *Journal Of Nursing Management*, 30(1), 214-225, doi:10.1111/jonm.13476.

Acosta, M., Salanova, M. ve Llorens, S. (2012). How organizational practices team work engagement: The role of organizational trust. *Ciencia & Trabajo (Special Issue)*, 7-15, <http://hdl.handle.net/10234/63134>.

- Akkirman, A. D. ve Harris, D. L. (2005). Organizational communication satisfaction in the virtual workplace. *Journal of Management Development*, 24(5), 397-409 doi: 10.1108/02621710510598427.
- Aksoy Kürü, S. ve Erdil, O. (2021). İşe adanmışlık ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişki: Meta-Analiz çalışması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58), 107-136, doi: 10.18070/erciyesiibd.753168.
- Bakker, A. B. ve Demerouti, E. (2008). Towards a model of work engagement. *Career Development International*, 13(3), 209-223, doi: 10.1108/13620430810870476
- Baynal Doğan, T. G., Demirtaş, Ö., Altınkaynak, S. K. ve Doğan, S. (2021). Lidere güven aracı rolde iken etik liderliğin işe adanmışlık üzerindeki etkisi: Öz-yeterliliğin düzenleyici rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 391-401, doi: 10.30794/pausbed.916345.
- Bilginoğlu, E., ve Yozgat, U. (2019). Ultra-kısa işe angaje olma ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(5), 2863-2872, doi: 10.15295/bmij.v7i5.1354.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*, First Edition, New York, NY: John Wiley&Sons.
- Carriere, J. ve Bourque, C. (2009). The effects of organizational communication on job satisfaction and organizational commitment in a land ambulance service and the mediating role of communication satisfaction. *Career Development International*, 14(1), 29-49, doi: 10.1108/13620430910933565.
- Cesário, F. ve Chambel, M. (2017). Linking organizational commitment and work engagement to employee performance. *Knowledge and Process Management*, 24(2), 152-158, doi: 10.1002/kpm.1542.
- Ceylan, A. ve Türkyılmaz, H. (2021). Örgütsel güven ve işe adanmışlık ilişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(77), 1296-1312.
- Cummings, L. L. ve Bromiley, P. (1996). The organizational trust inventory (OTI). *Trust in organizations: Frontiers of theory and research*, 302(330), 39-52.
- Çömlekçi, M. G. ve Yıldız, M. L. (2021). Yetenek yönetimi uygulamaları algısının işe adanmışlığa etkisinde algılanan yönetici desteğinin rolü: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 16(55), 24-50, doi: 10.14783/maruoneri.794420.
- Downs, C. ve Hazen, M. (1977). A factor analytic study of communication satisfaction. *The Journal of Business Communication*, 14(3), 63-73, doi: 10.1177/002194367701400306.

- Ghiyasvandian, S., Sedighiyani, A., Kazemnejad, A. ve Iranshahi, I. (2017). Relationship between organizational communication satisfaction and organizational commitment in nurses. *Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, 9(6), 20-33.
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review*, 25, 161-178.
- Güler, B. ve Taşlıyan, M. (2022). Psikolojik iklimin çalışan performansı üzerine etkisinde işe adanmışlık boyutlarının aracılık rolü. *Alanya Akademik Bakış*, 6(1), 1605-1628, doi: 10.29023/alanyaakademik.982437.
- Hanaysha, J. (2016). Improving employee productivity through work engagement: Empirical evidence from higher education sector. *Management Science Letters*, 6(1), 61-70, doi: 10.5267/j.msl.2015.11.006.
- Iyer, S. ve Israel, D. (2012). Structural equation modeling for testing the impact of organization communication satisfaction on employee engagement. *South Asian Journal of Management*, 19(1).
- Jarrar, T. T. ve Ibrahim, H. I. (2021). The role of perceived stress as a moderator on the relationship between organizational trust and work engagement in palestinian ministries: An emprical approach. *International Journal of Human Resource Studies*, 11(2), 1-16, doi:10.5296/ijhrs.v11i2.18286.
- Jaupi, F. ve Llaci, S. (2015). The impact of communication satisfaction and demographic variables on employee engagement. *Journal of Service Science and Management*, 8(02), 191, doi: 10.4236/jssm.2015.82021.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditionas of personel engagement and disengagement at work. *The Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724, doi: 10.5465/256287.
- Kenek, G. ve Sökmen, A. (2022). dönüştürücü liderlik ve işle bütünleşme ilişkisinde iş tatmininin aracılık rolü: Yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14 (1),1023-1040, doi: 10.20491/isarder.2022.1425.
- Kır, S ve Karabulut, A. T. (2021). Hizmetkar liderlik tarzının işe adanmışlık üzerindeki etkisinde algılanan örgütsel adaletin aracı rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(17), 359-387.
- Kim, K. J., Han, J. S., Seo, M. S., Jang, B. H., Park, M. M., Ham, H. M. ve Yoo, M. S. (2012). Relationship between intra-organizational communication satisfaction and safety attitude of nurses. *Journal of Korean Academy of Nursing Administration*, 18(2), 213-221, doi: 10.0000/jkana.2012.18.2.213.

- Mayer, R. C., Davis, J. H. ve Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20, 709–734, doi: 10.5465/amr.1995.9508080335.
- Mueller, B. H. ve Lee, J. (2002). Leader-member exchange and organizational communication satisfaction in multiple contexts. *The Journal of Business Communication* (1973), 39(2), 220-244.
- Öztürk, A., Karatepe, O. ve Okumuş, F. (2021). The effect of servant leadership on hotel employees' behavioral consequences: Work engagement versus job satisfaction. *International Journal of Hospitality Management*, (97), 1-11, doi: 10.1016/j.ijhm.2021.102994.
- Pincus, J. D. (1986). Communication satisfaction, job satisfaction, and job performance. *Human Communication Research*, 12(3), 395-419, doi: 10.1111/j.1468-2958.1986.tb00084.x.
- Pongton, P. ve Suntrayuth, S. (2019). Communication satisfaction, employee engagement, job satisfaction, and job performance in higher education institutions. *ABAC Journal*, 39(3), 90-110.
- Schaufeli, W. B. ve A. Bakker (2004, December). UWES Utrecht Work Engagement Scale. (Version 1.1, December 2004) https://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/Test%20Manuals/Test_manual_UWES_English.pdf (E.T.: 24.04.2021).
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. ve Rhenen, W. V. (2009). How changes in job demands and resources predict burnout, work engagement, and sickness absenteeism. *Journal of Organizational Behavior*(30), 893-917, doi: 10.1002/job.595.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V. ve Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: a two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*(3), 71-92, doi: 10.1023/A:1015630930326.
- Settoon, R. P., Bennett, N. ve Liden, R. C. (1996). Social exchange in organizations: Perceived organizational support, leader-member exchange, and employee reciprocity. *Journal of Applied Psychology*, 81(3), 219–227, doi: 10.1037/0021-9010.81.3.219.
- Sökmen, A., Yazıcıoğlu, İ. ve Benk, O. (2021). Araşsal Liderliğin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü: Yiyecek-İçecek Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(3), 1836-1857, doi: 10.21325/jotags.2021.871.
- Sökmen, A., Yazıcıoğlu, İ. ve Kenek, G. (2021). Katılımcı liderlik, duygusal bağlılık ve iş tatmini ilişkisi: Örgütsel güvenin aracılık rolü, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2746-2758, doi: 10.20491/isarder.2021.1288.
- Thomas, G. F., Zolin, R. ve Hartman, J. L. (2009). The central role of communication in developing trust and its effect on employee involvement. *The Journal of Business Communication* (1973), 46(3), 287-310, doi: 10.1177/0021943609333522.

- Tüzün, İ. K. (2006). *Örgütsel güven, örgütsel kimlik ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi; uygulamalı bir çalışma*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ugwu, F., Onyishi, I. ve Rodríguez-Sánchez, A. (2014). Linking organizational trust with employee engagement: The role of psychological empowerment. *Personnel Review*, 43(3), 377-400, doi: 10.1108/PR-11-2012-0198.
- Verčič, A. T. (2021). The impact of employee engagement, organizational support and employer branding on internal communication satisfaction. *Public Relations Review*(47), 1-7, doi: 10.1016/j.pubrev.2021.102009
- Verčič, A. T., Galić, Z. ve Žnidar, K. (2021). The relationship of internal communication satisfaction with employee engagement and employer attractiveness: Testing the joint mediating effect of the social exchange quality indicators. *International Journal of Business Communication*, 1-28. doi:10.1177/23294884211053839.
- Vermeir, P., Blot, S., Degroote, S., Vandijck, D., Mariman, A., Vanacker, T., Peleman, R., Verhaeghe, D. ve Vogelaers, D. (2018). Communication satisfaction and job satisfaction among critical care nurses and their impact on burnout and intention to leave: A questionnaire study. *Intensive and Critical Care Nursing*, 48, 21-27, doi: 10.1016/j.iccn.2018.07.001.
- Wayne, S. J., Shore, L. M. ve Liden, R. C. (1997). Perceived organizational support and leader-member exchange: A social exchange perspective. *Academy of Management Journal*, 40(1), 82–111, doi: 10.5465/257021.
- Yang, S.U. ve Lim, J.S. (2009). The effects of blog-mediated public relations (BMPR) on relational trust, *Journal of Public Relations Research*, 21(3), 341-359, doi: 10.1080/10627260802640773.
- Yulianti, P. (2015). Work engagement in the work place: The role of procedural justice, perceived organizational support and organizational trust. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 2(8), 155-163, doi: 10.14738/assrj.28.1198.
- Zeng, D., Takada, N., Hara, Y., Sugiyama, S., Ito, Y., Nihei, Y. ve Asakura, K. (2022). Impact of intrinsic and extrinsic motivation on work engagement: A cross-sectional study of nurses working in long-term care facilities. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(1284), 1-13, doi: 10.3390/ijerph19031284.

Extended Abstract

Mediating Role of Organizational Trust in The Relationship Between Organizational Communication Satisfaction and Work Engagement

Background

With the information age, increasing the organizational communication satisfaction of employees is seen as an important way to improve human resources management. At this point, organizational communication satisfaction is of vital importance for all organizations aiming at success.

It is thought that organizational trust is an important factor in examining the communication climate in the organization. It is thought that trust in the organization is an important factor in examining the communication climate in the organization. Employees at all levels of the organization should exercise due diligence in maintaining and developing trustworthy relationships supported by management. Effective communication plays an important role in the development of this trust (Thomas, Zolin, & Hartman, 2009). While organizations try to create an environment of trust, it is seen that employees respond by dedicating themselves to their work (Ugwu, Onyishi, & Rodríguez-Sánchez, 2014). It is known that an organizational climate in which such open communication exists is beneficial in improving the level of trust of employees in their organizations (Sökmen, Yazıcıoğlu, & Benk, 2021). The fact that both parties trust each other reveals results that increase work performance. Although there are studies on the relationship between communication satisfaction and employee engagement, the mediation effect of trust in the organization in this relationship is considered important because, as far as is known, it has not been emphasized in previous studies.

Purpose

This study was designed to examine the concept of work engagement, which means a high level of self-involvement while performing work-related tasks. It is thought that this research will help to understand that trust in their organizations plays an important mediating role in the relationship between communication satisfaction and job engagement of IT sector employees.

In this study, a research model was developed and tested regarding the mediating role of perceived organizational trust in the relationship between organizational communication satisfaction and job engagement. In the research, the positive and moderate relationship between organizational communication satisfaction and job engagement was tried to be explained through trust in the organization. In this study, organizational communication satisfaction-work engagement and organizational communication satisfaction-trust in the organization and trust-to-work engagement relations were examined and these relations were shed light on. Consistent with the foresight of social exchange theory, the study considers organizational communication satisfaction, which can affect employee engagement, as an important factor for efficient work and human resources management, and is brought to the attention of field researchers.

Method

The research sample consists of employees working in the field of informatics in a public institution in Ankara. The hypotheses of the research were tested using the Pearson correlation analysis method and hierarchical regression analysis method. The questionnaire used in the research consists of four parts and 61 questions. The first part of the research questionnaire consists of 6 questions regarding the demographic information of the participating employees. In the second part; The scale of work engagement consists of 3 questions, the scale of organizational trust in the third part consists of 12 questions, and the scale of organizational communication satisfaction in the last part consists of 40 questions. Data were analysed qualitatively. Research data were obtained from the participants via Google Forms. Data analysis was done using SPSS 25 program. In data analysis, frequency and percentage analysis of demographic variables and Pearson correlation analysis method were used for

the relationship between scale dimensions. For the mediation effect, hierarchical regression analysis method was used and all statistical analyzes were tested at the 0.05 significance level.

Findings

One of the most important results of this study is that organizational communication satisfaction has a positive and significant effect on job engagement ($\beta = 0.562$, $P < 0.01$) and a moderately positive relationship [$r(135) = .562$, $P < 0.01$]. With this result, "There is a positive relationship between organizational communication satisfaction and engagement." H1 hypothesis was accepted. Research results Abu Dalal et al., 2022; Verčič et al., 2021; Vercic, 2021; Pongton and Suntrayuth, 2019; Jaupi and Llaci, 2015; Iyer and Israel are consistent with the 2012 study findings. Another important finding of the study is the partial mediation effect of trust in the organization in the relationship between organizational communication satisfaction and job engagement. In other words, perceived organizational trust can be considered as an intermediary mechanism that connects organizational communication satisfaction with job engagement. It is aimed to make an original contribution to the field as an intermediary model that has not been tested before. In addition, "the employee's perception of trust in his organization positively mediates the relationship between organizational communication satisfaction and job engagement." H2 hypothesis was accepted.

Conclusions

Although there are studies on the relationship between communication satisfaction and employee engagement, the mediating effect of trust in the organization in this relationship is considered important since, as far as is known, it has not been emphasized in previous studies. As a result of the findings, it is seen that the mediation hypothesis is supported. In this direction, it has been determined that organizational communication satisfaction has a positive and significant effect on job engagement. In addition, the findings show that trust in the organization has a partial mediation effect on the relationship between organizational communication satisfaction and job engagement. At the same time, the research model, which considers perceived organizational trust as an intermediary mechanism that connects organizational communication satisfaction with job engagement, tried to make an original contribution to the field literature. The findings of this study show that the resources that provide the formation of trust in the organization are important in increasing the engagement of the employees to the work.

The findings of this study show that resources such as organizational communication satisfaction, which creates trust in the organization, are important in increasing employee engagement. Considering that most of the management functions would not be able to function without human strength, the importance of the power of organizational communication cannot be ignored. For this reason, effective communication can be considered as a human resources policy, which has a vital importance for organizations, as it provides motivation to the human power and increases the engagement of the employees to the work.

This research offers some suggestions that can be applied for organizations that want to create a productive working environment for their employees. It should not be forgotten that organizational communication problems arise from lack of information. The fact that the information flow from superiors is sparse causes a bad communication environment perceived by the employees. It can be aimed to create an organizational communication climate with open communication by the administrations. In addition, it is very important for employees to apply effective communication methods within their own organizations and to develop various factors that can increase organizational communication satisfaction and to provide necessary training in this regard for employees to engage in work. However, when the employees of the organization are satisfied with the organizational communication flow, they will have good relations with other people in the organization by providing a good flow of information. At the same time, the positive results of interpersonal relations that will occur as a result of the quality of organizational communication will affect the work quality of organizations.

The fact that the information flow is open in the management and that it is received equally by all members of the organization will have a positive effect on the communication satisfaction of the

employees. It can be thought that employees feel more comfortable in organizations with open communication. Based on this study, it is suggested that organizations develop an organizational communication strategy suitable for the sector they are in and find an effective organizational communication method between management and employees.

It is recommended to use additional variables such as organizational climate and organizational communication climate, which are not included in the study, and to conduct in-depth interviews with quantitative research methods. In addition, it is thought that the examination to be made according to demographic characteristics such as gender, age and experience of the employees will contribute.

Risk İştahının Pay Piyasa Getirisi ve Volatilitesine Etkisi: FIEGARCH, NARDL ve Hatemi-J Modelleri ile Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma

Emre Esat TOPALOĞLU*

Çiğdem KURT CİHANGİR**

Geliş Tarihi (Received): 10.09.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 31.10.2022

Öz

Bu çalışmada, yatırımcıların risk iştahı göstergesi olan Risk İştahı Endeksinin (RİSE) Borsa endeksi getirisi ve volatilitesi üzerindeki etkisi 06.01.2017 – 04.03.2022 dönemi için araştırılmıştır. Risk iştahı endeksi ile borsa endeksi arasındaki simetrik ve asimetrik ilişki FIEGARCH ve NARDL yöntemleri ile nedensellik ilişkisi ise Hatemi-J yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın temel katkısı, risk iştahı endeksinin, hem değişim ve seviye hesaplama yöntemlerine göre, hem de yerli, yabancı ve tüm yatırımcı grupları için ayrı ayrı analiz edilmesidir. Elde edilen bulgulara göre, yerli ve tüm yatırımcıların risk iştahı endeksleri ile borsa endeks getirisi arasında simetrik pozitif ilişki tespit edilmiştir. Yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar risk iştahı endeksleri ile borsa endeks volatilitesi arasında da pozitif simetrik ilişkiler tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi açısından ise yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar risk iştahı endekslerindeki pozitif şoklardan borsa endeksi getirisindeki negatif şoklara doğru nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, yatırımcı risk iştahının gelecekteki getirileri ve volatiliteleri etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Risk İştahı, Risk İştahı Endeksi, Borsa Endeksi, FIEGARCH, Hatemi-J Nedensellik

The Effect of Risk Appetite on Equity Market Return and Volatility: A Study on Borsa İstanbul with FIEGARCH, NARDL and Hatemi-J Models

Abstract

In this study, the effect of the Risk Appetite Index (RISE), which is the risk appetite indicator of investors, on the stock market index return and volatility are investigated for the period of 06.01.2017 - 04.03.2022. The symmetric and asymmetric relationships between the risk appetite index and the stock market index are analyzed by FIEGARCH and NARDL methods. The causality relationship is analyzed by the Hatemi-J method. The main contribution of the study is the analysis of the risk appetite index, both according to the change and level calculation methods, and separately for domestic, foreign and all investor groups. According to the findings, a symmetric positive relationship is found between the risk appetite indices of domestic and all investors and the stock market index return. Positive symmetric relationships are also found between domestic, foreign and all investors' risk appetite indices and stock market index volatility. Moreover, it has been determined that there is a causality relationship from positive shocks in the risk appetite indexes of domestic, foreign and all investors to negative shocks in the stock market index return. According to these results, it has been determined that investor risk appetite affects future returns and volatility.

Keywords: Risk Appetite, Risk Appetite Index, Stock Market Index, FIEGARCH, Hatemi-J Causality

* Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, emresatopal@hotmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8771-779X>

** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, ckurtcihangir@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1761-1038>

Giriş

Davranışsal finans teorilerinin temelinde, yatırımcıların aşırı iyimserlik veya kötümserlik halleri ile varlıkları yanlış değerlendirmelerinin, varlık fiyatlarının içsel değerlerinden sapmalara neden olabileceği varsayımı yer almaktadır (De Long vd. (1990), Kumar ve Lee (2006)). Makroekonomik koşullar belirginleştikçe ve yatırımcı duyarlılığı azaldıkça, varlığın değerindeki yanlış fiyatlandırma, yani sapmalar düzeltilir. Dolayısıyla fiyatlandırmadaki bu düzeltme yatırımcı duyarlılığı ile payın beklenen getirisi arasında negatif bir ilişki oluşması ile sonuçlanır.

Baker ve Wurgler (2006) yatırımcı duyarlılığını, varlığın gelecekteki nakit akışlarının ve risklerinin, mevcut objektif bilgi ile açıklanamaması olarak tanımlamaktadırlar. Buna göre, yatırımcı duyarlılığının yüksek olduğu dönemlerde, gerçek bilgi değil, gürültü; yani sezgisel faktörler öne çıkmaktadır. Yatırımcıların piyasa temellerinden giderek uzaklaşmaları ile ortaya çıkan sürü davranışı geleneksel finans teorisindeki risk-beklenen getiri arasındaki doğrusal olduğu kabul edilen ilişkinin bozulmasına neden olur. Yatırımcı duyarlılığının yüksek olduğu zamanlarda fiyatlarda oluşan baskı, volatilitiyi artırırken, getiriyi düşürür (Baker ve Stein, 2004; Kaniel, Saar ve Titman, 2004; Bandopadhyaya ve Jones, 2008; Bathia ve Bredin, 2013). Ampirik çalışmalar, davranışsal finans teorisinin yatırımcı duyarlılığının pay değerleri üzerindeki etkisini önemli ölçüde açıklayabildiğini göstermektedir (Baker ve Wurgler, 2006, 2007; Ho ve Hung, 2009; Baker, Wurgler ve Yuan, 2012; Harvey, Liu ve Zhu, 2016). Baker ve Wurgler (2007)'e göre yatırımcılar, piyasadaki volatilitenin ve likiditenin en önemli parçası olan yatırımcı duyarlılığını bir sistematik risk unsuru olarak değerlendirmelidirler.

Yatırımcı duyarlılığının ölçülmesi için uluslararası ve ulusal göstergeler kullanılmaktadır. Küresel finansal piyasalarda uluslararası yatırımcıların risk iştahının bir göstergesi olarak kabul gören VIX önemli bir endekstir (Whaley (2000), Kurov (2010)). Gelişen bir ülke olarak Türkiye'nin pay borsası ile VIX arasındaki ilişkiyi araştırmak birçok araştırmacı için cazip bir konu olmuştur (Korkmaz ve Çevik (2009), Hatipoğlu ve Tekin (2017), Topaloğlu (2019), Akçalı, Mollaahmetoğlu ve Altay (2019), Kurt-Cihangir (2019), Önem (2021)). Bu çalışmalardan Hatipoğlu ve Tekin (2017) ve Kurt-Cihangir (2019) VIX'in BİST100 üzerindeki en etkili küresel değişken olduğunu; Korkmaz ve Çevik (2009), Topaloğlu (2019), Akçalı, Mollaahmetoğlu ve Altay (2019), Kurt-Cihangir (2019) VIX'deki volatilitenin BİST100 endeksinin de volatilitisini artırdığını belirtmişlerdir. Nedensellik açısından Bayrakdaroğlu ve Türkün Kaya (2021), Sarıtaş ve Nazlıoğlu (2019) VIX'in, borsa endeksleri üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu belirtmişlerdir.

Türkiye’de yatırımcıların risk iştahını temsil etmek üzere yayımlanan RİSE, farklı yatırımcı türleri için, tüm – yerli - yabancı yatırımcılar için RİSE, olarak sınıflandırılmakta ve endeksin hesaplanmasında değişim ve seviye yöntemleri olmak üzere iki farklı yöntem kullanılmaktadır. RİSE, yatırımcıların risk algılarının farklılaşabileceği dikkate alınarak tüm yatırımcılar, yerli ve yabancı yatırımcılar için ayrı ayrı yayımlanmaktadır. Örneğin, yatırımcı grubu farklılığını dikkate alan, Sarı ve Başakın (2021) borsa endeks getirisinin tahmininde, yabancı yatırımcılar için RİSE’nin uluslararası risk iştahı göstergesi VIX’e en yakın tahmin gücünde olduğunu bulgulamışlardır. RİSE’nin hesaplanmasında kullanılan değişim yönteminde, yatırımcıların sahip oldukları portföy değerlerinin 52 haftalık ortalamadan ne kadar saptığı hesaplanırken, seviye yönteminde ise ortalamadan sapma yerine portföyde gerçekleşen nominal artışlar ve azalışlara yer verilmektedir (Sağlam, 2020; TÜYİD - MKK, 2013). Bu hesaplama farklılığı, değişim yöntemi ile hesaplanan RİSE’nin yatırımcıların kısa dönemdeki risk iştahı değişimlerine; seviye yöntemi ile hesaplanan RİSE’nin ise yatırımcıların uzun dönemdeki risk iştahı değişimlerine duyarlılığını yansıtmasını sağlamaktadır (TÜYİD - MKK, 2013: 17). Eichengreen ve Mody (1998) bazı varlık fiyatlarındaki değişikliklerin, özellikle kısa vadede yatırımcı duyarlılığında değişikliğe neden olacağından dolayı, başka varlık fiyatlarında değişikliklere yol açabileceğini belirtmişlerdir. Risk tutumundaki bu tür değişiklikler varlık fiyatlarındaki kısa vadeli hareketleri diğer temel faktörlerden daha iyi açıklayabilir (Baek, Bandopadhyaya ve Du, 2005). Bu nedenle RİSE hesaplama yöntemindeki bu farklılık, pay piyasasındaki fiyatlandırma sürecinin önemli bir bileşeni olabilir.

Risk iştahının uluslararası ve ulusal göstergelerinin birbirleriyle ilişkisini araştıran Akdağ (2019) VIX ile RİSE’nin uzun dönemde ilişkili olduğu ve VIX’deki değişimin RİSE’deki değişimin Granger nedeni olduğunu bulgulamıştır. Sarı ve Başakın (2021) ve Sağlam (2020) çalışmalarında VIX ve RİSE’nin pay piyasasına etkisini birlikte araştırmışlardır. Sağlam (2020) VIX-BİST100 ve RİSE-BİST100 endeksleri arasında uzun dönem (eşbütünleşme) ilişkisi olduğunu; Sarı ve Başakın (2021) da VIX ile birlikte kullanıldığında hisse senedi getiri tahmininde en iyi modellerin, sırasıyla, yabancı yatırımcılar için RİSE, tüm yatırımcılar için RİSE ve yerli yatırımcılar için RİSE ile kurulduğunu belirtmişlerdir. Çalışmada ayrıca, VIX ve özellikle yabancılar için RİSE’nin, BİST Banka getiri endeksini tahminde, yatırımcılar için iyi birer risk iştahı göstergesi oldukları da vurgulanmıştır Sarı ve Başakın (2021).

Yukarıda sıralanan gerekçelerle, her bir sınıflandırma ve endeks hesaplama yönteminin gösterge pay endeksi üzerindeki etkisinin araştırmaya değer bir konu olduğu düşünülmektedir. Buna göre çalışmada, Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK) ve Özyeğin Üniversitesi’nce, değişim ve

seviye yöntemlerine göre hesaplanan tüm yatırımcılar için RİSE, yabancı yatırımcılar için RİSE ve yerli yatırımcılar için RİSE'nin, BİST TÖM endeksinin (XUTUM) getirisi ve volatilitesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 06.01.2017 – 04.03.2022 dönemi haftalık verilerinin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasındaki simetrik-asimetrik ilişki FIEGARCH ve NARDL modelleri ile nedensellik ilişkisi ise Hatemi-J Modeli ile araştırılmıştır. Bu çalışmanın, farklı hesaplama yöntemleri kullanılarak, farklı yatırımcı grupları için hesaplanan RİSE'lerin, borsa endeksinin getirisi ve volatilitesi üzerindeki etkisini belirlenmesi itibariyle literatüre önemli bir katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın planı şu şekildedir: izleyen bölümde risk iştahı ve pay piyasalarına ilişkin literatür incelemesi yer almaktadır. Devamında metodolojik altyapı verilerek ekonometrik uygulama yapılmıştır ve bulgular sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise bulgulara ilişkin değerlendirme - tartışma ve öneriler verilmiştir.

1. Literatür İncelemesi

Yatırımcıların risk iştahı ve bunun finansal piyasalara, varlıklara etkisinin belirlenmesi birçok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Zira, teorik olarak finans literatürüne katkı sağlayan bu tür araştırmalar piyasa uzmanları ve yatırımcılar için de pratik, uygulanabilir bilgiler içermektedir. Çalışmada literatür incelemesi, özellikle pay piyasaları için uluslararası risk iştahı göstergesi olarak kabul edilen VIX'i esas alan çalışmalar ve ulusal risk iştahı göstergesi olan RİSE'yi esas alan çalışmalar olarak gruplandırılmıştır.

Uluslararası risk iştahı göstergesi VIX ile Borsa İstanbul endeksleri arasındaki ilişkiyi volatilité açısından inceleyen çalışmaların ortak özelliği, VIX ile BİST endeksleri arasında güçlü bir ilişki olduğu ve VIX'in pay piyasasındaki volatilitéyi etkilediğidir (Sağlık, 2009; Korkmaz ve Çevik, 2009; Hatipoğlu ve Tekin, 2017; Topaloğlu, 2019; Akçalı, Mollaahmetoğlu ve Altay, 2019; Kurt-Cihangir, 2019). Sağlık (2009), Topaloğlu (2019), Sarıtaş ve Nazlıoğlu (2019), Bayrakdaroğlu ve Türkün Kaya (2021), Akgüneş (2021) çalışmalarında VIX ile borsa endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu belirtirken; Akçalı, Mollaahmetoğlu ve Altay (2019) pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Hatipoğlu ve Tekin (2017) petrol fiyatları, ABD Doları ve VIX'in BİST100 endeksi üzerindeki etkisini 07.02.2002 – 29.12.2016 dönemi için kantil regresyon modeli kullanarak araştırmışlardır. Çalışmada, BİST100 endeksi üzerinde etkili değişkenin tüm kantillerde VIX olduğu belirlenmiştir. Kurt-Cihangir (2019) de 15 Mart 2010 – 15 Şubat 2018 dönemini incelediği çalışmasında borsa endeksleri ile seçilen küresel değişkenler arasındaki volatilité yayılımını araştırmıştır. Volatilité yayılma etkisinin en yüksek olduğu küresel değişkenin VIX olduğu belirlenmiştir. Korkmaz ve Çevik (2009) çalışmalarında VIX'in pay piyasalarının volatilitesi üzerindeki etkisini 02.01.2004 – 17.03.2009 dönemi için

araştırmışlardır. VIX'deki yapısal kırılmanın varlığını dikkate alarak ve almadan kurulan modellerin sonuçlarına göre; Peru dışındaki incelenen ülkelerin hisse senedi piyasalarında kaldıraç etkisinin olduğu ve VIX'in bu piyasaların volatilitelerini artırdığı belirlenmiştir.

Akdağ ve İskenderoğlu (2019) ve Akdağ (2019) çalışmalarında uluslararası ve ulusal risk iştahı göstergelerinin birbirleriyle ilişkisini araştırmışlardır. Akdağ ve İskenderoğlu (2019) Türkiye'de yatırımcıların risk iştahlarının boğa-ayı piyasası gibi rejimlere ayrılıp ayrılmadığını belirlemek için, 2008-2016 döneminde tüm yatırımcılar için hesaplanan RİSE verilerini Markov Rejim Modeliyle incelemiştir. Buna göre, RİSE'nin yüksek volatiliteli (oynaklı - kargaşa rejimi) ve düşük volatiliteli (huzur rejimi) olarak iki rejimle sınıflandırılacağı sonucuna varılmıştır. Araştırmacılar, VIX için yapılan analizde (Guo ve Wohar, 2006; Baba ve Sakurai, 2011) üç farklı rejimin belirlendiğine dikkat çekerek, sınıflandırmadaki bu farklılığın incelenen piyasaların yapısal özelliklerinden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Akdağ (2019) VIX endeksi ile belirlediği finansal göstergeler ve RİSE arasındaki ilişkiyi verilerin frekanslarının farklılık göstermesi nedeniyle alt dönemlerde incelemiştir. 03.01.2010 – 30.11.2018 alt döneminde VIX ile RİSE arasındaki uzun dönem ve nedensellik ilişkisini araştırdığı analiz sonucunda, değişkenlerin uzun dönemde ilişkili (eşbütünleşik) olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, VIX'deki değişimin RİSE'deki değişimin Granger nedeni olduğu ve Frekans Nedensellik analizine göre nedenselliğin kalıcı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Sarı ve Başakın (2021) ve Sağlam (2020) çalışmalarında VIX ve RİSE'nin BİST endeksleri ile ilişkisini araştırmışlardır. Sarı ve Başakın (2021) 2009-2019 döneminde RISE ve VIX endeksinin BİST Banka getiri endeksi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. MKK tarafından yayımlanan RİSE'yi tüm yatırımcılar, yerli yatırımcılar ve yabancı yatırımcılar için hesaplanan RİSE olarak üç farklı biçimde analize dahil etmişlerdir. Buna göre, kullanılan üç yöntemde göre de VIX, pay getiri endeksini tahmin etme gücü en fazla olan değişkendir. Ayrıca VIX ile birlikte kullanıldığında pay getiri tahmininde en iyi modellerin, sırasıyla, yabancı yatırımcılar için RİSE, tüm yatırımcılar için RİSE ve yerli yatırımcılar için RİSE ile kurulduğu belirlenmiştir. Çalışmada, VIX ve özellikle yabancılar için RİSE'nin, BİST Banka getiri endeksini tahmin güçlerinin farklı olmasına karşın, piyasanın hızlı yükseliş ve düşüş dönemlerinde yatırımcılar için iyi birer risk iştahı göstergesi oldukları da vurgulanmıştır.

Sağlam (2020) uluslararası (VIX) ve ulusal (RİSE) olarak ayırdığı risk iştahı göstergeleri ile BİST 100 endeksi arasındaki volatiliteler ve nedensellik ilişkisini 25.09.2009 – 03.11.2018 dönemi için iki farklı modelle (VIX-BİST100 ilişkisi ve RİSE-BİST100 ilişkisi) araştırmıştır. Buna göre, VIX'deki şoklar BİST100 endeks getirisini ve volatilitelerini artırdığı ve VIX'deki artışların da borsa endeksini düşürdüğü belirlenmiştir. Gerek VIX-BİST100

gerekse RİSE-BİST100 endeksleri arasında uzun dönem (eşbütünleşme) ilişkisi olduğu ve kısa dönemli sapmaların da zamanla ortadan kalktığı tespit edilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, VIX – BİST100 arasında bir nedensellik yokken; BİST100'den RİSE'ye bir nedensellik olduğu belirlenmiştir.

Ulusal risk iştahı endeksi RİSE'nin tahmin edilebilirliğini araştıran Saraç, İskenderoğlu ve Akdağ (2016) çalışmalarında, 2008-2013 döneminde yerli ve yabancı yatırımcılara ait RİSE'nin tahmin edilebilirliğini birinci nesil ve yapısal kırılmayı içeren birim kök testleri ile sınımışlardır. Analiz sonucunda, yerli yatırımcılar için hesaplanan risk iştahı endeksinin doğrusal ve tahmin edilebilir olduğu; buna karşın yabancı yatırımcılar için hesaplanan risk iştahı endeksinin doğrusal olmadığı ve eşik etkisinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre Saraç vd. (2016), kalıcı şokların tespit edildiği yabancı yatırımcılar risk iştahı endeksinin, risk iştahının arttığı dönemlerde tahmin edilemeyeceğini; risk iştahının düşük olduğu dönemlerde tahmin yapılabileceğini vurgulamışlardır. Kaya (2021) çalışmasında, MKK tarafından yayımlanan farklı yatırımcı türleri için RİSE'ler arasındaki ilişkiyi 4.01.2008-07.08.2020 dönemi için araştırmıştır. Buna göre, Yabancı, Yerli, Yerli Gerçek ve Yerli Tüzel yatırımcı risk iştahı endeksleri arasında uzun dönem ve nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca tüm yatırımcı türlerinin yüksek oranda yabancı yatırımcılar etkisi altında olduğu belirtilmiştir.

RİSE ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan Demirez ve Kandır (2020) yerli yatırımcılar için hesaplanan RİSE ve BİST 100 endeksi ile Borsa İstanbul'da işlem gören piyasa değeri en düşük %10 firmanın paylarından oluşan portföy arasındaki ilişkiyi Ocak 2009 - Ocak 2019 dönemi için çoklu regresyon modeli ile incelemişlerdir. Buna göre, RİSE ve BİST 100 endekslerinin pay getirilerindeki değişimin %12'sini açıkladığı; dolayısıyla sınırlı bir etki olduğu belirlenmiştir. Köycü (2022) 15.03.2019 – 12.03.2021 dönemini COVID-19 öncesi – sonrası dönem olarak iki alt döneme ayırmış ve RİSE ile BİST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testi ile araştırmıştır. Her iki alt dönem için de BİST100 endeksinden RİSE endeksine doğru %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Genel itibariye, risk iştahı endeksi ile borsa endeksi arasındaki ilişkiyi volatilité ve nedensellik yönünden araştıran çalışmalar ve bulguları yukarıda verilmiştir. Buna göre, ilgili çalışmalarda farklı yöntemlere ve yatırımcı gruplarına göre hesaplanan RİSE'lerin borsa endeksi üzerindeki hem volatilité hem de nedensellik ilişkisinin birarada araştırılmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma ile literatüre ve bulgulara göre finansal karar alıcılara katkı sağlanabilir.

2. Metodolojik Altyapı ve Bulgular

Araştırmada yatırımcıların kısa ve uzun dönemli risk iştahlarının pay piyasa getirisine ve volatilitesine olan etkisi 06.01.2017 ile 04.03.2022 dönemi esas alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. MKK tarafından sağlanan verilerin başlangıç tarihleri doğrultusunda çalışma kapsamı bu şekilde belirlenmiştir. Buna ek olarak çalışmada risk iştahı ile pay piyasası arasındaki doğrusal ilişkilerin yanı sıra doğrusal olmayan pozitif ve negatif ilişkileri de ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Risk İştahı Endeksi (RISE), yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar için değişim ve seviye metotlarına göre ayrı ayrı ele alınmıştır. Değişim metodunda ilgili haftadaki portföy değerinden 52 haftalık ortalama değer çıkarılarak normal değerden sapmalar esas alınmaktadır. Yatırımcıların o haftadaki portföy büyüklüklerinin toplam piyasa büyüklüğüne göre ağırlıklı ortalaması alınarak genel bir risk iştahı endeksi hesaplanmaktadır. Seviye metodunda ise değişimlerdeki sapmalar yerine doğrudan portföy büyüklükleri esas alınmaktadır. Bu bağlamda risk iştahı endeks hesaplamasında iki metot kullanıldığı için çalışmada her iki yönteme göre hesaplanmış risk iştahı endeksleri bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Risk iştahı endeksine ilişkin veriler, Merkezi Kayıt Kuruluşu www.mkk.com.tr veri tabanından sağlanmıştır.

Pay piyasa getirisi, Borsa İstanbul (BIST) Tüm Endeksine ilişkin kapanış fiyat serilerinin logaritmik getirileri hesaplanarak belirlenmiştir. Pay piyasası verilerine, www.investing.com veri tabanından ulaşılmıştır. BIST Tüm endeksi volatilitesi ise endeks fiyatlarının logaritmik getirileri hesaplandıktan sonra veri kaybının en az olduğu ARMA modelinin hata terimi üzerinden Bollerslev ve Mikkelsen (1996) tarafından geliştirilen FIEGARCH(1,1) modeli ile koşullu değişen varyans serisi tahminlenerek oluşturulmuştur. FIEGARCH modeli volatilité serisinde uzun hafıza ve kaldıraç etkisini belirlemede kullanılan bir modeldir. Koşullu değişen varyans üzerindeki pozitif ve negatif şokların asimetric etkisini ve bu etkinin büyüklüğünü gösterdiği için çalışmada BISTTUM endeks volatilitesi FIEGARCH modeli ile oluşturulmuştur. FIEGARCH modelinin matematiksel gösterimi aşağıdaki eşitlikteki gibidir.

$$\beta(L)(1 - L)^d \ln(h)_t = \omega + \sum_{j=1}^q [\gamma_j z_{t-j} + \gamma_j (|z_{t-1}| - E|z_{t-1}|)] \quad (1)$$

Risk iştahı ile pay piyasası arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri belirleyebilmek için Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran, Shin, vd. (2001) tarafından geliştirilen doğrusal ARDL modeli ve Shin, Yu, vd. (2014) tarafından asimetric ilişkileri esas alan geliştirilmiş doğrusal olmayan NARDL modeli kullanılmıştır. ARDL yaklaşımı sınır testi ile serilerin ikinci dereceden farkları haricinde düzeyde ve birinci farkta durağan olan değişkenler arasındaki

eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesine imkân tanımaktadır. Doğrusal ARDL modeline ilişkin denklem aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \theta X_{t-1} + \sum_{i=1}^{n-1} \phi_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{m-1} \phi_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Doğrusal olmayan ARDL modeli pozitif ve negatif kısmi toplam ayrıştırılmaları kullanarak kısa ve uzun dönemde eşbütünleşmenin, simetrik ve asimetric etkilerin birlikte modellenmesini sağlamaktadır. NARDL modelinde dağıtılmış gecikme uzunlukları ile kısa dönemli dinamikler incelenirken, uzun dönemli ilişkiler ise tek bir ortak koentegre vektör ile incelenmektedir. Modelde sınır testi yaklaşımı, değişkenlerin durağanlık entegrasyon dereceleri dikkate alınmaksızın koentegre ilişkilerin varlığını araştırmaya olanak sağlamaktadır. Doğrusal olmayan ARDL (NARDL) modeline ilişkin denklem ise aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \theta^+ X_{t-1}^+ + \theta^- X_{t-1}^- + \sum_{i=1}^{n-1} \phi_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{m-1} \phi_i^+ \Delta X_{t-i}^+ + \phi_i^- \Delta X_{t-i}^- + \varepsilon_t \quad (3)$$

Değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesine ek olarak bu ilişkiler arasındaki nedensellik ilişkilerinin incelenebilmesi amacıyla Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen ve eşbütünleşme ilişkilerini negatif ve pozitif şoklara ayırabilen asimetric nedensellik testi kullanılmıştır. Teste ilişkin matematiksel gösterim aşağıdaki eşitlikte olduğu gibidir.

$$X_{1t} = X_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = X_{1,0} + \sum_{i=1}^i \varepsilon_{1i} \quad (4)$$

$$Y_{2t} = Y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = Y_{2,0} + \sum_{i=1}^i \varepsilon_{2i} \quad (5)$$

4 ve 5 no'lu denklemlerde $X_{1,0}$ ve $Y_{2,0}$ başlangıç değerlerini ifade etmektedir ve pozitif ve negatif şoklar aşağıdaki gibidir.

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \quad \varepsilon_{1i}^- = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \quad (6)$$

$$\varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \quad \varepsilon_{2i}^- = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \quad (7)$$

$\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$ şeklinde ifade edilmektedir. Bu kapsamda 6 ve 7 no'lu denklemlerin pozitif ve negatif şoklara göre düzenlenmiş gösterimi aşağıdaki gibidir.

$$X_{1t} = X_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = X_{1,0} + \sum_{i=1}^i \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^i \varepsilon_{1i}^- \quad (8)$$

$$Y_{2t} = Y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = Y_{2,0} + \sum_{i=1}^i \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^i \varepsilon_{2i}^- \quad (9)$$

Değişkenlerdeki pozitif ve negatif şokların birikimli formda gösterimi ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$X_{1i}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ \quad X_{1i}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (10)$$

$$Y_{2i}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ \quad Y_{2i}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (11)$$

Çalışmada risk iştahı ile BISTTUM endeks getiri ve volatilitesi arasındaki kısa ve uzun dönemli simetrik ve asimetric etkiler FIEGARCH, NARDL ve Hatemi-J modelleri ile

araştırılmıştır. Bu bağlamda çalışmada volatilité bağımlı değişkenini oluşturabilmek amacıyla serinin standart sapma yerine serideki uzun hafıza ve kaldıraç etkilerini göz önünde bulunduran buna ek olarak koşullu değişen varyans üzerindeki pozitif ve negatif şokların asimetrik etkisini ve bu etkinin büyüklüğünü de dikkate alan FIEGARCH modeli ile volatilité serisi elde edilmiştir. Doğrusal olmayan ARDL modeli ile pozitif ve negatif kısmi toplam ayrıştırılmaları kullanılarak kısa ve uzun dönemde eşbütünleşmenin, simetrik ve asimetrik etkilerin birlikte modellenmesi amaçlanmıştır. Hatemi-J (2012) nedensellik testi de eşbütünleşme ilişkilerini negatif ve pozitif şoklara ayırabilmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki asimetrik ilişkilerin incelenbilmesi amacıyla nonlinear bir analiz süreci izlenmiştir.

Araştırmanın bağımlı değişkenleri konumundaki BISTTUM getiri ve volatilité değişkenleri ile açıklayıcı değişkenler konumunda olan kısa ve uzun dönemli yatırımcıların risk iştahı değişkenlerine ait durağanlık sınamaları Fourier GLS ve RALS LM birim kök testler ile gerçekleştirilmiştir. Volatilité serisinin hesaplanmasında serinin normal dağılım gösterip göstermediği çarpıklık, basıklık ve Jargue-Bera değerleri ile en uygun ARMA başlangıç modeli Akaike bilgi kriteri ile; Doğrusallık ise BDS testi ile incelenmiştir. Volatilité ve ARDL-NARDL modellerinin hata terimlerinde değişen varyans ve otokorelasyon olup olmadığı ARCH LM ve Correlogram Q test istatistikleri ile araştırılırken, modellerde elde edilen asimetrik bulguların geçerliliği Wald testi ile sınanmıştır. ARDL-NARDL modellerinde çoklu doğrusal bağlantı ve içsellik sorunlarının olup olmadığı ise Spearman korelasyon testi ile tespit edilmiştir. Ramsey-Reset ve CUSUM testleri ile de modellerin doğru spesifikasyonlarda kurulmuş olduğu ve modellerde tanımlama hatasının olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmada öncelikle volatilité modellemesinde BISTTUM serisi (BIST) için 06.01.2017-04.03.2022 dönemine ait 270 haftalık zaman serisi için durağanlık sınaması gerçekleştirilmiştir. FIEGARCH(1,1) modeli ile oluşturulan volatilité değişkeni için 5 gecikme değeri doğrultusunda 10.02.2017-04.03.2022 dönemindeki 265 haftalık veri analizler kapsamında tüm değişkenler esas alınarak kullanılmıştır. Birim kök test sonuçları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Fourier GLS ve RALS LM Birim Kök Test Sonuçları

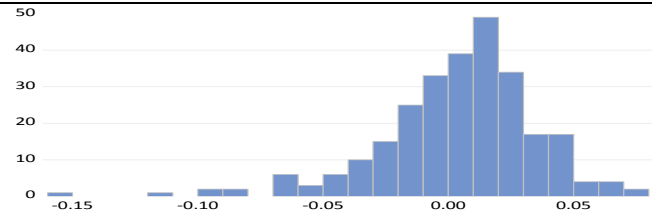
Değişken	GLS-İstatistik	Fourier
BIST*	-0.540	1
1.Fark**	-11.409	1
BISTGET	-1.371	2
1.Fark**	-5.214	1
BISTVOL	-2.166	1
1.Fark**	-4.024	1
SEVTUM	-6.460	2
SEVYAB	-6.709	2
SEVYER	-6.399	2

DEGTUM	-3.973	2
DEGYAB	-4.253	2
DEGYER	-2.804	2
Sabit Model - CV* (1%, 5%, 10%) -3.637 -3.017 -2.661 - CV** (1%, 5%, 10%) -3.780 -3.176 -2.828		
Değişken	GLS-İstatistik	Fourier
BIST*	-2.598	1
1.Fark**	-15.179	1
BISTGET	-1.369	2
1.Fark**	-5.857	1
BISTVOL	-2.612	1
1.Fark**	-4.814	1
SEVTUM	-6.497	2
SEVYAB	-6.773	2
SEVYER	-6.591	1
DEGTUM	-4.141	2
DEGYAB	-4.273	2
DEGYER	-4.326	2
Sabit-Trend Model - CV* (1%, 5%, 10%) -4.462 -3.917 -3.651 - CV** (1%, 5%, 10%) -4.593 -4.041 -3.749		
Değişken	RALS-LM -İstatistik	p2
BIST*	-1.473	0.824
1.Fark**	-3.518	0.839
BISTGET	-1.885	0.548
1.Fark**	-5.266	0.901
BISTVOL	-2.607	0.166
1.Fark**	-3.796	0.548
SEVTUM	-8.534	0.761
SEVYAB	-8.973	0.716
SEVYER	-8.134	0.779
DEGTUM	-5.631	0.728
DEGYAB	-5.160	0.714
DEGYER	-4.597	0.757
Sabit Model - CV* (1%, 5%, 10%) -3.517 -2.957 -2.678 - CV** (1%, 5%, 10%) -3.521 -2.964 -2.686		
Değişken	RALS-LM -İstatistik	p2
BIST*	-0.856	0.833
1.Fark**	-3.518	0.839
BISTGET	-1.885	0.548
1.Fark**	-3.746	0.882
BISTVOL	-1.042	0.206
1.Fark**	-4.945	0.553
SEVTUM	-8.534	0.761
SEVYAB	-8.973	0.716
SEVYER	-8.134	0.779
DEGTUM	-5.631	0.728
DEGYAB	-5.160	0.714
DEGYER	-5.330	0.769
Sabit-Trend Model - CV* (1%, 5%, 10%) -3.519 -2.961 -2.683 - CV** (1%, 5%, 10%) -3.521 -2.964 -2.686		

Fourier GLS ve RALS LM birim kök test sonuçlarına göre BISTGET ve BISTVOL değişkenlerine ilişkin hesaplanan test istatistik değerlerinin kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük olduğu tespit edilmiş ve serilerde birim kök vardır şeklinde oluşturulan sıfır hipotezi reddedilememiştir. Çalışmanın bağımlı değişkenleri konumundaki bu değişkenlerin birinci dereceden farkları alınarak serilerin durağan hale geldiği ve I(1) oldukları tespit edilmiştir. Araştırmada bağımsız değişken olarak kullanılan yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar için oluşturulan değişkenler için hesaplanan test istatistik değerlerinin kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olduğu ve serilerin düzey değerlerinde durağan olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada BISTTUM endeksinin volatilitisini hesaplayarak yeni bir seri oluşturabilmek amacıyla FIEGARCH(1,1) modeli kullanılmıştır. Volatilité modellemesinde öncelikle serinin durağan olması gerekmektedir. Bu bağlamda BIST değişkeni olarak ifade edilen BISTTUM endeks serisinin düzey değerlerinde durağan olmadığı ve birinci dereceden fark alma işlemi yapılarak seri durağanlaştırılmıştır. Tablo 2’de BIST serisinin volatilité modellemesi için sınanması gerekli olan normal dağılım, ARMA model seçimi, değişen varyans, otokorelasyon ve seride doğrusal olmayan unsurların olup olmadığına ilişkin analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Volatilité Modellemesi için Spesifikasyon Test Sonuçları

Normal Dağılım					
	Series: BISTTUMGET Sample 1/06/2017 3/04/2022 Observations 270 Mean 0.003901 Median 0.007646 Maximum 0.078798 Minimum -0.153627 Std. Dev. 0.031667 Skewness -1.036518 Kurtosis 5.849178 Jarque-Bera 139.6721 Probability 0.00000000				
Durağanlık Fourier GLS ve RALS LM	GLS-İstatistik	Fourier	RALS-LM - İstatistik	p2	Düzye
	-0.540*	1	-1.473*	0.824	I(0)
	-11.409*	1	-3.518**	0.839	I(1)
	2.598**	1	-0.856*	0.833	I(0)
	-15.179**	1	-3.518**	0.839	I(1)
AR / MA	Gecikme	0	1	2	3
	0	-4.063	-4.054	-4.047	-4.040
	1	-4.054	-4.047	-4.040	-4.035
	2	-4.047	-4.040	-4.062	-4.059
	3	-4.040	-4.035	-4.060	-4.046
ARCH Değişen Varyans	Gecikme	F- İstatistik	Olas. F	Göz*R-Kare	Olas. Ki-Kare
	1	16.973	0.000	16.062	0.000
	5	4.779	0.000	22.356	0.000
	10	2.360	0.011	22.495	0.012
	12	1.979	0.026	22.784	0.029
Correlogram Q Otokorelasyon	Gecikme	AC	PAC	Q-İsta.	Olas.
	1	0.247	0.247	16.295	0.000
	5	-0.003	-0.065	33.094	0.000
	10	-0.008	0.013	34.089	0.000
	12	0.013	0.036	34.477	0.001
BDS Doğrusallık	Boyut	BDS İstatistik	Std. Hata	z-İstatistik	Olas.
	2	0.010	0.005	1.978	0.047
	3	0.019	0.008	2.284	0.022
	4	0.021	0.010	2.129	0.033
	5	0.026	0.010	2.553	0.010
	6	0.027	0.010	2.736	0.006
FIEGARCH (1,1) Volatilité	Değişken	Katsayı	Std. Hata	z-İstatistik	
	OMEGA (C)	-0.087748	224.7288	-0.000390	
	ALPHA (ARCH)	-0.941753	0.086036	-10.94607	
	BETA (GARCH)	1.000089	0.003045	328.4765	
	THETA1 (EGARCH)	0.445081	0.162560	2.737948	
	THETA2 (EGARCH)	-0.051098	0.093913	-0.544095	
D	-1.039328	1.536835	-0.676278		
*Sabit Model - CV (1%, 5%, 10%) -3.637 -3.017 -2.661 - Birinci Fark (1%, 5%, 10%) -3.780 -3.176 -2.828					
*Sabit Model - CV (1%, 5%, 10%) -3.517 -2.957 -2.678 - Birinci Fark (1%, 5%, 10%) -3.521 -2.964 -2.686					
**Sabit-Trend Model - CV* (1%, 5%, 10%) -4.462 -3.917 -3.651 - Birinci Fark (1%, 5%, 10%) -4.593 -4.041 -3.749					
**Sabit-Trend Model - CV (1%, 5%, 10%) -3.519 -2.961 -2.683 - Birinci Fark (1%, 5%, 10%) -3.521 -2.964 -2.686					

Finansal bir zaman serisinin asimetrik koşullu değişen varyans modelleri ile volatilitelerini hesaplayabilmek için serinin durağan, normal dağılıma uymayan, doğrusal olmayan unsurlara sahip, hata terimlerinde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının söz konusu olması gerekmektedir. Aksi halde serinin volatiliteler için ARMA modelinin residualleri yeterli olmaktadır. Volatiliteler için gerçekleştirilen spesifikasyon test sonuçları incelendiğinde serinin birinci dereceden farkı alındığında durağanlaştığı, normal dağılıma sahip olmadığı, doğrusal olmayan unsurlar içerdiği, hata terimlerinde ise otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Böylelikle BISTTUM endeks serisinin volatilitelerinin belirlenebilmesi için Student-t dağılımı doğrultusunda FIEGARCH(1,1) modeli kullanılabilmiştir. FIEGARCH(1,1) volatiliteler modellemesine göre pozitif şokların negatif şoklara karşı daha yüksek düzeyde volatilitelere sebep olduğu ve piyasada olası bir birim şokun BISTTUM endeksi volatilitelerinde 0.051 birim şoka yol açtığı söylenebilmektedir.

BISTTUM volatiliteler serisi oluşturulduktan sonra araştırma modellerinde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Tanımlayıcı istatistik sonuçları, Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	BISTGET	BISTVOL	DEGTUM	SEVTUM	DEGYAB	SEVYAB	DEGYER	SEVYER
Ortalama	0.003513	0.001705	42.84485	49.41724	41.24035	47.93023	50.42430	55.25257
Medyan	0.007085	0.001499	43.81658	50.43181	42.35611	48.26668	50.56570	56.56413
Maksimum	0.078798	0.011937	70.72295	67.22111	75.92434	70.20350	76.57792	73.54160
Minimum	-0.153627	0.000746	8.738195	23.74652	4.389701	20.01516	16.99793	31.84451
Std. Sap.	0.031658	0.000977	10.99708	10.14194	11.92439	11.53466	11.92808	10.64246
Çarpıklık	-1.047750	5.133770	-0.210786	-0.391126	-0.012540	-0.110383	-0.242311	-0.382721
Basıklık	5.872247	48.36103	3.055771	2.206403	3.350147	2.047109	2.669769	2.148448
Jarque-Bera	139.5768	23883.62	1.996699	13.71060	1.360688	10.56399	3.797339	14.47609
J-B Olasılık	0.000000	0.000000	0.368487	0.001054	0.506443	0.005082	0.149768	0.000719
Gözlem	265	265	265	265	265	265	265	265

Tanımlayıcı istatistikler değerlendirildiğinde, 265 haftalık endeks ortalama getirisinin 0.0035 civarında pozitif bir değere sahip olduğu, volatilitelerinin ise 0.0017 olduğu hesaplanmıştır. İnceleme döneminde endeks getirisinin en yüksek 0.078 en düşük -0.1536, endeks volatilitelerinin ise en yüksek 0.0119 en düşük 0.0007 olarak gerçekleştiği hesaplanmıştır. RISE için öngörülen eşik değerinin 50 olduğu dikkate alındığında ve endeks değerinin eşik değerinin üzerinde olması yatırımcıların ortalamadan daha riskli bir pozisyona sahip olduğu anlamına gelmektedir. Yatırımcıların kısa vadeli risk iştahlarının göstergeleri konumunda olan SEVTUM, SEVYAB ve SEVYER değişkenlerine ilişkin ortalama değerlerin sırasıyla 49.417, 47.930 ve 55.252 olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda yerli yatırımcıların daha riskli bir yatırım pozisyonuna sahip olduğu ifade edilebilir. Yatırımcıların uzun vadeli risk iştahının göstergeleri

olan DEGTUM, DEGYAB ve DEGYER değişkenlerinin ortalama değerleri ise sırasıyla 42.844, 41.240 ve 50.424 olarak hesaplanmıştır. Uzun vadeli risk iştahı ortalama değerlerinin de yerli yatırımcıların risk iştahı konumlarıyla benzer özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Çarpıklık, basıklık ve J-B değerleri incelendiğinde DEGYAB ve DEGYER değişkenleri haricinde diğer değişkenlere ilişkin serilerin normal dağılıma sahip olmadıkları belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında BISTGET ve BISTVOL bağımlı değişkenleri; yerli, yabancı ve tüm yatırımcıların kısa ve uzun vadeli risk iştahı endeks değişkenleri doğrultusunda altı ARDL-NARDL modeli oluşturulmuştur. Bu modellerde birden fazla bağımsız değişkenin yer alması ve benzer özellikte veriler olması nedeniyle modellerde çoklu doğrusal bağlantı (ÇDB) ve içsellik sorunlarının olup olmadığı incelenmiştir. Bağımsız değişkenler arasındaki yüksek düzeyli ilişkiler ÇDB sorununa işaret ederken, modelin hata terimi ile bağımsız değişkenler arasındaki yüksek düzeyli ilişki ise içsellik sorununa işaret etmektedir. ÇDB ve içsellik analiz sonuçları Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 4. Çoklu Doğrusal Bağlantı ve İçsellik Test Sonuçları

Çoklu Doğrusal Bağlantı	Model-1	BISTGET	DEGYER	SEVYER
	BISTGET	1.000000		
	DEGYER	0.047766	1.000000	
	SEVYER	0.009767	0.584778	1.000000
	Model-2	BISTVOL	DEGYER	SEVYER
	BISTVOL	1.000000		
	DEGYER	0.070575	1.000000	
	SEVYER	0.179582	0.584778	1.000000
	Model-3	BISTGET	DEGYAB	SEVYAB
	BISTGET	1.000000		
	DEGYAB	-0.005531	1.000000	
	SEVYAB	-0.065914	0.512283	1.000000
	Model-4	BISTVOL	DEGYAB	SEVYAB
	BISTVOL	1.000000		
	DEGYAB	-0.004291	1.000000	
	SEVYAB	-0.249630	0.512283	1.000000
	Model-5	BISTGET	DEGTUM	SEVTUM
	BISTGET	1.000000		
	DEGTUM	0.026765	1.000000	
	SEVTUM	-0.038916	0.539410	1.000000
	Model-6	BISTVOL	DEGTUM	SEVTUM
	BISTVOL	1.000000		
	DEGTUM	0.052795	1.000000	
	SEVTUM	-0.077501	0.539410	1.000000
İçsellik	Model-1	HATA TERİMİ	DEGYER	SEVYER
	HATA TERİMİ	1.000000		
	DEGYER	-0.021484	1.000000	
	SEVYER	0.018522	0.584778	1.000000
	Model-2	HATA TERİMİ	DEGYER	SEVYER
	HATA TERİMİ	1.000000		
	DEGYER	0.096472	1.000000	
	SEVYER	-0.064697	0.584778	1.000000
	Model-3	HATA TERİMİ	DEGYAB	SEVYAB
	HATA TERİMİ	1.000000		
DEGYAB	-0.013116	1.000000		

	SEVYAB	-0.005299	0.512283	1.000000
	Model-4	HATA TERİMİ	DEGYAB	SEVYAB
	HATA TERİMİ	1.000000		
	DEGYAB	0.114822	1.000000	
	SEVYAB	-0.068144	0.512283	1.000000
	Model-5	HATA TERİMİ	DEGTUM	SEVTUM
	HATA TERİMİ	1.000000		
	DEGTUM	-0.011492	1.000000	
	SEVTUM	-0.006540	0.539410	1.000000
	Model-6	HATA TERİMİ	DEGTUM	SEVTUM
	HATA TERİMİ	1.000000		
	DEGTUM	0.125780	1.000000	
	SEVTUM	-0.117660	0.539410	1.000000

Değişkenler arasındaki %75'ten daha yüksek düzeyde tespit edilen ilişkiler modellerde ÇDB ve içsellik sorunlarına yol açabilmektedir. ÇDB ve içsellik sorunları dikkate alınmadan gerçekleştirilen analizlerde ulaşılan bulgular sapmalı olabilmektedir. Araştırma kapsamında endeks getirisi ve volatilitesi ile yerli yatırımcı risk iştahı endeksi arasındaki ilişkilere yönelik oluşturulan Model 1 için ARDL(2,1,0) ve NARDL(2, 0, 3, 1, 3) modellerinin; Model 2 için ARDL(4, 2, 2) ve NARDL(1, 3, 4, 1, 4) modellerinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Endeks getirisi ve volatilitesi ile yabancı yatırımcı risk iştahı endeksi arasındaki ilişkilere yönelik oluşturulan Model 3 için ARDL(1, 0, 0) ve NARDL(1, 0, 0, 0, 0) modellerinin; Model 4 için ARDL(1, 1, 0) ve NARDL(4, 1, 0, 1, 0) modellerinin geçerli olduğu belirlenmiştir. Endeks getirisi ve volatilitesi ile tüm yatırımcılar risk iştahı endeksi arasındaki ilişkilere yönelik oluşturulan Model 5 için ARDL(2, 1, 0) ve NARDL(1, 0, 0, 0, 0) modellerinin; Model 6 için ise ARDL(1, 1, 0) ve NARDL(1, 1, 4, 1, 4) modellerinin geçerli olduğu ortaya çıkarılmış ve bu modeller kullanılarak kısa ve uzun dönemli tahminleme yapılmıştır. ÇDB ve içsellik analiz sonuçlarına göre araştırma kapsamında oluşturulan modellerde ÇDB ve içsellik sorunlarının söz konusu olmadığı ve araştırma kapsamında oluşturulan ARDL ve NARDL modellerinin geçerli olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Kısa ve uzun dönemli risk iştahı ile pay piyasa getirisi ve volatilitesi arasındaki uzun dönemli ilişkileri inceleyebilmek amacıyla oluşturulan ARDL ve NARDL modelleri ARDL-F sınır testi ile sınanmıştır. Eşbütünlük analiz sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Eşbütünlük Analiz Sonuçları

ARDL-F-Bounds Test					
Model	F-istatistik	k	10%	5%	1%
1	31.95242	2	4.19-5.06	4.87-5.85	6.34-7.52
2	9.463233	2			
3	75.23567	2			
4	35.02949	2			
5	24.93902	2			
6	35.98720	2			

ARDL Modelleri					
1	BISTGET - (0.0246* DEGYER -0.0056* SEVYER)				
2	BISTVOL - (-0.0010* DEGYER + 0.0012* SEVYER)				
3	BISTGET - (0.0043*DEGYAB -0.0071*SEVYAB)				
4	BISTVOL - (-0.0003*DEGYAB + 0.0006*SEVYAB)				
5	BISTGET - (0.0177*DEGTUM -0.0022*SEVTUM)				
6	BISTVOL - (-0.0004*DEGTUM + 0.0008*SEVTUM)				
NARDL-F-Bounds Test					
Model	F- istatistik	k	10%	5%	1%
1	18.12193	4	3.03-4.06	3.47-4.57	4.4-5.72
2	19.45232	4			
3	46.45346	4			
4	10.10172	4			
5	46.49793	4			
6	14.58744	4			
NARDL Modelleri					
1	BISTGET - (-0.0021*DEGYER_POS + 0.0156*DEGYER_NEG + 0.0203*SEVYER_POS + 0.0018*SEVYER_NEG)				
2	BISTVOL - (0.0004* DEGYER_POS + 0.0005* DEGYER_NEG -0.0017* SEVYER_POS -0.0021* SEVYER_NEG)				
3	BISTGET - (0.0017*DEGYAB_POS + 0.0057* DEGYAB_NEG -0.0046*SEVYAB_POS -0.0250* SEVYAB_NEG)				
4	BISTVOL - (0.0005*DEGYAB_POS + 0.0004* DEGYAB_NEG + 0.0005* SEVYAB_POS + 0.0008* SEVYAB_NEG)				
5	BISTGET - (0.0008*DEGTUM_POS + 0.0178* DEGTUM_NEG -0.0145*SEVTUM_POS -0.0419* SEVTUM_NEG)				
6	BISTVOL - (0.0010* DEGTUM_POS + 0.0008* DEGTUM_NEG -0.0015* SEVTUM_POS -0.0015* SEVTUM_NEG)				

Yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar risk iştahı endeksi ile BISTTUM endeks getirisi ve volatilitesi arasındaki ilişkilere yönelik oluşturulan ARDL ve NARDL modelleri için gerçekleştirilen sınır test sonuçlarına göre tüm modeller için hesaplanan F istatistik değerlerinin kritik değerlerden büyük olduğu belirlenmiş ve eşbütünleşme yoktur şeklindeki sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla, tüm modellerde yatırımcıların risk iştahları ile BISTTUM endeks getiri ve volatilitesi arasında uzun dönemli simetrik ve asimetrik eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

ARDL ve NARDL modelleri doğrultusunda tespit edilen eşbütünleşme ilişkisinin simetrik ya da asimetrik olup olmadığı ve çalışmada spesifikasyon hatasına yer vermeden doğru model ile tahminleme yapabilmek için Wald testi gerçekleştirilmiştir. Wald testi sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Wald Testi Sonuçları

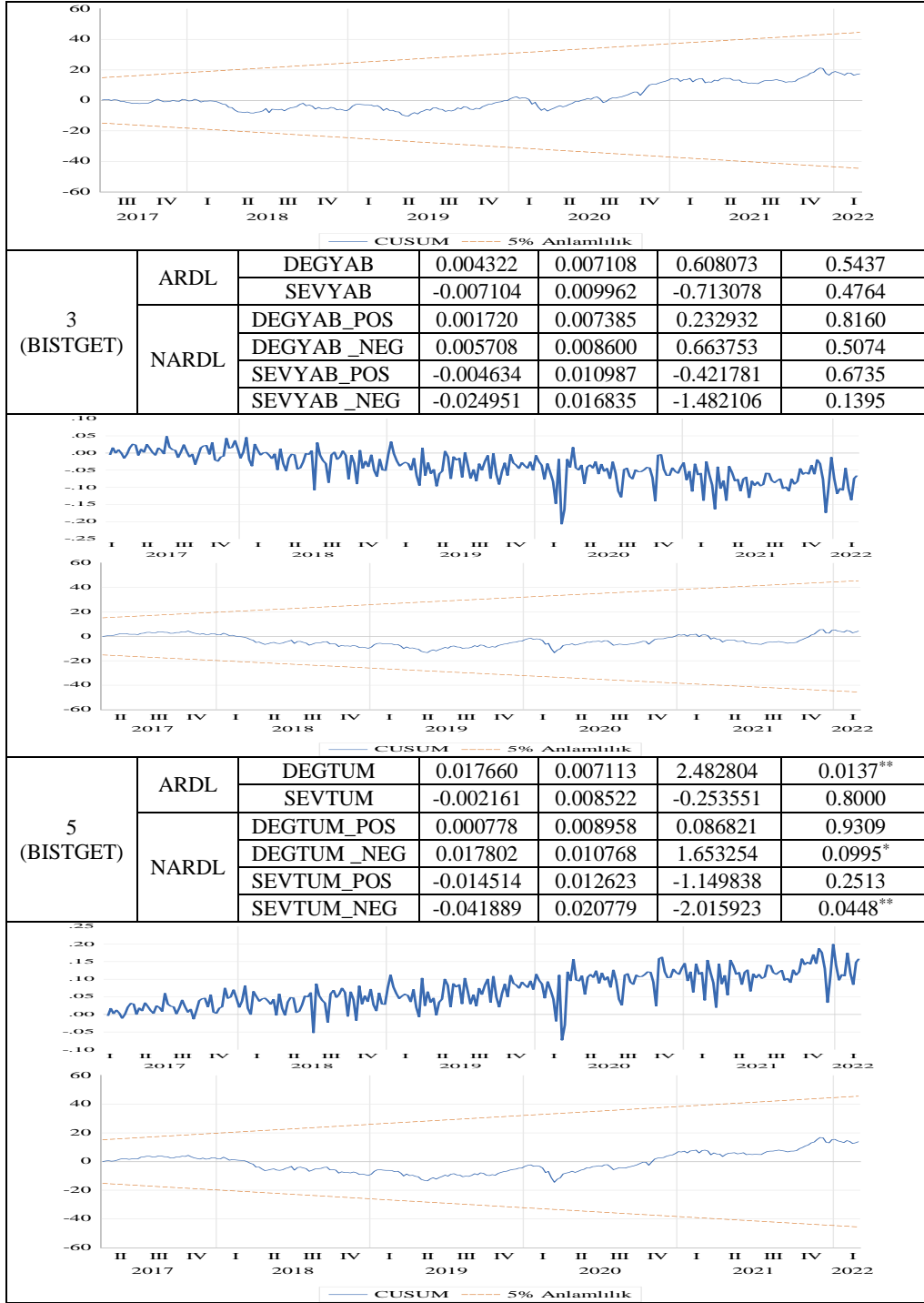
Model	Kısa Dönem Wald	Değer	df	Olas.
1	F-statistic	1.380104	(2, 261)	0.2534
	Chi-square	2.760208	2	0.2516
2	F-statistic	3.764124	(2, 261)	0.0245**
	Chi-square	7.528249	2	0.0232**
3	F-statistic	0.361241	(2, 261)	0.6972
	Chi-square	0.722482	2	0.6968
4	F-statistic	1.535257	(2, 261)	0.2173
	Chi-square	3.070515	2	0.2154

5	F-statistic	0.649088	(2, 261)	0.5234
	Chi-square	1.298177	2	0.5225
6	F-statistic	2.208143	(2, 261)	0.1120
	Chi-square	4.416285	2	0.1099
Model	Uzun Dönem Wald	Değer	df	Olas.
1	F-statistic	3.706890	(2, 260)	0.0259**
	Chi-square	7.413781	2	0.0246**
2	F-statistic	1.387475	(2, 260)	0.2515
	Chi-square	2.774951	2	0.2497
3	F-statistic	3.628885	(2, 260)	0.0279**
	Chi-square	7.257771	2	0.0265**
4	F-statistic	0.082126	(2, 260)	0.9212
	Chi-square	0.164252	2	0.9212
5	F-statistic	2.156732	(2, 260)	0.1178
	Chi-square	4.313465	2	0.1157
6	F-statistic	0.878966	(2, 260)	0.4164
	Chi-square	1.757933	2	0.4152

ARDL ve NARDL modelleri için kısa ve uzun dönem simetriye ilişkin Wald testi sonuçları değerlendirildiğinde, kısa dönem tahmin sonuçlarında Model 1, 3, 4, 5 ve 6 için hesaplanan olasılık değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiş ve simetrik ilişkinin varlığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilememiştir. Model 2’de hesaplanan olasılık değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenirken, simetrik ilişkiye işaret eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Uzun dönemli Wald testi sonuçlarına göre ise Model 1 ve 3 için asimetric ilişkilerin varlığı tespit edilirken, diğer modellerde ise simetrik ilişkilerin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda yerli, yabancı ve tüm yatırımcıların risk iştahı endeksleri ile borsa getirisi ve volatilitesi arasında kısa ve uzun dönemli simetrik ve asimetric ilişkilerin söz konusu olduğu söylenebilir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin belirlenebilmesi için gerçekleştirilen ARDL ve NARDL model tahmin sonuçları, Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. BISTGET için Uzun Dönem ARDL ve NARDL Tahmin Sonuçları

Model	Yöntem	Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olas.
1 (BISTGET)	ARDL	DEGYER	0.024574	0.007454	3.296582	0.0011***
		SEVYER	-0.005626	0.008799	-0.639407	0.5231
	NARDL	DEGYER_POS	-0.002069	0.012532	-0.165092	0.8690
		DEGYER_NEG	0.015644	0.011856	1.319499	0.1882
		SEVYER_POS	0.020283	0.013365	1.517663	0.1304
		SEVYER_NEG	0.001770	0.019938	0.088762	0.9293

Değişim ve seviye metotlarına göre yerli yatırımcı risk iştahı endeksi ile BISTTUM endeks getirisi arasındaki ilişkilerin incelendiği Model 1’de DEGYER ile BISTGET arasında uzun dönemli pozitif ve simetrik ilişkinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Değişim metodu esas alınarak hesaplanmış yerli yatırımcı risk iştahı endeksindeki %1’lik artışın BISTTUM endeks getirisinde %2,4’lük artışa yol açtığı tespit edilmiştir. Buna göre yerli yatırımcıların daha fazla risk alarak daha yüksek düzeyde getiri elde ettikleri belirlenmiştir. Seviye metoduna göre hesaplanmış yerli yatırımcı risk iştahı endeksi ile borsa getirisi arasında simetrik bir ilişkiye

rastlanılmamıştır. Diğer yandan pozitif ya da negatif risk iştahı şokları ile BISTTUM endeks getirisi arasındaki asimetrik ilişkiye yönelik hesaplanan katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiş ve uzun dönemli risk iştahı endeksindeki şokların endeks getirisi üzerindeki etkisinin belirsiz olduğu tespit edilmiştir. CUSUM grafiği incelendiğinde, istatistik değerinin kritik sınırların içerisinde yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, Model 1’de elde edilen uzun dönemli bulguların istikrarlı ve güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Yabancı yatırımcılar risk iştahı endeksi ile BISTTUM getirisi arasındaki ilişkilere yönelik oluşturulan Model 3 sonuçları incelendiğinde, değişim ve seviye metotlarına göre hesaplanmış risk iştahı endeksi ile borsa getirisi arasında simetrik ya da asimetrik herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. CUSUM grafiğine göre ulaşılan bu bulguların istikrarlı olduğu söylenebilir.

Model 5’teki tüm yatırımcılar risk iştahı endeksi ile borsa getirisi arasındaki uzun dönemli ilişkiler incelendiğinde, DEGTUM ile BISTGET arasında uzun dönemli pozitif ve simetrik ilişkinin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Tüm yatırımcı risk iştahı endeksindeki %1’lik artışın BISTTUM endeks getirisinde %1,7’lik artışa yol açtığı tespit edilmiştir. Seviye metoduna göre hesaplanmış tüm yatırımcı risk iştahı endeksi ile borsa getirisi arasında ise simetrik bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Diğer yandan seviye metoduna göre negatif risk iştahı şoku ile BISTTUM endeks getirisi arasındaki uzun dönemli asimetrik katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Buna göre seviye metoduna göre tüm yatırımcı risk iştahı endeksindeki %1’lik negatif şokun borsa getirisinde %4,1’lik azalışa yol açtığı tespit edilmiştir. CUSUM grafiği incelendiğinde, istatistik değerinin kritik sınırların içerisinde yer aldığı ve Model 5’te elde edilen uzun dönemli bulguların istikrarlı ve güvenilir olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla tüm yatırımcılar risk iştahı endeksinde meydana gelebilecek negatif şokların borsa getirisi üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Buna ek olarak seviye metodunda varlığı tespit edilen negatif şokun etkisinin değişim metodunda tespit edilen negatif şokun etkisinden daha büyük olduğu da söylenebilir.

Yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar risk iştahı endeksleri ile BISTTUM endeks getirisi arasında varlığı tespit edilen uzun dönemli ilişkilerde 2020 Mart ayında Türkiye’de patlak veren Covid-19 pandemisinin yapısal kırılmaya ve volatiliteye sebep olduğu söylenebilirken bu etkinin endeks getirisinde düşüşe yol açtığı da söylenebilir.

Tablo 8. BISTVOL için Uzun Dönem ARDL ve NARDL Tahmin Sonuçları

Model	Yöntem	Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olas.
2 (BISTVOL)	ARDL	DEGYER	-0.001037	0.000595	-1.741460	0.0828*
		SEVYER	0.001150	0.000521	2.208886	0.0281**
	NARDL	DEGYER_POS	0.000401	0.000609	0.657540	0.5115
		DEGYER_NEG	0.000476	0.000599	0.794778	0.4275
		SEVYER_POS	-0.001743	0.000739	-2.357471	0.0192**
		SEVYER_NEG	-0.002126	0.001027	-2.070367	0.0395**
4 (BISTVOL)	ARDL	DEGYAB	-0.000273	0.000263	-1.038465	0.3000
		SEVYAB	0.000593	0.000340	1.746336	0.0819*
	NARDL	DEGYAB_POS	0.000498	0.000483	1.031335	0.3034
		DEGYAB_NEG	0.000371	0.000543	0.683511	0.4949
		SEVYAB_POS	0.000464	0.000464	0.999959	0.3183
		SEVYAB_NEG	0.000766	0.000713	1.073716	0.2840
6 (BISTVOL)	ARDL	DEGTUM	-0.000448	0.000302	-1.481079	0.1398
		SEVTUM	0.000772	0.000375	2.056710	0.0407**
	NARDL	DEGTUM_POS	0.001005	0.000558	1.799547	0.0732*
		DEGTUM_NEG	0.000795	0.000584	1.360486	0.1749
		SEVTUM_POS	-0.001464	0.000771	-1.897700	0.0589*
		SEVTUM_NEG	-0.001476	0.001018	-1.449797	0.1484

Model 2, 4 ve 6'da değişim ve seviye metotlarına göre yatırımcı risk iştahi endeksleri ile BISTTUM endeks volatilitesi arasındaki uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. Yerli yatırımcılar risk iştahi endeksi esas alınarak oluşturulan Model 2'de SEVYER ile BISTTUM endeks volatilitesi arasında uzun dönemli simetrik ve asimetric ilişkilerin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Yerli yatırımcı risk iştahi endeksindeki %1'lik artışın endeks volatilitesinde %0,1'lik artışa yol açtığı tespit edilirken, pozitif ve negatif risk iştahi şoklarının ise endeks volatilitelerini uzun dönemde negatif etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre yerli yatırımcı risk iştahi endeksindeki %1'lik pozitif şokun endeks volatilitesinde %0,1'lik azalışa neden olduğu belirlenirken, endeksteki %1'lik negatif şokun ise endeks volatilitesinde %0,2'lik azalışa sebep olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda yerli yatırımcılar risk iştahi endeksinin BISTTUM endeks volatilitelerini arttırdığı ancak endekste meydana gelebilecek pozitif veya negatif şokların endeks volatilitelerini azalttığını söylemek mümkündür. Ayrıca risk iştahi endeksinde meydana gelebilecek negatif şokların pozitif şoklara göre volatiliteleri daha yüksek oranda etkilediğini yani kaldıraç etkisinin geçerli olduğunu, simetrik ve asimetric ilişkilerde ise risklerin ayrıştığını söylemek mümkündür. CUSUM grafiği incelendiğinde, modelde elde edilen uzun dönemli bulguların istikrarlı ve güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Yabancı yatırımcı risk iştahi endeksi ile BISTTUM endeks volatilitesi arasındaki uzun dönemli ilişkileri inceleyebilmek amacıyla oluşturulmuş Model 4'te ulaşılan bulgulara göre yabancı yatırımcılar risk iştahi endeksi ile BISTTUM endeks volatilitesi arasında simetrik ve asimetric herhangi bir etkileşim diğer bir deyişle geçişkenlik söz konusu değildir. CUSUM grafiğine göre ise modelde ulaşılan uzun dönemli bulguların istikrarlı ve güvenilir olduğu söylenebilir.

Tüm yatırımcılar risk iştahi endeksi ile BISTTUM endeks volatilitesi arasındaki uzun dönemli ilişkileri değerlendirebilmek için oluşturulan Model 6'da SEVTUM ile endeks volatilitesi arasında uzun dönemli pozitif ve simetrik ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre risk iştahi endeksindeki %1'lik artışın endeks volatilitesinde %0,07'lik artışa yol açtığı belirlenirken, tüm yatırımcı risk iştahi endeksindeki pozitif bir şokun endeks volatilitesi üzerinde asimetric bir etki yarattığı ve %0,1 oranında düşürdüğü belirlenmiştir. Risk iştahi endeksi ile endeks volatilitesi arasında ortaya çıkarılan pozitif simetrik ilişkinin, risk iştahi endeksinde meydana gelebilecek pozitif bir şok karşısında negatif bir etkiye dönüştüğünü ve risk iştahi endeksinin endeks volatilitesi üzerinde yarattığı etkide risklerin ayrıştığını söylemek mümkündür. Model 6 için oluşturulan CUSUM grafiği incelendiğinde, ulaşılan uzun dönemli bulguların istikrarlı ve güvenilir olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar risk iştahı endeksleri ile BISTTUM endeks volatilitesi arasındaki uzun dönemli ilişkilerde diğer modellerde olduğu gibi 2020 Mart ayında Türkiye’de patlak veren Covid-19 pandemisinin yapısal kırılmaya ve volatiliteye sebep olduğu söylenebilirken bu etkinin endeks volatilitesinde artışa yol açtığı da söylenebilir.

Risk iştahı endeksleri ile BISTTUM endeks getirisi ve volatilitesi arasındaki uzun dönemli ilişkilerin değerlendirilmesi sonrasında değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiler incelenmiştir. Kısa dönemli tahmin sonuçları, Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Kısa Dönem ARDL ve NARDL Tahmin Sonuçları

Model	Yöntem	Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
1 (BISTGET)	ARDL Düz R2: 0.487639	C	-0.099483	0.010802	-9.209798	0.0000
		@TREND	3.75E-05	2.56E-05	1.465968	0.1439
		DEGYER	0.087075	0.022557	3.860183	0.0001
		CointEq(-1)	-1.359939	0.138362	-9.828843	0.0000
	NARDL Düz R2: 0.529250	C	0.013540	0.005097	2.656587	0.0084
		@TREND	0.000965	0.000102	9.441342	0.0000
		DEGYER_NEG	0.152042	0.043479	3.496948	0.0006
		SEVYER_POS	0.133921	0.068735	1.948359	0.0525
		SEVYER_NEG	-0.213079	0.096717	-2.203123	0.0285
		CointEq(-1)	-1.320235	0.137582	-9.595988	0.0000
2 (BISTVOL)	ARDL Düz R2: 0.500434	C	0.000227	0.000109	2.080245	0.0385
		@TREND	3.58E-06	9.49E-07	3.768045	0.0002
		DEGYER	0.001644	0.000755	2.176183	0.0305
		SEVYER	-0.001416	0.001644	-0.861554	0.3898
		CointEq(-1)*	-0.612972	0.114584	-5.349554	0.0000
	NARDL Düz R2: 0.573112	C	0.000468	0.000135	3.467522	0.0006
		@TREND	-6.37E-08	6.35E-07	-0.100301	0.9202
		DEGYER_POS	0.004354	0.000946	4.602076	0.0000
		DEGYER_NEG	-0.001621	0.001073	-1.511291	0.1320
		SEVYER_POS	-0.008869	0.002208	-4.017349	0.0001
		SEVYER_NEG	0.007034	0.002432	2.892769	0.0042
		CointEq(-1)*	-0.741279	0.074548	-9.943637	0.0000
3 (BISTGET)	ARDL Düz R2: 0.465672	C	0.011089	0.003979	2.786803	0.0057
		@TREND	2.10E-05	2.56E-05	0.822668	0.4115
		CointEq(-1)*	-0.932102	0.061805	-15.08144	0.0000
	NARDL Düz R2: 0.474739	C	0.010507	0.003937	2.668986	0.0081
		@TREND	-0.000369	3.50E-05	-10.52100	0.0000
		CointEq(-1)*	-0.951501	0.061953	-15.35846	0.0000
4 (BISTVOL)	ARDL Düz R2: 0.446692	C	-0.000343	0.000109	-3.160054	0.0018
		@TREND	5.02E-06	8.34E-07	6.022620	0.0000
		DEGYAB	0.000499	0.000246	2.032445	0.0431
		CointEq(-1)*	-0.744923	0.072386	-10.29092	0.0000
	NARDL Düz R2: 0.467201	C	0.000613	0.000138	4.445995	0.0000
		@TREND	4.14E-06	8.91E-07	4.652983	0.0000
		DEGYAB_POS	0.002027	0.000625	3.245531	0.0013
		SEVYAB_POS	-0.003152	0.001473	-2.139372	0.0334
		CointEq(-1)*	-0.617831	0.086244	-7.163798	0.0000
5 (BISTGET)	ARDL Düz R2: 0.476163	C	-0.074050	0.009337	-7.930842	0.0000
		@TREND	3.36E-05	2.58E-05	1.299425	0.1950
		DEGTUM	0.059551	0.020580	2.893648	0.0041
	NARDL Düz R2: 0.474978	C	-1.295694	0.149215	-8.683408	0.0000
		@TREND	0.005292	0.003889	1.360566	0.1748
		CointEq(-1)*	0.000462	3.92E-05	11.79700	0.0000
		CointEq(-1)*	-0.952218	0.061970	-15.36581	0.0000
6	ARDL	C	-0.000345	0.000108	-3.197748	0.0016

(BISTVOL)	Düz R2: 0.452837	@TREND	4.77E-06	8.13E-07	5.869883	0.0000
		DEGTUM	0.000598	0.000293	2.041051	0.0423
		CointEq(-1)*	-0.749680	0.071873	-10.43065	0.0000
	NARDL Düz R2: 0.514984	C	0.000665	0.000132	5.043360	0.0000
		@TREND	-8.01E-06	1.14E-06	-7.046856	0.0000
		DEGTUM_POS	0.003206	0.000769	4.167581	0.0000
		DEGTUM_NEG	-0.000935	0.001071	-0.873062	0.3835
		SEVTUM_POS	-0.005853	0.001878	-3.116636	0.0020
		SEVTUM_NEG	0.004783	0.002325	2.056857	0.0408
		CointEq(-1)*	-0.720052	0.083627	-8.610331	0.0000

Model 1’de değişim yöntemine göre yerli yatırımcılar risk iştahı endeksi ile BISTTUM endeks getirisi arasında kısa dönemli simetrik bir ilişki tespit edilirken, risk iştahı endeksine meydana gelebilecek negatif şokların kısa dönemde endeks getirisinde pozitif ve negatif asimetric etkilere yol açtığı da tespit edilmiştir. Buna göre DEGYER’deki %1’lik artış endeks getirisinde %8,7’lik bir artışa yol açarken, aynı yöntemle göre endeksteki negatif şokun endeks getirisinde asimetric bir etki yarattığı ve %15’lik bir artışa yol açtığı belirlenmiştir. Diğer yandan seviye yöntemine göre risk iştahı endeksindeki negatif bir şokun endeks getirisinde %21’lik azalışa neden olacağı da tespit edilmiştir. Yerli yatırımcılar risk iştahı endeksinin BISTTUM endeks getirisi üzerinde simetrik ve asimetric etki yarattığı ve bu etkilerin yönlerinin farklı olduğu yani risklerin ayrıştığı ve endeks getirisinde negatif şokların daha etkili olduğu da bulgulanmıştır.

Kısa dönem uyarlanma sürecini anlayabilmek için Hata düzeltme katsayısının CointEq(-1) işaretine ve büyüklüğüne bakılmaktadır. CointEq(-1) katsayısı 0 ile -1 arasında ise, uyarlanma süreci uzun dönem denge değerine tek düze bir şekilde olmaktadır. CointEq(-1) katsayısı pozitif veya -2’den küçükse dengeden uzaklaştığını, -1 ile -2 arasındaysa uzun dönem denge değerinin etrafında azalan dalgalanmalar sergilediğini ifade etmektedir (Alam ve Quazi; 2003: 97). ARDL ve NARDL modellerinde hata düzeltme katsayıları -1 ile -2 arasında hesaplanmıştır. Bu bağlamda yerli yatırımcılar risk iştahı endeksi ile BISTTUM endeks getirisi arasındaki kısa dönemli dengesizliklerin uzun dönemde azalan dalgalanmalar göstererek dengeye geleceği belirlenirken, aynı zamanda elde edilen uzun dönemli ilişkilerin tutarlı ve güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

Model 2’de değişim yöntemine göre yerli yatırımcı risk iştahı endeksi ile BISTTUM endeks volatilitesi arasında simetrik ve asimetric pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre risk iştahı endeksinde %1’lik artış volatilitede %0,1’lik simetrik bir artışa yol açarken, risk iştahı endeksindeki pozitif şokun ise endeks volatilitesinde %0,4 düzeyinde asimetric bir artışa yol açmaktadır. Seviye yönteminde ise risk iştahı endeksinde meydana gelebilecek negatif şokun volatilitede asimetric bir artışa yol açtığı diğer taraftan pozitif bir şokun da volatilitede

azalışa yol açtığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda risk iştahındaki pozitif şokların etkisinin negatif şoklara göre daha etkili olduğu ve risk iştahı endeksinin volatilité üzerindeki asimetrik ilişkilerde ise risklerin ayrıştığını söylemek mümkündür. ARDL ve NARDL modellerinde hesaplanan hata düzeltme katsayılarının 0 ile -1 arasında gerçekleştiği belirlenmiştir. Bu bağlamda yerli yatırımcılar risk iştahı endeksi ile BISTTUM endeks volatilitesi arasındaki kısa dönemli dengesizliklerin uzun dönemde dengeye geleceği ortaya çıkarılırken, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin de geçerliliği böylelikle teyit edilmiş olmaktadır.

Model 3'te seviye ve değişim yöntemlerine göre yabancı yatırımcılar risk iştahı endeksi ile BISTTUM endeks getirisi arasında kısa dönemli simetrik ve asimetrik herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. CointEq(-1) katsayıları ise 0 ile -1 arasında hesaplanmıştır. Bu doğrultuda değişkenler arasındaki kısa dönemli dengesizliklerin uzun vadede dengeye geldiği ortaya çıkarılırken, uzun dönemli bulguların da geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yabancı yatırımcılar risk iştahı endeksi ile endeks volatilitesi arasındaki kısa dönemli ilişkileri incelemek amacıyla oluşturulan Model 4'te değişim yöntemine göre risk iştahı endeksi ile volatilité arasında kısa dönemli pozitif ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Diğer yandan değişim ve seviye yöntemlerine göre risk iştahı endeksindeki pozitif şoklar ile endeks volatilitesi arasında asimetrik bir ilişki tespit edilmiştir. Hata düzeltme katsayıları ise 0 ile -1 arasında hesaplanmış ve modellerde ulaşılan bulguların güvenilirliği teyit edilmiştir.

Model 5'te tüm yatırımcılar risk iştahı endeksi ile endeks getirisi arasında simetrik ve pozitif bir ilişki belirlenirken, risk iştahı ile endeks getirisi arasında asimetrik bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Risk iştahı endeksindeki %1'lik artışın getirisinde yaklaşık %6'lık bir artışa yol açtığı da belirlenmiştir. Hata düzeltme katsayıları ise genel olarak 1'e yakın ve 1'den yüksek olduğu dikkate alındığında tüm yatırımcılar risk iştahı endeksi ile BISTTUM endeks getirisi arasındaki kısa dönemli dengesizliklerin uzun dönemde azalan dalgalanmalar göstererek dengeye geleceği tespit edilmiştir.

Değişim yöntemine göre Model 6'da tüm yatırımcılar risk iştahı endeksi ile endeks volatilitesi arasında simetrik ve asimetrik pozitif ilişkilerin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Seviye yöntemine göre de risk iştahı endeksindeki pozitif ve negatif şokların volatilitéyi farklı yönlerde etkilediği tespit edilirken, pozitif şokların negatif şoklardan daha etkili olduğu da tespit edilmiştir. 0 ile -1 aralığında hesaplanan hata düzeltme katsayıları da risk iştahı endeksinde kısa dönemde meydana gelebilecek dengesizliklerin uzun dönemde ortadan kalktığını ve uzun dönemli elde edilen ilişkilerin de tutarlı olduğunu göstermektedir.

Risk iştahı endeksi ile BISTTUM endeks getirisi ve volatilitesi arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin incelenebilmesi amacıyla oluşturulan ARDL ve NARDL modellerinde elde

edilen bulguların doğruluğu değişen varyans ve otokorelasyon spesifikasyon testleri ile sınanmıştır. Spesifikasyon test sonuçları, Tablo 10’da yer almaktadır.

Tablo 10. Değişen Varyans ve Otokorelasyon Test Sonuçları

ARCH-Değişen Varyans					
Model	Gecikme	F-statistic	Prob. F	Obs*R-squared	Prob. Ki-Kare
1	12	1.257310	0.2452	14.96227	0.2435
2	12	0.050455	1.0000	0.637313	1.0000
3	12	1.571413	0.0776	24.34334	0.0823
4	12	0.045342	1.0000	0.572755	1.0000
5	12	1.595773	0.0709	24.68315	0.0756
6	12	0.031689	1.0000	0.400654	1.0000
Correlogram Q-Otokorelasyon					
Model	Gecikme	AC	PAC	Q-Stat	Prob
1	12	0.057	0.051	5.4747	0.940
2	12	0.098	0.088	11.575	0.480
3	12	0.061	0.048	10.454	0.576
4	12	0.049	0.048	3.2786	0.993
5	12	0.061	0.049	10.706	0.554
6	12	0.060	0.054	5.2754	0.948

Değişen varyans ve otokorelasyon test sonuçları incelendiğinde tüm modellerde hesaplanan olasılık değerlerinin kritik değerlerden büyük olduğu tespit edilmiş ve modellerde hata terimlerinde değişen varyans ve otokorelasyon olmadığına ilişkin sıfır hipotezleri reddedilememiştir. Dolayısıyla tüm modellerde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının olmadığı belirlenirken, modellerde ulaşılan kısa ve uzun dönemli bulguların geçerliliği teyit edilmiş olmaktadır.

Tablo 11. Ramsey-Resey Test Sonuçları

Model	F-statistic	Prob. F	Likelihood Rasyo	Prob. LH. R
1	1.792	0.149	5.509	0.138
2	2.171	0.092	6.711	0.082
3	1.515	0.211	4.612	0.202
4	0.882	0.378	0.825	0.363
5	0.457	0.647	0.212	0.644
6	1.930	0.055	3.772	0.052

Tablo 11’de verilen Ramsey-Reset test sonuçlarına göre tüm ARDL modelleri için hesaplanan olasılık değerlerinin kritik değerden büyük olduğu ($p>0,05$) belirlenerek modellerin doğru spesifikasyonlarda kurulduğu ve modellerde tanımlama hatasının olmadığı tespit edilmiştir.

Risk iştahı endeksi ile endeks getiri ve volatilitesi arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin incelenmesine ek olarak bu ilişkiler arasındaki asimetric nedensellik ilişkileri de Hatemi-J (2012) asimetric nedensellik analizi ile araştırılmıştır. Nedensellik analiz sonuçları Tablo 12’de gösterilmektedir.

Tablo 12. Asimetrik Nedensellik Analiz Sonuçları

Model	İlişkinin Yönü	Temel Hipotez	Test İstatistiği	Kritik Değerler				
				Lag	dmax	1%***	5%**	10%*
1	DEGYER → BISTGET	+ → +	0.166	3	1	11.232	7.628	5.903
	DEGYER → BISTGET	+ → -	169.764***	2	1	9.172	6.181	4.670
	DEGYER → BISTGET	- → -	1.708	3	1	12.491	7.592	6.091
	DEGYER → BISTGET	- → +	2.733	2	1	9.444	6.196	4.976
	SEVYER → BISTGET	+ → +	1.533	3	1	11.184	7.327	5.969
	SEVYER → BISTGET	+ → -	247.878***	2	1	10.144	6.355	4.783
	SEVYER → BISTGET	- → -	1.789	3	1	11.656	7.766	6.174
	SEVYER → BISTGET	- → +	3.772	2	1	10.129	6.311	4.815
2	DEGYER → BISTVOL	+ → +	0.251	1	1	7.940	4.020	2.869
	DEGYER → BISTVOL	+ → -	133.812***	2	1	8.550	6.084	4.627
	DEGYER → BISTVOL	- → -	1.580	1	1	8.582	3.853	2.790
	DEGYER → BISTVOL	- → +	1.085	2	1	9.849	5.879	4.304
	SEVYER → BISTVOL	+ → +	0.147	1	1	7.028	3.533	2.603
	SEVYER → BISTVOL	+ → -	182.295***	2	1	8.505	6.109	4.586
	SEVYER → BISTVOL	- → -	1.489	1	1	8.024	3.561	2.580
	SEVYER → BISTVOL	- → +	0.149	2	1	10.489	6.473	4.791
3	DEGYAB → BISTGET	+ → +	0.677	3	1	11.858	8.060	6.382
	DEGYAB → BISTGET	+ → -	122.179***	2	1	9.671	6.058	4.922
	DEGYAB → BISTGET	- → -	2.939	3	1	11.423	7.820	6.324
	DEGYAB → BISTGET	- → +	3.083	2	1	10.782	6.549	4.725
	SEVYAB → BISTGET	+ → +	3.225	3	1	10.362	7.221	5.999
	SEVYAB → BISTGET	+ → -	175.646***	2	1	12.306	6.845	4.918
	SEVYAB → BISTGET	- → -	3.049	3	1	11.466	7.715	6.280
	SEVYAB → BISTGET	- → +	4.773*	2	1	9.732	6.025	4.757
4	DEGYAB → BISTVOL	+ → +	0.125	1	1	8.584	4.632	2.789
	DEGYAB → BISTVOL	+ → -	183.362***	2	1	10.217	5.950	4.598
	DEGYAB → BISTVOL	- → -	3.477	1	1	8.541	3.886	2.621
	DEGYAB → BISTVOL	- → +	0.678	2	1	12.155	6.854	4.952
	SEVYAB → BISTVOL	+ → +	1.695	2	1	13.002	6.885	4.687
	SEVYAB → BISTVOL	+ → -	467.323***	2	1	14.566	6.839	4.769
	SEVYAB → BISTVOL	- → -	9.554***	1	1	6.977	3.044	2.253
	SEVYAB → BISTVOL	- → +	0.479	2	1	12.990	7.114	4.913
5	DEGTUM → BISTGET	+ → +	0.262	3	1	11.655	7.939	6.205
	DEGTUM → BISTGET	+ → -	147.319***	2	1	9.476	6.032	4.852
	DEGTUM → BISTGET	- → -	2.735	3	1	11.262	7.720	6.203
	DEGTUM → BISTGET	- → +	3.147	2	1	10.443	6.327	4.779
	SEVTUM → BISTGET	+ → +	2.868	3	1	10.485	7.565	6.152
	SEVTUM → BISTGET	+ → -	213.880***	2	1	10.917	6.742	4.887
	SEVTUM → BISTGET	- → -	2.545	3	1	11.463	7.500	6.105
	SEVTUM → BISTGET	- → +	5.304*	2	1	9.961	6.197	4.878
6	DEGTUM → BISTVOL	+ → +	0.131	1	1	7.953	4.075	2.854
	DEGTUM → BISTVOL	+ → -	181.616***	2	1	10.153	5.921	4.618
	DEGTUM → BISTVOL	- → -	2.962*	1	1	8.257	3.827	2.607
	DEGTUM → BISTVOL	- → +	0.738	2	1	11.389	6.857	4.859

	SEVTUM → BISTVOL	+ → +	0.730	2	1	11.868	6.811	4.674
	SEVTUM → BISTVOL	+ → -	356.829***	2	1	14.079	6.389	4.789
	SEVTUM → BISTVOL	- → -	6.627**	1	1	7.156	3.275	2.286
	SEVTUM → BISTVOL	- → +	0.176	2	1	12.113	6.804	4.727

Asimetrik nedensellik analiz sonuçları incelendiğinde, Model 1, 2, 3 ve 4’te yerli ve yabancı yatırımcılar risk iştahı endekslerindeki pozitif şoklardan BISTTUM endeks getirisi ve volatilitesindeki negatif şoklara doğru asimetrik nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Model 3’te ayrıca risk iştahı endeksindeki negatif şoklardan endeks getirisindeki pozitif şoklara doğru asimetrik nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenirken, Model 4’te ise risk iştahı endeksindeki negatif şoklardan endeks volatilitesindeki negatif şoklara doğru da asimetrik nedensellik ilişkisinin varlığı belirlenmiştir. Model 5 ve 6’da tüm yatırımcılar risk iştahı endeksindeki pozitif şoklardan BISTTUM endeks getirisi ve volatilitesindeki negatif şoklara doğru asimetrik nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Model 5’te tüm yatırımcılar risk iştahı endeksindeki negatif şoklardan BISTTUM endeks getirisindeki pozitif şoklara doğru ve Model 6’da tüm yatırımcılar risk iştahı endeksindeki negatif şoklardan BISTTUM endeks getirisi ve volatilitesindeki negatif şoklara doğru asimetrik nedensellik ilişkileri de tespit edilmiştir.

Değişim ve seviye yöntemlerine göre oluşturulmuş yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar risk iştahı endeksleri ile BISTTUM endeks getirisi ve volatilitesi arasında simetrik ve asimetrik ilişkilerin varlığı FIEGARCH, ARDL, NARDL ve Hatemi-J modelleri ile araştırılmıştır. Bu modellerde elde edilen tüm bulgular özet halinde Tablo 13’te yer almaktadır.

Tablo 13. ARDL, NARDL ve Hatemi-J Analiz Sonuçları (Özet)

Bağımlı Değişken	Dönem	Açıklayıcı Değişken	Katsayı	Olasılık
BISTTUM Getiri	Kısa	DEGYER	0.087075	0.0001***
		DEGTUM	0.059551	0.0041***
		DEGYER_NEG	0.152042	0.0006***
		SEVYER_NEG	-0.213079	0.0285**
		SEVYER_POS	0.133921	0.0525*
	Uzun	DEGYER	0.024574	0.0011***
		DEGTUM	0.017660	0.0137**
		DEGTUM_NEG	0.017802	0.0995*
		SEVTUM_NEG	-0.041889	0.0448**
BISTTUM Volatilite	Kısa	DEGYER	0.001644	0.0305**
		DEGYAB	0.000499	0.0431**
		DEGTUM	0.000598	0.0423**
		SEVYER_NEG	0.007034	0.0042***
		SEVTUM_NEG	0.004783	0.0408**
		DEGYER_POS	0.004354	0.0000***
		SEVYER_POS	-0.008869	0.0001***
		DEGYAB_POS	0.002027	0.0013***
		SEVYAB_POS	-0.003152	0.0334**
		DEGTUM_POS	0.003206	0.0000***
		SEVTUM_POS	-0.005853	0.0020***
		Uzun	DEGYER	-0.001037

		SEVYER	0.001150	0.0281**
		SEVYAB	0.000593	0.0819*
		SEVTUM	0.000772	0.0407**
		SEVYER_NEG	-0.002126	0.0395**
		SEVYER_POS	-0.001743	0.0192**
		DEGTUM_POS	0.001005	0.0732*
		SEVTUM_POS	-0.001464	0.0589*
Yöntem	İlişkinin Yönü	Temel Hipotez	Test İstatistiği	Kritik Değer
Asimetrik Nedensellik	DEGYER → BISTGET	+ → -	169.764***	9.172
	SEVYER → BISTGET	+ → -	247.878***	10.144
	DEGYER → BISTVOL	+ → -	133.812***	8.550
	SEVYER → BISTVOL	+ → -	182.295***	8.505
	DEGYAB → BISTGET	+ → -	122.179***	9.671
	SEVYAB → BISTGET	+ → -	175.646***	12.306
	SEVYAB → BISTGET	- → +	4.773*	4.757
	SEVYAB → BISTVOL	- → -	9.554***	6.977
	DEGTUM → BISTGET	+ → -	147.319***	9.476
	SEVTUM → BISTGET	+ → -	213.880***	10.917
	SEVTUM → BISTGET	- → +	5.304*	4.878
	DEGTUM → BISTVOL	+ → -	181.616***	10.153
	DEGTUM → BISTVOL	- → -	2.962*	2.607
	SEVTUM → BISTVOL	+ → -	356.829***	14.079
SEVTUM → BISTVOL	- → -	6.627**	3.275	
***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.				

Sonuç

Bu çalışmada yatırımcı duyarlılığını temsil eden risk iştahı endeksinin pay endeksi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Risk iştahının göstergesi olarak MKK ve Özyeğin Üniversitesi tarafından yayımlanan RİSE kullanılmıştır. RİSE değişim ve seviye yöntemlerine göre farklı yatırımcı grupları için hesaplanmaktadır. Bu çalışmada her iki yöntemle hesaplanan yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar risk iştahı endekslerinin (RİSE) Borsa İstanbul Tüm Endeksinin (BİSTTUM) getirisi ve volatilitesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 06.01.2017 – 04.03.2022 dönemi haftalık verilerinin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasındaki simetrik – asimetrik ilişki FIEGARCH, ARDL ve NARDL modelleri ile nedensellik ilişkisi ise Hatemi-J Modeli ile analiz edilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda, yerli ve tüm yatırımcıların risk iştahı endeksleri ile BİSTTUM endeks getirisi arasında kısa ve uzun dönemli simetrik pozitif ilişki tespit edilmiştir. Risk iştahı endekslerinde ortalama %1’lik artışın endeks getirisinde %7,33’lük simetrik artışa yol açtığı belirlenirken, bu etkinin uzun dönemde ortalama %2,1 olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgu Sarı ve Başakın (2021) çalışmasında belirtilen, yabancı yatırımcılar için risk iştahı endeksinin BİST banka pay endeksi getirisini açıklamada iyi bir gösterge olduğu, bulgusuyla farklılaşmaktadır. Bu farklılık, banka endeksindeki payların yabancı yatırımcılar için daha cazip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan risk iştahı endeksindeki negatif

şokların kısa ve uzun dönemde endeks getirisi üzerinde asimetric bir etki yarattığı ve pozitif şoklara göre daha etkili olduğu da söylenebilir.

Yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar risk iştahı endeksleri ile BISTTUM **endeks volatilitesi** arasında kısa ve uzun dönemli pozitif simetric ilişkiler tespit edilmiştir. Bu doğrultuda yatırımcıların daha fazla risk almaları sonucunda ortaya çıkan risk iştahı endeksindeki artışların endeks volatilitelerini artırdığını ve bu pozitif etkinin uzun dönemde daha güçlü olduğunu da söylemek mümkündür. Diğer yandan, risk iştahı endekslerindeki kısa dönemli pozitif şokların endeks volatilitesindeki etkisinin negatif şoklara göre daha fazla olduğu belirlenirken, pozitif şokların endeks volatilitelerini genel olarak azalttığı da söylenebilir. Uzun vadede ise yerli ve tüm yatırımcı risk iştahı endekslerindeki şokların endeks volatilitesi üzerinde daha yüksek düzeyde asimetric etkiye neden olduğu tespit edilirken, risk iştahı endeksindeki pozitif şokların volatiliteleri negatif şoklara göre daha fazla etkilediği ve bu etkinin genel olarak endeks volatilitelerini düşürdüğü de tespit edilmiştir.

Risk iştahı endeksi ile BISTTUM endeks getirisi ve volatilitesi **arasındaki nedensellik analizleri** sonucunda yerli, yabancı ve tüm yatırımcılar risk iştahı endekslerindeki pozitif şoklardan BISTTUM endeks getirisindeki negatif şoklara doğru nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan yerli ve tüm yatırımcılar risk iştahı endekslerindeki pozitif şoklardan endeks volatilitesindeki negatif şoklara doğru nedensellik ilişkilerinin varlığı ortaya çıkarılırken, risk iştahı endeksindeki negatif şoklardan da volatilitedeki negatif şoklara doğru da nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya çıkarılmıştır.

Genel itibariyle değerlendirildiğinde, yerli ve tüm yatırımcıların risk tutumundaki değişikliklerin pay piyasasındaki fiyatlandırma sürecinde önemli bileşenler olduğu söylenebilir. Bu bulgu, yatırımcıların ve portföy yöneticilerinin pay piyasasındaki getiri ve volatiliteler hareketliliğini açıklamada ve portföy stratejilerini belirlemede değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akçalı, B. Y., Mollaahmetoğlu, E., ve Altay, E. (2019). Borsa İstanbul ve Küresel Piyasa Göstergeleri Arasındaki Volatilite Etkileşiminin DCC-GARCH Yöntemi ile Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 597-614.
- Akdağ, S. (2019). VIX Korku Endeksinin Finansal Göstergeler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 235-256. <http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.522619>
- Akdağ, S., İskenderoğlu, Ö. (2019, Nisan). Risk İştahı Endeksinin Markov Rejim Modeli ile İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 19(2), 265-275. <http://dx.doi.org/10.21121/eab.556341>
- Akgüneş, A. O. (2021). VIX ENDEKSİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞMELERİN BIST ENDEKSLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI. *Journal of Management and Economics Research*, 19 (1), 237-252. <http://dx.doi.org/10.11611/yead.877076>
- Alam, M. I., Quazi, R. M. (2003) Determinants of capital flight: An econometric case study of Bangladesh. *International Review of Applied Economics*, 17, pp. 85-103. <https://doi.org/10.1080/713673164>
- Baba, N., Sakurai, Y. (2011). Predicting regime switches in the VIX index with macroeconomic variables. *Applied Economics Letters*, 18(15), 1415-1419. <https://doi.org/10.1080/13504851.2010.539532>
- Baker, M., Wurgler, J. 2007. Investor Sentiment in the Stock Market. *Journal of Economic Perspectives*, 21 (2): 129-152. <https://doi.org/10.1257/jep.21.2.129>
- Baker, M., Wurgler, J. (2006), Investor Sentiment and the Cross-section of Stock Returns, *Journal of Finance*, 61(4), 1645-1680 <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2006.00885.x>
- Baker, M., Stein, J. (2004). Market liquidity as a sentiment indicator. *Journal of Financial Markets*, 7 (3), 271-299. <https://doi.org/10.1016/j.finmar.2003.11.005>
- Baker, M., Wurgler, J., Yuan, Y. 2012, Global, local, and contagious investor sentiment, *Journal of Financial Economics* 104, 272–287. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2011.11.002>
- Bandopadhyaya, A., Jones, A. 2008. Measures of investor sentiment: A comparative analysis Put–Call ratio vs. volatility index. *Journal of Business & Economics Research* 6, no. 8: 27–34. <https://doi.org/10.19030/jber.v6i8.2458>
- Bathia, D., Bredin, D. (2013) An examination of investor sentiment effect on G7 stock market returns, *The European Journal of Finance*, 19:9, 909-937, <https://doi.org/10.1080/1351847X.2011.636834>
- Bayrakdaroğlu, A. ve Türkün Kaya, B. (2021). BRICS-T Ülkelerinde Borsa Endeksi ile Piyasa Oynaklık-Korku Endeksi Arasındaki İlişkinin Panel Veri Analizi ile Test Edilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (77) , 313-328. <https://doi.org/10.17755/esosder.711955>
- Bollerslev T., Mikkelsen H.O. (1996) Modeling and pricing long memory in stock market volatility *Journal of Econometrics*, 73 (1), pp. 151-184. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(95\)01736-4](https://doi.org/10.1016/0304-4076(95)01736-4)
- Borsa İstanbul XUTUM Endeksi Verileri, <https://www.investing.com/indices/ise-all-shares-historical-data>, Erişim Tarihi: 08.04.2022.
- De Long, J., Shleifer, A., Summers, L., Waldmann. R. Noise trader risk in financial markets. *J. Polit. Econ.*, 98 (1990), pp. 703-738. <https://doi.org/10.1086/261703>
- Demirez, D., Kandır, S. Y. (2020), “Risk İştahının Pay Getirileri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 29, sayı 4, s.92-102.
- Guo, W., Wohar, M.E. (2006). Identifying regime changes in market volatility. *The Journal of Financial Research*, 29(1), 79–93.
- Harvey, C. R., Liu, Y., Zhu, H. (2016) ... and the cross-section of expected returns, *The Review of Financial Studies*, 29 (1) (2016), pp. 5-68, <https://doi.org/10.1093/rfs/hhv059>
- Hatemi- J, A. (2012) Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43 (1), pp. 447-456 <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0484-x>
- Hatipoğlu, M., Tekin, B. (2017). The Effects of VIX Index, Exchange Rate & Oil Prices on the BIST 100 Index: A Quantile Regression Approach. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 627-634.

- Ho, C., Hung, C. H. (2009). Investor sentiment as conditioning information in asset pricing *Journal of Banking & Finance*, 33 (5), pp. 892-903. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2008.10.004>
- Kaniel, R., Saar, G., Titman, S. (2004). Individual investor sentiment and stock returns (NYU Working Paper No. SC-CFE-04-04). Retrieved from Social Science Research Network website:
- Kaya, A. (2021) Menkul Kıymet Yatırımcıların Risk Alma Eğilimleri, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi Cilt: 15 Sayı: 2, 261-287.
- Korkmaz, T., Çevik, E.İ. (2009). Zımnî Volatilité Endeksinden Gelişmekte Olan Piyasalara Yönelik Volatilité Yayılma Etkisi. BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar. 3(2): 87-105.
- Köycü, E. (2022). Risk İştahı Endeksi ile BİST100 Endeksi Arasındaki İlişki: COVID-19 Öncesi ve Sonrası Döneme Yönelik Bir Araştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (1) , 1-11. <https://doi.org/10.29106/fesa.997958>
- Kumar, A., Lee, C. Retail investor sentiment and return comovements. *J. Finance*, 61 (2006), pp. 2451-2486. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2006.01063.x>
- Kurov, A. (2010). Investor sentiment and the stock market's reaction to monetary policy. *Journal of Banking and Finance*, 34 (1), 139-149. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2009.07.010>
- Kurt-Cihangir, Ç. (2019). Küresel Faktörlerden Uluslararası Hisse Senedi Piyasalarına Volatilité Yayılma Etkileri. *İzmir İktisat Dergisi*, 34 (3), 361-383. <https://doi.org/10.24988/ije.2019343860>
- Önem, H.B.(2021).VIX (Korku Endeksi) ile BİST Endeksleri Arasındaki Volatilité Etkileşiminin DCC-GARCH Modeliyle Analizi,İşletme Araştırmaları Dergisi, 13 (3), 2084-2095. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1248>
- Pesaran, M.H., Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis, Faculty of Economics, University of Cambridge, Cambridge Working Papers in Economics, Working Paper No: 9514, ssp. 1-24.
- Peseran, M. Hashem, Yongcheol Shin ve Richard J. Smith (2001), "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, Vol. 16, 3, ss. 289- 326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Sağlam, K. (2020) Davranışsal Finans Perspektifinde Risk Algısı Kabul Edilen Göstergelerin İstanbul Borsası Ulusal 100 Endeksi Üzerindeki Etkisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Saraç, T. B., İskenderoğlu, Ö., & Akdağ, S. (2016). Yerli ve Yabancı Yatırımcılara Ait Risk İştahlarının İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*, 24(30), 29-44. <https://doi.org/10.17233/se.2016.10.002>
- Sarı, S., Başakın, E. E. (2021), Borsa İstanbul Banka Endeksi'nin Veri Tabanlı Modeller ile Analiz Edilmesi, *Verimlilik Dergisi*, Yıl: 2021, Sayı: 3, 147-163. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.691193>
- Sarıtaş, H. ve Nazlıoğlu, E.H.(2019), "Korku Endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye için Ampirik Bir Analiz", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(4), s.542-551. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.538592>
- Topaloğlu, E. E. (2019). CBOE VIX Endeksi ile OECD ülke borsaları arasındaki volatilité yayılımı: CCC-MGARCH modeli ile ampirik bir araştırma. *Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 574-595.
- TÜYİD – MKK (2013) Borsa Trendleri Raporu, Sayı:4, Ocak-Mart. https://www.tuyid.org/files/yayinlar/Borsa_Trendleri_Raporu_IV.pdf
- Tversky, A., Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*. 185(4157): 1124-1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- Whaley, R., 2000, The investor fear gauge, *Journal of Portfolio Management* 26, 12–17. <https://doi.org/10.3905/jpm.2000.319728>

EXTENDED SUMMARY

Baker and Wurgler (2006) define investor sentiment as the inability to explain the future cash flows and risks of an asset with available objective information. Accordingly, in periods of high investor sentiment, intuitive factors come to the fore, not real information. The herd behavior that emerges as investors move away from market fundamentals causes the deterioration of the linear relationship between risk and expected return in traditional finance theory. When investor sentiment is high, pressure on prices increases volatility and decreases returns (Baker & Stein, 2004; Kaniel, Saar & Titman, 2004; Bandopadhyaya & Jones, 2008; Bathia & Bredin, 2013). Empirical studies show that behavioral finance theory can significantly explain the effect of investor sentiment on share values (Baker & Wurgler, 2006, 2007; Ho & Hung, 2009; Baker, Wurgler & Yuan, 2012; Harvey, Liu & Zhu, 2016).

International and national indicators are used to measure investor sentiment. RISE, which is published to represent the risk appetite of investors in Turkey, is classified for different investor types and two different methods are used in the calculation of the index, namely change and level methods. RISE is published separately for all investors, domestic and foreign investors, considering that the risk perceptions of investors may differ. In the change method used in the calculation of RISE, how much the investors' portfolio values deviate from the 52-week average, while in the level method, nominal increases and decreases in the portfolio are included instead of deviations from the average (Sağlam, 2020; TÜYİD - MKK, 2013). This difference in calculation is due to the short-term risk appetite changes of the RISE calculated by the change method; RISE, which is calculated with the level method, reflects the sensitivity of investors to long-term risk appetite changes (TÜYİD - MKK, 2013: 17). Eichengreen and Mody (1998) stated that changes in some asset prices may cause changes in other asset prices, especially since they will cause changes in investor sentiment in the short term. Such changes in risk attitude may explain short-term movements in asset prices better than other fundamental factors (Baek, Bandopadhyaya, & Du, 2005).

The effect of each classification and index calculation method regarding risk appetite on the stock index is considered to be a subject worth investigating. Accordingly, in this study, the effects of RISE for all investors, RISE for foreign investors and RISE for domestic investors on the return and volatility of the BIST TUM index calculated by the Central Registry Agency (MKK) and Özyeğin University according to the change and level methods are investigated. In the study, in which weekly data for the period 06.01.2017 – 04.03.2022 are used, the symmetric-asymmetric relationship between the variables is investigated with FIEGARCH and NARDL models, and the causality relationship is investigated with the Hatemi-J Model.

Stock market return is determined by calculating the logarithmic returns of the closing price series of the Borsa Istanbul (BIST) TUM Index. BIST TUM index volatility was created by estimating the FIEGARCH(1,1) model developed by Bollerslev and Mikkelsen (1996) over the error term of the ARMA model, which has the least data loss, after calculating the logarithmic returns of the index prices. The FIEGARCH model is a model used to determine the long memory and leverage effect in the volatility series. BISTTUM index volatility was created with the FIEGARCH model in the study, as it shows the asymmetric effect of positive and negative shocks on the conditional variable variance and the magnitude of this effect. The mathematical representation of the FIEGARCH model is as follows.

$$\beta(L)(1-L)^d \ln(h)_t = \omega + \sum_{j=1}^q [\gamma_j z_{t-j} + \gamma_j (|z_{t-1}| - E|z_{t-1}|)] \quad (1)$$

Pesaran and Shin (1999) and Pesaran, Shin et al. (2001) linear ARDL model developed by Shin, Yu, et al. (2014) developed a nonlinear NARDL model based on asymmetrical relationships. The ARDL approach allows to examine the cointegration relationship between the variables that are stationary at the level and at the first difference, except for the second order differences of the series, with the boundary test. The equation for the linear ARDL model is as follows.

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \theta X_{t-1} + \sum_{i=1}^{n-1} \phi_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{m-1} \phi_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

The nonlinear ARDL model uses positive and negative partial sum decompositions to model cointegration, symmetric and asymmetric effects together in the short and long run. In the NARDL model, distributed lag lengths and short-term dynamics are examined, while long-term relationships are examined with a single common cointegrated vector. The equation for the nonlinear ARDL (NARDL) model is as follows.

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta Y_{t-1} + \theta^+ X_{t-1}^+ + \theta^- X_{t-1}^- + \sum_{i=1}^{n-1} \phi_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{m-1} \phi_i^+ \Delta X_{t-1}^+ + \phi_i^- \Delta X_{t-1}^- + \varepsilon_t \quad (3)$$

In addition to determining the short- and long-term relationships between the variables, the asymmetric causality test, developed by Hatemi-J (2012), which can separate the cointegration relationships into negative and positive shocks, was used to examine the causality relationships between these relationships. The mathematical representation of the test is as in the following equation.

$$X_{1t} = X_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = X_{1,0} + \sum_{i=1}^i \varepsilon_{1i} \quad (4)$$

$$Y_{2t} = Y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = Y_{2,0} + \sum_{i=1}^i \varepsilon_{2i} \quad (5)$$

The existence of symmetrical and asymmetrical relationships between domestic, foreign and all investors' risk appetite indices and BISTTUM index return and volatility, which were created according to change and level methods, were investigated with FIEGARCH, ARDL, NARDL and Hatemi-J models. All the findings obtained in these models are summarized in Table 12.

According to the findings, a short and long-term symmetrical positive relationship was determined between the risk appetite indices of domestic and all investors and the BISTTUM index return. While it was determined that an average 1% increase in risk appetite indices led to a 7.33% symmetrical increase in the index return, this effect was determined to be 2.1% on average in the long run.

Short and long-term positive symmetrical relationships were found between domestic, foreign and all investors risk appetite indices and BISTTUM index volatility. In this respect, it is possible to say that the increases in the risk appetite index, which occur as a result of investors taking more risks, increase the index volatility and this positive effect is stronger in the long run. On the other hand, it can be said that the short-term positive shocks in risk appetite indices have a greater effect on index volatility than negative shocks, while positive shocks generally reduce index volatility. Finally, it has been determined that there is a causal relationship from positive shocks in domestic, foreign and all investors risk appetite indices to negative shocks in BISTTUM index return.

Türkiye’de Kadın Çalışmaları Üzerinden Siyaset ve Kamusal Alan

Belma TOKUROĞLU*

Geliş Tarihi (Received): 06.10.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 19.10.2022

Öz

Kadınların hayat hakkı arayışları, kamusal alanda yer alma ve bir vatandaş olarak siyasal haklara sahip olmak amacıyla verdikleri mücadelede izledikleri yol tarihimizin farklı bir yüzünün hikâyesidir. Hikâyenin kadın yüzünü keşfedebilmek ve okuyabilmek 1980’li yıllarda mümkün olabilmektedir. Osmanlının ve Cumhuriyetin ilk döneminin kadınlarının dergi ve gazetelerde yazdıkları yazılar-mektuplar, çıkardıkları dergiler, kurdukları örgütler, verdikleri demeçler, romanlar, öyküler kadınların haklarını aramak için verdikleri mücadelenin geçmişini ortaya çıkarmıştır. Ataerkil-erkek egemen kararlar ve politikalar kadınları bir yandan kamusal alandan diğer yandan siyaset alanından uzaklaştırmaya çalışmışlar, kadınlar da bu alanlarda vatandaş olarak varolabileceklerini kanıtlamaya çabalamışlardır. Unutturulan bir tarihin ortaya çıkmasının, 1980’lerde başlayarak 1990’lar ve 2000’li yıllarda devam eden hak arayışlarını daha da güçlendirdiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Kadın Hakları, Kamusal Alan-Özel Alan, Kadınların Siyaseti

Politics and Public Space in Turkey through Women's Studies

Abstract

The path women follow in their struggle for the right to live, to take part in the public life and to have political rights as citizens is the story of a different aspect of our history. Discovering and reading the female side of the story became possible in the 1980s. The articles and letters written by the women of the Ottoman Empire and the first period of the Republic, in the magazines and newspapers, the magazines they published, the organizations they founded, the statements they made, the novels and the stories actually revealed the history of the women’s struggle to seek their rights. Patriarchal-male-dominated decisions and policies tried to keep women away from both the public sphere and the politics; women, on the other hand, tried to prove that they could exist as citizens in those areas. We can say that the emergence of a forgotten history further strengthened the search for rights that started in the 1980s and continued in the 1990s and 2000s.

Keywords: Gender, Women's Rights, Public Sphere-Private Sphere, Women's Politics

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
ORCID: 0000-0002-0476-2454, e-mail: belma.tokuroglu@gmail.com.

Giriş: Unutturulan Kadın Mücadelesi/Tarihi

Bu yazıda tarihin içinde kadınların varolmalarının hikâyesinin nasıl anlatıldığını ve/veya nasıl anlatılmadığını aktarmaya çalışacağız. Amacımız kronolojik tarihler ve gelişmeler üzerinden bir dizileme sunmaktan ziyade kadın çalışmalarında ne tür gelişmeler olmuş, bunları kimler nasıl aktarmış üzerine yazmak. Geçmiş, yaşanmış, olmuş, bitmiş bir süreç değil, bugün ile bağlantılı ve bu yüzden de biz bugünü yazarken sürekli olarak geçmişi de yeniden hatırlıyoruz; kadınlar söz konusu olduğunda tekrar tekrar hatırlatmak zorunda kalıyoruz.

Tarih anlatıları önemli, dikkatli yazmak ve okumak gerekiyor: Tarihi kimin anlattığı? Nereden bakarak anlattığı? / Kimin adına anlattığı? Tarihi anlatanın kimliği; cinsiyeti, etnik kökeni, toplumsal sınıfı, eğitimi vb. bütün bunlar aktarılan/anlatılan hikâyenin gerçeklik düzeyini etkiliyor. Türkiye’de kadın hareketine ve çalışmalarına baktığımız zaman da tarihin eksik anlatıldığını, kadınların haklarını kazanmak amacıyla giriştikleri mücadelelerin yok sayıldığını/görmezden gelindiğini, üstünün örtüldüğünü farkediyoruz. Kadınların insan ve yurttaş olma talepleri ve mücadeleleri Cumhuriyet dönemi ile başlamıyor, Osmanlı kadınlarının özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinden başlayarak düşüncelerini gazete ve dergilerde yayınladıkları yazılarla, çıkardıkları dergilerle, kurdukları derneklerle, yaptıkları toplantılarla dile getirdiklerini, yazıya döktüklerini izliyoruz. Kadınların uzun süre gizlenen bu mücadelesini ve isteklerini farketmek, kadınların hiçbir şey yapmadan haklarının kendilerine verilmesini sessizce bekledikleri iddiasını da çürütüyor. Kadınların hem Osmanlı hem de erken Cumhuriyet döneminde, insan/yurttaş olmak ve kamusal alanda görünür olmak istedikleri için çabaladıklarının bilgisine 1980-1985’ler de ulaşabiliyoruz. Aynur Demirdirek (2016), *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışı* ve Serpil Çakır’ın *Osmanlı Kadın Hareketi* (2016) özel olarak araştırmaları sonucu tarihte varolmasına rağmen gizlenen verilerin ortaya çıkarılmasını sağlıyor. Osmanlı kadınları gazete ve dergi yazılarında kendilerinin insan olduklarını ve hakları bulunduğu bahsediyorlar. Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışı* (2016) kitabıyla, yaptığı araştırmaların sonuçlarını açıklıyor ve biz Osmanlı kadınlarının haklarının çiğnenmesine/hiç sayılmasına razı olmadıklarını, eğitim görmek ve çalışmak istediklerini ve özellikle evlendikleri zaman evin kölesi muamelesi görmek istemediklerini öğreniyoruz. Kadınların yazdıklarının ortaya çıkmasıyla birlikte, erkek resmi tarih yazımının kadınların feminist mücadelesini yok saydıklarını da anlıyoruz.

Kadınların bilgisi ve bu bilgiye dayalı olarak ortaya koydukları ürünler genellikle dikkate alınmamakta veya sıradan, olması gereken olarak kabul görmekte. Ürettiği ürünleri

pazara götürüp satmaya başlayan kadınların kazandıkları para, kadınların geçimini sağlaması açısından önemli. Kadınların kendi emeklerinin karşılığını alabilmeleri ve birey olarak ayakta kalarak hayatlarını kendi kararları çerçevesinde idame ettirebilmeleri için evin dışına çıkabilmeleri yani kamusal alanda yer alabilmeleri ve erkeğin hegemonyasından/izninden kurtulması bir önkoşul. Dikkat edilmesi gereken husus bu önkoşul mutlak ve tartışılmaz değil, erkek egemen düzenin iktidarını güçlendirmek üzere erkek karar vericilerin koyduğu ve değiştirilebilmesi mümkün bir koşul. Kadının evin dışına kamusal alana çıkması ekonomik olarak geçimini sağlaması ve eğitim görmesi, meslek sahibi olması kendisi ile ilgili kararları alarak seçim yapabilmesi kadını güçlendiriyor ve erkekle eşdeğer (denk) hale getiriyor. Kadının insan olarak erkekle eşdeğer hale gelmesi/erkeğe denk olması, toplumsal cinsiyet rollerinin de yeni baştan sorgulanmasını gündeme getiriyor.

Kadınlar rollerini, vazifelerini o kadar içselleştirmişler ki/içselleştirmeleri için o kadar çok baskı yapılmış ki, çoğu zaman içselleştirdiklerinin de baskının da farkına varamaz hale gelmişler, kendi eylemlerini doğal gördükleri gibi, o eylemlerin hiçe sayılmasını da doğal görür olmuşlar. Kamusal alanda görünür olmalarının birilerinin iznine tabi olduğunu sanıyorlar. Bu öğrenmeyi ve öğrenmenin sonundaki bilgiyi sorgulamıyorlar. Daha da kötüsü çoğu zaman da farkına varmışlar içselleştirmemişler ama korkmuşlar çünkü korkutulmuşlar. Erkeğin elinin kiri olan onların alınının yazısı olmuş/oldurulmuş, kadının iffeti, namusu üzerinden kadınları kafesleyecek düzenler oluşturulmuş erkek iktidarlar tarafından. Kadınlarla ilgili çalışmalar, araştırmalar, sorgulamalar kadınların varolma biçimlerindeki gerçeklikleri ortaya koyması açısından önemli. Erkeğin kadından korkmasının birincil nedeni kadının bedeni ve kadının doğuran bir varlık olması, erkeğin öncelikle kadının bedenini ve doğurganlığını denetim altına almayı düşünmesi bundan; kayıtsız şartsız hem bedeni hem doğurganlığı kendine/kendi iznine tabi kılmaya çalışmasını getiriyor. Cemal Bali Akal, *Siyasi İktidarın Cinsiyeti* (1994) kitabında erkeklerin bu korkularını ve bu korkularla başa çıkabilmek için, kadın ile ilgili hikâyeleri ve yasakları nasıl kurguladıklarını anlatıyor (Akal, 1994, s. 32-45).

Kadın araştırmaları ve çalışmaları çoğu zaman “erkeklik/masculinity” çalışmalarını dışarda bırakıyor. Erkeklik/erkek olma üzerine yapılan çalışmaların çoğu zaman kadınlık/kadın olma üzerine yapılan çalışmaların tamamlayıcısı olduğunu söyleyebiliriz. Kadınlık/kadın olma tartışmalarının dikkati en çok çeken alanı, “namus/ahlak/iffet”, bu alanın özellikle erkeklik/erkek olma çalışmaları ile birlikte ele alınmasının gerekliliği kaçınılmaz. Kadınlığın ve erkekliğin inşasında kadınların önüne en önemli engel olarak çıkan “namus-ahlak”, erkekler için/açısından farklı değerlendiriliyor. Bu konuda son dönemde yapılan çalışmalardan Osman

Özarslan'ın *Hovarda Âlemi: Taşrada Eğlence ve Erkeklik* (2016) kitabı, erkek ve kadın açısından bakıldığında namus ve ahlak konusunda cinsler arasında nasıl bir ikilik olduğunu bize gösteriyor. Kadına istediği zaman istediği şekli vererek onun üzerinden nasıl erkeklik üretilebildiğini anlatıyor kitap. Erkek egemen zihniyetin ahlak ve namus konusundaki açıklarını/ikiyüzlülüklerini ortaya koyabilecek ve cinsiyet eşitsizliklerinin temel nedenine şahitlik edecek bu tür erkeklik çalışmaları önemli. Erkeklik ve iktidar arasındaki ilişkiyi açıklayan dikkate değer bir çalışma olarak, H. Bahadır Türk'ün *Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu* (2008) isimli makalesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ceza yasalarında varolan 438. Madde, "iffetli kadına tecavüz ile iffetsiz kadına tecavüz aynı şey değildir" düşüncesine dayalı olarak, fahişe kadınlara tecavüz eden erkeklerin cezasını üçte bir oranında düşürmekteydi. Bu madde feminist kadın örgütlerinin itirazı ve dilekçeleri sonucunda, yasalar önünde insanların eşit olduğu düşüncesine dayanarak açılan dava sonucunda 2001 yılında iptal edildi. Medeni Kanun'un kabulünden 2001 senesine kadar Türkiye bu insanlık ayıbını yasalarında taşıdı. "Erkeklik bir biyolojik cinsiyet olarak erkeğin toplumsal yaşamda nasıl düşünüp, duyup, davranacağını belirleyen, ondan salt erkek olduğu için beklenen rolleri ve tutum alışları içeren bir pratikler toplamı. Ancak kadınlık kimliğinden ve pratiğinden farklı şekilde erkeklik bir iktidar pratiği olarak kurumlaşıyor ve hegemonik erkeklik bu şekilde zaman içinde tekrarlanarak erkeklerin eylemlerinde ve zihinlerinde kalıplaşıyor" (Atay, 2004). Türkiye'de cinsiyet eşitsizliği sorununun bir kadın özgürleşmesi sorunu olarak isimlendirilmesi failer yerine mağdurların öne çıkarılmasını ve sorunların yaratıcısı olan erkeklerin görünmez olmasını sağlayabiliyor (Erkol, 2018, s. 25-31). Bu alıntılarda cinsiyet ile ilgili çalışmaların ve yapılanmaların erkeklik çalışmalarını da içine dâhil etmesi gerekliliğinin kaçınılmaz olduğunu gösteriyor.

1. Batı'dan Gelen Değişimlerin Etkileri

Dünyada ve Türkiye'de kadın çalışmalarının/araştırmalarının, diğer bir deyişle kadınların kendi adına ve erkeklerin kadınlar adına söz söylemeye başlama tarihleri, toplumsal ve tarihsel dönüşümlerle birlikte varolmuştur diyebiliriz. Aydınlanma çağının sivil özgürleşme anlatısı ve Fransız Devrimi'nin eşitlik sloganı kadınların da özgür bireyler oldukları/olabilecekleri üzerinden bir düşüncenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Fransız Devrimi'nin eşitlik-kardeşlik-özgürlük sloganının daha sonra "erkek kardeşlerin eşitliği ve özgürlüğü" olduğu anlaşılrsa da, eşitlik ve özgürlük fikirleri kadınların ve erkeklerin farklı cinsiyetler ile ilgili olarak eşitlik ve özgürlük konuları üzerine düşünmelerine yol açması bakımından önemlidir. Bütün yurttaşlar eşittir diyen 1789 Fransız Devrimi'nin hemen ardından

Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi gelmiştir. Çünkü 1789'un *İnsan Hakları ve Sivil Haklar Bildirgesi* "yurttaş" kabul edilen erkekler içindir. Fransız yazar ve filozof Olympe de Gouges, "kadına giyotine gitme hakkı tanınıyorsa, kürsüye çıkma ve yurttaş olma hakkı da tanınmalıdır" diyerek; Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni hazırlamıştır. Olympe de Gouges, J.J. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'ne karşı, kendi toplumsal sözleşmesini yazdı, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı evliliği savundu, köleliğe karşı çıktı. Kendisi de 1793'de giyotinle idam edildi. *Kadın Yurttaş Hakları* bildirgesinin birinci maddesi: "Kadın özgür doğar ve erkeklerle eşit haklara sahip olarak yaşar. Toplumsal farklılıklar yalnızca genel yarar nedeniyle kabul edilebilir"dir. Bildirgenin diğer maddelerinde, özgürlük, güvenlik, mülkiyet, baskıya karşı direnme haklarının devredilemez temel haklar olduğunu ve bu hakları erkeklerle birlikte kadınların da kullanacağı yazılmıştır. En önemli maddelerden birinde, kadınların doğal haklarını kullanırken erkeklerin çıkardığı tiranlık yasalarıyla engellenmektedirler denmektedir. Siyaset açısından baktığımızda; bildirgenin üçüncü maddesi daha önemlidir: Egemenlik ilkesi, kadın ve erkeklerin birlikteliğinden başka bir şey olmayan ulustan kaynaklanır, hiç bir organ ve kişi bundan kaynaklanmayan bir gücü kullanamaz diyerek ulus kavramının içine kadınların da dahil olması gerektiğini seçme, seçilme ve yönetme haklarının olması gerektiğini özellikle vurgulamıştır (Gouge, 1996).

Fransız Devrimi ile birlikte milliyetçilik akımının ve ulus-devlet yapılanmasının ortaya çıkması, Fransa dışındaki birçok devlet yapılanmasını da etkiledi. Tanzimat döneminin ve Meşrutiyet'in getirdiği reformlar Osmanlı'nın son döneminin ve Cumhuriyet'in ilk döneminin hem zihniyet dünyasını hem de kurumlaşmasını değiştirmeye zorladı. Milliyetçilik ile ilgili yazılanlara ve yorumlara baktığımızda kadınların ve erkeklerin ulusal projelerde farklı olarak yer aldıklarını görürüz. Ulus-devlet formu ile birlikte ortaya çıkan siyasal yapılanmanın molekülü "vatandaş"dır. Vatandaşlık kavramı bireylerin hak ve özgürlüklerini, yaşama biçimini, devlet ve iktidara ortak olmalarını biçim olarak değiştirmiş ancak zihniyet olarak değiştirememiştir diyebiliriz. Kadınlar ve erkekler arasında vatandaş olarak ulus-devletin bir parçası olması esasında ortaya çıkan farklılıklar kadınların milli kimlik ile olan bağlarını etkilemiştir. Kadınlar ve erkekler ulus devletin eşit vatandaşları olarak kabul görmedikleri için ulusal projelere dâhil olmaları da farklı oldu. Kadınlar doğurganlıkları nedeniyle milletin anneleri niteliğiyle yeni nesillerin yetiştirilmesini ve eğitimini üstlenerek milli ideolojinin yeniden üretimini sağlayan bireyler olarak, milli kültürü taşırlar, korurlar yeniden üretirler dolayısıyla sadece biyolojik üretimin sürekliliğini değil aynı zamanda kültürel sürekliliği de sağlarlar. Milli kültürü, edebiyattan toplumsal değerlere, siyasetten toplumsal yapılanmaya

kadar kuranlar erkeklerdir. Üretilenleri koruma, taşıma ve sürekliliğini sağlama görevini kadınlar üstlenir, üstlendikleri bu görev kutsal kabul edilir ve kadınlara saygın bir konum sağlar. Kültürel ve biyolojik olarak üstlenilen bu görev hem görevi hem de kadını sembolleştirerek kadınların kamusal alandan dışlanmasına ve özellikle siyasal alanda edilgenleşmesine yol açar (Walby, 2016, s. 38-48). Bizde de 1839’da Tanzimat’ın, 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı sonucunda siyasal ve toplumsal alandaki birçok yenilik hayata geçmeye başlamıştır. Özellikle eğitim ve hukuk alanındaki yenilikler kadınlara da bir özgürlük alanı sağlayarak kendilerini ifade etme ve kamusal alana çıkabilme istekleri için mücadele etmelerine zemin hazırlamıştır. Ancak kadınların ve erkeklerin hâkimiyet alanları olan kamusal alan-özel alan ayrımı konusunda bir değişim sağlanamamıştır.

Tanzimat ve Meşrutiyet ile birlikte Batı’dan gelen değişim ve dönüşüm ölçütlerinden etkilenen ve kendisini yenilemeye karar veren Osmanlı’da erkeklik ve kadınlık yapılanması ile ilgili düşüncelerin değişimi de başlamıştır. Doğal olarak söz konusu değişim düşüncesi üst ve üst orta sınıfların tahsil görme imkânı bulmuş erkeklerinin ve kadınlarının zihinlerinde oluşmuştur. Dünyada kadın hareketleri dalgalar/dönemler halinde ortaya çıkmıştır. İlk dalgaya baktığımızda kadınların yurttaş kabul edilmeleri, eğitim-öğretim haklarından yararlanmaları; seçme ve seçilme yani yönetme haklarının olması, kadınların meslek edinerek çalışma hayatında yer alması ve bütün bunlara bağlı olarak kadınları da kapsayan yeni toplumsal değerlerin toplumsal yaşam içerisinde varolabilmesi için gerekli çalışmaların yapılması isteklerini ön planda görebiliriz. İkinci dalga, daha çok kadın ile ilgili değişen anlayışın hukuki planda da yer alarak tüm toplumsal zemine yayılmasını sağlama istekleridir. Erkek egemenliği ve kadın ayrımcılığının protesto edildiği, kadın ile ilgili hakların duyurulması ve yaygınlaştırılması amacıyla toplumsal hareketlerin, sivil ayaklanmaların ve gösterilerin yapıldığı bir dönemdir. Bu dönem aynı zamanda kadınların “bedenimiz bizimdir” sloganıyla, kürtaj, doğum, cinsellik ve cinsel istismar konularına da dikkat çektiği bir dönemdir. Üçüncü dalga ise, kadınların cinsel kimliğinin varlığının kabulü ve bu kimliğin anlatıldığı organizasyon ve kurumsallaşmaların olduğu dönemdir diyebiliriz. Söz konusu Batı’da yaşanan dönemlerin, Osmanlı’da, Tanzimat ve Meşrutiyet dönüşümleri ile birlikte başlayarak Cumhuriyet dönemine de uzanan süreçte benzer şekilde olduğunu görebiliriz (Çakır, 2016, s. 84-92; 196-201).

Hülya Osmanağaoğlu’nun, *Feminizm-Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler* (2015), kitabı; değişik dönemlerin metinleri üzerinden Türkiye’deki kadın hareketi ve düşüncesinin değişimini örnekleyerek sunmakta. Bu kitabın Önsöz’ünde yapılan tartışma ve makalelerin seçilişinin hikâyesi ve burada yapılan ayırım önemli. Osmanlı’ya, kadınların yazıp savundukları

açısından baktığımızda iki önemli farklı zemin gözlemliyoruz: kadının/kadınlığın savunusunu aile içinde çözmeye çalışanlar ve tüm toplum içinde bir birey olarak varolmasını sağlamaya çalışanlar. Osmanlı dönemi kadın dergilerinde yazan kadınlarda Batılı hemcinslerine benzer isteklerde bulunuyorlar (Osmanağaoğlu, 2015, s. 33-39). Eğitim ve çalışma hakkının genişletilmesi, oy hakkının tanınması, kadın bedenine ve giyimine yapılan erkek müdahalesinin kısıtlanması gibi istekleri var. Fransız Devrimi ile benzerlik gösterecek şekilde, Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ortaya çıkan hürriyet ve eşitlik vaadinin kadınları ihtiva etmediğini farkederek dergilerdeki yazılarda bu konudaki şikâyetlerini dile getiriyorlar. Müslüman Osmanlı feministleri, İslam'ın kadın üzerindeki ayrımcı uygulamalarını tartışmaya başlıyorlar. 1913 yılında kurulan Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti o tarihlerde kabul görmesine rağmen 1921 tarihinde oy hakkı istediği için iktidar tarafından desteklenmeyerek kapatılıyor. Meşrutiyet'ten sonra Modernleşme-Batılılaşma dönüşümünün devam ettiği Cumhuriyet döneminde de kadın hakları istekleri devam ediyor. Osmanlı dine dayalı bir devlet yapılanması iken, Cumhuriyet ulus fikrine, vatandaşlık temeline ve genel iradeye dayanıyordu. Kadınlar yasalarla bazı haklara kavuştular, 1917'de çıkarılan *Hukuk-u Aile Kararnamesi* yürürlüğe girdi. Çok eşlilik yasaklandı, kadınlara da boşanma hakkı tanındı, kadınların eşit yurttaşlar olarak kabul edilmesi yönünde adımlar atıldı. Yaprak Zihnioğlu'nun *Kadınsız İnkılap* kitabı (2013), Cumhuriyet döneminin siyaset hayatında yer almak isteyen, parti kurmak amacıyla yola çıkan kadınlarından Nezihe Muhiddin'in karşılaştığı engelleri anlatmakta. Nezihe Muhiddin, 4 Haziran 1923'de *Vakit Gazetesi*'nde *Türk Kadınının Hakkı* başlıklı bir makale yayınlamaya çalışarak, yeni kurulacak olan siyasal düzenin içinde kadınların da bulunması gerektiği şeklindeki düşüncesini dile getiriyor. Kadınların eğitimini, meslek edinmesinin ve çalışmasının önündeki tüm engellerin kaldırılarak kadınlara yasa önünde eşitlik sağlanmasını talep ediyordu. Makalesinin yayınlanmasını takiben Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında kadınların siyasal haklarını elde etmeleri zamanının geldiği düşüncesinden hareketle 15 Haziran 1923 tarihinde arkadaşları ile birlikte Kadınlar Halk Fırkasını kuruyor ve Kadınlar Halk Fırkası Beyannamesini 17 Haziran'da İçişleri Bakanlığı'na gönderiyor. Başvuruya sekiz ay sonra ret cevabı geliyor; özellikle kadınların siyasete girmek ve milletvekili olarak parlamentoda yer alma konusundaki istekleri kabul görmüyor. Sonuç olarak Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği adını alıyor ve kadınların siyasette yer almaları isteklerini içeren maddeler tüzükten çıkarılıyor. Daha sonra Nezihe Muhiddin başkanlıktan uzaklaştırılarak kadınların kurtuluşu stratejisini ortaya koyan ilk kadın olmasına rağmen tarih sahnesinde görünmez kılınmaya çalışılmıştır. Kadınların kendi kurdukları bir örgütlenme ile kendi haklarını kendi elleriyle elde etme mücadelelerinin öne kesilmiştir (Zihnioğlu, 2013, s. 120-138). Görülüyor ki hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet

döneminde ne bağımsız bir kadın hareketi ne de bu harekete bağlı olarak kadınların evin dışındaki faaliyetlere - özellikle siyasi faaliyetlere- katılımı iktidarlarca/erkeklerce uygun bulunmuyor. Deniz Kandiyoti (1997), Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in varlığına ve birçok yasanın yürürlüğe girmesine rağmen kadınların özgürlüklerini ve eşit siyasi haklara sahip vatandaşlar olma isteklerinin engellenmesini *Kurtulmuş ama Özgürleşmiş mi?* başlıklı makalesinde anlatıyor (Kandiyoti, 1997, s. 71-77).

Carole Pateman, kadınların kamusal alandan dışlanmalarının ve aktif vatandaşlar olmalarının engellenmesini toplumsal sözleşmecilerin kuramlarını inceleyerek ortaya koymaya çalışmaktadır. Devlet vatandaşlığı kavramı evrensel olmaktan uzaktır ve sadece erkek hakları açısından kurgulanmıştır (Davis, 2016, s. 151-152). Kamusal alanın erkeklere özel-aile ile ilgili alanın kadınlara açık olmasının temelinde yatan erkeklerin karar alıcı siyasetçiler olmalarını kadınların da toplumsal kültürel devamlılığı sağlayıcı olarak erkeklerin aldığı kararların uygulayıcıları olmalarının istenmesidir. Hem Batı'da hem de Türkiye'de bugün bile en önemli tartışma, vatandaşlığın getirmiş olduğu haklar ve yükümlülükler konusunda kadın ve erkek arasındaki farklılıkların giderilmemiş olmasıdır.

2. 1980 ve Dönüşüm

1980 askeri darbesinin ardından kadın örgütlenmeleri ve feminist çalışmalar Türkiye'de daha belirgin olarak ortaya çıkmaya başlıyor. Özellikle sağ ve sol örgütlerin içindeki kadınlar, bu örgütlerin içinde kadın olarak yer almadıklarını, iktidar olamadıklarını fark ediyorlar. "Bacı" olarak, "kız kardeşler" olarak erkeklerin arkasında veya cinsiyetlerini yok sayarak/erkekleşerek yer aldıkları örgütlerinden farklılaşarak, kadın haklarını ve kadınların iktidar olanaklarını kadın/feminist örgütlenmeler kurarak, dergiler ve gazeteler çıkararak, toplantılar yaparak tartışmaya başlıyorlar. Hidayet Tuksal, Yıldız Ramazanoğlu, Cihan Aktaş, Fatma Barbarosoğlu gibi İslamcı kadın yazarlar hem İslam'ın içinden hem de İslam'ın dışından gelen tartışmalara yön veren yazılar yazıyor, tartışmalar yapıyorlar. Özellikle bir dönem bir yandan kadınlara uygulanan başörtüsü yasakları üzerinden kadınların inançları gereği olan giyimleri konusunda özgür olmaları gerektiğini savunurken, diğer yandan da İslam içinde kadınların da erkekler gibi eşit kullar olduklarını anlatmaya çalışıyorlar. Hidayet Tuksal'ın (2001) *Kadın Aleyhtarı Rivayetler Üzerinde Ataerkil Geleneğin Tesirleri* konulu sonradan kitaplaştırdığı doktora tezi, ataerkil yapının kadın aleyhine olan yönlerinin, İslam düşüncesinin kadın konusundaki görüşlerini olumsuz etkilediğini tartışmaya açıyor. 28 Şubat döneminde hem başörtüsü hem de yazdığı tez nedeniyle akademisyenlikten uzaklaştırılan Alev Erkilet (2015), yazdığı bir makalede Kadir Cangızbay'a atıfla, "...ölümü seçebilen, göze alabilen kişinin özgürlüğünü

kısıtlayabilecek hiçbir toplumsal determinizm/güç yoktur” diyor. İslami hareketin de bu tür bir özgürleşme olanağını vermesinden bahsediyor ve son onbeş yıllık İslami hareketlenmeye kadınların damgasını vurduğu ve çilesini onların çektiği saptamasının da bu anlamda doğru olduğunu söylüyor. İslami hareket bir erkek hareketi değil. Tanım gereği, biyolojik, psikolojik ve sosyal determinizmlerden özgürleşme olanağını kullanabilen bireylerin birleşik/bütüncül hareketidir. Bu açıdan bakıldığında, özgürlük olanağının, “kadın ve erkeğe eşit olarak verilmiş olduğu söylenebilir” diyerek şöyle devam ediyor; “İslamcılığa ilişkin bu nitelemenin kadın/erkek hakları ile ilgili olmaktan öte bir anlamda kullanıldığını ve dahası popüler ‘beden siyaseti’ söyleminden de farklı şeyleri kastettiğini vurgulamaya gerek yok kuşkusuz. Ancak belki şu vurgulanabilir; İslami siyaset/hareket kadın bedeninin sahipliği dolayısıyla yürütülebilecek olan bir siyaset değildir. Çünkü İslamcı terminoloji de beden de Allah’ındır. ‘Emanet olarak verilmiş’ olduğu kabul edilen bir şey üzerinde kadının mı yoksa erkeğin mi söz sahibi olacağına ilişkin tartışma, İslami çevreden bakıldığında tümüyle anlamsızdır... Türkiye’nin siyasetine damgasını vuran siyaset biçimi, İslami olmaktan çok dinin araçsal bir biçimde kullanılması ile niteleyebileceğimiz sağ siyasetler olduğu söylenebilir. Ve sağ siyaset gerçekten de bir erkek hareketidir Türkiye örneğinde. Bu siyaset biçimleri, yukarıda sözünü ettiğimiz anlamda bir ‘özgürleşme olanağını kullanmamakla maluldürler”. Erkeklerin parayı ve gücü ellerinde tutmak istemeleri ve bu yolla her şeyin üzerinde hâkim olabilecekleri saptamaları onları negatif putlar haline getirir, diyor Erkilet ve başörtülü kadınların yaşadıklarının tek başlarına yaşadıkları bir süreç olmadığını erkeklerle birlikte ve hatta içinde buldukları toplumla birlikte evrildiğini söylüyor (Erkilet, 2015); (Tokuroğlu, 1992).

Sol, Sosyalist ağırlıklı ideolojilere sahip olan kadınlar da 1980 sonrasında kadın örgütlenmeleri oluşturdular. 1983’te ilk yasal feminist örgütlenme “Kadın Çevresi” oldu. Feminist ve Kaktüs dergileri 1987-1988 dönemlerinde yayınlandı. 1975 yılı, Birleşmiş Milletler tarafından kadın yılı olarak ilan edilmişti. İlerici Kadınlar Derneği (İKD) de bu yıl kurulur. Bu dernek Komünist Parti’nin kadın kollarını güçlendirmek içindir. Ancak partinin ideolojisi kadın sorunlarının önüne geçer ve salt kadın sorunlarının tartışılmasını engelleyici olur. Dernek 1979’da sıkıyönetimce kapatılır. 1978’de “Evlat Acısına Son” mitingine iki yüz bine yakın kadın katılır, sıkıyönetim koşullarında yapılan önemli bir yürüyüştür. 1980 sonrası feminist hareketin ilk mitingi diyebileceğimiz “Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü” kadınların üç önemli ideolojik yapılanmadan koparak feminist görüşe dayalı bir yürüyüş olması ve erkek egemen bütün ideolojilere de meydan okumasıdır. Kadını kodlayan ve istediği biçime sokmaya çalışan erkek egemenliğin sorgulandığı bir yürüyüştür. 1980’lerden başlayan süreç 1990’larla

birlikte hem Osmanlı döneminin kadın hareketlerini ve yazın dünyasını hem de Cumhuriyet döneminin kadın ile ilgili gelişmelerini Modernleşme/Batılılaşma, Kemalizm, sekülerizm bakışına ek olarak ve hatta onların da üzerinde kadınlara ait bir gözle bakılmasını sağladı.

“Kadın Çevresi”nin kurulmasını sağlayan Yazko örgütlenmesi, Yazko Edebiyat dergilerini çıkardı. Bu dergilerin Haziran ve Ağustos 1981 sayılarında Yazko Genel Merkezi Konferans salonunda yapılan “Edebiyatımız ve Kadın Sorunları” toplantılarının tam metinleri yayınlanır². Bu tartışmalar, edebiyat alanının roman kahramanları ve yazarları üzerinden kadınların toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunlarını dile getiren ve özgün bir kadın sorunu tartışmasının olması gerekliliğine parmak basan bilgileri içermektedir. Kadınların edebiyat tarihi içerisinde de gizlendiğini ve yoksayıldığını kadınların yazdıkları romanların, novellaların, şiirlerin ortaya çıkarılmasının 1980’li tarihleri bulmasından anlıyoruz.

1990’lar 1995’ler farklı ideoloji ve yaşam tarzına sahip olan kadınların bir araya gelip toplantılar yaparak birbirlerini anlamaya ve feminizm üzerinden, kendi yaşadıkları üzerinden tartışmaya başladıkları bir dönemdir. Erkek şiddetinin, baskısının, toplumsal cinsiyet rollerinin değişebilirliğinin tartışması bütün büyük anlatıların/ideolojilerin üstünde kadın bakış açısıyla yapılmaktaydı. Kadına yönelen erkek şiddetinin aile içi çözülmesi gereken bir sorun değil politik bir sorun olduğu ve bununla ilgili devletin gerekli önlemleri alması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmaya başlamıştı.

2005-2006 yıllarında devletin TÜİK’e yaptırdığı araştırmayı yayınlayarak; her üç kadından birinin aile içinde şiddet gördüğünü açıklaması önemli bir dönüm noktası olmuş ancak alınan tedbirler kadına karşı şiddeti, özellikle aile içi-ev içi şiddeti önleyici olamamıştır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’na bağlı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün sayfasında yer alan rakamlar da bunu göstermektedir. 2015 senesine ait detaylı bir raporda bulunmaktadır (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2015). 1985 yılında kurulan CEDAW *Kadına Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*’ne Türkiye 1989 yılında taraf olarak imza atmıştır ve her sene bu çerçevede raporlar sunmaktadır (Berktaş, 2003, s. 47-59).

Kadınların anlatısına da kuşkusuz ideoloji giriyor; sağ, sol, muhafazakâr, sosyalist, liberal vb. düşüncelerle birleşerek, hem farklı kadınlık deneyimleri ve bakışları hem de farklı

---

² O dönem sıkıyönetimin gölgesinde yapılan bu toplantılarda sıkıyönetimin sınırlandırmaları vardır; Tebellüğ Belgesi: Sıkıyönetim Komutanlığının 30.4.1981 gün ve Bas. Hal. İl.Ş.7130-22223-81/İd sayılı emirleri gereği 8 Mayıs 1981 günü saat 16.00-19.00 saatleri arasında yapmak istediğimiz Bilimsel Panel’e Milli Güvenlik Konseyi ve Sıkıyönetim Komutanlığı bildirimleri ile duyurulan yasaklama ve sınırlamalara uyulması için tertipleycilere özel önlemler alınması koşulları ile izin verildiği, ayrıca Panelde siyasi amaçlı konuşma ve beyanda bulunulmayacağı tarafıma tebliğ edildi-7.5.1981. (Osmanağaoğlu, 2015, s. 39-55).

çözüm önerileri ortaya çıkıyor. Kuşkusuz kadınlar dediğimizde homojen tek bir kitleden bahsetmiyoruz, ırk, etnik grup, toplumsal sınıf, eğitim düzeyi, yaşanılan yer (kent, kırsal, metropolitan) vb. dayalı olarak kadınların hayatları farklılık gösteriyor. Kadınların bu farklılığı dile getirmelerine imkân sağlayacak ortamların oluşturulması birbirlerinin de farkında olmalarına sebep oluyor. Türkiye’deki kadınların hikâyesini anlatırken anlatıcılar kadar anlatılanları dinleyecek olanlar da önemli. Bu nedenle anlatımlarda kimi anlatıyoruz, kim anlatıyor faslı ortaya çıkıyor. Farklı hayatları/yaşanmışlıkları ve farklı ideolojileri de olsa Türkiye’de kadınların çoğu zaman “kadın” ortak öznesinde buluşabildiğini de izliyoruz.

29 Şubat 2008’de *Birbirimize Sahip Çıkıyoruz* (2008) bildiriyle kadınlar internetten geniş katılımlı bir imza kampanyası başlatıyorlar:

“Hep Birlikte Özgür Oluncaya Kadar Birbirimize Sahip Çıkacağız “Yine okullar açılıyor, yine aynı görüntülere şahit oluyoruz: Bir grup kadın duvarın berisinde arkadaşlarının serbestçe girip çıktığı okula girememenin sıkıntısını; gencecik bir yaşta yetkili parmaklarca işaret edilmenin eziyetini; kalabalıklar içerisinde yalnız kalmanın hüznünü; eğitim, aş, iş gibi en temel insan haklarını kendisi için ulaşılmaz kılan sistemin utanç verici ağırlığını yaşıyor. Ve her şeyin ötesinde, daha belki yaşları yirmilere henüz varmış genç kadınlar bir özgürlük mücadelesinde ayakta kalmaya zorlanıyor. Kadın oldukları için, inandıkları gibi riyasız yaşamak istedikleri için, onlara yıllardır bu ırkçılığa varan ayırmacılığı yaşatanlar bilmeliler ki: Farklı inanç, düşünce ve yaşam pratiğinin içinden gelen kadınlar olarak biz onların yanındayız. Her gün bir kapıdan geçerken onları "olması gereken" kılıklara sokan ayırmacılığınızdan siz değil biz utanıyoruz! Peruk, şapka, kapüşon gibi totaliter laikliğin saçlarını dayatma hakkını kendinizde görmenizden siz değil biz hicap duyuyoruz! Önlerine sürdüğünüz "eğitim almak istediğim için suçluyum, bunu biliyor ve imzalıyorum" vesikalarını vicdanlarımız önünde biz reddediyoruz! Birimizin tutsak olduğu yerde hiçbirimiz özgür değiliz. Birimizin mahrum olduğu yerde hiçbirimiz sahip olduklarımızla mutlu değiliz. Birimizin hakaret gördüğü yerde hiçbirimiz itibar sahibi değiliz. Bu direnç ve özgürlük sınavında başörtülü-başörtüsüz kadınlar yan yana yürüyeceğiz. Ta ki hepimiz özgür oluncaya kadar....”

Birbirimize sahip çıkıyoruz!

Destek mesajlarınız ve imza için: birbirimizsahipcikiyoruz@gmail.com”

Söz konusu bildiri de özellikle ataerkil yapı hedef alınarak farklı görüşlerdeki kadınların ortak kadınlık istekleri yayınlanıyor:

“Biz her türlü ayrımcılığın ve adaletsizliğin karşısında olan kadınlar, ‘Kadının yeri kocasının dizinin dibi’ anlayışıyla bizleri yok sayan, ‘genel ahlak’ düzenlemesiyle ayrımcılık yapan, kadın özgürlüğüne sınırlar getirmek isteyen bir ‘er meydanı’ olarak devletin kadınlara yönelik her türlü yasağını ve baskısını reddediyoruz. Bizler, inançlı inançsız, örtünmeyen-örtünen, kadın hak ve özgürlükleri anlayışı içinde sen varsan ben yokum demeyen kadınlar olarak; başörtülü kadınların cahil, yobaz, fesat, takiyeci, fırsatçı, örümcek kafalı gibi sıfatlarla bir “İslami robot” imajıyla değerlendirilerek ırkçı yaklaşımlarla şiddete maruz bırakılmalarına karşı çıkıyoruz. Başörtüsüz kadınların; cinsel meta, teşhirci ya da bir tahrik mekanizması gibi cinsiyetçi yaklaşımlarla değerlendirilmesine karşı çıkıyoruz. Kadınlar arasında yaratılan uçurumların kadınların ezilmesini ve sömürülmesini kolaylaştırdığını biliyoruz. Ve kadınlara uygulanan baskıların üstesinden, ancak barış ortamında, hak ve özgürlüklerin uygulanmasıyla gelinebileceğini düşünüyoruz. Hannah Arendt’in “herhangi birini yok saymak, onu kendi varlığından şüphe duymaya yöneltir” sözünden yola çıkarak, biz kadınlar birbirimizden kuşku duymuyor, birbirimize sahip çıkıyoruz, çünkü biz kadınlar farkında olduklarımızla yan yanayız. Biz kadınlar birilerinin modernite, laiklik, cumhuriyet, din, gelenek, görenek, ahlak, namus ya da özgürlük adına denetlemesini istemiyoruz.”

Laik ve dindar kesim kadınlarını bir bildiri altında toplayan bu çalışma; Kadınlar Dünyası’nda N. Naciye ismiyle yayınlanan “*Erkekler Hakikaten Hürriyet-Perver midirler? Kadınlar Ne istiyor*” (sene 1913) ve yine Kadınlar Dünyası’nda yayınlanan “*Hürriyet İsteriz*” ve “*Kadınlar da Hürdür, İnsandır*” düşüncelerinin bir uzantısı olarak seneler sonra tekrar kadınlar insandır ve özgürdür diyorlar.

Osmanlı dönemine baktığımızda, İmparatorluk içinde bulunan farklı etnik gruplara ait kadınların da kendi aralarında örgütlenerek sorunlarını dile getirdiklerini görüyoruz. *Kürt Kadınları Teali Cemiyeti Nizamnamesi* 1919 yılında Kadınlar Dünyası matbaasında basılıyor. Hayganuş Mark’ın da anlatıldığı Lerna Ekmekçioğlu’nun *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı’dan*

Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar: 1862-1933 (2010) Aras Yayıncılık tarafından basılıyor. Bu yayınlara kadınların hem içinde buldukları etnik grubun erkeklerine hem de devlete kadın üzerindeki baskının kaldırılması yolunda isteklerde bulduklarını görüyoruz. Hayganuş Mark, Ermeni kadınlarına hitap eden bir yazısında şöyle sesleniyor: “Gurur duy, yalan söyleme, dilenme, çalış, dedikodu yapma, köleleşme, cesur ol-iyi ol, özenme, konuş, kadın ol-erkekleşme, idealin, olsun, uyuma, kendine saygı duy, yukarı bak, çirkinleşme” (Ekmekçioğlu, 2010).

Pazartesi Dergisi'ne, *Bu Yüzyılın Üç Enfüsü Şahsiyeti; Halide Edib, Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel* makalesini yazan Yaprak Zihnioğlu (2013), bu üç şahsiyetin ideolojik görüşleri birbirinden farklı da olsa, II. Meşrutiyet Dönemi'nde etkinliklerine başlamış, imparatorluk savaşı kaybedip Kurtuluş Savaşı başladığında, “Milli Müdafaa” hareketine katılmış, laik düzeni benimseyerek yeni rejimi desteklemiş ve kadınların tealisinde ortak davranmış ancak üçünün de Cumhuriyet rejimi tarafından dışlandığını yazmaktadır. Kadınların vatandaşlık haklarının tanınmasını ve onların erkeklerle beraber siyasi hayata bilfiil katılımını ve en önemlisi de kadınların kamusal alanda özgürce varolabilmesini istedikleri için destekledikleri Cumhuriyet rejiminin istediği kadın imajının dışına ve sürdürülmek istenen erkek egemen düzene karşı çıkmış oldular. Bu üç kadının bugün bizim yapmış veya yapmakta olduğumuz eylemlerin temellerini atmış olmaları açısından önemli olduklarını belirten Zihnioğlu, tarih yazarların kadını saklama ve unutturma eğilimleri nedeniyle bu kadınları geç tanıdığımızı da yazısına ekliyor. Nükhet Sirman, *Üç Kuşak Cumhuriyet Sergisi*'de mücadeleleri Türkiye'nin siyasi yaşamını etkilemiş bu üç kadının büyük boy portrelerini serimlerken Cumhuriyet rejiminin unuttuğu, dışladığı hatta karaladığı bu üç kadını tarihe nakşetmeyi amaçlamıştı. Cumhuriyet rejimi kadın haklarından yana söylemine rağmen, kadınları apolitik, pasif izleyiciler olarak tanımlamış ve kamu alanını kadınların dışlandığı erkek egemenliğindeki bir alan olarak kurmuştur. Bu kadınlar kamusal alanda kadınların aktif ve özgür olarak yer almasını, bir siyasi parti kurarak Meclis'de yer almasını istemişlerdi. Kadınların yerine erkeklerin gerekeni yapacağı düşüncesinde olan, kadınların yerinin öncelikle aile olduğunu - eğitim ve mesleğin kadının ailesine faydalı olması için istendiğini belirten sert bir zihniyetle karşılaştılar. Yaprak Zihnioğlu (2013) daha sonra yayınladığı *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği* kitabında özellikle Nezihe Muhiddin'in 1923-1927 yılları arasında kapsayan siyasi alana kadını dâhil etmekle ilgili çalışmalarını ve çabalarını buna karşı çıkılmasının ve hatta Nezihe Muhiddin'in türlü iftiralarla nasıl yok edildiğini ve yaptıklarının tarih sahnesinden nasıl silinmek istendiğini anlatıyor. Kadınlar Birliği'nin Kadınlar Fırkası'na

dönüştürülerek seçimlere katılma isteği sonucu karalanarak susturuldu. Daha sonra 1930 ve 1935 yıllarında kadınlara seçme ve seçilme hakkı iktidar eliyle tanındı, bu tanınma ile birlikte kadınların çabalarının ve isteklerinin olmadığı ve siyasi hakların onlara bir lütuf olarak sunulduğu düşüncesi ortaya atıldı. Hâlbuki kadınlar seçme seçilme hakkının yasal olarak tanınmasından çok daha önceleri bu hakkı talep etmişler ve bu hak için mücadele vermişlerdir ve bu hak istekleri ve mücadeleleri erkek devlet yönetenleri tarafından reddedilmiştir. Bu nedendir ki bizler hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemindeki kadınların insandan ve vatandaştan sayılabilmek için verdikleri mücadeleyi çok sonraki yıllarda öğrenebildik.

Ayşe Durakbaşa, *Halide Edip-Türk Modernleşmesi ve Feminizm* kitabında, Halide Edip üzerinden Türk kadınlarının devrimin ve Cumhuriyet'in pasif alıcıları olmadıklarının yanısıra feminizmin Türk modernleşmesinde pek de makbul bir yeri olmadığını anlatıyor (Durakbaşa, 2021).

Cumhuriyet döneminin erkek egemen zihniyetinin kadınların yerinin evi-ailesi olduğu, kamusal alanda ancak erkeklerin yanında ve onlar istediği zaman onların istedikleri şekilde varolmaları gerektiği üzerine bir söylem kurguluyor. Osmanlı din üzerinden (şeriat kuralları) üzerinden kadını biçimlendirirken, Cumhuriyet'te kadını "ulusun anneleri" olarak varılmaya çalışıyor. Elif Ekin Akşit'in kitabı *Kızların Sessizliği* (2012) Kız Enstitüleri'nin kadınların ulusun anneleri olarak ev-aile içinde kalmalarının yollarından biri olarak kurulduğunu anlatıyor. Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti-Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar* (2012), kitabıyla; asrılık ve millilik arasında kalan bir cinsiyet rejiminin nasıl kurgulandığını/kurgulanamadığını anlatıyor bize. Devlet eliyle gerçekleştirilen aile odaklı modernleşmenin kadının cinsiyetçiliğini dışlamasını ve siyasetten dışlanmasını aktarıyor.

Sonuç

Hangi ideolojiye, inanca, fikre sahip, hangi dönemde yaşıyor olursa olsun kadınların tümü bedenlerini, fikirlerini, evlerini, eğitimlerini, siyasi duruşlarını, giyimlerini, namuslarını, hal ve hareket özgürlüklerini tek başına erkek tasallutundan, baskısından, düzenlemesinden kurtarmak ve toplumsal yapı içerisinde tartışıp, konuşarak kendileri kurgulamak istiyorlar. Osmanlı-Türk kadın mücadelesine baktığımızda bu kurguyu nasıl yapmak istediklerini anlatan birçok kadın söylemine rastlıyoruz.

Siyasi iktidarı belirleyen bir cinsellik değil, cinselliği belirleyen bir siyasi iktidar vardır; toplumun kuruluşuna denk düştüğü ölçüde, kadınlık ve erkeklik rolleriyle tanımlanmış, tabii olmaktan çıkarılıp sosyal bir olguya

dönüştürülmüş cinselliğin de kurucusu olan siyasi iktidar ve erkek toplumun kadın üzerindeki baskısı demek olan bir siyaset... İnsanlığı yasa değil, yasayı insanlar yaratır. Bu insanların bir kesimi de, temsilcileri oldukları kurallar sayesinde, diğerleri karşısında belirleyici konuma geçer. Belirleyiciler, dönemlere göre değişik adlar alabilir, ama sonuçta hepsinin her dönemde ortak bir adı vardır: Erkekler... Genel bir erkek hâkimiyeti, hiçbir toplumun gerçek anlamda demokratik sayılamayacağını düşündürtecek biçimde, bir ilk baskıyla ortaya çıkmış ve sürmüşse, dünyayı ve siyasi iktidarı kavramanın yolu, erkeklerin kadınlar karşısındaki keyfi-siyasi üstünlüğünü sorgulamaktan geçer (Akal, 1994, s. 19-26).

Toplumsal, ekonomik, siyasal haklar açısından cinsiyet eşitliği talebi kadınların erkeklerle benzer olma talebi değildir, insan olarak aynı koşullarda değerlendirilme talebidir. Cinsiyet olarak erkeklerden farklı ancak eşit değerlendirilmek ki zaten vatandaşlık dediğimiz yapı da bu tür bir eşitliği içeriyor olması zorunluluğunu taşır. Erkeğin değiştiren kadının ise içinde kendi rızası, eylemi, düşüncesi olmadan değiştirilen özne olduğu bir siyasi sistemin, bir siyasi iktidar olgusunun demokratik olamayacağını söyleyebiliriz. Toplumsal yapıdaki hiyerarşik güç ilişkilerini dikkate almayan kadınlık ve erkeklik ile ilgili bir düşüncenin/zihniyetin erkeklerin hiyerarşik üstünlüğünün kabulü anlamına gelebileceğini de gözden kaçırmamak gerekir.

Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluş ideologlarından Ziya Gökalp'in (2009) kadın ile ilgili görüşlerini anlatan kendi yazdığı şiir sözleri ile bitirelim: *Mektepli Hanım Kızların Marşı*. Bu satırlar Cumhuriyet döneminin “yeni kadın algısının” nasıl tezahür ettiğinin bir göstergesi/sembolü olarak ipucu vermektedir:

Biz küçücük yurt kızları/Dersimize çalışıyoruz/Bizim için büyük Tanrı/Ne buyurmuş alışırsınız.../Bizim yoktur kaftanımız/Elimizde iğnemiz var/İğneyledir hep cengimiz/Yaranızı kimler sarar/Kimdir her gün işten sonra/ Siz diken gömlek, mintan/Siz gidince uzaklara/Evinize kimdir bakan?/Siz atarken hasma bomba/Çiftenizi kimler kurdu?/Zahireyi omuzunda/Hudutlara kim götürdü?/İngiliz'den korkanlara/Kimdi ümit, iman saçan?/Kin güderek düşmanlara/Kimdi siyah bayrak açan?/Bizden de var çok gaziler:.../Kara Fatma, Kızıl Ayşe.../Biz de olduk çete, asker/Biz de girdik her ateşe.../Bizden de var alim, şair.../Her meslekte

çalışanlar/Fakat bize cennet evdir.../Ona feda bütün şanlar/Borcum, tehdit altındaysa/Kurtarmaktır vatani.../Fakat işim ondan sonra:/Olmaktır bir ev hanımı.../Ben de ilim öğrenirim/Fakat eve demem zindan/Ayrılamaz demiş pirim/Kadın evden, ev kadından/Cemiyet bir uzviyetse/Ailedir hücresi/Gönül tatlı bir cennetse/Eve bakar penceresi/Bu dünyada seviyecek/İki şey var: Yurtla, yuva.../Biz yuvayı şenletirsek/Cennet olur bu gök, ova/Ey Kardeşim! Sen de çalış/Sanatınla yurdu şenlet/Avrupa'ya git, fen alış/Aldığımı yurda ilet/Sen ileri gittin diye/Beni sakın sanma geri/Sen esirsen vazifeye/Ben de onun bir askeri/Hep çıkmışız bir beşikten/Bir mektepten ey Türkoğlu! /Senin kalbin has çelikten/Benimki de şefkat dolu...

Kaynakça

- Akal, C. B. (1994). *Siyasi İktidarın Cinsiyeti*. Ankara: İmge Yayınları.
- Akşit, E. E. (2012). *Kızların Sessizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, T. (2004, Güz). Erkeklik En Çok Erkeği Ezer. *Toplum ve Bilim*(101), s. 11-28.
- Berktaş, F. (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Birbirimize Sahip Çıkıyoruz!* (2008, 09 26). Birbirimize Sahip Çıkıyoruz!: <http://birbirimizsahipcikiyoruz.blogspot.com/> adresinden alındı
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Davis, N. Y. (2016). *Cinsiyet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirdirek, A. (2016). *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*. Ankara: Ayizi Kitap.
- Durakbaşı, A. (2021). *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Ekmekçiöğlü, L. (2010). *Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Erkilet, A. (2015). *Eleştirillikten Uyuma-Müslümanların Kamusal Alan Serüveni*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Erkol, Ç. G. (2018). İlet, Zillet, Erkeklik: Eleştirel Erkeklik Çalışmaları ve Türkiye'deki Seyri. *Toplum ve Bilim*(145), s. 6-31.
- Gouge, O. d. (1996). Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45(1), s. 185-193. doi:10.1501/Hukfak_0000000676

- Gökalp, Z. (2009). *Küçük Mecmua II*. Ankara: Yeniden Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü*. (2015). Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları: <https://www.aile.gov.tr/ksgm/yayinlar/> adresinden alındı
- Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Osmanağaoğlu, H. (2015). *Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler*. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Özarlan, O. (2016). *Hovarda Alemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti-Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tokuroğlu, B. (1992). Adaletsiz Barış, Adaletsiz Eşitlik ve Adaletsiz Gelişme Olmaz. *Tezkire*(3), s. 55-67.
- Tuksal, H. Ş. (2001). *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. İstanbul: Kitabiyat Yayınevi.
- Türk, H. B. (2008). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkan Olarak Pierre Bourdieu. *Toplum ve Bilim*, s. 119-147.
- Walby, S. (2016). Vatan Millet Kadınlar. A. G. Altınay içinde, *Kadın ve Ulus* (s. 35-63). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zihnioğlu, Y. (2013). *Kadınsız İnkılap*. İstanbul: Metis Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

When we consider the Ottoman Empire and the Republican Turkey, we observe that women were not left much space to express their voices or words based on their own demands. The fact that men dominate the decision-making mechanisms of the public sphere and politics presents us as an obstacle preventing women from thinking, speaking and acting freely. When we reconstruct the social structure/state without questioning the patriarchal hierarchy and patriarchal values, it is inevitable that women will be excluded as constructors, regardless of the form of government. For this reason, although the regime and institutions have changed during the transition from the Ottoman Empire to the Republic, patriarchal values and patriarchal hierarchy remain the same. Men continue to exist as the constructing subject and women as the structured object. Femininity and masculinities are formed by both political and cultural codes. Since the power to shape politics and culture is in the hands of men, women have to make decisions about how their bodies and femininity will be through men's approval. Women want to have a say in the design of society, culture and politics. The male potency opposed the women's desire to have a say and to exist in the public arena with their words and actions. The struggles of the women of both the Ottoman and Republican periods begin from this point. Women want both to be citizens, to become subjects, to be decision makers, and eventually to be at liberty. When we consider the women's movement and its work in Turkey, we realize that the history is explained incompletely, the struggles of women to gain their rights are ignored, and they are disguised. Noticing this long-hidden struggle of women and their desires also refutes the claim that women are silently waiting for their rights to be given to them without doing anything.

There is a reciprocity in the creation of the patterns of femininity and masculinity (the concept of "gender" expresses this); we have to deal with the power fields of women and men and their objections to each other's power fields together. Therefore, one dimension of research on women/femininity should be male/masculinity studies.

When the Republic is declared by creating a nation-state form, the basic point is to be a "citizen". Citizenship in terms of gender means that women and men have the same rights, the same opportunities, the same justice, and the same moral forms. Men and women are different but equivalent; they should be treated as equals. When the woman is accepted as the complement of the man, the woman remains incomplete as a citizen. We can say that questioning the power inequality between men and women and removing the sexual hierarchy will ensure the equality of men and women in the citizenship concept of the Republic. When Nezihe Muhiddin and her friends declared that they wanted to be a parliamentarian by founding the Women's People Party (Kadınlar Halk Fırkası), women did not yet have the right to vote and be elected. Since they were involved in

politics by founding a political party, they also demanded the right to vote and be elected. In the 1980s, when women set out with the desire to become citizens and take part in the public sphere, they were unaware of the struggles and writings of their fellows in the past. With the uncovering of the forgotten women's history, the historical struggle of women for their rights has been articulated. Women realized that the ideological ground they were on before was also a male power ground. Being able to have power as a woman speaker depended on their setting out to be equivalent to men in the common denominator of "women". Therefore, in the 1980s, women of different ideologies presented and signed joint declarations that did not discriminate. The women's organizations in literary circles revealed that the history of women's literature is also ignored. The women of both the Ottoman Empire and the Republic wrote down the world they saw and evaluated with their own eyes.

The 1990s was a period when women came together and started to understand each other and to discuss over feminism and their own experiences. The discussion of male violence, oppression, and the changeability of gender roles began to be made from a female perspective above all major narratives/ideologies. The 2000s were the years when it was revealed that women were not accepted as equal citizens and that they were subjected to violence, especially in the family. Through public institutions and organizations, the state took action to take precautions by declaring violence against women. Researches and reports published by the Ministry of Family and Social Policies and the General Directorate on the Status of Women revealed the positive and negative aspects of women's positions in the public sphere and within the family.

We can change and redefine all existing social and historical formations within the framework of new projects in an environment where we provide the necessary tools and opportunities for everyone to have a voice. For example, we can reproduce the family, the meaning of being a parent, gender role stereotypes, sexuality, honour, and human rights, in new and different fields. It is important to recognize that power must be something that is produced collectively. Any power that is not produced jointly will lead to ignorance, injustice and domination. The same is true for male power, which is not shared with women.

The fact that the discourse of equality, freedom, fraternity excludes women in the French Revolution, is an important indicator of preserving the hierarchy between gender, that the fraternity of the nation-state keeps women out of the public sphere and does not recognize the right to vote by maintaining the patriarchal tradition that has been going on for years. The acceptance of the existence of women in the family was also the acceptance of the natural right of men to establish authority over women. Women were not parties to the social contract. We observe that the right of women to be educated is accepted in terms of the education of the nation's "sons" and the health of

the family. However, it was also thought that the educated woman's claim to her own rights could harm the unity of the family and the nation. The idea that educated women could contribute to the society as moral and knowledgeable members of the nation was also the basic principle of the Ottoman and Republican eras. When educated women began to write and to claim rights in the political, economic and social fields, it was mentioned that the unity and integrity of the nation would deteriorate and the family institution would be damaged. Women were required to be educated as "mothers of the nation," but it was up to men to decide how educated women could take their place in the public sphere – outside the family. A woman could not be freed from her body or her actions that reflected her thoughts. The woman was a problem that inheritance of the Ottomans to the Republic. A kind of state feminism emerged outside the wishes and demands of women in the Republican era. The paternal state would regulate women's domains; the most important example of this was Nezihe Muhiddin and the Women's People Party. The fact that a woman is an autonomous human being was accepted neither in the Ottoman Empire nor in the Republic. Women could enter the public sphere within the framework of the control of state policies. The new "woman of the Republic" had to be a being who had to sacrifice her existence for the existence of man, family, nation, living for others, limiting what she wanted to do for herself. Innovations in education and law, in particular, have provided women with an area of freedom and paved the way for them to struggle for their desire to express themselves and to appear in the public sphere. However, no change has been achieved in the distinction between public and private spheres, which are the dominance areas of women and men. Ottoman women's right to education and work should be expanded, the right to vote, and male intervention in women's body and clothing should be limited. Realizing that the promise of freedom and equality that emerged with the proclamation of the Constitutional Monarchy, similar to the French Revolution, does not include women, they express their complaints about this issue in the articles in the magazines. Muslim Ottoman feminists are starting to discuss the discriminatory practices of Islam on women. The women of the Republican era continue these discussions and fight for their rights. The history of women's struggle for their rights is wanted to be forgotten. When we look at the women's movement and its work in Turkey, we realize that the history is incompletely explained, the struggles of women to gain their rights are ignored/ignored and covered up. Therefore, it is necessary to carefully re-read who the authors of history are and who are the makers of history, because social and historical change does not happen by itself, there is someone who changes it and transforms it.

Sensitivity Analysis in Multi-Criteria Decision-Making Problems

Gülay DEMİR*

Rahim ARSLAN**

Geliş Tarihi (Received): 14.04.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 30.06.2022

Abstract

The aim of this study is to present a determination and sensitivity model for analysts used in the application of multi-criteria decision-making (MCDM) methods. It is advised to apply these actions in this situation of “sensitivity analysis based on a variation of criteria weight, sensitivity analysis based on rank reversal feature and comparison analysis with results obtained from different sequencing methods” for stability and sensitivity model. In the application part of the model, as an alternative, the Fragile Five countries, the unemployment rate, the state budget, the GDP growth, inflation, the current account balance, and the credit default swap were used as criteria. The criteria were weighted by Method based on the Removal Effects of Criteria (MEREK) method, and the ranking of the alternatives was carried out by the Integrated Simple Weighted Sum-Product (WISP) method. The model was found to be sensitive to changes in the weight coefficients with varying weights applied to the criteria throughout 22 scenarios during the method's application phase. The model is then shown to provide reliable outcomes in a dynamic context through 4 distinct situations produced in the rank reversal stage. A ranking comparison with other widely used techniques, including PIV, CoCoSo, COPRAS, WEDBA, TOPSIS, and SAW, was conducted to assess the dependability of the MEREK-WISP-based model. It was discovered that the findings had a good correlation.

Keywords: Sensitivity and Stability Analysis, Bibliometry Analysis, MCDM.

Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Duyarlılık Analizi

Öz

Bu çalışmanın amacı, çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinin uygulanmasında kullanılan çalışmalar için bir kararlılık ve duyarlılık modeli önermektir. Bu kapsamda kararlılık ve duyarlılık analizi için “kriter ağırlığının varyasyonuna dayalı duyarlılık analizi, sıra ters çevirme özelliğine dayalı duyarlılık analizi ve farklı sıralama metotlarından elde edilen sonuçlar ile karşılaştırma analizi” adımlarının birlikte kullanılması önerilmiştir. Metodun uygulama kısmında alternatif olarak Kırılgan Beşli ülkeleri, bu ülkelere ait işsizlik oranı, devlet bütçesi, GSYİH büyümesi, enflasyon, cari hesap dengesi, risk primi kriter olarak kullanılmıştır. Kriterler MEREK ile ağırlıklandırılmış, alternatiflerin sıralanması ise WISP ile gerçekleştirilmiştir. Metodun uygulama safhasında 22 senaryo üzerinden kriterlere atanan farklı ağırlıklar ile modelin ağırlık katsayılarındaki değişikliklere duyarlı olduğu bulunmuştur. Modelin sıra ters çevirme adımında oluşturulan 4 farklı senaryo üzerinden modelin dinamik bir ortamda geçerli sonuçlar sağladığı görülmüştür. MEREK-WISP tabanlı modelin güvenilirliği için PIV, CoCoSo, COPRAS, WEDBA, TOPSIS ve SAW gibi yaygın olarak kullanılan bazı yöntemlerle bir sıralama karşılaştırması yapılmış ve sonuçların yüksek korelasyona sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Duyarlılık ve Kararlılık Analizi, Bibliyometri Analizi, ÇKKV.

* Assistant Professor, Sivas Cumhuriyet University, Vocational School of Health Services,
gulaydemir@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3916-7639

** Assistant Professor, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
rahimasrlan@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4329-3651

Introduction

Multi-Criteria Decision Making (MCDM) has been an important discipline that has been widely applied in many decision-making problems since its appearance in the literature in the 1950s and 1960s and its development in the 1970s. The MCDM is a decision-making technique that allows the selection or ranking of the most appropriate alternative in a decision problem consisting of more than two alternatives and multiple criteria. The main purpose of MCDM is not to solve a decision problem, but to offer solutions to the decision-maker.

Since MCDM studies have been conducted for more than half a century, a significant number of studies have taken their place in the literature. Especially in recent years, the diversity of MCDM has been increased by developing many hybrid models by combining different methods in weighting the criteria that constitute the decision problem and listing the alternatives. There is no consensus in the literature for a model or test to check the suitability of the methods for studies and to determine the reliability of the results. However, studies in the literature have suggested the use of sensitivity analysis in the efficient implementation of MCDM approaches to evaluate the stability of the best option under changes in input parameters due to a lack of controllability or mistake in calculating accurate information. The stability or behavior of the analysis against minor preferences changes that take place throughout the solution process or minor changes in the parameter values supplied can be referred to as sensitivity analysis (Pamučar and Ćirović, 2015). Sensitivity analysis provides an MCDM model and dependable instruments for describing the uncertainty linked to the problem being analyzed. In this study, the stability and sensitivity model for the analyzes performed with MCDM methods was presented and the application of the recommendations was shown with the MEREC-WISP methods newly introduced to the literature.

The article consists of three parts: introduction, literature review and application part. In the introduction, the importance and purpose of the study and the sensitivity of previous studies on MCDM in the literature section were examined by bibliometric analysis. In the material and method section, the underlying math and procedures of the new MEREC and WISP methods are given. The operational steps of the recommended stability and sensitivity analysis are presented in the application section with explanations. A general evaluation is made in the conclusion section.

1. Literature Review

In the literature section, the MEREC method used as a method in this study and the application areas of the WISP method is briefly mentioned. Similarly, information was given about the MCDM studies for which sensitivity analysis was applied.

There are very few studies because the MEREC method has just been introduced to the literature. Introduced by Keshavarz-Ghorabae et al. (2021) as an objective criteria weighting method. In the Keshavarz-Ghorabae (2021) study, logistics companies were used to determine suitable distribution locations and Goswami et al. (2021) were used to select renewable energy sources in India.

There are very few studies because the WISP method has just been introduced to the literature. It was introduced by Stanujkić et al. (2021a) as a method of sorting out alternatives. Stanujkić et al. (2021b) Compared the WISP method with current MCDM techniques using the Python programming language.

In their sensitivity analyses applied to MCDM problems, Rashid et al. (2021) and Ecer (2021) looked at sensitivity with changes in criteria weights. Gorcun et al. (2021) first examined the effect of changing the weights of input and output factors on the ranking results, then performed sensitivity analysis by comparing the results of the proposed model with the results of different fuzzy techniques. Wang et al. (2021) Sensitivity analysis was performed with changes in the criteria weight obtained by using FAHP. Boyacı, Şişman (2021), and Kumar et al. (2021) conducted a sensitivity analysis to examine the impact of modifications to the weight values of the criteria on the ranking of alternatives. Blagojevi et al(2021) .'s sensitivity analysis, comparison analysis with other fuzzy techniques, simulations of criteria weight values, and computation of the Spearman correlation coefficient were used to corroborate the findings. Amin et al. (2020) Sensitivity analysis were performed regarding the distinctive coefficient of Gray Relation Analysis. Stević et al. (2020) conducted a comprehensive sensitivity analysis to confirm the results of the newly introduced MARCOS method.

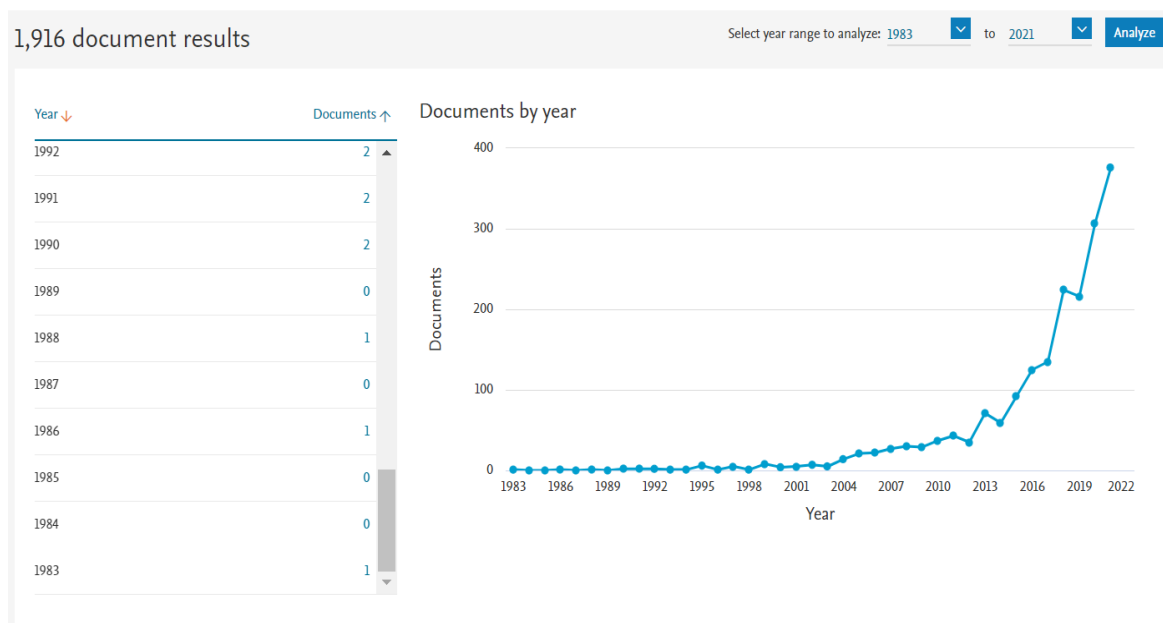
1.1. Bibliometric Analysis of Sensitivity Analysis in MCDM Studies

A statistical technique called bibliometrics may statistically and mathematically examine research publications on a certain topic. Bibliometric indicators assess local, national, and global efforts to accomplish a certain aim (Rosas et al., 2011). SciVerse Scopus was chosen for the current study's data access. Elsevier established the bibliographic database Scopus in November 2004. In the study, no time limit was made in the search for the start year. The search

was implemented at a time interval (December 26, 2021) to eliminate bias that may arise as a result of the constant updating of the Scopus database. Two separate searches were conducted in the Scopus database. First, 25.907 documents made by MCDM methods were obtained within the specified time limit. Then, it was seen that the number of sensitivity analysis studies applied to the studies carried out with the MCDM methods specified in the purpose of the study was 1.916 documents. In order to reach these results, “multi-criteria decision-making” and “multi-criteria decision-making and sensitivity analysis” were questioned. In the study, VOSviewer software was preferred to produce visualization maps based on network data and to use mapping and clustering techniques to visualize similarities. This software is designed for use in the analysis of bibliometric networks.

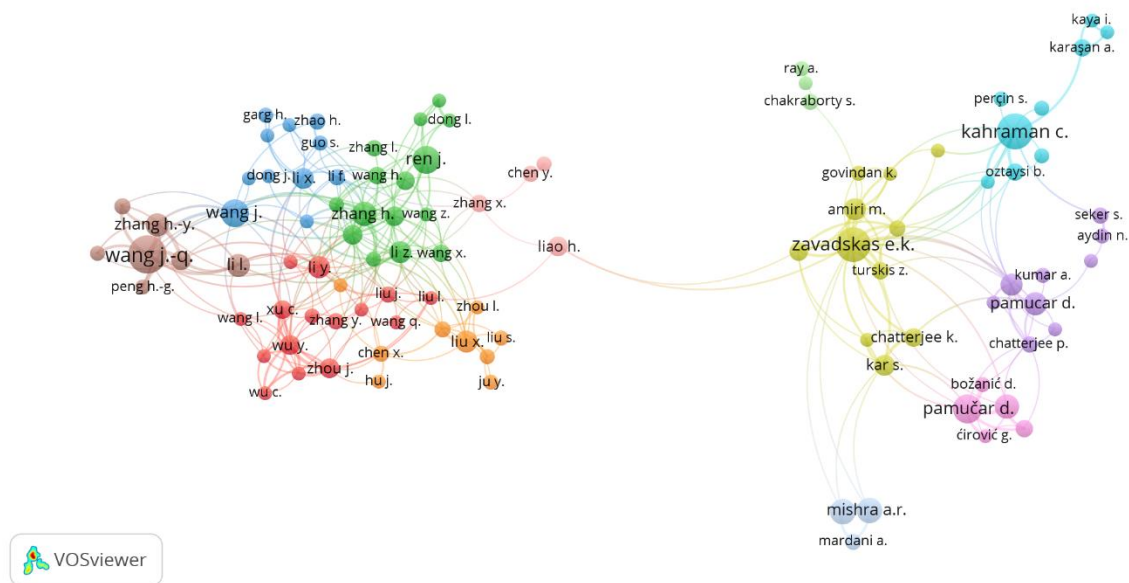
The sample, which emerged based on the searches made through the Scopus database for sensitivity analysis applied to studies related to MCDM methods, consists of 1.916 documents, including articles (1.644), conference papers (192), reviews (48), book chapters (24), conference reviews (7), note (1).

It is seen in Figure 1 that the studies for sensitivity analysis continue increasingly, from 1983 to 2021. For this reason, it is seen that the accumulation of knowledge created by sensitivity analysis over the years and the need for sensitivity analysis in the literature continue to increase.

Figure 1. Distribution of Publications with Sensitivity Analysis by Year

The colored visual network analysis of the author who contributed the most to the sensitivity analysis literature through the VOSviewer software is shown in Figure 2.

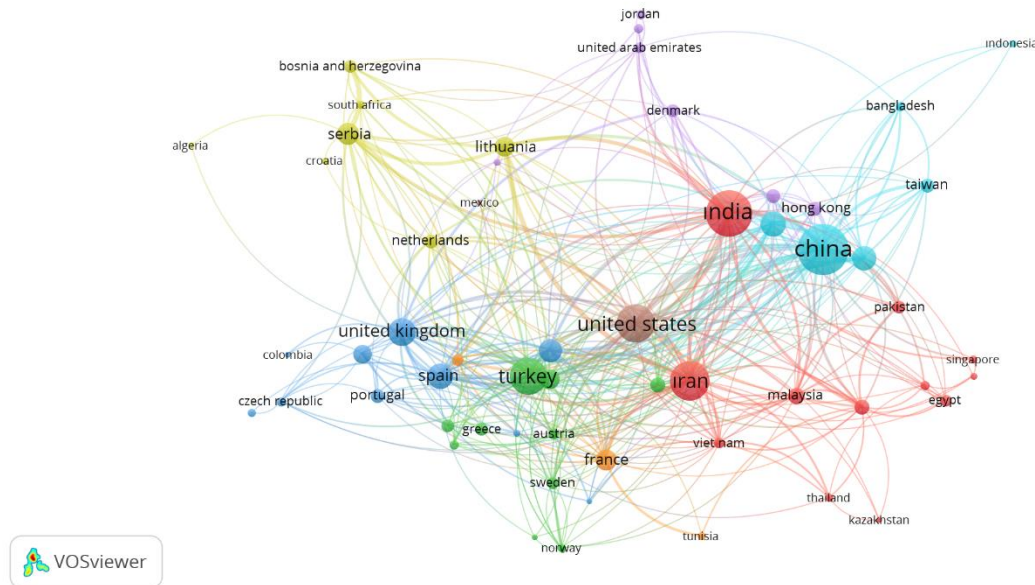

Figure 2. Bibliometric Network Analysis of Article Authors

The width of the circles in Figure 2 indicates the number of publications of the authors, the colors of the circles indicates the common work of the authors, and the connections between the circles indicate the work of the authors with each other. Looking at the size of the clusters, Kahraman, Zavadskas, Pamucar (Pamučar), Wang-J and Ren are the most cited authors in their groups. The map generally consists of two groups. It shows that the writers in each group are in a close relationship within themselves and are related to each other in their groups.

The concept of “sensitivity analysis” applied in the studies and the most studied terms are given in Figure 3. Similar colors when creating Figure 3 show the names of other techniques studied in “sensitivity analysis”.

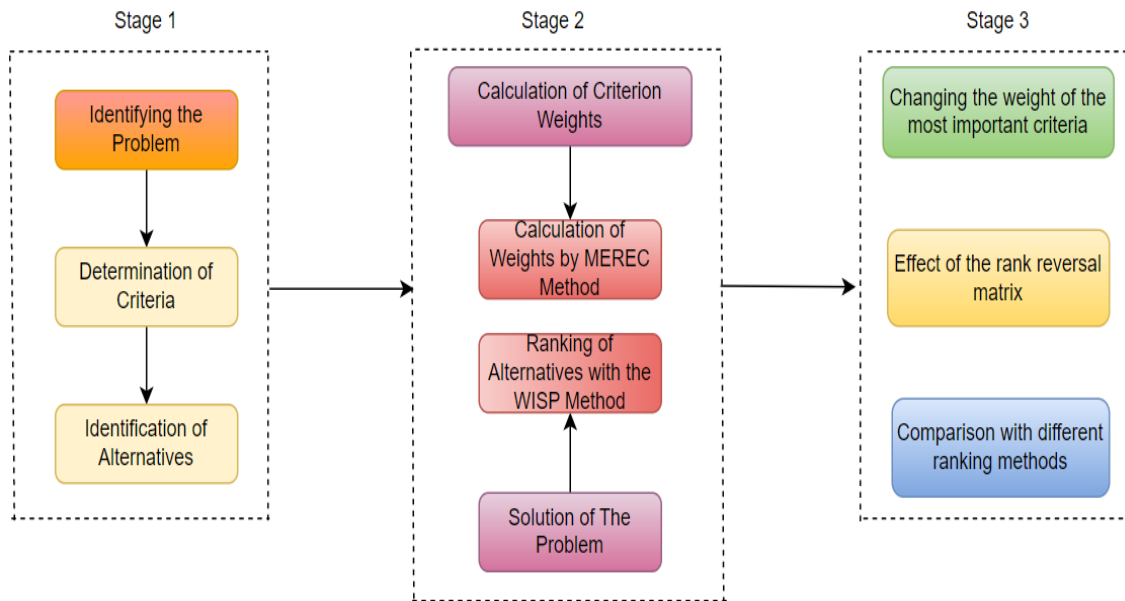

Figure 4. Bibliometric Network Analysis of the Distribution of Studies by Published Countries

China, the country with the most references to sensitivity analysis, is also in relations with India and Iran from its own group and the USA, Turkey and the UK from other groups. China, India, Iran, the United States and Turkey are also leading positions among themselves.

2. Material and Method

This study's objective is to jointly offer the sensitivity and stability studies for the correctness of the analyses conducted following the resolution of the MCDM difficulties. To do this, it was first determined how the proposed adjustments to the criteria weights would affect the outcome. This sensitivity method is demonstrated by the MEREC method. In the second step of the stability model presented, the effect of the rank reversal feature on the results was examined. In the third step of the model, a comparison analysis with other MCDM methods was performed. Steps 2 and 3 of the model are demonstrated on the WISP method. In the first stage of the presented stability and sensitivity model, the definition of the problem consists of determining the criteria and alternatives. In the second step, the criteria are weighted using MEREC, and the alternatives are ranked using WISP. In the final stage, sensitivity analysis is performed. This 3-stage hybrid MCDM methodology is given in Figure 5.

Figure 5. Flowchart of the Method

2.1. MEREC Method

MEREC, Ghorabae et al. were included in the family of MCDM methods as objective weighting methods in 2021. The difference from other methods is that it uses the removal effect of the effect of each criteria on the total performance of the alternatives to calculate the importance levels of the criteria. In the proposed method, the removal of a criteria has a greater weight, when it leads to a greater impact on the overall performance of the alternatives. In this respect, in addition to weighting each criteria, it can help decision-makers keep certain criteria out of the decision-making process. A logarithmic function was used to measure the total performance of the alternatives (Keshavarz-Ghorabae et al., 2021).

The foundation of MEREC is the interaction between the decision matrix or input and how the options affect the performance or output. Larger weights are given to criteria whose effects on performances are more significant. First, a measure for the alternatives' performance must be established using the MEREC approach. A simple logarithmic measure of equal weights was used by the architects of the method to calculate the performance of the alternatives, and an absolute deviation measure was used to determine the effects of removing each criteria. This metric indicates the variance between how well an alternative performs overall and how well it performs when a criteria is eliminated. The process steps used to calculate objective weights by the MEREC method are given below (Keshavarz-Ghorabae et al., 2021):

Step 1: Criteria of the decision matrix

This step creates a decision matrix that shows the ratings or values of each alternative for each criteria. The elements of this matrix are represented by x_{ij} and these elements must be greater than zero ($x_{ij} > 0$). If there are negative values in the decision matrix, they should be converted to positive values using an appropriate technique. Suppose n are alternatives and m are the criteria, and the shape of the decision matrix is like Equation (1).

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1j} & \cdots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2j} & \cdots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \cdots & x_{ij} & \cdots & x_{im} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \cdots & x_{nj} & \cdots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Since the natural logarithm function is used, there is a problem in the data group containing negative values. Several remediation methods have been proposed to work around this problem. One of these is the use of Z-score standardization transformation (Zhang et al., 2014). This transformation is given in Equality (2).

$$z_{ij} = \frac{(x_{ij} - \bar{X}_j)}{\sigma_j} \quad (2)$$

$\bar{X}_j$ and σ_j are mean and standard deviations of criteria j . respectively. Then, coordinate transformation is performed with Equation (3) and the data is made positive.

$$z'_{ij} = z_{ij} + A \quad (3)$$

Here z'_{ij} represents the standard value after conversion, $z'_{ij} > 0$, A represents the displacement width ($A > |\min z_{ij}|$). It should be noted that the closer the value A is to the value $|\min z_{ij}|$, the more important the result of the evaluation. The decision matrix now uses z'_{ij} values with positive transformations instead of x_{ij} values.

Step 2: Obtaining the normalized decision matrix (N)

In this stage, the components of the decision matrix are scaled using a straightforward linear normalization. n_{ij}^x designates the components of the normalized matrix. The criteria are normalized differently according to the characteristics of benefit and cost. The normalized form according to the characteristics of benefit ($j \in B$) and cost ($j \in C$) is given in Equation (4).

$$n_{ij}^x = \begin{cases} \frac{\min_k x_{kj}}{x_{ij}} & j \in B \\ \frac{x_{ij}}{\max_k x_{kj}} & j \in C \end{cases} \quad (4)$$

Step 3: Calculation of the overall performance (S_i) of alternatives

In this phase, the total performance of the alternatives is determined using a logarithmic metric with equal criteria weights. Compared to the normalized values obtained from the previous step, smaller n_{ij}^x values can be made to give higher performance values (S_i). Equation (5) is used for this calculation.

$$S_i = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_j |\ln(n_{ij}^x)| \right) \right) \quad (5)$$

Step 4: Calculation of the performance of alternatives by removing each criteria

Similar to the previous phase, the logarithmic measure is applied in this stage. The performance of the alternatives is determined based on the elimination of each criteria independently in this step as opposed to step 3, which is the difference. Therefore, the performance set m associated with criteria m occurs. The calculation of the i . alternative to the removal of criteria j . by showing the overall performance of S'_{ij} is given in Equation (6).

$$S'_{ij} = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_{k, k \neq j} |\ln(n_{ik}^x)| \right) \right) \quad (6)$$

Step 5: Calculation of the sum of absolute deviations

Based on the values derived from Steps 3 and 4, the elimination impact of criteria j . is estimated in this step. Let the effect of removing criteria j . be indicated by E_j . E_j values can be calculated using Equation (7).

$$E_j = \sum_j |S'_{ij} - S_i| \quad (7)$$

Step 6: Determination of the final weights of the criteria

In this step, the objective weight of each criteria is calculated using the lifting effects (E_j) of Step 5. w_j means the weight of criteria j . Equation (8) is used to calculate w_j .

$$w_j = \frac{E_j}{\sum_k E_k} \quad (8)$$

2.2. WISP Method

In order to choose the best option based on the combination of the Weighted Sum (WS) and Weighted Product (WP) techniques, Stanujkic et al. presented WISP into the literature in 2021. The WISP technique incorporates four utility measures to determine the total usefulness of the alternatives, implies the execution of a much simpler normalization procedure, and makes it much easier to sort them out. The WISP method is significantly based on the MULTIMOORA method as well as the WASPAS and CoCoSo methods. The calculation procedure of the new approach for an MCDM problem with m alternative and n criteria can be sorted using the following steps (Stanujkić et al., 2021a):

Step 1: Creation of the decision matrix

$D = [x_{ij}]_{m \times n}$, here x_{ij} shows the performance or grade of alternative i . for criteria j ., m indicates the number of alternatives, and n indicates the number of criteria.

Step 2: Creation of normalized decision matrix

The elements of the normalized decision matrix are calculated by Equation (9) without converting the effect of non-useful criteria into the effect of useful criteria.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (9)$$

Step 3: Calculation of the values of the four auxiliary measures

u_i^{wsd} and u_i^{wpd} in equations (10) and (11) show the difference between the effect of useful and non-beneficial criteria on the final utility of alternative i obtained on the basis of the WS and WP models, respectively. u_i^{wsr} and u_i^{wpr} in Equations (12) and (13) indicate the ratio between the effect of the useful to the non-beneficial and are the non-beneficial criteria for the final utility of alternative i' obtained on the basis of the WS and WP models, respectively.

$$u_i^{wsd} = \sum_{j \in \Omega_{max}} r_{ij} w_i - \sum_{j \in \Omega_{min}} r_{ij} w_i \quad (10)$$

$$u_i^{wpd} = \prod_{j \in \Omega_{max}} r_{ij} w_i - \prod_{j \in \Omega_{min}} r_{ij} w_i \quad (11)$$

$$u_i^{wsr} = \frac{\sum_{j \in \Omega_{max}} r_{ij} w_i}{\sum_{j \in \Omega_{min}} r_{ij} w_i} \quad (12)$$

$$u_i^{wpr} = \frac{\prod_{j \in \Omega_{max}} r_{ij} w_i}{\prod_{j \in \Omega_{min}} r_{ij} w_i} \quad (13)$$

Step 4: Calculation of normalized values of values of four utility measures

The utility measure values $\bar{u}_i^{wsd}$, $\bar{u}_i^{wpd}$, $\bar{u}_i^{wsr}$ and $\bar{u}_i^{wpr}$ in equations (14), (15), (16) and (17) are the normalized values of u_i^{wsd} , u_i^{wpd} , u_i^{wsr} and u_i^{wpr} .

$$\bar{u}_i^{wsd} = \frac{u_i^{wsd}}{(1 + u_{max_i}^{wsd})} \quad (14)$$

$$\bar{u}_i^{wpd} = \frac{u_i^{wpd}}{(1 + u_{max_i}^{wpd})} \quad (15)$$

$$\bar{u}_i^{wsr} = \frac{u_i^{wsr}}{(1 + u_{max_i}^{wsr})} \quad (16)$$

$$\bar{u}_i^{wpr} = \frac{u_i^{wpr}}{(1 + u_{max_i}^{wpr})} \quad (17)$$

u_i^{wsd} and u_i^{wsr} values can be positive, negative, and zero. Therefore, they must be mapped to the range (0, 1) using Equation (14) and (17) before calculating the total utility of each alternative.

Step 5: Calculation of the overall utility (u_i) of each alternative

Using Equation (18), the overall utility values of the alternatives are calculated.

$$u_i = \frac{\bar{u}_i^{wsd} + \bar{u}_i^{wpd} + \bar{u}_i^{wsr} + \bar{u}_i^{wpr}}{4} \quad (18)$$

The option that offers the most overall benefit is the most popular.

2.3. Stability and Sensitivity Analysis

In order to further investigate the capacity of the proposed MCDM model to compromise apparent performance and address uncertainty, three different sensitivity analyses were presented to investigate the effect of different parameters on the final rankings of alternatives:

- Sensitivity analysis based on variation of criteria weight
- Sensitivity analysis based on rank reversal
- Sensitivity analysis of ranking stability based on different ranking methodologies

There is no consensus on how to determine the quality of stability and sensitivity analysis, that is, the quality of a decision method and the reliability of the results. While sensitivity analysis is not performed in most of the MCDM problems, only different methods are compared in a certain part. This situation both prevents the application of a common sensitivity analysis and casts a shadow on the stability of the results. In particular, the lack of a study on stability causes the use of methods that are not suitable for the purpose in many problems. In their study in Arslan and Bircan (2020), they classified the methods according to their normalization and ranking methods. In this study, in order to be reliable in a decision-making problem, it was proposed to perform sensitivity analysis based on both criteria weight, rank reversal feature and comparison with different methods.

2.3.1. Sensitivity analysis based on variation of criteria weight

After determining the “most important criteria” on the basis of the weights estimated using the criteria weighting method, the weight sensitivity analysis is performed by changing the “most important criteria” weight to observe the effect of the proposed model on the ranking performance. Sensitivity analysis process steps based on weight change are given (Yazdani et al., 2019a):

Step 1: Determination of the weight elasticity coefficient

The number that expresses the relative balance of other weights in relation to certain changes in the weight of the most important criteria during sensitivity analysis is called the weight elasticity coefficient (α_c). This value is always defined as “1” for the most important criteria. For other criteria, Equation (19) is used.

$$\alpha_c = \frac{w_c^0}{1 - w_s} \quad (19)$$

w_c^0 : the original value of the changed weight

w_s : weight of the most important criteria

Step 2: Determining parameter Δx

The parameter Δx represents the amount of change applied to the weight set according to the associated elasticity coefficients. The change in the weight of the most important criteria should be limited. Otherwise, weights may take negative values and violate the weight proportionality constraint. When the Δx parameter is positive, it may show an increase in relative severity, or it may show a decrease when it is negative. The limits for Δx are defined as the amount of the highest weight change in the most critical criteria in the negative and positive directions. The limit of the variable Δx is calculated using Equation (20).

$$-w_s \leq \Delta x \leq \min\{w_c^0 / \alpha_c\} \quad (20)$$

Step 3. Calculation of new criteria weights

Equation (21) is used to determine the new weights of the other criteria for the weights of the most important criteria.

$$w_s = w_s^0 + \alpha_s \Delta x \quad (21)$$

$$w_c = w_c^0 - \alpha_c \Delta x \quad (22)$$

w_s^0 : the original weight of the criteria subjected to sensitivity analysis

w_c^0 : the original value of the changing weights

This new set of criteria weights must always meet the universal condition of weight proportionality, i.e. $\sum w_s + \sum w_c = 1$.

Any change in the criteria weights, which is then calculated by the sorting method, can in some cases significantly change the order of the alternatives. Sensitivity analysis was performed to check whether such a situation existed and to ensure the stability and robustness of the application.

2.3.2. Sensitivity analysis based on rank reversal

One of the ways to check the stability of MCDM methods is to add new alternatives to the original cluster or remove weak alternatives from the cluster. In such cases, it is expected that the MCDM method will not show a serious change in the ranking of alternatives. This

phenomenon is called the “rank reversal problem” and has been given considerable attention in the literature (Verly and De Smet, 2013; García-Cascales and Lamata, 2012). One of the ways to test the validity of the results obtained from the model for decision-making is to create dynamic matrices and then analyze the solutions that the model offers under the newly created conditions.

2.3.3. Sensitivity analysis of ranking stability based on different ranking methodologies

In many complex decision environments, sensitivity analysis is also performed by comparing the result of a model with other available and well-structured methods to examine the robustness and reliability of the ranking scores of the alternatives (Yazdani et al., 2019b; Stević and Brković, 2020). It clarifies how different MCDM anatomies can produce similar or different ranking scores. In addition, the high correlation coefficient between ranking scores can also provide a pragmatic confirmation and agreement pathway. This can also be considered a global strategy to compare the decision results of implementations in practice (Stević and Brković, 2020).

3. Application

In this study, a realistic decision problem was created to show the stability and sensitivity analysis method steps offered for MCDM applications.

3.1. Description of data

Countries known as the fragile five, consisting of India, Brazil, Indonesia, Turkey and South Africa, are alternatives to the study. The evaluation criteria included in the study (Eyupoglu (2016), Antanasijević et al. (2017), Costa et al. (2019), Belke (2020), Arsu and Ayçin (2021), Kuncova and Seknickova (2021) were determined by using the studies in the previous literature and given in Table 1. The last column of Table 1 also shows the characteristics of the criteria.

Table 1. Evaluation Criteria

Symbol	Criteria	Characteristic
C1	Unemployment Rate (%)	Minimum (cost)
C2	State Budget (% of GDP)	Maximum (benefit)
C3	GDP growth (annual-%)	Maximum (benefit)

C4	Inflation (annual-%)	Minimum (cost)
C5	Current Account Balance (% of GDP)	Maximum (benefit)
C6	Credit Default Swap (CDS)	Minimum (cost)

All data used in the performance analysis of the countries were compiled from the Trading Economics and World Government Bonds reports on 14.12.2021 and shown in Table 2.

Table 2. Data of the Fragile Five

Alternatives	C1	C2	C3	C4	C5	C6
Brazil	12,60	-13,40	10,74	10,25	-0,72	208
Indonesia	6,49	-6,50	3,51	1,60	-0,44	91
India	6,90	0,90	8,40	4,35	0,90	108
Turkey	11,20	-3,40	21,31	19,58	-5,10	434
South Africa	34,90	-10,00	2,90	4,90	2,20	313

Source: Trading Economics, World Government Bonds, (2021).

3.2. MEREC Method Application

Since the natural logarithm function is used in the method, negative values in C2 and C5 criteria pose a problem. Before starting the analysis, one of the correction methods, Z-score standardization transformation, was applied and the results of the processing steps are given in Table 3.

Table 3. Mean and Standard Deviation of Negative Data

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
Alternatives	min	max	max	min	max	min
Brazil	12,6	-13,4	10,74	10,25	-0,72	208
Indonesia	6,49	-6,5	3,51	1,6	-0,44	91
India	6,9	0,9	8,4	4,35	0,9	108
Turkey	11,2	-3,4	21,31	19,58	-5,1	434
South Africa	34,9	-10	2,9	4,9	2,2	313
Mean		-6,48			-0,632	
Standard Deviation		5,572881			2,755671	

Standardized data according to the Z-score are given in Table 4. This table also shows the offset width A.

Table 4. Standardized Data

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
Alternatives	min	max	max	min	max	min

Brazil	12,600	-1,242	10,740	10,250	-0,032	208,000
Indonesia	6,490	-0,004	3,510	1,600	0,070	91,000
India	6,900	1,324	8,400	4,350	0,556	108,000
Turkey	11,200	0,553	21,310	19,580	-1,621	434,000
South Africa	34,900	-0,632	2,900	4,900	1,028	313,000
max	34,900	1,324	21,310	19,580	1,028	434,000
min	6,490	-1,242	2,900	1,600	-1,621	91,000
A		1,243			1,622	

Then the data made positive by coordinate transformation is given in Table 5.

Table 5. Coordinate Transformational Data

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
Alternatives	min	max	max	min	max	min
Brazil	12,600	0,001	10,740	10,250	1,590	208,000
Indonesia	6,490	1,239	3,510	1,600	1,692	91,000
India	6,900	2,567	8,400	4,350	2,178	108,000
Turkey	11,200	1,796	21,310	19,580	0,001	434,000
South Africa	34,900	0,611	2,900	4,900	2,650	313,000
max	34,900	2,567	21,310	19,580	2,650	434,000
min	6,490	0,001	2,900	1,600	0,001	91,000

Now, the decision matrix in Table 2 can be replaced by the positive transformational values in Table 5. The normalized values of the criteria according to their benefit and cost characteristics are given in Table 6.

Table 6. Normalized Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
Alternatives	min	max	max	min	max	min
Brazil	0,361032	1	0,270019	0,523493	0,000387	0,479263
Indonesia	0,18596	0,001027	0,826211	0,081716	0,000364	0,209677
India	0,197708	0,000496	0,345238	0,222165	0,000283	0,248848
Turkey	0,320917	0,000709	0,136086	1	1	1
South Africa	1	0,002081	1	0,250255	0,000232	0,721198

Then the overall performance of the alternatives is calculated and given in Table 7. Decision makers should calculate according to Equation (5) to obtain the overall performance of the alternatives. To clarify the calculation process, an example is presented below.

$$S_1 = \ln \left(1 + \left(\frac{|\ln 0,361032| + |\ln 1| + \dots + |\ln 0,000387| + |\ln 0,479263|}{6} \right) \right) = 1,07425$$

Table 7. Overall Performance Values

Alternatives	Si
Brazil	1,07425
Indonesia	1,494373
India	1,517324
Turkey	1,004503
South Africa	1,310744

The overall performance of the alternatives, calculated according to the extraction of each criteria separately, is given in Table 8. To clarify the calculation process, below is an example.

S'_{11} is Brazil's overall performance with regard to the extraction of C1.

$$S'_{11} = \ln \left(1 + \left(\frac{|\ln 1| + |\ln 0,270019| + \dots + |\ln 0,000387| + |\ln 0,479263|}{6} \right) \right) = 1,014505$$

Table 8. General Performance Values of Alternatives

Alternatives	C1	C2	C3	C4	C5	C6
Brazil	1,014505	1,07425	0,996796	1,03671	0,481478	1,031479
Indonesia	1,429395	1,196835	1,487208	1,396028	1,143231	1,434174
India	1,456251	1,191411	1,477677	1,460772	1,162601	1,465149
Turkey	0,932605	0,41992	0,874692	1,004503	1,004503	1,004503
South Africa	1,310744	0,985741	1,310744	1,246473	0,839189	1,295948

The sum of the absolute deviations for the lifting effect of criteria j . is calculated and given in Table 9. Decision makers calculate the removal effect of each criteria on the overall performance of alternatives with the deviation-based formula of Equation (7). An example is provided to clarify the calculation process.

$$E_1 = |1,014505 - 1,07425| + |1,429395 - 1,494373| + \dots + |1,310744 - 1,310744| = 0,257694$$

Table 9. The Sum of Absolute Deviations

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	Total
E_i	0,257694	1,533038	0,254077	0,256709	1,770192	0,169941	4,241651

Finally, the objective weight of each criteria is calculated using buoyancy effects and given in Table 10. An example is given to clarify the calculation process.

Table 10. Weight Values of Criteria

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	Total
w_i	0,060753	0,361425	0,0599	0,060521	0,417336	0,040065	1

It can be said that the C5 criteria is the most important criteria with a value of 0.417336, while the C6 criteria is the least important criteria with a value of 0.040065.

3.3. WISP Method Application

The matrix in Table 5 where the coordinate transformation has been made is taken as the decision matrix and the normalized version is given in Table 11.

Table 11. Normalized Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
Alternatives	min	max	max	min	max	min
Brazil	0,361032	0,000496	0,503989	0,523493	0,600093	0,479263
Indonesia	0,18596	0,482774	0,164711	0,081716	0,63844	0,209677
India	0,197708	1	0,394181	0,222165	0,821959	0,248848
Turkey	0,320917	0,69945	1	1	0,000232	1
South Africa	1	0,23814	0,136086	0,250255	1	0,721198

Then the weighted normalized decision matrix multiplied by MEREC weights is given in Table 12.

Table 12. Weighted Normalized Decision Matrix

	C1	C2	C3	C4	C5	C6
Alternatives	min	max	max	min	max	min
Brazil	0,021934	0,000179	0,030189	0,031682	0,25044	0,019202
Indonesia	0,011298	0,174486	0,009866	0,004946	0,266444	0,008401
India	0,012011	0,361425	0,023612	0,013446	0,343033	0,00997
Turkey	0,019497	0,252799	0,0599	0,060521	9,7E-05	0,040065
South Africa	0,060753	0,08607	0,008152	0,015146	0,417336	0,028895

The values of the four auxiliary measures were calculated using equations (9)-(12) and given in Table 13.

Table 13. Auxiliary Measurement Values

Alternatives	u_i^{wsd}	u_i^{wpd}	u_i^{wsr}	u_i^{wpr}
Brazil	0,207991	-1,19892E-05	3,856319	0,101496
Indonesia	0,426153	0,000458222	18,29242	977,2455
India	0,692642	0,002925771	20,55119	1818,051
Turkey	0,192713	-4,58058E-05	2,604841	0,031079
South Africa	0,406763	0,000266219	4,881564	11,01294

The normalized version of the auxiliary measure values calculated using Equation (13)-(16) and the general utility of each alternative are calculated and the rankings of the alternatives are given in Table 14.

Table 14. Normalized Values of Auxiliary Measures and General Utility Values of Alternatives

Alternatives	$\bar{u}_i^{wsd}$	$\bar{u}_i^{wpd}$	$\bar{u}_i^{wsr}$	$\bar{u}_i^{wpr}$	u_i	Rank
Brazil	0,122879	-1,19542E-05	0,178938	5,57959E-05	0,100602	4
Indonesia	0,251768	0,000456886	0,848789	0,537228282	0,367005	2
India	0,409208	0,002917236	0,953599	0,999450263	0,455241	1
Turkey	0,113854	-4,56721E-05	0,120868	1,70852E-05	0,078225	5
South Africa	0,240313	0,000265442	0,22651	0,006054221	0,155696	3

Among the fragile 5 whose financial performance is ranked according to the WISP method, India ranks first, while Turkey ranks last.

3.4. Application of Sensitivity Analysis Based on Variation of Criteria Weight

Any change in the weights of the criteria calculated by the MEREC method can significantly change the order of alternatives in some cases. A sensitivity analysis was performed to check if such a situation existed and to ensure the stability and robustness of the application. First, it is assumed that the weight coefficient (α_s) of the most important criteria (here C5) is the same as for the other criteria (α_c). It is estimated using the Equation (19) given in Table 15.

Table 15. Coefficient of Weight Flexibility for Varying Weights

Criteria	Calculated Weights	α_c	Δx
w5	0,4173	1	
w1	0,0608	0,1043	0,5829
w2	0,3614	0,6203	0,5826
w3	0,0599	0,1028	0,5827
w4	0,0605	0,1039	0,5823
w6	0,0401	0,0688	0,5828

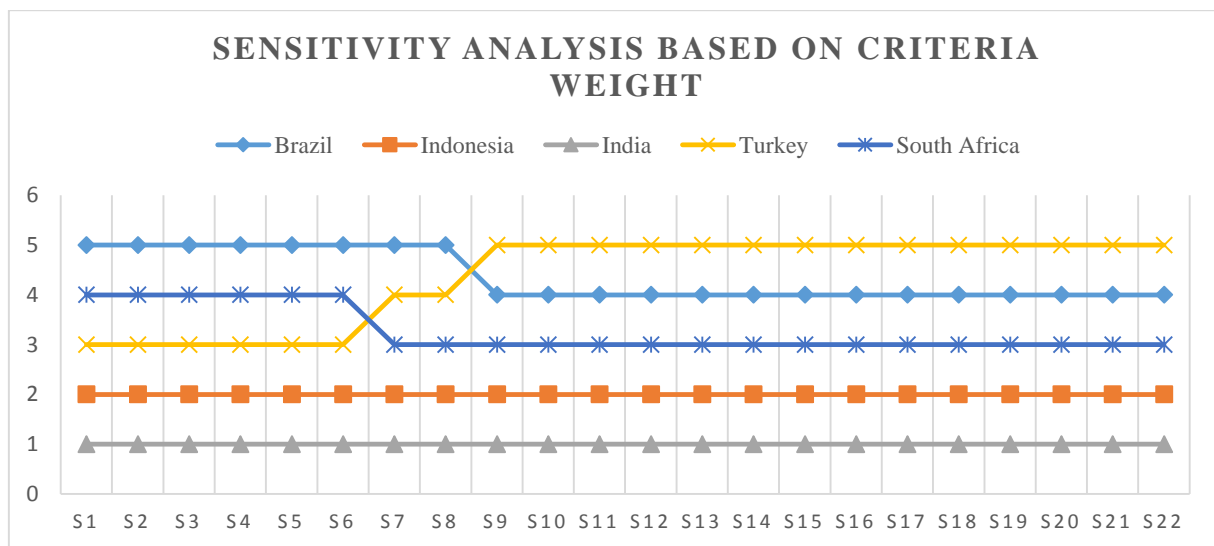
Then the weight change limiting limits (Δx) for the criteria “C5” are calculated. This is between -0,4173 and 0,5827. Beyond these limits, the weights of criteria “C5” will take negative values. Once these limits were defined, the new weight was calculated with 22 sets of scenarios using Equation (21) and (22) as shown in Table 16. It is also shown in Table 16 that when $\Delta x = 0$, the criteria weights are equal to the original weight.

Table 16. New Criteria Weights

Scenario	Δx	w1	w2	w3	w4	w5	w6	Total
S1	-0,4173	0,1043	0,6203	0,1028	0,1039	0,0000	0,0688	1,0000
S2	-0,4	0,1025	0,6095	0,1010	0,1021	0,0173	0,0676	1,0000
S3	-0,35	0,0972	0,5785	0,0959	0,0969	0,0673	0,0641	1,0000

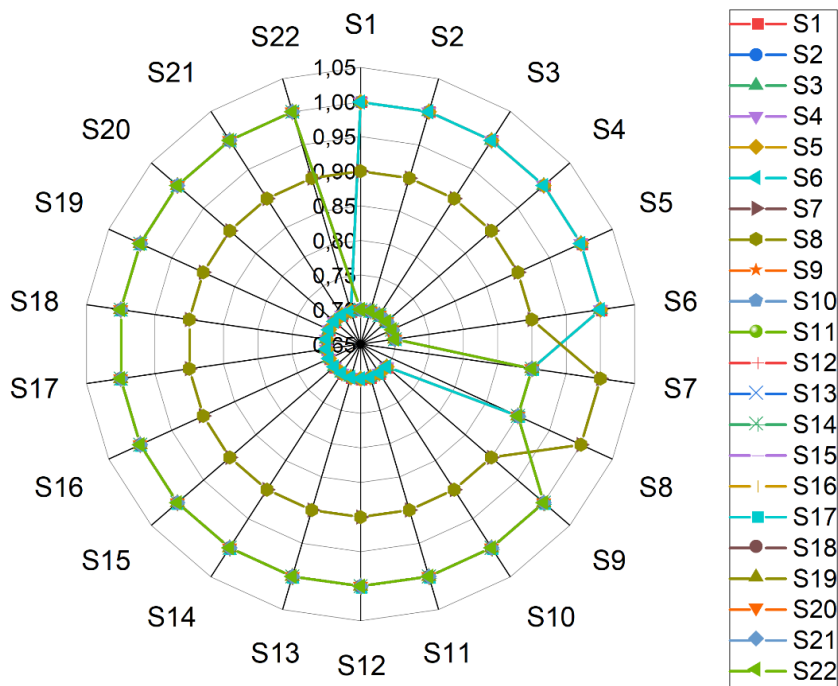
S4	-0,3	0,0920	0,5475	0,0907	0,0917	0,1173	0,0607	1,0000
S5	-0,25	0,0868	0,5165	0,0856	0,0865	0,1673	0,0573	1,0000
S6	-0,2	0,0816	0,4855	0,0805	0,0813	0,2173	0,0538	1,0000
S7	-0,15	0,0764	0,4545	0,0753	0,0761	0,2673	0,0504	1,0000
S8	-0,1	0,0712	0,4235	0,0702	0,0709	0,3173	0,0469	1,0000
S9	-0,05	0,0660	0,3924	0,0650	0,0657	0,3673	0,0435	1,0000
S10	0	0,0608	0,3614	0,0599	0,0605	0,4173	0,0401	1,0000
S11	0,05	0,0555	0,3304	0,0548	0,0553	0,4673	0,0366	1,0000
S12	0,1	0,0503	0,2994	0,0496	0,0501	0,5173	0,0332	1,0000
S13	0,15	0,0451	0,2684	0,0445	0,0449	0,5673	0,0298	1,0000
S14	0,2	0,0399	0,2374	0,0393	0,0397	0,6173	0,0263	1,0000
S15	0,25	0,0347	0,2064	0,0342	0,0346	0,6673	0,0229	1,0000
S16	0,3	0,0295	0,1753	0,0291	0,0294	0,7173	0,0194	1,0000
S17	0,35	0,0243	0,1443	0,0239	0,0242	0,7673	0,0160	1,0000
S18	0,4	0,0190	0,1133	0,0188	0,0190	0,8173	0,0126	1,0000
S19	0,45	0,0138	0,0823	0,0136	0,0138	0,8673	0,0091	1,0000
S20	0,5	0,0086	0,0513	0,0085	0,0086	0,9173	0,0057	1,0000
S21	0,55	0,0034	0,0203	0,0034	0,0034	0,9673	0,0022	1,0000
S22	0,5827	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	1,0000	0,0000	1,0000

The rankings obtained by recalculating the performances of the fragile 5 with the 22 weight sets in Table 16 are given in Figure 6.

Figure 6. Changes to the Rankings of Alternatives

It shows that assigning different weights to criteria over 22 sets causes a change in the order of some alternatives and confirms that the model is sensitive to changes in weight coefficients. These changes are confirmed by the Spearman order correlation values of the rankings over different data sets and are given in Figure 7.

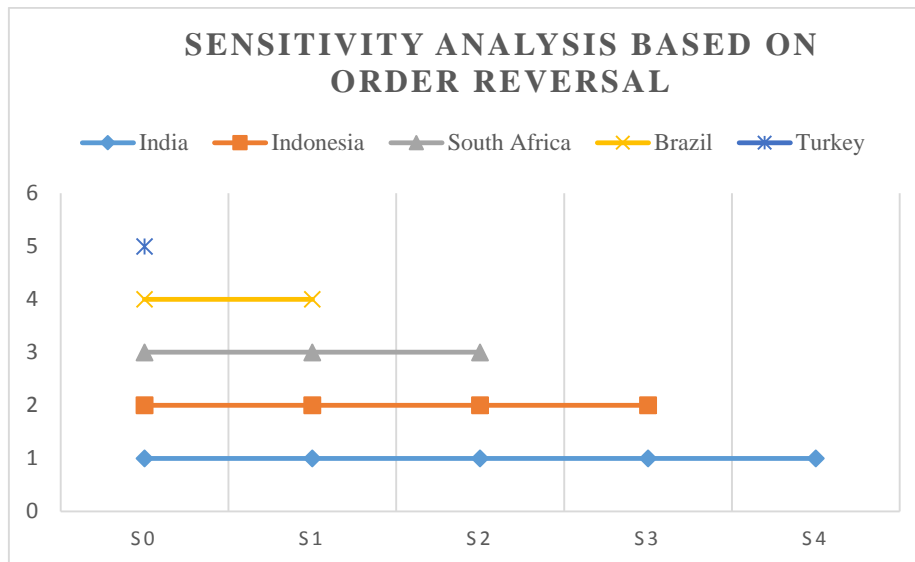

Figure 7. Spider Diagram of Spearman Coefficient Correlation for 22 Sets

The Spearman sequence coefficient correlation was obtained by comparing the starting rows of the proposed model in Table 15 with the rows from different weight change sets. As can be seen in Figure 7, the correlation coefficients obtained are statistically significant.

3.5. Rank Reversal Based Sensitivity Analysis Application

If the ranking of the alternatives reveals any logical inconsistencies that manifest as unfavorable alterations, there may be a fault with the mathematical underpinnings of the used technique. A test that takes into consideration the model's resilience to the rank reversal problem should be run for this purpose. Four scenarios were constructed for the test in which the modification of the decision matrix's components was simulated. As a rule, 4 scenarios should be created (one less than the total number of alternatives). Typically, four scenarios should be developed (one less than the total number of alternatives). The fragile five are sorted in accordance with the outcomes depicted in the S0 scenario after the first trial using the WISP approach is completed (original sequence). In the next scenario (S1), the country that reaches the fewest rankings is eliminated. After that, the remaining 4 countries are sorted again. Thus, a total of 4 scenarios (S1-S4) are created, whereby the worst-ranked country from the set is eliminated in each subsequent scenario, and the rankings are given in Figure 8.

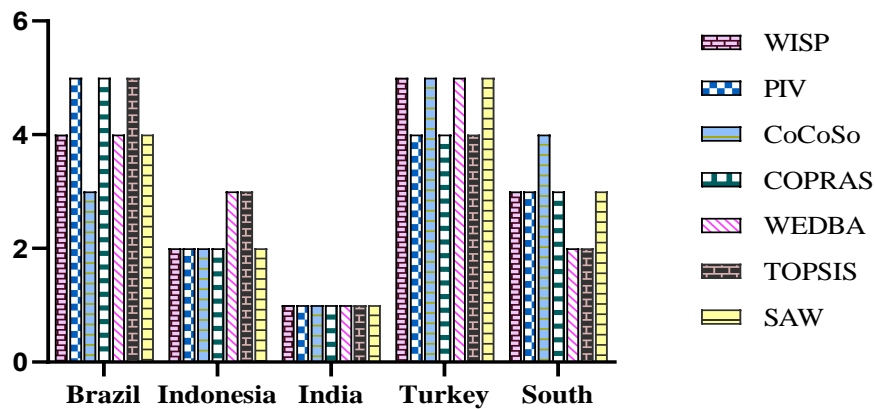
Figure 8. Results of Rank Reversal Analysis

Figure 8 makes it abundantly evident that the WISP model delivers reliable findings in a dynamic setting and that it has a robust resistance to the rank reversal problem. The advantages in the top ranking are maintained in every circumstance.

3.6. Sensitivity Analysis of Ranking Stability Based on Different Ranking Methodologies

In order to calculate the stability of the ranking, a comparative analysis is performed with multi-criteria decision-making methods based on different ranking methodologies. In many complex decision environments, the robustness and reliability of the ranking scores of alternatives are examined by comparing the result of one model with other available and established methods. A similar ranking comparison was made with some commonly used methods, such as PIV (Mufazzal and Muzakkir, 2018), CoCoSo (Yazdani et al., 2019a), COPRAS (Zavadskas and Kaklauskas, 1996), WEDBA (Rao and Singh, 2012), TOPSIS (Hwang and Yoon, 1981), and SAW (Maccrimmon, 1968) to select the best country and explain the reliability of the proposed MEREC-WISP based model. These techniques were selected due to their wide range of benefits, practical use, and capacity to effectively sort out options in multi-criteria selection environments. Figure 9 presents the ranking outcomes as a consequence.

Sensitivity Analysis of Sequencing Stability by Different Methods

Figure 9. Ranking of the Fragile Quintet According to Different MCDM Methods

According to Figure 9, among the fragile 5, India ranked first in all methods, Indonesia ranked second in other methods except WEDBA and TOPSIS, Brazil and South Africa ranked differently according to methods, Turkey ranked fourth in PIV, COPRAS methods, and last in WISP, CoCoSo, WEDBA, TOPSIS and SAW methods. Spearman Rank Correlation (SRC) was used to determine this relationship between the results obtained by different methods. A comparison of the rankings by applying the SRC is given in Table 17.

Table 17. SCR Values of Tested Methods

Correlations							
	WISP	PIV	CoCoSo	COPRAS	WEDBA	TOPSIS	SAW
WISP	1,000	,900	,900	,900	,900	,900	1,000
PIV		1,000	0,700	1,000	0,800	0,800	,900
CoCoSo			1,000	0,700	0,700	0,700	,900
COPRAS				1,000	0,800	0,800	,900
WEDBA					1,000	1,000	,900
TOPSIS						1,000	,900
SAW							1,000

With an average correlation value of 0.917 between the other six MCDM techniques of the proposed model and the WISP approach used, the resulting ranking can be said to be confirmed and reliable.

4. Result

Finding an efficient and logical answer to decision-making issues requires a very clear formulation of the research's objective. However, some criteria must be specified, and the chosen criteria must be given the best possible weighting. Nowadays, answers to all types of issues are put forth in every sector using science-based multi-criteria decision-making

techniques that enable researchers to select the most suitable and efficient answer out of all the options.

In this study, it was seen that 1.916 out of 25.907 publications in the MCDM field were related to sensitivity analysis in the SciVerse Scopus access system by bibliometry analysis until 2021. This indicates that sensitivity analysis was performed in only 7.4% of the studies. The number of publications on sensitivity analysis in the MCDM field has increased significantly since 2013, and studies published between 2013 and 2019 received more citations on average. One or more steps of the proposed method were applied in the studies where sensitivity analysis was performed, and no recommendation was made for stability and sensitivity analysis for other studies. Regardless of the field and method in which the MCDM studies are conducted, the impact of several factors on the final rankings of the alternatives should be investigated with three different stability and sensitivity analyzes. In this study, the use of these three applications together is presented as a determination and sensitivity method. In this context, the recommended stability and sensitivity method steps should be performed in order to accept the results obtained from any method. Correlation coefficients based on the variation of the weight of the criteria in this method should be relationally significant. In the order reversal feature, the first order superiorities must be preserved. The correlation coefficients obtained in the comparison based on different ranking methodologies should also be relationally significant.

A real decision problem was used to illustrate the steps of applying the presented determination and sensitivity method. In this context, Brazil, Indonesia, India, Turkey and South African countries were taken as alternatives, and state budget, current account balance, inflation, GDP growth, the unemployment rate and credit default swap of these countries were used as criteria.

Sensitivity analysis was carried out to assess the stability and robustness of the application and to determine whether any changes in criteria weights significantly altered the order of alternatives in some circumstances. First, 22 new weight sets were created by making changes in the value of the most important criteria, namely the weight coefficient of the current account balance. The rankings of the alternatives were calculated again with different weights to the criteria over 22 sets. The model has been verified to be sensitive to changes in weight coefficients. As in the case of Yazdani et al. (2019b), these changes become more apparent as the number of alternatives increases. In addition, in all 22 different weight sets created with varying weight coefficients, India ranked first and Indonesia ranked second. Between the 6th set

and the 9th set, Turkey's ranking varies. After the ninth set, Turkey took the last place. South Africa and Brazil have had differences in rankings in different data sets. The importance of these changes over different data sets was confirmed by the Spearman order correlation values. In sensitivity analysis based on the rank reversal, new alternatives are added to the original set or weak alternatives are removed from the cluster to check the stability of MCDM methods. In this study, it was preferred to remove weak alternatives from the cluster. 4 scenarios were created in which the change in the elements of the decision matrix was simulated. In the first experiment, the results were ranked to form the original sequence. In each subsequent scenario, the ranking was recalculated by subtracting the country in the last row. It has been demonstrated that the WISP model can produce accurate results in a dynamic setting and that it is strongly resistant to the rank reversal problem. In studies where there is a large number of alternatives, such as Feng et al. (2021), the strength of resistance in the ranking will be revealed more clearly.

In the sensitivity analysis of ranking determination based on different ranking methodologies, an analysis is made by comparing the rankings obtained with multi-criteria decision-making methods. A similar ranking comparison was made with some commonly used methods such as TOPSIS, CoCoSo, WEDBA, COPRAS, PIV and SAW to select the best country and explain the reliability of the proposed MEREC-WISP based model. While India ranked first according to all methods, the rankings of the countries showed some differences compared to other methods. As in the studies of Erdogan et al. (2021) and Lo et al. (2021), it can be said that the ranking of the proposed MEREC-WISP model is confirmed and reliable with an average correlation value of 0.917 between the rankings obtained by the other six MCDM techniques.

Fuzzy MCDM methods may also be preferred for sensitivity analysis in future studies. Different steps may also be suggested for the recommended method of stability and sensitivity.

References

- Amin, M., Javed, S. A., Liu, S. & Deng, X. (2020). "Distinguishing coefficient driven sensitivity analysis of GRA model for intelligent decisions: application in project management", *Technological and Economic Development of Economy*, 26(3), 621-641.
- Antanasijević, D., Pocajt, V., Ristić, M., & Perić-Grujić, A. (2017). "A differential multi-criteria analysis for the assessment of sustainability performance of European countries: Beyond country ranking", *Journal of Cleaner Production*, 165, 213-220.
- Arslan, R. & Bircan, H. (2020). "Çok kriterli karar verme teknikleriyle elde edilen sonuçların copeland yöntemiyle birleştirilmesi ve karşılaştırılması", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27 (1), 109-127.
- Arsu, T. & Ayçin, E. (2021). "Evaluation of OECD countries with multi-criteria decision-making methods in terms of economic, social and environmental aspects", *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 4(2), 55-78.
- Belke, M. (2020). "CRITIC ve MAIRCA yöntemleriyle G7 ülkelerinin makroekonomik performansının değerlendirilmesi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Prof. Dr. Sabri ORMAN Özel Sayısı*, 120-139.
- Blagojević, A., Kasalica, S., Stević, Ž., Tričković, G. ve Pavelkić, V. (2021). "Evaluation of Safety Degree at Railway Crossings in Order to Achieve Sustainable Traffic Management: A Novel Integrated Fuzzy MCDM Model", *Sustainability*, 13, 832.
- Boyacı, A. Ç., & Şişman, A. (2021). "Pandemic hospital site selection: a GIS-based MCDM approach employing Pythagorean fuzzy sets", *Environmental Science and Pollution Research*, 29(2), 1985-1997.
- Costa, A. S., Rui Figueira, J., Vieira, C. R., & Vieira, I. V. (2019). "An application of the ELECTRE TRI- C method to characterize government performance in OECD countries", *International Transactions in Operational Research*, 26(5), 1935-1955.
- Ecer, F. (2021). "Sustainability assessment of existing onshore wind plants in the context of triple bottom line: a best-worst method (BWM) based MCDM framework", *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 19677-19693.
- Erdogan, N., Pamucar, D., Kucuksarı, S. & Deveci, M. (2021). "An integrated multi-objective optimization and multi-criteria decision-making model for optimal planning of workplace charging stations", *Applied Energy*, 304, 117866,
- Eyupoglu, K. (2016). "Comparison of developing countries' macro performances with AHP and TOPSIS methods", *Çankırı Karatekin University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 6(1), 131-146.
- Feng, J., Xu, S. X. & Li, M. (2021). "A novel multi-criteria decision-making method for selecting the site of an electric-vehicle charging station from a sustainable perspective", *Sustainable Cities and Society*, 65, 102623.
- García-Cascales, Ms. & Lamata. Mt. (2012). On rank reversal and TOPSIS method. *Mathematical and Computer Modelling*, 56: 123-132.

- Gorcun, O. F., Senthil, S., & Küçükönder, H. (2021). "Evaluation of tanker vehicle selection using a novel hybrid fuzzy MCDM technique", *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 4(2), 140-162.
- Goswami, S. S., Mohanty, S. K. & Behera, D. K. (2021). "Selection of a green renewable energy source in India with the help of MEREC integrated PIV MCDM tool", *Materials Today: Proceedings*, 52(3), 1153-1160.
- Hwang, C. L. & Yoon, K. (1981). *Methods for multiple attribute decision making. In Multiple attribute decision making*. Berlin, Heidelberg, Springer.
- Keshavarz- Ghorabae, M. (2021). "Assessment of distribution center locations using a multi- expert subjective–objective decision- making approach", *Scientific Reports*, 11, 1-19.
- Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z. & Antucheviciene, J. (2021). "Determination of Objective Weights Using a New Method Based on the Removal Effects of Criteria (MEREC)", *Symmetry*, 13(4), 525.
- Kumar, R. R., Kumari, B. & Kumar, C. (2021). "CCS-OSSR: A framework based on Hybrid MCDM for Optimal Service Selection and Ranking of Cloud Computing Services", *Cluster Computing*, 24, 867-883.
- Kuncova, M. & Seknickova, J. (2021). "Two-stage weighted PROMETHEE II with results' visualization" *Central European Journal of Operations Research*, 30, 547-571.
- Lo, H.-W., Hsu, C.-C., Chen, B.-C. & Liou, J. J. H. (2021). "Building a grey-based multi-criteria decision-making model for offshore wind farm site selection", *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 43, 100935.
- MacCrimmon, K.R. (1968). "Descriptive and normative implications of the decision-theory postulates", In: Borch K., Mossin J. (eds) *Risk and Uncertainty*. International Economic Association Conference Volumes, 1–50. Palgrave Macmillan, London.
- Mufazzal, S., & Muzakkir, S. M. (2018). A new multi-criteria decision making (MCDM) method based on proximity indexed value for minimizing rank reversals. *Computers & Industrial Engineering*, 119, 427-438.
- Pamučar, D., & Ćirović G. (2015). "The selection of transport and handling resources in logistics centers using Multi-Attributive Border Approximation area Comparison", *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028.
- Rao, R. V. & Singh, D. (2012). "Evaluating flexible manufacturing systems using Euclidean distance-based integrated approach. *International Journal of Decision Sciences*", *Risk and Management*, 3(1-2), 32-53.
- Rashid T, Ali A, Chu Y-M. (2021). "Hybrid BW-EDAS MCDM methodology for optimal industrial robot selection", *PLoS ONE*, 16(2), 1-18.
- Rosas, S. R., Kagan, J. M., Schouten, J. T., Slack, P. A., Trochim, W. M. (2011). "Evaluating research and impact: a bibliometric analysis of research by the Nih/Niaid Hiv/aids clinical trials networks", *PLoS One*, 6(3), 1-12.
- Stanujkić, D., Popović, G., Karabasević, D., Meidute-Kavaliauskiene, I. & Ulutaş, A. (2021a). "An Integrated Simple Weighted Sum Product Method-WISP", *IEEE Trans. Eng. Manag.*, 1-12.

- Stanujkić, D., Karabašević, D., Popović, G., Zavadskas, E.K., Saračević, M., Stanimirović, P.S., Ulutaş, A., Katsikis, V.N., Meidute-Kavaliauskiene, I. (2021b). “Comparative Analysis of the Simple WISP and Some Prominent MCDM Methods: A Python Approach”, *Axioms*, 10(4), 1-14.
- Stević Ž, Brković N. (2020). A Novel Integrated FUCOM-MARCOS Model for Evaluation of Human Resources in a Transport Company. *Logistics*. 4(1):4, 1-14.
- Stević, Ž., Pamučar, D., Puška, A. & Chatterjee, P. (2020). “Sustainable supplier selection in healthcare industries using a new MCDM method: Measurement of alternatives and ranking according to Compromise solution (MARCOS)”, *Computers & Industrial Engineering*, 140, 106231.
- Trading Economics, (2021). <https://tradingeconomics.com/> (Access Date:14.12.2021).
- Verly, C. & De Smet, Y. (2013). Some results about rank reversal instances in the PROMETHEE methods. *International Journal of Multicriteria Decision Making*, 3(4): 325-345.
- Wang, H.N., Nguyen, N. A. T., Dang, T. T. & Hsu, H. P. (2021). “Evaluating Sustainable Last-Mile Delivery (LMD) in B2C E-Commerce Using Two-Stage Fuzzy MCDM Approach: A Case Study From Vietnam”, *IEEE Access*, 9, 146050-146067.
- World Government Bonds, (2021). <http://www.worldgovernmentbonds.com/> (Access Date: 14.12.2021).
- Yazdani, M., Chatterjee, P., Pamučar, D. & Abad, M. D. (2019a). A risk-based integrated decision-making model for green supplier selection. *Kybernetes*, 49(4), 1229–1252.
- Yazdani, M., Zarate, P., Kazimieras Zavadskas, E. and Turskis, Z. (2019b), A combined compromise solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems, *Management Decision*, 57(9): 2501-2519.
- Zavadskas, E. K. & Kaklauskas, A. (1996). “System technical evaluation of buildings”, (Pastatų sistemotechninis įvertinimas). Vilnius: Technika, (in Lithuanian).
- Zhang, X., Wang, C., Li, E. & Xu, C. (2014). “Assessment model of eco environmental vulnerability based on improved Entropy weight method”, *The Scientific World Journal*, 797814, 1-7.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Karar verme problemlerinde etkin ve akılcı bir çözüm bulmak için yapılan araştırmanın amacının net bir şekilde formüle edilmesi çok önemlidir. Bununla birlikte bazı kriterlerin tanımlanması ve seçilen kriterlerin en uygun yöntemle ağırlıklandırılması gerekir. Araştırmacıların mevcut alternatifler arasından en etkili ve uygun çözümü seçmesine olanak tanıyan bilimsel temelli çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleriyle günümüzde her alanda ve her türden probleme çözüm önerilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, ÇKKV yöntemlerinin uygulanmasında kullanılan araştırmalar için bir belirleme ve duyarlılık modeli sunmaktır. Bu bağlamda kararlılık ve duyarlılık analizi için “kriter ağırlık değişimine dayalı duyarlılık analizi, sıra ters çevirme özelliğine dayalı duyarlılık analizi ve farklı sıralama yöntemlerinden elde edilen sonuçlarla karşılaştırma analizi” adımlarının birlikte kullanılması önerilmiştir.

ÇKKV, 1950’li ve 1960’lı yıllarda literatürde yer almasından ve 1970’li yıllardaki gelişiminden bu yana birçok karar verme probleminde yaygın olarak uygulanan önemli bir disiplin olmuştur. ÇKKV, ikiden fazla alternatif ve çoklu kriterden oluşan karar probleminde en uygun alternatifin seçilmesini veya sıralanmasını sağlayan bir karar verme tekniğidir. ÇKKV'nin temel amacı bir karar problemini çözmek değil, karar vericiye çözümler sunmaktır.

ÇKKV çalışmaları yarım yüzyılı aşkın süredir yapıldığından literatürde önemli sayıda çalışma bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda karar problemini oluşturan kriterlerin ağırlıklandırılmasında ve alternatiflerin sıralanmasında farklı yöntemler birleştirilip birçok hibrit model geliştirilerek ÇKKV çeşitliliği arttırılmıştır. Literatürde, yöntemlerin çalışmalara uygunluğunu kontrol etmek ve sonuçların güvenilirliğini belirlemek için bir model veya test konusunda fikir birliği yoktur. Çok kriterli karar verme problemlerinin birçoğunda duyarlılık analizi yapılmazken, belli bir kısmında sadece farklı yöntemlerle kıyaslama yapılmaktadır. Bu durum hem ortak bir duyarlılık analizi uygulamasına engel olmakta, hem de sonuçların kararlılığına gölge düşürmektedir. Özellikle kararlılığa dair bir çalışma yapılmaması, birçok problemde amaca uygun olmayan yöntemlerin kullanılmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, hassas bilgilerin tahmininde kontrol edilebilirlik eksikliği veya hata nedeniyle giriş parametrelerindeki değişiklikler altında en iyi alternatifin kararlılığını değerlendirmek için ÇKKV yöntemlerini etkili bir şekilde uygulamak için duyarlılık analizi kullanılmaktadır. Duyarlılık analizi, analiz edilen problemle ilişkili belirsizlikleri karakterize etmek için bir ÇKKV modeli ve geçerli araçlar sağlar. Bu çalışmada ÇKKV yöntemleri ile yapılan çalışmalar için kararlılık ve duyarlılık modeli sunulmuş ve bunun uygulanması literatüre yeni giren MEREC-WISP yöntemleri ile gösterilmiştir.

MEREC, girdi veya karar matrisi arasındaki ilişkiye ve alternatiflerin çıktı veya performansı üzerindeki etkisine dayandırılmıştır. Bu yöntem kriter ağırlıklarını belirlemek için her bir kriterin alternatiflerin performansı üzerindeki kaldırma etkisini kullanır. Performanslar üzerinde daha yüksek etkiye sahip olan kriterlere daha büyük ağırlıklar atanır. MEREC yönteminde öncelikle alternatiflerin performansları için bir ölçünün belirlenmesi gerekir. Yöntemin mimarları tarafından alternatiflerin performanslarını hesaplamak için eşit ağırlıklarda basit bir logaritmik ölçü ve her bir kriteri kaldırmanın

etkilerini belirlemek için de mutlak sapma ölçüsü kullanılmıştır. Bu ölçü, genel olarak bir alternatifin performansı ile bir kriteri kaldırmadaki performansı arasındaki farkı yansıtmaktadır. WISP yöntemi çok daha basit bir normalizasyon prosedürünün uygulanmasını öngörür, alternatiflerin genel faydasını tanımlamak için dört fayda ölçüsü içerir ve bunların çok daha kolay bir şekilde sıralanmasını sağlar. WISP yöntemi, MULTIMOORA yönteminin yanı sıra WASPAS ve CoCoSo yöntemlerine önemli ölçüde dayanmaktadır.

Bibliyometri, belirli bir konuyla ilgili araştırma makalelerini matematiksel yollarla nicel olarak analiz edebilen istatistiksel bir yöntemdir. Bibliyometrik göstergelerle, belirli bir çalışma konusu için ulusal ve uluslararası çabalar değerlendirilir. Bu çalışmada, verilere erişmek için SciVerse Scopus seçilmiştir. Çalışmada başlangıç yılı arayışında herhangi bir zaman sınırı konulmamıştır. Arama, Scopus veritabanının sürekli güncellenmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkabilecek önyargıları ortadan kaldırmak için bir zaman aralığında (26 Aralık 2021) uygulanmıştır. Scopus veritabanında iki ayrı arama yapıldı. İlk olarak ÇKKV yöntemleri ile yapılan 25.907 doküman belirtilen süre içerisinde elde edilmiştir. Daha sonra çalışmanın amacıyla belirtilen ÇKKV yöntemleri ile yapılan çalışmalara uygulanan duyarlılık analizi çalışmalarının sayısının 1.916 olduğu görülmüştür. Bu, duyarlılık analizinin çalışmaların sadece % 7.4'ünde yapıldığını göstermektedir. ÇKKV alanında duyarlılık analizi ile ilgili yayın sayısı 2013 yılından bu yana belirgin bir şekilde artmış ve 2013-2019 yılları arasında yayınlanan yayınlara ortalama olarak daha fazla atıf alınmıştır. Bu sonuçlara ulaşmak için “çok kriterli karar verme” ve “çok kriterli karar verme ve duyarlılık analizi” sorgulanmıştır. ÇKKV yöntemlerine ilişkin çalışmalara uygulanan duyarlılık analizi için Scopus veri tabanı üzerinden yapılan araştırmalara dayanarak ortaya çıkan örneklem, makaleler (1.644), konferans bildirileri (192), derleme (48), kitap bölümleri (24), konferans incelemeleri (7), notlar (1) dahil olmak üzere toplam 1.916 belgeden oluşmaktadır. Çalışmada, ağ verilerine dayalı görselleştirme haritaları üretmek ve benzerlikleri görselleştirmek için haritalama ve kümeleme tekniklerini kullanmak üzere VOSviewer yazılımı tercih edilmiştir. Bu yazılım bibliyometrik ağların analizinde kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Duyarlılık analizi çalışmalarının 1983 yılından 2021 yılına kadar artarak devam ettiği görülmüştür. VOSviewer programı ile duyarlılık analizi literatürüne en fazla katkı sağlayan yazarların Kahraman, Zavadskas, Pamucar (Pamučar), Wang-J, Ren olduğu görülmüştür. Çalışmalarda uygulanan “duyarlılık analizi” kavramı ile en çok çalışılan terimlerin AHP, TOPSIS, VIKOR, DEMATEL, Bulanık Teori, SAW, EDAS olduğu görülmüştür. Ayrıca duyarlılık analizi ile ilgili çalışmaların ülkelere göre dağılımında VOSviewer programını kullanarak, Çin, Hindistan, İran, ABD ve Türkiye lider konumdadır.

Duyarlılık analizinin yapıldığı çalışmalarda önerilen yöntemin bir veya daha fazla basamağı uygulanmış, diğer çalışmalar için kararlılık ve duyarlılık analizi için herhangi bir öneride bulunulmamıştır. ÇKKV çalışmalarının yapıldığı alan ve yöntem ne olursa olsun, farklı parametrelerin alternatiflerin nihai sıralamasına etkisi üç farklı kararlılık ve duyarlılık analizi ile araştırılmalıdır. Bu çalışmada üç uygulamanın birlikte kullanımı bir belirleme ve duyarlılık yöntemi olarak önerilmiştir. Bu bağlamda, herhangi bir yöntemden elde edilen sonuçların kabul edilmesi için önerilen kararlılık ve duyarlılık yöntemi adımları uygulanmalıdır. Bu yöntemdeki kriterlerin ağırlığının değişimine dayanan korelasyon katsayıları ilişkisel olarak anlamlı olmalıdır. Sıra ters çevirme özelliğinde birinci dereceden üstünlüklerin korunması

gerekmektedir. Farklı sıralama metodolojilerine dayalı karşılaştırmada elde edilen korelasyon katsayıları da ilişki olarak anlamlı olmalıdır. Önerilen kararlılık ve duyarlılık yöntemi uygulama adımlarını göstermek için gerçek bir karar problemi kullanılmıştır. Bu kapsamda Brezilya, Endonezya, Hindistan, Türkiye ve Güney Afrika ülkeleri alternatif olarak alınmış, bu ülkelerin işsizlik oranı, devlet bütçesi, GSYH büyümesi, enflasyon, cari işlemler dengesi ve risk primi kriter olarak kullanılmıştır.

İlk olarak, kriter ağırlıklarındaki herhangi bir değişikliğin bazı durumlarda alternatiflerin sırasını önemli ölçüde değiştirip değiştirmediğini kontrol etmek için, uygulamanın kararlılığı ve sağlamlığı kontrol edilir. Bunun için en önemli kriter olan cari hesap dengesinin ağırlık katsayısında değişiklikler yapılarak 22 set yeni ağırlık verisi oluşturulmuştur. Alternatiflerin sıralaması yeni 22 set üzerinden kriterlere göre farklı ağırlıklarla hesaplandı. Modelin ağırlık katsayılarındaki değişikliklere duyarlı olduğu doğrulanmıştır.

İkinci olarak, sıra ters çevirme özelliğine dayalı duyarlılık analizinde ÇKKV yöntemlerinin kararlılığını kontrol etmek için ya orijinal sete yeni alternatifler eklenir ya da zayıf alternatifler setten çıkarılır. Bu çalışmada zayıf alternatiflerin kümeden çıkarılması tercih edilmiştir. Karar matrisinin elemanlarındaki değişimin simüle edildiği 4 senaryo oluşturuldu. Sonuçlar, ilk deneyin orijinal diziyi oluşturacağı şekilde sıralandı. Sonraki her senaryoda, sıralama son satırdaki ülke çıkarılarak yeniden hesaplandı. WISP modelinin dinamik bir ortamda geçerli sonuçlar sağladığı gösterilmiştir ve modelin sıra ters çevirme problemine karşı direncinin güçlü olduğu görülmüştür. Alternatif sayısının çok olduğu çalışmalarda sıralamadaki direncin gücü daha net ortaya çıkacaktır.

Son olarak, farklı sıralama metodolojilerine dayalı duyarlılık analizinde, elde edilen sıralamalar farklı ÇKKV yöntemleri ile karşılaştırılarak bir analiz yapılır. Benzer bir sıralama karşılaştırması, en iyi ülkeyi seçmek ve önerilen MEREC-WISP tabanlı modelin güvenilirliğini açıklamak için PIV, CoCoSo, COPRAS, WEDBA, TOPSIS ve SAW gibi yaygın olarak kullanılan bazı yöntemlerle yapılmıştır. Önerilen MEREC-WISP modeline ait sıralamanın, diğer altı ÇKKV ile elde edilen sıralamalar arasında ortalama 0,917 korelasyon değeri ile güvenilir olduğu söylenebilir.

Potansiyel bir araştırma konusu olabilecek farklı değerlendirme kriterleri veya farklı ÇKKV yöntemleri (WASPAS, CODAS, DNMA, vb.) ve bunların çeşitli uzantıları (küresel bulanık kümeler, Pisagor bulanık kümeleri, sezgisel bulanık kümeler, vb.) olabileceğinden, gelecekteki çalışmalar için araştırma konusu olabilir. Sunulan kararlılık ve duyarlılık modeli için farklı adımlar da önerilebilir.

Effects of Energy Efficiency Index on Economic Activity: The Case of G7 Countries

Muhammed Şehid GÖRÜŞ*

Önder ÖZGÜR**

Geliş Tarihi (Received): 19.04.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 29.09.2022

Abstract

This investigation aims to examine the effects of energy efficiency improvements on economic growth for G7 countries during 1971-2018. To measure energy efficiency, we calculate the energy efficiency index (EEI) using the Fisher Ideal index decomposition method. This study utilizes capital and labor as control variables, in addition to the EEI variable, as determinants of economic growth. Methodologically, this paper conducts the LM (Lagrange Multiplier) bootstrap panel cointegration test which is developed by Westerlund ve Edgerton (2007), and the AMG (Augmented Mean Group) estimator of Eberhardt ve Teal (2010). Both methodologies take into consideration of cross-sectional dependency (CD) issue in the panel setting. The empirical results of this paper indicate that there is a cointegration relationship between the aforementioned variables. In detail, the impact of capital formation on economic growth is positive for all countries, while the effect of labor varies across countries. Besides, it is found that an improvement in energy efficiency leads to an advancement in economic growth for five out of seven G7 countries. The empirical findings of this paper provide some implications for policymakers.

Keywords: Capital formation, economic growth, energy efficiency index, G7 countries, labor, panel data analysis

Enerji Verimliliği Endeksinin Ekonomik Faaliyet Üzerindeki Etkileri: G7 Ülkeleri Örneği

Öz

Bu çalışmanın temel amacı 1971-2018 yılları için G7 ülkelerindeki enerji verimliliği gelişmelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektir. Bu çalışmada, enerji verimliliğinin hesaplanması için Fisher İdeal Endekse dayalı ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır. Bununla birlikte, çalışmada ekonomik büyümenin belirleyicileri olarak enerji verimliliği endeksinin yanı sıra sermaye ve emek de kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Metodolojik olarak çalışmada Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından literatüre kazandırılan LM bootstrap panel eşbütünleşme testinden ve Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG tahmincisinden yararlanılmıştır. Bu iki yöntem de panel veri ekonometrisinde önemli bir yere sahip olan yatay kesit bağımlılığı sorununu dikkate almaktadır. Çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, bahsi geçen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Sermaye oluşumunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi bütün ülkeler için pozitifken, emeğin etkisinin ise ülke bazında farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Bununla birlikte, enerji verimliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi irdelendiğinde ise enerji verimliliğindeki iyileşmelerin ekonomik büyümeyi G7'deki yedi ülkeden beşinde olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar politika yapıcılar için birtakım öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, emek, enerji verimliliği endeksi, G7 ülkeleri, sermaye oluşumu, panel veri analizi

* Asst. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Political Sciences, Economics, Ankara, Turkey; e-mail: msgorus@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7614-4567.

** Assoc. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Political Sciences, Economics, Ankara, Turkey; e-mail: oozgur@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5221-4842.

Introduction

The traditional growth models argue that capital and labor are two main factors of production (Soytaş, 2019). In a well-known production function, an increase in capital stock and labor force positively affects the output level in an economy. Simply, a traditional production function can be constructed as follows:

$$\text{Output} = f(\text{Capital}, \text{Labor})$$

However, the extensive use of natural resources in the production process increased over time, and the production function was extended with natural resources by the works of Solow (1974) and Stiglitz (1974) as follows:

$$\text{Output} = f(\text{Capital}, \text{Labor}, \text{Energy Resources})$$

One may contend that the addition of energy sources to the traditional manufacturing process means that energy has a considerable bearing on how well a nation's economy grows. Because of this, the importance of energy resources has dramatically increased since the second half of the 20th century for both developed and developing nations. Energy sources played a significant role in the 20th century's global economic downturns (see 1973 and 1979 oil crises), both as a direct cause and an aggravating factor.

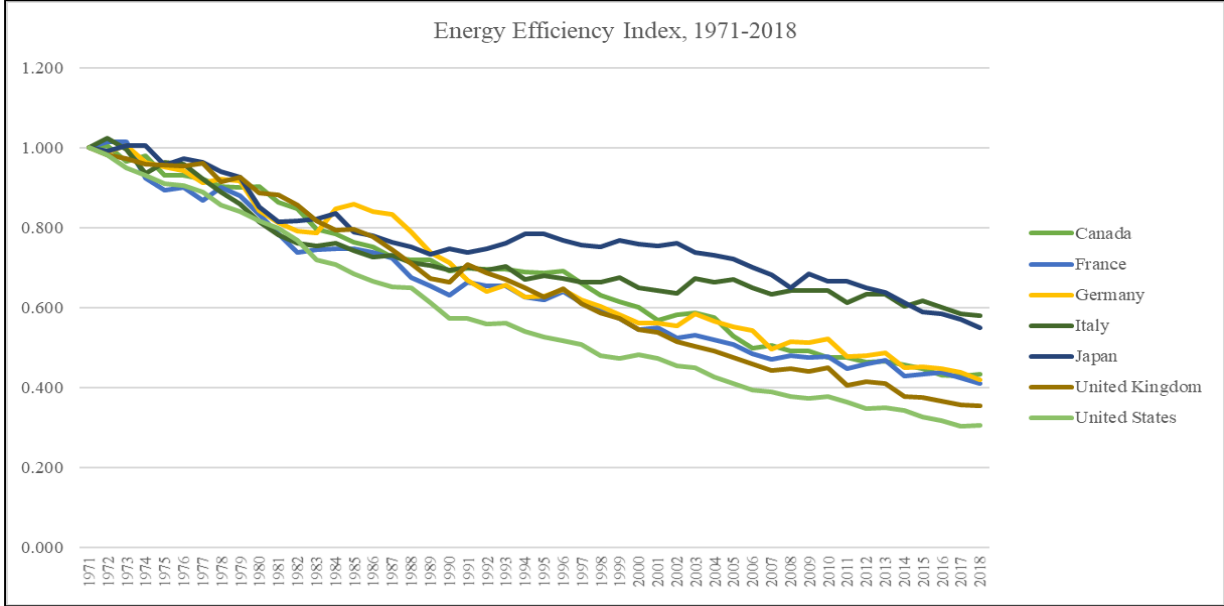
As noted, global energy use has increased dramatically over time. Since 2000, global primary energy consumption has increased by more than 40%, reaching 557.10 exajoules in 2020. Even though emerging economies have increased their consumption of primary energy sources at a rapid rate, advanced nations' share of global energy consumption remains larger. The G7 countries absorb nearly a third of the world's primary energy demand (British Petroleum, 2021).

The surge in demand for energy sources in many industries, as in all scarce resources, caused energy prices to rise, raising production costs, and expressing concern about energy security. The continued rise in energy use has also exacerbated environmental challenges and prompted countries to focus on sustainable economic growth (Apergis et al., 2015). The concept of *energy efficiency* has lately come into existence due to factors such as high energy prices, high production costs, energy security, a lack of energy resources, environmental concerns, and others.

The productivity of inputs in the production process is increasing as a result of technological advancements. Thus, technological progress results in increased energy

efficiency, as energy is a key input in the manufacturing process (Adom et al., 2021). Energy efficiency is referred to as the more effective and efficient use of the available energy sources (Akram et al., 2021), and could be viewed as a strategy to provide a secure energy supply and offer a sustainable or environmentally friendly tool for economic growth for advanced economies (Bayar & Gavrilitea, 2019). As a major benefit of energy efficiency, there would be less amount of energy used to produce the same level of output. At the same time, energy efficiency decreases energy bills, helps to provide energy security, reduces production costs, and mitigates environmental threats (Linares & Labandeira, 2010).

In this context, the United Nations Sustainable Development Goals 7 (SDG7) also directs countries to increase their efforts in increasing energy efficiency. Figure 1 provides the energy efficiency index (EEI) for G7 countries throughout 1971 to 2018.

Figure 1. Time series plots of EEI across G7 countries, 1971-2018

Source: Authors’ own calculation.

Figure 1 indicates clearly that the G7 countries have tried to improve their energy efficiency levels in order to reap the benefits of energy-efficient manufacturing processes. For instance, the EEI decreased from 1.00 in 1971 to 0.549 in 2018 for Japan. We could state that the energy intensity in Japan is approximately 55% of its base year value when the economic structure is fixed to its base year value. In other words, a decrease in the EEI shows an improvement in energy efficiency.

Although some studies argue that the energy efficient technologies provide certain benefits in reducing environmental pollution and boosting economic competitiveness

(Rajbhandari & Zhang, 2018), and increasing productivity (Adom et al., 2021). However, counter-arguments propose that cost-saving energy efficiency creates a room for higher energy consumption (Herring, 2006). These counter-arguments mainly justify their reasoning on the potential rebound effect. The rebound effect measures whether energy efficiency increases energy demand in some portion (Linares & Labandeira, 2010). The rebound effect is supposed to take place when energy efficiency tends to result in a decrease in energy prices and costs. However, when energy-conservative policies are combined with energy-efficient technologies, the trade-off between energy use and economic growth is expected to become less significant (Smulders & Nooij, 2003).

Therefore, the controversy of whether energy efficiency is growth-friendly is a continuing debate. On the one hand, there are several studies that used energy intensity as a proxy for energy efficiency and focused on the relationship between energy intensity and economic growth, but the literature concentrating on energy efficiency is still thin. On the other hand, it is necessary to evaluate the role of energy efficiency to enable sustainable economic growth and direct policymakers on whether to adopt energy conservative policies.

In this context, this study concentrates on the G7 countries and aims to investigate the effects of the energy efficiency index on economic activities throughout 1971-2018. Our study makes use of a Fisher Ideal index decomposition method to calculate an EEI. Therefore, the contribution of the study is as follows: First, almost all the empirical papers have studied the impact of energy efficiency on economic growth for developing countries. However, this study mainly focuses on the developed countries, namely, G7 countries. Second, this study constructs the EEI to decompose the advancement in energy-efficient technologies from energy intensity. Lastly, we employ second-generation panel data techniques to take into consideration of cross-sectional dependency (CD).

The outline of the study can be presented as follows. Section 1 section surveys the empirical literature, while Section 2 gives a piece of brief information on the data and methods utilized. The third section discusses the empirical results, while the last section summarizes the main findings of this paper and provides policy suggestions to the economic agents.

1. Literature Review

In the empirical literature, a growing body of literature recognizes the significance of energy efficiency on economic growth. In most studies, authors use energy intensity

$\left(\frac{\text{Energy Consumption}}{\text{GDP}}\right)$ or inverse of energy intensity as a proxy for energy efficiency. The related empirical literature about the issue mentioned above is provided below in chronological order.

Sinha (2015) used the reduction in energy waste as a proxy for energy efficiency and examined its effects on the economic activities in India for 1971-2010. The empirical results showed a bidirectional causal link between the reduction in energy waste and economic growth in the short-run. Cantore et al.'s (2016) empirical findings revealed a positive relationship between energy intensity and per capita economic growth in 29 emerging economies. Bataille and Melton (2017) handled a dynamic recursive general equilibrium model to estimate the impact of energy efficiency on Canadian economic activity between 2002 and 2012. Their study constructed a scenario analysis and found that improvements in energy efficiency over this period contributes to Canadian GDP by 2 percent. Also, Mahmood and Kanwal (2017) examined a similar relationship between these two variables for Pakistan for 1980-2016. The authors utilized the Error Correction Model to find the causal linkage between variables. According to the results, they found that economic activity Granger causes energy efficiency for Pakistan.

Bayar and Gavriletea (2019) found that energy efficiency affected economic growth positively for 12 out of 22 emerging countries during the period 1992-2014. The authors employed the Durbin-Hausman panel cointegration test and AMG (Augmented Mean Group) estimator to reveal the long-run relationship between variables. Marques et al. (2019) concentrated on the industrial sector in 11 European countries and examined whether energy efficiency accelerates economic growth over the period between 1997 and 2015. They used the nonlinear ARDL model and found that energy efficiency significantly boosts economic growth in both upturns and downturns. Moreover, Go et al. (2020) studied the long-run relationship between economic activities and energy efficiency (aggregated and sectoral levels) for the Malaysian economy for 1971-2013. It was found that the cointegration relationship exists only in the tertiary sector. The empirical results suggested that energy efficiency affects economic growth positively. For forty-six African economies, Ohene-Asere et al. (2020) used a battery of empirical tools and analyzed the period between 1980-2011. Their findings supported the role of energy efficiency in achieving sustainable economic growth and found a bi-directional causal relationship between energy efficiency and economic development. Their study also demonstrated that technological improvements and energy prices lead to higher efficiency in energy use.

Among the recent studies, Adom et al. (2021) examined the effect of energy efficiency on economic growth for 51 African countries for data spanning from 1991 to 2017. The authors conducted the two-step GMM (Generalized Method of Moments) and found that advancements in energy efficiency increase economic growth for the countries examined. Besides, Akram et al. (2021) investigated the impacts of energy efficiency on economic growth for BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) countries covering 1990-2014. The empirical results of the study confirmed the positive effect of energy efficiency on income level across quantiles. Razzaq et al.'s (2021) findings based on the bootstrap-ARDL model showed that an improvement in energy efficiency triggers economic growth in the U.S. both in the short-run and long-run, covering the period 1990-2017. Recently, Gorus and Karagol (2022) investigated the effects of per capita income on the energy efficiency index for 27 OECD countries, 1980-2018. The authors proved that per capita income level is a significant factor affecting countries' energy efficiency levels.

As seen, there is limited literature on the effects of energy efficiency on income level, especially in developed countries. Most of the studies investigated this relationship for emerging markets. Also, it is essential to note that utilizing energy intensity may not reflect the advancement in energy-efficient technologies. For instance, the decrease in energy intensity can also be attributed to the change in the economic structure, like moving from an energy-intensive industrial economy to a less energy-intensive service economy. Therefore, a more specific measure should be used for energy efficiency. In this study, an EEI is constructed through the Fisher Ideal index decomposition method. Then, its effects on economic growth for G7 countries are investigated by novel panel data methods for the period 1971-2018.

2. Data, Model, and Methodology

This study aims to examine the impact of energy efficiency on economic growth for G7 countries during period 1971-2018. Also, this study uses capital and labor as control variables in the economic growth model. In this study, we utilize annual GDP per capita (2010\$) ($\ln PGDP$), gross fixed capital formation (2010\$) ($\ln K$), and population (15-64) ($\ln L$) data for the empirical analysis. The population (15-64) data is used as a proxy for labor in this study. These series are gathered from the World Development Indicators dataset. Also, the energy efficiency index ($\ln EFF$) is computed by the Fisher Ideal index decomposition[†] (see data in

---

[†] The computational steps of the Fisher Ideal index are presented in the Appendix.

Table A.1). In short, this study aims to estimate the parameters of the following model in the long-run:

$$\ln PGDP_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln K_{i,t} + \beta_2 \ln L_{i,t} + \beta_3 \ln EFF_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

All the series utilized are in logarithmic forms. The descriptive statistics of all the series are given below:

Table 1. Descriptive statistics

Statistics	<i>lnPGDP</i>	<i>lnK</i>	<i>lnL</i>	<i>lnEFF</i>
Mean Value	10.417	27.013	17.734	-0.428
Median Value	10.450	26.844	15.528	-0.403
Maximum Value	10.909	28.986	19.181	0.022
Minimum Value	9.793	25.248	16.437	-1.195
Standard Deviation	0.260	0.807	0.651	0.283
Jarque-Bera Statistics	15.007***	10.817***	17.778***	13.912***
Number of Observation	336	336	336	336

Note: *** shows the 1% significance level.

This paper conducts the LM bootstrap panel cointegration test introduced by Westerlund and Edgerton (2007). Also, it uses a bunch of auxiliary panel data techniques, including, CD tests, panel unit root test, and slope homogeneity test. In addition, the long-run parameters of the model are estimated through the AMG. All of these methods help us to determine whether first-generation or second-generation panel data techniques are proper, or not.

The LM bootstrap panel cointegration test considers the CD of the residuals of the model, and the test statistics is calculated through the following equation Westerlund and Edgerton (2007):

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{w}_i s_{it}^2 \quad (2)$$

Here, N is the sample size, while T shows the time period. Besides, $\hat{w}_i$ is the long-run variance of the residuals and s_{it} denotes the partial sum process of error terms. According to this panel cointegration test, the null hypothesis is that a cointegration relationship exists between cross-section units, while the alternative one asserts that there is no cointegration among variables (Wang et al., 2020).

The AMG estimator is introduced by Eberhardt and Teal (2010). This estimator uses FMOLS to estimate country regressions for endogeneity. The main advantage of this estimator is that taking into consideration of CD issue (Eberhardt & Teal, 2010; Ulucak & Bilgili, 2018). This paper also employs the Cross-Sectionally Augmented Error-Correction approach (CS-ECM) to set out an error-correction model.

3. Empirical Results and Discussion

In this section, we present the empirical results derived from the CD tests, the panel unit root test, the panel cointegration test, and the AMG estimator. First of all, this paper examines the CD issue of each variable. The empirical results are provided in Table 2; it is seen that this study rejects the null hypothesis of no CD. Therefore, it is rational to conduct the second-generation panel unit root tests in this analysis.

Table 2. Results of CD test for the series

Variables	Breusch-Pagan LM Test Statistics	Pesaran Scaled LM Test Statistics	Bias-Corrected Scaled LM Test Statistics	Pesaran CD Test Statistics
<i>lnPGDP</i>	946.046***	142.737***	142.663***	30.747***
<i>lnK</i>	783.992***	117.732***	117.657***	27.883***
<i>lnL</i>	607.633***	90.519***	90.445***	23.532***
<i>lnEFF</i>	928.535***	140.035***	139.961***	30.457***

Note: *** shows the 1% significance level.

Table 3 shows the stationarity properties of each variable based on the CADF test. The CIPS statistics exhibit that all series are nonstationary at their level values while stationary at their first differences; in other words, all of them are I(1). Thus, this paper can investigate whether these series are cointegrated in the long-run, or not.

Table 3. Panel unit root test results for the series

Variables	CIPS Unit Root Test		
	Constant	Constant and Trend	Result
<i>lnPGDP</i>	-2.055	-2.380	I(1)
$\Delta \ln PGDP$	-4.364***	-4.420***	
<i>lnK</i>	-2.207	-2.328	I(1)
$\Delta \ln K$	-5.440***	-5.409***	
<i>lnL</i>	-1.516	-3.586***	I(1)
$\Delta \ln L$	-2.328*	-2.988**	

Variables	CIPS Unit Root Test		
	Constant	Constant and Trend	Result
<i>lnEFF</i>	-2.561***	-2.529	I(1)
Δ <i>lnEFF</i>	-7.127***	-7.231***	

Note: ***, **, and * show the 1%, 5%, and 10% *** shows the 1% significance level, in order.

This study employs three basic tests considering the CD for the residuals of the model, namely, the Breusch-Pagan LM test, bias-adjusted LM test, and Pesaran CD test. All the test statistics reveal that the CD dependency exists in the residuals of the model. So, this study needs to employ the second-generation panel cointegration test to find out the long-run relationship between variables. This study tests this potential relationship between the variables as mentioned earlier through the LM bootstrap panel cointegration test introduced by Westerlund and Edgerton (2007). According to the LM test statistics, this investigation cannot reject the null of cointegration in panel data. In other words, one can say that economic growth, capital, labor, and EEI move together in G7 countries in the long-run.

Table 4. Results of CD test for the model and panel cointegration test

Tests	Test Statistics	p-value
Breusch-Pagan LM test	57.690***	0.000
Bias-adjusted LM test	20.290***	0.000
Pesaran CD test	2.116***	0.034
LM test statistics	2.454 ^φ	0.487

Note: *** shows the 1% significance level. ^φ denotes that there is a cointegration relationship between variables.

The AMG long-run estimation results are given in Table 5. According to the empirical findings, a rise in the capital level causes to increase in economic growth in all the countries examined. Besides, it is found that an increase in labor has a positive impact on it in Canada and Japan, while its effect is negative in France and Italy. Also, the empirical findings prove that advancements in energy efficiency lead to increase economic growth in 5 out of 7 countries, namely, Canada, France, Italy, and Japan. In the remaining countries, its effects are statistically insignificant in the long-run.

Table 5. AMG long-run estimation results

Countries	Constant	Trend	<i>lnK</i>	<i>lnL</i>	<i>lnEFF</i>
Canada	-10.561***	-0.004*	0.293***	0.803***	-0.275***
France	23.524***	-0.002***	0.109***	-0.951***	-0.152***

Countries	Constant	Trend	$\ln K$	$\ln L$	$\ln EFF$
Germany	6.607**	0.004***	0.154***	-0.462	-0.081
Italy	13.983	-0.013***	0.165***	-0.490**	-0.200***
Japan	-13.491***	0.107***	0.291***	0.851***	-0.201***
United Kingdom	-2.132	-0.004*	0.283***	0.264	-0.195*
United States	6.556*	0.003	0.253***	-0.184	-0.060
Panel	3.368	-0.000	0.226***	0.038	-0.168***

Note: ***, **, and * show the 1%, 5%, and 10% significance level, in order. The Delta test results support that the coefficients are heterogeneous across units.

Overall, one can say that energy efficiency is one of the significant drivers of the economic growth process of G7 countries throughout the recent economic history. In detail, especially, Canada, France, Italy, Japan, and the United Kingdom got benefit from advancements in energy-saving technologies for the period examined, 1971-2018. Besides, since the gross fixed capital formation covers i) land improvements, ii) plant, machinery, and equipment purchases, iii) construction of infrastructure, and iv) construction of commercial and industrial buildings, an increase in capital formation leads to a rise in income level of countries, as expected. Lastly, it is found that an increase in labor affects the economic growth of countries differently (positive for Canada and Japan, negative for France and Italy). This finding can be attributed to the production technology of the economies. Some countries still use labor-intensive technologies, while others utilize capital-intensive technologies to produce goods and services.

In addition to the AMG long-run estimation results, this paper also employs the CS-ECM approach to find out the short-run parameters and the adjustment term of the model by following Ditzen (2021). Also, this method presents the long-run results of the model. The CS-ECM estimation results are exhibited in Table 6. According to the findings, the adjustment term is estimated as -0.502. This means that any deviation from the long-run equilibrium between per capita economic growth, capital, labor, and the energy efficiency index is corrected about two years, approximately. In other words, about 50.2% of the disequilibrium of the shocks is corrected within the next year. Besides, it is found that only capital has a positive and statistically significant impact on economic growth for G7 countries in the short-run. The long-run estimation results partially support the AMG results presented above.

Table 6. CS-ECM estimation results

Short-Run Estimates	Coefficient	Standard Error	p value
$\Delta \ln K$	0.058***	0.020	0.004

$\Delta \ln L$	0.113	0.562	0.840
$\Delta \ln EFF$	0.049	0.043	0.259
Adjustment Term	Coefficient	Standard Error	p value
$L.lnPGDP$	-0.502***	0.043	0.000
Long-Run Estimates	Coefficient	Standard Error	p value
$\ln K$	0.302***	0.029	0.000
$\ln L$	-0.529	0.332	0.112
$\ln EFF$	-0.241**	0.095	0.011

Note: *** and ** show the 1% and 5% significance level, in order. $L.lnPGDP$ is the cointegration variable.

The long-run empirical findings of this paper show some similarities with the existing empirical literature considering energy efficiency. Our empirical results partially support the findings of Cantore et al. (2016) for 29 developing countries, Bataille and Melton (2017) for Canada, Bayar and Gavriletea (2019) for developing countries, Adom et al. (2021) for African countries, and Akram et al. (2021) for BRICS economies. Also, these studies asserted that an increase in energy efficiency has a positive impact on economic growth.

4. Conclusion

The main purpose of the investigation was to explore the impact of energy efficiency on economic growth for G7 countries for 1971-2018. Besides, we used capital and labor as control variables in the growth model. This study employed several panel data techniques to determine the long-run relationship between these variables, including the LM bootstrap panel cointegration test of Westerlund and Edgerton (2007) and the AMG estimator of Eberhardt and Teal (2010).

The empirical results of the paper indicated that the abovementioned variables are cointegrated in the long-run. According to the long-run estimation results, an increase in capital and an improvement in energy efficiency trigger economic growth in most of these countries. Furthermore, this study found that a rise in labor affects the income level of countries differently. Its sign and magnitude vary across countries for the period examined.

The empirical results of this study provide some implications for policymakers. Energy-saving technologies should be considered significantly by policymakers to sustain economic growth. For this purpose, energy-related research and development projects should be supported, and the required level of subsidies should be given by governments. Further work is needed to utilize a more advanced empirical methodology to assess the relationship between the abovementioned variables such as time-varying analyses. In addition, a similar analysis can

be conducted considering different income groups for making inference for developed and developing economies.

References

- Adom, P. K., Agradi, M., & Vezzulli, A. (2021). Energy efficiency-economic growth nexus: What is the role of income inequality? *Journal of Cleaner Production*, 310, Article 127382.
- Akram, R., Chen, F., Khalid, F., Huang, G., & Irfan, M. (2021). Heterogeneous effects of energy efficiency and renewable energy on economic growth of BRICS countries: A fixed effect panel quantile regression analysis. *Energy*, 215, Article 119019.
- Apergis, N., Aye, G. C., Barros, C. P., Gupta, R., & Wanke, P. (2015). Energy efficiency of selected OECD countries: A slacks-based model with undesirable outputs. *Energy Economics*, 51, 45-53.
- Bataille, C., & Melton, N. (2017). Energy efficiency and economic growth: A retrospective CGE analysis for Canada from 2002 to 2012. *Energy Economics*, 64, 118-130.
- Bayar, Y., & Gavriletea, M. D. (2019). Energy efficiency, renewable energy, economic growth: Evidence from emerging market economies. *Quality & Quantity*, 53(4), 2221-2234.
- British Petroleum (2021). BP statistical review of world energy 2021. Statistical Review of World Energy.
- Cantore, N., Cali, M., & te Velde, D. W. (2016). Does energy efficiency improve technological change and economic growth in developing countries? *Energy Policy*, 92, 279-285.
- Ditzen, J. (2021). Estimating long-run effects and the exponent of cross-sectional dependence: An update to xtdcce2. *The Stata Journal*, 21(3), 687-707.
- Eberhardt, M., Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. Economics Series Working Papers 515, University of Oxford, Department of Economics.
- Go, Y. H., Lau, L. S., Yii, K. J., & Lau, W. Y. (2020). Does energy efficiency affect economic growth? Evidence from aggregate and disaggregate levels. *Energy & Environment*, 31(6), 983-1006.

- Gorus, M. S., & Karagol, E. T. (2022). Reactions of energy intensity, energy efficiency, and activity indexes to income and energy price changes: The panel data evidence from OECD countries. *Energy*, Article 124281.
- Herring, H. (2006). Energy efficiency—A critical view. *Energy*, *31*(1), 10-20.
- Linares, P., & Labandeira, X. (2010). Energy efficiency: Economics and policy. *Journal of Economic Surveys*, *24*(3), 573-592.
- Mahmood, T., & Kanwal, F. (2017). Long run relationship between energy efficiency and economic growth in Pakistan: time series data analysis. *Forman Journal of Economic Studies*, *13*, 105-120.
- Metcalf, G. E. (2008). An empirical analysis of energy intensity and its determinants at the state level. *The Energy Journal*, *29*(3), 1-26.
- Marques, A. C., Fuinhas, J. A., & Tomás, C. (2019). Energy efficiency and sustainable growth in industrial sectors in European Union countries: A nonlinear ARDL approach. *Journal of Cleaner Production*, *239*, Article 118045.
- Ohene-Asare, K., Tetteh, E. N., & Asuah, E. L. (2020). Total factor energy efficiency and economic development in Africa. *Energy Efficiency*, *13*(6), 1177-1194.
- Özbuğday, F. C., & Erbas, B. C. (2015). How effective are energy efficiency and renewable energy in curbing CO₂ emissions in the long run? A heterogeneous panel data analysis. *Energy*, *82*, 734-745.
- Rajbhandari, A., & Zhang, F. (2018). Does energy efficiency promote economic growth? Evidence from a multicountry and multisectoral panel dataset. *Energy Economics*, *69*, 128-139.
- Razzaq, A., Sharif, A., Najmi, A., Tseng, M. L., & Lim, M. K. (2021). Dynamic and causality interrelationships from municipal solid waste recycling to economic growth, carbon emissions and energy efficiency using a novel bootstrapping autoregressive distributed lag. *Resources, Conservation and Recycling*, *166*, Article 105372.
- Sinha, A. (2015). Modeling energy efficiency and economic growth: Evidences from India. *International Journal of Energy Economics and Policy*, *5*(1), 96-104.

- Smulders, S., & De Nooij, M. (2003). The impact of energy conservation on technology and economic growth. *Resource and Energy Economics*, 25(1), 59-79.
- Solow, R. M. (1974). Intergenerational equity and exhaustible resources. *The Review of Economic Studies*, 41(5), 29-45.
- Soytaş, U. (2019). Enerji ve Makroekonomi. *Enerji Ekonomisi-Politika, Piyasa, Düzenleme*, 41-56. Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Stiglitz, J. E. (1974). Growth with exhaustible natural resources: The competitive economy. *The Review of Economic Studies*, 41, 139-152.
- Ulucak, R., & Bilgili, F. (2018). A reinvestigation of EKC model by ecological footprint measurement for high, middle and low income countries. *Journal of Cleaner Production*, 188, 144-157.
- Wang, Z., Bui, Q., & Zhang, B. (2020). The relationship between biomass energy consumption and human development: Empirical evidence from BRICS countries. *Energy*, 194, Article 116906.
- Westerlund, J., & Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3), 185-190.

Appendix

Table A.1. Energy efficiency index data for G7 countries (1971-2018)

Year	Canada	France	Germany	Italy	Japan	United Kingdom	United States
1971	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
1972	1.005	1.014	0.988	1.023	0.991	0.981	0.981
1973	0.966	1.014	1.006	0.996	1.005	0.972	0.948
1974	0.980	0.924	0.962	0.936	1.005	0.957	0.930
1975	0.931	0.893	0.951	0.963	0.957	0.956	0.909
1976	0.930	0.899	0.941	0.958	0.973	0.953	0.905
1977	0.922	0.867	0.913	0.921	0.962	0.961	0.888
1978	0.902	0.901	0.920	0.889	0.940	0.915	0.856
1979	0.900	0.880	0.916	0.859	0.925	0.926	0.839
1980	0.902	0.833	0.843	0.814	0.851	0.887	0.816
1981	0.863	0.783	0.811	0.781	0.813	0.881	0.797
1982	0.848	0.738	0.790	0.760	0.816	0.855	0.768
1983	0.796	0.744	0.787	0.753	0.821	0.816	0.718
1984	0.784	0.746	0.847	0.762	0.835	0.793	0.708
1985	0.763	0.746	0.858	0.741	0.789	0.795	0.684
1986	0.751	0.737	0.840	0.725	0.779	0.777	0.665
1987	0.725	0.722	0.832	0.730	0.763	0.744	0.652
1988	0.720	0.676	0.789	0.711	0.751	0.709	0.650
1989	0.719	0.655	0.738	0.704	0.734	0.673	0.612
1990	0.690	0.630	0.711	0.694	0.747	0.663	0.573
1991	0.697	0.664	0.668	0.700	0.738	0.708	0.573
1992	0.696	0.653	0.639	0.693	0.746	0.687	0.559
1993	0.695	0.653	0.655	0.704	0.760	0.670	0.560
1994	0.690	0.626	0.625	0.669	0.783	0.648	0.541
1995	0.685	0.618	0.628	0.678	0.783	0.627	0.525
1996	0.691	0.640	0.645	0.673	0.767	0.648	0.517
1997	0.660	0.611	0.619	0.664	0.756	0.609	0.506
1998	0.629	0.594	0.603	0.664	0.752	0.587	0.480
1999	0.614	0.572	0.582	0.675	0.768	0.571	0.472
2000	0.600	0.544	0.560	0.650	0.759	0.545	0.481
2001	0.568	0.549	0.560	0.643	0.753	0.538	0.472
2002	0.580	0.524	0.553	0.635	0.761	0.514	0.454
2003	0.586	0.531	0.583	0.673	0.738	0.503	0.448
2004	0.575	0.518	0.565	0.664	0.730	0.490	0.427
2005	0.527	0.508	0.552	0.671	0.721	0.474	0.410
2006	0.498	0.484	0.543	0.648	0.699	0.459	0.394
2007	0.504	0.471	0.496	0.632	0.681	0.442	0.387
2008	0.492	0.479	0.513	0.642	0.649	0.447	0.378
2009	0.492	0.474	0.512	0.641	0.685	0.440	0.372
2010	0.475	0.478	0.521	0.642	0.665	0.448	0.377
2011	0.476	0.446	0.476	0.612	0.666	0.405	0.362
2012	0.463	0.459	0.479	0.634	0.649	0.415	0.347

Year	Canada	France	Germany	Italy	Japan	United Kingdom	United States
2013	0.466	0.468	0.487	0.632	0.637	0.409	0.350
2014	0.456	0.427	0.449	0.602	0.611	0.376	0.343
2015	0.446	0.433	0.452	0.616	0.590	0.375	0.326
2016	0.431	0.437	0.447	0.599	0.584	0.365	0.316
2017	0.429	0.424	0.438	0.583	0.571	0.355	0.303
2018	0.432	0.410	0.419	0.580	0.549	0.352	0.305

Note: These series are constructed by the authors based on the Fisher Ideal index decomposition method.

Source: Authors' calculations.

Decomposition of Energy Efficiency Index

Metcalf (2008) states that energy intensity can be written as a function of energy efficiency and activity:

$$Energy\ Intensity_t \equiv \frac{Aggregate\ Energy\ Consumption_t}{Aggregate\ Economic\ Activity_t} =$$

$$\sum_i \left(\frac{Sectoral\ Energy\ Consumption_{it}}{Sectoral\ Economic\ Activity_{it}} \right) * \left(\frac{Sectoral\ Economic\ Activity_{it}}{Aggregate\ Economic\ Activity_t} \right) = \quad (3)$$

$$\sum (sector - specific\ energy\ efficiency_{it}) * (sector - specific\ economic\ activity_{it})$$

Then, the Energy Intensity Index (EII) can be decomposed into the Energy Efficiency Index and the Activity Index according to the Fisher Ideal index approach (Özbuğday & Erbas, 2015; Gorus & Karagol, 2022):

$$EII_t = F_t^{eff} * F_t^{act} \quad (4)$$

The above Fisher Ideal indexes can be calculated by the Laspeyres and the Paasche indexes:

$$F_t^{eff} = (L_t^{eff} * P_t^{eff})^{\frac{1}{2}} \quad (5)$$

$$F_t^{act} = (L_t^{act} * P_t^{act})^{\frac{1}{2}} \quad (6)$$

To construct the Laspeyres Indexes and the Paasche Indexes, it is needed to use the following formulas:

$$L_t^{eff} = \frac{\sum_i e_{it} s_{i0}}{\sum_i e_{i0} s_{i0}}, \quad P_t^{eff} = \frac{\sum_i e_{it} s_{it}}{\sum_i e_{i0} s_{it}} \quad (7)$$

$$L_t^{act} = \frac{\sum_i e_{i0} s_{it}}{\sum_i e_{i0} s_{i0}}, \quad P_t^{act} = \frac{\sum_i e_{it} s_{it}}{\sum_i e_{it} s_{i0}},$$

where e_{it} represents sector-specific energy efficiency, while s_{it} denotes sectoral activity.

Genişletilmiş zet

İktisadi büyüme teorisinde sermaye ve emek üretimini iki ana faktörü olarak ele alınmaktadır. Bir ekonomide sermaye ve emek artışının çıktı düzeyini olumlu yönde etkilediği literatürde yaygın olarak kabul edilmektedir. İktisat yazınındaki gelişmelere paralel olarak, üretim fonksiyonu, Solow (1974) ve Stiglitz'in (1974) alışmalarının da katkısıyla birlikte doğal kaynaklarla genişletilmiştir. Yani artık sadece sermaye ve emek değil, enerji kaynakları da bir üretim faktörü olarak iktisat teorisinde kullanılmaktadır.

Enerji kaynaklarının ülkelerin ekonomik büyüme performansları üzerindeki anlamlı etkileri olduğunun farkına varılmasıyla birlikte enerji üretim fonksiyonu içerisine dahil edilmiştir. Özellikle enerji kaynaklarının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için önemi 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli lde artmıştır. Bu noktada 20. yüzyılda meydana gelen enerji arz şokları neticesinde artan enerji fiyatlarının global ekonomik daralmaları derinleştirici etki yapması oldukça çarpıcı bir örnektir.

Enerji tüketimi verileri incelendiğinde, özellikle 2000 yılından bu yana, küresel birincil enerji tüketiminin önemli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Enerji tüketimi 2000 yılına göre %40'tan fazla bir artış göstererek 2020'de 557,10 exajoule seviyelerine ulaşmıştır. Gelişmekte olan ekonomiler birincil enerji kaynaklarının tüketimini hızlı bir oranda artırırsalar da gelişmiş ülkelerin küresel enerji tüketimindeki payı hala önemini korumaya devam etmektedir. Bu lkeler arasında sayılabilecek olan G7 lkeleri, dünyanın birincil enerji talebinin yaklaşık üçte birini karşılamaktadır (British Petroleum, 2021).

Tüm kıt kaynaklarda olduğu gibi birçok sektörde de enerji kaynaklarına olan talebin artması, enerji fiyatlarının yükselmesine ve firmaların üretim maliyetlerinin artmasına neden olmuş, aynı zamanda enerji güvenliği konusunda da endişeler yaratmıştır. Enerji kullanımındaki devam eden bu artış, aynı zamanda çevresel sorunları daha da kötüleştirmiş ve ülkeleri sürdürülebilir ekonomik büyümeye odaklanmaya sevk etmiştir (Apergis vd., 2015). Bu gelişmeler enerji verimliliği kavramının son zamanlarda önem kazanmasına neden olmuştur.

Enerji verimliliği kabaca mevcut enerji kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılması olarak ifade edilmektedir (Akram vd., 2021). Bununla birlikte, enerji arzını daha güvenli bir hale getirmek ve gelişmiş ekonomiler için sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlamak için büyük bir öneme sahiptir (Bayar & Gavriletea, 2019). Enerji verimliliğinin en önemli faydası olarak, daha az miktarda enerji kullanımıyla aynı düzeyde çıktı miktarına ulaşılabilmesi sayılabilmektedir. Enerji verimliliğinin artması aynı zamanda ülkelerin enerji ithalatı faturasını

düşürür, enerji güvenliğini sağlamaya yardımcı olur, firmaların üretim maliyetlerini düşürür ve çevresel tehditleri azaltır (Linares & Labandeira, 2010). Bu sebeplerle, enerji verimliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi son yıllarda ampirik literatürde sıklıkla araştırılmaya başlanmıştır.

Enerji verimliliğinde meydana gelen artışların enerji tüketimini azaltarak çevre kirliliğini azaltması beklentisi genel görüş iken ‘rebound’ etkisinden kaynaklı aksi görüşler de mevcuttur. Bu görüşü savunanlara göre enerji verimliliği nedeniyle düşen enerji talebi neticesinde azalan enerji fiyatları enerji tüketiminin ve çevre kirliliğinin artmasına neden olabilecektir. Ancak, enerji verimliliğine yönelik atılacak adımların enerji-tutucu politikalar ile desteklenmesi enerji tüketiminin artmasının önüne geçebilecektir.

Bu bağlamda, bu çalışma G7 ülkeleri için 1971-2018 yılları arasında enerji verimliliği endeksinin (EEI) ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılacak enerji verimliliği endeksini hesaplamak için Fisher İdeal indeks ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın literatüre katkısı şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak, neredeyse tüm ampirik makaleler, gelişmekte olan ülkeler için enerji verimliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Ancak bu çalışma daha çok gelişmiş ülkelere yani G7 ülkelerine odaklanmaktadır. İkinci olarak, bu çalışma, enerji verimli teknolojilerdeki ilerlemeyi enerji yoğunluğundan ayırtmak için bir enerji verimliliği endeksi oluşturmuştur. Literatürde enerji verimliliğinin bir göstergesi olarak sıklıkla enerji yoğunluğu kullanılmaktadır fakat bu değişkenin kullanılması araştırmacıların yanlış çıkarımlar yapmasına sebep olabilmektedir çünkü enerji yoğunluğundaki değişimlerin enerji verimliliğindeki artıştan mı yoksa ekonomideki sektörel değişimden mi kaynaklandığı tam olarak ayırtılamamaktadır. Bu çalışmada oluşturulacak olan enerji verimliliği endeksi ise yapılacak analizlerin daha doğru sonuçlar vermesini sağlayacaktır. Son olarak, bu çalışmada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel veri teknikleri kullanıldığı için ampirik sonuçların daha güvenilir olacağı düşünülmektedir.

Literatürde enerji verimliliği ve ekonomik aktivite ilişkisinin analiz edildiği çalışmalarda genel olarak enerji yoğunluğu endeksi bir enerji verimliliği ölçüsü olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda literatürdeki söz konusu çalışmalar çoğunlukla gelişmekte olan ülkelere odaklanmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalarda da eşbütünleşme analizleri ve çeşitli panel veri tekniklerine dayalı katsayı tahminleri ve regresyon modelleri ampirik araçlar olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda bu çalışma enerji verimliliği-ekonomik aktivite ilişkisi

literatürüne hem örneklem ülke grubu hem de enerji verimliliğinin ayrıştırılabilmesine imkân veren enerji verimliliği endeksi kullanarak katkıda bulunmaktadır.

Bu çalışmada, yukarıda bahsedildiği gibi enerji verimliliği endeksinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Buna ek olarak, ekonomik büyüme modelinde kontrol değişkenleri olarak sermaye ve emek kullanılmıştır. Ampirik analiz için kişi başına düşen yıllık GSYİH (2010\$), brüt sabit sermaye oluşumu (2010\$) ve 15-64 yaş arası nüfus verileri kullanılmıştır. Bu seriler, Dünya Bankası'nın veri setinden elde edilmiştir. Ayrıca, enerji verimliliği endeksi, Fisher İdeal indeks ayrıştırması ile hesaplanmıştır.

Metodolojik olarak çalışmada Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından literatüre kazandırılan LM bootstrap panel eşbütünleşme testinden ve Eberhardt ve Teal (2010) tarafından geliştirilen AMG tahmincisinden yararlanılmıştır. Bu iki yöntem de panel veri ekonometrisinde önemli bir yere sahip olan yatay kesit bağımlılığı sorununu dikkate almaktadır. Buna ek olarak, hata düzeltme modelini tahmin etmek için ise Yatay-Kesitle Genişletilmiş Hata Düzeltme (CS-ECM) yaklaşımından faydalanılmıştır. Çalışmada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan yöntemlerin kullanılması özellikle küreselleşen dünyada özellikle benzer ekonomik büyüklükteki ülkelerin herhangi birinde meydana gelen bir şokun etkisinin diğer ülkelere de yayılması temel varsayımına dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan uzun dönem katsayı tahmincileri ile ise değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönü ve parametresi elde edilerek bu parametreler çeşitli çıkarımlar yapılabilmesi imkânı vermektedir.

Çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, öncelikle tüm değişkenler için istatistiksel olarak anlamlı yatay kesit bağımlılığı bulunduğu anlaşılmıştır. Böylelikle ampirik analizin ilerleyen bölümlerinde yatay kesit bağımlılığını dikkate alan eşbütünleşme analizi yapılabilecektir. Sonrasında değişkenlerin durağanlık analizleri yapılmış ve kullanılan durağanlık testlerinin sonuçlarına göre modelde yer alan değişkenlerin tamamının birinci farkında durağan oldukları anlaşılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesi neticesinde ise bahsi geçen değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Modelde yer alan değişkenlerden sermaye oluşumunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi bütün ülkeler için pozitifken, emeğin etkisinin ise ülke bazında farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Emek değişkeninin katsayısı bazı ülkelerde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif iken bazı ülkelerde ise pozitifdir. Diğer taraftan, enerji verimliliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi irdelendiğinde ise enerji verimliliğindeki iyileşmelerin ekonomik büyümeyi G7'deki yedi ülkeden beşinde olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Modelin karşılaştığı şoklar neticesinde oluşan hataların ne kadarlık bir sürede dengeye geleceğini gösteren hata düzeltme yaklaşımı sonuçlarına göre ise uyumlama katsayısı -0.502 olarak tahmin edilmiştir. Bu, kişi başına ekonomik büyüme, sermaye, emek ve enerji verimliliği endeksi arasındaki uzun dönemli dengedeki bir sapmanın yaklaşık iki yılda dengeye geleceği anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, şoklardaki dengesizliğin yaklaşık %50,2'si bir sonraki yıl içinde düzelmektedir. Ayrıca G7 ülkeleri için kısa dönemde sadece sermaye stokunun ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, CS-ECM'nin uzun dönemli tahmin sonuçlarının, AMG tahmincisine göre elde edilen sonuçlarla özellikle uzun dönem katsayısı sonuçları bakımından benzerlikler göstermektedir. Bu yöntemin uzun dönem sonuçlarına göre gelişmiş ülke örnekleminde ve incelenen dönemde sermaye stoku ve enerji verimliliği ekonomik büyümeye katkısı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde desteklemektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar politika yapıcılar için birtakım öneriler sunmaktadır. Öncelikle iki değişken arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı enerji verimliliğine yönelik herhangi bir politika değişikliği vasıtasıyla ekonomik aktivitenin etkilenebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda enerji tasarrufu sağlayan teknolojilerin teşvik edilmesi gerekmektedir. Özellikle firmaların enerji verimliliği konusunda farkındalığın arttıracak teşviklerin verilmesi, hanelerin enerji kullanımında gerekli özeni göstermesi için gerekli adımların atılması bu politika önerilerinin başını çekebilir. Diğer taraftan sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için enerji verimliliğinin öneminin de farkında olunmalıdır. Bu amaçla enerji ile ilgili araştırma ve geliştirme projeleri desteklenmeli ve hükümetler tarafından ilgili firmalara gerekli sübvansiyonlar verilmelidir.

İklim Politikası Belirsizliği CO2 Emisyonunu Etkiler mi? ABD'den Ampirik Kanıtlar

Mehmet DİNÇ*

Geliş Tarihi (Received): 19.04.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 29.11.2022

Öz

Son dönemlerde sera gazı emisyonundaki önemli artış göstermiş ve bundan dolayı çevre kirliliği sorunu küresel bir sorun haline gelmiştir. Sera gazı emisyonunda en büyük payı ise karbondioksit emisyonu almaktadır. Bu çalışmanın amacı ABD'nin 2000M1-2021M11 döneminde sektörlere göre CO2 emisyon ile iklim politikası belirsizliği endeksi, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu kapsamda çalışmada asimetrik nedensellik ve zamana göre değişen nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre iklim politikası belirsizliği ile CO2 emisyonu ve enerji tüketimi arasında sektörlere göre asimetrik nedensellik ilişkisinin değiştiği görülmektedir. Zamanla değişen nedensellik analiz sonucuna göre iklim politikası belirsizliği ile tüm sektörlerde diğer değişkenler arasında ilişkiye sahip olduğunu ve bu nedenden dolayı ABD'de elektrik, konut, sanayi ve ticari sektörlerdeki CO2 emisyonunun enerji tüketimi açısından önemli bir değişken olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı çevresel sorunun azaltılması için politika yapıcı ve uygulayıcıların iklim politikası belirsizliğini azaltmaya yönelik politikalar uygulaması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: CO2 emisyonu, İklim Politikası Belirsizliği, Asimetrik Nedensellik, Zamanla Değişen Nedensellik

Does The Climate Policy Uncertainty Affect CO2 Emissions? Empirical Evidence from the USA

Abstract

Recently, there has been a significant increase in greenhouse gas emissions, and therefore the environmental pollution problem has become a global problem. The biggest share in greenhouse gas emissions is carbon dioxide emission. The purpose of this study is to examine the relationship between CO2 emissions, climate policy uncertainty index, energy consumption, and economic growth by sectors in the 2000M1-2021M11 period of the USA. In this context, asymmetric causality and time-varying causality methods are used in the study. According to the findings, it is seen that the asymmetric causality relationship between the climate policy uncertainty, CO2 emissions, and energy consumption varies according to the sectors. According to the time-varying causality analysis results, we can say that there is a relationship between climate policy uncertainty and other variables in all sectors, and for this reason, CO2 emissions in electricity, residential, industrial, and commercial sectors are an important variable in terms of energy consumption in the USA. Therefore, policymakers and practitioners need to implement policies to reduce climate policy uncertainty in order to reduce environmental problems.

Keywords CO2 emissions, The Climate Policy Uncertainty, Asymmetric Causality, Time-Varying Causality

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mdinc@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9864-8117

Giriş

Dünya genelinde çevresel kalitenin bozulması beraberinde insanların çevresel sorunlar hakkında endişe duymasına neden olmuş ve çevre sorunlarına karşı artan kamuoyu endişesi bozulmanın ana nedenlerinin ortaya konulmasına yönelik çabaları tetiklemiştir (Dinda, 2004). Günümüzün en büyük çevre sorunu olarak gösterebileceğimiz küresel ısınmanın azaltılması konusunda hem akademisyenler hem de politika uygulayıcıları birbirleri arasında görüş alış-verişinde bulunmaktadır (Zhang ve Cheng, 2009). Küresel ısınmanın en önemli sebebi karbondioksit (CO₂) emisyonu olarak kabul edilmektedir (Soytaş, vd., 2007). Öte yandan sanayi devrimi sadece ülke ekonomilerinin hızlı bir şekilde büyümesine katkı vermekle kalmayıp aynı zamanda günümüzün en önemli çevre sorunu olan küresel ısınmayı da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, sanayi devrimi insan ve hayvan gücüne dayalı olan ülke ekonomilerinin diğer bir deyişle organik ekonomiden fosil yakıtı dayalı inorganik bir ekonomiye dönüşmesine yol açmıştır. Bu durum ise fosil yakıt kullanımının artması ile atmosferdeki CO₂ emisyonunun artmasına ve atmosferin ısınmasına neden olmuştur (Kasman ve Duman, 2015).

Dünya çapında endişeye yol açan küresel ısınma ve iklim değişikliği sorununun dünya ekonomisi üzerindeki etkisi 90'lı yılların başından itibaren yoğun bir şekilde araştırılmaktadır. Küresel ısınmanın ve iklim değişikliğinin etkisini azaltmak için hükümetlerarası bağlayıcı bir anlaşma olan Kyoto Protokolü 1997 yılında imzalanmıştır (Halıcıoğlu, 2009). Küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonunu azaltmayı amaçlayan Kyoto Protokolü Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi'ne yönelik bir protokoldür. Kyoto Protokolü'nde sera gazları emisyonunun 2008-2012 yılları arasında 1990 yılındaki seviyesinden yaklaşık olarak %5 oranında daha düşük seviyede olması amaçlanmıştır (Pao ve Tsai, 2011).

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) raporuna¹ göre gerek sera gazı emisyonu gerekse CO₂ emisyonu 1850'den beri kümülatif olarak artmaktadır. Küresel olarak sera gazı emisyonu tüm sektörlerde bir önceki 10 yıllık döneme göre 2010-2019 döneminde de ortalama olarak artmıştır ancak artış hızı bir önceki döneme göre daha düşük gerçekleşmiştir. İklim değişikliğine neden olan kirletici gazlar arasında en büyük payı CO₂ emisyonun, GSYİH'nin CO₂ emisyon yoğunluğundaki ve enerjinin karbon yoğunluğundaki gelişmelerden kaynaklanan emisyon azalmalardan, sanayideki artan küresel faaliyetlerden, enerji arzı, ulaşım, tarım ve binalardaki emisyon artışından daha az gerçekleşmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı

---

¹ https://report.ipcc.ch/ar6wg3/pdf/IPCC_AR6_WGIII_FinalDraft_FullReport.pdf (Erişim: 02.01.2022)

(IEA) verilerine göre², son 20 yılda ülkelere göre en yüksek CO2 emisyon artışı Çin’de gerçekleşmekte ve CO2 bakımından Dünya’da birinci sırada yer almaktadır. Çin’in sahip olduğu emisyon değerinin yaklaşık olarak yarısı kadar bir değere sahip olan ABD ise ikinci sırada yer almaktadır. ABD’de CO2 emisyonunun en yüksek olduğu sektör olarak ulaşım sektörü ön plana çıkarken, bu sektörü sırasıyla elektrik, sanayi, konut ve ticari sektörler takip etmektedir (Enerji Bilgi Yönetim İdaresi, EIA, 2022).

Çalışmada kullanılan iklim politikası belirsizliği (IPB) endeksi³ Gavriilidis (2021) tarafından hesaplanmıştır. Endeks hesaplaması temel unsur olarak ABD’deki önde gelen gazete haberlerine dayanmaktadır. Gazete haberlerinin yanı sıra yeni emisyon düzenlemeleri, küresel grevler ve ABD başkanının iklim değişikliği hakkındaki ifadeleri de dikkate alınan diğer unsurlardır. Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı ABD’nin 2000M1-2021M11 döneminde sektörler için CO2 emisyon ile IPB endeksi, enerji tüketimi (EC) ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmanın IPB ile CO2 emisyonu arasındaki ilişkiyi asimetrik ve zamanla değişen nedensellik testleri ile inceleyen ilk çalışma olmasından dolayı literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın analiz kısmında asimetrik nedensellik ve zamanla değişen nedensellik testi kullanılmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki aşaması şu şekilde tasarlanmıştır: i) daha önce yapılmış olan çalışmaların yer aldığı literatür taraması ii) veri seti ve yöntemin tanıtıldığı veri seti ve yöntem iii) asimetrik nedensellik ve zamanla değişen nedensellik test sonuçlarının yer aldığı bulgular iv) elde edilen bulgular ışığında genel değerlendirmenin yapıldığı sonuç kısmı yer almaktadır.

1. Literatür Taraması

Enerji, çevre ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmaların 3 ana başlık altında toplandığını söyleyebiliriz. Birinci başlıkta çevresel kirlilik ve ekonomik büyüme arasında ilişkiye yönelik olan ve Çevresel Kuznets Eğrisi olarak ifade edilen durumun geçerliliğinin sınındığı çalışmalar⁴ toplanmaktadır. İkinci başlıkta ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar yer almaktadır. Son başlıkta ise birinci ve ikinci başlıkta yer alan yöntemlerin bir araya getirildiği ve çevre kirliliği, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin birlikte ele alındığı çalışmaların⁵ toplandığı görülmektedir.

Literatürde genellikle ekonomik büyüme ile CO2 emisyonu arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmalardan olan Wang, vd. (2011) Çin’in 28 eyaletinin 1995-2007 dönemine ait

---

²<https://iea.blob.core.windows.net/assets/c3086240-732b-4f6a-89d7-db01be018f5e/GlobalEnergyReviewCO2Emissionsin2021.pdf> (Erişim: 04.01.2022)

³ Detaylı bilgi için bakınız Gavriilidis (2021)

⁴ Ayrıca bakınız Dinda (2004)

⁵ Ayrıca bakınız Tiba ve Omri (2017)

verileriyle yapmış oldukları çalışmalarında panel nedensellik test sonucuna göre ekonomik büyüme ile CO2 emisyonu arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Magazzino (2016) çalışmasında yapmış olduğu Toda-Yamamoto (TY) nedensellik test sonucuna göre İtalya'nın 1970-2006 döneminde CO2 emisyonu ile ekonomik büyüme ve CO2 emisyonu ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir. Pao ve Tsai (2010) çalışmalarında kullanmış olduğu panel nedensellik test sonucuna göre Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin ülkelerinin 1971-2005 döneminde Pao ve Tsai (2011) çalışmalarında kullanmış olduğu nedensellik testi sonucuna göre Brezilya'nın 1980-2007 döneminde enerji tüketimi ile CO2 emisyonu arasında iki yönlü nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Saboori ve Sulaiman (2013) çalışmalarında kullanmış oldukları nedensellik test sonucuna göre Güneydoğu Asya Uluslar Birliği'ne (ASEAN) üye ülkeler olan Malezya, Filipinler, Singapur, Endonezya ve Tayland'ın 1971-2009 döneminde enerji tüketimi ile CO2 emisyonu arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Shahbaz, vd. (2013) Endonezya'nın 1975-2011 dönemi için yapmış olduğu nedensellik test sonucuna göre CO2 emisyonunun hem enerji tüketimi ile hem de ekonomik büyüme ile arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmişlerdir. Ajmi, vd. (2015) G7 ülkelerinin 1960-2010 dönemine ait veriler doğrultusunda yapmış olduğu zamana göre değişen nedensellik test sonucuna göre, Japonya'da GSYİH ile enerji tüketimi arasında çift yönlü, İtalya ve İngiltere'de GSYİH'den enerji tüketimine tek yönlü, Kanada'da enerji tüketiminden GSYİH tek yönlü, ABD'de CO2 emisyonu ile enerji tüketimi arasında zamanla değişen ve İngiltere, Japonya ve İtalya için GSYİH ile CO2 emisyonu arasında zamanla değişen nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Doğan ve Türkekul (2015) çalışmalarında nedensellik test sonucuna göre ABD'nin 1960-2010 döneminde CO2 emisyonu ile GSYİH ve CO2 emisyonu ile enerji tüketimi arasında iki yönlü ilişki bulunmaktadır. Diğer taraftan Özcan (2013) 12 Orta Doğu ülkesi için 1990-2008 dönemine ait verilerle gerçekleştirmiş olduğu panel veri analizi sonucuna göre uzun dönemde enerji tüketiminden CO2 emisyonuna tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir. Soytaş, vd. (2007) çalışmalarında kullanmış olduğu TY nedensellik test sonucuna göre ABD'nin 1960-2004 döneminde enerji tüketiminden CO2 emisyonuna doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Omri (2013) çalışmasında 14 Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerine yapmış olduğu panel veri analizi sonucuna göre, enerji tüketiminden CO2 emisyonuna doğru tek yönlü, ekonomik büyüme ile CO2 emisyonu arasında ise iki yönlü nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunu belirlemiştir. Soytaş ve Sarı (2009) çalışmalarının TY nedensellik test sonucuna göre ise Türkiye'nin 1960-2000 yılları arasında CO2 emisyonundan enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Govindaraju ve Tang (2013) çalışmalarında Çin ve Hindistan'ın 1965-2009 dönemine ait veriler ile yapmış olduğu nedensellik test sonucuna göre Çin için ekonomik büyümeden CO2 emisyonuna doğru tek yönlü, Hindistan için ekonomik büyüme ile CO2 emisyonu arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ahmad, vd. (2016) çalışmalarında kullanmış olduğu nedensellik test sonucuna göre Hindistan'ın 1971-2014 döneminde ekonomik büyüme ile CO2 emisyonu arasında geri beslemenin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Bildirici ve Gökmenoğlu (2016) çalışmalarında G7 ülkelerinin 1971-2014 döneminde ait verilerle yapmış oldukları MS-Granger nedensellik test sonucuna göre kriz ve yüksek büyüme rejimlerinde CO2 emisyonu ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve genel olarak bütün rejimlerde CO2 emisyonunun ekonomik büyümeyenin nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chang (2010) çalışmasında kullanmış olduğu nedensellik test sonucuna göre Çin'in 1981-2006 döneminde CO2 emisyonu ile GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğunu gözlemlemiştir. Shahbaz, vd. (2016) çalışmalarında gelecek 11 (N11) olarak tanımladıkları Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye, Güney Afrika ve Vietnam ülkeleri için 1972-2013 yıllarına ait veri seti ile yapmış oldukları zamana göre değişen nedensellik test sonucuna göre, Endonezya ve Türkiye'de ekonomik büyümeden CO2 emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik olduğu ve Bangladeş ve Mısır ülkeleri için ise ekonomik büyümenin CO2 emisyonunun nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hossain (2011) çalışmasında yeni sanayileşmiş ülkeler olarak ele almış olduğu Brezilya, Çin, Hindistan, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye'nin 1971-2007 dönemine ait veriler ışığında yapmış olduğu panel nedensellik test sonucuna göre kısa dönemde ekonomik büyümeden CO2 emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunu tespit etmiştir. Munir, vd. (2020) çalışmalarında yapmış oldukları panel nedensellik test sonucuna göre 5 ASEAN üyesi ülkelerinin 1980-2016 dönemlerinde Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland için GSYİH'den CO2 emisyonuna doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu gözlemlemiştir. Halıcıoğlu (2009) çalışmasında kullanmış olduğu nedensellik test sonucuna göre Türkiye'nin 1960-2005 döneminde gelir ve enerji tüketiminin CO2 emisyonunu önemli bir değişken olduğunu tespit etmiştir. Lotfalipour, vd. (2010) TY nedensellik test sonucuna göre İran'ın 1967-2007 döneminde ekonomik büyümeden CO2 emisyonuna doğru tek yönlü ilişki bulurken, Alam, vd. (2012) çalışmasında kullanmış olduğu nedensellik test sonucuna göre Bangladeş'in 1972-2006 döneminde CO2'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ilişki bulmuştur.

Son olarak ise genellikle enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan Lee (2006) çalışmasında 11 ileri sanayileşmiş ülke için 1965-2001

çeşitli dönemlerine ait verileri ile yapmış olduğu TY nedensellik test sonucuna göre, ABD’de enerji tüketimi ile CO2 emisyonu arasında çift yönlü, Kanada, Belçika, Hollanda ve İsviçre için ise enerji tüketiminden CO2 emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir. Destek ve Aslan (2017) çalışmalarında 17 gelişmekte olan ülke ekonomisine yönelik 1980-2012 dönemine ait veriler ile yapmış olduğu bootstrap panel nedensellik analizine göre Çin, Kolombiya, Meksika ve Filipinler için enerji tüketiminden ekonomik büyümeye, Mısır, Peru ve Portekiz için ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü, Türkiye için ise iki yönlü nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunu tespit etmişlerdir. Yıldırım ve Aslan (2012) çalışmalarında 17 yüksek gelişmişlik düzeyine sahip olan OECD ülkelerine ait 1960-2009 çeşitli dönemlerine ilişkin veriler ile yapmış oldukları TY nedensellik (hem asimptotik dağılıma hem de bootstrap düzeltmeye dayalı) test sonucuna göre İtalya, Yeni Zelanda, Norveç ve İspanya için enerji tüketimi ile GSYİH arasında çift yönlü, Japonya’da enerji tüketiminden GSYİH’ye tek yönlü diğer taraftan Avustralya, Kanada ve İrlanda içinse GSYİH’den enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu gözlemlemişlerdir. Fuinhas ve Marques (2012) çalışmalarında Portekiz, İtalya, Yunanistan, İspanya ve Türkiye’nin 1965-2009 dönemlerine ait veriler doğrultusunda yapmış olduğu nedensellik test sonucuna göre Türkiye hariç diğer ülkelerde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmişlerdir. Kaplan, vd. (2011) çalışmalarında kullanmış oldukları nedensellik test sonucuna göre Türkiye’nin 1971-2006 döneminde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında çift yönlü ilişkinin söz konusu olduğunu gözlemlemişlerdir. Chiou-Wei, vd. (2008) çalışmalarında ABD ile yeni sanayileşmiş Asya ülkelerinin 1954-2006 dönemlerine ait veriler doğrultusunda yapmış olduğu doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik test sonucuna göre Filipinler ve Singapur ülkelerinde ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Zhang ve Cheng (2009) TY nedensellik test sonucuna göre Çin’in 1960-2007 döneminde ekonomik büyümeden enerji tüketimine ve enerji tüketiminden CO2 emisyonuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Yıldırım, vd. (2014) çalışmalarında N11 ülkelerine yönelik olarak yapmış oldukları bootstrap otoregresif metrik nedensellik test sonucuna göre Türkiye’nin 1960-2011 dönemi için enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Alam, vd. (2012) çalışmalarında kullanmış oldukları dinamik nedensellik test sonucuna göre Bangladeş’in 1972-2006 döneminde hem kısa dönemde hem de uzun dönemde enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Acaravcı ve Öztürk (2010) çalışmalarında 19 Avrupa ülkesine yönelik 1965-2005 dönemine ait veriler ile yapmış oldukları nedensellik test sonucuna göre Danimarka, Almanya, Yunanistan,

İzlanda, İtalya, Portekiz ve İsviçre’de enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chontanawat, vd. (2008) 100’den fazla ülkeye ait veriler ile yapmış oldukları nedensellik test sonucuna göre Gelişmiş OECD ülkelerinin 1976-2000 dönemlerinde enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Bekun, vd. (2019) çalışmalarında elde ettikleri nedensellik test sonucuna göre Güney Afrika’nın 1960-2016 döneminde enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

CO2 emisyonu ile ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiye yönelik olarak yapılan bazı çalışmalara yukarıda değinilmiştir. Çalışmamızın Dünya’da en yüksek ikinci CO2 emisyonu değerine sahip olan ABD’ye yönelik Gavriilidis (2021) tarafından hesaplanan IPB endeksinin hem asimetrik hem de zamana göre değişen nedensellik testi ile diğer değişkenlerin yanı sıra özellikle CO2 emisyonu arasındaki ilişkiyi her bir sektöre (elektrik, konut, sanayi ve ticari) göre ayrı ayrı incelenmesi açısından literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Veri Seti ve Yöntem

ABD’nin 2000M1-2021M11 döneminde sektörlere göre CO2 emisyonu ile IPB endeksi, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada aylık sektördeki toplam CO2 emisyonu (Milyon metrik ton, MMT) ve toplam enerji tüketimi (Trilyon İngiliz termal birimi, TBTU)⁶ EIA, IPB endeksi⁷ Gavriilidis (2021) ve ekonomik büyüme değişkeni yerine kullanılan sanayi üretim endeksi⁸ (IP) FRED veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan her bir sektördeki aylık toplam CO2 emisyonu ve enerji tüketim verileri mevsimsellikten arındırılarak ve diğer değişkenler gibi doğal logaritmaları alınarak analize dâhil edilmiştir.

Çalışmada ilişkinin yönünü belirlemek için Hatemi-j (2012) tarafından önerilen bir zaman serisi analizi olan asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Asimetrik nedensellik ilişkisi değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin farklılık göstermesini ifade etmektedir. Granger ve Yoon (2002) çalışmalarında pozitif ve negatif şoklar arasındaki ilişkinin değişkenler arasındaki ilişkiden farklı olabileceğini ve serilerin şoklar karşısında aynı tepki vermesi durumunda eşbütünleşik ancak ayrı ayrı tepki vermesi durumunda ise eşbütünleşik olmayacağını belirtmişlerdir. Buradan hareketle seriyi birikimli olarak pozitif ve negatif bileşenlere ayırarak aralarındaki uzun dönem ilişkiyi incelemişlerdir. Hatemi-j

⁶ <https://www.eia.gov/totalenergy/data/monthly/>

⁷ https://www.policyuncertainty.com/climate_uncertainty.html

⁸ <https://fred.stlouisfed.org/series/INDPRO>

(2012) çalışmasında Granger ve Yoon (2002) çalışmalarından hareket ederek nedensellik analizi geliştirmiştir (Yılcı ve Bozoklu, 2014). Vektör otoregresif modele (VAR) dayalı olan asimetrik nedensellik testinde iki değişkenli rassal yürüyüş süreci aşağıdaki gibidir:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}$$

Burada y_{10} ve y_{20} başlangıç değerlerini, ε_{1i} ve ε_{2i} ise beyaz gürültü terimlerini göstermektedir. Pozitif $\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0)$, $\varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0)$, negatif şoklar $\varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0)$, $\varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$ şeklinde tanımlanmaktadır. Yukarıdaki denklem tekrar yazılırsa;

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$$

Burada kümülatif olarak $y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+$, $y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+$ pozitif şoklar ve $y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-$, $y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$ negatif şoklar tanımlanabilir. Pozitif şokların ilişkisinin belirlenmesine yönelik olarak elde edilen VAR modeli aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$y_t^+ = v + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{t-p}^+ + u_t^+$$

Burada, $y_t^+ = y_{1t}^+ + y_{2t}^+$, değişkenler vektörünü, v sabit terimler vektörünü, u_t^+ ise hata terimler vektörünü ve A_r ise r gecikmeli ($r:1\dots p$) parametrelerin matrisini göstermektedir. Asimetrik nedensellik testinde pozitif şoklar arasındaki nedensellik ilişkisinin sınanacağı boş hipotezi test eden Wald test istatistiği aşaması aşağıdadır:

$$Y = DZ + \delta$$

Burada

$$Y = (y_1^+, \dots, y_T^+), (nxT) \text{ matris}$$

$$D = (v, A_1, \dots, A_p), (nx(1 + np)) \text{ matris}$$

$$Z = \begin{bmatrix} 1 \\ y_t^+ \\ y_{t-1}^+ \\ \vdots \\ y_{t-p+1}^+ \end{bmatrix}, ((1 + np)x1) \text{ matris}, t = 1, \dots, T$$

$$Z = (Z_0, \dots, Z_{T-1}), ((1xnp)xT) \text{ matris}$$

$$\delta = (u_1^+, \dots, u_T^+), (nxT) \text{ matris}$$

Burada hareketle Wald istatistiği şu şekildedir:

$$Wald = (C\beta)' [C((Z'Z)^{-1} \otimes S_U)C']^{-1} (C\beta)$$

Burada C kısıt parametrelerini içeren matrisi, S_U kısıtsız VAR modelinin varyans-covaryans matrisini göstermektedir. Wald testinin serbestlik derecesi normallik dağılımı altında kısıt sayısına diğer bir deyişle p sayısına eşit olacaktır (Hatemi-j, 2012).

Hatemi-j (2012) tarafından geliştirilen nedensellik testinde tüm örneklem boyunca ilişkinin aynı kaldığı varsayılır ancak Tang (2008) belirttiği gibi ekonomik ve politik olaylar zaman içerisinde nedensellik ilişkisini değiştirebilir (Yılancı ve Bozoklu, 2014). Bu nedenden dolayı değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin istikrarlı olup olmamasını belirlemek için çalışmada zamanla değişen nedensellik analizi kullanılmıştır. Zamanla değişen nedensellik analizinde yapılması gereken alt örneklem büyüklüğünün belirlenmesidir (Yılancı ve Kılıcı, 2021). Alt örneklem büyüklüğünün belirlenmesi için çalışmada Phillips, vd. (2015) tarafından önerilen formül⁹ takip edilmiştir. Buna göre çalışmada alt örneklem büyüklüğü 32 olarak belirlenmiştir.

3. Bulgular

Çalışmada kullanılan asimetric nedensellik testinde Dolado ve Lütkepohl (1996) önermesine göre birim kök ve eşbütünleşme testi gibi ön koşula gerek duyulmamaktadır. Çalışmada Hatemi-j (2003) tarafından önerilen bilgi kriteri ile belirlenen vektör otoregresif (VAR) modeline 1 gecikme dahil edilmiştir. ABD’de her bir sektöre göre CO2 emisyonu ile enerji tüketimi, IPB ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Hatemi-j (2012) asimetric nedensellik test sonucu Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Asimetric Nedensellik Sonuçları

Elektrik				
	CO2 $\nrightarrow$ EC	EC $\nrightarrow$ CO2	IPB $\nrightarrow$ CO2	IP $\nrightarrow$ CO2
+ $\nrightarrow$ +	1.392	1.124	0.545	1.411
+ $\nrightarrow$ -	1.940	2.551	0.057	1.723
- $\nrightarrow$ -	0.866	0.705	0.228	2.225
- $\nrightarrow$ +	28.704*	13.851*	4.326**	4.036
	CO2 $\nrightarrow$ IPB	EC $\nrightarrow$ IPB	IPB $\nrightarrow$ EC	IP $\nrightarrow$ EC
+ $\nrightarrow$ +	0.035	0.427	0.826	6.732***
+ $\nrightarrow$ -	2.230	1.934	0.146	2.141
- $\nrightarrow$ -	0.028	0.350	0.070	0.631

⁹ Alt örneklem büyüklüğü belirleme formülü

$$r_0 = [T(0.01 + 1.8/\sqrt{T})]$$

Detaylı bilgi için lütfen bakınız Phillips, vd. (2015) ve Yılancı ve Kılıcı (2021)

- ≠ +	0.190	0.082	5.360**	4.994
	CO2 ≠ IP	EC ≠ IPB	IPB ≠ IP	IP ≠ IPB
+ ≠ +	1.332	2.755	1.007	0.137
+ ≠ -	0.448	0.195	0.324	0.067
- ≠ -	2.758	1.737	0.732	0.982
- ≠ +	0.083	0.098	0.454	1.019
Konut				
	CO2 ≠ EC	EC ≠ CO2	IPB ≠ CO2	IP ≠ CO2
+ ≠ +	5.786***	10.353*	0.289	0.174
+ ≠ -	14.073*	17.592*	0.977	0.251
- ≠ -	0.469	0.432	0.559	0.194
- ≠ +	33.179*	34.381*	0.415	2.734
	CO2 ≠ IPB	EC ≠ IPB	IPB ≠ EC	IP ≠ EC
+ ≠ +	0.061	0.182	0.355	0.082
+ ≠ -	0.081	0.009	2.174	0.281
- ≠ -	0.001	0.001	0.266	0.181
- ≠ +	0.128	0.081	0.205	1.812
	CO2 ≠ IP	EC ≠ IPB	IPB ≠ IP	IP ≠ IPB
+ ≠ +	0.028	0.001	1.007	0.197
+ ≠ -	0.129	0.189	0.324	0.067
- ≠ -	1.635	1.514	0.732	0.982
- ≠ +	0.379	0.536	0.454	1.019
Sanayi				
	CO2 ≠ EC	EC ≠ CO2	IPB ≠ CO2	IP ≠ CO2
+ ≠ +	0.274	0.236	2.988***	4.522**
+ ≠ -	13.868*	9.960**	0.404	5.871***
- ≠ -	0.259	0.219	1.930	8.723**
- ≠ +	18.307*	20.633*	2.970***	4.244
	CO2 ≠ IPB	EC ≠ IPB	IPB ≠ EC	IP ≠ EC
+ ≠ +	0.892	3.514***	3.416***	4.675**
+ ≠ -	6.308**	4.372**	0.777	4.414
- ≠ -	0.107	0.346	0.079	8.661**
- ≠ +	0.582	0.531	3.198***	7.791**
	CO2 ≠ IP	EC ≠ IPB	IPB ≠ IP	IP ≠ IPB
+ ≠ +	0.056	0.004	1.007	0.137
+ ≠ -	2.007	1.924	0.324	0.067
- ≠ -	12.063*	7.426**	0.732	0.982
- ≠ +	0.012	0.238	0.454	1.019
Ticari				
	CO2 ≠ EC	EC ≠ CO2	IPB ≠ CO2	IP ≠ CO2
+ ≠ +	0.024	0.335	0.400	0.030
+ ≠ -	2.080	8.754*	0.029	2.935
- ≠ -	1.068	0.290	0.026	2.408
- ≠ +	23.957*	27.034*	1.910	1.759

	CO2 $\nrightarrow$ IPB	EC $\nrightarrow$ IPB	IPB $\nrightarrow$ EC	IP $\nrightarrow$ EC
+ $\nrightarrow$ +	0.105	0.002	1.301	0.010
+ $\nrightarrow$ -	3.402**	2.801***	0.554	1.092
- $\nrightarrow$ -	0.466	0.177	0.006	0.423
- $\nrightarrow$ +	0.069	0.037	2.826***	3.034
	CO2 $\nrightarrow$ IP	EC $\nrightarrow$ IPB	IPB $\nrightarrow$ IP	IP $\nrightarrow$ IPB
+ $\nrightarrow$ +	1.580	0.739	1.007	0.137
+ $\nrightarrow$ -	4.145	6.687***	0.324	0.067
- $\nrightarrow$ -	4.781***	3.635	0.732	0.982
- $\nrightarrow$ +	7.760**	7.755**	0.454	1.019

Not: Tabloda CO2: Sektördeki toplam karbondioksit emisyonunu, EC: Sektördeki toplam enerji tüketimini, IPB: İklim politikası belirsizlik endeksini, IP: Sanayi üretim endeksini, " $\nrightarrow$ " "notasyonu birincisi ikincisinin nedeni değildir" hipotezini, + işareti değişkenin pozitif, - işareti değişkenin negatif bileşenlerini göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğu Hatemi-j (2003) bilgi kriteri ile belirlenmiş ve 10000 bootstrap simülasyonu yapılmıştır.

Tablo 1'e göre, elektrik sektöründe CO2 emisyonundaki negatif şoktan enerji tüketiminde pozitif şoklara aynı şekilde enerji tüketimindeki negatif şoktan da CO2 emisyonunda pozitif şoklara doğru nedensellik bulunmaktadır. IPB'deki negatif şokun ise hem CO2 emisyonunda hem de enerji tüketiminde pozitif şoklara neden olduğu görülürken, ekonomik büyümedeki pozitif şokun sadece enerji tüketimini pozitif şoklara neden olmaktadır. Konut sektöründe ise, sadece CO2 emisyonu ile enerji tüketimi arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre her iki değişkenin de sadece negatif şokların birbirini etkilemediği diğer farklı versiyonlarının da birbirini etkilediği tespit edilmiştir.

Sanayi sektöründe sadece IPB ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. CO2 emisyonundaki negatif şoktan enerji tüketiminde pozitif, ekonomik büyümede negatif şoklara, CO2 emisyonundaki pozitif şoktan ise enerji tüketiminde negatif, IPB'de hem pozitif hem de negatif şoklara doğru nedensellik ilişkisi görülmektedir. Enerji tüketimindeki pozitif şoktan hem CO2 emisyonunda hem de IPB'de negatif şoklara, enerji tüketimindeki negatif şokların ise CO2 emisyonunda pozitif şoklara, ekonomik büyümede negatif şoklara nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. IPB'deki hem pozitif hem de negatif şoklar, CO2 emisyonunda ve enerji tüketiminde pozitif şoklara doğru nedensellik görülmektedir. Sanayi sektöründe ekonomik büyümedeki pozitif şoklar, CO2 emisyonunda hem pozitif hem negatif, enerji tüketiminde ise sadece pozitif şoklara doğru nedensellik bulunmaktadır.

Son sektör olan ticari sektöründe ekonomik büyüme ile diğer değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Ticari sektöründe CO2 emisyonundaki pozitif şoktan, IPB'de negatif şoklara, değişkendeki negatif şoktan ise enerji tüketiminde pozitif, ekonomik büyümede ise hem pozitif hem de negatif şoklara doğru nedensellik ilişkisi görülmektedir. Sektördeki enerji tüketimindeki pozitif şoklardan diğer değişkenlerde negatif

şoklara doğru nedensellik bulunurken, enerji tüketiminde negatif şokların ise hem CO2 emisyonunda hem de ekonomik büyümede pozitif şoklara doğru nedensellik bulunmaktadır. Bu sektörde IPB'deki sadece negatif şok enerji tüketiminde pozitif şoklara neden olmaktadır.

Değişkenler arasındaki asimetric nedensellik ilişkilerinin kalıcı veya geçici olup olmamalarını belirlemeye yönelik olarak çalışmada her bir sektör için zamanla değişen nedensellik testi kullanılmış ve IPB ile diğer değişkenler arasında zamanla değişen nedensellik test sonucu Şekil 1'de¹⁰ yer almaktadır. Buna göre, elektrik sektöründe IPB'deki pozitif şokun aynı yönde CO2 emisyonunu özellikle 2011, 2018 ve 2019 yıllarında, enerji tüketimini ise 2011 ve 2018 yıllarında nedensellik ilişkisi bulunurken, bu iki değişkenden CO2 emisyonundan IPB'e doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Enerji tüketiminde sadece 2013 Mayıs ayında bir ilişkisi söz konusudur. Değişkenlerdeki negatif şokların birbirine olan etkisinde de aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir. İklim politikası belirsizliğinin en fazla nedensellik ilişkisinin enerji tüketimi olduğu görülmektedir. Konut sektörüne ait analiz sonuçlarını incelediğimizde IPB'nin elektrik sektöründe olduğu gibi gerek pozitif şoklarda gerekse negatif şoklarda hem CO2 emisyonu hem de enerji tüketimi ile önemli ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Bu ilişkiye göre pozitif şoklarda CO2 emisyonu, enerji tüketimi ile özellikle 2017, 2018 ve 2019 yıllarında, negatif şoklarda ise CO2 emisyonu ile 2011 ve 2012, enerji tüketimi ile 2011, 2012, 2016 ve 2020 yıllarında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Sanayi sektöründe iklim politikası ile diğer değişkenler arasında önceki iki sektörden biraz daha farklı durum bulunmaktadır. Sektörde pozitif şoklarda IPB'nin gerek CO2 emisyonu ile gerekse enerji tüketimi ile arasında önemli sayıda ilişkisi bulunmazken, negatif şoklarda ise bu durumun tersi olduğu tıpkı önceki sektörde olduğu gibi önemli sayıda nedensellik ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Çalışmada yer alan son sektör olan ticari sektörde ise IPB'nin her iki şok türünde de elektrik ve konut sektöründeki gibi CO2 emisyonu ve enerji tüketimi ile önemli derecede ilişkisi bulunmaktadır. Değişkenler arasındaki bu ilişkilerde pozitif şoklarda özellikle 2011, 2018 ve 2019 negatif şoklarda ise 2012, 2016 ve 2019 yıllarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Çalışmada yer alan diğer değişkenlere ait analiz sonuçlarını incelediğimizde, pozitif şoklarda elektrik sektöründe ekonomik büyümeden CO2 emisyonuna, enerji tüketiminden ekonomik büyümeye, konut sektöründe CO2 emisyonu ile enerji tüketimi arasında karşılıklı, sanayi sektöründe ekonomik büyümeden enerji tüketimine ve son olarak ticari sektöründe ise enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı önemli bir ilişkinin söz konusu olduğu

---

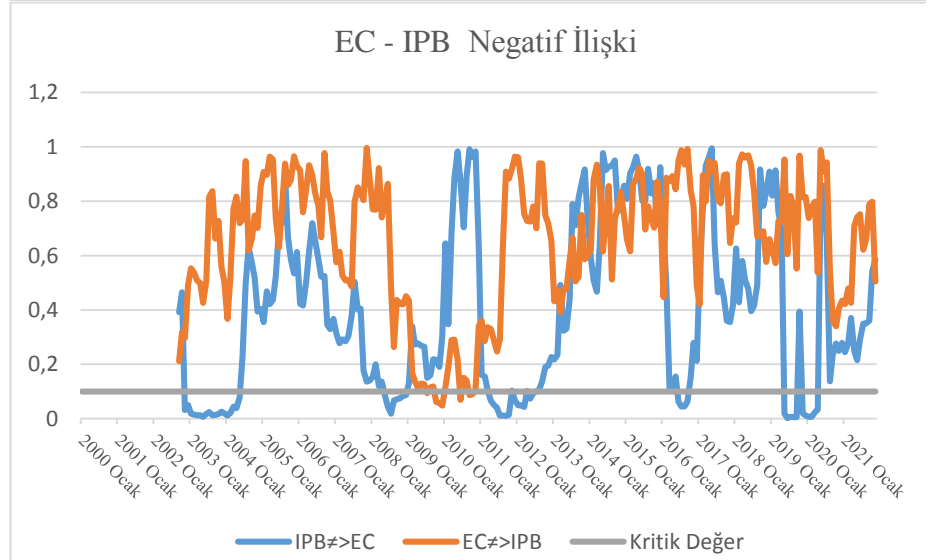
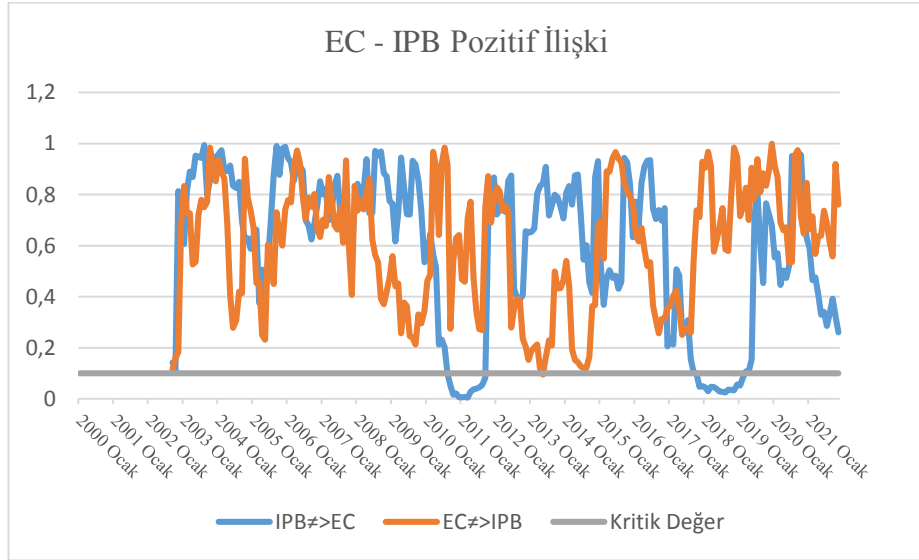
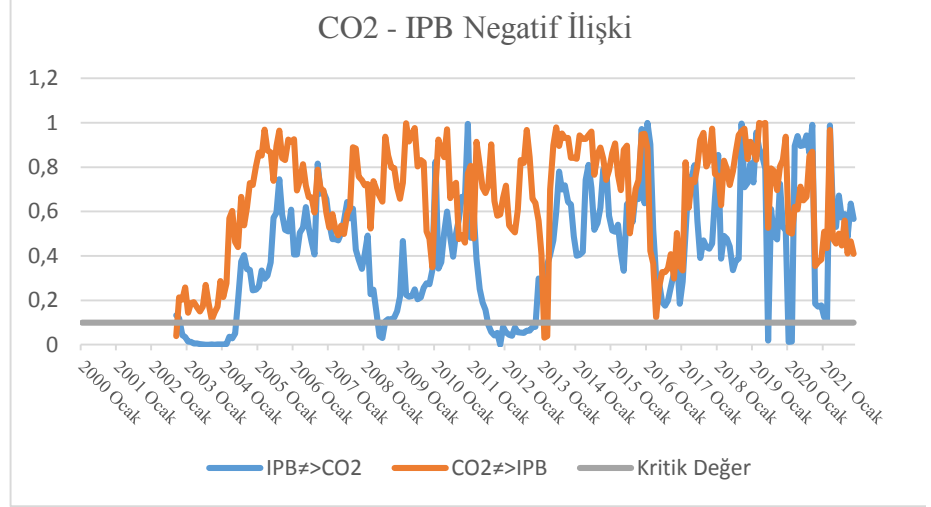
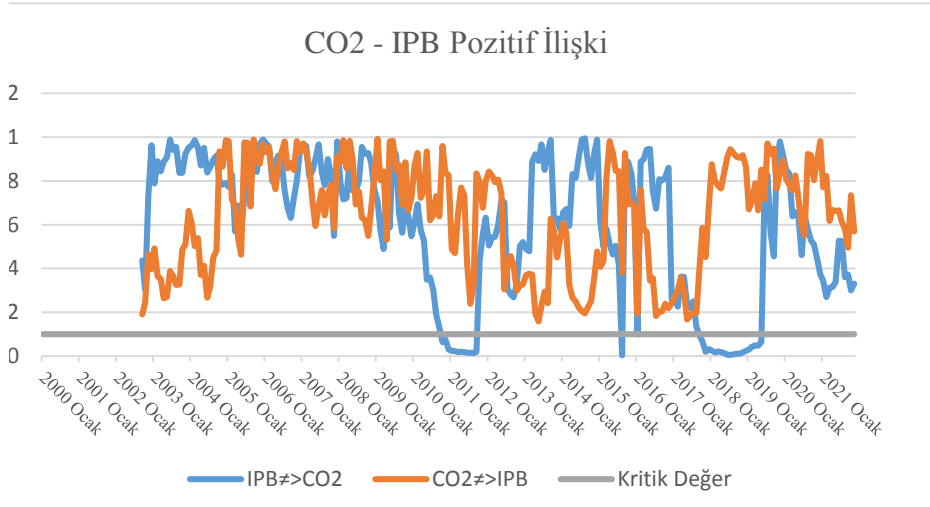
¹⁰ Çalışmada yer alan her bir sektördeki diğer değişkenlerin zamanla değişen asimetric nedensellik test sonuçları ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine ait tarihleri de Ek Şekil: 2 ve Ek Tablo: 2 kısmında yer almaktadır.

görülmektedir. Negatif şoklarda ise, elektrik sektöründe CO2 emisyonundan ve enerji tüketiminden ekonomik büyümeye, konut sektöründe CO2 emisyonundan enerji tüketimine, sanayi sektöründe CO2 emisyonu, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı, son olarak ticari sektöründe CO2 emisyonundan ve enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru ilişkiler ön plana çıkmaktadır. İklim politikası belirsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide negatif şoklarda karşılıklı bir ilişki bulunduğu görülmektedir.

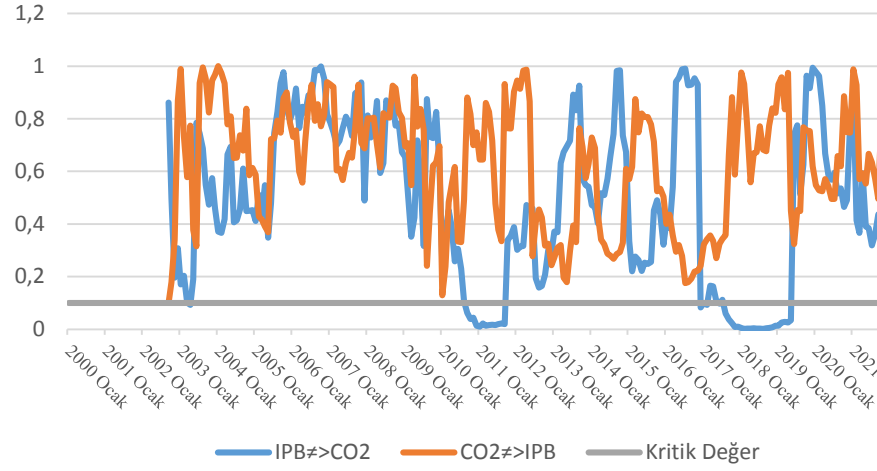
Şekil 1. Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Sonuçları

Elektrik

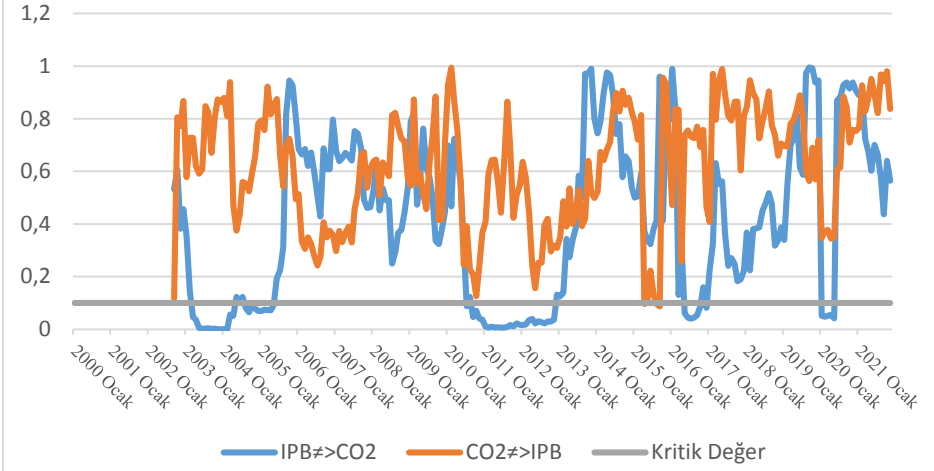

Konut

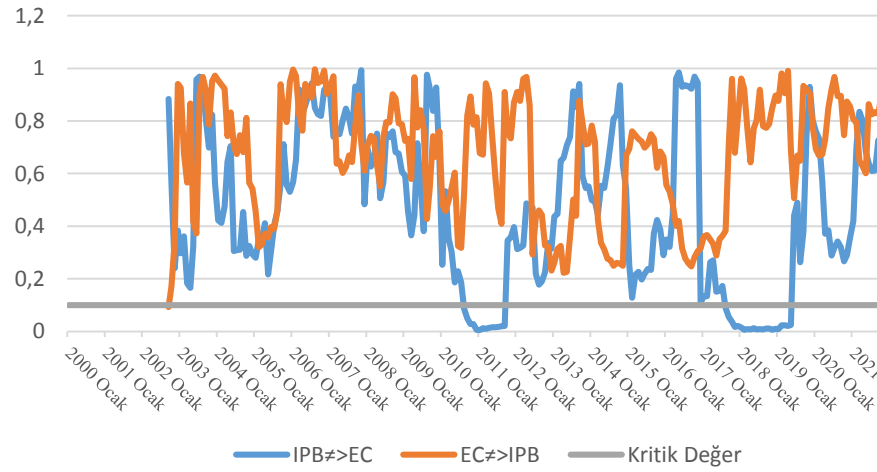
CO2 - IPB Pozitif İlişki

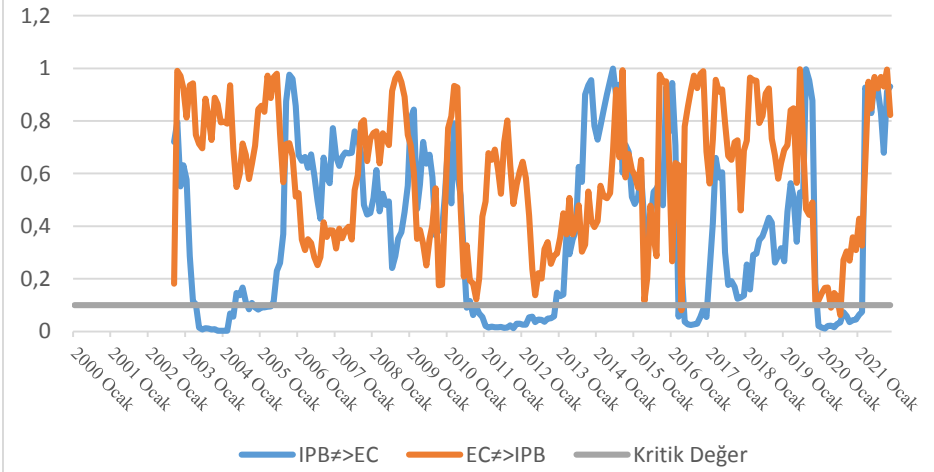
CO2 - IPB Negatif İlişki

EC - IPB Pozitif İlişki

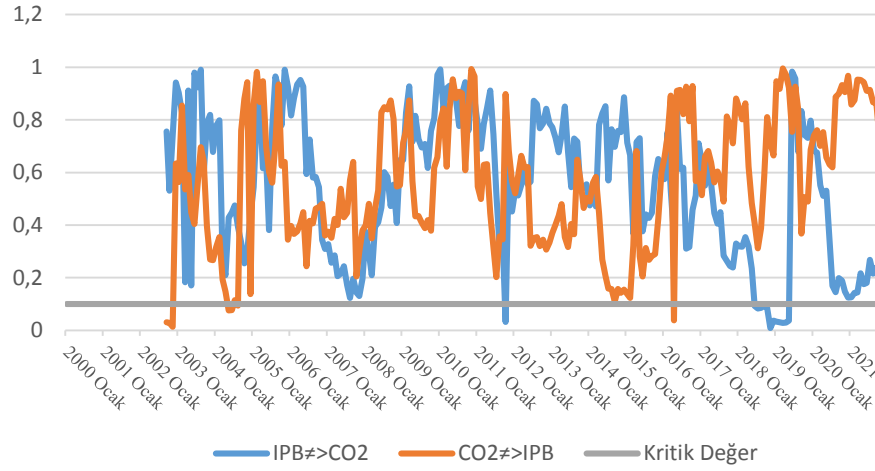

EC - IPB Negatif İlişki

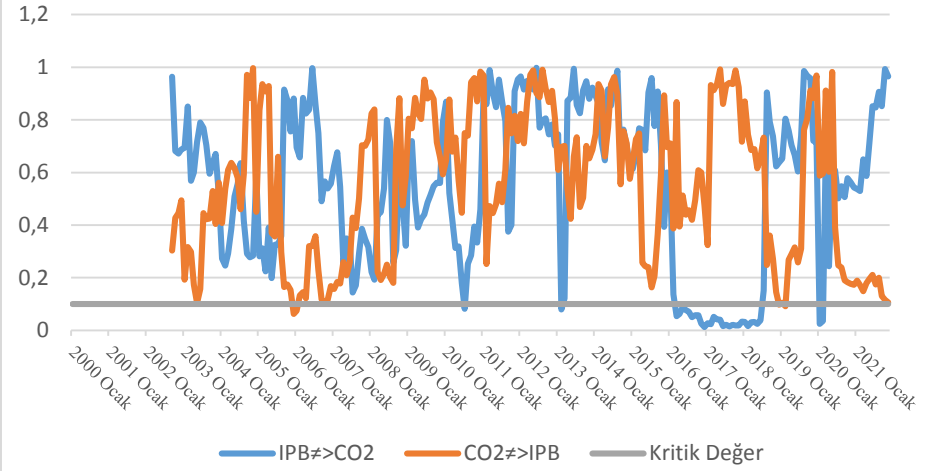

Sanayi

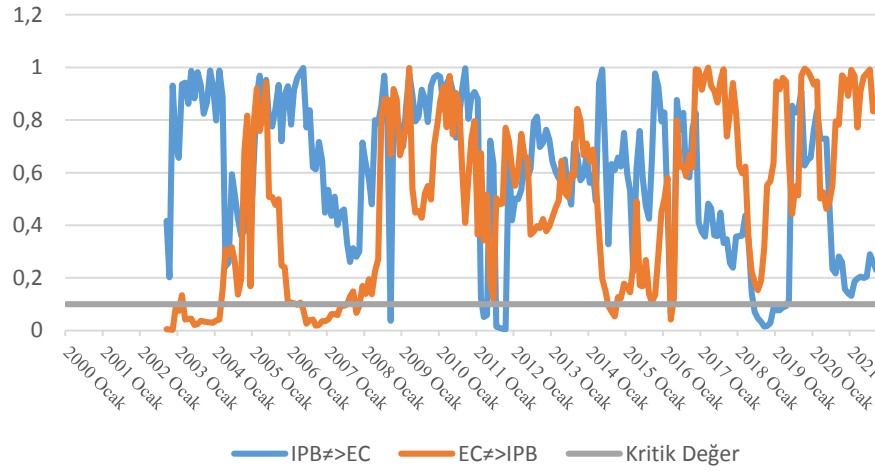
CO2 - IPB Pozitif İlişki

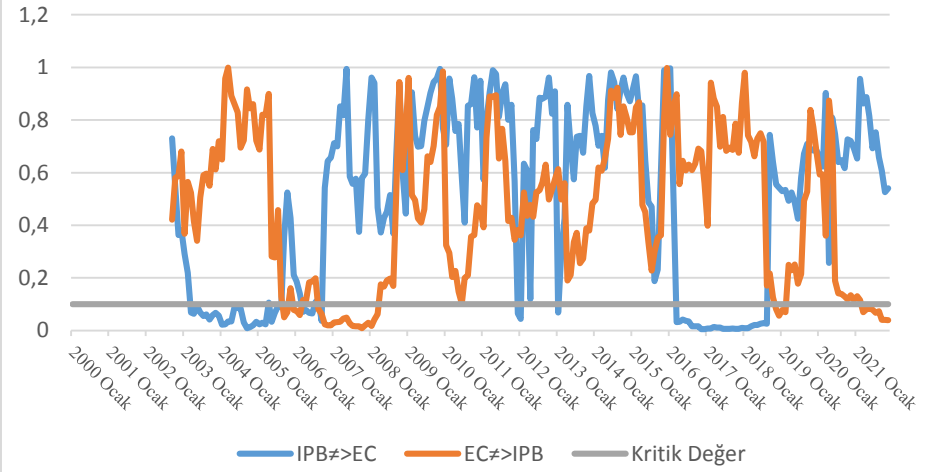
CO2 - IPB Negatif İlişki

EC - IPB Pozitif İlişki

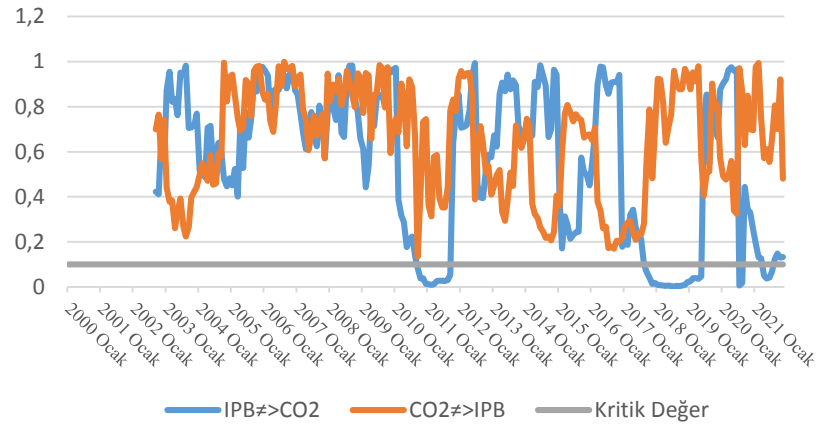

EC - IPB Negatif İlişki

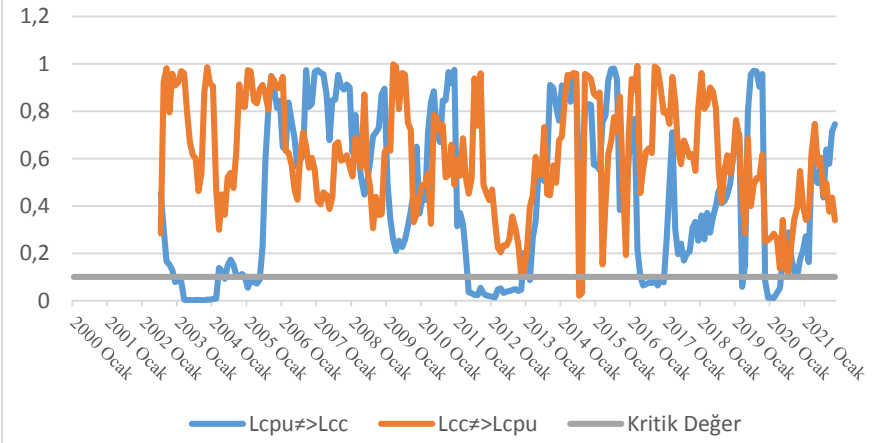

Ticari

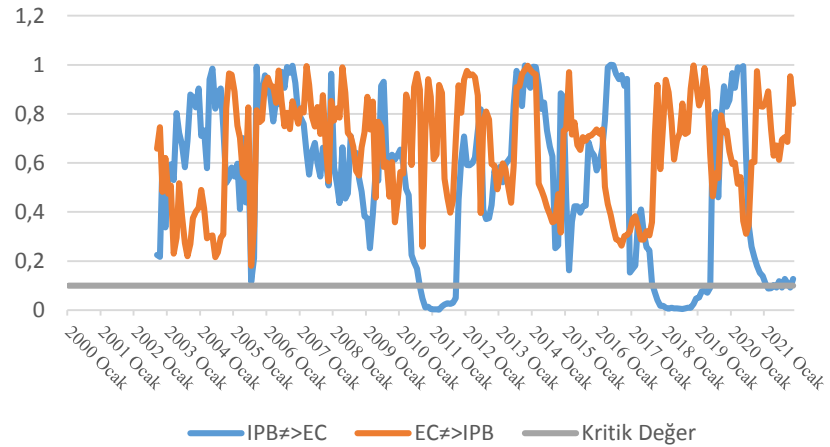
CO2 - IPB Pozitif İlişki

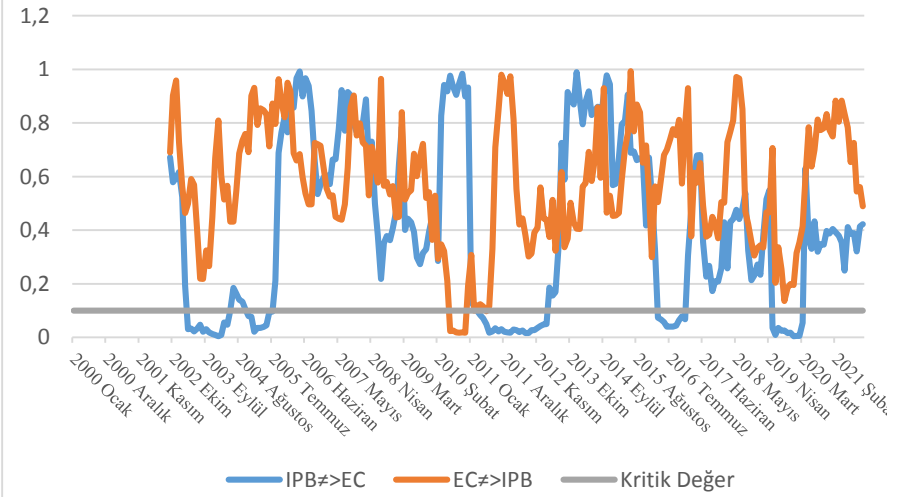
CO2 - IPB Negatif İlişki

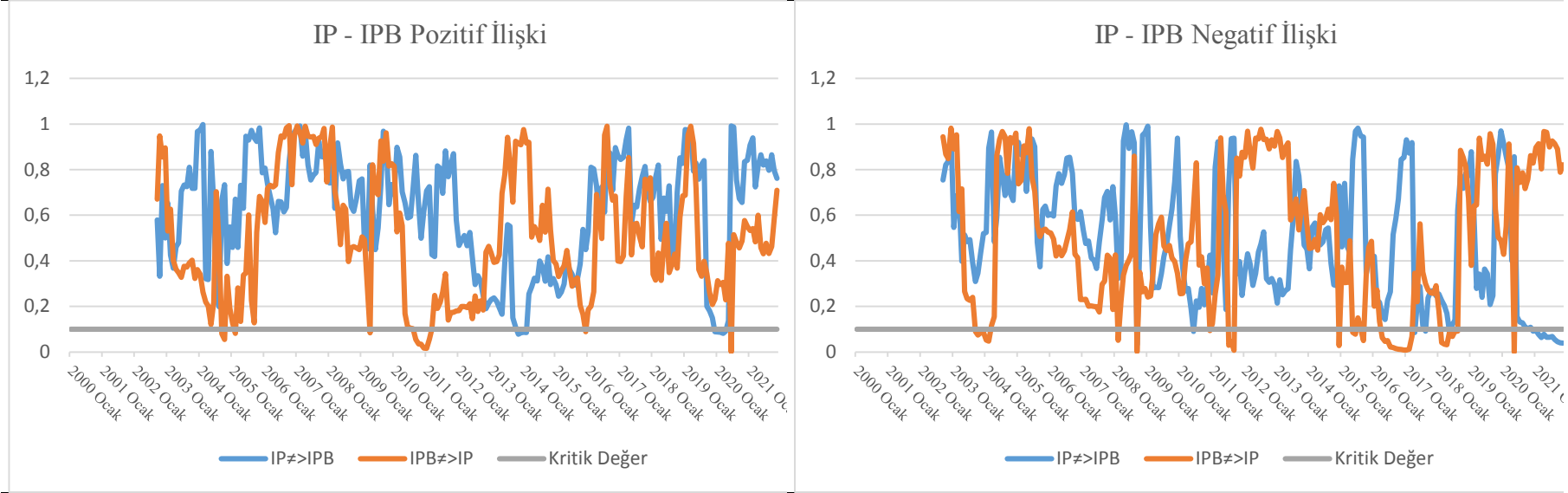
EC - IPB Pozitif İlişki

EC - IPB Negatif İlişki

Tüm Sektör

Not: ≠ notasyonu "birincisi ikincisinin nedeni değildir" hipotezini göstermektedir

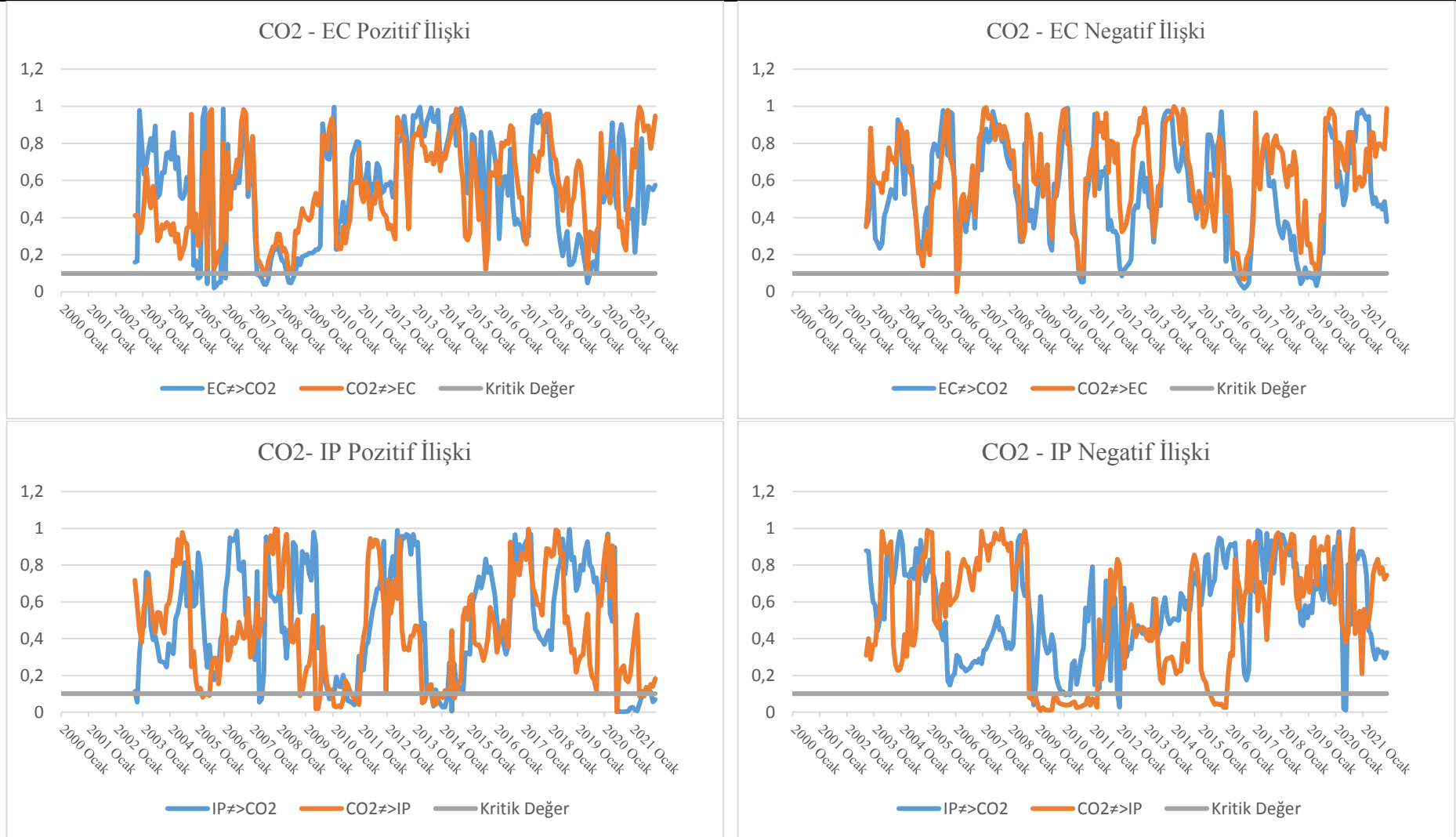
4. Sonuç

ABD’de 2000M1-2021M11 döneminde sektörler göre CO2 emisyonu ile IPB endeksi, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki asimetrik nedensellik ve zamanla değişen nedensellik analiz yardımıyla incelenmiştir. Asimetrik nedensellik test sonucuna göre, elektrik sektörü ve sanayi sektöründe IPB’den CO2 emisyonu ve enerji tüketimine, ticari sektörde ise enerji tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu ilişkinin yönü elektrik sektöründe IPB’deki negatif şoktan hem CO2 emisyonu hem de enerji tüketiminde pozitif şoklara doğru, sanayi sektöründe ise IPB’deki gerek pozitif gerekse negatif şoklar hem CO2 emisyonu hem de enerji tüketiminde pozitif şoklara doğru şeklindedir. Ticari sektörde bu ilişkinin yönü IPB’deki negatif şoklardan enerji tüketimindeki pozitif şoklara doğrudur.

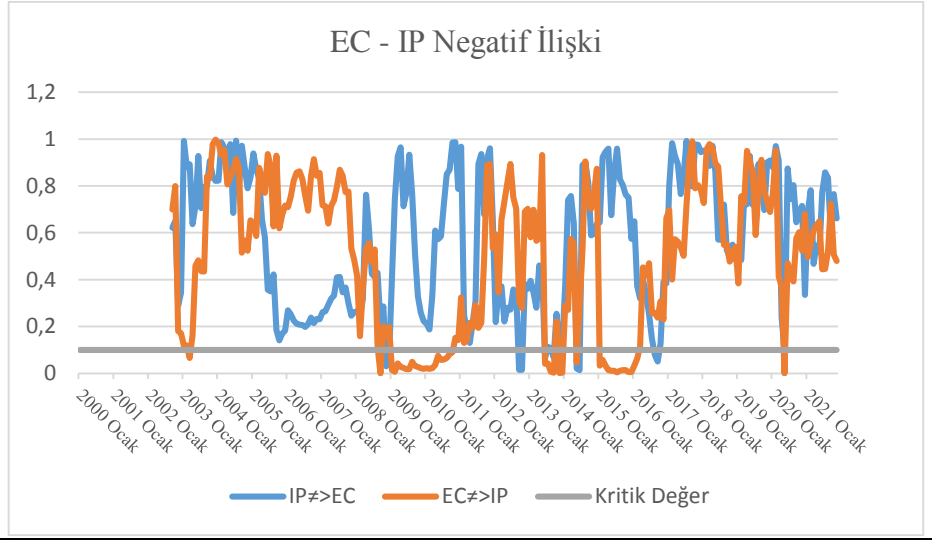
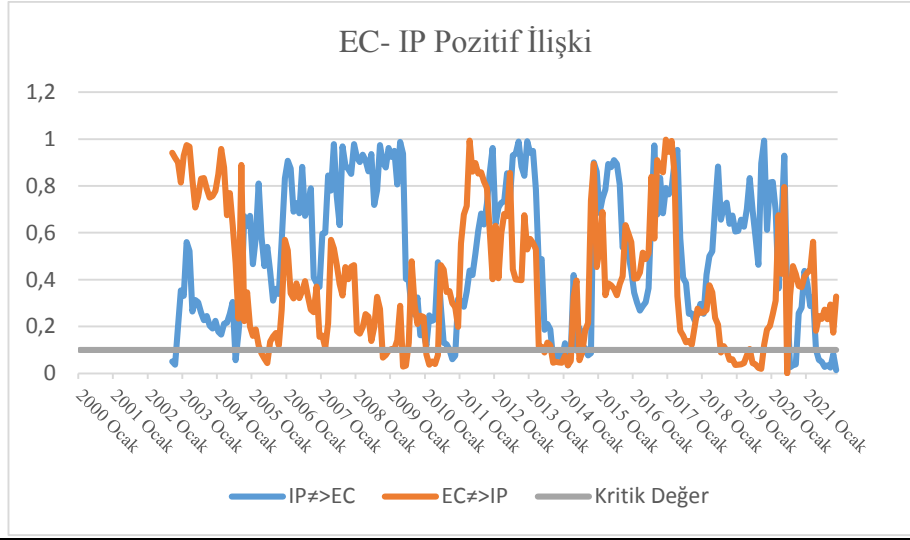
Çalışmada yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin istikrarlı olup olmamasına yönelik yapılan zamanla değişen nedensellik sonuçlarına göre IPB’nin tüm sektörlerde diğer değişkenler arasında ilişkiye sahip olduğunu ve bu nedenden dolayı ABD’deki elektrik, konut, sanayi ve ticari sektörlerindeki CO2 emisyonunun enerji tüketimi açısından önemli bir değişken olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca analiz sonucuna göre İklim politikası belirsizliğindeki artışın sektörlerde CO2 emisyonunu, enerji tüketimini olumsuz etkileyeceğini ve bu durumun ise çevre sorunun artmasına, aksi durumda ise çevre sorunun azalmasına neden olacağını söyleyebiliriz. Bu kapsamda politika yapıcı ve uygulayıcıların iklim politikası belirsizliğini azaltmaya yönelik politikalar uygulaması gerekmektedir. Dolayısıyla dünyanın en yüksek ikinci CO2 emisyon değerine sahip olan ABD’de ise iklim değişikliğine yönelik olarak farkındalığın artırılması diğer bir deyişle iklim politikası belirsizliğinin azaltılması ve Kyoto protokolü çerçevesinde yapılacak olan muhtemel iklim politikası değişikliği, gerek diğer ülkelere ait iklim politikası üzerinde gerekse Dünya sera gazı sorunu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacaktır. ABD ve diğer ülkeleri CO2 emisyonunu en fazla etkileyen fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerji kullanımına yönlendirmek veya teşvik etmek iklim değişikliğine yönelik olarak farkındalığın artırılmasına neden olacaktır. İklim değişikliğine yönelik farkındalığın artırılması konusunda, üretim ve tüketimde daha fazla enerji tasarrufu sağlayan veya yenilenebilir enerji tüketen ürünlere yönelik bilgilendirmeler yapılabilir. Örneğin, üretimde enerji kaynağı olarak kömür santrali kullanımı yerine elektrik santrali kullanımına veya kara taşımacılığında fosil yakıtlı araçlar yerine elektrikli araçların kullanılmasına yönelik vergi indirimi veya teşvikler verilebilir. Toplum bireysel araç kullanımı yerine toplu taşıma veya bisiklet kullanımına yönlendirilebilir. Böylelikle insan faaliyetlerinden kaynaklanan karbon ayak izi ve dolayısıyla CO2 emisyonu azaltılmış olacaktır

Ek Şekil 2. Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Sonuçları (Diğer)

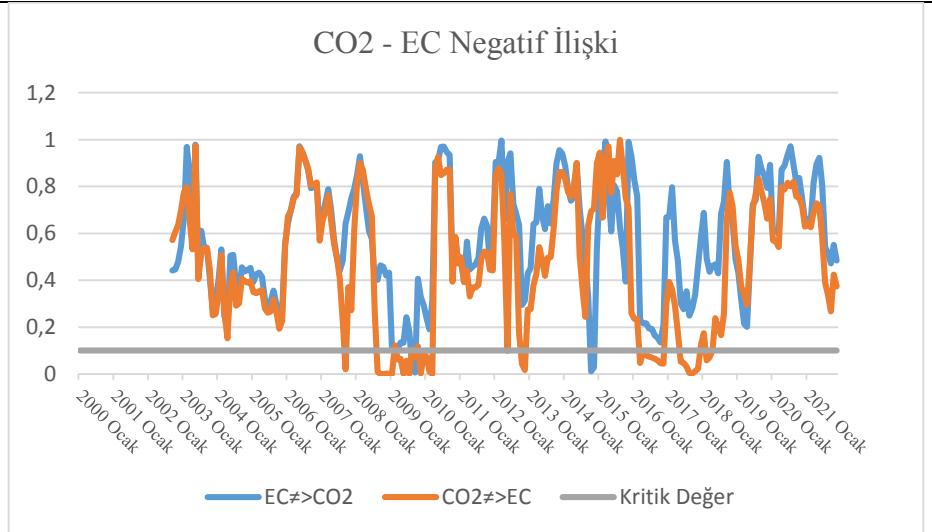
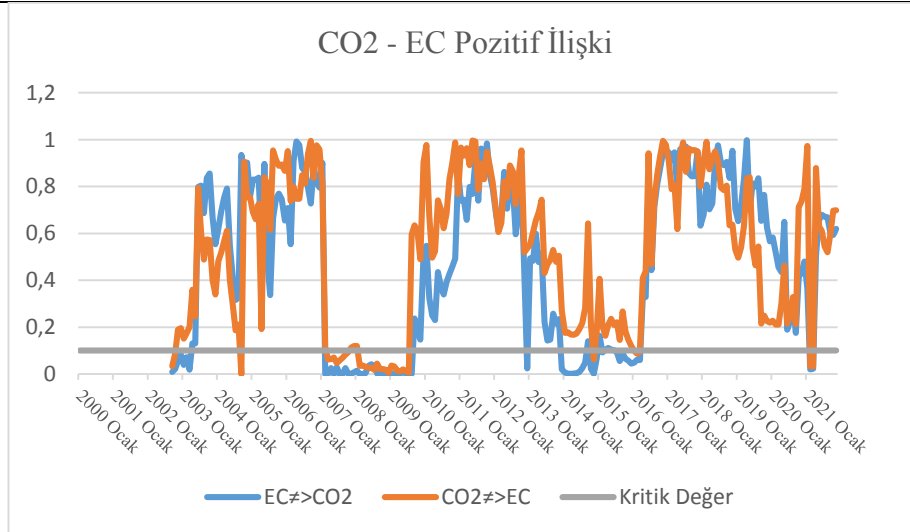
Elektrik

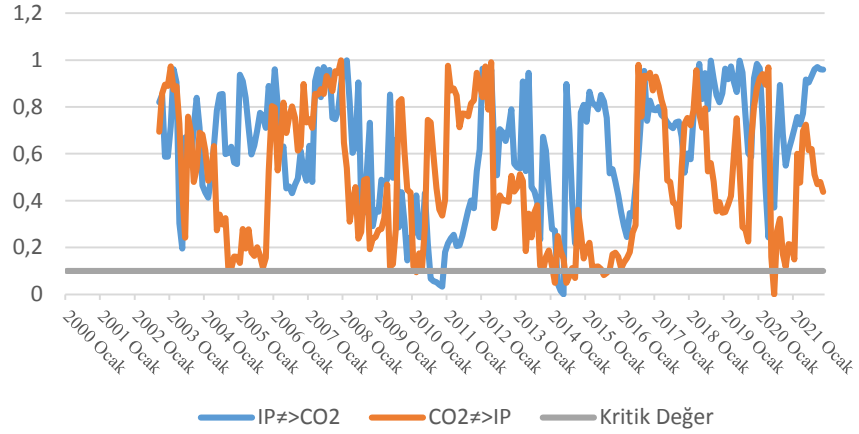

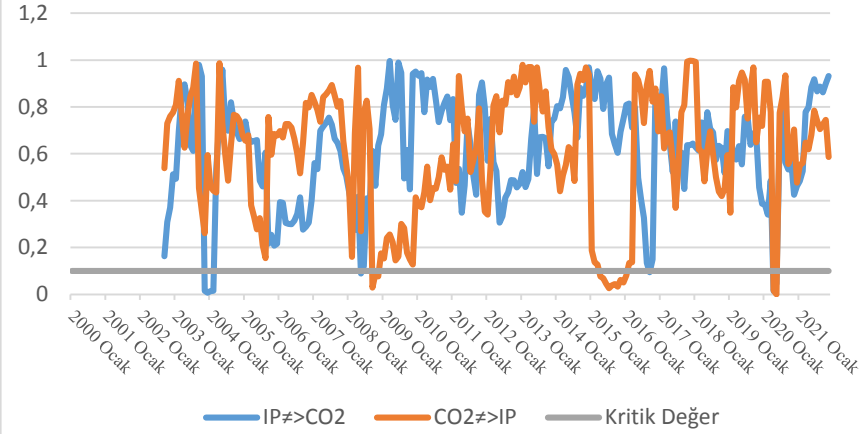
Konut

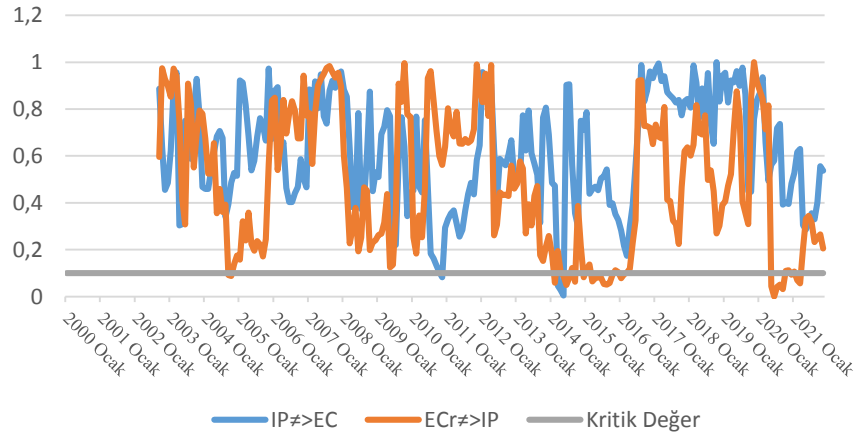
CO2 - IP Pozitif İlişki

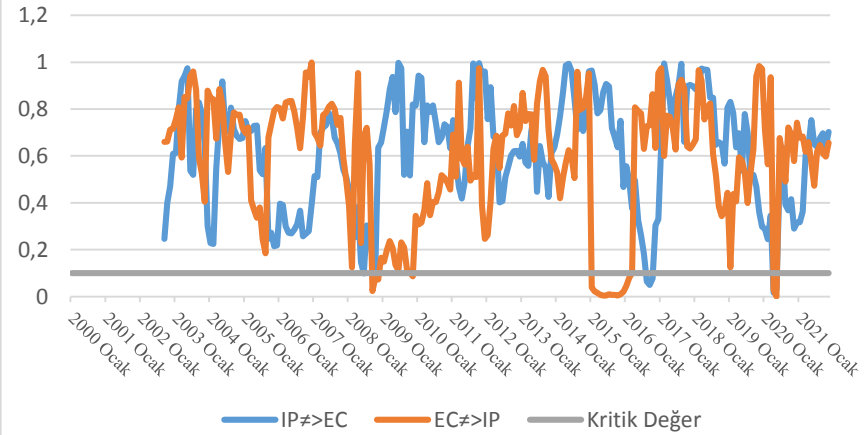
CO2 - IP Negatif İlişki

EC - IP Pozitif İlişki

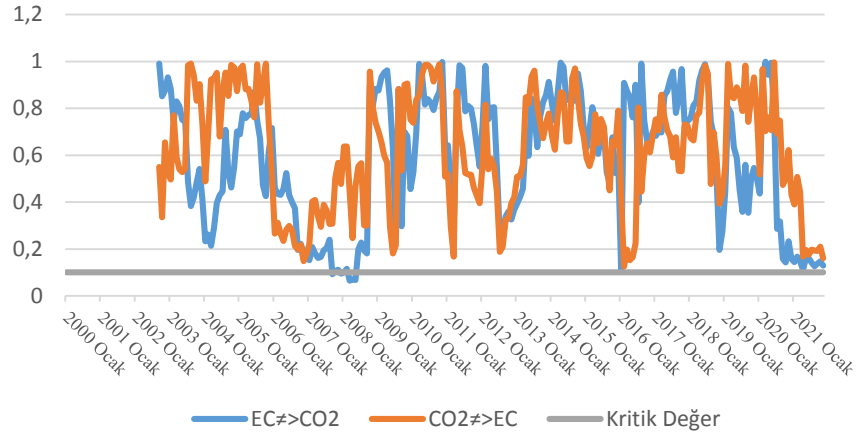

EC - IP Negatif İlişki

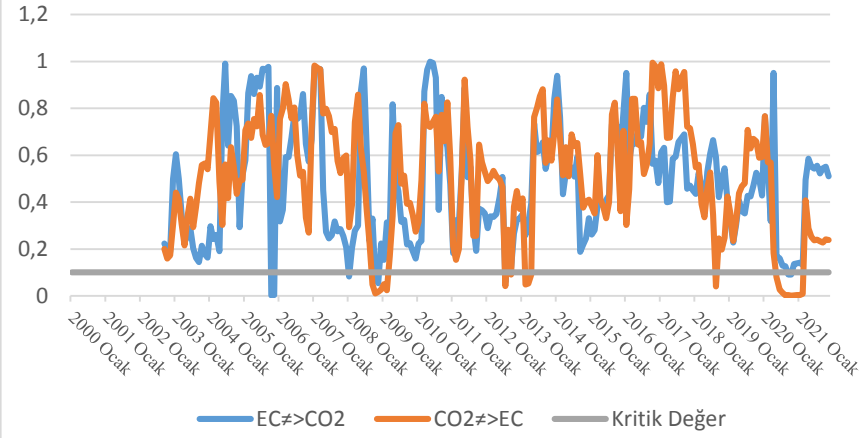

Sanayi

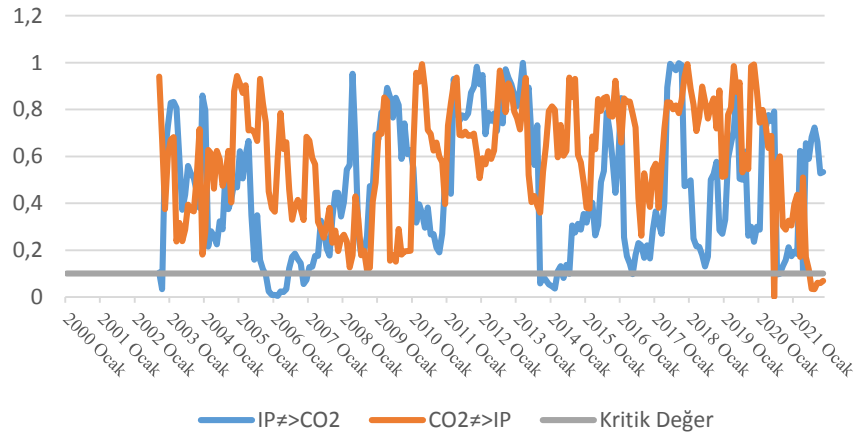
CO2 - EC Pozitif İlişki

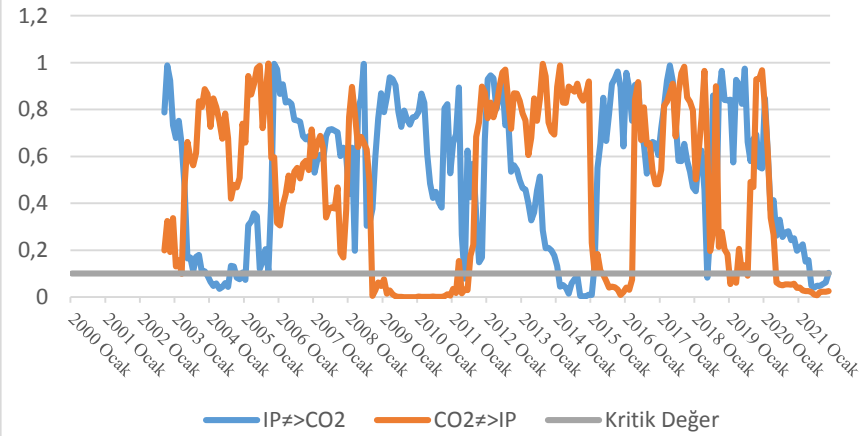
CO2 - EC Negatif İlişki

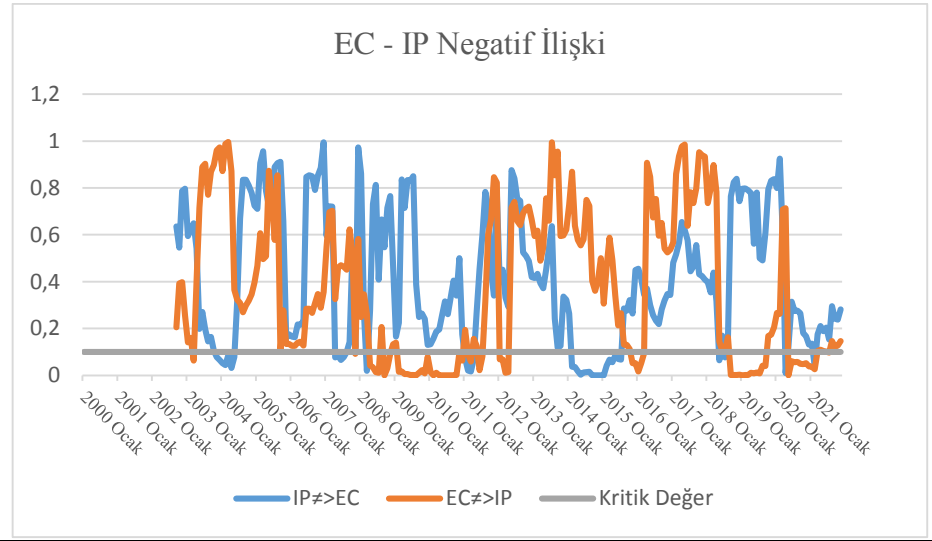
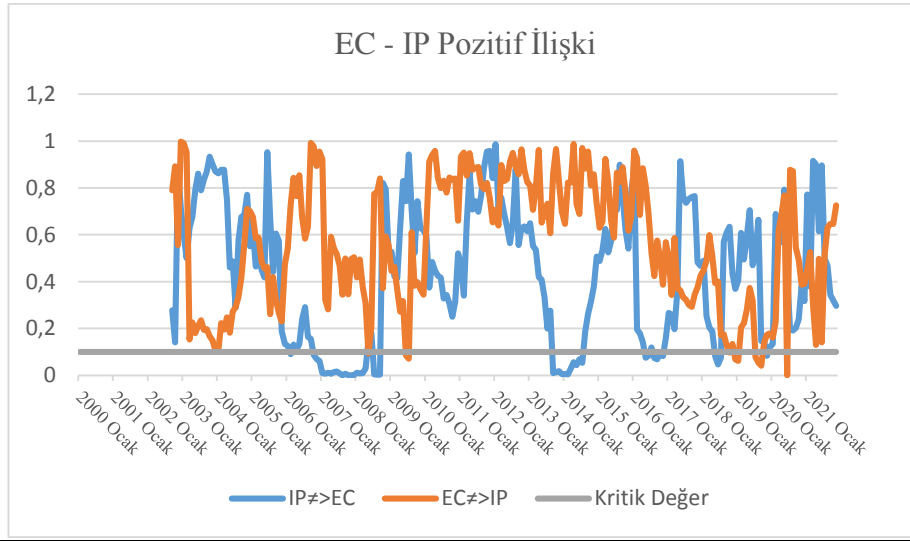

CO2 - IP Pozitif İlişki

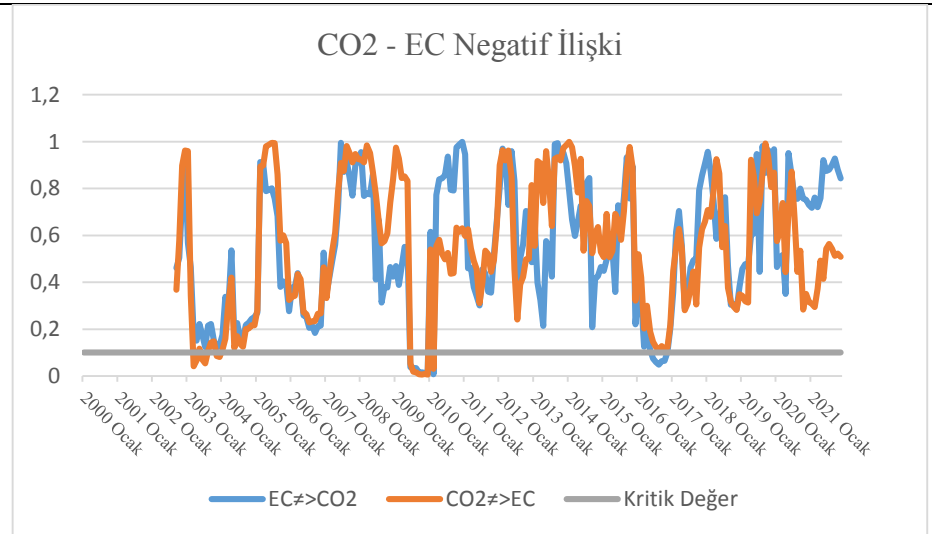
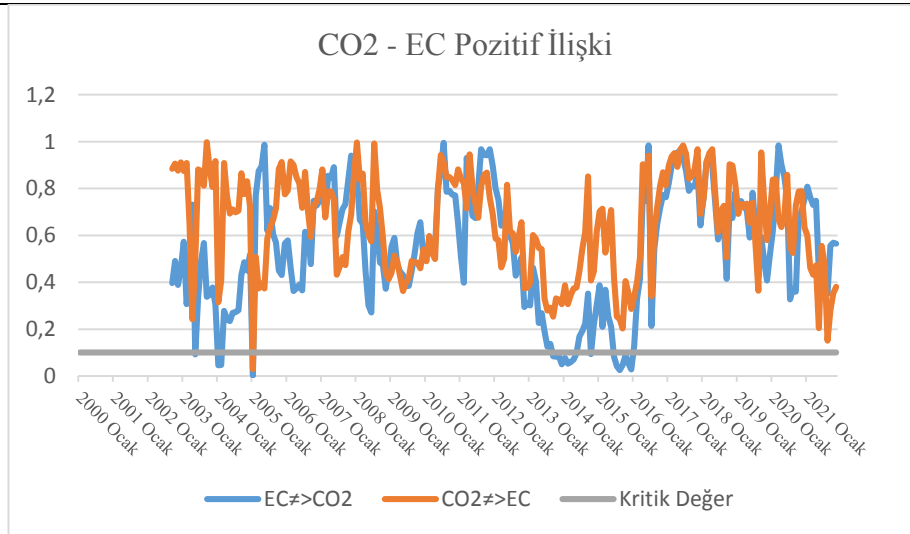

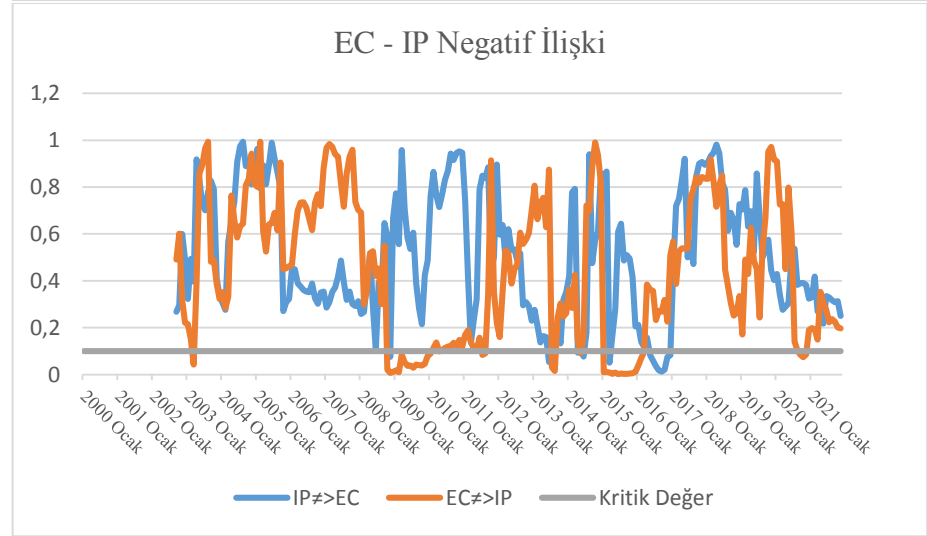
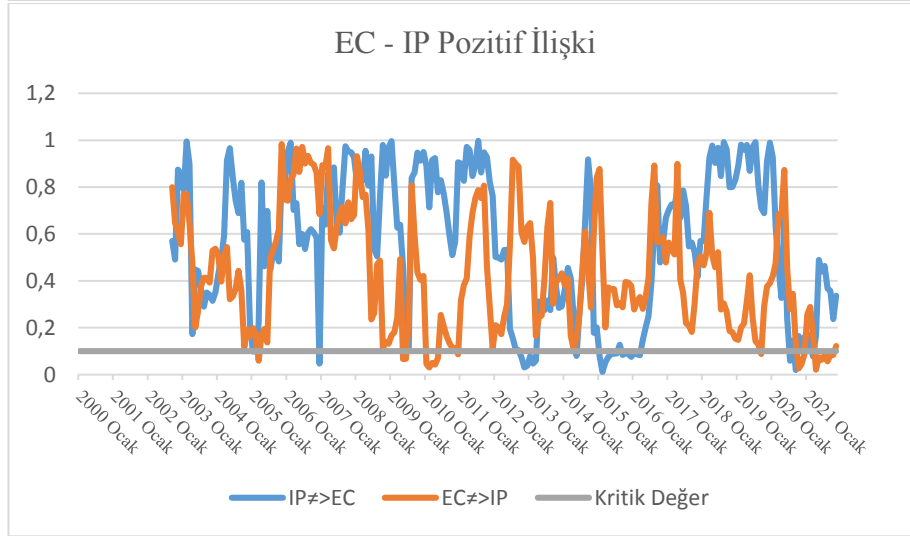
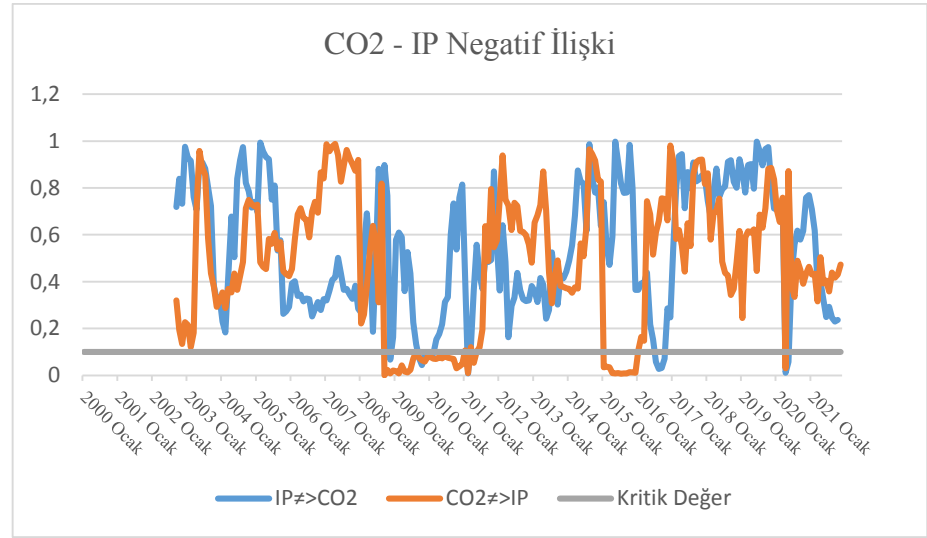
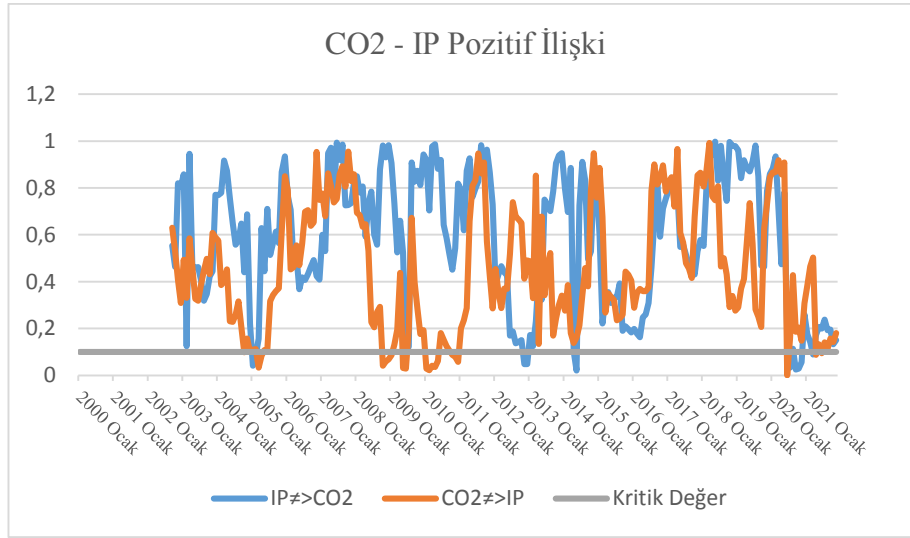
CO2 - IP Negatif İlişki

Ticari

Not: ≠ notasyonu "birincisi ikincisinin nedeni değildir" hipotezini göstermektedir

EK Tablo 2. Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Tarihleri

		Elektrik
	CO2 ⇒ EC	2.Tem; 2.Ağu
	EC ⇒ CO2	5.Oca; 5.Şub; 5.May; 5.Ağu; 5.Eyl; 5.Eki; 5.Kas; 6.Oca; 7.Mar; 7.Nis; 7.May; 7.Haz; 7.Tem; 7.Ağu; 8.May; 8.Haz; 8.Tem; 19.May; 19.Haz
	CO2 ⇒ IPB	YOK
	IPB ⇒ CO2	10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 11.Mar; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 15.Ağu; 16.Oca; 17.Eyl; 17.Eki; 17.Kas; 17.Ara; 18.Oca; 18.Şub; 18.Mar; 18.Nis; 18.May; 18.Haz; 18.Tem; 18.Ağu; 18.Eyl; 18.Eki; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar; 19.Nis; 19.May
	CO2 ⇒ IP	5.Mar; 5.Nis; 5.Haz; 8.Eki; 9.May; 9.Haz; 9.Tem; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 10.Nis; 10.May; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 13.Nis; 13.May; 13.Eyl; 13.Eki; 13.Kas; 13.Ara; 14.Oca; 14.Haz; 20.Haz; 21.Nis; 21.Haz
Pozitif	IP ⇒ CO2	2.Eki; 7.Nis; 7.May; 9.Kas; 10.Tem; 10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 13.Eyl; 13.Kas; 13.Ara; 14.Oca; 14.Şub; 14.Mar; 14.May; 20.Haz; 20.Tem; 20.Ağu; 20.Eyl; 20.Eki; 20.Kas; 20.Ara; 21.Oca; 21.Şub; 21.Mar; 21.Nis; 21.May; 21.Haz; 21.Eki; 21.Kas
	EC ⇒ IP	5.Nis; 5.May; 5.Haz; 8.Eki; 8.Haz; 8.Kas; 8.Ara; 9.May; 9.Haz; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 10.Nis; 10.May; 13.Haz; 13.Eyl; 13.Eki; 13.Kas; 13.Ara; 14.Oca; 14.Şub; 14.Mar; 14.Haz; 14.Tem; 18.Tem; 18.Eyl; 18.Eki; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar; 19.Nis; 19.Haz; 19.Tem; 19.Ağu; 19.Eyl; 20.Haz
	IP ⇒ EC	2.Eyl; 2.Eki; 4.Tem; 10.Eki; 10.Kas; 13.Eyl; 13.Eki; 13.Kas; 13.Ara; 14.Şub; 14.Mar; 14.May; 14.Tem; 14.Eyl; 14.Eki; 20.Tem; 20.Ağu; 20.Eyl; 21.May; 21.Haz; 21.Tem; 21.Ağu; 21.Eyl; 21.Eki; 21.Kas
	EC ⇒ IPB	13. May
	IPB ⇒ EC	10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 11.Mar; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 17.Eki; 17.Kas; 17.Ara; 18.Oca; 18.Şub; 18.Mar; 18.Nis; 18.May; 18.Haz; 18.Tem; 18.Ağu; 18.Eyl; 18.Eki; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub
	IPB ⇒ IP¹²	4.Eyl; 4.Eki; 5.Şub; 9.Nis; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 15.Ara; 20.Haz
	IP ⇒ IPB	13.Kas; 13.Ara; 14.Oca; 14.Şub; 19.Ara; 20.Oca; 20.Şub; 20.Mar; 20.Nis
	CO2 ⇒ EC	10.Haz; 16.May; 16.Haz; 19.Şub
	EC ⇒ CO2	10.May; 10.Haz; 10.Tem; 11.Ara; 16.Mar; 16.Nis; 16.May; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 18.Tem; 18.Ağu; 18.Eki; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar
	CO2 ⇒ IPB	2.Eyl; 13.Şub; 13.Mar
	IPB ⇒ CO2	2.Kas; 2.Ara; 3.Oca; 3.Şub; 3.Mar; 3.Nis; 3.May; 3.Haz; 3.Tem; 3.Ağu; 3.Eyl; 3.Eki; 3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 4.Mar; 4.Nis; 4.May; 8.Haz; 8.Tem; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 11.Eki; 11.Kas; 11.Ara; 12.Oca; 12.Şub; 12.Mar; 12.Nis; 12.May; 12.Haz; 12.Tem; 12.Ağu; 12.Eyl; 12.Eki; 12.Kas; 19.Haz; 20.Oca; 20.Şub
	CO2 ⇒ IP	8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 8.Ara; 9.Oca; 9.Şub; 9.Mar; 9.Nis; 9.May; 9.Haz; 9.Tem; 9.Ağu; 9.Eyl; 9.Eki; 9.Kas; 9.Ara; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 10.Nis; 10.May; 10.Haz; 10.Tem; 10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 11.Mar; 15.May; 15.Haz; 15.Tem; 15.Ağu; 15.Eyl; 15.Eki; 15.Kas; 15.Ara
Negatif	IP ⇒ CO2	8.Kas; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 12.Oca; 20.Nis; 20.May
	EC ⇒ IP	3.Mar; 8.Eyl; 9.Oca; 9.Şub; 9.Mar; 9.Nis; 9.May; 9.Haz; 9.Tem; 9.Ağu; 9.Eyl; 9.Eki; 9.Kas; 9.Ara; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 10.Nis; 10.May; 10.Haz; 10.Tem; 10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 13.Haz; 13.Tem; 13.Ağu; 13.Eyl; 13.Kas; 13.Ara; 14.May; 15.Oca; 15.Şub; 15.Mar; 15.Nis; 15.May; 15.Haz; 15.Tem; 15.Ağu; 15.Eyl; 15.Eki; 15.Kas; 15.Ara; 16.Oca; 16.Şub; 20.May
	IP ⇒ EC	8.Kas; 8.Ara; 12.Eyl; 12.Eki; 13.Haz; 13.Eyl; 13.Kas; 14.May; 14.Haz; 16.Ağu; 16.Eyl
	EC ⇒ IPB	9.Tem; 9.Eki; 9.Kas; 9.Ara; 10.Haz; 10.Eyl; 10.Eki
	IPB ⇒ EC	2.Kas; 2.Ara; 3.Oca; 3.Şub; 3.Mar; 3.Nis; 3.May; 3.Haz; 3.Tem; 3.Ağu; 3.Eyl; 3.Eki; 3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 4.Mar; 4.Nis; 4.May; 8.May; 8.Haz; 8.Tem; 8.Ağu; 8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 8.Ara; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 11.Eki; 11.Ara; 12.Oca; 12.Şub; 12.Mar; 12.May; 12.Haz; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 19.May; 19.Haz; 19.Tem; 19.Ağu; 19.Eyl; 19.Kas; 19.Ara; 20.Oca; 20.Şub; 20.Mar; 20.Nisan
	IPB ⇒ IP	3.Eyl; 3.Eki; 3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 8.Şub; 8.Eyl; 10.Ara; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 14.Ara; 15.May; 15.Haz; 15.Eyl; 16.Nis; 16.May; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 16.Kas; 16.Ara; 17.Oca; 17.Şub; 17.Mar; 18.Şub; 18.Mar; 18.Nis; 18.May; 18.Haz; 18.Tem; 18.Ağu; 20.May
	IP ⇒ IPB	8.Eyl; 10.Haz; 17.Nis; 17.Ağu; 18.May; 20.Ara; 21.Oca; 21.Şub; 21.Mar; 21.Nis; 21.May; 21.Haz; 21.Tem; 21.Ağu; 21.Eyl; 21.Eki; 21.Kas
		Konut
Pozitif	CO2 ⇒ EC	2.Eyl; 2.Eki; 4.Eyl; 7.Mar; 7.Nis; 7.May; 7.Haz; 7.Tem; 7.Ağu; 7.Eyl; 7.Eki; 8.Şub; 8.Mar; 8.Nis; 8.May; 8.Haz; 8.Tem; 8.Ağu; 8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 8.Ara; 9.Oca; 9.Şub; 9.Mar; 9.Nis; 9.May; 9.Haz; 9.Tem; 14.Kas; 16.Oca; 16.Şub; 16.Mar; 21.Şub; 21.Mar

¹² İklim Politikası Belirsizliği ile Ekonomik Büyüme arasındaki ilişki tüm sektörleri temsil etmektedir.

	EC ≠ CO2	2.Eyl; 2.Eki; 2.Kas; 2.Ara; 3.Oca; 3.Şub; 3.Mar; 7.Şub; 7.Mar; 7.Nis; 7.May; 7.Haz; 7.Tem; 7.Ağu; 7.Eyl; 7.Eki; 7.Kas; 7.Ara; 8.Oca; 8.Şub; 8.Mar; 8.Nis; 8.May; 8.Haz; 8.Tem; 8.Ağu; 8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 8.Ara; 9.Oca; 9.Şub; 9.Mar; 9.Nis; 9.May; 9.Haz; 9.Tem; 9.Ağu; 12.Ara; 13.Ara; 14.Oca; 14.Şub; 14.Mar; 14.Nis; 14.May; 14.Haz; 14.Tem; 14.Ağu; 14.Eki; 14.Kas; 14.Ara; 15.Şub; 15.Tem; 15.Ağu; 15.Eyl; 15.Eki; 15.Kas; 15.Ara; 16.Oca; 16.Şub; 16.Mar; 21.Şub; 21.Mar
	CO2 ≠ IPB	2.Eyl
	IPB ≠ CO2	3.Nis; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 11.Mar; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 16.Ara; 17.Şub; 17.Haz; 17.Ağu; 17.Eyl; 17.Eki; 17.Kas; 17.Ara; 18.Oca; 18.Şub; 18.Mar; 18.Nis; 18.May; 18.Haz; 18.Tem; 18.Ağu; 18.Eyl; 18.Eki; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar; 19.Nis; 19.May
	CO2 ≠ IP	10.Şub; 14.Şub; 14.Haz; 14.Tem; 14.Eyl; 15.Tem; 15.Ağu; 20.Haz
	IP ≠ CO2	10.Tem; 10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 14.Mar; 14.Nis; 14.May
	EC ≠ IP	4.Eyl; 4.Eki; 14.Şub; 14.May; 14.Haz; 14.Tem; 14.Eyl; 14.Ara; 15.Mar; 15.Nis; 15.May; 15.Haz; 15.Tem; 15.Ağu; 15.Eyl; 15.Eki; 16.Oca; 16.Şub; 20.May; 20.Haz; 20.Tem; 20.Ağu; 20.Eyl; 20.Ara; 21.Şub; 21.Mar
	IP ≠ EC	10.Kas; 14.Mar; 14.Nis; 14.May
	EC ≠ IPB	2.Eyl
	IPB ≠ EC	10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 11.Mar; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 17.Ağu; 17.Eyl; 17.Eki; 17.Kas; 17.Ara; 18.Oca; 18.Şub; 18.Mar; 18.Nis; 18.May; 18.Haz; 18.Tem; 18.Ağu; 18.Eyl; 18.Eki; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar; 19.Nis; 19.May
	CO2 ≠ EC	7.Eyl; 8.Ağu; 8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 8.Ara; 9.Oca; 9.Mar; 9.Nis; 9.May; 9.Haz; 9.Tem; 9.Eyl; 9.Kas; 9.Ara; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 12.May; 12.Eki; 12.Kas; 16.Mar; 16.Nis; 16.May; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 16.Kas; 17.May; 17.Haz; 17.Tem; 17.Ağu; 17.Eyl; 17.Eki; 17.Kas; 18.Şub; 18.Mar; 18.Nis
	EC ≠ CO2	9.Ağu; 9.Eyl; 14.Eki; 14.Kas
	CO2 ≠ IPB	15.Nis; 15.Ağu; 15.Eyl
	IPB ≠ CO2	3.Mar; 3.Nis; 3.May; 3.Haz; 3.Tem; 3.Ağu; 3.Eyl; 3.Eki; 3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 4.Mar; 4.Nis; 4.Ağu; 4.Eyl; 4.Eki; 4.Kas; 4.Ara; 5.Oca; 5.Şub; 5.Mar; 5.Nis; 5.May; 10.Tem; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 11.Mar; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 11.Eki; 11.Kas; 11.Ara; 12.Oca; 12.Şub; 12.Mar; 12.Nis; 12.May; 12.Haz; 12.Tem; 12.Ağu; 12.Eyl; 12.Eki; 12.Kas; 16.May; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 16.Ara; 20.Oca; 20.Şub; 20.Mar; 20.Nis; 20.May
Negatif	CO2 ≠ IP	8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 15.Nis; 15.May; 15.Haz; 15.Tem; 15.Ağu; 15.Eyl; 15.Eki; 15.Kas; 15.Ara; 16.Oca; 20.Nis; 20.May
	IP ≠ CO2	3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 8.May; 16.Eyl; 20.Nis; 20.May
	EC ≠ IP	8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 9.Kas; 15.Oca; 15.Şub; 15.Mar; 15.Nis; 15.May; 15.Haz; 15.Tem; 15.Ağu; 15.Eyl; 15.Eki; 15.Kas; 15.Ara; 16.Oca; 16.Şub; 20.Nis; 20.May
	IP ≠ EC	8.Haz; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 20.Nis; 20.May
	EC ≠ IPB	16.Nis; 20.Nis; 20.Tem
	IPB ≠ EC	3.May; 3.Haz; 3.Tem; 3.Ağu; 3.Eyl; 3.Eki; 3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 4.Mar; 4.Nis; 4.Eyl; 4.Kas; 4.Ara; 5.Oca; 5.Şub; 5.Mar; 5.Nis; 10.Tem; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 11.Mar; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 11.Eki; 11.Kas; 11.Ara; 12.Oca; 12.Şub; 12.Mar; 12.Nis; 12.May; 12.Haz; 12.Tem; 12.Ağu; 12.Eyl; 12.Eki; 12.Kas; 16.Mar; 16.May; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 16.Kas; 16.Ara; 19.Ara; 20.Oca; 20.Şub; 20.Mar; 20.Nis; 20.May; 20.Haz; 20.Tem; 20.Ağu; 20.Eyl; 20.Eki; 20.Kas; 20.Ara; 21.Oca; 21.Şub
Sanayi		
	CO2 ≠ EC	YOK
	EC ≠ CO2	7.Eyl; 7.Ara; 8.Mar; 8.Nis; 8.May
	CO2 ≠ IPB	2.Eyl; 2.Eki; 2.Kas; 4.May; 4.Haz; 4.Ağu; 16.Nis
	IPB ≠ CO2	11.Eki; 18.Haz; 18.Tem; 18.Ağu; 18.Eyl; 18.Eki; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar; 19.Nis; 19.May
	CO2 ≠ IP	20.Haz; 21.Tem; 21.Ağu; 21.Eyl; 21.Eki; 21.Kas
Pozitif	IP ≠ CO2	2.Eki; 5.Eki; 5.Kas; 5.Ara; 6.Oca; 6.Şub; 6.Mar; 6.Nis; 6.May; 6.Kas; 6.Ara; 13.Eyl; 13.Eki; 13.Kas; 13.Ara; 14.Oca; 14.Şub; 14.May; 14.Tem; 16.May; 20.Tem; 20.Ağu
	EC ≠ IP	8.May; 9.Haz; 9.Tem; 18.Eki; 18.Ara; 19.Oca; 19.Tem; 19.Ağu; 19.Eyl; 20.Haz
	IP ≠ EC	6.Şub; 6.Eki; 6.Kas; 6.Ara; 7.Oca; 7.Şub; 7.Mar; 7.Nis; 7.May; 7.Haz; 7.Tem; 7.Ağu; 7.Eyl; 7.Eki; 7.Kas; 7.Ara; 8.Oca; 8.Şub; 8.Mar; 8.Nis; 8.Tem; 8.Ağu; 8.Eyl; 13.Eyl; 13.Eki; 13.Kas; 13.Ara; 14.Oca; 14.Şub; 14.Mar; 14.Nis; 14.May; 14.Haz; 14.Tem; 16.May; 16.Haz; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 16.Kas; 18.May; 18.Haz; 18.Tem; 19.Kas
	EC ≠ IPB	2.Eyl; 2.Eki; 2.Kas; 2.Ara; 3.Oca; 3.Mar; 3.Nis; 3.May; 3.Haz; 3.Tem; 3.Ağu; 3.Eyl; 3.Eki; 3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 6.Mar; 6.May; 6.Haz; 6.Tem; 6.Ağu; 6.Eyl; 6.Eki; 6.Kas; 6.Ara; 7.Oca; 7.Şub; 7.Mar; 7.Nis; 7.May; 7.Haz; 7.Tem; 7.Eki; 7.Kas; 14.Tem; 14.Ağu; 14.Eyl; 16.Mar
	IPB ≠ EC	8.Eyl; 11.Mar; 11.Nis; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 11.Eki; 16.Mar; 18.Haz; 18.Tem; 18.Ağu; 18.Eyl; 18.Eki; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar; 19.Nis
	CO2 ≠ EC	8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 8.Ara; 9.Oca; 9.Şub; 12.Tem; 12.Eyl; 13.Şub; 13.Mar; 13.Nis; 18.Ağu; 20.May; 20.Haz; 20.Tem; 20.Ağu; 20.Eyl; 20.Eki; 20.Kas; 20.Ara; 21.Oca; 21.Şub
	EC ≠ CO2	5.Eki; 5.Kas; 8.Oca; 8.Eki; 8.Kas; 12.Tem; 20.Eyl; 20.Eki
Negatif	CO2 ≠ IPB	5.Ara; 6.Oca; 18.Ara; 19.Şub
	IPB ≠ CO2	10.Tem; 13.Şub; 16.Mar; 16.Nis; 16.May; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 16.Kas; 16.Ara; 17.Oca; 17.Şub; 17.Mar; 17.Nis; 17.May; 17.Haz; 17.Tem; 17.Ağu; 17.Eyl; 17.Eki; 17.Kas; 17.Ara; 18.Oca; 18.Şub; 18.Mar; 18.Nis; 18.May; 18.Haz; 20.Oca; 20.Şub

	CO2 ⇒ IP	3.Mar; 8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 8.Ara; 9.Oca; 9.Şub; 9.Mar; 9.Nis; 9.May; 9.Haz; 9.Tem; 9.Ağu; 9.Eyl; 9.Eki; 9.Kas; 9.Ara; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 10.Nis; 10.May; 10.Haz; 10.Tem; 10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 15.May; 15.Haz; 15.Tem; 15.Ağu; 15.Eyl; 15.Eki; 15.Kas; 15.Ara; 16.Oca; 16.Şub; 16.Mar; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar; 19.Tem; 20.May; 20.Haz; 20.Tem; 20.Ağu; 20.Eyl; 20.Eki; 20.Kas; 20.Ara; 21.Oca; 21.Şub; 21.Mar; 21.Nis; 21.May; 21.Haz; 21.Tem; 21.Ağu; 21.Eyl; 21.Eki; 21.Kas
	IP ⇒ CO2	3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 4.Mar; 4.Nis; 4.May; 4.Haz; 4.Tem; 4.Eki; 4.Kas; 5.Oca; 11.May; 14.Şub; 14.Mar; 14.Nis; 14.May; 14.Haz; 14.Tem; 14.Ağu; 14.Eyl; 14.Eki; 14.Kas; 14.Ara; 15.Oca; 18.May; 21.May; 21.Haz; 21.Tem; 21.Ağu; 21.Eyl; 21.Eki
	EC ⇒ IP	3.Mar; 7.Kas; 8.Nis; 8.May; 8.Haz; 8.Tem; 8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 9.Şub; 9.Mar; 9.Nis; 9.May; 9.Haz; 9.Tem; 9.Ağu; 9.Eyl; 9.Eki; 9.Kas; 9.Ara; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 10.Nis; 10.May; 10.Haz; 10.Tem; 10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Şub; 11.Mar; 11.Haz; 11.Tem; 12.Oca; 12.Şub; 12.Mar; 12.Nis; 15.Kas; 15.Ara; 16.Oca; 16.Şub; 16.Mar; 18.Eyl; 18.Eki; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar; 19.Nis; 19.May; 19.Haz; 19.Tem; 19.Ağu; 19.Eyl; 20.May; 20.Haz; 20.Tem; 20.Ağu; 20.Eyl; 20.Eki; 20.Kas; 20.Ara; 21.Oca; 21.Şub; 21.Tem
	IP ⇒ EC	3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 4.Mar; 4.Nis; 4.May; 7.Nis; 7.May; 7.Haz; 7.Tem; 7.Ağu; 8.Mar; 11.Oca; 11.Şub; 11.Mar; 11.Nis; 14.Şub; 14.Mar; 14.Nis; 14.May; 14.Haz; 14.Tem; 14.Ağu; 14.Eyl; 14.Eki; 14.Kas; 14.Ara; 15.Oca; 15.Şub; 15.Mar; 15.Nis; 15.May; 15.Haz; 15.Tem; 18.May; 18.Tem; 20.Nis; 21.Şub
	EC ⇒ IPB	5.Eyl; 5.Eki; 5.Ara; 6.Oca; 6.Şub; 6.Ağu; 6.Eyl; 6.Eki; 6.Kas; 6.Ara; 7.Oca; 7.Şub; 7.Mar; 7.Nis; 7.May; 7.Haz; 7.Tem; 7.Ağu; 7.Eyl; 7.Eki; 7.Kas; 7.Ara; 8.Oca; 8.Şub; 8.Mar; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 21.Mar; 21.Nis; 21.May; 21.Haz; 21.Tem; 21.Ağu; 21.Eyl; 21.Eki; 21.Kas
	IPB ⇒ EC	3.Mar; 3.Nis; 3.May; 3.Haz; 3.Tem; 3.Ağu; 3.Eyl; 3.Eki; 3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 4.Mar; 4.Nis; 4.May; 4.Haz; 4.Tem; 4.Ağu; 4.Eyl; 4.Eki; 4.Kas; 4.Ara; 5.Oca; 5.Şub; 5.Mar; 5.May; 5.Haz; 5.Tem; 5.Ağu; 6.Mar; 6.Nis; 6.May; 6.Haz; 6.Eyl; 11.Ara; 12.Oca; 13.Oca; 16.Mar; 16.Nis; 16.May; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 16.Kas; 16.Ara; 17.Oca; 17.Şub; 17.Mar; 17.Nis; 17.May; 17.Haz; 17.Tem; 17.Ağu; 17.Eyl; 17.Eki; 17.Kas; 17.Ara; 18.Oca; 18.Şub; 18.Mar; 18.Nis; 18.May; 18.Haz; 18.Tem; 18.Ağu
Ticari		
	CO2 ⇒ EC	5.Oca
	EC ⇒ CO2	3.May; 4.Oca; 4.Şub; 5.Oca; 13.Eyl; 13.Eki; 13.Kas; 13.Ara; 14.Oca; 14.Şub; 14.Mar; 14.Nis; 14.May; 14.Eki; 15.Haz; 15.Tem; 15.Ağu; 15.Eyl; 15.Eki; 15.Kas; 15.Ara
	CO2 ⇒ IPB	YOK
	IPB ⇒ CO2	10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 11.Mar; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 17.Eyl; 17.Eki; 17.Kas; 17.Ara; 18.Oca; 18.Şub; 18.Mar; 18.Nis; 18.May; 18.Haz; 18.Tem; 18.Ağu; 18.Eyl; 18.Eki; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar; 19.Nis; 19.May; 20.Tem; 20.Ağu; 21.Nis; 21.May; 21.Haz; 21.Tem
Pozitif	CO2 ⇒ IP	4.Eki; 5.Mar; 5.Nis; 8.Eki; 8.Kas; 8.Ara; 9.Oca; 9.May; 9.Haz; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 10.Nis; 10.May; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 20.Haz; 21.Nis; 21.Haz
	IP ⇒ CO2	5.Oca; 5.Şub; 9.Haz; 12.Kas; 12.Ara; 14.May; 20.Tem; 20.Eyl; 20.Eki; 20.Kas; 21.Mar
	EC ⇒ IP	5.Mar; 9.May; 9.Haz; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 10.Nis; 10.May; 10.Ara; 19.Eyl; 20.Eki; 20.Kas; 20.Ara; 21.Nis; 21.May; 21.Haz; 21.Tem; 21.Ağu; 21.Eyl; 21.Eki
	IP ⇒ EC	5.Oca; 5.Şub; 6.Ara; 12.Eki; 12.Kas; 12.Ara; 13.Oca; 13.Şub; 13.Mar; 14.May; 15.Oca; 15.Şub; 15.Mar; 15.Nis; 15.May; 15.Haz; 15.Tem; 15.Eyl; 15.Eki; 15.Kas; 15.Ara; 16.Oca; 16.Şub; 16.Mar; 20.Tem; 20.Eyl; 21.Mar
	EC ⇒ IPB	YOK
	IPB ⇒ EC	10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Oca; 11.Şub; 11.Mar; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 17.Eyl; 17.Eki; 17.Kas; 17.Ara; 18.Oca; 18.Şub; 18.Mar; 18.Nis; 18.May; 18.Haz; 18.Tem; 18.Ağu; 18.Eyl; 18.Eki; 18.Kas; 18.Ara; 19.Oca; 19.Şub; 19.Mar; 19.Nis; 19.May; 21.Şub; 21.Mar; 21.May; 21.Tem; 21.Eki
	CO2 ⇒ EC	3.Mar; 3.Nis; 3.Haz; 3.Tem; 3.Kas; 3.Ara; 9.Haz; 9.Tem; 9.Ağu; 9.Eyl; 9.Eki; 9.Kas; 9.Ara; 10.Şub
	EC ⇒ CO2	9.Haz; 9.Tem; 9.Ağu; 9.Eyl; 9.Eki; 9.Kas; 9.Ara; 10.Şub; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki
	CO2 ⇒ IPB	YOK
	IPB ⇒ O2	3.Şub; 3.Mar; 3.Nis; 3.May; 3.Haz; 3.Tem; 3.Ağu; 3.Eyl; 3.Eki; 3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 4.Mar; 4.Nis; 4.May; 4.Kas; 4.Ara; 5.Oca; 5.Şub; 5.Mar; 5.Nis; 5.May; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 11.Eki; 11.Kas; 11.Ara; 12.Oca; 12.Şub; 12.Mar; 12.Nis; 12.May; 12.Haz; 12.Tem; 12.Ağu; 12.Eyl; 12.Eki; 12.Kas; 16.May; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 16.Ara; 19.Haz; 19.Kas; 19.Ara; 20.Oca; 20.Şub; 20.Mar; 20.Nis; 20.May
Negatif	CO2 ⇒ IP	8.Eyl; 8.Eki; 8.Kas; 8.Ara; 9.Oca; 9.Şub; 9.Mar; 9.Nis; 9.May; 9.Haz; 9.Tem; 9.Ağu; 9.Eyl; 9.Eki; 9.Kas; 9.Ara; 10.Oca; 10.Şub; 10.Mar; 10.Nis; 10.May; 10.Haz; 10.Tem; 10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 10.Ara; 11.Şub; 11.Nis; 15.Oca; 15.Şub; 15.Mar; 15.Nis; 15.May; 15.Haz; 15.Tem; 15.Ağu; 15.Eyl; 15.Eki; 15.Kas; 15.Ara; 20.Nis
	IP ⇒ CO2	8.Kas; 9.Eyl; 9.Eki; 9.Kas; 9.Ara; 10.Oca; 10.Şub; 11.Şub; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 20.Nis; 20.May
	EC ⇒ IP	3.Mar; 8.Eki; 8.Kas; 8.Ara; 9.Oca; 9.Şub; 9.Mar; 9.Nis; 9.Haz; 9.Tem; 9.Ağu; 9.Eyl; 9.Eki; 9.Kas; 9.Ara; 10.Oca; 10.Nis; 11.Tem; 11.Ağu; 13.Tem; 13.Ağu; 14.May; 15.Oca; 15.Şub; 15.Mar; 15.Nis; 15.May; 15.Haz; 15.Tem; 15.Ağu; 15.Eyl; 15.Eki; 15.Kas; 15.Ara; 16.Oca; 16.Şub; 16.Mar; 20.Eyl; 20.Eki; 20.Kas
	IP ⇒ EC	8.Kas; 13.Haz; 13.Ağu; 14.Nis; 14.Haz; 15.Mar; 16.May; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 16.Kas; 16.Ara
	EC ⇒ IPB	10.Haz; 10.Tem; 10.Ağu; 10.Eyl; 10.Eki; 10.Kas; 11.Haz
	IPB ⇒ EC	3.Mar; 3.Nis; 3.May; 3.Haz; 3.Tem; 3.Ağu; 3.Eyl; 3.Eki; 3.Kas; 3.Ara; 4.Oca; 4.Şub; 4.Mar; 4.Nis; 4.May; 4.Kas; 4.Ara; 5.Oca; 5.Şub; 5.Mar; 5.Nis; 5.May; 5.Haz; 5.Tem; 11.Mar; 11.Nis; 11.May; 11.Haz; 11.Tem; 11.Ağu; 11.Eyl; 11.Eki; 11.Kas; 11.Ara; 12.Oca; 12.Şub; 12.Mar; 12.Nis; 12.May; 12.Haz; 12.Tem; 12.Ağu; 12.Eyl; 12.Eki; 12.Kas; 12.Ara; 13.Oca; 13.Şub; 16.Mar; 16.Nis; 16.May; 16.Haz; 16.Tem; 16.Ağu; 16.Eyl; 16.Eki; 16.Kas; 16.Ara; 19.May; 19.Haz; 19.Tem; 19.Ağu; 19.Eyl; 19.Eki; 19.Kas; 19.Ara; 20.Oca; 20.Şub; 20.Mar

Not: ⇒ notasyonu "birincisi ikincisinin nedeni değildir" hipotezini göstermektedir

Kaynakça

- Acaravci, A., & Ozturk, I. (2010). On the relationship between energy consumption, CO2 emissions and economic growth in Europe. *Energy*, 35(12), 5412–5420. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2010.07.009>
- Ahmad, A., Zhao, Y., Shahbaz, M., Bano, S., Zhang, Z., Wang, S., & Liu, Y. (2016). Carbon emissions, energy consumption and economic growth: An aggregate and disaggregate analysis of the Indian economy. *Energy Policy*, 96, 131–143. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.05.032>
- Ajmi, A. N., Hammoudeh, S., Nguyen, D. K., & Sato, J. R. (2015). On the relationships between CO 2 emissions, energy consumption and income: The importance of time variation. *Energy Economics*, 49, 629–638. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2015.02.007>
- Bekun, F. V., Emir, F., & Sarkodie, S. A. (2019). Another look at the relationship between energy consumption, carbon dioxide emissions, and economic growth in South Africa. *Science of The Total Environment*, 655, 759–765. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.11.271>
- Bildirici, M. E., & Gökmenoğlu, S. M. (2017). Environmental pollution, hydropower energy consumption and economic growth: Evidence from G7 countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 75, 68–85. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.10.052>
- Chandran Govindaraju, V. G. R., & Tang, C. F. (2013). The dynamic links between CO2 emissions, economic growth and coal consumption in China and India. *Applied Energy*, 104, 310–318. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2012.10.042>
- Chang, C.-C. (2010). A multivariate causality test of carbon dioxide emissions, energy consumption and economic growth in China. *Applied Energy*, 87(11), 3533–3537. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2010.05.004>
- Chiou-Wei, S. Z., Chen, C.-F., & Zhu, Z. (2008). Economic growth and energy consumption revisited — Evidence from linear and nonlinear Granger causality. *Energy Economics*, 30(6), 3063–3076. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2008.02.002>
- Chontanawat, J., Hunt, L. C., & Pierse, R. (2008). Does energy consumption cause economic growth?: Evidence from a systematic study of over 100 countries. *Journal of Policy Modeling*, 30(2), 209–220. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2006.10.003>
- Destek, M. A., & Aslan, A. (2017). Renewable and non-renewable energy consumption and economic growth in emerging economies: Evidence from bootstrap panel causality. *Renewable Energy*, 111, 757–763. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2017.05.008>
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey. *Ecological Economics*, 49(4), 431–455. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.02.011>
- Dogan, E., & Turkekul, B. (2016). CO2 emissions, real output, energy consumption, trade, urbanization and financial development: testing the EKC hypothesis for the USA. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(2), 1203–1213. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-5323-8>
- Dolado, J. J., & Lütkepohl, H. (1996). Making wald tests work for cointegrated VAR systems. *Econometric Reviews*, 15(4), 369–386. <https://doi.org/10.1080/07474939608800362>
- Fuinhas, J. A., & Marques, A. C. (2012). Energy consumption and economic growth nexus in Portugal, Italy, Greece, Spain and Turkey: An ARDL bounds test approach (1965–2009). *Energy Economics*, 34(2), 511–517. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2011.10.003>
- Gavrilidis, K. (2021). Measuring Climate Policy Uncertainty. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3847388>
- Granger, C. W. J., & Yoon, G. (2002). Hidden Cointegration. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.313831>
- Halicioglu, F. (2009). An econometric study of CO2 emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy Policy*, 37(3), 1156–1164. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.11.012>
- Hatemi-J, A. (2003). A new method to choose optimal lag order in stable and unstable VAR models. *Applied Economics Letters*, 10(3), 135–137. <https://doi.org/10.1080/1350485022000041050>
- Hatemi-J, Abdunasser. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447–456. <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0484-x>
- Intergovernment panel on climate Change. (2022). *Climate Change 2022 Mitigation of Climate Change*. Retrieved from https://report.ipcc.ch/ar6wg3/pdf/IPCC_AR6_WGIII_FinalDraft_FullReport.pdf
- International Energy Agency. (2021). *Global Energy Review: CO2 Emissions in 2021*. Retrieved from <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2021>
- Jahangir Alam, M., Ara Begum, I., Buysse, J., & Van Huylenbroeck, G. (2012). Energy consumption, carbon emissions and economic growth nexus in Bangladesh: Cointegration and dynamic causality analysis.

- Energy Policy*, 45, 217–225. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.02.022>
- Kaplan, M., Ozturk, I., & Kalyoncu, H. (2011). Energy Consumption and Economic Growth in Turkey: Cointegration and Causality Analysis. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 14(2), 31–41.
- Kasman, A., & Duman, Y. S. (2015). CO2 emissions, economic growth, energy consumption, trade and urbanization in new EU member and candidate countries: A panel data analysis. *Economic Modelling*, 44, 97–103. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.10.022>
- Lee, C.-C. (2006). The causality relationship between energy consumption and GDP in G-11 countries revisited. *Energy Policy*, 34(9), 1086–1093. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2005.04.023>
- Lotfalipour, M. R., Falahi, M. A., & Ashena, M. (2010). Economic growth, CO2 emissions, and fossil fuels consumption in Iran. *Energy*, 35(12), 5115–5120. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2010.08.004>
- Magazzino, C. (2016). The relationship between CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Italy. *International Journal of Sustainable Energy*, 35(9), 844–857. <https://doi.org/10.1080/14786451.2014.953160>
- Munir, Q., Lean, H. H., & Smyth, R. (2020). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in the ASEAN-5 countries: A cross-sectional dependence approach. *Energy Economics*, 85, 104571. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.104571>
- Omri, A. (2013). CO2 emissions, energy consumption and economic growth nexus in MENA countries: Evidence from simultaneous equations models. *Energy Economics*, 40, 657–664. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2013.09.003>
- Ozcan, B. (2013). The nexus between carbon emissions, energy consumption and economic growth in Middle East countries: A panel data analysis. *Energy Policy*, 62, 1138–1147. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.07.016>
- Pao, H.-T., & Tsai, C.-M. (2010). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in BRIC countries. *Energy Policy*, 38(12), 7850–7860. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.08.045>
- Pao, H.-T., & Tsai, C.-M. (2011). Modeling and forecasting the CO2 emissions, energy consumption, and economic growth in Brazil. *Energy*, 36(5), 2450–2458. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2011.01.032>
- Phillips, P. C. B., Shi, S., & Yu, J. (2015). Testing for Multiple Bubbles: Historical Episodes of Exuberance and Collapse in the S&P 500. *International Economic Review*, 56(4), 1043–1078. <https://doi.org/10.1111/iere.12132>
- Saboori, B., & Sulaiman, J. (2013). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) countries: A cointegration approach. *Energy*, 55, 813–822. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2013.04.038>
- Shahbaz, M., Hye, Q. M. A., Tiwari, A. K., & Leitão, N. C. (2013). Economic growth, energy consumption, financial development, international trade and CO2 emissions in Indonesia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 109–121. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.04.009>
- Shahbaz, M., Mahalik, M. K., Shah, S. H., & Sato, J. R. (2016). Time-varying analysis of CO2 emissions, energy consumption, and economic growth nexus: Statistical experience in next 11 countries. *Energy Policy*, 98, 33–48. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.08.011>
- Sharif Hossain, M. (2011). Panel estimation for CO2 emissions, energy consumption, economic growth, trade openness and urbanization of newly industrialized countries. *Energy Policy*, 39(11), 6991–6999. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.07.042>
- Soytas, U., & Sari, R. (2009). Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: Challenges faced by an EU candidate member. *Ecological Economics*, 68(6), 1667–1675. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2007.06.014>
- Soytas, U., Sari, R., & Ewing, B. T. (2007). Energy consumption, income, and carbon emissions in the United States. *Ecological Economics*, 62(3–4), 482–489. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.07.009>
- Tang, C. F. (2008). Wagner's Law Versus Keynesian Hypothesis: New Evidence from Recursive RegressionBased Causality Approaches. *ICFAI Journal of Public Finance*, 6(4), 29–38.
- Tiba, S., & Omri, A. (2017). Literature survey on the relationships between energy, environment and economic growth. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 69, 1129–1146. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.09.113>
- Wang, S. S., Zhou, D. Q., Zhou, P., & Wang, Q. W. (2011). CO2 emissions, energy consumption and economic growth in China: A panel data analysis. *Energy Policy*, 39(9), 4870–4875. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.06.032>
- Yılancı, V., & Bozoklu, Ş. (2014). Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 211–220.
- Yılancı, V., & Kilci, E. N. (2021). The role of economic policy uncertainty and geopolitical risk in predicting

- prices of precious metals: Evidence from a time-varying bootstrap causality test. *Resources Policy*, 72, 102039. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102039>
- Yildirim, E., & Aslan, A. (2012). Energy consumption and economic growth nexus for 17 highly developed OECD countries: Further evidence based on bootstrap-corrected causality tests. *Energy Policy*, 51, 985–993. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.09.018>
- Yildirim, E., Sukruoglu, D., & Aslan, A. (2014). Energy consumption and economic growth in the next 11 countries: The bootstrapped autoregressive metric causality approach. *Energy Economics*, 44, 14–21. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2014.03.010>
- Zhang, X.-P., & Cheng, X.-M. (2009). Energy consumption, carbon emissions, and economic growth in China. *Ecological Economics*, 68(10), 2706–2712. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.05.011>

Extended Summary

The deterioration of environmental quality on a global scale has caused people to worry about environmental problems, and the increasing public concern about environmental degradation has triggered efforts to reveal the root cause of environmental degradation. Environmental experts, energy experts, academics and policy decision-makers, and practitioners exchange ideas on reducing global warming, which we can show as the biggest environmental problem of today. We can show carbon dioxide emission, which is shown as the most common cause of global warming and climate change. The industrial revolution not only contributed to the rapid growth of the country's economies but also brought global warming, which is the most important environmental problem of today. The industrial revolution transformed the economies of countries based on human and animal power into economies based on machinery. Mechanization has increased the use of fossil fuels, and this has led to both an increase in CO₂ emissions in the atmosphere and a warming of the atmosphere due to CO₂ emissions. The impact of global warming and climate change problems, which cause worldwide concern, on the world economy has become an intense research topic for the past 30 years. To reduce the impact of global warming and climate change, the Kyoto Protocol, which is a binding intergovernmental agreement within the scope of the United Nations Climate Change Environment Convention, was signed in 1997 and entered into force in 2005. In the Kyoto Protocol, it is aimed that greenhouse gas emissions will be approximately 5% lower than the 1990 level between 2008 and 2012.

According to the Intergovernmental Panel on Climate Change report, both greenhouse gas and CO₂ emissions have been increasing cumulatively since 1850. Globally, greenhouse gas emissions increased on average in all sectors in the 2010 - 2019 period compared to the previous 10-year period, but the rate of increase was lower than in the previous period. According to the data from the International Energy Agency, the highest increase in CO₂ emissions by a country in the last 20 years has occurred in China which ranks first in the world in terms of CO₂. The USA, which has a value of approximately half of the emission value of China, is in second place. While the transportation sector stands out as the sector with the highest CO₂ emissions in the USA, this sector is followed by the electricity industry, residential and commercial sectors, respectively.

The climate policy uncertainty index used in the study was calculated by Gavriilidis (2021). The index calculation is based primarily on leading US newspaper news. In addition to newspaper reports, new emissions regulations, global strikes, and the US president's statements about climate change are other factors that are considered. From this point of view, the aim of this study is to examine the relationship between CO₂ emissions by sectors, IPB index, energy consumption, and economic growth in the 2000M1-2021M11 period of the USA. The relationship between the IPB and CO₂ emissions of the study was examined through the asymmetric causality test and time-varying causality tests.

In the study, which examines the relationship between CO₂ emissions by sectors and IPB index, energy consumption, and economic growth in the USA in the 2000M1-2021M11 period, the monthly sector's total CO₂ emissions and total energy consumption were obtained from the Energy Information Administration database. The IPB index was obtained from the study of Gavriilidis (2021) and the industrial production index (IP) was used proxy for the economic growth variable from the FRED database. The monthly total CO₂ emissions and energy consumption data used for each sector in the study are seasonally adjusted. The natural logarithms of all variables used in the study were taken and included in the analysis.

According to the asymmetric causality test result, while there is a causality from IPB to CO₂ emissions and energy consumption in the electricity sector and industrial sector, there is a causality relationship

from IPB to energy consumption in the commercial sector. The direction of this relationship is from the negative shock in the IPB to the positive shocks of both CO₂ emissions and energy consumption in the electricity sector. Both positive and negative shocks in the IPB are toward positive shocks in both CO₂ emissions and energy consumption in the industrial sector. In the commercial sector, the direction of this relationship is from negative shocks in IPB to positive shocks in energy consumption.

To determine whether the asymmetric causality relationships between the variables are permanent or temporary, a time-varying causality test was used for each sector of the study. In the electricity sector, there is a causal relationship between a positive shock in IPB, and CO₂ emission positive shock especially in 2011, 2018, and 2019, and between IPB and energy consumption in 2011 and 2018. There is no causality relationship between these two variables to IPB. It is observed that the most causal relationship of climate policy uncertainty is energy consumption. When we examine the analysis results of the residential sector, it is seen that IPB is in a significant relationship with both CO₂ emissions and energy consumption in both positive and negative shocks, as in the electricity sector. According to this relationship, there is a causal relationship between CO₂ emission and energy consumption in positive shocks, especially in 2017, 2018, and 2019, and in negative shocks, there is a causal relationship between CO₂ emission and energy consumption in 2011, 2012, 2016, and 2020. There is a slightly different situation between the climate policy and other variables in the industrial sector compared to the previous two sectors. While there is no significant relationship between IPB and CO₂ emissions and energy consumption in positive shocks in the sector, it is seen that the situation is reversed in negative shocks, and there is a significant causality relationship just like in the previous sector. In the commercial sector, which is the last sector included in the study, IPB has a significant relationship with CO₂ emissions and energy consumption in both shock types, as in the electricity and residential sectors. In these relations between the variables, it is seen that 2011, 2018, and 2019 come to the fore in positive shocks, while 2012, 2016, and 2019 come to the fore in negative shocks. When we examine the analysis results of other variables in the study, there is a significant relationship between economic growth to CO₂ emissions in the electricity sector, from energy consumption to economic growth in positive shocks. There is a bidirectional relationship between CO₂ emissions and energy consumption in the residential sector, and there is a significant relationship between economic growth to energy consumption in the industrial sector. Finally, in the commercial sector, it is seen that there is an important bidirectional relationship between energy consumption and economic growth. In negative shocks, there is a relationship between CO₂ emissions and energy consumption to economic growth in the electricity sector, while there is a relationship between CO₂ emissions to energy consumption in the residential sector. There is a reciprocal relationship between CO₂ emissions, energy consumption, and economic growth in the industrial sector. In the commercial sector, the relationship between CO₂ emissions and energy consumption to economic growth comes to the fore.

According to the results of the analysis, if the climate policy uncertainty increases, it will negatively affect CO₂ emission and energy consumption in the sectors. We can say that this situation will cause an increase in the environmental problem, otherwise, it will cause a decrease in the environmental problem. In this context, policymakers and practitioners need to implement policies to reduce climate policy uncertainty. Therefore, in the USA, which has the second highest CO₂ emission value in the world, awareness of climate change needs to be increased. Directing or encouraging the USA and other countries to use renewable energy instead of fossil fuels will raise awareness about climate change. Information about products that save more energy in production and consumption or that consume renewable energy can be provided to raise awareness about climate change.

Kent ve Kalkınma İlişkisinde Filyos Örneği

Seda TAPDIK*

Geliş Tarihi (Received): 13.10.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 30.11.2022

Öz

Kent kalkınmasının önünü açacak her türlü kamu politikası bugün dünyada kentlerin yerini göz ardı edemediğimiz gerçeğiyle birleşince hayati bir önem kazanmaktadır. Yerel kamu politikalarının başarılı olarak adlandırılmasında halkın memnuniyeti büyük bir etkidir. Memnuniyetin ölçülebilmesi için ise halkın belli bir bilgi düzeyine sahip olması gerekmektedir. Bu fikirden yola çıkılarak oluşturulan bu çalışmada öncelikle Filyos kentinde Vadi Projesi hakkında halkın genel bilgi ve memnuniyet düzeyinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Daha sonra da proje süreci sonrasında kentte ortaya çıkabilecek sorunlar hakkında halkın taşıdığı kaygı ve projenin kentin kalkınmasındaki rolü katılımcıların görüşlerine dayanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan alan araştırması sonucunda elde edilen en önemli bulgulardan biri projeye yönelik halkın genel bilgi ve memnuniyet düzeyinin belli bir seviyede olduğudur. Halkın projeye yönelik daha ziyade olumlu bir görüşe sahip olduğu bu çalışmayla ortaya çıkmıştır ki projenin bölgenin kalkınmasına katkı sağlayacağına dair algı oldukça yaygındır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda halkın en büyük kaygısının ise çevreye ve kentleşmeye yönelik oluşacak muhtemel sorunlarla ilgili olduğu da tespitler arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Batı Karadeniz Bölgesi, Filyos, Kalkınma, Kent, Zonguldak.

The Example of Filyos In The Relationship Between Urban and Development

Abstract

All kinds of public policies that will pave the way for urban development gain vital importance when combined with the fact that we cannot ignore the place of cities in the world today. Public satisfaction is a major factor in the success of local public policies. In order to measure satisfaction, the public must have a certain level of knowledge. In this research, which was created based on this idea, first of all, it was aimed to measure the general knowledge and satisfaction level of the people about the Valley Project in the city of Filyos. Then, the public's concern about the problems that may arise in the city after the project process and the role of the project in the development of the city were tried to be determined based on the opinions of the participants.

One of the most important findings obtained as a result of the field research is that the general knowledge and satisfaction level of the public towards the project is at a certain level. It has been revealed by this research that the public has a rather positive view towards the project, and the perception that the project will contribute to the development of the region is quite common. In line with the answers of the participants, it is also among the findings that the biggest concern of the public is related to the possible problems that will arise regarding the environment and urbanization.

Keywords: Black Sea Region, Filyos, Development, Urban, Zonguldak.

---

* Öğr. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Devrek Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü. ORCID: 0000-0003-3411-1799 , e-mail: seda.tapdik@beun.edu.tr

Giriş

Kentlerin sahip olduğu özellikler ve taşıdığı potansiyel için oluşturulmuş doğru politika ve yatırımlar kentlerin sosyo-ekonomik kalkınmasında büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Yerel anlamda kurulan ortaklıklar ise kentlerin sosyo-ekonomik kalkınmasında en önemli unsurlardan biri olarak düşünülmektedir. Bu noktada kent aktörleri içerisinde halk/ vatandaşı/ kenttaş desteğinin alınması politikaların başarılı olarak kabul görmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu düşünceden hareketle yola çıkılan bu çalışmada Filyos Vadi Projesi örneği üzerinden halkın kent kalkınmasına yönelik tutumu ölçülmeye çalışılmıştır. Proje kapsamında yapılması planlanan liman hem Filyos kenti için hem de bölge için oldukça büyük beklentinin oluşmasına neden olmaktadır. Çünkü söz konusu projenin tamamlanmasıyla Filyos önemli bir liman kenti olacak ve kuşkusuz bu durum kentin sosyo-ekonomik yapısında olumlu yönde değişiklikleri de beraberinde getirecektir.

Bu araştırma Filyos kentinin kalkınması ile halkın memnuniyet düzeyi arasında ilişkinin tespit edilmesi amacıyla yola çıkılarak planlanmıştır. Halkın memnuniyet düzeyinin ölçülebilmesi için ise halkın bilgi düzeyi yeterliliğine sahip olmasının gerekliliği düşünülmektedir. Yerel halkın memnuniyet/ memnuniyetsizlik durumuna yine halkın beklenti ya da kaygıları yön vermektedir. Bu nedenle halkın olası beklenti ve kaygılarını ortaya çıkarmaya çalışmak çalışmanın hedefleri arasında bulunmaktadır. Bu düşüncelerden hareketle, bu çalışmada öncelikle kent ve kalkınma konusuna kavramsal olarak değinilmiş daha sonra Filyos kenti özelinde projeye dair bilgilerle de beslenerek araştırma konusu için çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın son yani üçüncü bölümünde araştırma sonucunda elde edilen bulgulara yer verilerek sonuç kısmında durum yorumlanmaya çalışılarak birtakım önerilerde bulunulmuştur.

1. Kent ve Kalkınma

Kalkınma kavramının İngilizcedeki karşılığı olan 'development' aynı zamanda gelişme kavramına da karşılık gelmektedir. Bu sebeptendir ki literatürde kalkınma ve gelişmenin sıklıkla yakın anlamlarla kullanıldığı görülmektedir. 1950'lerde ortaya çıkan kalkınma kavramı ilk zamanlar büyüme kavramıyla eşdeğer olarak görülmüştür. Daha sonraki süreçte ise kalkınmanın sadece büyüme olmadığı aynı zamanda kalkınmanın sosyal bir boyutunun olduğu da anlaşılmıştır (Battal, 2011). Kalkınma olgusu sanayileşme dönemiyle tartışılmaya başlanmış ve daha ziyade ekonomik boyutuyla ele alınmıştır. İktisatçılar kalkınmayı sadece fiziksel gelişme büyüme olarak

değil bunun yanında, az gelişmiş bir ülkedeki sosyal, toplumsal ve ekonomik yapının da gelişmesi, yenileşmesi olarak adlandırmıştır. Mili gelirin artması, üretim faktör ve miktarlarında değişim, sanayinin milli gelir ve ihracattaki payının artması kalkınmanın temel öğeleridir (Han ve Kaya, 2008). Kalkınma yakın zamana kadar en çok ekonomik boyutuyla tartışılmış olmasına karşılık, daha önce göz ardı edilmiş olan ve bugün daha ziyade ön plana çıkan sosyal ve çevresel boyutu da kapsamaktadır.

Kalkınma kavramının paradigma yaklaşımı olan modernleşmenin ilk olarak ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde ortaya atıldığı düşünülmektedir. Söz konusu paradigma kalkınma sürecini toplumlarda gelenekselden modern olana evrilmesi olarak tanımlamaktadır (Ersoy ve Şengül, 1997). Zira kentleşme düzeyi de geçmişten günümüze, medeniyet ve gelişme ile ilişkilendirilmiştir. Sanayileşme dönemiyle ortaya atılan kalkınma kavramı kentlerde çevre sorunlarına da sebebiyet vermiştir. Bugün kalkınma ve gelişme olgusu içinde en fazla tartışılan konulardan biri de çevre konusudur. Dolayısıyla kentlerin kalkınmasında oluşturulan ve uygulamaya geçirilen çevresel politikalar önemli bir yer tutmaktadır. Dünya nüfusunun yoğun olarak kentlerde yaşıyor olması ve teknolojinin hızla gelişmiş olmasının kentte oluşan sorunlar (çevre, alt yapı, trafik, göç, nüfus) noktasında bir karşılığı da olmaktadır. Sözü edilen kentsel sorunlardan günlük hayatında oldukça olumsuz etkilenen halk için bu durum yaşadığı kentsel alanda sürdürdüğü yaşama dair bir memnuniyetsizlik yaratmaktadır. Bu nedendir ki yapılan kentsel politikalar oluştururken daha önce bahsedilen üç boyutuyla (ekonomik, sosyal, çevresel) konu ele alınmalıdır ki halkın memnuniyeti de kente sunulan katkı ile eş zamanlı artmış olsun. Bu noktada en önemli unsurlardan birisi politikalar noktasında halkın bilgilendirilmesidir bir başka deyişle politikaların oluşturulma sürecine halk katılımının sağlanmasıdır.

2. Kent ve Kalkınma İlişkisinde Filyos Vadi Projesi

Türkiye'nin en büyük limanlarından biri olması planlanan Filyos Limanı, Filyos Yatırım Havzası'nda yer alan ve Türkiye'nin önemle üzerinde durduğu ulusal bir yatırım projesidir. Filyos Limanı, Filyos Endüstri Parkı, Filyos Serbest Bölgesi ve Geliştirme Alanını da içeren bu yatırım havzasına Filyos Vadisi Projesi adı verilmiştir. Araştırma konusunu kapsayan Filyos Vadisi Projesi, Aşağı Filyos Vadisi'nde yer almaktadır. Zonguldak iline bağlı Çaycuma ilçesinin idari sınırları içerisinde yer alan proje alanı, kuzeyde Karadeniz'le sınırlandırılmışken; doğuda Bartın ili, batıda Zonguldak'a bağlı Çaycuma ilçesi, güneyden ise yine Zonguldak' a bağlı Gökçebey ilçesinin Bakacaklı beldesiyle çevrilidir. Daha çok Filyos, Saltukova, Perşembe ve kısmen de

Karapınar beldesinin batı kesimiyle aycuma kentinin önemli bir alanını kapsayan proje içerisinde özellikle Sazköy, Gökçeler, Aşğı İhsaniye, Derecikören, ömlekçi gibi vadi tabanı ve akarsuyun ağız kısmına denk gelen köyler Liman, Endüstri Bölgesi ve Filyos Vadi Projesi genişleme sahasında yer alan başlıca yerleşim yerleridir.

Liman, Türkiye'nin Akdeniz Havzası ile Karadeniz'in kuzeyindeki ülkeler arasında önemli bir lojistik geçiş alanı olmasını sağlayacak ve ülke ekonomisine önemli bir ekonomik gelir sağlama kapasitesine sahiptir. Filyos Limanı ile Karadeniz'de bulunan Romanya, Ukrayna, Rusya ve Gürcistan limanları arasında kurulacak düzenli gemi ve Ro-Ro hatları, bu limanlar arasındaki iş birliğini ve hacmini artıracığı düşünülmektedir. Buradaki en önemli iki nokta Filyos Limanı ile lojistik merkezinin mutlaka Türkiye ana demir yolu hattına bağlantısının sağlanması ve Filyos Vadisi'nin ekolojik dengesinin korunması ve gözetilmesidir. Bu proje ile aynı zamanda bölgede sıklıkla meydana gelen sel ve taşkınların önlenmesi hedeflenmiştir. Projeye birlikte yeni taşımacılık koridorları oluşturulması, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın trafik yükünün azaltılması, nitelikli üretimin artırılması, ulusal ve uluslararası taşımacılık ve ticaretin geliştirilmesi beklenmektedir ki tüm bunlar Türkiye'nin kalkınmasının önündeki önemli engeller olarak görülmektedir.

Tüm bu anlatılanların yanı sıra Filyos beldesinin bağlı bulunduğu il olan Zonguldak bilindiği gibi çok uzun yıllardır emeğin kenti olarak adlandırılmaktayken günümüze gelindiğinde önemli kayıplara uğramış ve birçok fonksiyonunu yitirmiştir. Özellikle yaşadığı genç nüfus kaybıyla ve istihdam alanı yokluğu sebebiyle sadece emeklilerin ikamet ettiği işlevsiz bir kente dönüşmüştür. Buraya kadar bahsi geçen Filyos Vadi Projesi'nin yaratacağı istihdam alanının yanında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) da aynı bölgede bir lojistik merkezi kurmak için harekete geçmiştir. Bu merkezle, şirketin Karadeniz'deki doğalgazı Filyos Limanı'ndan karaya çıkartmayı planlıyor olmasıyla Filyos Vadi'nin kentin kalkınmasına önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Filyos beldesinin bağlı bulunduğu il olan Zonguldak TÜİK verilerinden alınan bilgiye göre 2017 yılında 596.892 olan nüfusu için her yıl düzenli bir düşüş yaşamış ve bugün 589.684 toplam nüfusa sahiptir. Tablo 1'de de verildiği üzere Zonguldak 2020-2021 yılları arasında kişi sayısı bakımından 20.883 göç almış buna karşılık 21.991 göç vermiştir. Böylece Zonguldak'ın bir yıl

içerisinde göç hareketlerine göre net göç hızı % -1,9 olarak hesaplanmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2022).

Tablo 1

Zonguldak İl ve İlçe Merkezleri Nüfus Artış Hızı

İl ve ilçe	Toplam nüfus	İl ve ilçe merkezleri nüfusu	Belde ve köyler nüfusu	Yıllık nüfus artış hızı (%)
Zonguldak	589 684	370 430	219 254	-2,6
Merkez	120 395	103 079	17 316	-6,3
Alaplı	42 927	20 447	22 480	-14,2
Çaycuma	90 362	28 060	62 302	-5,9
Devrek	56 925	26 856	30 069	-4,1
Ereğli	175 726	121 439	54 287	-5,2
Gökçebey	20 839	8 303	12 536	-7,5
Kilimli	33 620	20 095	13 525	-15,6
Kozlu	48 890	42 151	6 739	46,7

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2022.

İllerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) 2017 verilerine göre de Zonguldak Türkiye sıralamasında 28. sıraya yerleşmiştir. Söz konusu endeks istihdam boyutuyla da değerlendirildiğinde, Zonguldak Türkiye ortalamasının üzerinde değerlere sahiptir. Örneğin, Zonguldak'ta iş gücüne katılma oranı %55,3 iken bu oran Türkiye genelinde %50,8 olarak hesaplanmıştır. Yine Zonguldak'ta çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranı %70,4 ile Türkiye ortalamasının (%67,8) üzerinde bir değere sahiptir (TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2017). Yine, İlçelerin SEGE Sıralaması 2022'ye göre Filyos beldesinin bağlı bulunduğu Çaycuma ilçesi Türkiye'de 3. Kademe gelişmiş ilçeler içindedir ki genel sıralamada da 308. Sırada yer aldığı görülmektedir. Ayrıca Çaycuma, Zonguldak'taki ilçeler arasında 4. Sırada bulunmaktadır (TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022). Bunlara ek olarak TÜİK (2022) verileri incelendiğinde Türkiye'de illere göre ihracat tablosundan alınan bilgilere göre, 2022 Ağustos ayında Türkiye 21.337.300 bin USD gelire sahipken, Zonguldak 67.040 bin USD payı ile TR 81 bölgesindeki tüm illerden daha yüksek bir paya sahiptir.

3. Filyos Projesi Temelli Bir Alan Araştırması

3.1.Araştırmanın Önemi

İçerisinde Filyos Limanı, Filyos Endüstri Bölgesi, Filyos Serbest Bölgesi ve Serbest Bölge Gelişme Alanı'nı barındıran bu yatırım havzası Filyos Vadisi Projesi olarak adlandırılmaktadır (Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı[BAKKA], 2022). Filyos Vadi Projesi, bölgede ekonomik kalkınmayı tetikleyecek, bölgenin ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmasını ve yatırım çekmesini sağlayacak önemli bir proje olup; projenin bölge ekonomisine katkı sağlayarak bölgeyi önemli bir ticaret merkezi haline getirmesi beklenmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda; proje sonuçlarıyla yörenin/bölgenin kalkınma göstergelerinin yükselmesi beklenmektedir.

Bu ölçekte yatırım yapılan bir projenin başarılı bir şekilde devam ettirilmesi için halkın desteğinin alınması oldukça önemlidir. Bu bağlamda aşağıda kapsamı açıklanan çalışma ile, söz konusu proje hakkında yöre halkının projeye dair bilgi, beklenti ve memnuniyetlerinin ortaya konulmuştur. Araştırma, konusu bakımından ilk olma özelliğini taşımaktadır. Zira konu ile ilgili akademik alanda saha çalışması da bulunmamaktadır.

3.2.Araştırmanın Kapsamı Yöntemi ve Soruları

Araştırma konusunu kapsayan Filyos Vadi Projesi, Aşağı Filyos Vadisi'nde ve Zonguldak iline bağlı Çaycuma ilçesi idari sınırları içerisinde yer almaktadır. Yukarıda bahsedilen araştırma amacı doğrultusunda Filyos halkı, araştırmaya katılımcı olarak dâhil edilerek araştırmanın evreni belirlenmiştir. Bu evreninin büyüklüğü 5.776'dır (Çaycuma Belediyesi, 2022). Bu evreni temsil edebilecek örneklem büyüklüğü olup; çalışmada 516 kişiyle görüşülerek araştırma tamamlanmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi olarak anket metodu kullanılmıştır. Anket metodu bireylerin düşüncelerinin ve taleplerinin tespit edilebilmesi için en güvenilir yollardan biridir. Halkın Filyos Vadi Projesine dair bilgi, beklenti ve memnuniyetlerini saptayabilmek üzere araştırmacı tarafından oluşturulan soru formunda 45 soruya yer verilmiş ve soruların güvenilirliği çalışma başlamadan önce alandan ilgili akademisyenlerin görüşleri doğrultusunda düzenlenmiştir. Ayrıca alan araştırması yapılabilmesi için Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'na başvuru yapılmıştır ve başvuru sonucu 10.01.2022 tarihinde 121211 sayı ile alınmıştır.

Bu araştırmada genelde Türkiye, özelde ise Zonguldak yöresi açısından önemli bir yatırım ve istihdam alanı oluşturması beklenen Filyos Vadi Projesi'nin çevresel etkileri, yerel ve bölgesel

kalkınma, istihdam ile yöre halkının beklentileri bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik oluşturulan araştırma soruları şu şekildedir:

1. Filyos Vadi Projesi hakkında halkın bilgi düzeyi nedir?
2. Filyos Vadi Projesi için halkın memnuniyet düzeyi nedir?
3. Projenin kentin kalkınmasındaki rolü halkın beklentileriyle örtüşmekte midir?
4. Proje sürecinde oluşabilecek muhtemel kent ve çevre sorunlarına dair halkın kaygı düzeyi nedir?

Bu araştırma soruları kapsamında halkın bilgi düzeyinin ölçülebilmesi için 4 adet, halkın memnuniyet düzeyinin anlaşılabilmesi için 11 adet, kalkınmaya yönelik 13 adet, kent ve çevre sorunlarına ilişkin 17 adet ifade verilmiş toplamda 45 ifadeyle katılımcıların tutumları ölçülmeye çalışılmıştır.

Saha çalışması Kasım 2021 ve Ocak 2022 tarihleri arasında gönüllük esaslı çerçevesinde yürütülmüş ve veriler SPSS programı aracılığıyla işlenerek temel istatistik testler yapılmış ve bulgular yorumlanmıştır.

3.3. Bulgular

3.3.1. Demografik bulgular.

Tablo 2'ye göre, 516 katılımcının %62,8'i erkek, %37,2'si kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Bu aradaki yüksek farkın en önemli sebebi kentte günlük hayatta kadın görünürlüğünün oldukça düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca araştırmacı tarafından çalışma esnasında gözlemlenen ve bu duruma sebep gösterilebilecek en önemli faktörlerden biri Filyos beldesinde yaşayan kadınların istihdam oranının düşüklüğüdür. Bunun yanı sıra sosyal hayat açısından kentin kadınlara fırsat vermiyor olması duruma ikinci sebep olarak gösterilebilir. Bu durum yine araştırma gözlemlerinden olan ve kent merkezinde bulunan kahvehanelerinin belli bir yaş üzerindeki erkekler tarafından sosyalleşme aracı olarak kullanılıyor olmasıyla açıklanabilir.

Tablo 2*Katılımcıların Cinsiyeti*

Cinsiyet	Frekans	Geçerli yüzde (G.Y.)	Kümülatif yüzde (K.Y.)
Erkek	324	62,8	62,8
Kadın	192	37,2	100,0
Toplam	516	100,0	

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te de kentte yaşayan halkın yaş ortalamasının yüksekliği bu durumu destekler niteliktedir ki katılımcıların %40,4'ü yani büyük çoğunluğu 46 yaş ve üzerindeki katılımcılardan oluşmaktadır.

Tablo 3*Katılımcıların Yaşı*

Yaş aralığı	Frekans	Geçerli yüzde	Kümülatif yüzde
18-25	71	13,8	13,8
26-35	99	19,2	33,0
36-45	137	26,6	59,6
46+	208	40,4	100,0
Toplam	515	100	
Boş bırakılan değer	1		
Toplam	516		

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4 ve 5'e göre araştırmaya katılanların %65,4'ü evli bireylerden oluşmaktadır. Ayrıca yine katılımcıların %49,1'i iki veya daha fazla çocuğa sahiptir. Tablo 3'te katılımcıların yaş ortalamasının yüksekliği daha önce de belirtildiği üzere dikkat çekmektedir. Tablo 3, 4 ve 5'teki sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde Filyos halkının geleneksel Türk aile yapısından uzak olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 4*Katılımcıların Medeni Durumu*

Medeni durum	Frekans	Geçerli yüzde	Kümülatif yüzde
Evli	337	65,4	65,4
Bekar	177	34,4	99,8
Toplam	515	100,0	100,0
Boş bırakılan değer	1		
Toplam	516		

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5*Çocuk Sayısı*

Çocuk sayısı	Frekans	Geçerli yüzde	Kümülatif yüzde
0	183	35,5	35,5
1	79	15,3	50,9
2+	253	49,1	100,0
Toplam	515	100,0	
Boş bırakılan değer	1		
Toplam	516		

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcıların meslek ve gelir düzeyleri incelendiğinde (Tablo 6 ve 7) ise beldenin düşük nüfusuna ve emekli sayısının fazla olmasına karşılık meslek ve gelir düzeyleri için verilen yanıtlarda çeşitlilik göze çarpmaktadır. Alan araştırması sürecindeki gözlemlere dayanarak diğeri seçeneği daha çok emeklilerden oluşmaktadır ve esnafların büyük bir kısmı emeklidir.

Tablo 6*Katılımcıların Meslek Durumu*

Meslekler	Frekans	Geçerli yüzde	Kümülatif yüzde
Kamu sektörü	135	26,2	26,2
Özel sektör	170	33,0	59,2
Esnaf	110	21,4	80,6
Diğeri	100	19,4	100,0
Toplam	515	100,0	
Boş bırakılan değer	1		
Toplam	516		

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7*Katılımcıların Gelir Düzeyi*

Gelir düzeyi	Frekans	Geçerli yüzde	Kümülatif yüzde
0-3000	178	34,6	34,6
3001-5000	217	42,2	76,8
5001+	119	23,2	100,0
Toplam	514	100,0	
boş bırakılan değer	2	34,6	
Toplam	516		

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

3.3.2. Diğer bulgular.

Halkın projeye ilişkin bilgi düzeyini tespit etmek amacıyla hazırlanmış ifadeler için alınan cevaplar analiz edildiğinde Tablo 8 göstermektedir ki her üç ifade yani proje ve amaçlarına yönelik oluşturulmuş ifadeler için halkın bilgi düzeyi sırasıyla %78,3; %75,4; ve %73,4 şeklindedir. Bu sonuca göre halkın projeye ilişkin belli bir bilgi düzeyinde olduğu söylenebilir. Bu durum aynı zamanda kentte alınan kararlar noktasında ve yapılan projelere yönelik halkın ilgisiz kalmadığıyla yorumlanabilmektedir.

Tablo 8

Katılımcıların Bilgi Düzeyi

	Evet			Hayır			Kararsızım		
	F	G.Y.	K.Y.	F	G.Y.	K.Y.	F	G.Y.	K.Y.
Halkın bilgi düzeyi 1	404	78,3	78,3	111	21,5	99,8	1	0,2	100
Halkın bilgi düzeyi 2	389	75,4	75,4	125	24,2	99,6	2	0,4	100
Halkın bilgi düzeyi 3	378	73,4	73,4	136	26,4	99,8	1	0,2	100

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur ve tabloda gruplandırılan sorular ekte verilmiştir.

Yine halkın projeye ilgili memnuniyet düzeyinin anlaşılabilmesi için hazırlanan ifadelerle yönelik cevapların tamamı için ortak bir değerlendirme yapılacak olursa, Tablo 9’da da görüldüğü üzere katılımcılar için %60’ın üzerinde bir memnuniyet düzeyi göze çarpmaktadır. Bilhassa 3,5 ve 6. İfadeler için katılımcıların memnuniyet düzeyinin en yüksek seviyede olduğu ve hatta %80’nin üzerine çıktığı görülmektedir. Söz konusu ifadeler birlikte değerlendirildiğinde halk nezdinde projenin bilhassa Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacağına dair algının daha yüksek olduğunun altı çizilmelidir.

Tablo 9

Katılımcıların Memnuniyet Düzeyi

	Evet			Hayır			Kararsızım		
	F	G.Y.	K.Y.	F	G.Y.	K.Y.	F	G.Y.	K.Y.
Halkın memnuniyet düzeyi 1	325	63,1	63,1	170	33	96,1	20	3,9	100
Halkın memnuniyet düzeyi 2	339	65,7	65,7	176	34,1	99,8	1	0,2	100
Halkın memnuniyet düzeyi 3	428	82,9	82,9	87	16,9	99,8	1	0,2	100

Halkın memnuniyet düzeyi 4	396	76,9	76,9	114	22,1	99	5	1	100
Halkın memnuniyet düzeyi 5	420	81,4	81,4	91	17,6	99	5	1	100
Halkın memnuniyet düzeyi 6	430	83,3	83,3	83	16,1	99,4	3	0,6	100
Halkın memnuniyet düzeyi 10	361	70	70	148	28,7	98,6	7	1,4	100
Halkın memnuniyet düzeyi 11	405	78,5	78,5	110	21,3	99,8	1	0,2	100

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur ve tabloda gruplandırılan sorular ekte verilmiştir.

Tablo 10’da sonuçları verilen 17 ifade proje sürecinde oluşabilecek muhtemel kentleşme ve çevreye sorunlarını içeren ifadelerden oluşmaktadır. Söz konusu projeye dayandırılabilir muhtemel kent ve çevre sorunlarına dair hazırlanmış olan ifadelerden biri olan ve halkın en yüksek kaygı düzeyine sahip olduğu görölen 2. ifadeye göre, canlıların yaşam alanının zarar göreceğini düşünen katılımcı oranı %72,5 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç katılımcılarının önemli bir kısmının çevreye verilecek zarar noktasında endişe duyduğunu ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak proje sonrasında kentte oluşabilecek muhtemel nüfus artışı için oluşturulmuş ifadeye yönelik kararsız katılımcı sayısının yüksekliği (%18,4) de oldukça dikkat çekicidir.

Oluşabilecek çevresel sorunlar için önlem alınıp alınmadığına dair 7. ifadeye verilen cevaplarda evet ve hayır cevabı veren katılımcıların birbirlerine eşit sayıda olduğu (%44,4) görölmektedir ki katılımcıların öte yandan %11,2’sinin de kararsız kaldıkları ortaya çıkmaktadır.

Tablo 10

Kent ve Çevre Sorun

	Evet			Hayır			Kararsızım			Top.	Boş değer	Top.
	F	G.Y.	K.Y.	F	G.Y.	K.Y.	F	G.Y.	K.Y.			
Kent çevre sorun 1	327	63,6	63,6	165	32,1	95,7	22	4,3	100	514	2	516
Kent çevre sorun 2	374	72,5	72,5	136	26,4	98,8	6	1,2	100	516	0	516
Kent çevre sorun 3	207	40,3	40,3	294	57,2	97,5	13	2,5	100	514	2	516
Kent çevre sorun 4	314	60,9	60,9	201	39	99,8	1	0,2	100	516	0	516
Kent çevre sorun 5	195	37,9	37,9	314	61,1	99	5	1	100	514	2	516
Kent çevre sorun 6	346	67,2	67,2	166	32,2	99,4	3	0,6	100	515	1	516
Kent çevre sorun 7	226	44,4	44,4	226	44,4	88,8	57	11,2	100	509	7	516
Kent çevre sorun 8	366	71,1	71,1	146	28,3	99,4	3	0,6	100	515	1	516
Kent çevre sorun 9	323	62,8	62,8	189	36,8	99,6	2	0,4	100	514	2	516
Kent çevre sorun 10	284	55	55	229	44,4	99,4	3	0,6	100	516	0	516
Kent çevre sorun 11	338	65,8	65,8	174	33,9	99,6	2	0,4	100	514	2	516
Kent çevre sorun 12	331	68,2	68,2	59	12,2	80,4	95	18,4	100	485	31	516
Kent çevre sorun 13	311	60,3	60,3	202	39,1	99,4	3	0,6	100	516	0	516
Kent çevre sorun 14	351	68,2	68,2	159	30,9	99	5	1	100	515	1	516

Kent çevre sorun 15	268	52	52	245	47,6	99,6	2	0,4	100	515	1	516
Kent çevre sorun 16	252	50,6	50,6	177	35,5	86,1	69	13,9	100	498	18	516
Kent çevre sorun 17	283	55,1	55,1	229	44,6	99,6	2	0,4	100	514	2	516

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur ve tabloda gruplandırılan sorular ekte verilmiştir.

Tablo 11'den de anlaşılacağı üzere, katılımcıların %79'u bu proje sürecinin Filyos'ta daha hızlı bir kentleşmeye neden olacağını ifade etmiş görünmektedir. Buna ek olarak da yine katılımcıların %78, 9' u da projenin Karadeniz sahil ülkelerindeki ithalat ve ihracatın artması noktasında katkı sağlayacağını düşünmektedir. Ayrıca projenin tanıtımını yeterli bulmayanların (%56,8) oranı yeterli bulanların (%41,9) oranından daha yüksektir.

Tablo 11

Projenin Kent Kalkınmasına Katkısı

	Evet			Hayır			Kararsızım			Top.	B.D.	Top.
	F	G.Y.	K.Y.	F	G.Y.	K.Y.	F	G.Y.	K.Y.			
Kalkınma 1	407	79	79	98	19	98,1	10	1,9	100	515	1	516
Kalkınma 2	407	78,9	78,9	104	20,2	99	5	1	100	516	0	516
Kalkınma 3	319	61,8	61,8	196	38	99,8	1	0,2	100	516	0	516
Kalkınma 4	379	73,6	73,6	85	16,5	90,1	51	9,9	100	515	1	516
Kalkınma 5	384	74,4	74,4	126	24,4	98,8	6	1,2	100	516	0	516
Kalkınma 6	251	48,6	48,6	236	45,7	94,4	29	5,6	100	516	0	516
Kalkınma 7	254	49,2	49,2	255	49,4	98,6	7	1,4	100	516	0	516
Kalkınma 8	216	41,9	41,9	293	56,8	98,6	7	1,4	100	516	0	516
Kalkınma 9	351	68	68	136	26,4	94,4	29	5,6	100	516	0	516
Kalkınma 10	349	67,6	67,6	161	31,2	98,8	6	1,2	100	516	0	516
Kalkınma 11	341	66,3	66,3	124	24,1	90,5	49	9,5	100	514	2	516
Kalkınma 12	385	74,6	74,6	127	24,6	99,2	4	0,8	100	516	0	516
Kalkınma 13	372	72,2	72,2	142	27,6	99,8	1	0,2	100	515	1	516

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur ve tabloda gruplandırılan sorular ekte verilmiştir.

Tablo 12'ye göre katılımcılara proje hakkında bilgiye sahip olup olmadıkları sorulduğunda evet cevabı verenlerin %66,1'inin erkeklerden %33,9'unun ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bu katılımcı erkek sayısının daha yüksek olması nedenine dayandırılabilirken, kadın-erkek bilgi düzeyleri ayrı ayrı yorumlandığında katılımcı erkeklerin bilgi düzeyinin (%82,4) katılımcı kadınların bilgi düzeyinden (%71,4) yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 12*Cinsiyet- Halkın Bilgi Düzeyi İlişkisi*

Katılımcının cinsiyeti		Halkın bilgi düzeyi 1			Toplam
		Evet	Hayır	Kararsızım	
Erkek	Sayı	267	57	0	324
	Katılımcının cinsiyeti	82,40%	17,60%	0,00%	100,00%
	Halkın bilgi düzeyi 1	66,10%	51,40%	0,00%	62,80%
	Toplam	51,70%	11,00%	0,00%	62,80%
Kadın	Sayı	137	54	1	192
	Katılımcının cinsiyeti	71,40%	28,10%	0,50%	100,00%
	Halkın bilgi düzeyi 1	33,90%	48,60%	100,00%	37,20%
	Toplam	26,60%	10,50%	0,20%	37,20%
Toplam	Sayı	404	111	1	516
	Katılımcının cinsiyeti	78,30%	21,50%	0,20%	100,00%
	Halkın bilgi düzeyi 1	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%
	Toplam	78,30%	21,50%	0,20%	100,00%

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur ve tabloda gruplandırılan sorular ekte verilmiştir.

Bilgi düzeyi gibi halkın memnuniyet düzeyinin de cinsiyetler arasında farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 13'te verilen sonuca göre değerlendirilecek olursa erkek-kadın arasındaki memnuniyet düzeyinin farklılaştığı göze çarpmaktadır. Erkek katılımcıların %72,2'si ifadeye olumlu bakış açısıyla yaklaşmışken, kadınlarda bu oran %54,7'ye düşmüştür. Bir diğer deyişle, ifadeye olumlu görüşte bulunanların %69'u erkeklerden oluşurken yalnızca %31'i kadınlardan oluşmuştur. Yani, projeye yönelik kadınlardan erkeklerden daha düşük memnuniyet düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Ortaya çıkan bu sonuç araştırmaya katılan kadınlardan erkekler göre daha az bilgi sahibi olmasına dayanılarak açıklanabilir. Ayrıca, kentte kadınlardan erkekler göre kamusal alanlarda daha az görünür olması bu sonuca gerekçe olarak gösterilebilir.

Tablo 13*Cinsiyet- Halkın Memnuniyet Düzeyi İlişkisi*

Katılımcının Cinsiyeti	Halkın memnuniyet düzeyi 2			Toplam	
	Evet	Hayır	Kararsızım		
Erkek	Sayı	234	90	0	324
	Katılımcının cinsiyeti	72,20%	27,80%	0,00%	100,00%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	69,00%	51,10%	0,00%	62,80%
	Toplam	45,30%	17,40%	0,00%	62,80%
Kadın	Sayı	105	86	1	192
	Katılımcının cinsiyeti	54,70%	44,80%	0,50%	100,00%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	31,00%	48,90%	100,00%	37,20%
	Toplam	20,30%	16,70%	0,20%	37,20%
Toplam	Sayı	339	176	1	516
	Katılımcının cinsiyeti	65,70%	34,10%	0,20%	100,00%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%
	Toplam	65,70%	34,10%	0,20%	100,00%

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur ve tabloda gruplandırılan sorular ekte verilmiştir.

Yine bir başka önemli demografik bilgiye göre memnuniyet düzeyinin farklılaşıp farklılaşmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır ki bir öngörüyle gelir düzeyindeki artışın memnuniyet düzeyinin yükselmesinde etkili olabileceği düşünceyle hareket edilmiştir. Ancak çıkan sonuca göre orta düzey sayılabilecek gelir düzeyine sahip bireylerin en yüksek memnuniyet düzeyine sahip olduğu sonucuyla karşılaşılmıştır. Hatta en yüksek gelire sahip katılımcıların en düşük memnuniyet düzeyine sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Tablo 14*Katılımcının Gelir Düzeyi- Halkın Memnuniyet İlişkisi*

Katılımcının gelir düzeyi		Halkın memnuniyet düzeyi 2			Toplam
		Evet	Hayır	Kararsızım	
0-3000	Sayı	99	78	1	178
	Katılımcının gelir düzeyi	55,6%	43,8%	,6%	100,0%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	29,4%	44,3%	100,0%	34,6%
	Toplam	19,3%	15,2%	,2%	34,6%
3001-5000	Sayı	148	69	0	217
	Katılımcının gelir düzeyi	68,2%	31,8%	0,0%	100,0%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	43,9%	39,2%	0,0%	42,2%
	Toplam	28,8%	13,4%	0,0%	42,2%
5001+	Sayı	90	29	0	119
	Katılımcının gelir düzeyi	75,6%	24,4%	0,0%	100,0%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	26,7%	16,5%	0,0%	23,2%
	Toplam	17,5%	5,6%	0,0%	23,2%
Toplam	Sayı	337	176	1	514
	Katılımcının gelir düzeyi	65,6%	34,2%	,2%	100,0%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	Toplam	65,6%	34,2%	,2%	100,0%

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur ve tabloda gruplandırılan sorular ekte verilmiştir.

Halkın bilgi düzeyi 1 (katılımcıların proje hakkında genel bilgisi) ile memnuniyet düzeyi 2 (yöre halkının projeye dair mutluluk durumu) arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Tablo 15’te de görüldüğü üzere, proje hakkında bilgi sahibi olduğunu söylediği halde yöre halkının mutlu

olmadığını düşünenlerin oranı % 63,6'dır ki gözlemler sonucu denilebilir ki bu oran daha ziyade kentleşme ve çevre sorunlarıyla ilgili kaygı taşıyanlardan oluşmaktadır.

Tablo 15

Halkın Bilgi Düzeyi- Halkın Memnuniyeti

Halkın bilgi düzeyi 1		Halkın memnuniyet düzeyi 2			Toplam
		Evet	Hayır	Kararsızım	
Evet	Sayı	292	112	0	404
	Halkın bilgi düzeyi 1	72,3%	27,7%	0,0%	100,0%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	86,1%	63,6%	0,0%	78,3%
	Toplam	56,6%	21,7%	0,0%	78,3%
Hayır	Sayı	47	63	1	111
	Halkın bilgi düzeyi 1	42,3%	56,8%	,9%	100,0%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	13,9%	35,8%	100,0%	21,5%
	Toplam	9,1%	12,2%	,2%	21,5%
Kararsızım	Sayı	0	1	0	1
	Halkın bilgi düzeyi 1	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	0,0%	,6%	0,0%	,2%
	Toplam	0,0%	,2%	0,0%	,2%
Toplam	Sayı	339	176	1	516
	Halkın bilgi düzeyi 1	65,7%	34,1%	,2%	100,0%
	Halkın memnuniyet düzeyi 2	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	Toplam	65,7%	34,1%	,2%	100,0%

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur ve tabloda gruplandırılan sorular ekte verilmiştir.

Aşağıda verilen tablodaki (Tablo 16) önemli sonuçlardan biri de şöyledir: Katılımcıların %64,2'sinin söz konusu projeye birlikte Filyos Limanı'nın Karadeniz'in en nitelikli limanı olacağını düşünmelerine karşılık; proje sürecinin kentte hızlı ve çarpık kentleşmeye sebep olacağından endişelenenlerin oranı da %77,6 ile oldukça yüksektir.

Tablo 16*Halkın Memnuniyeti- Kentleşme Sorunları*

Halkın memnuniyet düzeyi 4		Kentsel sorunlar 1			Toplam
		Evet	Hayır	Kararsızım	
Evet	Sayı	253	124	17	394
	Halkın memnuniyet düzeyi 4	64,2%	31,5%	4,3%	100,0%
	Kentsel sorunlar 1	77,6%	75,2%	77,3%	76,8%
	Toplam	49,3%	24,2%	3,3%	76,8%
Hayır	Sayı	71	39	4	114
	Halkın memnuniyet düzeyi 4	62,3%	34,2%	3,5%	100,0%
	Kentsel sorunlar 1	21,8%	23,6%	18,2%	22,2%
	Toplam	13,8%	7,6%	,8%	22,2%
Kararsızım	Sayı	2	2	1	5
	Halkın memnuniyet düzeyi 4	40,0%	40,0%	20,0%	100,0%
	Kentsel sorunlar 1	,6%	1,2%	4,5%	1,0%
	Toplam	,4%	,4%	,2%	1,0%
Toplam	Sayı	326	165	22	513
	Halkın memnuniyet düzeyi 4	63,5%	32,2%	4,3%	100,0%
	Kentsel sorunlar 1	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	Toplam	63,5%	32,2%	4,3%	100,0%

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur ve tabloda gruplandırılan sorular ekte verilmiştir.

Tablo 17'ye göre yorum yapılmak istendiğinde anlaşılmaktadır ki, yapılacak limanın kente önemli bir gelir kaynağı olacağını düşünenlerin (%69,6) önemli bir kısmı (%84,3)da projenin bölgedeki eko-sisteme zarar vereceği kaygısını taşımaktadır.

Tablo 17

Halkın Memnuniyet Düzeyi-Kentsel Sorunlar

Halkın memnuniyet düzeyi 9		Kentsel sorunlar 14			Toplam
		Evet	Hayır	Kararsızım	
Evet	Sayı	296	127	2	425
	Halkın memnuniyet düzeyi 9	69,6%	29,9%	,5%	100,0%
	Kentsel sorunlar 14	84,3%	79,9%	40,0%	82,5%
	Toplam	57,5%	24,7%	,4%	82,5%
Hayır	Sayı	55	32	3	90
	Halkın memnuniyet düzeyi 9	61,1%	35,6%	3,3%	100,0%
	Kentsel sorunlar 14	15,7%	20,1%	60,0%	17,5%
	Toplam	10,7%	6,2%	,6%	17,5%
Toplam	Sayı	351	159	5	515
	Halkın memnuniyet düzeyi 9	68,2%	30,9%	1,0%	100,0%
	Kentsel sorunlar 14	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	Toplam	68,2%	30,9%	1,0%	100,0%

Not. Tablolar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur ve tabloda gruplandırılan sorular ekte verilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada Filyos Vadi Projesi'nin çevreye ve kente yönelik etkileri, yerel ve bölgesel kalkınmadaki rolüne dair halkın beklentileriyle yine kent halkının proje hakkındaki bilgi/memnuniyet düzeyinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik oluşturulan araştırma sorularına analiz sonuçlarıyla yanıt aranmaya çalışılmıştır. Belirlenen araştırma soruları çerçevesinde sonuçlar genel olarak değerlendirilmeye alınacak olursa;

Bu araştırmada katılımcılara ilk olarak Filyos Vadi Projesi ve amaçları hakkında bilgiye sahip olup olmadıkları sorulduğunda katılımcıların %73 üzerinde bir bilgi düzeyine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada üniversitenin söz konusu dönemde yaptığı birçok çalışmada Filyos Vadi Projesi'nin adını geçirmiş olmasının etkili olduğu düşünölmektedir. Ayrıca bilgi sahibi olduğuna dair olumlu cevap veren katılımcıların %66,1'inin erkeklerden %33,9'unun ise kadınlardan olduğu görölmektedir. Projeye yönelik halkın memnuniyet düzeyi de yöneltilen ifadelere göre farklılık göstermiştir. Ek olarak, projenin kentlerinde olması hakkında tüm ifadeler için %63,1 üzerinde bir halk memnuniyeti söz konusudur. Bilhassa projenin Türkiye ekonomisine sağlayacağı katkıya yönelik oluşturulmuş ifadeler için memnuniyet oranının en az %81,4 oranında olduğu görölmektedir. Bu memnuniyet durumuna en büyük katkıyı sağlayanın ise araştırmanın yapıldığı süreçte TPAO'nun bölgede bir lojistik merkezi kurmak üzere harekete geçtiğine dair yapılan haberler olduğu söylenebilir. Araştırma esnasında yapılan gözlemlere dayanarak memnuniyetsizliğini dile getirenlerin daha ziyade balıkçılıkla geçimini sağlayanlar olduğu da görölmüştür.

Halkın projeye ilgili memnuniyet düzeyinde cinsiyetler arasında göze çarpan bir farklılık ortaya çıkmıştır. Erkek katılımcıların %72,2'si ifadeye olumlu cevap vermişken, kadınlarda bu oran %54,7'ye düşmüş görünmektedir. Böylece, ifade için olumlu görüşte bulunanların %69'u erkeklerden oluşurken yalnızca %31'i kadınlardan oluşmuştur. Yani, bu araştırma Filyos Liman Projesi için kadınların erkeklerden daha düşük memnuniyet düzeyine sahip olduğunu ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Bu sonuç kadınların daha fazla kent karar mekanizmalarına katılması gerekliliğini bir kez daha ortaya çıkarmış görünmektedir. Kentlerde kadın görünürlüğünün bugün bile hala artırılmaya ihtiyaç duyduğu da açıktır.

Yine bir başka önemli demografik bilgiye göre memnuniyet düzeyinin farklılaşıp farklılaşmadığına dair yöneltilen soru için çıkan sonucun oldukça dikkat çekici olduğunun altı

özellikle çizilebilir. Çünkü analiz sonucuna göre orta düzey gelir düzeyine sahip bireylerin en yüksek memnuniyet düzeyine sahip olduğu sonucuyla karşılaşılmıştır. Hatta en yüksek gelire sahip katılımcıların en düşük memnuniyet düzeyine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu sonuç katılımcıların projeye ilgili Türkiye ekonomisine sağlayacağı katkıya yönelik olumlu algısıyla birlikte değerlendirildiğinde oldukça tezatlık teşkil etmektedir.

Bu araştırmadaki önemli sonuçlardan biri de katılımcıların %64,2'sinin söz konusu projeye Filyos Limanı'nın Karadeniz'in en nitelikli limanı olacağını düşünmeleridir. Diğer taraftan proje sürecinin kentte hızlı ve çarpık kentleşmeye sebep olacağından endişe eden katılımcıların oranı %77,6 ile de bir hayli yüksek görünmektedir. Yine araştırmaya dâhil olan katılımcıların en çok kaygı duyduğu konunun projenin muhtemel çevre sorunları yaratmasına dair olduğu görülmektedir ki oluşabilecek çevre sorunlarına dair önlem alınabilmesi için bir politika geliştirilip geliştirilmediğine dair görüş belirtmeleri istendiğinde katılımcıların büyük oranda kararsız kaldıkları ortaya çıkmıştır. Bu konuda halkın kent yönetimlerine karşı güven duygusunun tazelenmesi gerekliliğinin altı çizilmek istenmektedir. Yine yapılan gözlemlere dayanılarak, halkın en büyük güven sorunu yaşadığı konulardan birinin de yaratılması planlanan önemli istihdam alanıyla ilgili olduğu söylenebilir. Burada genel kanaatin istihdam edileceklerin kent halkı nüfusundan ziyade farklı illerden gelecek bireylere alan yaratacağı yönündedir.

Tüm bu sonuçlar ışığında ve araştırma verilerine dayanılarak aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Demokrasinin bir gereği olarak halkın kent yönetimine katılım göstermesi, halkın yaşadığı kenti sahiplenmesinde çok önemli bir etkidir. Araştırma verileri ve yapılan gözlemlerden anlaşılan halkın projeye yönelik bilgiye kendi imkânlarıyla ulaştığıdır. Bu durum da gerçek olmayan çok fazla farklı ve kirli bilginin halka yayılmasına sebebiyet vermiştir. Bu noktada kent yönetimleri tarafından kent politikalarına halkın entegrasyonunun sağlanmasına ve halkın görüşlerinin göz önünde bulundurulmasına ihtiyaç bulunmaktadır.
- Yine araştırma gözlemlerine dayanılarak bölgede yerel yönetimler ve kent aktörleri arasında da projeye yönelik görüş farklılıkları olduğu ve siyasi söylemlerin ağırlık kazandığı düşünülmektedir. Bu durum halkın kaygı duygusu yaşamamasına neden olduğundan kent aktörleri

arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi ve halka güven duygusunun aşılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

- Halka olan etkisi göz önünde bulundurulduğunda yerel basının konuyla ilgili gerekli araştırmaları doğru kaynaklara ulaşarak yapması ve bölge için bu denli önemli bir projenin konu olacağı daha fazla haber kaynağını halka ulaştırılmasının önemli olduğunun altı özellikle çizilmek istenmektedir.

- Kentte projeye ilgili hem bilgi hem memnuniyet düzeyi noktasında cinsiyete yönelik tespit edilmiş olan farklılıklar kent yönetiminde kadınların yönetime dâhil edilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir. Zira kentte kadınların daha fazla karar alma süreçlerine katılımları hususu göz ardı edilmiş görünmektedir. Kent aktörlerinin kapasitelerini cinsiyete duyarlı olarak geliştirmesinin yanı sıra bu konuda ortaklıkların kurulması da önemlidir. Bu noktada en önemli görev ve sorumluluk da yine kent yöneticilerine ve kent aktörlerine düşmektedir.

Son olarak, nüfusun büyük bir kesiminin kentlerde yaşadığı göz önünde bulundurulursa dünyada bugün gelinen noktada, kentlerin sahip olduğu her türlü birikimle oluşturulacak kamu politikaları kadar bunların süreçlerinin yönetimi de kentlerin ve dolayısıyla ülkelerin kalkınmasında hayati bir önem taşımaktadır. Türkiye'nin en büyük limanlarından biri olması planlanan Filyos Limanı, Türkiye'nin hatta Karadeniz kıyı ülkelerinin önemle üzerinde durduğu ulusal bir yatırım projesidir. Çalışmada sıklıkla değinildiği üzere yerel düzeyde kalkınmanın önünü açacak her türlü projede halkın desteğinin alınması, sürecin başarısına önemli bir katkı sağlayacaktır. Halkın politika süreçlerine katkısının sağlanması demokrasinin de bir gereği olarak düşünülmeli, memnuniyet düzeyinin halkın kente yönelik hissedeceği aidiyet duygusunu pekiştireceği de unutulmamalıdır.

Kaynakça

Battal, Y. (2011). *Kalkınma politikalarında değişim, bölgesel kalkınma ajansları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Ersoy, M. ve Şengül, T. (1997). Kalkınma kurumlarında kentler, *İktisat Dergisi*, 70-78.

Çaycuma Belediyesi (2022). *Filyos çayı ve vadisi hakkında bilgi*. Erişim Tarihi: 01.09.2022, <https://caycuma.bel.tr/filyos-cayi-ve-vadisi/>.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (2022). *Filyos vadisi projesi*. Erişim Tarihi: 14.09.2022, <https://www.filyosvadisi.com>.

Han, E. ve A. Kaya (2006). *Kalkınma ekonomisi: teori ve politika*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2017). *İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması raporları*. Erişim Tarihi: 07.10.2022, <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege>.

TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022). *İlçerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması raporları*. Erişim Tarihi: 07.10.2022, <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege>.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2022). *Dış ticaret istatistikleri*. Erişim Tarihi: 07.10.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2022). *Nüfus ve demografi*. Erişim Tarihi: 07.10.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>.

Ekler

1. Filyos vadi projesi hakkında bir bilginiz var mıdır?
2. Filyos vadi projesinin yapılma amacı hakkında bilginiz var mıdır?
3. Projenin yapımı ve geliştirilmesinde Karadeniz de bulunan doğal gaz rezervi sizce etkili olmuş mudur?
4. Filyos Vadisi projesinin hangi bölgeleri kapsadığını biliyor musunuz?
5. Bu projenin bireysel olarak size maddi ve manevi bir değer kazandıracağını düşünüyor musunuz?
6. Yöre halkının bu projeden mutlu olduğunu düşünüyor musunuz?
7. Bu proje ulusal ve uluslararası taşımacılık ve ticaretin geliştirilmesine katkı sağlar mı?
8. Bu projeye, Filyos limanının Karadeniz'in en nitelikli limanı olacağını düşünüyor musunuz?
9. Türkiye'nin ilk mega endüstri bölgesi olarak adlandırılan üzerinde önemle durulduğu yatırım projesinin ekonomiye önemli ölçüde katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?
10. Bu projenin, Türkiye lojistiğine katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?
11. Projenin kentte ve bölgede işsizliği azaltacağını düşünüyor musunuz?
12. Projenin kent ve bölge halkına iş imkânı/ istihdam sağlama açısından faydalı olacağını düşünüyor musunuz?
13. Projenin kente önemli bir gelir kaynağı olabileceğini düşünüyor musunuz?
14. Bu proje ülkemizin dünyada bir lojistik merkezi olmasına katkı sağlayabilir mi?
15. Bu proje, uluslararası taşımacılığı geliştirecek midir?
16. Bu proje kent için daha hızlı bir kentleşmeye sebep olur mu?
17. Bu projenin, Karadeniz sahil ülkelerinde ithalat ve ihracatın artması noktasında katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?
18. Bu proje sonucunda ülkemizin deniz taşımacılığının maliyetlerinde azalma olacağını düşünüyor musunuz?
19. Bölgeye bu proje gerçekleştirildikten sonra yeni yatırımlar yapılacağını düşünüyor musunuz?
20. Bu proje başladığından beri halkın ticaretten elde ettiği ekonomik gelirine olumlu bir katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?
21. Siz bu proje sonrasında Çaycuma ilçesi ve çevresine yatırım yapmayı düşünür müsünüz?
22. Bu proje için yatırım imkânları sizce yeterli midir?
23. Bu projenin tanıtımının yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?
24. Bu projenin bölgenin ulusal düzeyde tanınmasına yardımcı olabileceğini düşünüyor musunuz?
25. Bu projenin bölgenin uluslararası düzeyde tanınmasına yardımcı olabileceğini düşünüyor musunuz?
26. Bu Projenin kent/ bölge turizmine olumlu yönde katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?
27. Bu projenin tamamlanmasıyla birlikte kentte ekonomik ve sosyal refahın artmasına katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?

28. Bu projenin Zonguldak deniz açıklarında bulunan doğal gazın çıkartılmasını kolaylaştırıp katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz?
29. Bu proje ile endüstri bölgesinin hızlı çarpık kentleşmeye sebep olacağından endişeli misiniz?
30. Filyos deltası birçok canlıya yaşam alanı sağlamaktadır. Peki, Filyos vadi projesinin faaliyete geçmesiyle canlıların yaşam alanları zarar görür mü?
31. Bu projede ortaya çıkan atıkların yönetimi için politika geliştirildiğini düşünüyor musunuz?
32. Bu projenin tarıma elverişli bir bölgede olması sebebiyle tarımsal faaliyetlere olumsuz bir etkisi olur mu?
33. Bu projenin tarıma elverişli bir bölgede olması sebebiyle tarımsal faaliyetlere olumlu bir katkısı olur mu?
34. Bu proje ile balıkçılık yaparak geçimini sürdüren insanların gelir kaynaklarına olumsuz etkisi olur mu?
35. Sizce bu proje gerçekleştirilirken çevreye zarar verebilecek durumlar için önlemler alınmış mıdır?
36. Filyos çeşitli göçmen kuş türlerini uğrak yeridir. Bu proje ile göçmen kuşların buradaki durak noktasının zarar göreceğini düşünüyor musunuz?
37. Bu proje Zonguldak ve çevresinde kapsamaktadır. Bu proje ile çevre illerinin ormanlık alanlarının olumsuz yönde etkileneceğini düşünüyor musunuz?
38. Kentin, bu proje için fiziki altyapı ve imkanlarını karşılayabilecek düzeyde olduğunu düşünüyor musunuz?
39. Zonguldak, madencilik sektöründeki daralmaya bağlı olarak 2000'li yıllardan itibaren göç veriyor ve aşağı filyos havzasında yapılacak yatırımlar Zonguldak için önemli bir istihdam sahası oluşturması bekleniyor, sizce bu çalışma sayesinde vermiş olduğumuz göçlerin geri gelmesi sağlanabilir mi?
40. Bu projenin hayata geçmesiyle Filyos'un liman kenti olması kentin nüfus artışına sebep olabilir mi?
41. Bu projenin tamamlanmasından sonra kentte yaşanan göç düzeyinde azalma olacağını düşünüyor musunuz?
42. Bu projenin ekosisteme zararının dokunacağını düşünüyor musunuz?
43. Projenin yapılması esnasında doğal güzelliklerin yanı sıra kültürel değerlerin korunacağını düşünüyor musunuz?
44. Bu projenin boğazların trafik yükünü hafifletmeye yardımcı olacağını düşünüyor musunuz?
45. Bu proje sonrası için bölgede (Zonguldak ve çevresi) denizyolu, demiryolu, karayolu ve havayolu imkânlarının yeterli alt yapıya sahip olduğunu düşünüyor musunuz?

Extended Summary

The phenomenon of liftoff has been most discussed in its economic dimension until recently. However, development also includes the social and environmental dimension, which was previously ignored and is decisively coming to the fore today. Public satisfaction is an important factor in the success of public policies created at the local level for the development of cities. In order for the satisfaction of the public to be measured, it is necessary that the public has a certain level of knowledge. In this study, which was created based on this idea, it was aimed to measure the general knowledge and satisfaction level of the public about the Valley Project in Filyos city first. Secondly, it was tried to identify the possible problems that may arise for the city during and after the project process and the contribution of the project to the development of the city. Accordingly, the research questions of the study are listed below:

1. To what extent is the level of public knowledge about the Filyos Valley Project?
2. What is the level of public satisfaction for the Filyos Valley Project?
3. Does the role of the project in the development of the city coincide with the expectations of the public?
4. What is the level of public concern about possible urban and environmental problems that may occur during the project process?

Planned to be one of the largest ports in Turkey, Filyos Port is a national investment project located in the Filyos Investment Basin and on which Turkey attaches great importance. The port will ensure that Turkey is an important logistics transit area between the Mediterranean Basin and the countries north of the Black Sea and has the capacity to provide an important economic income to the country's economy. Filyos port and the Black Sea, Romania, Ukraine, Russia and Georgia to be established between the ports of the regular ships and Ro-Ro lines, the cooperation between these ports and the volume is expected to increase. The two most important points here are the connection of the Filyos Port and the logistics center to the main railway line of Turkey and the protection and monitoring of the ecological balance of the Filyos Valley. With this project, it is also aimed to prevent floods and floods that often occur in the region.

Zonguldak, the province to which Filyos is connected, received 20,883 migrations in terms of the number of people between the years 2020-2021 and Decamped 21,991. Thus, according to

the migration movements of Zonguldak within a year, the net migration rate was calculated as -1.9% (Turkish Statistical Institute, 2022). According to the Socio-Economic Development Ranking of Provinces (SEGE) 2017 data, Zonguldak is 28th in the Turkish ranking. When the said index is also evaluated with the employment dimension, Zonguldak has values above the average of Turkey. For example, while the labor force participation rate in Zonguldak is 55.3%, this rate is calculated as 50.8% throughout Turkey. Again, the ratio of the working-age population to the total population in Zonguldak is 70.4%, which is higher than the Turkish average (67.8%) (TC Ministry of Industry and Technology, 2017). Again, according to the SEGE Ranking of the Districts in 2022, the district of Caycuma, to which the resort of Filyos is connected, is the 3rd in Turkey. The tier is in the developed districts, which is also 308 in the general ranking. It is seen that he is ranked next. In addition, Caycuma is the 4th among the districts in Zonguldak. Dec. It is located next (TC Ministry of Industry and Technology, 2022). October August 2022, Turkey has an income of 21.337.300 thousand US dollars, while Zonguldak has a share of 67.040 thousand US dollars, which is higher than all the provinces in the TR 81 region.

One of the most important findings obtained as a result of the field research conducted in the city of Filyos is that the level of knowledge and satisfaction of the public about the project in general is at a certain level, and it was also found that a significant part of the participants have a positive opinion about the project. According to the answers of the participants, it can be said that the biggest concern of the public is the possible problems that may arise regarding the environment and urbanization.

It has been revealed that the level of satisfaction of the public differs between the sexes, as decisively as in the level of knowledge. While 72.2% of the male participants responded positively to the statement, this ratio seems to have decreased to 54.7% in women. Differences in gender in terms of both knowledge and satisfaction level about the project in the city reveal that the city administration needs to include women in the management. Because the needs of women in the city seem to be ignored. It is important to establish partnerships in this regard, as well as to develop the capacities of urban actors in a gender-sensitive manner. At this point, the most important duty and responsibility falls on the city administrators and city actors. While it is a matter of curiosity whether the level of satisfaction differs according to another important demographic information in the research, it can be underlined that the result is remarkable.

One of the most important results of this research is that 64.2% of the participants think that Filyos Port will be the most qualified port of the Black Sea with the project in question. On the other hand, the proportion of participants who are concerned that the project process will cause rapid and distorted urbanization in the city seems to be quite high with 77.6%. Again, it seems that the issue that the participants involved in the study are most concerned about is that the project will create possible environmental problems, and when asked to express an opinion on whether a policy has been developed to take measures against environmental problems that may occur, it turned out that the participants remained largely undecided. In this regard, it is particularly desirable to underline the necessity of renewing the public's sense of trust towards the city governments. Again, based on the observations made, it can be said that one of the issues on which the public has the biggest trust problem is related to the important employment area planned to be created. It has been observed that the general opinion here is that it will contribute to individuals who will come from different provinces for employment, rather than the population of urban people.

Finally, considering that a large part of the population lives in cities, at the point reached in the world today, the management of their processes, as well as the public policies to be formed with all kinds of accumulations of cities, is of vital importance in the development of cities and therefore countries. Filyos Port, which is planned to be one of the largest ports in Turkey, is a national investment project that Turkey and even the Black Sea coastal countries emphasize. As it is frequently mentioned in the study, getting the support of the public in all kinds of projects that will pave the way for development at the local level will make an important contribution to the success of the process. In addition, the contribution of the people to the policy processes should be considered as a requirement of democracy, and it should not be forgotten that the level of satisfaction will reinforce the sense of belonging that the people will feel towards the city.

Türkiye'nin Çok Partili Siyasal Sisteme Geçiş Sürecinde Milli İrade Söylemi ve 1946 Genel Seçimleri

Pınar AYDOĞAN¹

Geliş Tarihi (Received): 16.09.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 21.09.2022

Öz

1946 genel seçimleri, Türk siyasal yaşamındaki önemli eşiklerden biri olmuştur. İlk kez “tek dereceli” ve “çok partili” olarak yapılan 1946 seçimleri öncesinin incelenmesi Türk siyasal yaşamına dair önemli noktalar içermektedir. Seçime giden süreçte dönemin en etkin figürü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çıktığı yurt gezilerinde, yaptığı konuşmalarda, verdiği demeçlerde ve gazetelere yansıyan yazılarda kuvvetli bir sandığa gitme çağrısı hakim olmuştur. Vatandaşa bir “seçmen” olduğunu hatırlatan, “demokrasi”ye, “milli irade”ye giden yolun “sandık”tan geçtiğini, oy vermenin “milli bir görev, kutsal bir borç” olduğunu vurgulayan bu çağrılarda “milli irade”, “seçim” ve “oy çokluğu” birlikteliğine olan vurgu güçlüdür. Vatandaş seçmen olarak büyük bir önem kazanırken, milli irade Meclis ile demokrasi sandık ile özdeşleştirilmiştir. Bu çalışmada, 1946 genel seçimleri öncesi İsmet İnönü, CHP yöneticileri ve basın tarafından vatandaşlara yapılan seçimlere katılım çağrısının ve bu yöndeki propagandanın “milli irade” söylemiyle ilişkisi ele alınacaktır. Seçim çağrılarında ve seçim sonrası zafer konuşmalarında yansıyan, Türk siyasal yaşamının baskın bir tonu olan “milli irade” söyleminin ilk izlerine işaret edilecektir. Çalışmada, 1946 seçimleri öncesinde başta İsmet İnönü'nün seçim öncesi demeçleri olmak üzere dönemin gazeteleri (*Ulus, Akşam, Vakit, Cumhuriyet*) taranarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1946 genel seçimleri, Milli irade söylemi, Sandık, Çoğunlukçu demokrasi, Cumhuriyet Halk Partisi

The Discourse of National Will During Turkey's Transition to a Multi-Party Political System and the 1946 General Elections

Abstract

The 1946 general elections constituted a significant threshold in the Turkish politics during the transition to a multi-party political system. The 1946 elections were the first “direct” and “multi-party” elections held in Turkey, the analysis of the pre-election period of which, thus, involves significant aspects about the Turkish political life. President Ismet İnönü was the most influential figure in the period until the elections, and a strong call for voting dominated his nationwide campaign tour speeches and his statements as well as newspaper articles. These calls reminded the citizens their role as “voters” and highlighted that the “ballot box” paved the way for “democracy” and “national will” and that voting was “a national and sacred duty” with a strong emphasis on the unison of “national will”, “elections” and “majority vote”. Citizens gained great importance as voters, and national will was identified with the Parliament whereas democracy was identified with the ballot box. This study handles the relationship between the discourse of “national will” and the call on the citizens to vote and the propaganda in this regard by Ismet İnönü, the CHP executives and the press before the 1946 general elections. This study points to the first traces of the discourse of “national will” that has been a dominating tone in the Turkish political life, as reflected in the call for voting and the post-election victory speeches. In this study, the newspapers of the respective period (*Ulus, Akşam, Vakit, Cumhuriyet*) were searched and analyzed primarily with regard to the pre-election speeches of President İsmet İnönü in the period before the 1946 elections.

Keywords: 1946 general elections, National will discourse, Ballot box, Majoritarian democracy, Republican People's Party

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.F, Kamu Yönetimi Bölümü, paydogan@ktu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-4121-4155

“Vatandaş! Milli irade oy sandığında tecelli eder.”
(*Vakit*, 19 Temmuz 1946).

“Hemşeri!
Türk milletinin demokrasiden fayda görmesinin ilk şartı, seçimlere karşı göstereceğimiz alakadır. Bu bakımdan dünya önünde vereceğimiz imtihanın neticesi seçimlere iştirak nisbetiyle ölçülecektir.” (*Akşam*, 18 Mayıs 1946).

Giriş

1923-1945 yılları arasını kapsayan Tek Parti Dönemi’nde, çok partili düzene geçiş için yaşanan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1945 yılı, Türkiye’nin hem iç siyaset hem de dış siyasette yaşanan gelişmelerle önemli bir dönüşüme sahne olmuştur (Eroğul, 2013, s. 174). Söz konusu dönüşüm için ilk işaretler ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından verilmiştir. İnönü’nün İkinci Dünya Savaşı’nın bitiş tarihi de olan 1945 yılında özellikle “demokrasi yolunda önemli adımlar atılabileceğini” bildiren 19 Mayıs “Gençliğe Hitap” ve 1 Kasım “Meclis Açılış” konuşması değişikliklerle dolu yeni bir dönemin başlayacağına işaret etmiştir (Ahmad, 1992, s. 23). Robert Dahl’ın “hiçbir siyasi kurum bir ülkenin politik manzarasını o ülkedeki seçim sistemi ve siyasi partiler kadar etkilemez” tespiti 1945-1946 yıllarının siyasi atmosferini açıklamada oldukça aydınlatıcıdır (Dahl, 2001, s. 135). Türk siyasi yaşamında 1945’te başlayan siyasi dönüşüm, farklı siyasi partilerin kurulmasına izin veren düzenlemelerin yapılmasını da beraberinde getirmiş ve çok partili hayata geçişe zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nden (CHP) ayrılan milletvekillerinin katılımıyla 1945 yılının sonbaharında MKP ve 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti (DP) kurulmuş, böylece muhalefet kendisine Meclis’te temsil imkanı bulmuştur. Partilerin örgütlenme çalışmaları devam ederken, Nisan ayında CHP Meclis grubu seçimlerin öne alınmasını kararlaştırmıştır. Buna göre 1946 yılının Eylül ayında yapılması planlanan belediye seçimleri Mayıs’a, 1947’deki genel seçimler ise 21 Temmuz 1946 tarihine alınmıştır (Çavdar, 1999, s. 411).

Bu karar muhalefetin tepkisine yol açmıştır. DP kararın partilerinin örgütlenmesini tamamlamadan, kendilerini hazırlıksız yakalamak amacıyla alındığını savunmuştur. Neticede 26 Mayıs’ta yapılan belediye seçimlerine DP’nin, iktidarın tarafsızlığına güvenmediği ve seçim güvenliğinin olmadığı gerekçesiyle katılmaması da bu tepkiyi sembolize etmiştir. 5 Haziran 1946’da iki dereceli seçim sistemine imkan tanıyan milletvekili seçim kanunu değiştirilmiş ve

tek dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir. 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimlerde DP, teşkilatlanamadığı 16 ilde seçime katılamamış, 465 milletvekilliği için 273 aday gösterebilmiştir. Bu rakamlar kurulmasının üzerinden altı ay geçmiş bir partinin seçime ne kadar hazırlıksız olduğunun bir göstergesi olarak da okunabilir. 21 Temmuz seçimleri açık oy, gizli sayım ve adli denetimden uzak bir şekilde çoğunluk sistemi uygulanarak yapılmıştır. DP 66 kişiyle Meclis'te temsil imkanı bulmuş, CHP için bu sayı 395 olmuş yani tam manasıyla bir seçim zaferi elde etmiştir. Katılımın düşük olduğu seçimler hakkında DP “baskı, hile ve yolsuzluklar” yapıldığı iddialarını Meclis'e taşımış fakat bu itirazlar bir sonuç getirmemiştir. 1946 seçimleri siyasal tarihe sadece ilk kez yapılan “tek dereceli” seçim olarak değil “en şaibeli” seçim olarak da geçmiştir (Toker, 2020, s.103,105; Cumhuriyetin 75 Yılı, 1999, s.291).

1946 seçimleri hakkında literatürde çok fazla çalışma mevcuttur ve konunun hak ettiği ilgiyi gördüğü söylenebilir. Yapılan çalışmalar çoğunlukla siyasal rejimin çok partili hayata geçiş sürecinde iç ve dış etkenlerin belirginliğini tartışan ve bu kapsamda seçimleri değerlendiren ya da 1946 seçimlerini betimleyici çalışmalar olmuştur. 1946 seçimlerini “milli irade” söylemiyle ilişkilendirerek ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmada, 1946 seçimlerinin hazırlık sürecinde Cumhurbaşkanı İnönü öncülüğünde CHP yöneticileri ve basın tarafından vatandaşlara yapılan sandığa gitme çağrıları, seçim, sandık, demokrasi, oy, vatandaş kavramlarının kullanımları, tanımlamaları “milli irade” söylemi kapsamında ele alınmış ve irdelenmiştir. Çalışmanın yöntemi dönemin temel siyasal aktörü Cumhurbaşkanı İnönü'nün demeçlerinin ve gazetelerin (*Ulus, Akşam, Vakit, Cumhuriyet*) taranarak analiz edilmesine dayanmaktadır. Çalışma üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde milli irade söyleminin fikri arka planını inceleyebilmek amacıyla “çoğulcu ve çoğunlukçu demokrasi” yaklaşımları tanımlanarak, tek parti döneminde “milli irade” söyleminin içeriğinin hangi hususları barındırdığına odaklanılacaktır. İkinci bölümde 1946 seçimleri öncesi mevcut siyasal ortam üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise seçimlere giden süreçte, siyasal katılımı sağlamak için başvurulan yöntemler ve demeçler değerlendirilecektir.

1. Demokrasi Kavramı Üzerine

Modern çağın en makbul yönetim şekli olan demokrasi, temelde halkın egemenliği olarak tanımlanmaktadır. Antik Çağ'dan günümüze bir hayli değişime uğrayan demokrasi kavramı, tanımı başta olmak üzere ilkeleri ve çeşitleri üzerinde birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Kavramın tanımı ve ilkeleri üzerinden geçirdiği dönüşüm, farklı demokrasi kuramlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Liberal, sosyal, katılımcı, müzakereci, mutlak

(çoğulcu) ve çoğunlukçu demokrasi yaklaşımları farklı uygulamalar ve bakış açıları ile özgürlük, eşitlik, siyasal temsil ve siyasal katılım gibi siyasetin temel sorunlarına çözüm önerileri getirmiştir. Çalışmanın temel problematiğiyle bağlantılı olarak bu bölümde siyasal temsil ve katılım konuları esas alınarak çoğulcu ve çoğunlukçu demokrasi anlayışlarına yer verilmiştir.

1. 1. Çoğunlukçu Demokrasi

Siyasal iktidarın meşruluğu sorununa cevap arayan kuramlardan biri de sözleşme kuramları olmuştur. Meşruluk sorununun temeline “toplum”u koyan sözleşme kuramları iki genel çizgide okunabilir. İlki toplumu “atomistik” bir bakışla ele alırken, diğeri toplumu “birleşmiş, bütünleşmiş bir varlık” olarak değerlendirmiştir. Toplumu bütüncül bir bakış açısıyla değerlendiren J. J. Rousseau’nun temel görüşlerinin çoğunlukçu demokrasi anlayışının oluşmasında etkisi büyüktür. Rousseau’ya göre, toplum kendisini oluşturan bireylerden farklı ve üstün bir iradeye sahiptir.² Rousseau, bireylerin varlık ve güçlerini birleştirerek genel iradeyi oluşturduklarını ve böylece her üyenin bütünü bölünmez bir parçası haline geldiğini belirtir (Rousseau, 2013, s.15). Rousseau’nun toplum sözleşmesinde idealize ettiği düzenin temelinin, toplumu oluşturan her bireyin aynı zamanda egemenliğin bir hissesine de sahip olduğu düşüncesi oluşturur. Böylece birey başka bir bireye değil, yapımına katıldığı yasalara uyacağı için özgürlüğünü de kaybetmeyecektir (Köker, 1992, s. 68). Bu çerçevede egemen güç, toplumu oluşturan bireylerin toplamından oluşan çoğunluğun iradesi, diğer bir ifade ile “genel irade” dir. “Ortak çıkarı” temsil eden genel irade yanılmaz bir niteliğe sahiptir (Rousseau, 2013, s. 26-27) Rousseau, “akıl” ile özdeşleştirdiği genel iradenin dışında kalan “azınlık iradesi”nin yapması gerekenin, çoğunluğun iradesine uymak olduğunu vurgulamıştır (Ağaoğlu, 2006, s.94)

---

² Literatürde, J. J. Rousseau’nun kuramının, çoğunlukçu demokrasi anlayışına zemin hazırladığına dair görüşlere karşılık olarak, buna karşı çıkan çalışmalar da mevcuttur. Çalışmada Rousseau’yu çoğunlukçu demokrasi anlayışının oluşmasında etkin olarak tanımlayan görüşe dayanılacaktır. Bkz. Levent Köker, Rousseau ve Demokrasi ya da Liberal Teorinin Eleştirisinin Ögeleri Üzerine Bir İnceleme, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, Ankara: İmge Kitabevi, 1992, s. 68. ; Y. Şevki Hakyemez, Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 4, 2003, s. 69-92. ; Zühtü Arslan, “Rousseau’nun Hayaletleri: Yeni Devlet Eski Söylem”, *Doğu Batı*, Sayı: 21, 2003, s. 11-29.

Karşıt bir bakış açısı için bu çalışmalara bakılabilir: H. Emre Bağce, “Siyaset ve Demokrasi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 4, 2007, s. 1-19. Bkz. H. Emre Bağce, “Rousseau’da Toplum Sözleşmesi, Siyasi Meşruiyet ve Katılımcı Demokrasi”, *I. Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu*, 15-16 Nisan 2009, s. 106-117.

Bağce, Rousseau’nun genel irade kuramının yanlış yorumlandığını belirttiği çalışmasında, Rousseau’nun genel iradeyi “oy birliği ilkesi” üzerine inşa ettiğini vurgulamıştır ve Toplum sözleşmesi kuramını devletçi, otoriter ve totaliter yönetimlerin meşrulaştırıcısı, çoğunlukçu yaklaşıma zemin hazırlayan bir bakış açısı olarak görmenin, bu hususu gözden kaçırmak olduğunu ifade etmiştir. Bağce, Rousseau’nun özellikle temsili demokrasi ve meşruiyet üzerine görüşleri incelendiğinde, çoğunlukçu modele uzak duruşunun yanında, katılımcı ve müzakereci demokrasinin gelişimine katkı sağlayıcı görüşlere sahip olduğunu da vurgulamıştır (H. Emre Bağce, 2009, s. 106, 107, 114). Rousseau genel irade kuramı ile yöneten yönetilen karşıtlığını ve yöneticilerin hiyerarşinin en üstünde, halkın ya da yurttaşların piramidin en altında tutulduğu kurguyu reddetmiş, yöneticileri görevliler olarak yeniden tanımlayarak onları yurttaşlara bağımlı kılmıştır. Bağce, Rousseau’nun temsil ve katılımı ilgili görüşlerini ihmal edip yalnızca genel irade konusunda söylediklerine yoğunlaşmanın bir eksiklik olduğunu belirtir (H. Emre Bağce, 2007, s. 10-11).

Çoğunlukçu demokrasi anlayışına göre, demokrasinin en net tanımı halkın çoğunluk tarafından yönetilmesine imkan vermesidir. Çoğunlukçu demokrasinin çıkış noktası, çoğunluk iradesi –milli irade, genel irade- olarak beliren iradenin ortak iyiliği yansıttığı, toplumun ortak çıkarı ile çoğunluğun çıkarının hiçbir şekilde çatışmayacağı ve çoğunluk iradesinin yanılmayacağı düşüncesidir. Bu bakış azınlıkta kalan görüşü yanlış ve aldanmış olarak kabul eder. Bu noktada azınlık haklarını korumak için de genel iradeyi sınırlayacak hiçbir müdahaleyi kabul etmez, bunu kabul etmemesi de mutlak olması nedeniyledir (Özbudun, 2000, s. 61). Seçim mekanizmasında oy çokluğu ilkesinin geçerli olmasını savunan bu anlayışa göre (Lijphart, 1986, s. 71) çoğunluğun iradesinin yansıdığı mekan Meclistir (Schmidt, 2001, s. 231-234). Meclis, demokratik rejimlerde en önemli siyasi karar alma organı olmuştur. Siyasal karar alma konusunda ise çoğunluğun oyunu kazananların yönetimi kabul edilmiştir. Çoğunlukçu demokrasi, aslında demokrasinin temel bir ilkesi olan “çoğunluğun yönetme hakkı”nı mutlaklaştıran, yanılmazlığına vurgu yapan bir anlayış geliştirmiştir.

1. 2. Çoğulcu Demokrasi

Tüm düşünce ve inanışların kendini ifade edebilmesi, muhalefeti oluşturan bireylerin, grupların iktidar ile diyalog içinde olabilmesi, eleştirebilmesi, kendi görüş ve düşüncelerini baskı altında olmadan özgürce ifade edebilmesi ve seçim yoluyla iktidara geçebilme imkanının var olması çoğulcu demokrasinin temel ilkeleri arasındadır. Özgür ve sürekliliği olan muhalefetin varlığı, kendini ifade edebilmesi yani azınlıkta kalanın korunması için iktidarın sınırlanması gereklidir (Beetham ve Boyle, 2005, s. 41). Tüm haklar, hukukun ve anayasanın güvencesi altındadır. Bir diğer temel ilke iktidarın meşruiyetini sağlayan seçimlerdir. Seçimler, iktidarın siyasi gücünün asıl kaynağının halk olduğunu gösteren en önemli uygulama ve aynı zamanda siyasal iktidar üzerinde halk denetimini sağlayan mekanizmadır. Powell, bireylerin siyasal katılıma gösterdikleri ilginin, demokratik meşruluk duygusunu güçlendirirken aynı zamanda şiddete meyil vermeden düzenli bir seçim atmosferinin ortaya çıkmasını sağladığını da belirtir (Powell, 1990, s. 17-18). Çoğulcu demokraside birey, toplum, devlet ilişkisinde, amaç bireyin mutluluğu olarak ön plana çıkar. Bireylerin mutluluğunu hukuki yollarla sağlamakla görevli olan devlet, bireyi öncelemez.

Çoğulcu demokrasi anlayışı çoğunlukçu demokrasi anlayışının, demokrasiyi mutlak ve sınırsız çoğunluk yönetimi olarak kabul eden anlayışına karşı çıkar. Azınlık haklarının önemine vurgu yapar. Çoğunluğun yönetme hakkını temel bir ilke olarak kabul etmekle beraber tek başına demokrasiyi gerçekleştirmede yeterli olmayacağına, hak ve özgürlüklerin güvence altına

alınması, özgür tartışma, azınlık haklarının korunmasının sağlanması gerekliliğine vurgu yapar. Çoğulcu demokrasi, Meclisin üstünlüğünü kabul ederken, Çoğunlukçu demokrasinin aksine ona “sınırsız bir rol, konum” atfetmez (Sartori, 1993, s. 145). Çoğulcu demokrasi siyasal katılımı sadece “seçim” yoluyla sağlamaya çalışan, ona indirgeyen çoğunlukçu anlayışın karşısına çok sesliliği sağlayan, gösteri ve toplantı düzenleme, gazete ve dergi yayımlama, dernek kurma gibi özgürlüklerle çıkar. Muhalefeti Meclis ile sınırlamaz. Meclis dışındaki her sese özgürlük tanır (Barber, 1995, s. 187).

1. 3. Milli İrade Söylemi

Çoğunlukçu demokrasi anlayışının temel argümanı, demokrasiyi çoğunluğun iradesine dayandırması ve bu iradenin yansıma yeri olarak Meclis’in önemini ve gücünün vurgulanmasıdır. Bu anlayışta siyasal iktidarı belirleme yöntemi genellikle ona en uygun olan çoğunlukçu seçim sistemidir. Milli iradenin ortaya çıkmasına izin veren ise seçimlerdir. Bu çerçevede seçimlere büyük bir kutsallık atfedilmiştir. Milli iradenin gerçekleşmesinde en temel sembol “seçim”, “sandık” ve “oy” olmuştur.

Tek parti dönemi boyunca Kemalizm’in ilkeleri açıklanırken “milli egemenlik, milli irade” gibi kavramlara sıkça başvurulmuştur. Köker, Cumhuriyet’in ve Kemalist reformların temelindeki ilkenin halkçılık olduğunu ve Kemalizm’in anlaşılması için de bu ilkenin esas alınması gerektiğini ifade eder. Halkçılığın siyasal boyutunu, “halkın siyasal yaşam ve yönetime katılması” düşüncesini içinde taşıyan Cumhuriyetçilik ilkesi ve kavram olarak da “milli egemenlik” fikri temsil etmektedir. Halkçılık ve Cumhuriyetçilik ilkeleri, Kemalizm’in demokrasi anlayışının köşe taşlarını belirleyen en önemli başlıklar olmuştur. Halkçılık düşüncesi iki aşamalı bir değişim süreci geçirmiş ve bu dönemlerde farklı anlayışlara sahip olmuştur. İlk aşama 1920-1930 yılları arasında kapsayan ve “hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğu ve halkın kendi kaderine sahip olduğu” ilkelerine dayanmıştır. İkinci aşama ise 1930 sonrasında halkçılığın “halk için halka rağmen” şeklinde ifade edildiği dönemdir. Bu dönemde halkın siyasal yaşama katılması bakımından, Millet Meclisi’nin varlığı yeterli görülmüştür (Köker, 2005, s. 137).

CHP’nin halkı sınıfsız, imtiyazsız bir kütle, kendini de bunun temsilcisi olarak görme eğilimi, SCF deneyimi sonrasında yıkılmıştır. Muhalefet partisine gösterilen olağanüstü ilgi, aslında CHP’nin yaptıklarının halk tarafından benimsenmediğini ve iktidar ile halk arasında derin bir uzaklık olduğunu ortaya koymuştur. Halkevleri’nin oluşturulması halk ile olan bu uzaklığa bir çözüm bulma yolu olarak düşünülebilir. Rejimi ve inkılapları koruma düşüncesi de Köker’in halkçılık anlayışının aşamaları olarak yorumladığı ayrıma denk düşer. Tek Parti

Dönemi halkçılık anlayışı özellikle SCF deneyiminden sonra “halkın siyasal yaşama ve yönetime katılması” fikrine olumlu yaklaşmamıştır. Aynı şekilde ve aynı kaygılarla çok partili bir siyasal yaşama, çoğulculuğa -milletin egemen olduğu bir iktidara karşı bir tehlikenin yine milletin içinden gelebileceği düşüncesi- izin vermemenin bir gerekçesi olarak düşünülmüştür. Bu düşünce millet egemenliğini temsil eden ve halkçılığın siyasal boyutuna karşılık gelen Cumhuriyetçilik ilkesiyle ters düşmeye neden olmuştur (Köker, 2005, 138-139).

İşte halkçılık anlayışında 1930 sonrası yaşanan değişimle birlikte ortaya çıkan bu çelişki, iki kavrama -“milli irade ve milli hakimiyet”- başvurularak aşılmaya çalışılmıştır (Köker, 2005, s. 149; Tunçay, 2005, s. 212). Bu kavramlar milliyetçilik ilkesinin siyasal boyutuyla, siyasetin meşruluk temelleri ve halkın yönetime katılmasıyla da yakından ilişkilidir. Kemalizm’in toplumu farklılaşmamış bir bütünlük anlayışı içinde ele alan bakış açısı ve “milli irade” kavramının kullanılması dikkate alındığında Köker, Kemalist milli devlet anlayışının Rousseaucu bir esası kabul ettiğini ifade etmektedir. Buna göre devlet ile millet arasındaki özdeşlik genel/milli irade ile kurulmuştur. Milli iradenin belirlenmesi ise milletin seçtiği vekillerin yer aldığı temsil kurumuyla yani Millet Meclisi’nin varlığıyla olacaktır. Daha farklı bir şekilde ifade edilecek olursa, halkın kendi kaderine yine kendisinin sahip olması anlayışı yerini soyut millet kavramına bırakırken, millet iradesinin somutlaştığı yer toplumdaki en üst güç olarak devlet olmuş ve fiilen teşkilatlandığı yer olan Meclis ile var olmuştur (Köker, 2005, s. 156, 159). Mili iradeyi temsil eden Meclis’i oluşturan ise CHP’dir. Böylece millet-devlet ve parti bütünleşmiş ve hepsi aynı şey sayılmıştır.

Tek parti dönemi siyasal yaşamı ve sonrasında çok partili siyasal yaşama geçişte “milli irade”, seçimle tecelli eden meşru siyasi iktidarı ifade etmiştir (Bora, 2020, s. 502). Cumhuriyetin kuruluşuyla beraber 1923,1927, 1930, 1935, 1939 ve tek partili son seçim olan 1943 genel seçimleri hem liderlerin söyleminde hem de düzenlenen seçim ritüellerinde “milli irade” vurgusuna sahne olmuştur. Seçimlere “büyük alaka ve heyecan” gösteren halk, bayraklarla süslenen sandıklara oylarını atmış, adeta bir “bayram gününü” andıran fotoğraflarla basında yer almıştır (*Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1946; *Akşam*, 26 Mayıs 1946; Demirel, 2013, s.171, 240, 283).

Cumhuriyetin ilk yıllarında milli iradenin egemen olduğunun temel göstergesi “Meclis”in varlığı olarak kabul edilmiş ve vurgulanmıştır. 1921 ve 1924 Anayasalarında çoğunlukçu demokrasi anlayışı benimsenmiş, egemenliğin hukuki olarak sınırlanması gibi bir bakış açısı hakim olmamıştır. Vatandaşların özgürlüğünü, milleti temsil eden ve egemenliği de onun adına kullanan Meclis’e karşı korumak, Meclis iradesini sınırlamak için tedbir almak,

millet iradesini de sınırlamak olarak değerlendirilmiştir. Genel olarak demokrasi millet egemenliğinden ziyade, şekilsel anlamda seçim, sandık ve oy üzerinden anlamlandırılmıştır. Bu çerçevede halkın siyasete katılımı seçimlerle kısıtlanmış, siyasal katılımın diğer alanları kapalı tutulmuş ve milli irade hükümetle özdeşleştirilmiştir.

2. Seçimler Öncesi Siyasi Ortam

Çok partili hayata geçişte iç ve dış siyasal gelişmelerin etkisi belirleyicidir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle kurulan iki kutuplu dünya düzeninde Türkiye, Rusya'nın toprak talebiyle ciddi bir güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır ve uluslararası arenada bir destek arayışına girmiştir. ABD önderliğinde “hür dünya”nın özgürlük söylemi, Rusya'nın komünizm tehdidine karşı demokratikleşme taleplerini beraberinde getirmiştir (Zürcher, 2002, s.303- 304). Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinde, önemli adımların atılmasında bu talep de etkili olmuştur (Ahmad, 2017, s. 126; Koçak, 2010, s. 869). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yaptığı “Gençliğe Hitabe” başlıklı konuşması da siyasal liberalleşme için ilk işaret olarak değerlendirilmiş ve ardından 1945 sonbaharında MKP ve 1946'nın başında DP kurulmuştur. DP'nin kurulmasının üzerinden kısa bir süre sonra seçim kararı alınmıştır.

2.1. Erken Seçim Fikri Yeşeriyor

29 Nisan 1946 tarihinde önemli değişiklikler içeren “Yeni Belediye Kanunu” çıkarılmış ve Meclis'te yapılan tartışmaların temel noktası “kanunun yapılma niyeti” olmuştur. İçişleri Bakanı Hilmi Uran hükümetin, bir sonraki dönemde yapılacak milletvekili seçimine, mevcut belediye heyetleriyle gitmenin demokratik olmayacağı düşüncesi ve seçimin vatandaşlar için daha güvenli bir hale getirilmesi amacı ile yeni bir kanun yapma gereği duyduklarını ifade etmiştir (*TBMM Tutanak Dergisi*, 29 Nisan 1946, s. 214- 215). Yapılan değişikliklere göre belediye seçimlerinin bir defaya mahsus olmak üzere Eylül yerine Mayıs ayında yapılması ve 50 gün yerine 30 gün içinde tamamlanması kabul edilmiştir. Siyasi partiler, seçim komisyonlarına temsilci gönderebilecektir ve vatandaşların oy pusulalarının altına imzalarını atmak, adres yazmak gibi kanuni zorunlulukları da kaldırılmıştır (*Vakit*, 30 Nisan 1946).

Hükümetin kanun tasarısına cevap veren DP milletvekili Adnan Menderes, içinde oldukları dönemi “*siyasi alanda gerçek bir teşkilatlanma devresi*” olarak tanımlamıştır. Bu teşkilatlanma gerçekleşmeden oy serbestliği ve millet iradesinin gereği gibi gerçekleşmeyeceğini, parti olarak bu tasarımı millet iradesinin serbest tecellisini engelleyen, acele ve baskın bir seçime sebep veren bir karar olarak yorumladıklarını belirtmiştir. Menderes, İnönü'nün 1945 yılı Meclis'i açış konuşmasında, seçimlerin 1947'de yapılacağını belirten ifadelerine gönderme yaparak, anti demokratik kanunların değişmediğine, millete seçime

hazırlanmak için süre tanınmadan CHP'nin bir dört yıl daha iktidar kalmak istediğine ve İnönü'nün sözleri ile tasarının zıtlığına vurgu yapmıştır. DP milletvekili Emin Sazak da tasarıyla yeni kurulan partilere hayat hakkı verilmediğini, kanun adına, kanun yolu ile milletin iradesine tecavüz edildiğini belirtmiştir (*TBMM Tutanak Dergisi*, 29 Nisan 1946, s. 216). Bu eleştirilere karşılık olarak, CHP milletvekili Recep Peker, iklim koşullarına değinerek tek dereceli olarak yapılacak seçimde milyonlarca vatandaşın köylerinden kalkarak seçim yerlerine gidemeyeceğini bu nedenle seçimi kıştan önce yapmak istediklerini ifade etmiştir (*Vakit*, 30 Nisan 1946). CHP Ankara milletvekili Falih Rıfki Atay ise *Ulus* gazetesindeki köşesinde muhalefeti; “*milletin hükmüne ve takdirine bel bağlamak*”tan ve “*milli iradeyi yoklamaya gitmek*”ten korkmakla suçlayarak bu tartışmaya katılmıştır (Atay, *Ulus*, 30 Nisan 1946). Tüm bu görüşmeler sonucu değiştirmemiş, kabul edilen kanun, muhalefet partilerinin seçimlere yönelik taleplerini karşılamaktan uzak kalmış ve 1 Mayıs itibariyle seçim hazırlıklarına başlanılmıştır. Kanun CHP ile DP arasında açık bir çatışmaya sebep olmuştur (Karpata, 2010, s. 241). Sonucunda DP Belediye seçimlerine katılmamıştır.

2.2. “Milletin Hakemlik Yaptığı Siyasi Bir İmtihan”: Seçimler

Uran anılarında, 1946 seçimlerini “*medeni âlem karşısında yeni bir inkılap imtihanı vermek, milli iradeyi hakim kılmak ve medeni milletler safına katılmak*” gibi amaçları sıralayarak tanımlamıştır (Uran, 2007, s. 365). CHP milletvekili ve *Vakit* gazetesi sahibi Asım Us da Belediye seçimlerini “*demokratik terbiyenin inkişafı ve Türk milleti için yeni bir olgunluk imtihanı*” olarak nitelemiştir (Us, *Vakit*, 5 Mayıs 1946).

Basın seçimlere büyük ilgi göstermiştir. “Seçim havadisleri” gazetelerin manşetlerini her gün süslemiştir. Basının haberlerde öne çıkardığı temel iki başlık “İnönü'nün demeçleri” ve “seçime katılım” olmuştur. Gazeteler genellikle ilk sayfalarında yer verdikleri küçük pusulalarda vatandaşları seçime davet etmiştir.

2.3. İnönü “Milletin Önünde”: Seçim gezileri

Cumhurbaşkanı İnönü, seçimlerin yapılması kararı alınmasından sonra yurt gezilerine çıkmıştır.³ Gittiği her yerde halka, ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış meseleleri ve daha önemlisi neden erken seçim kararı aldıklarını açıklamış, tüm vatandaşlara seçmen olduklarını hatırlatıp, sandık başına gitmeleri için çağrıda bulunmuştur. Aslında bu geziler seçim kampanyası çerçevesinde düzenlenen gezilerdir. Belediye seçimlerinin daha önce yapılacak

³ İnönü'nün yurt gezilerini çok partili hayata geçişle birlikte yönetim anlayışındaki değişim üzerinden ele alan bir çalışma için bkz: A. Emre Ateş ve Onur Gökçeler, “12 Temmuz Beyannamesinin Gölgesinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Yurt Gezileri”, *İnsan ve İnsan Dergisi*, 6(21), 2019, s. 477-492.

olmasına rağmen İnönü'nün önemle üzerinde durduğu genel seçimler olmuştur. İnönü, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Niğde, Kayseri, Konya, Kars, Erzurum, Erzincan, Ağrı, Sivas, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane'yi kapsayan bir gezi programı gerçekleştirmiştir. İnönü gezilerinde ilk olarak seçimi neden erkene aldıklarını açıklamıştır. İnönü, uluslararası ortamın “kararsız ve karanlık olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş” olduğunu böyle bir ortamda Türkiye'nin ülkenin menfaatleri için “milli siyaseti”ni ortaya koyması ve “milletin iradesini açık surette belli ederek kararlı bir durum” temin etmesi gerektiğini belirtmiştir. İşte bu sonucu sağlayacak olan da “seçim”dir (Vakit, 7 Mayıs 1946; Turan, 2003, s.116). İnönü bu konuşmasıyla birlikte ilk kez “milli irade” ile “seçim”i beraber kullanmıştır ve geziler süresince bu birlikteliğin altını sık sık çizecektir.

İnönü, Erzincan Halkevinde yaptığı bir diğer konuşmasında seçimleri erkene alma zorunluluğu duyduklarını bir kez daha açıklamıştır: “Bütün memleketler ve bizim memleketimiz Birleşik milletler ile beraber tesanüt halinde ve insanlık dâvası safındadır. Dünyada birçok pazarlıklar yapıldığı, birçok ihtimallerin ortada bulunduğu bir zamanda, Türkiye’de hangi kanaat, hangi politika yürüyecek? İktidar mevkii nasıl bir istikamet tâkip edecek? Bu hususta tereddüt olmaması lâzımdır. Onun için, milletın iradesi, bir an evvel memlekette iktidarın mahiyetine bir ışık çevirmek icabeder. Onun için seçimi bu seneye aldık.” (Ulus, 24 Mayıs 1946). Bu sözlerle “milli irade” ve “seçim” birlikteliği tekrar vurgulanmıştır.

2.4. “Halk İdaresi” ve “Millet iradesi”: Seçim, Sandık ve Oy Birlikteliği

1946 Türkiye'si'nin siyasi dilinde demokrasi kelimesinin yerine sıklıkla “halk idaresi” kullanılmıştır. Seçimlerin yapıldığı günü “halkçı idarenin başlangıcı” olarak kabul eden CHP milletvekili ve Akşam gazetesinin sahibi Necmettin Sadak, “demokraside vatandaşa düşen ilk vazife oy kullanmaktır. Halkçı idarelerde milli iradeyi belirleyecek başka bir yol henüz bulunmamıştır. Milli irade bütün vatandaşların serbestçe ifade edilmiş isteklerinin toplamıdır ve oyların sayısı ne kadar çok olursa milletın arzusu da o kadar tam şekilde belirir” sözleriyle milli iradenin gerçekleşmesi için seçim ve oy çokluğunu yeterli görmüştür (Akşam, 20 Temmuz 1946). İnönü de Trabzon’da yaptığı konuşmada “halk iradesinin temeli olarak vatandaşın serbest iradesini” sandıkta göstermesi gerektiğini ve “sandıktan çıkan milletın karar ve iradesini güvenle ve saygıyla” karşılayacaklarını vurgulamıştır (Ulus, 2 Haziran 1946). Erzurum konuşmasında yine halk idaresiyle seçime katılım arasındaki bağa dikkat çekerek halk iradesinin “milletın kendi iradesine, kendi kudretine ilgi göstermek” sayesinde geliştirilebileceğini belirtmiştir (Ulus, 30 Mayıs 1946).

19 Mayıs nedeniyle yaptığı radyo konuşmasında tek dereceli milletvekili seçimini “*hür milletin serbest iradesiyle kendi kaderine hakim olduğunu belirleyecek yeni bir devrim*” olarak tanımlayan, bu büyük inkılabın gerçekleşmesinde vatandaşlara büyük rol yükleyen İnönü “*tek dereceli seçimde, kadın erkek, bütün seçmenlerin sandık başına gidip, kararlarını bildirmelerini(n), kutsal bir borç*” olduğunu belirtmiş ve “*birbirini gözetleyen*” uluslararası bir ortamda “*hür dünya*”nın Türklerin, “*sandık başında milli vazifelerini ne kadar hevesle yaptıkları*”nı görmelerinin “*Türk varlığı için büyük mesele*” olduğunu ifade etmiştir (Ulus, 20 Mayıs 1946).

İnönü, “*Türk halk idaresinin yeni bir hamlesi*” olarak tanımladığı tek dereceli seçimlerde sandıkların ulaşılabilirliğine önem verdiklerini belirtmiştir. Sandıkları tüm köylere kadar götürebilmek, “*milletin iradesini belirtmek*” için kadın ve erkek seçmenlerin sandıkların başına gelmelerini sağlamak için tüm tedbirleri aldıklarını vurgularken kimsenin vatandaşları sandık başına gitmekten vazgeçirmeye çalışmaması gerektiğini, aksi durumun vatandaşları meşru mücadele yolundan ayırmak olacağını ifade etmiştir. İnönü “*iktidarda kalacaksak veya kalmayacaksak, bunun, ancak vatandaş oylarının çokluğu ile kararlaştırılmış olduğuna, hepimizin inanmamız lâzımdır.*” sözleriyle iktidarın meşruluğunu da oyların çokluğuna bağlamıştır (Ulus, 11 Mayıs 1946).

Aslında İnönü’nün vatandaşlara seçmenlik görevini hatırlatıp sandığa çağırmasının arka planında DP’nin seçimlere katılmaması ve genel olarak da kendisini destekleyenlere yaptığı iddia edilen seçime katılmama çağrısı vardır. CHP seçime katılımın yoğun bir şekilde sağlanamaması durumunda, meşruiyet tartışmalarının yapılabileceği kaygısını taşımaktadır. Bu yüzden İnönü, vatandaşların seçimi kazanan partinin “*milletin çokluğuna dayandığından*” şüphesi olmaması gerektiğini ve tüm partilerin ve CHP’nin de “*milletin serbest oyunu*” kazanmaktan başka çare bulunmadığını görmesi gerektiğini belirtmiştir.” (Cumhuriyet, 17 Temmuz 1946). “*Halk iradesinin ilk şartının çokluğun önünde eğilmek*” olduğu o dönemin önemli bir söylemi haline gelmiştir.

İktidarın meşruiyetini “*milli iradenin tecelli*” etmesine bağlayan İnönü bu iradenin “*temiz ve hakiki*” bir şekilde ortaya çıkması için idare olarak her şeyi yapacaklarını belirtmiş ve bunu vatandaşlara karşı “*kanuni ve vicdani borç*” olarak vurgulamıştır. “*Milletin rızasıyla tayin olunmayan*” iktidarın hiçbir meşruiyeti yoktur. Aynı şekilde “*milletin rızası meydana çıktıktan sonra, bunu kıymetten düşürmek için yapılacak propagandanın ve gösterilecek maddi veya manevi mukavemetin de*” hiçbir önemi olmayacaktır. Seçimde “*milletin serbest iradesinin meydana çıktığına*” en başta milletin kendisinin inanması gerekir (Cumhuriyet, 18 Temmuz 1946).

Seçim gezilerinde, gazete yazılarında, seçim afişlerinde temel vurgu oy vermenin bir hak olmasından ziyade “*milli bir görev, kutsal bir borç, şerefli bir vazife*” olduğu yönündedir (Akşam, 22 Mayıs 1946). Gazeteler de sık sık şu ifadeler yer almıştır: “*Vatandaş! Demokraside muvaffak olmanın ilk şartı, seçimlere iştirak etmektir. Belediye seçiminde reyini kullan!*”, “*Vatandaş! Benim bir reyimden ne çıkar? sözü, demokrasiyi anlamamak demektir. Halk idaresi, reylerin topluluğundan doğar. 26 Mayıs Pazar günü sandık başına gitmek hem hakkımız, hem vazifemizdir.*” (Vakit, 17 Mayıs 1946). Tek dereceli seçim sistemini Türk milleti için yeni bir “*olgunluk imtihanı*” olarak gören Us “*şimdi Türk vatandaşlarından istenen şey silah ile hudutlara koşmak değil, mahallerindeki sandıklara oy atmaya koşturmaktır*” sözlerine sandıklara atılan her oyun aynı zamanda tüm dünyaya “*milli birliğin*” ispatını da sağlayacağını eklemiştir (Us, Vakit, 4 Mayıs 1946).

Sandık başına giden vatandaşların varlığı “*hür dünya*”ya karşı bir itibar olarak da yorumlanmıştır: “*Hemşeri! Türk milletinin demokrasiden fayda görmesinin ilk şartı, seçimlere karşı göstereceğimiz alakadır. Bu bakımdan dünya önünde vereceğimiz imtihanın neticesi belediye seçimine iştirak nispetiyle ölçülecektir.*” ve “*Yurddaş! Seçim vazifesini çok ehemmiyetli tutunuz. Sandık başlarında vatandaşlarımızın kadın erkek hepsi kendi kararlarını bildirmeleri lazımdır.*” (Vakit, 18 Mayıs 1946; Vakit, 15 Mayıs 1946). Türk halkı seçimler ile “*sağduyulu ve sağlam imanlı bir millet*” olduğunu bütün dünyaya bir kere daha ispat edecektir (Vakit, 8 Mayıs 1946).

3. Seçime Katılım

Hem Belediye hem de Genel seçimler süresince siyasette tansiyon sık sık yükselmiştir (Ahmad, 1992, s. 32). Muhalefet partilerinin seçim çalışmalarının engellendiği yönündeki iddiaları, iktidara yönelik suçlamalar, boykotlar ve nihayetinde seçim güvenliğinin olmadığı düşüncesi siyaset gündemini meşgul etmiş ve idarenin tarafsızlığı sorgulanmıştır.⁴ Seçimlerin erkene alınması DP cephesinde boykot etme seçeneğini beraberinde getirmiştir. Günlerce basında ve parti içinde devam eden tartışmalar sonucunda DP, seçimlere girme kararı almıştır. Çavdar bu kararın alınmasını DP yöneticilerinin partiyi meşru anlamda kamuoyuna mal etme düşüncesinin varlığına bağlamaktadır (Çavdar, 1999, s. 412). Siyasal tartışmalarda seçimlerde uygulanan çoğunluk sisteminden ziyade seçim güvenliğinin sağlanabilmesi öne çıkmıştır. DP, seçimlerin dürüst ve serbest yapılabilmesi, gizli oy açık tasnif ve hukuki güvence üzerinde

⁴ Dönemin gazetelerine bakıldığında birçok iddia ve yaşanan olay söz konusudur: “*DP ocak başkanı öldürüldü*”, “*Adnan Menderes’in çiftlik kahyası öldürüldü*”, “*İzmir DP il başkanı tehdit edildi*”, “*Alaşehir’de DP sözcülerinden Burhan Belge konuşurulmadı.*”, “*Çubuk’ta kaymakam tarafından dövüldüklerini iddia eden DP’liler Ankara’da muayene ettirildiler.*”, “*Ayancık’ta halkı kararında serbest bırakın diye konuşan memur sürüldü.*” (Çavdar, 1999, s. 412; Ulus, 3 Mayıs 1946).

durmuştur. Seçimlere katılım oranı en önemli ve en hassas konu olmuştur. “Sandık”, “oy” ve de vatandaşın “seçmen” olarak kazandığı önem, partileri en çok da CHP’yi seçime katılımı teşvik yönünde bir propagandaya yöneltmiştir. Seçim yasası arzu edilen güvenceleri sağlayamamış, seçim bölgelerinin çoğunda birçok baskının, hilenin ve yolsuzluğun yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum da çok partili ilk seçim olarak anılan 1946 seçimlerinin “hileli, şaibeli” olarak anılmasına sebep olmuştur. Muhalefet, seçmenlere DP’ye oy vermemeleri konusunda baskı yapıldığını, aldıkları oyların tutanaklara eksik, iktidarın oylarının ise yüksek gösterilerek yansıtıldığını iddia etmiştir. Seçimlere katılım oranı oldukça düşüktür. CHP, seçime gösterilen ilgiden memnun olmamış ve DP’yi kamuoyunda “seçimlerin meşruiyetine karşı şüphe uyandırmak”la suçlamıştır. Seçimlerden sonra seçimle ilgili yolsuzluk ve şaibe iddiaları yönünde yayımları nedeniyle *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazeteleri Sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır (*Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1946).

Sonuç

Çok partili hayata geçişle beraber seçimler çok daha önemli hale gelmiştir. Bu anlamda 1946 seçimleri “halkçı idarenin başlangıcı” olarak kabul edilmiştir. Seçimler süresince vatandaşa bir seçmen olduğu hatırlatılmış ve yoğun bir biçimde seçime katılım daveti/teşviki yapılmıştır. “*Milli iradeyi*” belirleyecek tek yolun “*seçimler*” olduğu vurgulanmış, seçim süresince gazetelerde yayınlanan küçük pusulalar ve İnönü’nün demeçlerinde demokrasiye giden yolun “*seçimlere katılmanın*” ve “*milli birliği sağlayacak milli bir vazife*” olan oy vermenin önemi ısrarla belirtilmiştir. Aynı şekilde seçim sonuçları açıklandığında, sandıktan çıkan “millet iradesi”nin saygıyla karşılanacağını altı çizilmiştir. 1946 seçimleri öncesi ve sonrasındaki siyasal söylemde “halk idaresi” olarak tanımlanan demokrasi “seçimler”, “oy çokluğu” ve “Meclis” kavramlarıyla değerlendirilmiştir.

İlk kez tek dereceli ve çok partili olarak yapılan 21 Temmuz 1946 seçimleri üzerindeki tartışmalar hiç bitmemiştir. Seçimde yaşananlar, demokratik bir seçim geleneğinin yerleşmesinin önündeki büyük bir engel olarak kalmıştır. Seçimler sonrası İnönü’nün Meclis konuşmasında “*Memleket idaresinde iktidarın serbest seçimle tayin olunması, karşı fikir ve kanaatlerin memleket hayatında serbestçe söylenmesi ve tesir etmesi ile halk idaresinin ileri merhalesi muvaffakiyetle kurulmuştur*” sözleri “*milli irade tecelli etmiştir*” sözünün karşılığıdır. Seçim kampanyası boyunca “halk idaresi” olarak adlandırılan “demokrasinin” ilk koşulu ve tek belirtisi “sandık” yani seçim ve “çokluk oy/oyların” çoğunluğu olarak kabul edilmiş ve “milli irade” kavramı bunlara indirgenmiştir. Böylece halkın siyasete katılımı

seçimlerle kısıtlanmış, siyasal katılımın diğer alanları kapalı tutulmuş ve “milli irade” hükümet ve Meclis ile eşdeğer kabul edilmiştir.

Siyasal katılımı sadece “seçim” yoluyla sağlayan, ona indirgeyen çoğunlukçu anlayışın karşısına çok sesliliği sağlayan, gösteri ve toplantı düzenleme, gazete ve dergi yayımlama, dernek kurma gibi özgürlüklerle çıkabilecek çoğulcu bir anlayış egemen olmamıştır. CHP, muhalefetin seçim tartışmalarını bitirmemesi üzerine muhalefetin iddialarını dile getiren iki gazeteyi kapatmıştır. Bu tutum iktidarın, Meclis’in meşruiyetinin tartışılmasına izin vermeyeceği şeklinde de değerlendirilebilir. Bu çerçevede muhalefet Meclis ile sınırlanmış ve Meclis dışındaki seslere özgürlük tanınmamıştır.

Seçim kampanyası süresince yerleşik demokrasilerde görevden ziyade bir hak olarak tanımlanan “oy verme” davranışı, çoğunlukla “milli birliği” sağlayacak “milli bir vazife” olarak tanımlanmış ve sandığa güçlü bir çağrı yapılmıştır. CHP, seçimi kazanacağı belli olmasına rağmen kendi meşruiyetini sağlamak, “çokluk oyu” elde etmek için ısrarla bu vurguyu yapmıştır. Çoğunluğu elde edememesi meşruiyetinin sorgulanmasını da beraberinde getireceği düşüncesiyle, sandığa çağrının demokratik kaygılardan çok daha güçlü bir meşruiyet kaygısı ile yapıldığı muhtemeldir. Çoğulcu demokrasinin yerleşmesinde, temel unsur kuşkusuz, çok sesli bir toplumu oluşturacak demokratik siyasi kültürün varlığıdır. CHP iktidarının vatandaşlara yaptığı “seçime katılım daveti/teşviki” seçim kültürünün yerleşmesi, demokrasinin hayata geçirilmesi gibi amaçları barındırır da aynı zamanda daha çok iktidarın meşruluğunu ve güçlendirilmesini sağlamak amacını da taşımaktadır.

Demokrasinin beslenip güçlenebilme imkânına önemli ölçüde katkı sağlayan etkenlerin “demokratik inançlar ve siyasi kültür” olduğu kabul edilir. “Millet iradesi”ni sandıkla bir tutan “milli iradeci” söylem 1946 seçimleriyle ön plana çıkmış, baskın bir hale gelmiştir. “Milli irade”nin sandığa yansması için CHP’nin yaptığı bu çağrı sadece 1946 seçimleriyle sınırlı olmamış diğer seçimlerde de süreklilik göstermiştir. 1947 Köy ve mahalle muhtarlığı ve 1948 Ara seçimlerinde de vatandaş, “*milli irade oy sandığında tecelli eder*” düsturuyla “*demokrasinin tek kaynağı olan seçime*” çağrılmıştır. Bu, Türk siyasal yaşamına hiç de yabancı olmayan 1950’den sonra sıkça duyulan bir anlayışın ilk ifadeleri olarak değerlendirilebilir. “Milli irade”yi Meclis’te beliren bir irade olarak sınırlayan anlayış en kuvvetli tonlarını 1950 sonrasında günümüze dek sürdürmüştür. Siyasal aktörler değişse de “sandık sonuçlarına”, “seçime” ve “oyların çoğunluğuna” yapılan güçlü vurgu değişmemiştir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

- Ağaoğlu, M. Ali. *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. çev., Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1992.
- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. çev., Yavuz Alogan. Ankara: Kaynak Yayınları, 2017.
- Arslan, Zühtü. "Rousseau'nun Hayaletleri: Yeni Devlet Eski Söylem". *Doğu Batı*. Sayı: 21. 2003. s. 11-29.
- Ateş, A. Emre ve Gökçeler Onur. "12 Temmuz Beyannamesinin Gölgesinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Yurt Gezileri". *İnsan ve İnsan Dergisi*. 6(21), 2019. s. 477-492.
- Beetham, David ve Boyle Kevin. *Demokrasinin Temelleri*. çev., A. Z. Kopuzlu. Ankara: Adres Yayınları, 2005.
- Bağce, H. Emre. "Rousseau'da Toplum Sözleşmesi, Siyasi Meşruiyet ve Katılımcı Demokrasi". *I. Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu*. 15-16 Nisan 2009, s. 106-117.
- Bağce, H. Emre. "Siyaset ve Demokrasi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt: 40. Sayı: 4. 2007, s. 1-19.
- Barber, Benjamin. *Güçlü Demokrasi*. Çev. M. Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Bora, Tanıl. *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Cumhuriyetin 75 Yılı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Dahl, Robert. *Demokrasi Üzerine*. çev., Betül Kadioğlu. Ankara: Phoneix, 2001.
- Demirel, Ahmet. *Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (193-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Eroğul, Cem. "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971". *Geçiş Sürecinde Türkiye*. Der. İrvın C. Schink ve E. Ahmet Tonak. İstanbul: Belge Yayınları, 2013.
- Hakyemez, Y. Şevki. "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: 52. Sayı: 4. 2003. s. 69-92.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Koçak, Cemil. *İkinci Parti*. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Köker, Levent. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Köker, Levent. Rousseau ve Demokrasi ya da Liberal Teorinin Eleştirisinin Ögeleri Üzerine Bir İnceleme. *Demokrasi Üzerine Yazılar*. Ankara: İmge Kitabevi, 1992, s. 57-71.

Lijphart, Arend. *Çağdaş Demokrasiler*. çev., E. Özbudun-E. Onulduran, Ankara: Yetkin Yayınları, 1986.

Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2000.

Powell, G. Bingham. *Çağdaş Demokrasiler-Katılma, İstikrar ve Şiddet*. çev., Mehmet Turhan. Ankara: S Yayınları, 1990.

Rousseau, J. Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. Çev. V. Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

Sartori, Giovanni. *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. Çev. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1993.

Schmidt, Manfred G. *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. çev., M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları, 2001.

“Belediye kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun”. *TBMM Tutanak Dergisi*, 45. Birleşim, Cilt: 22, 29 Nisan 1946.

Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1960*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2020.

Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2005.

Turan, İlhan (haz.). *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2003.

Uran, Hilmi. *Meşruyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. çev., Y. Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Gazeteler

“Adam sende! Benim bir reyimden ne çıkar? demeyelim. Halk iradesi, tek tek reylerin bir araya gelmesinden doğar”. *Vakit*. 17 Mayıs 1946.

Atay, Falih Rıfki. “Dünkü Görüşmeler Hakkında”. *Ulus*. 30 Nisan 1946.

“Belediye Seçimi Bugün Yapılıyor”. *Cumhuriyet*. 26 Mayıs 1946.

“C.H.P Kurultayı: İsmet İnönü’nün Mühim Nutku”. *Ulus*. 11 Mayıs 1946.

“Hemşeri”. *Akşam*. 18 Mayıs 1946.

“Hemşeri”. *Akşam*. 22 Mayıs 1946.

“Hemşeri”. *Vakit*. 18 Mayıs 1946.

“İnönü’nün Akşehir Konuşması”. *Vakit*. 7 Mayıs 1946.

“İnönü Niğde’de Hararetle Karşılandı”. *Vakit*. 8 Mayıs 1946.

- “İsmet İnönü’nün Dünkü Seçim Nutku”. *Cumhuriyet*. 18 Temmuz 1946.
- “İsmet Paşanın Nutkundan Bir Parça”. *Vakit*. 15 Mayıs 1946.
- “Milli Şefin Erzincan Halkevi Konuşması”. *Ulus*. 24 Mayıs 1946.
- “Milli Şef’in Trabzon’daki Hitabeleri”. *Ulus*. 2 Haziran 1946.
- “Milli Şefimizin Erzurum Halkevinde Bir Hitabeleri”. *Ulus*. 30 Mayıs 1946.
- “19 Mayıs Hitabesi”. *Ulus*. 20 Mayıs 1946.
- “Recep Peker haksız isnadları reddetti”. *Vakit*. 30 Nisan 1946.
- “Sandıklar Bu sabah Mühürlendi. Rey Verilmesine Başlandı”. *Akşam*. 26 Mayıs 1946.
- “Seçim Beyannamesi”. *Cumhuriyet*. 17 Temmuz 1946.
- Us, Asım. “Eskişehir Nutku”. *Vakit*. 4 Mayıs 1946.
- Us, Asım. “Türk Milleti İçin Yeni Bir Olgunluk İmtihanı”. *Vakit*. 5 Mayıs 1946.
- “Vatandaş”. *Akşam*. 16 Mayıs 1946.
- “Vatandaş”. *Akşam*. 19 Mayıs 1946.
- “Vatandaş”. *Vakit*. 19 Temmuz 1946.
- “Yarın, Türkiye Tarihinde Ehemmiyetli Bir Dönüm Noktası Olacaktır. Vatandaşlar, Vazife Başına”. *Akşam*. 20 Temmuz 1946.
- “Yeni Sabah Gazetesinin İddiası”. *Cumhuriyet*. 31 Mayıs 1946.
- “Yeşilköy’de M.K.P’nin astırmış olduğu propaganda afişlerinin bir gecede kamilen yırtılması hakkında şikayette bulunulmuştur”. *Ulus*. 3 Mayıs 1946.

Extended summary

The political transformation that started in 1945 in the Turkish politics paved the way for transition to a multi-party political system in 1946 by way of arrangements that allowed for the establishment of different political parties. Parliamentarians resigning from the Republican People's Party (CHP) and joining the National Development Party and the Democrat Party (DP) enabled representation of the opposition in the Parliament. While the organizational efforts of the parties were ongoing, the CHP Parliamentary group made a decision in April to push forward the elections. Accordingly, the municipal elections scheduled for September 1946 were pushed forward to May, and the general elections of 1947 were pushed forward to 21 July 1946.

The opposition reacted strongly to this decision. The DP claimed that this move aimed to catch them unprepared before the organization of the party was completed. In the end, as a symbol of such reaction, the DP did not participate in the municipal elections of 26 May on the grounds of distrust in the neutrality of the government and lack of election safety. On 5 June 1946, the parliamentary election law stipulating indirect elections was amended to adopt a direct election system. The CHP won the elections.

According to the theories of democracy and politics, reducing democracy to the ballot box points to an understanding within the scope of the national will discourse. The concept of "national sovereignty" became the main principle of the regime through populism, one of the fundamental pillars of Kemalism, and republicanism as an indication of the political dimension of populism. In this regard, several attempts of transition to democracy which was defined as "the will of the public" were made without success, and moreover, the elections held at that period were heavily criticized with respect to democratic principles. The transition to a multi-party system rendered elections even more important.

In this regard, the 1946 elections were accepted as the "beginning of the populist will". Throughout the elections, citizens were reminded of their capacity as voters, and invitation/encouragement for electoral participation was intense. "Elections" were emphasized as the only way to determine "*national will*", and small ballots published in the newspapers throughout the election period as well as İnönü's statements insisted on the importance of "*participating in the elections*" as the road to democracy and voting as "*a national duty to obtain national unity*". Similarly, it was underlined that upon the declaration of the election results, the "national will" that would come out of the ballot box would be respected. The

political discourse before and after the 1946 elections evaluated democracy defined as the “will of the public” in terms of the concepts of “elections”, “majority vote” and “Parliament”.

In this study, the call on the citizens to vote by CHP executives led by İsmet İnönü and the press as well as the use and definition of the concepts of election, ballot box, democracy, vote and citizenship in the 1946 pre-election period will be handled and analyzed in terms of the discourse of “national will”. The method of this study is based on the search and analysis of newspapers (*Ulus, Akşam, Vakit, Cumhuriyet*) and statements of President İsmet İnönü who was the main political actor in the respective period. The study consists of three main parts.

In part one, the approach of a “pluralist and majoritarian democracy” will be defined in order to analyze the intellectual background of the national will discourse with a focus on the elements that are covered by the discourse of “national will” in the one-party period. Part two will explain the political environment before the 1946 elections. The last section will evaluate the methods applied and the statements made in order to secure political participation in the period until the elections.

The main argument of the concept of majoritarian democracy is that democracy is based on the will of the majority, thereby attributing significance and power to Parliament as the reflection of such will. According to this concept, the majoritarian electoral system is typically the most suitable form of determining political government, whereas elections let national will emerge. In this regard, elections have been attributed a sacred quality. The main symbols in the realization of national will have become “election”, “ballot box” and “vote”.

The press took a vast interest in the elections. “Election news” featured on the headlines every day. The two main subjects brought forward by the press in such news were “İnönü’s statements” and “electoral participation”. Newspapers invited citizens to vote by small ballots usually published on the front page.

The political language prevailing in Turkey in 1946 often replaced the word democracy with “the will of the public”. Political discussions centered heavily on the achievement of election safety rather than the majority system applied in the elections. The DP urged on honest and free elections, secret ballot-open counting and legal security. Voter turnout became the most important and sensitive matter. “Ballot box”, “votes” and the significance citizens gained as “voters” directed the parties, and mostly the CHP, to campaign for encouraging electoral participation. The election law fell short of providing the desired securities and laid the

groundwork for oppression, fraud and corruption in many constituencies. The outcome was a low voter turnout.

The first direct and multi-party elections held on 21 July 1946 have thus become the subject of incessant debate. The experiences in these elections remained as considerable obstacles against the establishment of a democratic tradition for elections. Throughout the election campaign, “democracy” was named as “the will of the public”, the first condition and only indication of which was recognized as “the ballot box”, namely the election and “majority vote”; hence, the concept of “national will” was reduced to these notions. In this way, participation of the public into politics was limited to the elections, keeping other areas of political participation closed, and “national will” was considered equivalent to the government and Parliament.

According to the majoritarian understanding, political participation is secured only through “elections” hence it is reduced accordingly, and this understanding could not be overcome by a pluralistic notion that would enable polyphony which could have been obtained by freedoms of protest and assembly, publishing newspapers and magazines, and forming associations. Throughout the election campaign, the act of “voting”, which is normally defined as a right rather than a duty in established democracies, was mostly defined as a “national duty” that would provide “national unity”, and a strong call for voting was made. “Democratic beliefs and political culture” are considered as significant factors that help democracies thrive. The discourse identifying “national will” with the ballot box became prominent in the 1946 elections and have remained dominant thereafter. This call by the CHP for reflecting “national will” in the ballot box was not limited to the 1946 elections only. In the elections of 1947 and 1948, a call on citizens to participate in “*the elections as the only source of democracy*” was again in place under the motto that “*the national will is manifested in the ballot box.*” This can be considered as the first expression of an understanding frequently observed in Turkish politics since 1950.

Küresel, Bölgesel ve Ulusal Gelişmeler Bağlamında 2014 Sonrası (Erdoğan Dönemi) Türk Dış Politikası

Zehra DOĞAN*

Geliş Tarihi (Received): 20.09.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 18.10.2022

Öz

2014 sonrası Türk dış politikasını konu alan bu çalışmada, söz konusu dönemde Türk dış politikasında ne gibi değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği uluslararası sistem, bölgesel düzeyde yaşanan gelişmeler ve ulusal bağlama atıfla analiz edilmiştir. Giriş ve sonuç dışında iki ana başlıktan oluşan çalışmanın ilk ana başlığında, Türkiye'nin dış politika kültüründe öne çıkan hususlara yer verilmiştir. İkinci ana başlıkta, öncelikle 2000'li yıllar içerisinde uluslararası sistemde meydana gelen değişim ve dönüşümler ana hatlarıyla incelenmiş ve uluslararası bağlamın Türk dış politikasına yansımaları ortaya konmuştur. Sonrasında bölgesel ve ulusal bağlamda meydana gelen gelişmeler kısaca açıklanarak bu bağlamın Türk dış politikası üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Betimsel bir analizle kaleme alınan çalışmanın sonucunda küresel sistemdeki değişimlerin 2014 sonrası Türk dış politikasına "stratejik özerklik" arayışı olarak etki ettiği ve bu arayışın Türkiye'nin çıkar odaklı ve çok yönlü bir dış politika sergileme çabası olarak kendini gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bölgesel ve ulusal bağlamda yaşanan güvenlikle ilgili birtakım olumsuz gelişmelerin ise dış politikada sert güce daha çok yer verilmesine yol açtığı sonucuna varılmıştır. Türkiye'nin son dönemde yaşadığı maddi kapasite ve yumuşak güç artışının Türkiye'ye dair "oyun bozucu", "oyun kurucu", "bölgesel-küresel alanda güçlü ve lider Türkiye" gibi söylemleri gündeme getirdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca çalışmada, 2002'den beri devam eden Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarında 2014 sonrası milliyetçi eğilimlerin güçlenmesi ve 2017 sonrası Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle paralel "yerli" ve "milli" olma kavramları ile bağlantılı bir şekilde "Ankara merkezli siyaset üretme çabası", "özerklik ve bağımsızlık" gibi kavramlara daha çok yer verildiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kavramlar: Türk Dış Politikası, Stratejik Özerklik, Ulusal Güvenlik

Turkish Foreign Policy In The Erdogan Era (After 2014) In A Global, Regional And National Context

Abstract

In the second decade of the 2000s, Türkiye struggles for an interest-oriented and versatile foreign policy. Security problems in the regional and national context lead to more use of hard power in Turkish foreign policy. Türkiye's increasing material capacity and soft power also affect foreign policy. Recently, discourses about Türkiye such as "game-breaker", "playmaker", "strong and leader Türkiye in the regional-global arena" have been frequently voiced by foreign policy decision makers. Nationalist tendencies have strengthened after 2014 under the Justice and Development Party (AK Party) government. After the transition to the Presidential Government System in 2017, notions such as "domestic" and "national", "Ankara-centered politics", "autonomy and independence" are expressed in foreign policy. Based on these assumptions, this article aims to examine Turkish foreign policy after 2014. In this context, Turkish foreign policy after 2014 is analyzed with reference to the international system, regional and national context. The article consists of introduction, conclusion and two main parts. In the first part, the general characteristics of Türkiye's traditional foreign policy culture are discussed. In the second part, first of all, the changes and transformations in the international system in the 2000s are examined and the effects of the international context on Turkish foreign policy are revealed. Then, the effects of the regional and national context on Turkish foreign policy are questioned. Descriptive method is used in the research.

Keywords : (Turkish Foreign Policy, Strategic Autonomy, National Security)

*Dr. Öğretim Üyesi Zehra Doğan, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, zehradoğan@ksu.edu.tr, ORCID:0000-0001-8885-6572.

Giriş

Dış politika, bir devletin ya da devlet dışı aktörlerin birbirleriyle ilişkisi olarak değerlendirildiğinde devletlerin ve devlet dışı aktörlerin beraber yaşadığı uluslararası sistemin özelliklerini göz ardı eden bir analiz eksik bir dış politika analizi olacaktır. Benzer şekilde bir devletin komşularının ya da diğer bölge devletlerinin dış politikalarının hesaba katılmaması, analizin sadece ilgili devletin karar alıcılarının tercih ve uygulamalarına indirgenmesi analiz edilen ülkenin dış politikasının her açıdan tam olarak anlaşılmasını güçleştirecektir. Bu sebeple herhangi bir ülkenin dış politikası analiz edilirken o ülkenin dış politikasının temelde uluslararası sistem, bölgesel düzey ve o ülkenin kendi içyapısı tarafından belirlendiği akılda tutulmalıdır. Bir devletin dışarıyla olan ilişkileri o ülkenin siyasi kültürüyle, siyasi ve ekonomik iç istikrarı ile karar alma mekanizmalarının etkinliği ile dış dünyaya ve “ötekilere” dair bakış açısıyla yakından ilintilidir. Bu açıdan iç ve dış faktörlerin birlikte dikkate alınması gereklidir (Sönmezoğlu, 2014, s. 590-592). Bu varsayımlar Türk dış politikası için de geçerlidir. Bu sebeple çalışmada, 2014 sonrası Türk dış politikasında ne gibi değişim ve dönüşümlerin söz konusu olduğu uluslararası sistem, bölgesel düzeyde yaşanan gelişmeler ve ulusal bağlama atıfla analiz edilmektedir. Çalışmanın 2014 sonrasını konu edinmesinde etkili olan faktörler ise bu dönemde hem uluslararası sistem ve bölgesel düzeyde yaşanan olaylar hem de başta hükümet sistemi olmak üzere içeride meydana gelen gelişmelerin Türk dış politikasının geleneksel işleyişinde birtakım paradigmatik değişimleri ve yeni ilkeleri gündeme getirmiş olmasıdır.

Bu bağlamda çalışmada, 2014 sonrası dönem “Erdoğan Dönemi” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem 3 Kasım 2002 genel seçimleri sonrasında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) yönetimine denk gelmektedir. Bu noktada konuyu başlıklar halinde analiz etmeden evvel birkaç husus belirtilmelidir. Her ne kadar 2002 yılında başlayan AK Parti iktidarı halen devam ediyor olsa da çalışmada bu 20 yıllık sürecin kendi içinde dönemlere ayrıldığı iddia edilmiştir. Buna göre, 2002-2007 yılları arası AK Parti'nin ilk iktidar dönemidir. 2007-2014 arası ikinci iktidar dönemi olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın odaklandığı 2014 sonrası ise AK Parti'nin üçüncü iktidar dönemi olarak ele alınmıştır. Bu dönem de kendi içinde 2014-2017 ve 2017 sonrası olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. 2017 sonrası iç politika ve Türk dış politikası açısından önemlidir. 10 Ağustos 2014'te yapılan seçimde Recep Tayyip Erdoğan, doğrudan halk iradesiyle seçilen ilk ve Türkiye'nin 12. Cumhurbaşkanı olmuştur. 16 Nisan 2017 tarihinde ise Türkiye'de yönetim açısından ciddi bir değişiklik yaşanarak halk oylaması sonucunda Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet

Sistemi'ne geçilmiştir. Bu şekilde Erdoğan, hem partisinin genel başkanlığına yeniden gelme imkânını yakalamış hem de 2018'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrası yeni sistemin ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. AK Parti iktidarında 2014 sonrası dönemi şekillendiren tek hadise hükümet sisteminde meydana gelen değişiklik değildir. Hükümeti devirmeye yönelik 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan askeri darbe girişimi de iç ve dış politikayı etkilemiştir. Bu hadise içeriye ve dışarıya dönük ulusal güvenlik kaygılarını en yüksek seviyeye taşımıştır. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir husus da AK Parti'nin bu dönemde Türkiye'de milliyetçi kimliği ile öne çıkan Devlet Bahçeli liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile "Cumhur İttifakı" adı altında bir blok oluşturarak iktidarını sürdürmesidir. Bu bloğun oluşmasında Devlet Bahçeli'nin 15 Temmuz darbe girişiminin önlenmesi ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş sürecinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'a verdiği destek etkili olmuştur. Cumhur İttifakı dış politikada karar alma mekanizmasındaki değişimi yansıtması açısından önemlidir. Abdullah Gül, Ali Babacan, Ahmet Davutoğlu gibi daha pragmatik ve Batı ile daha uyumlu hareket eden AK Parti'nin dış politikasına uzun yıllar yön veren isimler süreç içerisinde AK Parti'den uzaklaşarak muhalefet bloğu içerisinde yer alırken milliyetçi kimliği ile ön planda olan Devlet Bahçeli Cumhurbaşkanı Erdoğan'a iç ve dış politika konularında destek veren isimlerden biri haline gelmiştir. Bu sebeple Gül, Babacan, Davutoğlu gibi hem iç hem dış politikada Cumhurbaşkanı Erdoğan üzerinde etkili isimlerin AK Parti'den ayrılmaları 2017 sonrasında daha net bir şekilde "Erdoğan Dönemi" olarak adlandırılmasını kolaylaştırmaktadır. "Erdoğan Dönemi" olarak adlandırılabilir özelliklerle 2017 sonrası dönemin Türk dış politikası açısından birtakım farklılıkları ve süreklilikleri söz konusudur. Bu sebeple bahsi geçen dönemde Türkiye'nin dış politikasını sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek için uluslararası, bölgesel ve ülkesel koşulları açıklamak faydalı olacaktır.

AK Parti'nin ilk iki döneminde icra ettiği dış politikayı inceleme konusu yapan ulusal ve uluslararası literatürde çok sayıda akademik çalışma vardır.² Bu çalışmalar analiz

---

² Örneğin Kirişçi'nin 2009 yılında yayımladığı "The transformation of Turkish foreign policy: The rise of the trading state" (Kirişçi, 2009) başlıklı makalesi, Öniş'in 2011 tarihli "Multiple Faces of the "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique" (Öniş, 2011) ile 2012 tarihli "Türkiye and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest" (Öniş, 2012) başlıklı çalışmaları, Aras ve Toktaş'ın 2010 yılında birlikte kaleme aldıkları "Türkiye's new dynamics in domestic and foreign policy" (Aras & Toktaş, 2010) başlıklı makaleleri, Kardaş'ın 2011 yılında kaleme aldığı "Quest for Strategic Autonomy Continues, or How to Make Sense of Türkiye's "New Wave" (Kardaş, 2011) başlıklı çalışması, Robins'in 2013'te yayımladığı "Türkiye's 'double gravity' predicament: the foreign policy of a newly activist power" (Robins, 2013) ile yine Aras'ın 2014 yılında kaleme aldığı "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy" (Aras B. , 2014) başlıklı makalesi bu akademik araştırmalardan sadece birkaçıdır. Benzer şekilde İnat'ın 2014 yılında yayımladığı "Transformation of Turkish Foreign Policy Capacity: The AK Party Era" (İnat, 2014) isimli makalesi, Keyman'ın 2017 tarihli "A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive "Moral Realism" (Keyman, 2017) başlıklı makalesi, Balcı'nın 2019'da Insight Türkiye'de yayımladığı "A Three-level Analysis of Türkiye's Crisis with the U.S.-led Order" (Balcı, 2019) başlıklı makalesi, Haugom'un 2019'da yayımladığı "Turkish foreign policy under Erdogan: A change in international orientation?" (Haugom, 2019) isimli makalesi, Donelli'nin 2020 tarihli "Explaining the Role of Intervening Variables in Türkiye's Foreign Policy Behaviour" (Donelli, 2020) makalesi, Arı ve Munassar'ın 2020 tarihli "Two Stages of Türkiye's Quest for a Regional Power Status in the Middle East: An Integrated

edildiğinde ağırlıklı olarak AK Parti iktidarı ile birlikte karar alma mekanizmasındaki değişimin Türk dış politikasına etkilerinin incelendiği gözlemlenmiştir. Kalemeye alınan bu makalenin de başta bu çalışmalar referans alınmak üzere konuyla alakalı kitaplar, makaleler, raporlar, yazılı ve görsel basından elde edilen haberler gibi kaynaklardan yararlanarak özellikle 2014 sonrası Türk dış politikasıyla ilgili literatüre katkı yapması amaçlanmaktadır.

Bu doğrultuda çalışma giriş, sonuç ve yöntem başlığı dışında iki ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışmanın ilk ana başlığında Türkiye'nin dış politika kültüründe öne çıkan birtakım hususlara yer verilmiştir. İkinci ana başlıkta ise öncelikle 2000'li yıllar içerisinde uluslararası sistemde meydana gelen değişim ve dönüşümler ana hatlarıyla incelenmiştir ve uluslararası düzlemin Türk dış politikasına yansımaları ortaya konmuştur. Sonrasında bölgesel ve ulusal bağlam kısaca açıklanarak bu bağlamın Türk dış politikası üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Betimsel yöntemle kaleme alınan çalışmanın bu haliyle Türk dış politikasını konu alan literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

1. Türkiye'nin Dış Politika Kültürü'nde Öne Çıkan Hususlar

Kuruluşunun yüzüncü yılına yaklaşan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasını şekillendiren çok sayıda yapısal, konjonktürel iç/dış faktörler ve birtakım temel ilkeler söz konusudur. Tarihsel ve kültürel açıdan bakıldığında üç kıtaya yayılarak yüz yıllar boyunca ayakta kalmayı başaran, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını devralan Türkiye, bu mirastan çelişkili bir şekilde olumlu ve olumsuz manada etkilenmiştir. Her ne kadar 20.yüzyılın başında parçalanarak dağılsa da Osmanlı İmparatorluğu, 15. ve 16. Yüzyıllara gelindiğinde Güneydoğu Avrupa'dan Kafkaslar'a, Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya uzanan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Böylesine geniş bir coğrafyaya yayılarak yüzyıllar boyunca ayakta kalmayı başaran Osmanlı İmparatorluğu devletin bekasına önem veren köklü bir devlet yönetim geleneğine, büyük bir devlet olma öz güvenine ve imparatorluğun ömrünü uzatan "denge" siyasetine dayalı etkili bir diplomasiye sahiptir. Başta "denge" siyaseti olmak üzere bu olumlu özellikler Türkiye Cumhuriyeti'ne de sirayet etmiş ve karar alıcıların dış politikayı şekillendirirken mevcut konjonktürü göz önüne alarak denge siyasetini ustaca yürütmelerini, büyük devlet olma bilinci ve özgüveni ile hareket etmelerini sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşadığı dağılma ve parçalanma süreci ile ardından uğradığı işgal ise Türkiye'ye daimi bir

---

Role Status-seeking Approach" (Arı & Munassar, 2020) makaleleri, Altunışık'ın 2020'de yayımladığı "The New Turn in Türkiye's Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities" (Altunışık, 2020) başlıklı makalesi, Kutlay ve Öniş'in 2021 yılında "Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?" (Kutlay & Öniş, 2021) başlıklı makaleleri de özellikle 2014 sonrası AK Parti iktidarının dış politikasını konu edinen akademik çalışmalardan bazılarıdır.

güvensizlik duygusu şeklinde olumsuz bir miras olarak kalmıştır. Türkiye’yi bir sendrom biçiminde sürekli teyakkuzda tutan bu güvensizlik duygusu Türkiye’nin hem komşu ülkelerle hem de Batılı büyük güçlerle ilişkisine etki etmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu etnik ve dinsel açıdan çeşitliliğe sahip olsa da Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple kimlik meseleleri de kimi zaman karar alıcıların parçalanma ve toprak kaybetme korkusunu tetikleyerek ülkenin bekası, bütünlüğü ve rejimin korunması bağlamında iç ve dış politikayı etkileyebilen bir güvenlik meselesi olarak algılanmıştır.

Haugoum’a (2019, s. 208) göre; Türk dış politikası, birbiriyle çelişen ulusal büyüklük (greatness) ve kırılganlık (vulnerability) algılarından etkilenmektedir. Bu zıt algıların kaynağı da yine Osmanlı İmparatorluğu’dur. Osmanlı mirasının yarattığı “ulusal büyüklük” (greatness) algısı Türkiye'nin modern bir büyük güç ve kendi bölgesinde lider bir devlet olma vizyonlarına itici faktör olmuştur. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı güçler arasında 1920'de imzalanan ve Anadolu'nun birçok parçaya bölünerek dış denetime tabi tutulmasını öngören Sevr Antlaşması'nın izleri dış politikayı hala etkileyen kırılganlık (vulnerability) algısının kaynağını teşkil etmektedir. “Sevr Sendromu” diye adlandırılan durum Türkiye’nin güvenlik ve dış politikasını derinden etkilemiştir. Haugoum’a (2019) göre; Türkiye'deki ulusal tehdit algıları bu nedenle genellikle “ülkenin benzersiz jeostratejik konumu” ve “büyük güçlerin çıkarlarına karşı ülkenin savunmasızlığı” üzerinde odaklanmıştır. Ulusal güvenlik uzun süredir devlet meselelerine hâkim olarak Türk dış politikasında birincil endişe kaynağı olmaya devam etmektedir.

Türk dış politikasını hem olumlu hem olumsuz etkileyen uzun dönemli yapısal faktörlerden biri de “ülkenin benzersiz jeostratejik konumu” vurgusuyla karar alıcılarca ve uzmanlar tarafından sıklıkla dile getirilen “coğrafya”dır (Aydın & Ereker, 2014, s. 132-134). Sahip olduğu jeopolitik konum Türkiye’ye maddi kapasitesinin üzerinde bir güç sağlarken aynı zamanda onu güvenlik açısından da daha hassas ve kırılgan yapmaktadır. Avrupa ve Asya gibi iki büyük kıtanın kesişim noktasında yer alan, Çanakkale ve İstanbul Boğazları’na sahip, Karadeniz’i Akdeniz ile birleştiren su yolunu kontrol eden Türkiye, bölgesel ve uluslararası siyasette maddi güç açısından kendine benzeyen birçok ülkeden çok daha üstün ve etkin konumdadır. Bu açıdan jeopolitiği Türkiye’yi Rusya ve ABD gibi büyük güçlerle ilişkisinde stratejik bir konuma taşımaktadır. Türkiye’ye stratejik açıdan ciddi üstünlükler sağlayan coğrafya aynı zamanda büyük riskleri de beraberinde getirmektedir. Avrupa, Kafkaslar ve Ortadoğu gibi kritik rekabet alanları ile çevrili olması Türkiye’yi güvenlik konularında kırılganlaştırmakta ve her an dikkatli olmaya zorlamaktadır. Ayrıca Türkiye, bir yandan

Yunanistan, Bulgaristan gibi Avrupalı; diğer yandan İran, Irak, Suriye gibi Ortadoğulu her biri etnik, dini ve ideolojik açıdan farklı çok sayıda ülkeyle komşudur. Bu komşu ülkelerde 20. yüzyıl boyunca çatışma, savaş ve istikrarsızlığın eksik olmaması Türkiye'nin coğrafi açıdan güvensizlik duygusunu beslemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar geçen süre zarfında Türk dış politikasını şekillendiren değişmez birtakım ilkeler de söz konusudur. Bu ilkelerin en belirgin olanları “batıcılık” ve “statükoculuk”tur (Oran, 1996, s. 353). Özellikle kökleri Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan “batıcılık” ilkesinin İttihat-Terakki geleneğinin bir ürünü olarak ortaya çıktığını öne süren Oran'a göre (1996, s. 353-355); “Cumhuriyet” fikri hariç, Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm Batıcı reformları İttihat ve Terakki dönemine dayanmaktadır. Cumhuriyeti kuran ve şekillenmesinde etkin rol oynayan M. Kemal Atatürk, İsmet İnönü gibi kurucu liderlerin de bu gelenekten gelmesi ve Batı'ya en açık kurum Harbiye'den mezun olmaları Türk dış politikasını Batıcılık yönünde derinden etkilemiştir. Batıcılık kimi zaman dış politikada tartışılrsa da cumhuriyetin ilk yıllarında Soğuk Savaş ve sonrası dönemde öne çıkan dış politika ilkesi olma özelliğini korumuştur ve bu ilkedен uzaklaşılması ya da bu ilkenin sorgulanması dış politikada bir sapma olarak görülmüştür.

Benzer şekilde Türk dış politikasının süreklilik arz eden ilkelerinden biri de “statükoculuk” ya da başka bir ifadeyle “anti-revizyonizm”dir (Oran, 1996, s. 355-357). Türk dış politikasına yön verenler, cumhuriyetin ilanından sonra bölgede ve sistemde oluşan mevcut statükonun korunmasına azami ölçüde dikkat etmiş ve dış politikaya dönük eylemlerinde revizyonizmden uzak kalarak uluslararası hukuk çerçevesinde hareket etmeye özen göstermiştir. Statükoculuk özellikle İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında net bir şekilde dış politikaya hâkim olurken Soğuk Savaş ve sonrası dönemde kimi zaman sorgulanmıştır. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve sonrasında Yugoslavya ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş sona ermiştir. Bu dönemde sistemle birlikte Türkiye'yi çevreleyen bölgede ciddi değişim ve dönüşümler söz konusu olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönem bir dış politika ilkesi olarak statükoculuğu tartışmalı kılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan yeni dönemin Türkiye için fırsatlar taşıdığı inancı doğrultusunda bir yandan “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyası” söylemleri diğer yandan eskiden Osmanlı toprakları olan Musul-Kerkük'ün yeniden sınırlara dâhil edilmesi gibi düşünceler ortaya çıkmıştır. Uluslararası sistemin değişen doğasının yarattığı fırsatla eski Osmanlı bakiyesi üzerinde yeniden nüfuz sahibi olmayı amaçlayan bu yaklaşım “yeni-Osmanlıcılık” tartışmalarını gündeme getirerek dış politikanın kısa bir süre de olsa revizyonist bir karakter

kazanmasına yol açmıştır (Balcı, 2013, s. 183). Bu söylemlere rağmen pratikte statükoculuk Türk dış politikasının temel ilkelerinden bir olma özelliğini korumuştur.

Türk dış politikasına dönemler itibariyle bakıldığında ise Türkiye’de karar alıcılar ülkenin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde daha çok iç meselelere odaklanmıştır ve aktif bir dış politikadan kaçınmıştır. İkinci Dünya Savaşı boyunca da tarafsızlığı tercih eden Türkiye, 1952’de gerçekleşen NATO üyeliği ile birlikte transatlantik topluluğun bir parçası olmuştur (Balcı, 2013, s. 84-87). NATO üyeliği Türkiye’nin kökleri Osmanlı’ya kadar uzanan Batılılaşma çabasına kurumsallık kazandırmıştır. Türkiye’yi Soğuk Savaş yıllarında Batı odaklı dış politikaya yönelten önemli bir faktör de Sovyet yayılcılığıdır. SSCB’nin Boğazlar için revizyon ve ülkenin doğusunda toprak talepleri ile açığa çıkan Sovyet yayılcılığı Türkiye’nin bölgesel istikrarsızlığa karşı ulusal bağımsızlığı korumaya odaklanarak dış politikada daha savunmacı bir duruş takınmasına yol açmıştır. Bu tehdit algısı Türkiye’nin doğu komşularıyla ilişkilerini asgari düzeye indirmesine ve dış politikasını ABD başta olmak üzere Batı Avrupa ülkeleri ile neredeyse birebir uyumlu hale getirmesine neden olmuştur.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi Türk dış politikası açısından önemli bir dönemeçtir. 1990’ların başında Doğu bloğunun ve komünist sistemin çöküşü ile birlikte eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde köklü değişiklikler söz konusu olmuştur. Bu yeni dönem Türkiye’ye Balkanlar’dan Orta Asya cumhuriyetlerine kadar uzanan bir bölgede ekonomik ve kültürel bağlarını geliştirmesi için tarihi bir fırsat sunmuştur (Öniş, 1995). Bu bölgenin iki kutuplu sistemin rekabet alanı olmaktan çıkması Türkiye’nin, salt Batı’ya bağımlılık duygusunun üstesinden gelmesi için çok önemli bir dayanak olmuştur. Buna karşın ortaya çıkan yeni uluslararası sistem başlangıçta Türk dış politikasına yön veren karar alıcılarda Türkiye’nin Soğuk Savaş sırasında sahip olduğu jeostratejik önemini kaybedeceği şeklinde birtakım endişelere yol açmıştır; ancak bu karamsar bakış açısı kısa bir müddet içerisinde terk edilerek bu yeni sürecin Türkiye’nin bölgesel rolünü ve kimliğini tanımlaması açısından önemli fırsatlar sunabileceği fark edilmiştir (Öniş, 1995, s. 49-50). Zira ekonomik açıdan eski Sovyet cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa ülkelerinin küresel ekonomiye entegre olma süreci Türkiye’ye önemli ticaret ve yatırım fırsatları yaratmıştır. Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye’nin ortak kültürel ve dini miraslara sahip oluşu Türkiye’yi bu ülkeler için örnek alınacak bir model ülke konumuna taşımıştır. Öniş’e göre (1995, s. 50-51); bahsi geçen dönemde Türkiye, cumhuriyet tarihi boyunca dış politika yaklaşımına hâkim olan pasif tarafsızlığı istikrarlı bir şekilde terk etmeye ve bölgesel bir aktör olarak ortaya çıkmaya

başlamıştır. Yeni dönemde özgüven kazanan Türkiye, “bölgesel istikrar sağlayıcı” ve “hakem” rollerini üstlenmeye çalışmıştır (Öniş, 1995, s. 50-51). Türkiye'nin daha aktif bir tutum sergilediği dış politikasındaki bu değişim kendini Birinci Körfez Savaşı'nda olduğu gibi Ortadoğu'da ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ anlaşmazlığında olduğu gibi Kafkasya'daki ihtilaflarda göstermiştir.

Turgut Özal, Süleyman Demirel gibi isimlerin yönetiminde Türkiye, Soğuk Savaş'ın hemen ardından iddialı ve aktif bir dış politika izlese de doksanlı yıllar Türkiye'nin hem iç politika hem de dış politikada sıkıntı yaşadığı ve daha çok içe yöneldiği dönemlerdir. On yıl boyunca kısa süreli koalisyon hükümetleri peş peşe iktidara gelmiştir. Bu durum siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklara yol açarken dış politikada da sürekliliği etkilemiştir. 2001'de ciddi bir ekonomik kriz yaşayan Türkiye'de 3 Kasım 2002 seçimleri istikrar ve süreklilik açısından bir dönümdür. Buna göre yukarıda da belirtildiği gibi; 14 Ağustos 2001'de Türk siyasal hayatında yerini alan AK Parti, 3 Kasım 2002'de girdiği ilk genel seçimi kazanarak iktidara gelmiştir ve kesintisiz bir şekilde bu çalışmanın kaleme alındığı tarihlerde halen iktidarını sürdürmektedir. Bu süreçte AK Parti çatısı altında sırasıyla Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu ve Binali Yıldırım başbakanlık yapmıştır. Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan ise başbakanlık sonrası cumhurbaşkanlığı görevlerini üstlenmiştir. İlk bakışta partinin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren kesintisiz tek parti iktidarından söz ediliyor gibi gözükse de 20 yıllık dönemde iç ve dış politikada farklılıklar olduğu özellikle de dış politika söz konusu olduğunda bir bütünsellikten söz etmenin zor olduğu söylenebilir.

2002-2007 yılları arası AK Parti'nin ilk iktidar dönemidir. 3 Kasım seçimleri sonrasında AK Parti merkez sağ ve milliyetçi solu bir arada tutan Bülent Ecevit liderliğindeki koalisyon hükümetine son vererek “tek parti” iktidarını başlatmıştır. Böylece Türkiye'de AK Parti iktidarı ile birlikte zayıf hükümetler dönemi sona ermiştir. Bu ilk dönemde önce 3 Kasım seçimlerinin hemen ardından Abdullah Gül, 58. Hükümeti kurarak başbakan olmuştur. Siyasi yasağının kalkmasının akabinde Recep Tayyip Erdoğan 15 Mart 2003'te 59. Hükümeti kurarak başbakan koltuğuna oturmuştur. Bu dönemde Erdoğan, başbakan olsa da Abdullah Gül, Ali Babacan, Abdullatif Şener ve daha sonra Ahmet Davutoğlu gibi şahsiyetler iç ve dış politikada oldukça etkili olmuştur. Robins'e (2013, s. 381) göre; AK Parti ilk zaferinden bu yana, giderek lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın egemenliğine girmiştir ve bu süreçte üstün konumunu korumak için tasarlanmış bir iktidar formülü geliştirmiştir. Bu iktidar formülü; özellikle “Anadolu kaplanı” olarak adlandırılan yeni iş elitlerini yaratan refah artırıcı gelişen bir ekonomiye, içeride politik ve ideolojik açıdan Kemalist seçkinlerden oluşan bürokratik askeri vesayeti sonlandıran

güçlü ve artan bir popülist liderliğe, dışarı ile olan ilişkiler noktasında da en azından 2011 yılına kadar “komşularla sıfır sorun” yaklaşımı çerçevesinde potansiyel dış politika tuzaklarını etkisiz hale getirerek Türk milletinin özgüvenini yeniden inşa etmek şeklinde izlenen bir stratejiye dayanmaktadır (Robins, 2013, s. 382). Bu strateji doğrultusunda 2002 seçimlerinden galip çıkan AK Partili politika yapıcılarını ilk iktidar dönemlerinde Türkiye'nin uluslararası alandaki rolünü canlandırmaya odaklanmıştır. Donelli'nin (2020, s. 231) belirttiği gibi; bu süreçte karar verme gücünün kademeli olarak ordudan uzaklaşması, tamamen farklı arka planlara ve kimliklere sahip yeni seçkinler ortaya çıkarmıştır ve karar alıcıların dış politikaya dönük tehdit ve fırsatlarla ilgili algıları, önceki on yıllara kıyasla büyük ölçüde değişmiştir. Daha önce ulusal güvenlik ve istikrar için potansiyel bir tehdit olarak algılanan küresel ve bölgesel çevre, Türkiye'nin yeni dış politika anlayışında daha ihtiraslı amaçların beslendiği bir oyun alanı haline gelmiştir (Donelli, 2020, s. 231).

Bu dönem Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik sürecinin gerçek bir olasılığa dönüştüğü ve bu bağlamda AB'ye uyum sürecinin hız kazandığı Avrupa ile ilişkilerin son derece uyumlu olduğu bir dönemdir. AB üyeliği doğrultusunda hızlı bir reform süreci içerisine girilmiştir. Bu doğrultuda özellikle iç politikada demokratikleşme, insan hakları gibi hususlar önem kazanmış, temel hak ve özgürlükleri genişleten yapısal reformlara ve kalkınmacı politikalara yer verilmiştir. Bu açıdan Avrupa ile ilişkiler önceki ve sonraki dönemlerle kıyaslandığında daha pozitif bir görünüm sergilemiştir. Buna karşın ABD ile ilişkiler 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası ABD'nin terörizme karşı küresel savaşı doğrultusunda 2003 yılında gerçekleştirdiği Irak işgalinin gölgesinde kalmıştır. Türkiye, 3 Mart Tezkeresi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde reddinin ardından ABD'nin Irak'ı işgalinde yer alamamış ve bu süreçte yaşanan birçok hadise Türk-Amerikan ilişkilerinin “stratejik ortalık” boyutunu sorgulatmıştır (Doğan, 2019, s. 146).

AK Parti iktidarının ilk dönemini kapsayan 2002-2007 yılları arasında akademisyen Davutoğlu, dış politika başdanışmanı olarak Türk dış politikasını hem reel-politik hem de ideal-politik öğeler içeren ve kimi zaman eleştirilen “stratejik derinlik” diye adlandırılan bir anlayışla yön vermeye başlamıştır. Türkiye'yi bölgesel ve küresel bir güç yapma iddiası taşıyan bu anlayış Türkiye'nin yumuşak gücünü ön plana çıkararak “komşularla sıfır sorun”, “pro-aktif dış politika”, “ritmik diplomasi” gibi kavramlar etrafında şekillenmiştir (Aras, 2014, s. 1). Erdağ ve Kardaş'a (2012) göre; 2002-2010 arası dönemde Davutoğlu'nun geliştirdiği “stratejik derinlik” yaklaşımıyla Türkiye'de yeni bir stratejik kültür ortaya çıkmıştır. Bu yeni anlayışta ağırlıklı olarak güvenlik bürokrasisi ile askeri elitlerin etkisinde maddi kapasiteye dayalı

devletin bekası ve güvenliğini önceleyen realist ve savunmacı bir karaktere sahip geleneksel Türk dış politikasının ve stratejik kültürünün öncelikli kaygılarından olan coğrafya ve komşu ülkelere yönelik tehdit algısının ötesine geçilmiş ve bu unsurlar tehditten ziyade fırsat olarak görülmüştür. Türkiye'nin Batılı kimliği ile beraber İslami kimliğini de içeren çok yönlü bir kimliğe sahip olduğu iddia edilmiştir. Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya, Afrika ve Güney Amerika gibi farklı coğrafyalara dönük politikalar hayata geçirilerek çok boyutlu bir dış politika uygulanmıştır (Erdağ & Kardaş, 2012, s. 69-71).

Ne var ki Davutoğlu'nun stratejik derinlik" yaklaşımı Türkiye'nin geleneksel dış politikası bağlamında eleştirilmiştir. Özellikle "komşularla sıfır sorun" ilkesi doğrultusunda Türkiye'nin komşuları Suriye ve Irak gibi ülkelerle geçmişte yaşadığı sorunları geride bırakıp ekonomik siyasal anlamda yakın ilişkiler içerisine girmesi, Türkiye'nin İsrail'in bölgedeki rakibi İran'ı nükleer programı konusunda uluslararası sistemle uzlaştırma çabası, Filistin sorununda Batı'nın terör örgütü olarak nitelendirdiği Hamas ile temas içerisinde olması hem Batı'da hem de ülke içinde seküler kesimlerde endişe yaratmıştır. Bu gibi gelişmeler sonucu Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşarak "eksen kayması" yaşadığı iddia edilmiştir. AK Parti iktidarının ikinci dönemi olan 2007-2014 yılları arasında yaşanan gelişmeler bu iddiaları artırmıştır. 2009 yılında o dönem Başbakan olan Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile yaşadığı "One Minute" hadisesi ve İHH adlı bir sivil toplum örgütünün Filistinlilere yardım götürme çabası sonrası yaşanan "Mavi Marmara" olayı Türkiye'nin İsrail özelinde Batı ile ilişkilerini sorgulanır kılmıştır. Aynı dönemde Türkiye-AB ilişkileri belirgin şekilde gerilemiştir. Her iki tarafta üyelik sürecinden resmen vazgeçmemiş olsa da ilk dönemin kararlılığından uzaklaşmıştır. Ayrıca 2010 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı içeren bölgede patlak veren Arap Baharı süreci de Türkiye'nin başta "komşularla sıfır sorun" politikası olmak üzere Davutoğlu ile birlikte Türk dış politikasını yönlendiren birtakım ilkeleri sorgulatmıştır (Aras, 2014). 2011'de Suriye iç savaşının patlak vermesi ve 2013'te Mısır'da meydana gelen askeri darbe Türkiye'nin güvenlik kaygılarını artırarak bölgesel politikadaki iddialı tutumunu etkilemiştir. İç savaşlar, başarısız devletler ve bu süreçte ortaya çıkan insani sorunlar tüm bölgeyi karıştırarak dönüştürmüştür. Bu bölgesel ortam, Türkiye'yi dış politika önceliklerini de etkilemiş ve dönüştürmüştür.

Yukarıda da belirtildiği gibi 2014 sonrası AK Parti'nin üçüncü iktidar dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu tarihten sonra 2017 sonrası iç politika ve dış politika açısından önemlidir. 2014'te Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olması, ardından Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesinin yanı sıra hükümeti devirmeye yönelik 15 Temmuz 2016 tarihinde

yaşanan darbe girişimi hem iç hem dış politikayı derinden etkilemiştir. Ayrıca bu dönemde AK Parti'nin sergilediği iç ve dış politikada Erdoğan ile birlikte etkili olan Gül, Babacan ve Davutoğlu gibi isimlerin partiden uzaklaşması ve AK Parti'nin Türkiye'de milliyetçi kimliği ile öne çıkan Devlet Bahçeli liderliğindeki MHP ile "Cumhur İttifakı" adı altında bir blok oluşturarak iktidarını sürdürmesi de bu dönemi AK Parti iktidarının önceki dönemlerinden ayıran önemli faktörlerdir. Bu sebeple parti politikalarında Erdoğan ile birlikte etkili olan birtakım isimlerin partiden ayrılması 2017 sonrasının net bir şekilde "Erdoğan Dönemi" olarak adlandırılmasını kolaylaştırmaktadır. "Erdoğan Dönemi" olarak adlandırılabilir özelliklerle 2017 sonrası dönem ulusal, bölgesel ve küresel gelişmelerin de etkisiyle Türk dış politikası açısından birtakım farklılıkların ve sürekliliklerin söz konusu olduğu bir dönemi yansıtmaktadır. Bu sebeple bahsi geçen dönemde Türkiye'nin dış politikasını sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek için çalışmanın bu aşamasında öncelikle 2000'li yıllar içerisinde uluslararası sistemde meydana gelen değişim ve dönüşümlere ana hatlarıyla yer verilecektir ve uluslararası düzlemin Türk dış politikasına yansımaları ortaya konacaktır. İkinci alt başlıkta da bölgesel ve ulusal bağlama kısaca değinilecektir ve bu bağlamın Türk dış politikası üzerindeki etkisi sorgulanacaktır.

2. 2014 Sonrası (Erdoğan Dönemi) Türk Dış Politikası

2.1. Uluslararası Sistem Bağlamında Türk Dış Politikası

İlk yarısına iki dünya savaşını sığdıran 20. yüzyılın ikinci yarısı, ABD ve SSCB etrafında ideolojik olarak iki kutba ayrıldığı statik bir yapıya sahip Soğuk Savaş'a tanıklık etmiştir. 1990'lı yılların başında ani ve beklenmeyen bir biçimde SSCB'nin dağılması ve sosyalist yönetim biçimlerinin ortadan kalkması uluslararası sistemde belirgin bir kırılma yaratmıştır. Hem Sovyet tipi sosyalizm modeli çökmüş hem de Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi etnik temelli federasyonlar dağılmıştır. Bu çökme ve dağılmalar kimi yerde yumuşak kimi yerde de oldukça çatışmalı bir şekilde gerçekleşmiştir. 20.yüzyılın son on yılında küresel güç rekabeti sona ermiştir. ABD tek süper güç olarak kalmış ve onun temsil ettiği liberal, kapitalist sistem SSCB'nin komünist sistemi karşısında zafer kazanmıştır. 21. Yüzyılın ilk yıllarında "yeni dünya düzeni" kavramı öne duyulmaya başlamıştır. Bu kavram Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası ortaya atılmıştır. Kavram, ABD'ye Sovyet sonrası sistemde askeri gücünü kullanarak küresel ölçekte dünya barışını tesis edici ve koruyucu "istisnai" bir rol yüklemiş ve "Amerikan Barışı" (Pax-Americana) düzenine geçişin kilit söylemi olmuştur (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 21).

Amerika'nın liderliğinde “yeni dünya düzeni” kavramı altında inşa edilmeye çalışılan küresel düzen 1990'ların sonlarına doğru ciddi meydan okumalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu meydan okumalardan ilki 11 Eylül 2001 yılında El Kaide militanlarının kaçırdıkları bir uçakla ABD topraklarında gerçekleştirdikleri çok sayıda insanın hayatını kaybettiği ABD'nin “süper güç” imajını sarsan terör eylemidir. Bu tarihlerde iktidardaki isim Cumhuriyetçi Başkan George W. Bush'tur ve Bush'un ekibi “yeni muhafazakârlar” olarak bilinen sertlik yanlısı isimlerden oluşmaktadır. Bu ekip Amerikan hegemonyasının devamı ve uluslararası sistemin mevcut düzeninin korunması adına ABD'nin yeri geldiğinde tek taraflı hareket etmekten çekinmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım 2002 yılının Eylül ayında Bush yönetiminin açıkladığı “Ulusal Güvenlik Stratejisi”³ ile pratiğe dönüşmüştür. “Bush Doktrini” olarak bilinen yaklaşımla Kuzey Kore, İran ve Irak gibi ülkeler “Şer eksenli” olarak tanımlanmış ve hedef ülke olarak belirlenmiştir. “Bush Doktrini”nin hayata geçtiği ilk yer Afganistan'dır. ABD, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren El Kaide örgütünü desteklediği ve topraklarında üstlendirdiği gerekçesiyle Afganistan'daki Taliban yönetimini hedef almıştır. Ardından uluslararası hukuk ve kamuoyu açısından meşruiyeti tartışmalı Irak saldırısını gerçekleştirmiş ve bu ülkeyi işgal etmiştir. Gelinen süreçte ABD, Afganistan'da hedeflediği gibi Talibanı yok etmeyi başaramazken ülkedeki kaos ve kargaşa hem bölgesel hem küresel güvenliği bozacak düzeye ulaşmıştır. Benzer şekilde Irak'taki işgal Saddam Hüseyin rejimini ortadan kaldırırken bu ülkeyi etnik ve mezhepsel olarak bölmüş ve Irak'ı bölge için istikrarsızlık kaynağı haline getirmiştir. Bu süreçte ABD, zayıf toplumlara sert güç kullanmaktan çekinmemiş, kimi zaman insan hakları ve demokrasi söylemiyle çelişir eylemler gerçekleştirmiştir. Süreç içerisinde ABD'nin liderlik iddialarının meşruiyeti ciddi manada sarsılmıştır.

Soğuk Savaş sonrası oluşan statükoyu değiştiren ve dönüştüren gelişmeler 11 Eylül 2001 saldırılarının etkileriyle sınırlı değildir. 1990'ların başında ABD liderliğinde oluşan tek kutuplu dünya düzeninin başlıca norm ve temel ilkelerine meydan okuyan yeni yükselen devletler ortaya çıkmıştır. Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika gibi yükselen güçler, gelişmekte olan devletlerle birlikte mevcut sisteme dair memnuniyetsizliklerini ortaya koymaktadır. Bu ülkelerin oluşturduğu BRIC, IBSA gibi gruplar küresel iktisadi ve kapitalist sistemin dinamiklerini etkileyen derin bir yapısal dönüşümün parçasıdır (Hurrell, 2021, s. 160). Örneğin Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'den oluşan BRIC ülkeleri toplam küresel döviz rezervinin %50'sine sahiptir ve bu ülkeler dış yardımlara bağımlılıklarını ciddi oranda azaltmış

---

³ ABD'nin 2002 tarihli bahsi geçen güvenlik stratejisi için bkz. (<https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/>). Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2022

ya da tamamen sona erdirmiştir. Böylece bu yükselen ülkelerin yarattığı dönüşüm küresel ekonomiyi ve küresel iktisadi güç dengelerini ciddi manada değiştirmiştir. Büyük Buhran'dan sonra yaşanan en kötü finansal kriz olarak değerlendirilen 2007-2009 küresel finans krizi de gelişmiş kapitalist merkezleri ekonomik açıdan son derece derinden sarsmış ve küresel düzendeki dönüşümü etkilemiştir. Bu kriz Batı'nın merkez ekonomilerine önemli oranda zarar verse de Hindistan, Çin gibi yükselen güçler krizden daha az etkilenmiştir.

Son yıllarda Birleşmiş Milletler (BM)'de özellikle Güvenlik Konseyi'nin yapısına yönelik eleştiriler de artmıştır. Brezilya, Hindistan, Çin, Meksika gibi ülkelerin yaşadığı ekonomik kalkınma eğilimi arttıkça yükselen güçler uluslararası sistemde siyasal açıdan daha fazla hak ve söz sahibi olmayı talep etmektedir. Günümüzde bir yandan küresel ekonomideki değişimlerle diğer yandan teknoloji ile bağlantılı gelişmelerle, sosyal ve politik hareketlerce beslenen bir güç yayılması söz konusudur ve bu yayılma küresel düzenin mevcut halini sorgulanır kılmaktadır. Hurrel'e (2021, s. 163) göre; gücün bu şekilde yayılımı sistemin başat devletleri ile yükselen güçler gibi aktörlerin sistem içerisinde etkili bir güç ve nüfuz sahibi olmasını zorlaştırmakta yükselen devletlerin buldukları bölgeleri kontrol altına almasını ve zayıf devletlerden devamlı bir destek sağlamasını da güçleştirmektedir. Bu sebeple büyük devletler ile yükselen güçlerin ilişkileri kadar sistemdeki zayıf aktörlerin de tutum ve eylemlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Hızlı bir büyüme/kalkınma süreci yaşayan devletlerin yönetimleri, ülke içerisinde çok sayıda grubun yüksek düzeyde bir mobilizasyona ve güce sahip olmaya başlamasından dolayı uyumlu, tutarlı bir dış politika izlemek noktasında zorlanmaktadır (Hurrel, 2021, s. 163).

Yeni uluslararası sistemin birtakım yapısal özelliklerinden söz edilebilir. Öncelikli olarak yeni oluşmakta olan düzende bir önceki dönemde devletlerarasında var olan hiyerarşik yapıdan uzaklaşılırken sistemi askeri-stratejik, siyasal ve ekonomik olarak tek düzeyde ele almak güçleşmektedir (Sönmezoğlu, 2014, s. 622-623). Örneğin bir önceki dönemin "süper gücü" olarak adlandırılan ABD, günümüzde askeri ve siyasi açıdan piramidal bir hiyerarşide en tepede yer alsa bile devletlerin ekonomik, teknolojik kapasiteleri ve bunları kullanabilme yetenekleri noktasında durum farklılaşmakta ve çok merkezli bir yapı söz konusu olmaktadır. Şekillenmekte olan sistem uluslararası ilişkiler üzerine çalışan kimi düşünürlerce "hiyerarşik" ve "çok merkezli" ilişki paternlerinin iç-içe geçerek birlikte işlev gördüğü bir yapı olarak değerlendirilmekte ve sistemin ABD'nin "yönlendirici liderliği" altında bir güçlü devletler oligarşisinin denetiminde olduğunu öne sürülmektedir (Sönmezoğlu, 2014, s. 623). Yeni uluslararası sistemin temel eğilimleri incelendiğinde ise ilk öne çıkan husus; yeni dönemde

ideolojik faktörlerin öneminin azalması, etnik ve dini temelli bir çatışma motivasyonunun etkisini sürdürmesidir. Uluslararası sistemin geleceği birbiriyle çelişkili iki ayrı sürece bağlanabilir ve bu süreçler “ayrışma” ve “bütünleşme” eğilimleri ile açıklanabilir. Özellikle “ayrışma” eğilimi “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” doğrultusunda sadece federatif değil üniter devletleri de ciddi şekilde etkileyen bir eğilim olarak gelişim göstermektedir (Sönmezoğlu, 2014, s. 623-627).

Kutlay ve Öniş’e (2021, s. 1088) göre de liberal uluslararası sistem, Batı’nın geri çekilmesi ve büyük bir statü arayan Çin de dâhil olmak üzere yeni güç merkezlerinin ortaya çıkmasının bir sonucu olarak batı sonrası bir düzene doğru kaymaktadır. Bu kayma Soğuk Savaş’ın hemen ardından oluşan tek kutupluluğun azalması şeklinde tezahür ederken dış politika noktasında bölgesel ve orta büyüklükteki güçlerin dış ilişkilerinde sahip oldukları özerk alanları genişletmektedir. Yeni kazanılan bu özerk alan, bölgesel ve orta büyüklükteki aktörlerin batı liderliğindeki hiyerarşik düzene bağımlılıklarını azaltmalarına imkân tanımaktadır. Hegemonik güç yapılarına bağımlılıklarını azaltmaya çalışan küresel Güney’deki devletlerin uzun süredir dış politika gündeminde yer alan bu özerklik arayışı “stratejik özerklik” olarak kavramsallaştırılmaktadır (Kutlay & Öniş, 2021, s. 1089). Stratejik özerklik; “bir [devletin] nesnel gerçek dünya kısıtlamalarını dikkate alarak sahip olabileceği maksimum seçim kapasitesi”⁴ olarak tanımlanabilir.

Donelli’nin (2020) de vurguladığı gibi; bir devletin ne istediğini veya ne yapmaya çalıştığını liderler ve iç güçler belirlese bile, neler yapabileceğini ağırlıklı olarak sistemsel düzey belirlemektedir ve Türk dış politikası da bu realiteden azade değildir. Süreç içinde esas olarak sistemik belirleyiciler Türkiye’yi bölgeye yönelik yumuşak güç odaklı politikasını değiştirmeye zorlamıştır. Bu noktada 2014 sonrası “Erdoğan Dönemi” dış politikası analiz edilirken önceki dönemlerle kıyaslandığında altı çizilmesi gereken ilk dikkat çekici farklılık da bu dönemde Türkiye’nin uluslararası sistem içerisinde daha fazla “stratejik özerklik” arayışı içerisinde olmasıdır. Türkiye’nin son dönem dış politika hamleleri “yerli” ve “milli” olma kavramları ile bağlantılı bir şekilde “Ankara merkezli siyaset üretme çabası”, bir “özerklik ve bağımsızlık” arayışı olarak değerlendirilmektedir (Özkır, 2020, s. 17-24). “Stratejik özerklik” arayışı kendini bir yandan Türkiye’nin askeri savunma alanında kendi kendine yeter bir ülke haline ulaşmasını sağlayacak milli bir savunma sanayii geliştirme çabasında gösterirken; diğer

---

⁴Stratejik özerklik kavramıyla ilgili bu tanım; Leticia Pinheiro ve Maria Regina Soares de Lima tarafından “Between autonomy and dependency: the place of agency in Brazilian foreign policy” başlıklı çalışmalarında Juan Carlos Puig’e atıfla kullanılmaktadır. Bahsi geçen çalışma ve stratejik özerklik kavramı için bkz. (Pinheiro & Lima, 2018, s. 4)

yanda Türkiye'nin belirli dış politika hedeflerine ulaşmak için farklı konularda Rusya, İran gibi devletlerle esnek ittifaklar arayışında açığa çıkmaktadır. Duran'a (2016) göre; Ak Parti yönetiminin son yıllarda dış politikada belirlediği hedefler, Türkiye'nin uluslararası konumunu yükseltmek ve küresel sistemde daha etkin bir aktör olmaktır. Bu hedeflerin önemli araçları da sert gücün de dâhil olduğu "pro-aktif" ve "girişken" bir diplomasıdır.

Türkiye'nin son dönemdeki "stratejik özerlik" arayışına eleştirel yaklaşan isimlerden biri olan Keyman (2021) ise bu kavramın Türk dış politikasına ne şekilde yansıdığını maddeler halinde sıralamıştır: Ona göre; Türk dış politikasına yansıyan şekliyle stratejik özerlik, yumuşak güçten ziyade sert güce dayanarak askeri alanı öncelemekte, bölgesel liderlik ve küresel aktörlük iddiası taşımaktadır ve son dönemde Türk dış politikasına etki eden stratejik özerklik, aktif küreselleşme yerine seçici küreselleşmenin tercih edildiği bir ilişki biçimi olarak tezahür etmiştir. Bu açıdan Türk dış politikasında bağımsız ulus devlet temelinde esnek ittifaklar ve ilişkiler ön plana çıkmıştır. Özellikle bu son dönemde ABD ve Rusya gibi büyük güçler arasındaki ilişkilerde bir dengeleme arayışı söz konusu olmuştur. Bu haliyle stratejik özerklik; Türkiye'nin başta Amerika, AB, NATO, Rusya ve İran ile olan ittifak ilişkileri olmak üzere Suriye, Libya, Doğu Akdeniz ve Kafkasya'ya dönük politikalarından Yunanistan, Mısır ve İsrail ile olan ilişkilerine kadar geniş bir alanda pratiğe dökülmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasını yönlendiren karar alıcıların söylemlerinde "Türkiye'yi sahada ve masada güçlü kılmak" şeklindeki ifadeler sıklıkla kullanılmıştır (Keyman, 2021).

Nitekim Erdoğan Dönemi" dış politikasının öne çıkan bir diğer özelliği de "iddialı" bir tarza (assertive style) sahip olması ve "işlemsel/çıkar" (transactional basis) temeline dayanmasıdır (Haugom, 2019, s. 210-212). Dış politikadaki iddialı tutum kendisini hem Türkiye'nin Batılı müttefiklere karşı uyguladığı diplomaside hem de Türkiye'nin Suriye, Libya örneklerinde görüldüğü üzere askeri gücünü ulusal sınırların ötesine taşıma konusundaki istekliliğinde belirginleşmektedir. "Erdoğan Dönemi" dış politikasının önemli bir özelliği de herhangi bir örgüt, kurum ya da ülke ile tam bir ilişki biçiminden ziyade dış politikada çıkar ve fırsat odaklı bir yaklaşımın sergilemesidir. İşlemsel ya da çıkar odaklı bu yaklaşım kendini AB gibi belirli kurumlarla ya da ABD, Rusya gibi ülkelerle ilişkilerde göstermektedir. Bu tutumun somut bir örneği Rusya ile geliştirilen ilişkilerde görülebilir. Türkiye, Rusya ile ilişkilerinde Kırım Sorunu, Ukrayna Krizi, Suriye, Libya gibi meseleler de farklı düşünse de S-400 savunma sisteminin alımını bu ülkeden gerçekleştirerek savunma sanayi alanında ortak hareket edebilmektedir. Bu örnek Türkiye'nin son dönemde dış politikasını "kompartımanlara" ayırarak yürütmeye başladığının da bir göstergesidir.

AK Parti hükümetinin dış politikasını destekleyen isimlerin de son dönemde dış politikaya hâkim olan “iddiayı” ve “aktivizmi” açıklarken öne sürdükleri ilk argüman, 2000’li yılların ikinci on yılından itibaren uluslararası sistemin bir dönüşüm içerisinde olduğu ve bu doğrultuda küresel ve bölgesel ilişkilerde çok kutupluluğun ve jeopolitik güç mücadelesinin öne çıktığıdır. Bu bakış açısına göre; uluslararası sistem ve bölgesel sistemde meydana gelen kırılmalar ciddi belirsizlikler yaratmaktadır ve bu belirsizliklerden en az hasarla çıkmanın yolu iddialı bir dış politika geliştirmektedir. Benzer şekilde Türkiye’yi geleneksel dış politikasında değişikliğe zorlayan da küresel ve bölgesel belirsizliklerin yarattığı kırılmalardır. Örneğin Ataman, son dönem Türk dış politikasındaki değişim ve dönüşümü uluslararası sisteme yön veren Batılı güçlerin tutumlarındaki değişikliğe atıf yaparak rasyonelleştirmektedir (Özkır, 2020, s. 17). Ona göre; özellikle geçmişte Batılılarca ahlaki bir olgunun ifadesi şeklinde sıklıkla kullanılan “uluslararası hukuk”, “uluslararası kurumlar” gibi söylemler son yıllarda Batı’da söylem ve pratikte gerilerken Türkiye’nin dış politika yapım sürecine insani kaygıların merkezde olduğu bir dış politika olarak tezahür etmektedir. Soğuk Savaş sonrası döneme tek süper güç olarak giren ABD, uluslararası normlar ve çok taraflılığa dayalı bir düzeni kurma ve muhafaza etme derdinden uzaklaşmıştır. Bu sebeple liberal düzenin restorasyonu ya da ABD’nin küresel liderliğinden bahsetmek zorlaşmaktadır. Bu bakış açısına göre; yeni dönemde sistemde ABD ve Çin gibi büyük güçlerin rekabeti hızlanmıştır ve sistem Soğuk Savaş benzeri bir forma bürünmüştür.

2.2.Bölgesel ve Ulusal Düzlem Bağlamında Türk Dış Politikası

Türkiye’nin dış politikasını uluslararası sistemle birlikte şekillendiren diğer düzlemler de bölgesel ve ulusal düzlemdir. Bölgesel düzlem açısından Türkiye; Balkanlar, Ortadoğu, Güney Kafkasya, Orta Asya-Avrasya ölçekli parçalı bir dış politika ortamının içinde yer almaktadır (Yeşiltaş & Pirinççi, 2020, s. 63) Soğuk Savaş sonrası Türkiye’nin etkileşim içerisinde olduğu bu bölgelerin her biri ciddi bir dönüşüm yaşamıştır. Nitekim Sovyetler Birliği’nin çöküşü ve Yugoslavya’nın dağılması Güney Kafkasya, Avrasya ve Balkanlar’ın güvenlik ve istikrarını derinden etkilemiştir. Birinci ve İkinci Körfez Savaşları, 11 Eylül Saldırıları ve 2010 yılında Tunus’ta patlak vererek Arap coğrafyasında yayılan Arap Baharı ayaklanmaları da Orta Doğu ve Kuzey Afrika’yı hem istikrarsızlaştıran hem de dönüştüren önemli hadiselerdir. Bahsi geçen olayların hepsi bir şekilde etkilemiş olsa da Arap Baharı ayaklanmaları Türkiye’nin güvenliğini ve dış politikasını derinden etkilemiştir (Altunışık M. B., 2020, s. 1-22). Bu süreç Ortadoğu ve Kuzey Afrika’yı Türk dış politikası açısından öncelikli

kılmıştır. Bununla birlikte Doğu Akdeniz ve Güney Kafkasya merkezli gelişmeler de Türk dış politikasını meşgul eden önemli dış politika konularıdır.

Arap Baharı sonrası Türkiye'nin de içinde yer aldığı jeopolitik ortam daha da karmaşık bir hal almıştır. Türkiye, İran ve Suudi Arabistan liderliğindeki üç bölgesel güç bloğu, bölgesel düzeni şekillendirmek için rekabeti artırmıştır. Bu üç ülke ayaklanma yaşayan ülkelerin içerideki güç mücadelelerini etkilemiş ve bu mücadelelerden etkilenmiştir. Bu sürecin güney sınırı boyunca güvenliğine yönelik çok sayıda tehdide yol açması Türkiye'nin dış politikada sert güce daha sık başvurarak daha aktif davranmasını tetiklemiştir. Donelli (2020, s. 240-241)'ye göre hem bölgesel gelişmeler hem de ABD, Rusya ve AB gibi bölge dışı güçlerin ülke içinde istikrarsızlığın üreticisi olarak görülmesinden kaynaklanan tehdit algısının artması Türkiye'nin kendine biçtiği “merkez ülke” şeklindeki rol anlayışı yerini “tampon ülke” rolüne bırakmıştır. Bu bakış açısına göre; Türkiye, son dönemde Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi kendisini bir tampon devlet olarak görmektedir.

Haugom (2019, s. 213-215) da Erdoğan dönemine denk gelen Türk dış politikasında yaşanan değişimi son on yılda iki dış ve iki iç olmak üzere dört önemli gelişmeyle bağlantı kurarak açıklamaktadır. Türkiye'nin bölgesel ve iç güvenlik ortamında yaşanan bozulma, Batılı müttefiklere karşı hissedilen hayal kırıklığı politika değişiminin dış faktörleri olarak görülmektedir. Yürütme gücünün cumhurbaşkanlığında toplanması ve hükümetin seçmen yapısındaki değişiklikler dış politikayı etkileyen diğer iki iç faktör olarak değerlendirilmektedir (Haugom, 2019, s. 213).

Türk dış politikada son dönemde yaşanan değişimi açıklamak adına öne sürülen bu savlara bir de Türkiye'nin AK Parti iktidarı döneminde son 20 yılda yaşadığı kapasite artışını da eklemek faydalı olacaktır. Türkiye son yıllarda ciddi kapasite artışı yaşamıştır. Bu doğrultuda bir devletin kapasite değerlendirmesi açısından öne çıkan hususlardan ilki maddi güçtür. Yumuşak güç ve yönetimsel güç de maddi güçle beraber bir ülkenin kapasitesini etkilemektedir. Meseleye bu çerçeveden bakıldığında sert güç kendini askeri ve ekonomik kapasite ile birlikte göstermektedir. Bir devletin etkili ve başarılı bir dış politikayı hayata geçirebilmesi için gerekli olan önemli faktörlerden biri askeri kapasitesini de artırmasını sağlayacak “ekonomik kapasite”dir. Yani bir devletin küresel siyasette öne çıkarak sistemi etkileyen faaliyetlerde bulunabilmesi için ekonomik kapasitesinin büyüklüğü hayati önem taşımaktadır. Büyük bir ekonomik güce sahip devletler bu güç noktasında zayıf olan devletlere karşı siyasi, askeri ve kültürel güçlerini rahatlıkla etkili bir şekilde kullanabilmektedir. Buna

karşın ekonomik sorunlar yaşıyan devletler ise sistemi etkileme noktasında etkisiz kalırken aynı zamanda ekonomik açıdan kırılgan ve dış yardımlara daha bağımlı hale gelmektedir. Böyle bir durum bu devletler açısından tam bağımsız ve özerk bir dış politika uygulamayı güçleştirmektedir.

Konuya Türkiye özelinde bakıldığında Türkiye kurulduğu ilk yıllardan itibaren ciddi ekonomik sorunlarla boğuşmak zorunda kalmıştır. İki savaş arası dönem, Soğuk Savaş dönemi ve sonrası dönem ki özellikle 1990'lı yıllar Türkiye'nin ekonomik krizlerle sarsıldığı ve sürekli bir dış borç arayışı içerisinde olduğu dönemlerdir. Bu yüzden Türkiye, içinde bulunduğu ekonomik darboğazı aşmak noktasında ABD başta olmak üzere Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurmuştur ve liberal düzenin Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi önemli ekonomik kurumlarıyla ilişkiler içerisinde olmuştur. Bu sebeple orantısız bir karşılıklı bağımlılık çerçevesinde sürekli Batı Bloku'nun desteğine ihtiyaç duyan Türkiye, kendi manevra alanını daraltacak şekilde Batılı güçlerin dış politikada kendine biçtiği rolün dışına çıkmakta zorlanmış ve daha itaatkâr bir dış politika sergilemek zorunda kalmıştır (İnat, 2014, s. 6-7). 2000'li yılların başında da ciddi bir ekonomik krizle sarsılan ve bu krizi IMF tarafından hazırlanan ağır bir reçete ile atlatan Türkiye, her ne kadar ekonomik sorunlarından tamamen kurtulmasa da son 20 yılda önemli bir ekonomik büyüme yaşamıştır. Türkiye'de, 2000'li yılların ilk 20 yılında başarılı bir ekonomik ve sosyal kalkınma performansı sergilenmiş ülkedeki istihdam ve gelir seviyesi artmıştır. Dünya Bankası verilerine göre; Türkiye'de Kişi Başına Milli Gelir (GSMH) 1990'da 8.430 dolar iken 2020 yılı itibarıyla 26.900 dolar civarındadır.⁵ Ülkedeki yoksulluk oranı 2002-2015 yılları arasında yarıdan fazla azalırken aşırı yoksulluk ise daha da hızlı azalım göstermiştir. 2009'dan beri G-20 ülkeleri arasında olan Türkiye'de bugün hala ekonomide kırılganlık sürse de Türkiye'nin yaşadığı ekonomik büyüme dış politikasına da yansımıştır ve bu gelişme Türkiye'nin artan askeri kapasitesiyle birleşince bölgesinde etkili bir dış politika sergilemesini kolaylaştırmıştır. Sert gücün önemli bir göstergesi olan askeri kapasite noktasında Türkiye savunma sanayinde yerliliğe önem vermeye başlamıştır. T.C. Savunma Sanayi Başkanlığı verilerine göre; Türkiye'nin daha önceki dönemlerde 248 milyon dolar olan savunma ve havacılık ihracatı, 2021'de 13 kat büyüyerek 3,224 milyar dolara ulaşmıştır. 2002'de sadece 66 savunma projesi yaklaşık yüzde 80 dışa bağımlılık oranı ile yürütülürken; gelinen süreçte yüzde 65'in üzerinde yerlilik oranı ile proje

---

⁵ Türkiye'nin ekonomik verileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dünya Bankası resmi internet sitesi (:https://databank.worldbank.org/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=TUR). Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2022.

sayısı 12 kat artarak 793'e ulaşmıştır.⁶ Türkiye, bu haliyle orta büyüklükte bir ekonomik kapasiteye ve hala dışa bağımlı bir savunma sanayine sahip olsa da geçmişe oranla ekonomik yardımlar ve askeri eylemlerin finansmanı ve teknolojisi açısından daha iyi imkânlarla sahiptir ve kendisine yönelik ekonomik yaptırımlara karşı da daha dirençlidir. Bu sebeple her ne kadar ABD, Çin, Rusya gibi büyük bir ekonomik güç olmasa da bölgesinde etkili bir dış politika izleyebilecek kapasiteye sahiptir.

Türk dış politikasında yaşanan değişimi açıklayabilmek adına bölgesel düzleme bakıldığında yukarıda da dikkat çekildiği üzere; 2010'dan sonra Arap Baharı sürecinin yarattığı olumsuzluklar Türkiye'nin bölgesel ve iç güvenlik ortamını son on yılda önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu değişimde 2011'den sonra şiddetlenen Suriye'deki iç savaşın büyük payı vardır. Bu savaş istikrarsızlık ve çatışmaların eksik olmadığı Ortadoğu'da çok daha istikrarsız bir durum yaratmıştır ve bu istikrarsızlıktan etkilenen ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Türkiye, başta Suriye'den gelenler olmak üzere büyük sığınmacı akınlarına maruz kalmıştır. Sınırında yaşanan çok sayıda askeri çatışmadan etkilenerek terörist ve yabancı savaşçıların geçişlerinin yarattığı güvensizliği şiddetli bir biçimde hissetmeye başlamıştır. Benzer şekilde iç güvenlik noktasında da Türkiye'nin endişeleri artmıştır. 2015'te PKK terör örgütü ateşkesi bozarak hem ülkenin güneydoğusunda bir dizi şiddet olayına yol açmış hem de büyük şehirlerde masum sivil hedeflere yönelik çok sayıda terör saldırısı düzenlemiştir. Ayrıca 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi de Türkiye'de karar alıcıların ulusal güvenlik endişelerini artırmıştır.

Tüm bu süreçte Türk dış politikasında değişikliği teşvik eden ikinci bir dış faktör de Türkiye'nin Batılı müttefiklerine karşı büyüyen hayal kırıklığıdır (Haugom, 2019, s. 214). Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği çıkmaza girmiş, Güney Kıbrıs siyasi bir çözüm olmaksızın AB'ye katılmıştır. Başta ABD olmak üzere Batılı uluslar, Türkiye'nin terör örgütleri ile bağlantılı güvenlik kaygılarını göz ardı eden bir tutum takınmıştır. Bu durum Türkiye'de karar alıcıların sahip olduğu Batı'nın Türkiye'nin ulusal güvenliğine gereken önemi vermediğine dair algısını artırmıştır. ABD'nin DEAŞ ile mücadelede PKK'nın Suriye kolu YPG'ye verdiği destek ya da 15 Temmuz Darbe Girişimi'ne karşı ABD'nin yetersiz tepkisi ve darbeye bağlantılı isimlerin Türkiye'nin tüm iade taleplerine rağmen ABD tarafından Türkiye'ye iade edilmemesi gibi etkenler Türk karar alıcılarında ABD'ye karşı olumsuz hissiyatı güçlendirmiştir.

---

⁶ Türkiye'nin savunma sanayi noktasında yaşadığı gelişim hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. TC Savunma Sanayi Başkanlığı resmi internet sitesi: (<https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1>). Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2022.

Son dönemde Türk dış politikasını etkileyen ulusal faktörlerden ilki ise yürütme gücünün başkanlıkta yoğunlaşmasıdır (Haugom, 2019). Çalışmanın başında vurgulandığı gibi Türkiye, 2017 yılından itibaren parlamenter sistemden “güçlü” başkanlık sistemine geçmiştir. Böylece karar alma yetkisi kabine ve diğer devlet kurumlarından Cumhurbaşkanı’na devredilmiştir. Yürütme gücünün cumhurbaşkanlığında yoğunlaşması, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın dış politika kararlarını doğrudan şekillendirmesine olanak tanımıştır. Bu durum Türk dış politikasının iç amaçlar için araçsallaştırıldığı ve dış politikanın kişisel siyasi emeller için araç işlevi gördüğü şeklinde eleştirilere yol açmıştır. Batılı hükümetlere ve kurumlara karşı takınılan tavır ve Erdoğan’ın sert siyaset tarzı popülist olmakla eleştirilmiş ve Erdoğan’ın seçmen kazanma girişimi olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Keyman’a (2021) göre; stratejik otonomi, dış politikada “güçlü ve bağımsız Türkiye yaratma” iddiasına hizmet ederken iç politikada, “devlet bekası-lidere mutlak sadakat” temelinde şekillenen siyaset ve toplum yönetimi anlayışını güçlendirmektedir.

Benzer şekilde Türkiye’de son on yılda iktidar koalisyonunda yaşanan değişimin bir sonucu olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın politikalarının içeride ve dışarıda sert milliyetçiliğe doğru ideolojik dönüş gösterdiği de iddia edilmektedir (Haugom, 2019). Bu noktada hatırlanması gereken bir husus AK Parti’nin 2000’lerin başında iktidara ilk geldiği dönemde ideolojik açıdan her ne kadar İslami ve muhafazakâr kimliği ağır basan bir kadroya sahip olsa da ülkenin Batı yanlısı liberal entelektüelleri tarafından da desteklenmesidir. Bu destek AK Parti’nin AB üyeliğinin bir gereği olarak içeride gerçekleştirdiği reformlar sürdürdükçe devam etmiştir. AK Parti’nin AB üyeliğine yönelik motivasyonun azalması ve parti lideri Erdoğan’ın Batı ile uyumlu, ülke içindeki liberal kesimlerle yakın ilişkisi olan partinin diğer güçlü isimleri ile arasının bozulması uzun süre partiye destek veren liberal kesimlerin AK Parti’den uzaklaşmasına yol açmıştır. Bu kesimlerin boşluğu ise milliyetçi kimliği ağır basan kitlenin desteği ile doldurulmuştur. Bahçeli ve Erdoğan arasında gelişen samimi ilişki her iki partinin de “Cumhur İttifakı” adı altında birleşmesine yol açmıştır. İktidar bloğu ile alakalı bu değişim yürütme gücünün başkanlıkta yoğunlaşmasına paralel iktidarın iç ve dış politikasında ideolojik açıdan milliyetçi tonu ağır basan daha iddialı ve güvenlik odaklı bir dış politikayı teşvik etmiştir.

Bu bağlamda bölgesel ve ulusal düzlem çerçevesinde “Erdoğan Dönemi” dış politikasının öne çıkan diğer bir özelliği “stratejik özerklik” ile de bağlantılı bir şekilde “ulusal güvenlik” odaklı olmasıdır. DEAŞ gibi küresel terör örgütlerinin yanı sıra PYD/YPG’nin bölgede güçlenerek Türkiye’ye tehdit oluşturması ve içeride birden fazla terör örgütü ile

mücadele edilmesi Türk dış politikasını güvenlik odaklı olmaya zorlamıştır. Bu gibi sebeplerle son dönemde Türkiye'nin güvenliği için inisiyatif alan bir ülke konumuna gelmesi dış politikada geleneksel savunmacı reflekslerin terk edilmesini sağlamıştır. “*Türkiye, hem sahada hem masada*” söylemleri ile de bağlantılı bir şekilde gerçekleştirilen Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı gibi askeri harekâtlar ve Türkiye'nin genel olarak Suriye politikası ulusal güvenlik kaygılarıyla Türkiye'nin askeri gücü kullanmasının açık bir göstergesidir. Benzer şekilde Türkiye savunma sanayi alanında yüzde 60'ın üzerinde bir yerliliğe ulaşmıştır. Yerli İHA ve SİHA sistemlerinin geliştirilmesi Türkiye'nin terörle mücadelede özellikle istihbarat noktasında dışa olan bağımlılığını azaltmıştır. Ayrıca Türkiye, Libya ya da Azerbaycan'da olduğu gibi yerli savunma sistemlerini dış ülkelere askeri yardım olarak sunma ve satma imkânı yakalamıştır.

Öte yandan “Erdoğan Dönemi” Türk dış politikasını uluslararası sistem ve bölgesel sistemde meydana gelen değişim ve dönüşümün yanı sıra Türkiye'nin maddi kapasitesindeki artışla açıklayarak olumlu karşılayan ve destekleyen görüşlere karşın bu dış politikaya eleştirel yaklaşan görüşler de vardır. Keyman (2021), son dönem Türk dış politikasına etki eden “stratejik otonomi” arayışını Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri üzerine odaklanarak ele almaktadır. Ona göre; son dönemde Türkiye'nin dış politikasına yön veren Cumhur İttifakının ve bu ittifaka yakın düşünce kuruluşlarının, uzmanların, Cumhurbaşkanlığı Bilim Kurulu gibi karar alma sürecine etki eden kişi ve kurumların öncelikli hatası “çevre-tarihsel bağlam” okumasını doğru yapamamaktır. Bu bakış açısına göre, “stratejik otonomi” kavramı bir dış politika vizyonu olarak 2017-2018 yılları içerisinde Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesinin yanı sıra ülkenin Cumhur İttifakıyla yönetilmeye başlanmasıyla birlikte uygulamaya konulmuştur ve 2020 sonundan itibaren hızlı bir şekilde geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. AK Parti'nin son dönem uygulamaya koyduğu dış politikaya eleştirel yaklaşan bir diğer isim de Dalay'dır. Dalay'a (2021) göre; uluslararası sistemde Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi jeopolitik ve sistemik değişimlerin, dönüşümlerin yaşandığı dönemler devletlerin dış politikalarında daha açık ve net bir şekilde iddialı söylemler geliştirebildikleri, daha büyük hedefler peşinde koşabildikleri dönemlerdir ve bu durum post-emperyal devletler açısından net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Bu noktada Dalay, Türkiye'yi “post-emperyal” bir devlet olarak tanımlayarak dış politikada belli bir iddiaya sahip olmanın, mücadelecî bir söylem geliştirmenin, genişleme hevesi ve nüfuz elde etme hedefi doğrultusunda askeri bir aktivizmin içerisinde olmanın post-emperyal toplumların bir özelliği olduğunu öne sürmektedir. (Dalay, 2021).

Sonuç

Nihayetinde son dönem Türk dış politikasını olumlayan ve eleştiren tüm bu yaklaşımlar objektif bir şekilde ele alındığında sistemsal açıdan öne çıkan husus liberal uluslararası düzende ABD'nin gücünün aşınmasına paralel Batı'nın geri çekilmesi ve Çin gibi yeni güç merkezlerinin ortaya çıkarak batı sonrası bir düzeni gündeme getirmesidir. Bu durum çalışmada da belirtildiği gibi; sistemde var olan tek kutupluluğun azalmasına ve Türkiye gibi bölgesel ve orta büyüklükteki güçlerin dış ilişkilerinde sahip oldukları özerk alanların genişlemesine yol açmaktadır. Yeni dönemde her ne kadar tam olarak bir Batı sonrası dünyadan bahsedilemese de bölgesel ve orta büyüklükteki aktörlerin batı liderliğindeki hiyerarşik düzene bağımlılıkları azalmakta dış politikada “stratejik özerklik” arayışları artmaktadır. Bu doğrultuda 2014 sonrası Türkiye'nin son dönem dış politikada “stratejik özerklik” arayışı çerçevesinde hareket ettiği gözlemlenmektedir. Dış politikada “stratejik özerklik” arayışının belirgin özelliği Türkiye'nin Soğuk Savaş ve hemen sonrasında Batı merkezli dış politika anlayışından uzaklaşarak çıkar odaklı ve çok yönlü bir dış politika sergileme çabasıdır.

Çalışmada dikkat çekildiği üzere; Türkiye'yi geleneksel dış politikasında değişikliğe zorlayan bir diğer etken bölgesel belirsizliklerin yarattığı kırımlardır. Bölgesel ve ulusal düzlemde yaşanan gelişmeler Türk dış politikasını etkilemiştir ve etkilemektedir. Türkiye'nin bölgesel ve iç güvenlik ortamında olumsuzlukların Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit etmesi Türk dış politikasını etkilemiştir. Benzer şekilde içeride 2015'te PKK terör örgütünün ateşkesi bozarak ülkede bir dizi terör saldırısı düzenlemesi ve 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi de Türkiye'de karar alıcıların ulusal güvenlik endişelerini artırmıştır. Böylece iç ve dış politikada sert güce daha çok yer verilmiştir.

Türk dış politikasını etkileyen ulusal faktörlere bakıldığında ilk olarak Türkiye'nin son 20 yılda yaşadığı kapasite artışı öne çıkmaktadır. Bu dönemde ekonomik ve askeri kapasite de yaşanan artış ile birlikte savunma sanayinde yerliliğe verilen önem Türkiye'nin daha etkili bir dış politika izlemesine yol açmıştır. “*Türkiye hem sahada hem masada*” “*oyun bozucu*”, “*oyun kurucu*”, “*bölgesel-küresel düzlemde güçlü ve lider Türkiye*” söylemleri Türkiye'nin yaşadığı kapasite artışına paralel son dönemde sıklıkla dile getirilmektedir. Türk dış politikasını etkileyen ulusal faktörlerden bir diğeri de yürütme gücünün başkanlıkta yoğunlaşmasıdır. Ayrıca bu dönemde iktidar koalisyonunda yaşanan değişim içeride ve dışarıda daha milliyetçi bir tavrın hâkim olmasına yol açmıştır. Bu tavır

“yerli” ve “milli” olma kavramları ile bağlantılı bir şekilde “Ankara merkezli siyaset üretme çabası”, “özerklik ve bağımsızlık” arayışı şeklinde ifadelendirilmektedir.

Bu çalışmanın yazıldığı tarihlerde Türk dış politikasında yukarıda bahsi geçen dış politika uygulamalarında bir “yumuşama” söz konusu olduğu söylenebilir. Zira Türkiye’nin son yıllarda krizler yaşadığı İsrail, Mısır, BAE, Suudi Arabistan gibi ülkelerle yeniden diplomatik ilişkileri canlandırıcı karşılıklı girişimler söz konusudur. Örneğin 16 Şubat 2022’de Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Türkiye’nin uzun süredir sorunlar yaşadığı Birleşik Arap Emirlikleri’ne bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretten yaklaşık bir ay sonra İsrail Cumhurbaşkanı İsaac Herzog, 9 Mart 2022 tarihinde 14 yıl aradan sonra Türkiye’yi ziyaret eden ilk İsraili Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu gibi gelişmelerin Türkiye’nin son yıllarda uyguladığı “stratejik özerkliğe” dayalı dış politikadan geri dönüşü temsil edip etmediğini süreç içerisinde küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde meydana gelecek değişiklikler gösterecektir.

Kaynakça

Altunışık, M. B. (2020). The New Turn in Türkiye’s Foreign Policy in the Middle East: Regional and Domestic Insecurities. *IAI PAPERS* (s. 1-22). Brüksel: – Foundation for European Progressive Studies.

Aras, B. (2014). The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* , s. 1-15.

Aras, B. ve Toktaş, Ş. (2010). Türkiye's new dynamics in domestic and foreign policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* , s. 1-3.

Arı, T., ve Munassar, O. (2020). Two Stages of Türkiye’s Quest for a Regional Power Status in the Middle East: An Integrated Role Status-seeking Approach. *Gazi Akademik Bakış* , Cilt 14 Sayı 27 s. 1-29.

Aydın, M., & Ereker, F. (2014). Türkiye'de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* , Güz, s. 127-156.

Balcı, A. (2019). A Three-level Analysis of Türkiye’s Crisis with the U.S.-led Order. *Insight Türkiye*, Cilt 21 No 4, s. 13-24.

Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Dalay, G. (2021, Ocak 11). *Post-Emperyal Devlet Egosu ve Dış Politika*. Mayıs 15, 2022 tarihinde Perspektif: <https://www.perspektif.online/post-emperyal-devlet-egosu-ve-dis-politika/>, erişim tarihi:16 Mayıs 2022.

Doğan, Z. (2019,). Türkiye-ABD İlişkilerinin Temel Dinamikleri ve Stratejik İttifak Boyutu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* , Cilt 9 Sayı 2, s. 133-156.

Donelli, F. (2020). Explaining the Role of Intervening Variables in Türkiye's Foreign Policy Behaviour. *Interdisciplinary Political Studies* , Aralık, s. 223-257.

Duran, B. (2016). Türkiye's new security concept. 26 Ekim, *Daily Sabah* .

Dünya Bankası Resmi İnternet Sitesi :https://databank.worldbank.org/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=TUR. Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2002.

Erdağ, R., & Kardaş, T. (2012). *Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür*. Türk Dış Politikası Yıllığı.

Haugom, L. (2019). Turkish Foreign Policy under Erdogan: A Change in International Orientation? *Comparative Strategy* , Haziran 17, s. 206-223.

Hurrel, A. (2021). Yükselen Güçler ve Küresel Düzenin Oluşumu. J. Baylis, S. Smith, & P. Owens içinde, *Küreselleşen Dünya Siyaseti* (s. 153-170). İstanbul: Küre Yayınları.

İnat, K. (2014). Transformation of Turkish Foreign Policy Capacity: The AK Party Era. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies* , , Cilt 1 No 1, s. 1-24.

Kardaş, Ş. (2011). Quest for Strategic Autonomy Continues, or . *On Türkiye* , 1-4.

Keyman, F. (2017). A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive “Moral Realism. *Insight Türkiye* , , Cilt 19 No 1, s. 55-69.

Keyman, F. (2021, Mayıs 11). *Türkiye-Batı İlişkileri: Stratejik Otonomi Bitiyor mu?* Mayıs 15, 2022 tarihinde Perspektif: <https://www.perspektif.online/turkiye-bati-iliskileri-stratejik-otonomi-bitiyor-mu/> adresinden alındı

Kirişçi, K. (2009). The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the trading state. *New Perspectives on Türkiye* , 29-57.

Kutlay, M., & Öniş, Z. (2021, Haziran Cilt:97). Turkish Foreign Policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence? *International Affairs* , s. 1085-1104.

Oran, B. (1996). Türk Dış Politikası Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , s. 353-370.

Öniş, Z. (2011, NO:1). Multiple Faces of the "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique. *Insight Türkiye* , s. 47-65.

Öniş, Z. (2012). Türkiye and Arab Spring:Between Ethics and Self-Interest. *Insight Türkiye* , , Cilt 14 :3, s. 1-19.

Öniş, Z. (1995). Türkiye in the Post-Cold War Era: In Search of Identity. *Middle East Journal* ,49:1, s. 48-68.

Özkır, Y. (2020). Prof. Dr. Muhittin Ataman'la Söyleşi. *Kriter Dergisi* , 17-24.

Pinheiro, L., & Lima, M. R. (2018, 12 3). Between autonomy and dependency: the place of agency in Brazilian foreign policy. *Brazilian Political Science Review* , s. 1-22.

Robins, P. (2013, Mart). Türkiye's 'double gravity' predicament:the foreign policy of a newly activist power. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* , s. 381-397.

Sönmezoğlu, F. (2014). Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Analizi İçin Bir Çerçeve. D. F. Sönmezoğlu, & Ö. E. Bayır içinde, *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış* (s. 589-637). İstanbul: Der Yayınları.

T.C. Savunma Sanayi Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası: <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1>. Erişim Tarihi: 16 Mayıs 16, 2022.

US White House Resmi İnternet Sitesi: <https://georgewbush.whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/>, e. t. ,erişim tarihi: 16 Mayıs 2022.

Yeşiltaş, M., & Pirinççi, F. (2020). *Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi*. İstanbul: SETA Kitapları.

Extended Summary

In this study, the changes and transformations in Turkish foreign policy after 2014 are analyzed with reference to the international system, regional level and national context. This period is called the "Erdogan Era". In this period, Türkiye has been governed by the Justice and Development Party (AK Party) since the 3 November 2002 general elections.

After the Cold War, under the administration of names such as Turgut Özal and Süleyman Demirel, Türkiye carried out assertive and active foreign policy. However, in the 1990s, Türkiye experienced difficulties in domestic and foreign policy and became more introvert. For ten years, short-term coalition governments came to power one after another. While this situation led to political and economic instability, it caused interruptions in foreign policy. Türkiye experienced a serious economic crisis in 2001. The November 3, 2002 elections held after this crisis was a turning point in terms of stability and continuity. The AK Party, which took its place in Turkish political life on August 14, 2001, won the first general election it entered on November 3, 2002. Thus, the period of weak governments in Türkiye has come to an end. The AK Party is still in ruling uninterruptedly.

It is claimed in the study that the AK Party administration is divided into periods. Accordingly, the years 2002-2007 was the AK Party's first ruling period. In this first term of the AK Party, the "strategic depth" approach was influential in foreign policy. In this period, Türkiye's soft power was frequently emphasized. The approach was shaped around concepts such as "zero problems with neighbors", "pro-active foreign policy", "rhythmic diplomacy". A multidimensional foreign policy was implemented towards different geographies such as the Middle East, Caucasus, Central Asia, Africa and South America. However, "strategic depth" approach has been criticized in the context of Türkiye's traditional foreign policy.

The period between 2007 and 2014 was the AK Party's second ruling period. Developments between 2007 and 2014 increased the criticism of foreign policy in the previous period. In 2009, the "One Minute" event took place between Prime Minister Erdogan and Israeli President Shimon Peres. After the "Mavi Marmara" event, Türkiye's relations with Israel and the West were questioned. In the same period, Türkiye-EU relations deteriorated significantly. In addition, the Arab Spring process has started in the Middle East and North Africa in 2010. This process has damaged the new principles introduced into Turkish foreign policy, such as Türkiye's "zero problems with neighbors" policy. The outbreak of the Syrian civil war in 2011 and the military coup in Egypt in 2013 increased Türkiye's security concerns. Civil wars, failed

states, and humanitarian problems have created turbulence and transformed the entire region. This regional environment has also affected and transformed Türkiye's foreign policy priorities.

The post-2014 period, which the study focuses on, is considered as the third ruling period of the AK Party. This period is divided into two periods: 2014-2017 and after 2017. The period after 2017 is important in terms of domestic policy and Turkish foreign policy. On 10 August 2014, Recep Tayyip Erdoğan became the first President of Türkiye, directly elected by the public. On April 16, 2017, there was a serious change in terms of administration in Türkiye. As a result of the referendum, the Presidential Government System has been adopted in Türkiye. The change in the government system is not the only event that shaped the post-2014 period in the AK Party government. The military coup attempt on 15 July 2016 to overthrow the government also affected domestic and foreign policy. This event increased national security concerns. At this point, it should be noted that the AK Party continues its administration by forming a bloc with the Nationalist Movement Party (MHP). The MHP, whose leader is Devlet Bahçeli, has a nationalist identity in Türkiye. Devlet Bahçeli supported President Erdoğan during the prevention of the July 15 coup attempt and the transition to the Presidential Government System. The close relationship between the AK Party and the MHP is important in terms of reflecting the change in the decision-making mechanism in Turkish foreign policy. Politicians who acted pragmatically and in harmony with the West, such as Abdullah Gül, Ali Babacan, Ahmet Davutoğlu, left the AK Party in the process. Together with Erdoğan, these politicians directed the AK Party's foreign policy for many years. In this process, Devlet Bahçeli has become one of the names that supported President Erdoğan on domestic and foreign policy issues. For this reason, the fact that names such as Gül, Babacan, Davutoğlu, who have influence over President Erdoğan in both domestic and foreign politics, left the AK Party, makes it easier to define the post-2017 period as the "Erdoğan Era". There are some differences and continuity in terms of Turkish foreign policy in the Erdoğan Era.

In the light of these assumptions, it is useful to explain national, regional and international conditions in order to analyze Türkiye's foreign policy.

When foreign policy is examined from a systemic point of view, the first point that is determined is the withdrawal of the West in parallel with the erosion of the power of the USA in the liberal international order. In this process, new power centers such as China and India have emerged and a post-western order has emerged. This situation leads to the reduction of the existing unipolarity in the system and the expansion of the autonomous areas such as

Türkiye which has regional and medium-sized power in its foreign relations. Although a post-Western world cannot be literally mentioned in the new era, the dependence of regional and medium-sized actors on the hierarchical order led by the West is decreasing, and their search for "strategic autonomy" is increasing. Recently, after 2014, it has been observed that Türkiye has acted within the framework of seeking "strategic autonomy" in foreign policy. The distinctive feature of the pursuit of "strategic autonomy" in foreign policy is Türkiye's effort to demonstrate an interest-oriented and multi-faceted foreign policy by moving away from the Western-centered foreign policy understanding.

Another factor that forces Türkiye to change its traditional foreign policy is the ruptures created by regional uncertainties. Regional and national developments affect Turkish foreign policy. Negative developments in the regional and internal security environment threaten Türkiye's national security and affect Turkish foreign policy. In the context of internal security, a series of terrorist attacks in the country by the PKK terrorist organization by breaking the ceasefire in 2015 and the military coup attempt of 15 July 2016 increased the national security concerns of decision makers in Türkiye. Thus, hard power has taken more place in domestic and foreign policy.

The first of the national factors affecting Turkish foreign policy is the capacity increase that Türkiye has experienced in the last 20 years. During this period, there was an increase in economic and military capacity. The importance given to domesticity in the defense industry has led Türkiye to pursue a more effective foreign policy.

Another national factor affecting Turkish foreign policy is the concentration of executive power in the presidency. In addition, the change in the ruling coalition in this period led to a more nationalistic attitude both inside and outside.

Ultimately, the concepts of "domestic" and "national" dominate the Turkish foreign policy after 2014. Like other medium-sized states in the international system, Türkiye continues to seek "autonomy and independence" in its foreign policy.

Türk Literatüründe Örgüt Kültürü Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi: 2010-2020 Yılları

Berrak Deniz ÇETİNKAYA*

Aykut GÖKSEL**

Geliş Tarihi (Received): 05.01.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 30.06.2022

Öz

Yönetim alanında oldukça yoğun bir şekilde çalışılan örgüt kültürü, Türk literatüründe de oldukça ilgi görmüş ve bu alanda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmalar doğrultusunda mevcut durumun ortaya konulması, genel eğilimin tespit edilmesi ve bu bağlamda yapılacak çalışmalara bir yön gösterme amacıyla, Türkiye’ de örgüt kültürü alanında yazılan 136 makale belirli kıstaslar açısından incelenmiştir. İnceleme sonucunda, örgüt kültürünün çok sayıda değişken ile birlikte ele alındığı, yöntem açısından yapılan çalışmaların birbirleriyle büyük oranda benzerlik gösterdiği, araştırma yöntemi olarak büyük ölçüde nicel yöntem tercih edildiği, nitel araştırmaların sayısının azlığı nedeniyle bu yönde bir eksiklik olduğu, bazı çalışmalarda gerekli olan geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olarak yapılmadığı, çalışmaların hemen hemen yarısında araştırmanın dayandırıldığı örgüt kültürü modeli ile ilgili olarak açık bir ifadeye yer verilmediği, örgüt kültürünün aracı ve düzenleyici değişken olarak kullanıldığı çalışmaların sınırlı olduğu, nicel araştırmalarda uygulamanın yapıldığı sektörlerde, eğitim ve imalat sektörlerinin daha çok ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, örgüt kültürü, bibliyometrik analiz

Bibliometric Analysis of Organizational Culture Studies in Turkish Literature: Years 2010-2020

Abstract

Organizational culture, which has been studied intensively in the field of management, has also attracted a lot of attention in the Turkish literature and many types of research have been done in this field. In line with these researches, 136 articles written in the field of organizational culture in Turkey were examined in terms of certain criteria in order to reveal the current situation, to determine the general trend, and to show a direction for the studies to be done in this context. As a result of the examination, it was concluded that the organizational culture was handled with many variables, the studies conducted in terms of the method were largely similar to each other, the quantitative method was largely preferred as the research method, there was a deficiency in this direction due to the low number of qualitative studies, and the validity and reliability required in some studies. Reliability analyzes are not carried out in accordance with scientific research methods, almost half of the studies do not include a clear statement about the organizational culture model on which the research is based, the studies in which organizational culture is used as a tool and regulatory variable are limited, and in the sectors where the application is made in quantitative research, education and manufacturing sectors are more has been to be very prominent.

Keywords: Management, organizational culture, bibliometric analysis

*Öğr.Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, Orhaneli MYO, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı, bdenizcetinkaya@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1258-3800

**Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, aykut.goksel@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2780-8117

Giriş

Örgüt kültürü, örgütsel yaşamın her alanında merkezi bir konumda yer alması nedeniyle, akademik araştırmaların organizasyon teorisinin ve yönetim uygulamalarının en önemli konulardan biridir (Alvesson, 2002, s.1). Örgütlerin benimsemiş olduğu kültür, çalışanları ve örgütteki tüm süreçleri doğrudan etkileyebilecek bir unsurdur (Smollan ve Sayers, 2009, s.435; Warrick, 2017). Bu sebeple her örgütün sahip olduğu kültürün incelenmesi ve beraberinde getirdiği sonuçların ortaya koyulması hayati öneme sahiptir.

Akademisyenler ve yöneticiler, en az 1950'lerden bu yana örgüt kültürünü tanımlamak ve bundan yararlanmak için çalışmaktadırlar (McQueen, 2020). Administrative Science Quart+ (Eylül, 1983), Organizational Qnamics (Sonbahar, 1983) ve The Journal of Management Studies (Mayıs, 1986) yayınlarına bakıldığında ise 1980'lerde yönetim literatürünün baskın temalarından birinin örgüt kültürü olduğu görülmektedir (Brown ve Starkey, 1994).

Bu bağlamda, hem ulusal hem de uluslararası alanda örgüt kültürü ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Araştırmalar yöntem, kapsam ve birlikte ele alınan diğer konularla ilgili çeşitli farklılıklar gösterse de bazı yönlerden (modeller, boyutlar gibi) genel eğilimi ortaya koymak mümkün olabilmektedir. Araştırmanın amacı Türkiye'de yapılmış olan örgüt kültürü konusundaki üniversite dergilerinde yayımlanmış olan çalışmaların incelenerek genel eğilimin belirlenmesi, mevcut durumun tespit edilerek literatürdeki eksikliğin giderilmesi ve bu bağlamda gelecekte yapılacak olan çalışmalara bir yol göstermektir. Bu amaçla çalışmada, Türkiye'de 2010-2020 yılları arasında örgüt kültürü alanında yazılmış, üniversite yayınlarında yer alan makaleler, değişken, örneklem, yöntem, ölçek ve modeller açısından, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Bu kapsamda, örgüt kültürü konusunda yazılan makalelerin bibliyometrik analiz yöntemi ile ilk kez incelenmesi, bu analizlerle keşfedici bulgu ve ilişkilerin ortaya çıkarılması gayreti yapılan çalışmanın özgünlüğünü yansıtmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgüt Kültürünün Tanımı ve Unsurları

Bir kavram olarak kültürün uzun ve karmaşık bir tarihi vardır. Antropologlar tarafından, toplumların tarihi boyunca geliştirdikleri gelenek ve törenlere atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Son yıllarda ise örgüt ile ilgili olarak bazı araştırmacılar ve yöneticiler tarafından, kuruluşların insanları idare etme konusunda geliştirdikleri iklime ve uygulamalara ya da bir örgütün öngörülen değerleri ve inancına atıfta bulunmak için kullanılmıştır (Schein, 2004, s.7).

Örgütsel davranış alanı ve ilgili yönetim bilimi disiplini, 1930'ların başlarında kültür açısından örgütleri incelemeye başlamıştır. Western Electric Company' deki ünlü Hawthorne

çalışmalarının son aşamasında, çalışma ortamını anlamak için kültür kavramının kullanılması bu yöndeki ilk sistematik girişimidir. Bu girişim nitel araştırmalarda ileriye atılan önemli bir adım olsa da takip eden yıllarda örgüt kültürü anlayışı oldukça yüzeysel kalmıştır. 1970'lerde araştırmacılar antropoloji teorilerini ve yöntemlerini daha açık ve vurgulu bir şekilde ele almıştır. Yüzyılın sonlarında örgütsel kültüre olan ilginin artması, büyük ölçüde, 1970'lerde uluslararası rekabetin arttığı ve daha fazla yabancı şirketin Birleşik Devletler'deki fabrikaları işlettiği ekonomik koşullara dayandırılmaktadır. Spesifik olarak, Japonların birçok sektördeki başarısı, farklı kurumsal değerlerinin, tutumlarının ve davranışlarının üstün performanslarına olan etkisi konusundaki merakı artırmıştır (Tharp, 2009, s. 3).

Davranış bilimcileri ve uygulayıcıları arasında örgütsel kültüre olan ilginin artmasına rağmen, terimin tanımı konusunda güçlü bir fikir birliği oluşmamıştır. Bu nedenle, bazı insanlar yanlış bir şekilde kavramın sınırlarının belli olmadığı sonucuna varmışlardır. Farklı tanımlar, kavram ile ilgili farklı teorik temellerden kaynaklanmaktadır (Deshpande ve Webster, 1989, s.4). Örgüt kültürü ile ilgili araştırmacılar tarafından literatürde yer alan farklı tanımlardan bazıları şu şekildedir:

- Kültür, sosyal etkileşimin gerçekleştiği açıdan aşağı yukarı bir anlamlar ve semboller sistemi olarak kabul edilir. Sosyal yapı, sosyal etkileşimin kendisinin yol açtığı davranış kalıpları olarak kabul edilir (Alvesson, 2002, s.5).
- Kültür, paylaşılan bir anlam sistemidir. Neye dikkat ettiğimizi, nasıl davrandığımızı ve neye değer verdiğimizi belirler. Kültür Geert Hofstede'nin "zihinsel programlar" olarak adlandırdığı bu tür değerleri düzenler. Örgüt içindeki insanların davranışları bu tür programların kabulüdür (Trompenaars ve Hampden-Turner, 1997, s.13).
- Örgüt kültürü kabul edilen değerleri, temel varsayımları, beklentileri, ortak hatıraları kapsamaktadır. Örgüt kültürü, "Buradaki işlerin nasıl olduğu" anlamına gelmektedir ve insanların kafalarında taşıdıkları egemen ideolojiyi yansıtmaktadır. Aynı zamanda çalışanlara bir kimlik duygusu aktarır, örgütte çalışanların birbiriyle geçinebilmesi konusunda yazılı olmayan ve çoğu zaman söylenmeyen kılavuzlar sağlar ve yaşadıkları sosyal sistemin dengelenmesine yardımcı olur (Cameron ve Quinn, 2011, s. 19).
- Kültür, insanların zihinlerinde sahip olduklarını ifade eder. Birikmiş, toplu bilgi ne yapılacağı ve nasıl davranılacağı konusunda standartlar sağlar. Bu bakış açısı fikirlere, inançlara, değerlere ve normlara odaklanır (Verbeke vd., 1998, s.308).
- Örgüt kültürü, bireylerin örgütsel işleyişini anlamalarına yardımcı olan paylaşılan değerler ve inançların bir kalıbıdır (Deshpande ve Webster, 1989, s.4).

- Kültür hem bir ürün hem de bir süreçtir. Bir ürün olarak, deneyimden elde edilen bilgeliği temsil eder. Bir süreç olarak ise yeni gelenler eski yöntemleri öğrendiğinde ve sonunda öğreten olduklarında yenilenir ve yeniden yaratılır (Bolman ve Deal, 1991, s.269).

Sinha (1990)' a göre örgüt kültürü şu beş katmandan oluşur (Sinha, 2008, s.298):

1. Örgütsel misyon, vizyon, amaçlar, hedefler, stratejiler ve temel yönetim felsefesi.
2. Kurumsal yapı, sistemler, iş formları, teknoloji, sermaye yapısı ve bir organizasyonun diğer fiziksel özellikleri.
3. Güç ve otorite yapısı, grup dinamikleri, liderlik, iş biçimleri ve sosyal ilişkiler gibi grup özellikleri.
4. İş ve iş dışı uygulamalar ve davranış.
5. Aile, topluluk, eğlence, din vb. İş dışı alanlardan farklı olarak işe ilişkin varsayımlar, inançlar, değerler ve normlar.

Sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve yönetim bilimi içindeki farklı bakış açıları arasında üç ortak özellik ortaya çıkmaktadır. Birincisi, paylaşılan anlam kavramının kritik olmasıdır; ikincisi, örgütsel kültürün sosyal olarak inşa edildiği, çevre ve tarihten etkilendiği fikridir. Tanımların arasında üçüncü ortak özellik, örgüt kültürünün birçok sembolik ve bilişsel katman kültürüne sahip olmasıdır (Tharp, 2009, s.5).

Pettigrew (1979, s.576), örgüt kültürü ile ilgili çalışmasında örgüt kültürünü oluşturan kavramları; semboller, dil, ideolojiler, inançlar, ritüeller ve mitler olarak ele almıştır. Bu kavramların bilinci ve amacı seferber etmeye, anlamın kodlanmasına, normatif kalıpların ortaya çıkmasına, liderlik sistemlerinin yükselişine ve düşmesine ve meşrulaştırma stratejilerine etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Bolman ve Deal (1991)'a göre mitler, bir çalışma yerini saygın bir kuruma ve her şeyi kapsayan bir yaşam biçimine dönüştürür. Mitler bir örgütün değerlerinden habersizdir. Değerler bir kuruluşun neyi temsil ettiğini, saygınlığı veya taahhüdü hak eden nitelikleri karakterize eder. Hedeflerin aksine, değerler somut değildir ve benzersiz bir ayırt edici karakter tanımlar. Değerler toplantı salonundan fabrika tabanına kadar bir kimlik duygusu taşır ve insanların yaptıkları şey konusunda kendilerini özel hissetmelerine yardımcı olur. Hikâyeler, kurumsal mitleri iletmek için anahtar bir araçtır. Geleneği kurar ve sürdürürler. Resmi toplantılarda ve resmi olmayan kahve molalarında hatırlatılan ve süslenen, bir kurumun değerlerini ve kimliğini içerdekilere, güven ve destek sağlayarak aktarır. Ritüeller bir grubu birbirine bağlar ve girişime gelenekler ve değerler kazandırır. Sembolik formlar ve aktiviteler, bir organizasyonun benzersiz kimliğini ve karakterini biçimlendirmek için zamanla biriken temel kültür yapı taşlarıdır. Normlar ise bir grubun “doğru” ve “yanlış” olan şeylerin karşılıklı

anlayışıdır. Normlar yazılı bir yasa olarak resmi bir düzeyde ve sosyal kontrol olarak gayri resmi bir düzeyde gelişebilir. Öte yandan, değerler “iyi ve kötü” tanımını belirler ve bu nedenle bir grup tarafından paylaşılan ideallerle yakından ilişkilidir (Trompenaars ve Hampden-Turner, 1997, s.21).

Kültür üzerine yapılan çalışmalar, kültürün aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya gelişebileceğini iddia eder. Çoğu yazar üst düzey yöneticilerin kültürü yaratma ve etkileme yollarına odaklanmış gibi görünmektedir (Argyris, 2010, s.147). Girişimciler yalnızca yapılar ve teknolojiler gibi organizasyonların daha rasyonel ve somut yönlerinden bazılarının yaratıcısı olarak değil, aynı zamanda sembollerin, ideolojilerin, dillerin, inançların, ritüellerin ve mitlerin yaratıcıları olarak görülebilir (Pettigrew, 1979, s.574).

1.2. Örgüt Kültürü Modelleri

Literatürde çeşitli örgüt kültürü tanımları olduğu gibi pek çok farklı sınıflandırma ve geliştirilen model vardır. Bu modeller ve boyutları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Örgüt Kültürü Modelleri ve Boyutları

Örgüt Kültürü Modeli	Örgüt Kültürü Boyutları	Örgüt Kültürü Modeli	Örgüt Kültürü Boyutları
Hofstede	-Güç Mesafesi -Belirsizlikten Kaçınma -Bireysellik -Maskülen & Feminin	Wallach (1983)	-Yenilikçi kültür -Bürokratik kültür -Destekleyici kültür
Deal and Kennedy (1982)	-Sert Erkek, Maço Kültürü -Çok Çalış / Sert Oyna Kültürü -Şirketin Üzerine İddiaya Gir Kültürü -Süreç Kültürü	Parsons AGIL Modeli	-Adaptasyon -Amaç edinme ve amaca ulaşma -Bütünleşme -Meşruluk
Quinn ve Rohbaugh (1983)	-İçsel bütünleşme -Dış çevreye uyum -Kontrol -Esneklik	Desphande vd. (1993)	-Yenilikçi kültür -Rekabetçi kültür -Bürokratik kültür -Destekleyici kültür

Cameron ve Quinn'in (1992)	-Klan -Hiyerarşi -Adhokrasi -Pazar	Goffee ve Jones Modeli	-Şebekeleşmiş kültür -Kar amacı güden kültür -Bölümlenmiş kültür -Topluluksal kültür
Denison ve Mishra (1995)	-Katılım -Tutarlılık -Uyum yeteneği -Misyon	Deal ve Kennedy Modeli	-Yüksek risk-Hızlı geri besleme kültürü -Düşük risk-Hızlı geri besleme -Yüksek risk-Yavaş geri besleme -Düşük risk-Yavaş geri besleme
Miles ve Snow	-Koruyucu kültür -Geliştirici kültür -Analizci kültür -Tepki verici kültür	Kilmann Modeli	-Bürokratik kültürler -Yenilikçi kültürler
Handy ve Harrison Modeli	-Rol kültürü -Güç kültürü -Birey kültürü -Görev kültürü	Ouchi Modeli	-Tip A (Amerikan Tarzı Örgüt Kültürü) -Tip J (Japon Tarzı Örgüt Kültürü) -Tip Z (Amerikan Tarzına Uyarlanmış Örgüt Kültürü)
Pheysey (1993)	-Rol kültürü -Başarı kültürü -Güç kültürü -Destek kültürü	Schneider Modeli	-Kontrol kültürü -İşbirliği kültürü -Yeterlilik kültürü -Gelişme kültürü

Kaynak: Literatürde yer alan çeşitli kaynaklardan yararlanarak oluşturulmuştur.

Örgüt kültürü ile ilgili geliştirilen bu modeller ve boyutlara bakıldığında bazı benzerlikler olduğu görülebilmektedir. Bu durum araştırmacıların birbirlerinden etkilendiğini ve model geliştirilmeden önce yapılan çalışmalardan yararlandıklarını göstermektedir.

Geliştirilen bu modeller aynı zamanda örgüt kültürü araştırmalarında kullanılmak üzere çeşitli ölçeklerin geliştirilmesine de olanak sağlanmıştır. Ulusal yazında farklı model ve ölçeklerin kullanıldığı pek çok araştırma mevcuttur. Bu araştırmaların bir kısmı çalışmada ele alınarak detaylı bir şekilde incelenmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden bir olan bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır.

Bibliyometrik analiz, özellikle bilgisayarların ve internetin hızla gelişmesiyle birlikte bilim camiasında ilgi gören bir araştırma alanı haline gelmiştir (Merigo ve Yang, 2017, s.3). İlk olarak Pritchard (1969) tarafından kullanılan bibliyometri, bilimsel yayınların üretimi, büyümesi, olgunlaşması ve tüketiminin düzenli bir şekilde nicel olarak incelenmesine imkan sağlamaktadır (Munoz vd. 2020). Quinlan, Kane ve Trochim (2008)'e göre, son yıllarda bibliyometrik analiz, bilimsel etkiyi aydınlatmanın önemli bir yolu olarak ortaya çıkmıştır (Herberger vd. 2010, s.25). Bibliyometrik analiz, araştırmacının, araştırma gruplarının, kurumların, bölgelerin veya ülkelerin bilimsel çıktılarını, yayın sayısı, alıntılar, anahtar kelimeler, dergiler gibi göstergeler kullanarak ölçmek ve karşılaştırma yapmak için kullanılmaktadır. Veriler elde edildikten sonra, belirli bir disiplinin veya araştırma konusunun zaman içindeki gelişimi, etkisi ve akademik kalitesi hakkında bilgi edinilmektedir. Bibliyometrik analiz aynı zamanda araştırmacılara bilimsel araştırma temasıyla ilgili yeni yönler ve yollar belirlemek için araçlar sağlamaktadır (El Mohadab vd. 2020; Munoz vd. 2020).

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de yapılmış olan örgüt kültürü konusundaki makalelerin incelenerek, literatürde bu konu ile ilgili yapılmış çalışmaların yönünü ve genel eğilimleri ortaya koyarak literatürdeki eksikliği gidermek ve araştırmacılara ileride yapılacak olan çalışmalarla ilgili yol göstermektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada örgüt kültürü ile ilgili makale çalışmaları çeşitli kıstaslar açısından incelenmiştir. Bu kıstaslar:

- Makalenin yayın tarihi
- Örgüt kültürü ile birlikte ele alınan değişkenler
- Araştırmanın yapıldığı sektör ve bölge
- Araştırmada kullanılan örneklem türleri
- Araştırmada kullanılan örgüt kültürü modeli
- Araştırmada kullanılan ölçekler ve güvenilirlik/geçerlilik yöntemleri
- Araştırma türleri (nicel, nitel vb.)

2.1. Verilerin Toplanması, Kapsam ve Sınırlılıklar

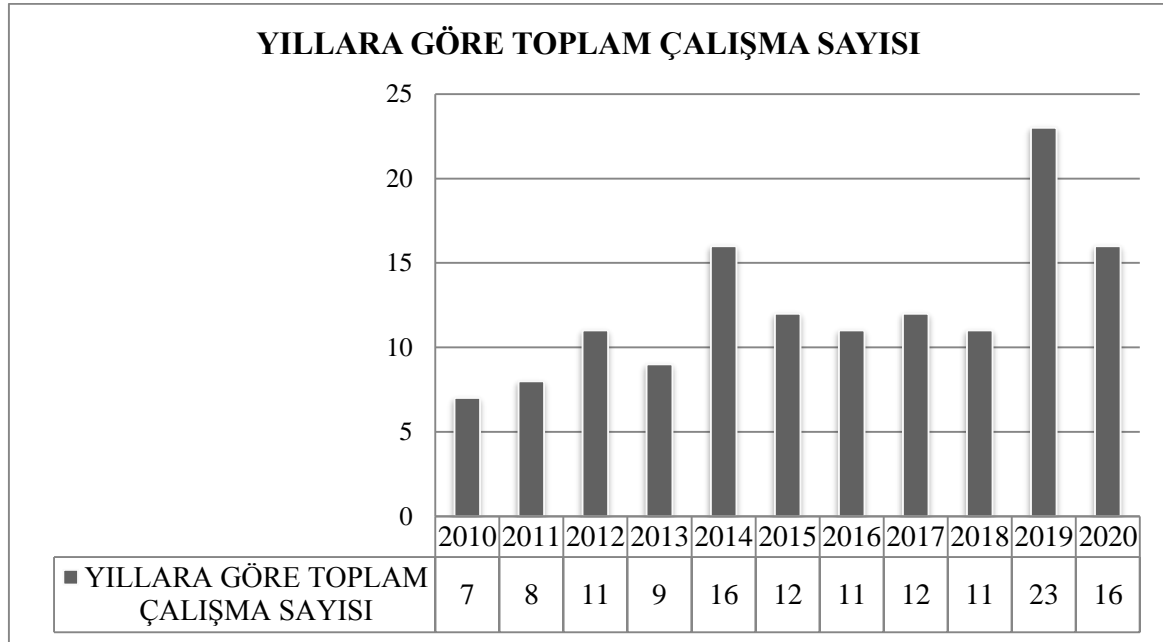
Araştırmanın evrenini Türkiye’de 2010-2020 yılları arasında örgüt kültürü alanında yazılmış makaleler oluşturmaktadır. Makale sayısının çok olması ve zaman kısıtlaması olması nedeniyle çeşitli ölçütlere göre sınırlandırma getirilmiştir. Bu sınırlılıklar:

- Makalelerin toplanmasında, TR Dizin, Google Akademik, DergiPark ve EBSCO Host veri tabanlarından yararlanılmıştır.
- Ulusal literatürde yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu Türkçe’dir. Yabancı dildeki yayın sayısının çok az olması ve inceleme bütünselliğinin bozulmaması amacıyla sadece Türkçe yazılan ve üniversitelerin çeşitli birimleri tarafından yayınlanan makaleler araştırmaya dahil edilmiştir.
- Araştırmada yıllara göre farklılıkların net bir şekilde belirlenebilmesi ve güncel kavramlarla olan ilişkinin incelenebilmesi, araştırma deseninin gerektirdiği çalışma yoğunluğu da dikkate alınarak, araştırma evreni son 10 yıla sınırlandırılmıştır. Bu zaman kısıtına rağmen 136 makale yaklaşık 2720 sayfa veri satır satır incelenmiştir.

3. Bulgular

Çalışmada öncelikle örgüt kültürü alanında yapılan çalışmalar yıl bazlı ele alınmıştır. Yıllara göre toplam çalışma sayıları Tablo 2’de gösterilmektedir.

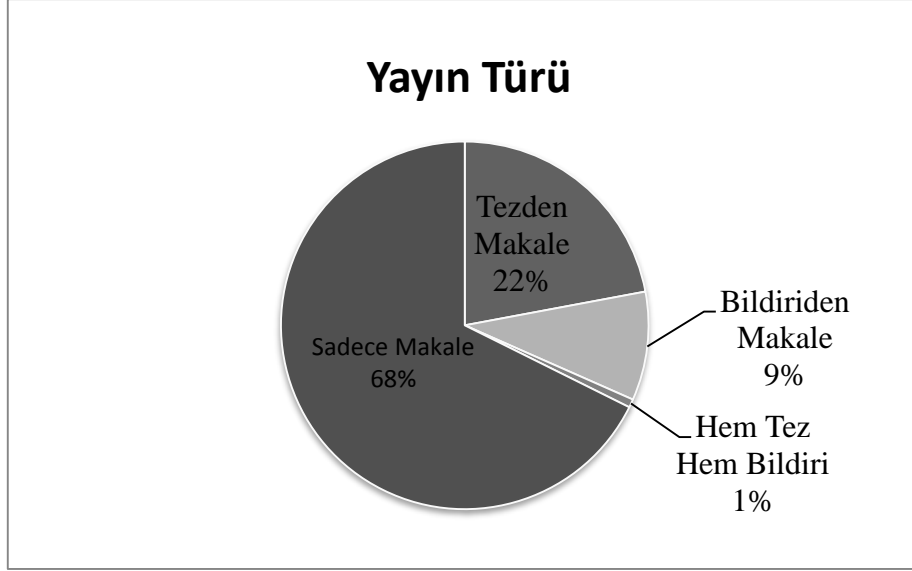
Tablo 2: Örgüt Kültürü Alanında Yıllara Göre Toplam Çalışma Sayısı

Tablo 2 incelendiğinde, örgüt kültürü konusunda 2010-2020 yılları arasında en fazla 2019 yılında çalışma yapılmıştır (n=23). 2020 yılında yapılan çalışmaların sayısında bir düşüş gözlenirse de örgüt kültürüne olan ilginin devam ettiği söylenebilir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinden makalelerin bir kısmının tezlerden elde edildiği, bir kısmının ise bildiri olarak sunulduğu görülmektedir. Bu yayın türlerinin oranları Grafik 1’ de gösterilmektedir.

Grafik 1: Yayın Türleri

Grafik 1’de görüldüğü gibi, makalelerin %22’si tezlerden, %9’u ise bildirilerden üretilmiştir. Çalışmaların %68’si ise sadece makale çalışması olarak gerçekleştirilmiştir.

Literatüre bakıldığında örgüt kültürünün birçok farklı değişkenle ele alındığı görülmektedir. İki kez ve üzeri kullanılan değişkenler Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3: Örgüt Kültürü İle Birlikte Ele Alınan Değişkenler

Değişkenler	Sayı	Değişkenler	Sayı
Çatışma	2	Motivasyon	3
Girişimcilik	2	Örgütsel adalet	3
Halkla ilişkiler	2	Örgütsel vatandaşlık	3
Kontrol odağı	2	Personel güçlendirme	3
Lider-üye etkileşimi	2	İş tatmini	4
Öğrenen örgüt kültürü	2	Örgüt iklimi	4
Tükenmişlik	2	Örgütsel sinizm	4
Örgütsel özdeşleşme	2	Bilgi yönetimi	4
Örgütsel iletişim	2	Örgüt yapısı	4
Kariyer tatmini	2	Mobbing	4
Pazar odaklı/yönlülük	2	Yenilikçilik (Örgütsel yenilik, pazarlama yeniliği)	5

Stres	2	Bilgi paylaşımı	5
Örgütsel güven	2	Örgütsel sessizlik	6
Sosyal kaytarma	2	Performans	8
İnovasyon	3	Demografik değişkenler	9
Kurumsal imaj	3	Örgütsel bağlılık	17
Liderlik	3		

Tablo 3'e bakıldığında örgüt kültürünün en çok örgütsel bağlılık ile birlikte çalışıldığı görülmektedir. Bu değişkenlerin dışında örgüt kültürü birer kez; Akademik iyimserlik, Balanced Scorecard (Örgüt Kültürü Ölçümü), Bilgi teknolojileri, Cinsiyet ve örgütsel roller, Çalışanların iş değerleri, Çevre, Değerler (örgütsel ve kişisel değerler), Dışlanma, Dinamik yetenekler, Duygusal zeka, Ekip kaynak yönetimi, Endüstri yapısı, Enformasyon sistemleri, Güç eğilimi, Güç mesafesi, İç kontrol sistemi, İnsani ilişkiler, İşten ayrılma niyeti, Kariyer tatmini, Kariyer yönetim uygulamaları, Kurumsal itibar, Örgütsel çift yönlülük, Örgütsel etkinlik, Örgütsel politika, Örgütsel yabancılaşma, Psikolojik sermaye, Rekabet (şiddeti), Risk kültürü, Rol ötesi olumlu davranışlar, Toplam Üretken Bakım Yönetim Sistemi, Toplumsal kültür, Yetenek yönetimi, Psikolojik güçlendirme, Örgütsel öğrenme gibi kavramlarla ele alınmıştır. Bunun yanı sıra çalışmalarda örgüt kültürü ağırlıklı olarak bağımlı ya da bağımsız değişken olarak test edilmiştir. Aracılık etkisi (n=5) ve düzenleyici etkinin sınırlı sayıda çalışma mevcuttur.

İncelemeye alınan 136 makaledeki araştırmalarda ağırlıklı olarak nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan araştırma yöntemleri Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Araştırma Türleri

Araştırma Türleri	Sayı
Nicel	115
Nitel	7
Karma (hem nitel hem nicel)	2
Diğer (derleme, inceleme)	12
Toplam	136

Tablo 4'e bakıldığında örgüt kültürü çalışmalarında genel olarak nicel araştırma yöntemi tercih edildiği, nitel araştırma yöntemlerinin çok kullanılmadığı görülmektedir.

Nicel yöntem kullanılan makalelerde yer alan örnekleme yöntemlerine bakıldığında ise basit tesadüfi örnekleme ve kolayda örneklemin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca

yapılan çalışmaların %41.74'ünde yöntem kısmında hangi örnekleme yönteminin kullanıldığı belirtilmemiştir (Tablo 5).

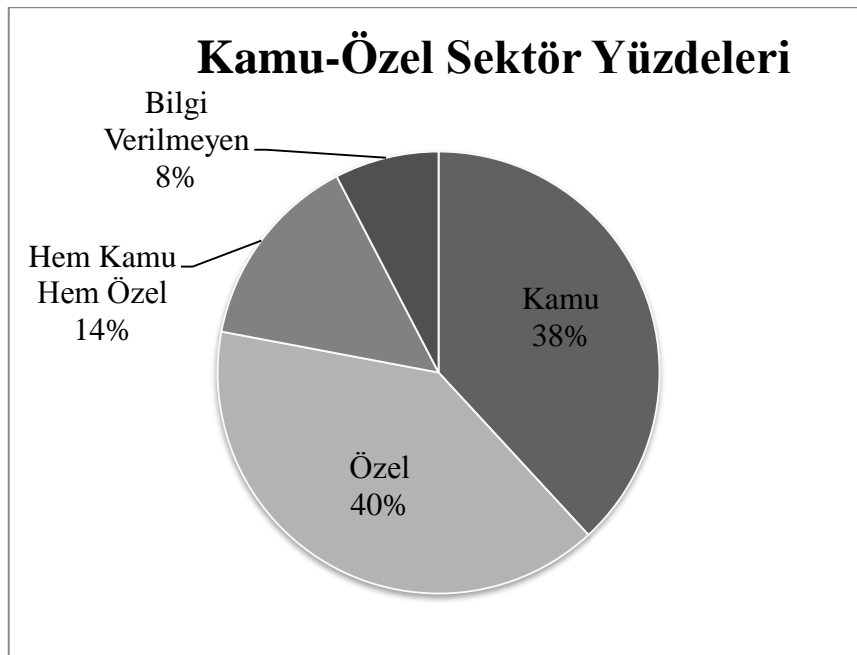
Tablo 5: Örnekleme Yöntemleri

Örnekleme Yöntemi	Sayı	Yüzde (%)
Basit Tesadüfi Örnekleme	29	25,22
Kolayda Örnekleme	19	16,52
Tabakalı Örnekleme	4	3,48
Küme Örnekleme	4	3,48
Tam Sayım	7	6,09
Yargısal (Kasıtlı) Örnekleme	2	1,74
Kartopu Örnekleme	1	0,87
Kotalı Örnekleme	1	0,87
Örnekleme Türü Net Olarak Belirtilmeyen	48	41,74
Toplam	115	100,00

Tablo 5 incelendiğinde basit tesadüfi örnekleme ve kolayda örnekleme dışındaki diğer örnekleme yöntemlerinin araştırmalarda çok fazla tercih edilmediği görülmektedir.

Nicel araştırmalarda uygulama daha çok özel sektörde yapılmıştır. Bunun yanı sıra sadece kamuda ve hem kamu hem de özel sektörde birlikte yapılan çalışmalar da mevcuttur.

Grafik 2: Sektörlere Göre Çalışma Yüzdeleri

Grafik 2’de gösterildiği üzere çalışmaların %40’ı (n=47) özel sektörde, %38’i (n=45) kamuda, %14’ü (n=17) ise hem kamu da hem de özel sektörde yapılmıştır. Dokuz çalışmada ise sektör bilgisi net olarak belirtilmemiştir.

Alt sektörlere göre bakıldığında ise çalışmaların kamuda daha çok eğitim sektöründe, özel sektörde ise turizm ve imalat sektöründe yapıldığı görülmektedir. Alt sektörlere ait detaylı liste Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: Araştırmaların Yapıldığı Alt Sektörler

Sektör	Kamu	Özel	Hem Kamu Hem Özel
Eğitim	25	2	5
Sağlık	7	2	3
Tekstil	X	3	X
Turizm	X	10	X
Finans	X	2	2
Gıda	X	3	X
Perakende	X	1	X
İmalat Sanayi	X	11	X
Savunma Sanayi	X	1	X
Telekomünikasyon	X	1	X
Sivil Havacılık	1	2	3
Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlar	X	3	X
Birden Fazla Kamu Kurumu	3	X	X
Birden Fazla Özel Sektör İşl.	X	6	X
Diğer Kamu Kurumları	9	X	X
Özel ve Kamu Birden Fazla Sektör	X	X	4
Toplam	45	47	17
Net Bilgi Verilmeyen Toplam Sayı	9		

Araştırmalarda uygulamaların en fazla yapıldığı bölge Marmara Bölgesi (%20,34), şehir ise İstanbul’dur (n=13). Marmara bölgesinden sonra en çok araştırma yapılan bölge İç Anadolu Bölgesi (%14,41)’dir. Araştırmaların en az yapıldığı bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi (%4,24)’dir.

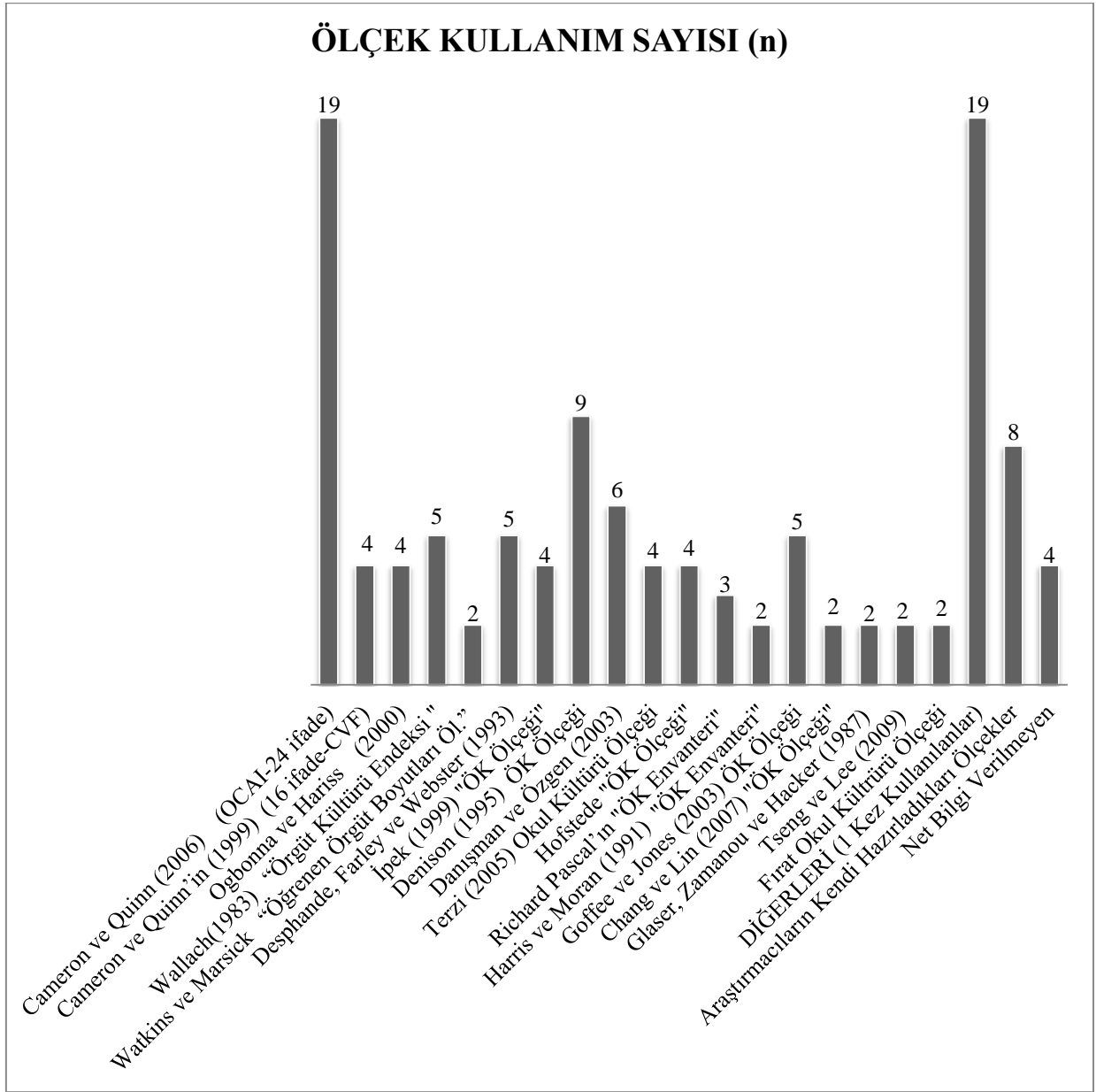
Tablo 7: Araştırmaların Yapıldığı Bölgeler

Bölgeler	Araştırma Sayısı (n)	Yüzde (%)
Marmara	24	20,34
Ege	16	13,56
Güneydoğu Anadolu	5	4,24
Karadeniz	6	5,08
Doğu Anadolu	10	8,47
Akdeniz	11	9,32
İç Anadolu	17	14,41
Türkiye Geneli	4	3,39
Birden Fazla Bölgede Yapılan	8	6,78
Yurtdışında Yapılan	1	0,85
Net Bilgi Verilmeyen	16	13,56

İller bazında incelendiğinde ise, İstanbul'dan sonra en çok araştırmanın yapıldığı il İzmir'dir (n=6). İç Anadolu Bölgesi'nde en çok araştırma yapılan il ise Ankara'dır (n=5). Doğu Anadolu Bölgesi'nde en fazla çalışmanın yapıldığı il Erzurum iken (n=3), Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon'dur (n=4). Akdeniz Bölgesi'nde yapılan çalışmalara bakıldığında diğer bölgelere oranla daha dengeli dağıldığı görülmektedir. Mersin, Antalya, Adana, Isparta illerinde eşit sayıda araştırma yapılmıştır (n=2). Son olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise en fazla uygulama Gaziantep ilinde yapılmıştır (n=3). Yapılan çalışmaların 16'sında araştırmanın yapıldığı il ya da bölge net olarak belirtilmemiştir.

Literatürde rgt kültürünü ölçmek amacıyla birçok ölçek geliştirilmiştir. Nicel araştırma yöntemlerinin tercih edildiği çalışmalarda örgüt kültürünü ölçmek için kullanılan lekler Grafik 3'de gösterilmektedir.

Grafik 3: Çalışmalarda Kullanılan Ölçekler

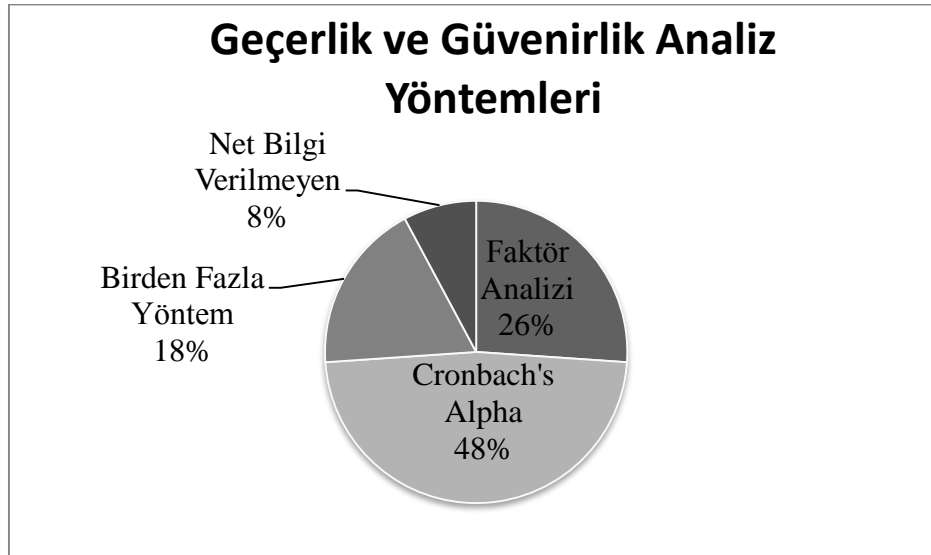
Grafik 3 incelendiğinde, 19 çalışmada örgüt kültürünü ölçmek için literatürde de genel kabul gören Cameron ve Quinn'nin geliştirdiği OCAI (Organizational Culture Assessment Instrument) ölçeği kullanılmıştır. Cameron ve Quinn tarafından Rekabetçi Değerler Modeli (Competing Values Framework-CVF) çerçevesinde oluşturulan örgüt kültürünü ölçmek amacıyla geliştirdikleri bir diğer ölçek ise 16 ifadeden oluşmaktadır. İncelenen makalelerde bu ölçek yalnızca dört çalışmada kullanılmıştır.

Cameron ve Quinn'nin geliştirdiği OCAI ölçeğinden sonra en çok kullanılan ölçek ise Denison vd. (1995)'nin geliştirdiği örgüt kültürü ölçeğidir (n=9). Ölçek çeşitliliği çok olduğundan tek bir ölçeğe yığılma olmadığı söylenebilir. 19 makalede grafikte gösterilmeyen

farklı örgüt kültürü ölçeklerinden yararlanılmıştır (n=19). Çalışmaların 8'inde araştırmacılar örgüt kültürü ölçeğini kendileri hazırlamışlardır (n=8). Yapılan çalışmaların 4'ünde ise kullanılan ölçek bilgileri net olarak belirtilmemiştir (n=4).

Çalışmalarda yapılan geçerlik ve güvenilirlik analiz yöntemlerine bakıldığında ağırlıklı olarak (%48) Cronbach's Alpha katsayısının hesaplandığı görülmektedir (Grafik 4). Çalışmaların %26'sında ise faktör analizinin çeşitli türleri (doğrulayıcı ve açıklayıcı) kullanılmış, %18'inde ise hem Cronbach's Alpha hem de faktör analizi kullanılmıştır. Makalelerin %8'inde ise kullanılan ölçeklerin literatürde genel kabul görmüş olduğu ve birçok çalışmada geçerlik ve güvenilirliğinin test edildiği ileri sürülerek geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

Grafik 4: Geçerlik ve Güvenirlik Analiz Yöntemleri

İncelenen makalelerde kullanılan ölçeklerin büyük bir kısmı yabancı yazarlar tarafından geliştirilen ölçeklerdir (n=80). Ölçekler yabancı dilde olduğundan, uygulanmadan önce çeviriye ihtiyaç duyulmaktadır. Çeviri ile ilgili bilgiler Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8: Makalelere Ait Ölçek Çeviri Bilgileri

Ölçek Çevirileri	Sayı	Yüzde (%)
Uzman Yardımıyla Çeviri	3	3,75
Araştırmacının Kendi Çevirisi	12	15,00
Başka Bir Türkçe Çalışmadan Alınan	28	35,00
Çeviri Bilgisi Olmayan	37	46,25
Toplam	80	100,00

Yabancı ölçek kullanılan makalelerin yalnızca üç tanesinde (%3,75) İngiliz Dili uzmanlarından yardım alarak back translation yöntemiyle Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır. Çalışmaların %15'inde ise araştırmacılar ölçek çevirisini kendileri yapmıştır. %35 oranında ise ölçek çevirileri için aynı ölçeğin kullanıldığı diğer Türkçe çalışmalardan yararlanılmıştır. Makalelerin %46,25'inde ise yabancı dilde bir ölçek kullanılmasına rağmen çeviri ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir (Tablo 8).

Yapılan çalışmalarda örgüt kültürü ölçeğinde olduğu gibi modellerde de en çok kullanılan Cameron ve Quinn'in Rekabetçi Değerler Modelidir (n=20). Bu modelden sonra en çok kullanılan modeller ise Danışman ve Özgen (2003), Denison ve Mishra (1995) ve Hofstede'in Örgüt Kültürü Modelidir (n=5).

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türkiye'de 2010-2020 yılları arasında üniversite dergilerinde yayınlanan 136 makale kapsam ve yöntem bakımından ele alınarak bu konudaki mevcut durumun tespiti, eksiklikler ve genel eğilim ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

İncelenen 136 makalenin büyük bir kısmı (%68) doğrudan makale olarak yayınlanmıştır. Bunun dışında kalan yayınlar, tezlerden ve bildirimlerden üretilmiştir. Yayınların yıllara göre dağılımına bakıldığında ise en fazla çalışma 2019 yılında yapılmıştır. Diğer yıllarda çalışma sayılarında düşüşler olsa da bu konuya olan ilginin devam ettiği görülmektedir.

Araştırmalarda örgüt kültürü çok çeşitli kavramlarla birlikte çalışılmıştır. Örgüt kültürü bazı çalışmalarda bağımsız değişken, bazı çalışmalarda bağımlı değişken bazılarının da ise aracı değişken olarak yer almıştır. Kullanılan değişkenler en fazla sırasıyla; örgütsel bağlılık ve demografik değişkenlerdir. Toplamda ise 72 farklı değişkenle ele alınmıştır. Çalışmalarda örgüt kültürünün büyük ölçüde bağımlı ya da bağımsız değişken olarak ele alınması, örgüt kültürünün düzenleyicilik ve aracılık etkisinin belirlenmesi açısından eksikliğe neden olmaktadır.

Araştırma türleri açısından bakıldığında ise nicel çalışmaların ağırlıklı olduğu görülmektedir. Nicel yöntem kullanan araştırmacıların büyük ölçüde basit tesadüfi örneklem yöntemini kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Farklı örneklem yöntemleri ile ilgili yapılacak çalışmalar, daha belirleyici ve farklı sonuçlara ulaşılmasına neden olabileceğinden, yapılacak çalışmalarda örneklem yöntemi çeşitliliğinin sağlanması alana katkı sağlayabilir.

Uygulama alanı olarak özel sektör ön plana çıksa da kamu sektörüne ciddi bir üstünlüğü yoktur. Alt sektör bazında özeldir turizm ve imalat sanayi işletmelerinde, kamu da ise büyük ölçüde eğitim kurumlarında uygulamalar yapılmıştır. Araştırmalar en çok sırasıyla; Marmara Bölgesi (İstanbul), Ege Bölgesi (İzmir) ve İç Anadolu (Ankara)'da yer alan işletmelerde

gerçekleştirilmiştir. Araştırmaların daha çok Marmara, Ege ve İç Anadolu Bölgesi'nde yapılması, diğer bölgelerdeki çalışmaların azlığı ve şehir olarak İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyükşehirlerin daha çok tercih edilmesi, bu şehir ve bölgelerde sanayinin, sektör çeşitliliğinin gelişmiş olması ve buna paralel olarak işletme sayılarının daha fazla olması ile açıklanabilir.

Nicel çalışmalarda veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anket formlarının oluşturulmasında örgüt kültürünü ölçmek amacıyla gerçekleştirilen çeşitli ölçeklerden yararlanılmıştır. Bu ölçeklerden en yaygın olarak kullanılan Cameron ve Quinn tarafından geliştirilen 24 maddelik OCAI (Organizational Culture Assessment Instrument) ölçeğidir. Ölçek; Hakim özellikler, organizasyonel liderlik, çalışanları yönetmek, organizasyon birliği, stratejik önlemler, başarı kriterleri olmak üzere altı boyut, her boyutta dört soru olmak üzere toplam 24 ifadeden oluşmaktadır. Cameron ve Quinn (2011, s.29) katılımcılardan her bir boyut için yer verilen ifadelerin toplamının 100 puan olacak şekilde bölüştürmelerini istemiştir. Dolayısıyla ölçeğin orijinali 5'li likert ölçeği değildir. Ancak yapılan çalışmaların büyük bir kısmında, katılımcıların daha rahat cevaplayabilecekleri düşüncesiyle ve literatürde 5'li likert ölçeği olarak da kullanıldığı öne sürülerek ölçek 5'li likert ölçeği şeklinde kullanılmıştır. Gerekli analizler yapılmadan ölçek yapısının değiştirilmesi bilimsel açıdan uygun olmamakta, araştırma güvenilirliğini zedeleyici bir unsur olmaktadır. Cameron ve Quinn (1999; 2006) tarafından örgüt kültürünü ölçmek için geliştirilen orijinal ölçeklerin kullanımı ve uygulanmasına ilişkin olarak Aydınlan ve Göksel (2012) ve Aktaş ve Şimşek (2014) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılabilir.

Çalışmalarda büyük ölçüde geçerlik analizi için faktör analizi, güvenilirlik analizi olarak ise Cronbach's Alpha testi kullanılmıştır. Sınırlı sayıdaki araştırmalarda bu testlerle birlikte farklı analiz teknikleri de yapılmıştır. Makalelerin %8'in de ise geçerlik ve güvenilirlik ile ilgili net bir bilgi verilmemiştir. Bu açıdan yöntem kısmında eksiklikler tespit edilmiştir.

Araştırmacılar çoğunlukla yabancı ölçeklerin çevirisi için ölçeğin kullanıldığı başka bir Türkçe yayından yararlanmış ya da çeviriyi kendileri yapmıştır. Sadece üç makalede uzman yardımıyla çeviri yöntemine başvurulmuştur. Yabancı ölçeklerin kullanıldığı 37 makalede ise çeviri dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Araştırmalarda yararlanılan örgüt modellerine bakıldığında en çok ölçeklerde olduğu gibi örgüt kültürü modellerinde de Cameron ve Quinn'den yararlanılmıştır. Cameron ve Quinn'in geliştirdiği "Rekabetçi değerler modeli"nin ulusal yazında diğer modellere göre daha baskın olduğu görülmektedir. Ayrıca incelenen makalelerin neredeyse yarısında çalışmanın dayandırıldığı örgüt kültürü modeliyle ilgili açık bir ifadeye yer verilmemiştir.

Sonuç olarak tüm bu bilgiler ışığında yöntem açısından yapılan çalışmaların birbirleriyle büyük oranda benzerlik gösterdiği söylenebilir. Nicel yöntemin dışında nitel veya karma yöntemlerin kullanımı konusunda eksiklikler görülmektedir. Nicel yöntem ağırlıklı olmasına rağmen ölçek kullanımlarında dikkat edilecek hususların bazı çalışmalarda göz ardı edilmesi, elde edilen sonuçlar bağlamında şüphe doğmasına neden olabilmektedir.

Literatürde örgüt kültürü alanında yapılan çalışmalarının incelendiği sınırlı sayıda araştırma mevcuttur. Çalışmada elde edilen sonuçlar, Erdem (2009)'in Yönetim ve Organizasyon Kongresi'nde sunulan bildiriler üzerinden ulusal yazında Örgütsel Davranış alanıyla ilgili yaptığı çalışmada, örgüt kültürü çalışmalarında nitel yöntemlerin daha az kullanıldığı ve büyük oranda yabancı ölçekler ve boyutlarla sınırlı kalındığı yönündeki görüşüyle örtüşmektedir. Ayrıca Özen Kutanis vd. (2015)'nin örgüt kültürü konusunda yazılan tezleri kapsam ve yöntem açısından incelendiği çalışmanın sonuçlarıyla da büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Kızıldağ ve Özkara (2016)'nın Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi bildirilerinin incelendiği çalışmada, en çok kullanılan ilk beş temadan birinin örgüt kültürü olduğu ve yapılan çalışmalarda yöntem açısından ağırlıklı olarak nicel yöntem tercih edildiğini tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmalarda gözlemlenen bu sıkıntıların makalelerle sınırlı olmadığı görülmektedir.

Örgüt kültürü ile ilgili ileride yapılacak çalışmalarda, nitel ve karma araştırma yöntemlerine ağırlık verilmesi, nicel çalışmalarda kullanılan ölçekler ve örneklem ile ilgili gerekli olan analizlerin bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olarak yapılması önerilmektedir. Bunun yanı sıra literatürde kabul gören diğer örgüt kültürü modelleri de kullanılarak, örgüt kültürünün düzenleyicilik ve aracılık etkisinin test edilmesi bu konudaki eksikliğin giderilmesi açısından oldukça önemlidir. Araştırma evreni tasarımında uygulamanın az olduğu bölge (Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz Bölgesi) ve sektörlerin (gıda, perakende, savunma sanayi) tercih edilmesi genelleştirme için tavsiye edilen noktalardan biridir. Mevcut bibliyometrik analiz çalışması, incelenen makalelerin yapısal boyutuna yönelik olarak tasarlanmış ve sadece örgüt kültürü ile ilgili beraber ele alınan diğer değişkenler tema olarak belirtilmiştir. Bunun ötesinde mevcut çalışma, incelenen makalelerin analiz ve bulgularına yönelik değerlendirme yapmayı amaç edinmemiştir. Bu sebeple ileride bu konuda yapılacak çalışmalarda meta-analiz yapılarak, araştırmaların bulgu ve sonuçlarına yer verilmesi önerilmektedir. Bu eksikliklerin giderilmesiyle davranış alanının önemli bir konusu olan örgüt kültürüne ilişkin çalışma spektrumunun daha da olgun bir seviye ulaşacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, H., & Şimşek, E. (2014). Örgütsel sessizlik ile algılanan bireysel performans, örgüt kültürü ve demografik değişkenler arasındaki etkileşim. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 14(28), 24-52.
- Alvesson, M. (2002). *Understanding organizational culture*. London: Sage.
- Argyris, C. (2010). *Organizational traps: Leadership, culture, organizational design*. Oxford: Oxford University Press.
- Aydıntan, B., & Göksel, A. (2012). Cameron-Freeman-Quinn Örgüt kültürü tipolojileri ekseninde örgüt kültürü farklılaşma dinamikleri. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 53.
- Bolman, L. G., & Deal, T. E. (1991). *Reframing organizations: artistry, choice, and leadership*. Forth Edition. California, US: Jossey-Bass.
- Brown, A. D., & Starkey, K. (1994). The effect of organizational culture on communication and information. *Journal of Management Studies*, 31(6), 807-828.
- Deshpande, R., Webster, F. E., (1989). Organizational culture and marketing: Definig the research agenda, *The Journal of Marketing*, 53(1), 3-15.
- El Mohadab, M., Bouikhalene, B., & Safi, S. (2020). *Bibliometric method for mapping the state of the art of scientific production in Covid-19*. Chaos, Solitons & Fractals, 139.
- Erdem, F. (2009). Örgütsel davranış araştırmalarında niş alanlar nasıl belirleniyor? Ulusal yönetim ve organizasyon kongresi yazını üzerine kısa bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 65-78.
- Heberger, A. E., Christie, C. A., & Alkin, M. C. (2010). A bibliometric analysis of the academic influences of and on evaluation theorists' published works. *American Journal of Evaluation*, 31(1), 24-44.
- Kızıldağ, D., & Özkara, B. (2014). Türkiye'de örgütsel davranış araştırmalarındaki yönelimler: Ulusal yönetim ve organizasyon kongresi örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 611-631.
- Kim S. Cameron and Robert E. Quinn (2011). *Diagnosing and changing organizational culture based on the competing values framework*. Third Edition. San Francisco: John Wiley & Sons.
- MacQueen, J. (2020). *The flow of organizational culture*. Palgrave Macmillan.
- Merigó, J. M., & Yang, J. B. (2017). A bibliometric analysis of operations research and management science. *Omega*, 73, 37-48.

- Moral-Muñoz, J. A., Herrera-Viedma, E., Santisteban-Espejo, A., & Cobo, M. J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. *Profesional de la Información*, 29(1).
- Özen Kutanis, R., Özsoy, E., Karakiraz, A., Aras, M., Erol, E. & Uslu, O. (2015). Örgüt kültürü çalışmalarının yöntem ve kapsam bakımından incelenmesi: Lisansüstü tezler üzerinden bir inceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 123-142.
- Pettigrew, A. M. (1979). On studying organizational cultures. *Administrative Science Quarterly*, 24(4), 570-581.
- Schein, E. H. (2004). *Organizational culture and leadership*. Third Edition. San Francisco: John Wiley & Sons.
- Sinha, J. B. (2008). *Culture and organizational behaviour*. India: Sage.
- Smollan, R. K., & Sayers, J. G. (2009). Organizational culture, change and emotions: A qualitative study. *Journal of Change Management*, 9(4), 435-457.
- Tharp, B. M. (2009). Defining “culture” and “organizational culture”: From anthropology to the office. *Interpretation a Journal of Bible and Theology, Harworth*, 7.
- Trompenaars, F., & Hampden-Turner, C. (1997). *Riding the waves of culture*. Second Edition. London: Nicholas Brealey.
- Verbeke, W., Volgering, M., & Hessels, M. (1998). Exploring the conceptual expansion within the field of organizational behaviour: Organizational climate and organizational culture. *Journal of Management Studies*, 35(3), 303-329.
- Warrick, D. D. (2017). What leaders need to know about organizational culture. *Business Horizons*, 60(3), 395-404.

Extended Summary

There have been numerous studies, both nationally and internationally, on organizational culture, which have been studied extensively in management and defined by Deshpande and Webster (1989, s.4) as a pattern of shared values and beliefs that help individuals understand their organizational functioning. When the models and dimensions related to organizational culture are examined in the research, it can be seen that there are some similarities. This shows that the researchers were influenced by each other and benefited from the studies done before the model was developed. These developed models also enabled the development of various scales to be used in organizational culture research. There are many studies in the national literature using different models and scales. Although the studies show various differences in terms of method, scope, and other issues discussed together, it is possible to reveal the general trend in some aspects (such as models and dimensions).

The aim of the research is to examine the studies published in university journals on organizational culture in Turkey, to determine the general trend, identify the current situation and fill the gap in the literature, and indicate a way for future studies in this context. For this purpose, in this study, articles in university publications written in organizational culture in Turkey between 2010-2020 were examined in terms of variables, sampling methods, scales, and models, with bibliometric analysis, which is one of the qualitative research methods. In this context, the first examination of the articles written on organizational culture with the bibliometric analysis method and the effort to reveal exploratory findings and relations with these analyzes reflect the originality of the study.

The research, the articles are written in order to reveal the current situation, determine the general trend, and indicate a direction for the studies to be done in this context were examined in terms of various criteria. The universe of the research consists of articles written in the field of organizational culture in Turkey between the years 2010-2020. Because of the large number of articles and time constraints, limitations were introduced according to various criteria. Limitations are: TR Dizin, Google Scholar, DergiPark and EBSCO Host databases were used in the collection of articles, only articles written in Turkish and published by various units of universities were included in the research. In addition to these, studies between the years 2010-2020 were taken into account in the research. In line with these limitations, 136 articles in university publications, written in organizational culture in Turkey between 2010 and 2020, in terms of variables, sampling methods, the sector in which the research was conducted, the research method used, the scale and, organizational culture models on which the studies were based examined.

According to the findings, most of the 136 articles (68%) examined were published directly as articles. Considering the distribution of publications by year, most studies were conducted in 2019. Having handled the organizational culture with 72 different variables in total. In the studies, it is seen that organizational culture is largely considered a dependent or independent variable. In terms of research types, it is seen that quantitative studies are predominant. It is seen that the researchers using the quantitative method mostly prefer to use the simple random sampling method. Although the private sector comes to the forefront as a field of application, it does not have a serious advantage over the public sector. Based on the sub-sector, applications have been made in tourism and manufacturing industry enterprises in the private sector, and educational institutions to a large extent in the public sector. The researches are mostly; It was carried out in enterprises in the Marmara Region (Istanbul), Aegean Region (Izmir), and Central Anatolia Region (Ankara). The questionnaire form was used as a data collection tool in quantitative studies. Various scales were used to measure the organizational culture in the creation of the questionnaires. The most widely used of these scales is the 24-item OCAI (Organizational Culture Assessment Instrument) scale developed by Cameron and Quinn. Scale: It consists of a total of 24 statements, six dimensions including

dominant features, organizational leadership, managing employees, organizational unity, strategic measures, success criteria, and four questions in each dimension. Cameron and Quinn (2011, s.29) asked the participants to divide the sum of the statements for each dimension by 100 points. Therefore, the original scale is not a 5-point likert type. However, in most of the studies, the scale was used in the form of a 5-point likert, with the idea that the participants could answer more easily, and it was claimed that it was also used as a 5-point Likert in the literature. In the studies, factor analysis was used for validity analysis, and Cronbach's Alpha test was used for reliability analysis. In 8% of the articles, no clear information about validity and reliability was given. Researchers mostly used another Turkish publication in which the scale was used for the translation of foreign scales, or they translated it themselves. In only three articles, the translation method was used with the help of experts. In 37 articles in which foreign scales were used, no information about translation was included. When the organizational culture models used in the studies are examined, it is seen that the Cameron and Quinn Model is mostly used in the organizational culture models as in the scales. It is seen that the Competitive Values Model developed by Cameron and Quinn is more dominant than other models in the national literature. In addition, almost half of the articles examined did not include a clear statement about the organizational culture model on which the study was based.

As a result, considering all this information, it can be said that the studies conducted in terms of the method show a great deal of similarity with each other. Apart from the quantitative method, there are deficiencies in the use of qualitative or mixed methods. These results obtained in the study coincide with the opinion of Erdem (2009) in his study on the field of Organizational Behavior in the national literature based on the papers presented at the Management and Organization Congress, that qualitative methods are used less in organizational culture studies and are mostly limited to foreign scales and dimensions. In addition, Kutanis et al. (2015)'s theses written on organizational culture are largely similar to the results of the study in which they were examined in terms of scope and method. In this direction, it is seen that these problems observed in the studies are not limited to the articles. Although the quantitative method is weighted, ignoring the issues to be considered in the use of scales in some studies may cause doubts about the results obtained. For this reason, it was proposed that in future studies on organizational culture, emphasis should be placed on qualitative research methods, the necessary analyzes regarding the scales and sampling methods used in quantitative studies should be carried out in accordance with scientific research methods, and finally, the more mediation and regulatory role of organizational culture in research should be studied.

Makine Öğrenmesi ile Finansal Zaman Serisi Tahminleme

Seyyide DOĞAN*

Yasin BÜYÜKKÖR**

Geliş Tarihi (Received): 18.09.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 29.11.2022

Öz

Finans uygulamalarının önemli bir çalışma alanını oluşturan finansal zaman serisi tahminlemesi son yıllarda makine öğrenmesi (Machine Learning, ML) yöntemlerinin gelişimi ile finans ve akademi çevrelerinin daha fazla önem atfettiği bir konu olmuştur. Bu çalışmanın amacı, finansal zaman serisi gelecek değerinin tahmininde ML yöntemlerinin karşılaştırmalı olarak bir incelemesini sunmaktır. Çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan iki borsa endeksi ve İstanbul borsasının yüksek hacimli iki hisse senedinin son 5 yıllık kapanış verileri kullanılmıştır. Endeks tahmininde sıklıkla kullanılmış ve başarılı bulunan Destek Vektör Regresyonu (Support Vector Regression, SVR) ve literatürde zaman serisi tahmininde izine az rastladığımız topluluk (ensemble) makine öğrenmesi yöntemleri olan Rassal Orman (Random Forest, RF) ve Extrem Gradyan Arttırma (eXtreme Gradient Boosting, XGBoost) yöntemleri tercih edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, MAE, MAPE ve RMSE kriterleri göz önünde bulundurulduğunda en iyi tahmin yöntemi SVR olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: finansal zaman serisi, makine öğrenmesi, destek vektör makinesi, rassal orman, xgboost

Financial Time Series Prediction Using Machine Learning

Abstract

Making up an important working area of finance applications, financial time series forecasting, with the advancements in Machine Learning (ML) methods in recent years, has become a topic that finance and academic circles attach more importance to. The aim of this study is to present a comparative review of ML methods in financial time series future value. In the study, the last 5-year closing data of two developed and emerging stock market indices and two high-volume stocks of the Istanbul stock market were used. Support Vector Regression (SVR), which is often used in index forecasting and found successful, and Random Forest (RF) and eXtreme Gradient Boosting (XGBoost) methods which are rarely used ensemble machine learning methods in time series forecasting in literature, are preferred. As a result of the study, when MAE, MAPE and RMSE criteria are taken into consideration, SVR was confirmed to be the best forecasting method.

Key Words: financial time series, machine learning, support vector machine, random forest, xgboost

---

* Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, Karaman, Türkiye, dogans@kmu.edu.tr, ORCID:0000-0001-7835-7905.

** Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İşletme Bölümü, Karaman, Türkiye, yasinbuyukkor@kmu.edu.tr, ORCID:0000-0002-1006-0539.

Giriş

Finansal faaliyetlerin kurallarına hakim olabilmek ve gelecek eğilimlerini tahmin edebilmek her zaman akademi ve finans araştırmacılarının dikkatini çeken önemli bir konu olmuştur (Poon, 2003; Nonejad, 2017; Cao vd., 2019). Finans sektöründe yaşanan hızlı gelişmeler ve küresel ekonomik krizlerin finansal piyasalar üzerinde yarattığı olumsuz etkileri sebebiyle finansal tahminlemelerin yapıldığı çalışmalar son yıllarda daha da önemli hale gelmiştir.

Finansal tahmin uygulamalarında en sık çalışılan konuların başında, bir hisse senedinin fiyatının tahmin edilmesi gelmektedir (Sezer vd., 2020). Öte yandan, borsanın değişken doğası sebebi ile fiyat dalgalanmalarının güvenilir ve doğru bir şekilde tahmin edilmesi oldukça zor bir süreçtir (Nava vd, 2016; Cao ve Wang, 2018; Nava vd., 2018; Cao vd., 2019). Bu zorluk, finansal zaman serilerinin durağan olmaması ve istatistiksel özelliklerinin zaman, siyasi olaylar, genel ekonomik koşullar, yatırımcı beklenti ve etkileşimlerinden dolayı doğrusal olmamasından kaynaklanmaktadır (Huan vd., 2005; Di Matteo 2007; Nava vd. 2016)

Finansal endekslerin açılış, kapanış, hacim vb. gibi zaman serisi verilerine dayalı tahmini finansal düzenleyiciler, politika yapıcılar, risk ve portföy yöneticileri, finansal kuruluşlar ve yatırımcılar için karlı bir iş olduğundan, üzerinden pek çok farklı tahmin modeli geliştirilmiştir (Deviren vd.,2014).

Finansal zaman serisi tahmininde önceleri sıklıkla kullanılan, doğrusal regresyon, otoregresif hareketli ortalama (ARIMA), ARCH (otoregresif koşullu varyans), GARCH (genelleştirilmiş otoregresif koşullu varyans), hata düzeltme modelleri (ECM) gibi klasik istatistiksel yöntemler bugün hala kullanılan iyi birer yardımcı araçtır. Ancak, bu tür modeller verilerin istatistiksel dağılımı ve durağanlığı hakkında birtakım varsayımlar gerektirmesinden dolayı doğrusal ve durağan olmayan finansal zaman serilerinin uzun vadeli tahminlerinde zayıf yeteneklere sahip oldukları kabul edilmektedir (Kazem vd.,2013; Yu, vd., 2008; He vd., 2012; Niu vd., 2020). Son yıllarda, ML yöntemlerinin büyük ölçekli finansal zaman serisinin doğrusal olmayan modelleme kabiliyetleri bu açmazın üstesinden gelmekte ve klasik yöntemlere göre daha iyi performans göstermektedir (Niu vd., 2020; Karasu vd., 2020). ML yöntemlerinin içinde Yapay Sinir Ağları (Neural Network, NN)'nin önemli bir yeri vardır ve en sık çalışılan yöntemlerin başında gelmektedir (Crone ve Nokolopoulos,2007; Aras ve Deveci Kocakoç, 2016). Derin öğrenme alt başlığı altında NN'nin diğer türevleri olan Çok Katmanlı Algılayıcı (Multi Layer Perceptron, MLP), Tekrarlı Sinir Ağları (Recurrent Neural Network, RNN), Uzun-Kısa Süreli Bellek (Long Short Term Memory, LSTM) yine yaygın bir çalışma alanı bulmuştur.

Ancak, NN uygulamalarında gizli katman sayısının, bağlantı ağırlık değerlerinin ve öğrenme oranının ne olacağı gibi birtakım zorluklar hala geçerliliğini korumaktadır (Kuremoto vd., 2014). ML yöntemleri içinde NN kadar sık kullanılan bir diğer yöntem ise Destek Vektör Makinesi (Support Vector Machine, SVM)'dir (Patel 2015(b)). SVM, deneysel risk minimizasyonu prensibine dayanan NN'nin aksine, yapısal risk minimizasyonuna dayalı tahmin modelleri geliştirdiğinden yüksek bir genelleme kabiliyetine sahiptir (Cao ve Tay, 2003; Yu vd., 2009). Örüntü tanıma problemlerindeki üstünlüklerine ilave olarak, Rassal Orman (RF), AdaBoost ve XGBoost gibi topluluk (ensemble) öğrenme yöntemleri ile finansal zaman serisi tahmin çalışmaları çoğunlukla hisse senedinin gelecek eğilime odaklanmıştır (Kumar ve Thenmozhi, 2006; Patel, vd., 2015(a); Balling vd., 2015). Bu çalışmalarda, SVR' ye karşılık topluluk makine öğrenmesi yöntemlerinden hangisinin daha iyi performans gösterdiğine dair net bir kanıt bulmak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, elde edilen bilgiler dahilinde, hisse senedi ve endekslerin gerçek fiyatının tahmininde topluluk makine öğrenmesi yöntemlerinin tercih edildiği ve SVR ile sonuçlarının kıyaslandığı bir çalışma Patel ve diğerlerine (2015(b)) aittir. Literatürdeki bu boşluk çalışmamızın temel motivasyonudur.

Bu çalışmanın ana katkısı, hisse senedinin gerçek değerinin tahmininde, topluluk yöntemlerinin (RF, XGBoost) ve tek sınıflandırıcı yöntemlerin (SVR) performanslarının kıyaslamalı olarak ortaya konulmasıdır. Çalışmanın bir diğer katkısı da pek çok çalışmada göz ardı edilmiş olan, ancak yöntemlerin tahmin performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bilinen hiper-parametrelerin optimize edilmesidir.

Bu çalışmada yer alan orijinal veriler gelişmiş ve gelişmekte olan New York ve İstanbul Borsasına ait iki adet birleşik endeks ve İstanbul borsasında işlem gören en büyük hacimli şirketlerden Ereğli ve Aselsan şirketlerinin hisse senetlerinin de dahil olduğu 4 finansal zaman serisi üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma sonucunda ortaya konulan bulguların, araştırmacıların hangi yöntemin hisse senedi fiyat tahmininde daha iyi performans gösterdiğine dair daha açık bir fikre sahip olmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın takip eden kısımlarında finansal zaman serisi tahmini için ML uygulamalarına odaklanan diğer çalışmalar geniş kapsamlı olarak sunulmuştur. Bölüm 3'de kullanılan yöntemin teorik çerçevesi ve Bölüm 4'te yöntemin pratik bir uygulaması tüm detayları ile açıklanmış ve model bulgularına ilişkin sonuçlar tartışılmıştır. Çalışmanın bulgularına ilişkin genel sonuçlarının yer aldığı son bölümü ise zaman serisi tahminlemede ML yöntemlerinin araştırmaya açık yanlarını ve öne çıkan taraflarını içermektedir.

1. Literatür Taraması

ML yöntemleri literatürde geniş çaplı uygulama alanı bulmuştur. Bu alanlarda yapılan kapsamlı literatür incelemesi çalışmaları: finansal zaman serileri analizinde (Cavalcante vd., 2016; Sezer vd., 2020), eğitim alanında (Tosunoğlu vd. 2021), sağlık alanında (Shailaja vd., 2018), tarım uygulamaları alanında (Liakos vd., 2018), malzeme ve metalürji mühendisliği alanında (Wei vd., 2019), uygulamalı fizik ve astronomi çalışmalarında (Brunton vd., 2020), internet ve ağ uygulamalarında (Zander vd., 2005), tedarik zinciri çalışmalarında (Carbonneau vd., 2008) ve üretim süreci ve planlanmasında (Wuest vd., 2016) olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılmaktadır.

Finansal zaman serisi tahminlemelerinde özellikle 1995 yılından önce yapılan çalışmaların çoğunda geleneksel istatistiksel yöntemler ile tahminleme yapılmaktadır. 2000'li yılların başında bilgisayarların işlem kapasitelerindeki gelişmeler ve yapay zeka yöntemlerindeki hızlı değişimlerle beraber araştırmacılar, geleneksel yöntemler yerine hem uygulaması daha kolay hem de daha anlaşılır olan ML yöntemlerine yönelmişlerdir. İlk ML çalışmaları iyi bilinen ve sıkça kullanılan NN ailesi ve SVM etrafında toplanmakta ve çalışmalar genellikle bu iki yöntemin kıyaslanması özelinde yürütülmüştür. Tay ve Cao (2001) finansal zaman serisi öngörüsünde SVM ile Çok Katmanlı Geri Beslemeli Sinir Ağları (BPNN) yöntemlerini karşılaştırırken Chicago Ticaret Borsasında işlem gören beş adet vadeli işlem sözleşmesine ait verileri kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre SVM'nin BPNN'den çok daha iyi sonuçlar gösterdiği raporlanmıştır. Cao ve Tay (2001), SVM ile Geri Beslemeli Algoritma kullanılarak eğitim yapılan MLP yöntemini karşılaştırmışlardır. Çalışmanın uygulama bölümünde veri seti olarak S&P 500 günlük endeks değerleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre SVM'nin daha üstün performans gösterdiği ortaya konmuştur. Huang vd. (2005), hisse değerlerini tahmin etmek amacıyla SVM tabanlı model kullanmışlar ve kullanılan modelin Doğrusal Diskriminant Analizi (DA), Kuadratik Diskriminant Analizi ve Elman Geri Beslemeli Sinir Ağları yöntemlerine göre daha iyi sonuçlar elde ettiğini göstermişlerdir.

Her ne kadar yukarıda bahsi geçen çalışmalarda SVM'nin daha üstün bir yöntem olduğu düşünülse de, NN'nin bir türü olan derin öğrenme metotları ile de bu alana katkı sağlanmış ve iyi sonuçlar elde edilebileceği gösterilmiştir. Demirel vd. (2021) Borsa İstanbul (BIST)'da işlem gören 42 firmanın açılış ve kapanış değerlerini tahminlemek amacıyla MLP, SVM ve LSTM

makine öğrenmesi yöntemlerini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre MLP ve LSTM, SVM'den daha iyi sonuçlar göstermektedir. Akita vd. (2016), Paragraph Vector ve LSTM yöntemlerini kullanarak finansal zaman serisi öngörümlemesi yapmışlardır. Yu vd. (2021), beş farklı hisse senedinin Açılış, Kapanış, En Yüksek, En Düşük, Hacim, Düzeltilmiş Kapanış ve Dönüştürülmüş Zaman değerlerini XGBoost yöntemi ile eğitmişler ve bu eğitim setini LSTM modeli için girdi değişkenleri olarak kullanmışlardır. Oluşturulan LSTM-XGBoost yöntemi LSTM ve RNN'den daha iyi sonuçlar verdiği raporlanmıştır.

RF ve XGBoost gibi topluluk makine öğrenmesi yöntemler ile araştırmalarını yürüten diğer bazı çalışmalar ise şöyledir: Vijn vd. (2020) farklı sektörlere ait 5 şirketin bir gün sonraki kapanış fiyatlarını NN ve RF kullanarak tahminlemiştir. Hisse senetlerinin Açılış, En Yüksek, En Düşük ve Kapanış değerleri kullanılarak yeni değişkenler oluşturulmuş ve oluşturulan bu değişkenler girdi olarak kullanılmıştır. Yeni değişkenlerin eklenmesiyle beraber makine öğrenmesi yöntemlerinin daha iyi sonuçlar elde ettikleri görülmüştür. Kumar vd. (2021), Hindistan'ın Bombay Borsasında (BSE30) işlem gören Infosys şirketinin hisse değerlerini LSTM yöntemi ile tahminlemiştir. Kullanılan yöntemi ARIMA ve XGBoost modelleri ile karşılaştırmışlardır. LSTM'nin RMSE ve MAPE açısından diğer yöntemlere göre daha iyi sonuçlar gösterdiğini raporlamışlardır. Arslankaya ve Toprak (2021) makine öğrenmesi yöntemlerinden RF ve Polinom Regresyon ile derin öğrenme yöntemlerinden RNN ve LSTM yöntemleri kullanılarak Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları kapanış hisse değerleri tahminlemiştir. Araştırma bulgularına göre RF Regresyon en iyi performansı göstermiştir.

Karar ağaçlarının performansının araştırıldığı bazı çalışmalar ise şöyledir: Zhang vd. (2017), Ensemble Empirical Mode Decomposition (EEMD) ve Çok Boyutlu k- En Yakın Komşuluk (MKNN) yöntemlerini kullanarak iki aşamalı olarak hisse senedi fiyatlarının kapanış ve en yüksek değerlerini öngörümlemiştir. Önerilen ensemble yöntem Empirical Mode Decomposition (EMD), EMD-KNN, KNN ve ARIMA yöntemlerine göre daha üstün performans göstermiştir. Asfaq vd. (2021) karar ağaçlarının da içinde bulunduğu oldukça geniş sayıda çalışma ile alana önemli bir katkı sağlamıştır. Bu çalışmada NASDAQ borsasında işlem gören 10 şirketin kapanış fiyatlarını önceki kapanış fiyatlarını ele alarak tahminlemeye çalışmışlardır. Bu nedenle 9 farklı makine öğrenmesini karşılaştırmışlar ve en düşük Ortalama Karesel Hataya (RMSE) sahip olan makine öğrenmesi yöntemlerini belirlemiştir. Uygulama sonuçlarına göre SVR, Lasso, Elastic Net ve Ridge Regresyon, Karar Ağaçları, Extra Tree ve

Ransac yöntemlerine göre daha yüksek doğruluk oranlarına sahip bir yöntem olarak bulunmuştur.

ML yöntemlerinin bireysel olarak kullanılması kolay ve anlaşılır olsa da araştırmacılar genellikle teorik alt yapısı birbirine benzeyen yöntemleri bir arada kullanmayı denemişlerdir. Böylece bireysel olarak karşılaştırdıkları yöntemleri hibrit hale dönüştürmüş ve performanslarını incelemişlerdir. Hibrit çalışmalarda, öncelikle bir ML yöntemi ile tahminleme yapılır ve elde edilen sonuç başka bir ML yöntemi için girdi olarak kullanılır. Bu yöntemin avantajı veri seti üzerinde birden fazla eğitim yapılarak ML yönteminin tahminleme performansını artırmasıdır. Abraham vd. (2001), zaman serisi öngörümlemesinde ilk defa hibrit yöntemlerden birini önermişlerdir. Bu çalışmada önerilen hibrit yöntem Sinir Ağları- Bulanık Mantık ve NN yöntemlerini içermektedir ve hibrit olmayan yöntemlere göre daha karmaşık olmasına rağmen daha iyi sonuçlar vermektedir. Enke ve Thawornwong (2005), geleneksel veri madenciliği yöntemleriyle NN'yi birleştirerek hisse değerlerini tahmin etmişlerdir. Araştırmacılar üç ileri beslemeli katmana sahip Olasılıksal Sinir Ağları (PNN) yöntemini kullanmışlardır. Bulanık mantık temelli bir diğer çalışma Fu vd. (2007)'ne aittir. Bu çalışmada Fuzzy Cerebellar Model Articulation Controller- Bayesyan Ying Yang NN yöntemlerini önermişlerdir. Tsai ve Wang (2009), hisse senedi öngörümlemesinde Karar Ağaçları (Decision Tree, DT) ve NN yöntemlerini birleştirmişlerdir. Birleştirilen model DT-NN'nin diğer yöntemlerden daha doğru sonuçlar göstermiştir. Meta sezgisel yöntemlerin avantajlarından yararlanarak ana tahmin modeli güçlendiren diğer çalışmalarda umut vadeci sonuçlar elde etmişlerdir. Kim ve Han (2000), NN bağlantı ağırlıklarının belirlenmesinde Genetik Algoritmalar (Genetic Algorithm, GA) yaklaşımını hisse senedi fiyat tahminlemesinde kullanmışlardır. Deneysel sonuçlar önerilen yöntemin üstün performansa sahip olduğunu göstermektedir. Chaudhary ve Garg (2008), borsa tahmininde GA-SVM yöntemini önermişlerdir. Önerilen bu yöntem GA ile SVM'nin hibrit versiyonudur. Yöntem Hindistan'ın üç en büyük şirketi TCS, Infosys ve RIL ile otuz farklı şirket üzerinde uygulanmıştır. GA-SVM yöntemi diğer yöntemlere göre daha iyi sonuçlar göstermiştir.

Geleneksel yöntemler ile ML yöntemlerini kıyaslayan çalışmalar olduğu gibi iki yöntemin avantajlarından faydalanmak adına hibrit yöntemlerin önerildiği çalışmalarda bu alana katkı sağlamıştır. Egeli vd. (2003), MLP ve Genelleştirilmiş İleri Beslemeli Ağ Tabanlı mimari yöntemlerini önermişlerdir. Araştırma bulgularına göre önerilen yöntemler ARIMA gibi geleneksel yöntemlere göre daha iyi sonuçlar vermiştir. Pai ve Lin (2005), geleneksel

ekonometrik yöntem ARIMA ile SVM yöntemini birleştirerek finansal zaman serisine uygulamışlardır. Seçilen 10 farklı hisse senedi fiyatı analiz edilmiş ve önerilen hibrit modelin SVM ve ARIMA yöntemlerinden daha iyi olduğu raporlanmıştır.

Finansal zaman serisi tahminlemelerinde en yaygın problem verilerin yüksek gürültü içermesidir. Bazı araştırmacılar bu soruna eğilerek zaman serisi tahminlemesinde bulunmuştur. Lu vd. (2009) yüksek gürültü problemini aşmak amacıyla Bağımsız Bileşenler Analizi (ICA) ve SVR yöntemlerini sırasıyla kullanmayı önermişlerdir. Çalışmanın uygulama bölümünde Nikkei 225 açılış endeksi ile TAIEX kapanış endeksini veri seti olarak ele almışlardır. Önerilen ICA-SVR yönteminin SVR' ye göre daha üstün performans gösterdiğini raporlamışlardır.

Finansal zaman serisi tahminlemede en sık çalışılan uygulama alanı borsa endeks tahminleri olmuştur. Kim (2003) Kore birleşik fiyat endeksini (KOSPI); Lu vd.,2009 Tayvan Borsası (TAIEX) ve Hang Seng Endeksini (HSI) ; Chen vd. (2014) Tayvan Borsa endeksini (TAIEX) ve Hang Seng Endeksini (HSI); Yakut vd. (2014) Borsa İstanbul (BIST) endeksini; Yetis vd. (2014) ve Moghaddam vd. (2016) NASDAQ borsasının endeks değerlerini; Rasel vd. (2015) Dhaka Stock Exchange (DSE) endeksini, S&P 500 endeksini ve IBM endeksini; Yan vd. (2016) Shanghai Birleşik Endeksini; Akita vd. (2016) Tokyo Borsası Endeks değerlerini tahmin etmeye çalışmışlardır. Bununla beraber borsa endeksleri içerisinde yer alan belli başlı şirketlerin borsa değerlerine ilişkin tahmin yapan çalışmalar da bulunmaktadır. Chen vd. (2017), S&P 500'de bulunan 100 hisse senedini; Henrique vd. (2018), Çin, Brezilya ve Amerika borsalarında faaliyet gösteren toplam 18 şirkete ait verileri; Demirel vd. (2021) Borsa İstanbul (BIST)'da işlem gören 42 firmanın açılış ve kapanış değerlerini; Asfaq vd. (2021) NASDAQ borsasında işlem gören 10 şirketin kapanış fiyatlarını incelemişlerdir.

Bazı araştırmacılar makine öğrenmesi yöntemleriyle ekonomistlerin bilgiye dayalı yöntemleri arasında var olan zıtlıkları tartışmışlardır ve günlük borsa verilerine ilave olarak teknik göstergeleri girdi değişken olarak kullanmayı tercih etmişlerdir (Kim 2003; Yan vd. 2016). Hsu vd. (2016), otuz dört finansal endeksi altı yıldan uzun bir süre için incelenmiş ve sonuç olarak makine öğrenmesi yöntemlerinin ekonomistlerin kullandıkları yöntemlerinden daha üstün olduklarını ileri sürmüşlerdir. Kumar vd. (2016), veri setinden hesapladıkları 55 adet teknik göstergelyi kullanarak borsa endeksini tahminlemeye çalışmışlardır. Bu teknik göstergeler içerisinde en uygun göstergeleri hangi yöntemin ortaya koyabileceğini tartışmışlardır.

2. Yöntem

Bu bölümde literatürde sıklıkla kullanılan ve araştırmacılar tarafından güçlü sonuçlar elde ettikleri raporlanan makine öğrenmesi yöntemlerinden SVR, RF ve XGBoost'un teorik altyapısı sunulmuştur.

2.1. Destek Vektör Regresyonu (Support Vector Regression, SVR)

İlk defa Vapnik ve Cortes (1995) tarafından önerilen SVM, sıklıkla regresyon ve sınıflama problemlerinde tercih edilen bir makine öğrenmesi yöntemidir. Düşük boyuta sahip veri setlerinin doğrusal olarak ayrıştırılamadığı durumlarda SVM, bu veri setini yüksek boyuta sahip uzaya çıkararak doğrusal ayrıştırılabilir hale getirmektedir (Tay ve Cao 2001, Gunn 1998). SVM, regresyon problemlerinde kullanıldığında Destek Vektör Regresyonu (SVR) ismini almaktadır.

Bir eğitim setinde x_i ve y_i sırasıyla girdi ve çıktı değişkenleri olmak üzere $T = \{(x_1, y_1), \dots, (x_n, y_n)\}$ olduğu varsayalım. SVR, eğitim verisindeki gerçek değer y_i 'den en fazla ε kadar uzakta doğrusal bir fonksiyon bulabilmeyi amaçlar (Smola ve Scholkopf, 2004). Bu fonksiyonu elde etmek amacıyla Vapnik ve Cortes (1995), Eşitlik 1'deki optimizasyon fonksiyonunu önermişlerdir;

$$\begin{aligned} \min \frac{1}{2} \|w\|^2 + C \sum_{i=1}^N (\xi_i - \zeta_i) \\ \text{kısıt}(w^T x_i + b) - y_i \leq \varepsilon + \xi_i \\ y_i - (w^T x_i + b) \leq \varepsilon + \zeta_i \\ \xi_i, \zeta_i \geq 0, i = 1, 2, \dots, N \end{aligned} \quad (1)$$

Eşitlik 1'deki amaç fonksiyonunda, $\|w\|^2$ genelleme yeteneğini yansıtan güven aralığını, $\sum_{i=1}^N (\xi_i + \zeta_i)$ fonksiyonun öğrenme kapasitesini belirleyen deneysel riski, ξ_i ve ζ_i hatanın kabul edilebilir üst ve alt sınırlarını, $\varepsilon > 0$ duyarsız kayıp parametre ve $C > 0$ ise ceza parametresini temsil etmektedir. Eşitlik 1'deki dual problem çözülürken genellikle Lagrange çarpanları yöntemi kullanılır. Lagrange çarpanları yöntemi kullanılarak elde edilen regresyon fonksiyonu aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$f(x) = w^T x + b = \sum_{i=1}^N (\hat{\alpha}_i - \alpha_i) K(x_i, x) + b \quad (2)$$

Eşitlik 2’de $\hat{\alpha}_i$ ve α_i Lagrange çarpanları, $\hat{\alpha}_i \alpha_i = 0$ ve $K(x_i, x)$ kernel fonksiyonudur. Kernel fonksiyonunun değerleri özellik uzayı $\phi(x_i)$ ve $\phi(x_j)$ ’ de bulunan x_i ve x_j vektörlerinin iç çarpımlarına eşittir ve $K(x_i, x_j) = \phi(x_i)\phi(x_j)$ olarak yazılabilir. (Cherkassky ve Ma, 2004; Vapnik,2000; Vapnik,1999;). Literatürde sıklıkla kullanılan kernel fonksiyonları Eşitlik 3-5’te verilmiştir. Bu fonksiyonlar sırasıyla doğrusal kernel, radial tabanlı kernel ve polinomial kernel fonksiyonlarıdır.

$$K(x_i, x_j) = x_i^T x_j \quad (3)$$

$$K(x_i, x_j) = e^{-\gamma \|x_i - x_j\|^2}, \gamma > 0 \quad (4)$$

$$K(x_i, x_j) = (x_i^T x_j + 1)^d \quad (5)$$

Burada γ ve d parametreleri genellikle araştırmacılar tarafından deneme yoluyla belirlenmektedir.

2.2. Rassal Orman Regresyonu (Random Forest Regression, RF)

Rassal Orman (RF), Breiman (2001) tarafından geliştirilen karar ağaçlarına dayanan sınıflama ve regresyon analizinde sıklıkla kullanılan bir topluluk makine öğrenmesi yöntemidir. RF, modelin sapmasını ve varyansını azaltmak amacıyla çok sayıda karar ağacını birbirlerine paralel olacak şekilde büyütür. Modelin eğitilmesi amacıyla veri setinden bootstrap yöntemiyle ile örneklemeler çekilir ve her örnek sınıflama veya regresyon ağaçlarını büyütme amacıyla kullanılır. Burada önemli olan adım ise tüm tahmin ediciler yerine, bölünmüş örneklemeler içerisinde daha az sayıda ve uygun olan tahmin ediciler seçilir. Bu adım karar ağacı yeteri kadar büyüyene kadar devam ettirilir ve yeni veri seti bu karar ağaçlarından elde edilen tahminlerin toplanmasıyla oluşturulur. RF regresyonuna ait fonksiyon Eşitlik 6’daki gibi gösterilebilir:

$$f_{RF}^C(x) = \frac{1}{C} \sum_{i=1}^C T_i(x) \quad (6)$$

Eşitlik 6’da x girdi vektörü, C ağaç sayısı ve $T_i(x)$ ise bootstrap örnekleri kullanılarak elde edilen regresyon ağacıdır (Ahmad,2018). RF regresyonu kurulurken izlenecek adımlar aşağıdaki gibidir:

1. n adet bootstrap örneği yerine koyma yöntemiyle orijinal veri setinden çekilerek bireysel olarak regresyon ağaçlarının büyütülmesi amacıyla kullanılır.
2. Eğitim veri seti içerisinde elde edilen örneklere “başarılı örnekler” olarak adlandırılırken geriye kalan örnekler “başarısız örnekler” olarak adlandırılır.
3. Her bir karar ağacını inşa etmek amacıyla rastgele sayıda özellik seçilerek yapraklar ve düğümler oluşturulur. Böylece modelin doğruluğunu artırmak amaçlanır.
4. RF regresyonunun probleminde, bir özellik “kök düğüm” olarak atanır ve veri seti sırasıyla bölünür ve dallara ayrılır. Böylece yukarıdan başlanılarak aşağıya doğru bir regresyon ağacı kurulur (Wang vd., 2016).

2.3. Ekstrem Gradyan Arttırma (XGBoost)

Temeli Karar Ağaçlarına dayanan topluluk makine öğrenmesi yöntemi olan Extreme Gradient Boosting (XGBoost), genellikle regresyon ve sınıflandırma problemlerinde kullanılmaktadır. XGBoost’un en önemli özellikleri arasında; ölçeklenebilir olması ve yüksek hesaplama yeteneğine rağmen düşük hafızaya gereksinim duyması gösterilebilir (Chen ve Guestrin, 2016). Ayrıca XGBoost, makine öğrenmesi yöntemlerinde sıklıkla karşılaşılan bir problem olan aşırı öğrenme ve aşırı uyum sorunlarını en aza indiren bir “düzeltme terimine” sahiptir. Düşük hafıza gerekliliği ve yüksek hesaplama yeteneği nedeniyle veri boyutunun sürekli ve hızlı arttığı finansal zaman serisi alanında çalışan araştırmacı ve uygulamacılar için kullanışlı bir yöntem haline gelmiştir.

XGBoost topluluk makine öğrenmesi yönteminin amaç fonksiyonu;

$$L(\phi) = \sum_i \ell(y_i, \hat{y}_i) + \sum_k \Omega(f_k) \quad (7)$$

şeklinde tanımlanabilir. Eşitlik 7’de, ℓ , konveks ve türevlenebilir bir kayıp fonksiyonudur. Bu fonksiyon, tahminlenen değer ($\hat{y}_i$) ile gerçek değer (y_i) arasındaki farkı ölçmektedir. Her bir f_k ise birbirlerinden bağımsız olan bir ağaç yapısına ve bağımsız ağaçların yaprak ağırlıklarına karşılık gelmektedir. Düzeltme terimi (regularization term) Ω , Eşitlik 7’in ikinci bileşeni ise;

$$\Omega(f) = \gamma T + \frac{1}{2} \lambda \|w\|^2 \quad (8)$$

ile gösterilebilir. Eşitlik 8’de, karmaşıklık parametresini γ , karar ağacındaki yaprak sayısını T , yaprak düğümlerinin ağırlıklarını w ve aşırı uyum parametresini λ göstermektedir. XGBoost yöntemine ait önemli özellikler aşağıda sıralanmıştır;

- Veri setinde içerisinde kayıp veya eksik gözlem varsa XGBoost bu gözlemleri otomatik olarak doldurur (sparsity-aware). Bu durumda araştırmacı tamamlanmış veri setini kullanabilir.

- Makine öğrenmesi yöntemlerinde genellikle kullanılan eşit ağırlıklı veri setlerine ek olarak XGBoost ağırlığın eşit olmadığı veri setleri üzerinde de rahatlıkla kullanılabilir (distributed weighted quantile sketch).

3. Uygulama

Model tahmini için seçilen tüm makine öğrenmesi algoritmaları Python'da scikit-learn¹ kütüphanesi kullanılmıştır.

3.1. Veri Seti

Önerilen tahmin modellerini eğitmek ve performanslarını test etmek için New York Borsası (NYSE) ve İstanbul Borsasına (BİST 100) ait birleşik endeksler tercih edilmiştir. Bu iki endeksten ilki Amerika ve ikincisi ise Asya piyasasını temsil etmektedir. Bu endeksler gelişmiş ve gelişmekte olan borsalara ait olmaları sebebi ile seçilmiştir. Endekslerin deneysel veri olarak seçilmesinin nedeni, bireysel hisse senetlerinin şiddetli dalgalanmalarının tesadüfiliğini dışlayabilen, finansal piyasaların oynaklığının yoğunlaştırılmış ifadesi olmasından kaynaklanmaktadır (Cao ve Wang, 2019). Bu nedenle çalışmamızda iki borsa endeksinin yanısıra Borsa İstanbul'da işlem gören iki bireysel hisse senedi de seçilmiştir. Hisse senedi olarak Borsa İstanbul'da işlem gören en yüksek hacimli 10 hisse senedinin içinden Ereğli Demir ve Çelik ile Aselsan Şirketlerine ait hisse senetleri seçilmiştir. Endeks ve hisse senetlerine ait günlük kapanış verileri Yahoo Finans'den (<http://finance.yahoo.com>) temin edilmiştir. Şekil 1'de 07-07-2017 ve 06-07-2022 aralığında 5 yıllık bir dönemi sunulan finansal zaman serisi verilerinin oldukça değişkenlik gösterdiği ve durağan olmadıkları gözlenmektedir. Zaman serilerine ilişkin temel istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur. Her bir zaman serisi %80-%20 kuralına göre eğitim ve test seti olarak parçalanmıştır. Farklı koşul ve nedenlerden dolayı borsada işlem yapılmayan günler olduğundan bu veriler hariç tutulmuştur.

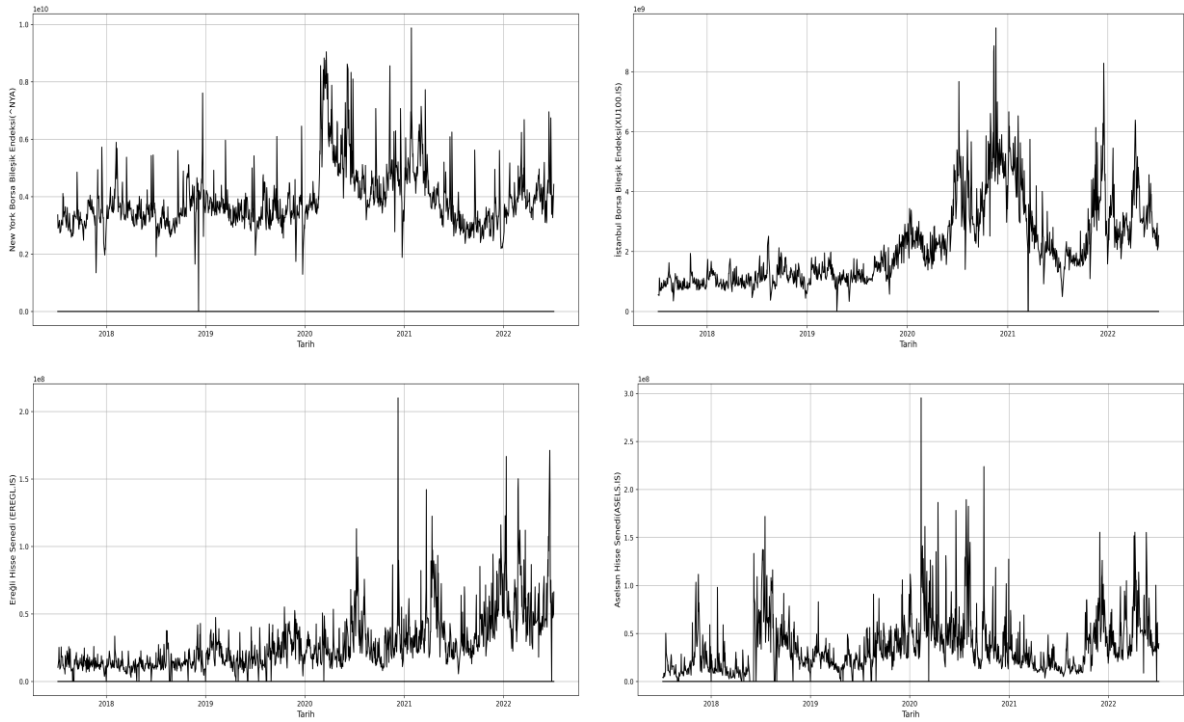
---

¹scikit-learn: https://scikit-learn.org/stable/supervised_learning.html#supervised-learning

Tablo 1. Endeks ve Hisse Senedi Kapanış Fiyatlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>Gözlem</i>	<i>Ortalama</i>	<i>S.Sapma</i>	<i>Max</i>	<i>Min</i>	<i>%25</i>	<i>%50</i>	<i>%75</i>
<i>NYSE</i>	1258	13708.6	1805.86	17353.8	8777.38	12495.4	12975.8	15320.1
<i>BİST</i>	1247	1268.96	405.563	2648.2	836.753	1000.49	1107.85	1413.65
<i>EREGLİ</i>	1276	9.86112	8.20462	36.5	3.47162	4.71002	5.7637	12.9687
<i>ASELSAN</i>	1276	14.713	4.2825	28.52	8.08813	11.6132	14.5798	16.7195

Hisse senedi piyasalarında, pratik deneyim, bir endeksin kapanış fiyatının bir önceki işlem gününe ait kapanış fiyatlarından, yani zaman serisinin t-1 dönemindeki değerlerinden etkilendiğini göstermiştir. Bu nedenle çalışmada t-7 dönemine kadar gecikmeli değerler dikkate alınarak tahmin modeli kurulmuştur. Şekil 1’de sırasıyla NYSE, BİST100, Ereğli Demir ve Çelik ile Aselsan endeks ve hisse değerlerinin zaman serisi grafikleri verilmiştir.

Şekil 1. Endeks ve Hisse Senedi Değerlerinin Grafikleri

3.2. Model Değerlendirme Kriterleri

Tahmin sonuçlarının performansları, önceki çalışmaların benimsediği yaklaşımlar dikkate alınarak Ortalama Mutlak Hata (MAE), Ortalama Karesel Hatanın Karekökü (RMSE) ve Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) ölçütleri ile değerlendirilmiştir. Bu ölçütler Eşitlik 9-11’te verildiği gibi hesaplanmıştır.

$$MAE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |Y_i - \hat{Y}_i| \quad (9)$$

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2} \quad (10)$$

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left| \frac{Y_i - \hat{Y}_i}{Y_i} \right| \times 100\% \quad (11)$$

Burada, n verilerin toplam sayısı; Y_i ve $\hat{Y}_i$, sırasıyla i zamanındaki gerçek ve tahmin değerleridir. MAE, RMSE ve MAPE değerlendirme kriterlerinin değerleri daha küçük olduğunda tahmin performansı daha iyi olarak değerlendirilmektedir.

3.3. Parametre Seçimi ve Yapılandırma

Makine öğrenmesi çalışmalarında veri seti için uygun olan parametreleri belirlemek tahmin performansını artırdığından bu çalışmada kullanılan yöntemlere ait en optimal parametreler (hyper-parameter tuning) Grid Arama (Izgara) yöntemi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Zaman serisi verileri doğaları gereği geçmiş değerlerle ilişkili olduğundan Çapraz Doğrulama (Cross Validation) yöntemi yerine İleri Adımlı Doğrulama (Kayan Pencere, Walk-Forward Validation) yöntemi (Hu vd., 1999) kullanılmıştır. Bu yöntemde eğitim veri seti bir sonraki değeri tahminlemek için sürekli olarak kaydırılır ve tahminlenen gözlem eğitim veri setine dahil edilir. Böylece zaman serisi verisinin önceki verilerle olan ilişkisi korunmuş olur. Tablo 2’de her bir makine öğrenmesi yönteminde denenen parametreler ve seçilen optimal parametrelere yer verilmiştir. NYSE ve BİST100 veri setinde kullanılan gamma parametresi için aralık genişletilmiş ve alt sınırı 2^{-25} ’e kadar çekilmiştir.

Tablo 2: Hiper-parametreler ve Kullanılan Optimal Parametreler

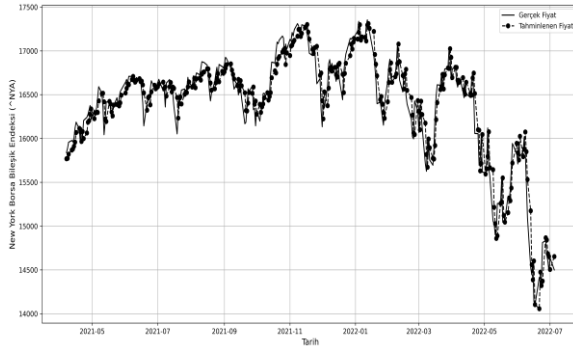
Yöntem	Hiperparametreler	Parametre Aralığı	NYSE	BİST100	EREĞLİ	ASELSAN
SVR	C	$2^{-5,-3, \dots, 15}$	2^{13}	2^{13}	2^{11}	2^{11}
	gamma	$2^{-15,-13, \dots, 5}$	2^{-25}	2^{-25}	2^{-15}	2^{-15}
RF	n_estimators	200, 300, 400, 500, 750, 1000, 2000	500	300	1000	500
	max_depth	5, 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90, 100	5	20	50	10
	min_sample_leaf	1, 2, 4, 8	2	1	2	2
	min_samples_split	2, 5, 10	2	2	1	2
XGBoost	max_depth	2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 30, 50	6	6	7	5

<i>learning_rate</i>	0.0001, 0.001, 0.01, 0.1, 0.2, 0.3	0.1	0.1	0.1	0.1
<i>n_estimators</i>	5, 10, 50, 60, 70, 80, 90, 100, 200, 300, 500,1000	300	300	90	90
<i>colsample_bytree</i>	0.1, 0.5, 0.9, 1	0.9	0.9	0.9	1
<i>min_child_weight</i>	1, 2, 3, 4, 5, 10, 50, 100	2	3	2	4
<i>subsample</i>	0.1, 0.2, 0.3, 0.4, 0.5, 0.6, 0.7, 0.8, 0.9	0.9	0.9	0.6	0.9

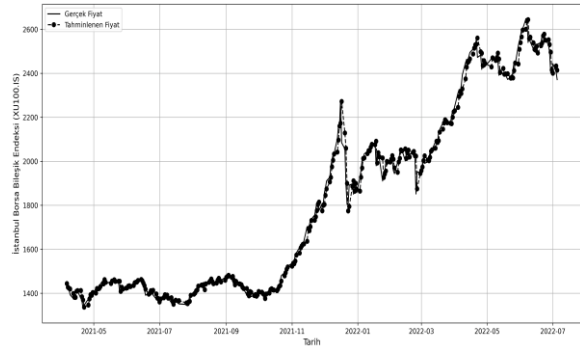
RMSE kriterine göre en düşük değeri veren parametre optimal değer olarak belirlenmiştir. Burada RF ve XGBoost yöntemlerinde denenen her bir parametre ile elde edilen RMSE değerlerinin sapmasının daha az, SVR'nin sapmasının daha fazla oluşu dikkati çeken bir nokta olmuştur.

3.4. Uygulama Sonuçları

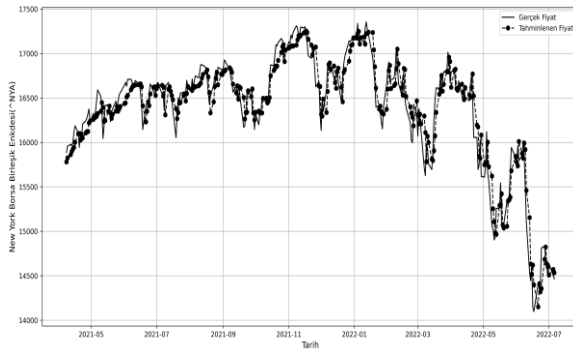
İki endeksin tahmin sonuçları Şekil 2'de ve iki hisse senedinin tahmin sonuçları Şekil 3'de gösterilmektedir. Şekillere göre, finansal zaman serisinin tahmin değerleri ile gerçek değerleri çok yakın hatta çoğu zaman dilimlerinde birebir örtüşmektedir. Önerilen modellerin performansını daha doğru bir şekilde değerlendirmek için MAE, RMSE ve MAPE ölçütleri tercih edilmiş ve tahmin sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur.

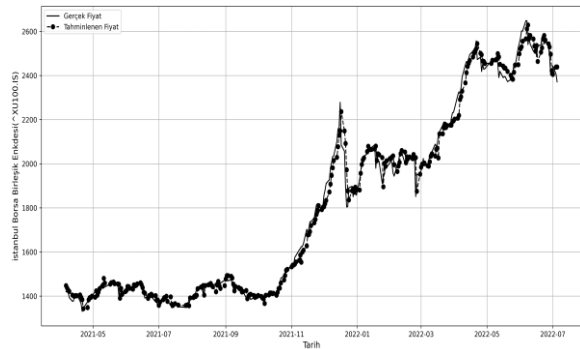
SVR -NYSE

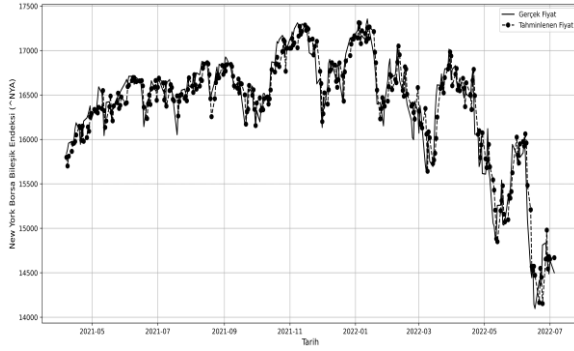
SVR BİST 100

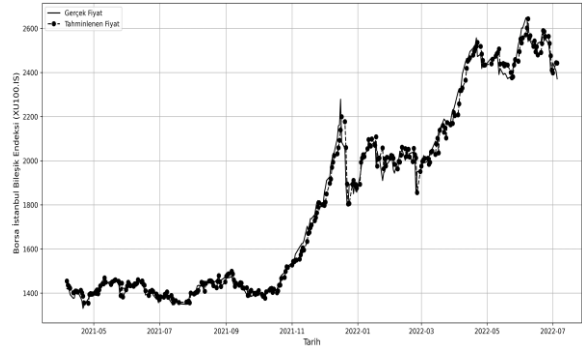
RF -NYSE

RF BİST 100

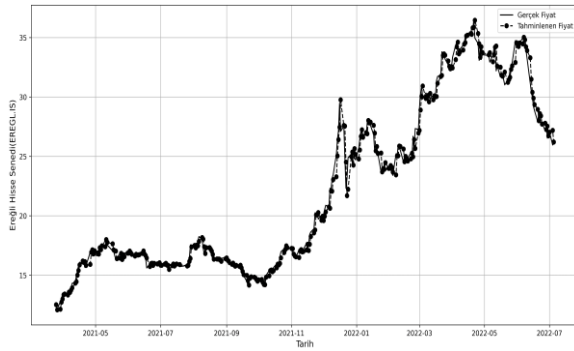
XGBoost -NYSE

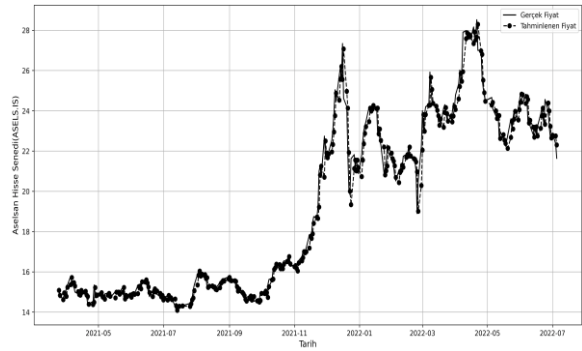
XGBoost BİST 100

Şekil 2: NYSE ve BİST 100 Veri Setleri için Gerçek ve Tahminlenen Endeks Değerleri

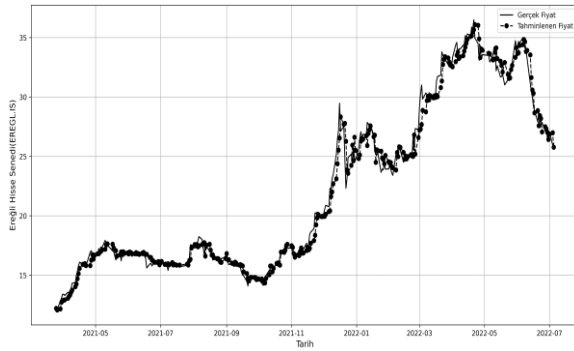
Borsaların nispeten istikrarlı olduğu dönemlerde tahmin sonucu gerçek değerine daha yakın olmaktadır. Ciddi bir artış gözlemlenen 2021 ekim ayından itibaren tırmanışa geçen İstanbul borsasının kapanış değerlerinin tepe ve dip yaptığı noktalarda tahmininin nispeten sapma gösterdiği dikkat çekmektedir. Özellikle RF ve XGBoost modelleri gerçek değerleri yakalamakta zorlanırken SVR'nin bu kritik değerleri daha doğru tahmin ettiği söylenebilir.

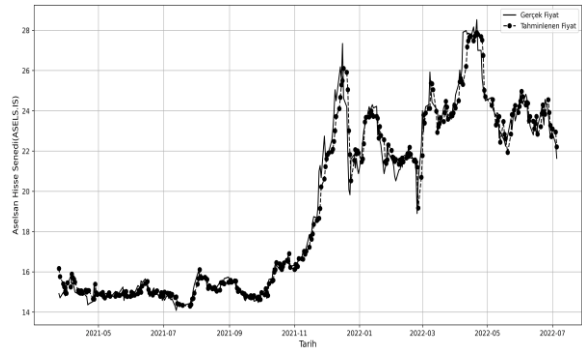
SVR - EREĞLİ

SVR - ASELSAN

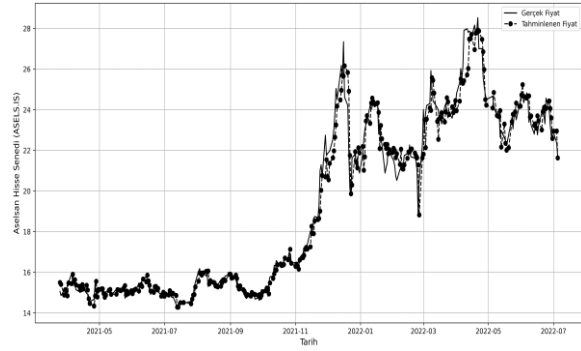
RF - EREĞLİ

RF - ASELSAN

XGBoost - EREĞLİ

XGBoost - ASELSAN

Şekil 3: Ereğli ve Aselsan Hisse Senetlerine ait Gerçek ve Tahminlenen Fiyatlar

Ortalama olarak son 300 güne karşılık gelen test veri seti üzerinde elde edilen tahmin sonuçlarının sapmaları Tablo 3’de yer almaktadır. MAE, MAPE ve RMSE performans ölçütlerinden gözlemlenebildiği üzere, tüm makine öğrenmesi yöntemlerinin kapanış fiyat tahminlerinin genel olarak iyi olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Modellerin Tahmin Performansları

<i>Endeks/Hisse senedi</i>	<i>Kriter</i>	<i>RF</i>	<i>XGBoost</i>	<i>SVR</i>
<i>NYSE</i>	<i>MAPE</i>	0.0085	0.0091	0.0083
	<i>MAE</i>	139.6850	148.4244	135.8598
	<i>RMSE</i>	180.0295	191.5049	175.3148
<i>BİST</i>	<i>MAPE</i>	0.0142	0.01440	0.0115
	<i>MAE</i>	27.3783	27.4188	22.0341
	<i>RMSE</i>	40.2260	39.4288	33.9484
<i>EREĞLİ</i>	<i>MAPE</i>	0.0250	0.0268	0.0199
	<i>MAE</i>	0.5739	0.6735	0.4569
	<i>RMSE</i>	0.8258	0.9807	0.6749
<i>ASELSAN</i>	<i>MAPE</i>	0.0209	0.0210	0.0183
	<i>MAE</i>	0.4344	0.4384	0.3769
	<i>RMSE</i>	0.6792	0.6637	0.5744

SVR’nin tahmin sonuçlarına göre, NYSE endeksinde ölçülen MAE, RMSE ve MAPE değerleri sırasıyla 0.0083, 135.8598 ve 175.3148 ve BİST 100 endeksinde sırasıyla 0.0115, 22.0341 ve 33.9484 olup diğer modellerden çok daha küçüktür.

Benzer şekilde SVR Ereğli ve Aselsan hisse senetlerini tahmin etmede de diğer modellere göre daha iyi performans göstermiştir. SVR doğrusal olmayan regresyon tahmin problemlerini yüksek boyutlu bir özellik uzayında tanımlanan bir dizi doğrusal fonksiyon kullanarak risk minimizasyonu prensibi ile çözmektedir. SVR’nin bu doğası pek çok sınıflama probleminde olduğu gibi regresyon tahmininde de onu başarılı bir yöntem yapmıştır. RF ise nispeten daha küçük farklarla XGBoost’tan daha iyi sonuçlar verdiği gözlenmektedir.

4. Sonuç

Finansal zaman serilerinin tahminlenmesi/ öngörümlemesi hem yatırımcılar hem de araştırmacılar için her zaman merak uyandıran bir konu olmuştur. Önceleri geleneksel ekonometrik yöntemlerle yapılan bu tahminlemeler özellikle son 20 yılda gelişen bilgisayar teknolojileri ve yapay zeka ile yeni bir boyut kazanmıştır. Geleneksel yöntemlerin durağanlık, doğrusallık ve normallik gibi varsayımlarını gerektirmeyen ML yöntemleri hem işlem kapasitesi hem de uygulama kolaylığı açısından araştırmacılar için bir kurtarıcı olarak görülmektedir. Bu çalışmada, dünyanın en büyük borsası ve toplam değeri 20 trilyon dolardan daha fazla olan NYSE borsa endeksi ile BİST 100 endeksi kullanılarak SVR, RF ve XGBoost makine öğrenmesi yöntemleri MAPE, MAE ve RMSE kriterleri açısından karşılaştırılmıştır. Ayrıca çalışmada ek olarak BİST 100'de işlem gören en değerli 10 şirket arasında yer alan Aselsan ve Ereğli Demir ve Çelik hisse değerleri kullanılmıştır. Endeks değerleri ve hisse değerlerinin kullanılma amacı ise endeks değerlerinin oynaklığının daha az olmasına karşın hisse senedi değerlerinin oynaklığının daha fazla olması nedeniyle kullanılan yöntemlerin farklı yapıdaki veri setlerine karşı nasıl davranacağını belirlemektir. Çalışma genel olarak dikkate alındığında şu sonuçlara ulaşılabilir:

- Hisse senedi fiyat tahminlemesi, karmaşık ve öngörülemez hataları içerdiğinden kullanılan ML yöntemleri arasında SVR, temeli topluluk karar ağaçlarına dayanan RF ve XGBoost yöntemlerine göre karmaşık problemleri çözerken kullandığı yüksek boyutlu verilerde doğrusal olarak ayırıştırma yeteneği sayesinde daha iyi sonuçlar vermektedir.
- ML yöntemlerinin performansı genellikle kullanılan parametreler ile yakından ilişkilidir. Bu çalışmada ele alınan ML yöntemleri için hiper parametre ayarlaması Grid Tarama yöntemiyle yapılmış ve optimal parametreler kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.
- Analiz sonuçları literatürde yapılan çalışmalarla paralellik göstermektedir. SVR yönteminin önceki çalışmalarda karar ağacı temelli algoritmalara göre daha iyi performansa sahip olduğu birçok araştırmacı tarafından raporlanmıştır.
- Karar Ağaçlarına dayanan RF ve XGboost algoritmaları SVR'den daha kötü ancak kendi aralarında birbirlerine yakın sonuçlar vermektedir.

Finansal zaman serisi tanminlemesi/ öngörümlemesinde ML yöntemlerinin hem yatırımcılar hem de araştırmacılar için kullanılabilir faydalı bir araç olduğu görülmektedir. Sonraki çalışmalar için daha büyük veri setleri ve kullanılan yöntemlerin güçlü yanları dikkate alınarak oluşturulabilecek hibrit yöntemlerin performansları araştırılabilir.

Kaynakça

- Abraham, A., Nath, B., & Mahanti, P. K. (2001, May). Hybrid Intelligent Systems for Stock Market Analysis. In *International Conference on Computational Science* (pp. 337-345), Springer, Berlin, Heidelberg.
- Ahmad, M.W., Reynolds, J., Rezgui, Y. (2018). Predicti& Modelling for Solar Thermal Energy Systems: A Comparison of Support Vector Regression, Random Forest, Extra Trees And Regression Trees, *Journal of Cleaner Production*, 203, 810-821.
- Akita, R., Yoshihara, A., Matsubara, T., & Uehara, K. (2016, June). Deep Learning for Stock Prediction Using Numerical and Textual Information. In *2016 IEEE/ACIS 15th International Conference on Computer and Information Science (ICIS)* (pp. 1-6). IEEE.
- Aras, S., & Kocakoç, İ. D. (2016). A new model selection strategy in time series forecasting with artificial neural networks: IHTS. *Neurocomputing*, 174, 974-987.
- Arslankaya, S., & Toprak, Ş. (2021). Makine Öğrenmesi ve Derin Öğrenme Algoritmalarını Kullanarak Hisse Senedi Fiyat Tahmini. *International Journal of Engineering Research and Development*, 13(1), 178-192.
- Ashfaq, N., Nawaz, Z., & Ilyas, M. (2021). A Comparative Study of Different Machine Learning Regressors for Stock Market Prediction. *Arxiv Preprint Arxiv:2104.07469*.
- Breiman, L. (2001). Random Forests. *Machine Learning*, 45(1), 5-32.
- Brunton, S. L., Noack, B. R., & Koumoutsakos, P. (2020). Machine learning for fluid mechanics. *Annual review of fluid mechanics*, 52, 477-508.
- Cao, J., & Wang, J. (2019). Stock Price Forecasting Model Based on Modified Convolution Neural Network and Financial Time Series Analysis. *International Journal of Communication Systems*, 32(12), e3987.
- Cao, J., Li, Z., & Li, J. (2019). Financial Time Series Forecasting Model Based On CEEMDAN And LSTM. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 519, 127-139.

- Cao, L. J., & Tay, F. E. H. (2003). Support Vector Machine with Adaptive Parameters in Financial Time Series Forecasting. *IEEE Transactions on Neural Networks*, 14, 1506–1518. Doi:10.1109/TNN.2003.820556.
- Cao, L., & Tay, F. E. (2001). Financial Forecasting Using Support Vector Machines. *Neural Computing and Applications*, 10(2), 184-192.
- Carbonneau, R., Laframboise, K., & Vahidov, R. (2008). Application of machine learning techniques for supply chain demand forecasting. *European Journal of Operational Research*, 184(3), 1140-1154.
- Cavalcante, R. C., Brasileiro, R. C., Souza, V. L., Nobrega, J. P., & Oliveira, A. L. (2016). Computational intelligence and financial markets: A survey and future directions. *Expert Systems with Applications*, 55, 194-211.
- Chen SM (1996) Forecasting Enrollments Based On Fuzzy Time-Series. *Fuzzy Sets Syst* 81:311–319
- Chen, H., Xiao, K., Sun, J., & Wu, S. (2017). A Double-Layer Neural Network Framework for High-Frequency Forecasting. *ACM Transactions on Management Information Systems (TMIS)*, 7(4), 1-17.
- Chen, T., & Guestrin, C. (2016, August). Xgboost: A Scalable Tree Boosting System. In *Proceedings of The 22nd Acm Sigkdd International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining* (pp. 785-794).
- Chen, Y. S., Cheng, C. H., & Tsai, W. L. (2014). Modeling Fitting-Function-Based Fuzzy Time Series Patterns for Evolving Stock Index Forecasting. *Applied Intelligence*, 41(2), 327-347.
- Cherkassky, V., Ma, Y. (2004). Practical Selection of SVM Parameters and Noise Estimation for SVM Regression, *Neural Networks* 17, 113–126.
- Choudhry, R., & Garg, K. (2008). A Hybrid Machine Learning System for Stock Market Forecasting. *International Journal of Computer and Information Engineering*, 2(3), 689-692.
- Crone, S., Nikolopoulos, K.: Results of The NN3 Neural Network Forecasting Competition. The 27th International Symposium on Forecasting, Program, pp. 129 (2007).
- Demirel, U., Çam H., & Ünlü R., (2021). Predicting Stock Prices Using Machine Learning Methods and Deep Learning Algorithms: The Sample of The Istanbul Stock Exchange. *Gazi University Journal of Science*, 34(1), 63-82.
- Deviren, B., Kocakaplan, Y., Keskin, M., Balçılar, M., Özdemir, Z. A., & Ersoy, E. (2014). Analysis of Bubbles and Crashes In The TRY/USD, TRY/EUR, TRY/JPY and

- TRY/CHF Exchange Rate Within The Scope of Econophysics. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 410, 414-420.
- Di Matteo, Tiziana. 2007. Multi-Scaling In Finance. *Quantitative Finance* 7: 21–36.
- Egeli, B., Ozturan, M., & Badur, B. (2003). Stock Market Prediction Using Artificial Neural Networks. *Decision Support Systems*, 22, 171-185.
- Enke, D., & Thawornwong, S. (2005). The Use of Data Mining and Neural Networks for Forecasting Stock Market Returns. *Expert Systems with Applications*, 29(4), 927-940.
- Fischer, T., & Krauss, C. (2018). Deep Learning with Long Short-Term Memory Networks for Financial Market Predictions. *European Journal of Operational Research*, 270(2), 654-669.
- Fu, J., Lum, K. S., Nguyen, M. N., & Shi, J. (2007, June). Stock Prediction Using Fcmac-Byy. In *International Symposium on Neural Networks* (pp. 346-351). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Gerlein, E. A., McGinnity, M., Belatreche, A., & Coleman, S. (2016). Evaluating Machine Learning Classification for Financial Trading: An Empirical Approach. *Expert Systems with Applications*, 54, 193-207.
- Gunn, S.R. (1998). Support Vector Machines for Classification and Regression. ISIS Technical Report (Available At: [Http://Users.Ecs.Soton.Ac.Uk/Srg/Publications/Pdf/SVM.Pdf](http://Users.Ecs.Soton.Ac.Uk/Srg/Publications/Pdf/SVM.Pdf)).
- Hamzaçebi, C., Akay, D., & Kutay, F. (2009). Comparison of Direct and Iterative Artificial Neural Network Forecast Approaches In Multi-Periodic Time Series Forecasting. *Expert Systems with Applications*, 36(2), 3839-3844.
- Hansen, J. V., McDonald, J. B., & Nelson, R. D. (1999). Time Series Prediction with Genetic-Algorithm Designed Neural Networks: An Empirical Comparison with Modern Statistical Models. *Computational Intelligence*, 15(3), 171-184.
- He K, Yu L, Lai KK. Crude Oil Price Analysis and Forecasting Using Wavelet Decomposed Ensemble Model. *Energy* 2012;46(1):564e74.
- Henrique, B. M., Sobreiro, V. A., & Kimura, H. (2018). Stock Price Prediction Using Support Vector Regression on Daily And up to The Minute Prices. *The Journal of Finance and Data Science*, 4(3), 183-201.
- Hsu, M. W., Lessmann, S., Sung, M. C., Ma, T., & Johnson, J. E. (2016). Bridging the Divide In Financial Market Forecasting: Machine Learners & Financial Economists. *Expert Systems With Applications*, 61, 215-234.

- Hu, M. Y., Zhang, G., Jiang, C. X., & Patuwo, B. E. (1999). A Cross- Validation Analysis of Neural Network out- of- Sample Performance In Exchange Rate Forecasting. *Decision Sciences*, 30(1), 197-216.
- Huang, W., Nakamori, Y., & Wang, S. Y. (2005). Forecasting Stock Market Movement Direction With Support Vector Machine. *Computers & Operations Research*, 32(10), 2513-2522.
- Karasu, S., Altan, A., Bekiros, S., & Ahmad, W. (2020). A New Forecasting Model With Wrapper-Based Feature Selection Approach Using Multi-Objective Optimization Technique For Chaotic Crude Oil Time Series. *Energy*, 212, 118750.
- Kazem, A., Sharifi, E., Hussain, F. K., Saberi, M., & Hussain, O. K. (2013). Support Vector Regression with Chaos-Based Firefly Algorithm for Stock Market Price Forecasting. *Applied Soft Computing*, 13(2), 947-958.
- Kim, K. J. (2003). Financial Time Series Forecasting Using Support Vector Machines. *Neurocomputing*, 55(1-2), 307-319.
- Kim, K. J., & Han, I. (2000). Genetic Algorithms Approach to Feature Discretization In Artificial Neural Networks for The Prediction of Stock Price Index. *Expert Systems with Applications*, 19(2), 125-132.
- Kumar, D., Meghwani, S. S., & Thakur, M. (2016). Proximal Support Vector Machine Based Hybrid Prediction Models for Trend Forecasting In Financial Markets. *Journal of Computational Science*, 17, 1-13.
- Kumar, M., & Thenmozhi, M. (2006). Forecasting Stock index movement: A comparison of support vector machines and random forest. SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY: Social Science Research Network, January 24, 2006.
- Kumar, R., Kumar, P., & Kumar, Y. (2021, January). Analysis of Financial Time Series Forecasting Using Deep Learning Model. In *2021 11th International Conference on Cloud Computing, Data Science & Engineering (Confluence)* (pp. 877-881), IEEE.
- Kuremoto, T., Kimura, S., Kobayashi, K., & Obayashi, M. (2014). Time Series Forecasting Using A Deep Belief Network with Restricted Boltzmann Machines. *Neurocomputing*, 137, 47-56.
- Liakos, K. G., Busato, P., Moshou, D., Pearson, S., & Bochtis, D. (2018). Machine learning in agriculture: A review. *Sensors*, 18(8), 2674.
- Lu, C. J., Lee, T. S., & Chiu, C. C. (2009). Financial Time Series Forecasting Using Independent Component Analysis and Support Vector Regression. *Decision Support Systems*, 47(2), 115-125.

- Moghaddam, A. H., Moghaddam, M. H., & Esfandyari, M. (2016). Stock Market Index Prediction Using Artificial Neural Network. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 21(41), 89-93.
- Nava, N., Di Matteo, T., & Aste, T. (2018). Financial Time Series Forecasting Using Empirical Mode Decomposition and Support Vector Regression. *Risks*, 6(1), 7.
- Nava, Noemi, Tiziana Di Matteo, And Tomaso Aste. 2016(a). Time-Dependent Scaling Patterns in High Frequency Financial Data. *The European Physical Journal Special Topics* 225: 1997–2016.
- Niu, T., Wang, J., Lu, H., Yang, W., & Du, P. (2020). Developing A Deep Learning Framework with Two-Stage Feature Selection for Multivariate Financial Time Series Forecasting. *Expert Systems with Applications*, 148, 113237.
- Nonejad N. Prediction Aggregate Stock Market Volatility Using Financial and Macroeconomic Predictors: Which Models Forecast Best, When and Why?. *J Empir Financ.* 2017;42:131- 154.
- Pai, P. F., & Lin, C. S. (2005). A Hybrid ARIMA and Support Vector Machines Model In Stock Price Forecasting. *Omega*, 33(6), 497-505.
- Patel, J., Shah, S., Thakkar, P., & Kotecha, K. (2015(a)). Predicting stock and stock price index movement using Trend Deterministic Data Preparation and machine learning techniques. *Expert Systems with Applications*, 42, 259–268.
- Patel, J., Shah, S., Thakkar, P., & Kotecha, K. (2015(b)). Predicting Stock Market Index Using Fusion of Machine Learning Techniques. *Expert Systems with Applications*, 42(4), 2162-2172.
- Rasel, R. I., Sultana, N., & Meesad, P. (2015). An Efficient Modelling Approach for Forecasting Financial Time Series Data Using Support Vector Regression and Windowing Operators. *International Journal of Computational Intelligence Studies*, 4(2), 134-150.
- Ser-Huang Poon, Forecasting Volatility In Financial Markets: A Review, *J. Econ. Lit.* 41 (2) (2003) 478–539.
- Sezer, O. B., Gudelek, M. U., & Ozbayoglu, A. M. (2020). Financial Time Series Forecasting with Deep Learning: A Systematic Literature Review: 2005–2019. *Applied Soft Computing*, 90, 106181.
- Shailaja, K., Seetharamulu, B., & Jabbar, M. A. (2018, March). Machine learning in healthcare: A review. In *2018 Second international conference on electronics, communication and aerospace technology (ICECA)* (pp. 910-914). IEEE.

- Smola, A.J., Scholkopf, B., 2004. A Tutorial on Support Vector Regression. *Stat. Comput.* 14, 199–222.
- Tay, F. E., & Cao, L. (2001). Application of Support Vector Machines In Financial Time Series Forecasting. *Omega*, 29(4), 309-317.
- Tosunoğlu, E., Yılmaz, R., Özeren, E., & Sağlam, Z. (2021). Eğitimde makine öğrenmesi: Araştırmalardaki güncel eğilimler üzerine inceleme. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 178-199.
- Tsai, C. F., & Wang, S. P. (2009, March). Stock Price Forecasting by Hybrid Machine Learning Techniques. In *Proceedings of The International Multiconference of Engineers and Computer Scientists* (Vol. 1, No. 755, P. 60).
- V.N. Vapnik, (2000). *The Nature Of Statistical Learning Theory*, Springer, New York.
- Vapnik, V., Cortes, C. (1995). Support Vector Networks. *Machine Learning*. 20 (3), 273–297.
- Vapnik, V.N. (1999). An Overview of Statistical Learning Theory, *IEEE Transactions on Neural Networks* 10 988–999.
- Vijh, M., Chandola, D., Tikkiwal, V. A., & Kumar, A. (2020). Stock Closing Price Prediction Using Machine Learning Techniques. *Procedia Computer Science*, 167, 599-606.
- Wang,L., Zhou, X., Zhu, X., Dong, Z., Guo, W. (2016). Estimation of Biomass In Wheat Using Random Forest Regression Algorithm and Remote Sensing Data, *The Crop Journal*, 4(3),212-219.
- Wei, J., Chu, X., Sun, X. Y., Xu, K., Deng, H. X., Chen, J., ... & Lei, M. (2019). Machine learning in materials science. *InfoMat*, 1(3), 338-358.
- Wuest, T., Weimer, D., Irgens, C., & Thoben, K. D. (2016). Machine learning in manufacturing: advantages, challenges, and applications. *Production & Manufacturing Research*, 4(1), 23-45.
- Yakut, Y., Yakut, E., & Yavuz, S. (2014). Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri Yöntemleriyle Borsa Endeksi Tahmini. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 139-157.
- Yan, D., Zhou, Q., Wang, J., & Zhang, N. (2017). Bayesian Regularisation Neural Network Based on Artificial Intelligence Optimisation. *International Journal of Production Research*, 55(8), 2266-2287.
- Yetis, Y., Kaplan, H., & Jamshidi, M. (2014, August). Stock Market Prediction by Using Artificial Neural Network. In *2014 World Automation Congress (WAC)* (pp. 718-722). IEEE.

- Yu HK (2005) Weighted Fuzzy Time-Series Models for TAIEX Forecasting. *Physica A* 34, 609–624.
- Yu L, Wang S, Lai KK. Forecasting Crude Oil Price with an EMD-Based Neural Network Ensemble Learning Paradigm. *Energy Econ* 2008;30(5):2623e35.
- Yu, L., Chen, H., Wang, S., & Lai, K. K. (2009). Evolving Least Squares Support Vector Machines For Stock Market Trend Mining. *IEEE Transactions On Evolutionary Computation*, 38, 802–815. Doi:10.1109/TEVC.2008.928176.
- Yu, S., Tian, L., Liu, Y., & Guo, Y. (2021, July). LSTM-XGBoost Application of The Model To The Prediction of Stock Price. In *International Conference on Artificial Intelligence and Security* (pp. 86-98). Springer, Cham.
- Zander, S., Nguyen, T., & Armitage, G. (2005, November). Automated traffic classification and application identification using machine learning. In *The IEEE Conference on Local Computer Networks 30th Anniversary (LCN'05) 1* (pp. 250-257). IEEE.
- Zhang, N., Lin, A., & Shang, P. (2017). Multidimensional K-Nearest Neighbor Model Based on EEMD for Financial Time Series Forecasting. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 477, 161-173.

Extended Abstract

Financial time series analysis has always been a topic of interest to researchers and investors. While investors performed analyses using various financial and technical indicators in order to maximize their profits, researchers studied time series to develop the best forecasting/prediction methods.

Among the most frequently studied topics in financial forecasting are prediction of index values and prediction of stock prices. However, stock markets are volatile and unstable due to issues such as political conditions, economic outlook and investor expectations/desires. Therefore, index forecasting is a difficult subject (Nava et al, 2016; Cao and Wang, 2018; Nava et al, 2018; Cao et al, 2019).

In the early financial time series forecasting studies, researchers generally used linear models. The leading of these models are AR, MA and ARIMA models, which are linear regression analysis and time series models. However, using linear models is not an appropriate approach to the volatile nature of the data. Therefore, econometric methods that take into account volatility such as ARCH and GARCH have become more popular. These models, which have been used for a long time, require some assumptions about the distribution and stationary of the data. Since these assumptions are difficult to provide because of large and complex data, the researchers have applied to Machine Learning (ML) methods, which have better nonlinear modelling capabilities and have superior performance than traditional statistical / econometric methods (Niu et al, 2020; Karasu et al, 2020).

While the use of Machine Learning methods in financial time series has started a new era, the most used methods are gathered around GA, Artificial Neural Network (ANN) and SVM, whose theoretical and applied infrastructure is established and well-known (Kim and Han,

(2000); Cao and Tay (2001); Tay and Cao (2001); Huang et al. (2005). In the first ML applications, these methods were used separately and were compared with traditional statistical methods. However, with the development of ML methods and the increase in their capabilities, new methods have begun to be used. These methods are Multi-Layer Perceptron (MLP) and Generalized Feed Forward Network-Based Architecture Egeli et al. (2003), Back Propagation Neural Network (BPNN) and Case Based Reasoning (CBR) Kim (2003), Random Walk (RW) Henrique et al (2018), Random Forest (RF) Vijn et al. (2020), Lasso, Elastic Net and Ridge Regression, Decision Trees (DT), Extra Tree and Ransac Asfaq et al (2021), MLP and Long-Short Term Memory(LSTM) Demirel et al. (2021), Polynomial Regression and Recurrent Neural Network (RNN) Arslankaya and Toprak (2021), eXtreme Gradient Boosting (XGBoost) Kumar et al (2021) from deep learning methods. Although ML methods are easy to use separately, researchers have turned to hybrid methods that combine the strengths of the methods. In hybrid methods, the prediction, which is first made using an ML method, is used as the input of another ML method. Usually, ML methods are used together in hybrid studies. (Abraham et al (2001), Enke and Thawornwong (2005), Fu et al (2007), Chaudhary and Garg (2008), Tsai and Wang (2009), Yakut et al (2014), Akita et al (2016), Moghaddam et al (2016), Chen et al (2017), Yan et al (2016), Zhang et al (2017), Yu et al (2021). Other researchers preferred to use ML methods and traditional statistical / econometric methods (Pai and Lin (2005), Lu et al (2009), Chen et al (2014), Hsu et al (2016), Kumar et al (2016).

Although there are studies on financial time series forecasting in the literature, it has been determined that there are very few studies on comparing the methods in predicting the real values of different indices and stocks. In this study, SVM method, which is frequently used in the literature and RF and XGBoost, which are among the rare ensemble machine learning methods although they are powerful in financial time series forecasting, are preferred as forecasting models. It has been shown by Patel et al (2015 (b)) that RF outperforms SVM. However, there is not enough evidence on this subject and there is no detailed research. The performance of ensemble learning algorithms has been most extensively studied by Balling et al (2015). On the other hand, aforementioned study focused on the future trends of the stocks. From this point of view, in this study, which focuses on the forecasting of stock market index values and real values of stocks, the forecast performance of SVR, RF and XGBoost methods is presented comparatively on 4 different data sets in order to contribute to the applications of ML methods in financial time series forecasting.

In order to compare the method performances, the composite index values and stocks of developed and developing countries were used. Selected research data belong to New York Stock Exchange (NYSE) which is the world's largest stock market and total value is greater than 26 trillion dollars, and Borsa Istanbul Stock Exchange (BIST), which belongs to the developing Turkish stock market. In addition to the stock market index values in the study, the stock prices of Aselsan (ASELS) and Ereğli Demir ve Çelik (EREGL), which are among the 10 most valuable companies traded in the BIST 100, are predicted. The purpose of using both index and stock prices together is to examine the behaviour of ML methods in less volatile (index) and more volatile (stock) data sets.

In the application section of the study, the selected index and stock prices were analysed using 5-year time series data from the Yahoo Finance (<http://finance.yahoo.com>) website between the dates 07-07-2017 and 06-07-2022. The first 80% of the obtained datasets were allocated as training and the remaining 20% as test datasets. Also, weekends and holidays on which no trades are made on the stock market are excluded. Considering that time series data are affected by previous values, lagged values up to 7 days ago were included in the analysis as input variables in the study. In ML methods, it is important to determine the appropriate parameters (hyper-parameter tuning) in order to increase the forecasting performance and obtain better forecasting models. In the study, suitable parameters for ML models were

determined by Grid Search method. Since time series data is related to past values, Forward Validation (Sliding Windows, Walk Forward Validation) method was used since there was no Cross Validation on the data set (Hu et al, 1999). By using this method, the next value is predicted and predictions are made for following values by joining the training data set, respectively. Thus, the relationship of the time series data to the previous values is preserved. The range required for optimal parameters was obtained from studies frequently used in the literature. By testing each parameter, the parameters with the lowest RMSE value were determined as the optimal parameters. While comparing the models for each data set, MAE, RMSE and MAPE values were used as performance measures.

According to the application results, considering the periods when the stock markets are more stable, it has been observed that all methods predict the real values more accurately, and they show deviations in the rapid ups and downs experienced in the stock markets.

According to the experimental results, RMSE values of SVR in NYSE, BIST, ASELS and EREGL datasets are 175.3148, 33.9484, 0.6749 and 0.5744, respectively. The RMSE values of RF on the same datasets are 180.0295, 40.2260, 0.8258 and 0.6792, respectively. The RMSE values of XGBoost are 191,5049, 39.4288, 0.9807 and 0.6637, respectively. As a result, it appears that the ML method showing the best results in all data and all performance measures is SVR. The performance of the following RF and XGBoost methods are very close to each other. However, RF gave slightly better results than XGBoost.

As a result, despite some assumptions of traditional methods, the fact that ML methods do not require any assumptions makes them favourable both in terms of application and interpretation. In financial time series estimation, ML methods have been shown to be useful and highly performing methods for both investors and researchers. In this study, the performances of RF and XGBoost methods, which are rarely seen in time series forecasting, are compared with the SVR method, which is frequently preferred and proven to be successful against many methods. In few numbers of studies where this comparison is made, there is no clarity about which method is better. In this respect, the study contributed to the literature. According to the findings of the study, SVR was found to be the best method among ML methods. While RF and XGBoost, which are ensemble ML methods, gave worse results than SVR, they presented a close prediction performance among themselves.

Vergi Planlaması Aracı Olarak Faaliyet Yeri Seçimi: İstanbul Finans Merkezi Örneği

Muharrem ÇAKIR*

İskender Emrah KARAKAŞ**

Geliş Tarihi (Received): 20.09.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 07.11.2022

Öz

İşletmeler ödedikleri vergileri azaltma gayreti içindedirler. Çünkü vergi işletmelerin fonlarında azalmaya neden olmaktadır. Vergi yüklerini azaltmak isteyen işletmeler vergi planlamasına başvurmaktadır. Vergi planlaması aracı olarak, transfer fiyatlandırmasını kullanmak, elektronik ticarete yönelmek, anlaşma alışverişleri yapmak, hibrit finansal araçları kullanmak, çift İrlanda sandviç Hollanda aracına başvurmak, vergi cennetlerine yönelmek gibi çeşitli araçlar işletmeler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Faaliyet yeri seçimi de bu araçlardan biridir. İşletmeler faaliyet yerlerini seçerken pek çok kritere dikkat etmektedir ve bu kriterlerin başında merkezin bulunacağı ülkede işletmeye sağlanacak vergi avantajları gelmektedir. Finans merkezleri işletmelerin faaliyet yeri seçimlerinde kararlarını etkileyen ve vergi planlaması yaparken dikkate aldıkları bir vergi planlaması aracıdır. 22.06.2002 tarihinde yürürlüğe giren 7412 sayılı Kanun ile İstanbul Finans Merkezi (İFM) kurulmuştur. İFM Türkiye'nin uluslararası alanda rekabet gücünü arttırmak, uluslararası finans piyasaları ile bütünleşmesini sağlamak ve İFM'nin uluslararası alanda önde gelen finans merkezlerinden biri olmasını sağlamak için kurulmuş olup işletmelere çok önemli vergisel avantajlar sağlamaktadır. İFM'nin sağladığı vergisel avantajlar işletmelerin vergi planlaması yaparken, faaliyet yeri seçiminde önemli bir kriter olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Planlaması, Faaliyet Yeri Seçimi, Finans Merkezleri, İstanbul Finans Merkezi

Choose Of Activity Location As A Tax Planning Tool: The Case Of Istanbul Financial Center

Abstract

Businesses are in an effort to reduce the taxes they pay. Because the tax causes a decrease in the funds of the businesses. Businesses that want to reduce their tax burden apply to tax planning. As a tax planning tool, various tools such as using transfer pricing, turning to electronic commerce, shopping deals, using hybrid financial tools, applying for a double Irish sandwich Dutch tool, and heading to tax havens are frequently used by businesses. Site selection is one of these tools. Businesses pay attention to many criteria when choosing their location of activity, and the first of these criteria is the tax advantages to be provided to the business in the country where the headquarters will be located. Financial centers are a tax planning tool that affects the decisions of businesses in choosing the activity location and they consider when planning their taxation. Istanbul Finance Center (IFM) was established with the law numbered 7412, which entered into force on 22.06.2002. IFM was established to increase Turkey's competitiveness in the international arena, ensure its integration with international financial markets, and make IFM one of the leading financial centers in the international arena, and provides very important tax advantages to businesses. The tax advantages provided by IFM are an important criterion in choosing the activity location while making tax planning for businesses.

Keywords: Tax Planning, Choose of Activity Location, Financial Center, Istanbul Financial Center

* Dr, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü muharrem.cakir@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0830-0430.

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, iskender.karakas@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6685-1965.

Giriş

Devletler vergi gelirlerini arttırma, mükellefler ise vergi yüklerini azaltma gayreti içerisindeyler. Bu gayretle mükellefler legal veya illegal yöntemlere başvurarak vergisel avantaj elde etmektedir. Vergi planlaması da mükelleflerin vergi yüklerini asgari düzeye indirmek amacıyla başvurdukları bir uygulamadır. Bu kapsamda mükellefler çeşitli vergi planlaması yöntemlerini kullanarak maliyet unsuru olarak gördükleri vergileri azaltmakta ya da terk etmektedir. Vergi planlaması yöntemleri örtülü sermaye, transfer fiyatlandırması, vergi cennetleri, elektronik ticaret, hibrit finansal araçlar, anlaşma alışverişleri, çift İrlanda sandviç Hollanda ve faaliyet yeri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Faaliyet yeri seçimi şirketlerin vergi planlaması aracı olarak kullandıkları yöntemlerden biridir. Çünkü faaliyet yeri seçimi sadece bugüne değil geleceğe de tesir ettiğinden işletmelerin kar ve maliyetleri üzerinde önemli etkilere sahiptir. Serbest bölgeler, teknoloji gelişme bölgeleri, nitelikli sanayi bölgeleri ve finans merkezleri alternatif faaliyet yerleri arasında yer almakta ve bu faaliyet yerleri işletmeler için çeşitli avantajlar sunmaktadır.

Çalışmada öncelikle vergi planlaması ve vergi planlaması araçları açıklanacaktır. Daha sonra finans merkezleri özelinde İstanbul Finans Merkezi sağladığı avantajlar açısından incelenecek ve İstanbul Finans Merkezinin, faaliyet yeri seçiminde vergi planlaması aracı olarak kullanılması açıklanacaktır.

1. Vergi Planlaması

Vergi planlaması, işletmelerin üzerinde oluşacak vergi yükünü en aza indirmek için vergi kanunlarında yer alan indirim, istisnai, muafiyet vb. uygulamaları kullanarak vergi yüklerini azaltma çabası olarak tanımlanabilir (Şişman, 2003: 33). Vergi planlaması, vergi kanunlarında yer alan indirim, istisna, muafiyet gibi araçlar ile çifte vergilemeyi önleme anlaşmalarının ve diğer araçların vergisel avantajlar sağlamasına yönelik yapılan sistemli bir çalışmadır (İbiş, 2004: 73). Buna göre vergiye karşı bir tepki biçimi ve vergiden kaçınmayı amaçlayan bir çaba olarak değerlendirilen vergi planlaması kanuni çerçeve de gerçekleştiği sürece geçerli olmaktadır (Saraçoğlu ve Özcan, 2021: 14).

Vergi iki taraflı bir işlemdir ve taraflarından biri işletmelerdir. İşletmeler kâr elde etmek amacı ile kurulmaktadır ve vergiler de bir maliyet unsuru olarak işletmeler üzerinde yük oluşturmaktadır (Yeniçeri, 2021:84-86). İşletmelerin üzerindeki vergi yükü fon akışını azaltan bir unsurdur ve işletmeler fon büyüklüklerini arttırmaya çalışacaklardır. Bu çaba neticesinde işletmeler daha az vergi ödemeyi gayreti içine gireceklerdir. Bir diğer ifadeyle daha az vergi

ödemek için işletmeler vergi kanunlarında yer alan uygulamaları vergi planlaması aracı olarak kullanabilmektedir (Şişman, 2003:34-35).

Vergi planlaması ile ilgili faaliyetlerin, vergi yükünün azaltılması için kullanılan diğer benzer tanımlamalardan ayırt edilmesi konunun anlaşılabilirliği açısından önemlidir (Nar, 2015:927). Benzer yöntemler vergi kaçırma, vergiden kaçınma (Eroğlu, 2014:13), vergi yumuşatması, muvazaa ve peçeleme (Çakır, 2021:18) olarak sıralanabilir. Vergiden kaçınma, vergiyi doğuran olaya neden olunmaması ile vergi yükünün dışında kalınmasıdır ve yasalara aykırı bir durum değildir. Vergi kaçırma ise vergi borcu doğmuş olmasına rağmen kanunlara aykırı hareket edilmesiyle hiç vergi ödenmemesi veya kısmen ödenmesidir (Akdoğan, 2019:173-175). Vergi yumuşatması ise vergiden kaçınma kavramına benzemekle birlikte vergi yumuşatması kapsamında mükelleflerin vergi yükünü azaltmak amacıyla yapmış olduğu faaliyetlerden devletler bilgi sahibi olmakta hatta bu faaliyetleri destekleyerek devam etmesine izin vermektedir (Prebble, 2011). Muvazaa, tarafların üçüncü kişileri aldatma amacıyla aralarında yaptıkları sözleşmenin gerçek olmadığı konusunda anlaşmalarıdır (Aydos, 2022:59). Peçeleme ise vergiyi doğuran olayın vergi dışı bırakılması için gerçek mahiyetinden farklı gösterilmesidir (Yılmaz, 2013:1762). Tanımlamalardan anlaşılacağı gibi, benzer uygulamaları yasal ve yasal olmayan yöntemler içermektedir.

Vergi planlaması kavramı makro ve mikro vergi planlaması olarak ayrılabilen ve makro vergi planlaması devletlerin yapmış olduğu vergi planlamasını, mikro vergi planlaması ise mükelleflerin yaptıkları vergi planlamasını ifade etmektedir. Yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak mikro vergi planlamasını kapsamaktadır. Mikro vergi planlaması mükellefin niteliğine göre (bireysel ve işletmelerde vergi planlaması) ve vergilendirme yetkisi sınırına göre (ulusal ve uluslararası vergi planlaması) ikiye ayrılabilen ve birlikte bireysel ve işletmelerde vergi planlaması ulusal veya uluslararası olabilmektedir (Kabakçı Karadeniz, 2020:9-11).

Vergi işletmeler için nakit çıkışını gerektirdiğinden nakit çıkışı ile işletmelerin likiditesi azalmakta ve işletmelerin hareket kabiliyeti zayıflamaktadır. Vergi planlaması araçlarını kullanan işletmelerin ellerinde tuttukları nakit fon tutarı daha yüksek seviyelerde olacağından mal/hizmet alım satımını daha rahat gerçekleştirebilecekleri için avantajlı konumda olacaklardır ve kriz durumlarında daha rahat mücadele edebileceklerdir (Şişman, 2003: 35-36).

Mükellefler çeşitli vergi planlaması yöntemleri kullanmaktadırlar. Bu yöntemler, örtülü sermaye, transfer fiyatlandırması, vergi cennetleri, hibrit finansal araçlar, anlaşma alışverişleri, çift İrlanda sandviç Hollanda ve faaliyet yeri seçimidir. Bu yöntemler çok uluslu şirketler tarafından yaygın olarak kullanılan yöntemler olmakla birlikte ulusal nitelikte amortisman ayırma, indirimli kurumlar vergisi, bölünme, birleşme, devir gibi vergi planlaması yöntemleri

de bulunmaktadır. Çalışmanın konusu gereği aşağıda sadece faaliyet yeri seçimi yöntemi detaylı olarak açıklanacaktır.

Vergi planlaması şirketler açısından avantajlar taşısa da bazı durumlar vergi planlamasının yapılmasını kısıtlayabilmektedir. Bu durumları vergi kanunların belirsizliği, vergi kanunlarının geriye yürümesi, mevzuatın çok sık değişmesi, planlama yapmanın maliyetinin yüksek olması gibi sıralamak mümkündür (Yusufoğlu, 2016: 155-156).

2. Faaliyet Yeri Seçimi

Antik dönemlerde vergi planlaması amacıyla tüccarlar yüksek vergiler nedeniyle düşük vergili yeni yer seçme yoluna gitmişler, Orta çağda da yüksek vergiler nedeniyle çok sayıda işletme Portekizli tüccarlar gibi Hollanda'ya göç etmişlerdir (Nar, 2015:926). Benzer uygulamalar günümüzde de devam etmektedir.

Hızlı bir şekilde gelişen ve büyüyen ekonomi sürecinde var olmanın getirdiği temel ilkelerden bir tanesi doğru yerde, doğru zamanda, doğru nitelikte yatırım ilkesidir (Korkut vd, 2010: 32). Bu ilke kapsamında şirketlerin faaliyet yeri seçimi önem arz etmektedir. Çünkü faaliyet yeri seçimi işletmelerin sadece bugününü değil geleceğini de ilgilendiren bir karardır. Faaliyet yeri, genel olarak işletmelerin ekonomik faaliyetlerini sürdürdüğü coğrafi yer anlamına gelirken (Demirdöğen ve Bilgili, 2004: 305) faaliyet yeri seçim kararı işletmeler açısından çok önemli bir karar olduğundan çeşitli aşamalardan geçmekte ve faaliyet yeri belirlenirken birçok faktör dikkate alınmaktadır (Yıldız ve Şahin, 2014: 2). Bu faktörler; ekonomik, doğal, sosyal-psikolojik-fizyolojik ve politik faktörler olmak üzere dört ana başlıkta toplanmakla birlikte bu temel faktörler 600'den fazla alt faktörü içermektedir (Yıldız ve Şahin, 2014: 2).

Faaliyet yeri seçimi, işletmeler açısından uzun dönemli bir karar olduğundan seçilecek faaliyet yeri işletmenin uzun dönemli amaç ve hedeflerine hizmet ederek en düşük maliyet ve en yüksek karı sağlayabilecek ve rekabet açısından işletmeye avantaj sağlayabilecek yer olmalıdır (Yıldız ve Şahin, 2014: 2). Bu nedenle işletmeler istihdam, döviz kazandırma, servet oluşturma ve hayat standardını yükseltme gibi makroekonomik hedefleri gerçekleştirebilmek adına uluslararası düzeydeki faktörler ve küreselleşmeyi dikkate alan doğru bir faaliyet yeri seçiminde bulunmalıdır (Ünsar, 2007: 700).

İşletmeler faaliyet yeri seçerken faaliyette bulunacağı ülkenin sosyal ve siyasal yapısı, vergi sistemi, sermaye ve para piyasası, ülkede uygulanan maliye ve para politikaları, politik risk ve finansal risk gibi faktörleri dikkate alarak karar vermelidir (Ünsar, 2007: 700). Ayrıca faaliyet yeri, özellikle endüstri işletmeleri açısından işletmelerin tedarik, üretim, depolama ve dağıtım gibi temel fonksiyonlarını ve bunlara bağlı olarak ekonomik faaliyetlerini

sürdürebileceği en uygun yer olacağından işletmeler faaliyet yeri seçerken teşvik, muafiyet, istisna ve diğer vergi kolaylıklarını değerlendirmektedir (Çakır, 2021: 75).

İşletmelere tanınan her bir ayrıcalığın işletmelerin kar ve zararları üzerinde doğrudan bir etkisi olduğundan, faaliyet yeri seçiminde karar vermeden önce vergilerin kapsamlı bir analizi önem arz etmektedir (Gerber ve Jackson, 2010). Vergi analizi tamamlanana kadar, bir işletmenin belirli bir yetki alanında faaliyet göstermesinin gerçek maliyetini, yetki alanları arasındaki maliyet farkını ve ekonomik kalkınma teşvik programlarının temsil ettiği faydaları anlaması imkansızdır (Gerber ve Jackson, 2010). Vergi analizlerinin tamamlanmasından sonra işletmeler vergi planlaması yaparak kendileri için en uygun faaliyet yerini seçmektedir. Vergi planlaması açısından işletmelerin alternatif faaliyet yerleri arasında serbest bölgeler, teknoloji geliştirme bölgeleri ve nitelikli sanayi bölgeleri yer almaktadır. Ayrıca faaliyet gösterilen ülkede uygulanan bölgesel teşvikler de işletmelerin faaliyet yeri seçiminde önem arz etmektedir. Son zamanlarda finansal hareketliliğin artması ile birlikte özellikle finans alanında faaliyet gösteren işletmelerin faaliyet yeri seçiminde finans merkezleri de dikkat çekmektedir. Türkiye’de de 2022 yılı Haziran ayında kabul edilen 7412 sayılı Kanuna ile kurulacak olan İstanbul Finans Merkezi (İFM)’de sağlayacağı vergisel ayrıcalıklar nedeniyle finans faaliyetleri yürüten işletmeler açısından önemli bir tercih olabilecektir.

2.1. Faaliyet Yeri Seçimi: Finans Merkezleri

Bugün bildiğimiz en eski finans merkezleri olan kuzey İtalya şehir devletleri, Amsterdam ve Londra gibi finans merkezleri sermaye, sigorta ve paranın ülkeler arasında ticaretin gelişimine yanıt olarak ortaya çıkmış; ulus devletlerin gelişmesiyle birlikte Paris veya Madrid gibi finans merkezleri buldukları ülkenin ekonomik ihtiyaçlarını desteklerken; Britanya İmparatorluğu’nun yayılmasıyla, Londra 19. ve 20. yüzyılların önde gelen uluslararası finans merkezi haline gelmiştir (World Alliance of International Finance Centers and DIFC, 2022: 33). ABD ekonomisinin büyümesi ise New York’un büyük bir finans merkezi olarak gelişmesine katkıda bulunmuş ve 20. yüzyılda ve 21. yüzyılın başlarında Londra ve New York, Küresel Finans Merkezi olarak tanımlanan finans merkezleri arasında önde gelenlerden olmuştur (World Alliance of International Finance Centers and DIFC, 2022: 33). 1970’li yıllarda ulusal ekonomilerde, rekabet gücünü artırmak için uluslararası finans merkezine sahip olunması gerektiği düşüncesinin hakim olmasıyla birlikte gelişen Japon ekonomisiyle büyüyen Tokyo uluslararası finans merkezi olma yolunda hızla ilerlemiştir (World Alliance of International Finance Centers and DIFC, 2022: 33). 1980 ve 1990’lı yıllarda bilgiye dayalı ekonomilerin önemi artmış, elektronik ağların genişlemesiyle birlikte ekonomik ve finansal faaliyetler bütünleşmişle birlikte finans merkezlerinin sayısı artmıştır (Ulaş, 2008: 78).

1990'dan bu yana Zürih, Cenevre, Singapur veya Lüksemburg gibi küçük ulus devletlerdeki daha küçük merkezler, yerel sermaye ihtiyaçlarını karşılamak için genellikle başarılı olurken Brezilya veya Endonezya gibi büyük ulus devletler, bir miktar uluslararası finans sağlayan yeni gelişen finans merkezlerine sahip olmuştur. Küresel finans merkezlerinin sayısı 2021 yılında 116'ya yükselmiştir (World Alliance of International Finance Centers and DIFC, 2022: 33). 2022 yılının Mart ayında Z/Yen ve Çin Geliştirme Enstitüsü tarafından yayınlanan Küresel Finans Merkezleri Endeksi 31'e göre 119 tane finans merkezi bulunurken ilk sırada New York, ikinci sırada Londra; son sırada ise Wuhan yer almaktadır (Z/Yen ve China Development Institue, 2022: 4-5).

Finans merkezleri, çok çeşitli finansal işlemlerin yapıldığı ve finansal kurumların bir araya geldiği merkezler olarak tanımlanmaktadır (Özkan, 2015: 11). Bu merkezler stratejik bir konuma sahip olup finans kurumlarının, borsaların, kamu/özel bankaların, ticaret ve sigorta şirketlerinin bulunduğu bir şehri veya merkezi ifade etmekte, birinci sınıf altyapı, iletişim ve ticari sistemlerle donatılmakta ve istikrarlı bir siyasi sistem tarafından desteklenen şeffaf ve sağlam bir yasal ve düzenleyici rejime tabi olmaktadır (Bajpai, 2021). Bu tür merkezler, sundukları yüksek yaşam standartları ve muazzam büyüme fırsatları nedeniyle özellikle profesyoneller için uygun yerlerdir (Bajpai, 2021).

Başta uluslararası alanda faaliyet gösterenler olmak üzere finans merkezleri, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve finansal piyasaların gelişimi amacıyla yatırımcılara ve kurumlara tasarruflarını yönetme ve finansmana erişim imkanını verimli bir şekilde sağlayacak hizmet altyapılarına sahiptir. Ayrıca bu merkezler, fiziki ve teknolojik altyapı ve üstyapı gibi imkanları, güncel ihtiyaçlara cevap veren mevzuat, rekabetçi vergi oranları, yetişmiş insan kaynağı gibi iş yapma kolaylığı sağlayan unsurlar ile kuluçka merkezi, laboratuvar, akademi gibi girişim ve araştırma bileşenlerini yatırımcılara sunmaktadır (İstanbul Finans Merkezi Kanun Tasarısı ve Gerekçesi).

Bir finans merkezinin başarılı olabilmesi için aşağıdaki özellikleri bünyesinde barındırması gerekmektedir (Tetik, 2022: 79-80):

1. Bağımsız Uluslararası Tahkim Merkezi'ne sahip olmak,
2. Küresel ekonomideki değişime uygun farklı stratejik politikaları takip etmek,
3. Hukuki güvenlik ilkesini esas almak,
4. Finansal ürün yelpazesine ve hizmet çeşitliliğine sahip olmak,
5. Vergisel teşviklere sahip olmak,
6. Hantal bir bürokrasiye sahip olmamak,
7. Yapısal reformları ülke genelinde her alana yaymak,

8. Günün şartlarına göre revize edilmiş bir eğitim sistemine sahip olmak,
9. Bilişim teknolojilerini eğitimin her aşamasında etkin olarak kullanmak,
10. Başta finansal teknolojiler olmak üzere tüm alanlarda modern ve güçlü teknolojik alt yapıya sahip olmak.

Finans merkezleri konumlarına, tarihsel serüvenlerine, buldukları ülkelere ekonomik büyüklüklerine veya politika yapıcılarının stratejik misyonlarına bağlı olarak çeşitli türlere ayrılmakta olup günümüzde finans merkezleri uluslararası (küresel), bölgesel, ulusal, uzmanlaşmış, off-shore finans merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk: 2020: 7). Londra, New York, Tokyo uluslararası finans merkezlerine örnek olarak gösterilebilirken, Hong Kong ve Singapur bölgesel finans merkezlerine, Amsterdam ve Milano ulusal finans merkezlerine, vergi cennetleri off-shore finans merkezlerine, Cenevre ve Hamilton da uzmanlaşmış finans merkezlerine örnek olarak verilebilir (Öztürk, 2020: 7-10).

Finansal merkezler buldukları ülkelerin markalaşmasına ve küresel dönüşümlerine, finansal hizmet sektörünün gelişmesine ve finansal piyasaların derinleşmesine önemli katkılarda bulunmaktadır (Akyol ve Baltacı, 2015: 358). Ayrıca finansal hizmet ihracatı, ülkelerin cari açığının azaltılması ve finansal açıklığın artırılması açısından önem arz etmektedir. Türkiye'nin toplam hizmet ihracatı içerisinde finansal hizmet ihracatının payı son 10 yılda ortalama %3 seviyesinde gerçekleşirken bu oran dünyada ortalama %14 iken gelişmiş ülkelerde %25, Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) üye ülkelerinde ise %15'tir (İstanbul Finans Merkezi Kanun Tasarısı ve Gerekçesi).

2.2. İstanbul Finans Merkezi

Ekonomik büyüme ve kalkınma bileşenlerinin çeşitlendiği ve atfedilen önemlerin sürekli değiştiği günümüzde finans sektörü üzerinde durulması gereken sektörlerden biri haline gelmiştir. Bu kapsamda son yıllarda bilgi ve teknolojik gelişmelere paralel olarak özellikle finansal hizmet ihracı ülkelerin temel hedefleri arasında yerini almıştır. Türkiye de finansal hizmet sektöründeki payını artırmak için gerekli adımları atmış ve İFM'nin hayata geçirilmesi için çalışmalarını hızlandırmıştır.

İstanbul erişilebilirlik, kültürel benzerlik, genç nüfus çoğunluğu, eğitim düzeyi, finansal anlamda sağlanan ciddi insan birikimi, pazar büyüklüğü ve bankacılık sektöründe küresel standartlarda en iyi teknolojik alt yapının bulunması gibi sahip olduğu avantajlar ve bünyesinde yer alan şirketler sayesinde bir finans merkezi olarak kabul edilebilmektedir (Akyol ve Baltacı, 2015: 362-363). Şöyle ki Z/Yen tarafından 2007 yılı mart ayından itibaren yılda iki defa yayınlanan Küresel Finans Merkezi Endeksi raporlarına göre İstanbul ilk defa 2009 yılının Eylül ayında Küresel Finans Merkezi Endeksi'nde kendine yer bulmuş ancak 75 ülke arasında

72. sırada yer almıştır (Z/Yen, 2009: 19). Daha sonra yayınlanan raporlarda ise İstanbul'un sıralamasının sürekli yer değiştirdiği görülmektedir.

Tablo 1: İstanbul'un Finans Merkezleri Arasındaki Yeri

Rapor	Sıralama	Rapor	Sıralama	Rapor	Sıralama
GFCI 31 (119)	64 (119)	GFCI 22	78 (92)	GFCI 13	57 (79)
GFCI 30 (116)	61 (116)	GFCI 21	66 (88)	GFCI 12	56 (77)
GFCI 29 (114)	74 (114)	GFCI 20	57 (87)	GFCI 11	61 (77)
GFCI 28 (111)	64 (111)	GFCI 19	45 (86)	GFCI 10	62 (75)
GFCI 27 (108)	79 (108)	GFCI 18	47 (84)	GFCI 9	71 (75)
GFCI 26 (104)	53 (104)	GFCI 17	44 (82)	GFCI 8	70 (75)
GFCI 25 (102)	59 (102)	GFCI 16	42 (83)	GFCI 7	74 (75)
GFCI 24 (100)	68 (100)	GFCI 15	47 (83)	GFCI 6	72 (75)
GFCI 23	76 (96)	GFCI 14	44 (80)		

Kaynak: Raporlardaki veriler dikkate alınarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Her raporda finans merkezi sayıları farklılık göstermekle birlikte son rapora göre İstanbul mevcut haliyle 119 ülke arasında 64. sırada yer alırken İFM'nin kurulmasıyla birlikte daha yukarı sıralarda kendine yer bulabilmesi ve rekabetçi hale gelmesi daha muhtemeldir. Bir finans merkezinin değiştirilemeyecek tek özelliği olan coğrafi konum açısından dikkate alındığında İstanbul, önemli pazar ve piyasalara yakın olması nedeniyle bir finans merkezi olma konusunda önemli bir avantaja sahiptir (Yıldırım ve Dertli, 2020: 4). Ayrıca İFM yerli ve yabancı, finansal ve finansal olmayan kuruluşlara küresel standartlarda bir ekosisteme ve tüm dünya pazarlarına kolay erişim sunan ve Türkiye'nin en stratejik projelerinden biri olarak ifade edilmektedir (<https://www.ifm.gov.tr/>). Finans alanında uluslararası piyasalarla entegrasyon ve etkin bir ekosistem sunma amacı taşıyan İFM, kısa vadede bölgesel, orta vadede ise küresel bir merkez olmayı hedeflemektedir (<https://www.ifm.gov.tr/b/2/hakkimizda>). Bu nedenle IFM kamu ve özel sektör bankalarını, portföy yönetim şirketlerini, aracı kurumları, sigorta şirketlerini, profesyonel hizmet şirketleri ile farklı kategorilerden ulusal ve uluslararası finansal kuruluşları bir araya getirmektedir (<https://www.ifm.gov.tr/b/2/hakkimizda>).

İFM'ye yönelik ilk çalışmalar 2009 yılında başlamıştır. Bölgesel ve küresel sermayenin yönlendirilmesinde İstanbul'un öncü rol oynayabilmesi ve rekabetçi bir üstünlüğe sahip olabilmesi açısından önem arz eden İFM projesi, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda Uluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı içerisinde yer almış ve bu eylem planı 2 Ekim 2009 tarih ve 27364 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Tetik, 2022: 77). Daha sonra ise 2010/11 sayılı İstanbul Uluslararası Finans Merkezinin İdari Yapılanması konulu Başbakanlık Genelgesi ile birlikte, strateji ve eylem planının üç yılın sonunda revize edilerek güncellenmesine karar verilerek İFM Öncelikli Dönüşüm Programı Eylem Planı hazırlanmıştır (Tetik, 2022: 78). 2018 yılında hükümet sisteminin değişmesiyle birlikte Cumhurbaşkanlığı

Finans Ofisi kurularak İFM projesini yürütme ve gelişmeleri takip etmek yetkisi bu ofise verilmiştir. İlerleyen süreçte Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, doksan özel sektör ve doksan kamu kuruluşu katılımcısının yer aldığı İFM Eylem Planı Çalıştayı düzenleyerek paydaşlarla fikir alışverişinde bulunmuş ve 39 ana eylemden oluşan İFM Eylem Planı Taslağı'nı hazırlamıştır (Tetik, 2022: 78-79). Son olarak ise 2022 yılı Haziran ayında İFM'nin kuruluşunu içeren kanun teklifi TBMM'de görüşülerek kabul edilmiş ve 7412 sayılı İstanbul Finans Merkezi Kanunu 28 Haziran 2022 tarihinde 31880 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Buna göre kanunun amacı “Türkiye Cumhuriyeti'nin finansal rekabet gücünü uluslararası alanda artırmak, finansal piyasalar ile ürün ve hizmetlerin gelişmesine ve derinleşmesine katkıda bulunmak, uluslararası finans ve sermaye piyasalarına entegrasyonu güçlendirmek ve bu sayede İstanbul Finans Merkezinin önde gelen küresel finans merkezlerinden biri olmasını sağlamaktır” olarak belirtilmiştir.

İFM'de ofis alanında faaliyet göstermek üzere katılımcılara Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi tarafından katılımcı belgesi verilmekte olup katılımcı belgesi verilmesine, katılımcı belgesi muafiyet koşullarına, katılımcı belgesinin askıya alınması ve iptaline ilişkin hususlar dâhil katılımcı belgesine dair usul ve esaslar uygulama yönetmeliğinde düzenleneceği belirtilmiştir.

Katılımcı belgesi olarak finansal faaliyet gösteren kuruluşların yurt dışında yerleşik kişilere sundukları finansal hizmetlerin finansal hizmet ihracı olarak değerlendirilebilmesi için hizmetten nihai olarak yurt dışında faydalanılması gerekmektedir. Ancak finansal kuruluşların kendi nam ve hesabına gerçekleştirdikleri türev işlemleri, portföylerine varlık alma veya portföylerinden varlık satma işlemleri ile yurt içinde yerleşik kişilerin tasarruflarını yurt dışına çıkaran faaliyetleri, hizmetleri ve işlemleri finansal hizmet ihracatı olarak değerlendirilmemektedir.

İFM'de faaliyet gösterecek şirketlere bazı kolaylıklar sağlanmaktadır. Katılımcıların tutmak zorunda oldukları defterler ile düzenleyecekleri belgelerin yabancı para birimiyle tutulabilmesi ve düzenlenebilmesine ilişkin olarak düzenleme yapmaya Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Hazine ve Maliye Bakanlığı söz konusu yetkiyi 213 sayılı Vergi Usul Kanunu ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu hükümlerine bağlı kalmaksızın kullanabilecektir. Ayrıca katılımcıların kendi aralarında ve İFM'de yürüttükleri faaliyetler kapsamında düzenlenen her nevi muamele, mukavele ve muhaberede Türkçe kullanma zorunluluğu bulunmamaktadır. Katılımcıların kendi aralarında İFM'de yürüttükleri faaliyetler kapsamında, katılımcıların faaliyetlerinin tabi olduğu mevzuata aykırı olmaması kaydıyla, özel hukuka tabi olarak yaptıkları her nevi işlem ve sözleşmelerde serbestçe hukuk seçimi

yapılabilecektir. En az üç ülkede aktif olarak faaliyet gösteren katılımcılar, bölgesel hazine ve finansal yönetim merkezleri hakkında da bu kolaylıklardan yararlanabilecektir. İFM’de faaliyet gösterecek katılımcılar ile en az üç ülkede aktif olarak faaliyet gösteren katılımcıların bölgesel hazine ve finansal yönetim merkezleri çalışma izni ile yabancı uyruklu personel istihdam edebilecek olup bu kapsamda yapılacak çalışma izni başvuruları 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu’nun 16. maddesi kapsamında istisna olarak değerlendirilecektir.

3. Vergi Planlaması Aracı Olarak Faaliyet Yeri Seçimi: İstanbul Finans Merkezi Örneği

İşletmeler faaliyet yeri seçimlerinde çok sayıda etmeni göz önünde bulundurmaktadır. Bu kapsamda dikkate alınan ekonomik faktörler genel olarak işletmenin kontrol alanı içine giren ve işletme yönetimince alınacak kararlarla etkilenebilen faktörler olup bu faktörler işletmelerin maliyet ve kârlılıkları üzerinde etkilere sahiptir (Demirdöğen ve Bilgili, 2004: 307). Vergiler de işletmeler açısından bir maliyet unsuru olduğundan dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Faaliyet yeri seçimi açısından vergiler her ne kadar ilk sırada yer almasa da işletmelerin karar vermelerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle işletmeler vergi yüklerini asgari düzeye indirebilecekleri serbest bölgeler, teknoloji geliştirme bölgeleri, nitelikli sanayi bölgeleri gibi vergisel ayrıcalıkların tanındığı yerlerde faaliyetlerini gerçekleştirebilmektedir. Özellikle finansal faaliyetlerin önem kazandığı günümüzde bu alanda faaliyette bulunan şirketler çok sayıda vergisel avantajın sağlandığı finans merkezlerine taşınmaktadır. Finansal faaliyette bulunan işletmeler açısından İFM’de bünyesinde birçok vergi avantajını barındırmaktadır.

3.1. Kurumlar Vergisinde İndirim

İFM’de faaliyet gösteren şirketlerin finansal hizmet ihracatı kapsamında elde ettikleri kazançların %75’i kurumlar vergisi matrahının tespitinde kurum kazancından indirilebilecektir. Söz konusu indirim sadece finansal hizmet ihracatı kapsamındaki faaliyetlere tanınmaktadır. Ancak İFM’nin faaliyete geçtiği ilk dönemde, taşınmaları teşvik etmek ve İFM’yi küresel ölçekte rekabetçi kılmak amacıyla finansal hizmet ihracatı niteliğindeki faaliyetlerden 2022 - 2031 yılları arasında elde edilen kazançlar için kurumlar vergisi indirim oranı %100 olarak uygulanacaktır. Diğer bir ifadeyle vergi indirim oranının 2022 – 2031 yılları arasında %100 olarak uygulanabilmesi için şirketlerin İFM’nin faaliyete geçtiği ilk dönemde taşınmış olmaları gerekmektedir. Oysaki kanunun amacına uygun olarak İFM’yi küresel bir finans merkezi haline getirmek ve işletmeler açısından cazibesini sürdürmek amacıyla işletmelerin taşınma giderlerinin karşılanmasına yönelik olarak yapılan bu düzenlemenin esnetilmesi daha olumlu sonuçlar verebilir. Örneğin, sadece İFM’nin faaliyete geçtiği ilk dönemde değil de, her zaman geçerli olmak üzere taşınma giderlerini karşılamaya yönelik olarak işletmelerin İFM’ye

taşıdığı tarihten itibaren 3 veya 5 yıl süreyle vergi indirim oranının %100 olarak uygulanması düşünülebilir.

3.2. Banka ve Sigorta Muamelesi Vergisi, Damga Vergisi ve Harçlara Yönelik İstisna

İFM'de faaliyet gösterecek işletmelere tanınan bir diğer vergisel kolaylık ise banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV) ile ilgilidir. BSMV, finansal kurumlar açısından işlem maliyet unsuru olduğundan aracılık maliyetlerini artıran bir kalem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle sadece finansal hizmet ihracatı kapsamındaki faaliyetler ile bu faaliyetler nedeniyle lehe alınan paralar BSMV'den istisna tutulmaktadır. Kanunun gerekçesinde söz konusu istisnanın amacı İFM'deki finansal kuruluşların finansal hizmet ihracatı niteliğindeki faaliyetlerine dair işlem maliyetlerini azaltmak ve dünyadaki diğer finans merkezlerinde faaliyet gösteren finansal kurumlar ile rekabet edebilmelerini sağlamak olarak açıklanmaktadır. Ayrıca katılımcıların finansal faaliyet ihracatı kapsamındaki faaliyetlerinin ve bu kapsamda düzenlenen kâğıtların damga vergisi ve bu kâğıtların kullanıldığı işlemlere özgü harçlardan istisna tutulması sağlanmaktadır. Böylelikle finansal hizmet ihracatına dair işlemlerde maliyet olarak dikkate alınabilecek hususların azaltılması ve finansal hizmet ihracatının teşvik edilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin finansal hizmet ihracatına katkıda bulunmak suretiyle gayri safi milli hasıladaki finansal hizmet oranının arttırılması amaçlanmaktadır.

Ayrıca İFM'de yer alan taşınmazların kiralanması işlemleri her türlü harçtan ve bu işlemler için düzenlenen kâğıtlar damga vergisinden istisna tutulacaktır. Hazine ve bölgesel yönetim ofisleri vasıtasıyla belirli operasyonel fonksiyonları bazı birimlerini odak haline getirerek sağlayan uluslararası şirketlerden, en az üç ülkede faaliyet gösteren katılımcıların bölgesel hazine ve finansal yönetim merkezlerinin faaliyetleri de 7412 sayılı Kanunu'nun 6. maddesine göre söz konusu istisna ve muafiyetlerden yararlanabilecektir. Bir diğer ifadeyle taşınmazların kiralanması işlemleri nedeniyle ortaya çıkabilecek her türlü harç ve damga vergisi istisnasından yalnızca katılımcılar ile en az üç ülkede aktif olarak faaliyet gösteren katılımcıların bölgesel hazine ve finansal yönetim merkezleri faydalanabilecektir.

Aynı kanunun geçici 1. maddesine göre İFM'de faaliyet gösterecek olan finansal kuruluş niteliğindeki katılımcıların özellikle kuruluş ve izinler yönünden finansal faaliyet harçlarından bu Kanunun yürürlük tarihinden itibaren 5 yıl süre ile muafiyetleri düzenlenmektedir.

3.3. Gelir Vergisi İstisnası

İFM'nin yurt dışından gelecek, alanında katma değer yaratması beklenen nitelikli insan kaynağı için de çekim merkezi olması amacıyla katılımcı belgesi almış finansal kuruluşların İFM'de istihdam edeceği personelin ücretlerinin belirli bir kısmı gelir vergisinden istisnadır.

Söz konusu istisna, katılımcı belgesi almış finansal kuruluşların İFM’de istihdam ettikleri personele ödenen aylık ücretin gerçek safi değerinin; yurt dışında en az beş yıllık mesleki tecrübeye sahip kişilerde %60, yurt dışında en az on yıllık mesleki tecrübeye sahip kişilerde ise %80 oranında uygulanacaktır. Ayrıca İFM’de çalışmaya başlamadan önceki son üç yılda Türkiye’de çalışmamış olan personelin ücret gelirlerine de istisna uygulanacaktır. Kanuna göre İFM’de faaliyet gösterecek işletmeler istihdam edecekleri personelleri yurt dışından getirerek çalışanlarının vergi yükünü azaltabilecektir. Söz konusu hüküm sayesinde işletmelerin net ücret üzerinden anlaşarak istihdam ettikleri her bir ücretli için katlandıkları maliyet azalabilecektir.

Aşağıdaki tabloda, gelir vergisi istisnasının var olduğu ve olmadığı durumlara göre işçinin elde etmiş olduğu ücret gösterilmiştir.

İstisna	Brüt ücret	İstisna Oranı	Vergi Oranı	Vergi	Net ücreti
Yok	10.000 TL	%0	15	1.500 TL	8.500 TL
Var	10.000 TL	%60	15	600 TL	9.400 TL
Var	9.100 TL	%60	15	546 TL	8.554 TL

*Sosyal güvenlik ödemeleri ihmal edilmiştir.

Yukarıdaki tabloda iki farklı durum karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi personel lehine iken ikincisi ise işletme lehinedir. Birinci durumda, istisna uygulamasının var olduğu ve olmadığı durumlarda brüt 10.000 TL ücret ile çalışmayı kabul eden personel ele alınmaktadır. Bu durumda personelin eline geçecek net ücret gelir vergisi istisnası olması durumunda daha fazla olacaktır. İkinci durumda ise işverenlerin ücretliler ile net ücret üzerinden anlaşması durumunda ortaya çıkacak kazancı gösterilmektedir. Gelir vergisi istisnasının olduğu bir durumda işverenler personelin eline geçecek net ücreti 8.500 TL ve üzeri olacak şekilde ayarlayarak maliyetlerini azaltabilecektir. Şöyle ki personelin brüt ücretinin 9.100 TL olarak belirlenmesi ve istisna oranının %60 olarak uygulanması durumunda personel için ödenecek gelir vergisi 546 TL olacak ve personelin net ücreti 8.554 TL olacaktır. Böylelikle işletmenin istihdam ettiği personel için katlandığı maliyet azalabileceği gibi istisnanın olmadığı durumda razı olduğu maliyet ile daha nitelikli bir işgücüne sahip olabilecektir. Ayrıca, İFM ve Ankara’da aynı finansal faaliyette bulunan A ve B şirketlerinin istihdam ettiği personellerinin ücretlerinin aynı olduğu varsayıldığında İFM’de uygulanan vergi istisnası nedeniyle A şirketinin katlanmış olduğu maliyet B şirketine göre daha düşük olacaktır.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta gelir vergisi istisnası yurt dışından nitelikli işgücünü teşvik etmek amacıyla kullanılmaktadır. Ancak yurt içinde de yurt dışında hiç çalışmamış olmakla birlikte nitelik sahibi işgücü bulunmaktadır. İstisna uygulamasının amacının nitelikli işgücünü teşvik etmek olduğu dikkate alındığında uygulamanın kapsamının

yurt içinde var olan nitelikli işgücünü de kapsayacak şekilde değiştirilmesi daha doğru olacaktır. Örneğin, “yurt içinde finansal hizmet alanında faaliyet gösteren bir işletmede en az 5 yıl çalışmış olan ve doktora öğretimini tamamlamış bulunan personelin ücretlerinde ise %60 oranında istisna uygulanacaktır” gibi bir hüküm eklenerek hem yurt içi hem de yurt dışından gelecek nitelikli işgücünün teşvik edilmesi sağlanabilir.

Sonuç

Finansal faaliyetlerin artarak devam ettiği günümüzde, finansal hizmet ihracatının ülkelerin cari açıklarının azaltılması başta olmak üzere çeşitli katkıları bulunmaktadır. Bu nedenle artan ticaret hacminde ülkeler, içlerinde finansal yatırımlarında yer aldığı yabancı yatırımları çekmek adına bazı düzenlemeler yapmakta ve bu şirketlere birtakım ayrıcalıklar tanımaktadır.

Gerek Orta Doğu ülkeleri ile ilişkisi gerekse Avrupa Birliği ülkeleriyle ticaret ortaklığı Türkiye’yi önemli bir noktaya taşımakta ve bölgesel bir finans merkezi olması konusunda avantaj sağlamaktadır. Bu doğrultuda Türkiye yabancı yatırımları çekerek finansal hizmet ihracatını artırmak amacıyla İFM’yi kurmak için gerekli adımları atılmış ve işletmelerin faaliyet yeri olarak İFM’yi seçmesi için bazı teşvikler tanınmıştır.

İşletmeler açısından önemli bir konu olan faaliyet yeri seçimi çeşitli faktörlerden etkilenmekte olup işletmeler bu kararı verirken en düşük maliyet ile en yüksek karı elde edebileceği değerlendirmeleri yapmaktadır. İşletmeler açısından önemli bir maliyet unsuru olan vergiler özellikle finansal faaliyette bulunan işletmeler açısından önem arz etmektedir. Çünkü finansal faaliyette bulunan şirketlerin işletme yeri seçerken göz önünde bulundurdıkları faktörler endüstri işletmelerine göre farklılık arz etmektedir. Şöyle ki endüstri işletmelerinde faaliyet yeri seçiminde ham maddeye yakınlık önemli bir etmen iken bu durum finansal faaliyette bulunan bir işletme için çok etkili değildir. Bu nedenle vergiler veya sağlanan indirim, istisna, muafiyet, vergi erteleme gibi ayrıcalıklar finansal faaliyette bulunan işletmeler açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Özellikle yeni kurulacak işletmeler açısından faaliyet yeri seçimi önemli bir vergi planlaması aracı olmaktadır. Bu nedenle faaliyet yeri seçiminde işletmeler özellikle serbest bölgeler, teknoparklar, organize sanayi bölgeleri gibi vergisel ayrıcalıkların daha fazla olduğu yerleri tercih etmektedir. Son zamanlarda finansal faaliyetlerin artması ile finans merkezleri de tanıdıkları ayrıcalıklar nedeniyle tercih edilmektedir. İFM’de yeni kurulması ve işletmeler açısından bir cazibe merkezi olabilmesi açısından kendi içerisinde faaliyette bulunacak işletmeler için kurumlar vergisi, BSMV, damga vergisi gibi indirim ve istisnalar tanımaktadır.

Ayrıca burada istihdam edilen ücretlilerin elde ettikleri gelirlerin belirli bir kısmı gelir vergisinden istisna olacaktır.

Kaynakça

Abdurrahman Akdoğan. (2019). *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi.

Amy Gerber and Matt Jackson (2010). Taxation: A Decisive Factor in Location Selection, <https://www.areadevelopment.com/taxesIncentives/sept2010/taxation-decision-location-selection3991.shtml> adresinden 10.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Arkan Yusufoglu. (2016). Türk Vergi Sisteminde Seçimlik Vergi Planlaması Araçları ve Kısıtlayıcı Düzenlemeler, *Vergi Raporu Dergisi*, Sayı 330, 146-158.

Benedict Charles Prebble. (2011). Should Tax Avoidance be Criminalised? *Tax Avoidance and Criminal Law Theory*, Otago University, <https://www.otago.ac.nz/law/research/otago036330.pdf> adresinden 15.09.2022 tarihinde erişilmiştir.

Bülent Şişman. (2003). *İşletmelerde Vergi Planlaması Yöntemleri*, Yaklaşım Yayınları, Ankara

Cemil İbiş. (2004). İşletmelerde Vergi Planlaması, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı 68, 72-79.

Derya Sevim Korkut, Ahmet Muhlis Doğan ve İlter Bekar. (2010). Kuruluş Yeri Seçimini Etkileyen Faktörlerin Düzce İli Açısından Değerlendirilmesi, *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 32-39.

Dilber Ulaş. (2008). AB'ye Yönelen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu İşletmelerin Üretim Yeri Seçim Kararları, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 8, No 2, 77-95.

Elif Yılmaz. (2013). Kanuna Karşı Hilenin Vergi Hukukundaki Görünümü Olarak Peçeleme Kavramı ve Muvazaa ile Mukayesesi, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 1-2, 1757-1781.

Fatih Saraçoğlu ve Bekir Özcan. (2021). *Serbest Bölgeler ve Vergi Planlaması*, Epamat Basım Yayın.

Harun Yeniçeri. (2021). İşletmelerde Vergi Planlama Stratejileri, Ekin Yayınevi.

Hikmet Akyol ve Nuri Baltacı. (2015). Uluslararası Bir Finans Merkezi Olarak İstanbul'un Değerlendirilmesi, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 12, 351-387.

<https://www.ifm.gov.tr/>

<https://www.ifm.gov.tr/b/2/hakkimizda>

Hülya Kabakçı Karadeniz. (2020). *Vergi Planlaması Teorisi: Tanımı, Amacı ve Önemi*, (ed) Neslihan Coşkun Karadağ. *Vergi Planlaması Teori ve Uygulama*, Ekin Yayınevi.

- İbrahim Enes Özkan. (2015). *İstanbul Finans Merkezinin Uluslararası Bir Karşılaştırması*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Finans Merkezi Kanun Tasarısı ve Gerekçesi, <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-4478.pdf> adresinden 01.09.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Mehmet Selami Yıldız ve Özkan Şahin. (2014). Teşvik Paketlerinin İşletmelerin Kuruluş Yeri Seçim Kararlarında Etkisinin Belirlenmesi: Düzce İli İmalat Sanayii İşletmelerinde Bir Araştırma, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 1-19.
- Metin Yıldırım ve Gül Dertli. (2020). Küresel Bir Finans Merkezi Olarak İstanbul Finans Merkezi Projesi'nin İncelenmesi, *Journal of Economics and Research*, Volume 1, Issue 2, 1-14.
- Muharrem Çakır. (2021). *Uluslararası Vergi Planlaması ve Türkiye Uygulamaları*, Adalet Yayınevi.
- Mustafa Öztürk. (2020). *İstanbul Finans Merkezi Projesinin Türkiye Refahına ve Kalkınmaya Etkisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Nevzat Tetik. (2022). İstanbul Finans Merkezi Projesinin Katılım Bankaları Perspektifinden Etkileşimleri, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 23, 74-92.
- Oğuz Sadık Aydos. (2022). *Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*, Seçkin.
- Onur Eroğlu. (2014). *Kurumlar Vergisinde Vergi Planlaması*, Ekin Yayınevi.
- Osman Demirdöğen ve Bilsen Bilgili. (2004), Organize Sanayi Bölgeleri İçin Yer Seçimi Kararlarını Etkileyen Faktörler: Erzurum Örneği, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 305-324.
- Prableen Bajpai (2021). *The World's Leading Financial Cities*, <https://www.investopedia.com/articles/investing/091114/worlds-top-financial-cities.asp> adresinden 10.08.2022 tarihinde erişilmiştir.
- Sinan Ünsar (2007). Uluslararası İşletmelerde Üretim Stratejileri, *Journal of Yasar University*, 2(7), 695-708.
- World Alliance of International Finance Centers and DIFC (2022). *The Futures Of Financial Centres: White Paper, June*.
- Z/Yen ve China Development Institute. (2022). *The Global Financial Centres Index 31*, Long Finance and Financial Centre Futures, March.
- Z/Yen. (2009). *The Global Financial Centres Index 6*, City of London, September.

Extended Abstract

While taxes are the most important income item for states in financing public services, they are also an important cost element for businesses. For this reason, businesses whose primary purpose is to make profit abandon the elements they see as costs or are in an effort to minimize them. Considering that tax is a significant cost factor, businesses want to reduce their tax burden in various ways. Another method that can be used for businesses that want to minimize their tax burden by methods such as tax evasion, tax avoidance, tax mitigation, collusion, or tax-veiling is tax planning. Tax planning can be defined as minimizing their tax burden by taking advantage of the applications, which exemptions, discounts, exceptions, etc., to the extent allowed by the tax systems of the enterprises. With tax planning, businesses can follow more flexible policies in their activities, evaluate opportunities better, and resist crises better. In addition, with tax planning, businesses can eliminate uncertainties by planning for the future and adapt to the changes that may arise more easily.

Tax planning is divided into micro and macro tax planning. While tax planning of taxpayers is micro tax planning, tax planning made by states is macro tax planning. However, when it comes to tax planning, the first thing that comes to mind is micro tax planning. Micro tax planning, on the other hand, is classified according to the nature of the taxpayer (as individuals and businesses) and the taxation authority limit (national and international tax planning). Unless otherwise stated in the following part of the study, the concept of tax planning will be referred to as tax planning by businesses.

Businesses apply tax planning using a variety of tools, such as thin capitalization, transfer pricing, tax havens, hybrid financial instruments, tax treaty shopping, electronic commerce, double Irish Dutch sandwich, and location selection. In terms of the subject of the study, the choice of activity location will be emphasized.

Businesses can survive in the developing and growing world by investing in the right place, at the right time, and with the right quality. For this reason, the choice of activity location is essential. While the activity location generally means the geographical place where the enterprises carry out their economic activities, the choice of the activity location is a decision that concerns not only the present but also the future of the enterprises. For this reason, economic, natural, social-psychological-physiological, and political factors are considered when choosing the activity location.

Since each privilege granted to businesses, especially taxes, directly affects the profits and losses of businesses, a comprehensive analysis of taxes is vital before deciding on the activity location. Without performing such an analysis, it is impossible for a business to understand the true cost of operating in a given jurisdiction, the cost differential between jurisdictions, and the benefits that economic development incentive programs represent. Therefore, after the completion of tax analysis, businesses choose the most suitable place of activity for themselves by making tax planning.

Businesses can carry out their activities in various places according to the privileges granted. Free zones, technology development zones, and qualified industrial zones are among the alternative activity areas of enterprises in terms of tax planning. In addition, the regional incentives applied in the country of activity are also important in the selection of the activity location of the enterprises. However, the recent increase in financial activities makes finance centers a suitable place of activity, especially for businesses in finance. Istanbul Finance Center (IFC), which will be established with a law adopted in June 2022 in Turkey, will be an essential choice for businesses that carry out financial activities due to the tax privileges it will provide.

Financial centers with a strategic location are defined as centers where a wide variety of financial transactions are made, and financial institutions come together. These centers usually refer to a city or center with financial institutions, stock exchanges, a large concentration of public and private banks, and trade and insurance companies. Moreover, these centers are

equipped with world-class infrastructure, communication, and commercial systems and are subject to a transparent and robust legal and regulatory regime supported by a stable political system.

Financial centers have been classified based on their locations, historical adventures, countries, economic sizes, or strategic missions of policymakers. Accordingly, today, financial centers appear as international (global), regional, national, specialized, and off-shore financial centers. London, New York, and Tokyo are examples of international financial centers, Hong Kong and Singapore are regional financial centers, Amsterdam and Milan are national financial centers, tax havens are off-shore financial centers, and Geneva and Hamilton are specialized financial centers.

In today's world, where the economic growth and development components are diversified, and the importance attributed to them is constantly changing, the finance sector draws attention as an important component that should be emphasized. For this reason, Turkey has taken the necessary steps to take its place in the growing financial sector in the world and to be a pioneer, and as a result, the establishment of the Istanbul Finance Center has been decided. Today, Istanbul, which is accepted as a financial center in various studies, will legally become a financial center with the implementation of this regulation.

The first studies for the Istanbul Finance Center started in 2009, and after the work done over the years and the exchange of ideas with the stakeholders, the Istanbul Finance Center Law was published in the Official Gazette No. 31880 on 28 June 2022 and entered into effect. Accordingly, the purpose of the law is specified as "to increase the financial competitiveness of the Republic of Turkey in the international arena, to contribute to the development and deepening of financial markets and products and services, to strengthen integration with international finance and capital markets, and thus to make Istanbul Financial Center one of the leading global financial centers."

Some facilities are provided to companies that will operate in the Istanbul Financial Center. The Ministry of Treasury and Finance has been authorized to make regulations regarding the ability of the participants to keep and issue the books they have to keep and the documents they will issue in foreign currency. The Ministry of Treasury and Finance will be able to use this authority regardless of the provisions of the Tax Procedure Law No. 213 and the Turkish Commercial Code No. 6102. In addition, there is no obligation to use Turkish for any transactions, agreements, and communications coordinated between the participants and their activities at IFC. Within the scope of the activities carried out by the participants at the IFC-Istanbul, provided that the activities are not contrary to the legislation to which they are subject, free choice of law can be made for all kinds of transactions and contracts. Participants active in at least three countries will also be able to benefit from these facilities regarding regional treasury and financial management centers. The regional treasury and financial management centers of the participants who will operate in IFC and those who are active in at least three countries will be able to employ foreign personnel with work permits. However, work permit applications to be made in this context will be considered as an exception within the scope of Article 16 of the International Labor Law No. 6735.

When examined in terms of tax planning, operating in the Istanbul Finance Center provides many tax advantages. First of all, 75% of the earnings of the enterprises operating here within the scope of financial services exports can be deducted from the corporate income in determining the corporate tax base. Although this discount covers only the activities within the scope of issuing financial services, it can be applied at a 100% rate if businesses move here in the first period of operation of the Istanbul Financial Center. However, the discount to be applied at the rate of 100% is only valid for the years 2022-2031. However, in accordance with the purpose of the law, the flexing of this regulation made to cover the relocation expenses of the enterprises in order to make the Istanbul Financial Center a global financial center and to

maintain its attractiveness for the enterprises may yield more positive results. For example, it may be considered to apply a tax reduction rate of 100% for a period of 3 or 5 years from the date the businesses move to the Istanbul Financial Center in order to cover the moving expenses, always being valid.

Another tax privilege granted to businesses operating in the Istanbul Financial Center is the exemption from the banking and insurance transactions tax. This exemption is introduced to reduce the transaction costs of financial institutions in their activities in the form of exporting financial services and to enable them to compete with financial institutions operating in other financial centers around the world. In addition, the stamp duty of the activities of the participants within the scope of financial activity export and the papers issued within this scope, and the fees specific to the transactions in which these papers are used are exempted from tax. In addition, the leasing transactions of immovables in the Istanbul Finance Center will be exempt from all kinds of fees, and also the papers issued for these transactions will be exempt from stamp tax.

Another application that can be evaluated within the scope of tax planning is the exception for the wages of the personnel to be employed in the Istanbul Financial Center. A certain part of the wages of the personnel to be employed by the financial institutions that have obtained a participant certificate at the Istanbul Financial Center is exempt from income tax. For professionals employed in the Istanbul Finance Center, with at least five years of professional experience abroad, 60%, and for professionals with at least ten years of professional experience abroad, 80% of the actual net value of the monthly wage will not be subjected to income tax. It should be noted here that the income tax exemption is only used to encourage qualified workforce from abroad. However, considering that there is a qualified workforce in the country who has never worked abroad and the purpose of the exception application is to encourage qualified workforce, it would be more appropriate to change the scope of the application to include the qualified workforce in the country. For example, by adding a provision such as "60% exemption will be applied to the wages of the personnel who have worked in an enterprise operating in the field of financial services in the country for at least 5 years and have completed their doctorate education", it can be ensured that the qualified workforce coming from both domestic and abroad can be encouraged.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar'ın Çevresel Kalite Üzerindeki Etkisi: Çin Örneği

Mustafa NAİMOĞLU*

Geliş Tarihi (Received): 10.05.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 08.08.2022

Öz

Çin 2018 yılında küresel fosil yakıt tüketiminin %24.57'sinden, küresel CO₂ emisyonlarının %28.88'inden sorumlu olmuştur. Ayrıca Çin, çevre kalitesinin başka bir göstergesi olan ekolojik ayakzinde BRICS ülkeleri arasında 2018 yılında 1990 yılına göre %160.19 artışla en fazla çevre kalitesini olumsuz etkileyen ülke olmuştur. Dolayısıyla Çin'de çevre kirliliğini etkileyen faktörlerin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı da 1990-2018 dönemi için Çin'de Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) girişlerinin kirliliği artırıcı mı yoksa azaltıcı mı olduğunu araştırmaktır. Bunun için kişi başı DYY girişi, kişi başı enerji kullanımı ve kişi başı CO₂ emisyonu yıllık değişkenlerinin olduğu model kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Fourier ADL yöntemiyle araştırılmıştır. Uzun dönem katsayı tahminleri için ise FMOLS, DOLS ve CCR kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Çin'de DYY girişleri ve enerji tüketimi CO₂ emisyonunu azaltmaktadır. Böylece Çin için kirlilik Halo hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: DYY, CO₂ emisyonu, Kirlilik Halo Hipotezi, Kirlilik Cenneti Hipotezi, Çin.

The Impact of Foreign Direct Investments on Environmental Quality: The Case of China

Abstract

China was responsible for 24.57% of global fossil fuel consumption and 28.88% of global CO₂ emissions in 2018. In addition, China has been the country that most negatively affected the environmental quality, with an increase of 160.19% in 2018 among the BRICS countries in its ecological footprint, which is another indicator of environmental quality. Therefore, it is important to determine the factors affecting environmental pollution in China. This study aims to investigate whether Foreign Direct Investment (FDI) inflows in China from the period 1990-2018 are increasing or decreasing pollution. For this, a model with annual variables of FDI inflow per capita, energy use per capita, and CO₂ emissions per capita was used. The existence of a long-term relationship between the variables was investigated with the Fourier ADL method. FMOLS, DOLS, and CCR were used for long-term coefficient estimates. According to the results, FDI inflows and energy consumption reduces CO₂ emissions in China. Thus, it has been seen that the pollution Halo hypothesis is valid for China.

Keywords: FDI, CO₂ emissions, Pollution Halo Hypothesis, Pollution Haven Hypothesis, China.

---

* Dr. Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, mnaimoglu@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9684-159X

Giriş

20. yüzyılın sonlarına doğru artan finansal serbestleşme ve küreselleşme ile birlikte özellikle de gelişmekte olan ekonomiler için yabancı sermaye girişleri çok önem kazanmıştır. Bunun en büyük nedenleri arasında gelişmekte olan ekonomilerin sahip oldukları düşük rezervler, yetersiz teknolojiler ve düşük sermaye miktarları gelmektedir (Bevan ve Estrin, 2004). Dolayısıyla gelişmekte olan ekonomiler DYY girişlerini önemsemiş ve bunun için vergi indirimleri, sübvansiyonlar, altyapı iyileştirilmesi ve yasal kısıtlamaları yabancı sermaye lehine düzenleme gibi birçok politikalar uygulamışlardır (Yıllancı vd., 2020). Ancak ülkeye gelen yabancı sermayenin ev sahibi ülkede çevre kalitesini nasıl etkilediği hep merak konusu olmuştur. Çünkü bazı yabancı sermaye sahipleri yatırım yaptığı ülkeye kirletici teknolojiler getirip ulusal çevreyi kirletebilmektedir. Bu durum yabancı sermayenin daha fazla büyüme ve kâr hırsıyla ev sahibi ülkenin yerel suyunu, toprağını ve havasını kirletip çevre dengesini bozabilmektedir. Dolayısıyla bu durum literatürde "kirlilik cenneti hipotezi" olarak adlandırılmaktadır (Nasrollahi vd., 2014). Diğer yandan yabancı sermayenin ev sahibi ülkeye bilgi ve beceri transferinin yanında çevre dostu olan teknolojileri işletmelere aktararak çevre kalitesinin artmasını sağlamasına ise literatürde "kirlilik halo hipotezi" denilmektedir (Nızıyımına ve Ünlü Ören, 2021).

DYY girişlerinin ev sahibi ülkelere sermaye girişi, teknoloji transferi, bilgi ve tecrübe aktarımı gibi olumlu etkileri bulunmaktadır. Ancak DYY'nin ekonomi açısından olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Örneğin, DYY ile artan üretim sürecinde, ihtiyaç duyulan enerji kaynağı olarak kolay ve hızlı ulaşılabilmenin yanında yüksek teknoloji gerektirmeyen fosil yakıt kullanımı CO₂ emisyonuna neden olmaktadır. Çin ekonomisinin de tek başına 2018 yılında küresel fosil yakıt tüketiminin %24.57'sinden ve CO₂ emisyonlarının %28.88'inden sorumlu olması dünyadaki önemini artırmaktadır (IEA, 2022). Ayrıca Çin, BRICS ekonomileri arasında çevre kalitesinin başka bir göstergesi olan ekolojik ayak izi için 1990 yılına göre 2018 yılında %160.19 artış ile en fazla artış gösteren ülke olmuştur (IEA, 2022; Dünya Bankası, 2022). Öte yandan, Çin DYY gelen önemli bir ülkedir. Çin'de 1990 yılında DYY girişi çok fazla değildi. Çin'deki kişi başı DYY girişi 8.75 dolar (2015 sabit fiyatlarıyla) olup küresel kişi başı DYY olan 74.32 doların çok altında kalmıştır. Ancak 2020 yılında Çin'e gelen kişi başı DYY 162.94 dolara ulaşmış ve küresel kişi başı DYY'nin (148.67 dolar) üstüne çıkmıştır. Böylece Çin'e gelen DYY, 1990-2020 döneminde % 1611.33 gibi önemli bir oranda artış göstermiştir (Dünya Bankası, 2022).

Bu çalışmada 1990-2018 döneminde yıllık veriler kullanılarak Çin ekonomisi özelinde DYY girişlerinin çevre kalitesi üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Böylece kirlilik Halo

hipotezinin ve kirlilik Cenneti hipotezinin geçerliliğinin sınanması amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın literatüre birçok katkısı bulunmaktadır. İlk olarak gelişmekte olan ülkeler arasında bulunan ve dünya için önemli göstergelere sahip Çin için yabancı sermaye artışlarının çevre kalitesi üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. İkincisi DYY girişlerinin yanında enerji tüketimi değişkeninin kullanılmasıdır. Üçüncüsü uzun dönemli ilişkinin son yıllarda literatüre kazandırılan bir eşbütünleşme testiyle araştırılmasıdır. Son olarak uzun dönem katsayı tahmini için birden fazla tahminci kullanılarak sonuçların güvenilirliğini artırmanın yanında sağlamlık testiyle sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın geneli 4 bölümden oluşmaktadır. Sonraki bölümde konuyla ilgili literatür araştırmasına yer verilmektedir. Sonraki bölümde veri, model ve metodoloji tanıtılarak ampirik sonuçlar elde edilmektedir. Son bölümde ise bulgular tartışılmakta ve politika önerileri yapılmaktadır.

1. Literatür Araştırması

Literatürde çevre ile ilgili yapılan çalışmalarda çevre kalitesini etkileyebilecek dış ticaret (Akar, 2019; Öztürk ve Saygın, 2020), küreselleşme (Manga ve Cengiz, 2020), teknik ilerleme (Sadık-Zada ve Ferrari, 2020), refah (Nızıyımına ve Ören, 2021), hükümet harcamaları (Buluş ve Koç, 2021) ve DYY girişleri (Yıllancı vd., 2020) gibi değişkenleri kullanan çalışmalar bulunmaktadır. DYY ve çevre ilişkisini sınyan çalışmalar da literatürde mevcut ancak bu çalışmalarda kullanılan yöntem ve ülkelerin de etkisiyle elde edilen sonuçlar farklılık göstermektedir. Bu kapsamda bazı çalışmalar DYY girişleri ile çevre kalitesi arasında negatif bir ilişki bulunduğunu ortaya koyarken bazı çalışmalar ise pozitif ilişki tespit etmiştir.

DYY i ile çevre kalitesi arasında negatif ilişki tespit eden bir başka deyişle kirlilik Halo hipotezinin geçerli olduğunu belirleyen çalışmalardan Kearsley ve Riddel (2010) tarafından yapılan çalışmada 1980-2004 döneminde 27 OECD ülkesi için kirlilik hipotezi sınaması yapılmıştır. Panel regresyonlarından Sabit Etkiler modelinin kullanıldığı çalışmada ilgili ülke grubu için kirlilik halo hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür. Dam ve Scholtens (2012) dünya çapında 233 ülkeden 540 şirket üzerinde yapılan çalışmada Logit Regresyonu kullanmış ve daha az kaynağa sahip olan veya kaynağı hiç bulunmayan ülkeler için kirlilik cenneti hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Asghari (2013) ise Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler modellerini kullanarak 1980-2011 döneminde MENA ülkeleri için DYY girişleri ile karbon emisyonları arasında negatif bir ilişki bulunduğunu belirlemiştir. Jiang vd. (2018), 2014 yılında 154 Çin şehri için DYY girişlerinin çevre kalitesi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yöntem olarak mekânsal ekonometrik modelin kullanıldığı çalışmada kirlilik Halo hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Liang (2006) ise 1996-2002 döneminde Çin'deki tüm büyük

şehirler için Sabit Etkiler modeliyle kirlilik cenneti hipotezini sınamış ve DYY girişleri ile çevre kalitesi arasında negatif bir ilişkinin bulunduğunu belirlemiştir. Bao ve Song (2010) çalışmalarında 1992-2004 döneminde Çin ekonomisi için, DYY'nin beş çevre kirleticisi emisyon üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında DYY'nin genel olarak Çin'deki kirlilik emisyonlarının azaltılmasına yardımcı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bakırtaş ve Çetin (2017) tarafından yapılan çalışmada 1982-2011 döneminde Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya (MIKTA) ekonomi grubu için kirlilik cenneti hipotezi sınanmıştır. Panel VAR modelinin kullanıldığı çalışmada ilgili dönemde DYY girişlerinin çevresel kaliteyi olumlu etkilediği sonucunu elde etmişlerdir. Shao vd. (2019) 1982-2014 dönemi için BRICS ve MINT ülkelerini kirlilik cenneti hipotezi yönünden karşılaştırmışlardır. Panel eşbütünleşme, VECM ve Granger nedenselliğin kullanıldığı çalışmada her iki ülke grubu için DYY girişleri ile CO₂ emisyonları arasında negatif bir etki olduğu görülmüştür.

Literatürde bazı çalışmalarda ise ülke(ler) için DYY girişleri ile çevre kalitesi arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğu yani kirlilik cenneti hipotezinin geçerli olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu çalışmalardan Koçak ve Şarkgüneşi (2018) Türkiye için 1974-2013 döneminde kirlilik hipotezinin geçerliliğini sınamıştır. Maki eşbütünleşme ve DOLS tahmincisinin kullanıldığı çalışmada araştırma bulguları kirlilik cenneti hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir. Sarkodie ve Strezo (2019) Çin, Hindistan, İran, Endonezya ve Güney Afrika ülkeleri için 1982-2016 dönemini kapsayan bir çalışma yapılmıştır. Panel Kantil Regresyonun kullanıldığı araştırma bulgularına göre ilgili ülkelerde kirlilik cenneti hipotezi geçerlidir. Aslan vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada 1980-2018 dönemi için N11 ülkelerinde kirlilik hipotezinin geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. Panel VAR modelinin kullanıldığı çalışmada DYY girişlerinin CO₂ emisyonunu artırdığı görülmüştür. Tayyar (2021) tarafından Türkiye için yapılan çalışmada ise zaman serisi analizi kullanılarak 1990-2018 döneminde DYY'de yaşanan negatif bir etkinin çevre kalitesini olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde bazı çalışmalarda ise DYY girişleri ile çevre kalitesi arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bunlardan Hoffmann vd. (2005) tarafından yapılan çalışmada düşük, orta ve yüksek gelirli ekonomilerin sınıflandırıldığı 112 ülke için kirlilik hipotezi sınanmıştır. Panel nedenselliğin kullanıldığı çalışmada sadece yüksek gelire sahip ekonomiler için herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Chen ve Huang (2013), N-11 ülkeleri için panel eşbütünleşme ve nedensellik yaklaşımlarıyla kirlilik cenneti hipotezini sınamışlardır. Araştırma bulguları 1981-2009 döneminde DYY ile CO₂ emisyonu arasında herhangi bir ilişkinin bulunmadığını ortaya koymuştur. Fereidouni (2013) tarafından yapılan çalışmada ise 2000-2008 döneminde

gelişmekte olan 31 ekonominin gayrimenkul sektöründe kirlilik cenneti hipotezinin varlığı araştırılmıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışma bulguları, yabancı sermaye girişleri ile CO2 emisyonu arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmadığını göstermiştir. Benzer şekilde Vietnam için 1986-2015 döneminde Nguyen (2018) tarafından yapılan çalışmada ARDL sınır testi ve nedensellik testi yaklaşımları sonuçlarına göre, DYY ile CO2 emisyonu arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Destek ve Okumuş (2019) tarafından yapılan çalışmada 10 yükselen ekonomi (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye) için DYY girişleri ile çevresel kalitenin bir göstergesi olan ekolojik ayak izi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yöntem olarak panel eşbütünleşmenin kullanıldığı çalışma bulguları, 1982-2013 döneminde DYY girişleri ile çevre kalitesi arasında U-şeklinde bir ilişki olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde Arı (2021) tarafından yapılan çalışmada Türkiye için DYY girişlerinin çevre kalitesi üzerinde herhangi bir etkisi bulunmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla ilgili tüm dönem düşünüldüğünde kirlilik cenneti hipotezinin ve kirlilik Halo hipotezinin geçerli olmadığı görülmüştür.

Çin özelinde ise yapılan bazı çalışmalar kirlilik cenneti hipotezinin desteklendiğini bulurken (He, 2006; Sun vd., 2017; Bozkaya, 2019; Dou ve Han, 2019) bazı çalışmalar ise kirlilik halo hipotezinin geçerli olduğunu bulmuştur (Shao vd., 2019; Wu vd., 2022). Diğer yandan Çin için hem kirlilik cenneti hipotezinin hem de kirlilik halo hipotezinin geçerli olmadığını elde eden çalışmalar da bulunmaktadır (Temurshoev, 2006; Liu vd., 2019)

Sonuç olarak literatürde farklı ekonomi(ler) ve kullanılan farklı yöntem(ler) sonucunda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Buna bağlı olarak literatürde kirlilik cenneti hipotezi veya kirlilik Halo hipotezi ile ilişkili olarak net bir sonuç olmadığı görülmektedir.

2. Veri ve Ekonometrik Yöntem

Bu bölümde Çin ekonomisi için 1990-2018 döneminde kişi başı enerji tüketimi, kişi başı enerji tüketimi ve kişi başı CO₂ emisyonu yıllık verileri kullanılarak son zamanlarda Banerjee vd. (2017) tarafından literatüre kazandırılan Fourier ADL eşbütünleşme testi ile uzun dönemli ilişki araştırılacaktır. Daha sonra enerji tüketimi ve DYY'nin çevre kalitesi üzerindeki etkisinin büyüklüğü ve yönü için Tamamen Geliştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS), Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) ve Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (CCR) tahmincileri kullanılacaktır.

2.1. Veri

Çin ekonomisi için kirlilik cenneti hipotezini 1990-2018 döneminde test etmek amacıyla

$$CO_{2t} = \beta_0 + \beta_1 DYY_t + \beta_2 ENT_t + u_t \quad (1)$$

şeklindeki model dikkate alınacaktır. Burada CO₂, DYY ve ENT kişi başı CO₂ emisyonu (metrik ton), kişi başı enerji tüketimi (koe) ve kişi başı DYY (2015 temel yılı ABD\$) temsil etmektedir. Kişi başı CO₂ ve kişi başı DYY verileri Dünya Bankası (2022) veri tabanından elde edilirken kişi başı enerji tüketimi ise Uluslararası Enerji Ajansı (2022) veri tabanından elde edilmiştir. Tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır.

Serilere ait tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Serilerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	CO ₂	ENT	DYY
Ortalama	-0.055	3.112	1.289
Medyan	-0.064	3.103	1.233
Maksimum	0.290	3.368	2.215
Minimum	-0.324	2.867	0.318
Std. Ht.	0.171	0.186	0.533
Çarpıklık	0.406	0.102	-0.015
Basıklık	2.268	1.336	1.981
Jarque-Bera	1.446	3.395	1.257
Olasılık	0.485	0.183	0.533
Gözlem	29	29	29

Tablo 1 incelendiğinde CO₂ emisyonu hariç diğer serilerin ortalamalarının pozitif ve sıfırdan uzak olduğu görülmektedir. Diğer yandan DYY girişleri hariç diğer serilerin oynaklıkları birbirine yakındır. Ayrıca serilere ait çarpıklık ve basıklık değerleri serilerin normal dağılıma sahip olduğu ile ilgili ipuçları vermektedir. Bir diğer normal dağılım kriteri olan Jarque-Bera test istatistiği ve olasılık değerleri için ise serilerin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir.

2.2. Geleneksel ve Fourier Durağanlık Testleri

Bu bölümde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırmadan önce her bir değişken için durağanlık testleri yapılacaktır. Bunun nedeni kullanılacak olan eşbütünleşme testi için serilerin birinci farkında durağan olması gerektiğidir. Durağanlık için standart ADF ve Fourier ADF testleri kullanılacaktır. Standart ADF testinde yapısal değişimler dikkate alınmamaktadır. Bu yüzden yapısal değişime sahip bir seri yapısal değişimin dikkate alınmadığı testlerle test edildiğinde sonraki yöntemlerin yanlış tercih edilmesine ve sonuçların güvenilirliğine olumsuz yansımaktadır. Bu yüzden değişkenlerde yapısal değişim

bulunuyorsa aradaki farkı görmek için Fourier fonksiyonlarının modellere dâhil edilmesiyle geliştirilen durağanlık testleri önem kazanacaktır.

Fourier fonksiyonlarının tercih edilmesinde birçok avantaj bulunmaktadır. İlk olarak serilerin sahip olduğu yapısal değişmelerin sayısı ve zamanı önemli değildir. Bunun nedeni modele yilankavi grafiklerinden ötürü sinüs ve kosinüs fonksiyonlarının modeldeki serileri olabildiğince gerçek bir şekilde temsil edebilmesidir. İkincisi yapısal değişmeler için kukla değişkenlerin eklendiği geleneksel kırılmalı testlere göre daha iyi sonuçlar verebilecek olmasıdır. Bunun nedeni kukla değişkenlerin kullanıldığı yapısal kırılmalı testlerde modellere 0 ve 1 olacak şekilde kukla değişkenler eklenmektedir. Ancak bu durumda 0'dan 1'e geçişte gerçekleşen kırılmanın bir anda çok sert bir şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ancak gerçek dünyada yapısal kırılmalara neden olan olaylar genellikle daha yavaş ve daha yumuşak olarak gerçekleşmektedir. Bu yüzden fourier fonksiyonlarının kullanımı önemli hale gelmektedir. Son olarak ise literatüre son yıllarda kazandırıldığından dolayı literatür zenginleştirilmesi için önemli olmasıdır.

Enders ve Lee (2012) tarafından literatüre kazandırılan fourier durağanlık testinde serinin bir ya da daha fazla yapısal değişime sahip olması durumunda bu testin kullanımıyla daha isabetli ve güvenilir sonuçlar vereceği belirtilmiştir. Ayrıca bu test için serinin sahip olabileceği yapısal değişimin zamanının veya sayısının önemli olmadığı ifade edilmiştir. Bunun nedeni fourier fonksiyonları olarak bilinen sinüs ve kosinüs fonksiyonlarının bu değişimleri yakalayabileceği düşüncesidir. Bu test için ise en önemli noktanın ihtiyaç duyulan frekans değeri olduğunu ifade etmişlerdir.

Enders ve Lee (2012) tarafından literatüre kazandırılan fourier durağanlık testi için ilk olarak

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 \text{trend}_t \quad (2)$$

şeklindeki geleneksel ADF testinden yararlanılmıştır. Enders ve Lee (2012) tarafından (2) denkleminde aşağıdaki şekilde yapısal değişimleri yakalayabilecek trigonometrik fonksiyonlar eklenerek model (3) haline getirilmiştir.

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 \text{trend} + \beta_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_t \quad (3)$$

Burada t trend, T zaman, k bilinmeyen ve ihtiyaç duyulan frekans değerini göstermektedir. Ayrıca burada hangi değer için Minimum Kalıntı Kareler Toplamı (MinSSR) en küçük oluyor ise ihtiyaç duyulan frekans değeri bu şekilde belirlenecektir. Dolayısıyla burada en önemli nokta MinSSR'ye sahip olan uygun frekans değerine ihtiyacın bulunmasıdır.

Değişkenler için geleneksel ADF ve Fourier ADF durağanlık testleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Durağanlık Test Sonuçları

Değişken	Düzy					
	ADF	FADF	F-Testi	Frekans	Uygun Gecikme	MİNSSR
CO ₂	-2.1255	0.555197	1.879257	3	6	0.004664
ENT	-0.5731	0.770509	7.583582**	1	5	0.005060
DYY	-1.4749	0.016242	1.829690	1	7	0.905741
Birinci Fark						
Değişken	ADF	FADF	F-Testi	Frekans	Uygun Gecikme	MİNSSR
CO ₂	-3.5162**	-2.012411	1.083593	1	5	0.005207
ENT	-2.8097**	-2.459554	2.288844	2	5	0.002669
DYY	-6.0743***	-5.194776	4.733565	4	3	0.890920

NOT: Fourier ADF testinin tercih edilip edilmeyeceğini belirlemek için kullanılan F testi kritik değerleri %1=10.35, %5=7.58, %10=6.35, k=1 frekans değeri için Fourier ADF kritik değerleri %1=-4.42, %5=-3.81, %10=-3.49, standart ADF kritik değerleri %1=-3.689, %5=-2.972, %10=-2.625 şeklindedir. Burada *** ve ** değerleri sırasıyla %1 ve %5 istatistiksel olarak anlamlılık seviyeleridir.

Tablo 2 incelendiğinde enerji tüketimi (ENT) için F testi %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğundan Fourier ADF testi yorum için tercih edilecektir. Fourier ADF testine göre enerji tüketimi (ENT) düzey değerinde birim köklüdür. Diğer yandan diğer değişkenler için F testi anlamlı bulunmamıştır. Dolayısıyla geleneksel ADF test sonuçlarına göre CO₂ emisyonu ve DYY değişkenleri düzey değerlerinde birim köklüdür. Diğer taraftan tüm değişkenlerin birinci farkı alınmış ve tüm değişkenler için F testi anlamsız çıkmıştır. Geleneksel ADF test sonuçlarına göre birinci farkları alınmış enerji tüketimi (ENT) ve CO₂ emisyonu %5 anlamlılık düzeyinde DYY ise %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. Dolayısıyla tüm değişkenlerin bütünleşme derecesi I(1)’dir.

2.2.2. Fourier ADL Eşbütünleşme Testi

Banerjee vd. (1998) tarafından ilk olarak literatüre kazandırılan Eşbütünleşmeye Gecikmesi Dağıtılmış (ADL) testinde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki araştırılırken yapısal değişimler dikkate alınmamaktaydı. Ancak daha sonra Banerjee vd. (2017) tarafından modele sinüs ve kosinüs fourier fonksiyonlar eklenerek Fourier ADL eşbütünleşme testi revize

edilmiştir. Banerjee vd. (2017) tarafından literatüre kazandırılan bu testte aşağıdaki gibi sabit terim yerine deterministik bileşenler eklenerek güncellenmiştir.

$$\Delta y_t = d(t) + \beta_1 y_{t-1} + \gamma_1' x_{t-1} + \theta' \Delta x_t + u_t \quad (4)$$

$$d(t) = a_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (5)$$

Burada $d(t)$ deterministik bileşeni ifade etmektedir. Güncellenmiş bu modelde ortaya çıkabilecek otokorelasyon sorununu bertaraf etmek için ise modele serilerin gecikmeli değerleri eklenmiştir. Fourier ADL testi için temel hipotez, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını ifade etmektedir. Burada (3) nolu model tahmin edilmekte ve bu model için ihtiyaç duyulan uygun frekans değeri belirlenerek bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin katsayısının anlamlılığı normal t-testiyle aşağıdaki şekilde test edilmektedir.

$$H_0: \beta_1 = 0 \quad (6)$$

Burada anlamlılık standart t-testiyle test edilmektedir. Ancak değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Banerjee vd. (2017) tarafından yapılan çalışmadaki kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. Eğer elde edilen test istatistiği mutlak değerce kritik değerlerden büyük ise değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Aksi durumda ise değişkenler uzun dönemde beraber hareket etmemektedir.

Çin ekonomisinin kirlilik cenneti olup olmadığını belirleyebilmek için değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılmış ve sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. FADL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Gecikme Uzunluğu	Frekans	Min AIC	FADL Eşbütünleşme Test İstatistiği
CO ₂	1	1	-5.980608	-4.828828**
ENT	3			
DYY	1			

NOT: Fourier ADL eşbütünleşme testi için kritik değerler %1=-5.17, %5=-4.51, %10=-4.17'dur. Ayrıca ** değeri %5 anlamlılık seviyesidir.

Tablo 3'e göre CO₂ emisyonu, enerji tüketimi ve DYY için gecikme uzunlukları sırasıyla 1, 3 ve 1 bulunmuştur. Ayrıca Fourier ADL eşbütünleşme testi için uygun frekans değeri 1 bulunmuş ve elde edilen test istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyük olduğu için eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilmiştir. Dolayısıyla sonuçlar Çin ekonomisi için ilgili dönemde değişkenlerin beraber hareket ettiğini göstermektedir.

2.2.3.Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Fourier ADL eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Bu yüzden enerji tüketimi (ENT) ve DYY değişkenlerinin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisinin büyüklüğü ve yönünü belirleyebilmek için eşbütünleşme katsayı tahmini yapılacaktır. Bunun için yapısal değişmelerin model içerisinde yer almasına izin veren Hansen ve Phillips ve (1988) tarafından geliştirilen Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) yöntemi tercih edilecektir. Bu tahminci literatürde bağımsız değişkenler ile hatalar arasındaki ilişki ve içsellik sorunundan dolayı ortaya çıkabilecek sapmaların yok edilebilmesi için kullanılan önemli bir tahmincidir (Nazlıoğlu, 2010: 99). Bununla beraber literatürde Park (1992) tarafından geliştirilen Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (CCR) tahmincisi de kullanılacaktır. Bu tahminci ise ilgili dönemde ortaya çıkabilecek korelasyondan kaynaklı içsellik problemini asimptotik olarak yok edilebildiği için tercih edilecektir (Mehmood, Feliceo ve Shahid, 2014: 9). Son olarak literatürde kullanılan bir başka tahminci Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen Dinamik Sıradan En Küçük Kareler (DOLS) tahmincisidir. DOLS tahmincisi sürece dinamik unsurlar eklemekte ve statik denklemlerde ortaya çıkabilecek bağımsız değişken(ler) ve hata terimi arasındaki içsellik ve hata terimindeki kendine bağımlılık problemleri gibi sorunları yok edebildiğinden tercih edilecektir. Bununla beraber bu tahminci heterojen özelliğe sahip ve küçük gözlemlerde serilerde etkin sonuçlar gösterdiği için tercih edilmektedir (Mark ve Sul, 2003: 654). Dolayısıyla enerji tüketimi (ENT) ve DYY değişkenlerinin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisinin büyüklüğünü ve yönünü belirleyebilmek için FMOLS, CCR ve DOLS tahmincileri kullanılacaktır.

Çin ekonomisi için ilgili dönemde eşbütünleşme katsayı tahmini yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Uzun Dönemli Katsayı Tahmin Sonuçları

CO ₂	ENT	DYY	SIN	COS	C
FMOLS	-1.101*** (0.193)	-0.114** (0.052)	-0.158*** (0.032)	0.032** (0.014)	3.518*** (0.552)
CCR	-1.106*** (0.214)	-0.120* (0.058)	-0.163*** (0.031)	0.023 (0.015)	3.536*** (0.604)
DOLS	-0.783** (0.320)	-0.178* (0.092)	-0.110*** (0.035)	0.073*** (0.016)	2.578** (0.895)

NOT: *(%10), **(%5), *** (%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Tablo 4'e göre neredeyse tüm tahminciler için değişkenlerin büyüklüğü ve işareti benzer sonuçlar göstermiştir. FMOLS tahmin sonuçlarına göre hem enerji tüketimi hem de DYY girişlerinde yaşanan artışlar CO₂ emisyonunu azaltmaktadır. Değişkenlerin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisinin büyüklüğü ve yönü incelendiğinde enerji tüketimi ve DYY girişlerinde meydana gelen %1'lik artışların, CO₂ emisyonu üzerinde sırasıyla %1.10 ve %0.11 azalışa sahip olduğu görülmektedir. Benzer şekilde CCR tahmin sonuçlarına göre, daha yüksek enerji tüketiminin ve daha yüksek DYY girişlerinin CO₂ emisyonu üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğu görülmektedir. DOLS tahmin sonuçlarına göre ise artan enerji tüketimi ve artan DYY girişleri ilgili dönemde CO₂ emisyonunu azaltmaktadır. Sonuç olarak tüm tahminciler için enerji tüketimi ve DYY girişinin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisi negatiftir. Bu bulgular Liang (2006), Bao ve Song (2010) ve Jiang vd. (2018) tarafından Çin için yapılan çalışmalarda DYY ile çevre kalite arasında negatif ilişki olduğu yönündeki bulguları desteklemektedir.

Çalışmada son olarak uzun dönem katsayı tahmini yapılmış ve hata düzeltme modeli koşulmuştur. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Kısa Dönemli Katsayı Tahmin Sonuçları

CO ₂	ECT	ENT	DYY	C
FMOLS	-0.260*** (0.054)	0.604*** (0.104)	-0.013 (0.009)	-0.032*** (0.003)
CCR	-0.264*** (0.053)	0.629*** (0.109)	-0.008 (0.013)	-0.032*** (0.003)
DOLS	-0.182** (0.068)	0.476*** (0.089)	-0.003 (0.020)	-0.029*** (0.002)

NOT: **(%5) ve ***(%1) düzeyinde anlamlılık seviyeleridir.

Tablo 5'e göre $ECT \in (0, -1)$ 'dir. Ayrıca ECT katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olması teorik beklentiye uygun olduğunu ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını doğruladığını göstermektedir. ECT katsayısı düzeltme oranıdır ve değişkenlerin ilgili dönemde dengeye dönme hızını ifade etmektedir. Yani t-1 dönemdeki bir varyantın yaklaşık olarak FMOLS için %0.26, CCR için %0.26 ve DOLS için %0.18'nin t döneminde (bir dönem veya yıl içerisinde) düzeltileceğini gösterir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Çin ekonomisi 2018 yılında tek başına küresel GSYİH'nın yaklaşık %16.4'üne sahiptir. Ayrıca 1990-2018 döneminde yıllık ortalama küresel GSYİH büyüme hızı %3.02 iken Çin'de ise %9.63 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Çin ekonomisi yüksek GSYİH payının yanında

yüksek ekonomik büyüme potansiyeliyle de küresel ekonominin önemli bir çarkıdır. Diğer yandan Çin ekonomisi 2018 yılında dünya fosil yakıt tüketiminin yaklaşık %25'ine sahiptir. Bu durum Çin'in aynı yıl küresel CO2 emisyonlarının yaklaşık %29'undan sorumlu olmasına neden olmuştur. Bu yüzden Çin küresel kirli büyümenin artışına da neden olmaktadır. Dolayısıyla Çin ekonomisi için çevresel kalitenin iyileştirilmesi, küresel çevre kalitesinin iyileştirilmesine katkı sunacaktır.

Bu çalışma 1990-2018 döneminde Çin ekonomisi için DYY girişlerinin çevre kalitesi üzerinde azaltıcı mı yoksa artırıcı mı bir rol oynadığını araştırmaktadır. Bu amaçla literatüre son zamanlarda kazandırılan Fourier ADL eşbütünleşme testiyle enerji tüketimi ve DYY girişlerinin CO₂ emisyonu üzerindeki uzun dönemli etkisi sınanmaktadır. FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileriyle ise açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin büyüklüğü ve yönü araştırılmaktadır. Ampirik bulgular, Çin ekonomisi için ilgili dönemde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca hata düzeltme teriminden elde edilen sonuçlar da bu ilişkiyi doğrulamaktadır. Eşbütünleşme tahmin sonuçlarına göre hem enerji tüketimi hem de DYY girişleri CO₂ emisyonu üzerinde azaltıcı bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla Çin için kirlilik halo hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir.

Çin ekonomisi yüksek ekonomik potansiyeli olan bir ekonomidir. Sahip olduğu yüksek büyümeleri ise kullandığı enerjiyle sağlamaktadır. Çin'in 1990 yılına göre 2018 yılında GSYİH'sı %1213.39 artış gösterirken toplam enerji tüketimi ise %271.09 artış göstermiştir. Ancak aynı dönemde Çin için fosil yakıt kullanımı %331.61 artış gösterirken yenilenebilir enerji kullanımı ise %1629.76 artış göstermiştir. Dolayısıyla ilgili dönemde enerji tüketimindeki artışta en fazla paya yenilenebilir enerji kullanımı sahiptir. Bu sebeple artan enerji kullanımı, CO₂ emisyonlarını azaltıcı etki göstermiş olabilir. Çin ekonomisi için artan DYY girişlerinin çevre kalitesini artırması ise ev sahibi ülkeye çevre dostu teknolojilerin transferini gerçekleştirmesiyle ilişkilendirilebilir.

Sonuç olarak, Çin'de artan enerji tüketimine rağmen çevre kalitesinin artması, enerji verimliliğini artıran çevre dostu teknolojilerin kullanımı ile açıklanabilir. Böylece Çin ekonomisi enerji tüketimini daha verimli teknolojilerin kullanımıyla azaltarak aynı çıktı için daha az enerji kullanımına yol açabilecektir. Diğer yandan enerji kaynakları içerisinde daha fazla yenilenebilir enerji kullanımıyla çevre kalitesinin daha fazla artışına neden olabilecektir. Dolayısıyla Çin ekonomisinde çevre kalitesi için DYY girişleri önemli fırsatlar sunarken enerji kaynakları içerisinde yenilenebilir enerji payının artırılması da önem arz etmektedir.

Bu çalışmada genel DYY girişlerinin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. DYY'nin kaynaklarına ve sektörlerine göre CO₂ emisyonları üzerindeki etkisinin araştırılması

daha ayrıntılı bilgi verecektir. Bunun yanında daha geniş veri setinde daha güncel yöntemlerle Çin ekonomisi için araştırmalar yapılabilir. Ayrıca DYY ile beraber enerji tüketiminin yerine sosyal, demografik veya politik değişkenler de yer alabilir.

Kaynakça

- Akar, I. (2019). Kirlilik Cennetleri Hipotezi, Dış Ticaret ve Çevre İlişkisinin Literatür Araştırması. *Economics Literature*, 1(1), 37-50.
- Asghari, M. (2013). Does FDI promote MENA region's environment quality? Pollution halo or pollution haven hypothesis. *Int J Sci Res Environ Sci*, 1(6), 92-100.
- Aslan, A., Altinoz, B., & Atay Polat, M. (2021). The nexus among climate change, economic growth, foreign direct investments, and financial development: New evidence from N- 11 countries. *Environmental Progress & Sustainable Energy*, 40(3), e13585.
- Arı, A. (2021). Yenilenebilir Enerji ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Türkiye Örneği. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(40), 122-131.
- Bakirtas, I., & Cetin, M. A. (2017). Revisiting the environmental Kuznets curve and pollution haven hypotheses: MIKTA sample. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(22), 18273-18283.
- Banerjee, A., Dolado, J., & Mestre, R. (1998). Error- correction mechanism tests for cointegration in a single- equation framework. *Journal of time series analysis*, 19(3), 267-283.
- Banerjee, P., Arčabić, V., & Lee, H. (2017). Fourier ADL cointegration test to approximate smooth breaks with new evidence from crude oil market. *Economic Modelling*, 67, 114-124.
- Bao, Q., Chen, Y., & Song, L. (2011). Foreign direct investment and environmental pollution in China: a simultaneous equations estimation. *Environment and Development Economics*, 16(1), 71-92.
- Bevan, A. A., & Estrin, S. (2004). The determinants of foreign direct investment into European transition economies. *Journal of comparative economics*, 32(4), 775-787.
- Bozkaya, Ş. (2019) Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Kirlilik Sığınağı İlişkisi: Çin Örneği. *Studies*, 5(11), 71-84.
- Bulus, G. C., & Koc, S. (2021). The effects of FDI and government expenditures on environmental pollution in Korea: the pollution haven hypothesis revisited. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(28), 38238-38253.
- Chen, J. H., & Huang, Y. F. (2013). The study of the relationship between carbon dioxide (CO2) emission and economic growth. *Journal of International and Global Economic Studies*, 6(2), 45-61.
- Dam, L., & Scholtens, B. (2012). The curse of the haven: The impact of multinational enterprise on environmental regulation. *Ecological Economics*, 78, 148-156.
- Destek, M. A., & Okumus, I. (2019). Does pollution haven hypothesis hold in newly industrialized countries? Evidence from ecological footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(23), 23689-23695.
- Dou, J., & Han, X. (2019). How does the industry mobility affect pollution industry transfer in China: Empirical test on Pollution Haven Hypothesis and Porter Hypothesis. *Journal of*

- cleaner production*, 217, 105-115.
- Dünya Bankası (2022). *World development indicators online database*. <https://databank.worldbank.org/source/world-developmentindicators>, (Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2022).
- Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Fereidouni, H. G. (2013). Foreign direct investments in real estate sector and CO2 emission: Evidence from emerging economies. *Management of Environmental Quality: An International Journal*.
- Hansen, B. E., & Phillips, P. C. (1988). Estimation and inference in models of cointegration: A simulation study.
- He, J. (2006). Pollution haven hypothesis and environmental impacts of foreign direct investment: The case of industrial emission of sulfur dioxide (SO₂) in Chinese provinces. *Ecological economics*, 60(1), 228-245.
- Hoffmann, R., Lee, C. G., Ramasamy, B., & Yeung, M. (2005). FDI and pollution: a granger causality test using panel data. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 17(3), 311-317.
- International Energy Agency (IEA). (2022). *Data and Statistics*, <https://www.iea.org>, (Erişim Tarihi: 4 Mayıs 2022).
- International Monetary Fund (IMF). (2015). *World Economic Outlook*, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/pdf/text.pdf>, (Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2022).
- Jiang, L., Zhou, H. F., Bai, L., & Zhou, P. (2018). Does foreign direct investment drive environmental degradation in China? An empirical study based on air quality index from a spatial perspective. *Journal of cleaner production*, 176, 864-872.
- Kearsley, A., & Riddel, M. (2010). A further inquiry into the pollution haven hypothesis and the environmental Kuznets curve. *Ecological Economics*, 69(4), 905-919.
- Koçak, E., & Şarküneşi, A. (2018). The impact of foreign direct investment on CO2 emissions in Turkey: new evidence from cointegration and bootstrap causality analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(1), 790-804.
- Liang, F. H. (2008). Does foreign direct investment harm the host country's environment? Evidence from China. *Evidence from China (Nov 28, 2008)*.
- Liu, J., Qu, J., & Zhao, K. (2019). Is China's development conforms to the Environmental Kuznets Curve hypothesis and the pollution haven hypothesis?. *Journal of Cleaner Production*, 234, 787-796.
- Manga, M., & Cengiz, O. (2020). Çevresel Kuznets Hipotezine Küreselleşme Eksenli Yaklaşım: Türki Cumhuriyetler Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(28), 738-752.
- Mark, N. C., & Sul, D. (2003). Cointegration vector estimation by panel DOLS and long- run money demand. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 65(5), 655-680.
- Mehmood, B., Feliceo, A., & Shahid, A. (2014). What causes what? Aviation demand and economic growth in Romania: Cointegration estimation and causality analysis. *Romanian Economic and B*.
- Nasrollahi, Z., Moradi, M., & Rezaei, H. (2014). Pollution Haven and Foreign Direct Investment: Evidence from Selected Asian Countries. University of Economics in Bratislava, *Journal of*

International Relations, XII(2), 111-124.

- Nazlıoğlu, Ő. (2010). Makro iktisat politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkileri: Gelişmiş ve gelişmekte olan ölkeler için bir karşılaştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, TC Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri*.
- Nguyen, D. P. (2018). The relationship between foreign direct investment, economic growth and environmental pollution in Vietnam: An autoregressive distributed lags approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(5), 138.
- Nızıyımama, E., & Ünlü Ören, H. G. (2021). Sahra Altı Afrika Ölkelerinde Doğrudan Yabancı Yatırım, Çevre Kirliliği ve Nüfusun Refahı: Yeni Bir Ekonomik Refah Modeline Gerek Var mıdır?. *Journal of Suleyman Demirel University Institute Of Social Sciences*, (39).
- Öztürk, S., & Saygin, S. (2020). Türkiye’de 1974-2016 Döneminde Yapısal Kırılma Altında Kişi Başına Reel Gelir, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ticari Açıklık ve Karbon Emisyonları Arasındaki İlişki. *Sosyoekonomi*, 28(44), 69-90.
- Park, J. Y. (1992). Canonical cointegrating regressions. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 119-143.
- Sadik-Zada, E. R., & Ferrari, M. (2020). Environmental policy stringency, technical progress and pollution haven hypothesis. *Sustainability*, 12(9), 3880.
- Sarkodie, S. A., & Strezov, V. (2019). Effect of foreign direct investments, economic development and energy consumption on greenhouse gas emissions in developing countries. *Science of the Total Environment*, 646, 862-871.
- Shao, Q., Wang, X., Zhou, Q., & Balogh, L. (2019). Pollution haven hypothesis revisited: a comparison of the BRICS and MINT countries based on VECM approach. *Journal of Cleaner Production*, 227, 724-738.
- Shao, Q., Wang, X., Zhou, Q., & Balogh, L. (2019). Pollution haven hypothesis revisited: a comparison of the BRICS and MINT countries based on VECM approach. *Journal of Cleaner Production*, 227, 724-738.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 783-820.
- Sun, C., Zhang, F., & Xu, M. (2017). Investigation of pollution haven hypothesis for China: an ARDL approach with breakpoint unit root tests. *Journal of cleaner production*, 161, 153-164.
- Tayyar, A. E. (2021). Doğrudan yabancı sermaye çıkıŐları ve çevresel kirlilik: Türkiye için saklı eşbütünleşme analizi. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 6(11):165-182.
- Temurshoev, U. (2006). Pollution haven hypothesis or factor endowment hypothesis: theory and empirical examination for the US and China. *CERGE-EI Working Paper*, (292).
- Wu, R., Ma, T., Chen, D., & Zhang, W. (2022). International trade, CO2 emissions, and re-examination of “Pollution Haven Hypothesis” in China. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(3), 4375-4389.
- Yilanci, V., Bozoklu, S., & Gorus, M. S. (2020). Are BRICS countries pollution havens? Evidence from a bootstrap ARDL bounds testing approach with a Fourier function. *Sustainable Cities and Society*, 55, 102035.

Extended Summary

Increasing financial liberalization and globalization towards the end of the 20th century increased the importance of foreign capital inflows, especially in developing economies. Among the biggest reasons for this are the low reserves of the developing economies, insufficient technologies, and low capital amounts (Bevan and Estrin, 2004). Therefore, developing economies gave importance to FDI inflows and implemented many policies such as tax reductions, subsidies, infrastructure improvement, and regulation of legal restrictions in favor of foreign capital (Yılancı et al., 2020). However, it has always been a matter of curiosity how the foreign capital coming to the country affects the environmental quality in the host country. Because some foreign capital owners can bring polluting technologies to the country they invest in and pollute the host country's environment. This situation can contaminate the local water, soil, and air of the host country and disrupt the environmental balance with the ambition of foreign capital for further growth and profit. Therefore, this situation is called the "pollution haven hypothesis" in the literature (Nasrollahi et al., 2014).

On the other hand, the fact that foreign capital transfers knowledge and skills to the host country, as well as transferring environmentally friendly technologies to enterprises, increasing the quality of the environment is called the "pollution halo hypothesis" in the literature (Nızıyimana and Ünlü Ören, 2021). FDI inflows have positive effects such as capital inflows, technology transfer, and knowledge and experience transfer to host countries. However, FDI also has negative effects on the economy. For example, in the production process that increases with FDI, the use of fossil fuels that do not require high technology as well as being easily and quickly accessible as a needed energy source causes an increase in CO₂ emissions.

The fact that the Chinese economy alone is responsible for 24.57% of global fossil fuel consumption and 28.88% of CO₂ emissions in 2018 increases its importance in the world (IEA, 2022). In addition, China was the country with the highest increase in ecological footprint, which is another indicator of environmental quality among BRICS economies, with an increase of 160.19% in 2018 compared to 1990 (IEA, 2022; World Bank, 2022). On the other hand, China is an important country for FDI. FDI inflows in China were not very large in 1990. FDI inflows per capita in China were \$8.75 (at 2015 fixed prices), well below the global per capita FDI of \$74.32. However, per capita, FDI to China in 2020 reached \$162.94 and exceeded global per capita FDI (\$148.67). Thus, FDI to China has increased at a significant rate of 1611.33% in the 1990-2020 period (World Bank, 2022). In addition, the Chinese economy alone had approximately 16.4% of global GDP in 2018. In addition, while the annual average global GDP growth rate was 3.02% in the 1990-2018 period, it was 9.63% in China. Therefore, the Chinese economy is an important wheel of the global economy with its high GDP share as well as its high economic growth potential.

On the other hand, the Chinese economy has approximately 25% of the world's fossil fuel consumption in 2018. This caused China to be responsible for about 29% of global CO₂ emissions in the same year. Therefore, China also causes an increase in global dirty growth. Therefore, improving environmental quality for the Chinese economy will contribute to improving global environmental quality. Therefore, this study has many contributions to the literature. First of all, it is to determine the effect of foreign capital increases on environmental quality for China, which is among the developing countries and has important indicators for the world. The second is the use of energy consumption variables alongside FDI inputs. The third

is to investigate the long-term relationship with a cointegration test that has been brought to the literature in recent years. Finally, in addition to increasing the reliability of the results by using more than one estimator for long-term coefficient estimation, the results were tried to be revealed with the robustness test.

In this study, the effect of FDI inflows on the environmental quality of the Chinese economy is investigated using annual data for the period 1990-2018. Thus, it is aimed to test the validity of the pollution Halo hypothesis and the pollution Paradise hypothesis. For this purpose, using annual data of per capita energy consumption, per capita energy consumption and per capita, CO₂ emissions for the Chinese economy for the period 1990-2018, Banerjee et al. (2017), the long-term relationship is investigated with the Fourier ADL cointegration test. Then, Fully Enhanced Least Squares Method (FMOLS), Dynamic Least Squares Method (DOLS), and Canonical Co-integrated Regression (CCR) estimators are used for the magnitude and direction of the impact of energy consumption and FDI on environmental quality.

First of all, standard ADF and Fourier ADF stationarity tests were performed for all series. According to the test results, the Fourier ADF test will be preferred for interpretation, since the F test for energy consumption is significant at the 5% significance level. According to the Fourier ADF test, the energy consumption has a unit root in the level value. On the other hand, the F test was not found significant for other variables. Therefore, according to traditional ADF test results, CO₂ emission and FDI variables have unit roots in their level values. On the other hand, the first difference of all variables was taken and the F test was found to be meaningless for all variables. According to traditional ADF test results, the first differenced energy consumption and CO₂ emission are stationary at a 5% significance level and FDI is stationary at a 1% significance level. Therefore, the degree of integration of all variables is I(1). Then, the cointegration relationship between the variables was investigated and it was determined that there was a long-term relationship between the variables according to the Fourier ADL cointegration test results. Therefore, cointegration coefficient estimation is made to determine the magnitude and direction of the effect of energy consumption (ENT) and FDI variables on CO₂ emissions. According to the empirical findings, the magnitude and sign of the variables showed similar results for all estimators. According to FMOLS estimation results, increases in both energy consumption and FDI inflows reduce CO₂ emissions. When the magnitude and direction of the effects of the variables on CO₂ emissions are examined, it is seen that 1% increases in energy consumption and FDI inflows have a decrease of 1.10% and 0.11% on CO₂ emissions, respectively. Similarly, according to the CCR estimation results, it is seen that higher energy consumption and higher FDI inflows have a reducing effect on CO₂ emissions. According to DOLS estimation results, increasing energy consumption and increasing FDI inflows reduce CO₂ emissions in the relevant period. As a result, the impact of energy consumption and FDI inflows on CO₂ emissions is negative for all forecasters. These findings have been reported by Liang (2006), Bao and Song (2010), and Jiang et al. (2018) support the findings that there is a negative relationship between FDI and environmental quality in studies for China.

Finally, long-term coefficient estimation was made and an error correction model was run in the study. The results obtained are given in Table 5. According to the short-term results, it is $ECT \in (0, -1)$. In addition, the statistical significance of the ECT coefficient shows that it is in line with the theoretical expectation and confirms the existence of a long-term relationship between the variables. The ECT coefficient is the correction rate and expresses the rate at which

the variables return to equilibrium in the relevant period. That is, approximately 0.26% for FMOLS, 0.26% for CCR, and 0.18% for DOLS indicate that a variant in the t-1 period will be corrected in the t period (within a period or year).

As a result, the increase in environmental quality despite the increasing energy consumption in China can be explained by the use of environmentally friendly technologies that increase energy efficiency. Thus, the Chinese economy will reduce energy consumption with the use of more efficient technologies, resulting in less energy use for the same output. On the other hand, the use of more renewable energy among energy sources may lead to a further increase in environmental quality. Therefore, while FDI inflows provide important opportunities for environmental quality in the Chinese economy, it is also important to increase the share of renewable energy in energy resources.

Dijital Hizmetlerin Vergilendirilmesi ve Seçilmiş Ülke Uygulamaları

Yücel ERGÜN*

Geliş Tarihi (Received): 28.04.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 08.08.2022

Öz

İnternet, bilgisayar ve mobil cihazlarının kullanımının gündelik hayatın bir parçası olmasının sonucu olarak pazarlama ve satış faaliyetlerinin de dijital ortamlara taşınması söz konusu olmuştur. Kamu kurumları, özel şirketler ve bireyler, internet mecralarında çeşitli mal ve hizmet alımını gerçekleştirmeye başlamış, bu durum ülkesel sınırları ortadan kaldıran küresel bir ekonomi oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Dijital ekonomide de geleneksel ekonomi gibi çeşitli unsurlar bulunmaktadır ki dijital hizmet de bunlardan biridir. Bankacılık işlemleri, güvenlik işlemleri, rezervasyon, tur satışı, bilirkşi uygulamaları, reklam gibi pek çok hizmet bugün dijital ortamda verilebilir hale gelmiş, bu durum hizmet satışında vergilendirme konusunu da gündeme taşımıştır. İnternet ortamında özellikle hizmet satışının fiziksellikten uzak olması, ülkelerin sınırları dışında gerçek ve tüzel kişilerin işlem yapabiliyor olması, para transferlerinin belirsizleşmesi ve ödemelerin artık geleneksel para yollama yöntemleri ile yapılmaması, vergilendirme konusunda sorunlar oluşturmaktadır. Bu nedenle, vergi problemlerini çözmek için ülke yönetimleri birlikte hareket etmek ve küresel kurallar oluşturmak durumunda kalmışlardır. İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) ve 20'ler Grubu (G20) ülkeleri başta olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) içerisinde tüm ülkelere rehberlik edecek olan genel vergilendirme ilkeleri belirlenmiştir ve ülkeler de bu ilkelere bağlı olarak mevzuatlarını oluşturmuşlardır. Bu çalışmada, Türkiye'de ve çeşitli ülkelerde hemen hemen aynı tarihlerde uygulamaya konan dijital hizmet vergilendirmesinin ne olduğu ve seçili ülkelerde uygulamaların nasıl gerçekleştirildiği sorusunun cevabı aranmıştır. Araştırma sonucunda, dijital hizmet vergisinin farklı ülkelerdeki uygulamaları benzerlik göstermektedir, fakat ülkeler belirlenen vergi oranlarında ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Hizmet, Dijital Hizmetlerin Vergilendirilmesi, Dijital Ekonomi

Taxation of Digital Services and Practices from Selected Countries

Abstract

As the internet, computer, and mobile device use have become an integral part of our everyday lives, marketing and sales activities are carried out in digital environments. State institutions, private companies, and individuals have started to purchase various goods and services on the internet, which has led to the formation of a global economy without national borders. Digital economy, like the traditional economy, has various elements of its own. One of them is digital service. Many services such as banking transactions, security transactions, reservations, tour sales, expert applications, and advertisements can be accessed digitally today. This situation has brought discussions on taxation of service sales. Several factors including the sale of services on the Internet is not physical, real and legal persons can perform transactions outside their national borders, money transfer transactions become uncertain and payments are no longer made through traditional transfer methods raises some concerns about taxation. Accordingly, the governments of different countries had to act together and develop global rules to solve taxation issues. General taxation principles have been established to guide the United States (USA) and all European Union (EU) member countries, especially the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) and the Group of 20 (G20) member countries. These countries have then prepared their legislation following these principles. The current study seeks to answer the question: What are digital service tax regulations put into effect on similar dates and practices implemented in Turkey and selected countries? The results revealed that although digital service taxation practices are similar, tax rates are different among the countries examined.

Keywords: Digital services, Taxation of Digital Services, Digital Economy

* Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, yucel.ergun@cbu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2471-9530.

Giriş

Vergilendirmeden bahsedebilmek için, belirlenebilen bir maddi kazançtan söz edebilmek gerekmektedir. İnternet ortamında verilen çeşitli hizmetler ve gerçekleştirilen mal ve hizmet satışları, dijital bir ekonomik ortam oluşturmaktadır ve bu faaliyetlerin de vergilendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim henüz çok yeni bir kavram olan dijital ekonomi ve bu ekonominin içerisinde yer alan dijital hizmet kavramları henüz pek çok ülkenin mevzuatında yeterli yere sahip olmadığından, vergi uygulamalarında çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Kamu ve özel sektörün dijitalleşmesinin bir sonucu olarak, başta zaman ve iş gücü verimliliği olmak üzere, güvenlik, hız ve maliyet gibi nedenler ile dijital dünya, ekonomik faaliyetlerin de büyük çoğunluğunun yapıldığı bir alana dönüşmüştür. Öyle ki küresel ekonomiyi oluşturan faaliyetlerin ortalama olarak %10'unu dijital mecralarda yapılan ekonomik faaliyetler oluşturmaktadır. Bunlar; rekabet etme, kalite arttırma, dış pazara açılma gibi konularda ülkelere çeşitli avantajlar sağlamasına karşın, başta vergi problemleri olmak üzere güvenlik, denetim, takip ve kontrol sorunlarını da oluşturmaktadır. Dijital ortamda yapılan faaliyetlerinin anonim hale getirilebilmesi, ülkeler arası anlaşmaları etkisizleştirilmesi, izinsiz mal ve hizmet satışlarının yapılması gibi risklerin dışında, vergilendirilecek uygulamaların hangileri olduğunun belirlenememesi, vergi muhataplarının bulunamaması, çifte vergilendirme gibi sorunlar da söz konusudur. Bu bağlamda, internet üzerindeki ekonomik faaliyetler hem teşvik edilmekte hem de ülke yönetimlerinin baş etmesi gereken çeşitli problemler anlamına geldiğinden, bir mücadele gerekliliği doğurmaktadır (Demirhan, 2020: 74; Kaya, 2020: 448). Bu çalışmada, dijital ekonominin önemli bir unsuru olan dijital hizmetin ne olduğu ve bununla ilgili vergilendirme faaliyetlerinin çeşitli ülkelerde ve Türkiye’de nasıl şekillendirildiği soruları alan yazın taraması aracılığı ile araştırılmıştır.

1. Dijital Ekonomi ve Dijital Hizmet Kavramı

Dijital ekonomi kavramı, Don Tapscott tarafından 1996’da yayımlanan “The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence” isimli kitap ile alan yazına girmiş, özellikle 1990 ve sonrasında hızla artan bilgi teknolojileri kullanımı ve internet nedeni ile bugünün en önemli gerçekliklerinden birine dönüşmüştür (Ulun, 2021: 226). Geleneksel ekonomik unsurların dijital ortama taşınması ve özellikle çok uluslu işletmelerin, ülkelerin politik sınırlarını ortadan kaldırarak tek merkezden küresel ortamda faaliyet sürdürebilir hale gelmeleri ile ortaya çıkmış olan dijital ekonomi ve internet üzerinden verilen satış, kiralama,

ödeme, güvenlik sağlama, yazılım, uygulama gibi ekonomik getiri sağlayan dijital hizmetler bugün hem işletmeler ve bireyler için çeşitli kolaylıklar sağlamakta, hem istihdam yaratmakta, hem de yeni iş kolları oluşturmaktadır. Dijital ekonomi içerisinde gerçekleşen faaliyetler gerçek ve tüzel kişilerin gelirlerini arttırırken, sanal pazar ortamlarında yoğun bir rekabet, kalite ve iş ağı oluşumunu da desteklemektedir (Karabulut, 2020: 265).

Bilgi işlem teknolojilerinin kullanımının artmasının doğal bir sonucu olan dijital ekonomi, aslında hem denetimsizlik ve kolaylık bakımından hem de müşteri taleplerine kolay cevap verme, pazarlama kolaylığı ve geniş pazarlara ulaşma imkânı yarattığından işletmeler için özellikle tercih edilen faaliyetler bütünü olarak basitçe açıklanabilecektir (Demirhan, 2020: 75). Bu ekonomik sistem içerisinde satışı gerçekleştirilen ve ticari kazanç elde edilmesine olanak tanıyan her türlü hizmet de dijital hizmet olarak tanımlanmaktadır (Artar, 2019: 2).

2. Çeşitli Ülkelerde ve Türkiye’de Dijital Hizmetlerde Vergilendirmeye İlişkin Küresel Adımlar

Dijital ortamda pek çok hizmetin satış fiyatları şeffaflaşmış, satışlara ilişkin pek çok sorun da bu sebeple ortadan kalkmıştır. Ayrıca teklif alma, araştırma, yapılacak işin detayını sorgulama, memnuniyete ilişkin bilgi toplama gibi işlemler çok daha hızlı ve açık hale gelmiştir. Bu bağlamda hem satıcı hem de alıcı taraf için pek çok güvenlik unsuru oluşmuş, bu mecralardaki ekonomik aktivitelerin de tercih edilirliliği artmıştır. Nitekim, her ne kadar pek çok işlem kolay ve hızlı olsa da denetleme ve vergilendirme gibi doğrudan devlet kontrolünde olan unsurlarda, bu trafiğin sürekli olarak izlenmesi oldukça yorucu ve güçtür. Dahası, bir ticari faaliyetler zinciri söz konusu olmasına karşın, vergilendirme ayağındaki mevzuat eksiklikleri ve internette kolaylıkla kimlik saklayabilme imkânı olduğunu da burada eklemek gerekmektedir.

Bugün, dijital ekonomi, çeşitli girişimler için kaynak oluşturan, bunları motive eden bir ortam sunmaktadır (OECD, 2018: 12). Dijital dönüşüm insanların birbirleriyle ve toplumla daha genel olarak etkileşim kurma şeklini değiştirmekte; iş, gizlilik ve güvenlik, eğitim, sağlık ve diğer birçok politika alanında bir dizi acil sorunu gündeme getirmektedir. Bu ekosistemin üyelerinin artması, geleneksel işyerlerinin sayılarını ya da ticari hacimlerini kısıtlayarak devlet yönetimlerinin önemli bir gelir kaynağı olan vergilerin de azalması ve bunların kaçırılması riskini oluşturmaktadır (Ulun, 2021: 225).

Oluşan bu riskler kapsamında ülkelerin kendi çaplarında çeşitli önlemler almalarına karşın, bu kez de çifte vergilendirme gibi sorunların ortaya çıkması ile uluslararası anlaşmalar ve düzenlemeler de gündeme gelmiştir. Özellikle OECD ve G20 ülkeleri bu konuda çalışmalarında yol haritası oluşturmak ve vergilendirme sorunlarında belirgin standartları yerleştirmek üzere, 2013 tarihinde “Matrahın Aşındırılması ve Kâr Kaydırma Eylem Planı’nı” (BEPS) oluşturmuş ve yayınlamıştır. Bu hem ülkeler arasında vergilerden kaçınmak için özellikle çok uluslu işletmelerin oluşturduğu sorunların önüne geçilmesi hem de üye ülkelerin mevzuatlarında ne tür değişimler yapması gerektiğine ilişkin önerilerin bulunduğu bir plan olması açısından önem taşıyan ilk adımdır (Demirhan, 2021: 78).

BEPS’e de kaynaklık eden ve burada küresel vergilendirmeye esas olan ve modern vergilendirme mekanizmasına rehberlik eden 1998 yılında Ottawa Bakanlar Konferansı’nın sonucunda belirlenen “elektronik ticarete vergilendirme koşulları” da özetlenmelidir. Bu koşullar, OECD ve diğer ülkelerin vergi mevzuatının ve politikalarının oluşturulmasında benimsenen ilkelerdir:

Tablo 1: Ottawa Vergilendirme Çerçevesi İlkeleri

Tarafsızlık ve Eşitlik	Elektronik ticarete vergilendirme aynı geleneksel ticarete olduğu gibi tarafsız ve eşitlik bir anlayışla yapılmalıdır.
Verimlilik	Vergi mükellefleri için vergi uyum maliyetleri ve vergi idaresi için idari maliyetleri azaltılmalıdır.
Kesinlik ve Basitlik	Vergi kuralları herkes tarafından anlaşılabilir ve vergilendirme sürecinin tüm yönleriyle belirlenmelidir.
Etkinlik ve Adalet	Vergi mükelleflerinden vergi doğru zamanda ve doğru miktarda alınmalıdır. Vergiden kaçırma ve kaçırma önlemler alınmalıdır.
Esneklik	Vergilendirme sistemleri yeni ticari ve teknolojik gelişmelere uyum sağlamalıdır.

Kaynak: Ulun, 2021: 228.

Teknolojinin gelişimi ve ülkeler arasında sınırların ortadan kalkması, gerçek ve tüzel kişilerin eşitlik ve adalet konusunda daha hassas ve talepkâr olmasını beraberinde getirmiştir. Ülkelerin ekonomik düzenleri ve vatandaşlarına sundukları hizmetler için olmazsa olmaz vergilendirmeler esnasında da teknoloji kaynaklı çeşitli sorunlar, özellikle bu kavramların önemini daha fazla ön plana çıkarmıştır. Bürokratik engellerin aşıldığı, basitçe ve hızlı olarak vergilendirmenin gerekliliğinin yanında dijital ekonominin yapı taşlarını oluşturan unsurların verimliliklerini arttıran, onları ekonomik faaliyetler yürütmeye isteklendiren, girişimciliği ve inovasyonu besleyen uygulamaların yapılması artık adeta bir zorunluluk halini almıştır. Bunlara ek olarak teknolojinin hızlı gelişmesi ve yeni işkollarının ortaya çıkması, vergilendirme

uygulamalarında devletleri daha esnek olmaya itmektedir. Dijital çağın hızı, mevzuatın hantallığına yenildiği takdirde, bu alanda atılacak olan adımlar da sekteye uğrayacaktır. İşte bu noktada Ottawa vergilendirme kriterlerinin önemi daha fazla ön plana çıkmaktadır. Çünkü kriterler, talep edilen düzenin temelini yansıtmakta olan eşitlik, kesinlik, basitlik, tarafsızlık, esneklik, adalet, verimlilik ve esneklik eksenindedir.

Aslında Ottawa’da hazırlanan ve dijital ekonominin vergilendirilmesi konusunda ülkelerin benimsediği ilkelerin, Adam Smith tarafından oluşturulmuş olan klasik vergilendirme ilkelerinin ve modern vergilendirme ilkelerinin bir sentezi olduğu söylenebilecektir. Çünkü dijital ekonomi hem klasik ekonomik unsurları hem de küreselleşmenin temelini oluşturan, sınırları ortadan kaldıran modern teknolojinin oluşturmuş olduğu ekonomik unsurları bünyesinde barındırmaktadır.

Ancak burada, BEPS’in, Ottawa ilkelerinin ve modern vergilendirme ilkelerinin çıkış noktası olmasının yeterli olmadığını ve elektronik ticaret hacminin artması ile ülkelerin vergilendirme konusunda problemlerinin artması nedeni ile ülkeler bazında çeşitli düzenlemelerin ve bağlı uygulamaların yapıldığını da belirtmek gerekmektedir.

BEPS’i önemli kılan bir başka unsur da ülkelerin mevzuatlarının birbirlerine benzetilmesi ve ortak kararlar ile vergi sorununa küresel düzeyde önlemlerin alınması için bir başlangıç olmasıdır. Görüldüğü gibi eylem planının üç temel özelliği vardır. Bunlardan ilki ülkelerin dijital hizmetlerin vergilendirilmesi konusunda uyum sağlaması, ikincisi özünü ve amacını yansıtması ve sonuncusu ise şeffaflık şeklindedir. Dijital ekonominin hacimsel büyümesi ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin ciddi vergi geliri kayıpları yaşayarak ekonomik darboğazlar yaşayacağına öngörülmesi sebebiyle, BEPS’in ilk maddesi “dijital ekonominin vergilendirilmesi” olmuştur. Bu ilk maddeye göre eylem planına istinaden 2015 yılında yayınlanan 2 yıllık inceleme raporu oluşturulmuş, “Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy” yayınlanmıştır. Bu rapor, dijital hizmetlerin vergilendirilmesinde ülkelerin uyması gereken standartların da belirtildiği bir politika önerisi niteliğindedir. Burada öneriler için bir zorunluluk oluşturulmamış ve ülkelere kendi mevzuatlarını oluşturma özgürlüğü getirilmiştir. Nitekim ülkeler arasındaki uyumu da mutlak suretle gözetmeleri de istenmiştir (Oktay, 2020: 99; Bayar ve Mert, 2020: 30). Ülkeler arasındaki uyum ve uyumsuzlukların tespit edilerek çözümlenmesi, küresel vergi geliri kayıplarının önüne geçilmesi ve ülkelerin koordinasyonunu sağlayacak şekilde BEPS’in işlerlik kazanması amacıyla “Mali İşler Komitesi” ve bu komitenin (CFA) bir yan kuruluşu olarak “Dijital Ekonomi Görev Gücü” (Task

Force on Dijital Economy, TFDE) faaliyete başlamıştır. Bu çalışmaların sonunda, 2017’de “International VAT/GST Guidelines (Uluslararası Katma Değer Vergisi/ Mal ve Hizmet Vergileri Rehberi)” yayınlanmıştır (Karabulut, 2020: 272; Gedik, 2020: 33).

2.1. Çeşitli Ülkelerde Dijital Hizmetin Vergilendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde dijital hizmet vergisini uygulayan Fransa, ABD, İngiltere, İtalya, Avusturya, İspanya ve Hindistan ülke örnekleri yer almıştır. Bu ülkelerinin seçilmesinin nedeni ise Asya, Avrupa ve Amerika kıtasında dijital hizmet vergisini ilk uygulayan ülkeler olmalarıdır.

2.1.1. Fransa’da Dijital Hizmetin Vergilendirilmesi

Fransa, dijital hizmetlerin vergilendirilmesi problemi karşısında ilk mevzuat düzenlemelerini gerçekleştirmiş olan ülkedir. 2019 yılı Eylül ayından sonra “21. Yüzyıl Vergisi” adı ile dijital hizmetlerden vergi alınmaya başlanan ülkede, vergi alımına ilişkin yürürlük tarihi de geriye doğru işletilmiş ve Ocak 2019 sonrasında dijital ortamda verilen hizmetler vergiye tabi tutulmuştur. Ülkede öncelikle, ülke sınırlarında faaliyet gösteren Google, Amazon, Apple ve Facebook şirketlerine vergi uygulamaları getirilmiştir. Ancak burada ABD şirketlerine kanısına kapılmak yanlıştır. Bu çok uluslu işletmeler zaten vergi hadlerinin üzerinde dijital ortam geliri elde ettiklerinden, uygulamaya da doğal olarak tabi olmuşlardır. Fransa, yerli olsun ya da olmasın, Fransız sınırlarında faaliyet gösteren tüm işletmeleri bu alanda vergiye tutmaktadır (Demirhan, 2020: 80).

Dijital hizmet vergisine tabi olan hizmetler; dijital ortamda kullanıcıların arasında mal veya hizmet teslimi de dâhil olmak üzere diğer kullanıcılarla etkileşim kurmasının sağlanması, dijital ortamda reklam alanları oluşturularak satılması, reklam mesajlarının satın alınması, stoklanması ve dağıtılması ve kullanıcı verilerinin toplanması ve iletilmesi hizmetlerini kapsar. AB tarafından önerilen % 3’lük vergi payını kabul eden Fransa, dijital ortamda elde edilen gelirlerin küreselde yıllık 750 milyon avroyu, ulusal hacimde ise 25 milyon avroyu geçmesi durumunda vergi uygulamaktadır. Ancak vergi uygulamasında, dijital ortamda malların ve hizmetlerin doğrudan satışlarının ve kullanıcılara dijital içerik, iletişim hizmetleri ve ödeme hizmetleri sunmak için bir dijital arayüzün birincil araç olarak sunulduğu hizmetlerden elde edilen gelirlere istisna söz konusudur. Kanunun uygulanması için hizmet satıcısının ya da yararlanıcısının Fransız sınırları içerisinde olması gerekliliği bulunurken, devlete IP (internet

protokolü) kontrolü hakkı ile kullanıcıların yerlerinin tespit edilmesi izni de verilmektedir (Demirhan, 2020: 81).

2.1.2. Amerika Birleşik Devletleri'nde Dijital Hizmetin Vergilendirilmesi

ABD, dijital hizmet vergilendirmesi konusunda federal bir yasaya sahip olmayan, bu problemi eyaletler özelinde çözüme ulaştıran bir ülkedir. Her ne kadar bu alanda ulusal bir düzenleme yapılmasa da ABD Kongresi'nde konu 2019 yılında görüşülmüş ve ülke genelinde vatandaşlar arasında eşitsizliğe neden olmayacak düzenlemelerin getirilmesi karara bağlanmıştır. Dijital Mal ve Hizmetler Vergi Adaleti Yasası temelinde pek çok eyalette, mevcutta var olan dijital satış ve interneti kullanma vergilerine ek olarak, internetten elde edilen, indirilen içeriklerin de vergilendirilmesine başlanmıştır. Eyalet yönetimleri, kendi eyaletlerinin dışında yerleşik olsalar da eyalet içinde kazancın olması halinde bu kişileri vergi sorumlusu olarak belirleyebilmektedirler. Bir diğer ifadeyle, vatandaşın ABD'nin hangi bölgesinde yaşadığı önemsiz olmakla beraber, hangi eyalette online para kazandığı konu edilmektedir (Demirel, 2020: 62).

Doğrudan dijital hizmetlerin vergilendirilmesi özelinde düzenleme yapan ilk eyaletler, Maryland, Nebraska ve New York'tur ve buralarda Ocak 2020 itibariyle bu alanda vergi uygulamaları başlatılmıştır. Bu yasaların farklılıkları, ülke genelindeki uygulama farklarının da anlaşılması açısından önemlidir. Örneğin New York için dijital hizmetler, hasılat üzerinden ve %5 oranında vergilendirilmektedir. Dijital reklamların her türüsü ve kullanıcı bilgilerini toparlayarak bunları başka işletmelere satan şirketler, dijital hizmet vergisi kapsamındadır. Ayrıca sosyal medya fenomenleri tarafından gerçekleştirilen tanıtım ve pazarlama faaliyetleri de dijital hizmet kapsamında sayılmaktadır. Nebraska'da ise, doğrudan bir vergi düzenlemesi olmamakla birlikte, satış ve internet kullanım yasaları genişletilmiş ve internetten reklam hizmeti satışı yapan işletmelerin faaliyetleri bu kapsama alınmıştır. Bir diğer ifadeyle, dijital hizmetlerin vergilendirilmesi için yeni bir oran belirlemesinin yapılması yerine, mevcut yasalarda çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Nebraska'daki satış vergisinin tahsilât sorumluluğu sadece eyalet içi satıcılarla sınırlı değildir. Bu bölgede, eyalet içinde satış eşiğini aşan, eyalet dışı işletme ve gerçek kişiler de vergiye tabi tutulmaktadır (Demirel, 2020: 63).

Maryland'ta dijital hizmet vergisinin gelir eşiği 100 milyon dolardır. Dijital hizmet gelirinin 100 milyon dolardan daha az olması durumunda firmalar dijital hizmet vergisi ödeme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Ayrıca, Nebraska'da fiziksel varlığı olan dijital hizmet sağlayan firmaların gelirleri herhangi bir alt ya da üst sınır olmadan vergilendirilecektir.

Fiziksel varlığı olmayan işletmelerin vergilendirilmesi için dijital hizmetlerden elde edilen gelirlerin en az 100.000 dolar olması gerekmektedir ya da bu işletmelerin Nebraska'daki müşterilere en az 200 dijital hizmet işlemi gerçekleştirmesi gerekmektedir. Son olarak, New York'ta fiziksel varlığı olan dijital hizmet sağlayan firmaların dijital hizmet vergisi ödemek için herhangi bir eşik gelir değeri bulunmamaktadır. New York'ta fiziksel varlığı olmayan firmalar, dijital vergisi ödeme şartı ise, New York'taki müşterilerinden 500.000 dolardan fazla gelir etmesi ya da New York'ya 100'den fazla dijital hizmet işlemi gerçekleştirmesi gerekmektedir (Ernst & Young, 2020: 44-46).

2.1.3. İngiltere'de Dijital Hizmetin Vergilendirilmesi

AB'den ayrılmasına karşın dijital hizmet vergilendirmesi hususunda AB kararları ile uyumlu giden İngiltere'de dijital hizmet vergisi %2 vergi oranında uygulanmaktadır. Ülkede vergilendirmenin gerçekleşmesi için, dijital hizmet sunucularının platformlarını paraya çevirme biçimlerinin önemsiz olduğu söylenebilir. Ayrıca, hizmet satıcısının gerçek ya da tüzel kişi olup olmadığı veya çok uluslu bir işletme olup olmadığı önemsizdir. Elde edilen gelirin arama motorlarından, sanal pazar ortamlarından ya da sosyal medya üzerinden gelmesi vergilendirme için yeterli bir durum oluşturmakla birlikte, vergilendirmenin gerçekleşmesi için küresel pazarda 500 milyon sterlin üzerinde satışın yapılması ve bunun 25 milyon sterlinin ya da daha fazlasının İngiltere'de bulunan kullanıcılardan elde edilmesi gerekliliği vardır. Bu bağlamda, ülke içerisinde yıllık 25 milyon sterline dek olan dijital hizmet gelirlerinin vergilendirilmediğini, üstünün ise %2 pay olacak biçimde vergiye tabi tutulduğunu söyleyerek kanunu özetlemek mümkündür (Demirhan, 2020: 82).

Finansal şirketler ve dijital ödeme hizmetleri sağlayan firmalar vergiden muaf tutulmuştur. Dijital hizmetler vergisi ödemesi yıllık olarak gerçekleştirilecek ve her yıl raporlanacaktır. (Kılıçer ve Peker, 2021: 129-130). Online bir pazarda alım-satım yapan taraflardan birinin İngiltere kullanıcısı olması durumunda, bu işlemde elde edilen tüm gelirler İngiltere kullanıcılarından elde edilmiş sayılacaktır. Bu işlemlerin aracılık yoluyla elde edilen gelirler dijital hizmet vergisine göre vergilendirilecektir (Sandalcı ve Saygın, 2020: 84). Kurumlar vergisi matrahı hesaplanırken ödenen dijital hizmet vergisi kazançtan indirilerek, şirketler daha az miktarda kurumlar vergisi devlete öder (Walker, 2021).

2.1.4. İtalya’da Dijital Hizmetin Vergilendirilmesi

İtalya dijital ekonomik faaliyetlerin vergilendirilmesi konusunda uzun süre çalışmalar gerçekleştirmiş, 2019 yılında nihayet İtalyan Parlamentosu, bu alandaki ilk düzenlemeleri onaylamıştır. Nitekim bu dönemde, uygulama gerçekleştirilememiş, yasa yürürlüğe girmemiştir. Bunun sebebi olarak da ülkede yasa koyucunun OECD tarafından açıklanacak olan tedbirleri beklemesi olarak gösterilmiştir. Nitekim OECD tarafından kararların gecikmesi üzerine ülkedeki uygulamada Fransa örnek alınmıştır ve 1 Ocak 2020 sonrasında vergi uygulamaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Tıpkı Fransa’da olduğu gibi dijital hizmetlerden %3 oranında vergi alınmaya başlanmıştır (Demirhan, 2020: 83).

İtalya’da dijital hizmet vergisi, dijital reklamcılık hizmeti, dijital arayüz hizmeti ve veri iletim hizmeti üzerinden gelir sağlayanlardan alınmaktadır. Dijital reklamcılık hizmeti, kullanıcı tercihleri değerlendirilerek seçilen reklamların dijital bir platforma koyulmasıdır. Dijital arayüz hizmeti, kullanıcıların kendi aralarında iletişime, mal ve hizmet ticaretini gerçekleştirmesini sağlayan bir dijital platform hizmetidir. Veri iletim hizmeti ise, kullanıcıların şahsi bilgileri ve tercihlerine ilişkin verilerin toplanması ve bu verilerin dijital bir kanal yardımıyla aktarılmasıdır (Sandalcı ve Saygın, 2020: 88).

Dijital hizmet vergisine tabi olmayan hizmetler ise; bankalar arası ve finansal alım satım platformları ve bu platformlara yönelik veri iletim hizmetleri, elektrik, gaz, çevre sertifikaları ve yakıtların değişimi için telematik platformlar ve bu platformda kullanılan veri iletim hizmeti, dijital aracılık hizmetinin kapsamında doğrudan mal ve hizmet sağlanması, tedarikçinin aracılık görevini getiremediği durumlarda, mal ve hizmeti sağlayanların internet sitesi yoluyla sipariş edilen mal veya hizmetlerin temini ve münhasır veya asıl amacı, aynı dijital platformu yöneten tarafça, platform kullanıcılarına dijital içerik, iletişim hizmetleri veya ödeme hizmetleri gerçekleştirmek olan bir dijital hizmetin sağlanmasıdır (Scampuddu ve Nieddu, 2020).

İtalya’nın dijital hizmet vergisinde gelir açısından iki farklı uygulama yapılmaktadır. İlki, bir takvim yılı içerisinde küresel geliri 750 milyon avroyu aşan dijital hizmet sağlayıcıları kapsamaktadır. İkincisi, İtalya sınırları içerisinde geliri 5.5 milyon avroyu aşan dijital hizmet sağlayıcılarıdır. Ayrıca, dijital hizmet vergisinin matrahı, vergilendirilebilir hizmetler, katma değer vergisi ve diğer dolaylı vergilerden sağlanan brüt gelirdir (Sandalcı ve Saygın, 2020: 88-89; Deloitte, 2021). Gerçek kişi ya da tüzel kişi dijital hizmet vergisinin doğmasına sebep olan faaliyeti gerçekleştirdiğinde ve gelirleri eşik değerlerini aştığında dijital hizmet vergisi ödemekle yükümlü olmaktadır (PWC, 2019: 2) .

2.1.5. Avusturya’da Dijital Hizmetin Vergilendirilmesi

1 Ocak 2020 tarihinden itibaren ülkede uygulanmaya başlanan dijital hizmet vergisi, pek çok ülkeden farklı olarak gelirin %5’i oranındadır. İnternet ortamından satışı yapılan reklamlar da dâhil olmak üzere tüm dijital hizmetleri vergi kapsamına alan ülkede, dijital hizmet satışı yapan işletmenin yerleşkesi burası olmasa bile vergiye tabi tutulduğu bilinmektedir. ABD ülkesine farklı bir uygulama yapılmaktadır. Ülkede ABD şirketlerinden daha yüksek düzeyde vergi alınmakta ve ABD ile ticari ilişkiler sınırlandırılmak istenmektedir. Bu nedenle ABD’de yerleşik olan ve Avusturya içerisinde de faaliyet gösteren ülkeler için ek prosedürler mevcuttur. Bu bağlamda bir ayrımcılık söz konusudur ki bu da uluslararası vergilendirme prensiplerine aykırıdır. Ülkede, vergilendirme sürecinde yapılan bir diğer sorunlu uygulama da verginin kar üzerinden değil, hasılat üzerinden hesaplanmasıdır ki bu durum, karlılık hesaplamalarında, %5’ten çok daha fazla oranda vergi ödenmesi anlamına gelmektedir. Avusturya’da internetten elde edilen kazancın vergilendirilmesi için uluslararası alanda satış yapan şirketler için 750 milyon avro, ulusal pazarda satış yapan şirketler için ise 25 milyon avro hasılat haddi mevcuttur (Akçura, 2021). Faturaya dâhil olmayan gelirler istisna kapsamındadır (Ernst & Young, 2020: 7).

2.1.6. İspanya’da Dijital Hizmetin Vergilendirilmesi

Genel olarak AB üyesi ülkeler ile benzer bir mevzuat sistemine sahip olan ülkede, konuya ilişkin uygulamalar, hükümet onayı gerekliliğinden dolayı daha geç faaliyete geçirilmiştir. Öncesinde küresel politikalara uygun bir dijital hizmet vergilendirmesi uygulanan İspanya’da 20 Şubat 2020 tarihinde, Dijital Hizmet Vergisi kanun tasarısını hazırlayan hükümet, bunu uygulamaya almıştır ve dijital hizmetlerin vergilendirilmesi %3 ile sınırlandırılmıştır. Özünde uluslararası anlaşmalar ile özellikle çifte vergilendirme sorununun çözümünün bir parçası olmak isteyen ülkede, kamuoyu bu bekleminin adaletsizlik olduğu görüşü ile hükümet üzerinde bir baskı yapmış, bu nedenle ülke kendi mevzuatını ve vergi düzenlemesini oluşturmak zorunda kalmıştır (Ulun, 2021: 236).

Vergiye tabi olacak olan dijital hizmetler; ilk olarak dijital platformlarda yayınlanan reklamcılık hizmetleri, ikincisi kullanıcıların doğrudan birbirleriyle etkileşime geçmesini sağlayan veya kullanıcılar arasında mal veya hizmet tedariki sağlanmasını kolaylaştıran dijital platformlar, üçüncüsü amacı, kullanıcıların e-ticaret platformlarını bulmasını ve bağlayan sağlayan hizmetler, son olarak kullanıcıların dijital hizmetler üzerindeki yaptığı işlemlerin verilerini toplama ve bu verileri iletme hizmetleridir. Dijital hizmet vergisinin matrahı, verginin

konusu kapsamında olan dijital hizmetlerden elde edilen KDV hariç toplam kazançtır. (Sandalcı ve Saygın, 2020: 89-90). Finans kuruluşlarının veri aktarım hizmetinden elde edildiği gelirler istisna kapsamındadır (Ernst & Young, 2020: 35).

İspanya bugün, yıllık olarak 750 milyon avro ve üzerinde dijital hizmet geliri elde edilmesi halinde bu geliri vergiye tabi tutmaktadır. Dijital ortamda çeşitli aracılık hizmetleri elde eden işletme ve kişiler için ise vergi uygulanması için kazanç sınırı yıllık 3 milyon avro olarak belirlenmiştir (Ulun, 2021: 236).

2.1.7. Hindistan'da Dijital Hizmetin Vergilendirilmesi

Özellikle 2016 yılından bu yana vergilendirme konusunda dengeleme çalışmaları yürüten Hindistan, ülkenin yabancısı olan, ülke dışında yerleşik durumda ve internet üzerinde Hindistan içi reklam satış hizmeti veren şirketleri dijital hizmet kapsamında vergilendirmektedir. Ülke, yabancı şirketlere %6'lık vergi oranı uygulaması yapmakta ve vergilerin ödenmemesi halinde ülke içindeki faaliyetlerini de engelleme hakkını korumaktadır. Hindistan'da, dijital hizmet vergisi, brüt esaslı bir ciro vergisi olması nedeniyle işleme dayalı bir vergileme biçimi olarak da tarif edilebilecektir. Yabancı işletmelere ülke sınırları içinde reklam için ücret ödeyen şirketlerin Hindistan içinde yerleşik olmaları, onları satın aldıkları bu hizmeti beyan etmeye zorunlu tutan bir durumdur. Bir diğer deyişle, vergilendirilecek olan gelirler, elde edilen gelir üzerinden değil, müşteri beyanı üzerinden tespit edilmektedir. Ülkede, reklam hizmeti satın alımı yapan şirket ve kişiler, bunu merkezi hükümetin ilgili kanallarına bildirme ve belgelendirme mükellefiyetini taşımaktadırlar. Ülkedeki vergi uygulamaları Dünya'daki pek çok düzenlemeden farklı biçimde yapılmaktadır ve dijital hizmetleri de kapsayan ve adı "Dengeleme Vergisi" olan uygulamanın esasları şu şekilde özetlenebilir (Demirel, 2020: 65):

i. Dengeleme vergisi uygulamaları için şirketler arasında bir alışveriş olması gerekmekte ve Hindistan'da yerleşik bir şirket tarafından, Hindistan'da yerleşik olmayan bir şirkete hizmet alımı için ödeme yapılmış olmalıdır.

ii. Ödeme esasını internet reklamcılığı ya da dijital ortamda yapılan reklam/tanıtım faaliyeti oluşturmaktadır.

iii. İlgili ödemelerin toplamı bir yıl içinde 100.000 rupi (INR) altında kalıyorsa, bu ödeme için vergi uygulaması yapılmamaktadır.

iv. Şayet yabancı işletmenin Hindistan sınırları içinde sabit bir işyeri varsa, vergi istisnası uygulanmaktadır.

Ayrıca, 2020 yılında başlayan diğer bir uygulama ise e-ticaret başta olmak üzere, dengeleme vergisine tabi olmayan dijital hizmet gelirleri üzerinden %2 oranında vergi uygulanmaktadır. Bu dijital hizmet gelirleri 20 milyon INR altında kalıyorsa, vergi uygulaması yapılmamaktadır. (Ernst & Young, 2020: 23).

2.2. Türkiye’de Dijital Hizmetin Vergilendirilmesi

Türkiye, elektronik ticaretin hızla büyüdüğü ve internet üzerinden mal ve hizmet tüketiminin toplam ticaret içerisindeki payının genel olarak sürekli arttığı ülkelerden biridir (Karabulut, 2020: 267). Türkiye’nin COVID 19 pandemisinin de etkisi ile 2020 ve 2021 yıllarında elektronik ticaret hacmi artış göstermiştir. 2020 yılının ikinci 6 ayında e-ihracatı 1,42 milyar ABD doları olan Türkiye’nin en fazla sattığı ürünler ise tekstil, ev eşyaları ve süs eşyaları sektöründedir (Deloitte, 2022: 13).

Türkiye’de küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) hem perakende satış yapma hem de işletmeler arasında alışveriş faaliyeti gerçekleştirme hususundaki kapasiteleri ve bilgi düzeyleri giderek artmaktadır. Pandemi, sınır ötesi e-ticaret şirketten şirkete (B2B) işlemlerinin de değişimine sebep olmuştur. Yüz yüze yapılan anlaşmaların yerini online işlemler almış ve süreçler dijitalleşmiştir. Dijitalleşmenin getirdiği yenilikler ile B2B e-ticaret işlemlerinin daha güvenli ve pratik yapılması için yeni ödeme metotları da geliştirilmektedir. B2B, dünya çapında e-ticarette hacim olarak şirketten müşteriye (B2C) kıyasla neredeyse 5 kat daha büyüktür. Ülkemizde artan elektronik ticaret faaliyetleri, vergilendirme konusunda da çalışmalarını arttırmıştır.

İnternet üzerinden hizmet satışının hacimsel artışı, vergi konusunda açıklığın da bir an önce giderilmesini gerekli kılmıştır. OECD’nin rehberliği ile ve küresel gelişmeler ışığında Türkiye’de 2017 yılından itibaren dijital ekonomik faaliyetlerde vergilendirme hususunda uygulamalar yapılmaya başlanmıştır. 7061 sayılı Bazı Vergi Kanunları ile Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 41. maddesinde (“Şu kadar ki Türkiye’de ikametgâhı, işyeri, kanuni merkezi ve iş merkezi bulunmayanlar tarafından katma değer vergisi mükellefi olmayan gerçek kişilere elektronik ortamda sunulan hizmetlere ilişkin katma değer vergisi, bu hizmeti sunanlar tarafından beyan edilip ödenir. Maliye Bakanlığı elektronik ortamda sunulan hizmetlerin kapsamı ile uygulamaya ilişkin usul ve esasları belirlemeye

yetkilidir.”) dijital hizmetlere yönelik katma değer vergisi (KDV) getirilmiştir. Ayrıca, 2018 yılında 476 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile internette reklam hizmeti veren ve bu hizmeti verenlere yönelik ödemeler kapsamında %15 oranında vergi kesintisi getirilmiştir (Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB), 2018). Bu gelişmelerin neticesinde 2019 yılında çıkarılan 7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun çıkarılmıştır. 5 Aralık 2019 tarihli Resmî Gazetede yayınlanan kanunun 1. maddesi hangi dijital hizmet gelirlerinin vergilendirileceğine açıklık getirmektedir. Buna göre;

“dijital ortamlarda sunulan her türlü reklam hizmetinden elde edilen hasılat; bilgisayar programları, video, oyunlar, oyun içi uygulamalar vb. sesli, görsel veya dijital herhangi bir içeriğin dijital ortamda satışı ile bu içeriklerin dijital ortamda dinlenmesine, izlenmesine, oynanmasına veya elektronik cihazlara kaydedilmesine veya bu cihazlarda kullanılmasına yönelik dijital ortamda sunulan hizmetler, kullanıcıların birbirleriyle etkileşime geçebilecekleri dijital ortamların sağlanması ve işletilmesi hizmetleri (kullanıcılar arasında bir mal veya hizmetin satılmasına veya satılmasının kolaylaştırılmasına yönelik sunulan hizmetler dâhil)” vergilendirmeye tabidir (Demirhan, 2020: 84).

Türkiye’de vergiye tabi olan dijital hizmetlerin faaliyetleri; dijital ortamda sunulan her türlü reklam hizmetleri, dijital ortamda yapılan sesli, görsel veya dijital herhangi bir içeriğin satışları ve içeriklerden yararlandırmaya yönelik sunulan hizmetler, kullanıcıların birbirleriyle etkileşime geçebilecekleri dijital ortamların sağlanması ve işletilmesi hizmetleri, dijital ortamda sunulan hizmetlere aracılık hizmetleri gibi faaliyetlerdir.

Türkiye’de uygulanan dijital hizmet vergisi oranı %7.5’tir. Cumhurbaşkanlığı bu oranı, %1’e kadar düşürmeye ve iki katına kadar yükseltme hakkına sahiptir. Verginin miktarı, matraha oranının uygulanması sonucunda belirlenir (Kılıçer ve Peker, 2021: 113). Türkiye’de Mart 2020 itibarıyla yürürlüğe giren dijital hizmet vergisinden elde ettiği gelir; 2020 yılında 1 milyar 61 milyon Türk lirası (TL) olmakla beraber, 2021 yılında 2 milyar 830 milyon TL’ye ulaşmıştır (Delioette, 2022: 60). Dünya’da dijitalleşmenin artması sebebiyle bu rakamın artması beklenmektedir. Aşağıdaki tabloda Türk vergi sistemi açısından 7194 sayılı Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun açısından dijital hizmet vergisinin özellikleri özetlenmiştir.

Tablo 2: Dijital Hizmet Vergisinin Esasları

7194 sayılı Kanun	Madde Hükümünün Açıklaması
Madde 1 Verginin Konusu	<p>“Türkiye’de sunulan aşağıdaki hizmetlerden elde edilen hasılat, dijital hizmet vergisine tabidir:</p> <p>a) Dijital ortamda sunulan her türlü reklam hizmetleri (reklam kontrol ve performans ölçüm hizmetleri, kullanıcılarla ilgili veri iletimi ve yönetimi gibi hizmetler ile reklamın sunulmasına ilişkin teknik hizmetler dâhil)</p> <p>b) Sesli, görsel veya dijital herhangi bir içeriğin (bilgisayar programları, uygulamalar, müzik, video, oyunlar, oyun içi uygulamalar ve benzerleri dâhil) dijital ortamda satışı ile bu içeriklerin dijital ortamda dinlenmesine, izlenmesine, oynanmasına veya elektronik cihazlara kaydedilmesine veya bu cihazlarda kullanılmasına yönelik dijital ortamda sunulan hizmetler</p> <p>c) Kullanıcıların birbirleriyle etkileşime geçebilecekleri dijital ortamların sağlanması ve işletilmesi hizmetleri (kullanıcılar arasında bir mal veya hizmetin satılmasına veya satılmasının kolaylaştırılmasına yönelik sunulan hizmetler dâhil)</p> <p>* Yukarıda sayılan hizmetlere yönelik dijital ortamda dijital hizmet sağlayıcıları tarafından verilen aracılık hizmetlerinden elde edilen hasılat da dijital hizmet vergisine tabidir.”</p>
Madde 2 Tanımlar	<p>“a) Dijital ortam: Fiziki olarak karşı karşıya gelmeksizin, çevrim içi faaliyetin gerçekleştirildiği her türlü ortamı,</p> <p>b) Dijital hizmet sağlayıcıları: 1 inci maddede sayılan hizmetleri sunanları,</p> <p>c) Hasılatın elde edilmesi: Hasılatın mahiyet ve tutar itibarıyla kesinlik kazanmış olmasını,</p> <p>ç) Hizmetin Türkiye’de sunulması: hizmetin Türkiye’de sunulmasını, hizmetten Türkiye’de faydalanılmasını, hizmetin Türkiye’de bulunan kişilere yönelik gerçekleştirilmesini veya hizmetin Türkiye’de değerlendirilmesini (Değerlendirmeden maksat, hizmetin karşılığını teşkil eden ödemenin Türkiye’de yapılması veya ödeme yurt dışında yapılmışsa, Türkiye’de ödeyenin veya nam ve hesabına ödeme yapılanın hesaplarına intikal ettirilmesi veya kârından ayrılmasıdır. Şu kadar ki, dijital ortamda sunulan reklam hizmetinin Türkiye’de bulunmayan kişilere yönelik gerçekleştirilmesi durumunda hizmet Türkiye’de değerlendirilmiş sayılmaz) ”.</p>
Madde 3 Vergi Mükellefi Vergi Sorumlusu	<p>“Dijital hizmet vergisinin mükellefi, dijital hizmet sağlayıcılarıdır. Bunların, Gelir Vergisi Kanunu ile ve Kurumlar Vergisi Kanunu bakımından tam mükellef olup olmaması, dar mükellefiyette söz konusu faaliyetleri Türkiye’de bulunan iş yeri veya daimî temsilcileri vasıtasıyla gerçekleştirip gerçekleştirmemesi dijital hizmet vergisi mükellefiyetine tesir etmez. Mükellefin Türkiye içinde ikametgâhının, iş yerinin, kanuni ve iş merkezlerinin bulunmaması hâlleri ile gerekli görülen diğer hâllerde Hazine ve Maliye Bakanlığı, vergi alacağının emniyet altına alınması</p>

	amacıyla vergiye tabi işlemlere taraf olanlar ile işleme ve ödemeye aracılık edenleri verginin ödenmesinden sorumlu tutabilir”.
Madde 4 Muafiyet ve İstisnalar	<p>“İlgili hesap döneminden önceki hesap döneminde, 1’inci maddede sayılan hizmetlere ilişkin, Türkiye’de elde edilen hasılatı 20 Milyon Türk lirasından veya dünya genelinde elde edilen hasılatı 750 Milyon avrodan veya muadili yabancı para karşılığı Türk lirasından az olanlar dijital hizmet vergisinden muafıdır. Mükellefin, finansal muhasebe açısından konsolide bir grubun üyesi olması hâlinde, bu hadlerin uygulanmasında grubun verginin konusuna giren hizmetlere ilişkin elde ettiği toplam hasılat dikkate alınır. İlgili hesap dönemi içerisinde birinci fıkrada yer alan hadlerin her ikisinin de aşılması hâlinde muafiyet sona erer ve haddin aşıldığı vergilendirme dönemini takip eden dördüncü vergilendirme döneminden itibaren dijital hizmet vergisi mükellefiyeti başlar. Söz konusu hadlerin aşılp aşılmadığının tespitinde, hesap döneminin üçer aylık dönemlerinin sonu itibarıyla ilgili hesap dönemi içinde elde edilen kümülatif hasılat dikkate alınır”. “Arka arkaya iki hesap dönemi boyunca birinci fıkradaki hadlerden herhangi birinin altında kalanların vergi muafiyeti, izleyen hesap döneminden itibaren tekrar başlar. Cumhurbaşkanı, birinci fıkrada yer alan hadleri verginin konusuna giren hizmet türlerine göre ayrı ayrı veya birlikte sıfıra kadar indirmeye veya üç katına kadar artırmaya yetkilidir.”</p> <p>“Hazine ve Maliye Bakanlığı, muafiyetin tespiti ve uygulanması amacıyla bildirim ve belgelendirme yükümlülüğü getirmeye ve maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemeye yetkilidir. Bu kapsamda bildirim ve belgelendirme yükümlülüklerini tam ve zamanında doğru olarak yerine getirmeyenlere, yükümlülüklerini yerine getirmeleri için otuz gün ek süre verilir. Verilen ek süre içerisinde, bildirim ve belgelendirme yükümlülüklerini tam ve zamanında doğru olarak yerine getirmeyenler bu maddede yer alan muafiyetten yararlanamaz. Dijital ortamda yapılan aşağıdaki hizmetlerden elde edilen hasılat dijital hizmet vergisinden istisnadır ve bu hizmetlerden elde edilen hasılat birinci fıkradaki hadlerin tespitinde dikkate alınmaz: a) 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu’nun ek 37’nci maddesi kapsamında üzerinden Hazine payı ödenen hizmetler b) 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu’nun 39’uncu maddesi kapsamında üzerinden özel iletişim vergisi alınan hizmetler c) 5411 sayılı Bankacılık Kanunu’nun 4’üncü maddesi kapsamındaki hizmetler ç) 5746 sayılı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanunu’nun 2’nci maddesinde tanımlanan Ar-Ge merkezlerinde Ar-Ge faaliyetleri neticesinde oluşturulan ürünlerin satışı ile münhasıran bu ürünler üzerinden sunulan hizmetler d) 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun’un 12’nci maddesi kapsamında yer alan ödeme hizmetleri”.</p>
Madde 5 Verginin Matrahı	“Dijital hizmet vergisinin matrahı, ilgili vergilendirme döneminde verginin konusuna giren hizmetler nedeniyle elde edilen hasılattır. Hasılatın döviz ile

Verginin Oranı ve Hesabı	<p>hesaplanması hâlinde döviz, hasılatın elde edildiği tarihte geçerli olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası döviz alış kuru üzerinden Türk parasına çevrilir.</p> <p>Verginin matrahından gider, maliyet ve vergi adı altında indirim yapılmaz. Dijital hizmet vergisi, fatura ve fatura yerine geçen belgelerde ayrıca gösterilmez. Dijital hizmet vergisi oranı %7,5'tir. Dijital hizmet vergisi, matraha oranın uygulanması suretiyle hesaplanır. Bu şekilde hesaplanan vergiden herhangi bir indirim yapılmaz. Cumhurbaşkanı, üçüncü fıkrada belirtilen oranı, hizmet türleri itibarıyla ayrı ayrı veya birlikte %1'e kadar indirmeye, iki katına kadar artırmaya yetkilidir”.</p>
Madde 6 Vergilendirme Dönemi Verginin Beyanı Verginin Tarhı Verginin Ödenmesi	<p>“Dijital hizmet vergisinde vergilendirme dönemi, takvim yılının birer aylık dönemleridir. Ancak Hazine ve Maliye Bakanlığı, hizmet türlerine ve mükelleflerin faaliyet hacimlerine göre birer aylık vergilendirme dönemi yerine üçer aylık vergilendirme dönemi tespit etmeye yetkilidir. Dijital hizmet vergisi, mükellefin beyanı üzerine tarh olunur. 3'üncü maddenin ikinci fıkrasının uygulandığı durumlarda, bu beyan vergi kesintisi yapmakla sorumlu tutulanlar tarafından yapılır. Mükellefler ve vergi kesintisi yapmakla sorumlu tutulanlar, dijital hizmet vergisi beyannamelerini, vergilendirme dönemini takip eden ayın sonuna kadar ilgili vergi dairesine vermekle yükümlüdürler. Dijital hizmet vergisi, katma değer vergisi mükellefiyeti bulunan hizmet sağlayıcıları için bu vergi bakımından bağlı buldukları vergi dairesince, bulunmayanlar bakımından Hazine ve Maliye Bakanlığınca belirlenecek vergi dairesince tarh olunur. Dijital hizmet vergisi, mükellef veya vergi sorumlusu olan gerçek veya tüzel kişi adına tarh olunur. Adi ortaklıklarda, verginin ödenmesinden müteselsilen sorumlu olmak üzere, ortaklardan herhangi biri adına tarhiyat yapılır. Beyanname vermek mecburiyetinde olan mükellefler ile vergi kesmekle sorumlu tutulanlar, bir vergilendirme dönemine ait dijital hizmet vergisini beyanname verme süresi içinde öderler. Dijital hizmet vergisi mükelleflerince ödenen dijital hizmet vergisi, bu mükellefler tarafından gelir ve kurumlar vergisine esas safi kazancın tespitinde gider olarak indirilebilir.”</p>
Madde 7 Vergi Güvenliği	<p>“213 sayılı Vergi Usul Kanunu kapsamına giren vergilere ilişkin beyanname verme ve ödeme yükümlülüklerini süresinde yerine getirmeyen bu Kanun kapsamındaki dijital hizmet sağlayıcılarına veya Türkiye'deki yetkili temsilcisine, bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için dijital hizmet vergisini tarha yetkili vergi dairesi tarafından internet sayfalarındaki iletişim araçları, alan adı, IP adresi ve benzeri kaynaklarla elde edilen bilgiler kullanılarak 213 sayılı Kanunda sayılan tebligat yöntemleri, elektronik posta veya diğer tüm iletişim araçları ile ihtarda bulunulabilir ve bu durum Gelir İdaresi Başkanlığının internet sitesinde ilan edilir. İlandan itibaren otuz gün içinde bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi hâlinde, dijital hizmet sağlayıcılarının sunmuş oldukları hizmetlere erişimin, bu yükümlülükler yerine getirilinceye kadar engellenmesine Hazine ve Maliye Bakanlığınca karar verilir ve bu karar erişim sağlayıcılarına bildirilmek üzere Bilgi</p>

	Teknolojileri ve İletişim Kurumuna gönderilir. Engelleme kararlarının gereği bildirimden itibaren yirmi dört saat içinde erişim sağlayıcıları tarafından yerine getirilir. Bu uygulamaya ilişkin usul ve esaslar, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının görüşü alınarak Hazine ve Maliye Bakanlığınca belirlenir”.
--	--

Kaynak: Resmi Gazete, 05.12.2019 Kabul Tarihli 7194 Sayılı Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Sayı: 30971, 07.12.2019, Erişim Tarihi: 09.06.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-1.htm> ve Yunus Emre Ülkü, “Türkiye’deki Dijital Hizmet Vergisi Önerisinin İncelenmesi”, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:377, 2020, s.113-116.

Sonuç

İnternet ve bilgisayar tabanlı cihazların kullanımının yaygınlaşması ve özellikle son yıllarda yaşamımıza giren pandemi, dijital ortamdaki ekonomik faaliyetleri arttırmış ve çeşitlendirmiştir. İnternet üzerinden gerçekleştirilen alışverişler artık yalnızca mal alım satımı ile sınırlı kalmamakta; bireyler, kamu kurumları, şirketler arasında hizmet satışını da gerçekleştirmeye olanak yaratmaktadır. Dijital ekonomik ortam, fiziksel mesafelerin olmasına karşın hizmet üretimi ve satışının da yapılabilir olduğunu kanıtlamış, üstelik bu satış hacmi sürekli olarak büyüme göstermiştir.

Tıpkı geleneksel medya organlarında olduğu gibi internet tabanlı platformlar olan arama motorları ve sosyal medya uygulamalarında reklam hizmetlerinin alınıp satılması, tatil rezervasyonları gibi hizmetlere taleplerin oluşması, dijital hizmet kavramını doğurmuş ve bunların ticari etkileri vergilendirme gerekliliğini de beraberinde getirmiştir.

Ancak ülkeler arasında kolaylıkla satılabilen hizmet uygulamalarının kontrol edilmesi ve adil vergilendirme yapılması oldukça güçtür. Bunun nedeni, Dünya’nın herhangi bir yerinden, bambaşka bir yere hizmet satışının yapılabilmesi ve bu satışın zamanının, kimler arasında gerçekleştiğinin ya da miktarının tespit edilmesinin güçlüğüdür. Fakat buna karşın özellikle banka hesaplarında yaşanan takip sistemleri değişiklikleri, ülke yönetimlerine, gelir ve giderlerin nerelerden ve kimler arasında olduğunu tespit etmek ve kontrol etmek konusunda yardımcı olan uygulamalardır.

Ülke sınırlarının ortadan kalkması ve hizmetin küresel düzeyde satışının gerçekleştirilebilmesinin yarattığı en büyük problem, çifte vergilendirme sorunudur. Bu bağlamda ülkeler, ortak kararlar almalı ve dijital ekonominin unsurları arasında adaletsizlik yaratacak uygulamalardan kaçınmalıdır. Ottawa kararları ve OECD ile G20 ortaklığında oluşturulan dijital hizmet vergilendirme raporları, ülkelere, yapacakları mevzuat değişikliklerinde rehberlik etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada incelenen ülkelere

bakıldığında, hemen hepsinin mevzuatında vergilendirme paylarının oldukça düşük olduğu ve her bir ülkede vergilendirme yapılabilmesi için bir alt limit belirlenmesi yapıldığı dikkat çekmektedir. Aslında bu alt limit, iş gücüne katılımı artırarak bireysel olarak dijital ortamda kazanç sağlamak isteyen kişileri de isteklendirebilen, kişi başına düşen gelir ve toplumsal refah düzeyini arttırmaktadır.

Çalışmada, seçili ülkelerin dijital hizmet vergilendirme uygulamaları incelenmiştir ve her ülkenin aynı tarihlerde kendi mevzuatlarını oluşturduğu ve mevzuatlarında yoğun benzerlik olduğunun görülmesi, uluslararası ilkelere bağlı oldukları görülmüştür. Dijitalleşme, küresel bir pazarı ortaya koyduğu gibi, ülkeler arasındaki uygulama farklılıklarını da minimize eden bir olgu olarak öne çıkmaktadır.

Seçili ülkelerin dijital hizmet vergisi oranları karşılaştırıldığında en düşük dijital hizmet vergisi oranı olan ülke İngiltere iken en yüksek dijital hizmet vergisi oranı olan ülke Türkiye'dir. Türkiye hariç diğer çalışmadaki seçili ülkelerde dijital hizmet vergilendirilmesi için gelir eşik değeri mevcuttur. Hindistan'da dijital hizmetlerin faaliyetlerinin vergilendirilmesi için dengeleme vergisi ve dijital hizmet vergisi adı altında 2 vergi alınmaktadır. Diğer seçili ülkelerde böyle bir uygulama söz konusu değildir. ABD ülkesinde bazı eyalet devletlerinde dijital hizmet vergisi alınırken diğer ülkelerde tüm ülke bazında dijital hizmet vergisi alınmaktadır. Çalışma dijital hizmet vergisine yönelik uygulamalar değiştikçe güncellenebilir.

Kaynakça

Akçura, A. (19.01.2021). Dijital hizmet vergisi... ülkeler nasıl uyguluyor... ABD nasıl değerlendiriyor?, Erişim Tarihi: 18.04.2022, <https://www.verginet.net/dtt/1/digital-hizmet-vergisi-abd-degerlendirmesi.aspx>.

Artar, Y. (2019). *Dijital ekonomide vergilendirme, finansal raporlama ve denetime ilişkin sorunlar: Türkiye açısından çözüm önerileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.

Bayar, E. ve Mert, H. (2020). Digital economy, taxation and problems encountered, *Pressacademia*, 11(1), 28-33.

Deloitte, (08.04.2021). Guidance Issued on digital services tax, payment and filing obligations deferred, Erişim Tarihi: 15.04.2022, <https://www.taxathand.com/article/17457/Italv/2021/Guidance-issued-on-digital-services-tax-pavment- and-filing-obligations-deferred>.

Deloitte, (Şubat 2022). E-ticaretin öne çıkan başarısı, tüketici davranışlarında değişim ve dijitalleşme, Erişim Tarihi: 15.04.2022, 1-137. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consulting/E-ticaretin-one-cikan-basarisi-2022.pdf>.

Demirel, Ş. (2020). *İnternet reklamcılığı ve Türkiye’de internet reklamcılığının vergilendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi). T.C Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Demirhan, H. (2020). Dijital hizmet vergisinin dünyadaki uygulamaları ve Türkiye ile karşılaştırmalı analizi, *The Journal of Social Science*, 4(7), 73-86.

Ernst & Young (01.12.2020). Digital services tax jurisdiction activity summary, Erişim Tarihi: 13.06.2022, 1-48, <https://assets.ev.com/content/dam/ev-sites/ev-com/en-gl/topics/taxation-digital-economy/ev-digital-services-tax-iurisdiction-activitv-summarv-as-of-1-december-2020.pdf>.

Gedik, G. (2020). BEPS eylem planları kapsamında Türk vergi mevzuatında yapılan değişiklikler, *NKÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 27-48.

GİB, 18.12.2018 tarihli ve 476 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararının Eki, Erişim Tarihi: 09.06.2022,

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/Cumhurbaskani_Karari/476_vuk_ck.pdf.

Karabulut, Ş. (2020). Dijital çağın mali yansımaları: dijital hizmet vergisi, *Maliye Dergisi*, 178, 263-288.

Kaya, Ö. M. (2020). Dijital hizmet vergisi ve Türkiye uygulaması, *T.C. Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 447-478.

Kılıçer, E. ve Peker İ. (2021). Dijital ekonomide vergilendirme, Ankara: Seçkin Yayınları.

OECD, (2018). Tax challenges arising from digitalisation – interim report OECD/G20 base erosion and profit shifting project, Paris: OECD Publishing.

PWC, (10.02.2019). Italy's 2019 budget law introduces a digital service tax, Tarihi: 09.06.2022, <https://www.pwc.com/gx/en/tax/newsletters/tax-policy-bulletin/assets/pwc-italy-2019-budget-law-introduces-a-digital-service-tax.pdf>.

Oktay, C. (2020). Dijital ekonominin boyutu, vergilendirilmesine yönelik OECD çalışmaları, öneriler, örnek ülke uygulamaları ve Türkiye’de yapılan düzenlemeler ve dijital hizmet vergisi, *Vergi Sorunları Dergisi*, 376, 95-116.

Resmi Gazete, 05.12.2019 Kabul Tarihli 7194 Sayılı Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Sayı: 30971, 07.12.2019, Erişim Tarihi: 09.06.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-1.htm>.

Sandalcı, U. ve Saygın Ö. (2020). “Dijitalleşen Dünyada dijital hizmet vergisi: örnek ülke uygulamaları ve Türkiye, *Vergi Raporu Dergisi*, 246, 77-99.

Scampuddu, B. ve Nieddu. G. L. (30.09.2020). Italy's digital services tax still needs practical guidance, *International Tax Review*, Erişim Tarihi: 09.06.2022, <https://www.internationaltaxreview.com/article/b1nlwm557ntmdg/italvs-digital-services-tax-still-needs-practical-guidance>.

Ulun, A. B. (2021). Dijital ekonomilerin vergilendirilmesinde OECD uygulamaları ve Türkiye karşılaştırması”, *Mali Çözüm Dergisi*, 31(164), 223-242.

Ülkü, Y. E. (2020). Türkiye’deki dijital hizmet vergisi önerisinin incelenmesi, *Vergi Sorunları Dergisi*, 377, 106-125.

Walker, E. (16.03.2021) The UK's digital services tax (DST), *Pinsent Masons*, Erişim Tarihi: 09.06.2022, <https://www.pinsentmasons.com/out-law/guides/the-uks-digital-services-tax-dst>.

Extended Abstract

The sales of goods and services on the Internet create a digital economic environment. And sales of goods and services in this market must be taxed. However, since the digital economy is a relatively new concept and digital services offered under the digital economy have not yet been defined in the regulations of many countries, some difficulties regarding taxation practices are experienced.

As a result of the digitalization of public services and private companies, the digital world has become an environment where a majority of economic activities are carried out due to several advantages especially being a time-and labor-saving method, as well as security, speed, and cost advantages. On average, 10% of recent global economic activities are carried out on digital platforms. However, although such activities offer some advantages to countries including competition, improvement in quality, and easy access to foreign markets, also bring security, audit, tracking, control, and especially tax problems. In addition to some risks such as the activities carried out in the digital environment can be anonymized, international agreements can be disabled, unauthorized goods and services can be sold, there are also some other problems such as difficulty in identifying transactions to be taxed, difficulty in reaching taxpayers, and double taxation issues. Accordingly, since economic activities carried out on the Internet are both encouraged and also create some difficulties for governments, there is a need for a solution.

Economic activities carried out on digital platforms have increased and diversified as the use of Internet-based mobile devices became widespread and due to the Covid-19 pandemic which has become a part of our lives recently. Today, shopping activities carried out on Internet are not limited to the purchase and sale of goods but also enable sales of services between individuals, public authorities, and companies. This digital environment has proven that the production and sale of services can be carried out globally despite physical distances and the volume of these sales has risen constantly.

As demand for some specific services such as holiday bookings are created and purchase and sale of advertising services are carried in search engines and social media applications - which are internet-based platforms- just like the traditional media, the concept of digital services has emerged and a need for taxation is accompanied to the commercial reflections of such transactions.

However, control and fair taxation of services that can be easily sold between countries is very difficult. Because it is possible to sell services from any part of the world to a completely

different location, and it is difficult to determine the time of such sale, the parties of the sale, or the sale price. On the other hand, especially the changes in the bank accounts tracking systems are the practices that help country authorities to determine and control where and between whom income and expenses are received.

In the digital environment, sales prices of many services have become transparent, many issues were therefore eliminated regarding the sales transactions. Furthermore, some procedures including receiving quotes, searching, questioning details of the offered service, and data collection regarding customer satisfaction have become more clear and rapid. Accordingly, many safety-related factors for both sellers and buyers have formed and the preferability of economic activities on these platforms has therefore increased. Although many transactions can be performed easily and quickly, continuous monitoring of this traffic is a very tedious and difficult practice for procedures under direct government control, such as auditing and taxation. Plus, although there is a chain of commercial activities, it should be noted that there are gaps in the legislation regarding taxation procedures and the possibility of hiding identity on the Internet.

Although countries have taken various measures on their own, this has caused some problems such as double taxation; therefore, making international agreements and regulations have started to be discussed. Particularly, OECD and G20 countries have prepared the “Base Erosion and Profit Shifting” (BEPS) action plan and put into effect in 2013 to create a roadmap for these transactions and to apply certain taxation standards. This was the first important step since it contains suggestions both to avoid the problems created by especially multinational enterprises to avoid paying taxes between countries, and for revisions needed in the member state legislations.

However, it should be noted that only BEPS is not sufficient as the starting point of Ottawa principles and modern taxation principles, and with the increase in the volume of electronic commerce, taxation problems of countries have increased and therefore, different regulations and applications have been made on the country-scale.

Another factor that makes BEPS important is that it is the first step for making the legislations of different countries similar and for taking measures against the tax problem on a global scale through common decisions. The action plan has three core principles. The first is the coherence of countries on the taxation of digital services, the second is the definition of the essence and purpose of taxation, and the last is transparency. Since an increase in the volume of the digital economy is estimated to cause serious tax revenue losses and economic bottlenecks, especially in developing countries, the first article of the BEPS was “the taxation

of the digital economy”. Pursuant to this first article of the action plan, a 2-year review report published was created in 2015 and published as “Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy”. This report is also a kind of policy recommendation that defines standards that countries must comply with regard to digital service taxations. There is no obligation to implement these recommendations and countries are free to create their own legislation. Also, countries were asked to consider harmony between the countries. The “Committee on Fiscal Affairs (CFA)” and a subsidiary committee, “Task Force on Digital Economy (TFDE)” have started to operate to identify and resolve harmony and incompatibilities between countries, prevent global tax revenue losses, ensure coordination between countries, and to make BEPS functional. As a result of these works, the "International VAT/GST" Guidelines (International value added tax/Goods and Services Tax Guidelines) are published in 2017.

A major problem, the double taxation issue has emerged as the boundaries between the countries are removed and service sales on a global scale. Accordingly, countries should take common decisions and avoid practices that can lead to injustice among the parties of the digital economy. Ottawa decisions and digital service taxation reports issued in partnership with OECD and G20 guide countries for potential legislation amendments.

In the current study, the digital taxation practices of the selected countries were examined. It was observed that countries have created their own legislation almost at the same time and that there is a high similarity in their legislations, so the selected countries were found to comply with the international principles. Digitalization forms a global market as well as stands out as a phenomenon that minimizes differences between countries' practices.

A comparison of the digital service tax rates of the selected countries showed that the lowest digital service tax is in England and the highest is in Turkey. Except for Turkey, an income threshold is implemented for the taxation of digital services in the selected countries. Regarding the digital service tax, India implements two different taxes namely, the balancing tax and the digital services tax. No such practice is implemented in the other selected countries. Only certain states in the USA charge a digital service tax, whereas other countries apply their digital service taxation within the whole country. The study might be updated as digital service taxation practices are revised.

İkiz Açık Hipotezi Türkiye’de Geçerliliği: Zamanla Değişen Nedensellik Analizi

Elif ERER*

Geliş Tarihi (Received): 01.06.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 21.09.2022

Öz

Finansal ve ekonomik istikrarın sürdürülebilirliği açısından iç ve dış dengenin birlikte sağlandığı maliye politikalarının uygulanması son derece önem arz etmektedir. Bu nedenle, cari işlemler ile bütçe açıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi politika yapıcılar, araştırmacılar ve ekonomistler arasında tartışılan önemli konulardan biri haline gelmiştir. Bu kapsamda, çalışmada Türkiye için Ocak 1998 – Aralık 2021 döneminde ikiz açık hipotezi, Granger nedenselliğin geçici istikrarını yeniden değerlendirmek amacıyla kullanılan yinelemeli algoritmalar kullanılarak araştırılmaktadır. Zamanla değişen Granger nedensellik analizden elde edilen bulgular, Türkiye’de ele alınan dönemde cari işlemler dengesi ve bütçe açığı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Türkiye’de ikiz açık hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda, nedensellik ilişkisinde anlamlı geçici değişimlerin olduğu gözlenmektedir. Seçim ve kriz dönemlerinde ikiz açık hipotezinin varlığı mevcut iken, 2002-2008 ve 2015-2021 dönemlerinde, özellikle COVID-19 pandemisi döneminde, cari işlemler dengesi ve bütçe açığı arasında çift yönlü asimetrik aktarım mekanizmasının işlediği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Cari işlemler ve bütçe açıkları, İkiz açık hipotezi, Granger nedensellik, Zaman değişimi, Türkiye

Jel Kodları: H61, H62, C22

The Validity Of Twin Deficits Hypothesis In Turkey: A Time-Varying Causality Analysis

Abstract

Implementing fiscal policies to ensure domestic and foreign balances together is of vital importance to sustain financial and economic stability. Therefore, investigating the relationship between budget deficit and current account deficit is one of the issues debated by policymakers and economists. In this context, the existence of the twin deficit hypothesis in Turkey is researched through recursive algorithms used to evaluate the temporal stability of Granger causality for the periods of January 1998-December 2021. The findings from time-varying Granger causality analysis reveal the existence of a bidirectional causality relationship between budget deficit and current account deficit. This result means the validity of the twin deficit hypothesis in Turkey. Also, the temporal changes in the so-called causality relationships are observed significantly. During the electoral and crisis periods there is the existence of the twin deficit hypothesis while during the periods of 2002-2008 and 2015-2021, especially in the COVID-19 period, a bidirectional asymmetric transmission mechanism between budget deficit and current account deficit is worked can be stated.

Keywords: Budget and current account deficits, Twin deficit hypothesis, Granger causality, Time-variation, Turkey

Jel codes: H61, H62, C22

---

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, elif_erer@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2238-4602

Giriş

Dışa açık bir ekonomide bütçe açığı ve cari açık, iç ve dış dengeyi yansıtan göstergelerdir. Cari açığın kronik bir sorun haline geldiği ekonomiler büyüme, işsizlik ve fiyat istikrarsızlığı gibi makroekonomik problemlerle karşı karşıya kalmaktadır (Altunöz, 2018: 116). 2008 küresel finansal krizi ve COVID-19 pandemisi nedeniyle yaşanan ekonomik gerilemeler, hükümetleri reel ekonomik faaliyeti desteklemek için büyük miktarda teşvik paketleri açıklamaya zorlamış, bu durum kamu bütçelerinin ve cari dengenin bozulmasına neden olmuştur. Bu nedenle, cari açık ve bütçe açığı arasındaki ilişkiyi açıklayan ikiz açık hipotezi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde politika yapımcılar ve ekonomistler arasında tartışılan önemli konulardan biri haline gelmiştir.

1980’li yıllarda Keynesyen politikaların yerini alan küreselleşme ile birlikte, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme süreci hızlanmıştır. Bu süreçte yeterli yatırım düzeyine sahip olmayan ülkelerin, tasarruf oranlarının düşük düzeyde kalması nedeniyle dış finansman ihtiyaçları artmıştır. Bu durum, söz konusu ülkelerin cari açık problemi yaşamalarına yol açmıştır. Aynı zamanda bu dönemde, vergi gelirleri kamu harcamalarını finanse etmede yetersiz kalmıştır. Amerika’da 1980’li yıllarda yaşanan bütçe açığı ve cari açık Feldstein (1986) tarafından “ikiz açık hipotezi” olarak adlandırılmıştır. Bu hipotezin temeli Keynes (1936) çalışmasına dayanmaktadır.

Otonom talep büyümesinin kamu harcamaları ve ihracat olmak üzere iki temel kaynağı bulunmaktadır. Kamu harcamaları ve ihracat aynı oranda büyürse, çıktı düzeyi ve verimli sermaye düzeyi otonom taleple aynı oranda büyüyecek ve cari işlemler ve kamu bütçesi dengede olacaktır. Bununla birlikte, ihracatın kamu harcamaları ile aynı oranda büyümediği zaman durum daha karmaşık hal alır. Eğer kamu harcamalarının büyüme oranı ihracatın büyüme oranından daha yüksekse, kronik cari işlemler açığı ve kronik kamu açıkları ortaya çıkacaktır (Oreiro ve Costa Santos, 2019: 4). Bütçe açığı ve cari işlemler açığının aynı yönde hareket etmesi “ikiz açık” olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, ekonomideki sermaye hareketliliğine bağlıdır. Artan kamu harcamalarına ve vergilerin bu artıştan daha düşük kalması nedeniyle toplam harcamalar artmakta, ancak ekonomi tam istihdama yakın olduğunda üretim önemli miktarda artmamaktadır. Bu artıştan kaynaklanan ilave mal ve hizmet talebi dünyanın geri kalanından karşılanmaya çalışılmakta, dolayısıyla ithalat önemli ölçüde artmaktadır. Bu da sermayenin ithalat ödemelerine doğru akmasına neden olmakta, sonuç olarak tasarruf ve yatırım seviyelerinde herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Dolayısıyla bütçe açığını net ihracat takip etmektedir (Parkin, 2005: 468).

Post-Keynesyen görüş açısından sürdürülemeyen cari işlem dengesizlikleri, sermaye hesabındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bu görüşe göre cari işlemler açıkları, büyük sermaye akışlarının doğrudan bir sonucudur (Kohler, 2022). Bu görüşe göre, finansal hesaplar cari işlemler hesabını örtülü olarak etkilemektedir ve bu görüş fiziki kaynakları finansal kaynaklara eşitleyen ödünç verilebilir fon üzerine kurulmaktadır. Post Keynesyen para politikası perspektifinden, ulusal bankalar satın alma gücü yaratabilmekte ve bu güç ithalat için ödeme yapmak amacıyla kullanılabilir. Yurtiçinde üretilen mevduatların yurtdışındaki bir ihracatçıya transferi, ithalatın diğer yüzü olarak net sermaye girişi oluşturmaktadır (Lavoie, 2014; Harvey, 2019). Cari işlemler ile ilgili bu tartışmayı tamamlamak için, ödemeler dengesinin dikkate alınması gerekmektedir. Ödemeler dengesine göre $CA+FA=0$ 'dır. Bu eşitlik daha açık bir şekilde $X-M+NFI+KIF-KOF=0$ yazılabilir. Burada $CA=X-M+NFI$ ve $FA=KIF-KOF$ 'dur. X mal ve hizmet ihracatını; M mal ve hizmet ithalatını; NFI net dış geliri, diğer bir ifadeyle dış kazançlar eksi dış ödemeleri göstermektedir. KIF, brüt sermaye girişlerini; KOF ise brüt sermaye çıkışlarını ifade etmektedir. Post Keynesyen para politikası açısından, cari işlemlerdeki değişimler, finansal hesaptaki değişiklikleri yönlendirmektedir. Ticaretle ilgili sermaye girişleri talebe dayalıdır ve bu nedenle nedensel olarak cari işlemler açıklarından önce gelmemektedir (Kohler, 2022: 8).

Bütçe açıklarında ilişkin Kalecki yaklaşımı, tam istihdam düzeyine ulaşılabilmesi amacıyla bütçe açığı ölçeğinin ne kadar olması gerektiğine ilişkin bir gösterge sağlamaktadır. Bu ölçek, özel kesim talebine bağlı olarak değişecektir. Daha düşük yatırım daha yüksek tasarruf eğilimi, daha yüksek bir bütçe açığına ihtiyaç olduğu anlamına gelmektedir. Bu yaklaşıma göre bütçe açıkları, ilave talep yaratılması amacıyla başvuru bir yöntemdir. Kalecki, 1930'lu ve 1940'lı yılların ilk yarısında yazdığı makalelerinde sanayileşmiş kapitalist ekonomilerde mali politika, bütçe açıkları ve işsizlik üzerine odaklanmıştır. Kalecki, mali genişlemenin, hükümetin merkez bankasından büyük miktarda kredi almasını ve bu kredileri büyük ölçekli kamu işleri için kullanmasından kaynaklanabileceğini ifade etmiştir. Böyle bir durumda, para harcanarak istihdamın artmasına olanak sağlayacaktır (Kalecki, 1932b: 175). Kalecki (1932a: 53; 1933: 156) çalışmalarında, kanal veya yol inşası gibi büyük kamu yatırım planlarını başlatmak ve bunları finansal piyasalardaki devlet kredileriyle veya bankalardan çekilen özel devlet kredileriyle finanse edilebileceğini ifade etmiştir. Bu ve benzer tartışmalar, Kalecki'nin sıklıkla kamu harcamalarının karlılık üzerindeki etkilerine ve ödemeler dengesi hususlarının getirdiği ekonomik faaliyet düzeyi üzerindeki kısıtlamaları vurguladığını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, ekonomik sistemde karlılık düzeyindeki eksiklikleri telafi

edebilmek amacıyla kamu harcamalarının ve dolayısıyla bütçe açıklarının arttırılarak sürdürülmesi gerekmektedir. Dışa açık bir ekonomide, bunun sağlanabilmesi için dünyanın geri kalanındaki ekonomilerin, söz konusu ülkeye borçlanması ile dış ticaret fazlası elde edilmeli veya bütçe açıkları arttırılmalıdır. Kalecki çalışmalarında, daha yüksek istihdam sağlamak için izlenen bütçe açıklarının her zaman finanse edilebileceğini savunmuştur. Bununla birlikte, dengeli bir bütçenin genellikle tam istihdamla uyumlu olacağından şüphe ile yaklaşmıştır. Kalecki, artırılmış bir kamu borcunun (savaş veya pandemi sonrasında) faiz ödemelerinin, gerekirse yıllık servet vergisiyle karşılanabilecek mali maliyetleri olduğunu kabul etmiştir (Kalecki, 1935; 1943a, 1943b; 1944a, 1944b; Hein ve Woodgate, 2021).

Literatürde ikiz açık hipotezine ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Geleneksel Keynesyen yaklaşımı, sermaye hareketliliğini ve esnek döviz kuru rejimini varsayan Mundell-Fleming modeli çerçevesinde açıklanabilir. Bu teoriye göre, bütçe açığının yükselmesi borçlanma talebinin ve dolayısıyla faiz oranının artmasına yol açmaktadır. Tam sermaye hareketliliği ve esnek döviz kuru rejimi altında artan faiz oranı yabancı sermaye girişini arttıracak ve ulusal para değer kazanacaktır. Ekonomilerin çoğu serbest sermaye hareketi politikasına sahip olduğundan faiz oranındaki artış, yabancı yatırımcıların ülkenin finans piyasasına yatırım yapmasını daha cazip hale getirmekte; dolayısıyla, ülkeye sermaye girişi olmaktadır. Bu durumda yabancı malların fiyatı ulusal mallara göre daha ucuz hale gelecek ve ithalat artıp ihracat azalacaktır. Dolayısıyla bütçe açığındaki artış cari açığın artmasına neden olmaktadır. Bu yaklaşımda ilişkinin yönü bütçe açığından cari açığa doğrudur (Keynes, 1936; Fleming, 1962; Mundell, 1963; Feldstein, 1986).

Keynesyen gelir-harcama modeline göre, bireyler cari kullanılabilir gelirlerini harcama eğilimindedirler. Eğer kamu harcamaları artarsa, bu harcama vergilendirme veya borçlanma ile finanse edilmektedir. Borçlanma durumunda, borç olarak alınan fonların geri ödenmesi gerekecek ve bu fonlar kendini amorti eden yatırımlar için kullanılamazsa, ileride vergi yükü daha ağır olacaktır. Kamu borcu net servetin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bugünün vergileri geleceğe aktarıldığında, bireyler için geçici vergi indirimi, toplam talepte ani ve yüksek bir artışa neden olur. Tam istihdam durumunda üretim daha fazla arttırılmadığından talepteki artış tasarrufların azalmasına neden olmaktadır. Kapalı bir ekonomide, bu durum reel faiz oranlarında artışa ve özel yatırımda dışlama etkisine neden olarak uzun vadede sermaye stokunun düşük kalmasına yol açmaktadır. Vergilerin azalması sonucu ortaya çıkan toplam talep artışı durumunda, Keynes'in varsaydığı gibi ekonomi eksik istihdamdaysa, dışlama etkisi oluşmamaktadır. Artan faiz oranlarına rağmen yatırımlar artmakta ve çarpan etkisiyle birlikte

ulusal gelire yansımaktadır. Açık bir ekonomide, kamu harcamaları artışı dış borçlanma ile finanse edildiğinde, tüketim artmaktadır. Eğer ekonomi tam istihdamdaysa, ithalat hacmi artan talebi karşılamak için artmakta ve cari işlemler açığına neden olmaktadır. Borç veren ülkeler daha yüksek faiz oranları uyguladığında, ülkedeki faiz oranları yükselmekte ve dışlama etkisi devreye girmektedir. Dünya genelinde gözlenen bütçe açıkları ve reel faiz oranı artışları meydana geldikleri her ülkede dışlama etkisine neden olmaktadır (Yıldırım ve Karaman, 2003: 398-399; Ataç, 2012: 97).

Bir diğer yaklaşım, bütçe açığı ile cari açık arasında negatif ilişki olduğunu varsayan ve Baxter (1995) ve Kim ve Roubini (2003) tarafından ileri sürülen ikiz sapma hipotezi olarak ifade edilmektedir. Baxter (1995), çıktı düzeyindeki dalgalanmaların ve dışlanan yatırımın bütçe dengesi ve cari işlemler üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu tartışmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları en büyük sorun tasarrufların yetersizliğidir. Söz konusu ülkelerde tasarruf açıkları, yurtdışındaki tasarruflar ile karşılanmaya çalışılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, tasarruf açığı olan ülkelerde dış borçlanma, ekonomik büyümede etkili olmaktadır. Üretimdeki artışa dayalı olarak özel kesim yatırımlarının tasarruflardan daha yüksek olması, dış tasarruf ihtiyacını yükseltmekte, bu durum cari işlemler açığında artışa neden olmaktadır. Diğer yandan ekonomik büyümedeki artış nedeniyle vergi geliri artmakta, kamu harcamaları azalmakta ve bütçe açığı düşmektedir. Ekonomik resesyon dönemlerinde toplam talep düşmekte ve bütçe açıkları artmakta iken, cari açık azalmaktadır (Kim ve Roubini, 2008; Yiğitbaş, 2017).

Bununla birlikte, David Ricardo tarafından ortaya atılan ve ilk olarak Barro (1974, 1989) tarafından tanıtılan Ricardo Denklik Hipotezi, bütçe açığındaki artışın mutlaka cari işlemler açığına yol açmayacağını varsaymaktadır. Genişletici bir maliye politikası tüketim ve çıktı düzeyini etkilememektedir. Bütçe açıkları, kamu gelirlerini azaltan vergi indirimlerinden kaynaklanmaktadır. Barro (1989) tarafından öne sürülen temel neden, hane halklarının artan bütçe açıkları karşısında ileriki dönemde vergilerin artacağını varsayarak tasarruflarını arttırmaları, tüketim ve yatırım harcamalarının azalmasının bütçe ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi ortadan kaldıracağıdır.

Son yaklaşım ise, Summers (1988) tarafından önerilen ve cari açığın bütçe açığına neden olduğunu varsayan cari işlemler hedeflemesidir. Cari işlemler hedeflemesi, Ekonomilerini canlandırmak için büyük ölçüde doğrudan yabancı yatırıma bağımlı olan ve dış borç stoku yüksek olan ülkeler cari işlemler hedeflemesi deneyimleyebilmektedirler. Literatürde cari işlemler hedeflemesi, ters ikiz açık hipotezi olarak da adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, cari işlemler açığındaki artışın ekonomik büyümeyi olumsuz olarak etkilemesi

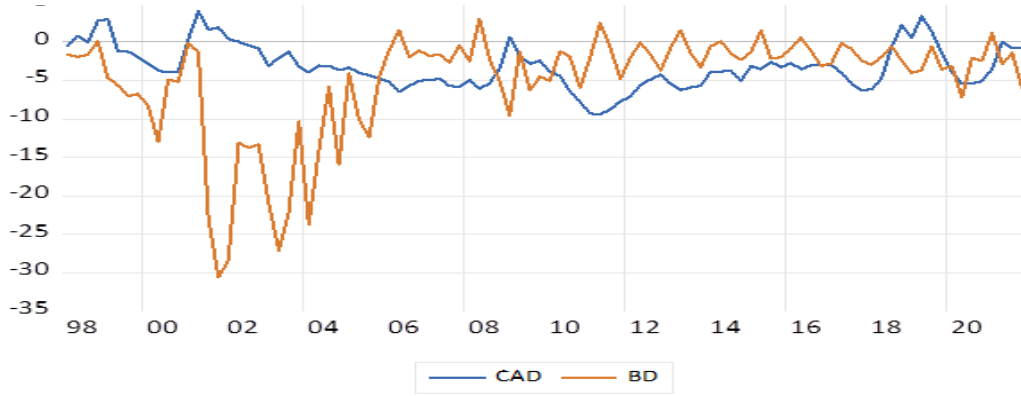
durumunda, bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla dış borçlanmaya başvurulması ve sonuç olarak bütçe açığının yükselmesini varsaymaktadır. İthalata bağımlı bir ekonomik büyüme yapısına sahip ülkeler, cari işlemler hedeflemesi sonucunda ithalatı ve dolayısıyla ekonomik büyümesini yavaşlatmakta, bu durum kamu harcamalarında artışa ve vergi gelirlerinde azalışa neden olmaktadır. Sonuç olarak, cari açık bütçe açığını arttırmaktadır (Marinherio, 2007).

İkiz açık hipotezi, tasarruf kanalı aracılığıyla da açıklanabilmektedir. Feldstein ve Horioka (1980) tarafından ileri sürülen tasarruf-yatırım bulmacası, yurtiçi tasarruf ve yatırım arasında var olan güçlü korelasyona dayanarak ikiz açık hipotezini açıklamaktadır. Feldstein ve Horioka (1980), ulusal tasarruflardan yatırıma olan bağlantının faiz oranları aracılığıyla sağlandığını savunmakta, bu nedenle daha yüksek bütçe açığının faiz oranlarını arttıracığını ve ulusal paranın değer kazandığı ölçüde cari açığın artmasına neden olacağını ifade etmektedirler (Bilman ve Karaoglan, 2020). Elwell (2008), tasarrufları harcamaların bir diğer yönü olduğunu ifade etmektedir. Elwell (2008), tasarrufların dış ticaret ve cari işlemler dengesindeki bozulmaların anlaşılmasındaki önemini vurgulamıştır. Akışkan dünya sermaye piyasaları ile birlikte, yurtiçi tasarruf-yatırım dengesizlikleri diğer ekonomilerden iki eşdeğer transferlere neden olacaktır. Bunlardan ilki kredilerin transferi, diğeri ise reel çıktının transferidir. Bu anlayışta Mankiw (2006), ticaret açığını ülkedeki tasarruf dengesizliklerinin bir sonucu olarak yorumlamıştır. Mankiw (2006)'e göre, dış ticaret açıkları “küresel tasarruf fazlalığını” yansıtmaktadır. Tasarruf fazlalığının sonucu olarak, yabancı yatırımcılar tasarruflarını ülke piyasasına yatıracaktır. Bir ekonominin üstlendiği yatırım miktarının, yatırımları finanse etmek amacıyla mevcut olan tasarruf miktarına eşit olması beklenmektedir. Bununla birlikte bu beklenti, ulusal ve yabancı tasarrufların kullanımı ile karşılanabilmektedir. Ulusal tasarruflar ve yatırımlar arasında fark olması halinde, yabancı yatırımlar veya tasarruflar ekonomideki dengesizlikleri ortadan kaldıracaktır.

Şekil 1’de cari işlemler dengesi/GSYİH ve bütçe dengesi/GSYİH oranlarına ilişkin grafikler yer almaktadır.

**Şekil 1 Cari İşlemler Dengesi/GSYİH ve Bütçe Dengesi/GSYİH Grafikleri:
1998:Q1-2021:Q4 Dönemi**

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Şekil 1’de görüldüğü üzere, cari işlemler açığı ve bütçe açığı bazı dönemlerde aynı yönde değişirken, bazı dönemlerde zıt yönde hareket etmektedir. Ele alınan dönemde bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki nedensellik ilişkisi IS-LM-BP modeli çerçevesinde para arzı dikkate alınarak açıklanabilir. Bütçe açığında meydana gelen artış (vergi azalışı veya kamu harcamaları yoluyla) para arzında artışa, cari işlemler açığındaki artış ise para arzında azalışa neden olmaktadır. Bütçe açığındaki artış, para arzını arttırmaktadır. Para arzındaki artış yatırımların yükselmesine, tasarrufların azalmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla tasarruf yetersizliği ile karşı karşıya kalınmaktadır. Tasarruf yetersizliği, cari açığı arttıracak ve yatırımlar dış tasarruflar ile finanse edilecektir. Bununla birlikte, cari işlemler açığındaki artış para arzını azaltacak, bu durum faiz oranlarında artışa, yatırımların azalmasına ve tasarrufların artmasına neden olacaktır. Tasarruf fazlası ise bütçe açığı ile sonuçlanacaktır (Kılavuz ve Yücel, 2022; Ghosh ve Ramakrishnan, 2020; Higgins ve Klitgaard, 1998).

Türkiye’de 1990’lı yılların sonunda bütçe açığının tavan yaptığı, 2001 krizinin ardından, krizden çıkış için uygulamaya konulan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” kapsamında gerçekleştirilen sıkı para ve maliye politikaları ile bütçe açığında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bu dönemden itibaren vergi gelirlerindeki artış, kamu harcamalarında etkinlik ve tasarruf sağlanmış, bu durum bütçe dengesini pozitif olarak etkilemiştir. Nitekim 2002 yılı itibariyle bütçe açığı/GSYH oranı %11,2 iken uygulanan politikalarla 2006 yılında Maastricht kriterinin (%3) artına düşerek %0.5’lere gerilemiş, 2008 küresel finansal kriz ve COVID-19 pandemi dönemlerinde uygulanan mali teşvik paketleri ve sağlık harcamalarındaki artışlar neticesinde bir miktar artış gözlemlense de bu artış sınırlı düzeyde kalmıştır.

Bununla birlikte cari işlemler açığının 2002 yılından itibaren artış trendine sahip olduğu görülmektedir. 2002 yılı itibariyle cari işlemler açığı/GSYH oranı %0.3 iken 2007 yılında %6,1

düzeyine kadar çıkmış ve Türkiye için önemli problemlerden biri haline gelmiştir. Bu artışta en büyük rolü, 2001 krizinden sonra özel kesim ve hane halkı borçlanması oynamaktadır. 2001 yılından önce kamu borçlanmasına dayanan bir ekonomik büyüme modeli uygulanırken, mali disiplini sağlamak amacıyla 2002 yılından itibaren özel kesim ve hane halkı borçlanmasına dayanan ekonomik büyüme modeline geçilmiştir. 2002 yılından önceki dönemde kamu tasarruf açığı, özel tasarruf fazlası ile karşılanmaktaydı. 2002 yılından itibaren ise uygulanan mali disiplin politikası neticesinde kamu tasarruf açığı düşmeye başlamış, faiz oranlarındaki azalış ve verimlilik artışı ile özel kesim yatırımları artmış ve tasarruflar düşmüştür. Faiz oranlarındaki düşüş, hane halklarının tüketimlerini arttırmalarına, özel kesimin tasarruf oranlarını azaltmalarına yol açmıştır. Bunun sonucunda bütçe açığının azalmasına rağmen cari açıkta artış gözlemlenmiştir (Yiğitbaş, 2017). Bununla birlikte, cari işlemler açığında artışların devam ettiği ifade edilebilir. 2008 küresel finansal kriz ve COVID-19 dönemlerinde cari işlemler açığının petrol fiyatlarındaki ve iç ve dış talepteki düşüş ile birlikte azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla, 2002-2008 döneminde, bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. 2008 küresel finansal kriz ve COVID-19 pandemi dönemlerinde uygulanan genişletici maliye politikası ile (vergi oranlarında düşüş, mali teşvik paketleri, kamu harcamalarında artış) bütçe açıkları artmasına karşın, küresel yavaşlama ve petrol fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak cari işlemler açığında azalma görülmüştür.

Türkiye'nin 2001 Mayıs tarihi itibarıyla "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" çerçevesinde uygulamaya koyduğu mali disiplin politikalarıyla bütçe açığını düşürebilmesine karşın, cari işlemler açığı ve kamu harcamaları artmaya devam etmiştir. Küresel finansal kriz döneminde iç tüketimin azalması ve dolayısıyla ithalatın düşmesi, petrol fiyatlarındaki düşüş ile birlikte cari açıkta iyileşme görülmüştür. Buna karşın, küresel krizin ardından kısa vadeli sermaye girişlerine bağlı olarak iç talep artmış, cari açık yüksek seviyelere ulaşmıştır. Son dönemde COVID-19 pandemi sürecinde uygulanan kapanma ve kısıtlama politikaları sonucu hükümet reel sektör, hizmetler sektörü, sağlık sektörü ve hane halklarının zararını minimuma indirebilmek için teşvik paketleri uygulamaya koymuş ve kamu harcamalarını arttırmıştır. Bunun sonucunda, bütçe açığı ve cari açıkta bozulmalar yaşanmıştır. Dolayısıyla, bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkiyi gösteren ikiz açık hipotezinin geçerliliğinin incelenmesi, ekonomik sürdürülebilirlik açısından önemini bir kez daha göstermiştir.

İkiz açık hipotezinde bütçe açığındaki artış üretimi arttırmakta, ve yüksek ithalat düzeyi döviz kurundaki artışla birlikte cari işlemler dengesinde bozulmaya neden olmaktadır. İkiz açık hipotezinin geçerli olduğu dönemlerde döviz kurunda ve faiz oranında meydana gelen

değişimler, bütçe ve cari işlemler dengesini belirli bir dereceye kadar etkilemektedir (Hakro, 2009; Lee ve Zhao, 2014; Lee ve Brahmaşrene, 2018; Rehman vd., 2020; Abbasi vd., 2021). Bu kapsamda çalışmanın amacı bütçe açığındaki artışın, cari işlemler hesabı, döviz kuru ve faiz oranı dinamikleri üzerindeki etkilerini inceleyerek Türkiye için ikiz açık hipotezinin geçerliliğini incelemektir. Türkiye’de ikiz açık hipotezinin geçerliliğini inceleyen çalışmalar, para ve maliye politika değişimlerinin ikiz açıklar üzerindeki zamanla değişen etkilerini göz ardı etmişlerdir. Bu kapsamda çalışmada parametrelerin zamanla değişimine izin veren nedensellik analizi ile her bir dönem için bütçe açıklarının cari açık, faiz oranı ve dolar kuru üzerindeki etkileri analiz edilebilecektir. Çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Literatür

Bütçe ve cari işlemler açıkları arasındaki ilişki, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler için önemli bir endişe kaynağıdır. Bunun nedeni, yüksek düzeyde bütçe açığının faiz oranlarını arttırabilmesi ve faiz oranlarındaki artışın özel yatırımın dışlanmasına yol açabilmesidir. Aynı zamanda yüksek düzeyde cari işlemler açığı, ulusal refahı yabancı ülkeye transfer ederek ülkenin rekabet gücünün azaltabilmekte, yabancı rezervlerin tükenmesi uzun vadede döviz krizine yol açabilmektedir (Ahmad vd., 2015). Bu nedenle bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişki, gelişmiş ve yükselen piyasa ekonomilerinin çoğunun ticaret reformu politikalarına başladığı 1980’lerin başlarından itibaren birçok ekonomist ve politika yapıcının dikkatini çeken bir konu olmuştur. Bununla birlikte, literatürde ikiz açık hipotezinin geçerliliği ile ilgili net bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Teorik olarak bütçe açıkları ile cari açık arasındaki ilişki ikiz açık hipotezi, ikiz sapma hipotezi, Ricardo Eşdeğerlik Teorisi ve cari hesap hedeflemesi gibi farklı teorik yaklaşım aracılığıyla açıklanmaktadır. Literatürü bir kısmı, bütçe açığının cari işlemler ile pozitif ilişkili olduğunu, diğer bir ifadeyle ikiz açık hipotezinin geçerliliğini ortaya koymaktadır (Roubini, 1988; Enders ve Lee, 1990; Piersanti, 2000; Celik ve Deniz, 2009; Ganchev vd., 2012; Azgün, 2012; Akosah, 2013; Aworinde, 2013; Njironge vd., 2014; El-Namrouty ve Saidam, 2015). Çalışmaların bazıları (Yanik, 2006; Cardoso e Domenecha, 2010; Merza vd., 2012; Akboatanc ve Tunc, 2015) bütçe açığındaki artışın cari açığa neden olduğu, bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişkinin negatif olduğunu ifade eden ikiz sapma hipotezine yönelik kanıtlar ortaya koymuşlardır. Bir kısım çalışma ise (Egwaikhide vd., 2002; Ganchev vd., 2012; Kaya ve Ayse, 2006; Tosun vd., 2014; Suresh ve Gautam, 2015) ise bütçe ve cari işlemler açıkları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını, diğer bir ifadeyle Ricardo Eşdeğerlik Hipotezi’nin geçerli

olduğunu ifade etmişlerdir. Son olarak çalışmaların bir kısmı (Marinherio, 2007; Bose ve Jha, 2011; Parikh, 2011; Merza vd., 2012) ise cari açığın bütçe açığına neden olduğunu varsayan cari işlemler hedeflemesini desteklemektedir.

Literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğu (Celik ve Deniz, 2009; Yanik, 2006; Ganchev vd., 2012; Azgün, 2012; Akosah, 2013; Aworinde, 2013; Njironge vd., 2014; Tosun vd., 2014; El-Namrouty ve Saidam, 2015, Akbostanc ve Tunc, 2015) panel veri analizi, eşbütünleşme, nedensellik, otoregresif gecikmesi dağıtılmış model, vektör otoregresyon modeli gibi doğrusal ekonometrik yöntemler kullanarak farklı ülkeler ve dönemler için ikiz açık hipotezini açıklamaktadır. Bununla birlikte sınırlı sayıda çalışma doğrusal olmayan eşbütünleşme, vektör hata düzeltme modeli ve otoregresif gecikmesi dağıtılmış modeli ile ikiz açık hipotezini incelemişlerdir. Bununla birlikte, ikiz açık hipotezinin geçerliliğine ilişkin literatürde net bir görüş birliği olmadığı görülmektedir. Farklı sonuçlar elde edilmesinin temel nedenlerinden birinin, ikiz açık hipotezini modelleyen çalışmaların büyük çoğunluğunun doğrusal bir çerçeve takip etmeleri olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte, doğrusal olmayan yöntemler kullanıldığında, ikiz açıklar arasındaki ilişkinin önemli ölçüde değişmektedir (Bagnai, 2006; Daly ve Siddiki, 2009; Rafiq, 2010; Holmes, 2011; Trachanas ve Katrakilidis, 2013; Ahmad vd., 2015, Bilman ve Karaoglan, 2020). Ahmad vd. (2015), Afrika ülkeleri için eşik değişkenli eşbütünleşme analizi uygulayarak ikiz açıklar arasındaki ilişkinin, mali dengeye ilişkin eşik değere bağlı olarak doğrusal olmayan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Bilman ve Karoglan (2020), OECD ülkeleri için eşik değerli panel veri modeli ile ikiz açık hipotezini incelemişler ve reel faiz oranının eşik değerine bağlı olarak bütçe dengesinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisinin değiştiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 1’de ikiz açık hipotezi ile ilgili literatürde yer alan çalışmalara ilişkin özet tablo yer almaktadır:

Tablo 1 Literatüre İlişkin Özet Tablo

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem	Sonuç
Ahmed (1987)	1732-1830	İngiltere	Regresyon analizi	Bütçe ve cari açıklar arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamsızdır. Ricardo Eşdeğerlik Hipotezi geçerlidir.
Roubini (1988)	1960-1985	OECD ülkeleri	Panel regresyon modeli	Bütçe açığı cari açığın artmasına neden olmaktadır
Enders ve Lee (1990)	1947-1987	ABD	Vektör otoregresyon modeli	Bütçe açığındaki artış, cari işlemler açığını arttırıcı bir etki yaratmaktadır. İkiz açık hipotezi geçerlidir.
Feldstein (1992)	1980-1990	ABD	Regresyon analizi	Bütçe açığında meydana gelen değişimler cari açığı istatistiki olarak etkilememektedir. Ricardo Eşdeğerlik Hipotezi geçerlidir.

Piersanti (2000)	1970-1997	OECD ülkeleri	Panel regresyon modeli	Bütçe açıkları cari açığı arttırıcı bir etki yaratmaktadır
Calderon vd. (2002)	1966-1995	Dünya genelindeki ülkeler	Panel regresyon modeli	Bütçe açığındaki bir artış cari işlemler açığının artmasına neden olmaktadır.
Kular ve Şimşek (2002)	1984-2000	Türkiye	Nedensellik Eşbütünleşme Hata düzeltme modeli	Bütçe açığından cari açığa, cari açıktan bütçe açığına olmak üzere çift yönlü nedensellik mevcuttur. Bütçe açığı cari açığın artmasına neden olmaktadır. İkiz açık hipotezi geçerlidir.
Utkulu (2003)	1950-2000	Türkiye	Nedensellik Hata Düzeltme modeli	Bütçe açığındaki pozitif değişimler cari işlemler açığı üzerinde arttırıcı bir etki yaratmaktadır ve aralarında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Ay vd. (2004)	1992-2003	Türkiye	Nedensellik	Bütçe açığındaki değişimler cari açıktaki değişimlere neden olmaktadır. Nedensellik ilişkisi tek yönlüdür.
Parikh ve Rao (2006)	1970-2000	Hindistan	Eşbütünleşme Nedensellik Hata düzeltme modeli	Bütçe açığındaki artış cari işlemler açığını arttırıcı bir etki yaratmaktadır. İkiz açık hipotezi geçerlidir. Kısa ve uzun dönemde nedenselliğin yönü bütçe açığından cari işlemler açığına doğrudur.
Güriş ve Yılgör, (2008)	1990-2005	OECD ülkeleri	Panel birim kök Eşbütünleşme	Bütçe ve cari işlemler açıkları uzun dönemde birlikte hareket etmektedir.
Erdoğan (2008)	1950-2005	Türkiye	Eşbütünleşme Nedensellik	Bütçe ve cari işlemler açıkları uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Nedenselliğin yönü bütçe açığından cari işlemler açığına doğrudur. çığı ve cari açık arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. Bu sonuç ikiz açık hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.
Aksu ve Başar (2009)	1994-2008	Türkiye	ARDL sınır testi	Bütçe açığındaki değişimler cari açık üzerinde etkili değildir. Ricardo Eşdeğerlik hipotezinin varlığını kanıtlamaktadır.
Tunçsiper ve Sürekçi, (2011)	1987-2007	Türkiye	Vektör otoregresyon analizi	Bütçe ve cari işlemler açıkları arasında anlamlı bir ilişki mevcut değildir. Ricardo Eşdeğerlik Hipotezi geçerlidir
Kayhan vd. (2013)	1987-2011	Türkiye	Nedensellik	Bütçe ve cari işlemler açıkları arasında karşılıklı ilişki mevcuttur, nedensellik çift yönlüdür.
Çebi ve Çulha, (2014)	2002-2012	Türkiye	Yapısal vektör otoregresyon modeli	Kamu harcamalarının yükselmesi cari dengeyi olumsuz olarak etkilemektedir. İkiz açık hipotezi geçerlidir.
Ağır ve Zabun, (2015)	1975-2013	Türkiye	Eşbütünleşme Hata düzeltme modeli	İkiz açık hipotezine yönelik bulgular elde edilmiştir.
Banday ve Aneja (2016)	1990-2013	Hindistan	Eşbütünleşme Nedensellik Hata düzeltme modeli	Uzun dönemde ikiz açık hipotezi geçerlidir. Kısa dönemde bütçe ve cari işlemler açıkları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Kayhan vd., (2016)	1987-2014	Türkiye	Hatemi-J ve Roca Asimetrik Nedensellik ve Breitung ve Candelon Frekans Alanı	İkiz açık hipotezi geçerlidir.

			Nedensellik Analizi	
Bayat vd. (2017)	1987-2014	Türkiye	Hatemi-J ve Roca Asimetrik Nedensellik	Bütçe ve cari işlemler açıkları arasındaki karşılıklı bir nedensellik mevcuttur. Bütçe açığı, cari işlemler açığını azaltıcı bir etkiye sahiptir. İkiz açık hipotezinin varlığını ortaya koymaktadır.
Özpençe ve Ergen, (2017)	1965-2015	Türkiye	Yapısal kırılmalı Gregory Hansen eşbütünleşme testi	Bütçe açığındaki artış yönlü değişimler cari açığın artmasına neden olmaktadır. İkiz açık hipotezi geçerlidir.
Turan ve Karakaş, (2018)	1999-2016	CEE ülkeleri	Doğrusal olmayan ARDL testi	Bütçe ve cari işlemler açıkları uzun dönemde birlikte hareket etmektedir.
Ncanywa ve Letsoalo(2019)	1994-2016	Güney Afrika	ARDL modeli	Kısa dönemde bütçe ve cari işlemler açıkları arasında pozitif yönlü ilişki bulunmakta ve ikiz açık hipotezi mevcut iken, uzun dönemde Ricardo Eşdeğerlik Hipotezi geçerlidir.
Ayhan ve Mangır, (2019)	2003-2017	OECD ülkeleri	Panel regresyon modeli	Bütçe açığı cari açığın artmasına neden olmaktadır. İkiz açık hipotezi geçerlidir.
Mallick vd. (2021)	1998-2017	Hindistan	Enders-Siklos ve Hansen-Seo rejim değişim eşik değişkenli eşbütünleşme ve doğrusal olmayan ARDL	Bütçe ve cari işlemler açıkları arasında asimetrik bir ilişki olduğu, bütçe açığındaki yukarı ve aşağı yönlü hareketlerin kısa ve uzun dönemde cari işlemler açığını etkilediği ortaya konulmuştur. Bu sonuç, ikiz açık hipotezinin varlığını göstermektedir.
Konat (2021)	1998-2020	Türkiye	Fourier Toda-Yamamoto nedensellik analizi	Bütçe ve cari işlemler açıkları arasındaki nedensellik çift yönlüdür. İkiz açık hipotezi geçerlidir.
İnançlı ve Torusdağ (2021)	1990-2019	Türkiye	Hacker ve Hatemi-J nedensellik analizi	Bütçe açığından cari işlemler açığına ve faiz oranına; faiz oranından cari işlemler açığına doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur. İkiz açık hipotezi geçerlidir.
Majumder vd. (2022)	1993-2018	Dünya genelindeki ülkeler	Dinamik panel regresyon modeli	Emtia fiyat oynaklığının bütçe dengesi üzerindeki negatif etkisinin daha düşük faiz oranı ile azaltılabilmektedir

2. Veri Seti

Keynesyen görüş açısından ekonomideki toplam harcamalar $C+I+G+X-M$ şeklinde ifade edilebilir. Burada C, tüketici sektörünün nihai mal ve hizmet tüketimini; I, üretici sektörü yatırımını; G, kamu harcamasını; X, mal ve hizmet ihracatını; M, mal ve hizmet ithalatını ifade etmektedir. Ulusal gelir aynı zamanda $Y=C+S+Tx$ şeklinde de ifade edilebilmektedir. Bu eşitlikte S, tasarrufları; Tx ise vergi gelirini ifade etmektedir. Toplam harcamanın toplam gelire eşit olduğu GSYH düzeyi, GSYH'nın denge düzeyini göstermektedir (Kulkarni, 1997).

Ekonominin denge düzeyinden daha yüksek bir üretime sahip olması durumunda, toplam gelir toplam harcamalardan daha yüksektir ve bu durum arz fazlasına neden olmaktadır.

Arz fazlasından dolayı, ekonomide fiyatlar azalmaya başlayacak, sermayenin marjinal etkinliği veya beklenen karlılık oranı düşecek, yatırımlar azalmaya başlayacak, gelecekteki çıktı düzeyi azalacak, işsizlik artacak ve bu durum ekonomide resesyona baskı yaratacaktır. Bu “resesyona açık”, gelecekte daha az üretim yapılmasına neden olacaktır. Benzer şekilde, ekonomide denge değerinden daha az üretim yapılması halinde toplam harcama düzeyi toplam gelirden daha yüksek olacak ve ekonomide talep fazlası oluşacaktır. Bu talep fazlası, fiyatların yükselmesine, karlılık oranının artmasına, daha yüksek yatırım düzeyine ve gelecekteki üretim düzeyinin artmasına yol açacaktır. Ekonomideki bu durum, daha yüksek fiyat düzeyinden dolayı “enflasyona açık” olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu enflasyona ve resesyona açıklar, ekonominin denge değerinden daha fazla ve daha az üretim yapmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ekonomide toplam gelir toplam harcamaya eşit olacaktır. Diğer bir ifadeyle, $C+I+G+X-M=C+S+Tx$. Bu eşitlik yeniden düzenlendiğinde, $(I-S)+(G-Tx)=(M-X)$ şeklinde yazılabilir. Eşitliğin sol tarafındaki ilk terim yatırım-tasarruf açığını, ikinci terim bütçe açığını, denklemin sağ tarafındaki ifade cari açığını ifade etmektedir. Bu ifade, ekonomideki cari işlemler açığının, bütçe açığı ile tasarruf-yatırım farkının toplamına eşit olduğunu göstermektedir. Tasarruf-yatırım açığının sabit olduğu varsayıldığında, bütçe açığındaki değişimler cari işlemler açığını etkileyecektir. Bu durum ekonomide ikiz açığa neden olacaktır (Kulkarni ve Ericson, 2001:98-99).

Çalışmada, Türkiye için 1998:Q1-2021:Q4 döneminde bütçe ve cari işlemler açıkları arasındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Kim ve Roubini (2008) ve Bilman ve Karaoglan (2020) çalışmalarını takiben, cari işlemler açığının belirleyicileri olarak reel gayri safi yurtiçi hasıla oranı (GSYH), reel efektif döviz kuru, reel faiz oranı ve bütçe açığı değişkenleri kullanılmıştır. Söz konusu değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 2’de yer almaktadır:

Tablo 2 Değişkenlere İlişkin Açıklamalar

Değişkenler	Açıklamalar	Kaynak
BD	Bütçe dengesinin GSYH’ya oranı	Hazine ve Maliye Bakanlığı
CAD	Cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranı	TCMB elektronik veri dağıtım sistemi
EXC	Reel efektif döviz kuru (2010=100)	TCMB elektronik veri dağıtım sistemi
INT	Reel faiz oranı	TCMB elektronik veri dağıtım sistemi
RGDP	2010 yılı sabit fiyatlarla Reel GSYH oranı	TCMB elektronik veri dağıtım sistemi

Bütçe ve cari işlemler açıkları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla oluşturulacak modelde, reel GSYH oranı ekonomik faaliyeti temsilen, reel efektif döviz kuru ve reel faiz oranı değişkenleri ise cari işlemler açığını etkileyen maliye politikası için aktarım kanallarını kontrol

etmek amacıyla modele dahil edilmiştir. Reel efektif döviz kuru, reel faiz oranı ve reel GSYH oranı değişkenlerinin logaritmaları alınmıştır. Çalışmada tüm veriler hareketli ortalamalar yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmıştır.

Tablo 3'te değişkenlere yönelik özet istatistik sonuçları raporlanmıştır.

Tablo 3 Değişkenlere İlişkin Özet İstatistikler

	CAD	BD	EXC	INT	RGDP
Ortalama	-3.237562	-5.078720	1.893122	1.172328	5.480883
Medyan	-3.620401	-2.451367	1.908861	1.160861	5.460096
Maksimum	3.938454	2.985345	2.009593	2.242343	5.741123
Minimum	-9.434890	-30.60854	1.645291	0.176091	5.256595
Standart Sapma	2.803631	6.862377	0.081538	0.425482	0.149410
Çarpıklık	0.400337	-2.006053	-0.874259	0.261847	0.031402
Basıklık	2.951674	6.672560	3.135103	2.587409	1.694067
Jarque-Bera	2.573660	118.3388	12.30226	1.777944	6.837625
Olasılık	0.276145	0.000000	0.002131	0.411078	0.032751

Tablo 3'te yer alan özet istatistikler incelendiğinde, ortalama olarak bütçe açığının cari işlemler açığından daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda çarpıklık değerleri açısından, bütçe açığı ve reel efektif döviz kuru değişkenlerine ilişkin çarpıklık değerlerinin negatif; cari işlemler açığı, reel faiz oranı ve reel GSYH oranı değişkenlerine ilişkin çarpıklık değerlerinin pozitif olduğu görülmektedir. Bu sonuç, bütçe açığı ve reel efektif döviz kuru değişkenlerinin sola çarpık, cari işlemler açığı, reel faiz oranı ve reel GSYH oranı değişkenlerinin ise sağa çarpık olduğunu ifade etmektedir. Bütçe açığı ve reel efektif döviz kuru değişkenlerinin sola çarpık olması, bu değişkenlerde uç olayların varlığını göstermektedir. Jarque-Bera test istatistikleri bütçe açığı, reel efektif döviz kuru ve reel GSYH oranı değişkenlerinin normal dağılıma sahip olmadığını, cari işlemler açığı, reel faiz oranı değişkenlerinin ise normal dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır.

3. Ekonometrik Model

Durağan seriler arasında nedensellik testlerinin temeli, Granger (1969)'in çalışmasına dayanmaktadır. X_t değişkeni, kendi tarihsel değerlerinin yanı sıra Y_t değişkeninin de tarihsel değerlerine dayalı olarak tahmin edilebilmesi durumunda, Y_t değişkeninin X_t değişkeninin Granger nedenseli olduğu ifade edilebilir. Durağan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesinde iki değişkene sahip aşağıdaki vektör otoregresyon (VAR) modeli dikkate alınabilir:

$$X_t = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n \alpha_k X_{t-k} + \sum_{k=1}^n \beta_k Y_{t-k} + \varepsilon_{X,t} \quad (1)$$

$$Y_t = \phi_0 + \sum_{k=1}^n \phi_k X_{t-k} + \sum_{k=1}^n \theta_k Y_{t-k} + \varepsilon_{Y,t} \quad (2)$$

(1) ve (2) nolu denklemlerde yer alan α_0 ve ϕ_0 sabit terimleri ifade ederken, α_k , β_k , ϕ_k ve θ_k açıklayıcı değişkenlere ilişkin parametreleri göstermektedir. $\varepsilon_{X,t}$ ve $\varepsilon_{Y,t}$ ise ortalamaları sıfır ve sabit varyanslı bağımsız ve özdeş dağılmış hata terimlerini ifade etmektedir. F testi sonucunda β_k , $k = 1, 2, \dots, n$, parametrelerinin istatistiki olarak anlamlı olması durumunda, Y_t değişkeninin X_t değişkeninin Granger nedenseli olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. ϕ_k , $k = 1, 2, \dots, n$, parametrelerinin bileşik F testi istatistiki olarak sıfırdan farklı olması durumunda, X_t değişkeninin Y_t değişkeninin Granger nedenseli olduğu ifade edilebilir.

Toda ve Yamamoto (1995) ve Dolado ve Lütkepohl (1996) entegre olan değişkenlerin olasılığını dikkate alabilmek için, değişkenlerin olası maksimum entegrasyon derecesine ilişkin ilave d gecikmeye sahip genişletilmiş VAR(m) modelini ifade eden Gecikmesi-Genelleştirilmiş VAR (LA-VAR) modelini önermişlerdir. Bu model VAR(m+d) ile gösterilmektedir. LA-VAR modeli çerçevesinde Granger nedensellik testini gerçekleştirebilmek amacıyla ilave d gecikmeye ilişkin katsayılar, test kısıtlamalarında dikkate alınmamaktadır.

Standart VAR modelinden hareketle gerçekleştirilen Granger nedensellik testlerine ilişkin sonuçlar, VAR modelinin tahmin edildiği zaman dönemine karşı sıklıkla duyarlı olmaktadır. Değişken çifti arasındaki Granger nedenselliğin varlığı tek bir zaman dönemi için geçerli olurken, alternatif zaman dönemleri dikkate alındığında sonuçlar daha kırılabilir olabilmektedir. Literatürde Phillips vd. (2011) ve Phillips vd. (2014, 2015a, 2015b) tarafından finansal balonların varlığını ve tarihlerini belirlemek için tarih belirleme tekniklerini kullanan sağ kuyruklu birim kök testlerini önermişlerdir. Bu teknikler, Shi vd. (2018, 2020) tarafından Granger nedensellik testi için genişletilmiştir.

Granger nedensellikte zaman değişimine izin vermek ve değişimlerin tarihlerini ortaya koymak için, yinelemeli tahmin yöntemleri gereklidir. İlgilenilen her bir zaman dönemi için bir tane olmak üzere Granger nedenselliğe ilişkin bir dizi test istatistiği hesaplanmakta ve bu bilgi yorumlama için kullanılmaktadır. Bu amaçla bir dizi test istatistiği üreten üç algoritma bulunmaktadır. Söz konusu algoritmalar ileriye doğru genişleyen pencere (FE), yuvarlanan pencere (RO) ve yinelemeli gelişen (RE) algoritmalarıdır. Bu yinelemedeki her bir alt örneklemin başlangıç noktası, ilk veri noktasıdır. FE algoritmasının sonucunda, bir dizi Wald test istatistiği elde edilmektedir. RO algoritmasında pencere büyüklüğü, her seferinde bir gözlem ilerletilen gözlem aracılığıyla yuvarlanmakta ve her bir pencere için Wald test istatistiği hesaplanmaktadır (Swanson, 1998; Arora ve Shi, 2016). RE algoritması (Phillips vd., 2015a;

Shi vd., 2020), tüm alt örneklem için ortak bir bitiş noktası sağlayan olası her alt örneklem için test regresyonu çalıştırmaktadır. Bu prosedür, sadece minimum pencere büyüklüğüne bağlı olarak ilgili gözlemi örnekteki her bir nokta olarak alarak tekrar edilmektedir. Sonuç olarak, minimum pencere boyutunu tanımlayan ilk alt örnek dışında örnekteki her gözlem, kendisiyle bir dizi Wald test istatistiği ile ilişkilendirilmektedir. Görüldüğü üzere, RE algoritması hem FE hem de RO yinelemelerinin özel durumlarını kapsamaktadır.

Zamanla değişen Granger nedensellik yaklaşımı, değişkenlerin zaman serisi özelliklerinden bağımsız olarak, farklı gecikme uzunluklara ait hareketli pencereler kullanarak VAR modelinin tahminini içermektedir. Elde edilen çok sayıda Wald istatistiğinin etkin bir şekilde gösterilebilmesi için sonuçlar grafik şeklinde raporlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle; FE, RO ve RE istatistikleri grafik olarak gösterilmekte ve dirençli kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Bu tahminler, Granger nedensellik ilişkisinin anlamlı bir şekilde değiştiği dönemleri tanımlamak amacıyla kullanılabilir. Bir değişikliğin tahmini başlangıç tarihi, test istatistiğinin kritik değeri aştığı ilk an olarak belirlenmektedir. Sonraki değişiklikler benzer bir şekilde tanımlanmaktadır (Otero vd., 2021).

4. Ampirik Bulgular

LA-VAR modeli çerçevesinde zamanla değişen Granger nedensellik ilişkisinin test edilebilmesi için VAR modelindeki değişkenlerin entegrasyon derecelerine ait bilgi gereklidir. Bu kapsamda ilk olarak, değişkenlerin durağanlıkları araştırılmıştır. Değişkenlerin durağanlıklarının araştırılmasında ADF birim kök testi, yapısal kırılmaların varlığında sıfır hipotezinin reddedilmemesi yönünde sapmalı sonuçlar vermektedir (Perron, 1989). Bu nedenle, Perron ve Vogelsang (1992), seride olası yapısal kırılmaları dikkate tanımlayan birim kök testi geliştirmişlerdir. “Toplamsal dışa düşen (AO)” kırılmanın aniden meydana geldiğini dikkate alırken, “yenilikçi dışa düşen (IO)” kırılmaların zamanla yavaş bir şekilde geliştiğini dikkate almaktadır. AO veya IO modelinin seçimi kırılmayı takip eden geçiş patika dinamiklerine bağlıdır (Perron ve Vogelsang, 1992). Clemente vd. (1998), birden fazla yapısal kırılmanın varlığında birim kökü incelemek için Perron ve Vogelsang’ın prosedürünü geliştirmiştir. Birim kökün varlığını incelemek için tüm kırılmalarda minimum Pseudo t oranını araştırmaktadır. Değişkenin durağan olması durumunda, yapısal kırılma üzerindeki bir şok değişkenin geçici hareketlerine neden olurken, iki yapısal kırılma kalıcı etkilere neden olabilmektedir. Bununla birlikte, değişkenin durağan olmaması durumunda, ortaya çıkan ani bir şok değişkenin uzun dönem değeri üzerinde kalıcı etkilere sahip olmaktadır.

Tablo 4'te değişkenlere ilişkin iki yapısal kırılmalı Clemente-Montantes-Reyes birim kök test sonuçları yer almaktadır. Değişkenlerde yapısal kırılmanın varlığı söz konusu birim kök testinin IO modelini takip ederek test edilmiştir.

Tablo 4 İki Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi: Clemente-Montantes-Reyes (IO Modeli)

Test İstatistikleri	CAD	DA	EXC	INT	RGDP
Düzye minimum t	-5.949**	-9.010**	-3.8080	-3.245	-2.383
BP1	2003:Q2	2001:Q1	2002:Q2	2003:Q1	2001:Q3
BP2	2018:Q1	2004:Q4	2016:Q3	2008:Q3	2008:Q4
Birinci farklarda minimum t	-	-	-9.544**	-7.942**	-11.807**
BP1	-	-	2000:Q3	2000:Q3	2001:Q3
BP2	-	-	2001:Q4	2010:Q4	2008:Q4
Sonuç	I(0)	I(0)	I(1)	I(1)	I(1)

Not: BP1 ve BP2 sırasıyla birinci ve ikinci kırılma tarihlerini göstermektedir. %5 önem seviyesinde IO modeli için kritik değer -5.490'dır.

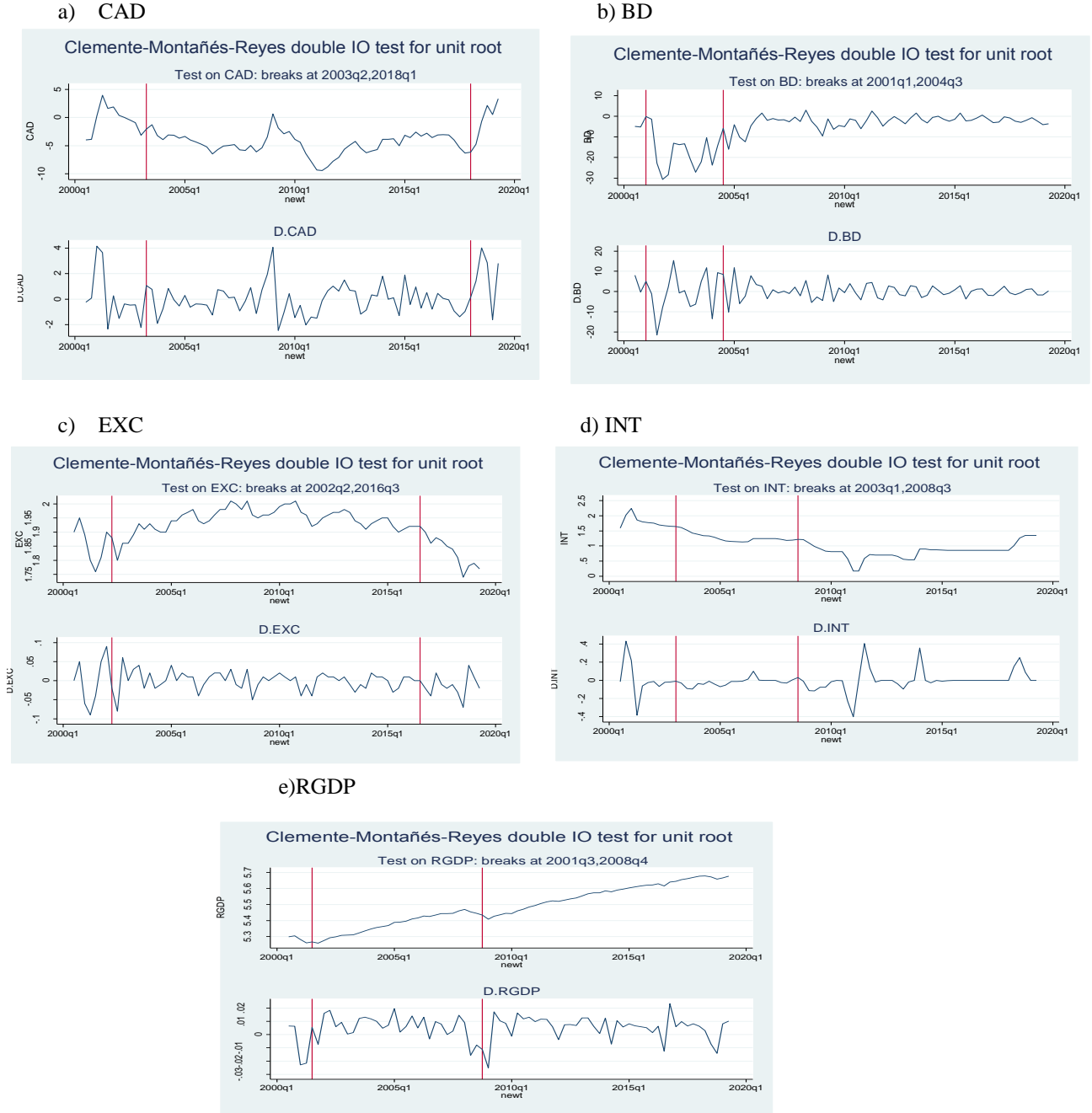
Şekil 2'de 1998:Q1-2021:Q4 dönemi için Türkiye'nin cari işlemler açığı, bütçe açığı, reel efektif döviz kuru, reel faiz oranı ve reel GSYİH oranında meydana gelen iki yapısal kırılmanın varlığı altında IO modeline dayalı olarak gerçekleştirilen birim kök testine ilişkin grafikler yer almaktadır.

İki yapısal kırılmalı Clemente-Montanes-Reyes IO test sonuçlarının yer aldığı Tablo 2'ye göre, CA ve DA değişkenleri için birim kökün varlığını söyleyen sıfır hipotezinin %5 önem seviyesi için reddedildiğini; buna karşın, EXC, INT ve RGDP değişkenleri için birinci farklarında %5 önem seviyesinde sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Sonuçlar, cari işlemler açığı ve bütçe açığında ortaya çıkan herhangi bir ani şokun kalıcı etkilere sahip olduğunu ve ortalama etrafında durağan bir yapı sergilediklerini ifade etmektedir. Özetle elde edilen bulgular, cari işlemler açığı ve bütçe açığının I(0) düzeyde, reel efektif döviz kuru, reel faiz oranı ve reel GSYİH değişkenlerinin ise I(1) birinci derecede entegre olduklarını ortaya koymaktadır.

Nedensellik testlerini uygulayabilmek için, VAR modeline ilişkin gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada Shi vd. (2020) çalışmasını takiben, Akaike bilgi kriterine göre uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiş ve VAR modeline deterministik bileşenler olan sabit ve trend faktörleri ilave edilmiştir. LA-VAR modelinde gecikme sayısının uygunluğunu değerlendirebilmek ve artıklarda serisel korelasyonu test etmek amacıyla Cumby ve Huizinga (1992) tarafından önerilen test uygulanmış ve modellerdeki hata

terimlerinde okokorelasyonun olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin reddedilemediği ortaya konulmuştur[†].

Şekil 2 Değişkenlere İlişkin İki Yapısal Kırılmann Varlığında Clemente, Montañés, Reyes (CMR) (1988) IO Birim Kökler

Bütçe açığının, reel döviz kurunun, reel faiz oranının, reel GSYH oranının cari işlemler açığının nedenseli; cari işlemler açığının, reel döviz kurunun, reel faiz oranının, reel GSYH

[†] Test istatistiği 27.7789 ve olasılık değeri 0.3316 olarak elde edilmiştir.

oranının bütçe açığının nedenseli olup olmadığı ilk olarak doğrusal Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Wald testi sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5 VAR modeline Dayalı Doğrusal Granger Nedensellik İçin Wald Testi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler		Karar
	CAD	BD	
BD	1.392005 (0.4986)	-	BD $\nrightarrow$ CAD
CAD	-	8.549681 (0.0138)	CAD $\Rightarrow$ BAD
EXC	2.539567 (0.2809)	12.22504 (0.0022)	EXC $\Rightarrow$ BD
INT	28.82458 (0.0000)	1.402062 (0.4961)	INT $\Rightarrow$ CAD
RGDP	5.179740 (0.0750)	1.069967 (0.5857)	RGDP $\Rightarrow$ CAD
McLeod ve Li Q ² (10)	122.408 (0.0000)	123.686 (0.0000)	

Not: Parantez içindeki değerler olasılıkları ifade etmektedir.

Tablo 5’te yer alan doğrusal Granger nedensellik testi sonuçları, bütçe açığının cari işlemler açığının Granger nedenseli olmadığını söyleyen sıfır hipotezinin reddedilemediğini; buna karşın, cari işlemler açığının bütçe açığının Granger nedenseli olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin %5 önem seviyesi için reddedildiğini göstermektedir. Bu sonuca göre, cari işlemler açığından bütçe açığına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bununla birlikte, VAR modelinden elde edilen artıklarda doğrusal olmayan bağımlılığı belirlemek için McLeod ve Li (1983) Q² testi gerçekleştirilmiştir (Balcılar vd., 2011). Tablo 5’te yer alan bağımlı değişkenlerin bütçe açığı ve cari işlemler açığı olan modellerde 10. Gecikme için McLeod ve Li test istatistiklerine göre, artık karelerde serisel korelasyonun olmadığını ifade eden sıfır hipotezi %5 önem seviyesinde reddedilmiştir. Bu bulgu, VAR modellerine ilişkin artık karelerde doğrusal olmayan bir yapı olduğunu göstermekte ve doğrusal olmayan Granger nedensellik testinin uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

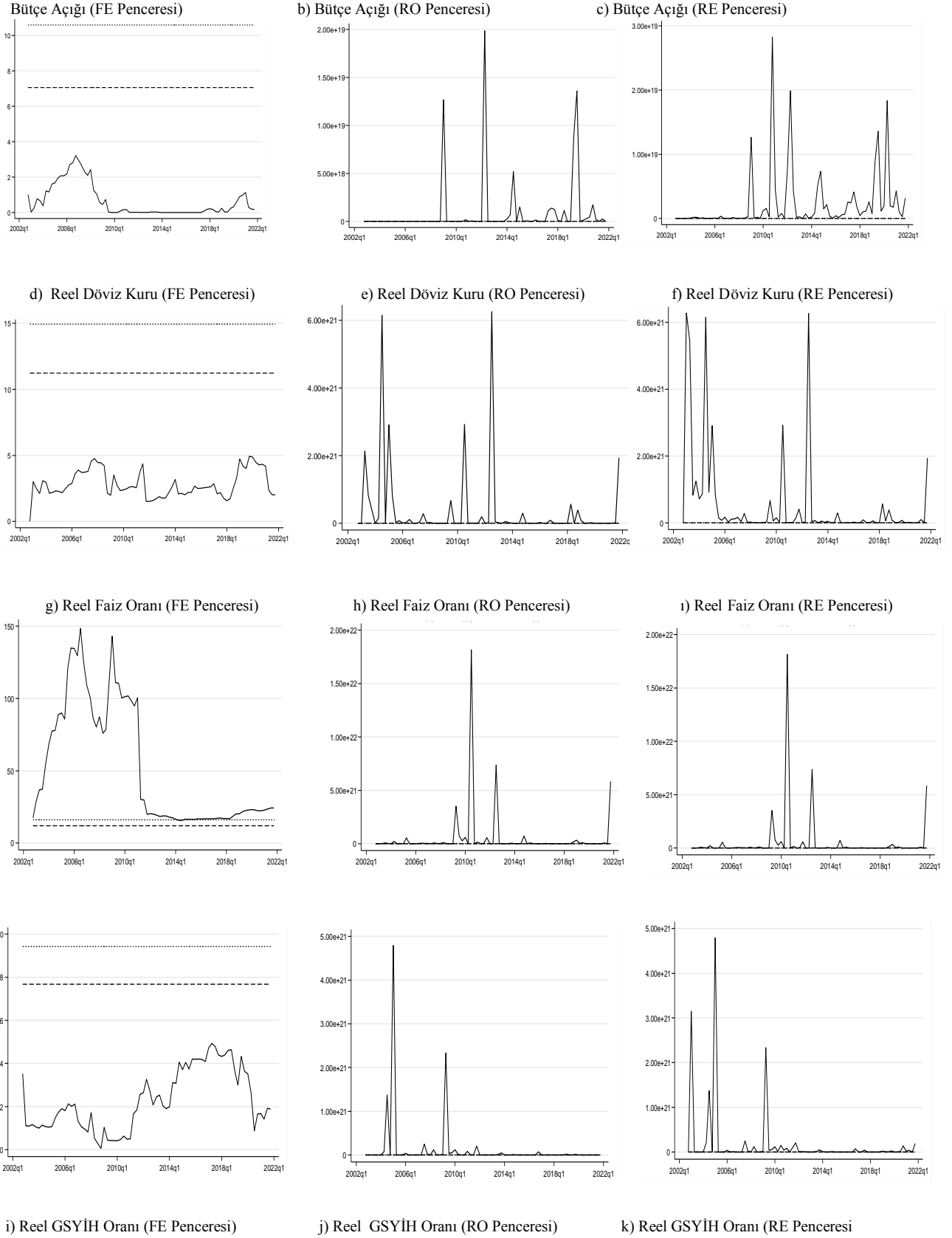
Tablo 6’da bağımlı değişkenlerin cari işlemler açığı ve bütçe açığı olduğu LA-VAR modellerine dayalı zamanla değişen Granger nedensellik için FE, RO ve RE prosedürlerine ilişkin maksimum Wald test istatistikleri yer almaktadır. Minimum pencere uzunluğu 20 olarak belirlenmiştir. Bu testlere ilişkin sıfır hipotezi, tüm örnekleme tüm dönem boyunca herhangi bir noktada bütçe açığı ve cari açık ile diğer makroekonomik değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi olmadığını söylemektedir.

Tablo 6 LA-VAR Modeline Dayalı Zamanla Değişen Granger Nedensellik İçin Wald Testi Sonuçları

Panel A Bağımlı Değişken: Cari İşlemler Açığı			
	Wald (FE Penceresi)	Wald (RO Penceresi)	Wald (RE Penceresi)
BD	3.227 (9.183) [14.881]	86.742 (9.585) [14.454]	86.742 (10.250) [15.229]
EXC	4.434 (11.195) [16.823]	95.008 (12.413) [16.961]	95.008 (13.837) [18.520]
INT	148.370 (15.417) [20.495]	325.831 (17.109) [21.707]	394.585 (17.526) [21.707]
RGDP	4.933 (9.858) [15.833]	61.365 (10.140) [16.709]	61.365 (10.454) [17.650]
Panel B Bağımlı Değişken: Bütçe Açığı			
	Wald (FE Penceresi)	Wald (RO Penceresi)	Wald (RE Penceresi)
CAD	6.214 (8.382) [18.171]	115.815 (9.106) [17.885]	117.626 (9.389) [18.171]
EXC	10.291 (10.226) [21.212]	69.642 (12.336) [21.212]	69.642 (12.460) [21.212]
INT	38.851 (18.503) [16.299]	37.406 (9.678) [18.554]	44.439 (10.099) [18.792]
RGDP	9.467 (7.967) [13.981]	172.734 (9.546) [17.514]	172.734 (9.744) [18.507]

Not: Parantez ve köşeli parantez içindeki değerler sırasıyla %5 ve %1 önem seviyelerindeki bootstrap test istatistiklerine ilişkin kritik değerleri göstermektedir. Panel A'da yer alan Wald testine ilişkin sıfır hipotezi cari işlemler açığının (CAD); bütçe açığı (BD), reel efektif döviz kuru (EXC), reel faiz oranı (INT) ve reel GSYİH oranının (RGDP) Granger nedenseli olmadığını ifade etmektedir. Panel B'de yer alan Wald testine ilişkin sıfır hipotezi bütçe açığının (BD); cari işlemler açığı (CAD), reel efektif döviz kuru (EXC), reel faiz oranı (INT) ve reel GSYİH oranının (RGDP) Granger nedenseli olmadığını ifade etmektedir. Minimum pencere büyüklüğü 20 gözlem olarak belirlenmiştir. VAR modellerine ilişkin gecikme uzunluğu m=2 ve LA-VAR modeli için gecikme uzunluğu d=1 olarak belirlenmiştir.

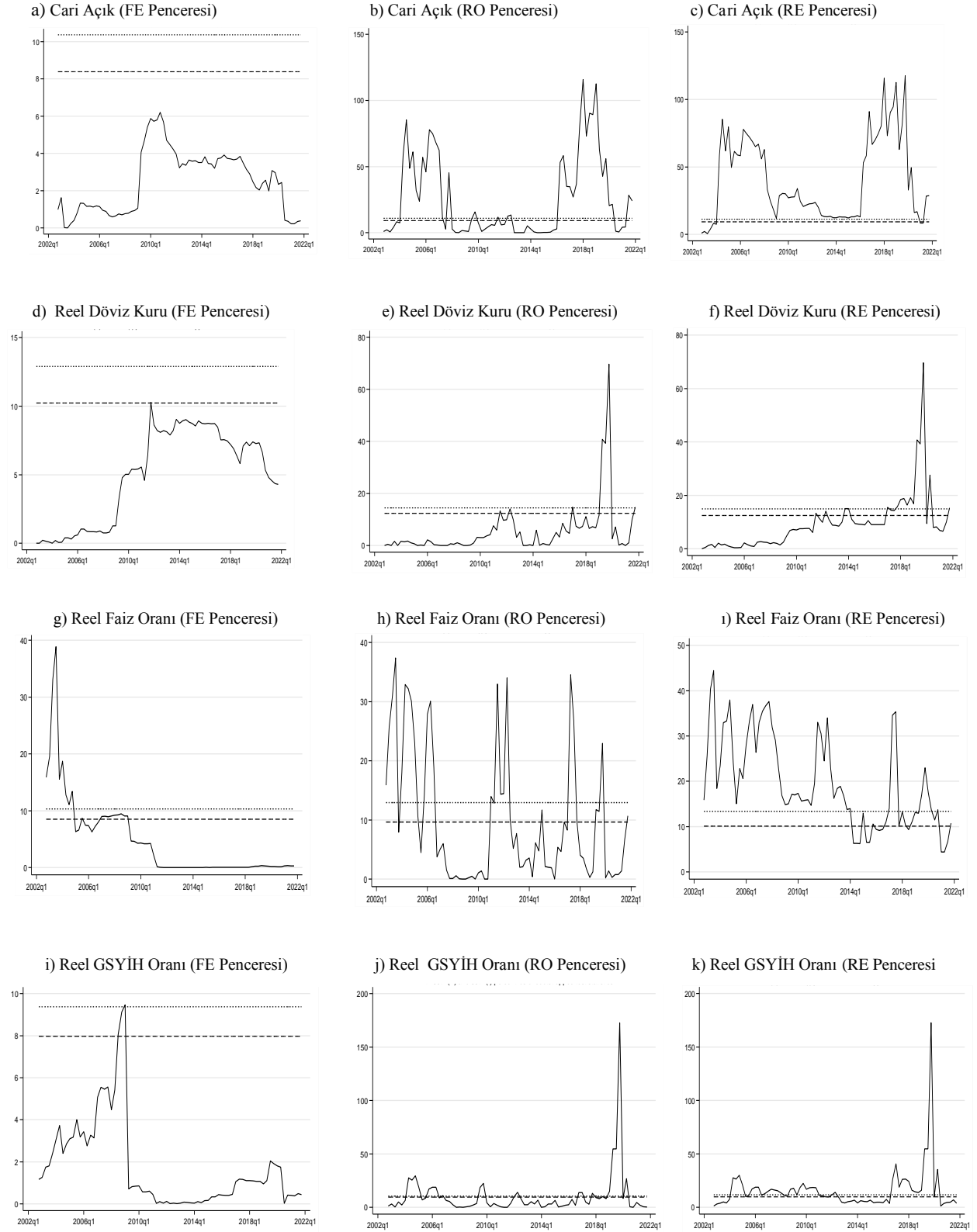
Şekil 3 Bütçe Açığı, Reel Döviz Kuru, Reel Faiz Oranı ve Reel GSYİH Oranından Cari Açığa Doğru Zamanla Değişen Granger Nedensellik Testleri

Not: Akaike bilgi kriterine göre VAR modeli m=2 gecikme uzunluğu, LA-VAR modeli d=1 gecikme uzunluğu ile tahmin edilmiştir. Modeller trend unsurunu içermektedir. Çalışma dönemi 1998:Q1-2021:Q4 dönemini kapsamaktadır. %10 ve %5 bootstrapped kritik değerler (sırasıyla) alt

ve üst yatay çizgiler) 1 yıllık periyod için 199 replikasyona dayalıdır. Minimum pencere hacmi 20 gözlemdir. Grafik üzerindeki noktalar RO penceresindeki son gözlemi göstermektedir. Wald istatistikleri farklı varyansa karşı dirençlidir.

Şekil 4 Cari Açık, Reel Döviz Kuru, Reel Faiz Oranı ve Reel GSYİH Oranından Bütçe Açığına Doğru Zamanla Değişen Granger Nedensellik Testleri

Not: Akaike bilgi kriterine göre VAR modeli $m=2$ gecikme uzunluğu, LA-VAR modeli $d=1$ gecikme uzunluğu ile tahmin edilmiştir. Modeller trend unsurunu içermektedir. Çalışma dönemi 1998:Q1-2021:Q4 dönemini kapsamaktadır. %10 ve %5 bootstrap kritik değerler (sırasıyla alt

ve üst yatay çizgiler) 1 yıllık periyod için 199 replikasyona dayalıdır. Minimum pencere hacmi 20 gözlemdir. Grafik üzerindeki noktalar RO penceresindeki son gözlemi göstermektedir. Wald istatistikleri farklı varyansa karşı dirençlidir.

Panel A’da bağımlı değişkenin cari işlemler açığı olduğu LA-VAR modeline dayalı Granger nedensellik testine yönelik FE, RO ve RE prosedürlerine ilişkin elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, örneklem boyunca herhangi bir noktada Granger nedenselliğinin olmadığını söyleyen sıfır hipotezine ilişkin maksimum FE istatistiği, %5 önem seviyesinde bütçe açığı, reel döviz kuru ve reel GSYH için reddedilemezken, sadece reel faiz oranı için reddedildiği ifade edilebilir. İkiz açık hipotezi için elde edilen bu sonuç, FE algoritmasının tüm örneklem dönemi boyunca bütçe açığı ve diğer makroekonomik (reel faiz oranı hariç) değişkenlerden cari açığa doğru Granger nedenselliğinin olmadığını ortaya koymaktadır. FE algoritmasından elde edilen sonuçlara karşıt olarak, RO ve RE maksimum test istatistikleri, herhangi bir önem seviyesinde tüm değişkenler için sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, örneklemdeki bazı noktalarda bütçe açığı ve diğer tüm makroekonomik değişkenler cari işlemler açığının Granger nedenselidir. Buna göre Türkiye’de ikiz açık hipotezinin geçerli olduğu ifade edilebilir.

Panel B’de bağımlı değişkenin bütçe açığı olduğu LA-VAR modeline dayalı FE, RO ve RE prosedürleri için Granger nedensellik test sonuçları yer almaktadır. FE prosedürü için, maksimum test istatistiklerinin %5 önem seviyesinde cari işlemler açığı dışında diğer makroekonomik değişkenler için reddedilmektedir. FE prosedürüne göre, cari işlemler açığı ile bütçe açığı arasında nedensellik ilişkisi mevcut değildir. Bununla birlikte, RO ve RE prosedürleri için maksimum test istatistikleri dikkate alındığında, herhangi bir önem seviyesinde bütçe açığı ile cari işlemler açığı ve diğer makroekonomik değişkenler arasında örneklem dönemi boyunca örneklemdeki bazı noktalarda sıfır hipotezinin reddedildiği ve Granger nedensellik ilişkisi mevcut olduğu görülmektedir. Bu sonuç, Türkiye’nin cari işlemler hedeflemesini deneyimlediğini göstermektedir.

Nedensellik ilişkisinin zamanla nasıl değiştiğini incelemek amacıyla, FE, RO ve RE algoritmalarından elde edilen test istatistikleri grafiksel olarak incelenmektedir. Şekil 3 ve Şekil 4, tüm örneklem dönemi boyunca sırasıyla bütçe açığı ve diğer makroekonomik değişkenlerden cari açığa; cari açık ve diğer makroekonomik değişkenlerden bütçe açığına doğru LA-VAR modeline dayalı zamanla değişen Granger nedensellik test istatistiklerine yönelik %5 ve %10 bootstrap kritik değerleri ile birlikte her bir algoritmaya ilişkin grafikler yer almaktadır.

Şekil 3 incelendiğinde, FE algoritması için bütçe açığından cari açığa doğru nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığı; RO ve RE algoritmaları için 2008 yılından itibaren test istatistiklerinin %5 önem düzeyindeki kritik değerleri aştığı ve dolayısıyla bütçe açığından cari açığa doğru nedensellik ilişkisinin varlığı ifade edilebilir. Bütçe açığından cari açığa doğru nedensellik ilişkisinin seçim dönemleri, finansal kriz dönemleri ve COVID-19 pandemisinin başlangıç dönemlerinde daha güçlü olduğu görülmektedir. Şekil 4'te yer alan grafiklere göre, FE algoritması için cari açıktan bütçe açığına doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığına yönelik bir kanıt bulunamazken; RO ve RE algoritmaları için 2002-2008 ve 2015-2021 dönemi için anlamlı ve güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemlerde bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasında güçlü çift yönlü bir nedensellik ilişkisini göstermektedir. Bu sonuç, ekonomik ve finansal kriz ve seçim gibi dönemlerde uygulanan genişletici maliye politikalarının, dış ticaret ve cari dengede belirli bir süre sonra bozulmalara neden olduğunu ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

Bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkinin incelenmesi, ekonominin dış dengesini etkileme potansiyeline sahip olabilecek uygun maliye politikalarının belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Literatürde Türkiye için ikiz açık hipotezinin varlığına ilişkin farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bu farklılığın nedeni, örneklem dönemi boyunca uygulanan testlerin örneklem dönemi boyunca değişmediği varsayımı altında araştırılmasıdır. Bu varsayım, örneklem dönemi boyunca nedensel bağlantıların değişebileceğini göz ardı etmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'de 1998:Q1-2021:Q4 döneminde bütçe ve cari işlemler açıkları arasındaki dinamik ilişkiler Shi vd. (2020) tarafından geliştirilen ve gecikmesi genelleştirilmiş VAR (LA-VAR) modeline dayanan zamanla değişen Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Granger nedensellik testine ilişkin sonuçlar, zaman dönemine karşı hassasiyet göstermektedir. Bu nedenle, örneklemdeki farklı zaman dönemleri açısından nedensellik yapısındaki değişimlerin belirlenmesi daha etkili sonuçların elde edilmesine imkan sağlamaktadır. Burada önemli olan husus, örneklem döneminin uygun bir şekilde seçilmesidir. Bu kısıtlamalar, Granger nedensellikteki değişimlerin belirlenmek ve tarihlendirmek için içsel bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur. Shi vd. (2020) tarafından geliştirilen zamanla değişen Granger nedensellik testi, nedensellik ilişkisindeki kırılmalıkların yoğun alt örneklem analizi ile belirlenmesine imkan sağlamaktadır. Bu yöntem sayesinde, Türkiye'de ikiz açık hipotezinin geçerli olduğu tarihler belirlenerek daha etkili politikaların geliştirilmesi mümkün

olabilmektedir. Böylelikle, politika yapıcılar gelecekteki mali ihtiyat politikalarının tahmininde bütçe açığı ve cari açığı arasındaki doğrusal olmayan yapıyı dikkate almaları gerektiği ifade edilebilir.

Çalışmadan elde edilen bulgular, örneklemdaki bazı noktalarda bütçe açığı, reel efektif döviz kuru, reel faiz oranı ve reel GSYİH oranının cari işlemler açığının Granger nedenseli olduğunu; benzer şekilde cari açık ve söz konusu diğer makroekonomik değişkenlerden bütçe açığına doğru nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular Türkiye’de bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin geçerli olduğunu göstermektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, Bayat vd. (2017) ve Konat (2021)’in bulgularını desteklemektedir. Buna göre bütçe açığındaki artış cari işlemler açığının artmasına neden olurken, cari işlemler açığındaki değişimler de bütçe açığının değişimine yol açmaktadır. Bütçe ve cari işlemler açıkları arasındaki çift yönlü ilişkinin varlığı, Neo-Keynesyen iktisadi görüşün Mundell-Fleming hipotezi çerçevesinde ikiz açık hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmektedir.

Bütçe ve cari işlemler açıkları arasındaki nedensellik ilişkisi alt örneklemeler açısından değerlendirildiğinde, örneklem döneminin bazı noktalarında farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Seçim ve kriz dönemlerinde ekonomik iyileşmeyi sağlamak amacıyla uygulanan genişletici maliye politikaları bütçe açığı ve yatırımları arttırarak cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Bu sonuç, seçim ve kriz dönemlerinde ikiz açık hipotezinin geçerliliğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’de 2002-2008 ve 2015-2021 dönemlerinde cari işlemler açığından bütçe açığına doğru nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla bu dönemlerde Türkiye’de bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ifade edilebilir. 2002-2008 döneminde cari işlemler açığı büyük bir artış göstermesine rağmen bütçe açıkları Maastricht kriterinin altına gerilemiştir. Bunun en önemli nedeninin söz konusu dönemde uygulanan mali disiplin programı ile birlikte kamu borçlanmasından, özel kesim ve hane halkı borçlanmasına dayalı bir büyüme modeline geçilmesi olduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda, Türkiye’de ihracatın ithal girdiye dayalı olması bütçe dengesini bozucu bir etki yaratmaktadır. İthal girdiye dayalı olan üretimin verimli alanlarda yapılması, ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Bununla birlikte, reel sektörün canlanması zaman almaktadır. Dolayısıyla cari açıktan bütçe açığına doğru bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmaktadır. 2015-2021 döneminde söz konusu nedensellik ilişkisi, yüksek dış borca ve faiz yükümlülüklerine sahip olan Türkiye’de döviz kurlarındaki artış nedeniyle bütçe

açıklarının artması ile açıklanabilmektedir. Elde edilen bu sonuç, Dineri ve Taş (2016) ve Duğru (2020) çalışmalarını desteklemektedir.

Son olarak sonuçlar COVID-19 pandemi dönemi özelinde değerlendirildiğinde, bu dönemde bütçe açığı ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konulmaktadır. Bütçe açığı ve cari açık arasındaki asimetrik ilişki, COVID-19 döneminde uygun politikaların geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde, tedarik zincirindeki bozulmalar ve iş ve sosyal faaliyetlere yönelik dünya çapındaki kısıtlamalar nedeniyle uluslararası ticaret ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Türkiye’de de vergi indirimleri ve işletmelere yönelik yürürlüğe konan mali teşvik paketleri ve sağlık harcamalarına bağlı olarak artan harcamaları kamu gelirleri üzerinde etkili olmuştur. COVID-19 salgınına kontrol altına almak için uygulanan kontrol önlemleri ekonomik yavaşlamaya yol açmıştır. Bu nedenle, bütçe dengesi ve cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini olumsuz olarak etkilemiştir. Dolayısıyla, bu çalışma COVID-19 pandemisinin ikiz açık hipotezi üzerindeki etkisini inceleyerek bütçe açığı ve cari açık arasındaki asimetrik aktarım mekanizmasının varlığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Abbas, M. A., Amran, A., Rehman, N. A., Ali, A. (2021). Twin Deficit and Macroeconomic Indicators in Emerging Economies: A Comparative Study of Iran and Turkey. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(5), 617-626.

Ağır, H. & Zabun, A. (2015). Türkiye için Ricardocu Denkliğin ekonometrik testi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(3), 7-27

Ahmad, A. H., Aworinde, O. B., & Martin, C. (2015). Threshold cointegration and the short-run dynamics of twin deficit hypothesis in African countries. *The Journal of Economic Asymmetries*, 12(2), 80–91.

Akbostanc, E., & Tunc, G. I. (2015). Effects of budget deficit on production, inflation and trade balance of Iran- based on the synchronous equations' model. *Bulleting of Georgina National Accademy of Science*, 1(9), 246–255.

Akosah, N. K., (2013). Dynamics of Ghana's twin- deficits: Causality, transmission channels and potential threat. Johannesburg: Bank of Ghana.

Aksu, H. & Başar, S. (2009). Türkiye için ikiz açıklar hipotezinin tahmini: Bir sınır testi yaklaşımı. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64(4), 1-14.

Aworinde, O. B. (2013). Budget deficits and economic performance. Bath: University of Bath.

Ay, A., Karaçor, Z., Mucuk, M. & Erdoğan, S.(2004). Bütçe açığı cari işlemler açığı arasındaki ilişki Türkiye örneği (1992-2003). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, 75-82.

Ayhan, F. & Mangır, F. (2019). OECD ülkelerinde ikiz açık hipotezinin geçerliliği: Panel veri analizi. Social Sciences, 14(5), 2011-2026.

Azgün, S. (2012). Twin deficit hypothesis: Evidence from the Turkish economy. ERC Working Papers in Economics, 2(13), 189–196.

Bagnai, A. (2006). Structural Breaks and the Twin Deficits Hypothesis. International Economics and Economic Policy, 3, 137-155

Banday, U. J., & Aneja, R. (2016). How budget deficit and current account deficit are interrelated in Indian economy. Theoretical & Applied Economics, 23(1).

Barro, R. (1974). Are government bonds net wealth? Journal of Political Economy, 82(6), 1085–1117.

Barro, R. J. (1989). The ricardian approach to budget deficits. The Journal of Economic Perspectives, 3(2), 37–54.

Baxter, M. (1995). International trade and business cycle, Handbook of international. 1801–1864

Bayat, T., Taşar, İ., Kayhan, S. & Açı, Y. (2017). Do government expenditures and trade deficits affect each other in the same way? Evidence from Turkey. Ekonomski Vjesnik, 30(1), 169.

Bilman, M. E., & Karaoglan, S. (2020). Does the twin deficit hypothesis hold in the OECD countries under different real interest rate regimes? Journal of Policy Modeling, 42(1), 205–215.

Bose, S., & Jha, S. (2011). India's twin deficits: Some fresh empirical evidence. ICRA Bulletin, Money and Finance, 1, 83–104.

Cardoso, M., & Domenecha, R. (2010). On Ricardian equivalence and twin deficit divergence: The Spanish experience in the 2009 crisis. Valencia: University of Valencia.

Celik, S., & Deniz, P. (2009). An empirical investigation of twin deficits hypothesis for six emerging countries. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(7), 52–68.

Clemente, J., Montanes, A., & Reyes, M. (1998). Testing for a unit root in variables with a double change in the mean. *Economics Letters*, 59, 175–182.

Çebi, C. & Çulha, A. A. (2014). The effects of government spending shocks on the real exchange rate and trade balance in Turkey. *Applied Economics*, 46(26), 3151-3162

Daly, V., & Siddiki, J. U. (2009). The Twin Deficits in OECD Countries: Cointegration Analysis with Regime Shifts. *Applied Economics Letters*, 16(11), 1155-1164.

Dineri, E., & Taş, İ. (2016). İkiz açık hipotezi: Türkiye’de teorik ve ampirik inceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(32), 372-390.

Duğru, M. (2020). İkiz Açık Hipotezi ve Ters Nedensellik: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *İstanbul İktisat Dergisi*, 70(2), 413-435.

Egwaikhede, F., Ayodele, S. O., Oyeranti, O., & Tchokote, J. (2002). Causality between budget deficit and the current account balance in African countries. *West African Journal of Monetary and Economic Integration*, 5(12), 10–41.

El- Namrouy, K. A., & Saidam, A. M. (2015). The effects of budget deficit on current account: Case study (Palestinian territories 1996–2012). *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 3(1), 57–67

Erdoğan, Z. (2008). İkiz açıklar hipotezinin Türkiye’de 1950-2005 yılları arasında eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi ile incelenmesi. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 8(1), 209-222.

Feldstein, M. (1986), “The Budget Deficit and The Dollar”, NBER Working Paper No: 1898

Feldstein, M., & Horioka, C. (1980). Domestic saving and international capital flows. *The Economic Journal*, 90(358), 314–329

Fleming, M. J. (1962). 'Domestic Financial Policies Under Fixed and Under Floating Exchange Rates. *International Monetary Fund Staff Papers*, 9(3), 369–380. <https://doi.org/10.2307/3866091>

Ganchev, G. T., Stavrova, E., & Tsenkov, V. (2012). Testing the twin deficit hypothesis: The case of Central and Eastern European countries. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 12(7), 1–21.

Ghosh, A., & Ramakrishnan, U. (2012). Current account deficits: Is there a problem. *Finance and Development*.

Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.

Güriş, S. & Yılıgör, M. (2008). OECD ülkelerinde bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişki: Panel veri ile nedensellik analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(2), 773-783.

Hakro, A. N. (2009). Twin deficits causality link-evidence from Pakistan. *Research Journal of Finance and Economics*, 24, 54–70. <https://doi.org/10.12691/jfe-2-5-2>

Harvey, J. T. (2019), 'Exchange rates and the balance of payments: Reconciling an inconsistency in Post Keynesian theory', *Journal of Post Keynesian Economics* 42(3), 390–41

Hein, E., & Woodgate, R. (2021). Stability issues in Kaleckian models driven by autonomous demand growth—Harrodian instability and debt dynamics. *Metroeconomica*, 72(2), 388-404.

Higgins, M., & Klitgaard, T. (1998). Viewing the current account deficit as a capital inflow. *Available at SSRN 997029*.

Holmes, M. J. (2011). Threshold Cointegration and the Short-Run Dynamics of Twin Deficit Behaviour. *Research in Economics*, 65, 271-277.

İnançlı, S., & Torusdağ, M. (2021). Cari Açık-Bütçe Açığı ve Faiz Oranı İlişkisi Bağlamında İkiz Açık ve Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği: 1990-2019 Dönemi Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*, 29(50), 299-315.

Kalecki, M. (1932a), "Is a 'capitalist' overcoming of the crisis possible?" *Przeglad Socjalistyczny*, English translation in Osiatyński (1990), pp. 48-53

Kalecki, M. (1932b), "Inflation and War" reproduced in Osiatyński (1996), pp.175-79

Kalecki, M. (1933), "Stimulating the world business upswing", published

Kalecki, M. (1935), "The essence of the business upswing" reproduced in Osiatynski (1990), pp. 188-194

Kalecki, M. (1943a), 'Political aspects of full employment', *Political Quarterly*, vol. 14 (4), pp.322-331, reprinted in Osiatyński (1990) pp. 347-356

Kalecki, M. (1943b), "The burden of the National Debt", reproduced in Osiatynski (1997),pp. 163-167

Kalecki, M. (1944a), 'Three ways to full employment' in Oxford University Institute of Statistics, *The economics of full employment*, Oxford: Blackwell, reproduced in Osiatyński (1990) pp. 357-376

Kalecki, M. (1944b), "The White Paper on Employment Policy", *Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics*, 6/8 pp. 137-144, reproduced in Osiatynski (1997), pp. 238-244

Kaya, H. & Ayse, S.A., 2006. Are the twin or triple deficits hypotheses applicable to post- communist countries? BOFIT Working Papers

Kayhan, S., Adıgüzel, U. & Sökmen, F. Ş. (2016). Kamu harcamaları–dış ticaret açığı ilişkisi: Birbirlerini aynı yönde mi etkiler? Türkiye örneği. In ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies), October, No. 1

Kayhan, S., Bayat, T., & Yüzbaşı, B. (2013). Government expenditures and trade deficits in Turkey: Time domain and frequency domain analyses. *Economic Modelling*, 35, 153-158.

Keynes, J. M., 1936. *The general theory of employment, interest, and money*. 1st ed. s.l.: Prometheus Books

Kim, S., & Roubini, N. (2008). Twin deficit or Twin divergence? Financial policy, current account and real exchange rate in the US. *Journal of international economics*, 74(2), 362–383

Kohler, K. (2022). *Capital Flows and the Eurozone's North-South Divide* (No. PKWP2211).

Konat, G. (2021). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Dış Ticaret İlişkisi: Fourier Nedensellik Yaklaşımı. *International Journal of Management Economics & Business*, 17(3), 900-917.

Kulkarni, K. G. (1997), "First Principles of MacroMonetary Theory", Third Edition, Kendall/Hunt Publishing Company, Dubuque, Iowa.

Kulkarni, K. G., & Erickson, E. L. (2001). Twin deficit revisited: evidence from India, Pakistan and Mexico. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 17(2).

Lavoie, M. (2014), *Post-Keynesian Economics: New Foundations*, Edward Elgar, Cheltenham; Northampton, MA.

Lee, J. W., & Brahmairene, T. (2018). An exploration of dynamical relationships between macroeconomic variables and stock prices in Korea. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 5(3), 7–17.

Lee, J. W., & Zhao, T. F. (2014). Dynamic relationship between stock prices and exchange rates: Evidence from Chinese stock markets. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 1(1), 5-14.

Majumder, M. K., Raghavan, M., & Vespignani, J. (2022). The impact of commodity price volatility on fiscal balance and the role of real interest rate. *Empirical Economics*, 1-28.

Mallick, L., Behera, S. R., & Murthy, R. R. (2021). Does the twin deficit hypothesis exist in India? Empirical evidence from an asymmetric non-linear cointegration approach. *The Journal of Economic Asymmetries*, 24, e00219.

Marinherio, C. F. (2007). *Ricardian equivalence, twin deficits, and the Feldstein–Horioka puzzle in Egypt*. Portugal: University of Coimbra

Merza, E., Alawin, M., & Bushayreh, A. (2012). The relationship between current account and government budget balance: The case of Kuwait. *International journal of humanities and social science*, 168–177

Mundell, R. A. (1963). ‘Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 29(4), 475–485. <https://doi.org/10.2307/139336>

Ncanywa, T., & Letsoalo, T. E. (2019). Which among twin deficits hypothesis, twin divergence, and Ricardian's equivalence hold in a developing country?. *Journal of Public Affairs*, 19(2), e1904.

Njironge, E. K., Kosimbei, G., & Korir, J. (2014). Testing the twin deficit hypothesis for Kenya. *International Journal of Business and Economics Research*, 3(5), 160–169

Oreiro, J. L., & Costa Santos, J. F. (2019, February). The Impossible Quartet in a Demand Led Growth-Supermultiplier Model for a Small Open Economy. In *Anais do 4º International Workshop on New Developmentalism, São Paulo: Fundação Getúlio Vargas*.

Özpençe, A. İ. & Ergen, E. (2017). Kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları ilişkisi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 134-145.

Parikh, A., & Rao, B. (2006). Do fiscal deficits influence current accounts? A case study of India. *Review of Development Economics*, 10(3), 492–505.

Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361–1401.

Perron, P., & Vogelsang, T. J. (1992). Nonstationarity and level shifts with an application to purchasing power parity. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 301–320.

Rafiq, S. (2010). Fiscal Stance, the Current Account and the Real Exchange Rate: Some Empirical Estimates from A Time-Varying Framework. *Structural Change and Economic Dynamics*, 21, 276–290.

Rehman, N. A., Shamshir, M., & Shakir, K. (2020). Correlation of Macroeconomic Variables with Twin Deficit in Pakistan. *IBT Journal of Business Studies (JBS)*, 16(1), 16–1.

Sakyi, D. & Opoku, E. E. O., 2016. The twin deficits hypothesis in developing countries: Empirical evidence for Ghana. *IGC Working Paper*.

Salvatore, D. (2006). Twin deficits in the G-7 countries and global structural imbalances. *Journal of Policy Modeling*, 28(6), 701–712.
<https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2006.06.003>

Summers, L. H. (1988). Tax policy and international competitiveness in international aspects of fiscal policies. *National Bureau of Economic Research*, 2(2), 349–386

Suresh, K., & Gautam, V. (2015). Relevance of twin deficit hypotheses: An econometric analysis with reference to India. *Theoretical Economics Letters*, 6(5), 304–311

Tosun, M. U., Lyidonan, P. V., & Telatar, E. (2014). The twin deficit in selected central and eastern European economies: Bound testing approach with causality analysis. *Romanian journal of economic forecasting*, 20(2) 141–160

Trachanas, E., & Katrakilidis, C. (2013). The Dynamic Linkages of Fiscal and Current Account Deficits: New Evidence from Five Highly Indebted European Countries Accounting for Regime Shifts and Asymmetries. *Economic Modelling*, 31, 502-510.

Tunçsiper, B. & Sürekçi, D.(2011). Türkiye’de ikiz açıklar hipotezinin geçerliliğinin zaman serisi analizi. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 11(3), 103-120.

Turan, T. & Karakaş, M. (2018). Asymmetries in twin deficit hypothesis: Evidence from CEE countries. *Ekonomicky Casopis*, 66(6), 580-597.

Yanık, Y. (2006). Twin deficit hypothesis: An empirical investigation. Middle East: Technical University

Yiğitbaş, Ş. B. (2017). Mali Disiplin Sürecinde İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliğinin Analizi: Türkiye Örneği. *Bankacılar*, 28(100), 32-48.

EXTENDED ABSTRACT

In an open economy, the budget deficit and current account deficit are indicators that reflect the internal and external balance. Economies in which the current account deficit has become a chronic problem are faced with macroeconomic problems such as growth, unemployment, and price instability (Altunöz, 2018: 116). The 2008 global financial crisis and the economic downturns due to the COVID-19 pandemic forced governments to announce large stimulus packages to support real economic activity, resulting in the deterioration of public budgets and the current account balance. Therefore, the twin deficit hypothesis, which explains the relationship between current account deficit and budget deficit, has become one of the important topics discussed among policymakers and economists in both developed and emerging economies. Therefore, the twin deficit hypothesis, which explains the relationship between current account deficit and budget deficit, has become one of the important topics discussed among policymakers and economists in both developed and emerging economies.

With the globalization that replaced Keynesian policies in the 1980s, the industrialization process has accelerated in developed and developing countries. In this process, due to the low level of savings of countries that did not have sufficient investment levels, their external financing needs increased. This situation has caused the countries in question to experience current account deficit problems. At the same time, tax revenues remained insufficient to finance public expenditures in this period. The budget deficit and current account deficit in the United States in the 1980s were named by Feldstein (1986) as the "twin deficit hypothesis".

Although Turkey was able to reduce the budget deficit with the fiscal discipline policies implemented within the framework of the "Transition to a Strong Economy Program" as of May 2001, the current account deficit and public expenditures continued to increase. During the global financial crisis, the current account deficit improved with decreases in domestic consumption, imports, and oil prices. On the other hand, after the global crisis, domestic demand increased due to short-term capital inflows and the current account deficit reached high levels. As a result of the closure and restriction policies implemented during the COVID-19 pandemic process, the government has implemented incentive packages and increased public expenditures to minimize the damage to the real sector, services sector, health sector, and households. As a result, the budget deficit and current account deficit deteriorated. Therefore, examining the validity of the twin deficit hypothesis, which shows the relationship between the budget deficit and the current account deficit, has once again shown its importance in terms of economic sustainability. In the twin deficit hypothesis, the increase in the budget deficit increases production, and the high level of imports causes a deterioration in the current account balance with the increase in the exchange rate. Changes in the exchange rate and interest rate in the periods when the twin deficit hypothesis is valid, affect the budget and current account balance to a certain extent (Hakro, 2009; Lee and Zhao, 2014; Lee and Brahmaşrene, 2018; Rehman et al., 2020; Abbasi et al., 2021).

In this context, the aim of the study is to examine the validity of the twin deficit hypothesis for Turkey by examining the effects of the increase in the budget deficit on the dynamics of the current account, exchange rate, and interest rate. The studies examining the validity of the twin deficit hypothesis in Turkey have ignored the time-varying effects of monetary and fiscal policy changes on twin deficits. Therefore, the effects of budget deficits on the current account deficit, interest rate, and dollar exchange rate for each period can be analyzed with the causality analysis that allows the parameters to change over time. This study is expected to contribute to the literature in this way.

The study purposes to reveal the relationship between budget and current account deficits for Turkey during the period of 1998:Q1-2021:Q4. Following the studies of Kim and Roubini (2008) and Bilman and Karaoglan (2020), real gross domestic product (GDP), real effective exchange rate, real interest rate, and budget deficit variables are used as the determinants of current account deficit. In the model to be created to examine the relationship between the budget and current account deficits, the real GDP rate represents economic activity, and the real effective exchange rate and real interest rate variables are included in the model to control the transmission channels for the fiscal policy that affects the current account deficit. The logarithms of the variables of the real effective exchange rate, real interest rate, and real GDP rate were taken. In the study, all data were seasonally adjusted using the moving average method.

Time-varying Granger causality test based on the LA-VAR model was used to examine the existence of the twin deficit hypothesis. Iterative estimation methods are required to allow for time variation in Granger causality and to reveal the dates of the changes. A set of test statistics for Granger causality is calculated, one for each time period of interest, and this information is used for interpretation. For this purpose, there are three algorithms that generate a set of test statistics. The algorithms in question are forward expanding window (FE), rolling window (RO), and iterative growing (RE) algorithms. The starting point for each subsample in this iteration is the first data point. As a result of the FE algorithm, a set of Wald test statistics is obtained. In the RO algorithm, the window size is rounded off by one observation at a time, and the Wald test statistic is calculated for each window (Swanson, 1998; Arora and Shi, 2016). The RE algorithm (Phillips et al., 2015a; Shi et al., 2020) runs test regression for every possible subsample providing a common endpoint for all subsamples. This procedure is repeated only taking the relevant observation at each point in the sample based on the minimum window size. As a result, every observation in the sample is associated with a set of Wald test statistics, except for the first subsample, which defines the minimum window size. As can be seen, the RE algorithm covers special cases of both FE and RO iterations. The time-varying Granger causality approach includes the estimation of the VAR model using moving windows of different lag lengths, independent of the time series properties of the variables. The results are reported graphically in order to effectively display the many Wald statistics obtained. In other words; FE, RO and RE statistics are displayed graphically and can be compared with resistant critical values. These estimates can be used to identify periods when the Granger causality relationship changes significantly. The estimated start date of a change is determined as the first time the test statistic exceeds the critical value. Subsequent changes are defined in a similar way (Otero vd., 2021).

The results of the Granger causality test exhibit sensitivity across the time period. Therefore, determining the changes in the causality structure in terms of different time periods in the sample enables more effective results to be obtained. The important point here is the selection of the sample period appropriately. These limitations suggest that an internal approach is needed to identify and date changes in Granger causality. The time-varying Granger causality test proposed by Shi et al. (2020) enables the vulnerabilities in the causality relationship to be determined by intensive sub-sample analysis. Thanks to this method, it is possible to develop more effective policies by determining the valid dates of the twin deficit hypothesis in Turkey. Thus, it can be stated that policymakers should consider the nonlinear structure between the budget deficit and the current account deficit in the estimation of future fiscal prudence policies.

The findings from the study show that the budget deficit, real effective exchange rate, real interest rate, and real GDP ratio are Granger causal current account deficit at some points in the sample; similarly, it reveals the existence of a causal relationship from the current account deficit and other macroeconomic variables to the budget deficit. These findings show that there

is a bidirectional causality relationship between the budget deficit and the current account deficit in Turkey. The existence of a bidirectional relationship between the budget and current account deficits indicates that the twin deficit hypothesis is valid within the framework of the Mundell-Fleming hypothesis of the Neo-Keynesian economic view.

When the causality relationship between budget and current account deficits is evaluated in terms of sub-samples, it is seen that different results were obtained at some points of the sampling period. Expansionary fiscal policies implemented to ensure economic recovery during elections and crisis periods increase the budget deficit and investments, causing the current account balance to deteriorate. However, the existence of a causality relationship from current account deficit to budget deficit is determined in Turkey in the periods of 2002-2008 and 2015-2021 periods. Therefore, it can be stated that there is a bidirectional causality relationship between the budget deficit and the current account deficit in Turkey during these periods. Finally, when the results are evaluated specifically for the COVID-19 pandemic period, the existence of a bidirectional causality relationship between the budget deficit and the current account deficit is revealed in this period.

**Psikolojik Sözleşme İhlâl Algısının İş Tatmini Üzerindeki Etkisi:
Sağlık Alanında Çalışan Akademisyenlere Yönelik Bir Araştırma***

Nurullah BERBEROĞLU**

Sezer KORKMAZ***

Geliş Tarihi (Received): 19.08.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 21.09.2022

Öz

Kurumlar arası somut farklılıkların giderek azaldığı günümüzde, sürdürülebilir rekabet perspektifinden bakıldığında, kurumlar için insan odaklı unsurların ön plâna çıktığı gözlenmektedir. Çalışanların iş tatmini kavramı önemini uzun yıllarca korumuş, son zamanlarda ise psikolojik sözleşme ihlâli kavramı önem kazanmaya başlamıştır. Toplumların inşası, gelişimi ve değişiminde yükseköğretim ve akademisyenler önemli bir konuma sahiptir. Söz konusu sağlık alanı olunca konunun önemi bir kat daha artmaktadır. Bu çalışmanın amacı sağlık alanında görev yapan akademisyenlerin iş tatmini üzerinde psikolojik sözleşme ihlâl algısının etkisini tespit etmek, organizasyon için önemli bir çıktı olan iş tatmini ve boyutları ile psikolojik sözleşme ihlâl algısı ve boyutları arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Bu amaçla Ankara ilinde, üniversitelerin tıp ve diş hekimliği hariç sağlık alanında eğitim veren bölümlerinde görev yapan 409 akademisyenin katılımı ile bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Veriler elektronik anket yöntemi ile toplanarak istatistiksel analize tâbi tutulmuş; korelasyon ve regresyon analizi sonuçları özetlenerek sunulmuştur. Regresyon analizi sonuçlarına göre ilişkisel ihlâlin, iş tatmini boyutları üzerinde daha etkili olduğu gözlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Akademisyen, Psikolojik Sözleşme İhlâl Algısı, İş Tatmini

**The Effect of Perception of Psychological Contract Breach on Job Satisfaction:
A Study on Academicians Working in the Field of Health**

Abstract

Today, the tangible differences between institutions are gradually decreasing. From the perspective of sustainable competition, human-oriented elements gain importance for institutions. The concept of job satisfaction in employees has maintained its importance for many years. Recently, the concept of psychological contract breach has started to gain importance. Higher education and academicians have a very important position in the structuring, development and change of societies. In the field of health, the issue is much more important. The aim of this study is to determine the effect of psychological contract breach perception on job satisfaction of academicians working in the field of health and to reveal the relationships between job satisfaction and its dimensions, an important output for the organization, psychological contract breach perception and its dimensions. For this purpose, a research was carried out with the participation of 409 academicians working in the departments providing education in the field of health, excluding medicine and dentistry, in Ankara. Data were collected by electronic questionnaire method and statistical analysis was performed. The results are summarized as correlation ve regression analysis. According to the results of the regression analysis, relational breach seemed to be more effective on job satisfaction dimensions. According to the findings, various suggestions were given.

Keywords: Health, Academician, Psychological Contract Breach Perception, Job Satisfaction

* Bu çalışma sorumlu yazarın “Sağlık Alanında Çalışan Akademisyenlerde Psikolojik Sözleşme İhlâl Algısı ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Mevzuat İşleri Dairesi Başkanlığı, m.nurullahberberoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8886-9610.

*** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, sezer.korkmaz@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9393-5136.

Giriş

Bilindiği üzere günümüzde işletmeler artık eski alışkanlıklarını bir kenara bırakmış, somut ölçüt, değer ve yaklaşımlardan daha çok soyut kavramlara ve yaklaşımlara önem vermeye başlamıştır (Robbins ve Coulter, 2018: 66-77).

İnsan faktörü, işletmenin önemli bir yeteneğidir. Başkaları vasıtasıyla iş yapan birimler, özellikle de hizmet sektöründe faaliyet gösteriyorlarsa insanı öncelemek zorundadır. İnsanın bu denli önemli hâle gelmesi insan ile ilgili konuların da öneminin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Bu anlamda insanın psikolojik yönü, algılamaları ve bunun iş hayatına yansımaları, netice itibarı ile karşılıklı bir denklemin parçalarını teşkil etmektedir (Ülgen ve Mirze, 2013: 118-120).

İşletme yönetiminde faydalanılan birçok çalışma, teori ve yaklaşım; sosyoloji, psikoloji ve diğer sosyal alanların da ilgi duyduğu konularla kesişmiş, bunun sonucunda ortaya işveren ve işgören arasındaki ilişkinin göstergesi olarak psikolojik sözleşme kavramı çıkmıştır (Rousseau ve diğerleri, 2018).

Ekonomik gelişme imalattan hizmete ve bilgiye dayalı endüstriler şeklinde değişirken (Anderson ve diğerleri, 2001: 137), her geçen gün daha çok rekabetçi duruma dönüşen dünyada, kişilerin psikolojik sözleşmeleri yolu ile kurumlarıyla nasıl ilişki tesis ettiklerinin ve bu ilişkinin iş çıktılarına etkisinin daha derin anlaşılması, yönetim biliminde gitgide daha önemli hâle gelmektedir (Agarwal, 2017: 4). Psikolojik sözleşme ihlâl algısı (PSİA) ise bir problem olarak görülmekte ve sonuçları itibarı ile çalışanı, işletmeyi, işvereni ve bunlarla doğrudan veya dolaylı olarak her kesimi etkileyecek bir boyuta gelebilmektedir. Günümüzde işletmelerin üretmiş oldukları ürünlerin birbirine benzediği bilinmektedir. Küreselleşme, yeniden yapılanma ve küçülme kavramlarının etkisi arttıkça istihdam ilişkileri de etkilenmiş ve bu sebeple psikolojik sözleşme kavramına ilgi de artmıştır (Shapiro ve Kessler, 2000: 903).

Organizasyonların amaçlarını elde etmesindeki önemli unsurlardan biri de beklentileri karşılanmış, iş tatmin seviyesi yüksek olan ve dolayısıyla yüksek performansa sahip çalışanlardır (Artar ve diğerleri, 2019: 1418). Günümüz yöneticilerini oldukça zorlayan ve ilgilerini yöneltmek zorunda oldukları komplike hususlar arasında iş tatmini de vardır. İşletmenin performansını etkilediği için önemli bir kavramdır (Aziri, 2011: 77-78).

İşveren ve işgören arasındaki iş ilişkisinde yasal sözleşme ve psikolojik sözleşme olarak iki sözleşme olduğu, yasal olan sözleşmenin açıkça gözlemlenebilir, ölçülebilir özellik gösterdiği, psikolojik olanın ise görünmese dahi gerçek olduğu ve etkisini hissettirdiği bilinmektedir (Tipples ve diğerleri, 2007: 36).

Psikolojik sözleşme, örgütlerin gelişiminde ve amaçlarına ulaşmalarında oldukça önemlidir (Aydın ve diğerleri, 2008: 253; Bayraktaroğlu ve Mesci, 2010: 447). Bilgi işçileri olarak tanımlanan ve önemli bir konuma sahip olan akademisyenler, insan kaynağının daha nitelikli hâle gelmesinde ve topluma kazandırılmasında önemli rol üstlendiği gibi, toplumun entelektüel seviyesi noktasında da sosyolojik anlamda hayâtî bir yere sahiptirler. Bu sebeple akademisyenlerin iş tatmini dikkate değer bir konudur (Alparslan, 2014: 83).

Araştırmada uluslararası literatürde özellikle 1990'lı yıllardan sonra artan sıklıkta çalışılmaya başlanan fakat ülkemizde çok fazla araştırmanın bulunmadığı PSİA alt boyutları ile iş tatmininin alt boyutları arasındaki ilişkiler temelinde değerlendirmelerin yapılması ve tutumlar arasındaki ilişkilerin ortaya konulması ile bu alana ilgisi olan kişilere fikir vermesi ve literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Literatür incelendiğinde PSİA ile iş tatmini arasındaki ilişkilerin araştırıldığı çalışmaların oldukça az olduğu, akademisyenler ve sağlık alanı özelinde ise çok daha az olduğu gözlenmiştir. Ayrıca yapılan araştırmalara göre PSİA ile iş tatmini arasında negatif yönlü ilişkilerin bulunduğu gözlenmektedir (Bal ve diğerleri, 2008; Cantisano ve diğerleri, 2008; Koyuncu ve Katlav, 2014; Yiğit, 2015; Aslan ve Uyar, 2018; Milanović ve diğerleri, 2018; Bravo ve diğerleri, 2019). Ancak çalışmalarda alt boyutlara fazla inilmediği, genel değerlendirmelerde bulunulduğu görülmüştür.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Psikolojik Sözleşme

Psikolojik sözleşme, istihdam ilişkilerini kavramak için faydalı bir unsur ve günümüzün popüler kavramlarından biridir (Conway ve diğerleri, 2011: 267). Bu kavram, çağdaş dönemde istihdam ilişkilerine yol göstermede önemli rol oynamakta ve gerek yurtiçi gerekse yurtdışı değişen piyasa şartlarında daha çağdaş insan kaynakları yönetimi uygulamalarında yerini almaktadır (Battisti ve diğerleri, 2007: 665; Demirkasımoğlu, 2014: 2). Ayrıca psikolojik sözleşmenin etkili istihdam unsurlarından biri olduğu söylenebilir (De Lange ve diğerleri, 2011: 339).

Psikolojik sözleşme kavramı üzerinde birçok tanım yapılmakla birlikte tüm kesimlerce ortak bir tanım üzerinde mutabakata varmak henüz mümkün olamamıştır (Agbozo ve diğerleri, 2018: 38; Gerçek, 2018: 194).

Yapılan tüm sözleşmelerde bir anlamda tarafların bakış açısıyla temelde psikolojik bir yön vardır (Rousseau, 1989: 121-123). Bunun için çalışanlar kurumları tarafından kendilerine bir söz verildiğini düşünmektedirler (Bravo ve diğerleri, 2019: 274). Psikolojik sözleşmenin

doğasında var olan sübjektifliksebebiyle, tarafların sözleşmenin içeriği hakkında farklı yorumlara sahip olabileceği akılda tutulmalıdır (Corder ve Ronnie, 2017: 2).

Psikolojik sözleşme, bir çalışan ile onun kurumu arasında bulunan, ilişkilerinde tarafların birbirinden ne almayı ve ne vermeyi beklemediklerini belirten örtük sözleşme şeklinde ifade edilebilir (Kotter, 1973: 92). Diğer bir tanımlama ise işgören ile kurumu arasındaki yükümlülük rolünü üstlenen vaatler dizisidir (Muresanu, 2017: 405). Tarafların birbirine karşı beklenti içinde olduklarını ve hatta borçlu olduklarını söylemek de mümkündür (Lijo ve Lyngdoh, 2016: 129). Örgütsel psikoloji alanında büyük çapta araştırılan bir konu olup, iki tarafın yükümlülüklerine dair inanç ve beklentilerini içermektedir (Collins ve Beauregard, 2020: 2). Öyle ki çalışan kurumu içindeki fiillerini ve kurumsal kararlara olan tepkisini psikolojik sözleşme aracılığı ile şekillendirir (Hart ve Thompson, 2007: 302). Kurumlar arası rekabette avantaj sağladığı da bilinmektedir (Appiah ve diğerleri, 2016: 23).

Psikolojik sözleşme, temelde işlemsel ve ilişkisel olmak üzere ikiye ayrılmakla birlikte; işlemsel sözleşmelerin kısa dönemli ekonomik değişim temelli olduğu, bu tür sözleşmelerin şartları ve zamanının daha net olarak belirlendiği, çerçevesinin daha net çizildiği; ilişkisel sözleşmelerde ise zaman kavramının daha esnek olduğu, duygusal katılımın da ön plana alındığı, sübjektif, örtük bir nitelik taşıdığı, çalışan ve işverenin karşılıklı bağımlılığının olduğu bilinmektedir (İyigün ve Çetin, 2012: 16; Yiğit, 2015: 122; Başaran, 2017: 245). İşlemsel sözleşmelerin daha çok ekonomik değişim, ilişkisel sözleşmelerin ise daha çok sosyal değişim ile bağlantılı olduğu söylenebilir (Büyükyılmaz ve Çakmak, 2015: 51). Sözleşme türlerinin birbirinden farklı olmalarının yanı sıra bu sözleşmeler birbirlerini dışlamazlar. Bazıları daha baskın ilişkisel veya işlemsel özellik gösterirken, bazıları her ikisinin birleşimi şeklinde gelişir (Philipp ve Lopez, 2013: 305).

1.2. Psikolojik Sözleşme İhlâli

Kavram olarak psikolojik sözleşme ihlâli (PSİ), “kişinin kurumunun, çalışanın psikolojik sözleşmesinde yer alan bir veya daha çok yükümlülüğü, çalışanın katkılarıyla orantılı şekilde yerine getirmediği durum” şeklinde tanımlanabilir (Shapiro ve diğerleri, 2019: 147). Psikolojik sözleşme, ilişkideki iki tarafın ilişkinin başlangıcında vermiş olduğu bir takım vaade dayalı olan ve karşılıklı değişim şartları altındaki iki taraflı anlaşmadır. Bu durum, iş hayatının gelişimi esnasında zamanla dereceli şekilde ayarlanır. Bu dinamik gelişme ve değişim süresince, taraflardan biri karşı tarafın vaatlerini tutmadığını düşünürse PSİA gelişebilir (Cantisano ve diğerleri, 2007: 123).

Sadece verilen vadin yerine getirilmemesi değil aynı zamanda vadin yerine getirilmesi aşamasında gecikme de ihlâl algısına sebep olabilmektedir (Ng ve Feldman, 2009:

1056). Bununla birlikte ihlâl özel bir hadise sonucu ortaya çıkmayabilir, zaman içindeki küçük olayların birikimi şeklinde de oluşması muhtemeldir (Corder ve Ronnie, 2017: 2). Böylece ihlâl algısının zamanla birikim göstererek, daha önceki ihlâl algılarının üzerine başka ihlâl algılarının ilave olması kişileri belli bir eşik seviye üzerine çıkarmakta ve bunun aksine vaatleri tutma durumu ise uyumu artırarak önceki olumsuzlukların etkisini azaltmaktadır (Woodrow ve Guest, 2019: 2). Kurumlar ise kasıtlı veya kasıtsız mükellefiyetlerini yerine getirmeyerek çalışanların PSİA yaşamalarına sebep olabilmektedirler (Memon ve Ghani, 2020: 5).

1.3. İş Tatmini

Latince “satis” kökünden gelen ve dilimizde “tatmin” olarak ifade edilen kelime (Özaydın ve Özdemir, 2014: 253), Türkçe “istenen bir şeyin gerçekleşmesini sağlama, gönül doygunluğuna erme, doyum” anlamına gelmektedir (TDK, 2021).

Bir kurumda işgörenleri cezbetme ve kurumda tutmada önemli rol oynayan unsurlardan biri de iş tatminidir (Albalawi ve diğerleri, 2019: 311). İş tatmini, kurumun hedeflerine ulaşması bağlamında verimliliğinin artmasına etki ederek kurumsal katma değer oluşumunu temîn eder (Desa ve diğerleri, 2019: 4).

Bu konuda 1969 yılında yapmış olduğu tanımda Locke, iş tatminini “kişinin işinin, iş değerlerine ulaşmasını ya da başarılmasını kolaylaştırdığını değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan memnuniyet verici duygusal durum” olarak tanımlamıştır (Locke, 1969: 316).

Çalışma hayatındaki önemli unsurlardan biri olan iş tatmini, iş hayatındaki birçok sürecin oluşumu ve gelişimine de yön vermektedir. İş tatmini bireyin çalışma ortamını etkilemekte ve o ortamdan etkilenmekte, bununla birlikte kişinin meslek hayatına yön vermektedir (Cerev, 2018: 92).

Kurumca vaat edilen ve sonrasında elde edilen sonuçlar arasında fark olması durumunun, eşitsizlik hissine ve devamında memnuniyetsizliğe yol açması muhtemeldir (Turnley ve Feldman, 2000: 28).

İş tatminini, iç ve dış tatmin olarak iki boyut altında incelemek mümkündür. İç tatmin; işin kendisi, nasıl yapıldığı, özerklik, kişinin sorumluluk ve başarı durumu, ahlakî değerler, yapılan iş sayesinde tanınma imkânı, kariyer imkânları, ortaya konulan sonuç sonrası takdir edilme durumu, terfî imkânları ve bununla bağlantılı sonuçlar şeklinde özetlenebilecek olan ve işin kendi özellik ve doğasından kaynaklanan boyut ile alakalı unsurlar olup; dış tatmin ise; işyerinde ast/üst ilişkileri, teftiş ile alakalı konular ve bu kapsamda kurulmuş mekanizmalar, üst idarî politika ve uygulamalar, çalışma şartları ve kazanılan ücret gibi unsurlardır (Ercan ve diğerleri, 2019: 102; Köse, 2019: 134; Turhan, 2019: 12).

İşin psikolojik özellikleri ile alakalı olan içsel faktörlerin aksine; çalışma şartları, ücret durumu ve çalışma saatleri vb. dışsal faktörler aslen işin mimarisıyla alakalıdır (Hann ve diğerleri, 2010: 499).

1.4. Psikolojik Sözleşme İhlâl Algısı ve İş Tatmini Arasındaki İlişki

Psikolojik sözleşme ile iş tatmini örgütsel davranış çalışmalarında yer alan ve aralarında korelasyon olduğuna dair birçok çalışma bulunan kavramlardır. Psikolojik sözleşme ile bu tutumda ihlâl gelişimi sonucu oluşacak negatif duygusal durum sonucunda, PSİA'nın iş tatmininde azalmaya sebep olacağı yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır (Memiş ve Dikici, 2017: 5).

İş tatmini, bütüncül bakış açısıyla işe karşı genel bir tutum olarak değerlendirilebilse de iş bölümlere ayrılıp bu bölümler bağımsız olarak değerlendirmeye tabi tutulduğunda kısmî olarak tatminsizlik yaşanan bölümlerin olacağı belirtilmektedir (Köroğlu, 2012: 276). Bu bağlamda iş tatmininin alt boyutları, ilişkili başka tutumların alt boyutları ile değerlendirmeye tâbi tutulabilir.

İş tatmini konusu sağlık sistemleri üzerine yapılan araştırmalarda çoğunlukla üzerinde durulan motivasyonel bir sonuç olup, sağlık kurumunun performansı ve insan gücü devir hızı ile ilişkisi sebebiyle araştırmacılar ve sağlık hizmeti sunan kurumların yöneticileri açısından ilgi kaynağıdır (Bonenberger ve diğerleri, 2014: 2). Araştırmalar, PSİA yükseldikçe işgörenlerin tepkilerinin de o oranda olumsuz olacağına işaret etmektedir (Ng ve Feldman, 2009: 1056). Bunun aksine psikolojik sözleşmelerinin yerine getirildiğini algılayan çalışanların ise yüksek düzeyde iş tatmini bildirdikleri gözlenmiştir (Jong ve diğerleri, 2009: 343). Buna göre sağlık alanında çalışan akademisyenlerde PSİA'nın boyutları ile iş tatmini boyutları arasında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: PSİA'nın otonomi, kontrol ve gelişim olanakları içsel tatmini etkiler.

H2: PSİA'nın akademik gelişim olanakları içsel tatmini etkiler.

H3: PSİA'nın iş özellikleri ve faydaları içsel tatmini etkiler.

H4: PSİA'nın çalışma koşulları içsel tatmini etkiler.

H5: PSİA'nın otonomi, kontrol ve gelişim olanakları dışsal tatmini etkiler.

H6: PSİA'nın akademik gelişim olanakları dışsal tatmini etkiler.

H7: PSİA'nın iş özellikleri ve faydaları dışsal tatmini etkiler.

H8: PSİA'nın çalışma koşulları dışsal tatmini etkiler.

2. Yöntem

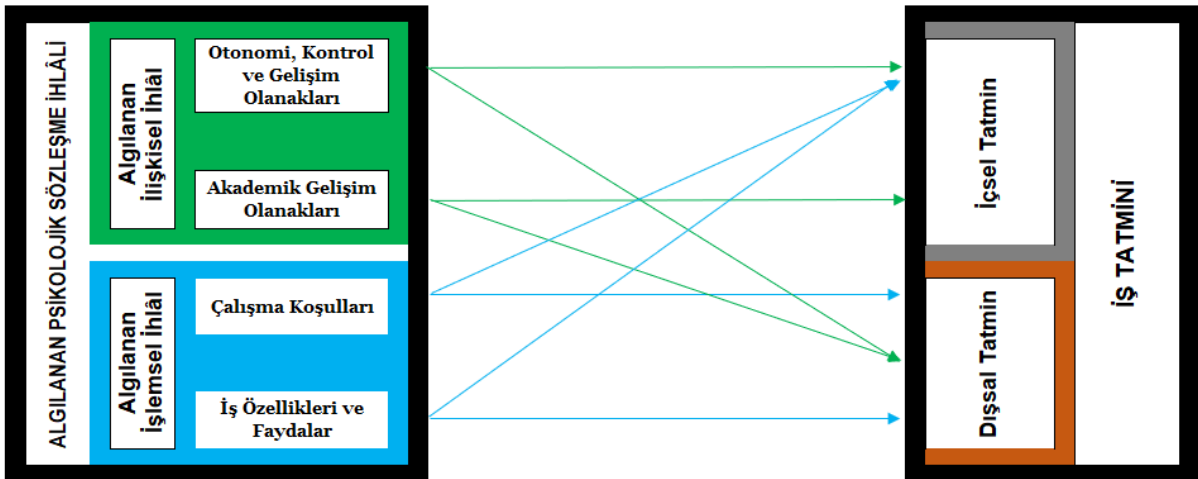
2.1. Evren, Örneklem ve Araştırmanın Modeli

Ankara’da bulunan üniversitelerde sağlık alanında lisans eğitimi veren toplamda 11 üniversitedeki 23 farklı fakültede olmak üzere 1132 akademisyen (282 profesör, 143 doçent, 222 doktor öğretim üyesi, 94 öğretim görevlisi, 391 araştırma görevlisi) araştırmanın evrenini oluşturmakta olup, çalışma şekli ve işleyiş doğası açısından diğer sağlık fakültelerinden farklılık gösterdiği için tıp ve diş hekimliği fakülteleri çalışma kapsamına alınmamıştır. Örneklem seçiminde yansızlık oldukça önemlidir (Karasar, 2020: 150). Örneklem seçme yöntemi ile daha küçük grupla çalışmak yerine tüm evrene ulaşmak hedeflenmiştir. Böylece ortaya çıkacak yanlılığın da önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Çalışma için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu’ndan 24.02. 2021 tarihli - 2021/17 sayılı izin alınmıştır.

Literatürde bir kurumda yeni çalışmaya başlayan işgören için kurumsal sosyalizasyon sürecinin yani uyum aşamasının stresli ve zor bir dönem olduğu, bu süreçte psikolojik sözleşmenin de tam olarak oluşmadığı, işe giriş itibarı ile ilk yılda bunlarda uyumsuzluk olsa bile çalışan tarafından çok farkına varılmadığı, bu durumun ilk yıldan sonra hissedilmeye başladığı bildirilmektedir (Kotter, 1973: 93; Özler ve Ünver, 2012: 330). Bu kapsamda kurumunda bir yıldan daha az çalışma sürecinde olan 32 akademisyenin cevabı, araştırma sonucunun daha sağlıklı elde edilebilmesi için çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Tam zamanlı çalışmayan 6 akademisyen de çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Sonuçta 409 akademisyenin cevabı analize alınmıştır.

Çalışma sağlık alanındaki akademisyenler ile sınırlı tutulmuştur. Covid-19 Pandemisi kapsamındaki kısıtlılıklar sebebi ile ülke genelinde çalışma yapmak yerine çalışma Ankara ile sınırlı tutulmuştur. Ayrıca çalışma ankette yer alan sorularla sınırlıdır.

Şekil 1: Araştırmanın modeli

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada verilerin toplanması maksadıyla anket yönteminin kullanılması tercih edilmiştir. Anket üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım “Psikolojik Sözleşme İhlâl Algısı” olarak adlandırılmış olup, ilişkisel ve işlemsel PSİA ve boyutlarını değerlendirebilmek amacıyla, Robinson ve Morrison, Kickul ve Lester gibi psikolojik sözleşme alanındaki çalışmalarıyla tanınmış araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda kullanılan ve Türkçe’ye uyarlaması Ozan Büyükyılmaz (2013) tarafından yapılan “Psikolojik Sözleşme İhlâl Algısı İçerik Ölçeği” kullanılmıştır. İkinci kısım “Minnesota İş Tatmin Ölçeği” olarak adlandırılmış olup, ulusal ve uluslararası literatürde yıllardan beri kullanılagelen geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış, ülkemizde çevirisi yapılarak birçok kez bilimsel yayınlarda kullanılmış olan “Minnesota İş Tatmini Ölçeği’nin Kısa Formu” kullanılmıştır. Üçüncü kısım araştırmacılar tarafından literatürde yapılan çalışmalar çerçevesinde geliştirilen ve “Demografik Bilgiler” olarak adlandırılan son bölümdür. Burada katılımcılardan yaş, cinsiyet, medenî hâl, çalışılan üniversite türü, unvan, akademisyenlik süresi, yöneticilik görevi, mevcut üniversitede çalışma süresi, çalışma statüsü gibi bilgiler alınmıştır.

Araştırmada veriler anket yöntemi ile elde edilmiştir. Çalışma evrenindeki tüm akademisyenlere anket elektronik ortamda gönderilmiştir. E-posta adreslerinin dolu olması, hatalı olması ya da kullanımda olmaması sebebi ile 58 akademisyene anket ulaştırılamamıştır. Ankete katılım tamamen gönüllülük esasına göre gerçekleşmiş olup, toplamda 447 akademisyenden ankete cevap gelmiştir. Bu kapsamda ankete cevap oranı %41,62 olarak hesap edilmiştir. Çalışma verileri 10.03.2021-10.06.2021 tarihleri arasında elde edilmiştir.

3. Bulgular

Katılımcıların %83,1 ile kadın, %16,9’unun erkek olduğu; %61,9’luk kısmının evli ve %38,1’inin bekâr olduğu gözlenmiştir.

Katılımcıların %86,8’inin devlet üniversitesinde, %13,2’sinin vakıf üniversitesinde çalıştığı görülmektedir. Yaşlarına göre; katılımcıların %32,8’inin 30 yaş ve altı, %25,7’sinin 31-35 yaş, %14,4’ünün 36-40 yaş, %8,8’inin 41-45 yaş, %7,1’inin 46-50 yaş aralığında ve %11,2’sinin ise 51 yaş ve üzerindeki olduğu görülmektedir.

Katılımcıların unvanlarına göre %49,4’ünü araştırma görevlileri, %17,6’sını profesörler, %14,9’unu doktor öğretim üyeleri, %9,5’ini doçentler ve %8,6’sını öğretim görevlileri oluşturmaktadır. Akademisyenlik sürelerine göre dağılımlar incelendiğinde ise %36,4’ünün 1-5 yıl, %31,1’inin 6-10 yıl, %12,2’sinin 26 yıl ve üzeri, %10,5’inin 11-15 yıl, %5,4’ünün 16-20 yıl ve %4,4’ünün 21-25 yıl arasındakiler olduğu görülmektedir.

Çalışmaya katılanların %15,2'sinin yöneticilik görevinin olduğu, %84,8'inin ise yöneticilik görevinin bulunmadığı gözlenmektedir. Çalışma kapsamında katılımcıların bütünü tam zamanlı çalışmaktadır. Mevcut üniversitede çalışma sürelerine göre dağılımlar incelendiğinde katılımcıların %46,5'inin 1-5 yıl, %25,9'unun 6-10 yıl, %8,8'inin 11-15 yıl, %8,6'sının 26 yıl ve üzeri, %5,4'ünün 21-25 yıl arasında olduğu ve %4,8'inin ise 16-20 yıl arasında çalışma süresine sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmada kullanılan ölçeklere yönelik açıklayıcı faktör analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. PSİA Ölçeği için ölçeğin faktör desenini ortaya koymak amacıyla faktörleştirme yöntemi olarak “temel bileşenler analizi”, döndürme olarak dik döndürme yöntemlerinden ise “varimax” kullanılmıştır (Kickul, 2001: 324). Yapılan AFA sonucu, ölçeğin 12. maddesi faktör yükünün düşük çıkması sebebi ile ölçekten çıkarılmış, geriye kalan 23 madde ise 4 alt boyutta toplanmıştır. Bu faktörler toplam varyansın %63,646'sını açıklamaktadır. Faktör isimlendirmeleri yapılmış ve araştırma modeli bu isimlendirmelere göre yapılandırılmıştır.

PSİA Ölçeğinin alt boyutlarının güvenilirlikleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde; güvenilirlik katsayıları “Otonomi, Kontrol ve Gelişim Olanakları Boyutu” için 0,921; “Akademik Gelişim Olanakları Boyutu” için 0,780; “İş Özellikleri ve Faydalar Boyutu” için 0,696; “Çalışma Koşulları Boyutu” için 0,833 ve ölçeğin geneli için 0,947 olduğu olarak hesaplanmıştır.

İş Tatmini Ölçeğinin faktör desenini ortaya koymak amacıyla faktörleştirme yöntemi olarak “temel bileşenler analizi”, döndürme olarak dik döndürme yöntemlerinden ise “varimax” kullanılmıştır. Yapılan AFA kapsamında, ölçeğin 17. maddesi faktör yükünün düşük çıkması sebebi ile ölçekten çıkarılmış, kalan 19 madde iki boyut altında toplanmıştır. Bu faktörler toplam varyansın %56,865'ini açıklamaktadır.

İş Tatmini ölçeğinin alt boyutlarının güvenilirlikleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde; güvenilirlik katsayıları içsel boyut için 0,919; dışsal boyut için 0,884 ve ölçeğin geneli için 0,935 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre ölçekler iyi düzeyde güvenilir olarak değerlendirilmiştir (Kılıç, 2016: 48).

Literatüre bakıldığında verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin değerlendirilmesinde -3 ile +3 arasında bulunan basıklık ve çarpıklık değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığı değerlendirilmektedir (Demirağ ve Durmaz, 2019: 707). Çalışmada kullanılan ölçeklerin ve bunların boyutlarının normallik analizi sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir. Verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 3 aralığında bulunması verilerin normal dağılıma sahip olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1: Araştırmada kullanılan ölçeklerin ve boyutlarının normallik analizi sonuçları

	Çarpıklık	Basıklık	Durum
Otonomi, Kontrol ve Gelişim Olanakları Boyutu	0,074	-0,593	Normal
Akademik Gelişim Olanakları Boyutu	-0,239	-0,511	Normal
İş Özellikleri ve Faydalar Boyutu	-0,245	-0,323	Normal
Çalışma Koşulları Boyutu	-0,041	-0,385	Normal
Psikolojik Sözleşme İhlâl Algısı İçerik Ölçeği	-0,095	-0,345	Normal
İçsel Tatmin Boyutu	-0,829	1,004	Normal
Dışsal Tatmin Boyutu	-0,263	-0,533	Normal
Minnesota İş Tatmini Ölçeği	-0,597	0,432	Normal

Çalışmada kullanılan ölçeklerin ve boyutlarının tanımlayıcı istatistik sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Araştırmada kullanılan ölçeklerin ve boyutlarının tanımlayıcı istatistikleri

	Min	Maks	$\bar{X}$	ss
Otonomi, Kontrol ve Gelişim Olanakları Boyutu	1,00	5,00	3,10	0,85
Akademik Gelişim Olanakları Boyutu	1,25	5,00	3,46	0,86
İş Özellikleri ve Faydalar Boyutu	1,00	5,00	3,30	0,90
Çalışma Koşulları Boyutu	1,00	5,00	3,16	0,84
Psikolojik Sözleşme İhlâl Algısı İçerik Ölçeği	1,24	5,00	3,21	0,74
İçsel Tatmin Boyutu	1,00	5,00	3,79	0,81
Dışsal Tatmin Boyutu	1,00	5,00	3,26	0,95
Minnesota İş Tatmini Ölçeği	1,00	5,00	3,60	0,79

Çalışmada iki değişken arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını tespit etmek, ilişki bulunmakta ise bu ilişkinin gücünü ve hangi yönde olduğunu belirlemek amacı ile Pearson Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Korelasyonun büyüklüğü 0,8 ile 1,0 arasında ise “çok güçlü ilişki”, 0,6 ile 0,8 arasında ise “güçlü ilişki”, 0,4 ile 0,6 arasında ise “orta dereceli ilişki”, 0,2 ile 0,4 arasında ise “zayıf ilişki”, 0 ile 0,2 arasında ise “zayıf ilişki ya da ilişki yok” şeklinde ifade edilebilir. Katsayı değerinin işareti ilişkinin yönünü gösterir (Salkind, 2015: 84-88).

Gerçekleştirilen analiz sonucunda; PSİA ölçeği alt boyutlarından otonomi, kontrol ve gelişim olanakları boyutu ile içsel iş tatmini arasında ($r=-0,623$, $p<0,05$), dışsal iş tatmini arasında ($r=-0,711$, $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Akademik gelişim olanakları alt boyutu ile içsel iş tatmini arasında ($r=-0,461$, $p<0,05$), dışsal iş tatmini arasında ($r=-0,527$, $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. İş özellikleri ve faydalar alt boyutu ile içsel iş tatmini arasında ($r=-0,528$, $p<0,05$), dışsal iş tatmini arasında ($r=-0,599$, $p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Çalışma koşulları alt boyutu ile içsel iş tatmini arasında ($r=-0,484$,

$p < 0,05$), dışsal iş tatmini arasında ($r = -0,600$, $p < 0,05$) olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Korelasyon analizi sonuçları tablo 3'te özet olarak yer almaktadır.

Tablo 3: Elde edilen korelasyon ilişkisi bulguları

	1	2	3	4	5	6	7	8
1- Otonomi, Kontrol ve Gelişim Olanakları	1,000	0,724	0,602	0,671	0,942	-0,623	-0,711	-0,719
p	-	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*
2- Akademik Gelişim Olanakları		1,000	0,540	0,594	0,826	-0,461	-0,527	-0,532
p		-	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*
3- İş Özellikleri ve Faydalar			1,000	0,556	0,746	-0,528	-0,599	-0,608
p			-	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*
4- Çalışma Koşulları				1,000	0,823	-0,484	-0,600	-0,579
p				-	0,000*	0,000*	0,000*	0,000*
5- PSİA					1,000	-0,637	-0,736	-0,739
p					-	0,000*	0,000*	0,000*
6- İçsel İş Tatmini						1,000	0,669	0,944
p						-	0,000*	0,000*
7- Dışsal İş Tatmini							1,000	0,876
p							-	0,000*
8- Genel İş Tatmini								1,000
p								-

Çalışmada PSİA ölçeğinin alt boyutlarının içsel iş tatmini üzerindeki etkisini incelemek üzere çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucuna göre, F değerine karşılık gelen anlamlılık seviyesine bakıldığında oluşturulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F = 75,456$; $p < 0,05$). Bağımsız değişkene ait beta katsayı değeri, t değeri ve anlamlılık seviyesi incelendiğinde; otonomi, kontrol ve gelişim olanakları boyutu ($t = -7,548$, $p < 0,05$) ile iş özellikleri ve faydalar boyutunun ($t = -4,703$; $p < 0,05$) içsel iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Otonomi, kontrol ve gelişim olanakları boyutundaki 1 birimlik artış içsel iş tatmini üzerinde 0,450'lik ($\beta = -0,450$), iş özellikleri ve faydalar alt boyutundaki 1 birimlik artış içsel iş tatmini üzerinde 0,208'lik ($\beta = -0,208$) azalışa sebep olmaktadır. İçsel iş tatmini üzerindeki değişimin %42,8'inin açıklandığı görülmektedir ($R^2 = 0,428$). Akademik gelişim olanakları ile çalışma koşulları boyutunun içsel iş tatmini boyutu üzerine olan etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Kurulan modelde otokorelasyon sorunu yoktur. Durbin Watson değeri 1,5 ile 2,5 arasındadır ($DW = 2,009$).

Çalışmada PSİA ölçeğinin alt boyutlarının dışsal iş tatmini üzerindeki etkisini incelemek üzere çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre, F değerine karşılık gelen anlamlılık seviyesine bakıldığında oluşturulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F=131,899$; $p<0,05$). Bağımsız değişkene ait beta katsayı değeri, t değeri ve anlamlılık seviyesi incelendiğinde; otonomi, kontrol ve gelişim olanakları boyutunun ($t=-9,175$; $p<0,05$), iş özellikleri ve faydalar boyutunun ($t=-5,582$; $p<0,05$) ve çalışma koşulları boyutunun ($t=-3,675$, $p<0,05$) dışsal iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Otonomi, kontrol ve gelişim olanakları alt boyutundaki 1 birimlik artış dışsal iş tatmini üzerinde 0,559'luk ($\beta=-0,559$), iş özellikleri ve faydalar alt boyutundaki 1 birimlik artış dışsal iş tatmini üzerinde 0,252'lik ($\beta=-0,252$) ve çalışma koşulları boyutundaki 1 birimlik artış dışsal iş tatmini üzerinde 0,192'lik ($\beta=-0,192$) azalışa sebep olmaktadır. Dışsal iş tatmini üzerindeki değişimin %55,6'sının açıklandığı görülmektedir ($R^2=0,556$). Akademik gelişim olanakları dışsal iş tatmini boyutu üzerine olan etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$). Kurulan modelde otokorelasyon sorunu yoktur. Durbin Watson değeri 1,5 ile 2,5 arasındadır ($DW=2,063$). Özet olarak PSİA ölçeğinin alt boyutlarının, iş tatmini ölçeğinin içsel ve dışsal tatmin boyutları üzerine olan etkisi Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: PSİA boyutları ile iş tatmini boyutları arasındaki ilişkide çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	SH	Beta	t	p	Tolerans	VIF	F	Model (p)	R ²	Durbin Watson
İçsel İş Tatmini	Sabit	5,936	0,142	-	41,870	0,000	-	-				
	Otonomi, Kontrol ve Gelişim Olanakları	-0,450	0,060	-0,473	-7,548	0,000*	0,361	2,768				
	Akademik Gelişim Olanakları	0,042	0,053	0,045	0,802	0,423	0,445	2,248	75,456	0,000*	0,428	2,009
	İş Özellikleri ve Faydalar	-0,208	0,044	-0,232	-4,703	0,000*	0,584	1,714				
	Çalışma Koşulları	-0,063	0,051	-0,065	-1,224	0,222	0,499	2,005				
Dışsal İş Tatmini	Sabit	6,193	0,145	-	42,779	0,000	-	-				
	Otonomi, Kontrol ve Gelişim Olanakları	-0,559	0,061	-0,500	-9,175	0,000*	0,361	2,768				
	Akademik Gelişim Olanakları	0,073	0,054	0,066	1,347	0,179	0,445	2,248	131,899	0,000*	0,556	2,063
	İş Özellikleri ve Faydalar	-0,252	0,045	-0,239	-5,582	0,000*	0,584	1,714				
	Çalışma Koşulları	-0,192	0,052	-0,170	-3,675	0,000*	0,499	2,005				

* $p < 0,05$

Gerçekleştirilen regresyon analizine yönelik hipotez testi sonuçları tablo 5 ile özetlenmiştir.

Tablo 5: Regresyon analizine yönelik hipotez testi sonuçları

H1	PSİA'nın otonomi, kontrol ve gelişim olanakları içsel tatmini etkiler.	Kabul
H2	PSİA'nın akademik gelişim olanakları içsel tatmini etkiler.	Red
H3	PSİA'nın iş özellikleri ve faydaları içsel tatmini etkiler.	Kabul
H4	PSİA'nın çalışma koşulları içsel tatmini etkiler.	Red
H5	PSİA'nın otonomi, kontrol ve gelişim olanakları dışsal tatmini etkiler.	Kabul
H6	PSİA'nın akademik gelişim olanakları dışsal tatmini etkiler.	Red
H7	PSİA'nın iş özellikleri ve faydaları dışsal tatmini etkiler.	Kabul
H8	PSİA'nın çalışma koşulları dışsal tatmini etkiler.	Kabul

4. Tartışma

Son zamanlarda araştırmacılar yükseköğrenim alanına yönelmişler ve buradan bilgi edinmenin yollarını aramışlardır. Bunun altında elde edinilen bilginin o ülkedeki sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyine önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşüncesi bulunmaktadır (Khan ve diğerleri, 2018: 1). Ayrıca yükseköğretim kurumları ve bu kurumlarda çalışan akademisyenlerin iş tatmini son derece önemli ve araştırmaya değer bir mesele olarak karşımıza çıkmakta, yükseköğretimdeki kalite ve başarılı bir eğitim sisteminin temel unsuru ise akademisyenlerin iş tatmininin sağlanmasından geçmektedir (Mustapha ve Ghee, 2013: 12; Filiz, 2014: 794). Bununla birlikte PSİA durumunun özellikle akademisyenler açısından her zaman çok ciddi maliyetlerinin olduğu ve gözden kaçırılmaması gereken bir konu olduğu unutulmamalıdır (Tipples ve diğerleri, 2007). Fakat literatürde az sayıda kurum tarafından iş tatmininin dikkate alındığı, özellikle de akademisyenler ve onların çalıştıkları kurumlar arasındaki psikolojik sözleşme süreç ve etkileşimleriyle ilgili araştırmaların oldukça sınırlı olduğu da bildirilmektedir (Skoko ve O'Neill, 2008: 61; Shen, 2010: 576; Toker, 2011: 156; Wang ve Hsieh, 2014: 58).

Çalışanın elde etmeyi umduğu ile kazanımı arasında ciddi bir fark bulunmuyorsa tatmin sağlanmış demektir. Dolayısıyla literatürdeki iş tatmini ile PSİA arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar; bu iki unsur arasında negatif yönlü ilişki bulunduğunu ifade etmektedir. Yani PSİA düzeyi arttıkça iş tatmin düzeyi azalmaktadır. Bunun tersi de doğrudur (Mimaroğlu Özgen ve Özgen, 2010: 4; Mutlucan, 2019: 5-6).

Çalışmada PSİA ile iş tatmini arasında alt boyutlar temelinde negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Bu ilişkilerin genel anlamda PSİA ile iş tatmini arasında güçlü düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Literatürde PSİA ile iş tatmini arasındaki ilişkiler kapsamında gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında gerek yurt içinde gerekse yurtdışında yapılan çalışmalarla çalışma bulguları arasında uyumlu sonuçların olduğu gözlenmiştir.

Araştırmalar, PSİA yükseldikçe işgörenlerin tepkilerinin de o oranda olumsuz olacağına işaret etmektedir (Ng ve Feldman, 2009: 1056). Hollanda’da gerçekleştirilen ve sağlık, eğitim, imalat gibi farklı alanları içeren çalışma örnekleme ile gerçekleştirilen bir araştırmada, psikolojik sözleşmelerinin yerine getirildiğini algılayan katılımcıların yüksek düzeyde iş tatmini bildirdikleri gözlenmiştir (Jong ve diğerleri, 2009: 343).

Nitel ve nicel stratejik yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen akademisyenler üzerindeki “karma yöntem tasarımı” şeklindeki bir araştırmada kurumlarının vâdettiklerini yerine getirmediğini algılayan akademisyenlerin bu tutumları, düşük düzeyde bir iş tatmini ile ilişkilendirilmiştir (Skoko ve O’Neill, 2008: 63). Başka bir çalışmada ilişkisel psikolojik sözleşme ile iş tatmini arasında, işlemsel psikolojik sözleşmeye kıyasla daha yüksek bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir (Koyuncu ve Katlav, 2014: 16). Yine eğitim düzeyi nispeten yüksek işgücü olarak nitelenen çalışanlarda ilişkisel psikolojik sözleşmenin daha önemli olduğu belirtilmiştir (Özyılmaz Misican ve Bedir, 2017: 242). Raja ve arkadaşları (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise PSİA-iş tatmini ilişkisinin işlemsel sözleşmelere kıyasla ilişkisel sözleşmelerde daha güçlü olduğu ifade edilmiştir. Tabassum ve Ghosh (2021) tarafından yapılan araştırmada da ilişkisel psikolojik sözleşmenin iş tatmini üzerindeki etkisinin önemi vurgulanmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre algılanan ilişkisel ihlâlin, işlemsel ihlâl kıyasla iş tatmini üzerinde daha fazla etkisinin olduğunu göstermektedir. Çalışmada PSİA ile iş tatmini arasındaki ilişkilerin anlamlı olduğu, PSİA’nın bazı boyutlarının iş tatmini ve boyutları üzerindeki değişimde açıklayıcı etkilerinin olduğu ve bu iki kavram arasında negatif yönlü ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Literatürde gerçekleştirilen başka çalışmalarda da benzer bulgulara rastlanmıştır (Yiğit, 2015; Fidan, 2021: 184).

5. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada PSİA ölçeğinin boyutlarından otonomi, kontrol ve gelişim olanakları boyutu ile iş özellikleri ve faydalar boyutunun içsel iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bununla birlikte ilişkisel psikolojik sözleşme ihlâl algısının etkisi

daha fazla gözlenmiştir. Çalışmada PSİA ölçeğinin boyutlarından otonomi, kontrol ve gelişim olanakları boyutunun, iş özellikleri ve faydalar boyutunun ve çalışma koşulları boyutunun dışsal iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. İlişkisel özellikteki otonomi, kontrol ve gelişim olanakları boyutunun dışsal iş tatmini üzerinde daha etkili olduğu görülmektedir.

Psikolojik sözleşmede algılanan ilişkisel ihlâlin, işlemsel ihlâle kıyasla iş tatmini üzerinde daha fazla etkisinin olduğu, bu bağlamda kurum ve yöneticilerin çalışanlarının ilişkisel PSİA'na daha çok dikkat etmelerinin faydalı olacağı, akademisyenlere yönelik özellikle; otonomi ve kontrol, karar verme, takdir edilme ve destek, iyi tanımlanmış sorumluluk sağlama gibi konular açısından kurum ve yöneticilerce önem verilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Eğitim kurumlarının başarısı, daha az PSİ algılayan, daha çok iş tatmini yaşayan akademisyenler ile artacağından, bu anlamda kurumun rekabet gücünde önemli bir yer tutan insan unsuru etkin olarak değerlendirilmeli, ihlâl algısını azaltmaya, iş tatminini artırmaya yönelik yönetsel faaliyetlere hız kazandırmaya gayret gösterilmelidir.

Ulaşılan sonuçların uzun vâdede geçerli olup olmadığını noktasında longitudinal (boylamsal) çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Yine longitudinal çalışmalarla psikolojik sözleşme tipleri ve ihlâl algısının nasıl geliştiği/değiştiğini inceleyen araştırmalar planlanabilir. Çalışmanın genellenebilirliği kısıtlı olmakla birlikte daha genellenebilir çalışmalar için yol gösterici niteliktedir. Bu sebeple benzer çalışmalar daha geniş örneklem gruplarında gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

Agarwal, U. A. (2017). "Linking Psychological Contract Breach, Innovative Work Behaviour and Collectivism: A Moderated Mediation Model", *International Journal of Innovation Management*, 21 (7), (1750056), 1-31.

Agbozo, G. K. Bonnah, E. A. Hoedoafia, M. A. ve Atakorah, Y. B. (2018). "The Role Psychological Contract Plays in Organizational Behaviour: A Case Study of a Public University in Ghana", *European Scientific Journal*, 14 (23), 34-56.

Albalawi, A. S. Naughton, S. Elayan, M. B. ve Sleimi, M. T. (2019). "Perceived Organizational Support, Alternative Job Opportunity, Organizational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Intention: A Moderated-mediated Model", *Organizacija*, 52 (4), 310-324.

Alparslan, A. M. (2014). "Öğretim Elemanlarının İşlerinden Tatmin, Üniversitelerinden Memnun ve Gönüllü Olmalarındaki Öncüller: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nde Bir Araştırma", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 82-101.

Anderson, N. Ones, D. S. Sinangil, H. K. ve Viswesvaran, C. (2001). "Handbook of Industrial, Work & Organizational Psychology Volume 2: Organizational Psychology." 2001. London, 25-46, 133-141.

Appiah, F. A. Akwetea, B. E. ve Bamfo, B. A. (2016). "The Effects of Psychological Contract on Job Satisfaction and Competitive Advantage", *International Journal of Arts & Sciences*, 09 (02), 17-40.

Artar, M. Adıgüzel, Z. ve Erdil, O. (2019). "Örgütlerde Yöneticiye Duyulan Güvenin, Psikolojik Sözleşme İhlali, Örgütsel Dışlanma ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11 (3), 1417-1432.

Aslan, Ş. ve Uyar, S. (2018). "Psikolojik Sözleşme İhlali ile Hissettirdiklerinin Örgütsel Özdeşleşme, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (1), 1-38.

Aydın, İ. Yılmaz, K. Memduhoğlu, H. B. Oğuz, E. ve Güngör, S. (2008). "Academic and Non-Academic Staff's Psychological Contract in Turkey", *Higher Education Quarterly*, 62 (3), 252-272.

Aziri, B. (2011). "Job Satisfaction: A Literature Review", *Management Research And Practice*, 3 (4), 77-86.

Bal, P. M. Lange, A. H. D. Jansen, P. G. W. ve Van Der Velde, M. E. G. (2008). "Psychological Contract Breach And Job Attitudes: A Meta-Analysis of Age As a Moderator", *Journal of Vocational Behavior*, 72, 143-158.

Başaran, R. (2017). "Örgütsel Tutum ve Davranışların İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: İlişkisel Psikolojik Sözleşmelerin Aracılık Rolü", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 239-270.

Battisti, M. Fraccaroli, F. Fasol, R. ve Depolo, M. (2007). "Psychological Contract and Quality of Organizational Life: An Empirical Study on Workers at a Rest Home", *Relations Industrielles / Industrial Relations*, 62 (4), 664-689.

Bayraktaroğlu, S. ve Mesci, M. (2010). "Örgütlerde Psikolojik Sözleşme ile İş Tatmini Arasındaki İlişki: Bir Devlet Üniversitesi Örneği", 9. Ulusal İşletmecilik Kongresi Bildiriler Kitabı, 447-452.

Bonenberger, M. Aikins, M. Akweongo, P. ve Wyss, K. (2014). "The Effects of Health Worker Motivation and Job Satisfaction on Turnover Intention in Ghana: A Cross-Sectional Study", *Human Resources for Health*, 12 (43), 1-12.

Bravo, G. A. Won, D. ve Chiu, W. (2019). "Psychological Contract, Job Satisfaction, Commitment, And Turnover Intention: Exploring the Moderating Role of Psychological Contract Breach in National Collegiate Athletic Association Coaches", *International Journal of Sports Science & Coaching*, 14 (3) 273-284.

Büyükylmaz, O. (2013). “Akademik Personel Açısından Psikolojik Sözleşme İhlali ile İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin Analizi”, Doktora Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Büyükylmaz, O. ve Çakmak, A. F. (2015). “Psikolojik Sözleşme İhlal Algısının Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Görev Yapan Akademisyenler Kapsamında Karşılaştırmalı Analizi”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (1), 48-71.

Cantisano, G. T. J. Domínguez, F. M. ve Depolo, M. (2008). “Psychological Contract Breach and Outcomes: Combining Meta-Analysis and Structural Equation Models”, *Psicothema*, 20 (3), 487-496.

Cantisano, G. T. J. Domínguez, F. M. ve García, J. L. C. (2007). “Social Comparison and Perceived Breach of Psychological Contract: Their Effects on Burnout in a Multigroup Analysis”, *The Spanish Journal of Psychology*, 10 (1), 122-130.

Cerev, G. (2018). “İş Güvenliği Uzmanlarının Genel, İçsel ve Dışsal İş Tatmin Düzeylerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (32), 91-112.

Collins, A. ve Beauregard, A. (2020). “The Effect of Breaches of the Psychological Contract on the Job Satisfaction and Wellbeing of Doctors in Ireland: A Quantitative Study”, *Human Resources for Health*, doi: 10.1186/s12960-020-00534-3, 1-8.

Conway, N. Guest, D. ve Trenberth, L. (2011). “Testing The Differential Effects of Changes in Psychological Contract Breach And Fulfillment”, *Journal of Vocational Behavior*, 79, 267-276.

Corder, E. ve Ronnie, L. (2017). “The Role of the Psychological Contract in The Motivation of Nurses”, *Leadership in Health Services*, 31 (1), doi: 10.1108/LHS-02-2017-0008, 1-15.

De Lange, A. H. Bal, P. M. Der Heijden, B. I. J. M. De Jong, N. ve Schaufeli, W. B. (2011). “When I’m 64: Psychological Contract Breach, Work Motivation and The Moderating Roles of Future Time Perspective and Regulatory Focus”, *Work & Stress: An International Journal of Work, Health & Organisations*, 25 (4), 338-354.

Demirağ, B. ve Durmaz, Y. (2019). “Algılanan Hizmet Kalitesinin Algılanan Değer ve Tutumsal Marka Sadakati Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: 5 Yıldızlı Sayfiye ve Şehir Otelleri Örneği”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11 (18), 693-726.

Demirkasimoğlu, N. (2014). “Öğretmenlerin Psikolojik Sözleşme Algıları ve İş Çevresine Uyum Düzeyleri”, *Eurasian Journal of Educational Research*, 56, 1-24.

Desa, N. M. Razak, A. A. ve Jabar, N. D. A. (2019). “Communication and Job Satisfaction among Workers in the Department of Trade Union Affairs in the Northern State of Malaysia”, *European Scientific Journal*, 15 (28), 1-14.

Ercan, A. Kazançoğlu, İ. ve Küçükaltan, B. (2019). “İş Stresi, İş Tatmini, Örgütsel Kıvanç ve İşten Ayrılma Niyeti Etkileşiminin İş Performansı ile İlişkisi”, *Special Issue on Business and Organization Research*, 14 (Special Issue), 101-114.

Fidan, T. (2021). "Üniversite İdari Personelinin Psikolojik Sözleşme Algısının İş Doyumlarına Etkisi: Kamu Hizmeti Güdüsünün Aracı Rolü", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 54 (1), 175-203.

Filiz, Z. (2014). "An Analysis of the Levels of Job Satisfaction and Life Satisfaction of the Academic Staff, Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement," Springer, 116 (3), 793-808.

Gerçek, M. (2018). "Yöneticiler İçin Psikolojik Sözleşme Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme, Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (4), 193-212.

Hann, M. Reeves, D. ve Sibbald, B. (2010). "Relationships Between Job Satisfaction, Intentions to Leave Family Practice and Actually Leaving Among Family Physicians in England", European Journal of Public Health, 21 (4), 499-503.

Hart, D. W. ve Thompson, J. A. (2007). "Untangling Employee Loyalty: A Psychological Contract Perspective", Business Ethics Quarterly, 17 (2), 297-323.

İyigün, N. Ö. ve Çetin, C. (2012). "Psikolojik Kontratın Örgütsel Sapma Üzerindeki Etkisi ve İlaç Sektöründe Bir Araştırma", Öneri Dergisi, 10 (37), 15-29.

Jong, J. D. Schalk, R. ve Cuyper, N. D. (2009). "Balanced versus Unbalanced Psychological Contracts in Temporary and Permanent Employment: Associations with Employee Attitudes", Management and Organization Review, 5 (3), 329-351.

Karasar, N. (2020). "Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi". Ankara. 2020. 10, 150.

Khan, H. S. D. Zhiqiang, M. Sadick, M. A. ve Musah, A. A. I. (2018). "Investigating the Role of Psychological Contract Breach, Political Skill and Work Ethic on Perceived Politics and Job Attitudes Relationships: A Case of Higher Education in Pakistan", Sustainability, 10, doi:10.3390/su10124737, 1-21.

Kılıç, S. (2016). "İstatistikî İfadeyle...", Journal of Mood Disorders, 6 (1), 47-48.

Kickul, J. (2001). "Promises Made, Promises Broken: An Exploration of Employee Attraction and Retention Practices in Small Business", Journal of Small Business Management, 39(4), 320-335.

Kotter, J. P. (1973). "The Psychological Contract: Managing the Joining-Up Process", Spring, 15 (3), 91-99.

Koyuncu, M. ve Katlav, E. Ö. (2014). "Otel İşletmelerinde Psikolojik Sözleşme İhlalinin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi", Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 11 (2), 6-27.

Köroğlu, Ö. (2012). "İçsel ve Dışsal İş Doyum Düzeyleri ile Genel İş Doyum Düzeyi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma", Doğu Üniversitesi Dergisi, 13 (2) 275-289.

- Köse, E. (2019). “Çalışanların İş Tatmini Algıları İle İş Motivasyonu Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Araştırılması”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (1), 131-148.
- Lijo, K. J. ve Lyngdoh, W. S. (2016). “Psychological Contract and Job Satisfaction among HR Professionals in Start-up Service Sector”, The International Journal of Indian Psychology, 3 (2), 129-136.
- Locke, E. A. (1969). “What is Job Satisfaction?”, Organizational Behavior and Human Performance, 4, 309-336.
- Memiş, H. ve Dikici, M. S. (2017). “Gaziantep'te Faaliyette Bulunan Halı İmalatı İşletmelerinin Psikolojik Sözleşme ve İş Tatmini Açısından Değerlendirilmesi”, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 4 (9), 1-13.
- Memon, K. R. ve Ghani, B. (2020). “The Relationship Between Psychological Contract and Voice Behavior - A Social Exchange Perspective”, Asian Journal of Business Ethics, doi: 10.1007/s13520-020-00109-4, 1-18.
- Milanović, S. Đokić, M. ve Đorđević, B. (2018). “The Influence of Psychological Contract Breach on Job Satisfaction”, Facta Universitatis Series Economics and Organization, 15 (3), 203-215.
- Mimaroğlu Özgen, H. ve Özgen, H. (2010). “Psikolojik Sözleşme ve Boyutlarının İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkileri: Tıbbi Satış Temsilcileri Üzerinde Bir Araştırma”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19 (1), 1-19.
- Muresanu, D. (2017). “Theoretical Approach of the Measure of the Psychological Contract of Employees”, The Annals of the University of Oradea. Economic Sciences, 1(2), 405-409.
- Mustapha, N. ve Ghee, W. Y. (2013). “Examining Faculty Workload as Antecedent of Job Satisfaction among Academic Staff of Higher Public Education in Kelantan, Malaysia”, Business and Management Horizons, 1 (1), 10-16.
- Mutlucan, N. Ç. (2019). “Örgütsel Değişim Sırasında Ortaya Çıkan Psikolojik Sözleşme İhlalinin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi ve Otantik Liderliğin Rolü Üzerine Kuramsal Bir Çalışma”, Beykoz Akademi Dergisi, 7 (2), 1-16.
- Ng, T. W. H. ve Feldman, D. C. (2009). “Age, Work Experience, and the Psychological Contract”, Journal of Organizational Behavior, 30, 1053-1075.
- Özaydın, M. M. ve Özdemir, Ö. (2014). “Çalışanların Bireysel Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkileri: Bir Kamu Bankası Örneği”, İşletme Araştırmaları Dergisi, 6 (1), 251-281.
- Özler, D. E. ve Ünver, E. (2012). “Psikolojik Sözleşmenin İş Tatmini Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (2), 325-351.

Özyılmaz Misican, D. ve Bedir, E. (2017). "Çalışma Hayatında Yaşanan Değişimin Ortaya Çıkardığı R Kuşağının Psikolojik Sözleşme Algısı", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19 (1), 242-273.

Philipp, B. L. U. ve Lopez, P. D. J. (2013). "The Moderating Role of Ethical Leadership: Investigating Relationships Among Employee Psychological Contracts, Commitment, and Citizenship Behavior", Journal of Leadership & Organizational Studies, 20 (3), 304-315.

Raja, U. Johns, G. ve Bilgrami, S. (2011). "Negative Consequences of Felt Violations: The Deeper the Relationship, the Stronger the Reaction", Applied Psychology: An International Review, 60 (3), 397-420.

Robbins, S. P. ve Coulter, M. (2018). "Management". 2018. London. 14. Baskı. 66-77, 594-595.

Rousseau, D. M. (1989). "Psychological and Implied Contracts in Organizations", Employee Responsibilities and Rights Journal, 2 (2), 121-139.

Rousseau, D. M. Hansen, S. D. ve Tomprou, M. (2018). "A Dynamic Phase Model of Psychological Contract Processes", Journal of Organizational Behavior, 1-18.

Salkind, N. (2015). "İstatistikten Nefret Edenler İçin İstatistik". (Çeviri Editörü: Çuhadaroğlu, A). Ankara. 2015. 84-88.

Shapiro, J. A. M. C. Costa, S. P. Doden, W. ve Chang, C. (2019). "Psychological Contracts: Past, Present, and Future", Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 6, 145-169.

Shapiro, J. C. ve Kessler, I. (2000). "Consequences of the Psychological Contract for the Employment Relationship: A Large Scale Survey", Journal of Management Studies, 37 (7), 903-930.

Shen, J. (2010). "University Academics' Psychological Contracts And Their Fulfilment", Journal of Management Development, 29 (6), 575-591.

Skoko, B. K. ve O'Neill, G. (2008). "University Academics' Psychological Contracts in Australia: a Mixed Method Research Approach", The Electronic Journal of Business Research Methods, 6 (1), 61-72.

Tabassum, F. ve Ghosh, N. (2021). "Reinventing employee morale during Covid Pandemic: Study of psychological contract and job satisfaction of healthcare professionals" International Journal of Financial, Accounting, and Management, 3 (3), 259-274.

TDK. (2021). "Türk Dil Kurumu Sözlükleri", <https://sozluk.gov.tr>, Erişim: 17 Haziran 2021.

Tipples, R. Skoko, B. K. ve O'Neill, G. (2007). "University Academics Psychological Contracts in Australia and New Zealand", New Zealand Journal of Employment Relations, 32 (2), 33-52.

Toker, B. (2011). "2011,"Job satisfaction of academic staff: an empirical study on Turkey", Quality Assurance in Education, 19 (2), 156-169.

Turhan, Ö. (2019). “Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Depresyonun Aracılık Rolü”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 9-21.

Turnley, W. H. ve Feldman, D. C. (2000). “Re-examining the Effects of Psychological Contract Violations: Unmet Expectations and Job Dissatisfaction as Mediators”, *Journal of Organizational Behavior*, 21, 25-42.

Ülgen, H. ve Mirze, K. (2013). “İşletmelerde Stratejik Yönetim”. İstanbul. 2013. 118-120.

Wang, Y. D. ve Hsieh, H. H. (2014). “Employees' reactions to psychological contract breach: A moderated mediation analysis”, *Journal of Vocational Behavior*, 85, 57-66.

Woodrow, C. ve Guest, D. E. (2019). “Pathways Through Organizational Socialization: A Longitudinal Qualitative Study Based on The Psychological Contract”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, doi:10.1111/joop.12285, 1-24.

Yiğit, İ. (2015). “Psikolojik Sözleşme İhlal Algısı ve İş Tatmini İlişkisi: İstanbul Avrupa Yakası Endüstri Meslek Lisesi Öğretmenleri Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11 (43), 119-144.

**The Effect of Perception of Psychological Contract Breach on Job Satisfaction: A Study
on Academicians Working in the Field of Health
(Extended Abstract)**

Introduction

Today, the tangible differences between institutions are gradually decreasing. From the perspective of sustainable competition, human-oriented elements gain importance for institutions. As it is known, businesses have started to give importance to abstract concepts and approaches rather than concrete criteria, values and approaches (Robbins and Coulter, 2018: 66-77). The human factor is an important capability of the business. The psychological aspect of man, his perceptions and its reflections on business life ultimately form parts of a mutual equation (Ülgen and Mirze, 2013: 118-120). The concept of psychological contract as an indicator of the relationship between employer and employee has been popular recently (Rousseau et al., 2018). It should not be forgotten that the perception of psychological contract breach has very serious costs especially for academicians and is an important issue (Tipples et al., 2007).

The concept of job satisfaction in employees has maintained its importance for many years. Recently, the concept of psychological contract breach has started to gain importance. Higher education and academicians have a very important position in the structuring, development and change of societies. In the field of health, the issue is much more important. The aim of this

study is to determine the effect of psychological contract breach perception on job satisfaction of academicians working in the field of health and to reveal the relationships between job satisfaction and its dimensions, an important output for the organization, psychological contract breach perception and its dimensions.

Job satisfaction is among the complicated issues that challenge today's managers and have to direct their attention. It is an important concept as it affects the performance of the business (Aziri, 2011: 77-78).

In the research, making evaluations on the basis of the relations between psychological contract breach perception sub-dimensions and the sub-dimensions of job satisfaction, which started to be studied with increasing frequency in the international literature especially after the 1990s, but there is not much research in our country. According to the findings, various suggestions were given.

Materials and Methods

1132 academicians giving undergraduate education in the field of health at universities in Ankara constitute the universe of the research. As a sample selection method, it was aimed to reach the whole universe instead of working with a smaller group.

Data were collected by electronic questionnaire method and statistical analysis was performed. 409 academicians working in the departments providing education in the field of health, excluding medicine and dentistry, responded to the survey. The results are summarized as correlation ve regression analysis.

The study was limited to academicians in the field of health. Due to the limitations within the scope of the Covid-19 Pandemic, the study was limited to Ankara instead of working throughout the country.

In the study, it was preferred to use the survey method in order to collect data. The survey consists of three parts:

Part 1. Perception of Psychological Contract Breach Content Scale.

Part 2. Short Form of the Minnesota Job Satisfaction Scale.

Section 3. Demographic Information.

The data in the study were obtained by electronic questionnaire method. The questionnaire was sent electronically to all academicians in the research. In this context, 409 academicians answered and the response rate of academicians to the survey was calculated as % 41.62. Study data were obtained between 10.03.2021 and 10.06.2021.

Results

The fact that the skewness and kurtosis values of the data are in the range of ± 3 indicates that the data have a normal distribution.

In the study, Pearson Correlation Coefficient was used to determine whether there is a relationship between two variables, and if there is, to determine the strength of this relationship and in what direction (Salkind, 2015: 84-88).

As a result of the analysis carried out; A statistically significant and negative relationship was found between the sub-dimensions of the psychological contract breach perception scale and the sub-dimensions of job satisfaction.

According to the results of the regression analysis, relational breach seemed to be more effective on job satisfaction dimensions.

In the study, multiple linear regression analysis was performed to examine the effect of the sub-dimensions of the psychological contract breach perception scale on internal job satisfaction. According to the results of the analysis, it is seen that the model is statistically significant ($F=75,456$; $p<0.05$).

When the beta coefficient value, t value and significance level of the independent variable are examined; autonomy, control and development opportunities dimension ($t=-7.548$, $p<0.05$) and job characteristics and benefits dimension ($t=-4.703$; $p<0.05$) have a statistically significant effect on internal job satisfaction. One-unit increase in autonomy, control and development opportunities dimension causes a 0.450 ($\beta=-0.450$) decrease in internal job satisfaction, and one-unit increase in job characteristics and benefits sub-dimension causes a 0.208 ($\beta=-0.208$) decrease in internal job satisfaction.

In the study, multiple linear regression analysis was performed to examine the effect of sub-dimensions of the psychological contract breach perception scale on external job satisfaction. According to the results of the analysis, when the significance level corresponding to the F value is considered, it is seen that the model created is statistically significant ($F=131.899$; $p<0.05$).

When the beta coefficient value, t value and significance level of the independent variable are examined; autonomy, control and development opportunities dimension ($t=-9.175$; $p<0.05$), job characteristics and benefits dimension ($t=-5.582$; $p<0.05$) and working conditions dimension ($t=-3.675$, $p<0,05$) has a statistically significant effect on external job satisfaction. One-unit increase in the autonomy, control and development opportunities sub-dimension causes a 0.559

($\beta=-0.559$) decrease in external job satisfaction, one-unit increase in job characteristics and benefits sub-dimension leads to a 0.252 ($\beta=-0.252$) decrease in external job satisfaction and one-unit increase in working conditions dimension causes a 0.192 ($\beta=-0.192$) decrease on external job satisfaction.

The results of the study show that perceived relational breach has a greater impact on job satisfaction than transactional breach. In the study, it was determined that the relations between the perception of psychological contract breach and job satisfaction were significant, some dimensions of the psychological contract breach perception had explanatory effects on the change in job satisfaction and its dimensions, and there were negative relations between these two concepts.

Conclusion

In the study, it was observed that the dimensions of autonomy, control and development opportunities, and the dimensions of job characteristics and benefits, which are among the dimensions of the psychological contract breach perception scale, have a statistically significant effect on internal job satisfaction. However, the effect of the perception of relational psychological contract breach was observed more. In the study, it was seen that the dimensions of autonomy, control and development opportunities, job characteristics and benefits, and working conditions, which are among the dimensions of the psychological contract breach perception scale, have a statistically significant effect on external job satisfaction. It is seen that the autonomy, control and development opportunities dimension with relational characteristics are more effective on external job satisfaction. In particular, for academicians; It is considered that it would be beneficial for institutions and managers to attach importance to issues such as autonomy and control, decision making, appreciation and support, and providing well-defined responsibility.

Longitudinal studies are needed to determine whether the obtained results are valid in the long term. In addition, studies examining the psychological contract types and how the perception of breach develops can be planned with longitudinal studies.

Although the generalizability of the study is limited, it is a guide for more generalizable studies. For this reason, similar studies can be carried out in larger sample groups.

Reference

- Aziri, B. (2011). "Job Satisfaction: A Literature Review", *Management Research And Practice*, 3 (4), 77-86.
- Robbins, S. P. ve Coulter, M. (2018). "Management". 2018. London. 14. Baskı. 66-77, 594-595.

Rousseau, D. M. Hansen, S. D. ve Tomprou, M. (2018). "A Dynamic Phase Model of Psychological Contract Processes", *Journal of Organizational Behavior*, 1-18.

Salkind, N. (2015). "İstatistikten Nefret Edenler İçin İstatistik". (Çeviri Editörü: Çuhadaroğlu, A). Ankara. 2015. 84-88.

Tipples, R. Skoko, B. K. ve O'neill, G. (2007). "University Academics Psychological Contracts in Australia and New Zealand", *New Zealand Journal of Employment Relations*, 32 (2), 33-52.

Ülgen, H. ve Mirze, K. (2013). "İşletmelerde Stratejik Yönetim". İstanbul. 2013. 118-120.

Belirli İlçelerin İl Yapılması Milletvekilliği Dağılımında Bir Siyasi Partiye Avantaj Sağlar mı? 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri Örneği

Kubilay DÜZENLİ*

Tekin AVANER**

Geliş Tarihi (Received): 15.09.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 07.11.2022

Öz

1982 Anayasası'nda idarenin kuruluşunu düzenleyen ilgili maddede ifade edildiği üzere; Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılmaktadır. Tarihi süreçte geç dönem Osmanlı modernleşmesi kapsamında, idarenin sahip olduğu merkeziyetçi karakteri güçlendirmek amacıyla teşkilatlandırılan il idareleri, Cumhuriyet döneminde de varlığını korumuştur. İllerin yönetim usulünün belirlenmesi, kurulmaları ve kaldırılmaları, isimlerinin veya sınırlarının değiştirilmesi gibi konular ise kanunlarla düzenlenmiştir. Belirli ilçelerin, il yapılması Cumhuriyet'in erken döneminden başlayarak idarenin; gerçekleştirdiği bir eylemdir.

Bu çalışmanın amacı; belirli ilçelerin il yapılması hâlinde milletvekili dağılımı bakımından herhangi bir siyasi partinin doğrudan avantaj elde edip edemeyeceği sorusuna yanıt bulmaktır. Araştırmanın ilk bölümünde Türkiye'de il idare sisteminin tarihi ve hukuki gelişimi incelenecek ardından 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri araştırma örneklemini oluşturan şehirler bakımından ele alınacaktır. Son bölümde ise İskenderun, Alanya ve İnegöl birer il olduğu varsayımından yola çıkılarak, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim sonuçları; eski il sınırları ile karşılaştırmalı biçimde analiz edilerek, milletvekili dağılımı bakımından anlamlı bir farklılığın gerçekleşip gerçekleşmediği sorusuna yanıt verilecektir.

Anahtar Kelimeler: İlçe, İl, Seçim.

Does Making Certain Districts Provincial Provide an Advantage to a Political Party in the Distribution of Members of Parliament? Example Of June, 24 Parliamentary Elections

Abstract

As stated in the relevant article regulating the establishment of the administration in the 1982 Constitution; Turkey, is divided into provinces in terms of central administration according to geographical situation, economic conditions and the requirements of public services and the provinces are also divided into other gradual divisions. Within the scope of the late Ottoman modernization in the historical process, the provincial administrations, which were organized in order to strengthen the centralized character of the administration, preserved their existence during the Republican period. Issues such as determining the administrative procedure of the provinces, their establishment and abolition, changing their names or borders are regulated by laws. The establishment of certain districts and provinces is an action taken by the administration starting from the early period of the Republic.

The aim of this study find an answer to the question of whether any political party can gain a direct advantage in terms of the distribution of deputies if certain districts are made into provinces. In the first part of the research, the history and legal development of the provincial administrative system in Turkey will be examined, and then the June 24, 2018 Parliamentary General Elections will be discussed in terms of the cities that make up the research sample. In the last section, based on the assumption that Iskenderun, Alanya and Inegol are provinces, the results of the June 24, 2018 Parliamentary General Election will be analyzed in comparison with the old provincial boundaries and the question of whether there is a significant difference in the distribution of deputies will be answered.

Keywords: District, Province, Election.

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: kduzenli@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3662-2656

**Doç.Dr., Jandarma Sahil Güvenlik Akademisi, GÜVBEN, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, E-posta: tekinavaner@hotmail.com, ORCID:0000-0003-4014-0131

Giriş

Fransızca kökenli; “unitaire” sözcüğünden türetilen bir sözcük olarak üniter; Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü’nde “birlikçi, birlikten yana, birleştirici” (TDK, 2022) olarak tanımlanmakta; devletleri, örgütlenme biçimine göre sınıflandırırken ise devleti; meydana getiren unsurlar ile yasama, yürütme ve yargı erklerinde tekliği vurgulayan bir anlam kazanmaktadır. Nalbant (1996, s. 47); üniter devleti tanımlarken, siyasal merkezîyetçilik kavramını ön plana çıkarmayı yeğlemekte; siyasal yetkilerin bir merkezde toplanmasının bir devleti, üniter olarak nitelmemizi sağlayacak temel belirleyici olarak kabul etmektedir. Bugünün dünyasında, hükümet sisteminin; başkanlık, yarı-başkanlık ya da parlamenter sistem olmasından bağımsız biçimde, üniter formda örgütlenmiş çok sayıda devlet mevcuttur ve Türkiye bunların arasında yer almaktadır.

Üniter biçimde örgütlenmiş bir devlet olarak Türkiye’nin idari teşkilatlanması; merkezi idare ve mahallî idareler şeklinde temelde ikili bir ayrıma dayanmakta; merkezi idare ise kendi içerisinde başkent ve taşra teşkilatı olarak bir daha ikiye ayrılmaktadır. İller ve ilçeler, taşra teşkilatı başlığı altında incelenmesi gereken yönetsel birimlerdir (Gözler, 2021, s. 60).

Anayasa ve ilgili kanunlarda da ifade edildiği üzere, ülkemizde, merkezi yönetimin taşra örgütü temelinde il sistemi bulunmaktadır. 1924 Anayasası’ndan başlayarak benimsenen il sistemi uyarınca, ülkenin; “coğrafi durum” ve “ekonomik ilişkiler” açısından illere bölünmesi kararlaştırılmıştır (Polatoğlu, 1985, s. 28). 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu; il ve ilçelerin kurulmaları ve kaldırılmaları ile merkezlerinin belirlenmesi, isimlerinin değiştirilmesi veya bir ilçenin; sınırları dahilinde bulunduğu ilden alınarak, başka bir ile bağlanmasının kanunla gerçekleşeceğini öngörmektedir (İl İdaresi Kanunu, m.2). Cumhuriyet tarihi boyunca çok sayıda yerleşim birimi ilçe statüsünde iken; kanun koyucu tarafından il yapılmıştır. Söz konusu değişikliklerin yapılması sürecinde kimi zaman yönetsel gereklilikler kimi zaman ise ekonomik, siyasi/sosyal ve diğer gerekçeler etkili olmuştur. Cumhuriyet’in ilanından, 1957’ye kadar çok sayıda il ve ilçenin idari statüsünde değişiklik yapılmışsa da 1957-1989 aralığında Türkiye’deki il sayısında bir artış veya azalma söz konusu olmamıştır.

1989-1999 seneleri ise ilçelerin, ile çevrilmesi bakımından Cumhuriyet tarihinin en verimli dönemidir. Bu yıllar aralığında uygulamaya konulan 5 kanun ve 2 kanun hükmünde kararname (KHK) çerçevesinde; 14 ilçe, il yapılmıştır. Söz konusu ilçelerin, il yapılması gerekçesi veya gerekçeleri, Kılınç ve Gülersoy (2007, s. 71) tarafından şu şekilde ifade edilmektedir.

Tablo 1: 1989 Sonrasın İl Yapılan İlçelerin İl Yapılması Gerekçesi/Gerekçeleri

İL	İLÇENİN İL YAPILMASI GEREKÇESİ
AKSARAY	Ekonomik Gelişmişlik + Coğrafi Konum
KIRIKKALE	Ekonomik Gelişmişlik
BAYBURT	Ekonomik Gelişmişlik + Tarihi Geçmiş
KARAMAN	Coğrafi Konum + Tarihi Geçmiş
BATMAN	Ekonomik Gelişmişlik + Nüfus Yoğunluğu
ŞIRNAK	Ekonomik Gelişmişlik+ Güvenlik
BARTIN	Ekonomik Gelişmişlik
ARDAHAN	Dış Göç + Ekonomik gelişmişlik
İĞDIR	Ekonomik Gelişmişlik + Coğrafi Konum
KARABÜK	Ekonomik Gelişmişlik + Nüfus Yoğunluğu
KİLİS	Dış Göç
YALOVA	Coğrafi Konum + Nüfus Yoğunluğu
OSMANİYE	Coğrafi Konum + Nüfus Yoğunluğu
DÜZCE	Doğal Afet

Kaynak: (Kılınç ve Gülersoy, 2007, s. 71).

Tablodan anlaşılacağı üzere; idare, bir yerleşim biriminin; ilçeden ile dönüştürülmesi kararını tek bir gerekçe çerçevesinde açıklamamaktadır. Öyle ki kimi ilçeler; ekonomik gelişmişlik nedeniyle il yapılırken kimileri de tersten bir okuma ile ekonomik bakımından gelişmemiş oldukları için ile dönüştürülmüşlerdir.

İlçelerin, il statüsünü kazanmasını sağlayan hukuki metinlerde ifade edilmemekle birlikte, bu süreçte siyasi gelişmelerin ve seçmen desteğine duyulan ihtiyacın varlığı da önemli bir belirleyicidir. Her ne kadar illerin kuruluşunda, genellikle; “*yöre halkının istek ve baskıları*”, “*coğrafi konum*”, “*ulaşım ve güvenlik*” etkenleri önemli rol oynasa da nüfus ve ekonomik gelişmişlik bakımından belirli bir seviyenin üzerinde olan yerleşim birimleri, il olabilmek için hükümetlere baskı yapabilmekte ve siyasi kaygılarla ilişkili biçimde, statüleri ilçeden ile dönüştürülebilmektedir (Güngör vd., 2010, s. 3). 2000’ler Türkiye’inde gündemin üst sıralarını meşgul eden bir tartışma olma niteliğini kaybeden; ilçelerin, il yapılması tartışması, kısa bir süre önce Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ) Genel Başkan Yardımcısı

Vedat Demiröz'ün Bitlis'in Ahlat ilçesinde gerçekleştirdiği bir konuşmada dile getirdiği; “Cumhurbaşkanı'mızın verdiği kararlarla Türkiye'nin il sayısının 100'e çıkacağı bir zamanda inşallah Ahlat'ımızı da bu şehirler arasına alacağız” ifadesiyle yeniden alevlenmiştir (www.ankaramasası.com). Esasen, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri öncesinde, yayımladığı “Milli Diriliş Kutlu Yükseliş” başlıklı seçim beyannamesinde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'de Türkiye'deki il sayısının arttırılması yönündeki görüşlerini kamuoyu ile paylaşmış ve söz konusu metinde şu ifadeler yer verilmiştir: “Cumhuriyet'in yüzüncü yıl dönümü olan 2023'te büyükşehirleri de kapsayacak şekilde, yüz il bin ilçeden oluşan bir idarî sistemle Türkiye'nin bölgesinde süper güç, küresel düzeyde ise sözü dinlenen bir ülke seviyesine mutlaka çıkartılacaktır” (MHP, 2018, s. 120). Türkiye'de il sayısının arttırılmasına ilişkin söylem, 24 Haziran seçimlerinden sonrasında da MHP'li politikacılar tarafından sahiplenilmeye devam etmiş; MHP Genel Sekreteri ve Bursa milletvekili İsmet Büyükataman, 2022 senesi içerisinde, seçim bölgesi de olan Bursa'da basın mensupları ile gerçekleştirdiği bir buluşmada; partilerinin seçim beyannamesinde dile getirdiği il ve ilçe sayılarının arttırılması taahhüdünün hâlen geçerli olduğu söylemiş (www.irt.com.tr), MHP Mersin Milletvekili Baki Şimşek ise Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Genel Kurulu'nda yaptığı bir konuşmada; Türkiye'nin 2023 yılına girerken 100 il ve 1000 ilçeden müteşekkil yeni bir yönetim sistemine sahip olmasının faydalı olacağını dile getirmiştir (www.gebzegazetesi.com). Ahlat'taki konuşmanın ardından, Demiröz; sosyal medya hesabından yaptığı açıklama ile Türkiye'de il sayısının 100'e çıkarılması yönünde bir karar olmadığını ve Ahlat'ın il olmasıyla ilgili sözlerinin bir temenni olduğunu söylemişse de (www.tgrthaber.com), il sayısının arttırılmasının, seçim sonuçları daha doğru ifade ile milletvekili dağılımı bakımından yaratacağı etki, kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır.[†]

Türkiye'de il sayısının arttırılması hâlinde, hangi ilçelerin il hâline getirileceği bu aşamada önem kazanan bir sorudur. Esasen bu soru, akademik yazın ve aktüel siyasi gelişmelerin kesişimi noktasında bulunmaktadır. Zira, Türkiye'de il olması uygun olan ilçelerin belirlenmesi, akademiye tartışılan bir mesele olduğu kadar siyaset kurumunun da gündemini meşgul etmekte; değişik vesileler ile siyasilerin basına yansıyan demeçleri ve meclis faaliyetlerinde karşılık bulabilmektedir.[‡]

[†] Bu konuda yapılan bir haber kapsamında görüşüne başvurulmuş siyaset bilimcilerden Ali Çarkoğlu; olası değişikliğin görece daha az oy alan siyasi partilerin aleyhine olacağını söylemiş, Tanju Tosun bu durumun, muhalefeti bütünüyle zarara uğratacağı iddiasında bulunmuş, Can Kakışım ise Türkiye'nin il sayısının 81'den 100'e yükselmesinin; herhangi bir somut katkıyı beraberinde getirmeyeceği savını öne sürmüştür (www.indyturk.com.tr).

[‡] Türkiye'de il olması uygun olan ilçelerin Analitik Hiyerarşi Proses (AHP) yöntemi ile belirlenmesini konu edinen çalışmada Güngör vd., (2010:14) 8 ilçeyi karşılaştırmalı biçimde ele almış ve bu ilçeleri, il olmaya uygunluk katsayıları bakımından şu şekilde sıralamıştır: Alanya, Bandırma, Fethiye, Ödemiş, Elbistan, Bergama, Erciş ve Ereğli. İl olma talebinde

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de il sayısının artırılmasının; seçim sonuçları daha doğru ifade ile illerin milletvekili sandalyelerinin dağılımında anlamlı bir değişmeye kaynaklık edip etmeyeceği ve bu durumdan herhangi bir siyasi partinin, kârlı çıkıp çıkmayacağı sorusuna, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim sonuçları üzerinden yanıt vermektir. Çalışmanın amacına ulaşmak doğrultusunda; 3 yerleşim biriminin, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri’nde birer il olduğu varsayımından hareket edilmiştir. Bu 3 ilçe sırasıyla; İskenderun, Alanya ve İnegöl’dür. Söz konusu ilçelerin belirleniş sürecinde, dikkate alınan temel kıstas; statüsü ilçeden, ile dönüştürülecek olan yerleşim birimlerinin nüfus, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişim bakımından belirli seviyenin üzerinde olması ve kamuoyunda o yerleşim birimlerinin, ile dönüştürülmesine ilişkin bir beklentinin varlığının mevcut olmasıdır. Mezkûr iktisadi gelişmişlik, en açık biçimde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayımlanan, “İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması” üzerinden okunabilmektedir. Araştırmada, 2022 tarihli veriler göz önüne alınarak yurt genelindeki tüm ilçeler; gelişmiş seviyesine göre 6 kademeye ayrılmış, sınıflandırma uyarınca, Alanya; 1.Kademe, İskenderun ve İnegöl ise 2. Kademe Gelişmişlik Seviyesi’nde yer almışlardır. Bu aşamada şu bilginin hatırlatılması yerinde olacaktır ki, 1.Derece Gelişmişlik Seviyesi’nde yer alan 67 ilçenin, 59’u merkez ilçe konumundadır ve doğal olarak bağlı oldukları illerden ayrılarak, bağımsız bir il hâline gelebilmeleri mümkün değildir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022, s. 35-47). İskenderun, Alanya ve İnegöl’e ait güncel nüfus ve şehir merkezine uzaklık bilgisi ile ekonomik ve sosyal gelişmişliklerinin göstergesi niteliğinde, ilgili yerleşim birimlerinde öne çıkan sektörler aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. İskenderun-Alanya-İnegöl Genel Bilgiler

İlçe	Nüfus	Şehir Merkezine Uzaklık	Öne Çıkan Sektör (ler)
İskenderun	250.964	62 km	Sanayi-Lojistik
Alanya	333.104	135 km	Turizm
İnegöl	286.848	53 km	Sanayi

bulunan belli başlı ilçelerin gelişmişlik derecelerini 1990 ve 2000 senesi verileri uyarınca karşılaştırmalı biçimde analiz eden Kılınc ve Gülersoy (2007: 77) ise Gebze, İskenderun, Tarsus, ve Alanya’nın sonradan il yapılan ilçelerin çoğundan hem nüfus hem de ekonomik kalkınmışlık açısından daha ileride olmalarına karşın il merkezine çok yakın olmaları ve aralarındaki ulaşım ve iletişim bağlantılarındaki gelişmişlik hasebiyle bu ilçelerin il yapılmasını gereksiz ve ekonomik olmayan bir uygulama biçiminde nitelemektedir. Doğrudan ilçelerin, il olması meselesini konu edinmiyorsa da Bakan (2013: 63)’da AHP yöntemi ile üniversite kurulması için uygun olan ilçeleri sıraladığı çalışmasında; önem yüzdesi bakımından, Bandırma, Çorlu, Ereğli ve Alanya’nın yeni bir üniversitenin teşkili için en uygun ilçeler olduğu sonucuna varmaktadır. İlçelerin, il yapılmasının aktüel siyasete yansıyan boyutunda ise siyasetçi-seçmen ilişkisi önem kazanmakta; milletvekilleri yerelden gelen baskıyla ilişkili olarak yeni illerin ihdası talebinde bulunabilmektedir. Bu doğrultuda yapılan basit bir arşiv taraması neticesinde, 1990’lı yıllardan başlayarak il olması için kanun teklifi sunulan ilçeler arasında; Gebze, Fethiye, Sandıklı, İnegöl, Kozan, Ödemiş, Manavgat, Ereğli, Alanya, Şebinkarahisar, Erciş, Fethiye, Çorlu, Develi ve Suşehri, Divriği, Ergani, Silifke, Anamur, Akşehir, Bergama, Elbistan, Tarsus ve Ceyhan’ın yer aldığı saptanmıştır.

Kaynak: www.alanya.gov.tr, www.iskenderun.gov.tr ve www.inegöl.gov.tr adreslerindeki verilerden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de de ifade edildiği üzere; İskenderun, Alanya ve İnegöl nüfusları bakımından birçok ilden daha kalabalık ilçelerdir ve bu ilçelerin, bağlı oldukları şehrin merkezine olan uzaklığı, iki ayrı şehir merkezinin oluşturulabilmesi bakımından oldukça elverişlidir. Son olarak, İskenderun; sahip olduğu çelik yatağı ve otomotiv sektöründe kullanılan filtre üretiminde önemli bir merkez niteliği arz etmesi, İskenderun Limanı sayesinde Ortadoğu ülkeleri ile yapılan ticarete aktarım noktası olması, Alanya; sahip olduğu turizm potansiyeli çerçevesinde, bir turizm kenti hüviyeti taşıması, İnegöl ise ahşap ve mobilya sanayiinde oynadığı başat rol ile ilçeden, ile dönüştürülmek için gerekli olan ekonomik ve sosyal gelişmişlik şartını fazlasıyla karşılamaktadır. İskenderun, Alanya’nın il olması hâlinde o illere bağlanacak ilçeler belirlenirken ise esas ölçüt; uzaklık olarak saptanmış, ilçeler, bağlı oldukları mevcut ilin şehrin merkezine olan uzaklık ve İskenderun-Alanya’ya olan uzaklıkları dikkate alınarak dağıtılmıştır. Manavgat özelinde ise bir istisna oluşturulmuş ve hem Alanya hem de Manavgat birer turizm merkezi olduğu için Manavgat, Alanya’ya, Antalya şehir merkezine göre daha yakın olmasına karşın, Antalya’nın ilçesi sayılmaya devam etmiştir. İnegöl örneğinde ise mevcut koşullarda, Bursa iki seçim bölgesine sahip bir olmasından hareketle; ilçelerin şehir merkezi veya İnegöl’e olan uzaklıklarından daha çok Bursa ilinin iki seçim bölgesine sahiplik durumu sürdürülmek istenmiş; bu bağlama İnegöl’ün kuzey ve doğusuna doğru genişlemesi öngörülmüştür.

Tablo 3. İskenderun, Alanya ve İnegöl’ün İl Yapılması Hâlinde Olası Seçim Bölgeleri Sınırları

Hatay (Altınözü, Antakya, Defne, Kumlu, Reyhanlı, Samandağ, Yayladağı)
İskenderun (İskenderun, Erzin, Dört Yol, Hassa, Payas, Kırıkhan, Belen, Arsuz)
Antalya (Aksu, Demre, Döşemealtı, Elmalı, Finike, Kaş, Kemer, Kepez, Konyaaltı, Korkuteli, Kumluca, Manavgat, Serik)
Mersin (Akdeniz, Çamlıyayla, Erdemli, Mezitli, Mut, Silifke, Tarsus, Toroslar, Yenişehir)
Alanya (Alanya, İbradı, Akseki, Gündoğmuş, Gazipaşa, Anamur, Bozyazı, Gülnar, Aydınçık)
Bursa II. Seçim Bölgesi (Gemlik, Gürsu, Harmancık, Keles, Kestel, Mudanya, Orhangazi, Yıldırım)
Bilecik (Merkez, Gölpazarı, İnhisar, Osmaneli, Söğüt, Yenipazar)
İnegöl (İnegöl, İznik, Yenişehir, Bozüyük, Pazaryeri)

Kaynak: www.kgm.gov.tr’deki verilerden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada bir nitel araştırma yöntemi olarak doküman analizinden faydalanılmış; bu kapsamda, İskenderun, Alanya ve İnegöl ile bu ilçelerin, il olması hâlinde onlara bağlanacak

ilçelerdeki oyların dağılımı; Yüksek Seçim Kurulu (YSK), Seçim Bilişim Sistemi (SEÇSİS) ve gazetelerin dijital ortama aktarılan arşivlerinden faydalanılarak milletvekilliklerinin dağılımı gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, il sisteminin tarihi ve hukuki gelişimine dair; anayasalar, kanunlar ve siyasi gelişmeler bağlamında genel bir değerlendirme yapılmış, ardından 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri; Hatay, Antalya ve Bursa II. Seçim Bölgesi, Mersin ve Bilecik özelinde incelenmiştir. Bu beş yerleşim biriminden ilk üçü, il yapılması öngörülen ilçeler olan; İskenderun, Alanya ve İnegöl'ün bağlı olduğu seçim bölgeleri iken Mersin ve Bilecik'te sırasıyla; Alanya ve İnegöl'ün il yapılması durumunda, belirli ilçeleri bu illere bağlanacak olan seçim bölgeleridir. Son bölümde ise İskenderun, Alanya ve İnegöl'ün il olduğu varsayımından hareketle; ilçe ve milletvekili sayısında değişiklik olan illerin de eklenmesi suretiyle araştırma sorusunun odağında yer alan 52 milletvekilliğinin dağılımı gerçekleştirilmiş; ortaya konan tablo, eski durum (24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri sonucu oluşan tablo) ile mukayese edilmiştir.

1.İl Sisteminin Tarihi ve Hukuki Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin tarihi, bir beylik olarak doğumundan yıkılışına değin süregelen altı yüz yirmi dört seneyi kapsayacak biçimde dört ana evre hâlinde inceleyebilir. 1300'lü yıllardan başlayıp İstanbul'un fethedildiği 1453'e kadar süren birinci evre-beylik dönemi, İstanbul'un fethinden 16.yüzyılın sonuna kadar devam eden ikinci evre-klasik Osmanlı dönemi, 17.ve 18.yy'a karşılık gelen sosyo-ekonomik yapıda ve klasik kurumlarda bozulmaların ortaya çıktığı, büyük toplumsal çalkantıların ortaya çıktığı üçüncü evre-istikrarsızlık ve değişim sancısı dönemi, son olarak devletin; Batı kapitalizmi karşısında sürekli gerilediği ve giderek bir yarı sömürge durumuna düştüğü dördüncü evre-çözülüş ve çöküş dönemi (Keskin, 2007, s. 77). Osmanlı tarihi hakkında yapılan bu sınıflandırma bir anlamda devletin; idare sistemindeki değişim ve kırılmalara da kaynaklık etmesi bakımından önemlidir. Zira; 17.yy'dan başlayarak fark edilen bir gerçeklik hâlini alan; devletin, geçmiş iki yüzyıldaki gücünden uzak olduğu düşüncesi, yönetici kadro açısından bir ıslahat/reform hareketinin varlığını gerekli kılmıştır. Bu kapsamda, 1595'te III. Mehmet'in "adaletnamesi" ile başlayan ıslahat/reform belgeleri, 1600'lü yıllarda siyasetnameler, 1700'lü yıllarda sefaretnameler, 1800'lerden itibaren ise layihalar/yasalar/kararlar/açıklamalar biçimine evrilmiştir (Avaner, 2018, s. 172).

Osmanlı'da idari sistemdeki değişim ve Cumhuriyet'e miras kalan çerçevede, il idarelerinin kurulması da bu süreçle ilişkili biçimde gerçekleşmiştir. Klasik dönem Osmanlı'da, en üst idari birimin eyalet olarak nitelendiği "sancak sistemi" mevcuttur ve sancaklar; idarî

sistemin yanı sıra malî ve askerî sistemin temelini oluşturmaktadırlar (Gök vd., 2021, s. 45-46). Kaza ve nahiyelerden oluşan sancakların başında sancakbeyleri bulunmakta; sancakların adli işleriyle kadılar, malî işleriyle ise sancak defterdarları meşgul olmaktadır (Sancaktar, 2011, s. 35). Osmanoğulları Beyliği'nden, Osmanlı Devleti'ne uzanan süreçte sancakların kontrol altına alınması idari bir gereklilik olarak ortaya çıkmış, eyaletlerin bağlı bulunduğu birim olan beylerbeylikleri bu kapsamda ihdas edilmiştir. Bu noktadan hareketle; klasik Osmanlı yönetiminde eyaletlerin birer üst örgütlenme olmaktan çok kontrol ve koordinasyon işlevlerini yerine getirmekle vazifelendirilmiş birimler olduğu söylenebilir. Eyaletlerin idaresinden ise beylerbeyleri mesul tutulmuştur (Kartal, 2013, s. 3). Sırasıyla I. Murat ve I. Bayezid'in padişahlıkları döneminde faaliyet göstermeye başlayan Rumeli ve Anadolu Beylerbeylikleri'nin sınırları dahilindeki eyaletlerin sayısı, Osmanlı Devleti'nin sınırlarındaki genişleme ile uyumlu biçimde artmış; 16.yy'ın ilk çeyreği itibarıyla 6 olan eyalet sayısı 17.yy'a gelindiğinde 32'ye yükselmiştir (Ortaylı, 1979, s. 184).

Osmanlı döneminde il sisteminin kuruluşu meselesini inceleyen akademik çalışmalarda genel olarak ifade edilen görüş; 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin vilayet sistemine geçişte en önemli aşamayı oluşturduğu yönündedir (Gözler, 2019, s. 3). Osmanlı-Türk idare sisteminin, Fransız idare sisteminden iktibas edildiğini öne süren bu yaklaşım uyarınca; 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi bir kırılmaya karşılık gelmektedir. Nizamname'nin başlangıç kısmında idari taksimatın livalar eksenli biçimde yapılacağı ifadesi ve livaların bir araya getirilmesi suretiyle teşkilatlandırılacak ünitelere “vilayet” adının verilmesi (Tural, 2004, s. 97), vilayetlerde valilerin, livalarda ise kaymakamların en yüksek idari yetkili olduğuna (Seyitdanlıoğlu, 1996, s. 69) hükmedilmesi Türkiye'de il sisteminin, başlangıcının 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi olduğu görüşünü destekleyici nitelikteki argümanlar olarak sunulmaktadır. Nizamname'nin yayımlanmasını takip eden süreçte; Niş, Vidin ve Silistre'nin birleştirilmesiyle, Tuna Vilayeti'nin kurulması ve Mithat Paşa'nın da vali yapılması ise düzenlemenin, kuvveden fiile çıkarımı olarak yorumlanmaktadır §(Kılıç, 2005, s. 101, Gençoğlu, 2011, s. 34).

Öte yandan, Geç dönem Osmanlı- erken dönem Cumhuriyet idari sistemi ilişkisini yukarıda anlatıldığı biçimde bir süreklilik ilişkisi biçiminde değerlendirmeyen görüşlerde mevcuttur. Keskin (2007, s. 130)'da 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde ifade edildiği biçimi vilayet idarelerinin, Cumhuriyet Türkiye'sinin “il sistemi” ile benzeştirilemeyeceğini

---

§ Kartal (2014, s. 282-286)'da yazında hâkim görüş olarak nitelediği, Türkiye'de il sisteminin başlangıcını, 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin yayımlanmasına kadar götüren çalışmaların ayrıntılı bir dökümünü sunmaktadır. Bu çalışmaların ortak noktası, söz konusu nizamname çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin eyalet sistemini uygulamaktan vazgeçtiği ve Cumhuriyet'e miras kalacak il sisteminin temellerinin atıldığı biçimindedir.

söylemekte; bu bağlamda, yaygın biçimde kabul gören “Türkiye’de il sisteminin başlangıcı, 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi’dir” görüşünü reddetmektedir. Yazara göre, “alan yazında istisnasız biçimde bütün kaynakların 1864 Vilayet Nizamnamesi’ni başlangıç olarak gösterdikleri “il sistemi”, ölçek itibariyle gerçekte bu tarihten yarım asır sonra hayata geçirilmiştir. Ancak yeni örgütlenmenin felsefesi, Fransa’da olduğu gibi “bir il merkezinden sınırları içindeki bütün idari birimlere güneşin doğuşu ile batışı arasındaki zaman zarfında ulaşabilme” gibi bir ilkeye dayanmamaktadır. Fransa’da bu uzaklığı belirlemek için, merkezden hareket eden bir zabıta kuvvetinin at yolculuğuyla bir günde katedeceği mesafe belirlenmiş; bu ilkedan hareketle ülke 83 ile bölünmüştü. Türkiye’de ise Osmanlı geçmişinden kalan sancak sınırları esas alınmıştır” Benzer şekilde, Kartal (2014, s. 287-288)’de 1864 Vilayet Nizamnamesi’ni Türkiye’de il sisteminin başlangıç noktası olarak kabul eden görüşleri tenkit etmekte ve 1864 Vilayet Nizamnamesi ile vilayetlerin, bugünkü il boyutlarına çekildiği bilgisinin; “başı başına yanlış” olduğunu söylemektedir. Yazar, bu noktadan hareketle 1864 Nizamnamesi’nin; livaları en büyük idari birim hâline getirmediğini söylemekte; aksine bazı eyaletlerin birleştirilmesiyle “vilayet” adı verilen daha geniş ölçekli örgütlenmelere gidildiğini öne sürmektedir.

Anayasal dönem Osmanlı vilayet sistemi- erken Cumhuriyet idaresi il sisteminin arasındaki ilişkinin niteliğinden bağımsız, Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki mülki örgütlenme incelenir iken; üzerinde durulması gereken bir diğer belge, 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanun-ı Muvakkatidir.

Bu noktada, 1864-1913 arasındaki 49 sene boyunca Osmanlı Devleti’nde idari örgütlenme sahasında bir düzenlemenin yapılmadığı veya gündeme gelmediğini düşünmek doğru olmayacaktır. Tuna Vilayet Nizamnamesi’nden sonra 1867 ve 1871 yıllarında yeni birer belge olmak niteliği arz etmeyen; Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ve İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi yayınlanmış (Kaştan, 2016, s. 82), Osmanlı-Türk anayasacılık tarihinin ilk anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi’de ise vilayetlerin idaresinin; tevsii mezuniyet ve tefriki vezaiife yani “yetki genişliği” ve “görevler ayrılığı” ilkelerine dayandırıldığı ifade edilmiştir (Kili ve Gözübüyük, 2006, s. 49). Anayasanın yürürlüğe girmesini takip eden süreçte meclis gündemine gelen “Vilayetler Kanunu Tasarısı” uzun görüşmeler neticesinde kabul edilmişse de II. Abdülhamit’in; meclisi kapatması üzerine gündemden düşmüştür (Boztepe, 2013, s. 12). 1908’de yeniden meşruti idareye geçiş ile vilayetlerin yönetimi düzenleyen bir kanunu duyulan ihtiyaç bir kez daha hasıl olmuş; bu kapsamda, 1913 senesinde İdare-i Umumiye-i Vilâyât-ı Kanun-ı Muvakkatı yürürlüğe girmiştir. Söz konusu düzenleme esasen;

Osmanlı yönetiminin, ülkenin birliğini tesis etmek biçiminde özetlenebilecek arayışları neticesinde kaleme alınmıştır ve vilayetlerde yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ile ayrılıkçılık eğiliminin zayıflatılması amaçlanmaktadır (Sencer, 1984, s. 68). Kanun-ı Muvakkat, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile getirilen sistemi korumuş, vilayeti ise hem devlet yönetiminin mülkî idarî birimlerinden bir tanesi hem de tüzel kişiliğe haiz bir yönetsel birim biçiminde tanımlamıştır. Kanunun, Taksimat-ı İdare başlıklı birinci bölümünde ülkenin beş temel yönetim biriminden meydana geldiği ifade edilerek, bunlar; “vilayet”, “liva”, “kaza”, “nevahiye” ve “karye” olarak sıralanmıştır (Reyhan, 2000, s. 132).

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve Cumhuriyet'in ilanının takip eden süreçte ise kurucu iradenin, üzerinde durduğu meselelerden bir tanesi de mülkî idare sistemi olmuştur. Yönetsel örgütlenmenin esasları ortaya konulurken; 1921 ve 1924 Anayasaları arasındaki esas kırılmayı teşkil eden; âdem-i merkeziyet fikrinin terki ve merkeziyetçi yönetim anlayışının benimsenmesi anlayışı etkili olmuş ve erken Cumhuriyet'in, idare alanındaki icraatları bu zemin üzerine inşa edilmiştir.

Yönetimde merkezileşme anlayışının bir yansıması olarak, Cumhuriyet'in ilanını takip eden ilk birkaç ay içerisinde 1913 tarihli Kanun-i Muvakkatın'ın çeşitli maddelerinin değiştirilmesi öngörülmüş; yol vergisini toplama ve mal müdürlerini atama yetkisinin merkezi idareye devredilmesi ve idare meclislerinde merkezden atanmayan üyelerin varlığına son verilmesi önerileri bu kapsamda gündeme gelmiştir (Şinik ve Görgün, 2014, s. 779). 1924 Anayasası'nın “Vilayet” başlıklı altıncı bölümünde mülki kademeler sayılıyorken; “vilayet”, “kaza” ve “nahiyelerin” adı zikredilmiş, kasaba ve köyler ise nahiyeleri oluşturan birimler olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda nahiye ve kazaların tüzel kişiliklerinin bulunmadığına kanaat getirilmiştir. Vilayetlerin idaresinde ise Kanun-i Esasi'ye benzer biçimde “tevsi-i mezuniyet” ve “tefrik-i vezaiif” esaslarından yararlanılacağı ifade edilmiştir (Kili ve Gözübüyük, 2006, s. 148). Erken Cumhuriyet idaresinin, yönetimde merkeziyetçilik düşüncesini güçlendirir yönde attığı bir başka adım, Umumi Müfettişlik'lerin ihdası olmuş; yurt geneline yayılan müfettişlikler, faaliyet gösterdikleri tek parti idaresinin sonuna kadar bir anlamda merkezi idarenin, taşradaki temsilcileri olmak vazifesini üstlenmişlerdir. Ayrıca sırasıyla; 1926 ve 1933'te yürürlüğe giren 877 sayılı “Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu” ve “Bazı Vilayetlerin İlgası ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun” çerçevesinde; Üsküdar, Gelibolu, Ardahan, Muş, Dersim, Beyoğlu, Genç, Siverek, Çatalca, Ergani, Kozan, Aksaray, Cebelibereket, Artvin, İçel, Şebinkarahisar, Hakkâri) lağvedilmiş ve il sayısı 57'ye indirilmiştir (Korhan, 2012, s. 135). 1935 yılında Umumi Müfettişlik kurulmadan yalnızca birkaç gün önce

Bingöl, Bitlis, Çoruh, Hakkâri ve Tunceli illeri yeniden kurularak il sayısı 57'den 62'ye çıkartılmıştır. 1939 senesinde Hatay'ında ana vatana katılımı ile il sayısı 63'e çıkmıştır. 1939'u takip eden on sene boyunca il sayısında herhangi bir artış yaşanmamış; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP)'ye yönetsel bölünüş bakımından 63 ile sahip bir ülkenin idaresini devretmiştir (Güler, 2007, s. 12-13).

Cumhuriyet'in ilk senelerinde illerin yönetimi, Osmanlı Devleti'nden miras kalan 1913 tarihli Kanun-i Muvakkit kapsamında ele alınmış, 1929 yılında kabul edilen 1426 sayılı "Vilayet İdaresi Kanunu" ise bu geçiş dönemi sonlandırarak**; ilgili alandaki temel hukuki belge olmak niteliğini kazanmıştır.

Vilayet İdaresi Kanunu, merkezi idare ile yerel birimler arasındaki yetki probleminin, merkeziyetçi eğilim çerçevesinde çözüme kavuşturulmasını öngörmekte, yeni bir vilayetin teşkili, mevcut vilayetlerden bir tanesinin lağvı, vilayetlerin sınırlarının değiştirilmesi, nahiye ve köy teşkilatlarının kurulması ve köylerin birleştirilmesi gibi tüm ihtilaflı meselelerde yetkiyi doğrudan doğruya merkeze vermektedir (Çakan, 2006, s. 55). Tek parti idaresi döneminde, çıkartılan ve illerin yönetimi meselesini düzenleyen bir diğer kanun ise 1949 tarih 5542 sayılı İl İdaresi Kanunu'dur. Söz konusu kanun, illerin yönetimi hususunda merkezi idarenin yetkili olması anlayışını ana hatları ile muhafaza etmiştir. İl ve ilçelerin kurulmaları, kaldırılmaları ve diğer meselelerin kanunla düzenleneceği ifade edilmiş, il genel idaresinin başındaki mercii ise valilik olarak tanımlanmıştır (m.2., m.4.). Valilerin tayini süreci ise yine merkezi idare tarafından gerçekleştirilen bir eylem niteliğindedir ve kanunda; "*Valilerin, İçişleri Bakanlığının inhası, Bakanlar Kurulunun kararı ve Cumhurbaşkanı tasdiki ile tayin olunacağı*" ifade edilmektedir (m.6).

DP iktidarında, illerin yönetimi hususundaki temel kanunda bir değişiklik yapılmamış, il ve ilçelerin sınırlarının değiştirilmesi veya bir yerleşim biriminin il statüsünde iken ilçeye veya ilçe statüsünde iken ile dönüştürülmesi; idari saiklerden daha çok politik tercihler çerçevesinde gelişmiştir. 1953'te Abana'nın bucak, 1954'te Adıyaman ve Nevşehir'in ilçe iken il; Kırşehir'in ise il iken ilçe yapılmaları bu başlık altında değerlendirilmesi gereken gelişmelerdir (Avaner, 2009, s. 48). 1950-1960 aralığında il statüsüne kavuşan diğer yerleşim birimleri ise Sakarya ve Uşak'tır (RG: 15.07.1953, Sayı: 8458, RG: 22.06.1954, Sayı: 8735).

** Bayramoğlu (2007); Türkiye'nin idare tarihi açısından 1929'u "yönetimde merkeziyetçiliğin inşa" edildiği sene olarak tanımlamakta ve bu süreci, iktisadi anlamda tüm dünyayı büyük bir darboğazın eşğine getiren 1929 Büyük Buhranı ile ilişkili biçimde değerlendirmektedir.

Cumhuriyet tarihinde, görece kısa bir süre dahilinde çok sayıda ilin teşkilatlandırıldığı bir başka dönem ise 1989-1999 dönemidir. Mevcut 81 ilin, 14'ü bu dönemde kimi ilçe merkezlerinin; il statüsüne çevrilmesiyle oluşturulmuştur. Bu dönemde; kurulan iller, hangi kanun veya kanun hükmünde kararname kapsamında il oldukları, hangi illerden ayrıldıkları ve kurulduktan sonra hangi yerleşim birimlerinin bu illerin, ilçesi yapıldığı ise Tablo-2'de sunulmaktadır.

Tablo 4: 1989'dan Sonra İl Olan Yerleşim Birimleri ve İlçeleri

YERLEŞİM BİRİMİ	İL OLDUĞU TARİH	İL OLDUĞU KANUN VEYA KANUN HÜKMÜNDE KARARNAMENİN NUMARASI	İL OLMADAN ÖNCE BAĞLI OLDUĞU İL	İLE BAĞLANAN İLÇELER
AKSARAY	21.06.1989	3578	Niğde	Ağaçören, Ortaköy, Güzelyurt, Sarıyahşi
BAYBURT	21.06.1989	3578	Gümüşhane	Aydıntepe, Demirözü
KARAMAN	21.06.1989	3578	Konya	Ayrancı, Ermenek, Kazımkarabekir
KIRIKKALE	21.06.1989	3578	Ankara	Delice, Keskin
BATMAN	16.05.1990	3647	Siirt	Gercüş, Hasankeyf, Beşiri, Kozluk, Sason
ŞIRNAK	16.05.1990	3647	Siirt	Beytüşşebap, Uludere, Cizre, İdil, Silopi, Güçlükönak
BARTIN	28.08.1991	3760	Zonguldak	Amasra, Kurucaşile, Ulus
ARDAHAN	27.05.1992	3806	Kars	Çıldır, Damal, Göle, Hanak, Posof
İĞDIR	27.05.1992	3806	Kars	Aralık, Karakoyunlu, Tuzluca
YALOVA	03.06.1995	550 sayılı KHK	İstanbul	Çiftlikköy, Altınova, Çınarcık, Armutlu, Termal
KARABÜK	03.06.1995	550 sayılı KHK	Zonguldak	Eflani, Eskipazar, Ovacık, Safranbolu, Yenice
KİLİS	03.06.1995	550 sayılı KHK	Gaziantep	Musabeyli, Polateli, Elbeyli

OSMANİYE	23.10.1996	4200	Adana	Bahçe, Düziçi, Toprakkale, Kadirli, Hasanbeyli, Sumbas
DÜZCE	09.12.1999	584 Sayılı KHK	Bolu	Akçakoca, Cumayeri, Gölyaka, Gümüşova, Kaynaşlı, Yiğilca

Kaynak: İlgili kanun ve kanun hükmünde kararnamelerin yayınlandığı resmî gazetelerden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2. 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri

24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri, Türkiye’de çok partili siyasi dönemde gerçekleştirilen yirminci seçimdir. 16 Nisan 2017 tarihli halkoylaması neticesinde kabul edilen sistem değişikliği sonrasında yapılan ilk seçim olması, 2018 tarih 7102 numaralı “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile seçimlere katılmak yeterliliği taşıyan siyasi partilerin, ittifak yapabilmeleri ve ittifak yapan siyasi partilerin ise kendi aday listelerini belirleyerek seçimlere katılabilmesi öngörülmesi, bu bağlamda; AK PARTİ ve MHP’nin, “Cumhur”, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), İyi Parti (İYİ PARTİ) ve Saadet Partisi (SP) ise “Millet” ittifakını teşkilatlandırması 24 Haziran 2018 Genel Seçimlerini, geçmiş seçimlerden ayrı kılmaktadır.

Tablo 5. 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları

CUMHUR İTTİFAKI	OY SAYISI	OY ORANI (%)	MV SAYISI
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ)	20.599.732	42,28	295
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	5.444.728	11,20	44
TOPLAM	26.044.460	53,48	344
MİLLET İTTİFAKI			
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	11.086.897	22,80	146
İyi Parti (İYİ PARTİ)	4.932.510	10,14	43
Saadet Partisi (SP)	660.749	1,36	-
TOPLAM	16.600.156	34,30	189

Hür Dava Partisi (HÜDA PAR)	153.649	0,32	
Vatan Partisi (VP)	110.849	0,23	
Halkların Demokratik Partisi (HDP)	5.606.662	11,53	67

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu (YSK) resmî sitesinde yer alan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri sonrasında siyasi partilerin ve ittifakların oy sayısı, oy oranı ve milletvekilleri sayıları yukarıdaki gibi olurken araştırma örneklemini oluşturan şehirler açısından sonuçlar, yurt genelindeki görece farklıdır. Bu kapsamda Hatay, Antalya, Mersin ve Bursa II. Seçim Bölgesi ve Bilecik'te^{††} partilerin oy oranları ve kazandığı milletvekili sayılarının incelenmesi yerinde olacaktır.

Hatay

3.125 sandıkta 939.438 geçerli oyun kullanıldığı Hatay'da seçim, 5 siyasi partinin arasında geçmiştir. Mecliste 11 milletvekili ile temsil edilen şehirde, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri aşağıdaki gibi sonuçlanmıştır.

Tablo 6. 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları-HATAY

CUMHUR İTTİFAKI	OY SAYISI	OY ORANI (%)	MV SAYISI
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ)	340.048	36,20	5
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	135.685	14,44	1
TOPLAM	475.733	50,64	6
MİLLET İTTİFAKI			
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	287.322	30,58	4
İyi Parti (İYİ PARTİ)	61.317	6,53	-
Saadet Partisi (SP)	8.547	0,91	-
TOPLAM	357.186	38,02	4

^{††} Araştırma örneklemini oluşturan 3 ilçenin, bağlı olduğu iller arasında Mersin ve Bilecik bulunmamaktadır. Ancak, Alanya ve İnegöl'ün il olarak teşkilatlandıkları durumda bu illere ait Anamur, Aydıncık, Bozyazı, Gülnar (Mersin) ve Bozuyük, Pazaryeri (Bilecik) ilçelerinin, Alanya ve İnegöl'e dahil edileceği düşüncesinden hareket edildiği için bu illerdeki seçim sonuçları da incelenmiştir.

Halkların Demokratik Partisi (HDP)	103.523	11,02	1

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Antalya

5.008 sandıkta 1.480.239 geçerli oyun kullanıldığı Antalya’da seçim, 5 siyasi partinin arasında geçmiştir. Mecliste 16 milletvekili ile temsil edilen şehirde, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri aşağıdaki gibi sonuçlanmıştır.

Tablo 7. 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları-ANTALYA

CUMHUR İTTİFAKI	OY SAYISI	OY ORANI (%)	MV SAYISI
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ)	517.495	34,96	6
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	149.755	10,12	1
TOPLAM	667.250	45,08	7
MİLLET İTTİFAKI			
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	431.419	29,15	5
İyi Parti (İYİ PARTİ)	250.227	16,90	3
Saadet Partisi (SP)	14.252	0,96	-
TOPLAM	695.898	47,01	8
Halkların Demokratik Partisi (HDP)	108.660	7,34	1

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bursa II. Seçim Bölgesi

3.078 sandıkta 949. 495 geçerli oyun kullanıldığı Bursa II. Seçim Bölgesi’nde seçim, 5 siyasi partinin arasında geçmiştir. Mecliste 10 milletvekili ile temsil edilen seçim bölgesinde, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri aşağıdaki gibi sonuçlanmıştır.

Tablo 8. 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları- BURSA II. SEÇİM BÖLGESİ

CUMHUR İTTİFAKI	OY SAYISI	OY ORANI (%)	MV SAYISI
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ)	468.365	49,33	6
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	109.983	11,58	1
TOPLAM	578.348	60,91	7
MİLLET İTTİFAKI			
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	185.166	19,50	2
İyi Parti (İYİ PARTİ)	100.467	10,58	1
Saadet Partisi (SP)	17.012	1,79	-
TOPLAM	302.645	31,87	3
Halkların Demokratik Partisi (HDP)	63.389	6,68	-

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Mersin

3.875 sandıkta 1.136.615 geçerli oyun kullanıldığı Mersin’de seçim, 5 siyasi partinin arasında geçmiştir. Mecliste 13 milletvekili ile temsil edilen şehirde, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri aşağıdaki gibi sonuçlanmıştır.

Tablo 9. 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları- MERSİN

CUMHUR İTTİFAKI	OY SAYISI	OY ORANI (%)	MV SAYISI
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ)	325.476	28,64	4
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	145.019	12,76	2
TOPLAM	470.495	41,40	6
MİLLET İTTİFAKI			
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	304.139	26,76	3

İyi Parti (İYİ PARTİ)	154.112	13,56	2
Saadet Partisi (SP)	7.841	0,69	-
TOPLAM	466.092	41,01	5
Halkların Demokratik Partisi (HDP)	192.550	16,94	2

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bilecik

641 sandıkta 141.435 geçerli oyun kullanıldığı Bilecik'te seçim, 4 siyasi partinin arasında geçmiştir. Mecliste 2 milletvekili ile temsil edilen şehirde, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri aşağıdaki gibi sonuçlanmıştır.

Tablo 10. 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları-BİLECİK

CUMHUR İTTİFAKI	OY SAYISI	OY ORANI (%)	MV SAYISI
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ)	61.256	43,40	1
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	13.212	9,34	-
TOPLAM	74.468	52,74	1
MİLLET İTTİFAKI			
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	39.823	28,15	1
İyi Parti (İYİ PARTİ)	19.960	14,11	-
Saadet Partisi (SP)	1.583	1,12	-
TOPLAM	61.366	43,38	1
Halkların Demokratik Partisi (HDP)	4.774	3,37	-

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Özetle; araştırma örneklemini oluşturan 5 seçim bölgesindeki 52 milletvekili sandalyesinin partilere göre dağılımı; **AK PARTİ: (23), CHP: (15), İYİ PARTİ: (6), MHP:**

(4), HDP: (4) şeklinde olmuştur. İllere göre milletvekillerinin toplu şekilde dağılımı Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 11. Araştırma Örneklemini Oluşturan Şehirlerdeki Milletvekilliklerinin Dağılımı

	AK PARTİ	MHP	CHP	İYİ PARTİ	SP	HDP
Hatay (11)	5	1	4		-	1
Antalya (16)	6	1	5	3	-	1
Mersin (13)	4	2	3	2	-	2
Bursa II. Böl. (10)	6	1	2	1	-	-
Bilecik (2)	1	-	1	-	-	-
CUMHUR İTTİFAKI: 27 (AK PARTİ: 22 MHP: 5) MİLLET İTTİFAKI: 21 (CHP: 15 İYİ PARTİ: 6) HDP: 4						

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3. Araştırmaya İlişkin Genel Bilgiler

3.1. Araştırmanın Amacı

Belirli ilçelerin, kimi zaman yönetsel, kimi zamansa siyasi ve sosyo-ekonomik gereklilikler dolayısıyla il yapılması, Cumhuriyet tarihi boyunca deneyimlenen bir olgudur. İdareci kadrolar, yüz senelik Cumhuriyet tarihi boyunca; güvenlik, ekonomik gelişmişlik veya geri kalmışlık, göç vb. diğer sebeplerle çok sayıda ilçeyi ile dönüştürmüştür. Bu çalışmada; İskenderun, Alanya ve İnegöl’ün birer il olduğu varsayımından yola çıkılacak ve Türkiye’de il sayının artırılmasının, belirli bir siyasi partiye doğrudan avantaj sağlayıp sağlamadığı sorusuna 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçim sonuçları üzerinden yanıt verilecektir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kısıtları

Araştırmadaki temel kısıtlılık, il yapılacağı varsayımıyla hareket edilen 3 yerleşim birimi; İskenderun, Alanya ve İnegöl’ün il olmaları hâlinde, hangi ilçelerin; bu illere bağlanacağını bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu kısıtlılığın aşılabilmesi için il yapılacağı varsayılan ilçelerin coğrafi konumundan hareket edilmiş ve bu ilçelerin yakınında

konumlu yerleşim birimlerinin, araştırma örneklemini oluşturan ilçelere bağlanacağı öngörülmüştür. Araştırmada yöntem olarak doküman analizinden faydalanılmış; 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri'yle ilgili olarak; YSK, SEÇSİS ve gazetelerin dijital ortama aktarılan arşivlerinden yararlanılarak 52 milletvekili sandalyesinin dağılımı gerçekleştirilmiştir.

3.3. Araştırmanın Örneklemi

Araştırma temelde 3 ilçenin, il olarak kabulü ve 2018 seçimleri sonrası oluşan milletvekili dağılımının mukayesesine dayanmaktadır. Yine varsayımsal olarak il olduğu kabul edilen 3 ilçenin sınırları şu şekilde oluşturulmuştur.

İskenderun ve Antakya merkezli olmak üzere Hatay ili kabaca ikiye ayrılmış; bu kapsamda **İskenderun**'un sınırları dahilindeki ilçelerin şunlar olacağı öngörülmüştür: **Erzin, Dörtyol, Hassa, Payas, Kırıkhan, Belen, Arsuz**. 2018 Milletvekili Genel Seçimleri'nde Hatay ilinde kullanılan 939.438 geçerli oyun, 440.084'ünün kullanıldığı bu 8 ilçe İskenderun'un il olması kabulünde 5 milletvekiline sahip yeni bir seçim bölgesi hâline gelmektedir. Bu kapsamda, Hatay'ın milletvekili sayısı 11'den 6'ya düşmektedir.

Alanya, il olarak teşkilatlandırılırken, İskenderun'dan farklı olarak iki ilin sınırları dahilindeki ilçelerin, Alanya'ya bağlanması öngörülmüştür. Bu doğrultuda, Antalya'nın doğu ilçeleri; **İbradı, Akseki, Gündoğmuş ve Gazipaşa** ile Mersin'in batısındaki dört ilçe; **Anamur, Bozyazı, Gülnar ve Aydınçık; Alanya** iline bağlı ilçeler olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda Alanya; 4 milletvekiline sahip yeni bir seçim bölgesi olur iken; Antalya'nın meclisteki milletvekili sayısı 16'dan 13'e, Mersin'in ise 13'ten 12'ye düşmektedir.

İnegöl bir il olarak teşkilatlandırılırken; Bursa II. Seçim Bölgesi'nde bulunan **Yenişehir ve İznik** ilçeleri ile Bilecik'e bağlı **Bozüyük ve Pazaryeri** ilçelerinin İnegöl sınırlarına dahil edilmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda İnegöl 3 milletvekiline sahip yeni bir seçim bölgesi olmuş; Bursa II. Seçim Bölgesi ve Bilecik'in meclisteki temsilci sayısı ise sırasıyla; 10 ve 2'den, 8 ve 1'e düşmüştür.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırma bulgularının ifade edilmesinden önce, bir seçim bölgesinde milletvekillerinin partilere dağıtılmasındaki izlenen sürecin açıklanması yerinde olacaktır. Bir ülkenin ulusal parlamentosunda, temsilcilerin belirlenmesi işlemi temelde seçimlerin nispi temsil esasına mı yoksa çoğunluk temsili esasına mı dayanır biçimde yapıldığı ile ilişkilidir. Uygulamadaki değişik örneklerle birlikte; nispi temsil, partilerin oyları uyarınca daha dengeli bir milletvekili dağılımını öngörüyor iken; çoğunluk temsilinde, ilgili seçim bölgesinde 1 oy dahi olsa, daha

fazla sayıda oy alan partinin, milletvekillerinin dağılımında daha avantajlı olduğu görülmektedir.

Türk siyasal yaşamında, çoğunluk temsilinin bir örneği olarak “listeli çoğunluk temsili” uygulaması ile gerçekleştirilen 1950, 1954 ve 1957 seçimleri, temsilde adalet bakımından önemli sorunlara kaynaklık etmiş; bu kapsamda kanun koyucu, 1961 seçimlerinden başlayarak nispi temsil uygulamasına geçişi öngörmüştür. Süreç içerisinde, nispi temsil temelli farklı uygulamalara başvurulmuştur. Şu an ülkemizde seçimler, bir nispi temsil uygulaması olan d’Hondt sistemiyle yapılmaktadır. Sistem uyarınca, bir seçim bölgesindeki milletvekillerinin dağıtımında takip edilen işlemler bir örnek ve tablo dahilinde daha rahat şekilde anlatılabilir.

100.000 geçerli oyun kullanıldığı ve 5 siyasi partinin meclise temsilci göndermek için yarıştığı bir seçim bölgesinde; **A Partisi:20.000, B Partisi: 30.000, C Partisi: 10.000, D Partisi: 12.000 ve E Partisi: 28.000** oy almışsa partilere göre milletvekilliği dağılımı aşağıdaki tablodaki gibi olacaktır.

Tablo 12. D’Hondt Sistemi Örnek Milletvekilliği Dağılımı

Partiler	Toplam Oy Sayısı	1’e Bölüm	2’ye Bölüm	3’e Bölüm	4’e Bölüm	5’e Bölüm
A	20.000	20.000	10.000	6.666,6	5.000	4.000
B	30.000	30.000	15.000	10.000	7.500	6.000
C	10.000	10.000	5.000	3.333,3	2.500	2.000
D	12.000	12.000	6.000	4.000	3.000	2.400
E	28.000	28.000	14.000	9.333,3	7.000	5.600

Kaynak: Akcagündüz, 2021, s. 349-350.

Tabloda gösterildiği üzere partilerin oy sayısı ilgili seçim bölgesindeki milletvekili sayısı kadar bölünmüş; **30.000 oy alan B Partisi; 2 vekillik, 28.000 oy alan E Partisi; 2 vekillik ve 20.000 oy alan A Partisi; 1 vekillik** kazanmıştır. Bu bilgi ışığında, araştırma örneğini oluşturan yerleşim birimlerinde milletvekilliklerinin dağılımı aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

İskenderun

Tablo 13. İskenderun Milletvekiliği Dağılımı

İskenderun**	1'e Bölüm	2'ye Bölüm	3'e Bölüm	4'e Bölüm	5'e Bölüm
AK PARTİ	168.019	84.009,5	56.006,3	42.004,7	33.603,8
MHP	78.539	39.269,5	26.179,6	19.634,7	15.707,8
Cumhur İttifakı	246.558	123.279	82.186	61.639,5	49.311,6
CHP	113.590	56.795	37.863,3	28.397,5	22.718
İYİ PARTİ	40.091	20.045,5	13.363,6	10.022,7	8.018,2
SP	4.676	2.338	1.558,6	1.169	935,2
Millet İttifakı	158.357	79.268,5	52.785,6	39.589,25	31.671,4
HDP	33.510	16.755	11.170	8.377,5	6.702
AK PARTİ: 2 CHP: 2 MHP: 1					

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan ve gazetelerin dijital ortama aktarılan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Hatay

Tablo 14. Hatay Milletvekiliği Dağılımı

Hatay**	1'e Bölüm	2'ye Bölüm	3'e Bölüm	4'e Bölüm	5'e Bölüm	6'ya Bölüm
AK PARTİ	172.079	86.039,5	57.359,6	43.019,7	34.415,8	28.679,8
MHP	57.146	28.573	19.048,6	14.286,5	11.429,2	9.524,3
Cumhur İttifakı	229.225	114.612,5	76.408,3	57.306,2	45.845	38.204,1
CHP	173.732	86.866	57.910	43.433	34.764,4	28.955,3
İYİ PARTİ	21.226	10.613	7.057,3	5.306,5	4.252,2	3.537,6
SP	3.665	1.832,5	1.221,6	916,25	733	610,8
Millet İttifakı	198.623	99.311,5	66.207,6	49.655,75	39.274,6	33.103,8
HDP	70.013	35.006,5	23.337,6	17.503,2	14.002,6	11.688,8
AK PARTİ: 3 CHP: 2 HDP: 1						

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan ve gazetelerin dijital ortama aktarılan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

** İskenderun, Arsuz, Belen, Dörtyol, Erzin, Hassa, Kırıkhan, Payas.

** Antakya, Altınözü, Defne, Kumlu, Reyhanlı, Samandağ, Yayladağı

İskenderun'un il olduğu varsayımından hareketle, İskenderun ve Hatay'daki milletvekillerinin dağılımı neticesinde; 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda oluşan milletvekili dağılımında bir değişiklik yaşanmadığı saptanmıştır.

Alanya

Tablo 15. Alanya Milletvekilliği Dağılımı

Alanya***	1'e Bölüm	2'ye Bölüm	3'e Bölüm	4'e Bölüm
AK PARTİ	113.120	56.560	37.706,6	28.280
MHP	40.678	20.339	13.559	10.569,5
Cumhur İttifakı	153.798	76.899	51.266	38.449,5
CHP	62.637	31.318,5	20.879	15.569,2
İYİ PARTİ	30.821	15.410,5	10.273,6	7705,2
SP	2.645	1.322,5	881,6	6.61,25
Millet İttifakı	96.103	48.051,5	32.034,3	24.025,75
HDP	10.205	5.102,5	3.401,6	2.551,2
AK PARTİ: 2 CHP: 1 MHP: 1				

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan ve gazetelerin dijital ortama aktarılan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Antalya

Tablo 16. Antalya Milletvekilliği Dağılımı

Antalya†††	1'e Bölüm	2'ye Bölüm	3'e Bölüm	4'e Bölüm	5'e Bölüm	6'ya Bölüm
AK PARTİ	433.801	216.900,5	144.660,3	108.450,2	86.760,2	72.300,1
MHP	122.630	61.315	40.876,6	30.657,5	24.526	20.438,3
Cumhur İttifakı	556.431	278.215,5	184.577	139.107,7	111.286,2	92.738,5
CHP	380.655	190.327,5	126.885	95.163,7	76.131	63.442,5
İYİ PARTİ	206.099	103.049,5	68.699,6	51.254,7	41.219,8	34.349,8
SP	9.452	4.726	3.150,66	2.363	1890,4	1.575,3

*** Alanya, Akseki, Anamur, Aydıncık, Bozyazı, Gazipaşa, Gülnar, Gündoğmuş, İbradı

††† Aksu, Demre, Döşemealtı, Elmalı, Finike, Kaş, Kemer, Kepez, Konyaaltı, Korkuteli, Kumluca, Manavgat, Serik

Millet İttifakı	596.206	298.103	198.735,3	149.551,5	119.241,2	99.376,6
HDP	99.749	49.874,5	33.249,6	24.937,2	19.949,8	16.6624,8

AK PARTİ: 5 CHP: 4 İYİ PARTİ: 2 MHP: 1 HDP :1

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan ve gazetelerin dijital ortama aktarılan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Mersin

Tablo 17. Mersin Milletvekili Dağılımı

Mersin ^{***}	1'e Bölüm	2'ye Bölüm	3'e Bölüm	4'e Bölüm	5'e Bölüm
AK PARTİ	296.050	148.025	98.683,3	74.012,5	59.210
MHP	131.466	65.733	43.822	32.866,5	26.293,2
Cumhur İttifakı	427.516	213.758	142.505,3	106.879	85.503,2
CHP	282.266	141.133	94.088,6	70.566,5	56.453,2
İYİ PARTİ	135.189	67.594,5	45.063	33.797,2	27.037,8
SP	6.442	3.221	2.147,3	1.610,5	1.288,4
Millet İttifakı	423.897	211.948,5	141.299	105.974,2	84.779
HDP	191.256	95.268	63.752	47.814	38.251,2

AK PARTİ: 4 CHP: 4 HDP: 2 İYİ PARTİ: 1 MHP: 1

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan ve gazetelerin dijital ortama aktarılan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Alanya'nın il olduğu varsayımından hareketle, Alanya, Antalya ve Mersin'deki milletvekillerinin dağılımı neticesinde; AK PARTİ ve CHP'nin sahip oldukları milletvekili sayısının 1 arttığı, İYİ PARTİ'nin sahip olduğu milletvekili sayısının 2 azaldığı görülmektedir. HDP ve MHP'nin milletvekili sayısında ise bir değişiklik olmadığı saptanmıştır.

İnegöl

Tablo 18. İnegöl Milletvekili Dağılımı

İnegöl ^{§§§}	1'e Bölüm	2'ye Bölüm	3'e Bölüm
AK PARTİ	154.619	77.309,5	51.539,6

^{***} Akdeniz, Çamlıyayla, Erdemli, Mezitli, Mut, Silifke, Tarsus, Toroslar, Yenişehir

^{§§§} İnegöl, Bozüyük, İznik, Pazaryeri, Yenişehir

MHP	32.784	16.392	10.928
Cumhur İttifakı	187.493	93.746,5	62.497,6
CHP	53.849	26.924,5	17.949,6
İYİ PARTİ	31.171	15.585,5	10.390,3
SP	6.382	3.191	2.127,3
Millet İttifakı	91.402	45.701	30.467,3
HDP	13.724	6.862	4.574,6
AK PARTİ: 2 CHP: 1			

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan ve gazetelerin dijital ortama aktarılan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bursa II. Seçim Bölgesi

Tablo 19. Bursa II. Seçim Bölgesi Milletvekili Dağılımı

Bursa II. Seçim Bölgesi ****	1'e Bölüm	2'ye Bölüm	3'e Bölüm	4'e Bölüm	5'e Bölüm
AK PARTİ	343.448	171.724	114.482,6	85.862	68.689,6
MHP	83.580	41.790	27.860	20.895	16.716
Cumhur İttifakı	427.028	213.514	142.342,6	106.757	85.405,6
CHP	149.162	74.581	49.720,6	37.290,5	29.832,4
İYİ PARTİ	78.392	39.196	26.130,6	19.598	15.678,4
SP	10.956	5.478	3.652	2.739	2.191,2
Millet İttifakı	238.510	119.255	79.503,3	59.627,5	47.702
HDP	52.041	26.020,5	17.647	13.010,2	10.408,2
AK PARTİ: 4 CHP: 2 MHP: 1 İYİ PARTİ 1					

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan ve gazetelerin dijital ortama aktarılan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

**** Gemlik, Gürsu, Harmancık, Keles, Kestel, Mudanya, Orhangazi, Yıldırım

Bilecik

Tablo 20. Bilecik Milletvekili Dağılımı

Bilecik ^{††††}	1'e Bölüm
AK PARTİ	37.723
MHP	8.156
Cumhur İttifakı	45.879
CHP	23.328
İYİ PARTİ	11.719
SP	1.042
Millet İttifakı	36.089
HDP	2.472
AK PARTİ: 1	

Kaynak: YSK resmî sitesinde yer alan ve gazetelerin dijital ortama aktarılan verilerden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İnegöl'ün il olduğu varsayımından hareketle; İnegöl, Bursa II. Seçim Bölgesi ve Bilecik'teki milletvekillerinin dağılımı neticesinde; hiçbir siyasi partinin sahip olduğu milletvekili sayısında bir değişiklik yaşanmadığı saptanmıştır.

Sonuç

İl sistemi, Türkiye'de idari örgütlenmenin temelini oluşturmakta, iller; yönetsel anlamda en temel idari birim olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin, Cumhuriyet'e miras bıraktığı ve hukuki mevzuat ile işleyiş sistemi bakımından geç dönem Osmanlı modernleşmesinin bir eseri biçiminde nitelenebilecek il sisteminin, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun uygulamaya koyduğu yönetsel sistem ve dolayısıyla, il sistemi ile ne ölçüde benzeştiği tartışmalı bir mesele olsa da Cumhuriyet'in erken döneminde, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, vilayetlerin idaresinde yararlanılan kanunlardan yararlanılmış; bu durum, ancak; 1929 senesinde 1426 sayılı Vilayet Kanunu'nun kabulüyle sona ermiştir. Tek parti yönetimi, 1949 senesinde ise 5542 sayılı İl İdaresi Kanunu'nu yasalaştırmış; böylece, 1929 tarihli kanun mülga hâle gelmiştir. 5542 sayılı kanunda, yürürlükte olduğu 1949 senesinden bu yana çeşitli değişiklikler yapılmıştır.

^{††††} Merkez, Gölpazarı, İnhisar, Osmaneli, Söğüt, Yenipazar

Gerek 1929 tarih 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu gerekse de 1949 tarih 5542 sayılı İl İdaresi Kanunu'nda illerle alakalı olarak, ele alınan en önemli meselelerden bir tanesi yeni illerin oluşturulmasıdır. Her iki kanunda da yeni bir ilin kurulmasının, kanun çerçevesinde gerçekleşebileceği ifade edilmiş, 1929 tarihli kanunda, 1949 tarihli kanundan farklı olarak kanunun yapılması sürecinde Devlet Şurasının mütalaasının alınacağı ifadesine yer verilmiştir. Bu bağlamda, 1930'lu yıllardan başlayarak çok sayıda yerleşim birimi ilçe iken; il durumuna getirilmiş, kimi zaman güvenlik ihtiyacı kimi zaman ekonomik gereklilikler kimi zaman ise diğer siyasi-sosyal gelişmelerin etkisiyle, yeni iller ihdas edilmiştir.

1957-1989 arası otuz iki senelik zaman dilimi, ilçelerin; ile dönüştürülmesi işlemi bakımından istisnai bir dönem niteliğindedir. Zira; bu süreçte, Türkiye'yi idare eden hükümetlerin hiçbiri bir ilçeyi, il hâline getirmemiş; il sayısında bir değişiklik olmamıştır. 1989-1999 aralığında ise 14 ilçe il yapılmış ve Türkiye'deki il sayısı; 67'den 81'e yükselmiştir.

İlçelerin, il yapılması tartışması 2002 sonrasında ise güncelliğini kaybetmişse de son bir sene içerisinde durum görece değişmiş; özellikle yeni illerin kurulmasının, milletvekili dağılımı üzerinde etkili olup olmayacağı sorusu siyaset bilimciler tarafından cevabı aranan bir soru olmak niteliği arz etmiştir.

Çalışma, yukarıda zikredilen soruyu odağına almış ve yeni illerin kurulmasının, seçim sonuçları bakımından bir "gerrymanderinge" yol açıp açmayacağına yanıt bulunmak istenmiştir. Bu bağlamda, ilçelerin il yapılması tartışmasında; sıklıkla ismi anılan 3 ilçenin (İskenderun, Alanya ve İnegöl) birer il olduğu varsayımından yola çıkılmış; bu ilçelerin, sınırları dahilinde olduğu şehirler ve il olmaları varsayımında sınırlarının değişeceği şehirler özelinde 52 milletvekilliği, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimi sonuçlarına göre yeniden dağıtılmıştır. Sonuçların, 3 ayrı duruma göre tek tek incelenmesi yerinde olacaktır.

2018'deki sonuçlar uyarınca; milletvekili dağılımının, **AK PARTİ 5, CHP 4, MHP 1, HDP 1** biçiminde gerçekleştiği Hatay'ın bu çalışmada İskenderun ve Hatay merkezli biçimde ikiye ayrıldığı öngörülmektedir. Bu durumda, 5 milletvekiline sahip İskenderun'da, **AK PARTİ 2, CHP 2, MHP 1** milletvekilliği elde etmiş, 6 milletvekili ise mecliste temsil edilen Hatay'da ise **AK PARTİ 3, CHP 2, HDP 1** milletvekili kazanmıştır. Sonuç olarak, İskenderun'un il yapılması milletvekili dağılımı bakımından bir siyasi parti için avantaj veya dezavantaj doğurmamış, mevcut dağılımın aksi bir durum ortaya çıkamamıştır.

Alanya'da ise İskenderun'dan farklı olarak; birden fazla ilden ilçelerin katılımıyla bir il hâline getirildiği varsayılmaktadır. 4 milletvekiline sahip bir seçim bölgesi olarak Alanya,

Antalya'nın milletvekili sayısını 16'dan 13'e Mersin'in milletvekili sayısını ise 13'ten 12'ye düşürmektedir. 2018 seçimlerinde; Antalya'da **AK PARTİ 6, CHP 5, İYİ PARTİ 3, MHP 1, HDP 1**; Mersin'de ise **AK PARTİ 4, CHP 3, İYİ PARTİ 2, MHP 2, HDP 2** milletvekili kazanmışken; Alanya'nın il olması durumunda, **MHP ve HDP'nin milletvekili sayısında bir değişim yaşanmazken, İYİ PARTİ'nin milletvekili sayısı 2 azalmakta, AK PARTİ ve CHP'nin milletvekili sayısı 1'er artmaktadır.** Sonuç olarak, Alanya'nın il yapılması, mevcut koşullardaki milletvekili dağılımı bakımından İYİ PARTİ için bir dezavantaj yaratırken; AK PARTİ ve CHP'yi avantajlı kılmaktadır.

Son olarak, İnegöl'ün il olduğu varsayımında; Bursa II. Seçim Bölgesi ve Bilecik'i kapsayacak biçimde, 12 milletvekilliğinin dağılımının incelenmesi gerekmektedir. Mevcut koşullarda; Bursa II. Seçim Bölgesi (10), Bilecik (2) biçiminde dağılan 12 sandalye; İnegöl il yapıldığı takdirde, Bursa II. Seçim Bölgesi (8), İnegöl (3), Bilecik (1) olarak dağıtılmaktadır. Partilerin, ilgili seçim çevrelerinde kazandığı milletvekili sayısı bakımından ise bir değişim yaşanmamakta; 2018'de olduğu gibi **AK PARTİ 7, CHP 3, İYİ PARTİ 1, MHP 1** milletvekiline sahip olmaktadır.

Özetle, araştırmanın çıkış noktasından hareketle; İskenderun, Alanya ve İnegöl'ün il yapıldığı ve çevresindeki ilçelerin de bu illere dahil edildiği senaryoda, araştırmanın odağındaki 52 milletvekilliğinin dağılımı aşağıdaki gibi gerçekleşmektedir.

Tablo 21. İskenderun, Alanya ve İnegöl'ün İl Olduğu Varsayımında Milletvekilliklerinin Dağılımı

	AK PARTİ	MHP	CHP	İYİ PARTİ	SP	HDP
Hatay (6)	3	-	2	-	-	1
İskenderun (5)	2	1	2	-	-	-
Antalya (13)	5	1	4	2	-	1
Mersin (12)	4	1	4	1	-	2
Alanya (4)	2	1	1	-	-	-
Bursa II. (8)	4	1	2	1	-	-
Bilecik (1)	1					
İnegöl (3)	2	-	1	-	-	-
CUMHUR İTTİFAKI: 28 (AK PARTİ: 23 MHP: 5) MİLLET İTTİFAKI: 20 (CHP: 16 İYİ PARTİ: 4) HDP: 4						

Kaynak: İskenderun, Alanya ve İnegöl'ün il olduğu varsayımından hareketle YSK sitesinde 2018 Milletvekili Genel Seçimleri hakkındaki verilerden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 21'deki verilerden de anlaşılacağı üzere, belirli ilçelerin ile dönüştürülmesi, -seçimler özelinde- milletvekili dağılımı bakımından doğrudan bir siyasi partiyi kazançlı hâle getirmemektedir. İskenderun'un il kabul edilmesi hâlinde Hatay'da, İnegöl'ün il kabul edilmesi hâlinde ise Bilecik ve Bursa II. Seçim Bölgesi'ndeki milletvekilliklerinin partilere göre dağılımı bakımından bir değişiklik gündeme gelmemektedir. Alanya'nın, Antalya'dan ayrılarak il yapılması durumunda ise Antalya ve Mersin'deki milletvekilliklerinin dağılımında, İYİ PARTİ 2 eksiklik yaşamakta; AK PARTİ ve CHP'nin milletvekilliği sayısı 1'er artmaktadır.

Kaynakça

- Akcağündüz, E. (2021). Yerel yönetimler seçim sisteminin demokratik temsil üzerine etkisi: İstanbul Adalar ve Sultanbeyli belediye meclisleri üzerine bir inceleme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 39(1), ss.342-358.
- Avaner, T. (2009). Prof. Dr. Hikmet Sami Türk ile röportaj: Hukuk ve siyaset temelinde yerel seçimler: Yerel seçim sistemi ve Mart 2009 seçimleri üzerine değerlendirmeler. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi* (9).ss.33-54.
- Avaner, T. (2018). *Reformun antropolojisi kamu yönetiminde bağımlılık sorunu*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bakan, H. (2013). Analitik hiyerarşi yöntemiyle üniversite kurulması uygun olan ilçelerin belirlenmesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 2(2), ss.43-66.
- Bayramoğlu, S. (2007). 1929: Yönetimde merkezîyetçiliğin inşası. B.A. Güler (ed.). *Açıklamalı yönetim dizini 1929-1939* (ss.21-107). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Boztepe, M. (2013). Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimini şekillendiren "merkezîyetçilik" yaklaşımı ve günümüze etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 36, ss.1-14.
- Çakan, I. (2006). Erken cumhuriyet döneminde Türk kamu yönetiminin modernleşmesi: merkezîleşme. *Amme İdaresi Dergisi*. 39(4), ss.45-70.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine göre Osmanlı taşra idaresinde yeniden yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.2(1), ss.29-50.
- Gök, U. Qasimov, C. ve Kimya, O. (2021). Klasik Osmanlı Devlet teşkilatında sancak biriminin idari yapısı ve işleyişi. *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*. 2(1), s.44-62.
- Gözler, K. (2019). Osmanlı mülkî idare sistemi üzerinde Fransız etkisi: 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri Fransa'dan mı iktibas edilmiştir?. *Amme İdaresi Dergisi*, 52(1), ss.1-32.
- Gözler, K. (2021). *Anayasa hukukuna giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Güler, B.A. (2007). Otuzlu yıllarda yönetim. B.A. Güler (ed.) *Açıklamalı yönetim dizini 1929-1939* (ss.1-21). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Güngör, İ., Bakan, H., Aksu, M., Kiremitçi, S., Göksu, A. ve Göçen, S. (2010). Türkiye'de il olması uygun olan ilçelerin AHP yöntemiyle belirlenmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. 2(2), ss.1-16.
- Kartal, N. (2013). Tanzimat'tan cumhuriyete Osmanlı'da mülki idare. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*. 4(1), ss.1-24.
- Kartal, N. (2014). İl sistemine geçiş sorunsalı: Türkiye'de 1864 Vilayet nizamnamesi ile il sistemine geçilmiş midir?. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*. 10(23), ss.279-294.

- Kaştan, Y. (2016). Osmanlı Devleti'nde "1913 tarihli İdare-i umumiye-i vilayat kanun-i muvakkati" ile vilayet yönetiminin yeniden yapılandırılması. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 2(2), ss.78-98.
- Keskin Ertürk, N. (2007). Devletin toprak üzerinde örgütlenmesi: Türkiye'de illerin yönetimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Keskin Ertürk, N. (2007b). Cumhuriyet döneminde toprağa dayalı örgütlenme: İl yönetimi sisteminin kuruluşu. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*. 5, ss.119-175.
- Kılıç, S. (2005). 1864 Vilayet nizamnamesinin Tuna vilayetinde uygulanması ve Mithat Paşa. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 24(37), ss.99-111.
- Kılınç, G. ve Gülseroy, N.Z. (2007). Türkiye'deki ilçelerin kentleşme derecelerine göre il olma potansiyellerinin değerlendirilmesi. *İTÜ Dergisi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım*. 6(1), ss.66-78.
- Kili, S. ve Gözübüyük, A.Ş. (2006). *Sened-i İttifaktan günümüze Türk anayasa metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Korhan, T. (2012). Cumhuriyet döneminde umum müfettişlikleri ile ilgili bir değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4(7), ss.134-143.
- Mhp (2018). Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara.
- Nalbant, A. (1996). Bölgesel bir devlet biçimi mi (I) kurumsal temeller. *Amme İdaresi Dergisi*. 29(2), ss.39-71.
- Ortaylı, İ. (1979). *Türkiye idare tarihi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Polatoğlu, A. (1985). İl yönetiminde eşgüdüm sorunu ve yeni bir yönetim modeli. *Amme İdaresi Dergisi*. 18(4), ss.27-40.
- Reyhan, C. (2000). Bir belge-yerel yönetim metinleri 1913 tarihli Vilayet genel idaresi geçici kanunu. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*. 9(1), s.129-154.
- Rg, Vilayet idaresi kanunu, RG: 05.05.1929, Sayı: 1184.
- Rg, İl idaresi kanunu, RG: 18.06.1949, Sayı: 7236.
- Rg, Yeniden bir vilayet ve dört kaza kurulması hakkında kanun, RG: 15.07.1953, Sayı: 8458.
- Rg; Kocaeli vilayetine bağlı Adapazarı kazasında (Sakarya) adıyla yeniden bir vilayet kurulması hakkında kanun, RG: 22.06.1954, Sayı: 8735.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022). *İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması*. Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Sancaktar, C. (2011). Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti ve siyasal mirası. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 2(2), ss.27-47.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1996). Yerel yönetim metinleri (III) Tuna vilâyet nizamnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(2), ss.67-81.
- Sencer, M. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda tanzimat sonrası ve siyasal ve yönetsel gelişmeler. *Amme İdaresi Dergisi*. 17(3), ss.46-71.
- Şinik, B. ve Görgün, Ç. (2014). Erken cumhuriyet döneminde Türkiye'de merkezileşme arayışları: Mülki idarede yeniden yapılanma. *Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Dergisi*. 69(4), ss.777-805.
- Tural, E. (2004). Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun asrı ve 1864-Tuna vilayet nizamnameleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*. 13(3), ss.83-113.
- Türk Dil Kurumu (2022). Üniter, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 01.08.2022
- (<https://www.ankaramasasi.com/haber/1603367/vedat-demiroz-il-sayisini-100e-cikaracagiz>, 01.08.2022).
- (<https://www.irt.com.tr/ismet-buyukataman-acikladi-bu-yerler-ilce-olabilir-1281-haberi>, 02.08.2022).

(<http://www.gebzegazetesi.com/gundem/mhpden-100-il-1000-ilce-cikisi-h43569.html>, 04.08.2022).

(<https://www.tgrthaber.com.tr/gundem/ak-partili-vedat-demirozden-100-il-aciklamasına-duzeltme-2834909>, 06.08.2022).

(https://www.indyturk.com/node/526056/il_sayısı_100'e_çıkılırırsa_bu_durum_şeyimi_nasıl_etkiler, 08.08.2022).

(<https://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/24Haziran2018/KesinSecimSonuclari/2018MV-96A.pdf>, 20.08.2022).

(<https://www.haberturk.com/secim/secim2018/genel-secim>, 21.08.2022).

(<http://www.alanya.gov.tr/>, 10.09.2022).

(<http://www.iskenderun.gov.tr/>, 10.09.2022).

(<http://www.inegol.gov.tr/>, 10.09.2022).

(<https://www.kgm.gov.tr/>, 10.09.2022).

Extended Summary

As an administrative unit, provinces constitute the basis of the public administration system in Turkey. The transition to the provincial system in Turkey took place within the scope of the modernization movement that came to the agenda in the last period of the Ottoman Empire. While the provinces constituted the basis of the Ottoman Empire's administrative system until the relevant period, the transition to the provincial system experienced afterwards means the strengthening of the centralist character in the administration.

The provincial system continued to form the basis of the Turkish public administration system during the Republican period; within the framework of the "Provincial Administration Laws" enacted in 1929 and 1949, issues such as the administration of provinces, their establishment, abolition, and changing their borders were tried to regulate. Within the framework of the provisions contained in the Constitution and the Provincial Administration Law, the transformation of districts into provinces has been an action taken by the administration starting from the early Republican governments.

In this context; throughout the history of the Republic, many districts have been transformed from districts to a province due to reasons such as security, economic and social development or backwardness, cultural factors. While there were 71 provincial administrations in Turkey in 1921, the number of provinces has increased to 81 today within the framework of the changes experienced throughout the history of the Republic. If the increase in the number of provinces is examined within the scope of a historical periodization, it will be seen that during the Early Republican period, security concern was the main determinant in the establishment of new provinces or the abolition of provinces. While there were 71 provincial administrations in Turkey in 1921, this number decreased to 63 in 1950. In the Democratic Party government, the number has increased to 67 with a small increase. There were no changes in the number of provinces between 1957 and 1987, since 1987, the number of provinces has been increased by making the districts provinces again. The settlements that had the status of a district before 1987 and became a province after 1987 are as follows: Aksaray, Bayburt, Karaman, Kırkkale, Batman, Şırnak, Bartın, Iğdır, Yalova, Karabük, Kilis, Osmaniye, Düzce.

Although the discussion of increasing the number of provinces in Turkey has come up less frequently in the 2000s than in previous periods, before the June 24, 2018 Parliamentary General Elections, the Nationalist Movement Party's election declaration stated that the number of provinces in Turkey should be increased to 100, and some deputies' statements supporting this proposal revived the debate on making districts provinces. One of the important aspects of this debate is whether increasing the number of provinces will lead to a change in the distribution of deputies. In the study that identifies this problematic as the focus point, an evaluation will be made based on the 2018 election results. In the elections of June 24, 2018, which are the first elections after the transition to the Presidential Government System, the amendments made to the electoral law after the system change made it possible to form alliances in the 2018 elections, unlike the previous elections. In this context, it has become possible to mention the existence of two electoral alliances before the General Elections on June 24, 2018.

The first of these two electoral alliances is the People's Alliance established by the Justice and Development Party (JDP) and the Nationalist Movement Party (NMP) and the second is the National Alliance formed by the Republican People's Party (RPP), the Good Party (GP) and the Felicity Party (FP). Of the other political parties competing in the elections; the Peoples' Democratic Party (PDP) the Patriotic Party (PP) and the Free Cause Party (FCP) were not included in any alliance.

According to the election results, the People's Alliance received 53.48% of the votes, while the National Alliance remained at 34.30%. The Peoples Democratic Party (PDP) received 11.53% of the votes and received the right to send representatives to the parliament. In the cities included in the research sample, the election results were relatively different from the average in Turkey. In Iskenderun, the People's Alliance received 50.80% of the vote, the National Alliance received 40.1%, and the PDP remained at 8.62%. In Hatay, where Iskenderun is a district, the People's Alliance received 50.64% of the vote, the National Alliance 38.02% and the PDP 11.02%. In Alanya, the People's Alliance received 52.02% of the vote, the National Alliance received 42.69%, while the PDP remained at 4.71%. In Antalya and Mersin, where the borders of Alanya are expected to change if it becomes a province, the People's Alliance received 45.08% and 41.40% of the votes, while the National Alliance received 47.01% and 41.01% of the votes, respectively. The PDP received 7.34% and 13.56% of the vote in both cities. Finally, in Inegöl, the People's Alliance received 71.2% of the valid votes, the National Alliance received 22.83%, and the PDP received 5.59%. In the Second Electoral District of Bursa and Bilecik, where changes in the borders and the number of deputies are expected to occur if Inegöl is made a province, the vote share of the People's Alliance was

60.91% and 52.64%, respectively, and the vote share of the National Alliance was 43.38% The PDP, on the other hand, received 4.76% and 1.12% of the vote in these two constituencies.

In line with the purpose of this study, Iskenderun, Alanya and Inegöl have been classified as cities. In the case that Iskenderun is accepted as a province, the districts are; Erzin, Dörtyol, Hassa, Payas, Kırıkhan, Belen and Arsuz, in the case that Alanya is accepted as a province, the districts are; İbradı, Akseki, Gundogmus, Gazipasa, Anamur, Bozyazı, Gülnar, Aydıncık finally, in the case that İnegöl is accepted as a province, its districts are determined as İznik, Yenişehir, Bozüyük and Pazaryeri. It was observed that there was no significant differentiation in the distribution of deputies according to the new provinces formed.

While 5 of the 11 deputies of the Justice and Development Party (JDP) 4 of the Republican People Party (RPP) 1 of the NMP and 1 of the (PDP) won in the 2018 elections in Hatay province, where Iskenderun is a district, there is no change in the number of deputies won by the parties if Iskenderun is counted as a province. According to the results of the 2018 elections in Antalya and Mersin, the JDP won 10, the RPP 8, the GP 5, the NMP 3, the PDP 3 deputies if Alanya is a province, the number of deputies of the GP decreases from 5 to 3, and the number of deputies of the Justice and Development Party and the Republican People's Party increases by 1 each. According to the 2018 election results, in Second Electoral District of Bursa and Bilecik, the Justice and Development Party won 7 deputies, the Republican People's Party 3, the Nationalist Movement Party 1, the Good Party 1. If Inegöl is a province, there is no change in the number of deputies won by any political party.

As a result, according to the findings obtained in the research. It has been concluded that increasing the number of provinces does not directly benefit a political party from the distribution of deputies.

AB Üyeliği Sonrası Çekya ve Değişen Siyasal Dinamikler

Seda KAYA KARABULUT*

Geliş Tarihi (Received): 15.08.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 19.10.2022

Öz

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra özellikle Batı siyaset bilimi yazın çevresi liberalizm ve otoriteryanizm savaşında bir kazanan ilan ederken, bugün 1990 sonrası bu iddiaların çürütüldüğü yeni tartışma alanları meydana gelmektedir. Türkiye literatürü ise bu yeni tartışma sahalarını yakalamakta zorlanmıştır. Türkiye’de belli kısıtlıklar içeren Doğu Avrupa karşılaştırmalı siyasal çalışmaları, uluslararası yayınlarda ortaya atılan yeni kavramsal çeşitliliği anlamak ve yeni ampirik tanımlar üretmek için geç kalmaktadır. Uluslararası yayınlara göz atıldığında özellikle Avrupa Birliği üyeliği sonrası siyasal rejimlerinden kurumsal sistemlerine kadar değişim gösteren ya da değişimde zorlanan Doğu Avrupa devletlerinin ağırlık kazandığı bir literatürün meydana geldiğini görmek mümkündür. Bu devletler yeni yönetim biçimleri, çıkmaza giren siyasal pratikleri ve reform süreçlerindeki başarı düzeyleri ile modern siyaset bilimcilerin dikkatini çekmiştir. Bu çalışmanın ilk bölümü bu tartışmaların merkezindeki ülkelerden biri olan Çekya’nın Avrupa Birliği üyeliği sonrası siyasal değişimlerini kısaca açıklamaya çalışırken ikinci bölümü uluslararası akademi dünyasındaki kavramsal çeşitliliğin içerisinde popülist siyasetin Çekya’da meydana gelen türünü ifade etmeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çekya, Doğu Avrupa, Avrupa Birliği, Popülizm, Demokrasi

Czech Republic And Changing Political Dynamics After EU Membership

Abstract

From an advertisement in classical comparative political scientists and authoritarianism after the Soviet Union, events that developed into new areas of discussion where these are refuted after the sale today. The Turkish literature, on the other hand, has had difficulty in catching these new discussion areas. Eastern European comparative political studies, which have certain limitations in Turkey, are late to understand the new conceptual diversity put forward in international publications and to produce new empirical definitions. When we look at the international publications, it is possible to see that there is a literature in which Eastern European states that have changed or have difficulties in changing from their political regimes to their institutional systems, especially after the European Union membership, have gained weight. These states have attracted the attention of modern political scientists with their new forms of government, their deadlocked political practices and their level of success in the reform processes. While the first part of this study will discuss the political changes of the Czech Republic, which is one of the countries at the center of these discussions, after the European Union membership, the second part will strengthen the background with theoretical concepts by giving a literature review on the conceptual diversity in the international academy world in the Czech Republic.

Keywords: Czech Republic, Eastern Europe, European Union, Populism, Democracy

---

* Arş. Gör., Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, seda.kaya@btu.edu.tr

Giriş

Avrupa Birliği'nin 2004 yılında gerçekleştirdiği Doğu Avrupa genişlemesiyle hızlı biçimde Batı normlarına entegre olmaya çalışan Macaristan, Polonya ve Çekya'nın başı çektiği Doğu Avrupa devletleri, zamanla yerleşik siyasetleri ve Sovyet sonrasında hissedilen “liberal zaferin” yeni dünya düzenindeki mevcut konumları arasında önemli bir uyum sorunuyla karşılaşmışlardır. Sorunun temel kaynağını oluşturan ise birliğe üyelik sürecinde AB'nin üyelik öncesi ön koşul olarak belirttiği bazı kriterler olmuştur. İlgili kriterler Doğu Avrupa devletlerinin özellikle kurumları ve siyaset tarzlarında var olan yerleşik değerler ile bir çatışma yaratmıştır. Bu çatışma, ilgili devletlerin mevcut siyaseti sorgulamaya başladığı ve liberal zafere eşlik etmeyen yeni rejim biçimlerini ve karar değişikliklerini meydana getirmiştir. Son yıllarda ise Post komünist coğrafya AB üyeliği sonrası geleneksel değerlerine dönmeye niyetlenirken, Batı akademisyenleri, liberal zaferin demokrasideki temsil kabiliyetini sorgulamaya açmıştır.

Yukarıda bahsedilen mevcut ikilem, Avrupa'da geçtiğimiz 10 yıldan günümüze değin gelen çok önemli iki tartışma konusunu meydana getirmiştir. Bunlar Avrupa özelinde demokraside yaşanan erozyon ve liberal demokrasinin yetersizliklerinin giderilmesidir. Bu çalışma, mevcut bu iki büyük tartışmanın özellikle birinci kısmı altındaki literatüre Çekya örneği üzerinden somut bir inceleme sunmayı hedeflemektedir. Nitelikli karşılaştırmalı siyaset bilimi dergilerinde yayımlanan güncel uluslararası yayınları yakından takip eden bu çalışmanın yöntemi “demokratik erozyon” kavramına atfedilen teorik bir zeminde kendini gösterecektir.

Çekya, mevcut konumu itibarıyla AB üyesi post komünist devletlerle kıyaslandığında (özellikle Macaristan ve Polonya ile) demokrasi deneyimlerini puanlayan Batılı indeks kuruluşlarının verilerinde demokratik başarısı özellikle formal kurumları düzeyinde oldukça yüksek performansa sahip bir ülke konumundadır (Bernhard, 2017:4-5). 2010 ve 2015 sonrası aynı kuruluşların demokrasi puanlarının Macaristan ve Polonya için oldukça kıt kaldığı gözlemlendiğinde 2017 Çekya verileri, bu ülkenin AB ile ilişkilerinde sert muhalif eylemlerden kaçındığı varsayımını güçlendirmektedir. Bu durumun ülkelerin GSMH oranlarında AB fonlarının payı ile doğrudan bağlantılı olduğu görüşü birçok akademisyenin vurgu yaptığı bir ayrıntı olarak bugün hala önemini korumaktadır. Bu ayrıntılarla beraber Çekya'nın Doğu Avrupa'daki demokratik erozyon (Batılı kaynaklarda backsliding olarak kavramsallaştırılmış)

dalgasına önemli derecede direnç gösteren bir ülke olarak (Hanley ve Vachudova, 2017:280) farklarının ortaya konulması gerekmektedir.

Çekya, demokratik erozyon sürecinin Doğu Avrupa öncüleri olan Polonya ve Macaristan ile kıyaslandığında, siyasal değişimindeki örnekleri itibariyle demokratik erozyonun daha yavaş ve farklı bir versiyonu olarak karşımıza çıkar. Macaristan ve Polonya'da muhafazakar-ulusal söylemleri temel alan geleneksel sol veya sağ partilerden birinin iktidara gelişiyle beraber başlayan demokratik erozyon süreci, Çekya için yerleşik partilerden ziyade klasik siyasal spektrumun dışında kalan apolitik bir partinin koalisyon hükümetinde baskın hale gelmesiyle başlamıştır. Makalenin temel amaçlarından biri, Çekya'nın demokratik erozyonunda özgün birtakım yolların var olduğu ilgili süreci gözlemlemektir.

Avrupa'da tartışılmaya başlanan ve AB üyeliğinden kısa bir süre sonra Doğu Avrupa devletlerinde gözlemlenen demokratik erozyon (*backsliding*) kavramı nedir? Demokratik erozyon (*backsliding*) bazen hükümetin yeterliliği ile alakalı hayal kırıklığını ifade etse de, akademisyenler bu kavramı hükümetlerin otoriter ya da hibrid rejime doğru politik düzlemde gerçekleştirdikleri formal ve informal kurumsal değişimleri ifade etmek için kullanırlar (Erdmann 2011; Dresden ve Howard 2016; Sitter 2016). Devlete dayalı mevcut bir durumu ayakta tutan siyasi kurumların herhangi birinin zayıflaması veya ortadan kaldırılması (Bermeo 2016, Greskovits 2015; Cassani and Tomini 2018) şeklinde de tanımlanan demokratik erozyon süreci, özellikle post komünist Doğu Avrupa devletlerinde, AB ve yabancı yatırımcı karşıtlığını temel alan muhafazakar-ulusal partilerin iktidara geldiği ve zamanla kurumsal mekanizmalar kullanılarak ekonomik anlamda da güçlendikleri bir yönetim düzeninin başlangıcına işaret etmektedir.

1. AB Sonrası Demokratikleşmede Çekya Pratiği

Demokratik erozyon sürecine dahil olan Post komünist ülkelerin neden benzer siyasi dönüşümleri deneyimlemediğine yönelik sorular Avrupa çalışmalarının önemli bir çıkış noktasıdır. Rohac bir çalışmasının sonunda Doğu Avrupa ülkeleri gibi post komünist coğrafya için tarihsel mirasın komünizmden dönüşü ve otoriter popülist deneyimleri ne ölçüde etkilediği sorusunu karşılaştırmalı çalışmalar için araştırılması zaruri bir alan olarak ifade etmiştir (2021). Sovyet mirasının yakın zamanda otoriter geleneğe geri dönüş rüzgarı olarak uyanması, 2010'da Macaristan ve 2015 Polonya'da

geleneksel siyasi partilerin iktidara gelişi ile gerçekleşirken Çekya’da 2017 gibi daha geç bir tarihte ve yeni bir siyasi oluşumla ortaya çıkmıştır. Mevcut bu farklılığın nedenlerini analiz edebilmek için ülkelerin Sovyet sonrası siyasal ortamları ve AB siyaseti tartışmaya açılmalıdır.

Bazı akademisyenler Doğu Avrupa’da yaşanan demokratik erozyon sürecini ‘kriz’ olarak adlandırmaktan ziyade dönüşüm ya da geçiş olarak adlandırsa da (Schmitter, 2015:32-44), ilgili tanımlama ne olursa olsun Avrupa Birliği’nin bölgesel katılım koşulları ve kurumsal-idari gereksinimler politikası, Doğu Avrupa ülkelerinde bölgesel yeniden yapılanmanın teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Avrupa Birliği’nin bölgesel politikalarının Çekya’da yarattığı en önemli değişim, başbakan Vaclav Klaus’ın merkezîyetçi siyasetindeki ısrarına rağmen, ülkede özerk bölgeler meydana getirmesidir (Baun, 2002: 267-274). Bununla beraber Çekya’daki AB baskısı çeşitli tarihsel olaylardan kaynaklanan adem-i merkezîyetçilik konusundaki isteksizliğin üstesinden gelinmesine yardımcı olmuştur. Bu politikalar aynı zamanda Sovyet sonrasında yeniden merkezileştirme eğilimlerine yönelik politik faktörleri de etkisizleştirmeyi başarmıştır.

Lijphart’a göre Çekya Polonya ve Macaristan, karşılaştırmalı siyaset bilimciler için çok önemli örneklerdir. Çünkü komünizm sonrası demokratikleşme süreçlerinde hem başkanlık-parlamenter yönetim sistemi açısından hem de seçim sistemleri açısından çok çeşitli farklılıklar içermektedirler (Lijphart, 1992:207-223). Polonya ve Macaristan’ın aksine Çekya 1989’dan sonra eski komünist aktörlerle anlaşmak zorunda ya da başka stratejilerle uğraşmak zorunda olmayan dolayısıyla komünizmin çöküşünden sonra hemen demokrasiyi nasıl kuracaklarına dair kapsamlı tartışmaların yaşandığı bir ülkeydi (Hadjiisky, 2001: 45). Bu sebepten Çekya siyasi deneyimi demokrasinin ne olması gerektiği ve gerçekte ne olduğu arasında oldukça uzun bir tarihsel çatışmayı ortaya koymaktadır (2001:61).

Sovyet çöküşünden sonra Lijphart’ın Çekya’ya dair nasıl bir yönetim konsepti oluşturduğu (çoğunlukçu/çoğulcu) sorusu ülkenin siyaset alışkanlıklarını anlamak açısından literatürü geliştirici bir etkiye sahiptir. Çekya ile Macaristan’ı karşılaştıran önemli bir çalışmada Macaristan’ın seçim sisteminin Çekya deneyimi ile kıyaslandığında iktidar partisinin ortaya çıkışını ve yerleşmesini kolaylaştırdığı iddia edilmektedir (Rohac, 2021:2). Bu açıdan Macaristan’da demokratik erozyonu kolaylaştıran ancak Çekya’nın deneyimlemediği iki önemli yapısal faktör önemlidir.

Birincisi, benzer kurumsal zorlanmalara rağmen Macaristan’da 1989 öncesi ve sonrası arasındaki siyasal fay hattının popülist lider olan Fidezs tarafından demokratikleşmeyi gayri meşrulaştırıcı bir şekilde kullanılması, ikincisi Macaristan’ın kendine özgü seçim sisteminin parlamentoda ezici çoğunluğu elde edecek kadar siyasal kutuplaşmaya olanak sağlamasıdır. Bu iki yapısal faktör sayesinde anayasayı feshetme yetkisi güçlendirilmiştir. Çekya’da ise orantılı siyasal sistem, sadece tek bir partinin çoğunluğu elde etmesini engellemekle kalmamış, aynı zamanda hükümette güç paylaşımını sağlayacak düzenlemelerle kutuplaşmanın önüne geçmiştir (Rohac, 2021:11). Polonya’nın siyasal dönüşümünde Avrupa Birliği etkisini araştıran Jasiecki’ye göre ise post komünist Doğu Avrupa devletleri içerisinde yalnızca Çekya stabil bir demokrasiye sahip gelişmiş bir devlet olarak adlandırılabilir (2008: 365).

Kadife devrim ile 1989’da demokratik bağımsızlığını elde eden Çekoslovakya’nın ilk cumhurbaşkanı Vaclav Havel ve bir sonraki cumhurbaşkanı Vaclav Klaus Çekya siyaset pratiğinin iki uç spektrumunu; çoğulcu seçim yönetimi ve katılımcı sistemi temsil etmekteydiler. 2013’ten beri Çekya’nın cumhurbaşkanı olan Miloş Zeman ise, eski mevkidaşı Vaclav Klaus gibi devlet başkanlığını politik zeminde güçlendirecek bir siyasal hayal peşindeydi. Zeman, 2013’te merkez sağ hükümetinin yönetimi kaybedişi ile beraber parlamenter bir rejime sahip olan Çekya’da, ülkenin siyasal liderlerini dahil kontrol edecek “teknokratik bekçiler” atadı (Hanley ve Vachudova, 2017:280) Zeman’ın yürütme organlarından biri olarak gücünü pekiştirme girişimleri demokratik erozyon örneği olarak Çekya’nın bu şablona dahil edilmesini sağlamaktaydı. Ancak Çekya siyasal sistemi güçlü bir parti merkezçiliği ve kurumsalcılık açısından oldukça güçlüydü dolayısıyla Zeman istediği yürütme gücünü elde etmekte başarısız oldu.

2012’de iş adamı Andrej Babis tarafından ANO adıyla (Çekce’de EVET anlamına gelen) (Gayrimemnun Vatandaşlar Hareketi) kurulan merkezci ve popülist siyasal bir partinin seçilmesiyle beraber Çekya’da 1989’dan beri en keskin değişim devlet başkanının doğrudan seçilmesi olarak dönüşmüştür. ANO’nun özel bir siyasal parti olarak yalnızca Çekya’da değil Doğu Avrupa demokrasi deneyimlerinde de özel bir yeri vardır. Demokratik erozyon rüzgarının önemli partilerine bakıldığında Macaristan’ın Fidezs (Genç Demokratlar Birliği) ya da Polonya’nın PİS (Adalet ve Hukuk Partisi) gibi muhafazakar-ulusal değerlere dönüşü vurgulayan ve AB şüpheciliğinin öne çıktığı özellikle liberal ekonomik değerlerin sorgulamaya açıldığı parti programlarını görmek

mümkündü. Oysa ANO Çekya'nın demokratik erozyon sürecinde kuruluşundan itibaren çok daha farklı bir yol haritasını savunmaktadır. ANO kavramsal olarak siyasi reformu vurgulayan liberal bir partidir ve Kasım 2014'ten beri Avrupa liberal grup ALDE'nin (Avrupa Liberaller ve Demokratlar İttifak Partisi) üyesidir. Diğer Doğu Avrupa ülkelerinin yükselen parti trendlerinden ANO'nun ayırt edici özelliği partinin belli bir ideolojisinin olmayışı ve geleneksel sol-sağ politikasına adapte olmadan yalnızca “sıradan” ideolojisiz vatandaşın haklarını savunmaya dönük bir parti programı benimsemektir. Parti programı “YES” (EVET) kampanyası ile somutlaştırırken *We are not politicians we do work* (politika yapmıyoruz, çalışıyoruz) söylemi ile apolitik vatandaşların oylarını kazanmıştır. ANO'nun devleti şirket yönetir gibi yönetme anlayışı, bazı akademisyenler tarafından çoğulculuğun reddedilip otoriterliğin tohumlarını atmak şeklinde yorumlanmıştır (Hanley ve Vachudova, 2017:282).

ANO, bütün gücün parti lideri Babis'in bireysel zenginliği elinde toplanmış olan buna rağmen bir elit entrikası kurarak yolsuzluğa karşı mücadeleyi öne çıkaran bir popülist söylem ekseninde ilerleyen parti politikasına sahiptir. ANO, Fidezs ve PİS gibi ulusun tehdit altında olduğu uyarısını parti politikasında kullanmasa da göçmen karşıtlığı ve islamofbi gibi hükümetteki partnerlerinin siyasetine ortak olmaktadır. Babis ayrıca illiberal bir demokrasi vizyonu sunmaktaydı. Bu vizyon gücü tek bir merkezde toplamayı hedefleyen, denge ve fren mekanizmalarını minimum yetkinliğe indirme niyetinde olan ‘devleti şirket gibi yönetmek’ mantığı ekseninde şekillenmekteydi. Babis, eski siyasetçilerle işinde verimli teknokratları değiştirmeyi ve devleti firma gibi yönetmeyi hedeflemekteydi. Dolayısıyla Fidezs ve PİS gibi muhafzakar-ulusalcı bir niteliği olmayan ANO günün sonunda devleti aynı demokratik erozyona maruz bırakmayı başarmıştı. ANO 2017 seçimlerini kazandıktan sonra, lider Andrej Babis başbakan olarak göreve başlamıştır. Çoğulcu bir koalisyon hükümeti kurmak yerine ANO bakanlarından ve işinin uzmanlarından oluşan bir teknokratik azınlık hükümeti kurmayı hedefleyen Babis, bu girişimi başarısız olunca komünistlerin gizli desteği ile sosyal demokratlarla bir azınlık hükümeti kurmuştur. Uzun süre yönetimde etkin konumda olan ANO lideri Andrej Babis 17 Aralık 2021 itibariyle başbakanlık görevinden ayrılmıştır.

2. Çekya Demokrasisine Dair Kavramsal Tartışmalar

Yukarıda ifade edildiği gibi Avrupa Birliği'nin üyelik sürecinde tanımladığı koşullar, özellikle Doğu Avrupa devletleri için büyük bir kurumsal zorlanmayı

beraberinde getirmiştir (Baun, 2002: 266). Alışılan komünist siyaset tarzı ile Avrupa normlarına uyma zorunluluğunun yarattığı kurumsal gerilim, literatürde yeni siyasal rejim tanımlarına ve kavramlarına yönelik bugün hala devam eden tartışmaların doğmasına zemin hazırlamıştır. Çekya için bazı kavramlara değinmeden önce Zeman'ın Çekya'yı bir yarı-başkanlık rejimine dönüştürmek istediğini vurgulamak gerekmektedir. Yarı-başkanlık rejim türlerinde devletin sahip olduğu siyasi yapının, rejimin işleyişine yön vereceğini dört farklı örnek üzerinden açıklayan bir çalışmada (Tsai, 2019), Çekya'da kurumsal mekanizmaları sayesinde başkanlık koltuğuna oturan popüler liderin otoriterleşmesinin önüne geçildiğini iddia etmektedir. Bu tip rejimlerde sistemin demokratik özelliği popülist eylemler sonucu tehlikeye girmektedir. Sistemin karşılaştığı popülist zorlanmaları yalnızca kurumsal mekanizmalar ile çözebilen yönetim biçimleri demokratik niteliklerini korumakta zorlanmazlar.

Rohac'a göre karşılaştırmalı siyaset bilimciler içinde güçlü bir literatür olmasına rağmen demokrasideki geriye gidişi açıklayacak teori eksiktir ve demokratik dönüşüm, demokratik kırılmalar otoriter dayanıklılık demokratik konsolidasyon hala çözülmeyen bir tartışma sahasıdır (Rohac 2021). Ekiert'e göre Avrupalılaşıma çalışmaları adı altında tartışma sahalarına odaklanan çalışmaların teorik ve metodolojik eksikliğinin sebebi, çalışmaların genellikle eski AB üyesi devletlere odaklanmasıdır (2008:14). Bu eksiliğin giderilmesi için Doğu Avrupa devletlerine yönelik akademik çalışmalar oldukça önemlidir. Örnek ülke olarak değerlendirilecek olan Çekya'nın da demokratik geriye gidişi sahip olduğu özel koşullardan dolayı özgün bir kavramsal çerçevede değerlendirilmelidir.

Kavramsal değerlendirme açısından öncelik popülist siyasete verilmelidir. Popülizmin, demokrasi ile arasındaki ilişki biçimi yeni gelişen bir karşılaştırmalı siyaset alanıdır. Bu konuda mevcut literatür, klasik kaynaklara atıflarla minimal yaklaşımlar ortaya koymuşlarsa da, bölgeler arasındaki ilişkileri göz önüne alarak ampirik verilerle popülizmin ne olduğu ve demokrasiye olan etkisi ortaya konamamıştır. Bu anlamda Kaltwasser'in çalışması (2012:184-208), radikal, liberal ve minimal demokrasi yaklaşımlarının normatif özelliklerinden yola çıkarak popülizmle olan ilişkisini Avrupa ve Latin Amerika arasında karşılaştırmalı bölgesel bir inceleme olarak ortaya koymuştur. Yazara göre liberal demokrasi anlayışı (Lipset, Tocqueville) popülizmi olumsuz bir patoloji olarak tanımlarken, radikal demokrasi kuramcıları popülizmi demokrasi için vazgeçilmez ve gerekli bir element olarak tanımlamakta hatta popülizmi

radikal demokrasinin normatif idealinin cisimleşmiş bir hali olarak adlandırmaktadırlar (Laclau ve Mouffe). Peki popülizm hangi koşullarda demokrasi için bir tehdit haline gelmekte ya da hangi koşullarda demokrasi için bir doğruluk barındırmaktadır? Popülizm demokrasi için iyi midir kötü müdür? Yazar bu soruya verilen cevapların ampirik veriler nedeniyle değişiklik gösterdiğini gözlemleyerek, radikal ve liberal demokrasilerin normatif bir önyargı barındırdıkları iddiasında bulunmakta ve dolayısıyla minimal yaklaşımın bölgeye göre değişen popülizm tanımının ve popülizm demokrasi ilişkisinin çok daha kullanışlı bir popülizm tanımı ürettiğini ortaya koymaktadır.

Popülizm bazı akademisyenlerce hem bir ideoloji hem de bir strateji olarak tanımlanmaktadır (Buřtıková-Guasti, 2019). İdeoloji olarak popülizm, toplumda ihmal edilmiş bir kesimin şikâyetini içeren söylemler bütünüdür. Çekya özelindeki popülizm ise, ‘sıradan insanlar’ın siyasetteki politik izdüşümü olarak yansımadır. Siyasetin ‘sıradan insanlar’ının politik söylemleri, yerel değerleri önemseyen merkezci, göçmen karşıtı ve muhafazakar-ulusalcı söylemlerden çok daha az kutuplaştırıcıdır. Çekya popülizminin ideoloji olarak benimsediği en önemli söylemi, ‘sıradan insanlar’ ile ‘yozlaşmış elitler’ arasındaki antagonizmadır (Pappas, 2018). Popülizm diğer ideolojilerle bir arada olabilir ancak doktriner bir ideoloji olarak tanımlanamaz.

Akademi çevresinin Çekya siyaseti için geliştirdiği popülizm türü teknokratik popülizmdir. Kavramı anlaşılır kılan tarihsel düzlem ANO’nun kuruluşu ve kurucusu Babis’in devlet yönetimi sürecidir ve tarzıdır. ANO’nun yükselişi Çekya’da popülist siyasetin daha önemlisi yükselişini temsil etmekteydi. Partinin kurucusu ve 2017’e kadar maliye bakanı olarak hükümette görev alan Babis ise, bazı akademisyenler tarafından Doğu Avrupa’daki demokratik erozyon trendinin bir parçası olarak Çekya’nın bölgedeki yerini almasını sağlayacak ölçüde otoriter ve popülist bir lider olarak tanımlanmaktadır (Patocka, 2017). Teknokrat olarak tanımlanan aktörler, kalıplaşmış politikacılardan ziyade, göreve gelecekleri makamın iş sahasında da uzmanlığını yaparak çalışmış teknik özellikleri ön plana çıkan aktörlerden meydana gelen bir kesime işaret etmektedir. Teknokrat aktörler ve popülist siyaset yapma tarzının bir araya geldiği özel bir ülke olarak Çekya, devleti firma gibi yöneten anlayışı ve temsil ettiği anti ideolojik seçmen kitlesi ile teknokratik popülizm kavramının somut bir karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim teknokratik popülizm kavramı Çekya’ya ait özgün bir teorik atıf olarak güncel literatürde yerini korumaktadır.

Popülizm ve teknokratik yönetim, liberal demokrasinin çoğulculuğuna ve parlamenter sistemin yarışmacı ve şeffaf parti demokrasisine karşıdır. Teknokratik popülizm ideolojik bir söylem belirlemek yerine anti-elit bir retorik üzerinden “sıradan insan” ile siyaseti yürütmek anlayışı etrafında şekillenmektedir.

Çekya’da teknokratik popülizmin nasıl ve neden meydana geldiğini araştıran çalışmalara göre (Buštková-Guasti, 2019), bu anlayış, sağ-sol ideolojileri modası geçmiş ve tükenmiş siyasi programlar olarak gördüğü gibi bu ideolojilerin politik adamları olan ‘elitleri’ ‘sıradan insanlara’ karşı birlik olmakla itham etmektedir. Teknokratik popülizm liberal demokrasi hayalinin 20 yıllık süreçteki kurumsal başarısızlığına cevap niteliğinde bir ideolojidir. Bazı akademisyenlere göre ise liberal demokratik proje, yolsuzluk skandallarıyla çökünce bu boşluğu Andrej babis teknokratik popülizm ile doldurmuştur (Buštková-Guasti, 2019:303).

En önemli vurgu, 2017'den beri Çek hükümetinin popülist parti ANO'nun kurucusu Andrej Babiš tarafından yönetildiğini hatırlatmaktır. Babiš'in ideolojik pozisyonları merkezci, yönetsel veya teknokratik olarak tanımlanmıştır ve milliyetçiliği çoğunlukla “Çekya’yı Yeniden Büyük Hale Getirmek” gibi belirsiz vaatler ve zaman zaman göçmen karşıtı söylemler yoluyla ortaya çıkmaktadır (Rohac, 2021:2).

Sonuç

Çekya'nın demokratik kurumsallaşma serüveni, Macaristan ve Polonya gibi diğer post-komünist Doğu Avrupa devletleri ile kıyaslandığında Avrupa literatürünün tanımladığı demokrasi kriterlerine daha uyumlu bir tabloyu ortaya çıkarmaktadır. Macaristan ve Polonya'nın merkeze alındığı genişleyen demokratik erozyon çalışmalarının Çekya için daha çekingen kaldığını gözlemlemek mümkündür. Bu çalışma Çekya pratiğinin kendine özgü deneyimini daha anlaşılır kılmak hususunda post-komünist coğrafyanın politik düzlemi ile Çekya siyaseti arasındaki ortak kavramlar üzerinden ilerleyerek sunmak istemiştir. Bunu yaparken özellikle popülist siyaset yaklaşımı ve demokrasi arasındaki ilişkide Çekya'nın literatürün neresinde yer aldığı analiz edilmiştir.

Doğu Avrupa devletlerindeki demokratik erozyon gündemine Çekya için kavramsal bir perspektif sunmayı hedefleyen çalışma, Macaristan ve Polonya gibi AB entegrasyonu sonrası kurumsal uyum sorunlarının ve siyasi kültürün sebep olduğu illiberal dönüşümlerin Çekya'daki yansımalarını irdelemeyi hedeflemiştir. Bu çalışma, öncü iki ülkede otoriter renkler taşıyan bu demokraside geriye dönüş rüzgarının Çekya'da kendine özgü bir boyutta değiştiğini gözlemiştir. Özellikle ANO ve kurucusu Babis önderliğinde oluşturulan yeni politika, Avrupa literatürünü sonucun aynı illiberal renkte olduğu ancak sürecin bambaşka boyutta ilerlediği yeni bir ideolojik ve stratejik politikayla tanıştırmıştır. Çekya siyasi dönüşümünü açıklayan güncel Avrupa çalışmalarında bu politikaya "teknokratik popülizm" kavramsal tanımı uygun görülmektedir. Avrupa çalışmalarına sadık kalarak Çekya'nın Doğu Avrupa içindeki konumunu analiz eden bu makale, Çekya'nın özgün kurumsal ve siyasal dönüşümünü açıklamayı hedeflemiştir.

Kaynakça

BAUN Michael. EU Regional Policy and the Candidate States: Poland and the Czech Republic, *Journal of European Integration*, 24:3, 2002 261-280

BERNHARD Micheal. Introduction, *European Forum: Democratic Deterioration in Central Europe*, In Newsletter of the European Politics and Society Section of the American Political Science Association, 2017 3–13.

BERMEO Nancy. On Democratic Backsliding, *Journal of Democracy* 27 (1): 2016 5–19

BRUSIS Martin. Democracies Adrift: How the European Crises Affect East-Central Europe, *Problems of Post-Communism*, 2016

BUŠTÍKOVÁ Lenka ve GUASTI Petra. East European Politics and Societies and Cultures Volume 33 Number 2, 302-33, 2019

CASSANI, Andrea. and TOMINI Luca. Reversing Regimes and Concepts: From Democratization to Autocratization. *European Political Science*, 1–16. 2018

DRESDEN, Raymond. and HOWARD M. Matilda. “Authoritarian backsliding and the Concentration of Political Power.” *Democratization* 23 (7): 1122–1143, 2016

ERDMANN, Gero. Decline of Democracy: Loss of Quality, Hybridisation and breakdown of Democracy. In *Regression of Democracy?*, edited by G. Erdman, and M. Kneuer, 2011 21–58. Wiesbaden: Springer.

EKIERT Grzegorz. Dilemmas of Europeanization: Eastern and Central Europe after the EU Enlargement. *Acta Slavica Iaponica*. 25 :1-28. 2008

GRESKOVITS Bela. The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe. *Global Policy* 6 (S1): 2015 28–37.

HANLEY Seán & VACHUDOVA Milada Anna, Understanding the Illiberal Turn: Democratic Backsliding in the Czech Republic, *East European Politics*, 34:3, 2018 276-296

HADJIISKY Magdalena. The Failure of the Participatory Democracy in the Czech republic, *West European Politics*, 24:3, 43-64, 2001

JASIECKI, Krzysztof. “The Europeanization of Polish Democracy” *Polish Sociological Review* , 2008, No. 164, pp. 359-382, 2008

KALTWASSER Cristóbal Rovira. The Ambivalence of Populism: Threat and Corrective for Democracy, *Democratization*, 19:2, 184-208, 2012

LIJPHART Arend. Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989–91, *Journal of Theoretical Politics*, 4:2, 1992 207–23.

KIM Seongcheol, *Between Illiberalism and Hyper-Neoliberalism: Competing Populist Discourses in the Czech Republic*, *European Politics and Society*, 21:5, 2020 618-633,

PAPPAS Takis. How to Tell Nativists from Populists, *Journal of Democracy* 29, 2018 148–52.

PATOČKA Jakup, *The Best Result From the Czech Elections Would be Chaos*, *The Guardian*, 20 October. Accessed 7 December 2017. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/oct/20/best-result-czech-republic-elections-chaos-andrej-babis>

ROHAC Dalibor. *Transitions, Populism, and Democratic Decline: Evidence from Hungary and the Czech Republic*, *European Politics and Society*, 1-19, 2021

ROVNY Jan, *Election reaction: The Czech Republic shifts toward the Polish and Hungarian model*. *EUROPP blog*. 23 October. Accessed 7 December. <http://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2017/10/23/election-reaction-the-czech-republic-shifts-toward-the-polish-and-hungarian-model> 2017

SCHMITTER, Philippe. *a Crisis and Transition, But Not a Decline*, *Journal of Democracy*, Vol. 26, No. 1, pp. 32-44. 2015

TSAI Jung-Hsiang. *Populism and Democratic Crisis in Semi-presidential Countries*, *Democratization*, 2019

EXTENDED ABSTRACT

From an advertisement in classical comparative political scientists and authoritarianism after the Soviet Union, events that developed into new areas of discussion where these are refuted after the sale today. The Turkish literature, on the other hand, has had difficulty in catching these new discussion areas. Eastern European comparative political studies, which have certain limitations in Turkey, are late to understand the new conceptual diversity put forward in international publications and to produce new empirical definitions. When we look at the international publications, it is possible to see that there is a literature in which Eastern European states that have changed or have difficulties in changing from their political regimes to their institutional systems, especially after the European Union membership, have gained weight. These states have attracted the attention of modern political scientists with their new forms of government, their deadlocked political practices and their level of success in the reform processes. While the first part of this study will discuss the political changes of the Czech Republic, which is one of the countries at the center of these discussions, after the European Union membership, the second part will strengthen the background with theoretical concepts by giving a literature review on the conceptual diversity in the international academy world in the Czech Republic.

Czechia, Poland and Hungary are very important examples for comparative political scientists. Because, in the post-communist democratization processes, they contain various differences in terms of both presidential-parliamentary management system and electoral systems. Unlike Poland and Hungary, Czechia was a country that did not have to deal with ex-communist actors or deal with other strategies after 1989, so there were extensive discussions on how to establish democracy immediately after the collapse of communism. The institutional tension created by the usual communist political style and the obligation to comply with European norms has paved the way for the debates in the literature on new political regime definitions and concepts that still continue today

The Eastern European states, led by Hungary, Poland and Czechia, which tried to integrate into Western norms rapidly with the European Union's enlargement to Eastern Europe in 2004, achieved an important harmony between their settled politics and the current positions of the "liberal victory" felt after the Soviet Union in the new world order. they encountered the problem. The main source of the problem is some criteria that the EU stated as a prerequisite before membership in the membership process. The relevant criteria have created a conflict with the established values of the Eastern European states, particularly in their institutions and political styles. This conflict brought about new regime forms and changes in decision that did not accompany liberal victory, in which the states concerned began to question existing politics. In recent years, while post-communist geography intends to return to its traditional values after EU membership, Western scholars have questioned the representative ability of liberal victory in democracy.

The current dilemma mentioned above has created two very important topics of discussion in Europe over the past 10 years. These are the erosion of democracy in Europe and the elimination of the inadequacies of liberal democracy. This study aims to present a concrete review of the literature under the first part of these two great debates through the Czech case. The method of this study, which closely follows the current international publications published in qualified comparative political science journals, will reveal itself on a theoretical ground attributed to the concept of "democratic erosion". Questions about why post-communist countries involved in the democratic erosion process have not experienced similar political transformations are

an important starting point for European studies. The recent awakening of the Soviet legacy as a rewind to authoritarian tradition occurred with the coming to power of traditional political parties in Hungary in 2010 and Poland in 2015, while it emerged as late as 2017 in the Czech Republic with a new political formation. In order to analyze the reasons for this difference, the post-Soviet political environment of the countries and EU politics should be opened to discussion.

The conditions defined by the European Union in the membership process have brought along a great institutional challenge especially for the Eastern European states. The institutional tension created by the usual communist political style and the obligation to comply with European norms paved the way for the debates in the literature on new political regime definitions and concepts, which still continue today. Compared to post-communist EU member states (especially with Hungary and Poland), Czechia, in terms of its current position, is a country with a very high performance in democratic success, especially at the level of its formal institutions, in the data of Western index institutions that score democracy experiences. When it is observed that the democracy scores of the same institutions after 2010 and 2015 are quite scarce for Hungary and Poland, the 2017 Czech data strengthen the assumption that this country refrains from harsh opposition actions in its relations with the EU. The view that this situation is directly related to the share of EU funds in the GNP ratios of countries still maintains its importance as a detail emphasized by many academics. The view that this situation is directly related to the share of EU funds in the GNP ratios of countries still maintains its importance as a detail emphasized by many academics.

Compared to other post-communist Eastern European states such as Hungary and Poland, Czechia's adventure of democratic institutionalization reveals a picture that is more compatible with the criteria of democracy defined by the European literature. It is possible to observe that the widening democratic erosion studies, centered on Hungary and Poland, remained more timid for the Czech Republic. This study wanted to present the specific experience of Czech practice by going through the common concepts between the political plane of post-communist geography and Czech politics in order to make the specific experience of Czech practice more understandable. While doing this, it has been analyzed where Czechia is in the literature, especially in the relationship between the populist political approach and democracy.

The study, which aims to present a conceptual perspective for the Czech Republic on the democratic erosion agenda in Eastern European states, aims to examine the reflection of the illiberal transformations caused by the political culture and institutional harmonization problems after EU integration such as Hungary and Poland in Czechia. This study observed that the wind of reversal in this democracy, which has authoritarian colors in the two leading countries, has changed in a peculiar way in Czechia. In particular, the new policy created under the leadership of ANO and its founder Babis introduced a new ideological and strategic policy to the European literature, in which the result was the same illiberal color, but the process progressed in a completely different way. The conceptual definition of "technocratic populism" is considered appropriate for this policy in current European studies explaining the Czech political transformation. This article, which analyzes the position of the Czech Republic in Eastern Europe by staying true to European studies, aims to explain the unique institutional and political transformation of the Czech Republic. Although there is a strong literature among comparative political scientists, the theory to explain the regression in democracy is lacking and democratic transformation, democratic breaks, authoritarian resilience, democratic consolidation is still an unresolved area of debate.

Türk Dil Coğrafyasında “Kültürlerarası Etkileşim ve İletişim” Olgusu

Alper KASIMOĞLU*

Murat TAŞDAN**

Geliş Tarihi (Received): 03.11.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 02.12.2022

Öz

İnsan ve onun bileşkesi olarak nitelenen topluluk veya toplumların yapısal ilişkiler içinde kültür yaratımları sosyolojik bir vakadır. İnşa edilen kültürler, tarihi süreci beraberinde taşıyarak değer yargılarını ve davranış biçimlerini oluştururlar. Bu süreçte iletişim kavramı karşımıza çıkmaktadır. Yapısal taşıyıcı özelliği ile “dil” iletişimin asal ögesidir. Dilin kültür ve iletişim kavramları içinde nasıl bir tanıma gereksinim duyduğu ve işlevi tartışıla gelen başlıca konular arasındadır. Kültürlerarası iletişimde yapısal misyon yüklenen dil kavramının ussal ve faal etken olduğu kabul edilebilir. Düşünce, kavram ve anlamlandırma, davranış ile kültürel iletişim olgusu olmaksızın değerler alanında yetkin bir paradigma tanımının zayıf kalacağı da ifade edilebilir saptamadır.

İş bu çalışmada konu, kavramsal bir çerçevede ele alınmış ve materyal olarak kavramlarla ilgili birincil çalışmalar ile ikincil aktarımlar taranarak, özet aktarımlar derlenmiştir. Disiplinlerarası kavramlar (kültür, dil, coğrafya, iletişim) bahsinde kültürlerarası etkileşim ve iletişimin Türk kültür coğrafyasında işlevliği araştırılmış ve yordanan çıkarımlar nitel ölçekli içerik analizi ile çalışmaya aksettirilmiştir.

Türk kültür dairesi içinde dil, kültür, coğrafya ve iletişim bağlamı kavramların izahları önem atfedilmektedir. Sözü edilen kavramlar arası ilişkiye dair aktarım ve yerel olgular ile birlikte, kültür aksiyomunun bütünleyicisi “dil”in kültürlerarası etkileşim ve iletişim sürecinde etkinliği, nitel yönleri ile bu çalışmada özetlenir. İrdelemeler ile ulusal ekseninde kültürlerarası etkileşim, iletişim ve dil örnekli bulgular temel çıkarımlardır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Dil, Kültürlerarası İletişim, Kültürlerarası Etkileşim, Türk Coğrafyası

The Phenomenon Of "Intercultural Interaction And Communication" In Turkish Language Geography

Abstarct

The creation of culture within the structural relations of the community or society, which is defined as the human and its composition, is a sociological phenomenon. Constructed cultures create value judgments and behavioral patterns by carrying the historical process with them. In this process, the concept of communication emerges. With its structural carrier feature, “language” is the essential element of communication. Among the concepts of culture and communication, the need for a definition of language and its function are among the main topics discussed. It can be accepted that the concept of language, which has a structural mission in intercultural communication, is a rational and active element.

In this study, the subject was discussed in a conceptual framework, primary studies and secondary transfers related to the concepts were scanned as material and summary transfers were compiled. The functionality of intercultural interaction and communication in the Turkish cultural geography on interdisciplinary concepts (culture, language, geography, communication) was investigated and the predicted inferences were reflected in the study with a qualitative-scale content analysis.

Emphasis is placed on the explanations of concepts related to language, culture, geography and communication within the Turkish cultural circle. In this study, the effectiveness of "language", which is the complement of the cultural axiom, in the process of intercultural interaction and communication, together with the transference and local facts regarding the relationship between the aforementioned concepts, is summarized in this study.

Keywords: Culture, Language, Intercultural Communication, Intercultural Interaction, Turkish Geography

*Doktora Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler

Anabilim Dalı, alper.kasimoglu@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1753-8790

** Araştırmacı-Yazar, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, atsiz66@outlook.com, ORCID ID: 0000-0002-2471-6930

Giriş

Dil, kültür ve iletişim ilişkisinin tarihselliğini kategorik ve yeknesak bir cevap ile saptamak yeterli değildir; bu tözler binlerce yıllık tarihi ve sosyolojik arka planı barındırmaktadır. Salt etken olarak dil mi kültürü var etmektedir veya kültür ile birlikte dil gelişimi mi kendi seyrini bulmaktadır sorusuna verilecek cevaplar; ancak iççelik ihtiva edecektir. Fakat dil olgusunu insanlar arası iletişimde önemli bir enstrüman olarak kabul edildiği (Akalm, 1983) söylenmelidir.

Kesinliğine emin noktada bulunduğumuz husus, dil ile kültürün iletişim bahsinde ayrışık olamayacağıdır. Haddizatında Yaylagül'ün (2006, s. 7) ifade ettiği gibi dil olgusu us ve bilinç kavramlarının yanında iletişim süreçlerinin başat aktörüdür. Bu kavramlar yahut olgular, varlığını ifade çabasına girmekle diğer canlı türlerinden ayrılan insan topluluklarının birbirini önceleyen, referans kılan normları ve sembolleri üzerinden işlemektedir.

Dünyada kültürlerarası iletişim çalışmaları yarım asrı geçen bir izi barındırırken ülkemizde kültürlerarası iletişim 25 yıla dayanan geçmişi ile nispeten yeni bir disiplin olarak düşünülebilir:

Türkiye'de kültürlerarası iletişim çalışmaları, iletişim disiplini dahil olmak üzere sosyoloji, göç sosyolojisi, sosyal ve kültürel antropoloji, etnoloji disiplinlerinin çatısı altında gelişme göstermiştir. Türkiye'deki iletişim fakültelerinde kültürlerarası iletişim çalışmaları ilk olarak 1996 yılında Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin yüksek lisans programında Prof. Dr. Asker Kartan'nın verdiği ders ile başlamıştır (Binark, 2006, s. 79).

Beşeri iletişime kültürlerarası ekseninde kıymet atfetmek gerekirken Türk ulusunun tarihsel akışı ve coğrafi kapsamı da şüphesiz kültürel etkileşimde kıymeti haizdir; çünkü iletişim kültürü ve sosyal bilimler alanında kendini gösteren teorik süreçler, gelişmeler, dünyanın daha tanınan, bilinen bir küre haline gelmesi adına bize fikirler sunmakta iken Türk kültür coğrafyası gözardı edilemezdir.

Tarih; teknik gelişimin birbirini ittiği, baş döndürücü hızla toplumların mobilize olduğu günümüz küresel çağının kültürel, etni, dini, siyasi, ekonomik ve coğrafi sorunlarına kapı aralamıştır. Bu sebeple, “farklı kültürlerin karşılaşmaları durumunda ortaya çıkan kültürlerarasılık (...)” (Kartarı, 2019, s. 160) ve kültürlerarası iletişim disiplininde kavramsal süreç, kuram oluşturma ve gözlem-analiz kabiliyetleri ile birlikte pek çok yeni hipotezler, önermeler söz konusudur. Kitle iletişim kuramları ile birlikte disiplinler arası bir yaklaşım; yani hibrit hipotezlerin bulunduğu sahalarda kültürlerarası iletişim, bahse değer önemini hızla pekiştirmektedir.

Kültürlerarasılık kavramının izahı gereklidir ve bu kavram hakkında neler söylenildiğine bakılmalıdır. Sosyal bilimlerin sınırsız alanında kendine yer edinen kültürlerarası iletişim, kuramsal öz süreçlerini iletişim bilimi ve diğer sosyal bilimlere matuf katkılarla geliştirmektedir. Konu alanlarda (kültür ve iletişim) temas etmek istediğimiz “dil” kavramı da oluş/kavrayış ve aktarış süreçlerinin hayati tözü olması nedeniyle yadsınamaz önemdedir. Kültür ve dil ilişkisini kabul mecburiyeti ile ister çoklu (multi) geçişken kültürel zeminde, ister alt-kültür ilişkilerinde kültürlenme ya da etni merkezli kültürel yayılmada olsun, her kuram, dil kapsamlı paradigma dâhilinde meseleye değinme, hipotezini savlama veya antitez geliştirme gerekliliği ile karşı karşıyadır.

“İletişimde dil kodları, kültürlerarası iletişime derinlik kazandıran bir hüviyet ihtiva eder” tezi ile iş bu yazıda Türklüğün kültürel, politik coğrafyasına gönderme yapılmaktadır. İletişimdeki bazı kodların ideolojikleşmesi kültür ve iletişim ekseninde ulusal kimlikleri ifade etmede ve pek çok sebeple farklı kültürler arasındaki tahrip edilmiş yahut yıkılmış köprülerin nedenselliğini açıklamada veri sunabilmektedir.

1. Kültürlerarası İletişim

1.1. İletişim Kavramına Bakış

Günlük yaşamda sabah işe geldiğinizde birine yada birilerine selam verir, yapacağınız işler hakkında konuşur, işin muhtevasına göre işaretler veya yazılar kullanırsınız. Akşam eve vardığınızda ise aileniz ile zaman geçirirken yine sair iletişim aktivitelerine devam edersiniz. Dolayısıyla insan, duyulayan ve hissedilen sosyal bir canlıdır ve bir arada yaşayabilmek için iletişime ihtiyaç duymaktadır.

İnsan varlığının sürdürülebilirliği yine bu canlı türüne has olan “iletişim” yeteneği olmadan açıklanamaz. Paleolitik çağdan kalma bir figür, Orhun Vadisi’ndeki bengü taşlar, giyim kuşam, medya, bir ağıt ve hatta suskunluk dahi insana özgü bir olguyu, iletişimi ifade etmektedir. Dolayısıyla iletişim, insanoğlunun kendini tasvir ve varlık biçimidir.

“İletişim” kavramı Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde şöyle tanımlanmaktadır: “1. Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, komünikasyon. 2. Telefon, telgraf, televizyon, radyo vb. araçlardan yararlanarak

yürütülen bilgi alışverişi, bildirişim, haberleşme, muhabere, komünikasyon: (...)” (<https://sozluk.gov.tr>, 2019).

Kültürel kodlarda iletişim “communication” insan odaklı ve insanlar arasındır. Yaylagül’e (2006, s. 10) göre “insanın toplum olarak yaşaması ve üretim faaliyetlerinde bulunması iletişimi zorunlu kılmıştır”. Marshall (1999, s. 37) ise “(...) iletişimin temel bileşenleri genellikle göndericileri (üreticiler), mesajları (kodlar) ve alıcıları (dinleyiciler/izleyiciler) kapsayacaktır” cümlesi ile iletişime bir tanımlama getirmektedir.

Belirgin yönü ile “kültür, bir toplumun her türlü maddi ve simgesel üretimleri ile bu üretim alanları içindeki ilişkiler, biçemler, örüntüler ve pratiklerdir” (Özdemir, 2011, s. 29) ve öte yandan “(...) yaşam tarzı olarak kültür genellikle bir alışkanlık meselesidir” (Eagleton, 2019, s. 15). İletişim ise bu hakta bağlam içeren kültürel enformasyona dayalı, “(...) düşünce, tutum veya duyguların bir kişiden veya gruptan ötekine ‘veya diğerlerine’ özellikle semboller yoluyla iletilmesidir” (Theodorson’dan aktaran Mc Quail ve Windahl, 2005, s. 17). Dolayısıyla iletişim, bu yönüyle “kültür” aktarımıdır.

Wolfgang Herlitz’e göre yalın manada “iletişim pek çok şey olabilir. Visüel (görümlük) iletişimden bahsedilebilir, verbal (sözlü) iletişimden bahsedilebilir. İletişim basitçe iki kişi veya bir kişi ile bir çok kişiler arasındaki anlaşılabilirliktir” (Akalın, 1983, s. 9). “Bu anlamda iletişim olgusunda insanın rolü: 1-) İletişim eyleminde ortaya koyduğu ileti ile aktiflik ve vericilik (iletkenlik); ve 2-) İletiyi alanın edilgen alıcılık (iletilen) durumlarına karşılık gelmek üzere iki yönlüdür” (Açıköz, 2003, s. 35).

“İnsanlık tarihinin uzunca bir döneminde temel iletişim aracı, yüz yüze iletişimi zorunlu kılan konuşma olmuştur. Sözel kültürler, fikirler, bilgi ve deneyimler kuşaklar arasında ağızdan ağıza aktarılmıştır” (Giddens ve Sutton, 2018, s. 280). Yazının bulunması ile iletişim olgusunun nevi değişmiş ve iletişim-yazılı kültür ünsiyeti (uzamsal esneklik kazanarak) etkili ve zaman mefhumu genişleten sürece evrilmiştir. Günümüz dünyasında ise elan ağ tabanlı/internet iletişim araçlarının yaygınlığı ve etkinliği ise barizdir.

“(...) Genel anlamıyla iletişim bir gönderen, bir kanal, bir gönderi, bir alıcı, gönderen ile alıcı arasındaki ilişki, etki, iletişimin meydana geldiği ortam ve ‘gönderilerin’ değindiği bir dizi şeyleri belirtir” (Mc Quail ve Windahl, 2005, s. 18). Paragraf başı cümlede Quail ve Windahl’in vurguladığı “bir dizi şeyler”; alışkanlıklar, yasalar, fikir ve inançlar barındırdığı üzere yaşanan veya

Üretilen kıymet hükümlerinin ve ait olduğu toplumsal skalanın ideolojik yahut kültürel formlarıdır. Dolayısıyla iletişim süreçlerinde tekrar eden ya da yeniden üretilen anlam ve anlamlandırmalar kitlesel-toplumsal üretim ilişkilerinin ve oluşmuş/oluş halindeki değer hükümlü anlamsal (st yapı da diyebileceğimiz) kodların tezahür biçimleridir.

Bu noktada Herlitz'in "Çinli memur" rneği üst paragrafta değinilen konu hakkında bir fikir vermektedir:

Çinli bir memurun imparatorudan ipek iplik alması, onun için kendini asması istendiği anlamına gelir. Fakat burada ne bir infaz ne bir talep vardır; aksine yorum, infaz aleti haline gelen normal bir ipek iplik gönderildiği açıktır. Çinli memur bu sinyalin sosyal bakımdan tespit edilmiş manasına ayarlandığından ipi boynuna takar ve kendini asar. O halde Çin imparatoru ve memur; verici ve alıcı olarak iki seviyede birbirlerine bağlanmışlardır. Kanal seviyesinde ve verici ve alıcının kanalın maddi durumuna ayarlanmasını temin eden bir ikinci seviye. Bu ikinci bağlantıyı kod dediğimiz ortak işaret deposu yerine getirir (Akalın, 1983, s. 16).

Yukarıdaki örneğimiz (ipek iplik) "sözel olmayan kod"lar arasındadır; "sözel kod"lardan hariç "sözsüz kod"lar da bariz anlamlar taşır. Sözlü ve sözsüz kodlar yapısal manada ise benzeşiktir. Kodlar, imleme ve bütünü oluşturan; ama kendiliğinde de anlam taşıyan paralarca anlam kazanırken oluşturulan bağlam, yüklenilen anlamın ortaya çıkışında önemlidir (Kartarı, 2019, s. 81). Çinli memurun akıbeti de bu iletişimin gönderici-alıcı ilişkisinde çözülen "sözsüz kod" işlevinin tatbikidir. Keza aynı rneği mer Seyfettin'in "Ferman" hikayesindeki kahramanı Tosun Beğ üzerinden de yürüterek, kültürel kodlara yüklenilen anlamı (kodlamayı) misal verebiliriz.

Amerikalı siyaset bilimci Harold D. Lasswell'in basit; ama etkili sorularla formüle ettiği iletişim eyleminin modellemesi ile yine Braddock'un modellemeye genişleten katkısı "Çinli memur" rneğinde fonksiyoneldir: Lasswell'in muhtemel bir iletişim edimine yönelik soruları şöyledir: Kim? → Ne söyler? → Hangi kanal ile? → Kime? → Ne gibi etki ile? Braddock, Lasswell'in soru modellemesini yeterli görmeyerek; kime "hangi koşullarda - hangi amaçla - hangi etkiyle" ğelerini eklemiştir (Mc Quail ve Windahl, 2005, s. 28). Gönderici-alıcı arasında kullanılan kod (işaret) iletişim sürecindeki sembolik anlam değerinin (rn: ipek iplik) ipuçlarına yetkin bir misaldir. İmparator erkine karşı (tarihi/mistik, kültürel) hegemonik kabullenilmiş, Lasswell'in "hangi etki ile" sualine kapı aralar. İletişimde kullanılan kodun (sembolik-kültürel)

anlamı, alıcının (sosyal/sınıfsal) statüsü, kültürel ve sosyal değer yargılarının iletişim boyutunda ne gibi etkinlikler taşıyabileceği çikarsamasının bağlamıdır.

İletişim aşamasının ikinci merhalesi “kod çözümü” ise bireyin aidiyet beslediği kültürü idrak edişii ile alakalıdır. Dolayısıyla iletinin algısal gerçekliğe dönüşmesi, yine bireyin kültür kodlarına yüklediği anlamsal açılmanın sonucuyla ilgilidir (Kartarı, 2019, s. 85).

1.2. Kültürlerarası İletişimin Genel Çerçevesi

Kültürlerarası iletişim ve etkileşim, değdiğince sofistike ve multidisipliner alanlar ihtiva etmektedir. Bu sebeple kültürlerarası iletişim, disiplinler arası bir çalışmadır. Küreselleşme çağı ile dünyamızda ekonomik, teknolojik, kültürel ve politik olgular, toplumlar arası etkileşimin hızlanması paralelinde daha da karmaşıklaşmış ve kültürlerarası iletişimin çalışmalarında değışkenler farklılık göstermeye başlamıştır.

“Dünyanın hızlanması” diyeceğimiz süreç, kürenin kendi eksenini etrafındaki dönüşünü (24 saatten) eksiltmesi, gün ve gecenin daha hızla devirdaimi değildir. Kast ettiğimiz, insanoğlunun bilgi, teknik ve ulaşım ağında gösterdiği maharetin baş döndürücü hızıdır. Bu panoramada gördüklerimizin özeti ise son 25 yılda yaşanan bilgi üretimi ve teknolojik gelişmelerin (modernin köklerine yaslanarak) altyapısında küreselleşme ile beraber beşeri ilişkilerin artması ve farklılaşan küresel çoklu birliktelikleridir; çünkü bilgiye erişim ve uzamsal mobilizasyon küresel bütünleşme/uyum sürecini tasvire yoran gelişmelerdir; bu durum ise küreselleşme denilen olgu/sonucu karşımıza koymakta ve aktüel yaşam, yeni hakim (küresel) düzeninin etkisine girme (Özsoy, 2021, s. 925) ile “ulusal” direnç göstermenin çatışmacı iklimine savrulmaktadır.

Dünya çoğu yönüyle artık bilinmez değildir. İnsanlar, bilişim ve ulaşım altyapısında sağlanan gelişmelerle görmediği yerlere gitmekte yahut enformasyon ağının nimetlerinden istifade edip, dünyadaki pek çok farklı kültür ve gelişmelerden (an içinde) haberdar olma şansına sahip olmaktadır. Bu çağ, bizi yakın uzak birbirimiz ile daha fazla karşılarşır kılarken ancak farklı, köklü ve türedi sorunlara da sebebiyet vermektedir.

Fert ve fertlerden mündemiç cemiyetler, dünyayı algılarken alışık ahkamları, tradisyonel ve toplumsal kıymet hükümlerini kaynak alırlar ve tutumlar (edimsel meğlediş) bu vasatta ortaya çıkar. Fert yahut cemiyet merkezli tutumların kültürel esasları içermesi, kültür kavramına ve kültürlerarası etkileşimin tabiatına dolaysız, asli tesir edicidir.

Toplumların daha da yakın hale gelmesi (bu durum iletişimde zamansal ve uzamsal daralma olarak anlaşılmalı) kültürel ve davranışsal özelliklerin sebep olduğu farklı iletişim sorunlarını da gündeme getirmektedir. Mesela kültürel farklılıklar, anlamsal aktarımlarda gözlemlenebilir mânialar ile iç içedir. Yazılanlar mucibinde “kültürlerarası iletişim de ‘farklı kültürlerle mensup insanlar arasında etkileşim ve anlam aktarımları, yabancıların algılanması, açıklanması ve kültürel farklılıkların gözetilmesi gibi konuları inceleyen disiplinlerarası bir bilim dalı’ olarak, bu sorun alanlarını (...)” (Kartarı’dan aktaran Kartarı, 2019, s. 3) incelemektedir.

Önlü ve Saran; kültürlerarası iletişim disiplinin nedenselliği hakkında şunları söylemektedir:

Kültürlerarası iletişim, insanın içinde yer aldığı her zaman ve mekânda var olmuştur. Tarihin çeşitli dönemlerinde yaşanan savaş, göç ve ticaret gibi bireylerin ya da kitlelerin kültürel etkileşim kurmasını sağlayan olay ve olgular, kültürlerarası iletişim için de bir zemin hazırlamıştır. Günümüzde bu etkileşim teknolojik gelişmelerle birlikte daha hızlı ve yoğun olarak yaşanmaya başlamıştır. 21. yüzyılın çok kültürlü dünyasında yaşayan gerek birey gerekse kamu sektörü ya da özel sektörde faaliyet gösteren çeşitli kurum ve kuruluşlar, küreselleşme ve ulaşım-iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin etkileri sonucunda diğerini anlama, davranışlarını anlamlandırma ve uyum içinde yaşayabilmek adına kültürlerarası iletişime her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır (Önlü ve Saran, 2019, s. 15).

Kartarı’ya (2019) göre kültür, kültürlerarasılık ve iletişim, kültürlerarası iletişimle ilgili temel kavramlardır ve Edward T. Hall, USA Foreign Services Institute (FSI) adına yaptığı çalışmalar ve yayınladığı “The Silent Language” kitabı ile terimin babası olarak kabul edilmektedir (Önlü ve Saran, 2019, s. 17). Hall’un çalışması FSI tarafından desteklenirken Hall, etik yaklaşım ile, farklı kültürler ile davranış ve tutum biçimlerini mikro düzeyde inceleyerek kültürlerarası iletişimin temelini atmıştır. Hall’un çalışmalarında fayda öbeği uluslararası ilişkiler alanında ulus-devlet bürokrasisi ve mal alım satımı yapan işadamlarıdır. Başka ifade ile “Kültürlerarası iletişim” disiplinin ihyası, temelde Batı dışındaki kültürel farklılıkların yine Batı merkezli kavranması ve iletişim süreçlerini açıklama arzusu üzerinden gelişmiştir (Binark, 2006, s. 75).

Kültür ve iletişim kavramları, kültürlerarası iletişim çalışmalarında “arasılık” keyfiyeti kullanılarak birbiriyle bağlanırlır. Bağlam, kültürlerarası iletişim çalışmalarının öncüsü

sayılan ABD’de iki farklı yol üzerinden tekamüle girmiştir. Bu yaklaşımlar “emik yaklaşım” ve “etik yaklaşım” olarak ifade edilmektedir (Binark, 2006, s. 75) ve söz konusu yaklaşımlarda “‘emik’ (kültürel bağlam içinde anlamlı olan, kültüre has) ya da ‘etik’ (küresel anlamda benzer şekilde yorumlanan veya kültürlerarası bir genelleme imkânı sunan) şeklinde birbirinden farklılaşan ölçüler görülmektedir” (Breslin’den aktaran Özsoy, 2021, s. 926). “Emik ve etik yaklaşımlar (...) üzerinden gelişen erken dönem çalışmaların ortak özellikleri, farklı kültürel örüntüler ve yaşam tarzları arasında iletişimin kurulabilmesi için bu ‘farklılıkların’ önce tanımlanması ve daha sonra ortak bir iletişim, diğer bir deyişle uzlaşım alanı yaratılabilmesi için modeller geliştirmektir” (Binark, 2006, s. 75).

“‘Kültürlerarası İletişim’ çalışma alanı, iki ana kavram üzerinden şekillenmektedir: ‘Kültür’ ve ‘İletişim’” (Özdemir, 2011, s. 29). Dolayısıyla kültürlerarası iletişimin çalışmalarında kültür ile ilintili şu sıra kavramsal alt başlıklara önem atfedilir:

Etnosentrizm: Bireyin kendi kültürünü temel alarak diğer kültürleri kendi kültürü açısından değerlendirmesidir. Örneğin, ırkçılık etnosentrik bir görüştür.

Kültürel relativizm: Kişinin kültürü yine o kültür içerisinde yaşayan başka kişileri, değer yargılarını kullanmadan anlamasıdır.

Alt Kültür: Toplumda egemen olan kültürden belirli bir düzeyde farklılık gösteren ve azınlıkta bulunan gruplarca benimsenen kültürdür. Örneğin; Laz, Çerkez, Ermeni vb.

Karşıt Kültür: Norm ve yaşam biçimi içinde bulunduğu kültüre ters düşen bir alt kültürdür. Daha çok gençler arasında yaygındır, yaşlılar kendi kültürlerine daha fazla bağlıdırlar. Örneğin; Hippiler (Bulut, 2021).

“Etnosentrizm” kavramı 1906 yılında ilk defa Amerikalı sosyolog William Graham Sumner’in (1840- 1910) yazdığı “Gelenekler” isimli kitapta kullanılmıştır. Sumner bu kavramla, sömürgecilerin diğer halklara dönük tutum alışlarındaki esbabı mucibeyi izah etmek istemiştir. Etnosentrizm, farklı etnik kümelerin birbirleriyle olan ilişkileriyle ilintili olsa da günümüzde kahır ekseriyette farklı kültürlere sahip insanların etkileşim vaziyetlerini ve taraflardan seçilmiş yahut tümünün takındığı tavırların kıymet hükümlerini anlamada kullanılmaktadır. “Etnosentrik tutum” ise kültürel aidiyetin sair kültürlerle karşı üstün görülmesidir (Kartarı, 2019, s. 10).

Kültürel görecelik, olgulara ait olduğunuz kültürden bakmak değil; bilakis o kültürün içinden bakabilmektir. Böylelikle sert tasnifler, reddilemez doğrular yahut pür “yanlış” yaftalamalar aşılabilir olmaktadır. Kuyutar’a göre “(...) kültürel rölativizm; her kültüre içkin değer ve pratiklerin o kültür bağlamında değerlendirilerek eleştirilemeyeceği düşüncesini içinde (...)” (Kuyutar’dan aktaran Işıldaklı, 2020, s. 22) barındırır. Dolayısıyla kültürlerarası iletişim, farklı kültürlerin ya da bir kültür içerisinde yer alan farklı alt-kültürlerin üyeleri arasında gerçekleşen iletişimi (Özdemir, 2011, s. 29) göreceli-bağıl “relative” çerçevede konumlandırarak yöntem ve kapsamını belirlemektedir.

Bir kültür topluluğuna dahil, nispeten küçük (makro tasnifin dışında) tanımlanan kültürel kümeler ise “alt-kültür” öbeği kabul edilmektedir.

Alt-kültürde herhangi bir topluluk (klan veya kabile) egemen kültürden bariz farklılıklar taşıyorsa bu kapsama alınabilir. Alt-kültür böylece baskın kültürden ayrılır; fakat kullanılan “alt-kültür” ıstılahı, mevzu kültürün “bayağı” olduğu anlamına indirgenemez ve alt-kültür mensupları, baskın kültürün kimi formlarına gündelik hayatta paydaşırlar. Örneğin Türkiye’de Çerkezler, Lazlar, Zazalar; birer alt-kültür formlarıdır. Haddizatında “alt-kültür” ifadesi izole bir “mikrokültür” olmadığı gibi “üst-kültür” kabulunun karşıt göndermesi de değildir; çünkü böyle bir kategorik ayırım ethnocentric bakışa kapı aralamak demektir. Alt-kültür, bir kültürü teşkil eden ve nispeten küçük sayılan kümelerin ifadesidir. Çoğunlukla kültürel yapılar “alt-kültür” içeren yapısal durumlar ihtiva ederler. (Kartarı, 2019, s.37). Alt-kültür grupları ile “baskın kültür” grupları arasında derinleşen olası (ideolojik, etnokültürel) ayrışmalar, politik gerilimler ulus-devlet yapılarının muhtemel sorunudur. Şayet gerilim ayrıştırmacı-çatışmacı hale gelirse “karşıt kültür” meselesi gündeme gelmektedir. Bu gibi süreçlerde “karşıt kültür” addedilen grupların değerlendirme (etnik, ideolojik ve politik) ölçütleri ve beklentileri asimetrik farklılaşmalardır. Örneğin Türkiye’de “Kürt meselesi” olarak adlandırılan sorunun kültürel, etnik, demografik ve ideolojik evrilme süreci, bu bağlamda tartışma konusudur.

Kültürlerarası iletişim çalışmaları kısaca ifade edilirse; kimlik oluşumu, kültürel aktarımlar, özdeksel ve sembolik tatbiklerin mana, düşünce, nesne ve deyiş olarak öteki kültürlerde algılanışı, biçimlenişi ve sağaltılmış anlamlandırmaların öteki kültürler tarafından okunabilme, algılama şartlarının tanım ve ifadesidir.

Pek çok ulus-devlet bünyesinde çeşitli kültürel aidiyetler ve temsil grupları bir vakıadır. Farklı etnik yapılar ve alt-kültürler bu hakta ele alınırken göç olgusu da bir başka dahili görüngüdür; çünkü “göç yoluyla yerlerini değiştiren insanlar başka kültürlerle karşılaşır” (Kartarı, 2019, s. 183). Türkiye özelinde iç ve dış göç tecrübesinin kültürlerarası etkileşim ve iletişim sürecine tesiri ve nitel çıktıları son derece önemlidir. Bilhassa Türkiye, 2011 sonrası bölgesel hadiselerden sebep, yoğun (Suriyeli, Afgan ve Afrikalı) göç alan ülkeler sınıfına girmiştir. Günümüzde göç ve sığınmacı konusu, kültürlerarası iletişim çalışmalarının yadsınamaz süjesidir. Dolayısıyla hakim kültürün “yabancı” yahut “öteki”yi tanımı ve toplumsal (ideolojik-kültürel-politik) strüktürün iletişim kanalları ile nasıl dolaşıma dahil olduğu da kültürlerarası iletişim çalışmalarında cevabı aranan önemli sorun ve sorulardandır.

Özetle kültürlerarası iletişimde ana maksat, ulusal kültür farklılıklarını yahut benzeşik kültür dahilinde alt-kültürler ve diğer etnikler ile hakim kültürün sebebiyet verdiği peşin hükümleri tanımlamak, analiz etmek ve kültürlerarası iletişimin yetkinliğini pekiştirmektir (Özdemir, 2011, s. 30).

1.2.1. Kültür ve iletişim bağlamı.

Kültür ile “İletişim” kavramı arasındaki bağa değirikirken öncelikle “kültür” hakkında kimi kavramsal açıklamalara burada yer verilmelidir. Ara bir şerh olarak şu husus bildirilmeli ki kavramsal izahların kotarılmasında (özellikle sosyal bilimlerde) rahat bir alanın bulunduğu ifade edilemez. Örneğin aktüel sıklıkta duyabileceğimiz “kültür” sözcüğünün kullanılışı, bağlamına göre çoklu göndermeler içerir. Dolayısıyla soyut, maddi, sanatsal ve birçok kapsama şamil “kültür” kelimesinin kavramsal alanı, bu sebeple izahta zengindir. Örneğin Sarıgül (2019, s. 14) “kavram” soyutunun öncelikle bir genelleme olduğunu aktarır; ama esasta vurguladığı konu nesnel yahut olgusal özelliklerin isalesinde baş gösteren zihinsel atılımdaki muhtemel kırılmalara dikkattir. İşte “kültür” sözcüğü kavramsal alanda bu nevi kırılma ihtimalinin yüksek olduğu bir zeminde işlenmektedir.

“Kültür” sözcüğünü işittiğimizde kavramla alakalı çokca sözceler duyarız. “Türk kültürü”, “Alman kültürü”, “iş kültürü”, “tüketim kültürü”, “mutfak kültürü”, “şehir kültürü” vs. Eagleton’a (2019, s. 13) göre kültür, çok taraflı kavramlar arasındadır ve bu sebeple bütünsel bir sav koymak epeyce çetin iştir. Haddizatında kavramsal tanımlamalar benzeşik, tamamlayıcı olabileceği ölçüde tenakuzlar da ihtiva edebilmektedir. “Kültür” ve “iletişim” gibi içinde pek çok soyut, somut, nazari

ve deneyimsel farklı yorumlara açık anlam evreninde, karmaşa derinliğinin bir çok anlamlandırma ve yorum farklılıkları (Sarigül, 2019, s. 16) taşıması, bağdaşık kuramsal çalışmaların farklı hipotezler taşımasına bir sebeptir.

“Kültür”ün sosyal değer hükümlerinden geleneklere ve yaşam tarzlarına dek geniş bir alan kapsadığı anlaşılmaktadır. Marshall ise sosyal bilimler dairesinde kültür kavramı şöyle izah etmektedir:

Sosyal bilimde kültür, insan toplumunda biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen her şeyi anlatır. Oysa bazen kültürün yaygın kullanımının yalnızca sanatlarla sınırlı kaldığı göze çarpmaktadır. Bazı hayvan davranışçuları şimdilerde kimi primatların da en azından kültürel yeteneklere sahip olduklarını iddia etmelerine rağmen, kültür, insan toplumunun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan genel bir terimdir (Marshall, 1999, s. 442).

Burada Marshall’ın cümlesindeki “aktarılıp iletilen” vurgusu önemsenmelidir; çünkü aktarım/iletim, nihai kerede kültürün iletişim hassası kullanılmadan tanınip yayılamayacağını işaretler.

Edebiyat tarihçisi Mehmet Kaplan ise kültür kavramına “millet” odaklı bir perspektif getirmekte ve tanımı bu minvalde paylaşmaktadır. Kültür bahsine “Kültür ve Dil” adlı çalışmasında yer veren Kaplan (2021, s. 25) dil, örf-anane ve din; millet yaşamında teşkil edilmiş (yapısal) muavenet ve korunma işleyişlerini, ihdas edilen maddi ve manevi değerlerin tümünü “kültür” dairesinden içre bir anlamla bütünleştirir. Yine Kaplan (2021, s. 25) kültür sözcüğünde akla gelen öncelikli kavramın “dil” olduğunu ifade etmektedir.

Marksist bakış açısında ise kültür ve kültürel çıktılar, kapitalist üretim ilişkilerinin var ettiği üstyapının (din, ideoloji, toplumsal değer hükümleri) uhdesinde tasavvur edilerek gösterilmektedir (Giddens ve Sutton, 2018, s. 260).

Sarigül (2019, s. 15) kültür kavramının tanımındaki zorluklardan bahsetmekle beraber tanımsal kapsamdaki genişlemelere de değinmektedir; örneğin: “alt-kültür”, “iş kültürü”, “kültür endsütrisi” vd. çoklu altbaşlıklarda kültür ile dolayında kültür ilintili tanımlardaki artış, kültür kavramının izahını yoğunlaştırmakta ve daha da zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bu nazara göre “(...) kültür, değerler ve duyguları olduğu kadar sanayiye, ticareti ve teknolojiyi de kapsar” (Eagleton, 2019, s. 16) içerimde değerlendirilmelidir.

“Kültür”ün tarihi ve toplumsal seyri kabil, zaman içinde inşa edilmiş ve ardıl nesillere aktarılan maddi ve manevi kıymetler bütünü olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal canlı olan insanın öğrenerek ve yetkinleşerek sahibi olduğu bütün bilgiler ve uygulamalar, kültürün bütünleşik parçalarıdır. Dolayısıyla terbiyevi bilgiler, teknik uygulamalar, politika, hukuk, ekonomi, bedii uğraşlar ve inanç dünyaları toplumların kültürüdür. Bilvasıta cemiyetlerde kültürün “ortak özgünlük” taşıdığı da ifade edilebilir; çünkü kültür esasta bir mutabakattır ve toplumlar için “öteki”ye karşı bileşik şuurun, sağ görünün anlam çerçevesidirler. “Aynı kültürel davranışlara ve davranış edinme süreçlerine sahip olan insanlar, ortak kavrayış biçimleri, etkileşim kuralları ve diğer kültürel içerikler sayesinde birbirlerini daha iyi anlar, birbirleriyle daha kolay iletişim kurarlar” (Eker, 2018, s. 19).

1.3. Kültür Etkileşimleri

Kültür etkileşimlerinin hayata geçmesinde farklı nedenler söz konusu olabilmektedir. Coğrafi etkenler, göç, savaş; ticaret, dinsel habitat, ideoloji, teknik gelişmeler ve akrabalık bağları başlıca unsurlar olarak sıralanabilir. Farklı coğrafyalarda yaşayan toplumlar, endirekt yollardan veya doğrudan karşılıklı kültür kümelerine girebilmektedir. Kültürel etkileşim ise bu sürecin başlaması, münasebetlerin oluşmasıdır.

Kültürlerarası etkileşiminin söz konusu olabilmesi için öncelikle kültürel yalıtımı haiz bir topluluğun olması veya bir toplumun kültürel temas evrenine girmesi gerek şarttır. Başka ifadeyle kültürel etkileşimde gerekli diğer zaruret iletişimin bir yönde sağlanmasıdır; sairen göç, teknik ve ekonomik faaliyet, çevresel yakınlaşma, karşı kültür ile yoğun etkileşimi sağlamak ve böylelikle kültürel etkileşim işlevselleştirmektedir (Bulut, 2021).

Farklı kültürlerle karşılaşmalar, kültürel mübadeleler tarihseldir ve elan kültür etkileşimleri, kültür değişmelerini güdülemektedir. İktisadi, sosyal-politik, teknik yapı kültürlerarası etkileşim ve mübadelede sürecini etkiler; bu etkilenim döngüsel/kurumsal maddi yapıları formel ve içerik değişimlere tabi kılmaktadır. Bunun sebepleri ise kültür üreticisi insanın toplumsallaşma, varlığını sürdürme ve doğaya uyma izlemliğine sahip oluşudur. Bu izlemlikler; ideolojik, iktisadi, siyasi ve teknik uygulama değişmelerinde akseden ortak zihin üretimleridir. Dolayısıyla kültürel tutumlar, bir tür deruni hareketlik ile sayagelinen olası değişmelerin tesiri altında aktüeldir (Eker, 2018, s. 21).

Modern çağda daha da yoğunlaşan kültürel etkileşimlerde sanayi ihtilalinin süreci hızlandırdığı ifade edilmektedir; devamında (bilhassa) küreselleşmenin de bir vakıa olduğu kabul edildiğinde nüfus hareketliliğindeki artış, ticaret, lojistik-ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, kültürlerin geçişkenliğini yoğunlaştırırken kültürlerarası tesir hızlanmıştır (Ulusoy, 2017, s. 166).

Günümüz bilişim çağı, akıllı telefon ve internet gibi iletişim araçlarının yaygın olarak kullanıldığı bir dünyadır. Bilişim çağının kültürel etkileşime ivme kazandırdığını kabul etmek ise işten değildir. Bu sebeple farklı coğrafyalara vakıf olmak, toplum kültürleri ve gelenekleri hakkında bilgi edinmek, bilgiye ulaşma hızının teknik ve bilişimsel çarpan etkisi ile çok daha kolaylaşmıştır.

Kültürel etkileşimde ortak dil havuzu yahut dünyaca geçerli diller, kültürlerarası iletişimin nitelik yönünü etkileyen en önemli unsurdur; edebiyat, sinema, müzik sanatı; turizm ve kültür turizmi kültürel etkileşimin sağlanması adına etkin katkılar ifa etmektedir. Bu sayılanlarla birlikte ekonomik ve teknik gelişmeler kültürel etkileşimi ve değişimleri motive eden bağlayıcıdır.

Kültürün iletişim boyutu önemlidir ve iş bu çalışmada “iletişim” kavramı ile bağlaşıklık bir husustur.

2. Türk Coğrafyasında Kültürlerarası Etkileşim ve İletişim

2.1. Dil Nedir? Dilin İletişimindeki Yeri ve Önemi

Dil; her türlü etkileşimi ve nihai olarak da bireysel ve toplumsal bilincin serencamını bizlere sunan bir kavramdır. Dil haddizatında en etkili iletişim aracı olmanın yanında hem soyut anlamların hem de pratik hassaların muazzam örgüsüdür.

“İnsan toplululuğu” dediğimiz olgu, insanların birbirleri ile iletişim tesis etmelerinin neticesidir. İnsan türü, topluluk içinde birlikteliğin hal çaresini ise şöyle kotarmıştır: “mutabakat ve simgelere ortak, muayyen anlamlar kesbetmek”... Dolayısıyla “iletişim basit olarak anlamların aktarılması sürecidir” (Gökdağ, 2021, s. 143). Sürecin başlangıcı ise kullanılan simgeler (harf ve işaretler) yolu ile duyu organlarınca idrak edilen (öznel olmayan) ve anlam sağlaması edinilmiş eşyalardır. Süreç içinde isale edilen manaların artması ile semboller çoğalırken yüklenen vasıflar değişmiştir; sesleşen anlamlardan kelimeler ve diller ortaya çıkmıştır. Sözlü iletişimin inkişafı konkre dünyamızı izahla kalmamıştır; fikirleri, tahayyülleri ve hisleri de dille anlatılabilir olmağımızı sağlamıştır. Topluluklar kendilerine mahsus sözsüz iletişim sembolleri ve farklı

diller geliştirirken toplum içi yaşamda anlaşmanın sürekliliğini ortaya çıkarmışlardır. Kullanılan dil ve sözsüz iletişim sembolleri hayat kültürünü sair alanlarda böylece etkilemiştir. Bu halde insan “dil”inin mücade ettiği derekede akledebilir ve etrafındaki oluş hallerini böylece idrake ve ifadeye hasıl olur. Kıssaden hisse başa gelen problemleri aşmada dilin haddi neye izin verdiyse insan, o seviyede düşünerek çareler aramıştır (Kartarı, 2019, s. 3).

Marshall’ın (1999, s. 153) sosyoloji sözlüğünde dil “language”: “İnsanlar, havyanlar, hatta makineler tarafından gerçekleştirilen sözlü ya da sözlü-olmayan iletişim” modellemeleridir. Özakpınar’a (1997, s. 117) göre “insanın sembolik düşünme kapasitesinin ürünü olan dil, bir iletişim aracı olarak en önemli kültür ögesidir”; “bütün diller sembollerden oluşmaktadır. Sembol, başka bir şeyi temsil eden ya da onun yerine geçen bir şeydir” (Gökdağ, 2021, s. 144).

Zeynep Korkmaz “dil”in haberleşme, sesli iletişim aracılığına değinmektedir. Dil; ses, şekil ve mana bakımından her toplumun değer yargılarına göre şekillenmiştir. Ortak kaidelerin yardımı ile her nevi kültürel aktarımı sağlayan dil, seslerden örölü çok yönlü ve gelişmiş bir sistemdir” (Korkmaz’dan aktaran Eker, 2018, s. 4).

Bickerton (2009, s. 8) dil “lisan” olmadan insan türünün yapamayacağı bazı şeyleri örneklerle sunar: mesela; mektup yazmaktan telefon ile konuşmaya... Alınan bir ürünün etiketini okumaktan yol tabelalarının izleyerek seyahat etmeye... Bir yahut birden çok ilişki ve çevre oluşturmaya kadar sayısız örnekler söz konusudur. Dolayısıyla “dil ve dünya arasındaki ilişkileri incelemeye başladığımız zaman, insan niteliği taşıyan toplumsal ilişkilerin, deneyim biçimlerinin dil olmadan gerçekleşmeyeceği (...)” (Erdem, 2020, s. 46) açıktır.

Sosyoloji dil-toplum ilişkisini yadsımamaktadır (Giddens ve Sutton, 2018, s. 276). Aksan; insanlar, toplumlar halinde yaşamasalar, dile gereksinim duymayabilirlerdi (Aksan’dan aktaran Yağbasan, 2010, s. 370) demektedir. Yine Bickerton (2009, s. 9) akıllı-düşünen insan “Homo Sapiens”e düşünme edimini kazandıran olgunun (oldukça gelişmiş) beynimiz olmadığını, bilakis, soyut düşünme yeteneğimizin ve akli gelişimimizin dil sayesinde gerçekleştiğini iddia etmektedir. “Sapir-Whorf Hipotezi” de Bickerton’un yorumu ile paralel bir savlamadır. Bu varsayım, konuşulan dillerin düşünceyi etkilemede öncelik sahibi olduğunu salık verir. Buna göre, konuştuğumuz dil ile düşünme yolu açıklığa çıkarken dilin yapısı da çevrenin nasıl algılanacağına etki etmektedir (Kartarı, 2019, s. 104).

Dil özelinde insanın hikayesi, çocukluk çağlarından itibaren sözlü iletişim davranışlarını belirleyen umde ve nizamlar hakkında bilgi edinme sürecidir. Aidiyet hissi ve sosyal hüviyet, toplumsalın imal ettiği dil kodları vasıtasıyla nesillere aktarılır. Böylelikle iletişim eyleminde toplumsal aidiyet-ideoloji, bir düziye kısıtlar getirerek belirli tavır ve üslupları kullanmaya bizleri mecbur eder (Kartarı, 2019, s. 106).

Kaplan (2021, s. 139) dil-yazı bağlamında tarihi tasnifçi klasik görüşe hak vermektedir. Sözen ziyade yazıyla birlikte “mazi” dediğimiz geçmişe dönük izlerin tesiri, ona göre artmıştır. Türk dilinde bu durumu ifade eden güzel bir deyim vardır: “söz uçar, yazı kalır”. Kartarı (2019, s. 94) yazı kültürünün geliştiği toplumlarda kişinin toplumsal veya kurumsal kazanım elde etmesinin yolunun başarımdan geçtiğini, bu sebeple yazılı ifadede gelişimi sağlamak adına maarif terbiyenin işlediği kütlülerde tabandan yukarıya, hususi bir emek sarf edildiğini ifade etmektedir. Keza Kartarı, bu işleyiş ile yazılı edebiyatın inkişaf ettiğini ve kelime dağarcığının varsıllaştığını, “dil”in gelişmişlik seviyesinin arttığını yine söylemektedir.

Sözlü ve sössüz iletişim sonrası yazı dilinin bulunması bilgi aktarımının mekan ve zaman sınırını ortadan kaldırmıştır; dolayısıyla bilinen tarihin bütün medeniyet tartışmaları yazı dili ve onun kültürel etkileşimdeki fonksiyonu ile doğrudan ilgilidir (Kaplan, 2021, s. 139).

İmer (1990, s. 12) dil hakkındaki konuların disiplinlerarası çalışmalarda gereğine vurgu yapar. Dolayısıyla dil kavramının içrek olduğu bir çok ilmi çalışma ve hipotezden bahsedilebilir. Erdem (2020, s. 44) felsefe ve dil ilişkisinde tasarımlamanın imgeleme neticelerinin dilde göstergeleştğini ve sanat yapıtlarının da buna dahil olduğunu ifade etmiştir. Bu nazarda felsefenin en büyük araçsal birikimi yahut amaçsal sonucu dil dünyasının sınırlarındadır. Feslefededen başka disiplinler, örneğin etnometedoloji, söyleme anlam kazandıran yöntemlerin özne tarafınca nasıl kullanıldığına “dil” olgusu hassasiyeti ile bakan bir diğer yaklaşımdır (Giddens ve Sutton, 2018, s. 276).

Dikkat çeken iki isim, Saussure ve Chomsky “dil” hakkında farklı nazariler ortaya koymuş, başlıca düşün adamlarıdır. Saussure dil “langue” kavramını konuşanın tam anlamda egemenlik kuramadığı sosyal bir nesne olarak değerlendirilirken Chomsky (2010, s. 11) dili bir “tümceler kümesi/soyutu” olarak tanımlamış ve bu soyutluğun konuşma-yazma edimiyle gerçekleşmesini “sözce” terimi ile izah etmiştir (İmer, 1990, s. 11).

Yaylagül'e (2006, s. 10) göre dil, toplumsal yaşamın zorunlu bir sonucu olarak üretim faaliyetlerinden doğmuştur ve sürekli gelişen dış nesnel gerçekliğin tanımı ve tanımlanmasında düşüncelerin oluşumuna, düşünmeye hizmet eden bir araç olmuştur. Kaplan (2021, s. 25) "kültür deyince ilk akla gelen şey 'dil'dir" demektedir. Ergin (2009, s. 3,4) "dil"i doğal bir araç; ama canlı bir varlık halinde nitelemektedir ve "dil" Ergin'e göre özge yasalara sahiptir. Dilin değişikliklere uğraması onun tarihselliğine ve canlılığına işarettir; fakat dilin kuralları ve düzeni fertlerin ve toplumun müdahelerine açık değildir. Tek istisna, müdahalelerin dilin tabii gelişimine sekte vurmeyen özellikler ihtiva etmesidir.

Soyut kültür öğelerinin isalesinde "dil" in yapısal ve işlevsel önemi yukarıda derç edilen bir sıra tanımlamalardan anlaşılmaktadır. Bu işlev, sosyal yapı savunucularının toplumsal düzeni yeniden üreten "görünmez yapılar" iddiası gibi maddi anlamda görünür olmasa da (Giddens ve Sutton, 2018, s. 278) etkileri ve sonuçları açısından somuttur. Manevi kültür ile toplum kimliği arasındaki korelasyon; hayat biçimlerini, kıymet anlayışlarını, yargıları, bu bağının düzleminde beliren topoğrafyada ortaya çıkarmakta ve iletişim kodlarını anlaşılır kılmaktadır.

Kaplan (2021, s. 154) Ziya Gökalp'ın "dil" i kültürün asal ögesi saymasına hak verirken his ve fikirleşmelerin dil kalıbına döküldüğünü ve yazının dil sesini kaydeden bir araç olduğunu; ancak kültürün bir millette söz ile de yayıldığı ifade eder. Sözlü edebiyat, mitsel anlatı beraberinde din ve doğa kültlerine yönelik kavramlar (renk, totem, ritüel) kültürel kimliği var eden somut-soyut bileşik şuurun ipuçlarıdır. Örneğin Türkler için "kara/siyah" sadece bir renk değil, farklı mecaz ve çağrışımların (uğursuzluk, yas gibi) dilsel kültürel gösteren olabilmektedir. Yine sözsüz iletişimde "kara/siyah" renkler "(...) Çin kültüründe güven ve kaliteyi, Yeni Zellanda'da yurtseverliği temsil (...)" (Eker, 2018, s. 20), etmektedir.

Dil, sembolik ve söylem bazlı etkinliği işletirken yazılı kaynaklar, kültürel arkeolojiye ulaşmada emsalsizdir. Kaplan, (2021, s. 25) bu hakta, 1200 yıl önce, Köktürk Devleti'nin varlığı, meseleleri, duygu ve düşünceleri hakkında fikir verdiğini söylediği "Orhun Abideleri"ni örnek verir; çünkü Köktürk Yazıtları, Türklerin 1300 yıldan beri meydana getirdikleri dünya görüşleri ve coğrafi etkileşimleri hakkında fikirler sunmuştur. Özetle "dil" en önemli kültür yaratıcısı, öğreticisi, taşıyıcısı ve değiştiricisidir.

2.2. Türk Kültür Coğrafyasında Kültürlerarası İletişimde Dil Olgusu

“Farsça ile Acem milletini dirilttim” Firdevsi (Atsız, 2020, s. 147)

Türk tarihi için Orhun Kitabelerinin anlamına (bir düzey) “dil” üst başlığında değinilmiştir. Yine hatırlanırsa abidevi dikili taşlar, Bilge Kağan, Vezir Tonyukuk gibi devlet adamlarının Türk budunu’na (ulusuna) bir çeşit seslenişidir. Türklerin diğer kavimlerle yaptığı savaşlar, halkı abad etmek için verilen mücadele ve uyarılar, kitabe taşlar ile ebedileşmiştir.

Pekala, dünyanın farklı coğrafyalarında uzun süreli varlığı ile o coğrafya üzerindeki toplumlara kuşkuya mahal bırakmaksızın kültürel yönden etkileyen ve etkilenen (Yağbasan, 2010, s. 370,371) bu kadim ulus, Türkler kimdir?

Ş. Teoman Duralı Türklüğü (kısaca) şöyle ifade etmektedir:

Kuzeyin sık çam ormanları Tayga’nın, Kutup dairesinin ağaçsız toprakları Tundra’ya yakın kesimlerinde toplayıcı-avcı düzeninde yaşayan kadim Türkler, baskın bir ihtimalle, soğuyup kuraklaşan iklim şartları yüzünden, yemlenmek amacıyla güneye yönelen ren geyiği sürülerinin peşinde, miladi yıllara yakın dönemlerde orman kuşağının, daha özgülcesi, Balkaş gölünün güneyinde kalan bozkırlara intikal etmişlerdir. Toplayıcılığı terk etmişlerdir. Buna karşılık avcılığı sürdürüp, çobanlık ile hayvancılığa başlamışlardır (...) ama daha önemlisi insanlık tarihinde dönüm noktası dahi anılabilecek bir olay, atı ehlileştirmişlerdir. Göç yolları üstünde karşılaştıkları bir kısım Hint-Avrupalı boyları cezbettikleri, onlara dilleri ile kültürlerini benimsettikleri; kimisiyle de karıştıkları öne sürülmüştür (Duralı, 2020, s. 26).

Türkler, engin bir coğrafyada akıcı halde yaşamıştır, bu sebeple farklı kültürlerle biteviye etkileşim halinde olmuşlardır. Atsız’a (2020, s. 10) göre Türkler, farklı coğrafyalarda bir çok devlet kursalar da tarihleri aralıksız bir bütünlüktür.

Orhun Kitabeleri’nin geçmişi neredeyse 13 asra dayanırken Türklere ait izler 5000 yıl ötesine dek götürülmektedir (Kaplan, 2021, s. 23). Orhun Kitabeleri’nden yapılacak bir diğer çıkarsama ise şudur; “(...) Köktürk Dönemi’ne ait yazıtlarda kullanılan dilin niteliğine bakıldığında birçok ileri dil ögesinin (deyim, atasözü vb.) bulunduğu görülecektir. Dilin bu seviyeye ulaşabilmesi için ise arkasında binlerce yıllık bir mazisinin olması zorunludur” (Mert ve Bozkırlı, 2015, s. 2). Dolayısıyla Türk tarihine bakışta “dil verileri bize, tarihin bir savaşlar

tarihinden ibaret olmadığını, savaşların birkaç saatlik, birkaç günlük işler olduğunu, asıl tarihin, savaşlar da dâhil, bir ilişkiler tarihi, bir öğrenmeler ve öğretmeler süreci olduğunu göstermektedir” (Karağaç’tan aktaran Yağbasan, 2010, s. 371).

Türk tarihinde değişik coğrafyalarda kurulan devletlere mensup Turan halklarının din ve dil değiştirerek zamanla yok olan (Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar gibi) unsurları bir vakıadır; fakat Türkler, geniş coğrafyalarda varlığını sürdürmüştür. Bu mukavemet; coğrafi etki, savaşçılık ruhu, dil (sözlü edebiyat ve folklor), teşkilatlanma/ordu, şehirleşme ve Türk toplulukları içinde varlığını devam ettiren kadim inançların etkisiyledir.

Milletlerin en belirgin özelliği şüphesiz ortak dildir. Hisdaşlık ve fikirdaşlık, ortak anlam aktarım aracı dil olmadan kültürel toplum mezmununda bahsedilemez ve modern manada “ulus” tanımı geçersizleşir. Bu çerçevede Türk dili kadim ve içerikte zengindir; Duralı (2020, s. 27) Çin kaynaklarında Türkçe’den ilk defa MÖ 1766’da bahsedildiğini ifade etmektedir. Bittabi coğrafi hareketlilik ve kültürel etkileşim, “Türk dil”ini zamanla değişime uğratmıştır ve bu doğaldır. Örneğin Araplarla kurulan dini ve coğrafi kesişme, kültür akisleri; Türk dil yapısına tesir etmiştir.

Marshall’a (1999, s. 153) göre “ilkel dil” söylemi anlamsızdır; fakat toplumların yeni kavramlarla tanışmaları durumunda bunları ifade edebilmek için diğer toplumlardan yeni kelimeler almak veya türetmek gereği duydukları malumdur. Bu hakta Kaplan (2021, s. 40) misalen “akıl” kelimesini örnek getirir; kelime Türkçeye Arap dilinden geçmiştir; fakat bu kelimedenden türetilen 20 kadar Türkçe atasözü ve deyim, müellif ismin dikkatindedir; mesela: “akıl almak”, “akıl satmak”, “akıl işletmek”, “akıllara durgunluk vermek”, “aklı çıkmak”, “aklı esmek” vd. onlarca deyimden söz edilmektedir.

Türklerin bulunduğu ve yoğunlaştığı coğrafyalar (Ortalık Asya, Batı Asya ve Anadolu), ilkçağın sonuna yakın, Doğu-Batı arasında iktisadi münasebet ve kültürel etkileşimler sebebi ile önemli coğrafyalardır. Bu noktada tarihi “İpek yolu”; kültür, ticaret nüfus hareketliliği ve iletişim edimlerinin coğrafi çizgisidir. Burada; Çin, İran, Ortadoğu ve Doğu Roma ile “Eski kıta”ya değin uzanan mal, zanaat, fikir mübadelelerinde ise Türkler kayıtsız yer edinmişlerdir.

Savaşlarla ve kitlesel hareketlilik ile Türklerin şekillendirdiği coğrafyalar Duralı’ya (2020, s. 30,31) göre “nevişahıslarına haiz” bir özellik ile anayurttan hariç, eklenmiş kara parçaları olarak değil; bilakis vatan olarak düşünülmüş ve sahiplenilmiştir. Dolayısıyla “Anadolu’nun günümüzdeki evrensel değerler taşıyan özgün kültür yapısının oluşmasında Türkler ana etken

olmuştur” (Tanrıku, 2015, s. 475). Kadim Türkler böylece kıtalar arası coğrafyalara uzanırken vardıkları her yerde yeni “Türkeli”ni vücuda getirmişlerdir.

Türk kültürüne beşeri ve coğrafi etkileşimleri baz alarak bütünselci (holistic) ve kaynaştırıcı felsefeyi barındıran senkretik (syncretic) iki farklı tanımlama ile eğilmek mümkündür. Bu iki tanımsal yaklaşımı Binark şöyle aktarmaktadır:

Bütünselci kültür tanımı, "ortak anlam ve değerlerin kültürlerin özünü" oluşturduğunu ve bunların değişmez-bütün olduğunu öne sürer, böylece kültürü yerel ve ulusal sınırlar içine hapseder. Bu yaklaşımın uzantısı olarak geliştirilen kavramlar "kimlik krizi", "iki kültür arasındalık", "kayıp kimlikler", "dejenerasyon" vb. kavramlardır. Senkretik yaklaşım ise, kültürü "alaşım" olarak tanımlar. Bu yaklaşıma göre, kültürel kimlik dinamik bir süreçtir, sürekli değişim içindedir (Kaya ve Kentel'den aktaran Binark, 2006, s. 73).

Binark'ın aktarımına Kaplan'ın bir örnekle temas ettiği konuyu, senkretik anlamda misal vermek mümkündür. Kaplan (2021, s. 121) Türklerin hayvancı bir millet olduğunu; fakat akabinde farklı din ve medeni etkileşimler sebebiyle yerleşik medeniyete geçerek ikinci toplum hüviyeti kazandığını söylemektedir. Dolayısıyla göçebe yaşayış ve kültürün getirdiği pek çok kelimeyi, geldiği coğrafyalarda yaşayan toplumlara armağan eden Türkler, ikinci ve şehirli toplulukların dil ve kelime haznelerinden yararlanmakta beis görmemiştir. Bu süreklilik, Tanrıku'na göre Anadolu'da da devam etmiştir:

Türkler Anadolu'nun fethinden sonra kendilerinden farklı düşünen ve inanan toplumlara göstermiş oldukları hoşgörünün sonucu olarak, mimariden mutfığa, tedavi şekillerinden ekonomiye kadar günlük hayatı ilgilendiren birçok konuda Müslim, gayr-i Müslim unsurdan bir şeyler aldı, bir şeyler verdi. Fakat Anadolu'nun adı Türklerin yurdu karşılığı olarak “Turcia” dili Türkçe, dini İslam ve kültürü (hâkim kültür) de Türk kültürü olarak bin yıldan beri bu özelliğini sürdürmektedir (Tanrıku, 2015, s. 477)

Tanrıku'nun cümlelerine ilave Kartarı (2019, s. 105) “bir dilde, belirli bir nesne ya da olayla ilgili olarak üretilmiş çok sayıda sözcüğün bulunması, sözü edilen nesne ya da kavramın o kültür grubunun yaşamında ne kadar önemli yer tuttuğunu gösterir” demektedir. Turan (2020, s. 63) diğer çerçevede yine akrabalık bağından ziyade Moğol ve “Macar dilinde pek çok Türkçe ‘TDK’ya göre 2000 civarında’ (Daşdemir ve Efendioğlu, 2016, s. 161) kelimenin görülmesini” kültürlerarası etkileşimin neticelerine bağlamaktadır.

Türk-Macar dilindeki bazı ortak kelimeler şunlardır: baba-apa, ata-atya, ana-anya, kapı-kapu, sevgi-semmi, boğa-bika, kısa-kurta, sarlı-sarla, öküz-ökör, tavuk-tyuk, kuçu(köpek)-kuçu, süpürge-seprü, halk-hala, kalpak-kalpag, tarak-taraj, ba*atur-bator, tümen-tömény, pamuk-pamut, tarla-tarlo, arpa-arpa, balta-balta (<https://www.altayli.net>, 2018; Prince ve Berbercan, 2013). Dolayısıyla “diller, buldukları kültürel veya coğrafi ortamlarda etkileşime hazır oldukları oranda devinime uğrayabilmektedirler” (Yağbasan, 2010, s. 369).

Böylece Türk dilinde vücuda gelen halhalenin kültürel temas ve coğrafi şartları tecrübe edişlerden kaynaklandığı iddia edilebilecektir. Örneğin “Kars yöresinde kar ile ilgili çok sayıda sözcüğün bulunması buna örnek gösterilebilir” (Kartarı’dan aktaran Kartarı, 2019, s. 105); esasta bu örnek bir dilin coğrafya ile olan karinesidir. Dilin kültür-coğrafya bağlamındaki kısıtı veya zenginliği yine şu örnek ile anlam açıktır: Türk dilinde “göç yolda dizilir” deyimi vardır; bu deyim şayet İngiliz dilinde karşılık veya benzerlik ihtiva etmiyor ise cevap ortadadır; çünkü bir ada toplumu olan İngilizlerde göç olgusu ve dolayısıyla göçebelik kültürü yoktur (Gökdağ, 2021, s. 163).

Türklerin hareket halinde bulunduğu coğrafyaların Doğu’dan Batı’ya medeniyet mefhumlarını temsil eden kültürel temas hatları olduğundan burada bahsedilmiştir. Türklük dairesinde kültürlerarası etkileşim sürecinin (siyasi, ekonomik, dini ve çatışmacı) coğrafi temas ile bağlantılı olduğu da açıktır. Şinasi Tekin (1933-2004), iki Türk devleti olan Köktürk ve Uygur dillerinde genel bir karşılaştırma yapmıştır ve Köktürkçe metinlerde “at, devlet, savaş, kağan” gibi ifadelerle sıklıkla rastlanırken ardına gelen Uygur metinlerinde şehir hayatı, inanç ve soyut temelli kelime ögelerinin bariz belirginleştiğini (Duralı, 2020, s. 68) saptanmıştır. Köktürkler çetin şartlar (boylar arası savaşlar ve Çin ile olan mücadele) sürecinde iken Uygur toplumu Çin ile medeni etkileşimini (Duralı, 2020, s. 47) şehirleşme, ticaret ve kültürel (inançsal) paydalarda artırmıştır ve tüm bunlar kullanılan “dil”e yer edinmiştir. Bu halde ifade edilebilir ki “farklı etnisitelerden oluşan toplumlarda, teolojik veya coğrafi yakınlıklardan kaynaklanan birlikteliklerde, ortak dil varlığına veya dil dünyasına rastlamak her zaman mümkündür” (Yağbasan, 2010, s. 369).

Kültür etkileşimleri zamanın ruhuna dayanır ve toplumlar, devletler arası ilişkilerin (mücadele veya uzlaş) tabiatına seyyaldir. İki farklı kültür temsilinin birbiri ile çatışması ya da yakınlaşması nazarında Çin ile sürekli mücadele içinde olmuş Köktürk Devleti ve Mani dinini seçmiş Uygur toplumu o sebep değerlendirilebilir örneklerdir. Keza benzer kültürel iletişim ve

etkileşimler Türklerin X. yy.da kitleler halinde İslam medeniyet dairesine girmesiyle de devam etmiştir.

Özarpınar Türk-Arap ilişkileri bağlamında düşüncelerini şu cümlelerle paylaşmaktadır: “İslam medeniyetine girilince, Türk dili Arapçadan etkilendi. Medeniyet benimsenince, onun kaynaklarının dili olan Arapçanın taşıdığı yeni kavramları ve duyuş tarzlarını temsil edecek kelimelerin alınması kaçınılmazdı” (Özarpınar, 1997, s. 118). Keza Özarpınar (1997) Türkçenin ilim yapmakta yetersiz kaldığını iddia ederken Arap diline medeni pay vererek Arapçanın ilim, sanat yetkinliğini Türkçeye yeğ tutmuştur.

Türkçe’de ciddi sayıda Arapça (6500’den fazla) sözcük bulunmakta ve elan varlığını sürdürmektedir (Daşdemir ve Efendioğlu, 2016, s. 161). Türkçe-Arapça dil etkileşimi karşılıklıktan ziyade Arapça ağırlıklıdır. Araplarla kotarılan teolojik birlikteliğin neticesi olarak Arapça’dan Türkçe’ye intikal sayısız (dinsel terminoloji ile ilintili) sözcük bulunurken Kur’an lisanı olarak adlandırılan Arapça’da Türkçe sözcük sayısı alınan kelimelerin 1/3’ünden azdır. Türk dilinde “örneğin; gassak (cehennemde yananların derilerinden akan irin), kusak (kokmuş, kusunç, iğrenç, soğuk) talak (boşanmak) = tul (dul, boşanmış) gibi” (Yağbasan, 2010, s. 371) sayısız Arapça kelime kullanılmaktadır.

Arap dili hakkında serdedilen mütaala, Farsça için de söz konusudur; hatta Atsız’a (2020, s. 148) göre Firdevsi’nin meşhur “Şehname”sinin tesiri o derecedir ki Türk kahramanı “Afrasiyab”, Selçuklu ve Osmanlı edebiyatında kötülüğün timsali haline gelmiştir. Firdevsi ve Fars tarihi için bu nitelemenin anlamı açıktır; “(...) Çinliler ve Farslar olmak üzere, etraflarındaki yerleşik medeniyet toplumlarını iki de bir vurmuş, sonunda da topraklarını ele geçirmiş (...)” (Duralı, 2020, s. 47) Turani kavimlerin menkıbevi/kahraman isimleri, elbette müspet tasvirlenmemiştir. Burada diğer vurgu ise Fars kültürünün Türkler üzerindeki tesiridir: “Türkçe’nin asırlarca Farsça’dan etkilendiği ve birçok sözcüğün ödünç alındığı veya birçoğunun Türkçe’nin gramer yapısına uydurularak yaşamını hala sürdürdüğünü söylemek mümkündür” (Yağbasan, 2010, s. 371). Bu süreç ve etkileşimler biteviye halde Türklerin var olduğu (Balkanlar, Kırım, Kafkasya, Kuzey stepleri, Arap Coğrafyası ve Kuzey Afrika gibi) her coğrafyaya teşmildir.

İslamlaşmanın Türkler için manevi ve kültürel etkilerini yahut bu dini kabullenışteki kolaylığı, bazı kavramsal/kültürel dil kodları üzerinden aralamak mümkündür. Turan (2020, s. 168,169) örneğin “Allah” adı ile “Tanrı” adının birlikte kullanımını, yaratıcıya atfedilen kutsal

sıfatların bir çeşit ayniyetlik çerçevesinde olması ile değerlendirmektedir. Devam ile “Kam” kültürünün ve ritüellerinin yerini menkıbevileşen evliyalar alırken “Alp”lığı, gaziler/erenler, yine bir mefkure mottosu “Kızılelma” adına Türk-İslam inanç sistemine “nizami alem davasına” taşımışlardır. Uçmak (cennet), tamu (cehennem), yükünç (secde), uluğ-gün (kıyamet), yek (şeytan), yazuk (günah) ile özdeş ıstılahları Türk kültürü, aynı anlamlandırmanın taşıyıcı kodları kabul etmiştir. Turan, peygamber/resul için kullanılan “yalvaç” ve “savcı” ıstılahlarını da kıyasa mukabil görme/görülme veya Türklerin İslam öncesi dahil olduğu farklı dinlerin kavram/dil kabul ve “devamlılığının” örnek hali ile yorumlamıştır. Kaplan (2021, s. 123) bir önceki cümlede kullandığımız “devamlılık” sözcüğünü olgusal manada “birikim” kelimesi ile kültür zenginliğinin havuzuna katmaktadır. Ona göre Türk halkları, Türk dili ile müsavi temelini muhafaza etmiştir; ama dil etkileşiminde iliştirilen, ulanan ne ise karakterine uyanı kabul etmekte beis görmemiştir. Kaplan, Türk karakteristiğinin bu hali ile Türk dili arasında sırlı bir bağın olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla “bir kültür grubunun dili, onun dünyaya nasıl baktığı ile yakından ilgilidir” (Kartarı, 2019, s. 104).

Kaplan “Türk karakteristik”i dediğimiz kimlik-dil arasındaki gizemli bağ ve dilin edebi yönü olan “destan” anlatılarında bir kesit aralar. Nihal Atsız, Türk destanlarına değinir ve onlardaki bedii öğeleri işaretler: Kadının güzelliği, vefası, kadından ilham alışı; kahramanlık, iyiliğin galebesi, göçebeleğin tipik yaşam formunda yer edinmiş “at”a verilen önem; aymazlığa karşı cezalandırıcılık ve şeref, iffet gibi manevi değerler öne çıkan belirtkelerdir (Atsız, 2020, s. 148).

Atsız’ın vurguladığı mitsel söylem, hayat düsturu ve toplumsal düzene yönelik bilinçaltına yerleşen kurallar, roller ve davranışlardır. Bunlar “dil/söylem” ile kodlanmakta ve anlamlandırılmaktadır. Böylelikle iletişim dinamiğinin sınırlarını belirleyen açık-örtük kodlar mitler üzerinden deşifre edilebilir. Bu nevi kültürel (kod) aktarımlar coğrafi hatların uzaması, farklı medeniyet dairelerinde çoklu kültürel etkileşime girilmesi ile başkalaşmış, etkisini yitirmiş olabilir. Duralı (2020, s. 49) Türklerin belirli bir medeniyete girmesi ile (buna İslam medeniyetini de dahil eder) kadın-erkek birlikteliğinin şartlarında beliren kültür kodlarında gevşeme olduğunu ifade etmektedir.

Atsız’ın, Türk destanlarında tanımladığı karakterizasyon, geç çağlarda şehirleşme kültüründe hayat süren Türk halkı indinde anlamını muhafaza eden bir tür “kabadayılık”

mottosudur (Duralı, 2020). Bu noktada “kabadayılık” kelime örneğinden yola çıkarak bağlamsal başka bir misal verilebilecektir. Bu misal, Türk-Yunan etkileşimine dairdir.

Kültürlerarasılık/kültürleşme “acculturation” etkisini Türk-Yunan ilişkilerinde bir düziye görmek mümkündür. Tarihi, coğrafi ve idari pek çok etkileşim içinde asırlara dayanan temas hattına sahip iki millet arasında, bir çok kültürel mübadelenin olduğu ifade edilebilir. Bilinmektedir ki kültürel etkileşimlerin tipik yansımalarında söz varlıkları önemlidir. Örneğin Yunan dilinden Türkçe’ye geçmiş tarım veya denizcilikle ilgili bir çok terim bulunmaktadır. Kültürel ilişkiler ağı Türklerin Anadolu’yu yurt edinmeleri ile başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki hegemonik dönemler ve Cumhuriyet sonrası kısa süren bahar havaları dışında, genelde düşmanlık temeli üzerine oturtulmuştur (Yağbasan, 2010, s. 371).

Son yıllarda Türk-Yunan ilişkilerinde yükselen gerilim barizdir (Aldoğan, 2022). Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Adalar Denizindeki egemenlik hakları, Batı Trakya’daki Türk azınlığı ve sığınmacı meseleleri, Ekümenik Patriklik iddiası başlıca konulardır. Özellikle politik aktörlerin ideolojik argümanlarla ötekileştirdiği Türk-Yunan toplumlarında mesafe, düşmanlık derecesine ulaştırılmak istenilmektedir. Özellikle Yunan politikacıların ve Yunan medyasının gerilimi artırdığı, etnomerkezci bakışla temellenen “bu mesafeye ise aşağılama mesafesi (...)” (Kartarı, 2019, s. 37) tanımını uygun düşmektedir.

Aşağılama mesafesine dair bir takım söylem örnekleri şunlardır: Yunan milletvekili Eleftherios Sinadinos, mülteci krizi hakkında Avrupa Parlamentosu’ndaki konuşmasında, alenice “Türkler pis ve kirlidir” cümlesini sarf etmiştir (<https://www.haberler.com>, 2016). Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’a yönelik “Dimokratia” gazetesi tarafından yapılan hakaret/aşağılama, yine nefretçiliğe tipik bir örnektir. (<https://www.ahaber.com.tr>, 2020). Dimokratia gazetesi manşetinde Türkçe (argo) bir kelime ile Türkiye devleti başkanına hakaret edilmiştir. Bir diğer örnek ise Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’nda Türk-Yunan meselelerine dair konuşmasına yanıt veren Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis’in konuşmasıdır. Miçotakis, cümlesinde (argo) kabadayılık “kabadais” kelimesini kullanmış (<https://www.gazeteduvar.com.tr>, 2022) ve Türkiye’yi “zorbalık” yapmakla itham etmiştir. Keza Miçotakis’in sarf ettiği “kabadayı” kelimesi, Türk ve Yunan toplumu için aynı (ortak) anlamda kullanılmaktadır: TDK “Güncel Türkçe Sözlük”te “kabadayı”; “kendine özgü namus kurallarını esas alıp toplum kurallarının dışına çıkarak

zorbalık yapan kimse” (<https://sozluk.gov.tr>, t.y.) olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Miçotakis’in kullandığı kabadayı (kabadais) kelimesi; çakırkeyif (tsakir-kefi), konak (konaki), sersem (sersemis), şapşal (sapsalis), batakcı (bataxis), çadır (çadiri), çorap (tsurapis), halı (hali) vd. pek çok kelimedede görüldüğü gibi Türk ve Yunan halklarında kullanılan ortak kelimelerden biridir (Yağbasan, 2010, s. 374,380). Türkçeden Yunancaya 3000 civarında alıntı kelimenin geçtiği söylenmektedir (Daşdemir ve Efendioğlu, 2016, s. 161).

Kartarı (2019, s. 105) Bernstein’ın düşüncelerinde, birey adına sözlü iletişim biçemlerinin kullanımında ait olunan toplumsal bağlamın etkinliğinin önemsendiğini vurgulamaktadır. Bağlam, iletişim sürecinde ideolojik sembolleri inşa etmektedir; mesela Türkiye’de “Mavi Vatan” düsturu literal bir yaygınlıktan çok, söylem etkisidir. Yine bir Yunan generalin televizyonda çıkıp, Türkler için “göçebe çobanlar” cümlesini ifade etmesi, en aşağı 13 asırlık Türk kültür ve medeniyetini ideolojik indirgemeye hapsetmektir.

Kültürlerarası ilişkilerde değişik sebeplerden yanyana gelmiş toplumlarda kültürel ve itibari statü atfedilen toplumun dil/söz etkisinin baskınlığı, temel diğer husuttur. Dolayısıyla bugün Türkçe ve Yunan dilinde yahut diğer dillerde ortak kelimelerin görülmesi, Türk toplumu ve diğer toplumların tarihi ve coğrafi kader/zorunluluk münasebetinde kültürel nüfuz gücü karşımıza çıkar. Etkilenme, tarihi perspektifte rastlaşılan ve muhatap olunan kültürün (Arap, Yunan, Acem, Ermeni, Kürt vd.) nüfuzu ile nispidir; fakat aralıklarla ideolojik ve hegemonik görüşlerin etkisi kimi noktada baskınlaşmaktadır.

Türklerin genel anlamda yabancı dillere karşı çok müsamahalı olduğu ve temasta buldukları her milletten öğrendikleriyle kavram dünyalarını geliştirdikleri söz varlıklarında belgelidir (Aksan’dan aktaran Daşdemir ve Efendioğlu, 2016, s. 160). Bu noktadan hareketle farklı kültürlerin ortak kelimeleri benimsemesi, başka bir ifade ile Türk-Yunan etkileşiminin göç ve Türk fetihleri ile doğrusal/dolaylı bağı olduğu düşünülebilir. Bu bağ, azı ile çoğu ile tarihidir ve sözlü iletişimde “tortu” izleri halen canlıdır. Dimokratia gazetesi örneği ise menfi manada şunu bildirir ki Türk ve Yunan münasebetlerine ulus-devlet merkezli odaklanıldığında kitle iletişim araçlarının ideolojik ve devlet kontrollü kimlik inşaası, ötekileştirme ve kültürlenme misyonu ifası (Yurtekin, Toyran, & Ezgin, 2020, s. 171) süreğenlik taşımaktadır.

Sonuç

Yukarıda yazageldiklerimiz geniş ve kapsamlı konular olduğu için bir çok kültür disiplini (etnosentrik, holostik) ve iletişim modellemesi (kültürlerarası model) konuya dair kesitler sunmaktadır. Türk kültür coğrafyasında, beşeri ve kültürel etkenlerin bir aralığı hesaba katılınca iletişimin sadece bilgi alışverişi ve sathi anlam aktarımıyla sınırlı kalmadığı aşikardır. Haddizatında kültür coğrafyası, kültür öbekleri ve sosyal mekânsal işleyiş yönünden mekânsal çeşitlilikleri incelemektedir; lisan, inanç, ırk, iktisat, cinsiyet, idare ve sair kültürel olguların bir yerden diğerine değişimi yahut aynı kalma yollarının betimlemesi ve çözümü üzerinde (Tanrıku, 2015, s. 473) kültür coğrafyası başlıca alandır.

İletişimin kültürlerarasılığı yeni adlar, türemeler ve semboller ile dinamik bir sentezdir; bu sebeple “Konstantinapolis” İstanbul, “Smyrna” İzmir, “Anküra” Ankara olmuştur. Türk kültür coğrafyasında yine kültürlerarası iletişimi bir iletişim ve modelleme olarak etkileşim çerçevesinin işlemsel (transactional) bağımlı sağlayan kültürel temasların toplumsal ve yine kültürel bağlamlar ve aktarımlar (dil, sembol) kullanımı üzerinden gittiği ifade edilmelidir. Kültürel aktarımlar özelinde Türkçe; Arapça, Farsça ve Fransızca gibi diller ile haşırneşir olmuştur; fakat Kürtçe, Ermenice, Arnavutça gibi diller ile bu yoğunluk saptanmamaktadır. Nişanyan (2019) Türkçenin Arapça, Farsça gibi dillerden edindiği müktesebatın dışında, diğer dillerin etkisinin toplamda %4’ü geçmediğini ifade eder. Türkçeye iktibas kelimelerin yarı kespi, örneğin Yunan dilinde; balıkçılık ve tarım ile alakalı ya da İstanbul argosunda kullanılan kimi sıra kelimelerdir. Moğolca, Ermenice, Kürtçe, Bulgarca ve Rusça, Çingenece, İspanyolca ve Yahudice, Gürcüce, Çerkesçe, Hintçe gibi dillerin oluşturduğu toplam etki “incir çekirdeğini” doldurmamaktadır (Nişanyan, 2019). Bu durumu normal karşılayan Nişanyan, Türkçenin temayülünü belirleyen toplum kesimleri nazarında, söz konusu dillerin Türk tarihinin hiçbir döneminde “prestij dil” statüsünde olmadığı kanaatindedir. Fakat dil etkileşimi yoğun olmadığı halde Ermenilere karşı ortak yaşam ölçütlüğünün işler olduğu bir vakadır. Coğrafi şartların etkisi ile izole kaldıkları anlaşılan Kürtlerin aksine, Ermeniler; Van, Erzurum, Çukurova ve İstanbul gibi Türk şehirlerinde belirli oranda nüfus yoğunluğuna sahip olmuşlardır. Yozgat’ta tespit edilen 26 Ermeni köyünün (örneğin: Armağan, Burunkışla, İğdeli, Karayakup, Menteşe, Sırçalıtekke, Şerefoğlu vs. Osmanlı idaresinde iskan edilmesi (Nişanyan, 2018) Ermeni toplumunun tecrit edilmediği anlamını doğurur.

Transactional biçime göre sadece iletilerin gönderilip alınması değil; ilişki kurmak, farklı kültürlerle anlaşmak, benlik kavramının oluşumu, topluluklar kurma ve başkalarıyla diyaloga girmek için psikolojik ve sosyal temellere dayanan iletişim söz konusu olmaktadır (Gökdağ, 2021, s. 52); dahası “(...) dil kullanıcıları, hiç ihtiyaç olmasa da tamamen psikolojik etkenlerle (moda, dinsel kaygılar vs.) kendi dillerinde mevcut olan bir sözcüğü terk edip onun yabancı dildeki karşılığını tercih edebilirler (Daşdemir ve Efendioğlu, 2016, s. 159-160). Haddizatında Arapça, Farsça ve Fransızca söz etkileşimi bu minvalde değerlendirilecek araştırmalar için veriler sunmaktadır.

Türk dili sair kültür/toplum dilleri ile işlevsel iletişimi yoğunlaştırmıştır; fakat Farsça ile akraba dil Kürtçe ile böyle bir paralellik söz konusu olmamıştır. Nişanyan (2013) “Türkçede halen kullanılan 1100 civarında Farsçadan alıntı sözcük vardır. Eskiden daha da fazlaydı. Türkçedeki Kürtçe alıntılarının sayısı, zorlasan 20-30’u geçmez. Bunların da üçte ikisi, dile son 20 yılda girmiş sözcüklerdir” demektedir. Dolayısıyla yakın uzak coğrafyanın iletişim adına beşeri etkisinin salt yeterlilik sağlamadığı, dahası kültürel üretim mübadelesinin ve pratik gerekliliklerin yapıcı kaçınılmazlığı bu çerçevede anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Açıköz, H. M. (2003). *İletişim Felsefesine Giriş*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- A Haber-Başkan Erdoğan'a Hakaret Eden Yunan Gazetesi Dimokratia'nın Sitesi Hacklendi*. (2020, Eylül 19). Ekim 22, 2022 tarihinde <https://www.ahaber.com.tr>: <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2020/09/19/baskan-erdogana-hakaret-eden-yunan-gazetesi-dimokratianin-sitesi-hacklendi> adresinden alındı
- Akalın, M. (1983). *Modern Lengüistiğe Giriş*. İzmir: Ticaret Matbaacılık.
- Aldoğan, S. (2022, Ekim 6). Ekim 31, 2022 tarihinde <https://www.evrensel.net>: <https://www.evrensel.net/haber/471549/turkiye-yunanistan-gerilimi-siz-ah-diyorsunuz-biz-vah> adresinden alındı
- Altaylı-Macar Dilinde Bulunan Osmanlı Öncesi Türkçe Kelimeler*. (2018, Nisan 15). Ekim 23, 2022 tarihinde <https://www.altayli.net>: <https://www.altayli.net/macar-dilinde-bulunan-osmanli-oncesi-turkce-kelimeler.html> adresinden alındı
- Anadolu Üniv-Türk Dili-1*. (2018, Ağustos). Ekim 13, 2022 tarihinde <https://ets.anadolu.edu.tr>: <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/TUR201U/ebook/TUR201U-15V1S1-8-0-1-SV1-ebook.pdf> adresinden alındı
- Atsız, N. (2020). *Türk Tarihinde Meseleler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bickerton, D. (2009). *Âdemin Dili*. (M. Doğan, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Binark, M. (2006). Kültürlerarası İletişim Çalışmalarının Türkiye Haritası. *Kültür ve İletişim*, 9(1), 71-88.
- Bulut, Ö. (2021, Aralık 12). Ekim 14, 2023 tarihinde <https://www.sosyologer.com>: <https://www.sosyologer.com/kulturel-etkilesim-nedir/> adresinden alındı
- Chomsky, N. (2010). *Doğa ve Dil Üzerine*. (A. Belletti, L. Rizzi, Dü, & A. B. Karadağ, Çev.) İstanbul: Sözcükler Yayınları.
- Daşdemir, M., & Efendioğlu, S. (2016). Kars ve Erzurum Ağzlarında Rusça Ödünç Kelimeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(55), 159-178.
- Duralı, Ş. T. (2020). *Omurgasızlaştırılmış Türklük*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Eagleton, T. (2019). *Kültür*. (B. Göçer, Çev.) İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Eker, S. (2018, Ağustos). Dil ve Kültür. Ş. H. Akalın, S. Eker, V. Türk, S. Aslan Demir, S. Cavkaytar, M. Macit, & S. Cavkaytar (Dü) içinde, *Türk Dili-1* (s. 2-30). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. Ekim 13, 2022 tarihinde <https://ets.anadolu.edu.tr>: <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/TUR201U/ebook/TUR201U-15V1S1-8-0-1-SV1-ebook.pdf> adresinden alındı
- Erdem, H. S. (2020). *Wittgenstein Dilin Yörüngesinde Felsefe*. İstanbul: Köprü Kitap.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

- Gazete Duvar-Miçotakis'ten Erdoğan'a "Kimse Yunanistan'a Kabadayılık Yapamaz".* (2022, Eylül 22). Ekim 21, 2022 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr:https://www.gazeteduvar.com.tr/micotakisten-erdogana-kimse-yunanistana-kabadayilik-yapamaz-haber-1582130> adresinden alındı
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2018). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (A. Esgin, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Gökdağ, R. (2021). *Kişiler Arası İletişim İnsan İlişkilerinin Psikolojik Temelleri*. Ankara: Töz Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük*. (tarih yok). Ekim 10, 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı
- Haberler-Türklere Ağır Hakaret Eden Yunan Vekil*. (2016, Mart 9). Ekim 22, 2022 tarihinde <https://www.haberler.com:https://www.haberler.com/guncel/turklere-agir-hakaret-eden-yunan-vekil-ap-8241964-haberi/> adresinden alındı
- İletişim-Adnan Menderes Üni.* (t.y.). Ekim 16, 2023 tarihinde <https://akademik.adu.edu.tr:https://akademik.adu.edu.tr/myo/cine/webfolders/File/ders%20notlari/iletisim.pdf> adresinden alındı
- Işıldaklı, B. (2020). İnsan Haklarının Evrenselliği İle Kültürel Rölativizmin Paradoksu. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 17-29. Ekim 16, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1553480> adresinden alındı
- İmer, K. (1990). *Dil ve Toplum*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Kaplan, M. (2021). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kartarı, A. (2019). *Kültürlerarası İletişim*. (A. Kartarı, Dü.) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Marshall, G. (1999). (O. Akınhay , & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mc Quail, D., & Windahl, S. (2005). *İletişim Modelleri*. (K. Yumlu, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Mert, O., & Bozkırlı, K. Ç. (2015). Orhun Yazıtları'nda Boyları Bir Araya Getirme Çabaları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 1-15. Ekim 17, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/136982> adresinden alındı
- Nişanyan, S. (2013, April 10). <https://nisanyan1.blogspot.com:https://nisanyan1.blogspot.com/search?q=k%C3%BCrt%C3%A7e> adresinden alındı
- Nişanyan, S. (2018, Nisan 14). Ekim 24, 2022 tarihinde <https://nisanyan1.blogspot.com:https://nisanyan1.blogspot.com/2018/04/afedersiniz-ermeni-seyleri.html> adresinden alındı
- Nişanyan, S. (2019, Mayıs 17). Ekim 24, 2022 tarihinde <https://nisanyan1.blogspot.com:https://nisanyan1.blogspot.com/search?q=ermenice+kelimeler> adresinden alındı

- Önlü, M., & Saran, M. (2019). Akademik Bir Disiplin Olarak Kültürlerarası İletişim ve Kuramsal Temeller. S. Bitirim Okmeydan, & M. Saran (Dü) içinde, *Kültürlerarası İletişim* (s. 15-54). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Özakupınar, Y. (1997). *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özdemir, İ. (2011). Ekim 6, 2023 tarihinde <https://www.folkloredebiyat.org>: <https://www.folkloredebiyat.org/sayilar/fe-66.pdf> adresinden alındı
- Özsoy, T. (2021). Sosyal Bilim Araştırmalarında Etik ve Emik: Etnosentrizm Ölçeği. *Idea Studies Journal*, 7(35), 925-944.
- Prince, J. D., & Berbercan, T. M. (2013). Macar Dilindeki Türkçe Unsurlar. *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 123-134.
- Sarıgül, F. A. (2019). *Popüler Kültür Nedir Ne Değildir?* İstanbul: Altınbaş Üniversitesi Yayınları.
- Tanrıkulu, M. (2015). Türkiye Coğrafyasında Genel Kültür, Alt Kültür ve Mozaik Kültür., (s. 473-480).
- TDK Sözlük-İletişim*. (2019). Ekim 12, 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr>: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- TDK Sözlük-Kültür*. (2019). Ekim 13, 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr>: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- TDK Sözlük-Dil*. (2019). Ekim 22, 2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr>. adresinden alındı
- Turan, O. (2020). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ulusoy, H. Ö. (2017, Haziran 15). Kültürlerarasılık, Çokkültürlülük ve Etnisite: Eskişehir'deki Çerkeslerin Kültürlerarası İletişim Pratikleri. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 27, 165-181. Ekim 14, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr>: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/495137> adresinden alındı
- Yağbasan, M. (2010). Kültürlerarası Etkileşim Bağlamında Türkçe ve Yunanca' daki Ortak Sözcüklerin Değerlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 367-388. Ekim 21, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/715923> adresinden alındı
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yurtekin, F., Toyran, M., & Ezgin, S. (2020). Kişilerarası İletişimde Dijitalleşme ve Kültürel Etkileri. S. Ulağlı (Dü.) içinde, *İletişim Çalışmaları* (s. 159-177). İstanbul: Motto yayınları.

Extended Summary

The topic of this study has been studied in detail. Interdisciplinary concepts (culture, geography, culture, communication) in the field of internal interaction and functionality of communication in Turkish cultural geography will be investigated, and the interests flowing from the qualitative content will be Deciphered.

In the environment of Turkish culture, importance is attached to the explanations of the concept of language, culture, geography and society. The complement of the axiom to the axiom "intercultural interaction and interaction that can interact" summarizes this topic with local facts related to qualitative pillars and relations related to education. Intercultural interaction, communication and language are the main implications on the national axis.

It is not enough to Decipher the historicity of the relationship between language, culture and communication with a categorical and uniform answer; these items include thousands of years of historical and sociological history. The answers to the question of whether language creates culture as a mere factor or whether language development finds its own course with culture; but it will involve nesting. However, it should be said that the phenomenon of language is considered as an important tool in interpersonal communication (Akalın, 1983).

The point we are sure of is that language and culture cannot be discrete in communication. Yaylagül (2006, p. 7) in his own words, the phenomenon of language is the main actor of communication processes, as well as the concepts of reason and consciousness. These concepts or phenomena work on the norms and symbols of human communities, which are distinguished from other species of living beings by making an effort to express their existence, giving priority and referring to each other.

In daily life, when you come to work in the morning, you greet someone or someone, talk about the work you are going to do, use signs or writing according to the content of the work. When you come home in the evening, you continue other communication activities while spending time with your family. Therefore, man is a social creature who hears, feels and needs communication in order to live together.

The sustainability of human existence cannot be explained without the ability to "communicate", which is also inherent in this species. A figure from the Paleolithic Era, unadorned stones in the Orkhon Valley, clothes, media tools, a lament and even silence express a human phenomenon, communication. Therefore, communication is a way of self-identification and existence of man.

Intercultural communication and interaction include sophisticated and multidisciplinary areas. Therefore, intercultural communication is an interdisciplinary study. In parallel with the Deceleration of the interaction between societies with the age of globalization, the economic, technological, cultural and

political phenomena in our world have become more complex and the variables in intercultural communication studies have started to differ.

The process that we will call the "acceleration of the Earth" is not the reduction of the rotation of the sphere around its axis (from 24 hours), the faster circulation of night and day. What we mean is the dizzying speed of human dexterity in the information, technical and transport network. What we have seen in this panorama in summary, in the last 25 years, knowledge production and technological developments (based on the origins of modernity) infrastructure with globalization, increased global and diversified human relationships in multi-lived, because access to information and spatial mobilization, global integration/adaptation process of interpreting developments; this situation reveals the phenomenon/result called globalization and real life is thrown into the confrontational climate of "national" resistance under the influence of the new ruling (global) order (Özsoy, 2021, p. 925).

Diverse cultural connections and representation groups are a reality in many nation-states. While different ethnic structures and subcultures are discussed in this right, the phenomenon of migration is another internal phenomenon, because "people who change their place through migration encounter other cultures" (Cards, 2019, p. 183). Especially in Turkey, the impact of the experience of internal and external migration on the process of intercultural interaction and communication and its qualitative outputs are extremely important. In particular, Turkey is included in the category of countries receiving heavy (Syrian, Afghan and African) migration due to the regional events that occurred after 2011. Today, the issue of migration and asylum seekers is an undeniable topic of intercultural communication studies. Therefore, Deciphering the dominant culture as "foreign" or "other" and how the social (ideological-political) structure is included in circulation through communication channels are among the important questions and questions that need to be answered in intercultural communication studies.

Well, who are these ancient people, the Turks, who have influenced and influenced the societies in that geography without leaving any doubt with their long-term existence in different geographies of the world (Yağbasan, 2010, p. 370.371)?

S. The status of Teoman Duralı:

The ancient Turks, who lived in the dense pine forests of the North, in the taiga, in the forager-hunter order near the treeless lands of the Arctic Circle, the tundra, were probably after reindeer herds that went south for food due to the cold and arid climatic conditions. more specifically, they moved to the steppes south of Lake Balkash. They stopped collecting. On the other hand, continuing to hunt, they began shepherding and animal husbandry (...) but more importantly they tamed the horse, an event that can even be remembered as a turning point in the history of mankind. They attracted some Indo-European tribes they

encountered on their migration routes, adopted their languages and cultures; it has been suggested that they were mixed with some of them (Durali, 2020, p. 26).

Turks are an ancient nation that has lived fluently in a wide geography and therefore has endless interaction with different cultures. According to Atsiz (2020, p. 10), Although the Turks have established many states in different geographies, their history is an uninterrupted union.

The geographies where the Turks are located and concentrated (Central Asia, Western Asia, Balkans, Crimea, Middle East, Caucasia and Anatolia) are strategic geographies near the end of the ancient era due to the economic relations and cultural interactions between East and West. Dec. At this point, the historical "Silk Road" should be remembered. The Turks occupied an indifferent place in the exchange of goods, crafts and ideas with China, Iran, the Middle East and Eastern Rome and extended to the "Old Continent". According to Durali (2020, p. 30,31), The geographies shaped by the Turks through wars and mass movements have the characteristic of "appropriate personality", not as annexed lands outside the homeland; on the contrary, it was conceived and adopted as a homeland. Therefore, "Turks have been the main factor in the formation of the unique cultural structure of Anatolia with universal values today" (Tanrikulu, 2015, p. 475). Thus, while the old Turks reached the intercontinental geographies, they implemented the new "Turkeli" wherever they reached.

Due to historical and geographical fate / necessity, Turkish society and other societies have been influenced by each other in cultural relations. The effect of this is that the culture (Arab, Greek, Persian, Armenian, Kurdish, Hungarian, etc.) is considered in the historical perspective; however, at some points the influence of ideological and hegemonic views prevails.

For this reason, this study wants to take a cross-section of the interaction dimension of language influence in Turkish culture and geography. Superficial examples from Kurdish, Armenian, Greek, Arab and Persian cultures are emphasized.

Nowadays, the cultural influence of language in Turkish geography is an inevitable element of communication.

Yeni Kurumsal İktisadın Doğrudan Yabancı Yatırım Teorilerine Katkısı

Diğdem PEKCAN¹

Geliş Tarihi (Received): 18.04.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 21.09.2022

Öz

Doğrudan yabancı yatırımlar özellikle sermaye kıtlığı ile karşı karşıya olan gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için önemli bir unsurdur. İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlanmaya başlayan yabancı yatırımlar 1980 sonrası dönemde dünya ekonomisindeki yerini sağlamlaştırmıştır. Ülkeler, istihdam yaratmak ya da teknoloji transfer edebilmek için yatırım ortamını çokuluslu şirketler için daha cazip hâle getirme çabasıdadır. Doğrudan yabancı yatırımların artmasına paralel olarak firmaların neden yurtdışında üretim yaptığını açıklamayı hedefleyen teorilerin de temelleri atılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan, iktisadi hayatta kurumların etkinliğinin önemsenmeye başladığı dönemden itibaren hem teorilerde hem de uygulamada kurumsal iktisadın temelleri ve kavramlarına sıkça rastlanmaktadır. Bu nedenle kurumsal anlayışın kollarından biri olan Yeni Kurumsal İktisadın (YKİ) temel bileşenlerine doğrudan yabancı yatırım teorilerinde rastlanmak mümkündür. İşlem maliyetler, kurumlar vb. kavramların ilave edilmesiyle portföy yatırımlar vb. gibi diğer sermaye hareketlerinden farklı olan doğrudan yabancı yatırımların teorik zemini dinamik bir hâl almıştır. Bu çalışmanın amacı, doğrudan yabancı yatırım teorilerini YKİ çerçevesinden inceleyerek işlem maliyetleri, kurumlar gibi kavramların bu teorilere katkısını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı yatırım teorileri, Yeni Kurumsal İktisat (YKİ), Kurumlar

Contribution of New Institutional Economics to Foreign Direct Investment Theories

Abstract

Foreign direct investments are essential for developing and least developed countries, particularly those facing a capital shortage. Foreign investment began to accelerate after World War II and consolidated its place in the world economy in the 1980s. Governments are trying to make the investment environment more attractive for companies to create employment and technology transfer. In parallel with the increase of foreign direct investments, the foundations of theories aiming to explain why companies produce abroad have begun to be laid. On the other hand, the foundations and concepts of institutional economics have frequently been found since institutions' effectiveness in economic life started to become important. Therefore, it is possible to encounter the essential components of New Institutional Economics (NIE), which is one of the institutional comprehension in the theory of foreign direct investments. Foreign direct investments are different from other capital movements such as portfolio investments; with the addition of transaction costs, and institutions, its theoretical ground became dynamic. The study aims to examine foreign direct investment theories from the framework of New Institutional Economics and to reveal the contribution of concepts such as transaction costs and institutions to these theories.

Keywords: Theories of foreign direct investment, New Institutional Economics (NIE), Institutions

---

¹Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, didempeccann@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8461-3052

Giriş

Yeni Kurumsal İktisat (YKİ) iktisadi meselelerde kurumların rolünü vurgulayan yaklaşımlardan biridir². YKİ; Neoklasik iktisadın soyut yaklaşımını, gerçek dünyadaki gelişmelerden kopukluğunu ve kurumları önemsiz atfetmesi gibi noksanlıklarını göz ardı etmemekte fakat bu anlayışı ortadan kaldırmayı değil, onun sınırlarını genişleterek tamamlayıcısı olmayı amaçlamaktadır (North, 1995, s.17). YKİ'nin rasyonalite ve tam bilgi gibi varsayımlarını kabul etmeyerek, yerine, sınırlı rasyonalite, eksik sözleşmeler, işlem maliyetleri ve mülkiyet hakları gibi daha gerçekçi terminolojisi bu okulun zengin bir literatüre sahip olmasını sağlamıştır (Çetin, 2012, s.44).

Doğrudan yabancı yatırım ise, belirli bir ekonomide ikamet eden doğrudan yatırımcının farklı bir ekonomide ikamet eden işletmeden kalıcı bir menfaat (lasting interest) elde etmek amacıyla yaptığı yatırımdır (OECD, 2008, s.17). Bu yatırım türü, diğer uluslararası sermaye hareketlerinden farklı olarak uzun ve kalıcı etkilere neden olmaktadır. Aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkede teknoloji ve bilgi transferini kolaylaştırdığı ve istihdama katkı sağladığı için rağbet gören uluslararası sermaye hareketidir. Doğrudan yabancı yatırımları açıklamaya yönelik teorik çalışmaların 20.yüzyılın ikinci çeyreğinde Neoklasik iktisat teorileriyle başladığını söyleyebiliriz. Bu yaklaşım doğrudan yabancı yatırımların ülkeler arasındaki faiz oranı farklılıklarından kaynaklandığını ifade etmektedir. Tam rekabet varsayımı altında geliştirilen bu yaklaşım bazı faktörleri dikkate almamaktaydı. Özellikle mülkiyet ve organizasyonla ilgili konular göz ardı edilerek sınırlar ötesi gerçekleşen malların ve hizmetlerin değişimi maliyetsiz kabul edilmekteydi. Üretim faktörleri ulusal sınırlar içerisinde hareketli fakat uluslararasıda hareketsizdi.

---

² İktisatta kurumsal yaklaşımın diğer temsilcisi Eski ya da Asıl Kurumsal İktisat'tır. Detaylı bilgi için Özveren (2007), Hodgson (1993) ve Özçelik ve Özveren (2015) bakınız.

Teoriler kurumsal farklılıkları dikkate almamaktaydı (Dunning ve Lundan, 2008a, s.79; Kılıçaslan, Önder vd., 2018, s.32).

1960'lı yıllardan sonra doğrudan yabancı yatırımların yaygınlaşması sonucu bu yatırım türü hakkında farklı teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerin gelişimine YKİ'de sahip olduğu kavramlarla katkı sağlamaktadır. Bu sayede doğrudan yabancı yatırımın geleneksel belirleyicileri³ yerine ülkelerin yatırım çekmesinde kurumların etkisinin incelenmesi mümkün hâle gelmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren doğrudan yabancı yatırımları çekmede kurumların önemi artmaktadır (Dumludağ, 2009, s.18).

Bu çalışmanın ilk bölümünde YKİ'nin ortaya çıkışı ve doğrudan yabancı teorilerine katkı sağladığı kavramlar ele alınacaktır. İkinci bölümde ise, bu kavramlardan yola çıkarak ortaya çıkan doğrudan yabancı yatırım teorilerine yer verilecektir.

1. Yeni Kurumsal İktisat

YKİ'nin 1970'li yıllardan sonra popüler hale geldiği üzerine genel bir kanı olmakla beraber teorik temellerinin dayandığı eserler bu tarihten öncesini işaret etmektedir. YKİ'nin teorik temelleri, o dönemde adı konulmasa bile, 1937 yılında Ronald Coase'un *The Nature of Firm* (Firmanın Doğası) isimli makalesinde Neoklasik iktisadın kara kutusu olarak tarif edilen firmayı yeniden tanımlamasıyla atılmıştır. 1960 yılında ise yine Coase tarafından yayınlanan *Problem of Social Cost* (Sosyal Maliyet Problemi) ile mülkiyet ilişkileri YKİ'nin temel argümanları arasında yer almıştır⁴. YKİ ünvanı ise, 1975 yılında Oliver Williamson tarafından Markets

---

³ Piyasa büyüklüğü, büyüme beklentileri, makroekonomik istikrar, vergi rejimi, işgücü maliyeti, altyapı, vb. geleneksel belirleyicilere örnek verilebilir (Kapas, 2020:162).

⁴ Coase'a göre (1960), mülkiyet haklarının eksiksiz olarak tanımlandığı bir ortamda ortaya çıkan dışsallıkların üçüncü bir tarafa gerek duyulmaksızın tarafların kendi aralarında sağlayacağı anlaşma sonucunda yeniden etkinlik sağlanmaktadır. Bu yaklaşım, dışsallıkların içselleştirilmesinde hâkim anlayış olan Pigoucu çözüme

and Hierarchies (Piyasalar ve Hiyerarşiler) isimli kitabında ilk kez kullanılmıştır. Ancak, bu terim 5 yıl sonra 1980’li yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Richter, 2015, s.4).

YKİ ele aldığı konulara göre kurumsal çevre ve kurumsal düzenleme olarak ikiye ayrılmaktadır. Kurumsal çevre; üretim, mübadele ve dağıtımın temelini oluşturan politik, sosyal ve yasal kuralların bütünüdür. Seçimler, mülkiyet hakları veya sözleşmeleri düzenleyen anayasa, tüzük gibi yazılı kurallardan oluşabileceği gibi gelenekler, görenekler ve normlar gibi yazılı olmayan kurallar da bu çerçevenin içerisinde. Aynı zamanda, kurumsal çevre hem özel hem de kamu sektörü için oyunun kurallarını belirlemektedir. Kurumsal düzenleme ise, iktisadi birimler arasındaki rekabeti veya iş birliğini sağlayan biçimleri yöneten düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler, kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurumlar; formel ve enformel olabileceği gibi geçici veya uzun ömürlü de olabilmektedir (North ve Davis, 1971, s.6-7; Williamson, 1990, s.64). Kurumsal düzenlemeler, özellikle Williamson (1975,1996) tarafından yönetim kurumları olarak ele alınan firmalar, sözleşmesel ilişkiler, hibrit yapılar gibi unsurlardır. Douglass C. North’un öncülüğünü ettiği kurumsal çevre analizi ise, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarında kurumların rolünü incelemektedir. Başka bir ifadeyle, YKİ bünyesinde Williamson’un çalışmaları mikro ağırlıklı iken, North makro ağırlıklı katkılarda bulunmaktadır.

Kurum kavramını açıklarken en sık kullanılan tanım Douglass C. North’un yaptığı tanımdır. North’a göre kurumlar “*bir toplumda oynanan oyunun kurallarıdır; daha formel bir ifadeyle, insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendiren ve insanların getirdiği kısıtlamalardır.*” (North, 2010, s.9). North’a göre kurumlarla ilgili bir teori inşa ederken oyunun kurallarının bireylerin davranışlarından ayrılması

---

alternatif sunmuştur. Taraflar pazarlık konusunda iyimser yaklaşım sergiledikleri takdirde devlet müdahalesi olmadan dışsallıkların içselleştirilmesi mümkündür (Seçilmiş,2016:11).

gerekmektedir. North; kurumları, insanların kendine getirdiği kısıtlar olarak tanımlayarak verili birey modelini kabul etmektedir. Kurumlar, insanlar tarafından oluşturulmakta ve değiştirilmektedir. North'a göre kurumların bireylerin tercihlerine getirdiği kısıtlamalar oldukça yaygın ve faydalıdır. Kurumların toplumdaki rolü ise, insanlar arasındaki etkileşimi istikrarlı hâle getirerek belirsizliği azaltmaktır (North, 2010, s.12). Kurumlar; gelenek, görenekler ve normlar gibi yazılı olmayan enformel kısıtlardan oluşabildiği gibi anayasa ve yasa vb. yazılı formel kurallardan da oluşmaktadır (North, 1991, s.97). Toplumların geliştirdiği formel kuralları anlayabilmek için insanların arasındaki etkileşimi oluşturmak için geliştirdiği enformel kısıtları tanımlamak gerekmektedir. Değişik geçmişlere sahip toplumlarda aynı formel kuralların farklı sonuçlar doğurmasının nedeni enformel kısıtlardır. Enformel kısıtların kaynağı, geçmişten gelen bilgilerin aktarım mekanizması olan kültürdür. Kültür, bireylerin bilgiyi çözme ve yorumlaması için kavramsal çerçeveyi sunmaktadır (North, 2010, s.51-52). Bilginin insanlar tarafından ne şekilde işlendiği, enformel kurumların toplumlarda kısa ve uzun dönem gelişimindeki tercih kümesinin belirlenmesindeki oynadıkları kritik rolü kavramak için önemlidir (North, 2010, s.60).

Formel kurallar ve enformel kısıtlar arasındaki fark, derece farkından kaynaklanmaktadır. Daha az karmaşık toplumlardan daha çok karmaşık toplumlara geçiş sürecinde yazılı olmayan gelenek, görenek ve normların yazılı yasalar haline gelmesi uzun ve tek yönlü bir süreçtir. Formel kısıtlar; siyasi kurallar, ekonomik kurallar ve sözleşmelerden meydana gelmektedir. Anayasa, yasalar, kararnameler ve sözleşmelere kadar kurallar genel durumlardan özel durumlardaki şartlara kadar bütün kısıtları tanımlamaktadır. Siyasi kurallar; devlet sistemini, sistemin hiyerarşik yapısını ve temel karar mekanizmasının nasıl denetleneceğini tanımlamaktadır. Ekonomik kurallar ise, mülkiyet haklarını, başka bir ifadeyle mülkiyetten doğan hak

kümesinin bir kaynak ve mal varlığının devrine ilişkin hakları tanımlamaktadır. Sözleşme, bu mübadeleye ilişkin herhangi bir anlaşmanın özel koşullarını içermektedir (North, 2010, s.64-65).

Kurumların tanımı ve özelliklerinin yanı sıra YKİ, firmaya yaklaşımı ve işlem maliyetlerini pozitif kabul etmesiyle daha önceki yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Firma yaklaşımlarının gelişmesi ve ayrışması 1960'lı yılları bulmakla beraber firmanın kara bir kutu olmadığı fikri Coase'un 1937 yılındaki makalesine dayanmaktadır. Geleneksel firma teorisinde mübadele kurumsal düzen dikkate alınmadan gerçekleşmektedir. Coase'a göre bu durum, insanlığı olmayan tüketiciler, organizasyonu olmayan firmalar ve hatta piyasa olmadan mübadele ortamını tasvir etmektedir. Bu nedenle, 1937 yılındaki makalesiyle firma için bir gerekçe sunmayı ve faaliyet aralığını neyin belirlediğini açıklamayı amaçlamaktadır (Coase, 1998b, s.3-6). Coase ilk olarak piyasa-firma ayrımına vurgu yaparak, bütün işleyişte koordinasyon fiyat mekanizması aracılığıyla gerçekleşiyorsa firmaya neden ihtiyaç olduğunu sorgulamaktadır. Firma dışında, fiyat hareketleri üretimi yönlendirmektedir ve piyasadaki işlemlerin mübadelesi ile koordine edilmektedir. Firma içinde ise, söz konusu piyasa işlemleri elimine edilmektedir; mübadele işlemlerinde karmaşık piyasa yerine üretimi yönlendiren girişimci ikame edilmektedir. Fiyat mekanizması yoluyla üretimi organize etmenin maliyeti, ilgili fiyatların ne olduğunu keşfetmektir. Söz konusu maliyetler nedeniyle, üretimi koordine etmenin alternatif yöntemleri olduğu açıktır (Coase, 1937, s.388-89).

Coase'a göre firmanın varoluş nedeni, fiyat mekanizmasını kullanmanın maliyetidir. Daha sonra bu maliyet işlem maliyetleri olarak adlandırılacaktır. Yani, işlem maliyetlerinin varlığı firmanın da varlık nedenidir. Williamson daha sonraları Coase'un işlem maliyetleri analizini daha işlevsel hale getirerek YKİ'nin önemli bir

alt alanı olan işlem maliyetleri iktisadını geliřmiştir⁵. Williamson'a göre, işlemin temel analiz birimi olarak ele alınması iktisadın seçim biliminden sözleşme bilimine doğru kaymasına neden olmaktadır (Williamson, 1998, s.36). İşlem maliyetleri sözleşme sorunu olarak ele alındığında sözleşme öncesi (ex ante) ve sözleşme sonrası (ex post) olmak üzere ikiye alınmaktadır. Sözleşme öncesi (ex ante) işlem maliyetleri, anlaşmanın tasarımı, müzakeresi ve teminat altına alınması esnasında ortaya çıkan maliyetlerdir. Taraflar, sözleşmenin hazırlanması esnasında bütün olasılıkları dikkate alarak uygun düzenlemelerin yapılabileceği bir sözleşme hazırlamak için oldukça özen göstermektedir. Sözleşme sonrası (ex post) maliyetler, sözleşmede ortaya çıkan uyumsuzluk maliyetleri ve bu maliyetleri düzeltmek için yapılan pazarlığın maliyetleri ve bu ihtilafları çözmek için oluşturulacak yönetim yapılarının maliyetleri ve güvenilir taahhüdü oluşturmak için ortaya çıkan maliyetlerdir. Örneğin, tarafların birlikte belirleyerek sözleşmeye koyduğu maddelerden biri daha sonra dönüp bakıldığında aslında uygun olmadığına kadar verilebilir. Böyle bir durumda, maddelerin değişimi kolay bir süreç değildir. Bu durum, tarafların sağlayacağı faydaya bağlı olarak yeniden pazarlık sürecine neden olmaktadır (Williamson, 1985, s.20-21).

İşlem maliyetleri ekonomisi, sözleşmeye dayalı ilişkilerin yönetişimi ile ilgilenmektedir. Alternatif yönetim biçimlerinin etkinliği, kurumsal çevreye ve iktisadi aktörlerin davranışlarına bağlıdır. Kurumsal çevre analizin makro boyutunu bireysel özellikler ise mikro boyutunu tasvir etmektedir. Kurumsal çevre oyunun kurallarını belirlemektedir. Mülkiyet haklarındaki, sözleşme yasalarındaki,

---

⁵ Coase, Williamson'un işlem maliyetlerini daha işlevsel hale getirme çabasının yerinde olduğunu ifade etmektedir. Bunu iki nedene bağlamaktadır. İşlem maliyetlerinin sıfır olduğu yerleşik anlayışta işlem maliyetleri dahil etmenin zorluğuna dikkat çekmektedir. Diğer taraftan piyasa ve firma arasında bir seçim yapmak doğru olsa da seçimin sonuçlarını belirleyen faktörlerin ne olduğu ortaya koymak Williamson'un belirttiği gibi oldukça karmaşıktır. Bu faktörleri belirlemek için daha fazla ampirik çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Coase, 2008:38).

normlardaki ve geleneklerdeki değişiklikler yönetim maliyetlerinde değişmeye neden oluyorsa iktisadi organizasyonun yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bununla birlikte, iktisadi aktörlerin sınırlı rasyonaliteye tabi oldukları ve fırsatçı davranışları olduğu varsayılmaktadır (Williamson, 1993, s.80-81). İşlem maliyetleri ekonomisinin temel prensibi, nitelikleri farklı olan işlemleri, maliyetleri ve yeterlilikleri açısından farklılık gösteren yönetim yapılarını (işlem maliyetlerini ekonomize edecek) biçimde sıralamaktır (Williamson, 1996, s.311). Bu bağlamda, hukuk, organizasyon teorisi ve iktisat ile birlikte karmaşık iktisadi organizasyonların daha iyi analiz edilmesi hedeflenmektedir. Marjinal analize dayalı olarak firmayı yalnızca üretim fonksiyonu olarak Neoklasik iktisattan farklı olarak, işlem maliyetleri alternatif organizasyonlar karşısında iktisadi aktivitenin dağılımı ile ilgilenmektedir (Williamson, 2008, s.41). Bu analizin aşamalarında vurgulanan temel husus işlem maliyetleri ekonomisinin disiplinler arası yaklaşımı benimsemiş olmasıdır.

2. Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri

Çokuluslu şirketler yatırım yaptıkları ülkelerde karmaşık işlemlerle, ekonomik, politik, coğrafi ve sosyoekonomik farklılıklarla karşı karşıya kalmaktadır. Yatırım sürecinde oyunun oyuncuları çokuluslu şirketler olduğu için oyunun kuralları önemli sonuçlar doğurmaktadır (de Cruz vd., 2020, s.6; Trevino ve Grosse, 2005, s.125). Bu nedenle doğrudan yabancı yatırım teorilerine YKİ'nin yaptığı katkı incelemeye değerdir. YKİ'nin işlem maliyetleri, içselleştirme ve kurumlar vb. kavramları bu teorilerin temel noktasını oluşturmaktadır.

Coase'a göre firmanın varoluş nedeni üretim esnasında meydana gelebilecek maliyetleri içselleştirerek işlem maliyetlerini azaltmasıdır (Çiçen, 2020, s.186). Aynı yaklaşım çokuluslu şirketlerin yurt dışındaki faaliyetleri dikkate alınarak yorumlanabilir. YKİ'ye göre işlem maliyetleri ekonomimin tümüne nüfuz etmiştir.

Yatırımcılar iş yapma biçimlerine ve ne üreteceklerine karar verirken işlem maliyetlerini hesaba katmak zorundadır (Coase, 2008, s.35). Williamson'a göre yatırım riski ve iş rijitliği işlem maliyetleri olarak adlandırılmaktadır. Ülkede mülkiyet hakları güvence altında değil ise yatırım riski artacaktır. Bununla birlikte sermaye kontrolü ve yatırım garantileri hakkında bilgi sahibi olmak isteyen yatırımcının birtakım maliyetlere katlanması gerekmektedir. Bu nedenle yatırım riskleri ve sermaye çekmeye yönelik yatırım ortamı doğrudan ve dolaylı olarak işlem maliyetleri ile yakından bağlantılıdır (aktaran Wink Junior vd., 2011, s.176).

YKİ'de bireyler fırsatçı olarak kabul edildiğinden dolayı tüm sözleşmeler eksiktir. Bu durum hem çokuluslu şirketler ve hükümet arasında hem de şirketlerin birbirleri arasında imzaladıkları sözleşmeler için de geçerlidir. Hükümetin vergi oranı, düzenleme yapısı ve mülkiyet haklarına ilişkin taahhütlerinin kolayca değiştiği ülkelerde şirketler siyasi tehlike ile karşı karşıya kalabilmektedir. Çokuluslu şirketlerin ev sahibi ülkedeki ortakları, tedarikçileri ve müşterileri vb. ile arasında imzaladığı sözleşmelerin uygulanmasında fırsatçılık nedeniyle sorunlar çıkmaktadır (Henisz ve Williamson, 1999, s.267; Ahlquist ve Prakash, 2008, s.319-20). Fakat kurumların sağladığı güvenilir taahhüt karmaşık sözleşmelerin gerçekleşmesine izin veren güdü mekanizmalarının gelişmelerine imkân vererek yatırımların artmasına neden olmaktadır (Çetin, 2012, s.54).

2.1. İçselleştirme Teorisi

Peter J. Buckley ve Mark Casson tarafından ortaya atılan içselleştirme teorisinin temeli Coase'un Firmanın Doğası (The Nature of Firm) makalesine dayanmaktadır (Buckley ve Casson,1976, s.ix). Coase firmalar arasındaki çeşitli işlemlerin etkinliğini karşılaştırarak, piyasanın birtakım aksaklıklar nedeniyle

yetersiz olduğunu ve bu sebeple firmaların işlemleri içselleştirmesinde daha etkin olduğunu ortaya koymuştur. İçselleştirme teorisiyle bu yaklaşım çokuluslu şirketlere göre uyarlamaktadır (Faeth, 2009, s.168). Firmaların faaliyetlerinin genişlemesiyle birlikte mal ve hizmet üretimin dışında araştırma ve geliştirme, yönetim, pazarlama ve reklam gibi unsurlar üretimin devamlılığı için gerekli hâle gelmektedir (Şatıroğlu, 1984, s.121). Üretim süreci haricinde söz konusu bu ara ürünlerde aksak rekabet koşulları geçerli olduğundan bu piyasalardaki farklı faaliyetleri bir araya getirmek önemli zaman gecikmelerine ve işlem maliyetlerine neden olmaktadır. Bu nedenle, firmalar kendi iç piyasaları yerine dış pazarı tercih ederler. Piyasaların ulusal sınırlar ötesinde içselleştirilmesi doğrudan yabancı yatırımlara yol açmaktadır. İçselleştirilmenin sağladığı fayda artan maliyete eşit olduğu noktaya kadar bu süreç devam etmektedir (Agarwal, 1980, s.753; Tekeli ve İlkin, 1987, s.22).

İçselleştirme kararı alırken dört spesifik faktör etkili olmaktadır: (i) ürünün niteliği ve dış pazarın yapısıyla ilgili sektöre özgü faktörler, (ii) pazarların birbirine bağlandığı bölgelerin coğrafi ve sosyal özelliklerini ifade eden bölgeye özgü faktörler, (iii) ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerle ilgili ülkeye özgü faktörler ve (iv) iç pazarın organizasyonunda önemli olan yönetim özelliklerini yansıtan firmaya özgü faktörler (Buckley ve Casson, 1976, s.33-34).

İçselleştirmenin faydası dış pazardaki kusurlardan kaynaklanmaktadır. Piyasada gerçekleşen birtakım aksaklıklar nedeniyle firmalar içselleştirmeden faydalanmaktadır. Bu aksaklıklardan ilki, piyasada birbirine bağlı faaliyetler nedeniyle gerçekleşen gecikmeleri koordine edebilmek için gerekli vadeli piyasaların eksik olmasıdır. Bu gibi durumlarda, kısa dönemde üretim programının uzun dönem de ise yatırım programlarının koordinasyonu için alıcı ve satıcılara uzun ve kısa vadeli sözleşmelerin sunulması gerekmektedir. İkinci neden, ara ürün üzerinden piyasa gücünü etkin bir biçimde kullanmak için dış pazarda mümkün olmayan türden

ayrımcı bir fiyatlandırmanın uygulanmasıdır. Üçüncü olarak piyasa gücünün iki taraflı olarak yoğunlaşması sonucu ortaya çıkan belirsiz ve dengesiz pazarlık durumudur. Böyle bir belirsizlikten kurtulmak için taraflar ya uzun vadeli bir sözleşme imzalayacak ya da birleşme ve devralma işlemi için kalıcı bir anlaşma gereklidir. Fakat, alıcı ve satıcı arasındaki malın gerçek değeri hakkında asimetrik enformasyon söz konusudur. Satıcı ara malı hakkında alıcıdan daha fazla bilgiye sahip olduğu için, alıcının fiyatın makul fiyat olduğuna ikna olmaması mümkündür. Son aksaklık doğrudan ya da dolaylı biçimde, uluslararası ticareti yapılan ara malın değerini etkileyen; vergiler, sermaye hareketlerinin kısıtlanması, gelir ve kâr vergisi oranlarında uyumsuzluklar mevcut olmasıdır (Buckley ve Casson, 1976, s.37-38). Bu aksaklıklar, piyasa fiyatının bozulup üretimin içselleştirilmesine neden olmaktadır (Faeth, 2009, s.169).

İçselleştirme teorisi, firmaların yabancı ülkelere ihracat, ithalat ya da lisanslama yapmak yerine neden doğrudan yatırım gerçekleştirdiğini açıklamaktadır. Piyasadaki alım satımlarda gerçekleşebilen önemli zaman gecikmeleri ve işlem maliyetlerinden dolayı firmalar, piyasa işlevlerinin bazılarını şirket içi işlemlerle değiştirmektedir. Ayrıca, içselleştirme süreci belirsizliği ortadan kaldırmaktadır. Örneğin bir çelik fabrikası, dünyanın farklı bölgelerinden demir satın alırken bazı arz belirsizliklerine ve taşıma maliyetlerine katlanmaktadır. Fakat bu firma yabancı bir ülkedeki maden şirketini satın aldığı takdirde piyasa sürecinin içselleştirilmesi bu sorunları ortadan kaldırmaktadır (Moosa, 2002, s.32).

İçselleştirme teorisinin temeli, ara mallarında sınır ötesi işlemlerin piyasa güçleri tarafından belirlenmesinden ziyade firmalar (hiyerarşiler) tarafından organize edildiğini açıklamaya yöneliktir. (Dunning ve Lundan, 2008, s.93). Bu temelden yola çıkarak, Williamson'un piyasaya alternatif olarak hiyerarşileri kabul ettiği anlayışla karşılaştırmamız mümkündür. Buckley ve Casson'a göre iki analizin birbirine

benzeyen özellikleri ve farklılıkları vardır. Her iki yaklaşımda içselleştirme perspektifinden yola çıkarak piyasaya alternatif olarak hiyerarşileri(firmaları) önermektedir. Farklı noktaları ise, firmaya dayandırdıkları özelliklerden kaynaklanmaktadır. Williamson, firmayı bireysel izleme aracı olarak ve yönetim maliyetlerini azaltmak için piyasaya alternatif olarak sunmaktadır. İçselleştirme yaklaşımına göre ise, çokuluslu şirketlerin erken aşamalarında bireysel otorite ilişkilerinin yönetim maliyetlerini azaltmada tek yol olmadığı yönündedir (Buckley ve Casson, 1976, s.xvi).

Dunning'e göre içselleştirme teorisinin çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini bütüncül biçimde ele alması için içselleştirme faktörlerinin lokasyona özgü değişkenlerle birlikte ele alınması gerekmektedir. Statik modelde, yapısal piyasa aksaklıklarının sonuçları veri olarak kabul edilmektedir. Fakat, dinamik süreçte firmanın büyümesi nedeniyle bu varsayım tartışmalıdır. Örneğin verili faktör olarak varsayılan firmanın teknolojik kapasitesi geçmiş kararlarının sonucu olduğundan firma için içsel kararlardır (Dunning, 1988, s.39). Bu eleştiriler sonucunda, Dunning içselleştirme teorisini dinamik hâle getirerek eklektik paradigmayı geliştirmiştir (Tekeli ve İlkin, 1987, s.23)

2.2. OLI Paradigma (Eklektik Teorisi)

OLI paradigma doğrudan yabancı yatırımları açıklayan en kapsamlı teori olarak kabul edilmektedir. İlk olarak 1976 yılında Stockholm'daki Nobel sempozyumunda sunulmasına rağmen temelleri 1950'li yıllarda John Dunning'in doktora tezine dayanmaktadır (Dunning, 2001, s.173). Dunning'in ABD'nin İngiltere imalat sanayisine yaptığı yatırımları incelemesinden yola çıkan yaklaşım, daha sonra genel bir çerçeve çizerek çokuluslu şirketlerin uluslararası üretimini açıklamayı hedeflemiştir. Teorinin diğer bir ismi eklektik teoridir. Bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni, firma teorisi, endüstriyel organizasyon, içselleştirme

teorisi ve lokasyon teorisinin unsurlarının bir araya getirilmesiyle kapsamlı ve bütün doğrudan yatırım çeşitlerine uygun bir teorinin geliştirilmesinin amaçlanmasıdır. Diğer bir nedeni ise, firmaların yabancı üretimine doğrudan yatırım, ihracat ve lisanslama gibi seçeneklerin kıyaslamasına imkân tanınmasıdır (Dunning, 1981, s.32; Yavan, 2006, s.80). Paradigmaya göre çokuluslu şirketlerin başka bir ülkeye doğrudan yatırım yapması için bazı avantajlara sahip olmaları gerekmektedir. Bu avantajlar (Dunning, 2004, s.4; Dunning, 2001, s.176):

Sahiplik (Ownership) avantajları-O: Bir ülkedeki firmaların diğer ülke firmalarının sahip olmadığı avantajlara sahip olmasıdır. Bu avantajlar firmalara özgü avantajlardır. Aynı zamanda teknolojik, yönetsel veya kurumsal avantajları içerdiği için maddi olmayan varlıklardan da (intangible assets) oluşmaktadır. Bu avantajlar firmanın gelir getirici bir varlığa sahip olmasından veya bu varlıkları ülke sınırları içinde rakiplerine göre kendisine fayda sağlayacak biçimde diğer varlıklarla koordine etme yeteneğinden kaynaklanmaktadır.

İçselleştirme (Internalisation) avantajları-I: İlk şartta sahip olan firmaların sahip olduğu avantajları yabancı firmalara satmak ya da kiralamak yerine içselleştirerek kendilerinin kullanmasının daha avantajlı olması durumudur. Firma bunu mevcut katma değer zincirlerini genişleterek veya yeni zincirler ekleyerek gerçekleştirmektedir.

Lokasyon (Location) avantajları-L: İki şartta da sahip olan firmanın, kendi ulusal sınırlar dışında bu avantajlardan yararlanabileceği bir lokasyonda yatırım yapmasıdır. Lokasyonun doğrudan yatırımı yapacak firmanın avantajlarıyla uyumlu olması gerekir. Aksi takdirde firma ihracata ya da yerli üretime yönelecektir.

Bu üç şart gerçekleştiği takdirde firmalar için doğrudan yatırım yapacakları koşullar sağlanmış olmaktadır. Eklektik paradigma, ülkelerin gerçekleştireceği tüm yabancı üretim biçimlerini ortaya koyduğu avantajlarla açıklamaktadır. Bu yaklaşım,

hangi ülkelerin ya da şirketlerin doğrudan yatırım çekmesiyle ilgili herhangi bir a priori (önsel) tahminde bulunmamaktadır. Bununla birlikte ülkelerin, endüstrilerin ya da şirketlerin eşit bir biçimde doğrudan yatırım gerçekleştirmediğini de kabul etmektedir. Bu nedenle eklektik paradigma dinamik bir teoridir ve OLI bileşenlerinin hepsi birbiriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla bir firmanın belirli bir ülkenin belirli bir döneminde L avantajlarına tepkisi, O avantajlarının bir sonraki dönemde kapsamını ve bileşimini etkilemektedir. Benzer şekilde bir firmanın O ve I avantajlarının belli bir dönemde gücü ve stratejik kullanımı, bir sonraki dönemde yatırım yaptığı ülkelerin en azından bazılarının L avantajlarını etkileyebilmektedir.

Dunning'e göre bu paradigmayı diğer teorilerden ayıran nokta, bağımsız değişkenlerin içselleştirme avantajlarının analize dâhil edilmesidir. Daha önceki teorilerin temel ve ortak özelliklerini saptayan bu teori, tamamlayıcı ve kapsayıcı bir biçimde uluslararası üretim teorilerinin “zarfı” olarak tasvir edilmektedir. Bu noktadan yola çıkarak eklektik paradigmanın analiz ve önermelerinde bütüncül bir anlayışa sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü doğrudan yabancı yatırımlar; belirleyicilerinin tek tek toplamı değil, belirleyicilerinin karşılıklı bağlamlılıklarının sonucudur. Bu nedenle eklektik paradigmanın en önemli özelliği, OLI değişkenlerinin tamamının değerinin, parçalarının toplamından daha büyük olduğunu iddia etmesidir (Dunning ve Lundan, 2008a, s.102-108).

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, firmalara ve ülkelere farklı seçenekler sunmaktadır. Seçeneklerin çoğalmasıyla birlikte yatırım ortamı daha belirsiz, karmaşık ve değişken bir hâl almıştır. (Dunning ve Lundan, 2008a, s.126). Belirsizleşen yatırım ortamında çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini belirleyen unsurları ve özellikleri daha iyi açıklayabilmek için OLI paradigmasına kurumlar eklenmiştir. Böylelikle firma içindeki kurumsal etkiler dikkate alınmakla birlikte firmanın faaliyet gösterdiği çevre ile arasındaki etkileşimi de inceleme imkânı elde

edilmektedir. Aynı zamanda çokuluslu şirketlerin değişen yapısı sonucu ortaya çıkan yeni organizasyon türleri nedeniyle mevcut teoride birtakım değişiklikler yapılması hedeflenmektedir (Dunning ve Lundan, 2008a,2008b).

OLI paradigmasına kurumsal analizin dâhil edilmesi Dunning'in firmaların neden yurt dışında üretim yaptığı sorusuna cevap veren dinamik bir teori geliştirme amacıyla yakından ilintidir. YKİ, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını incelemektedir. OLI paradigması da YKİ'nin bir uzantısı olarak doğrudan yabancı yatırımların coğrafi ve sektörel dağılımını anlamaya çalışmaktadır (Maitland ve Nicholas, 2003, s.48). Dunning ve Lundan (2008a,2008b) North'un kurumlar tanımını ve özelliklerini paradigmaya eklemiştir. Öncelikle YKİ'nin OLI paradigmasında North üzerinden etkisini açıklamak faydalı olacaktır. North'un analizi makro düzeyde olmasına rağmen, firma seviyesine genişletmek için mikro temellere sahiptir. Böylelikle mikro ve makro temelin arasındaki karşılıklı bağımlılığın önemini vurgulamak için tutarlı bir analiz hedeflenmektedir (Dunning ve Lundan, 2008a, s.128). Öte yandan, küreselleşme sonucu değişen koşullar nedeniyle konu doğrudan yatırım eyleminde ziyade yatırımı yapan kurum olarak yer değiştirmektedir (Maitland ve Nicholas, 2003, s.44). Çokuluslu şirketler, yerli ve yabancı üretim faaliyetleri kontrol eden ve yöneten bir koordinatöre dönüşmüştür. OLI paradigması, ulusal düzeydeki kurumların çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini nasıl etkileyebileceğini ve aynı zamanda çokuluslu şirketlerin eylemlerinin zaman içinde bu kurumları nasıl etkileyeceğini keşfetmenin ve değerlendirmenin bir aracı olarak yeniden düzenlenmiştir (Dunning ve Lundan, 2008a, s.143).

OLI paradigmasına kurumların eklenme gereksinimi çokuluslu şirketlerin küresel piyasadaki değişen rolünden kaynaklanmaktadır. Son yıllarda çokuluslu firmaların hem maddi (tangible) hem de maddi olmayan (intangible) varlıkları bilgi yoğun ve ilişki temelli haline gelmiştir. Çokuluslu şirketler, yapısının üretim

sürecinde ortaya çıkan hiyerarşik maliyetler, mübadele esnasında ortaya çıkan piyasa maliyetleri ve (hem ülkeye hem de firmaya özgü) kurumlar tarafından belirlendiği ve katma değerli faaliyetlerin koordineli biçimde gerçekleştiği bir ağ olarak tasvir edilmektedir (Dunning ve Lundan, 2008b, s.574-75). Çokuluslu şirketler tarafından yürütülen katma değerli faaliyetlerin işlem ve koordinasyon maliyetleri, gelir sağlayan varlıkların önemli bir bileşeni hâline gelmektedir. Bu tür maliyetler, firmaların katma değerli faaliyetlerini uzmanlaşmaya ve iş birliğine dayalı hâle getirmesiyle birlikte bu tür faaliyetler daha ilişkisel yoğun (relational-intensive) özelliğe dönüşmektedir. Çokuluslu şirketlerin işlemle ilgili varlıkları etkili bir şekilde yaratma ve sürdürme yeteneği işlemleri destekleyen kurumların kalitesi tarafından belirlenmektedir.

Dunning'e göre kurumlar, firma içindeki ve dışındaki ilişkileri düzenleyen ve yöneten kuralları kapsamaktadır. Aynı zamanda söz konusu kuralların ve davranışların niteliği ve uygulanma biçimleri (kendiliğinden gelişen eylemler veya yasalar, düzenlemeler) OLI yapısının kritik bileşenlerini ve uluslararası üretim faaliyetlerinin kapsamını ve biçimini belirlemektedir (Dunning, 2004, s.19). Bu nedenle, OLI paradigmasının bileşenleri kurumların ilave edilmesiyle yeniden gözden geçirilmiştir. Yatırım için lokasyon seçiminde ülkelerin kurumlarının belirleyici rolü vurgulanmaktadır. Bu noktada, yatırım çekebilmek adına ev sahibi ülkenin kurumları kadar kaynak ülkenin kurumlarının da çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini etkilediği ifade edilmektedir.

OLI paradigmasının bileşenlerine kurumların eklenmesiyle bileşenlerdeki değişimi açıklayabiliriz. İçselleştirme, ara malı piyasalarının aksak olması nedeniyle gerçekleşmektedir. Dunning'e göre bundan dolayı içselleştirme değişkeni açık veya örtük olarak kurumsaldır. Çünkü, sahiplik avantajlarına ulaşmak ve bunlardan

faydalanmak için alternatif örgütlenme türleri (piyasa ve firma) arasındaki seçimde kurumlar önemli rol oynamaktadır.

Lokasyon ve içselleştirme bileşenlerine kıyasla sahiplik avantajlarına kurumların eklenmesi oldukça karmaşıktır. Kurumlardan elde edilen avantajlar (Oi-institutional assets) firma düzeyinde tanımlanmalı ve daha sonra varlık bazlı (Oa-asset)⁶ ve işlem bazlı (Ot-transaction) avantajlar olarak ayrılmalıdır. Böylelikle gelişen ve dinamik bir ortamda üç faktör de dikkate alınabilir. Oi, firmaya özgü kurumsal altyapıyı içermektedir. Her türlü yönetimsel karar mekanizmaları, firmanın hissedarlarının davranış ve tutumlarını etkileyen teşvikler, düzenlemeler ve normlar kurumsal altyapıyı oluşturmaktadır (Dunning ve Lundan, 2008:131-34). Sonuç olarak Oa'daki değişiklikler doğrudan ürün ile ilgili iken, Oi'deki değişiklikler firmanın sunduğu ürün veya hizmetlerle ilgili olsun ya da olmasın değerler ve davranışlarındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır (de Cruz vd., 2022, s.7).

Aşağıdaki tabloda OLI paradigmanın bileşenleri ile North'un kurumları bir araya getirilmektedir. Bu noktada amaçlanan; sahiplik, içselleştirme ve lokasyon değişkenlerini kurumsal bir çerçeveye oturtmaktadır. Bunun için ilk olarak, paradigma içerisinde alt bir çerçeve oluşturarak çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinin kapsamını ve modelini etkileyen formel ve enformel kurumları ve uygulama mekanizmalarını kapsayan kurumsal altyapının oluşturulması gereklidir. Bunlar, tıpkı diğer varlıklar gibi paradigmanın bir parçası olarak tabloda sınıflandırılmaktadır. Firmanın sahip olduğu veya kontrol ettiği kurumlar kurumsal yönetimi başlığı altında toplanmaktadır. Firmanın yatırım yapmak istediği bölgenin veya ülkenin konuma bağlı olarak rekabeti artıran varlıkları sosyal sermayenin bir parçası ve bu iki varlık türünü koordine etmesi ve işlem maliyetlerini en aza indirmek

---

⁶ Oa (varlığı dayalı) avantajlar, çokuluslu şirketlerin üretim yöntemi, organizasyonel sistemler ve yenilikçi kapasite vb, ile ilgili sahip olduğu bilgi birikimini ifade etmektedir.

için alternatif yöntemleri kullanma yeteneği ise firmanın ilişkisel varlıklarını oluşturmaktadır (Dunning, 2004, s.21).

Tablo 1: Kurumsal Varlıkların Eklektik Paradigmaya Dâhil Edilmesi

Kurumlar	O	L	I
	Kurumsal Yönetişim	Sosyal Sermaye	Organizasyonel/İlişkisel
Formel	<ul style="list-style-type: none"> Dış mevzuat\düzenlemeler Ekonomik piyasaların disiplini Kurumsal hedefler, iç konut sistemleri ve teşvik yapıları 	<ul style="list-style-type: none"> Yasalar\düzenlemeler Politik piyasaların disiplini Kurallara dayalı teşvikler\standartlar Sınır ötesi yatırım anlaşmaları 	<ul style="list-style-type: none"> Sözleşmeler (örn. Firma arası) Sözleşmeler (örn. Firma içi)
Enformel	<ul style="list-style-type: none"> Kurallar\normlar\görenekler Ülke kültürleri Ahlaki zihniyet (özellikle karar vericilerin) Rakiplerden ve çıkar gruplarından gelen baskılar 	<ul style="list-style-type: none"> Kalıtıl sosyal görenekler ve gelenekler Yabancı organizasyonlar İnovasyon ve girişimcilik gibi motive edici kurumlar Bilgi ve belirsizliğe karşı tutum 	<ul style="list-style-type: none"> Firmalar içinde ve arasında güvene dayalı ilişkiler Kurumsal/kültürel mesafenin derecesi
Uygulama			
Formel	<ul style="list-style-type: none"> Yaptırımlar ve cezalar Tüketicilerin, yatırımcıların, sendikaların vb. tutumu 	<ul style="list-style-type: none"> Yaptırımlar, cezalar ve politikalar Kamu kuruluşlarının kalitesi (örn. Mülkiyet haklarının korunması ve yasal sistem) 	<ul style="list-style-type: none"> Sözleşmeyi bozanlar için cezalar Grevler ve lokavtlar Eğitim
Enformel	<ul style="list-style-type: none"> İstek veya telkinler Statü kaybı/kazancı Misilleme seçenekleri İlişkisel varlıkların oluşturulması /azalması (örn: güven, karşılıklı ödün vb.) 	<ul style="list-style-type: none"> İnanç sistemleri Gelenek Gösteriler, politik organizasyonlara aktif katılım Toplumsal rehberlik/istek veya telkinler Sosyal güvenlik ağları 	<ul style="list-style-type: none"> Tekrarlanmayan işlemler Suçluluk, utanç Yabancı ekonomilerle geliştirilen ağlar/ittifaklar (örn: öğrenmenin faydaları)
Kurumsal Bozukluklar	<ul style="list-style-type: none"> Hileli muhasebe uygulamaları, dolandırıcılık ve diğer kurumsal suiistimaller, Şeffaflığın yoksunluğu Yetersiz kurumsal çerçeve 	<ul style="list-style-type: none"> Suç, yolsuzluk, adalet sistemindeki aksaklıklar Teknolojik veya kurumsal değişime ayak uyduramama 	<ul style="list-style-type: none"> Şirket içi veya şirketler arası ilişkinin iyi olmaması. İttifakların, yönetmeliklerin, şeffaflık/dürüstlüğün yoksunluğu

Kaynak: Dunning, 2004, s.22

Kurumların OLI paradigmasının üç unsuru üzerindeki etkilerinin incelenmesiyle makro ve mikro faktörlerin birleşmesi sağlanmaktadır. OLI paradigması başlığı altında kurumsal ve ekonomik faktörlerin birleşmesi, kurumsal faktörlerin farklılık göstermesi durumunda çokuluslu şirketlerin yatırım tercihlerini anlamamız için temel sağlamaktadır (da Cruz vd., 2022, s.7). Bu teorik temeller ışığında doğrudan yabancı yatırımın kurumsal belirleyicileri üzerine çalışmalar hız kazanmıştır. Daude ve Stein (2007) 34 kaynak ülke ve 152 ev sahibi ülkenin verilerini inceleyerek yaptığı çalışmada kurumsal kalitenin doğrudan yabancı yatırım çekmede etkili olduğu sonucu varmaktadır. Artan ve Hayaloğlu (2015)'da 29 OECD ülkesini kapsayan çalışmada kanun ve düzen, hükümet istikrarı ve bürokratik kalite gibi kurumsal faktörlerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde ekonomik faktörlerden daha etkili olduğunu kanıtlamıştır. Son yıllarda enformel kurumların doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkisi olup olmadığı araştırılmaya başlanmıştır. Seyoum (2011) enformel kurumlardan güven ve itibarın doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini incelemektedir. Enformel kurumları güven ve itibara dayalı ülkeler, (i) müşteriler ve tedarikçiler arasında sözleşme uygulamasını etkin kıldığı, (ii) karar sürecinde güvenilir bilgi sağladığı ve (iii) taraflar arasındaki her türlü işlem maliyetlerini azalttığından dolayı daha fazla yatırım çekmektedir. 119 ülkenin ele alındığı çalışmada doğrudan yabancı yatırım girişinde güven ve itibarın formel kurumlardan daha etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Ek olarak itibar ve güvene dayalı enformel kurumlar ile formel kurumlar arasındaki ilişkinin pozitif olduğu ve enformel kurumlarla ve doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkide formel kurumların da payının olduğu ifade edilmektedir.

3. Sonuç

Kurumlar yaşamın her alanında aldığımız kararlar üzerinde etkili olmaktadır. Kurumsal anlayış başlangıcı olan 19. yüzyıldan günümüzde kadar dinamik bir biçimde gelişimine devam etmektedir. Bu anlayışın temsilcilerden olan YKİ’de işlem maliyetleri, mülkiyet hakları ve sözleşmeler gibi temel konuları ve bunların iktisadi performansa etkisini incelemektedir. Bu makale, YKİ’nin doğrudan yabancı yatırım teorilerine katkısını ortaya koymayı hedeflemektedir. Teknolojik değişimler ve buna bağlı olarak üretim yapısının karmaşık hâle gelmesi çokuluslu şirketlerin yatırım kararlarını etkilemektedir. Çokuluslu şirketler yatırım kararı alırken ucuz işgücü, ham maddeye erişim kolaylığı ve vergi muafiyeti gibi değişkenlerin etkisini dikkate almakla beraber yatırım yapacakları ülkedeki kurumlar ve bunların işleyişi de oldukça önemlidir. YKİ hem ülkelerin kurumsal gelişmişlikleri hem de farklı organizasyonel düzenlemeler ile ilgili yaklaşımıyla doğrudan yabancı yatırım teorilerine katkı sağlamaktadır. Böylelikle doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri üzerine daha fazla çıkarım yapabilme imkânı oluşmaktadır.

Kaynakça

Agarwal, J. P. (1980), Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 116(4), ss.739–773.

<https://doi.org/10.1007/BF02696547>

Ahlquist J. ve Prakash A. (2008), The Influence of Foreign Direct Investment on Contracting Confidence in Developing Countries, *Regulation & Governance*, 2(3), ss. 316-339, doi:10.1111/j.1748-5991.2008.00040.x

Artan S. Ve Hayaloğlu P. (2015), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Kurumsal Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Örneği, *Ege Akademik Bakış*, 15(4), ss. 551-564

Buckley P. Ve Casson M. (1976), *The Future of Multinational Enterprise*, London: Macmillan

Coase, R. (1937), Nature of Firm, *Economica*, 4(16), ss.386-405.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>

Coase R. (1998b), *The Firm, The Market and The Law*, Chicago ve Londra: The University of Chicago Press

Coase R. (2008), The Institutional Structure of Production, (Edit. C. Menard ve M. Shirley), *Handbook of New Institutional Economics*, ss. 31-39, New York:Spinger

Çetin T. (2012), Yeni Kurumsal İktisat, *Sosyoloji Konferansları*, 0(45), ss.43-73

Çiçen Y.B. (2020), Yeni Kurumsal İktisat Perspektifi ve İşlem Maliyetleri, (Ed. Coşkun Can Aktan), *Kurumsal İktisat, Kurullar ve Kurumların İktisadi Gelişme Açısından Önemi*, ss.178-215, İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Merkezi Yayınları

Da Cruz B, Floriani D.E., Amal M. (2022), The OLI Paradigm as Comprehensive Model of FDI Determinants: A Sub-national Approach, *International Journal of Emerging Markets*, 17(1), ss.145-176. DOI:[10.1108/IJOEM-07-2019-0517](https://doi.org/10.1108/IJOEM-07-2019-0517)

Daude C. ve Stein E. (2007), The Quality of Institutions and Foreign Direct Investment, 19(3), ss. 317-344, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0343.2007.00318.x>

Dumludağ D. (2009), An Analysis of the Determinants of Foreign Direct Investment in Turkey: The Role of the Institutional Context, *Journal of Business Economics and Management*, 10(1), ss.15-30, <https://doi.org/10.3846/1611-1699.2009.10.15-30>

Dunning J.H. (1981), Explaining the International Direct Investment Position of Countries: Towards a Dynamic or Developmental Approach, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 117(1), ss.30-64. <https://doi.org/10.1007/BF02696577>

Dunning J.H. (2001), The Electic (OLI) Paradigm of International Product: Past, Present and Future, *International Journal of the Economics of Business*, 8(2), ss.173-190. DOI:[10.1080/13571510110051441](https://doi.org/10.1080/13571510110051441)

Dunning J.H. (2004), An Evolving Paradigm of the Economic Determinats of International Business Activity, (Ed. J. Cheng ve M. Hitt), *Managing Multinationals in a Knowledge Economy: Economics, Culture*, ss.3-27, Vol,15, Bingley: Emerald Group Publishing Limited

Dunning J.H. ve Lundan S. M. (2008a), *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Edward Elgar: Cheltenham ve Northampton. doi:10.1007/978-94-015-8016-8_3

Dunning J.H. ve Lundan S. M. (2008b), Institutions and OLI Paradigm of the Multinational Enterprise, *Asia Pac J Manage*, 25, ss.573-593. DOI:[10.1007/s10490-007-9074-z](https://doi.org/10.1007/s10490-007-9074-z)

Faeth, I. (2009), Determinats of Foreign Direct Invesment- A Tale of Nine Theoretical Models, *Journal of Economic Surveys*, 23(1), ss.165-196. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6419.2008.00560.x>

Henisz W. ve Williamson O. (1999), Comparative Economic Organization- Within and Between Countries, *Business and Politics*, 1(3), ss. 261-277, doi:10.1515/bap.1999.1.3.261

Hodgson G. M. (1993), Institutional Economics: Surveying the ‘Old’ and the ‘New’, *Metroeconomica*, 44(1), ss. 1-28

Kapas J. (2020), Formal and Informal Institutions and FDI Flows: A Review of the Empirical Literature and Propositions for Future Research, *Economic and Business Review*, 22(1), ss. 161-189

Kılıçaslan Y., Önder G., vd. (2018), *Türkiye'nin Yurt Dışı Yatırımları*, 1. Basım, Ankara: Efil Yayınevi

Kindleberger C.P. (1969), *American Business Abroad: Six Lectures on Direct Investment*, Londra:Yale University Press

Lizondo J.S. (1991), Foreign Direct Investment, *IMF Working Paper*, No. 90/63, ss. 68-82. <https://doi.org/10.5089/9781451963519.001>

Maitland E. ve Nicholas S. (2003), New Institutional Economics: An Organising Framework for OLI, *International Business and the Eclectic Paradigm: Developing the OLI Framework*, (Edit. J. Cantwell ve R. Narula), ss.40-63, Londra ve New York: Routledge

Moosa, I.A. (2002), *Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice*, New York: Palgrave

North D.C. ve L.E. Davis (1971), *Institutional Change and American Economic Growth*, Cambridge: University Press

North D.C. (1995), New Institutional Economics and Third World Development, *New Institutional Economics and Third World Development*, (Edit. J. Harriss, J. Hunter ve C. Lewis), ss. 17-26, Londra ve New York: Routledge

North D.C. (2010), *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, 2.Baskı, İstanbul: Sabancı Üniversitesi

OECD (2008), *Benchmark Definition of Foreign Direct Investment*, Fourth Edition, OECD Publishing

Özçelik E. Ve Özveren E. (2015), Kurumsal İktisat'ın Dünü, Bugünü ve Yarını, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 26(96), ss. 17-57, doi: 10.5455/ey.35805

Özveren E. (2007), *Kurumsal İktisat*, Ankara: İmge Kitabevi

Richter, R. (2015), *Essays on New Institutional Economics*, İsviçre:Spinger Publishing

Seçilmiş E. (2016), Coase Teoremine Alternatif Bakış, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 53(612), ss. 9-20

Seyoum B. (2011), Informal Institutions and Foreign Direct Investment, *Journal of Economic Issues*, 45(4), ss. 917-940

Şatıroğlu K. (1984), *Çokuluslu Şirketler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Tekeli İ. Ve İlkin S. (1987), *Dünyada ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü*, Ankara: Yurt Yayınevi

Trevino L. Ve Grosse R. (2005), New Institutional Economics and FDI Location in Central and Eastern Europe, *Management International Review*, 45(2), ss.123-145

Williamson O. E. (1985), *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets and Relational Contracting*, New York: The Free Press

Williamson O.E. (1993), Transaction Cost Economics and Organization Theory, *Industrial and Corporate Change*, 2(1), ss. 77-107. DOI:[10.1093/icc/2.1.107](https://doi.org/10.1093/icc/2.1.107)

Williamson O.E. (1998), Transaction Cost Economics: How It Works; Where It is Headed, *De Economist* 146, ss.23-58. DOI:[10.1023/A:1003263908567](https://doi.org/10.1023/A:1003263908567)

Williamson O. E. (1996), *The Mechanisms of Governance*, New York; Oxford: Oxford University Press

Williamson O. E. (2008), Transaction Cost Economics, (Edit. C. Menard ve M. Shirley), *Handbook of New Institutional Economics*, ss. 41-65, New York:Springer

Wink Junior M. Sheng H. ve Eid Junior W. (2011), Transaction Costs: An Empirical Analysis of Their Relationship with Investment and Foreign Direct Investment, *Revista de Administraçao de Empresas*, 5(12), ss. 175-187

Yavan N. (2006), *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara

Extended Summary

Since the 1960s, foreign direct investment theories have been developed to determine why firms want to invest beyond national borders. On the other hand, NIE, which originated in the same period, has gained an important place in the economic thought system by addressing issues such as firm theories, property rights, contracts, law, institutions, and institutional change. This study aims to reveal the contribution of concepts such as transaction costs and institutions to these theories by examining the foreign direct investment theories within the framework of NIE.

In this context, internalization theory and eclectic paradigm approach are examined according to institutional understanding. The internalization theory developed by Peter J. Buckley and Mark Casson explains why firms invest directly in foreign countries rather than export, import, or license. This theory emerged with the application of the approach of NIE to multinational companies that firms are more effective in internalizing transactions than the market. The fact that markets operate with imperfect competition causes delays and irregularities, resulting in transaction costs. For this reason, multinational companies aim to reduce transaction costs by internalizing the markets of the sectors in which they operate within the company. At the same time, the company has collected all its activities under a single roof, taking measures against uncertainty and risk factors. This situation makes it easier for the firm to make a long-term plan. The theory developed based on Coase's article is the version of the market-firm distinction adapted to the foreign activities of the firms. The other theory examined is the approach known as the eclectic or OLI paradigm put forward by John H. Dunning. According to this approach, companies invest abroad when they have the advantages of ownership, location, and internalization. Ownership advantages refer to the fact that a company has different benefits than those in the country's companies where it will invest. These are income-generating

advantages such as firm-specific property rights, managerial and institutional advantages, cheap labor supply, and economies of scale. The internalization advantages are the situation where it is more profitable for the firm with the ownership advantages to internalize and use them instead of selling or leasing them. Finally, location advantages mean the company invests in a location outside its national borders where it can benefit from these advantages. Factors such as the distance between the host country and the source country, access to natural resources, and market size are influential in the selection of the investment location. This theory has a dynamic policy compared to other direct foreign theories.

The changes in the investment environment due to technological developments and globalization and the components of the OLI paradigm are discussed together with North's institutional understanding. The activities of multinational companies have evolved into knowledge-intensive and relationally-based. The OLI paradigm has been redesigned to explore and evaluate how national-level institutions can affect the operations of multinationals and how multinationals' actions will affect these institutions over time. According to Dunning and Lundan, institutions encompass the rules that regulate and govern relationships within and outside the firm. At the same time, the nature of the rules and behaviors in question and the way they are implemented (spontaneous actions or laws, regulations) determine the critical components of the OLI structure and the scope and form of international production activities. Therefore, the parts of the OLI paradigm have been revised with the addition of institutions.

The inability of neoclassical economics to explain international capital movements affects the development of foreign direct investment theories. According to neoclassical theories, global capital movements result from the difference in interest rates between countries. It did not take into account institutional factors.

Exchange and organization are considered costless. On the other hand, NIE enables us to understand institutions, institutional environments, and economic organizations. At the same time, with the effect of these developments, it is accepted that together with the economic factors, institutional factors are also the determinants of foreign direct investments. Institutional factors are sometimes considered more decisive in foreign direct investment attraction.

Türkiye’de Yaşam Memnuniyeti Düzeyleri: Veri Madenciliği Teknikleri ile Bir Uygulama

Mehmet Çağlar ÜNSAL*

Şenol ALTAN**

Geliş Tarihi (Received): 03.11.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 29.11.2022

Öz

Yaşam memnuniyeti ve mutluluk kavramları çoğu zaman aynı anlamda kullanılır. Mutluluk kavramı, yıllar içinde bireyin kendini öznel beğenisinden, toplumdaki yerinden hoşnut olmasına veya sürdürdüğü yaşam biçiminden memnun olmasına kadar farklı şekillerde ele alınmıştır. Günümüzde mutluluk ele alınırken, bireyin kendisine özgü değerlendirmesinin ifadesi olarak, kişinin kendisini mutlu hissedip hissetmemesine daha fazla önem verilmektedir. Bu çalışmada TÜİK tarafından yayınlanan 2016 - 2018 yılları arası Yaşam Memnuniyeti Araştırması(YMA) verileri, veri madenciliği tekniklerinden “birliktelik kuralı analizi” ile incelenmiş ve mutlu olma düzeyleri ile ilgili kurallar bulunmaya çalışılmıştır. İki aşamada gerçekleştirilen araştırmada önce YMA anket sorularından araştırmada kullanılabilir sorular belirlenmiş, sonra da belirlenen 75 sorudan “mutluluk” ile ilgili düzeyi en fazla olan soruları belirlemek için öznitelik azaltma çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucu “mutluluk” değişkenini en iyi açıklayan 30 soru belirlenmiştir. Belirlenen sorular ile birliktelik kuralı analizi “mutlu”, “orta derecede mutlu” ve “mutsuz” bireyler için ayrı ayrı yapılarak, bu üç durum için kurallar belirlenmiştir. Özellikle “mutlu” olma durumu için bulunan kurallar oldukça yüksek güvenilirlik düzeyindedir. Çalışmada, resmi istatistik verilerinde veri madenciliği çalışması ile faydalı sonuçlara ulaşılabileceğini, resmi istatistikler üzerinde şimdiye kadar az sayıda gerçekleştirilen birliktelik kuralı analizi çalışması ile gösterilmiştir. Ayrıca bulunan mutluluk kuralları birçok sosyal bilimciye yol gösterebileceği gibi, siyasetçilere de vatandaş memnuniyeti odaklı politika geliştirme aşamasında yol gösterici niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Veri Madenciliği, Birliktelik Kuralı Analizi, Mutluluk, Yaşam Memnuniyeti, Apriori Algoritması

Life Satisfaction Levels in Turkey: An Application with Data Mining Techniques

Abstract

Life satisfaction and happiness concepts are often used interchangeably. The happiness concept has been handled in different ways from an individual's subjective appreciation over the years to being satisfied with their place in society or with their lifestyle. Today, when considering happiness as an expression of the individual's own evaluation, more importance is given to whether the individual feels happy or not. In this study, Life Satisfaction Research (LSR) data published by TÜİK between 2016 - 2018 were examined with a data mining technique called "association rule analysis" and the rules about the happiness levels were tried to be found. The research was carried out in two stages. Firstly, questions that could be used in the research were determined from the LSR survey questions, then an attribute reduction study was carried out to determine the questions with the highest "happiness" level out of 75 questions. Subsequently, 30 questions were determined which explained the "happiness" variable the best. Association rule analysis with these questions was applied separately for “happy”, “moderately happy” and “unhappy” individuals to determine rules for these situations. In particular, the rules found for the state of being “happy” have very high reliability level. With the help of association rule analysis which has been used only few times on official statistics so far, the study shows that valuable results can be obtained by using data mining on official statistics data. In addition, the happiness rules found can guide many social scientists and politicians in developing citizen satisfaction-oriented policies.

Key words: Data Mining, Association Rule Analysis, Happiness, Life Satisfaction, Apriori Algorithm

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı, mcunsal@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-6986-3857

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, senol.altan@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4210-3924

Giriş

Günümüzde teknolojik gelişmelerle toplanan veri boyutlarındaki artış, devlet mekanizmalarında ve birçok farklı alanda sıklıkla kullanılan istatistiksel yöntemlerin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla büyük veri boyutlarında analiz yapılabilmesi için “veri madenciliği” kavramıyla çeşitli veri analiz yöntemleri geliştirilmiştir.

Veri madenciliği, sayısal ortamlardaki verilerden anlamlı ve faydalı bilgiler elde etmek için son yıllarda yoğun olarak kullanılan bir çalışma alanıdır (Ateş ve Karabatak, 2017: 57). Veri madenciliği, sosyal bilimlerde bazı önemli sorunların çözümlenmesinde önemli, ancak değerlendirilmemiş veri kümelerinden daha etkin yararlanılmasında faydalıdır.

Türkiye’de veri toplama görevi verilen Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) başta olmak üzere her türlü devlet kurumu/kuruluşu, çalıştıkları alanla ilgili olarak veri tutmakta ve bu verilerden politika oluşturma sürecinde çoğunlukla istatistiksel yöntemlerle analiz edilerek faydalanılmaktadır.

Bu çalışmada TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2016 - 2017 - 2018 anket verileri ile “sübjektif mutluluk algısının” öncül unsurlarını, etkileyen faktörlerini ve mutluluk ile ilgili kurallar elde etme amacına yönelik bir veri madenciliği çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan birliktelik kuralı analiz tekniği, “büyük veri” ’den ilk bakışta fark edilmeyen örüntüleri bulmayı amaçlayan bir veri madenciliği tekniğidir.

Bu çalışmanın amaçlarından bir diğeri de daha önce market sepet analizi gibi mühendislik alanlarına ait teknik problemlerin çözümünde sıkça kullanılan veri madenciliğinin yeni metotlarından birliktelik kuralı analizinin sosyal alandaki analizlere de uygulanarak sağlıklı sonuçlar bulunabileceğinin ve sıradan istatistiksel analizlerle bulunamayacak gizli birlikteliklerin, bu veri analiz tekniği ile çıkarılabileceğinin gösterilmesidir. Ayrıca birey memnuniyeti amaçlı çalışmalar için politikacılara, bürokratlara hedef odaklı bir araç ve aynı zamanda sosyal analiz uzmanlarına, sosyologlara ve psikologlara çalışmalarında faydalanabilecekleri bir uygulama sunulması da amaçlanmıştır.

Çalışmada yukarıda sözü edilen anket verilerinden bilgi derlenmesinde, önce öznitelik indirgeme çalışması yapılmış, “information gain” ve “gain ratio” gibi metotlardan faydalanılmış, sonrasında da kural bulmaya yönelik veri madenciliği metotlarından birliktelik kuralı çıkarma aşamasında “apriori algoritması”ndan faydalanılmıştır.

Türkiye’nin de dahil olduğu birçok ülkede yaşam memnuniyeti ile ilgili düzenli resmi istatistiksel veri toplama çalışmaları yapılmakta ve bu çalışmalar üzerinde de birçok araştırma gerçekleştirilmektedir.

TÜİK Yaşam Memnuniyeti Anketi üzerinde şimdiye kadar az sayıda veri madenciliği çalışması yapılmıştır. Birçok farklı alanda veri toplayan bu anket çalışmasından elde edilen büyük veri seti üzerinde daha fazla çalışma yapılarak anlamlı bilgilere ulaşma fırsatları vardır.

Sonuç olarak bu çalışma, daha çok mühendislik alanında uygulanan bir tekniği, sosyal alandaki araştırmalara da uygulayarak faydalı sonuçlar bulunabileceğini göstermekte; resmi istatistiklerde kullanılan veri analiz yöntemi açısından mevcut literatürdeki boşluğu doldurmak için veri madenciliği gibi farklı tekniklerden faydalanmakta; sadece istatistiksel analiz içeren TÜİK veri analiz raporlarını (TÜİK Raporu 2019 vb. diğer TÜİK raporları) resmi istatistik verilerinin analizinde, istatistiksel metotlar dışındaki veri madenciliği uygulamaları ile genişletmekte; konusu itibariyle yaşam memnuniyetini artırabilecek kurumsal politikaların geliştirilmesine yardımcı olmak amacıyla Türkiye’de yaşam memnuniyetine etki eden önemli faktörleri ve sübjektif mutluluk kurallarının ilk defa birliktelik kuralı veri madenciliği metotlarından faydalanılarak belirlenmesini sağlamaktadır.

1. Alan Yazın Taraması

Veri madenciliği alanındaki araştırmalar, birçok alanda farklı yöntemler kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmanın konusu olan birliktelik kuralları ile ilgili veri madenciliği araştırmaları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Karabatak ve İnce (2004) yaptığı çalışmada Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Bilgisayar Eğitimi Bölümü öğrencilerinin üniversiteye girme puanları, ilk dönemlerinde aldığı ders notları ile diğer dönem ders notları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan çalışmada birliktelik kuralı çıkarımı için apriori algoritması kullanılmıştır.

Cavique (2007) yaptığı çalışmada market sepet analizi algoritmalarının bilgisayar çözüm süreleri açısından etkin olmadığı vurgulanmış, bu sorunu gidermek için büyük veri setleri ile çalışarak kısa sürede sonuç verebilen meta-sezgisel yaklaşım ile hazırlanan bir algoritma tanıtılmıştır.

Özçakır ve Çamurcu (2007) çalışmalarında pastane satış verileri üzerinde birliktelik kurallarını çıkarmak için bir yazılım tasarlamış, veri setindeki farklı zaman dilimlerinde farklı satış noktalarında yapılan satışlar incelenmiş ve aynı ürün grubuna giren ürünlerin genelde birlikte satıldığı sonucuna varılmıştır.

Ay ve Çil (2008) çalışmalarında Türkiye’nin önde gelen bir perakende zincirine, ürün yerleşimlerinin doğru yapılarak, müşterilerin aradığı ürünü kolayca bulabilmesi için, bir karar destek sistemi uygulaması yapılmıştır. Bu uygulamada birliktelik kuralı çıkaran algoritmalarından, apriori kullanılmıştır.

Erdem ve Özdağoğlu (2008) çalışmalarında, Ege Bölgesindeki bir araştırma hastanesinde acil servise gelen 214 bin hastaya ait verileri kullanarak, hastaların başvuru nedenleri ile hastaların profil özellikleri açısından birliktelik kuralı analizi ile bir araştırma yapmışlardır.

Oktay (2009) yüksek lisans tez çalışmasında, çok ziyaretçisi olan bir web portalı üzerinde web madenciliği uygulaması yapmıştır. Log kayıtları üzerinde yapılan çalışmada birliktelik kuralı analizinden faydalanılarak, apriori algoritmasıyla ziyaretçilerin kullanım alışkanlıkları çıkarılmaya çalışılmıştır.

Ekim (2011) yaptığı yüksek lisans tezinde, Selçuk Üniversitesi'nin öğrenci veri tabanı üzerinde bir çalışma yapmış ve öğrenci başarı faktörleri üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Öğrencilerin gelecekteki başarıları ile ilgili fikir edinebilmek için gerekli birliktelik kuralları elde edilmiştir.

Alaeddinoğlu (2012) çalışmasında veri madenciliği yöntemlerinden, birliktelik kuralı analizi için kullanılan apriori algoritmasından faydalanmış ve apriori algoritmasında Van Gölü'nün taşması ve hacmindeki azalması zaman ve mekâna bağlı olarak incelenmiştir. Analizde gölün durumu ile ilgili önceki yılların kayıtlarından faydalanılarak, göl seviyesi, göle düşen yağış ve buharlaşma gibi veriler ele alınmıştır.

Erpolat (2012) yayınında, bir otomotiv yetkili servisinde alınan ürünler hakkında birliktelik kuralı analizi yaparak müşterilerin birlikte aldıkları ürünler tespit edilmiş ve bu bilgilerden faydalanılarak promosyonlar ve kampanyalar oluşturmak için fikir edinilmesi sağlanmıştır. Çalışmada birliktelik kuralı çıkarmak için apriori ve fp-growth algoritması kullanılmıştır.

Aytaç ve Bilge (2013) çalışmalarında, Portekiz'de bir bankanın tele-pazarlama süreçlerinde müşteri ilişkilerindeki problemleri çözmek için veri madenciliği süreci tasarlamışlardır. Çalışmada veri madenciliği programlarından Weka programında predictive apriori algoritması kullanılmıştır.

Doğan vd., (2014) müşteri ilişkilerinin çok önemli olduğu sigorta şirketleri açısından örnek oluşturacak bir uygulama yapmışlardır. Uygulamada bir sigorta şirketinin müşteri veri tabanı incelenmiş, birliktelik kuralı analizi algoritmalarından apriori kullanılarak, hangi müşterilerin, hangi ürün gruplarını birlikte aldıkları tespit edilmiştir.

Doğrul vd., (2015) yaptıkları çalışmada Çankırı İlindeki trafik kazalarını birliktelik kuralı analizi yöntemi ile analiz ederek, kazaların oluşma sebeplerini araştırmış, böylece trafik kazalarını azaltma amaçlı uygulamaların geliştirilmesine yardımcı olmayı amaçlamışlardır.

Kurt vd., (2015) sosyal medya kullanımı üzerine bir veri madenciliği çalışması yapmışlardır. Bir ortaokuldaki öğrenciler özelinde veri toplayarak birliktelik kuralı analiz yöntemi ile analiz edip bulunan birliktelik kurallarını raporlamışlardır.

Özçalıcı (2017), ikinci el araç piyasasını detaylı incelemeye çalışmıştır. Bu amaçla ikinci el araçların bulunduğu büyük bir veri tabanındaki 211.109 otomobil özelinde 73 değişken ile bilgiler toplamış ve bu verileri anlamlı bilgiye dönüştürmek için birliktelik kuralı analizi yaklaşımını kullanmıştır.

Karamaşa (2018), çalışmasında artan trafik kazalarına önlem alınabilmesi için fikir verecek bir analiz yapmıştır. 2000-2014 yılları arasında bayram tatillerinde meydana gelen trafik polislerinin sorumluluk bölgelerindeki trafik kazalarını inceleyerek, bu kazaların ortak özelliklerini birliktelik kuralı analizinde apriori algoritması kullanarak çıkarmaya çalışmıştır.

Değirmenci ve Özbakır (2018) yaptıkları çalışmada, hane halkı bütçe araştırması verilerini kullanarak, önce gelir gruplarını belirlemek için kümeleme çalışması yapmışlardır. Daha sonra da gelir gruplarında çok rastlanan birlikte ürün alma alışkanlıklarını incelemek için birliktelik kuralı analizi yöntemi ile veriler analiz edilerek her gelir grubunun harcama alışkanlıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yaşam memnuniyeti ile ilgili yapılan bazı çalışmalar ve bu çalışmalar sonucu elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Easterlin (1974) çalışmasında AIPO (American Institute of Public Opinion) kurumunun verilerinden, Latin Amerika, Afrika ve Asya'dan 19 ayrı ülkenin, 1946 ve 1970 yılları arasındaki verisi ile çalışmış ve gelir artışının mutluluğu etkilediğini, fakat belli bir gelir seviyesine ulaştıktan sonra, gelir artışının mutluluğu etkilemediği sonucuna varmıştır.

Veenhoven (1994) çalışmasında dünya üstünde değişik coğrafi bölgelerden 30 ayrı ülke verisi ile çalışmış ve gelir artışı ile mutluluk artışının aynı seviyede gerçekleşmediği, mutluluğun kısa dönemde dengeli olduğunu fakat uzun dönemde göreceli ve düzey olarak değişebileceği sonucuna varmıştır.

Winkelmann ve Winkelmann (1998) yaptıkları çalışmada 1984 ile 1989 yılları arası GSOEP (German Socio-Economic Panel Study) Almanya verisini kullanmış, işsizliğin yaşam memnuniyetini olumsuz olarak etkilediği sonucuna varmışlardır.

Şeker (2011) yaptığı çalışmada TÜİK Türkiye Yaşam Memnuniyeti Anketi 2003 -2007 yıllarının verisini kullanmış, anket verileri açıklamalı bir şekilde sunulmuş ve konunun önemine dikkat çekilmiştir. Mutluluk ekonomisinin araştırılmasının kamu politikalarının belirlenmesinde etkili olacağı savunulmuştur.

Ünal (2016) çalışmasında TÜİK Yaşam Memnuniyeti Anketi verileri üzerinden, zaman serileri ve renkli haritalar kullanarak Türkiye'nin mutluluk haritasını ve kamu kuruluşlarının hizmetleri için memnun olma düzeylerini belirten haritalar çıkarmıştır.

Atay (2012) yaptığı "Happiness in East Europe in Comparison with Turkey" isimli çalışmada yaş artışının mutluluğu azalttığı, kadın olmanın mutluluğu olumlu yönde etkilediği, dindar olmanın ve evli olmanın mutluluğu artırdığı, özgür hissetmenin ve eğitimin mutluluğu olumlu yönde, işsizliğin ise mutluluğu olumsuz yönde etkilediği sonucuna varmıştır.

Gül (2017) tarafından Türkiye'deki göçmenler örnek alınarak iktisadi değişkenlerin yaşam memnuniyetini açıklamada yeterlilikleri araştırılmıştır. Aynı zamanda bu çalışma, Türkiye'de göçmenlerin yaşamlarından mutlu olma dereceleri ile ilgili bir durum tespiti çalışması niteliğindedir.

Bülbül ve Giray (2011)'in 2008 yılı TÜİK Yaşam Memnuniyeti Anket verilerini kullanarak hazırladığı çalışmada, özel yaşam ve iş yaşamı arasındaki ilişki ele alınmıştır. Evli kişilerin, bekar olanlara göre özel yaşamından memnun olma düzeyi ile iş yaşamı arasında daha güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Ağbektaş (2016) tarafından yapılan çalışmada TÜİK Yaşam Memnuniyeti Anket sorularından oluşan 37 maddelik bir anket 980 kişi üzerinde uygulanmıştır. Anketten elde edilen sonuçlar sınıflandırılarak likert ölçeği ile değerlendirilmiş ve ki-kare testi ile istatistiksel analizler yapılmıştır.

Carbonell (2005)'in çalışmasında GSOEP verisi kullanılmış ve Easterlin'in 1974 yılında elde ettiği sonuca benzer bir şekilde gelir artışının yüksek gelir seviyesinde olanların mutluluğu artırmadığı sonucuna varılmış, ikinci bir sonuç da, yoksul insanların mutsuzluk sebeplerinden birisinin de gelir düşüklüğü olduğudur.

Kahyaoğlu (2008) tarafından TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırmasının 2004 yılı verileri kullanılarak yapılan çalışmada, yaşam memnuniyetini hangi faktörlerin etkilediğini bulabilmek için sıralı probit modeli kullanılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Sonuçlar istatistiki ve aynı zamanda iktisadi açıdan değerlendirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyeti kavramları açıklanmıştır.

2.1. Yaşam Kalitesi Kavramı

Yaşam kalitesi, bireyin amaçları, standartları, beklentileri, endişeleri ve içinde yaşadığı kültürel yapı ve değerler sistemi bakımından kendi durumunu nasıl algıladığının ifadesi olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan yaşam kalitesi değerlendirmelerinde kişilere hayatı ile ilgili

çıkarmak için nasıl hissettiği sorusu yöneltilmekte ve kişiyi her şeyi ile bir bütün olarak değerlendirmek hedeflenmektedir (Phipps Dunavant vd., 1999: 18 - 24).

Yaşam kalitesi ölçme çalışmaları için geliştirilen ölçekler, kişiyi çevreleriyle etkileşimde olduğunu değerlendirerek kişinin sosyal, fiziksel ve ruhsal iyilik durumunu ölçmektedir. Böylece standardize edilen veriler ile yaşam kalitesi kavramı açısından kişilerin birbirleriyle karşılaştırılabilir hale gelmeleri sağlanmaktadır (Eiser ve Morse, 2001: 65).

Yaşam kalitesi kavramı memnuniyet düzeyinin bir ifadesidir. Bu kavrama ilk olarak politik kararların alınmasında 1960'larda değinilmiştir. Bireylerin gelirlerinin aldıkları eğitim, sağlık ve barınma gibi hizmetleri etkilemesi politika alanında bu kavramın kullanılmasını sağlamıştır.

Yaşam kalitesi hayatın birçok alanını ve bireyler arasında farklılaşan değerleri kapsamaktadır. Yaşam kalitesi göstergeleri olarak; sosyal yaşam aktivitelerinde tatmin olma durumu, psikolojik durum, fiziksel ve maddi iyilik hali, boş zaman aktiviteleri, aile ve arkadaş ilişkilerinde hoşnut olma hali, fonksiyonel yetenek, cinsiyet ve manevi açıdan iyi olma durumu gibi göstergeler verilebilir. Bu göstergeler, bireylerin yaşamı algılama tarzına, karakterine ve alışkanlıklarına bağlı olarak bir değişim sergilemektedir (Ball ve Chernova, 2005: 370).

2.2. Yaşam Memnuniyeti Kavramı

Yaşam memnuniyeti, bireylerin içinde yaşadığı hayatı değerlendirmesidir (Meral, 2017: 33). Yaşam doyumu, literatürde yaşam memnuniyeti kavramı ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılabilir (Akın ve Yalnız, 2015: 97). Sosyal psikologlar öznel iyi oluş veya yaşam doyumu kavramlarını, mutluluk kavramı yerine kullanmaktadırlar (Özer ve Karabulut, 2003: 73). Yaşam kalitesi kavramının da yine literatürde yaşam memnuniyeti ile aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu, yaşam memnuniyetini “ihtiyaçların ve isteklerin karşılanmasından doğan tatmin duygusu” olarak tanımlamaktadır. Mutluluk ise acı, keder ve ıstırapın yokluğu ve bunların yerine sevinç, neşe ve tatmin duygularının varlığıyla karakterize edilen durum; hayattan genel olarak memnun olma hali biçiminde tanımlanmıştır. (TÜİK Haber Bülteni, 2019).

2.2.1. Yaşam memnuniyeti ölçümü

Yaşam memnuniyeti, yani mutluluk ile ilgili çalışmalar 1940'lı yıllardan günümüze kadar devam eden ve birçok araştırma merkezi tarafından yürütülen çalışmalardır (Timur ve Akay, 2017: 92). Mutluluğu ölçme amaçlı laboratuvar deneyleri ve saha çalışmaları olarak iki

ana yöntem vardır. Ayrıca bunlarla birlikte günümüz teknolojisinden de faydalanılarak geliştirilmiş olan telefon uygulamaları da vardır (Rutledge, 2014: 1252).

2.2.2. TÜİK yaşam memnuniyeti araştırması (YMA)

TÜİK'in yürüttüğü Yaşam Memnuniyeti Araştırması, toplumsal içerik taşıyan ve öznel öğeler içeren ilk TÜİK araştırmasıdır. Her yıl için hazırlanan Yaşam Memnuniyeti Araştırmasında ilgili yılın Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi ile eşleşen Ulusal Adres Veri Tabanı verilerinden örneklem seçimi yapılır. Örneklem birimi olarak hane halkı ve örnek hane halkındaki 18 yaşını doldurmuş bireyler seçilir. Örneklem ve seçim yöntemi olarak, tabakalı iki aşamalı ve sistematik küme örnekleme kullanılmaktadır.

3. Yöntem

Bu bölümde literatürde kullanılan veri madenciliği ve teorik altyapısı sunulmuştur.

3.1. Veri Madenciliği Kavramı

Veri madenciliği farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Witten ve Frank'a göre veri madenciliği veriden çıkarılan anlamlı örüntülerin yarı otomatik veya tam otomatik bir şekilde keşfedilme sürecidir (Witten ve Frank, 2005: 5). Kuonen ise veri madenciliğini, iş ile ilgili karar vermede rol oynayacak, doğru, faydalı, normal yöntemlerle bulunamayacak, alışılmamış veri modelleri ve örüntüleri olarak tanımlamaktadır (Kuonen, 2004: 2).

Veri madenciliği; depolanmış verilerden anlamlı ve değerli örüntüler çıkarma, verinin özelliklerinden birini tahmin ederek geleceğe yönelik varsayım ve tahminler üretme aşamalarında kullanılan, matematiksel metotlardan oluşan ve programlar sayesinde uygulanan, taktiksel ve stratejik bir yönetim aracıdır.

3.2. Veri Madenciliğinin Kullanım Alanları

Veri madenciliği, verilerden anlam üretmenin gerekli olduğu tüm alanlarda kullanılabilirdiği için çok geniş bir kullanım sahasına sahiptir. Stratejik kararların öneminin arttığı ve geri dönüşü imkânsız veya çok maliyetli olan durumlarda kullanımı daha yaygındır.

Veri madenciliğinin önemli üç kullanım alanı aşağıdaki gibi sıralanabilir (Olson ve Delen, 2008: 4) :

- a) *Müşteri profileme*, en değerli müşterileri bulmak,
- b) *Hedefleme*, rekabet edilen kuruluşlar tarafından alınmış olan kârlı müşteri profillerini belirlemek,

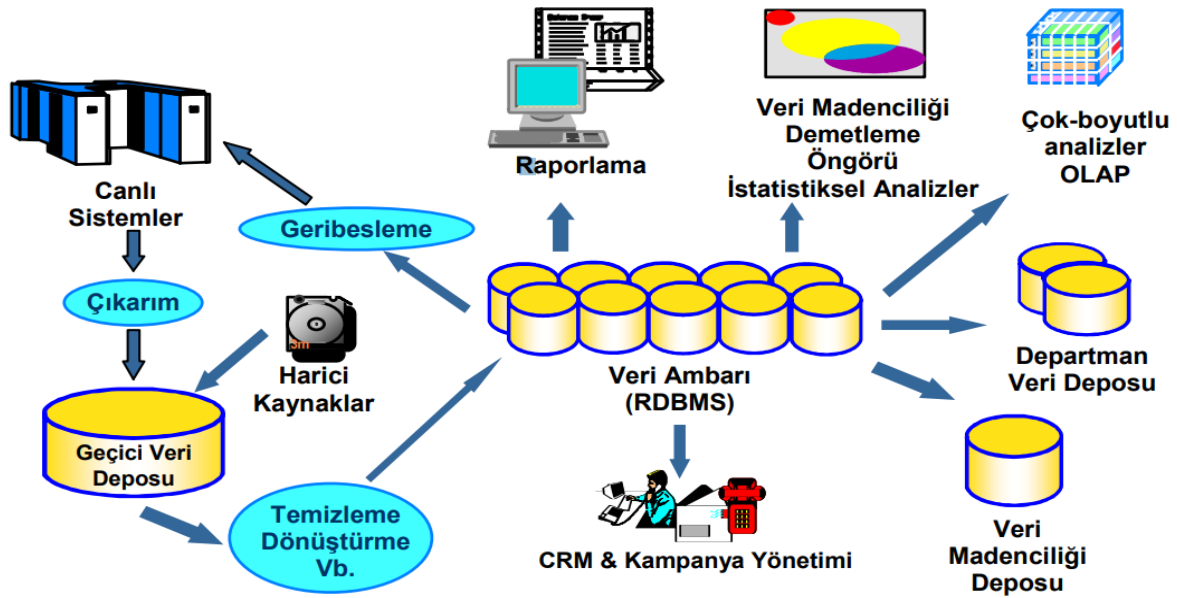
c) *Market sepet analizi*, müşterilerin aldığı ürünlerin belirlenerek, elde edilen bilgilerin ürün raf düzeni ve çapraz satışta kullanılmasıdır.

Veri madenciliğinin kullanım alanlarına örnek olarak pazarlama, eğitim, bankacılık, telekomünikasyon ve sigortacılık sektörleri verilebilir.

Veri madenciliği, daha birçok öngörü gerektiren durumlarda çok farklı sektörlerde örneklerinin çoğaltılabileceği durumlarda kullanılabilir.

Veri madenciliğinin uygulanabilmesi için gerekli altyapı veri ambarları ile sağlanmaktadır (Özkan, 2008: 38 - 39). Veri ambarı, canlı sistem üstünden alınan, analiz ve sorgulamalar yapmak için tasarlanmış ilişkisel ve büyük verilerin arka planda depolandığı bir sistemdir (Tantuğ, 2002: 1). Tipik bir veri ambarı mimarisi aşağıda Şekil 1'deki gibi verilebilir.

Şekil 1: Veri Ambarı Mimarisi

Kaynak : Tantuğ, 2002: 2

Veri madenciliği; görselleştirme, enformasyon, istatistik, makine öğrenmesi, bilgi bilimi gibi birçok alanı içinde barındıran disiplinler arası bir bilimdir. Yapay zekâ, bilgi çıkarımı, veri tabanları ve istatistik alanındaki gelişmeler, veri madenciliğinin bugünkü durumuna gelmesini sağlamıştır (Dunham, 2003: 12).

3.3. Veri Madenciliği Modelleri ve Kullanılan Algoritmalar

Veri madenciliği, açıkça veriden anlaşılmayan ve daha önceden bilinmeyen olası faydalı bilginin elde edilmesine imkân verir. Başka bir ifadeyle, veri madenciliği; büyük verinin analiz edilmesiyle içindeki örüntü ve kuralların ortaya çıkarılması çalışmasıdır (Berry ve Linoff, 2004: 7).

Veri madenciliği iki temel başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki, “tahmin edici teknikler” olarak bilinen ve sonuçları önceden bilinmeyen bir hedef değişkenin tahmin edilmesi amacıyla kullanılan teknikler, ikincisi ise hedef değişken belirlemeden, eldeki verilerin durumunun tespiti ve tanımlanması amacıyla kullanılan “tanımlayıcı teknikler” dir (Akpınar, 2000: 5).

Veri madenciliğinde, benzer bir amaç için değişik tekniklerden ve algoritmalarından faydalanılabilir. Veri madenciliği algoritma ve tekniklerinin doğrulama, öğrenme ve aşırı öğrenme gibi özellikler yönünden birbirine benzeyen nitelikleri vardır. Veri madenciliği algoritmalarının bazıları (apriori vb.) sadece bir tek amaç için kullanılırken, bazılarının (genetik algoritma, yapay sinir ağları vb.) farklı modellerde kullanım alanları mevcuttur (Silahtaroglu, 2008: 29 - 30).

3.3.1. Birliktelik kuralları ve sıralı örüntüler

Birliktelik kuralı, veri setindeki birliktelik özelliklerini bulmak için kullanılan bir veri madenciliği tekniğidir. Veriden elde edilen birliktelik örüntüleri kurallar olarak sıralanabilir. Eş zamanlı oluşan örüntülerin saptanmasında birliktelik kuralından faydalanılır (Akpınar, 2014: 70). Birliktelik kuralları, veriler arasındaki birlikte görülme sıklığının olasılıksal bir korelasyonunu gösterir ve bundan dolayı tanımlayıcı veri madenciliği modelleri kapsamına girer. Birliktelik kuralı analizi, veri madenciliğinde, örüntülerin bulunmasında önemli adımlardan biridir (Silahtaroglu, 2008: 33).

Sıralı örüntüler, birliktelik kurallarındaki gibi birbirine benzer olmakla birlikte birbirleriyle ilişki durumu zamana dayalıdır (Dunham, 2003: 9). Oluşan örüntülerin düzenli bir şekilde zamana dayalı sıralanmasıyla, destek ve eşik değerlerini karşılayan alt birliktelik dizilerini ortaya çıkarmaya çalışır (Silahtaroglu, 2008: 35 - 36). Birbirini takip eden zaman aralıklarında oluşan birliktelik örüntüleri, sıralı örüntülerden faydalanılarak bulunur (Akpınar, 2014: 71).

a) Birliktelik kurallarının matematiksel yapısı

Birliktelik kurallarının matematiksel yapısı ile ilgili olarak kullanılan önemli kavramlar ve açıklamalar vardır.

- Öncül; çıkarılan kuralların sol tarafındaki değişkendir. Öncül oluşmuşsa, sonucunda çıkan olasılıklar da incelenir.
- Ardıl; çıkarılan kuralların sağ tarafındaki değişkendir. Öncül oluşmuşsa, sonucunda meydana gelen olaydır.

- Minimum destek değeri; bir kaydın veri setindeki bütün veriler içerisinde görülme sıklığının alt limit değeridir.
- Minimum güven değeri; bir öncülün (olayın) oluşması ile tetiklenerek oluşabilecek diğer olayın oluşma sıklığının alt limit değeridir.

Birliktelik kurallarının matematiksel yapısı aşağıda verilmektedir:

$I = \{I_1, I_2, \dots, I_m\}$ nesnelere bir kümesi, T ise I kümesi üzerindeki yapılan işlemleri gösteren bir veri tabanı olsun. T işlemlerinin her bir elemanı ikili değer alan bir vektör olarak gösterilir. Bu vektörün her bir bileşeninin değeri şu şekilde belirlenir. Bir $t[k]$ vektörün bileşenlerinin değeri bir I_k nesnesinden alınmış ise 1, aksi takdirde sıfır değeri alır. Yani bir $t[k]$ vektörü $t[k] = (1, 1, 0, 0, \dots, 1)$ gibi bir vektördür. Bu şekildeki vektörler ise veri tabanımızın elemanlarıdır. Şimdi I kümesinin bazı elemanlarından oluşan bir X kümesinde X 'de olmayan bir I_j nesnesi ile X 'in elemanları arasında bir ilişki varsa $X \Rightarrow I_j$ arasında bir birliktelik ilişkisi vardır denir. Bu ilişkinin kuvvetini ölçmek için bir güvenilirlik faktörünün olması gerekir. Bu değer c ile gösterilmekte ve $0 \leq c \leq 1$ aralığında yer almaktadır. c değeri X ve I_j 'yi içeren T işlemlerinin oranını gösterir. Bu durum ise $X \Rightarrow I_j | c$ şeklinde gösterilir. X ve I_j arasındaki birliktelik ilişkisi c güvenilirlik faktörü ile ifade edilir. Örneğin $X \Rightarrow I_j | 0,7$ 'nin anlamı şudur: X ve I_j birliktelik ilişkisi T işlemler veri tabanında % 70 güvenilirlikle sağlanmaktadır (Agrawal vd., 1993: 2). Oluşturulan kurallarda ilişki sağ ve sol değişkenler arasında “eğer” ve “sonra” ifadeleriyle kurulur. “eğer” ile ifade edilen bölüm sağ (öncül) ve “sonra” ile ifade edilen bölüm ise sol (sonuç) olarak tanımlanır (Tüzüntürk, 2010: 82).

b) Sık kullanılan birliktelik kuralı yöntemleri

Birliktelik kuralı çıkartma amacıyla kullanılan “apriori” algoritması 1994’te ortaya atılmış ve halen araştırmalarda en çok kullanılan birliktelik kuralı çıkartma algoritmasıdır (Karamaşa, 2018: 47 - 48). Apriori’den başka öne çıkan bir diğer algoritma da fp-growth algoritmasıdır. Literatürde birçok farklı yöntem olmasına rağmen bu iki yöntem araştırmalarda baskın olarak kullanılan iki algoritmadır. Çalışmanın konusu olan apriori algoritması şu şekilde açıklanabilir:

1) Apriori Algoritması: Birliktelik kuralları bulma uygulamaları arasında apriori algoritması en yaygın kullanılanıdır. Apriori algoritmasında “m” eleman kümesinden “m+1” eleman kümesine doğru gitmek amaçlanır. Önce tüm eleman kümesinden her bir elemanın destek değeri bulunur ve sıklıkları değerlendirilir. Daha sonrasında eşik destek değerinden yüksek

sıklığa sahip elemanlar kullanılıp, iki ve daha çok elemanlı sıklığı fazla olan kümeler belirlenir (Karamaşa, 2018: 49).

Destek ve güven değerini aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (Özçalıcı, 2017: 47 - 48).

$$destek = \frac{n(X \cup Y)}{N} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de verilen $n(X \cup Y)$ ifadesi X ve Y elemanlarının oluşturduğu kümenin (birlikte oldukları) durum sayısıdır. Destek değeri 0(sıfır) olursa hiçbir işlemde X ve Y'nin beraber olmadıkları ve eğer destek değeri 1(bir) olursa tüm işlemlerde X ve Y'nin beraber olduğu anlamına gelir.

Güven değeri, X'in olduğu işlemlerin yüzde kaçında Y olduğunun ifadesidir. Güven değeri, aşağıda verilen eşitlikle hesaplanır.

$$güven = \frac{n(X \cap Y)}{n(X)} \quad (2)$$

Eşitlik (2)'deki payda kısmında X'i içeren kayıtların toplam sayısı varken, pay kısmında X ile Y'nin birlikte görüldükleri durumların toplam sayısı bulunmaktadır. Bu değer, 0(sıfır) çıkması, X'lerin olduğu hiçbir yerde Y'nin olmadığı, bu değer, 1(bir) çıkması ise, X'lerin her olduğu işlemde Y'lerin de olduğu anlamına gelir.

Apriori algoritması, anti-monotonluk özelliğini birleştirme ve budama olmak üzere iki adımda gerçekleştirir. Birleştirme adımında sık "m" eleman kümelerini (E_m) bulmak için "m-1" eleman kümeleri (E_{m-1}) birleştirilerek aday kümeler (A_m) oluşturulur. Kümelerdeki elemanlar sözlük sıralamasına tabi olmaktadır. Örneğin b_1 ve b_2 , E_{m-1} için iki eleman kümesi olsun ve $b_{i(d)}$ ise b_i kümesindeki d . elemanı gösterebilir. Bu durumda "m-1" eleman kümeleri için eleman sıralaması $b_{i(1)} < b_{i(2)} < \dots < b_{i(m-1)}$ şeklinde olmaktadır. Birleştirme işleminin, $E_{m-1} \times E_{m-1}$ yapılabilmesi için E_{m-1} kümesinin ilk "m-2" elemanının ortak olması gerekir. Birleştirme işleminde eleman sıralamasının uygulanması aynı olma durumunu ortadan kaldırmaktadır. Budama adımındaysa veri tabanı taranarak aday kümelerin (A_m) destek sayıları bulunarak minimum destek eşiği ile karşılaştırılır ve sık eleman kümeleri (E_m) elde edilir. Aday kümelerin arama uzayının incelenmesinde anti-monotonluk özelliğinden yararlanılır (Karamaşa, 2018: 48).

4. YMA Verileri Üzerinde Veri Madenciliği Uygulaması

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada resmi istatistik verilerinde veri madenciliği tekniklerinden birliktelik kuralı analizi yöntemi kullanılarak ülkemizdeki bireyler ile ilgili mutluluk kurallarının çıkarılması amaçlanmıştır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı, Modeli ve Veri Toplama Tekniği

Veri seti olarak, 2016 -2018 yılları arasındaki TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması anket verisi kullanılmıştır. Veri seti üzerinde yapılan çalışmada öncelikle veri setinden genel kuralların çıkarılabileceği, kişisel özellikler, genel memnuniyetin ifadesi, sosyo-ekonomik durum, umut ve değerler ile ilgili 75 adet öznitelik belirlenmiştir. Bu belirlenen özellikler ile ilgili veriler bu araştırmaya uygun hale getirilmiştir. Veri seti, 75 öznitelik ve 28576 kayıttan oluşan büyük bir veridir. Bu veri seti boyutunun küçültülmesi, çalışmanın hedef değişkeni olan “mutluluk” değişkeni ile ilgili kuralların bulunmasını sağlayacaktır. Tanımlayıcı bu istatistiki çalışmanın ardından veri setinde asıl ilgilenilen özellik olan “mutluluk” değişkenini en çok temsil eden özellik setini bulmak için, öznitelik indirgeme çalışması yapılmış ve “mutluluk” değişkenini en iyi temsil eden 30 öznitelik ile birliktelik kuralı çalışmasının yapılmasına karar verilmiştir. Veri seti üzerinde birliktelik kuralı analizi yapılarak şimdiye kadar fark edilmemiş ilginç ve anlamlı örüntüler keşfedilmeye çalışılmıştır. Birliktelik kuralı analizi yapılırken algoritma, “mutluluk” değişkeninin üç değeri olan “mutlu”, “orta derecede mutlu” ve “mutsuz” değerleri için ayrı ayrı çalıştırılmış ve bu gruplar üzerinde ayrı ayrı birliktelik kuralı analizi yapılmıştır.

4.3. Araştırmada Kullanılan Öznitelikler

TÜİK’in yaptığı ankette, kişisel özellikleri anlamaya yarayan sorular olduğu gibi, ilgili yıl hakkında beklentiler ve sunulan kamu hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri, Avrupa Birliği ilişkileri gibi özel bir konu bağlamında belli bir süre ile ilgili duygu ve düşüncelerin anlaşılmasını sağlayan sorular da vardır. Alınan kamu hizmeti memnuniyeti gibi günlük memnuniyet unsurları, kişisel özellikleri ön plana çıkarmayan ve genel bir araştırma yapabilme açısından günlük olaylar ile ilgili cevaplar araştırma kapsamı dışına çıkarılmıştır. Çalışmada TÜİK anket sorularından genel kişisel özelliklerin çıkarılabileceği sorulara odaklanılmıştır. Bu bakımdan bireylerin genel özelliklerini anlamak için yardımcı olacak ve bu amaç için oldukça kapsamlı olarak düşünülerek seçilen 75 soru ile ilgili analizler araştırma kapsamına dahil edilmiştir.

Eğitim değişkenleri toplulaştırılarak daha az sayıda boyuta indirgenmiştir. TÜİK yaşam memnuniyeti anketindeki değişkenler ve bu değişkenlerin boyut azaltılırken atandığı eğitim değişkenleri için eğitim grupları;

Çizelge 2: Eğitim Değişkenleri ve Grupları

Eğitim Değişkenleri		
0, Bir okul bitirmede	23, İlköğretim	5, Dört yıllık yüksek okul veya fakülte
1, İlkokul	31, Genel lise	6, Yüksek lisans (5 veya 6 yıllık fakülteler dahil)
21, Genel ortaokul	32, Mesleki veya teknik lise	6, Yüksek lisans
22, Mesleki veya teknik ortaokul	4, İki veya üç yıllık yüksek okul	7, Doktora

TÜİK'in veri setinde mutluluk, memnuniyet ve güven değişkenleri beşli likert ölçeğine göre tasarlanmıştır. Beşli ölçeğe göre oluşan cevaplar üçlü ölçeğe dönüştürülmüş ve mutluluk değişkenleri sadece "mutlu", "orta" ve "mutsuz", memnuniyet değişkenleri de "memnun", "orta" ve "memnun değil" olarak kodlanmıştır. Güven değişkenleri ise "güvenli", "orta" ve "güvensiz" olarak kodlanmıştır. Dörtlü ölçekte kodlanan umut değişkeni de ikili ölçeğe dönüştürülmüştür. Değişkenlerin boyut indirgemedede atandıkları değişkenler aşağıdaki gibidir.

Çizelge 3: Mutluluk ve Memnuniyet Değişkenleri ile Grupları

Mutluluk Değişkenleri		Memnuniyet Değişkenleri	
1, Çok mutlu	2, Mutlu	1, Çok memnun	2, Memnun
2, Mutlu	2, Mutlu	2, Memnun	2, Memnun
3, Orta	3, Orta	3, Orta	3, Orta
4, Mutsuz	4, Mutsuz	4, Memnun değil	4, Memnun değil
5, Çok mutsuz	4, Mutsuz	5, Hiç memnun değil	4, Memnun değil

Çizelge 4: Mutluluk ve Memnuniyet Değişkenleri ile Grupları

Güven Değişkenleri		Umut Değişkenleri	
1, Çok güvenli	2, Güvenli	1, Çok umutlu	2, Umutlu
2, Güvenli	2, Güvenli	2, Umutlu	2, Umutlu
3, Orta	3, Orta	3, Umutlu değil	3, Umutlu değil
4, Güvensiz	4, Güvensiz	4, Hiç umutlu değil	3, Umutlu değil
5, Çok güvensiz	4, Güvensiz		

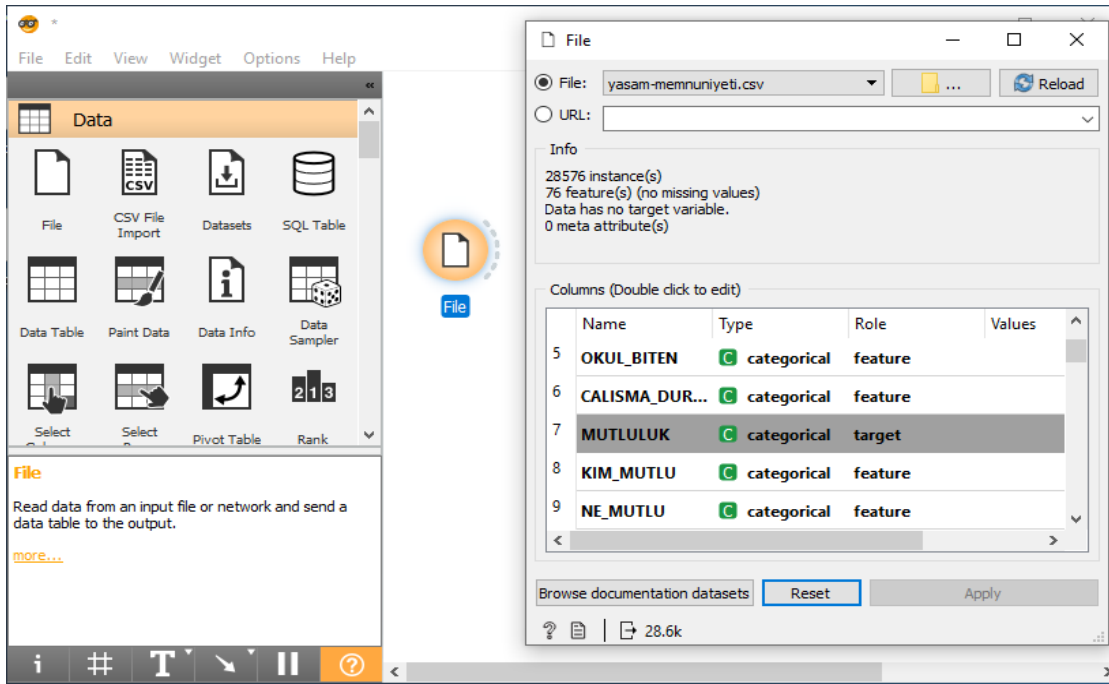
4.5. Birliktelik Analizinde Kullanılacak Öznitelik Seçimi

Birliktelik kuralı analizi yapılırken, büyük veri setlerinin mümkünse küçültülmesi araştırmada sağlıklı ve hızlı sonuçlar çıkarabilmek açısından önemlidir. Eğer araştırmanın amacı açısından problem oluşturmayacaksa boyut azaltılmalıdır. Bu araştırmanın amacı “Mutluluk” değişkeni üzerinde yoğunlaştığı için bu değişkenle en çok ilgili değişkenler seçilerek boyut azaltma imkânı olduğundan birliktelik analizine geçmeden önce veri setinde boyut azaltma çalışması yapılmıştır. Bu işlem için “information gain”, “gain ratio” gibi algoritmalarından faydalanılmıştır.

Veri setinde boyut azaltılırken, boyut azaltma algoritmalarını bir arada değerlendirebilen ve bu algoritmaların değişkenlere verdiği puanlara göre sıralayabilen bir veri madenciliği programı olan “Orange” programından yararlanılmıştır.

“Orange” programı açılarak veri seti bilgisayardan seçilip programa aktarılmış ve böylece veri seti programa yüklenmiştir. Yüklenen veri setinde “Mutluluk” değişkeni hedef değişkeni olarak ayarlanmıştır. Bu çalışma ile ilgili görsel, Resim 2’de verilmiştir.

Resim 2: Orange Programına Veri Aktarımı ve Hedef Değişken Seçimi

4.6. Birliktelik Kuralı Analizinde Kullanılan Yöntem

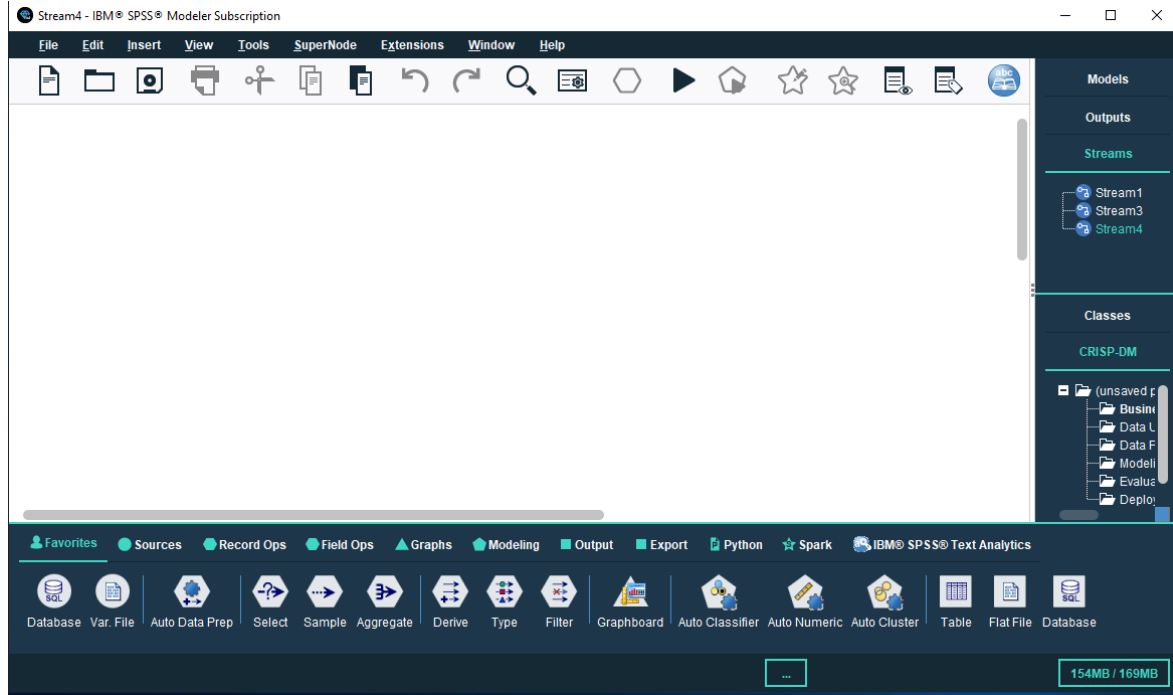
Araştırmada SPSS Modeler Programı kullanılmıştır. SPSS Modeler Programının hazır algoritmaları arasında “apriori birliktelik kuralı analizi” algoritması bulunmaktadır. Araştırmada bu algoritmadan faydalanılmıştır.

Uygulamada ilk olarak, tüm veri seti üzerinden SPSS Modeler Programındaki “apriori algoritması” çalıştırılmış ve hedef değer olarak (ardıl) “Mutlu Olan Fertler” seçilmiş ve bu ardıl için öncül değerler bulunmuştur. İkinci aşamada, “Mutsuz Olan Fertler” hedef olarak belirlenmiş ve mutsuzluk ardılına sahip öncül değerler tespit edilmiştir. Üçüncü ve son olarak “Orta Derece Mutlu Olan Fertler” hedefe alınmış ve bu ardıl değer için öncül değerler çıkarılmıştır.

4.6.1. SPSS Modeler programı hakkında bilgi

SPSS programı, modelin oluşturulacağı bir sayfa ve hazır kullanıma sunulmuş veri analizi modellerini içermektedir. Gelişmiş bir veri madenciliği programı olan SPSS Modeler Programında görsel olarak veri modeli oluşturulabilmekte ve el ile yapılması gereken birçok veri temizleme ve veri düzenleme işlemleri, programın sağladığı araçlar vasıtasıyla kolaylıkla yapılabilmektedir. Program ilk açıldığında Resim 3’te görülen şekilde bir ara yüz ile karşılaşılmaktadır.

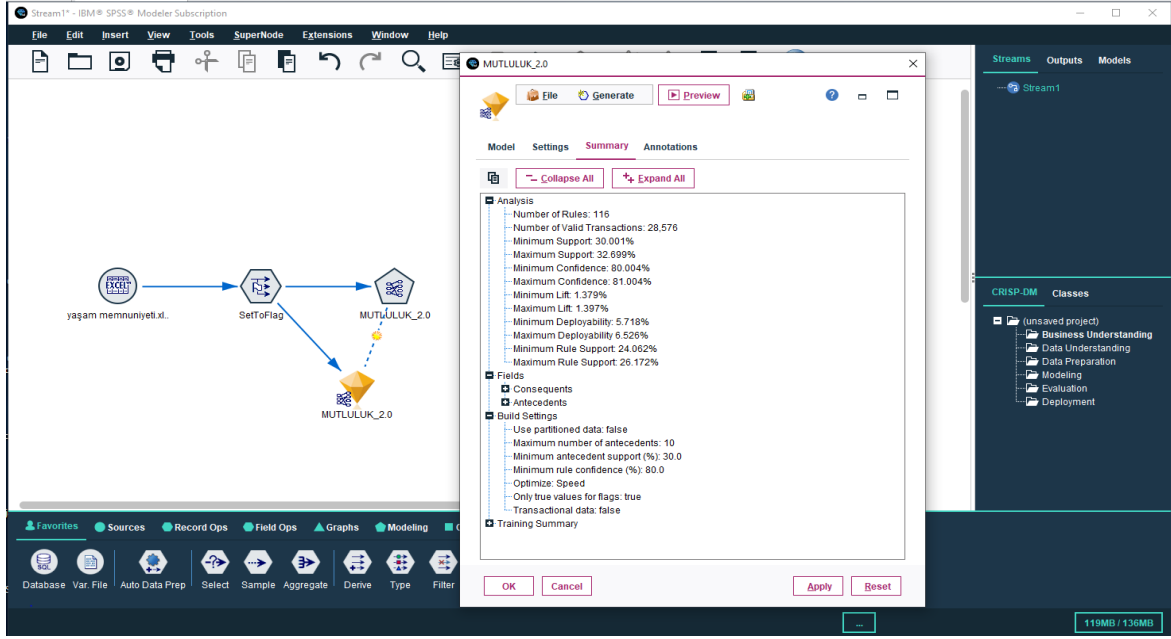
Resim 3: SPSS Modeler Arayüzü

“Apriori algoritması” bu ekran üzerinden çalıştırılarak veri setinin analizi gerçekleştirilmiştir.

Analiz ile ilgili parametreler ve sonuç ile ilgili özet bilgiler “Summary” sekmesine tıklanarak görülebilir. Bu işlemin ekran görüntüsü Resim 4’te sunulmuştur.

Resim 4: Apriori Algoritmasına Göre Model Sonuç Özeti

5. Araştırma Bulguları

5.1. Veri Seti ile Elde Edilen Kurallar

Veri setinde önce mutlu olma kuralları, sonra mutsuz olma kuralları ve son olarak da orta derecede mutlu olma ile ilgili birliktelik kuralları analiz edilmiştir.

5.1.1. “Mutlu Olma” kuralları

Analiz sırasında algoritma çalıştırılırken, minimum destek değeri %30, minimum güven değeri %80 ve maksimum öncül değeri 7 olarak alınmıştır. Bu koşullar altında veri setinden mutlu olma sonucunu ortaya koyan 116 adet birliktelik kuralı bulunmuştur. Mutlu olma birliktelik kurallarını örneklendirmek için Çizelge 5 hazırlanmıştır.

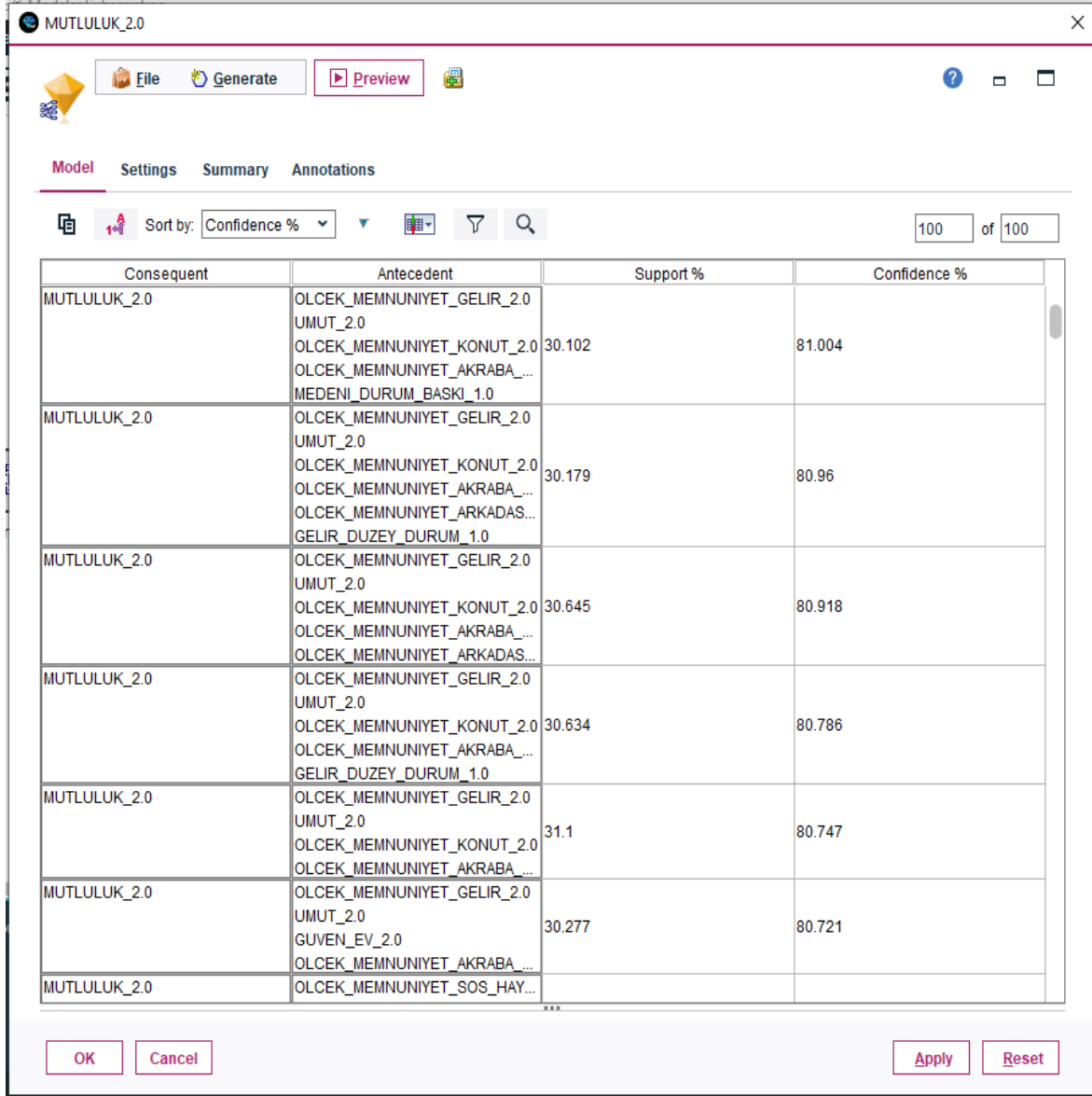
Analiz sonrası bulunan birliktelik kuralları önce minimum destek ve sonra da minimum güven değerine göre sıralanmıştır. Bu sıralamadaki amaç, güçlü ve değerli kuralların öne çıkarılmasıdır.

Aşağıda “apriori algoritmasının” SPSS Modeler programında çalışmanın veri seti ile çalıştırılması sonucu çıkan kuralların ekran görüntüsü verilmiştir. Resim 5’te bulunan kuralların destek değerlerine göre sıralaması gösterilirken, Resim 6’da ise bulunan kuralların güven değerine göre sıralaması verilmektedir.

Resim 5: Birliktelik Kurallarının Destek Değerlerine Göre Sıralaması

Consequent	Antecedent	Support %	Confidence %
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 UMUT_2.0	32.699	80.041
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_KONUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_ARKADAS... OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0	32.373	80.013
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 UMUT_2.0	32.16	80.12
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 UMUT_2.0	32.114	80.146
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_ARKADAS... MEĞENİ_DURUM_BASKI_1.0 GELİR_DÜZEY_DURUM_1.0	31.852	80.004
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 UMUT_2.0	31.838	80.193

Resim 6: Birliktelik Kurallarının Güven Değerine Göre Sıralaması

MUTLULUK_2.0

File Generate Preview

Model Settings Summary Annotations

Sort by: Confidence % 100 of 100

Consequent	Antecedent	Support %	Confidence %
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 UMUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_KONUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_... MEDENI_DURUM_BASKI_1.0	30.102	81.004
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 UMUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_KONUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_... OLCEK_MEMNUNİYET_ARKADAS_... GELİR_DUZÉY_DURUM_1.0	30.179	80.96
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 UMUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_KONUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_... OLCEK_MEMNUNİYET_ARKADAS_...	30.645	80.918
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 UMUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_KONUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_... GELİR_DUZÉY_DURUM_1.0	30.634	80.786
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 UMUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_KONUT_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_...	31.1	80.747
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 UMUT_2.0 GUVEN_EV_2.0 OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_...	30.277	80.721
MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_SOS_HAY...		

OK Cancel Apply Reset

Çizelge 5: Mutlu Olma Birliktelik Kural Çizelgesi

No	Ardıl	Öncül	Kişi Sayısı	Destek %	Güven %
1	MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 and UMUT_2.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_KONUT_2.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_ARKADAS_2.0	9344.00	32.70	80.04
2	MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 and UMUT_2.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_2.0 and MEDENI_DURUM_BASKI_1.0 and GELİR_DUZHEY_DURUM_1.0	9251.00	32.37	80.01
	.....	.....	.....	.....	.....
116	MUTLULUK_2.0	OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0 and UMUT_2.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_SEMT_2.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_2.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_ARKADAS_2.0 and GELİR_DUZHEY_DURUM_1.0	8573.00	30.00	80.40

“Mutlu Olma” birliktelik kuralı için tespit edilen öncül ve ardılların açıklaması Çizelge 6’de verilmiştir.

Çizelge 6: Öncül ve Ardıl Açıklamaları

MUTLULUK_2.0	Mutlu Olma Durumu
OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_2.0	Aylık hane halkı gelirinden memnun
OLCEK_MEMNUNİYET_SOS_HAYAT_2.0	Sosyal hayatından memnun
UMUT_2.0	Kendi geleceğinden umutlu
OLCEK_MEMNUNİYET_KISISEL_BKM_2.0	Kendine ayırdığı zamandan memnun
OLCEK_MEMNUNİYET_KONUT_2.0	Oturduğu konuttan memnun
GUVEN_EV_2.0	Yalnızken evinde kendini güvende hissediyor
OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_2.0	Akrabalarıyla ilişkilerinden memnun
OLCEK_MEMNUNİYET_SEMT_2.0	Oturduğu semtten/mahalleden memnun
OLCEK_MEMNUNİYET_KOMSU_2.0	Komşularıyla ilişkilerinden memnun
OLCEK_MEMNUNİYET_ARKADAS_2.0	Arkadaşlarıyla ilişkilerinden memnun
SIYASI_GORUSTEN_1.0	Siyasi görüşünden dolayı toplumsal baskı hissetmiyor
MEDENI_DURUM_BASKI_1.0	Medeni durumundan dolayı toplumsal baskı hissetmiyor
GELİR_DUZHEY_DURUM_1.0	Gelir düzeyinden dolayı toplumsal baskı hissetmiyor

Bulunan birliktelik kurallarında maksimum destek oranına sahip birliktelik kuralının destek değeri %32,70 iken, minimum destek oranına sahip birliktelik kuralının destek değeri ise %30,00 olarak çıkmıştır. Maksimum güven değerine sahip birliktelik kuralının güven değeri %81,00 iken, minimum güven değerine sahip birliktelik kuralının güven değeri de % 80 olarak bulunmuştur.

“Mutlu Olma” ile ilgili olarak Çizelge 5’de listelenen 116 adet birliktelik kuralından ilk 3(üç)’ünün yorumu aşağıdaki gibi yapılabilir.

Kural 1: *Gelirinden memnun olanlar, kendi geleceğinden umutlu olanlar, oturduğu konuttan memnun olanlar ve arkadaşlarıyla ilişkilerinden memnun olanlar → mutludur.*

Bu birliktelik kuralı için “Gelirinden memnun olanlar, kendi geleceğinden umutlu olanlar, oturduğu konuttan memnun olanlar ve arkadaşlarıyla ilişkilerinden memnun olanlar”ın tüm veri setinde birlikte bulunma oranı %32,70’dir. Bu oran 28576 kişilik veri listesindeki 9344 kişiye tekabül etmektedir. Bu özelliklerdeki 9344 kişinin mutlu olduğunu belirtme oranı %80,4’dür.

Kural 2: *Gelirinden memnun olanlar, kendi geleceğinden umutlu olanlar, akraba ilişkilerinden memnun olanlar, medeni durumundan dolayı üzerinde toplumsal baskı hissetmeyenler ve gelir düzeyinden dolayı üzerinde toplumsal baskı hissetmeyenler → mutludur.*

Bu birliktelik kuralı için “Gelirinden memnun olanlar, kendi geleceğinden umutlu olanlar, akraba ilişkilerinden memnun olanlar, medeni durumundan dolayı üzerinde toplumsal baskı hissetmeyenler ve gelir düzeyinden dolayı üzerinde toplumsal baskı hissetmeyenler”in tüm veri setinde birlikte bulunma oranı %32,37’dir. Bu oran 28576 kişilik veri listesindeki 9251 kişiye tekabül etmektedir. Bu özelliklerdeki 9251 kişinin mutlu olduğunu ifade etme oranı %80,01’dir.

Kural 3: *Gelirinden memnun olanlar, kendi geleceğinden umutlu olanlar, oturduğu konuttan memnun olanlar, arkadaşlarıyla ilişkilerinden memnun olanlar ve gelir düzeyinden dolayı üzerinde toplumsal baskı hissetmeyenler → mutludur.*

Bu birliktelik kuralı için “Gelirinden memnun olanlar, kendi geleceğinden umutlu olanlar, oturduğu konuttan memnun olanlar, arkadaşlarıyla ilişkilerinden memnun olanlar ve gelir düzeyinden dolayı üzerinde toplumsal baskı hissetmeyenler”in tüm veri setinde birlikte bulunma oranı %32,16’dır. Bu oran 28576 kişilik veri listesindeki 9190 kişiye karşılık olmaktadır. Bu özelliklerdeki 9190 kişinin mutlu olduğunu belirtme oranı %80,12’dir.

5.1.2. “Mutsuz Olma” kuralları

Analiz sırasında algoritma çalıştırılırken, minimum destek değeri %2, minimum güven değeri %50 ve maksimum öncül değeri 7 olarak alınmıştır. Bu koşullar altında veri setinden mutsuz olma sonucunu doğuran 7 adet birliktelik kuralı bulunmuştur. Analiz sonrası bulunan birliktelik kuralları, önce minimum destek ve sonra da minimum güven değerine göre sıralanmıştır. Bu sıralamadaki amaç güçlü ve değerli kuralların öne çıkarılmasıdır. Çıkarılan kuralların örnek görünümü Çizelge 7’de verilmektedir.

Çizelge 7: Mutsuz Olma Kural Çizelgesi

No	Ardıl	Öncül	Kişi Sayısı	Destek %	Güven %
1	MUTLULUK_4.0	OLCEK_MEMNUNİYET_EVLİLİK_0.0 and UMUT_3.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_SOS_HAYAT_4.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_4.0	704.00	2.46	55.82
	.....	.....	.....	.....	.....
7	MUTLULUK_4.0	OLCEK_MEMNUNİYET_EVLİLİK_0.0 and UMUT_3.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_SOS_HAYAT_4.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_4.0 and SIYASI_GORUSTEN_1.0	578.00	2.02	55.36

“Mutsuz Olma” birliktelik kuralı için tespit edilen öncül ve ardılların açıklaması Çizelge 8’de verilmiştir.

Çizelge 8: Öncül ve Ardıl Açıklamaları

MUTLULUK_4.0	Mutsuz Olma Durumu
OLCEK_MEMNUNİYET_EVLİLİK_0.0	Evli değil (bekar, boşanmış veya dul)
OLCEK_MEMNUNİYET_KONUT_4.0	Oturduğu konuttan memnun değil
OLCEK_MEMNUNİYET_KISISEL_BKM_4.0	Kendine ayırdığı zamandan memnun değil
OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_4.0	Akrabalarıyla ilişkilerinden memnun değil
UMUT_3.0	Kendi geleceğinden umutlu değil
OLCEK_MEMNUNİYET_SOS_HAYAT_4.0	Sosyal hayatından memnun değil
OLCEK_MEMNUNİYET_GELİR_4.0	Aylık hane halkı gelirinden memnun değil
SIYASI_GORUSTEN_1.0	Siyasi görüşünden dolayı toplumsal baskı hissetmiyor
GELİR_DUZEY_DURUM_1.0	Gelir düzeyinden dolayı toplumsal baskı hissetmiyor

Bulunan birliktelik kurallarında maksimum destek oranına sahip birliktelik kuralının destek değeri %2,46 minimum destek oranına sahip birliktelik kuralının destek değeri ise %2,02 olarak bulunmuştur. Maksimum güven değerine sahip birliktelik kuralının güven değeri %55,82 ve minimum güven değerine sahip birliktelik kuralının güven değeri ise %50,60 olarak bulunmuştur.

“Mutsuz Olma” ile ilgili Çizelge 7’de listelenen 7 adet birliktelik kuralından ilk 3(üç)’ünün yorumu aşağıdaki gibi yapılabilir.

Kural 1: *Evliliğinden orta derecede memnun olanlar, kendi geleceğinden umutlu olmayanlar, sosyal hayatından memnun olmayanlar ve gelirinden memnun olmayanlar → mutsuzdur.*

Bu birliktelik kuralı için “Evliliğinden orta derecede memnun olanlar, kendi geleceğinden umutlu olmayanlar, sosyal hayatından memnun olmayanlar ve gelirinden memnun olmayanlar”ın tüm veri setinde birlikte bulunma oranı %2,46’dır. Bu oran 28576

kişilik veri listesindeki 704 kişiye karşılık olmaktadır. Bu özelliklerdeki 704 kişinin mutlu olmadığını ifade etme oranı %55,82’dir.

Kural 2: *Akrabalarıyla ilişkilerinden memnun olmayanlar, kendi geleceğinden umutlu olmayanlar ve gelirinden memnun olmayanlar → **mutludur.***

Bu birliktelik kuralı için “Akrabalarıyla ilişkilerinden memnun olmayanlar, kendi geleceğinden umutlu olmayanlar ve gelirinden memnun olmayanlar”ın tüm veri setinde birlikte bulunma oranı %2,36’dır. Bu oran 28576 kişilik veri listesindeki 675 kişiye tekabül etmektedir. Bu özelliklerdeki 675 kişinin mutlu olmadığını belirtme oranı %52,59’dur.

Kural 3: *Akrabalarıyla ilişkilerinden memnun olmayanlar, kendi geleceğinden umutlu olmayanlar ve sosyal hayatından memnun olmayanlar → **mutludur.***

Bu birliktelik kuralı için “Akrabalarıyla ilişkilerinden memnun olmayanlar, kendi geleceğinden umutlu olmayanlar ve sosyal hayatından memnun olmayanlar”ın tüm veri setinde birlikte bulunma oranı %2,30’dur. Bu oran 28576 kişilik veri listesindeki 657 kişiye karşılık olmaktadır. Bu özelliklerdeki 657 kişinin mutlu olmadığını ifade etme oranı %52,36’dır.

5.1.3. “Orta Derecede Mutlu Olma” kuralları

Analiz sırasında algoritma çalıştırılırken, minimum destek değeri %3, minimum güven değeri %50 ve maksimum öncül değeri de 7 olarak alınmıştır. Bu koşullar altında veri setinden orta derecede mutlu olma sonucunu doğuran 38 adet birliktelik kuralı bulunmuştur.

Analiz sonrası bulunan birliktelik kuralları önce minimum destek ve sonra minimum güven değerine göre sıralanmıştır. Bu sıralamadaki amaç güçlü ve değerli kuralların öne çıkarılmasıdır. “Orta derecede mutlu olma” ile ilgili Çizelge 9’te listelenen 38 adet birliktelik kuralından ilk 3(üç)’ünün yorumu aşağıdaki gibi yapılabilir.

Çizelge 9: Orta Derecede Mutlu Olma Kural Çizelgesi

No	Ardıl	Öncül	Kişi Sayısı	Destek %	Güven %
1	MUTLULUK_3.0	GUVEN_EV_3.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_GELIR_4.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_ARKADAS_2.0	1087.00	3.80	50.23
2	MUTLULUK_3.0	GUVEN_EV_3.0 and OLCEK_MEMNUNİYET_KISISEL_BKM_4.0	1025.00	3.59	50.34
.....	.....	.....	.....	.....	.....
37	MUTLULUK_3.0	OLCEK_MEMNUNİYET_EVLILIK_3.0 and SIYASI_GORUSTEN_1.0 and MEDENI_DURUM_BASKI_1.0	859.00	3.01	57.04
38	MUTLULUK_3.0	OLCEK_MEMNUNİYET_EVLILIK_3.0 and MEDENI_DURUM_2.0 and SIYASI_GORUSTEN_1.0 and MEDENI_DURUM_BASKI_1.0	859.00	3.01	57.04

“Orta Derecede Mutlu Olma” birliktelik kuralı için tespit edilen öncül ve ardılların açıklaması Çizelge 10’da verilmiştir.

Çizelge 10: Öncül ve Ardıl Açıklamaları

MUTLULUK_3.0	Orta Derece Mutlu Olma Durumu
GUVEN_EV_3.0	Evinde yalnızken orta derecede güvende hissediyor
OLCEK_MEMNUNİYET_SOS_HAYAT_3.0	Evliliğinden orta derecede memnun
OLCEK_MEMNUNİYET_SOS_HAYAT_3.0	Sosyal hayatından orta derecede memnun
GUVEN_CEVRE_3.0	Oturduğu çevrede gece yalnız yürürken orta derecede güvende hissediyor
OLCEK_MEMNUNİYET_GELIR_4.0	Aylık hane halkı gelirinden memnun değil
OLCEK_MEMNUNİYET_KISISEL_BKM_4.0	Kendine ayırdığı zamandan memnun değil
MEDENI_DURUM_2.0	Evli
UMUT_3.0	Kendi geleceğinden umutlu değil
GELIR_DUZEY_DURUM_1.0	Gelir düzeyinden dolayı toplumsal baskı hissetmiyor
MEDENI_DURUM_BASKI_1.0	Medeni durumundan dolayı toplumsal baskı hissetmiyor
SIYASI_GORUSTEN_1.0	Siyasi görüşünden dolayı toplumsal baskı hissetmiyor
OLCEK_MEMNUNİYET_ARKADAS_2.0	Arkadaşlarıyla ilişkilerinden memnun
OLCEK_MEMNUNİYET_KOMSU_2.0	Komşularıyla ilişkilerinden memnun
NE_MUTLU_4.0	Hayatta en çok sağlıklı olmak mutlu ediyor
OLCEK_MEMNUNİYET_AKRABA_2.0	Akrabalarıyla ilişkilerinden memnun
KIM_MUTLU_8.0	Hayatta en çok tüm ailesi mutlu eder
OLCEK_MEMNUNİYET_SEMT_2.0	Oturduğu semtten/mahalleden memnun

Bulunan birliktelik kurallarında maksimum destek oranına sahip birliktelik kuralının destek değeri %3,80 iken minimum destek oranına sahip birliktelik kuralının destek değeri ise %3,01 olarak bulunmuştur. Maksimum güven değerine sahip birliktelik kuralının güven değeri %58,14 ve minimum güven değerine sahip birliktelik kuralının güven değeri ise %50,00 olarak bulunmuştur.

“Orta Derecede Mutlu Olma” ile ilgili örnek görünümü Çizelge 9’da listelenen 38 adet birliktelik kuralından ilk 3(üç)’ünün yorumu aşağıdaki gibi yapılabilir.

Kural 1: *Evinde yalnızken kendini orta derecede güvende hissedenler, hane halkı gelirinden memnun olmayanlar ve arkadaş ilişkilerinden memnun olanlar → orta derecede mutludur.*

Bu birliktelik kuralı için “Evinde yalnızken kendini orta derecede güvende hissedenler, hane halkı gelirinden memnun olmayanlar ve arkadaş ilişkilerinden memnun olanlar”ın tüm veri setinde birlikte bulunma oranı %3,80’dir. Bu oran 28576 kişilik veri listesindeki 1087 kişiye tekabül etmektedir. Bu özelliklerdeki 1087 kişinin orta derecede mutlu olduğunu ifade etme oranı %50,23’tür.

Kural 2: *Evinde yalnızken kendini orta derecede güvende hissedenler ve kendine ayırdığı zamandan memnun olmayanlar → orta derecede mutludur.*

Bu birliktelik kuralı için “Evinde yalnızken kendini orta derecede güvende hissedenler ve kendine ayırdığı zamandan memnun olmayanlar”ın tüm veri setinde birlikte bulunma oranı %3,59’dur. Bu oran 28576 kişilik veri listesindeki 1025 kişiye karşılık gelmektedir. Bu özelliklerdeki 1025 kişinin orta derecede mutlu olduğunu belirtme oranı %50,34’dür.

Kural 3: *Evliliğinden orta derecede memnun hissedenler → orta derecede mutludur.*

Bu birliktelik kuralı için “Evliliğinden orta derecede memnun hissedenler”in tüm veri setinde bulunma oranı % 3,49’dur. Bu oran 28576 kişilik veri listesindeki 996 kişiye tekabül etmektedir. Bu özelliklerdeki 996 kişinin orta derecede mutlu olduğunu ifade etme oranı %57,43’dur.

6. Sonuç ve Öneriler

Yaşam memnuniyeti kavramı subjektif bir kavramdır ve bu kavramın temel faktörlerinin ele alınması önemlidir. Yaşam memnuniyetinin ölçülmesi bir anlamda yaşam kalitesinin ölçülmesi anlamına gelmektedir. Bu sebeple, yaşam kalitesi ve yaşam memnuniyetinin birbirine bağlı ve birbiri içine geçmiş kavramlar olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada TÜİK tarafından yayınlanan 2016 - 2018 yılları arası Yaşam Memnuniyeti Araştırması(YMA) verileri, veri madenciliği tekniklerinden “birliktelik kuralı analizi” ile incelenmiş ve mutlu olma düzeyleri ile ilgili kurallar bulunmaya çalışılmıştır. İki aşamada gerçekleştirilen araştırmada önce YMA anket sorularından araştırmada kullanılabilecek sorular belirlenmiş, belirlenen 75 sorudan “mutluluk” ile ilgili düzeyi en fazla olan soruları belirlemek için öznitelik azaltma çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucu “mutluluk” değişkenini en iyi açıklayan 30 soru belirlenmiştir. Belirlenen sorular ile birliktelik kuralı analizi “mutlu”, “orta derecede mutlu” ve “mutsuz” bireyler için ayrı ayrı yapılarak, bu üç durum için kurallar belirlenmiştir. Özellikle “mutlu” olma durumu için bulunan kurallar oldukça yüksek güvenilirlik düzeyindedir. Bulgulara göre veri setinin “mutlu olanlar” %52,35, “orta derecede mutlu olanlar” %28,16 ve “mutsuz olanlar” ise %9,75’lik kısmını oluşturmaktadır.

Çalışma sonucunda birçok mutluluk kuralına ulaşılmıştır. Varılan en önemli sonuçlardan biri, bireylere göre mutluluğu etkileyen en önemli faktörün “umut” faktörü olduğudur. Fertlerin geleceğinde umut düzeyi arttıkça mutluluğun da arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mutlu olma durumu için veri setinde minimum %30 destek ve minimum %80 güven değerine sahip 116(yüzonaltı) kural bulunmuştur. Bu yüksek güven ve destek oranları, yapılan bu analizde bulunan kuralların oldukça güvenilir kurallar olduğu anlamına gelmektedir. En güçlü birliktelik kural desteği %32,7 ve güven değeri de %80,04'tür. Bu kural gelir, konut ve arkadaş ilişkilerinden memnun olanların mutlu olacağı ile ilgili bir sonuç sunmaktadır. En güçlü kuralın dışında bulunan diğer mutluluk kuralları da yeterince yüksek destek ve güven değerlerine sahip olduğu için değerli ve güvenilir kurallardır.

Mutsuz olanlar için veri setinde minimum %2 destek ve minimum %50 güven değerine sahip 7(yedi) kural bulunmuştur. Bu %2'lik destek oranının mutluluk için bulunan kurallara kıyasla düşük olduğu görülse de mutsuz kişilerin veri setindeki oranının %9 olduğu düşünüldüğünde, çok düşük bir oran olmadığı söylenebilir. En güçlü kuralın desteği %2,46 ve güven değeri %55,82'dir. Bu kural evli olan, gelecekte umutsuz, sosyal hayatından ve gelirinden memnun olmayanların mutsuz olacağı ile ilgili bir görüş sunmaktadır. Diğer bulunan kuralların da destek ve güven değerleri yaklaşık değerler olması sebebiyle bulunan bu yedi kural da aynı değerlerde güvenilir kurallar olarak düşünülebilir.

“Orta derecede mutlu” olanlar için veri setinde minimum %3 destek ve minimum %50 güven değerine sahip 38 (otuzsekiz) kural bulunmuştur. Bu %3'lük destek oranı, mutsuzluk ile ilgili kurallarda olduğu gibi düşük olsa da, “orta derecede mutlu” kişilerin veri setindeki oranının %28,16 olduğu düşünüldüğünde çok düşük bir oran olmadığı söylenebilir. En güçlü kuralın destek değeri %3,8 ve güven değeri %50,23'tür. Bu kural, evinde yalnızken orta derecede güvende hisseden, gelirinden memnun olmayan, fakat arkadaş ilişkilerinden memnun olanların “orta derecede mutlu” olacağı ile ilgili bir yargı belirtmektedir. En güçlü kuralın dışında bulunan diğer 38 “orta derecede mutlu” olma kuralı da, birbirlerine yakın destek ve güven değerlerine sahip olduğu için aynı derecede değerli ve güvenilir kurallardır.

Yapılan birliktelik kuralı analizlerinde kurallar güvenilirlik açısından değerlendirildiğinde, “mutlu olma” hali ile ilgili kuralların %80'den fazla güven değerine sahip kurallar olması, çok fazla kişide ortak özelliklerin bulunabilmesi açısından, oldukça değerli ve güvenilir kurallar olduğu söylenebilir. İkinci olarak güvenilir kurallar “orta derecede mutlu olma” hali için bulunan kurallardır. Güvenilirlik açısından son sırada “mutsuz olma” hali ile ilgili kuralların olduğu görülebilir. Hem “orta derecede mutlu olma” hali hem de “mutsuz olma” hali açısından destek ve güven değeri, veri setine oransal olarak az olmasa da en güçlü kuralın, güven değerinin %60'ı geçmemesi, ilgili kuralların yeterince güvenilir olması açısından kararsız kalınmasına sebep olmaktadır.

Çalışmada elde edilen mutluluk kuralları, mutluluk ekonomisi ile ilgilenenler, psikologlar ve sosyologlar gibi birçok sosyal bilimci açısından da değerli bir veri kaynağı olduğu gibi, resmi istatistiklerde az sayıda gerçekleştirilen veri madenciliği çalışmalarına ve birliktelik kuralı analizi ile faydalı sonuçlar bulunabileceğine örnek nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, daha çok mühendislik alanında uygulanan bir tekniği, sosyal alandaki araştırmalara uygulayarak faydalı sonuçlar bulunabileceğini göstermekte; resmi istatistiklerde kullanılan veri analiz yöntemi açısından mevcut literatürdeki boşluğu doldurmak için veri madenciliği gibi farklı tekniklerden faydalanmakta; sadece istatistiksel analiz içeren TÜİK veri analiz raporlarını (TÜİK Raporu 2019 vb. diğer TÜİK raporları) resmi istatistik verilerinin analizinde, istatistiksel metotlar dışındaki, veri madenciliği uygulamaları ile genişletmekte; konusu itibariyle yaşam memnuniyetini artırabilecek kurumsal politikaların geliştirilmesine yardımcı olmak amacıyla Türkiye’de yaşam memnuniyetine etki eden önemli faktörleri ve sübjektif mutluluk kurallarının ilk defa birliktelik kuralı madenciliği metotlarından faydalanılarak belirlenmesini sağlamaktadır.

Kaynakça

- Agrawal, R., Imielinski, T. & Swami, A. (1993). Mining Association Rules Between Sets of Items in Large Databases. *Acm sigmod record*, 22(2), 207-216.
- Ağbektas, A. (2016). *Yaşam Memnuniyeti Araştırmasında İstatistiksel Tekniklerin Kullanılması -Sivas İl Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Akın, A. ve Yalnız, A. (2015). Yaşam Memnuniyeti Ölçeği (YMÖ) Türkçe formu: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 95-102
- Akpınar, H. (2000). Veri tabanlarında Bilgi Keşfi ve Veri Madenciliği. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 29(1), 1-22.
- Akpınar, H. (2014). *DATA: Veri Madenciliği Veri Analizi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Alaeddinoğlu, M.F. (2012). *Birliktelik Kuralları ile Van Gölü İçin Mekânsal-Zamansal Veri Madenciliği*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Atay, B. (2012). *Happiness in East Europe In Comparison With Turkey*. Master Thesis, İstanbul Bilgi University, Institute of Social Science, İstanbul.
- Ateş, Y. ve Karabatak, M. (2017). Nicel Birliktelik Kuralları İçin Çoklu Minimum Destek Değeri. *Fırat Üniv. Müh. Bil. Dergisi* 29(2), 57-65.

- Ay, D. ve Çil, İ. (2008). Migros Türk. A.Ş. de BirlikteKlik Kurallarının Yerleşim Düzeni Planlamada Kullanılması. *Endüstri Mühendisliği Dergisi YA/EM 2008 Özel Sayısı*, 21(2), 14-29.
- Aytaç, M.B. ve Bilge, H.Ş. (2013). Tele Pazarlama Verilerinin BirlikteKlik Kurallarıyla ve Crisp-Dm Yöntemiyle Analiz Edilmesi. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 25-40.
- Ball, R. & Chernova, K. (2005). Absolute Income, Relative Income, and Happiness, *Department of Economics Haverford College 370 Lancaster Avenue Haverford, PA 1904 May 2005*.
- Berry, M.J.A. & Linoff, G.S. (2000). *Data Mining Techniques. (2nd Edition)*. Indianapolis: Wiley Publishing.
- Bülbül, Ş. ve Giray, S. (2012). İş ve Özel Yaşam (İş Dışı Yaşam) Memnuniyeti Arasındaki İlişki Yapısının Doğrusal Olmayan Kanonik Korelasyon Analizi ile İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 101-114.
- Carbonell, A., F. (2005). Income And Well-being: an empirical analysis of the comparison income effect. *Journal of Public Economics*, 89, 997-1019.
- Cavique, L. (2007). A Scalable Algorithm for the Market Basket Analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 14(6), doi: 10.1016/j.jretconser.2007.02.003
- Değirmenci, T. ve Özbakır, L. (2018). Differentiating Households To Analyze Consumption Patterns: A Data Mining Study On Official Household Budget Data. *WIREs Data Mining Knowl Discov* 2018, 8: e1227. doi: 10.1002/widm.1227
- Doğan, B., Erol, B. ve Buldu, A. (2014). Sigortacılık Sektöründe Müşteri İlişkileri Yönetimi için BirlikteKlik Kurallarının Kullanılması. *Marmara Fen Bilimleri Dergisi*, 3, 105-114. doi: 10.7240/mufbed.56489
- Doğrul G., Akay, D. ve Kurt, M. (2015). Trafik Kazalarının BirlikteKlik Kuralları ile Analizi. *Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 1(2), 265-284.
- Dunham, M. (2003). *Data Mining: Introductory and Advanced Topics*. New Jersey: Prentice Hall.
- Easterlin R. A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. *Nations and Households in Economic Growth, Essays in Honor of Moses Abramovitz* 89-125, doi:10.1016/B978-0-12-205050-3.50008-7
- Eiser, C. & Morse, R. (2001). Quality-of-life measures in chronic diseases of childhood. *Health Technol Assess* 5:1-156.

- Ekim, U. (2011). *Veri Madenciliği Algoritmalarını Kullanarak Öğrenci Verilerinden Birliktelik Kurallarının Çıkarılması*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Erdem, S. ve Özdağoğlu, G. (2008). Ege Bölgesi'ndeki Bir Araştırma ve Uygulama Hastanesinin Acil Hasta Verilerinin Veri Madenciliği İle Analiz Edilmesi. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9(2), 261-270.
- Erpolat, S. (2012). Otomobil Yetkili Servislerinde Birliktelik Kurallarının Belirlenmesinde Apriori ve Fp-Growth Algoritmalarının Karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 37-146.
- Gül, S. (2017). *Mutluluk Ekonomisi Ve Göç Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kahyaoğlu, O. (2008). *Yaşam Memnuniyeti Ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Değişkenler İle Ekonometrik Uygulama: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Karabatak, M. ve İnce, M. C. (2004). *Apriori Algoritması İle Öğrenci Başarısı Analizi*. Eleco Elektrik-Elektronik ve Bilgisayar Mühendisleri Sempozyumu, Bursa.
- Karmaşa, Ç. (2018). *Bayramlarda Gerçekleşen Trafik Kazalarının Birliktelik Kuralları ile Analiz Edilmesi*. Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kuonen, D. (2004). Data Mining and Statistics: What is the Connection? *The Data Administration Newsletter* 30.0.
- Kurt Pehlivanoglu, M., Duru, N. (2015). Veri Madenciliği Teknikleri Kullanılarak Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Ağ Kullanım Analizi: Kocaeli İli Örneği. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 3, 508-517.
- Meral, D. (2017). *Orta Öğretim Öğrencilerinde Akıllı Telefon Bağımlılığının Yalnızlık, Yaşam Doyumu ve Bazı Kişisel Özellikler Bakımından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Oktay, H.M. (2009). *Web Kullanım Madenciliğinde Birliktelik Kurallarının Uygulanması*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Olson, D. & Delen, D. (2008). *Advanced Data Mining Techniques*. Berlin: Springer.
- Özçakır, F.C. ve Çamurcu, A. Y. (2007). Birliktelik Kuralı Yönetimi İçin Bir Veri Madenciliği Yazılımı Tasarımı ve Uygulaması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 6(12), 21-37.

- Özçalıcı, M. (2017). Veri Madenciliğinde Birliktelik Kuralları ve İkinci El Otomobil Piyasası Üzerine Bir Uygulama. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 45-58.
- Özer, M. ve Karabulut, Ö. Ö. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumu. *Geriatry Dergisi*, 6(2), 72-74.
- Özkan, Y. (2008). *Veri Madenciliği Yöntemleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Phipps Dunavant, M., Jayawardane, D. & Srivastava, DK. (1999). Assesment of health related quality of life in acute in-patient settings: use of the BASES Scales in children undergoing bone marrow transplantation. *Int J Cancer* 12:18-24.
- Rutledge, R. (2014). A computational and neural model of momentary subjective well-being”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(33), 12252-12257, doi: 10.1073/pnas.1407 535111
- Silahtaroglu, G. (2008). *Veri Madenciliği: Kavram ve Algoritmaları*. İstanbul: Papatya Yayıncılık
- Şeker, M. (2011). Mutluluk Ekonomisi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (39), 115-140.
- Tantuğ, A. C. (2002). *Veri Madenciliği ve Demetleme*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Timur, B. ve Akay, E.Ç. (2017). Kadın ve Erkeklerin Mutluluğunu Etkileyen Faktörlerin Genelleştirilmiş Sıralı Logit Modeli ile Analizi. *Social Sciences Research Journal*, 6(3), 88-105
- TÜİK (2019). Yaşam Memnuniyeti Araştırması Haber Bülteni, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Life-Satisfaction-Survey-2019-33729> (08.09.2022)
- Tüzüntürk, S. (2010). Veri Madenciliği ve İstatistik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 65-90.
- Ünal, A. (2016). *Türkiye İçin Mutluluk Ve Memnuniyet Haritalarının Tasarımı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Veenhoven, R. (1994). Is Happiness A Trait? *Social indicators research*, 32, 101-160.
- Veenhoven, R. ve Dumludag, D. (2015). “İktisat ve Mutluluk: Bugün Daha Mutlu muyuz?” Kitap: *İktisatta Davranışsal Yaklaşımlar*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Winkelmann, L. & Winkelmann, R. (1998). Why Are The Unemployed So Unhappy? Evidence From Panel Data. *Economica* 65(257), 1-15.
- Witten, I.H. & Frank, E. (2005). *Data mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques*. 2. Edition, San Francisco, Morgan Kaufman Publishers.

Extended Abstract

The use of big data analysis methods in the process of creating public policies is an important auxiliary tool for the "state", which aims to create and increase "public interest" with more accurate decisions.

The increase in the size of collected data due to today's technological developments has rendered frequently used statistical methods used in government mechanisms and many different fields insufficient. This led to the development of new data analysis methods under the concept of "data mining" in order to analyze large data sizes.

Data mining is a field of study that has been used extensively in recent years to obtain meaningful and useful information from data in digital environments. Data mining is useful in solving some important problems in the social sciences and in making more effective use of important but unevaluated datasets.

All kinds of state institutions/organizations, especially the Turkish Statistical Institute (TÜİK), which is given the task of collecting data in Turkey, keep data about the field they work in and these data are mostly analyzed by statistical methods in the policy making process.

The concept of life satisfaction is also expressed in the literature with concepts such as welfare, quality of life, happiness, subjective health, and well-being. It is possible to evaluate the concepts that bring happiness to people as objective and subjective concepts. The concept of life satisfaction is a subjective concept and it is important to address the main factors of this concept. Measuring life satisfaction, in a sense, means measuring the quality of life. For this reason, it can be said that quality of life and life satisfaction are interconnected and intertwined concepts.

There are many publications in the literature that deal with happiness and life satisfaction. While happiness means contentment when the entirety of life is considered as a whole, life satisfaction refers to the evaluation of the quality of life in the context of one's own criteria and the level of compliance with these criteria. Although life satisfaction and happiness are different in meaning, they are concepts that are used interchangeably in normal life.

Life satisfaction is measured regularly through field studies to form a basis for social policies and sociological research. In Turkey, these studies have been carried out by TÜİK since 2003 under the name of "Life Satisfaction Survey" (YMA). The main purpose of these research efforts is to measure the public's perception of life satisfaction in Turkey with various factors and to monitor the change of these factors over time. In these studies, the level of happiness is measured with the question "How happy are you when you think about your life as a whole", and various answers are also received about the factors that determine life satisfaction. The TÜİK YMA survey consists of many questions in seven different areas such as individual characteristics, happiness and satisfaction with the individual's situation, public services utilization and satisfaction,

environmental safety, hope and self-evaluation according to five-year-long periods and expectations, values, and perspective on the European Union.

In this study, Life Satisfaction Research (YMA) data published by TUIK between 2016 - 2018 were examined with a data mining technique called "association rule analysis" and the rules about the happiness levels were tried to be found. The research was carried out in two stages and firstly, questions that could be used in the research were determined from the YMA survey questions, then an attribute reduction study was carried out to determine the questions with the highest "happiness" level out of 75 questions. Subsequently, 30 questions were determined which explained the "happiness" variable the best. Association rule analysis with these questions was applied separately for "happy", "moderately happy" and "unhappy" individuals to determine rules for these situations. In particular, the rules found for the state of being "happy" have very high reliability level. According to the findings, the "happy individuals" constitute 52.35%, the "moderately happy individuals" 28.16% and the "unhappy individuals" 9.75%.

As a result of the study, many happiness rules have been identified. One of the most important conclusions reached is that the most important factor affecting happiness, according to individuals, is the "hope" factor. It has been concluded that as the level of hope for the future of the individuals increases, the happiness also increases.

For the state of being happy, 116 (one hundred and sixteen) rules with a minimum of 30% support and a minimum of 80% confidence value were found in the dataset. These high confidence and support rates mean that the rules found in this analysis are highly reliable. The strongest association rule support is 32.7% and the confidence value is 80.04%. This rule means that those who are satisfied with their income, housing and friendship relations will be happy. Other than the strongest rule, the other happiness rules are also valuable and reliable rules because they have sufficiently high values of support and confidence.

For those who are unhappy, 7 (seven) rules with a minimum of 2% support and a minimum of 50% confidence values were found in the dataset. Although this 2% support rate seems to be low compared to the rules found for happiness, it can be said that it is not a very low rate considering the rate of unhappy people in the data set is 9%. The support for the strongest rule is 2.46% and the confidence value is 55.82%. This rule presents a view that those who are married, hopeless for the future, dissatisfied with their social life and income will be unhappy. Since the support and confidence values of the other found rules are approximate, these seven rules can be considered as equally dependable, reliable rules.

For those who are "moderately happy", 38 (thirty-eight) rules with a minimum of 3% support and a minimum of 50% confidence values were found in the dataset. Although this 3% support rate is low as in the rules about unhappiness, it can be said that it is not a very low rate

considering that the rate of "moderately happy" people in the dataset is 28.16%. The support for the strongest rule is 3.8% and the confidence value is 50.23%. This rule provides a judgment that those who feel moderately safe alone at home, dissatisfied with their income, but satisfied with their friendships, will be "moderately happy". Other than the strongest rule, the other 38 "moderately happy" rules are equally valuable and reliable as they have close values of support and trust.

When the rules are evaluated in terms of reliability in the association rule analyses, it can be said that the rules related to the state of "being happy" are very valuable and reliable rules in terms of having a confidence value of more than 80% and finding common characteristics in too many people. Secondly, the reliable rules are those found for the "moderately happy" state. In terms of reliability, it can be seen that the rules about "being unhappy" takes the last place. Although the support and confidence values in terms of both "moderately happy" and "unhappy" states are not low in proportion to the dataset, the fact that the confidence value of the strongest rule fails to exceed 60% creates uncertainty in terms of reliability of the relevant rules. .

The rules of happiness obtained in the study are considered to be a valuable data source for many social scientist such as those who are interested in happiness economics, psychologists, sociologists, and the study is considered to be a reference for low-in-number data mining studies using official statistics and for the effectiveness of association rules analysis in obtaining useful results. TÜİK produces data and publishes various statistics by conducting numerous research work in different fields every year. The use of data mining methods in addition to standard statistical analyses for these studies will further encourage researchers to extract information from raw data. In addition, data mining methods will be instrumental in extracting more useful information from these costly research studies and this valuable information will lead to beneficial results for our country by shedding light on politicians from a more correct perspective when creating social and economic policies.

As a result, this study shows that useful results can be found by applying a technique that is mostly applied in the field of engineering to research work in the social field; uses different techniques such as data mining to fill the gap in the existing literature in terms of the data analysis method used in official statistics; with data mining applications, expands the TÜİK data analysis reports that contain only statistical analysis (TÜİK Report 2019, etc. other TÜİK reports) in the analysis of official statistical data; helps determine the important factors and subjective happiness rules that affect life satisfaction in Turkey using the association rule mining methods for the first time in order to help develop organizational policies that can increase life satisfaction.

Kamu Politikaları Yapımında Çoklu Akımlar Çerçevesi

Fatih ÇELİK*

Geliş Tarihi (Received): 22.08.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 20.10.2022

Öz

Devletin yaptığı ve yapmadığı şey olarak tanımlanan kamu politikaları tarihten günümüze kamu politikaları belgeleri ismiyle başlayıp, İkinci Dünya Savaşı sürecinde yöneylem araştırmaları kullanımının yaygınlaşması, istatistik ve matematiğin de politika yapımı süreçlerine dahil edilmesiyle beraber klasik politika belgelerinden bir adım öteye geçmiş ve kamu politikası analizi ortaya çıkmıştır. Akabinde de kamu politikaları yapımı, uygulaması ve analizine ilişkin çalışmalar ortaya çıkmıştır. Günümüzde kamu politikaları üretimi, uygulaması ve değerlendirilmesi ayrı bir analiz süreci olarak incelenmektedir. Geleneksel olarak kamu politikalarının yapımında rasyonel yaklaşım (en faydalı olanı seçme), artırıcılık yaklaşımı (eskinin üzerine bina etme), kurumsal yaklaşım (kurumsal gündeme dayalı politika), elit teorisi (seçkinlerin politika üretmesi), kamu tercihi teorisi (kişisel faydanın ön plana çıkması) gibi modeller bulunmaktadır. Kingdon, gelenekselden modelden ayrılan çöp kutusu modelini (örgütsel anarşi içerisindeki belirsizlikler) kullanarak yaptığı saha çalışmalarının neticesinde çoklu akımlar çerçevesini ortaya atmıştır. Çoklu akımlar çerçevesi sorun, politika ve siyaset olmak üzere üç akımdan oluşur. Çoklu akımlar çerçevesine göre mevcut soruna ilişkin ilk ilkel siyasa topluluğundan müteşekkil politika akımı ortaya çıkar, soruna ilişkin neler yapılabileceğini de içerisinde barındıran siyaset akımıyla beraber siyasa girişimcisinin de sürece dahil olmasıyla politika penceresi açılır. Kingdon bu süreçleri birbirinden bağımsız olarak ele alır aynı zamanda politika girişimcisi bu akımları bir araya getirip politika penceresini de açan kişidir. İdeal durumda bu akımların hepsinin bir arada olması beklenirken ampirik çalışmalar her zaman her akımın yer almadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimler: Çoklu Akımlar Çerçevesi, Kamu Politikası, Politika, Siyaset.

Multiple Streams Framework in Public Policy Making

Abstract

Public policies defined as what government does or not, may date back the early public policy documents. During the Second World War, scientific research became common in public policy. Using scientific methods have turned policy documents into policy analysis. Spreading policy research requires separating policy process into various steps like policy making, policy implementation, and policy analysis. There are some traditional policy-making models like rationalism (choosing the most beneficial), incrementalism (building new on the old), institutionalism (policy based on the institutional agenda), elite theory (policymaking by the power elite), public choice theory (personal or group interest-based policy). Kingdon used garbage can decision-making model (ambiguities in organizational anarchy) which is separated from traditional model in his field studies, and he put forward the multiple stream framework. According to the multiple stream framework, there are three main streams; problems, policies, politics. Policy entrepreneurs in another actor of the process who opens policy window. Unconventional things are accepted as problems in these streams. In the policy stream, the first primeval soup develops the first policy draft, in political streams making investigations about opportunities, and then the policy window opens with the involvement of the policy entrepreneur in the process. The policy entrepreneur is the person who brings these streams together and opens the policy window. Kingdon handles these streams independently from each other. In the ideal case, all of these streams are expected to be together, but empirical studies also show that not all streams are always turned on.

Keywords: Multiple Streams Framework, Politics, Policy, Public Policy.

---

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, fatihcelikk@yandex.com, ORCID: 0000-0003-2615-4246.

Giriş

Kamu politikası literatürü içerisinde çoklu akımlar çerçevesinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Kingdon'un, Amerika Birleşik Devletleri'nde sağlık ve ulaşım politikası aktörleriyle yaptığı görüşmeler çoklu akımlar çerçevesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Kingdon, çeşitli durum çalışmalarından aldığı verilerden, hükümet verilerinden, parti platformları ve basında yer alan bilgilerden, kamuoyu anketlerinden de yararlanmıştır. Günümüzde çoklu akımlar çerçevesi kamu politikası yapım modeli olarak sağlık ve ulaşım politikalarının çok daha ötesine geçmiştir. Kingdon'un 1984 yılında yayımlanan *Ajandalar, Alternatifler ve Kamu Politikaları* isimli kitabı, bu makalenin yazıldığı günler itibariyle, Google Scholar verileri dikkate alındığında otuz binin üzerinde atıf almıştır (URL). 2000-2013 yılları arasında 65 farklı ülkede 22 farklı politika alanında 311 İngilizce yazılmış çalışmada çoklu akımlar çerçevesi kullanılmıştır (Jones vd., 2016). Ayrıca 2016 yılında kamu politikası ve politika bilimlerinin önde gelen dergilerinden olan *Policy Studies*, *Policy Science* ve *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* gibi dergilerde çoklu akımlar çerçevesinin nasıl çalıştığı ve çoklu akımlar çerçevesiyle yapılan çeşitli politika alanlarındaki analizleri içeren özel sayı yayımlanmıştır. Günümüzde de çoklu akımlar çerçevesinin kamu politikası ve politika bilimleri literatüründeki yeri ve önemi artmaktadır. Türkiye'de de "Çoklu Akışta Reform Politikası: Türkiye'de İltica ve Göç Reformu Politikası Örneği" (Yıldırım 2021) ve "Afganlı Düzensiz Göçü Bakımından Sınır Güvenlik Yönetiminin İncelenmesi: Van İli Örneği" (Ekmekçioğlu, 2021) gibi çalışmalarda görüldüğü üzere çoklu akımlar çerçevesinin önemi artmaktadır.

Kingdon'un çoklu akımlar çerçevesi sorun, siyasa ve siyaset akımlarından meydana gelmektedir. Her bir akım birbirinden bağımsız ve kendi iç dinamikleri çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Bu akımları bir araya getiren politika girişimcisi politika penceresinin açılmasını sağlayarak kamu politikasının uygulanmasına imkân sağlamaktadır (Kingdon, 2011).

1-Politika Bilimleri ve Kamu Politikası

Politika bilimleri Lasswell, politika süreçlerinin bilgisi ve sürecin bilgisi olmak üzere iç içe geçmiş fakat ayrılabilen iki referans çevresi olarak tanımlanmaktadır. Politika bilimlerinin temel özellikleri; politikanın bağlamsallığı çerçevesinde politikaların belirli bir bağlamda problem çözmeye yönelik olması, problem odaklı politikanın bir hedefe yönelik olmasıdır. Belirlen bu

hedef aynı zamanda politikanın dağıtımçı etkisinin başarısıyla da ilişkilidir. Politika hedefinin bilimsellik, gelecekte meydana gelebilecek durumların tahmini ve alternatif hedef ve stratejilerin belirlenmesi süreçleri bulunur (Lasswell, 1970). Lasswell, politika bilimleri ifadesini, herhangi bir dönem boyunca politika oryantasyonunun içeriğini belirlemek amacıyla kullandığını belirtmektedir. Bu çerçevede politika bilimi, politika sürecinin araştırıldığı bir yöntemi, politika çalışmalarının sonuçlarını, zamanın ihtiyaçlarına katkı yapan bulguları içermektedir. Yazar, aynı zamanda politika bilimlerini, sosyal bilimlerden ve uygulamalı sosyal bilimlerden ayırmaktadır. Zira disiplinler arası niteliğe sahip politika bilimi içerisinde sorunların belirlenmesi ve çözüm üretilmesi hususunda çok farklı alanlardan uzmanların bir araya gelmesi politika üretiminde bir gerekliliktir (Lasswell, 1951:87-88).

Politika bilimlerinin ayırt edici bir diğer yönü onun teknik bir sentez olmasıdır. Politika bilimci politikanın bağlamına ve hedeflerine çeşitli bilimsel yöntemlerle ve teknik kapasitesiyle katkıda bulunur. Modern politika analizcilerinin ayırt edici görünümü ve teknik sentezci tarafı ayırt edici kimlik imajıyla iç içedir. Modern politika bilimciler kendilerini, bilgi ve eylemin bütünleştiricisi dolayısıyla politika sürecindeki bireylerin ve grupların herhangi bir zamanda yetenekli olduğu tüm rasyonaliteyi ortaya çıkaran ve uygulayan bir uzman olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda politika bilimci, belirli bilgi alanlarında uzmanlaşanlar ile kamusal ve sivil düzende çalışanlar arasında arabulucudur. Bunların yanında politika bilimcinin politikanın inşa edilmesi ve değerlendirme aşamalarında çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Politika biliminin ayırt edici kimliğine ulaşmasında politika bilimci, ikinci sınıf bilgi sahibi ve ikinci sınıf eylem insanı imajını aşmalıdır. Dünya medeniyetlerinin güvenliği ve ilerlemesi için bilime dayalı teknoloji de sürece entegre edilmelidir. Bu çerçevede politika bilimcisi sıradan bir görev insanı değildir. İş yapma becerisinin yanında entelektüel kapasitesi de yüksektir. Son tahlilde politika bilimcisi yarı insan yarı beyin olarak tanımlanmaktadır (Lasswell, 1970:13).

Laswell'in politika bilimcisi ve politika bilimlerine ilişkin yaklaşımlarından hareketle politika bilimlerinin hedefe ulaşmak için konuyla ilgili alanların/bilimlerin bir araya getirilmesinden meydana gelen bir sentez olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki husus bir yandan politika çalışmalarının çok yönlülüğüne atıf yaparken bir diğer husus ise bilime dayalı teknolojinin bu sürecin müttemmim cüzü olduğu hususudur.

Günümüzde kamu politikalarının yapımında yöneylem analizi, istatistik, ekonometrik analizlerinin kullanılması kamu politikasını Nizâmü'l-k'ün Melikşah'a sunduğu, Koçi Bey'in IV.

Murat'a sunduğu kamu politikası notundan farklılaşmaktadır. Yıldız, bu ayrımı kamu politikası disiplini gelişmeden önceki analizleri kamu politikası belgeleri, kamu politikası disiplininin ortaya çıkması ve bilimsel tekniklerle yapılan, politikalarla ilgili çalışmaları da kamu politikası analizi olarak ayırmaktadır. Bu çerçevede günümüzde bilimsel araçlar kullanılarak yapılan çalışmaların her biri kamu politikasıdır. Yapılan politikanın hedefe ulaşp ulaşmadığının bilimsel yöntemler kullanılarak tespit edilmesi ise kamu politikası analizidir (Yıldız vd., 2016).

Tarihten günümüze gelen süreçte nüfusun artmasıyla kaynakların etkin ve verimli kullanılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu durum aynı zamanda sanayi devrimi neticesinde ortaya çıkan hammadde ihtiyacının artması ve üretime koşılması sürecinden de bağımsız değildir. Hâlbuki ilk çağlarda günümüze kıyasla daha küçük ekonomiler ve daha küçük üretim tesislerinden müteşekkil topluluklar söz konusudur. Modernleşmenin ortaya çıkardığı her şeyin en ince ayrıntısına kadar planlanması aynı zamanda politika bilimlerinin de doğmasına yol açmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreç kamu politikası disiplininin doğuşunda önemli derecede etkili olmuştur.

Kamu politikası, II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin yeni bir dünya, yeni bir yönetim anlayışı çerçevesinde güçlenen yürütme içerisinde toplumun sorunlarına demokrasi çerçevesinde çözüm üretme çabası neticesinde gelişmiştir (Çelik, 2008:68). Ayrıca tarihsel gelişim çizgisi içerisinde kamu politikalarına yönelik toplumsal düzenin ve sürekliliğin sağlanmasında ihtiyaç duyulması bu nedenle de yeni sağ düşüncesini savunan siyasetçilerin ve düşünürlerin kendi iktidarlarını meşrulaştırma aracı olarak kamu politikasını kullandıklarına yönelik görüşler de mevcuttur. Aydınlanmadan yirmi birinci yüzyılın ikinci yarısına kamu politikalarının ele alınışında bilimsel yöntemlerin kullanılması yaygınlaşmıştır (Akdoğan, 2012:21).

Kamu politikaları günümüzde modern hükümetin/devletin en temel çalışma alanlarından biridir. Kamu politikası en genel anlamıyla devletin yaptığı ve yapmadıkları olarak tanımlanmaktadır. Devlet toplumda çeşitli faaliyetler yürütür; toplumsal çatışmaların önüne geçer, toplum üyeleri için kamu kaynaklarını seferber eder, bürokrasiyi organize eder bunların yanında da toplumdan vergi alır. Bu çerçevede devletin yaptığı her türlü düzenleme kamu politikası çerçevesinde ele alınmalıdır (Dye, 2013:3-4). Bu hususların yanında kamu politikaları toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel bağlamdan ayrı düşünülemez. Dinamik toplumsal koşullar, nüfusla ilgili değişkenler, suç oranlarındaki artışlar gibi hususlar kamu politikalarını etkiler. Bir diğer husus olan ekonomik koşullar kamu politikalarının yapımında

ve uygulanmasında en başat değişkenlerdendir. Zira bütçeden ayrılan pay kamu politikalarını şekillendirmektedir. Ülkedeki siyasi durum ve kültürel değerler de kamu politikalarını etkileyen diğer unsurlardır (Kraft ve Furlong, 2010:10-14).

2-Kamu Politikası Yapımına İlişkin Geleneksel Yaklaşımlar

2.1.Rasyonel Yaklaşım

Kamu politikası yapımında rasyonel yaklaşım, geleneksel örgüt kuramlarının rasyonel seçim teorisiyle doğrudan ilişkili olup kararların rasyonel şekilde alınabileceği üzerinde durmaktadır. Rasyonel karar durumu ancak konuya ilişkin yeterli bilgi sahibi olunması söz konusu olduğunda sağlanabilir. Burada rasyonel insanla rasyonel politika yapımı arasında ilişki kurmak gerekir. Zira insan ne kadar rasyonelse kamu politikalarının yapımı da o kadar rasyonel kabul edilebilir. Burada ideal bir durumdan söz edilmektedir.

Kamu politikasının rasyonelliği üzerinde duranlar, politikayı maksimum sosyal kazanımı sağlama aracı olarak görürler. Bu maksimum sosyal kazanç tanımında iki ilke bulunmaktadır. İlk eğer maliyetler faydaları aşıyorsa bu politika benimsenmez diğer husus ise politika alternatifleri arasında karar vericiler maliyet hesaplarının yanında en fazla fayda sağlayan politikayı seçmelidir. Rasyonel yaklaşım sadece maddi olarak ölçülebilen hususlar dikkate alınarak değerlendirilmemelidir. Bu kapsamda hedefe ulaşmak için feda edilen değerler de ele alınmalıdır. Rasyonel bir kamu politika seçimi için politika yapıcıları öncelikle o toplumun sadece bir kısmının değil tamamının değer tercihlerini ve göreceli ağırlıklarını bilmesinin yanı sıra mevcut tüm politika alternatiflerine sahip olup tüm alternatiflerin sonuçlarını bilmeleri gerekir. Bu sâikle her bir politika alternatifi için fayda maliyet analizi yapılarak en etkili politika seçilmelidir (Dye, 2013:18-19).

Bir gerçeklik olan rasyonellik, geçmişe dönük olduğu kadar geleceğe dönük olmasının yanı sıra hem planlamanın hem de siyasetin önemli bir aracıdır (Wildavsky, 1979:128). Rasyonel karar verici, her türlü değer yargılarını öğrenerek her değere ağırlık atfedip her türlü politika alternatifini bulmayı amaçlar. Maliyet ve fayda açısından en uygun politika alternatifini seçer. Bilgi akışının sağlıklı bir şekilde işlemesi, toplumsal değişkenliklerin ağırlıklarının korunduğu, geri bildirimle gelen bilgilerin doğru olduğu bürokratik örgütlenmenin söz konusu olduğu optimal devlet yapısı içerisinde rasyonel model uygulanabilmektedir (Ergun, 2004:314). Fakat

tüm bunların yanında kamu politikasında rasyonalizm uygulamadan ziyade daha çok teoriye odaklanan, fayda maliyet analizi yöntemi kullanılarak politika yapımını savunan, araçlara değil hedeflere yönelik olan tüm seçenekleri göz önüne alıp hangi seçeneğin ne gibi bir sonuç vereceği üzerinde duran bir politika modelidir (Hague ve Harrop, 2016:393-394).

2.2.Artırımcılık Yaklaşımı

Artırımcılık, kamu politikalarını hükümetlerin önceki faaliyetlerinin devamı olarak görür. Artırımcılık yeni politika alternatifleri belirlemenin, belirlenen alternatifler arasından seçim yapmanın zorluğu ve maliyetini vurgular. Bu çerçevede rasyonel olarak kabul edilen politikaların etkisiz olabileceği üzerinde durur. Artırımcı modele göre yönetsel anlamda karar alma süreçleri bir ölçüde tutucudur. Bu nedenle politika belirleme ve seçiminde pek fazla alternatif bulunmadığı için yeni üretilen politikaların eskilerin üzerine eklendiğini savunmaktadır. Bu modele göre politika yapımcıların en baştan yeni politikalar üretmek için yeterli zamanı, yeteneği ve kaynakları yoktur. Bu saikle geçmişte yapılan politikalar daha geçerli ve güvenilir olarak kabul edilir ki aynı zamanda bu politikaların meşruiyeti de sağlanmıştır. Her ne kadar geçmişte yapılan politikaların birtakım eksiklikleri, sorunları söz konusu olsa da geçmişin üzerinde devrimsel bir politika yapımına girilerek geçmişin maliyetlerinden kurtulmaya çalışmanın bir anlamı yoktur (Ergun, 2004:314).

Artırımcı modeli savunanlar her bir programı veya konuyu yeniden değerlendirmeye başlamak yerine, mevcut durumda yaptıklarını verili olarak alırlar ve mevcut durum üzerinde küçük, artımlı, marjinal ayarlamalar yaparlar. Bu yolu takip ederek, muazzam sayıda geniş kapsamlı değişikliği araştırmak zorunda kalmazlar, hedeflerini tanımlamak için aşırı zaman harcamak zorunda kalmazlar ve mevcut durum ile mevcut durumda yapılacak küçük ayarlamalar arasında yaptıkları karşılaştırmalar daha yönetilebilir seviyededir. Sonuç, politikanın küçük adımlarla çok kademeli olarak değişmesidir (Kingdon, 2011:79).

2.3.Kurumsal Yaklaşım

Kamu kurumları siyaset biliminin en eski inceleme alanlarından olmakla beraber kamu politikaları da genellikle siyaset, yasama, yürütme, mahkemeler gibi kamu kurumlarının etrafında şekillenmektedir. Dahası kamu politikalarının yapılması ve yürütülmesi kamu kurumları aracılığıyla olmaktadır. Geleneksel olarak kurumsalcılık, kurumların yasal

görünümü ve formal tarafıyla ilgilenir. Aynı zamanda kurumların yapısal özellikleri ve kendi içerisindeki bireylerin davranışlarını düzenlemesi gibi hususlar bu çerçevede vurgulanmaktadır (Anderson, 1975:23-24).

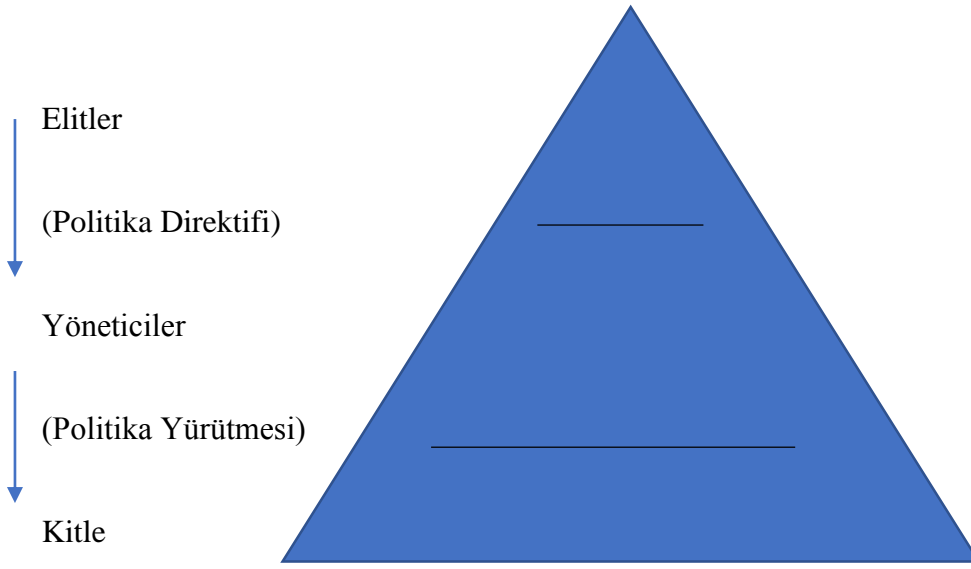
Kamu politikasında kurumsal yaklaşım siyasi davranış gösteren bireyleri atomize, her biri ayrı bir aktör olarak değil kurumların içerisinde gömülü olarak kabul eder. Bireyler siyasi davranışlarını kurumsal bağlantılarından hareketle şekillendirirler. Kurumsal bağlantılar teşvik, caydırıcılık vb. çeşitli şekillerde söz konusu olabilmekle beraber kurumlar hem eylemlere rehberlik sağlayan hem de kurumsal kuralların dışına çıkan bireylere yaptırım uygulama gücüne sahiptirler. Örneğin bir kurum olan kamu bürokrasisi birçok örgütün bir araya gelmesinden müteşekkildir. Politika yapımı sırasında tek bir varlık olarak değil birden fazla kuruluş şeklinde hareket edebilir. Bu kuruluşların her biri kendi değerlerini ve kendi çıkarlarını merkeze alarak çalışabilirler. Bu saikle, kurumlar ve kuruluşlar kuram ve uygulamada örtüşse de ayrı ayrı ele alınmaları gerekmektedir. Bireylerin ya da örgütlerin bir araya gelmesiyle oluşan kurumlar bireyleri etkilerken bireyler de kurumları etkilemektedir. Gerek devlet kurumları gerekse sosyal kurumlar, bir politikanın yanında ya da karşısında olsunlar politikaları etkilemede önemli bir yere sahiptir (Peters, 2016:58,70).

Kamu politikalarının kurumsal bir çıktı olarak kabul edildiği kurumsal yaklaşıma göre kamu politikası bir devlet kurumu tarafından yapılmadığı takdirde kamu politikası olma özelliği taşımaz. Kamu kurumları kamu politikalarına meşruiyet, genellik ve zorlayıcılık vermektedir. Bu sebeple kamu politikası tüm toplum için kapsayıcıdır (Dye, 2013:17).

2.4.Elit Teorisi

Küçük bir grup olan elitler, demokratik, çoğulcu bir grup değil aksine belirli bir kesimi kapsayan azınlıktır (Dahl, 1958: 464). Günlük yaşamda da geniş çaplı siyasi, ekonomik ve sosyal kararlar toplumun geniş kesimlerinin katılımıyla değil küçük bir azınlık tarafından alınmaktadır. Elitler, geniş kesimlerin sahip olamadığı güce sahiptir (Dye ve Ziegler, 2009:2).

Kamu politikası içerisinde elit teorisi kamu politikasının küçük bir elit grup tarafından yapıldığını, karar alma ve politika yapım süreçlerinde toplumun tamamının temsil edilmediğini savunmaktadır. Elit teorisi gerek siyaset biliminde gerekse kamu yönetiminde Mosca, Pareto Michels, Mills'in çalışmaları başta olmak üzere çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır.

Şekil 1. Elit Modeli (Kaynak Dye, 2013:24).

Yukarıdaki şekil incelendiğinde kitlenin küçük bir kesiminden müteşekkil yöneticiler, daha küçük bir grup olan elitlerin belirlediği politikaları uygulayarak kitleleri yönetmekte, kontrol altında tutmaktadır. Karar alma yetkisi yukarıya çıkıldıkça daha az katılımlı küçük bir grubun elinde toplanırken demokrasiden küçük kliklere ya da demokrasiden bürokrasiye doğru bir karar alma yönelimi söz konusu olmaktadır.

2.5.Kamu Tercih Teorisi

İktisat temelli olarak ortaya çıkan bir teori olan kamu tercihi teorisi, kamu politikası yapımında da ekonomik argümanları kullanır. Geleneksel olarak iktisat, piyasadaki bireylerin davranışları üzerinden bir okuma yaparak bireyin kendi özel çıkarını maksimize etme amacı taşıdığını savunur. Siyaset bilimiye bireylerin siyasi arenadaki davranışları üzerine odaklanmaktadır. Homo ekonomikus kişisel faydayı maksimize etmeye çalışan bir piyasa aktörüken homo politikus ise, kendi sosyal refahını maksimize etmeye çalışan bir kamusal aktördür. Teoriye göre siyasal birer aktör olan bürokratlar, seçmenler, ilgili gruplar piyasada olduğu gibi kendi faydalarını artırmaya çalışırlar. Bu çerçevede kamu tercihi teorisi, kamu politikası başarısızlığının sebebini siyasi partilerin ve adayların toplumun ihtiyaçlarına yönelik olmaktan ziyade seçim kazanmalarına fayda sağlayacak politika tercihinde buldukları savına bağlamaktadır (Dye, 2013:25).

Kamu tercihi teorisine göre kendi çıkarını maksimize etmeye çalışan siyasi partiler kendilerine oy almayı kolaylaştıracak söylemlerde bulunurlar. Bürokrasi, bütçe maksimizasyonu sağlayarak, iktidara karşı tekeli pozisyonunu koruma mücadelesi verir. Baskı grupları karar

alma sürecinde lobi faaliyetleri yürüterek alınacak politika kararlarının kendi lehleri yönünde olması için çaba gösterirler. Bu çerçevede teoriye göre aktörler rant kollama (rentseeking) temelli hareket etmektedir (Uzun, 2013:118).

Kamu politikaları kamu tercihi bağlamında ele alındığında, politika yapımı başlı başına kendi faydasını maksimize etmeye çalışan politika aktörünün hedeflerine yönelik olarak yapılmaktadır. Kamu politikası aracılığıyla devletin kaynak dağıtıcı işlevi ilgili baskı grubunun, siyasi partinin ya da bürokrasinin ilgileri temel alınmakta kamu politikası aynı zamanda süreç içerisinde en etkili ve güçlü tarafın ilgileri ekseninde yapılmaktadır.

3- Çöp Kutusu Modeli

Michael Cohen, James March ve Johan Olsen tarafından geliştirilen çöp kutusu modelinde üç temel unsur bulunmaktadır; problemler, çözümler ve katılımcılar. Bu akışların her birinde, karar vermenin çeşitli unsurları yer alır. Bu modelle ilgili belki de en önemli husus, sorunları arayan çözümlerin olduğu kadar bunun yanında katılımcıların karar verme sürecine dahil olmak için imkân kollayıp sorunları ve çözümleri bir araya getirme yolunu aramalarıdır. Cohen, March ve Olsen, üç akışın birbirine karıştığı karar fırsatlarını “çöp kutuları” olarak adlandırmaktadır. Örneğin, yeni bir dekanın seçilmesi, katılımcıların bir çöp kutusunda bir araya gelmeleri için bir fırsattır. Bu model öncelikle bir sorunun tanımlandığı ve buna ilişkin çözüm önerilerinin geliştirildiği bir model değildir. Modele göre zaten elde bulunan çözümler belirli bir soruna doğru yönelmektedir (Birkland, 2010:258).

Sorunlar örgüt¹ içinde ve dışında insanların endişe etmesine neden olan ve çözülmesi gereken bu minvalde de dikkat gerektiren hususlardır. Çözümse bir ürün aynı zamanda soru arayan bir cevaptır. Sorunun iyi formüle edilmeden cevabın bulunamayacağı inancına rağmen, genellikle cevabı öğrenene kadar problem çözmede sorunun ne olduğunun bilinmemesi durumudur (Cohen vd., 1972:3). Cohen, March ve Olsen, çöp kutusu modelini ele alırken dört akış ve bir dizi çöp işleme varsayımı açısından basit bir simülasyon modeli belirtmektedir. İlk dört temel değişken dikkate alınır; her biri zamanın bir fonksiyonudur. Seçim akımında, bazı sabit sayıda, m, seçenek olduğu varsayılır. Her seçim, (a) bir giriş zamanı, bu seçimin karar için etkinleştirildiği takvim zamanı ve

---

¹ Cohen ve ekibi örgütlenmiş anarşi üzerinde dururlar. Onlara göre örgütlenmiş anarşinin sorunlu tercihler, belirsiz teknoloji ve akışkan katılım olmak üzere üç unsuru bulunmaktadır. Örgütlenmiş anarşilerde standart tutarlı tercihler yoktur. Örgütsel anarşi, genellikle tutarsız, yanlış tanımlanmış tercihler temelinde çalışmaktadır. Bu nedenle de tercihler temelinde hareket etme durumu değil aksine eylemler yoluyla tercihlerin keşfedilmesi durumu söz konusudur. Örgüt hayatta kalsa da bu süreçler kendi üyeleri tarafından anlaşılmamaktadır. Bunun yanında katılım durumu da süreklilik arz etmez karar vericiler sürekli değişir.

(b) bir karar yapısı, bu seçimi yapmaya katılmaya uygun katılımcıların bir listesi ile karakterize edilir. Çözümler içerisinde seçilen bir çözüm karar verme sürecine dahil edilmektedir (Cohen vd., 1972:3).

Sorun akımında, w tane problem olduğu varsayılır. Her problem, (a) bir giriş zamanı, problemin görünür hale geldiği takvim zamanı, (b) bir enerji gereksinimi, problemin bağlı olduğu bir seçimi çözmek için gereken enerji (çözüm akışı o kadar yüksekse) ile karakterize edilir ve (c) sorunun erişime sahip olduğu seçeneklerin bir listesi oluşturulur. Çözüm akış hızı, sözel teori, bir çözüm akışı ve belirli çözümlerin belirli problemler ve seçimlerle eşleşmesini varsayar. Daha basit bir dizi varsayım yapılır ve çözümlerin sisteme akma hızına odaklanır. Çözüm akışındaki farklılıklar ya da organizasyon içindeki arama prosedürlerinin verimliliğindeki farklılıklar nedeniyle aynı sorunu farklı zamanlarda çözmek için farklı enerjilerin gerekli olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca bu varyasyonların farklı problemler için tutarlı olduğu varsayılmaktadır. Böylece herhangi bir zaman periyodunda fiilen gerçekleşen problem çözme çıktısını (etkili enerji) belirlemek için potansiyel karar enerjileri üzerinde çalışan, 0 ile 1 arasında değişen bir çözüm katsayısı belirlenir. Katılımcıların enerjisi akımındaysa, katılımcı sayısının v kadar olduğu varsayılır. Her katılımcı, organizasyonel karar verme için uygun olan bir zaman serisi ile karakterize edilir. Böylece, her zaman periyodunda, her katılımcı kuruluşa belirli bir miktarda potansiyel enerji sağlayabilir (Cohen vd., 1972:3).

Çöp kutusu modelini geleneksel modellerden ayıran husus karar almanın ardışık bir süreç içerisinde, sorunu takiben geliştirilmemesidir. Zira çözümler sorunlardan daha önce üretilmiş olabilmektedir ya da eldeki bir çözümün/politikanın sonradan ortaya çıkan çeşitli sorunlara doğru genişletilmesi gibi hususlar da söz konusu olabilmektedir.

4-Çoklu Akımlar Çerçevesi

Kingdon, kamu politikası sürecini ele alırken, sorun, siyasa ve siyaset akımları içerisinde, problem tanımlama süreciyle politikayı başlatır. Çeşitli göstergeler (indicators), odaklanılan (focusing events) olaylar ve geri bildirimler (feedbacks), yöneticilerin dikkatini sorun alanına çeker (Kingdon, 201:113). Göstergeler, belirli bir sorunun (işsizlik oranları ve artan maliyetler gibi) görece ciddiyetini ölçen ölçütler ve anekdot dizileri de dâhil olmak üzere, aktörlerin potansiyel sorunları nasıl tanımladığı ve izlediğidir. Göstergeler genellikle politika sorunu argümanlarında ortaya çıkar ancak odaklanılan olaylar daha sarsıcı ve anidir (Jones vd., 2016:15). Devlet kurumlarının ya da çıkar gruplarının topladıkları veriler neticesinde önceden

farkına varılmayan birtakım sorunların ortaya çıktığı fark edilirse ilgili konunun politika gündeminde ön sıralarda yer alacağı varsayılmaktadır. Gerek kamu kurumları gerekse çıkar grupları verileri kendi hedefleri doğrultusunda yorumlayarak kendi gündemlerini merkeze taşıma, diğer gündem belirleyici aktörleri etkilemeye çalışmaktadır. Göstergeler gündem belirlemede etkili olmakla beraber gündem belirlemenin tek enstrümanı değildir (Akdoğan, 2013:220-221).

Çoklu akımlar çerçevesi içerisinde sorun akımı, hükümetlerin çözmesi gereken kamuyla ilgili sorunlarla ilintilidir. Bu sorunlar genellikle, olağanın ve alışlagelmiş durumların dışında olan krizler ve rahatsızlık veren olaylardır. Mevcut programlardan gelen ve kamuoyunun dikkatini çeken geri bildirimler yoluyla politika yapıcılar tarafından fark edilir (Béland ve Howlett, 2016:222).

Siyasa akımında, sorunları inceleyen ve çözümler öneren uzmanların ve analistlerin çıktıkları bulunur. Bu akımda, politika eylemi ya da eylemsizlikleri için sayısız olasılık belirlenir, değerlendirilir ve görünürde uygulanabilir seçeneklerin bir alt kümesine indirilir (Béland ve Howlett, 2016:222). Bu akım içerisinde ilkel siyasa topluluğuyla başlayıp siyasa topluluklarına evrilen grup içerisinde, ortaya çıkan fikirleri tartışan, geliştiren uzmanlar bulunur. Hükümet içerisinde olabileceği gibi hükümet dışından da akademisyenler, çeşitli analistler de yer alabilir. Politika toplulukları içerisinde teknik olarak uygulanabilir nitelikte olan birkaç kriteri karşılayan teklifler, hayatta kalma şanslarını artırır. Aynı zamanda politika topluluğunun üyelerinin sahip olduğu değerler ışığında da kabul söz konusu olabilir. Bu değerler, yalnızca hükümetin uygun rolü ve büyüklüğü ile ilgili kavramları değil, aynı zamanda eşitlik ve verimlilik kavramlarını da içerir (Kingdon, 2011:143-144).

Kingdon'un çoklu akımlar çerçevesinin üçüncü akımı siyaset akımıdır. Siyaset akımı, sorunlardan ve siyasa akımından bağımsız olarak, halkın ruh hali, baskı grubu kampanyaları, seçim sonuçları, kongredeki partizan veya ideolojik dağılımlar ve yönetim değişiklikleri gibi hususları ihtiva etmektedir. Kongrede yeni bir çoğunluğun ya da yeni bir yönetimin göreve gelmesi gibi gelişmeler yeni gündem maddelerinin öne çıkması ve diğerlerinin daha uygun bir zamana kadar rafa kaldırılması gibi hususlara yol açabilir. Bu nedenle siyaset akımında meydana gelen değişiklikler gündemler üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (Kingdon, 2011:145).

Siyaset akımı kendi içerisinde ulusal ruh hali, örgütlü siyasi güçler (çıkar grupları) ve hükümetten müteşekkildir (Zahariadis, 2007). Ulusal ruh hali, geniş çaptaki kitlelerin ortak bir çizgi etrafında düşünmesini içermektedir. Ulusal ruh halinin kontrolü ve yönlendirilmesi politika oluşturulma evresinde önemli bir katalizördür (Zahariadis, 2015). Çıkar grupları politika tekliflerinin tartışılmasında önemli bir yere sahiptir. Gelişmekte olan bir politika fikrine çıkar gruplarının gösterecekleri olumsuz refleksi fikrin gündeme gelme olasılığını düşürmektedir. Hükümet ve yasal çerçeve bağlamındaki siyaset akımında, her ne kadar siyasetçiler çeşitli politika tekliflerine açık olsalar da bürokrasiyle olan ilişkiler bu süreç içerisinde önem arz etmektedir (Herweg, vd., 2018:25).

Kingdon'un çoklu akımlar çerçevesi dâhilinde bir kamu politikası oluşumunda ilk olarak gündeme gelen bir sorunun kamu otoritelerini meşgul etmesi gibi duruma binaen, çeşitli hükümet içi-dışı aktörlerin bir araya gelmesiyle oluşturulan politika önerileri neticesinde, önerilerin hükümet ve bürokrasi tarafından kabul görmesi durumlarının bir araya gelmesi politika penceresini açmaktadır. Politika penceresi, birbirinden bağımsız olan üç akımın bir araya gelmesi neticesinde açılmaktadır. Politika penceresi, önerilerin savunucularının çözümlerini dayatabilme veya özel sorunlarına dikkat çekmeleri için bir fırsattır. Politika savunucuları ellerinde çözümleri ile hükümetin içinde ve çevresinde pusuda beklemektedirler. Çözümlerini ekleyebilecekleri sorunların ortaya çıkması ve siyasi akımda kendi lehlerine kullanabilecekleri gelişmeler de onlar için önemlidir (Kingdon, 2011:165). Politika penceresi gündem değişikliği için gerekli bir koşuldur. Üç akımın da olgunlaşması neticesinde politika penceresinin ortaya çıkması için, politika yapıların dikkatini çeken bir soruna bağlanabilecek uygulanabilir bir alternatif politika mevcut olmalıdır. Aynı zamanda siyaset akımında politika yapıcılarının hem mevcut sorunu kabul eden hem de soruna dair gelecek önerilere açık olan durumda olmalıdırlar. Tüm bunlar bir araya geldiğinde politika penceresi açılma imkânı doğar ve politika girişimcileri üç akım çerçevesinde tasavvur ettikleri projeyi gündeme alabilirler (Zohlnhöfer ve Rüb, 2016:5).

Politika girişimcileri Kingdon'un modelinde önemli bir yere sahiptir. Politika girişimcileri, üç akımı birleştirmeye çalışan bireysel veya kurumsal aktörlerdir. Sadece belirli çözümlerin savunucularından daha fazlasıdır ve sorunlu tercihlerin ve belirsiz teknolojinin güç simsarları ve manipülatörleridir. Pencere açıldığında, politika girişimcilerinin hemen harekete geçme fırsatını değerlendirmesi gerekir. Aksi takdirde, fırsatı kaybederler ve bir sonrakinin gelmesini beklemek zorunda kalırlar. Girişimciler sadece ısrarcı değil, aynı zamanda birleştirme

konusunda da yetenekli olmalıdır. Çözümlerine sorunları bağlayabilmeli ve onların fikirlerine açık politikacılar bulabilmelidirler. Bir politikanın benimsenme şansı, üç akışın tümü (sorun, siyasa ve siyaset) tek bir pakette birleştiğinde önemli ölçüde artar. Her girişimci her zaman başarılı olmayabilir. Daha başarılı girişimciler, politika yapıcılara daha fazla erişime sahip olanlardır. Örneğin, Margaret Thatcher'ın döneminde, ideolojisi diğer gruplara göre yönetime yakın olan, Adam Smith Enstitüsü iktidarda olduğu süre boyunca hükümete daha fazla erişime sahip olmuştur. Bu nedenle, enstitü ile ilişkili bireyler tarafından öne sürülen seçenekler, politika yapıcılar arasında daha fazla kabul görmüştür. İkincisi, daha fazla kaynağa, yani tekliflerini iletirmek için daha fazla zaman, para ve enerji harcama becerisine sahip girişimcilerin başarı oranları daha yüksektir. Üçüncüsü, girişimciler, üç akışı birleştirme hedeflerini gerçekleştirmek için manipüle edici stratejiler de kullanmalıdır (Zahariadis, 2007:80).

Kingdon'un çalışması, sınırlı bir zaman diliminde (II. Dünya Savaşı'ndan 1980'lere kadar) sadece sağlık ve ulaşım olmak üzere sınırlı bir politika alanına odaklanmıştır. İlk başta çalışmasını çöp kutusu karar verme modeline dayanarak hazırlamış olsa da akabinde geliştirdiği çoklu akımlar çerçevesi, esnek ve uygulaması basit bir akım metaforu sunar. Sınırlı rasyonelliğin rolü ve belirsizlik ve muğlaklık karşısında seçim süreci de dâhil olmak üzere herhangi bir vaka çalışmasına uygulanabilecek kavramlar geliştirir. Çoklu akımlar çerçevesi bu yöntemi kullanmak isteyenler için esneklik sağlar (Cairney ve Jones, 2016:38).

Çoklu akımlar çerçevesi Kingdon'un çalışmalarını aşarak salt Amerikan temelli olmasının da ötesinde evrensel nitelikte çalışmalar yapmaya olanak tanımaktadır. Ayrıca çalışma evrensel düzeyde politika süreçlerine uygulanabilecek enstrümanlar sunmaktadır (Cairney ve Jones, 2016:39);

- Belirsizlik (bir politika sorununu çerçevelemenin birçok yolu vardır)
- Dikkat çekmek için rekabet (sadece birkaç sorun gündemin en üstüne çıkar)
- Kusurlu bir seçim süreci (yeni bilgilerin toplanması zordur ve manipülasyona tabidir)
- Aktörlerin sınırlı zamanı vardır (insanları, tercihleri netleşmeden seçim yapmaya zorlar)
- Karar verme süreçleri ne "kapsamlı olarak rasyonel" ne de doğrusaldır.

Ortaya çıkan bir sorunun çözümüne ilişkin belirsizlik akabinde bu sorunu çözebilmek için çeşitli alternatifler sunmaya imkân vermektedir. Sorunun çözümünden önce de sorunu politika yapıcılara ulaştırabilmek başlı başına mücadele gerektiren bir alandır. Simon'dan günümüze gelen sınırlı rasyonellik çerçevesinde de bir sorunun sorun olarak addedilerek gündeme getirilmesi ve akabinde çözümüne ya da yönetilmesine ilişkin politika üretilmesinde politika yapıcılar tam bilgi sahibi olmadığı için üretilen politika her koşulda rasyonel temelde ele alınamamaktadır. Cairney ve Jones'un da ele aldığı temeller kapsamında çoklu akımlar çerçevesi uygulama alanı olarak birçok kamu politikası alanında ve tarihsel zeminden bağımsız olarak kullanılabilir.

Kingdon çalışmasında bir ülkeye, belirli bir zaman dilimine ve iki politika alanına odaklanmış olsa da kullandığı kavramlar ve metaforlar, neredeyse her yere, her zamana ve her politikaya uygulanabilecek kadar esnek olmaları nedeniyle “evrenseldir”. Siyaset ve siyasa akımlarının bir araya gelme yolları ülkeden ülkeye (veya siyasi sistemlerin farklı bölümlerinde) değişebilir ancak farklı vakaları inceleyen bilim insanlarının bunları karşılaştırmak için ortak bir dili vardır. Akımlar metaforu ayrıca uzman olmayanların anlaması, alması ve ampirik çalışmalarda kullanması için yeterince basittir (Cairney ve Jones, 2016:40).

2016 yılında çoklu akımlar çerçevesinin kullanıldığı akademik çalışmalara ilişkin hazırlanan bir makalede, 2000-2013 yılları arasında 65 farklı ülkede 22 farklı politika alanında olmak üzere 311 İngilizce yazılmış metinde çoklu akımlar çerçevesinin kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmalar içerisinde de 192 makalede (%62) sorun akımı, 196 makalede (%63) politika akımı, 197 makalede (%63) siyaset akımı tanımlamıştır. Çalışmaların 181 tanesinde (%58) politika girişimcisi yer almış ve 225 çalışmada (%72) politika penceresi açılmıştır. Çalışmalarda üç akımın beraber yer aldığı çalışma sayısı 175 (%57) iken tüm politika girişimcisi ve politika penceresinin de olduğu beş unsurun yer aldığı çalışma sayısı 106 (%34) olarak görülmüştür (Jones vd., 2016:25). Jones ve ekibinin çalışmasında görüldüğü üzere politika penceresinin açılmasında birbirinden bağımsız olan akımların her zaman bir araya gelmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Ayrıca politika girişimcisi sürece dahil olmasa da politika penceresi açılabilir. Diğer yandan da tüm çoklu akımların bir araya gelmesi ve politika girişimcisinin sürece dahil olması da politika penceresinin her zaman açılacağı anlamına gelmemektedir.

Çoklu akımlar çerçevesi kapsamında devlet dışı aktörler de aktör merkezli olarak incelenmektedir. Bu bağlamda, çıkar gruplarının kendi alanlarında çerçeveye dâhil olup olmadığına ilişkin 2016 yılında “Çoklu Akımlarda Çıkar Grupları: Çerçevdeki Katılımlarının Belirtilmesi” başlıklı bir makale yayımlanmıştır. Alman İşgücü Piyasasını düzenlemeye, istihdamı ve işgücünü artırmaya yönelik politika yapımının çoklu akımlar çerçevesiyle incelendiği makalede, sendikaların ve çıkar grupların üç akımda da aktif rol oynadıkları görülmüştür. Sorun akımı içerisinde sendikalar ve işveren dernekleri tartışmaya katılıp çalışma grubunun analizlerini stratejilerine dâhil etmeye çalıştıklarında işçiler aleyhine yapılacak bir sorun tanımının zorlaştığı görülmüştür. Bu örnek, ulusal politika oluşturma sürecine dâhil olan grupların göstergeleri yorumlamak için güçlü bir konumda olduğunu ve koşulları sorunlu olmayan bir çerçeveye oturtarak gündem maddelerini gündemden uzaklaştırabileceğini göstermektedir. Aynı çalışmada ele alınan bir diğer konu olan Avrupa Birliği’nin kimyasal düzenleme politikasında çıkar grupları, sorun akımı içerisinde sorunun kendi perspektifleri doğrultusunda tanımlanmasında etkili olmuştur. Siyasa akımında, sorun akımındaki kadar net olmasa da çeşitli aktörlerin süreçlere katılımı işgücü piyasası politikasında etkili olmuştur. Avrupa Birliği düzeyindeki siyasa akımında, katılım daha sınırlı olmuş, uzmanlık bilgisi STK’ların sürece katılmasına imkân sağlamıştır. Akabinde STK-Avrupa Birliği paydaşları arasındaki müzakereler Avrupa Birliği’nin siyasa oluşturmada etkili olmuştur. Siyaset akımı ulusal çerçevede, Almanya özelinde, ele alındığında sendikaların etkisi siyasi atmosferle bir araya gelerek hükümet için yasal düzenleme yapmada itici kuvvet oluşturmuştur. Avrupa Birliği seviyesindeki kimyasal düzenleme politikasındaysa STK’ların üyelik tabanlarını kullanmaları, Komisyonun ve Konseyin davranışını etkilemiştir. İş grupları, argümanlarının çerçevesini siyasi fırsat penceresinin kullanımıyla birleştirerek politika geliştirmeyi değiştirmiştir (Rozbicka ve Spohr, 2016:65).

Rozbicka ve Spohr’un çalışması çoklu akımlar çerçevesinde STK’ların rolünü hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde ele alması bakımından literatür için önemlidir. Çalışmada kamu politikası süreçleri aktör merkezli olarak ele alınmış ve STK’ların çoklu akımlar çerçevesindeki yerleri ayrı ayrı incelenmiştir. Çoklu akımlar çerçevesi kapsamında genellikle devletin yaptığı politika süreçleri yani saf anlamda kamu politikası süreçleri incelenmektedir. 2016 yılında yayımlanan bir çalışmada Çek Sosyal Demokrat Partisi’nin modernizasyonu politikasında çoklu akımlar çerçevesinin kullanılması politika bilimleri için görece yeni kabul edilebilir.

Bu çalışmada sorun aşamasında geçmişle kıyaslandığında mevcut durumda partinin sorunları olarak tanımlanabilecek hususların ne olduğu üzerinden sorun akımı açılmıştır. Akabinde partinin modernleşmesi için çeşitli siyasa tercihleri gündeme gelmiş ve son tahlilde de siyaset akımında partinin ruh hali, baskı gruplarının kampanyaları ve idarenin etkileri test edilmiştir. Parti başkanlığında meydana gelen değişimi siyasa penceresi olarak kabul eden çalışmada parti modernizasyonuna ilişkin açılan iki politika penceresinde dar anlamda ve geniş anlamda parti modernizasyonu için, siyasi pazarlama vb. gibi hususlar gündeme gelmiştir. Partide meydana gelen başkan değişikliği sonrasında dar odaklı modernizasyon çerçevesinde yeni seçim kampanyaları stilleri ve parti örgütünde modern yönetim tekniklerinin uygulanması gibi politika pencereleri açılmıştır. Geniş çerçevede modernizasyondaysa insan haklarının korunması, kadınlara eşit imkânlar sunulması gibi konular gündeme gelmiştir. Çalışmanın sonunda yazarlar, çoklu akımlar çerçevesinin salt hükümetlere değil aynı zamanda siyasi partilere, STK'lara da başarıyla uygulanmasının mümkün olduğunu savunmaktadırlar (Novotný ve Polášek, 2016).

Çoklu akımlar çerçevesi diğer politika analizi çerçevelerine göre siyasi unsurları kendi içerisinde ayırmaya çalışır. Ayrıca temel analiz birimi olarak sadece politika alt sistemini değil tüm politika sistemi çerçevesinde ele alır ve tüm örgütü dâhil etmeyi amaçlayarak ortaya çıkan kararların zaman kısıtı altındaki belirsizlik koşullarında kolektif bir çıktının sonucunu olduğunu savunur. Çoklu akımlar çerçevesinin bir diğer önemli hususu ise, uygun teorik unsurları dâhil etmeye müsait bir çerçeve olmasıdır (Novotný ve Polášek, 2016:91).

SONUÇ

Kamu politikaları yapımında, özellikle akılcılığın da karar almada örgütlere uyarlanması neticesi olan, rasyonel karar verme modeli enformasyon eksikliğini bir yana atarak/kabul etmeyerek her detayın hesaplanmasına dayalı ve maksimum fayda odaklı bir kamu politikası yapım modelidir. Bir diğer yaklaşım olan artırımcılık yaklaşımındaysa, sistemli bir şekilde daha önceki uygulamalardan faydalanma durumu söz konusudur. Ayrıca kamu kurumlarının kendi kurumsal gündemleri bulunur bu kurumsal gündemin dışarıya yansımaları kurumsalcı yaklaşım olarak kabul görür.

Kabaca yönetenler ve yönetilenlerden müteşekkil ayırım günümüzde çok daha karmaşık ve iç içe geçmiştir. Zira demokratik yapının ve hukuki temelli yetki paylaşımının olduğu yapılar

içerisinde zaman zaman bu ayrımı yapmak güçleşse de bilginin tek elde toplanması, uzmanlık bilgisi vb. hususlar kendi içerisinde ayrı bir sınıf oluşuma yol açmaktadır. Kamu politikasında elit teorisi iktidara sahip, bilgiye sahip ya da başka enstrümanlara dayalı olarak piramidin tepesindeki kesimin politika üretmesi durumudur. Kamu tercihi teorisiyse kamu politikası üreten gerek siyasetçinin gerekse bürokratin politika üretimini kendi faydasını maksimize edecek şekilde politika üretmesidir (Dye, 2013:5).

Geleneksel modellerden kopuşu simgeleyen çöp kutusu modeli, sorunların, çözümlerin ve katılımcıların opsiyonlar arasında hareket ettiği bir süreçtir ve bu süreç içerisinde seçimin doğası, aldığı zaman ve çözülen problemler göreceli, karmaşık ve iç içe geçmiştir. Çöp kutusunun diğer bir ayırt edici özelliği de sorunların ve seçimlerin kısmen ayrılmasıdır. Zira karar verme aslında her zaman sorunların çözümü demek değildir. Sorunlar bazen seçimler bağlamında çağrılırken seçimler de sorunlar, çözümler ve karar vericilerin aksiyon gösterme eğiliminin bir araya gelmesi neticesinde yapılır. Çöp kutusu modelinin sorunları net bir şekilde çözeceğini savunmak mümkün değildir. (Cohen vd, 1972:16).

Çoklu akımlar çerçevesine göre, takip edilen birtakım göstergeler ya da o an yaşanan bir olay (bir bölgede nehir taşkını olması, sınırdan tahmin edilemeyen bir nüfusun ülkeye gelmesi vs.) konuyu sorun olarak gündeme getirir. Bunun yanında siyasa grubunun konuya ilişkin ürettiği siyasa önerilerinin hem eldeki imkânlarla örtüşmesi hem de konuya ilişkin ülkedeki siyasi atmosferin bir araya gelmesi politika penceresinin açılmasında rol oynamaktadır. Bu süreçlerde politika girişimcisi bazen bu akımları bir araya getiren bazen de politika penceresinin açılmasıyla birlikte sürecin mevzuat ayağının oluşmasında zaman harcayan kaynak sarf eden kişidir. Tabii ki burada ideal çerçevede bir tablo sunulmakla beraber sorun alanı tanımlamak her zaman bu kadar kolay değildir. Bir konunun sorun olarak tanımlanması aşamalarında toplumda ya da karar vericilerin arasında belirli bir grubun tarafları etkilemesi ve kendi sorununu gündem haline getirmesi çabaları söz konusudur. Bir diğer husus bu akımların bir araya gelmesinin her zaman politika penceresinin açılacağı ya da politika penceresinin açılmasının sorunun çözüleceği anlamına gelmemesi gerektiğidir.

Son tahlilde kamu politikaları belirli bir hedefe/soruna yönelik üretilmektedir. Geleneksel yaklaşımlar olarak ele alınan genellikle de örgüt kuramları temelli yaklaşımlarda, politika yapımında sorun olarak addedilen hususlara çözüm aranması söz konusudur. Bu yaklaşımlarda soruna ilişkin çözüm önerisi geliştirilmesi ve geliştirilen öneri temelinde sorunun çözülmeye

çalışılması gibi bir ardışıklık söz konusuysen bu ardışıklık çöp kutusu modeliyle sona ermiştir. Çöp kutusu modeli, çözümlerin de sorunları arayabileceğini ve eldeki çözümlerin sonradan ortaya çıkan sorunların çözümünde kullanılabileceğini iddia ederken geleneksel yaklaşımlardan ayrılmıştır. Çöp kutusu karar modelinin akımlar (streams) kavramını kullanarak yola çıkan Kingdon çoklu akımlar çerçevesiyle çöp kutusu modelini bir adım daha öteye taşımaktadır. Bu bağlamda Kingdon birbirinden bağımsız akımların bir araya gelmesiyle açılan politika penceresi yaklaşımıyla hem sentezci bir kamu politikası yapım modeli geliştirmiştir hem de politika girişimcisini sürecin içine alarak dışarıdan bir aktörü kamu politikalarına dahil etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. A. (2012). Aydınlanmadan neoliberalizme kamu politikasının sarsıl(a)mayan egemenliği. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(4), 1-24.
- Akdoğan, A. A. (2013). Gündem Belirleme, Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı (Ed), *Kamu politikası kuram ve uygulama* (s. 210-227) içinde. Adres Yayınları.
- Anderson, J. E. (1975). *Public policy-making*. Praeger Publishers.
- Béland, D. & Howlett, M. (2016). The role and impact of the multiple-streams approach in comparative policy analysis. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 18 (3), 221-227.
- Birkland, T. A. (2010). *An introduction to the policy process: theories, concepts, and models of public policy making*. Routledge.
- Cairney, P. & Jones, M. D. (2016). Kingdon's multiple streams approach: what is the empirical impact of this universal theory? *Policy Studies Journal*, 44(1), 37-58.
- Çelik, F. E. (2008). Çalışma alanı olarak kamu politikası: tarihsel ve düşünsel kökleri üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(3), 41-72.
- Cohen, M. D., March, J. G., & Olsen, J. P. (1972). A garbage can model of organizational choice. *Administrative Science Quarterly*, 1-25.

- Dahl, R. A. (1958). A critique of the ruling elite model. *The American Political Science Review*, 52(2), 463-469.
- Dye, T. R. & Zeigler, H. (2009). *The irony of democracy: an uncommon introduction to American politics* Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Dye, T. R. (2013). *Understanding public policy*. Pearson New International Edition. Pearson Higher Ed.
- Ekmekcioğlu, A. (2021). *Afganlı düzensiz göçü bakımından sınır güvenlik yönetiminin incelenmesi: Van ili örneği*. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Ergun, T. (2004). *Kamu yönetimi: kuram, siyasa, uygulama*. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Hague, R. ve Harrop, M. (2016). *Siyaset bilimi: karşılaştırmalı bir giriş*. (İ. Yıldız, S. Torlak ve İ. Çetin, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Hayes, M. (2012). Incrementalism. In E. Araral Jr, S. Fritzen, M. Howlett, M Ramesh, & X. Wu (Ed.), *Routledge handbook of public policy* (pp. 287-298). Routledge.
- Herweg, N., Zahariadis, N. & Zohlnhöfer, R. (2018). The multiple streams framework: foundations, refinements, and empirical applications. In C. M. Weible & P. A. Sabatier (Ed.), *Theories of the policy process* (pp. 17-53). Routledge.
- Jones, M. D., Peterson, H. L., Pierce, J. J., Herweg, N., Bernal, A., Lamberta Raney, H., & Zahariadis, N. (2016). A river runs through it: a multiple streams meta- review. *Policy Studies Journal*, 44(1), 13-36.
- Kingdon, J. W. (2011). *Agendas, alternatives, and public policies*. Pearson Education Limited, Essex.
- Kraft, M. E. & Furlong, S. R. (2010). *Public policy: politics, analysis, and alternatives*. Cq Press.

Lasswell, H. D. (1951). The policy orientation. In S. Braman (Ed.), *Communication Researchers and Policy-Making*, (pp. 85-104). The MIT Press.

Lasswell, H. D. (1970). The emerging conception of the policy sciences. *Policy Sciences*, 1(1), 3-14.

Novotný, V. & Polášek, M. (2016). Multiple streams approach and political parties: modernization of Czech social democracy. *Policy Sciences*, 49(1), 89-105.

Peters, B. G. (2016). Institutionalism and public policy. In B. G. Peters & P. Zittoun, (Ed.), *Contemporary approaches to public policy theories, controversies, and perspectives* (pp. 57-72). Palgrave Macmillan, London.

Rozbicka, P. & Spohr, F. (2016). Interest groups in multiple streams: specifying their involvement in the framework. *Policy Sciences*, 49(1), 55-69.

[Url:https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=tr&user=3nuovy0AAA-AJ&citation_for_view=3nuovy0AAAAJ:YOWf2qJgpHMC](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=tr&user=3nuovy0AAA-AJ&citation_for_view=3nuovy0AAAAJ:YOWf2qJgpHMC) (Erişim Tarihi: 10/10/2022).

Uzun, T. (2013). Kamu yararı anlayışında değişim kamu tercihi yaklaşımı bağlamında bir değerlendirme. A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk, B. Coşkun (ed.), *Kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar*, (s. 109-124) İçinde, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Whitford, A. (2012). The public choice perspective. In E. Araral Jr, S. Fritzen, M. Howlett, M Ramesh, & X. Wu (Ed.), *Routledge handbook of public policy* (pp. 78-86). Routledge.

Wildavsky, A. (1979). *The art and craft of policy analysis*. Macmillan Press.

Yıldırım, D. (2021). *The politics of policy reform in multiple streams: the case of asylum and immigration policy in Turkey*. [Doctoral dissertation, İhsan Doğramacı Bilkent University].

Yıldız, M., Babaoğlu, C. ve Şahin, B. (2016). Kamu politikasını Türk idare tarihi üzerinden çalışmak. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34(2), 133-158.

Zahariadis, N. (2007). The multiple streams framework: structure, limitations, prospects. In P. A. Sabatier (Ed.), *Theories of the Policy Process* (pp. 65-92). Westview Press.

Zahariadis, N. (2015). The shield of Heracles: multiple streams and the emotional endowment effect. *European Journal of Political Research*, 54(3), 466-481.

Zohlnhöfer, R. & Rüb, F. W. (2016). Introduction: policy-making under ambiguity and time constraints. In R. Zohlnhöfer & F.W. Rüb (Ed.), *Decision-making under ambiguity and time constraints: assessing the multiple-streams framework*, (pp. 2-17). ECPR Press.

EXTENDED ABSTRACT

Laswell's famous article "The Emerging Conception of the Policy Sciences" is cornerstone for policy sciences. Laswell emphasizes policy science two separable and entwined frames; "knowledge of the policy process and knowledge in the policy process" in this context being policy scientist require career such as laboratory and field station. Policy sciences scope includes various fields for this reason protection of knowledge specialist is key for policy development in different policy area. Especially physical, biological, and cultural branch of knowledge is essential in process (Lasswell, 1970).

Classically public policies are commonly defined as *what governments do or not* by Robert Dye. In this context, all activities of government are defined as public policies. Governments make many things in society such as regulation of conflict, organizing bureaucracy, and distribution of public sources (Dye, 2017). As usual, public policies focus on unacceptable conditions and public problems like environmental degradation, workplace safety, and struggle with COVID-19. Public policy is broadly defined as government action to reach a goal or some purposes. To overcome problems, policies are developed by governmental officials. Non-governmental actors may also influence policy development. The main characteristics of public policies are formulated by authorities in political system elements, namely executives, legislators, judges, and administrators. They are actors engaged in the daily affairs of a political system (Anderson, 1975).

Policy documents can be accepted as the preliminary version of policy analysis (Yıldız, 2016). In his studies, Yıldız (2016) indicates that historical documents like Koçi Bey Risalesi, Siyasetname, Devlet Adamlarına Öğütler etc. are policy documents, not analyses. They are

about the policy activities in Turkish Administrative History and include religion-based advice to executives. These documents were not developed on scientific methods; for that reason; they are called as policy documents. Especially in the Second World War, using operational research in public policy became common and included statistics and mathematics. Using such new scientific methods turns policy documents into policy analysis.

Various conditions affect public policies because the environment has an essential role to determine the prominence of problems. Social conditions are not static; everything happens dynamically in social environment. Social context including urban sprawl, crime rates, and immigration can affect the policy agenda. The economic factor has a major impact on policies. Economic policies deal with inflation, unemployment, and so on. However, economic conditions are key for any other policy programs and important determinants of public policies. Political context is another variable in the policy environment because political climate leads to policies as usual. Another thing is cultural context. Culture refers to values, beliefs, and attitudes in society. In addition to that, political culture includes freedom, property rights, and individualism. Policymakers must care about cultural context to provide efficiency in policies (Kraft & Furlong, 2010:5-15).

Public policymaking is a complex process. The **elite theory** emphasizes policy actors/elites who may be economic elites, professionals, cultural elites, and elected officials. They influence policymaking and dominate policy decisions. According to the elite theory, public policies are made by policy elites (Kraft & Furlong, 2010:66-69). The **institutionalism** emphasizes policy as an institutional output. Political science focuses on government institutions because generally political activities take place in particular government institutions, presidency, courts, and bureaucracies. The main argument of the theory is that policies are determined, implemented, and enforced by government institutions. Government institutions provide legitimacy, universality, and coercion to policies. **Rationalism** is another model for policies. Policies focus on obtaining maximum social gain in a rationalist context. To get the maximum social gain, policy benefit must exceed its cost. Another issue is that policymakers choose the most beneficial policy in policy alternatives. The selection of rational policy requires knowledge of all available policy alternatives, and calculation of the ratio of benefits to cost (Dye, 2013:17-19).

Public policy as a continuation of old activities is called as **incrementalism** in policy science. Incrementalism makes a critique of rationalist theory (Dye, 2013). The policy must be the result

of rationalist analysis; however, it cannot be happened in practice because of a few realities. Initially, to take a rational decision, the authority must define the problem accurately. However, the problems in the policy agenda are defined differently in each group in society under the effect of organized interest or mass public. For that reason, they are never rationally or scientifically identified. Rational decision-making is an ideal type but most of the time unattainable. Strong side of incrementalism is that there is no requirement for comprehensive information and agreement among policymakers on objectives. Rational policymaking is confined to a small number of cases as usual; because professionals and middle-level bureaucrats make technical decisions (Hayes, 2012:287-290).

Economic issues affect government activities as mentioned above. Especially after the 1970's, new economic paradigm called as neo-liberalism has influential role in public policies. **Public choice** theory has important place in economics and politics. Basically, public choice theory focuses on economical side of political decisions. Economy is a tool to understand voting behaviour of citizens and making decision in government. Public choice theory asks six main questions like "Why is there collective choice?", "Do we need politicians?", "What happens when we have politicians?", "What do we do about those pesky public goods?", "What should society want?", What about those who implement public policy?" (Whitford, 2012:76-86).

Garbage can decision making model is another model for policy development in policy process. Cohen, March, and Olsen's model considers organized anarchy that has three pillars: problematic references, unclear technology, and fluid participation. Organized anarchy is described as a loose collection of ideas. It discovers preferences on the basis of act. Organizations manage to survive and produce; however, members do not understand the organization's own process. Participation in organizations always changes. Garbage can simulation model depends on four streams; stream of choices, stream of problems, rate of flow of solutions, and stream of energy from participants (Cohen, March & Olsen, 1972).

While Kingdon studied on garbage can decision-making model, he made a series of interviews with the actors involved in health and transportation policies in the United States federal administration. He collected data from other case studies, government records, party platforms, media coverage, and public survey. Upon that study, he established a policy-making model called as the **multiple streams framework**, which remains up to date in public policy studies as an analysis method. Kingdon's multiple streams framework has three main streams, namely

problem, policy, and politics. Major policy changes occur when the problems, policy proposals, and politics come together independently within their own dynamics and rules, but at a critical intersection. Policy entrepreneur has an important role in multiple stream framework bringing all streams together (Kingdon, 2011: 19). Problem refers to unconventional situations that some focusing events, indicators, and feedbacks bring it to policymakers' attention. In the policy stream, "What can we do about it?" is the main question (Novotny & Polasek, 2016:91). Kingdon emphasizes the role of first primeval soup as policy communities. Policy communities are composed of specialists such as researchers, congressional staffers, and people from public bureaucracy (Kingdon, 2011: 116-117). The political stream asks, "What can we find support for?" (Novotny & Polasek, 2016:91). It is an independent stream like problem and policy streams, and it flows its own dynamics. National mood, election results, ideological distribution in congress, and pressure of interest groups have influential roles on it (Kingdon, 2011: 162). Policy entrepreneurs couple all streams, and when all streams come together, policy window is opened, and policy window in an opportunity for solutions.

Türkiye’deki Birleşme/Devralma İşlemleri ile Makroekonomik Göstergeler Arasındaki İlişkilerin İktisadi Bir Analizi

Berkay KURDOĞLU*

İbrahim ŞAHİN**

Geliş Tarihi (Received): 01.04.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 19.10.2022

Öz

Mevcut çalışmada, Türkiye’de 2002-2021 yılları arasında gerçekleşen birleşme ve devralma işlemleri ile makroekonomik göstergeler arasındaki ikili ilişkilerin mevcudiyeti ve yapısı araştırma konusu yapılmaktadır. Makroekonomik etkileri temsil etmesi bakımından, gayrisafi yurtiçi hasıla, Borsa İstanbul 100 Endeksi (BİST100), Amerikan doları döviz kuru ve ithalat ile ihracatın toplam sayısal değerinin milli gelire oranı şekilde hesaplanılabilen ticari dışa açıklık oranı dikkate alınmıştır. Birleşme ve devralma işlemlerinin nicel büyüklüğü, ilgili dönemdeki yoğunlaşma faaliyetlerinin toplam işlem değeri temel alınarak elde edilmiştir. Çalışmada, ikili ilişkilerin etüt edilebilmesi amacıyla ilk olarak eşbütünleşme yaklaşımlarından ARDL Sınır Testi kullanılmıştır. Akabinde Toda-Yamamoto nedensellik analizi ve değişkenler arasındaki dinamik etkileşimleri gözlemleyebilmek adına zamanla değişen Granger nedensellik sınamalarından yararlanılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, BİST100 ve döviz kuru ile Türkiye’deki yoğunlaşma işlem hacimleri arasında incelenen dönemin büyük bir bölümünde pozitif bir ilişki ortaya koymaktadır. Diğer taraftan ticari dışa açıklık oranı için belirli periyotlar hariç olmak üzere istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanılmazken; milli gelirdeki nedensellik ilişkisinin de zamana bağlı olarak farklılaştığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birleşme ve Devralmalar, Makroekonomik Göstergeler, Rekabet Hukuku

An Economic Analysis of the Relationships Between Mergers/Acquisitions and Macroeconomic Indicators in Turkey

Abstract

This study aims to examine the existence and structure of the multivariate relationship between merger & acquisition transactions and macroeconomic indicators in Turkey between 2002-2021. In order to represent the macroeconomic effects: the gross domestic product, the Istanbul Stock Exchange 100 Index, the US dollar currency, and the trade-to-GDP (trade openness ratio), which can be calculated as the ratio of the total value of imports and exports to national income, were taken into account. The size of mergers and acquisitions is obtained based on the total transaction value of these activities in the relevant period. In the study, the ARDL Bound Test, which is one of the cointegration approaches, was first used in order to study the bilateral relations between the aforementioned variables. After that, to observe the static and dynamic causality relationship between the variables, Toda-Yamamoto and time-varying Granger causality tests were used. Our empirical findings reveal a positive and significant relationship between the stock market index and the exchange rate over the merger and acquisition transactions volume in Turkey for most of the period examined. On the other hand, while no statistically significant relationship was found for the trade openness ratio except for some specific periods, it has been observed that the causality relationship in national income also differs depending on time.

Keywords: Mergers and Acquisitions, Macroeconomic Environment, Competition Law

* Rekabet Uzmanı, Rekabet Kurumu, bkurdoglu@rekabet.gov.tr. ORCID: 0000-0001-9113-903X

** Rekabet Uzmanı, Rekabet Kurumu, isahin@rekabet.gov.tr. ORCID: 0000-0001-7259-175X

Mevcut çalışmada yer alan görüşler, yazarların kendi görüşleri olup Rekabet Kurumunu bağlayıcı değildir.

Giriş

Sektörel yoğunlaşmaların temel belirleyicilerinden biri olan şirketler arası birleşme ve devralma faaliyetlerinin doğru ve isabetli bir şekilde anlaşılabilmesi, rekabet hukuku da dahil olmak üzere birçok alan açısından oldukça önem arz etmektedir. Yoğunlaşma işlemleri, özünde firma, şirket ya da teşebbüslerin kendi karar alma süreçlerine dayanmakla birlikte topyekün olarak iktisadi konjenktürü gerek mikro gerek makro boyutta etkileyebilmekte ve simetrik olarak bu işlemlerin sayısı ve hacmi de iktisadi konjenktüre bağlı olarak değişebilmektedir. Literatürde; gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH-*Gross Domestic Product*), faiz oranları(*interest rate*), döviz kuru (*currency*), borsa endeksleri (*stock price index*) vb. çeşitli makroekonomik göstergeler ile yoğunlaşma işlemleri arasındaki ilişkiyi konu edinen çok sayıda çalışma bulunmaktadır, lakin bu ilişkinin Türkiye özelinde ampirik olarak incelendiği oldukça sınırlı sayıda çalışmaya rastlanılmaktadır. Nitekim bu çalışmanın temel amacını da literatürdeki bu boşluğun doldurulması ve Türkiye’ye özgü yoğunlaşma işlemleri ile makroekonomik faktörler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin aydınlatılması oluşturmaktadır. Bir başka anlatımla, bu çalışmada Türkiye’deki birleşme ve devralma işlemlerinin, farklı makroekonomik dinamiklerden nasıl ve ne yönde etkilendiğinin etüt edilmesi gayreti içine girilmektedir.

Yoğunlaşma işlemlerindeki değişimi açıklamak ve analiz etmek için seçilen makroekonomik parametreler sırasıyla; GSYH, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Amerikan doları alış kuru, ticari dışa açıklık oranı (TDAO) ve makroekonomik görünüme ilişkin piyasa beklentilerini temsil etmek üzere Borsa İstanbul 100 Endeksi (BİST100) şeklindedir. TDAO’nun hesaplanmasında, Aizenmann (2004) referans alınmıştır. Türkiye’deki yoğunlaşma işlemlerinin parasal hacmi ise *Ernst & Young*’un yıllar itibarıyla hazırladığı “Birleşme ve Satın Alma İşlemleri” isimli raporlarına ve bu raporlarda yer alan her bir işlem özelindeki işlem değerleri (*TV-transaction value*) ile bunların toplamına (Toplam İşlem Hacmi-TİH) dayanmaktadır. Kullanılan tüm iktisadi zaman serileri, 2002-2021 yılları arasındaki çeyreklik gözlemlere göre düzenlenmiş olup TİH, GSYH ve TDAO Amerikan doları cinsinden hesaplanmıştır.

Birleşme ve devralma işlemlerinin, makroekonomik göstergelerden kısa ve uzun dönemde nasıl, ne yönde ve ne ölçüde etkilendiğinin araştırılmasına yönelik Peseran, Shin, & Smith (2001) ARDL Sınır Testi yaklaşımı benimsenmiştir. Aynı zamanda incelenen dönemdeki nedensellik ilişkileri Toda-Yamamoto (1995) ve Shi, Philips, & Hurn (2018,2020) tarafından ortaya konulan statik ve zamanla değişen Granger nedensellik sınamalarına tabi tutulmaktadır. Çalışmadaki ekonometrik analizler, *Stata* ve *E-views* programları ve bu programlarda yer alan

paketler aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve raporlanmıştır. Çalışmanın kapsamı spesifik olarak makroekonomik göstergelerin yoğunlaşma işlemlerine yönelik etkilerini incelemek olduğundan değişkenler arasındaki diğer karşılıklı (simetrik veya asimetrik) etkileşimlerin deneysel analizlerine yer verilmemiştir. Öte yandan bu analizler ile işsizlik oranı, faiz, finansal gelişmişlik endeksi gibi farklı indikatörler veya nicel yöntemler kullanılarak Türkiye'ye ilişkin gerçekleştirilecek deneysel çalışmaların, ayrı bir çalışma konusu olarak literatüre katkı sunabileceği düşünülmektedir.

Mevcut çalışmanın gelişiminde ilk olarak konuya ilişkin literatüre yer verilmekte olup akabinde seçilen değişkenler, kullanılan veri seti ve uygulanan metodolojiye dair bilgiler sunulmaktadır. Devamında sırasıyla birim kök sınamalarına, eşbütünleşme ve nedensellik analizlerinden elde edilen nicel bulgulara ve bu bulguların yorumlanmasına geçilmektedir. Sonuç bölümünde, çalışmanın bütünsel bir değerlendirmesi yapılmakta ve ulaşılan çıktıların farklı perspektiflerden ele alınmasına odaklanılmaktadır.

1. Literatür

Literatür incelendiğinde birleşme ve devralma işlemleri ile mikro ve makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkilerin yapısına yönelik gerçekleştirilen çalışmalara yaygın bir biçimde rastlanmaktadır. Mikro ve makroekonomik göstergelerin birleşme ve devralma işlemleri ile olan ilişkisi temel olarak yoğunlaşmaya taraf firma/firmaların durumuna, firmaların hisse getirisine, piyasanın durumuna ve iktisadi konjoktüre göre farklılaşabilmektedir (Antelo & Mangin, 2010; Figlewski, Frydman, & Liang, 2012).

Önemli sayıda çalışma, özellikle makroekonomik göstergelerin piyasalardaki birleşme ve devralma işlemlerini etkilediğini destekleyici sonuçlara ulaşmıştır (Harford, 2005, ss. 558-559). Söz konusu makroekonomik göstergeler arasında; likiditenin bir ölçütü olan faiz oranları, GSYH, para arzı ve borsa performansı gibi ekonominin bütününe ilişkin değişkenler yer almaktadır. Nitekim bu çalışmalarda birleşme ve devralma işlemleri ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkilerin incelenebilmesi için korelasyon analizleri, basit regresyon, Vektör Otoregresyon (*Vector Autoregression*-VAR), Vektör Hata Düzeltme Modeli (*Vector Error Correction*-VECM), Otoregresif (Bütünleşik) Hareketli Ortalama (*Autoregressive - Integrated - Moving Average*-AR-I-MA), Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (*Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity*-GARCH) gibi çeşitli nicel tekniklerden yararlanılmıştır. Diğer taraftan yapılan analizler ağırlıklı olarak tek bir ülke özelinde olup çeşitli ülke grupları esas alınarak yapılan çalışma sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda literatürde ülke ve ülke gruplarına göre incelenen birleşme ve

devralma işlemleri ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkileri araştıran belirli çalışmalara ve bu çalışmalarda elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmektedir.

Literatürde, Nelson (1959) hisse senedi fiyatları ve endüstriyel üretimin birleşme ve devralma işlemleri üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışan ilk çalışmalardan bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Zira makroekonomik göstergeler ile birleşme devralma işlemleri arasındaki ilişkiyi ele alması bağlamında anılan çalışma öncül veya ufuk açıcı olarak nitelendirilebilmekte ve farklı makroekonomik göstergelerin de analizlere dâhil edildiği birçok araştırma bu çalışmayı takip etmektedir. Nelson, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) 1895-1954 dönemine ait verileri kullanarak birleşme ve devralma işlemleri ile hisse fiyatları ve endüstriyel üretim arasındaki ilişkiyi, farklı dönemler için hesaplanan korelasyon katsayıları vasıtasıyla araştırmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular neticesinde, borsa endeksi ile birleşme ve devralma işlemleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon ilişkisi bulunduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca makroekonomik değişkenlerin özellikle ekonominin genişlediği dönemlerde birleşme ve devralma işlemlerindeki etkiyi ölçmek bakımından çok daha elverişli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Melicher, Ledolter & D'Antonio (1983) ABD'de 1947-1977 dönemine ait verileri kullanarak endüstriyel üretim, ticari başarısızlıklar (iflas), borsa endeksi ve faiz oranları ile birleşme ve devralma işlemleri arasındaki ilişkiyi zaman serisi (ARIMA) ve regresyon analizi vasıtasıyla incelemiştir. Araştırmacılar, birleşme ve devralma aktivitelerinin, ekonomik büyüme ve sermaye piyasasına ilişkin beklentilerle anlamlı bir ilişki içinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla çalışmada ekonominin içinde bulunduğu refah ve olumlu beklenti ortamının, birleşme ve devralma faaliyetlerinin karar süreçlerinde oldukça önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Öyle ki refah ortamının bulunduğu piyasalarda faiz oranları ve borsa performansı, yatırım maliyeti, iktisadi güven ve büyüme beklentisinin öncül bir göstergesi olarak kabul edilebileceğinden, ilgili değişkenlerin yoğunlaşma işlemlerine yön vermesi kuramsal açıdan bir çelişki yaratmamaktadır (Shleifer & Vishny, 2003).

Steiner (1975) ABD'de 1949-1971 dönemine ait verileri kullanarak birleşme ve devralma işlemleri ile GSYH, faiz oranı ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve yoğunlaşma işlemleri ile borsa endeksi, GSYH ve sermaye maliyetini temsil eden faiz oranları arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu saptamıştır.

Geroski (1984) ABD ve İngiltere'de 1895-1979 dönemine ait yıllık verilerle hisse senedi fiyatları ile birleşme ve devralma işlemleri arasındaki ilişkiyi çözümelemek için Granger nedensellik sınamalarını kullanmıştır. Dikkat çekici bir şekilde, çalışmada yapılan analizler

sonucunda birleşme ve devralma işlemleri ile hisse senedi fiyatları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı ifade edilmiştir.

Beckett (1986), ABD’de 1960:1-1985:3 dönemine ait üç aylık verileri kullanarak borsa endeksi, para arzı, borç stoku, GSYH, 3 aylık hazine bonusu getirisi ve faiz oranı ile birleşme devralma işlemleri arasındaki iktisadi ilişkileri ortaya koymak için regresyon analizlerinden yararlanmıştır. Çalışmada öncelikli olarak faiz oranı ve GSYH’nin daha sonrasında borsa endeksi, borç stoku ve 3 aylık hazine bonusu getirisinin anlamlı bir şekilde yoğunlaşma işlem sayısı ve hacmini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan ilgili çalışma kapsamında asimetrik olarak birleşme ve devralma işlemlerinin bahsi geçen makroekonomik göstergeler üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı da belirtilmiştir.

Guerard (1989) tarafından yapılan ampirik çalışmada, ABD’de 1895-1979 dönemine ait verilerle birleşme ve devralma işlemleri ile hisse senedi fiyatları ve endüstriyel üretim arasındaki ilişki sınanmıştır. Çalışma kapsamında faiz oranlarının makul seviyelerde olmasının firmalar açısından finansmanın ucuzlamasını sağladığı ve bu durumun nihayetinde, yoğunlaşma işlem sayısının artmasını desteklediği belirtilmiştir. Aynı zamanda, borsa endeksi ile birleşme ve devralma işlemleri arasında pozitif bir korelasyon bulunsa da söz konusu değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bununla birlikte analiz neticesinde, borsa endeksi ve endüstriyel üretimden birleşme ve devralma işlemlerine doğru bir Granger nedenselliğinin bulunduğu belirlenmiştir.

Clarke & Ioannidis (1996) ABD’de 1971:1-1993:3 dönemine ait çeyreklik verilerle birleşme ve devralma işlemleri ile borsa endeksi arasındaki ilişkiyi VAR modelleriyle incelemiştir. Araştırmacıların ulaştığı sonuçlarda borsa endeksi ile birleşme/devralma işlem sayısı ve hacmi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Finn & Hodgson (2005) ise Avustralya’da 1972-1996 dönemine ait verilerle birleşme ve devralma işlemleri ile faiz oranı, hisse fiyatları, endüstriyel üretim ve sermaye harcamaları arasındaki ilişkiyi VECM kullanarak test etmiştir. Çalışma sonucunda borsa performansının ve endüstriyel üretimin birleşme ve devralma işlemlerindeki değişimi açıklamada teorik olarak başarılı sonuçlar verdiği görülmüştür.

Cook’da (2007) ise İngiltere’de 1975-2005 dönemine ait verilerle birleşme ve devralma işlemleri ile endüstriyel üretim arasındaki ilişki GARCH ve Granger nedensellik testiyle araştırılmıştır. Çalışmada endüstriyel üretimin, birleşme ve devralma işlemleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Resende (2008), İngiltere’de 1969:1-2004:1 dönemine ait çeyreklik verilerle GSYH, enflasyon, devlet tahvili getirisi, para arzı ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi Markov Rejim

Değişikliği Modeli (*Markov Switching Models*) ile araştırmıştır. Yapılan deneysel çalışmalar sonucunda araştırmacı; GSYH, para arzı ve borsa endeksinin birleşme ve devralma işlemleri üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğunu doğrulamıştır.

Choi & Jeon (2010), ABD’de 1980-2004 dönemine ait verileri temel alarak birleşme ve devralma işlemleri ile GSYH, faiz oranı, para arzı ve borsa arasındaki ilişkiyi incelemiş ve elde edilen çıktılar neticesinde GSYH ve faiz oranının birleşme ve devralma işlemleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunduğunu belirtmiştir.

Uddin & Boateng (2011) tarafından yapılan çalışmada, İngiltere’de 1987-2006 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak sınır ötesi birleşme ve devralma işlemleri ile reel GSYH, faiz oranı, para arzı ve borsa endeksi arasındaki ilişki araştırma konusu yapılmıştır. Yapılan çalışmada reel GSYH, borsa endeksi, faiz oranı ve para arzının birleşme devralma işlemlerini açıklamada istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Doytch & Cakan (2011), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (*The Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD*) üye ülkeleri için 1985-2008 dönemine ait yıllık verilerle milli gelirdeki büyüme ile birleşme ve devralma işlemleri arasındaki ilişkiyi sektör spesifik olarak analiz etmiştir. Sektör özelinde ulaşılan bulgular, hizmet sektörü haricinde ve bazı ülkeler için birleşme ve devralma işlemlerinin ekonomik büyümeyle ilişkisinin olmadığı ve bazı ülkeler için negatif yönlü olduğu savını desteklemektedir. Elde edilen bulgular, daha evvel hem firma bazında hem de endüstri bazında yapılan çalışmalar ile aynı yönde iken içsel büyüme teorisi hipotezinde yer bulan “artan yoğunlaşma oranı firmaları yenilik yapmaya iter ve ekonomik büyüme sağlar” savıyla çelişmektedir.

Corrao (2012) tarafından yapılan çalışmada, ABD’de 1997-2011 dönemine ait üç aylık verilerle birleşme ve devralma işlemleri ile reel GSYH, faiz oranı, hisse senedi fiyatları ve endüstriyel üretim arasındaki ilişki çeşitli zaman serisi teknikleri ile araştırılmıştır. Çalışma sonucunda faiz oranı ve borsa endeksinin birleşme ve devralma işlemlerini açıklamada istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada ekonomik göstergelerin etkilerinin, muhtelif sektörlerde gerçekleşen birleşme ve devralma işlemlerine yönelik farklı dinamikleri barındırdığının altı çizilmektedir.

Lont (2014), Avrupa Birliği’ne üye 28 ülke için 2004:1-2014:3 dönemine ait aylık verilerle birleşme ve devralma işlemleri ile reel GSYH, faiz oranı, enflasyon ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada birleşme ve devralma işlemleri ile GSYH, borsa endeksi ve enflasyon arasında karşılıklı olarak bir nedensellik ilişkisini bulunduğu teyit edilmektedir.

Ji (2016) ise ABD’de 1985-2015 dönemine ait yıllık verilerle birleşme ve devralma işlem sayısı ve toplam hacmi ile GSYH arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada birleşme/devralma işlem değerleri ile GSYH arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu değinilmiş ve firmaların, ekonominin büyüme potansiyelinin ciddi ölçüde arttığı dönemlerde yatırım kararı almaya daha yatkın oldukları belirtilmiştir.

Antunes (2017), İngiltere’nin 1985-2015 dönemine ait üç aylık verilerle birleşme ve devralma işlem sayısı ve hacmi ile reel GSYH, borsa endeksi ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analizler sonucunda ekonomik büyümenin göstergesi olarak GSYH’nin, borsa endeksinin ve faiz oranının birleşme ve devralma işlemlerini açıklamada istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde birleşme ve devralma işlemleri ile makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkileri inceleyen ve analiz eden çalışmalar ışığında, makroekonomik göstergelerin birleşme ve devralma işlemlerini açıklamada çoğunlukla anlamlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda, literatüre katkı sunacağı düşünülen Türkiye verileri kullanılarak seçilen makroekonomik göstergeler ile birleşme ve devralma işlemleri arasındaki ilişkiler inceleme konusu yapılmaktadır.

2. Veri Seti ve Metodoloji

2.1. Kullanılan Veri

Mevcut çalışmada kullanılan veri seti 2002-2021 yılları arasındaki çeyreklik gözlemleri kapsamakta olup analizlere konu her bir değişken için toplamda 80 gözlemden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler ilgili literatür dikkate alınarak seçilmiş ve tüm değişkenlere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Çalışmadaki isimleriyle bu değişkenler ve bu değişkenlere ilişkin açıklamalar aşağıda sunulmaktadır.

- Toplam İşlem Hacmi (ln_TİH): Bu değişken, her bir çeyrek için Türkiye’de gerçekleşen birleşme veya devralmanın, Amerikan doları cinsinden toplam işlem değerinin (*transaction value*) logaritmasını ifade etmektedir.
- GSYH (ln_GSYH): Bu değişken, Türkiye için araştırılan dönemdeki Amerikan doları cinsinden toplam GSYH’nin logaritmasını ifade etmektedir.
- BİST100 (ln_BİST): Bu değişken, Borsa İstanbul 100 Endeksi’nin logaritmasını temsil etmektedir.
- TDAO (ln_TDAO): Birden çok ölçüm yöntemi olmakla beraber TDAO, bir ülkenin diğer ülkelerle gerçekleştirdiği ticari ilişkilerde ne derece serbest ya da katı politikalar uygulandığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Saçık,

2009, s.280). Mevcut çalışmada TDAO, Aizeman (2004) ile benzer olarak aşağıdaki gibi hesaplanmış ve logaritması alınmıştır.

$$TDAO = \frac{\text{Ihracat} + \text{İthalat}}{GSYH} \quad (1)$$

- Amerikan Dolar Kuru (ln_DK): Bu değişken, ilgili dönemdeki TCMB'nin ortalama Amerikan doları alış kurunun logaritmasını göstermektedir.

Kullanılan veri seti, *Ernst & Young* firmasının kendi internet sitesinde bulunan yoğunlaşma raporları, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) ve Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) temin edilmiştir. Ayrıca, ampirik analizler için *Stata* ve *E-views* programları kullanılmıştır.

2.2. Durağanlık Sınamaları

Mevcut çalışmada serilerin durağanlıkları, geleneksel birim kök sınamalarından Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF), Philips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) ile araştırılmaktadır.

2.3. ARDL Sınır Testi

Eşbütünleşme analizleri, kullanılan metodolojiden bağımsız olarak iki veya daha fazla değişken arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkilerin nicel yapısını araştırma konusu yapmaktadır (Enders 2015, s. 353). Eşbütünleşme ilişkisi, “eşbütünleşen” değişkenlerin birbirine adapte olması ve bir arada hareket etmesini sağlayan görünmez bir el (kuvvet) olarak tahayyül edilebilir. Esasında bahsedilen soyut kuvvet, ele alınan iktisadi değişkenlerin (modelde açıkça yer almasalar dahi) dinamikliklerindeki ortak hareketin kolektif bir sonucudur (Kurdoğlu 2022, s. 15).

Eşbütünleşmeye yönelik ilk yaklaşımlar Engle ve Granger (1987) ile Johansen ve Juselius (1990) tarafından şekillendirilmiştir. Engle ve Granger'ın 1987 çalışmasında, tek bir denkleme bağlı olarak ikiden fazla değişken kullanılması halinde ikiden fazla eşbütünleşme ilişkisi bulunabileceğinden, olası yanlışlıkları önlemek için metodun iki değişken için kullanılması önerilirken; Johansen ve Juselius (1990) maksimum olabilirlik tahminine dayalı ve ikiden fazla eşitliğe izin veren bir prosedür önermiştir (Faik 1998). Öte yandan her iki yaklaşımda da serilerin aynı dereceden bütünleşik (*cointegrated*) olma şartı korunmaktadır.

Pesaran, Shin, ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi yaklaşımı ise serilerin eşbütünleşme derecesinden bağımsız olarak uygulanabilme imkanı bulunmaktadır. Dolayısıyla analiz öncesinde serilerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesine ihtiyaç kalmamaktadır. Diğer taraftan Pesaran, Shin ve Smith'in 2001 yılındaki çalışmasında, hesaplanan kritik değerler, değişkenlerin I(0) veya I(1) olma durumuna göre incelendiğinden,

serilerin ikinci dereceden bütünleşik, I(2), olması durumunda kritik değerlerin hesaplanması açısından sorunlar ortaya çıkabilmektedir. İlave olarak Haug (2002) ilgili tekniğin, küçük örneklem için diğer eşbütünleşme tekniklerine kıyasen daha güvenilir sonuçlar ortaya koyduğunu belirtmektedir.

Akaike Bilgi Kriteri (*Akaike Information Criterion-AIC*) veya Schwarz Bilgi Kriteri (*Schwarz Information Criterion-SIC*) gibi istatistiksel seçim kriterleri göz önünde bulundurularak ideal gecikme (*lag*) yapısı belirlendikten sonra, ARDL Sınır Testi için kurulacak temel eşitliğin yapısı aşağıda yer alan denklem (2)'de sunulmaktadır.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^m \beta_{ki} \Delta X_{kt-i} + \gamma_1 Y_{t-1} + \gamma_2 X_{1t-1} + \dots + \gamma_k X_{kt-1} + u_t \quad (2)$$

Denklem 2'deki model En Küçük Kareler (EKK) ile tahmin edildikten sonra eşbütünleşmenin mevcudiyeti, aşağıda yer alan hipotez çerçevesinde sorgulanmaktadır.

$$H_0: \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = \dots = \gamma_k = 0 \quad (3)$$

$$H_1: \gamma_1 \neq \gamma_2 \neq \gamma_3 \neq \dots \neq \gamma_k \neq 0 \quad (4)$$

Yukarıda yer alan temel hipotez, bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı savına karşı en az bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu alternatif hipotezine göre kıyaslanmaktadır. Hipotez sınamaları için kullanılacak kritik değerler her bir uygulama için yeniden tanımlanmakta olup Peseran, Shin ve Smith'in 2001'deki çalışmasında yer almaktadır. Hipotezler için Wald testinden hesaplanan F istatistikleri ile kritik değerler kıyaslanırken, araştırmacılar:

- a) Hesaplanan F istatistiği, alt kritik değerden küçük ise seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığını,
- b) Hesaplanan F istatistiği, alt ve üst kritik değerler arasında ise diğer eşbütünleşme testleriyle sınanması ve duruma göre farklı değerlendirmelerin yapılabileceğini,
- c) Hesaplanan F istatistiği, üst sınır değerinden büyük ise seriler arasında en az bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu, bu bakımdan boş hipotezin ret edileceğini ifade etmektedir (Peseran, Shin, & Smith, 2001, s. 298).

İstatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilirse değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi için uzun ve kısa dönemli ARDL model yapıları kurulmaktadır. Aşağıdaki denklem (5) uzun dönem dinamikleri için kurulan ARDL modelini temsil etmektedir.

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^r \beta_{ki} X_{kt-i} + u_t \quad (5)$$

Bir değişkenin uzun vadeli denge düzeyinden uzaklaşması halinde tekrardan uzun vadeli dengeye gelmesinin bir ölçütü olan hata düzeltme katsayısını (EC) içeren kısa dönem ARDL eşitliği ise denklem (6)'da yer almaktadır.

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{3i} \Delta X_{1t-i} + \dots + \sum_{i=0}^r \beta_{ki} \Delta X_{kt-i} + u_t \quad (6)$$

Denklemde yer alan hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenmektedir. Nitekim bu katsayının bir bölü mutlak değeri ($\frac{1}{|EC_{t-1}|}$), kısa dönemde oluşabilecek bir dengesizliğin, çalışılan zaman değeri cinsinden, ne kadar sürede düzeltileceğini göstermektedir.

2.4. Todo-Yamamoto Nedensellik Sınaması

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin incelenmesinde, sıklıkla başvuru olan önemli bir kavram ‘‘Granger nedensellik’’ olarak ön plana çıkmaktadır. Granger’ın 1969 yılındaki çalışmasına göre bir değişken (ϑ_1), diğer bir değişkenin (ϑ_2) Granger nedeni ise ilk değişkenin gecikmeli değerleri ($\sum_{i=0}^m \vartheta_{1,t-i}$), ikinci değişkenin tahmin edilebilmesine yönelik bilgileri içermelidir. Öte yandan, serilerin durağan olmadığı veya eşbütünleşme ilişkilerinin muğlak olduğu durumlarda Granger (1969) uygulanması etkinsiz sonuçlara sebebiyet verebilmektedir (Moftah & Dilek, 2021, s. 62). Bir alternatif olarak Toda ve Yamamoto (1995), serilerin durağanlık derecesine duyarlı olmayan ve eşbütünleşme ilişkilerinin göz ardı edilebildiği bir prosedür ortaya koymuştur.

Toda-Yamamoto nedensellik sınaması, Arttırılmış Gecikmeli (*Lag Augmented-LA*) VAR (Vektör Otoregresif Model-*Vector Autoregression*) modeline dayanmaktadır. İlk safhada analize konu değişkenlerin optimal gecikme uzunluğu (k) belirlenmekte, ardından her bir değişken incelenerek en yüksek eşbütünleşme derecesi (d_{max}) saptanmaktadır. Kurulacak VAR modelinin gecikme uzunluğu ise optimal gecikme uzunluğu ve en yüksek eşbütünleşme derecesinin toplamına ($k + d_{max}$) eşit olmaktadır. Bu minvalde kurulan VAR modelleri aşağıdaki denklemlerde sunulmaktadır.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{1,i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{2,i} Y_{t-i} + \varepsilon_{1,t} \quad (7)$$

$$X_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \delta_{1,i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \delta_{2,i} X_{t-i} + \varepsilon_{2,t} \quad (8)$$

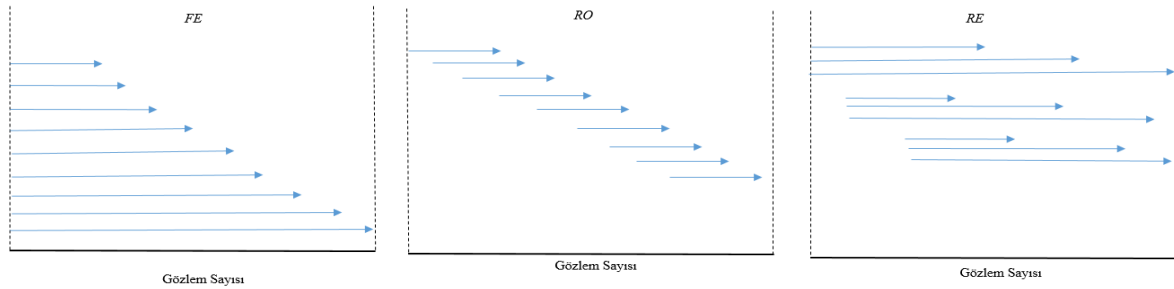
Yukarıdaki eşitlikler EKK ile tahmin edildikten sonra modifiye edilmiş Wald (MWALD) istatistikleri kullanılarak gecikmelerin katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı araştırılmaktadır. Bu bağlamda temel hipotez, değişkenler arasında bir

nedensellik olmadığını; alternatif hipotez ise bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

2.5. Zamanla Değişen Granger Nedensellik Sınaması

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin zamana bağlı olarak değişebileceği düşüncesinin yansımaları, statik analizlerden dinamik analizlere doğru metodolojik bir yönelim sağlamaktadır. Bu kapsamda nedensellik ilişkilerinin doğasında yer alan zamana bağlı değişim olgusu, Thoma (1994) tarafından ileriye doğru genişleyen pencere (*forward expanding window-FE*); Swanson (1998) tarafından yuvarlamalı pencere (*rolling window-RO*) Granger nedensellik yaklaşımlarıyla ele alınmıştır. Balcılar, Özdemir, & Arslantürk (2010) ve Arora & Shi (2016) da Granger nedenselliğinin zamana bağlı araştırılmasında, *RO* yaklaşımını benimseyen çalışmalar arasında yer almaktadır. Shi, Hurn & Philips (2020) ise Philips, Shi & Yu'da (2015a, 2015b) yer alan ve finansal balonların tespiti için geliştirilen özyinelemeli yuvarlanan pencere (*recursive rolling window-RE*) yaklaşımını, gecikmesi düzeltilmiş VAR modeli çerçevesinde para arzı ve gelir arasındaki nedenselliği incelemek amacıyla kullanmıştır. Araştırmacılar zamana bağlı Granger nedenselliğinin araştırılmasında, *RO* ve *RE* algoritmalarının yüksek bir performans sergilediğini ve *FE* algoritmasının görece daha az tercih edildiğini ifade etmektedir (Shi, Hurn & Philips, 2020, s. 5). İlgili algoritmaların temel çalışma prensipleri ve temel aldığı zaman pencereleri aşağıdaki Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1: FE, RO ve RE Algoritmalarının İncelediği Zaman Pencereleri

Kaynak: Baum, Otero, Hurn, (2021, ss.15-20)

Yukarıdaki Şekil 1'de yer alan doğrular, Granger nedenselliğine ilişkin temel hipotezin sınanması için hesaplanacak Wald istatistiğinin dikkate aldığı zaman veya gözlem aralığını göstermektedir. Görülebileceği üzere *RO* ve *RE* algoritmaları zamana bağlı değişimi, geçmişteki etkileri kalıcı şekilde bünyesinde barındıran *FE* algoritmalarına kıyasla daha dinamik bir perspektifte yansıtmaktadır.

İlgili yöntemin bir başka boyutu ise incelenecek değişken sayısının belirlenmesi üzerinedir. Bu bakımdan tek bir VAR sistemi içerisinde tüm değişkenler incelenebileceği gibi,

her bir açıklayıcı değişkenin bağımlı değişken ile olan ilişkisi birden fazla ikili modellemeler aracılığıyla da etüt edilebilmektedir. Nitekim Shi, Hurn & Philips (2020, s. 6), para arzı ve gelir arasındaki nedenselliğin incelenmesine yönelik kaleme aldıkları çalışmada, konuya ilişkin ilgili literatürde üç veya daha fazla değişkenli (para arzı, faiz, gelir gibi) model kurulumlarının sayıca daha fazla olmasına karşın, iki değişkenli modellerden üstün olduğuna dair ortak bir kanaatin bulunmadığına değinmektedir.

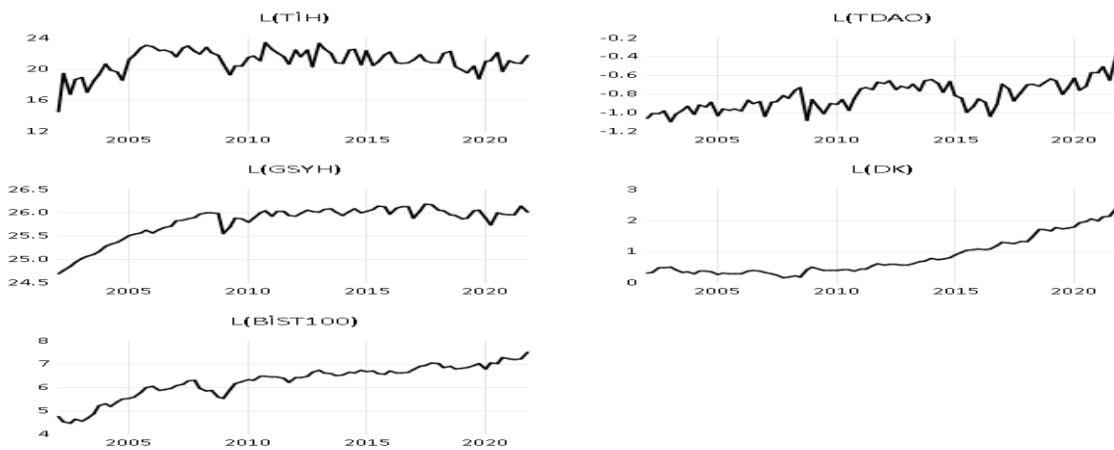
Baum, Otero, & Hurn (2021), *Stata* yazılımına yönelik olarak Shi, Philips & Hurn (2018, 2020) tarafından önerilen VAR temelli zamanla değişen Granger nedenselliğin incelenmesi amacıyla “*tvgc*” paketini yazmıştır. İlgili paket program aynı zamanda, Wald istatistiklerinin sınanması için temel alınacak kritik değerleri yine Shi, Philips & Hurn (2018, 2020) tarafından önerilen yeniden örnekleme (*bootstrap*) şemasına dayanarak hesaplamaktadır. Ayrıca ilgili metodolojide nedenselliğin sınanması için Toda-Yamamoto temelli gecikmesi arttırılmış VAR modelleri kullanılmaktadır.

Mevcut çalışmada *Stata* yazılımındaki bu paket program kullanılarak her bir açıklayıcı değişkenin, Türkiye’de gerçekleşen birleşme/devralma işlemlerinin toplam parasal hacmi üzerindeki etkisi, ikili ilişkiler çerçevesinde sınanmakta ve her bir ikili nedensellik ilişkisine dair *FE*, *RO* ve *RE* tahminleri yapılmaktadır.

3. Ampirik Bulgular

İlk olarak analize konu değişkenlerin 2002 I.– 2021 IV. çeyrek için zaman yolu grafikleri aşağıda yer alan Şekil 2’de sunulmaktadır.

Şekil 2: Serilerin Zaman Yolu Grafikleri (Logaritmik Form)

Şekil 2’den gözlemlenebileceği üzere logaritmik düzeyde, döviz kuru, borsa endeksi ve ticari dışa açıklık oranı yukarı yönlü bir trend izlerken yoğunlaşma işlemlerinin hacmi durağan bir örüntü çizmektedir. İlgili dönem ortalama dolar kuru üzerinden hesaplanan GSYH’nin

logaritmasını içeren L(GSYH) serisi ise 2008-2012 Finansal Krizi'ne kadar artış eğilimindeyken 2009'da bir düşüş yaşamakta ve ardından stabil ilerlemektedir.

Ampirik uygulama bölümünün ilk alt başlığında, serilerin durağanlığı geleneksel birim kök sınamalarıyla araştırılmaktadır. Kullanılan metodolojide durağanlık ölçütleri esnek bir şekilde yorumlanabileceğinden Zivot-Andrews veya Lee-Strazicich gibi yapısal kırılmalı birim kök sınamalarına yer verilmemiştir. Birim kök sınamalarının ardından sırasıyla ARDL Sınır Testi ve nedensellik analizlerinden elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

3.1. Durağanlık Analizleri

Serilerin durağanlık durumlarını incelemek için yararlanılan ADF, PP ve KPSS testlerine ilişkin bulgular aşağıdaki Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Serilerin Durağanlık Sınamaları

	Test Spesifikasyonu	ADF	Olasılık Değeri	PP	Olasılık Değeri	KPSS	%5 Kritik Değeri
L.TİH	Sabitli	-5.800980	0.0000	-5.790318	0.0000	0.256459	0.46300
	Sabitli ve Trendli	-5.674394	0.0000	-5.6544902	0.0001	0.199369	0.14600
	Sabitsiz ve Trendsiz	0.324723	0.7769	0.749192	0.8741	-	-
L.GSYH	Sabitli	-4.149042	0.0015	-5.241551	0.0000	0.875905	0.46300
	Sabitli ve Trendli	-.2937489	0.1569	-4.060988	0.0100	0.274584	0.14600
	Sabitsiz ve Trendsiz	1.967445	0.9878	1.499508	0.9661	-	-
L.BİST100	Sabitli	-1.282401	0.6342	-1.279271	0.6356	1.130477	0.46300
	Sabitli ve Trendli	-2.444116	0.3546	-2.526431	0.3150	0.188752	0.14600
	Sabitsiz ve Trendsiz	2.104358	0.9912	2.044383	0.9898	-	-
L.DK	Sabitli	2.655716	1.0000	4.549682	1.0000	1.080569	0.46300
	Sabitli ve Trendli	-0.123696	0.9936	1.086746	0.9999	0.314345	0.14600
	Sabitsiz ve Trendsiz	4.349033	1.0000	6.810107	1.0000	-	-
L.TDAO	Sabitli	-1.660719	0.4471	-2.173128	0.2176	0.919109	0.46300
	Sabitli ve Trendli	-4.800545	0.0011	-4.781673	0.0011	0.077280	0.14600
	Sabitsiz ve Trendsiz	-1.321622	0.1709	1.524414	0.1188	-	-

Açıklama: ADF ve PP sınamalarında temel hipotez serinin birim kök içerdiği (durağan dışılığı), KPSS sınamasında ise serinin durağan olduğu şeklindedir.

Yukarıda sunulan sonuçlardan görülebileceği üzere, yapılan testlerin genel itibarıyla TİH serinin durağan olduğuna işaret ettiği söylenebilmektedir. Benzer şekilde; GSYH, BİST100 ve DK'nın da durağan olmadığı anlaşılmaktadır. TDAO ise sabitli model spesifikasyonlarında durağan olmakla beraber sabit ve trend içeren modellerde durağan dışı

özelliik sergilemektedir. Bu nedenle, model sonuçları arasında AIC, SIC ve HQ (Hannan-Quinn) bilgi kriterleri incelenmiş ve TDAO'nun düzeyde durağan olmadığı kanısına ulaşılmıştır.

Bütünselliği sağlamak adına aşağıdaki tabloda; GSYH, BİST100, DK ve TDAO'nun logaritmik formdaki birinci farklarına yönelik durağanlık analizlerine yer verilmektedir.

Tablo 2: Serilerin Birinci Farklarının Durağanlık Sınamaları

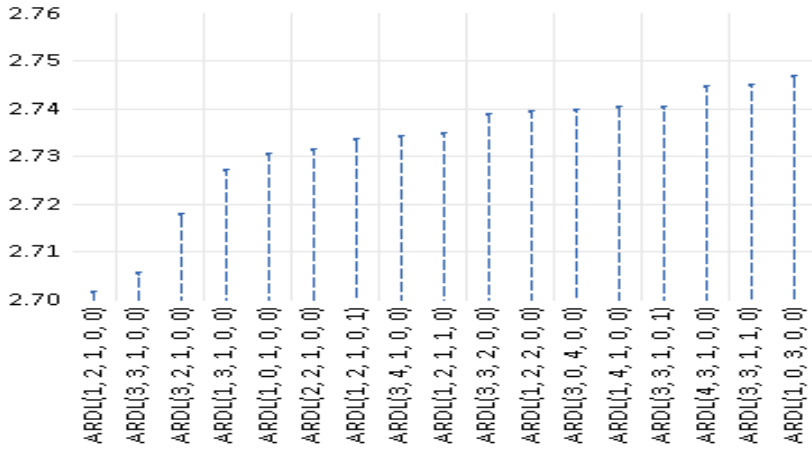
	Test Spesifikasyonu	ADF	Olasılık Değeri	PP	Olasılık Değeri	KPSS	%5 Kritik Değer
Δ (L.GSYH)	Sabitli	-8.993118	0.0000	-9.398910	0.0000	0.384948	0.46300
	Sabitli ve Trendli	-7.933821	0.0000	-14.20810	0.0001	0.175224	0.14600
	Sabitsiz ve Trendsiz	-8.592884	0.0000	-9.177493	0.0000	-	-
Δ (L.BİST100)	Sabitli	-8.186277	0.0000	-8.166994	0.0000	0.075545	0.46300
	Sabitli ve Trendli	-8.191402	0.0000	-8.168965	0.0000	0.053492	0.14600
	Sabitsiz ve Trendsiz	-7.658030	0.0000	-7.658030	0.0000	-	-
Δ (L.DK)	Sabitli	-7.503016	0.0000	-7.495982	0.0000	0.909415	0.46300
	Sabitli ve Trendli	-8.466917	0.0000	-9.734937	0.0000	0.100727	0.14600
	Sabitsiz ve Trendsiz	-6.651581	0.0000	-6.705304	0.0000	-	-
Δ (L.TDAO)	Sabitli	-9.329825	0.0000	-16.92215	0.0001	0.500000	0.46300
	Sabitli ve Trendli	-9.207407	0.0000	-17.16887	0.0001	0.500000	0.14600
	Sabitsiz ve Trendsiz	-9.233218	0.0000	-14.98449	0.0000	-	-

Tablo 2'den görülebileceği üzere tüm değişkenler ADF ve PP testlerine göre durağan hale gelmiştir. Öte yandan KPSS testi için belirli model kurulumları arasında farklı sonuçlar gözlemlenmiş; ancak istatistiksel bilgi kriterleri dikkate alındığında incelenen serinin durağan olduğuna ilişkin bulguların daha güçlü olduğu görülmüştür. Dolayısıyla seriler arasındaki maksimum eşbütünleşme derecesinin 1 olduğu saptanmıştır ($d_{max} = 1$).

3.2. Eşbütünleşme Analizleri

ARDL modelinin kalibrasyonu için öncelikle uygun gecikme değerleri belirlenmektedir. Bu kapsamda mevcut çalışma için HQ bilgi kriteri temel alınarak ARDL (1,2,1,0,0) model kurgusu seçilmiştir. Ayrıca düzeyde durağan serilerin varlığından dolayı model, sabit ve trendli olarak kurgulanmıştır. Nitekim *trend* değişkeni %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Model seçim süreci ve alternatif modeller aşağıdaki Şekil 3'te özetlenmektedir.

Şekil 3: HQ Kriterine Göre ARDL Model Seçimi ve Alternatif Modeller

ARDL (1,2,1,0,0) modelinin tahmin sonuçları aşağıdaki Tablo 3'te sunulmakta olup modele ilişkin; otokorelasyon, değişen varyans, normallik, fonksiyonel form gibi model diyagnostiklerine Tablo 4'de yer verilmektedir.

Tablo 3: ARDL (1,2,1,0,0) Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: LN_TİH				
Metot: ARDL				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
LN_TİH(-1)	-0.002668	0.108814	-0.024515	0.9805
LN_GSYH	0.654067	1.461747	0.447456	0.656
LN_GSYH(-1)	-0.583563	1.321718	-0.441518	0.6602
LN_GSYH(-2)***	3.007828	1.0979	2.739621	0.0078
LN_BİST	0.988702	0.751952	1.314847	0.193
LN_BİST(-1)**	2.365795	0.912006	2.594058	0.0116
LN_DK*	1.680091	0.907637	1.851061	0.0685
LN_TDAO	-0.523108	1.047668	-0.499307	0.6192
C**	-74.67364	35.84031	-2.08351	0.041
@TREND***	-0.159909	0.036526	-4.377944	0.000
R2	0.679235	AIC		2.586904
Düzeltilmiş R2	0.63678	SIC		2.889046
F-İstatistiği	15.99922	HQ		2.707857
Olasılık(F-İstatistiği)	0.00000	Gözlem Sayısı		78

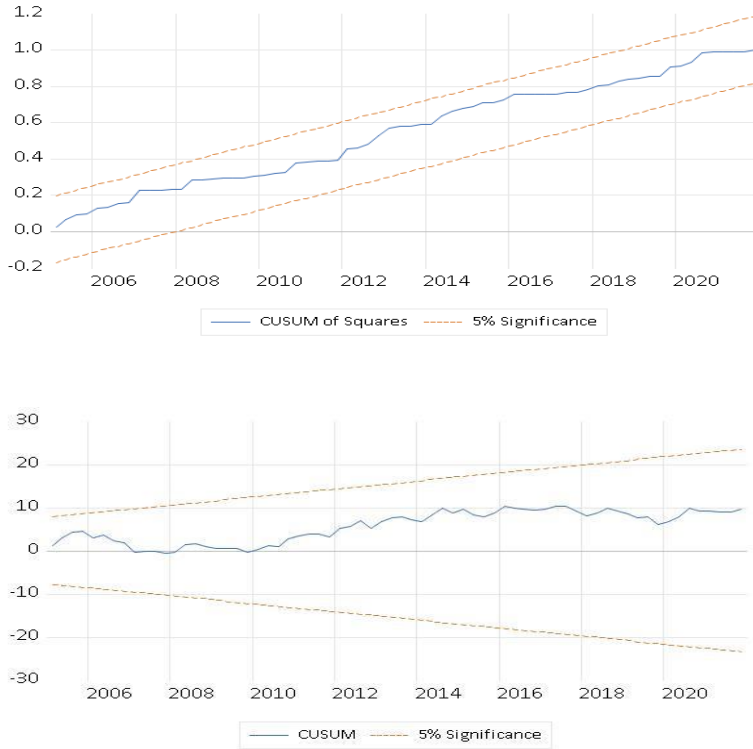
Açıklama: *** %1, ** %5, *%10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 4: ARDL (1,2,1,0,0) Model Diyagnostikleri

Diyagnostikler	Gecikme	F-İstatistiği (Olasılık Değeri)
Otokorelasyon (LM Testi)	2	0.448416 (0.6406)
Değişen Varyans (Breusch-Pagan-Godfrey)	2	0.841701 (0.5807)
Normallik (Jarque-Bera)	-	1.053939 (0.590391)
Model Kurulumu (Ramsey RESET)	-	0.038734 (0.8547)

Tahmin sonuçları incelendiğinde kısa dönemde; GSYH, BİST100 ve DK'nın TİH üzerinde, farklı gecikme değerlerinde, istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Tablo 4'den görülebileceği üzere modele ilişkin bütün sınamalar modelin güvenilirliğine işaret etmektedir. Bahse konu sınamalara ilave olarak modelden elde edilen artıkların istikrarı, aşağıda sergilenen CUSUM ve CUSUMSQ teknikleri ile sınanmış ve herhangi bir kırılmaya rastlanılmamıştır.

Şekil 4: CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Yukarıda yer alan bulgular ışığında modelin kuramsal olarak güvenilir olduğu anlaşılmaktadır. Model üzerinden elde edilen uzun dönemli katsayılar ile sınır testi sonuçlarına aşağıdaki Tablo 5'te yer verilmektedir.

Tablo 5: Uzun Dönem Katsayıları ve Sınır Test İstatistiği

Değişken	Katsayı	t-İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
LN_GSYH**	3.0701	1.4302	0.0354
LN_BİST***	3.3456	0.6855	0.0000
LN_DK*	1.6756	0.8812	0.0615
LN_TDAO	-0.5217	1.0516	0.6214
F Sınır İstatistiği***	17.921054		

Tablo 5 incelendiğinde, F sınır istatistiğinin %1 düzeyindeki kritik değerlerden büyük olduğu ve dolayısıyla eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu görülmektedir. Katsayılar ise TDAO hariç istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu doğrultuda Türkiye için uzun dönemde; milli gelir, borsa

endeksi ve döviz kurundaki %1’lik bir artış birleşme/devralma işlem hacimlerini sırasıyla %3.1, %3.35 ve %1.68 civarında arttırmaktadır. Dolayısıyla anılan değişkenler ile yoğunlaşma hacimleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu saptanmaktadır.

Değişkenler arasındaki kısa dönem eşbütünlüşme ilişkisini gösteren hata düzeltme modeli ve düzeltme katsayısı ise aşağıdaki Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
C***	-74.67364	-9.731142	0.0000
@TREND***	-0.159909	-9.473602	0.0000
D(LN_GSYH)	0.654067	0.691462	0.4916
D(LN_GSYH(-1))***	-3.007828	-3.070165	0.0031
D(LN_BİST)	0.988702	1.436622	0.1554
EC(-1)***	-1.002668	-9.740439	0.0000

Hata düzeltme katsayısı beklenildiği üzere negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla kısa dönemde oluşabilecek bir şok veya dengesizlik, yaklaşık bir çeyrek (3 ay) içinde düzeltilmektedir.

3.3. Nedensellik Analizleri

Türkiye’deki yoğunlaşma işlemlerine yönelik nedensellik analizlerinin ilk safhasında, zamana bağlı değişimleri dikkate almamasına karşın uygulama açısından esneklik sunan Toda-Yamamoto tekniği kullanılmıştır. Kurulacak VAR modelinin optimal gecikme uzunluğuna (k) dair istatistiksel bilgi kriterleri aşağıdaki Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7: Optimal Gecikme Uzunluğuna İlişkin Hesaplanan İstatistiksel Bilgi Kriterleri

Gecikme	LL	LR	df	Olasılık Değeri	FPE	AIC	HQIC	SBIC
0	-587.198				4.0e-06	Oca.77	183.294	19.281
1	228.697	574.83	25	0.000	2.8e-09*	-5.5197*	-5.1417*	-4.5707*
2	241.847	26.299	25	0.392	3.9e-09	-51.902	-449.785	-345.108
3	269.23	54.766	25	0.001	3.7e-09	-525.639	-424.934	-272.676
4	290.385	42.31	25	0.017	4.4e-09	-514.959	-382.783	-182.945
5	314.672	48.574	25	0.003	4.8e-09	-512.977	-349.331	-101.913
6	340.467	51.59	25	0.001	5.4e-09	-515.186	-320.069	-.250703
7	367.687	54.441	25	0.001	6.1e-09	-521.354	-294.767	.478129
8	391.015	46.654*	25	0.005	8.5e-09	-516.707	-25.865	13.151

Tablo 7’den anlaşılacağı üzere en ideal gecikme değeri 1 olarak belirlenmektedir ($k=1$). Çalışmanın birim kök testlerine yer verilen bölümünde aktarıldığı üzere, en yüksek eşbütünlüşme mertebesi de 1 olduğundan, Toda-Yamamoto nedenselliğinin sınanması için kullanılacak VAR modeli için artırılmış gecikme sayısının 2 olduğu anlaşılmaktadır ($k+d_{max}$). Bu çerçevede incelenen nedensellik ilişkileri Tablo 8’de yer almaktadır.

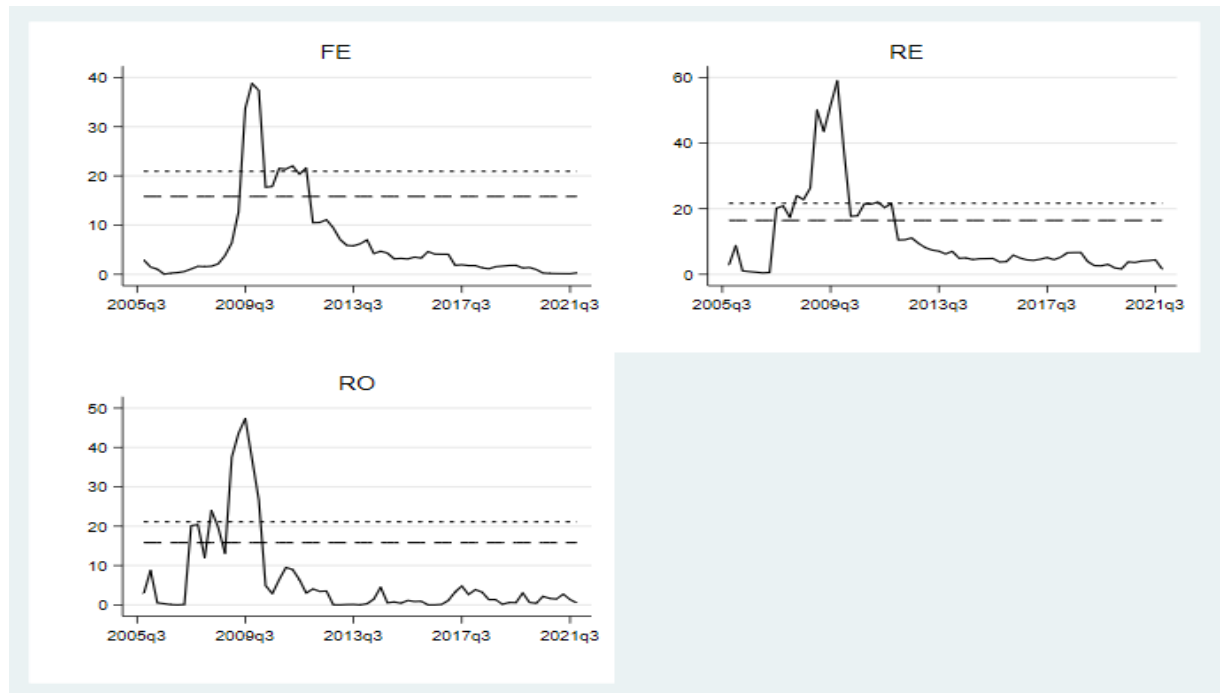
Tablo 8: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	χ^2 İstatistiği	Olasılık Değeri
GSYH → TİH	0.66	0.71.72
BİST100 → TİH	12.59	0.0018
DK → TİH	11.95	0.0025
TDAO → TİH	0.53	0.7656

Yukarıda yer alan Tablo 8'den tespit edilebileceği üzere, GSYH ve TDAO'dan yoğunlaşma işlemlerinin hacmine doğru bir nedensellik ilişkisi gözlemlenemezken; BİST100 Endeksi ve döviz kurlarından yoğunlaşma işlemlerine doğru, %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, ARDL Sınır Testi yaklaşımı çerçevesinde, BİST100, DK ve TDAO için paralel sonuçlara ulaşılırken GSYH için farklı bir sonuca ulaşılmıştır. Bu minvalde, incelenen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin zamana bağlı olarak değişim gösterip göstermediği sorusu bir adım daha ön plana çıkmaktadır.

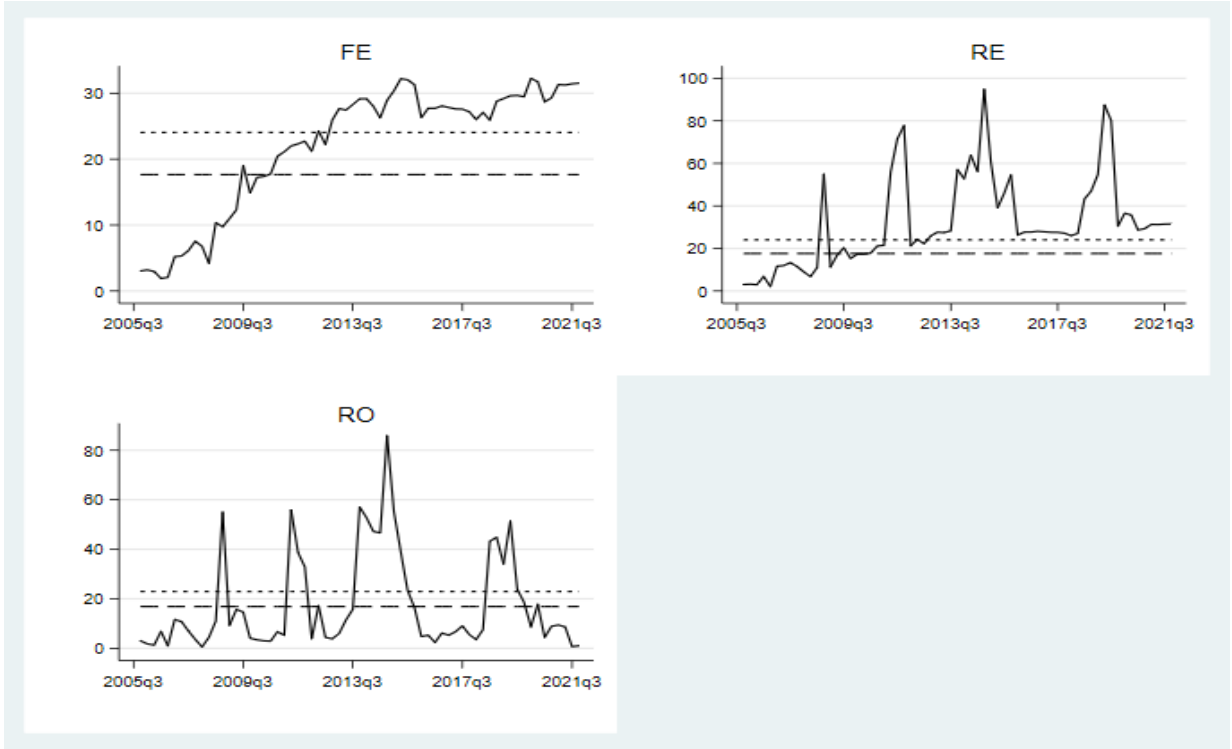
Baum, Otero & Hurn (2021) tarafından, Shi, Philips & Hurn (2018) ve Shi, Hurn, & Philips (2020) temel alınarak geliştirilen zamana bağlı Granger nedensellik sonuçları her bir ikili nedensellik ilişkisi için ayrı ayrı elde edilmiştir. Hesaplamalarda yeniden örnekleme kritik değerleri için tekraralama sayısı, veri setinin büyüklüğüne bağlı olarak 10.000 seçilmiştir. İkili nedensellik denklemleri için en uygun gecikme sayısı, çalışmanın tamamında olduğu gibi istatistiksel bilgi kriterlerine göre düzenlenmiş olup sırasıyla *FE*, *RO*, *RE* algoritmalarına dayalı sonuçlar aşağıda sergilenmektedir.

Şekil 5: GSYH → TİH Arasındaki Zamana Bağlı Nedensellik İlişkisi

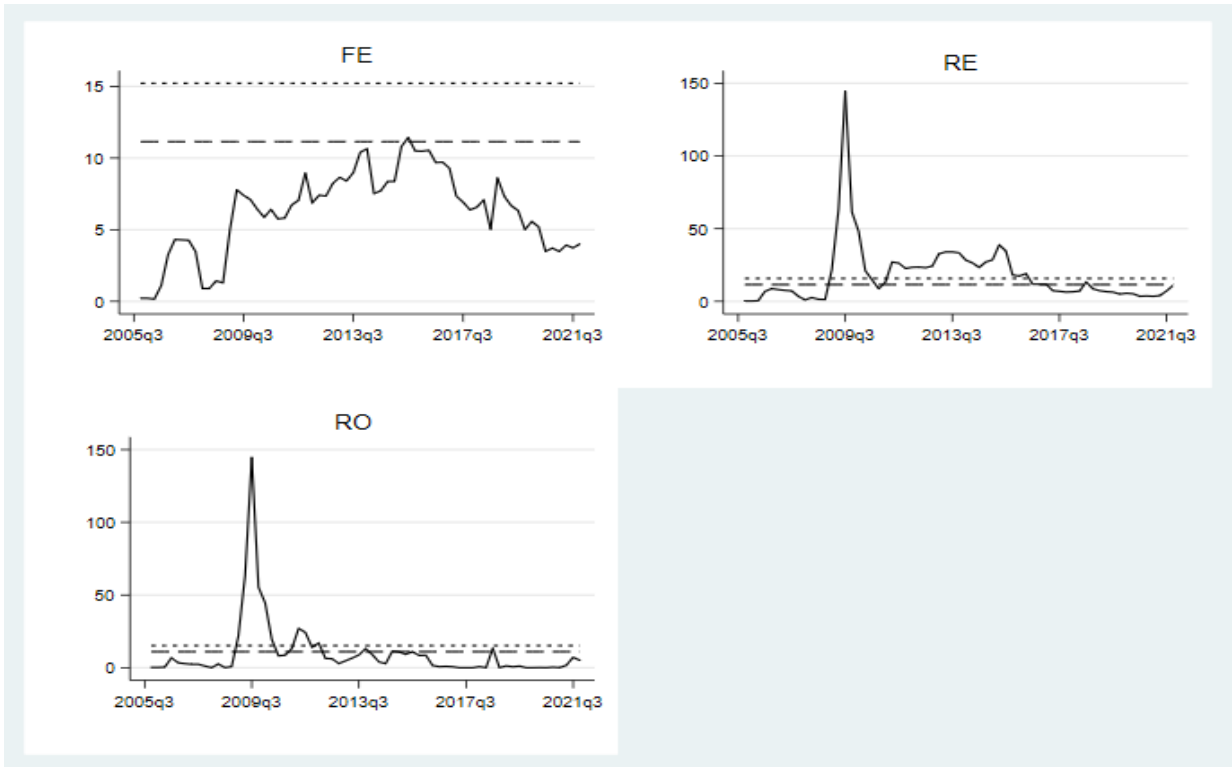

Açıklama: (---) 90th özyinelemeli kritik değerleri, (...) 95th özyinelemeli kritik değerleri sembolize etmektedir. Kayan pencere aralığı için varsayılan değer alınmış olup bu değer 16 gözleme veya 4 yıla denk gelmektedir.

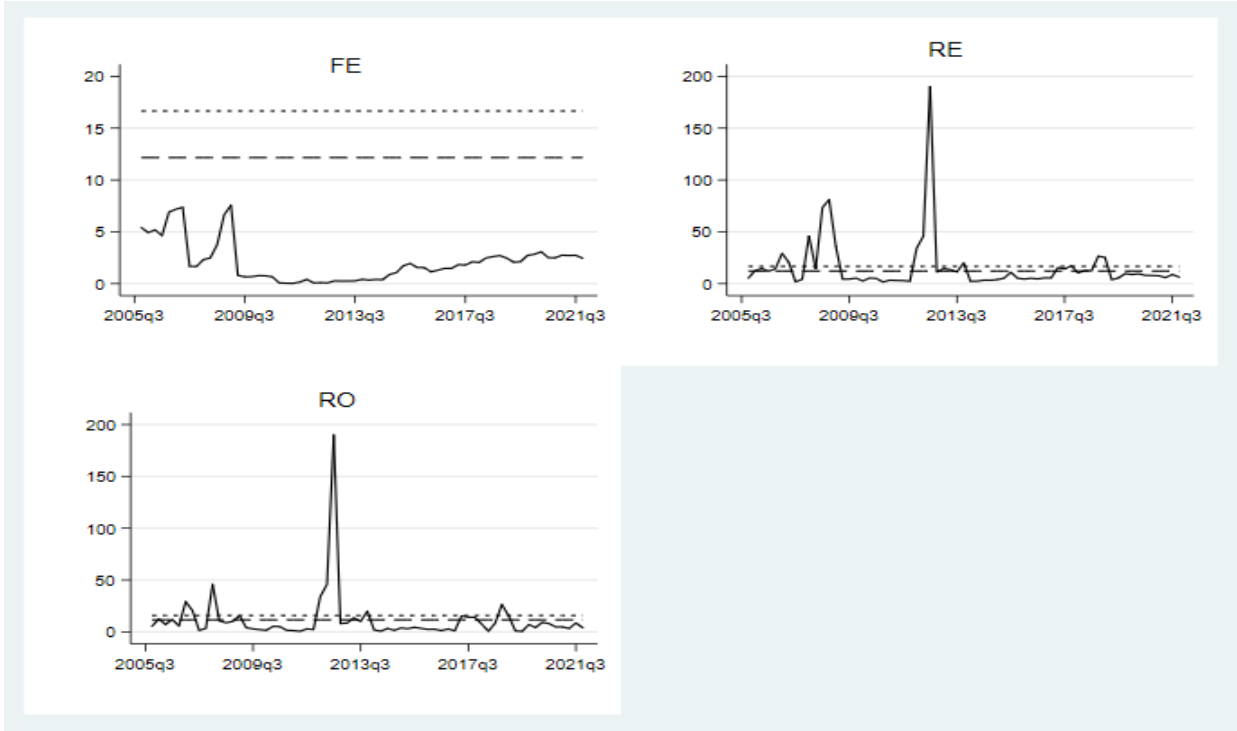
Şekil 6: BİST100 → TİH Arasındaki Zamana Bağlı Nedensellik İlişkisi

Şekil 7: DK → TİH Arasındaki Zamana Bağlı Nedensellik İlişkisi

Şekil 8: TDAO → TİH Arasındaki Zamana Bağlı Nedensellik İlişkisi

Yukarıda yer alan şekillerde, MWALD istatistikleri ile öz tekrarlamalı kritik değerler zamana bağlı olarak karşılaştırılmaktadır. MWALD istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olduğu bölümlerde, nedensellik ilişkisinin olmadığını gösteren temel hipotez ret edilmekte ve bu açıdan ilgili dönemler açısından anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

İlk olarak Şekil 5'ten görülebileceği üzere GSYH ile TİH arasındaki nedensellik ilişkisinin, Küresel Ekonomik Kriz dönemine tekabül eden 2008-2012 yılları arasında anlamlı bir hale geldiği ancak incelenen tüm dönem dikkate alındığında, doğrusal bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Öte yandan BİST100 ile TİH arasında incelenen tüm zaman aralığı için güçlü bir Granger nedensellik ilişkisi olduğu Şekil 6 üzerinden saptanabilmektedir. Döviz kuruna yönelik analizlerde, tercih edilecek algoritmaya göre farklı yorumlamalar getirilebilmekle beraber *FE* algoritmasına göre bir nedensellik bulunmazken; *RO* ve *RE* algoritmasına göre incelenen dönemin önemli bir bölümünde bir nedensellik ilişkisi tespit edilebilmektedir. Nitekim son dönemde döviz kuru ve yoğunlaşma hacimleri arasındaki nedensellik bağının kopması, döviz kurundaki oynaklıklar dikkate alındığında bir çelişki yaratmamaktadır. Son olarak TDAO'ya ilişkin, özellikle 2012 yılının sonlarına doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi gözlemlenebilmekte ve bu dönem dışında genellikle bir nedensellik örüntüsüne rastlanılmamaktadır. Nitekim bu tarih küresel krizin sonlanmasıyla başlayan büyüme konjonktürü ile bağdaştırılabileceğinden, tek başına anlamlı bir çıktı niteliğinde algılanmamaktadır. Dolayısıyla BİST100, DK ve TDAO için çalışmadaki

diğer metotlarla paralel sonuçlara ulaşılırken; GSYH'dan TİH'e yönelik nedensellik ilişkisinin oldukça dinamik olduğu ve bu bakımdan ARDL ve Toda-Yamamoto yaklaşımları arasında çıkan farklılığın, zamana bağlı olarak açıklanabileceği gözlemlenmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için makroekonomik indikatörlerin birleşme ve devralma işlem hacmini kısa ve uzun dönemde nasıl etkilediğinin çözümlenmesi gayreti içine girilmektedir. Bu kapsamda ilgili literatürdeki benzer çalışmalardan esinlenilerek makroekonomik etkileri göstermesi için GSYH, BİST100, DK ve TDAO değişkenleri seçilmiş olup analizler 2002-2021 yılları arasını kapsayan 20 yıllık bir periyot için gerçekleştirilmiştir. Deneysel analizler, diğer eşbütünleşme tekniklerine kıyasla daha esnek bir deneysel çalışma imkanı sunan ARDL Sınır Testi yaklaşımı, Toda-Yamamoto nedensellik analizi ve Shi, Philips & Hurn (2018, 2020) tarafından önerilen ve Baum, Otero, & Hurn, (2021) tarafından sistematikleştirilen zamanla değişen Granger nedensellik yaklaşımıyla ele alınmıştır. Elde edilen bulgularda, BİST100 ve DK ile yoğunlaşma işlem hacimleri arasında kısa ve uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu saptanmaktadır. Öte yandan TDAO için incelenen tüm dönemin tamamına yönelik istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik bağlantısı gözlemlenemezken; GSYH için zamana bağlı olarak değişen dinamik bir örüntü tespit edilmiştir. Bununla beraber GSYH'dan, birleşme ve devralma işlem hacmine doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olduğu zaman aralıklarının 2008-2012 Küresel Finans Krizi'ne denk gelmesi dikkat çekmektedir.

Çalışma çerçevesinde ulaşılan bulgular uluslararası literatürle örtüşmekle beraber analizin Türkiye özelinde yapılmasının ayrı bir vurgu gerektirdiği düşünülmektedir. Zira farklı metodolojilerle faiz oranı, endüstriyel üretim, işsizlik veya enflasyon gibi çeşitli değişkenler kullanılarak kurgulanabilecek yeni araştırmalar, bu alana yönelik literatürün zenginleşmesine katkı sağlayabilecek ve araştırmacılardan uygulayıcılara kadar birçok kesim için aydınlatıcı çıktılar ortaya koyabilecektir. Nitekim teşebbüsler veya firmalar açısından yapay büyüme olarak da adlandırılabilen birleşme ve devralma işlemleri, sektörlerde bir hakim durum yaratılması veya hakim durumun güçlendirilmesi gibi rekabet hukuku bağlamında endişe verebilecek sonuçlara da yol açabildiğinden, yoğunlaşma işlemlerinin yapısı ve belirleyicilerinin isabetli olarak anlaşılabilmesi, rekabet hukuku ve iktisadı da dahil olmak üzere bir çok alan veya disiplin açısından oldukça önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Aizenman, J. (2004). Financial Opening and Development: Evidence and Policy Controversies. *American Economic Review*, 65-70.
- Antelo, S. I., & Mangin, J.-P. L. (2010). An analysis of the risk-return relationship in the Spanish capital market using a structural equation model. *Applied Economics Letters*, 17(14), 1397-1403.
- Antunes, J. N. (2017). *The macroeconomic determinants of M&A activity in the United Kingdom*. Lisbon: Nova School of Business and Economics.
- Arora, V., & Shi, S. (2016). Energy consumption and economic growth in the United States. *Applied Economics*, 48(39), 1-11.
- Balcılar, M., Özdemir, Z., & Arslantürk, Y. (2010). Economic growth and energy consumption causal nexus viewed through a bootstrap rolling window. *Energy Economics*, 32(6), 1398-1410.
- Becketti, S. (1986). Corporate mergers and the business cycle. *Economic Review*, 71, 13-26.
- Bilgili, F. (1998). Stationarity and Cointegration Tests: Comparison of Engle-Granger and Johansen Methodologies. *Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*(13), 131-141.
- Choi, S. H., & Jeon, B. N. (2010). The impact of the macroeconomic environment on merger activity: evidence from US time-series data. *Applied Financial Economics*, 21(4), 233-249.
- Clarke, R., & Ioannidis, C. (1996). On the relationship between aggregate merger activity and the stock market: some further empirical evidence. *Economics Letters*, 53(3), 349-356.
- Cook, S. (2007). On the Relationship between Mergers and Economic Activity: Evidence from an. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 379(2), 628-634.
- Corrao, M. (2012). *United States Mergers & Acquisitions Market Dynamics: What drives deal flow in each industry?* Northwestern University. Evanston, Illinois: Northwestern University.
- Doytch, N., & Cakan, E. (2011). Growth Effects of Mergers and Acquisitions: A Sector-level Study of OECD countries. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 1(3), 120-129.
- Enders, W. (2015). *Applied Econometric Time Series* (4th Edition b.). Hoboken, NJ: Wiley.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.

- F.Baum, C., Hurn, S., & Otero, J. (2021). The dynamics of U.S. industrial production: A time-varying Granger causality perspective. *Econometrics and Statistics*, (baskıda).
- Figlewski, S., Frydman, H., & Liang, W. (2012). Modeling the effect of macroeconomic factors on corporate default and credit rating transitions. *International Review of Economics & Finance*, 21(1), 87-105.
- Finn, F., & Hodgson, A. (2005). Takeover Activity in Australia: Endogenous and Exogenous Influences. *Accounting and Finance*, 45(3), 375-394.
- Geroski, P. A. (1984). On the Relationship between Aggregate Merger Activity and the Stock Market. *European Economic Review*, 25(2), 223-233.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Guerard, J. (1989). Mergers, stock prices, and industrial production: Further evidence. *Economics Letters*, 30(2), 161-164.
- Harford, J. (2005). What drives merger waves? *Journal of Financial Economics*, 77(3), 529-560.
- Haug, A. (2002). Temporal Aggregation and the Power of Cointegration Tests: a Monte Carlo Study. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(4), 399-412.
- Hyytinen, A., & Pajarinen, M. (2002). *Financing of Technology-Intensive Small Business: Some Evidence on the Uniqueness of the ICT Industry*. Etla, Helsinki: The Research Institute of the Finnish.
- Ji, X. (2016). *How the GDP will affect M&A deals in U.S.* Carbondale: Southern Illinois University Carbondale.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with application to the demand for money. *Journal of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.
- Kim, J., & Zheng, T. (2014). A Review of Merger and Acquisition Wave Literature: Proposing Future Research in the Restaurant Industry. *Hospitality Review*, 31(3), 93-117.
- Kurdoğlu, B. (2022). *Rekabet İktisadı Perspektifinden Teşebbüslerin Fiyatlama Davranışına Ekonometrik Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış Uzmanlık Eseri, Rekabet Kurumu: Ankara.
- Lont, R. (2014). *The relationship between macro-economic fundamentals and M&A*. Groningen: University of Groningen.
- Melicher, R. W., Ledolter, J., & D'Antonio, L. (1983). A Time Series Analysis of Aggregate Merger Activity. *The Review of Economics and Statistics*, 65(3), 423-30.

- Moftah, N. A., & Dilek, S. (2021). Toda-Yamamoto Causality Test Between Energy Consumption And Economic Growth: Evidence From A Panel Of Middle Eastern Countries. *Journal of Emprical Economics and Social Sciences*, 3(1), 56-78.
- Nelson, R. L. (1959). *Merger Movements in American Industry, 1895-1956*. Princeton: Princeton University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C., Shi, S.-P., & Yu, J. (2015a). Testing for Multiple Bubbles: Historical Episodes of Exuberance and Collapse in the S&P 500. *International Economic Review*, 56(4), 1043-1077.
- Phillips, P. C., Shi, S.-P., & Yu, J. (2015b). Testing for multiple bubbles: Limit theory of real-time detectors. *International Economic*, 56(4), 1079-1134.
- Resende, M. (2008). Mergers and Acquisitions Waves in the UK: A Markov-Switching Approach. *18*(13), 1067-1074.
- Shi, S., Hurn, S., & Phillips, P. (2020). Causal Change Detection in Possibly Integrated Systems: Revisiting the Money–Income Relationship. *Journal of Financial Econometrics*, 18(1), 158-180.
- Shi, S., Phillips, P., & Hurn, S. (2018). Change Detection and the Causal Impact of the Yield Curve. *Journal of Time Series Analysis*, 39(6), 966-987.
- Shin, Y., Smith, R. J., & Pesaran, M. H. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Shleifer, A., & Vishny, R. (2003). Stock Market Driven Acquisitions. *Journal of Financial Economics*, 70(3), 295-311.
- Steiner, P. O. (1975). *Mergers: Motives, Effects, Policies*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Swanson, R. (1998). Demonstrating the Financial Benefit of Human Resource Development: Status And Update on the Theory and Practise. *uman Resource Development Quarterly*, 9(3), 285-295.
- Thoma, M. (1994). Subsample instability and asymmetries in money-income causality. *Subsample instability and asymmetries in money-income causality*, 64(1-2), 279-306.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.

Uddin, M., & Boateng, A. (2011). Explaining the trends in the UK cross-border mergers & acquisitions: An analysis of macro-economic factors. *International Business Review*, 20(5), 547-556.

Extended Abstract

1. Introduction

Understanding the merger and acquisition activities between companies, which is one of the main determinants of sectoral concentrations, is crucial for many fields, including competition law, policy preferences, and regulation designs for markets in the economies. Mergers and acquisitions as concentration transactions, essentially based on the decision-making processes of firms, companies, or enterprises, can affect the economic conjuncture as a whole in both micro and macro dimensions, and the number and volume of these transactions can vary symmetrically depending on the economic conjuncture, and vice versa. Studies focusing on the structure of the relations between mergers and acquisitions and micro and macroeconomic indicators are widely encountered in the literature. Most of these predominantly country-specific studies concluded that macroeconomic indicators mostly have a significant impact on mergers and acquisitions through the instrument of various methodologies and experimental tools. Although countless studies are focusing on the relationship between various macroeconomic indicators and concentration transactions in the economies, a limited number of studies empirically examine this relationship for the Turkish economy. This study aims to fill this gap in the literature by means of researching the structure of the multivariate relationships between merger and acquisition transactions and specific macroeconomic indicators in Turkey between 2002-2021 using various quantitative techniques.

2. Data Set and Method

The data set used in the study comprises total transaction volume in Turkey, GDP, Istanbul Stock Exchange Index, Trade-to-GDP (or trade openness ratio) ratio, and US Dollar exchange rate per quarter between 2002-2021, where taken from Ernst & Young's annual merger and acquisition reports for Turkey, the Central Bank of the Republic of Turkey, and the Turkish Statistical Institute. The data consist of 80 observations for each variable quarterly in the US dollar. For the first step of empirical analyses, the stationarities of the series (variables) were investigated using the traditional unit root tests: extended Dickey-Fuller, Philips-Perron, and Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin. Afterward, we utilized the autoregressive distributed lag model (ARDL), Todo-Yamamoto causality tests, and the time-varying Granger causality

approach recently proposed by Shi, Philips & Hurn in order to shed light on the anatomy of the bilateral relationships between mergers and acquisitions and macroeconomic indicators. In the ARDL Bounds Test approach developed by Pesaran, Shin, and Smith, it is possible to apply the series independently of the degree of cointegration. Therefore, there is no need to determine the stationarity levels of the series before the analysis. If a statistically significant cointegration relationship is detected, long and short-term ARDL model structures are established to examine the relationships between the variables. Furthermore, the short-term ARDL equation contains the error correction coefficient, which measures the long-term equilibrium of a variable if it moves away from the long-term equilibrium level. Following the approach, the Toda-Yamamoto casualty test depends on the lag-augmented vector autoregressive model (LA-VAR) and produces one output for the entire timeline in analysis. However, reflections on the idea that causality relationships between variables can change over time provide a direction from static analysis to dynamic analysis. In time-varying causality approaches, various algorithms such as rolling window, recursive rolling window, and forward expanding window can be used through a lag augmented autoregressive model, as in Toda-Yamamoto, in order to explore the causality in time. In this study, the *"tvgc"* package written by Baum, Otero, & Hurn for Stata software was used to examine the time-varying Granger causality employing with FE, RO, and RE algorithm based on LA-VAR proposed by Shi, Philips & Hurn. The mentioned package also calculates the critical values to be used as a basis for testing Wald statistics, presented on the bootstrap scheme proposed by Shi, Philips & Hurn.

3. Empirical Findings

To proceed with further analyses, we initially determined that the maximum cointegration rank between series was 1 with respect to unit-root tests. Then based on the Hannan-Quinn information criterion, ARDL (1,2,1,0,0) model setup was selected for the calibration of the model. Besides, the model was constructed to include constant and trend due to the existence of stationary series at the level. Regarding the selected model, diagnostics such as autocorrelation, heteroscedasticity, normality, and omitted variable were tested, and we could verify that the model was reliable in the light of the findings. According to the model estimates, in the long run: a 1% increase in national income, stock market index, and exchange rate increases M&A transaction volumes by 3.1%, 3.35%, and 1.68%, respectively. Conversely, no statistically significant causality relationship was found regarding the trade openness ratio. The error correction coefficient was statistically significant and negative in the short-run equation. As a result, in a nutshell, we detected that there is a positive and significant relationship between national income, stock market index, and the exchange rate with M&A transaction

volumes in the long run and a shock or imbalance that may occur in the short term is corrected by itself in approximately a quarter (3 months). Depending on the highest cointegration rank, it was identified that the augmented lag number for the LA-VAR model to test the Toda-Yamamoto causality was 2. In the Toda-Yamamoto tests, while similar results were acquired for the stock market index, exchange rate, and trade openness ratio, a different result was obtained for GDP. In this respect, the question of whether the causal relationships between the variables examined change over time came to the fore one more step. Each causality relation was analysed separately within the time-varying Granger causality procedures framework. In the calculations, the number of bootstrapping was chosen as 10,000, related to the size of the data set. The optimal lag number for every combination of the LA-VAR equations was arranged with the guidance of statistical information criteria, as in the whole study. The results were separately based on FE, RO, and RE algorithms. Subsequently, we reached the same results with other methods for stock market index, the exchange rate, and trade openness ratio; however, we also found out that the causal relationship between gross domestic product to merger and acquisition volume is quite dynamic, and hereof, the divergence between ARDL and Toda-Yamamoto approaches can be explained depending on time. Furthermore, it was seen that the causality relationship between GDP and M&A transaction volume became significant between the years 2008-2012, which corresponds to the Global Economic Crisis period; nevertheless, there is no linear causality relationship when the whole examined period is taken into account.

4. Discussion and Conclusion

Upon exploring the situation from multiple perspectives presented in the study, it was determined that there is a statistically significant positive relationship between the stock market index and exchange rate with concentration transaction volumes both in the short and long term. On the other hand, a statistically significant causal connection could not be seen for the entire period examined for the trade openness ratio; a dynamic pattern has been identified for GDP that changes over time. Although the findings reached in this study overlap with the results of the studies in the international literature, we assume that making the analysis specific to the Turkish economy requires a particular emphasis. Since new research that can be conducted using various other variables such as interest rate, industrial production, unemployment, or inflation rate with different methodologies would contribute to the enrichment of the literature in this field and may provide enlightening knowledge for people from researchers to practitioners.

Meslek Lisesi Mezunlarının İstihdamı Üzerine İşverenlerin Görüşleri: Mobilya Sektöründe Bir İnceleme

Sümeyya KUŞ GÜRBEY*

Erdem CAM†

Bahadır ARSLAN‡

Geliş Tarihi (Received): 12.10.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 31.10.2022

Öz

Üretim tüm sektörlerinde teknoloji ile birlikte hızlı bir gelişim yaşanmaktadır. Bu gelişim ve değişime bağlı olarak işgücü piyasasında ihtiyaç duyulan personel profili de değişmekte ve eğitim-istihdam ilişkisindeki uyumun önemi artmaktadır. Meslek liselerinin işgücü piyasasına personel yetiştirdiği dikkate alındığında, bu liselerden mezun olan kişilerin ilgili sektörün beklentilerini karşılama düzeyi, istihdam edilmelerinde oldukça etkilidir. Bu çalışma, mobilya bölümü özelinde, meslek lisesi mezunlarının istihdam edilebilirliklerine yönelik; işverenlerin, mesleki eğitim-istihdam ilişkisi çerçevesindeki tespitleri ile sorunlara ilişkin bakış açılarını ortaya çıkarmak amacıyla yürütülmüştür. Olgu bilim deseni ile yürütülen araştırmada, mobilya sektörünün öne çıktığı Kayseri ilinde faaliyet gösteren mobilya firmalarından seçilen, on insan kaynakları yöneticisi ile derinlemesine görüşmeler yapılmış, sekiz konu başlığında görüşleri alınmıştır. Araştırma sonucunda mobilya sektöründe personel istihdamı için özellikle meslek lisesi mezunlarının tercih edildiği ancak eğitim ve staj uygulamalarının sektöre uyumu bakımından bazı önemli sorunlarının bulunduğu tespit edilmiştir. İstenilen nitelikte personel yetiştirilmesi hususundaki katılımcı görüşleri doğrultusunda; okul, aile, öğrenci ve toplumun mesleki eğitime yönelik bakış açılarının önemi üzerinde durulmuş, bu paydaşlarda oluşan olumsuz algının mutlaka pozitif yönde değiştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mesleki Eğitim, İstihdam, Mobilya Sektörü, Staj

Employers' Opinions on Employment of Vocational High School Graduates: A Review in the Furniture Industry

Abstract

In all sectors of production, there is a rapid development with technology. Depending on this development and change, the personnel profile needed in the labour market also changes and the importance of harmony in the education-employment relationship increases. Considering that vocational high schools train personnel for the labour market, the level of meeting the expectations of the relevant sector of the graduates of these high schools is very effective in their employment. This study is focused on the employability of vocational high school graduates, especially in the furniture department; this study was conducted in order to reveal employers' views on problems and determinations within the framework of the vocational education-employment relationship. In the research conducted with a phenomenological design, in-depth interviews were conducted with ten human resources managers that selected from furniture companies operating in the province of Kayseri, where the furniture sector stands out, and their opinions were taken on eight topics. As a result of the research, it has been determined that especially vocational high school graduates are preferred for personnel employment in the furniture sector; however, it has been determined that there are some important problems in terms of the adaptation of education and internship practices to the sector. In line with the participant's views on the training of qualified personnel; the importance of school, family, student and society's perspectives on vocational education has been emphasized, and it has been concluded that the negative perception of these stakeholders must be changed into a positive one.

Keywords: Vocational Education, Employment, Furniture Sector, Internship

*İş ve Meslek Danışmanı, Türkiye İş Kurumu Kayseri Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü.

ORCID ID: 0000-0003-4966-3991, smyygrby@gmail.com

†Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

ORCID ID: 0000-0003-2097-2491, erdemcam@ankara.edu.tr

‡İş ve Meslek Danışmanı, Türkiye İş Kurumu Ankara Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü.

ORCID ID: 0000-0001-6804-4868, arslan_bahadir@hotmail.com

Giriş

Hızlı teknolojik ilerlemeyle birlikte küresel ve bölgesel gelişmelerin yarattığı ihtiyaçlar, üretim süreçleri ve işgücü piyasasının değişimine neden olmaktadır. Bu değişime koşut olarak insan kaynağını piyasanın ihtiyaçlarına yönelik niteliklerle donatan ve bu amaç doğrultusunda eğitim sistemini güncelleyebilen devletler kalkınma ve gelişmişlik yarışında küreselleşen dünya ekonomisiyle daha kolay bütünleşebileceklerdir. Bu çerçevede işgücü piyasasının talepleri ve nitelikli işgücü yetiştirilmesinin gerekliliği, eğitim-istihdam ilişkisinin eşgüdümüne ve geliştirilmesine yönelik politikaların önemini artırmaktadır. Türkiye’de uygulanan mesleki ve teknik eğitim ile bu uyumun sağlanması amaçlanmaktadır (MEB, 2019). Bu konunun önemi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından; *“Meslekî ve teknik eğitim ile bireylerin ilgi, yetenek ve mizaçları doğrultusunda uygun öğrenme fırsatlarının sunulduğu, iş ve meslek ahlakını merkeze alan yenilikçi, istihdama hazırlayan, iktisadi ve sosyal sektörlerin ihtiyaçlarına göre geliştirilen ve paydaşlarla işbirliği içinde sürekli yenilenen bir meslekî ve teknik eğitim sistemi oluşturulması amaçlanmaktadır”* sözleriyle ifade edilmiştir (MEB Web, 2022a).

Bu çalışmanın araştırma ögesi olan; meslek lisesi öğrencileri, son sınıfta “İşletmelerde Beceri Eğitimi” dersini mesleki alanlarıyla ilgili faaliyet gösteren işletmelerde alırlar ve mezuniyet için ayrıca en az kırk işgünü staj uygulaması yapmak durumundadırlar (MEB Web, 2022b). Böylece haftalık beş gün olan eğitim sürelerinin üç gününü firmalarında staj uygulaması ile geçirmektedirler. Staj eğitimleri öğrenciye iş hayatını yakından tanıyarak iş alanına yönelik bilgi ve deneyim sahibi olmak için imkân sağlamaktadır. Staj uygulamaları için stajyerlere işletmeler tarafından asgari ücretin yüzde otuzundan az olmamak üzere ücret ödemesi yapılmakta, bunun yanında öğrenciler genel sağlık ve meslek hastalığı sigortası kapsamına dâhil edilmektedir (Ulay, 2015). Bu düzenlemeye göre işletmelerde uygulanan mesleki beceri eğitimi ve stajların niteliğini artırmak ve işletmelerin bu kapsamdaki mali yüklerini azaltmak için 2016 yılında 3308 sayılı kanuna eklenen geçici 12’nci madde ile işletmelere devlet desteği getirilmiştir. Buna göre işletmeler tarafından öğrencilere ödenen asgari ücretin en az %30’unun; 20 kişi altında çalışanı olan işletmelerde üçte ikisi, 20 kişi ve üzeri sayıda çalışanı olan işletmelerde ise üçte biri, devlet katkısı olarak ödenmektedir (3308 Sayılı Kanun, Geçici Md:12).

Mesleki eğitimi desteklemek ve mesleki eğitim alan kişilerin istihdamını cazip kılmak amacıyla devlet tarafından başka teşvikler de sunulmaktadır. 2011 yılında 4447 sayılı kanununa getirilen geçici 10’uncu madde ile mesleki yeterlik belgesi sahipleri, mesleki ve teknik eğitim mezunları veya Türkiye İş Kurumu’nun (İŞKUR) düzenlediği işgücü yetiştirme kurslarını

tamamlayanlar aldıkları belgelerde belirtilen meslek veya alanlarda istihdam edildiğinde, işverenlerine 12 ay süreyle sigorta prim desteği sağlanmaktadır (4447 Sayılı Kanun, Geçici Md:10). Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK) ilgili mevzuatına göre; meslekî ve teknik eğitim okullarından mezun olanlar, mezuniyetiyle ilgili bölüm, alan veya dallarda çalıştırıldığında bu kişiler için, ayrı bir MYK mesleki yeterlilik belgesi şartı da aranmamaktadır (MYK Web, 2022). Ayrıca COVID-19 pandemisinin etkilerinin özellikle yoğun olarak hissedildiği sektörlerde mikro ve küçük işletmeleri desteklemek, istihdamlarını korumak ve artırmak amacıyla 2022 yılı için “Mikro ve Küçük İşletmelere Hızlı Destek Programı” olarak adlandırılmış bir teşvik programı açıklanmıştır. Buna göre; önceki 12 aylık ortalama çalışan sayısını koruyan ve 12 ay boyunca çalıştırma taahhüdü verdiği üniversite veya mesleki ve teknik lise mezunu kişileri istihdam eden işletmelere her bir personel için 100 bin TL’lik destek sağlanacağı ifade edilerek 24 ay geri ödeme yapılmayacağı, sonraki 24 ay içerisinde ise faizsiz ve komisyonuz olarak eşit taksitlerle geri ödeme yapılacağı bildirilmiştir. Mikro işletmeler iki, küçük işletmeler ise beş personele kadar bu destekten yararlanabilmektedir (KOSGEB Web, 2022).

Mesleki ve teknik eğitim süreçlerinin amaçlarına ulaşp ulaşmadığı, verimliliğinin artırılmasına ilişkin uygulamalar ve mezunlarının istihdamına yönelik devlet teşviklerinin sahaya yansması; ancak işgücü piyasasından alınacak geri bildirimlerle ölçülebilir. İşgücü piyasasının aktörleri arasında esasen piyasaya yön veren ise sektör ve işletmelerin ihtiyaçlarıdır. Bu bağlamda sektör temsilcilerinin görüşleri yol gösterici olacaktır. Örneğin; Mobilya Sanayicileri İş Adamları Derneği (MOBSAD) web sitesinde bu konuyla ilgili şöyle bir haber bulunmaktadır:

Sanayicilerin Eleman Sorunu Artıyor (20.04.2022)

Uzun süredir kalifiye eleman bulmakta zorlanan sanayi sektöründeki işçi sorunu giderek artıyor. Özellikle gençler yüksek maaşa rağmen sanayi bölgelerinde çalışmak istemiyor. Her gün daha da karmaşık hale gelen çalışacak işçi bulamama sorunu firmaların siparişlerini de aksattıyor. MOBSAD Başkanı Sn. Nuri Gürcan, her kademedede personel ihtiyacı olduğunu, özellikle yeni oluşum içinde olan meslek liselerinden umutlu olduklarını ama bu okulların da yeterli sayıda olmadığını belirtti. (MOBSAD Web, 2022)

Literatür taramasında konuyla ilgili yapılan akademik çalışmaların çoğunun (Polat, 2018; Durmuşçelebi ve Deliktaş, 2016; Olcay ve Düzgün, 2015; MEB, 2006) mesleki ve teknik eğitimin, eğitimciler veya öğrenciler açısından değerlendirilmesine yoğunlaştığı görülmüştür. İşverenler ile işveren temsilcilerinin bakış açısını yansıtan bazı çalışmalar (Kıymet ve Çakır, 2021; Cice ve Balkar, 2020; Afşar vd., 2018; Tamer ve Özcan, 2014) olmakla birlikte

sayılarının artması ve benzerlerinin yapılması işgücü piyasasındaki hızlı değişimin yarattığı bir gereksinimdir. Özellikle sektör düzeyinde yapılacak araştırmaların meslek eğitime yön verme ve etkinliğini geliştirme potansiyeli mevcuttur. Bu çalışmada da mobilya sektörü çerçevesinde Türkiye'nin mobilya üretim merkezlerinden biri olan; Kayseri'de meslek lisesi mezunu kişilerin istihdam edilebilirliklerinin işveren temsilcileri görüşleri çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Çalışmanın Amacı

Son yıllarda üretimin tüm sektörlerinde olduğu gibi mobilya sektöründe de teknoloji ile birlikte hızlı bir gelişim meydana gelmiş, bu gelişime bağlı olarak sektöre yönelik ihtiyaç duyulan personel niteliği de değişmiştir. Meslek liselerinde bu sektörün ihtiyaç duyduğu personel yetiştirildiği göz önüne alındığında, bu liselerden mezun olan kişilerin mobilya sektörünün beklentilerini karşılama düzeyi onların istihdamında oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacı; mobilya sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin personelden beklentilerini belirlemek ve buna ek olarak meslek lisesi mezunlarının bu beklentiyi karşılayabilecek niteliklere sahip olup olmadıklarını işverenlerin değerlendirilmeleri ışığında tespit etmektir. Bunu yaparken meslek lisesi mezunlarının istihdam edilebilirlikleri ve sektörde iş bulma imkânlarının artırılması için sunulan teşviklere yönelik işverenlere ait görüş ve önerileri de açığa çıkarmaktır.

Çalışmada meslek lisesi mobilya bölümlerinin ders içerikleri, staj uygulamaları ve mezunların mobilya alanındaki mesleki becerilerinin işgücü piyasası ve işveren beklentileri ile uyum içinde olup olmadığı sorgulanacaktır. Çalışmanın sonuçlarının meslek liselerinin eğitim programlayıcılarına, mesleki kursların düzenlenmesinden sorumlu il istihdam ve mesleki eğitim kurulu yetkililerine, meslek lisesinde görev alan idareci ve öğretmenlere rehber olacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın, ortaöğretimde meslek lisesini tercih etmeyi düşünen öğrenciler ile çocuklarını bu okullara yönlendirmek isteyen ailelere, işverenlerin bu okullarda öğrenim gören öğrencilerden beklentilerinin neler olduğu; mezuniyet sonrasında iş olanağı bulabilmeleri için eğitim sürecini nasıl geçirmeleri gerektiği konularında yol gösterici olacağı değerlendirilmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma olgu bilim (fenomenolojik) üzerine kurgulanmış bir nitel araştırmadır. Olgular yaşanan dünyada olaylar, yönelimler, deneyimler ve algılar olarak farklı biçimlerde karşımıza çıkabilmektedirler. Olgu bilim deseni farkında olduğumuz fakat derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olguları araştırmayı amaçlayan bir araştırma türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Olgu bilim ile tasarlanmış çalışmaların temel amacı, bir olguyla ilgili kişisel deneyimleri, daha genel bir düzeye çekmektir (Creswell, 2007). Diğer bir ifade ile bu çalışmalar birkaç kişinin bir fenomen veya kavramlarla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamını tanımlamayı amaçlar (Özet, 2014).

Bu çalışmada meslek liselerinin mobilya bölümünden mezun iş arayanların mobilya sektöründe istihdam edilebilirliklerine yönelik, firmaların insan kaynakları yöneticilerinin eğilim, deneyim, beklentileri ve bunlara yükledikleri anlamlar incelendiğinden araştırma olgubilimsel bir araştırma olarak yürütülmüştür.

2.2. Çalışma Grubu

Olgubilim çalışmalarında olguyu (fenomeni) bütün yönleriyle deneyim etmiş, büyüklüğü 3-4 kişi ile 10-15 kişi arasında değişen ve heterojen olarak belirlenen bir grup birey ile çalışarak bu fenomen araştırılır (Özet, 2014). Olgu bilim deseniyle tasarlanan araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme, sınırlı olan kaynakların en etkin şekilde kullanımı için bilgi bakımından zengin vakaların belirlenmesi ve seçilmesi amacıyla nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bir tekniktir (Palinkas, Horwitz, Green, Wisom, Duan & Hoagwood, 2015).

Çalışmanın amacına uygun olarak, mobilya sektöründe meslek lisesi mezunlarının istihdamına ilişkin insan kaynakları yöneticilerinin görüşlerini belirlemek için, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yoluna gidilmiştir. Ölçüt örnekleme, araştırmacı tarafından da oluşturulabilecek bir dizi ölçütü karşılayan durumların çalışılmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2012).

Araştırmada ölçüt; görüşülen kişilerin mobilya sektöründe faaliyet gösteren firmaların insan kaynakları pozisyonunda çalışıyor olmaları ve bu pozisyonda en az on yıllık deneyime sahip olmalarıdır. Bu kapsamda, mobilya sektörü ön planda olan Kayseri ilinde faaliyet gösteren firmalardan seçilen 10 insan kaynakları (İK) yöneticisi ile görüşmeler yapılmıştır.

Tablo 1: Katılımcılara Demografik Bilgileri

Katılımcı	Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Eğitim Düzeyi	Deneyim Süresi	Firmada Çalışan İşçi Sayısı
İnsan Kaynakları Yöneticisi-1	İK1	E	Ön Lisans	23	2500
İnsan Kaynakları Yöneticisi-2	İK2	E	Yüksek Lisans	15	950
İnsan Kaynakları Yöneticisi-3	İK3	E	Lisans	12	3000
İnsan Kaynakları Yöneticisi-4	İK4	E	Lisans	14	730
İnsan Kaynakları Yöneticisi-5	İK5	E	Lisans	19	830
İnsan Kaynakları Yöneticisi-6	İK6	E	Lisans	18	542
İnsan Kaynakları Yöneticisi-7	İK7	E	Lisans	20	3500
İnsan Kaynakları Yöneticisi-8	İK8	E	Lisans	26	300
İnsan Kaynakları Yöneticisi-9	İK9	E	Lisans	25	199
İnsan Kaynakları Yöneticisi-10	İK10	E	Lisans	25	75

2.3. Veri Toplama Aracı ve Veri Toplama Süreci

Çalışmanın verileri belirlenmiş 10 İK Yöneticisi ile derinlemesine görüşme yapılarak toplanmıştır. Çalışmada kullanılan görüşme formu araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Görüşme formu sekiz ana soru ve bunları destekleyen sonda sorulardan oluşmaktadır. Görüşme formundaki soruların kapsam geçerliliğini belirlemek için iki uzmandan görüş alınmıştır. Soruların anlaşılabilirliğini ve ortalama görüşme süresini belirlemek için iki İK yöneticisi ile pilot uygulama yapılmıştır. Veriler çalışmaya katılmaya gönüllü on İK yöneticisi ile görüşülerek toplanmıştır. Görüşmeler çevrimiçi ortamda gerçekleşmiş ve her bir görüşme ortalama 50-55 dakika sürmüştür. Görüşmeler bittikten sonra ses kayıtları katılımcılara teyit ettirilmiş ve deşifre edilmiştir.

2.4. Veri Analizi

Öncelikle tüm görüşmeler yazılı hale getirilmiş ve görüşmeye katılan insan kaynakları yöneticilerinin isimleri gizli tutularak İK1, İK2, İK3,..., İK9, İK10 şeklinde kodlanmıştır. Örnek

olabilecek ifadeler “tırnak” içinde sunulmuştur. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Öncelikle verilerden temalar oluşturulmuş, oluşturulan temalar kategorilere ve kodlara ayrılarak frekansları belirlenmiş ve bulgular kısmında tablolar halinde sunulmuştur.

3. Bulgular

Kayseri ilinde mobilya sektöründe faaliyet gösteren firmaların insan kaynakları yöneticileri ile yapılan görüşmeler sonucu elde edilen bulgular sekiz tema altında toplanmış ve veriler tablolar halinde sunulmuştur. Tablolarda aynı koda yönelik görüşlerin frekansları ve hangi katılımcılara ait olduğu belirtilmiştir.

3.1. Mobilya Sektöründe İstihdam Edilmek Üzere Meslek Lisesi Mezunlarının Öncelikli Tercih Edilme Durumlarına İlişkin Bulgular

“Firmanızda özellikle meslek lisesi mezunu personel istihdam ediyor musunuz?” ana sorusu ve bu soruyu destekleyen sonda sorulara yönelik, İK yöneticilerinin verdikleri cevaplara ilişkin analizler sonucu oluşturulan kategori ve kodlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Firmaların mobilya alanında istihdam etmek için özellikle meslek lisesi mezunu tercih etme durumu ve nedenleri

Kategori	Kod	Frekans	Katılımcılar
Evet	Mesleki Bilgi	10	İK1,İK2,İK3,İK4,İK5,İK6,İK7,İK8,İK9,İK10
	MYK belgesi	5	İK2,İK3,İK4,İK7,İK10
	Staj Uygulaması	5	İK1,İK7,İK8,İK9,İK10
	İşe Kolay Adapte	3	İK2,İK4,İK6,
	Teşvikler	2	İK4,İK5
Hayır	-	-	-

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların tamamının mobilya sektöründe personel istihdamı için meslek lisesi mezunlarını özellikle tercih ettikleri ve hepsinin bu tercihlerine neden olarak mobilya alanında mesleki bilgiye sahip olmalarını gösterdikleri görülmüştür. Örneğin bu düşüncesini İK1: “*Bu arkadaşlar mesleki literatürü öğrenmiş olarak geliyorlar, yani en azından işte ölçü nedir, kumpas nedir biliyorlar. Mesleğe göre değişiyor ama mobilya dekorasyon bölümünden mezun olan arkadaşları biz daha çok tercih ediyoruz.*” İfadesiyle belirtmiştir. Aynı koda yönelik görüş bildiren İK9 ise; “*Mesleki tecrübeleri olması, kökten yetişmiş, alt yapılı, en azından makineleri görmüş olması nedeniyle ne olduğunu biliyor, makine başında çalışmasını biliyor. Disipline olmuş bir insan olarak geliyor en azından.*” diyerek düşüncesini ifade etmiştir.

Bütün katılımcıların benzer görüşlerde olması, meslek liselerinde kazandırılan alana ilişkin teorik bilgi ve uygulama becerilerinin, mezuniyet sonrası istihdamda oldukça etkili olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların yarısı özellikle meslek lisesi mezunu kişileri istihdam etmelerine neden olarak bu kişilerin diplomalarının aynı zamanda MYK'dan alınan mesleki yeterlik belgesine eşdeğer olmasını göstermişlerdir. İK2 bunu; **“MYK'nın istemiş olduğu belgelere, meslek lisesi diploması yeterli oluyor. Bu nedenle hem mesleki zorunluluk yönünden, hem işe yatkınlık yönünden meslek liseleri bizim önceliğimiz oluyor.”** diyerek ifade ederken; İK7, **“... özellikle mesleki yeterliliğin zorunlu olduğu elektrikçi, mekanik bakımcı gibi bazı mesleklerde ve daha bu yıl mobilya döşeme işçiliği ve ahşap işçiliği gibi mesleklerde de zorunlu hale getirilmesi nedeniyle tercih ediyoruz”** ifadesiyle belirtmiştir. Buna göre mobilya sektöründe çalışacak kişilere mesleki yeterlik belgesi sahibi olma şartı getirilmesi ve meslek lisesi diplomasının da bu belgeyi karşılaması, meslek lisesi mobilya bölümünden mezun olanların, bu alandaki istihdamında öncelikli olarak tercih edilmelerini sağlamaktadır.

Çalışmaya katılan İK yöneticileri, meslek liselerindeki staj uygulamalarının bu liselerden mezun kişilerin öncelikli olarak istidam edilmek istenmelerinde etkili bir neden olarak göstermişlerdir. İK8, **“Biliyorsunuz meslek liselerinde, mesleklerine göre teorik bir eğitim alıyorlar. Ayrıca staj süreleri oluyor. Bizim iş yerlerimizde de stajlarını yapıyorlar. İş biraz öğreniyorlar zaten. Bu sayede diğer arkadaşlara göre işleri daha çabuk kavriyorlar.”** diyerek ifade etmiştir. Buna göre işverenler meslek lisesi öğrencilerinin staj uygulamaları esnasında işi deneyimleyerek kısmen de olsa öğrendiklerini düşünmektedirler.

Meslek lisesi mezunlarının istihdam sürecinde öncelikli olarak tercih edilmelerinin bir diğer nedeni olarak da işe kolay adapte olmaları gösterilmiştir. İK6 bu düşüncesini: **“Aslında buradaki amaç şu; bu kişi, eğitim almış olması nedeniyle sektöre yabancı olmadığı için biraz daha kolay uyum sağlıyor”** sözleriyle ifade etmiştir. Diğer iki katılımcı da benzer görüşler beyan ederek meslek lisesi mezunlarının aynı işyerinde daha uzun süreli çalıştıklarını da sözlerine eklemiştir.

Araştırmada elde edilen verilere göre; meslek liselerinin istihdamında teşvikler de etkili olmaktadır. İK4 bu görüşe yönelik düşüncesini: **“Artı teşvik olayı var. Yani şirkete de bir katkısı var. Teşvikten yararlandıği zaman istihdam süresi de uzuyor”** diyerek ifade etmiştir. Bu görüşlere göre meslek lisesi mezunlarının istihdam edilmesi halinde yararlanan teşviklerin sürelerinin daha uzun olması, bu kişilerin işverenler tarafından öncelikli olarak tercih edilmesini sağlamaktadır.

3.2. Meslek Lisesinden Yeni Mezun Kişilerin Mobilya Sektöründe İstihdam Edilme Durumlarına İlişkin Bulgular

“Meslek lisesinden yeni mezun olan (iş deneyimi olmayan) kişiler firmanızda işe başlayabilir mi? Sizce gereken niteliklere sahipler mi?” ana sorusu ve bu soruyu destekleyen sonda sorulara yönelik, İK yöneticilerinin verdikleri cevaplara ilişkin analizler sonucu oluşturulan kategori ve kodlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Firmanın meslek lisesinden yeni mezun olan kişiyi istihdam etme durumu ve nedenleri

Kategori	Kod	Frekans	Katılımcılar
Evet	Teknik bilgi	5	İK1,İK2,İK3,İK6,İK9
	Staj Uygulaması	4	İK1,İK3,İK8,İK9
	İş sağlığı ve güvenliği eğitimi	1	İK3
Hayır	Mesleki beceri yetersiz	4	İK4,İK5,İK7,İK10
	Oryantasyon eğitimi gerekli	1	İK5

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılan İK yöneticilerinden altısının meslek lisesinin mobilya bölümünden mezun, iş deneyimi olmayan kişiyi işe alma durumlarına ilişkin araştırma sorusuna “evet” cevabı, dördünün ise “hayır” cevabı verdiği görülmektedir. Yeni mezun kişiyi işe alma durumuna olumlu yaklaşan altı İK’den beşi buna neden olarak kişinin alanına ilişkin teknik bilgisinin olmasını göstermiştir. Bu düşüncesini İK1: “*Okul dönemindeki bir yıl beceri eğitimine gidiyorlar. Beceri eğitiminde de zaten teorik bilginin yanında meslekleri ile ilgili teknik bilgiye de sahip oluyorlar, firma içinde kullanılan teknik kavramları biliyorlar.*” sözleriyle ifade ederken; İK6: “*Evet teknik bilgi açısından biliyorlar. Okulda aldıkları eğitimle; işte sunta nedir, suntaya vidayı takmak için hangi makinede delik açılır ya da hangi makinede kesilir, bunları biliyorlar.*” sözleriyle ifade etmiştir. Buna göre meslek lisesi mezunları almış oldukları eğitim sayesinde istihdam edilmeye aday oldukları sektörün ihtiyaç duyduğu teknik bilgiye sahip bir şekilde işe aday oluyorlar.

Meslek lisesi mobilya alanından yeni mezun olmuş kişilerin sektörde istihdam edilmesi gerektiği yönünde düşünce bildiren İK’lardan dördü de gerekçe olarak liselerde yapılan staj uygulamasını göstermişlerdir. Bu düşüncesini İK9: “*Tabii ki özellikle en baştaki tercihim meslek lisesi mezunu, mobilya bölümünü bitirmiş personel. Onu zaten istememdeki en büyük neden; daha önceden okulda görmüş olduğu teorik bilgi ve stajda yapmış olduğu uygulamalar ve çalışmalar.*” demiştir. Olumlu görüş bildiren İK3 ise düşüncesini: “*Meslek lisesi mezunu bir aday bizim için önceliklidir. Kesinlikle değerlendirmek isterim. Temel düzeyde bilgi sahibi oluyor ve o bilgi de gerçekten kıymetli. En azından iş sağlığı güvenliğini*

biliyor, yapabileceği yanlış bir hareketin sonuçları hakkında bilgi sahibi olmuş oluyor.” sözleriyle ifade ederek, meslek lisesi mezunlarının iş sağlığı ve güvenliği bilgisinin olduğuna dikkat çekmiştir. Bu konunun işverenler açısından bir diğer önemi de işyerinde meydana gelen bir iş kazasından işverenin de sorumlu olmasıdır.

Meslek lisesinden yeni mezun olmuş kişilerin işyerlerinde doğrudan işe başlamaları hususuna olumsuz yaklaşan dört İK'nın tamamı, mezunların mesleki beceri açısından yetersiz oldukları düşüncesindedirler. İK4: *“Bir el yatkınlığı oluyor, bir aşinalık oluyor ama hani doğrudan üretime verip de çalıştırma şansımız yok. ‘Sen döşemecisin, sen işte artık bu işi yapabilirsin, eğitim de almışsın, yarından itibaren burada döşemeci olarak başlayacaksın’ deme şansına sahip değiliz”* demiştir; İK7 ise: *“Meslek lisesini bitirmiş, mobilya bölümünü bitirmiş birinin bizim burada hemen işe başlayacak eğitim ve bilgi birikimi olduğunu düşünmüyorum. Çok yeterli derecede mesleki eğitim verildiğine de inanmıyorum.”* diyerek düşüncesini beyan etmiştir. Bu düşünceye sahip diğer katılımcılar da benzer ifadeler kullanmışlardır.

Katılımcılardan İK5, meslek lisesinden yeni mezun kişilerin mesleki yetersizliğinin yanı sıra, firmalarında işe başlayabilmesi için uyum eğitimi almaları gerektiğini ifade etmiştir; *“Tezgâh başında bu işi okulda görmüş olsa da oranın ustası, tecrübeli çalışanları, ona o makinenin nasıl kullanılacağını yine göstermek zorunda kalıyor. İşe doğrudan başlamak olmaz, önce işi ustasından öğrenecek. Burada bir uyuma tabi olmalı, hem işi hem ortamı tanımalı. Ondan sonra işin başına geçebilir.”* diyerek ifade etmiştir.

3.3. Meslek Liselerindeki Eğitimin İşlevselliğine İlişkin Bulgular

“Meslek liselerindeki eğitimin işlevselliğini genel anlamda nasıl değerlendiriyorsunuz?” ana sorusu ve bu soruyu destekleyen sonda sorulara yönelik, insan kaynakları yöneticilerinin verdikleri cevaplara ilişkin analizler sonucu oluşturulan kategori ve kodlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Meslek liselerinde verilen eğitimin işlevselliğine ilişkin görüşler

Kategori	Kod	Frekans	Katılımcılar
Müfredat	Uygun değil	6	İK1, İK3, İK5, İK7, İK8, İK9
	Uygun	2	İK2, İK6
Makine teçhizat	Eski/Eksik	4	İK1, İK4, İK5, İK8,
	Uygun	2	İK9, İK10
Öğrenci	Bilinçsiz/İsteksiz	5	İK2, İK3, İK5, İK8, İK9
Bölümler	Yetersiz	3	İK3, İK4, İK5

Tablo 4 incelendiğinde çalışmaya katılan İK yöneticilerinin meslek liselerinin eğitiminde “müfredat”, “makine teçhizat”, “öğrenci” ve “bölümler” boyutlarını ön plana çıkardıkları görülmektedir. Meslek liselerinin eğitimine yönelik görüşleri alınan İK’lardan sekizi mobilya bölümünün ders müfredatına dikkat çekmek istemiştir. Bu alana değinen sekiz İK’dan altısı okul müfredatının sektördeki gelişmelerle uyumlu olmadığı ve şehrin imalat sanayisinin yoğunlaştığı alanlara göre müfredatın güncellenmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. İK3 bu düşüncesini: **“Aslında müfredatları şehir bazlı düşünmek daha doğru olabilir, standart müfredat dışında bölgesel müfredatın belirlenip o yönde hareket edilmesi daha doğru olacaktır.”** sözleriyle ifade ederken; İK8: **“Meslek lisesinden gelen bir öğrenci, mezun olduktan sonra tam bir bilgiye sahip olarak gelmiyor. Verilen dersler bizim beklentilerimizle uyumlu değil, günümüzün gerisinde kalıyor, güncellenmesi gerekiyor, sanayideki gelişmelerin müfredata dâhil edilmesi gerekiyor.”** diyerek belirtmiştir. Buna karşın katılımcılardan ikisi müfredatı sektör ile uyumlu bulmaktadır. Bu düşüncesini İK6 : **“Müfredatta bir sıkıntı yok. Çünkü mutlaka elimize bir doküman geliyor; öğrencinin hangi konuyla alakalı eğitim alması gerektiği ya da aldığı, özellikle stajyerlerle geliyor, elimize ulaşıyor. Öğrencileri de öğretmenleri takip ediyorlar zaten.”** sözleriyle ifade etmiştir.

Meslek liselerindeki eğitimin işlevselliğine yönelik görüşleri alınan katılımcılardan beşi okullardaki makine/teçhizat boyutuna dikkat çekmiş, dört katılımcı okullarda bu alanda eksiklerin olduğunu öne sürmüştür. İK1 bu düşüncesini: **“Tam anlamıyla ihtiyaçlarımızı karşılamıyor, teknolojik olarak yetersiz, eğitim aldıkları makineler eski, teorik bilgi açısından da eski yöntemler anlatılıyor.”** demiştir. İK5 ise: **“Milli Eğitimin politikalarının eksik olduğunu düşünüyorum. Mobilya fabrikasında hangi aletler varsa o aletlerin, atölyelerinde olması lazım. Bu aletlerin bire bir okullarda olacağını düşünmüyorum. Makine donanımlarının yetersiz olduğunu düşünüyorum.”** sözleriyle ifade etmiştir. Diğer katılımcılar da benzer düşünceye sahiptir. Okullardaki makinelerin eski olduğu vurgulanmıştır. Diğer taraftan İK10 düşüncesini: **“Makineler uygun, makinelerle ilgili bir sıkıntı yok. Uygulamayla ilgili bir sıkıntı var. Bir veya iki makine oluyor genellikle. 30 tane, 40 tane öğrenci oluyor. Sıra diğerine gelmiyor.”** sözleriyle ifade etmiş, makinelerin uygun olmasına karşın yetersiz kaldığını belirterek her öğrencinin yeterli süre makinede uygulama yapma şansının olmadığına vurgu yapmıştır. Yine makinelerin uygun olduğunu düşünen İK9: **“Okulda bire bir aynı makineler olduğunu söylüyorlar ama bilerek geldiklerini pek zannetmiyorum. Çünkü iş hayatına başladıktan sonra neyin ne olduğunu anlıyorlar.”** sözleriyle görüş bildirerek,

makinelerin uyumlu olmasına karşın öğrencilerin tam olarak makineyi kullanmayı bilmediklerini ifade etmiştir.

Çalışmanın bu kısmında katılımcılar öğrenci faktörünü de ön plana çıkarmışlardır. Elde edilen verilere göre katılımcıların yarısı öğrencilerin okudukları bölüme karşı isteksiz ve bilinçsiz oldukları düşüncesindedirler. İK2: “*Liselerde uygulama ve bilinç tarafına baktığımız zaman orada eksiklikleri var. Kişiler isteksiz, hizmet sektörüne kayma var, ağır iş yükünden kaçıyor, daha rahat işler istiyorlar*” sözleriyle ifade ederken; İK8 ise: “*Meslek lisesi öğrencilerinin çoğunu maalesef ya aileleri gönderiyor, ya puanları diğer okullara yetmediği için geliyorlar.*” ifadesiyle görüşlerini belirtmiştir.

Ayrıca çalışmaya katılan İK’lardan üçü meslek lisesinde açılan bölümlerin yetersiz olduğuna, sektörün mobilya alanındaki ihtiyacı karşılayamadığına dikkat çekmişlerdir. Bu düşüncesini İK4: “*Kayseri mobilya üretim şehri olduğu için aslında mobilya döşemeciliği, mobilya tasarımı, mobilya terziliği gibi bölümlerin artırılması gerektiği düşünülün.*” sözleriyle ifade etmiştir.

3.4. Meslek Liselerindeki Staj Uygulamalarının Mesleki Beceri Kazandırma Üzerindeki Etkinliğine İlişkin Bulgular

“Meslek liselerinin staj uygulaması eğitiminin mesleki beceri kazandırmasına yönelik etkililiği hakkında ne düşünüyorsunuz?” ana sorusu ve bu soruyu destekleyen sonda sorulara yönelik, insan kaynakları yöneticilerinin verdikleri cevaplara ilişkin analizler sonucu oluşturulan kategori ve kodlar Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5: Staj uygulamalarının mesleki beceri kazandırma üzerindeki etkinliğine ilişkin görüşler

Kategori	Kod	Frekans	Katılımcılar
Mesleki beceri	Kazandırmaz	6	İK2, İK3, İK5, İK7, İK8, İK10
	Kazandırır	4	İK1, İK4, İK6, İK9
Staj süresi	Yetersiz	8	İK1, İK2, İK3, İK4, İK5, İK7, İK9, İK10
	Yeterli	2	İK6, İK8

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların tamamının “mesleki beceri” ve “staj süresi” boyutlarını öne çıkararak cevaplar verdiği görülmektedir. Mesleki beceri kategorisinde on İK’den altısı staj uygulamalarının meslek lisesi mobilya bölümünde öğrenim gören öğrencilere mesleki beceri kazandırmadığı görüşüne sahiptirler. Buna ilişkin olarak İK2: “*Beceri kazandırmaz. Süreklilik ve tekrar olmuyor. Kişi gördüğü işi ikinci kez görmeyebiliyor. Tekrar olmadan da öğrenme olmuyor. Öğrenme olsa da davranışa dönüşmüyor.*” sözleriyle

düşüncesini ifade etmiş; stajda öğrenme gerçekleşse bile bunu beceriye dönüştürme fırsatının olmadığına vurgu yapılmıştır. İK7 ise; **“Şimdi bu çocuk üniversiteye mi hazırlansın? İşyerinde staja mı gelsin? Okuldaki derslere mi çalışsın? Yani bir de tam böyle artık gençliğin, ergenliğin zirve yaptığı bir dönemde üç tane yükü bu çocuğun omuzuna veriyorsunuz. Buna başka bir sistem bulmak lazım.”** sözleriyle ifade ederken; stajların üniversite sınavı ile aynı döneme denk getirilmesi nedeniyle öğrencilerin stajlara odaklanamadığı vurgulanmıştır.

Staj uygulamalarının mesleki beceri kazandırdığına yönelik görüş bildiren katılımcılar da olmuştur. İK4 düşüncesini: **“Tabii ki bence çok etkili. Yani staj süresinde öğrenciler bire bir uygulamayı görüyorlar.”** cümlesiyle ifade ederken; İK 9 ise: **“Staj yaptığı sürede en azından çalışma ortamını görüyor. Hiçbir şey öğrenmese bile fabrikadaki çalışma ortamını görüyor. Eğer işine kendini veriyorsa zaten o çocuk işi öğreniyor.”** düşüncesiyle beyan etmiştir.

Katılımcıların çoğu staj sürelerini yetersiz bulmaktadır. Bu koda ilişkin düşüncesini İK3: **“Sürenin bence tam hafta olması da değerlendirilebilir. Üç yıl teorik eğitim, son yıl tamamen uygulama eğitimi. Çocuğun, öğrenci zihniyetinden çıkması gerekiyor, çalışan mantığına girmesi lazım.”** sözleriyle ifade etmiştir. Sürenin yetersiz olduğu düşüncesine sahip olan İK10 ise : **“Çocuk 3 ve 4 üncü sınıfta tamamen işyerine verilmesi gerekiyor. Sabah sekiz, akşam altı fabrikada çalışıyormuş gibi bir hafta gelmesi gerekir. Çünkü pazartesi iş planı oluşturulur, salı, çarşamba... o işler işlenir. Çarşamba günü geliyor ortama alışıyor, malzemeyi bilmiyor. Sadece iş akışına kendini verebiliyor. Perşembe günü tam kendini kaptırıyor, cuma günü bırakıp gidiyor. Hafta sonuyla birlikte dört gün işletmeden uzak kalmış oluyor. Hep yarım öğrenmiş oluyor. Paketleme gibi işlerde çalışmış oluyor çocuk.”** sözleriyle ifade etmiştir.

Diğer taraftan katılımcılardan ikisi staj sürelerini yeterli bulmaktadırlar. Bu düşüncesini İK6: **“Staj süreleri ile alakalı bir sıkıntı yok. Yeterli de olduğunu düşünüyorum üç gün işletmede iki gün okulda. Çocuk isterse zaten verimli geçer ve ileride kendisine katkısı olur. Ama istemezse sadece işletme ortamına gelir, stajını tamamlar. Okulu bitirmek için mi geliyor yoksa hem okulu bitirmek hem de işi öğrenmek için mi geliyor? Aslında önemli olan soru bu.”** demiştir. Staj sürelerinin yeterli olduğunu düşünen katılımcılar, bu boyutta yine öğrenci faktörüne dikkat çekmiş ve öğrencinin işi öğrenme isteğinin önemini vurgulamıştır.

3.5. Stajyer Öğrenciler İçin Verilen Destek Ve Teşviklerin İşyerlerine Etkisine İlişkin Bulgular

“Stajyer öğrenciler için verilen işyeri destek ve teşviklerini nasıl değerlendirirsiniz? Firmanız için yararlı buluyor musunuz? Neden?” sorusuna yönelik, insan kaynakları yöneticilerinin verdikleri cevaplara ilişkin analizler sonucu oluşturulan kategori ve kodlar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Stajyer öğrenciler için verilen destek ve teşviklerin işyerlerine etkisine ilişkin görüşler

Kategori	Kod	Frekans	Katılımcılar
Yararlı	Stajyer sayısı artar	5	İK3,İK4,İK6,İK8,İK9
	Ekonomik destek	4	İK1,İK8,İK9,İK10
Yararsız	Öğrenciye verilmeli	2	İK2,İK5
	Ücret yetersiz	1	İK7

Tablo 6 incelendiğinde, çalışmaya katılan on İK’den yedisi stajyer öğrenciler için işyerlerinde verilen destek ve teşvikleri yararlı bulmaktadır. Destek ve teşvikler sayesinde stajyer sayısının artacağını ve firmalara da ekonomik destek sağlanacağını düşünmektedirler. Stajyer sayısının artacağı yönünde görüş bildiren İK3 düşüncesini: “*Tabii ki kıymetli bu süreçler. Şu anda birçok işletme stajyer alma noktasında bu teşvikler sayesinde artık geri durmuyorlar. Stajyer alma yönünde girişimlerini artırıyorlar.*” diyerek ifade etmiştir. Firmalara ekonomik destek olacağı için teşvik ve destekleri yararlı bulan dört katılımcıdan İK10 düşüncesini: “*Evet, işveren olarak değerlendiriyorum, güzel destekler. Çocuğu çalıştırıyorum ama yani sonuçta sıfırdan başlayıp tekrar öğretiyorum işi. İşverene bir yükü oluyor. Bu yükün bir kısmını devlet karşılıyor.*” diyerek beyan etmiştir. Buna göre stajyer öğrenciler için işyerlerine verilen destek ve teşvikler İK’lar tarafından genel anlamda yararlı bulunmaktadır.

Çalışma grubundaki üç İK ise teşvik ve destekleri yararlı bulmamaktadırlar. Bu İK’lardan ikisi teşviklerin doğrudan öğrenciye verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu düşüncesini İK5: “*Yararlı bulmuyorum. İşin açığı; bizim bu teşvike ihtiyacımız yok. Teşvikin bizzat meslek lisesi öğrencilerine verilmesi gerekiyor. Ufak firmalar için bunun da kontrol edilmesi gerekiyor. Çocuğa bir harçlık daha olarak, Devlet bize vereceği parayı çocuğa versin.*” sözleriyle ifade etmiştir. Teşvikler olarak verilen ücretleri yetersiz bulan İK7 ise düşüncesini; “*Bence küçük işletmeler için 1200 lira iyi bir para. İşçi gibi kullanabiliyorsa, verim alıyorsa önemlidir. Ama verim almıyorsa bir de bunun yemeği, servisiydi diye düşünürseniz; biraz maliyet yönünden çok. Onun için destek oranlarının arttırılması tabii iki taraf için de cazip hale getirir.*” sözleriyle belirtmiştir. Buna göre teşviklerin yalnızca emeğin karşılığını ödemek amacıyla verildiği; fakat stajyerlerin de diğer çalışanlar gibi başka

maliyetleri olduğu ve bunların işveren tarafından karşılandığı, dolayısıyla destek miktarının artması gerektiği vurgulanmıştır.

3.6. Faizsiz Kredi Desteğinin Meslek Lisesi Mobilya Bölümü Mezunlarının İstihdamında Etkililiğine İlişkin Bulgular

“Meslek Lisesi mezunlarının istihdamında verilen faizsiz kredi desteği gibi teşviklerin meslek lisesi mezunlarının istihdamına etkisi hususunda ne düşünüyorsunuz?” sorusuna yönelik, insan kaynakları yöneticilerinin verdikleri cevaplara ilişkin analizler sonucu oluşturulan kategori ve kodlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Faizsiz Kredi desteğinin meslek lisesi mobilya bölümü mezunlarının istihdamında etkililiğine ilişkin görüşler

Kategori	Kod	Frekans	Katılımcılar
Etkili olur	İstihdam artar	8	İK3,İK4,İK5,İK6,İK7,İK8,İK9,İK10
Etkili olmaz	Amaç dışı kullanım	1	İK1
	İstihdam ihtiyaca bağlı	1	İK2

Tablo 7 incelendiğinde sekiz katılımcının faizsiz kredi desteğinin meslek lisesi mobilya bölümü mezunlarının istihdamının artmasına yönelik etkisi olacağı yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. İK5 bu düşüncesini: “*Bu teşvik KOBİ'lere veriliyor, çok güzel bir uygulama, bunun yararlı olacağını düşünüyorum. Meslek lisesi bölümü öğrencilerinin istihdam edilmesi açısından fevkalade güzel ve cazip bir uygulama. İstihdamı artıracığına inanıyorum.*” sözleriyle ifade ederken; İK8: “*Yani bunun yarısıyla bile sanat okulu mezunu alınsa önemli bir istihdam yaratacağına inanıyorum*” diyerek beyan etmiştir.

Diğer taraftan iki katılımcı ise faizsiz kredi desteğinin etkili olmayacağını düşünmektedir. İK1 bu düşüncesini: “*Çok etkili olacağını düşünmüyorum, istihdam dışı amaçlar için kullanılabilir, kontrol ve denetimlerinin sıkı yapılması lazım.*” sözleriyle ifade etmiştir. İK1’e göre işverenler verilen kredi desteğini meslek liselilerin istihdam giderlerinden ziyade şahsi giderleri için kullanacaktır. İK2 ise; firmalarda istihdamın ihtiyaca bağlı olarak gerçekleştiğini, faizsiz kredi desteğinin meslek liselerinin istihdamında etkili olmayacağını belirtmiştir. İK2 bu görüşünü: “*Çok fazla etkili olacağını düşünmüyorum. Yetkin olduğumu düşünüyorsak, ihtiyacımız olursa alırız ve doğrudan istihdam ederiz. İhtiyaç olmaz ise*

almayız. Oradaki destek aslında öğrencinin eğitim tarafına yapılırsa daha iyi olur.” diyerek ifade etmiştir.

3.7. Mobilya Alanında Yeterli Niteliğe Sahip Personel Bulmakta Zorlanılan Meslek Ve Nedenlerine İlişkin Bulgular

“Faaliyet gösterdiğiniz alanda en çok ihtiyaç duyduğunuz fakat yeterli niteliğe sahip personel bulmakta zorlandığınız meslek var mıdır?” ana sorusu ve bu soruyu destekleyen sonda sorulara yönelik, insan kaynakları yöneticilerinin verdikleri cevaplara ilişkin analizler sonucu oluşturulan kategori ve kodlar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Yeterli niteliğe sahip personel bulmakta zorlanılan meslek ve nedenlerine ilişkin görüşler

Kategori	Kod	Frekans	Katılımcılar
Meslek	Mobilya döşeme işçisi	7	İK1,İK2,İK3,İK4,İK7,İK8,İK10
	Mobilya terzisi	6	İK2,İK3,İK4,İK6,İK7,İK8
	Ahşap iskeletçi	1	İK5
	Kenar kapamacı	1	İK1
	Mobilya Frezeci	1	İK9
Nedenleri	Ücret beklentisi	9	İK1,İK3,İK4,İK5,İK6,İK7,İK8,İK9,İK10
	Çalışma ortamı	6	İK1,İK5,İK7,İK8,İK9,İK10
	Bölüm sayısı yetersiz.	6	İK3,İK5,İK7,İK8,İK9,İK10
	Başvuru az	4	İK2,İK5,İK7,İK8

Tablo 8 incelendiğinde İK görüşlerine göre yeterli niteliğe sahip personel bulmakta en çok zorlanılan mesleğin mobilya döşeme işçisi olduğu görülmektedir. Bunu, altı İK’nın görüşleri doğrultusunda mobilya terzisi mesleği izlemektedir. Bu mesleklerin dışında ahşap iskeletçi, kenar kapamacı ve mobilya frezeci meslekleri de belirtilmiştir.

Çalışmaya katılan İK’ların çoğunluğu mobilya alanında yeterli niteliğe sahip personel bulamamalarına neden olarak maaş ve çalışma şartlarının beğenilmemesini göstermişlerdir. Bu yöndeki düşüncelerini İK1, “*İşin zor ve çalışma ortamının sıkıntılı olması nedeniyle, daha iyi maaş teklif eden yerlere kolayca kaymaları*” olarak ifade etmiştir. Benzer düşünceye sahip İK3 ise, “*Toplu iş sözleşmesinden kaynaklı daha fazla maaş verilemediğinden piyasadaki kalifiye personel yüksek maaş veren yerleri tercih ediyor.*” sözleriyle ifade etmiştir.

Başka bir neden olarak ise iş arayan mobilya işçilerinin çalışma ortamından beklentileri gösterilmiştir. Bu düşüncesini İK7, “*İnsanlar artık günümüzde organize sanayide çalışmayı*

çok istemiyor. Daha çok hizmet sektörünün geliştiği noktalarda, özellikle AVM'lerde mağazacılık tarafında... Bir AVM'de güvenlik olmayı, fabrikada işçi olmaya tercih ediyorlar. İnsanların sosyal statü beklentisi, rahat iş beklentisi, tempoyu kaldıramamaları...” şeklinde; İK8 ise; *“Mobilyada döşemeci, terzi yetişen olmuyor maalesef, okullarda bu bölümler yok. Döşemecilik hassas ve dikkat isteyen bir iş. El becerisi çok yüksek olması gerekiyor, hata kabul etmiyor. Geri dönüşü de riskli olduğu için adamlar o sıkıya gelemiyor. Kafeler, mağazalar biliyorsunuz temiz yerler, doğruya doğru; eğriye eğri. Şimdiki gençlik süsü seviyor biliyorsunuz, rahatlığı seviyor, gidiyor oralarda çalışıyor.”* sözleriyle ifade etmiştir.

Çalışmaya katılan İK'ların yine çoğunluğu yeterli beceriye sahip personel bulamamalarına neden olarak meslek liselerinde mobilya bölümlerinin sayısının yetersiz olmasını göstermişlerdir. İK3 düşüncesini, *“Döşemeci ve terzi. Okullarda terzilik diye bir bölüm yok.”* şeklinde ifade ederken; İK10, *“Şu an döşemeci diye bir okul bölümü yok, yani doğrudan döşeme bölümünden mezun olacak bir yetişme alanı yok”* sözleriyle ifade etmiştir. Buna göre okulların mobilya döşeme ve mobilya terzisi gibi mobilya sektöründe en çok aranan meslek gruplarını yetiştirmeye yönelik bölümlerinin yeterli sayıda olmadığı tespit edilmiştir.

Mobilya alanında mesleki beceriye sahip personel bulunamamasına başka bir neden olarak dört İK yeterli beceriye sahip kişilerin bu alanda iş başvuru sayısının az olmasını göstermişlerdir. Bu görüşünü İK2, *“Yeterli beceriye sahip kişi bulamıyoruz, bu alanda başvuru sayısı az”* sözleriyle ifade ederken; İK8, *“Adam liseyi bitiriyor, bir mağazada bugün gitse iş bulabiliyor. Maalesef oralara başvuru yapıyor iş için, bize değil.”* İfadesiyle dile getirmiştir.

3.8. Meslek Liselerinin Mobilya Alanında İstenilen Yeterlikte İşgücü İhtiyacını Yetiştirebilmesi İçin Öneriler

“Meslek liselerinin faaliyet gösterdiğiniz alandaki işgücü ihtiyacını tam olarak karşılayabilmesi için size göre neler yapılabilir?” ana sorusu ve bu soruyu destekleyen sonda sorulara yönelik, insan kaynakları yöneticilerinin verdikleri cevaplara ilişkin analizler sonucu oluşturulan kategori ve kodlar Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Meslek liselerinin mobilya alanında istenilen yeterlikte işgücü ihtiyacını yetiştirebilmesine yönelik görüşler.

Kategori	Kod	Frekans	Katılımcılar
Okul	Stajlar düzenlenip denetlenmeli	4	İK1,İK7,İK9,İK10
	Yetenek/Beceri temelli öğrenci kabulü	3	İK2,İK3,İK5
	Okul-Sanayi işbirliği artırılmalı	3	İK1,İK4,İK7
	Şehrin ihtiyacına göre bölümler	2	İK3,İK5
	Atölyeler yenilenip ders sayısı artırılmalı	2	İK5,İK8
Aile	Meslek lisesine bakış açısı değişmeli	4	İK1,İK2,İK8,İK9
	Öğrenciler uygun bölüme yönlendirilmeli	4	İK6,İK7,İK8,İK9
Öğrenci	Bilinçli bölüm tercihi	5	İK1,İK5,İK6,İK7,İK9
Toplum	Meslek lisesine yönelik algı değişmeli	4	İK2,İK3,İK5,İK8

Çalışmaya katılan İK'ların meslek liselerinin mobilya alanında istenilen yeterliğe sahip personel yetiştirmesine yönelik önerilerinin “okul”, “aile”, “öğrenci” ve “toplum” olmak üzere dört tema altında toplandığı görülmektedir. Okul uygulamalarına yönelik önerilerde bulunan İK'lardan dördü stajların süresinin daha uzun olacak şekilde yeniden düzenlenip denetlenmesi yönünde öneride bulunmuşlardır. İK1 düşüncesini, **“Staj süresi iki, üç yıla çıkarılabilir. Öğrenci gönderilen işletmelerdeki kontrollerin biraz daha sağlıklı yapılması gerekiyor. Hocamız geliyor, buraya oturuyor, çayını kahvesini içiyor, öğrenciyi görmüyor. Gitsin sahada öğrenciyi görsün.”** sözleriyle ifade ederken; İK7, **“Teknik eğitim süresi artırılmalı, stajlar iyi şekilde denetlenmeli.”** diyerek görüşünü paylaşmıştır.

Meslek liselerinin mobilya bölümü öğrencilerinin yeterli mesleki beceri ile mezun olmalarını bu okulların öğrenci kabulü ile ilişkilendiren üç İK ise; liselerin yetenek sınavı ile öğrenci kabulü yapmaları gerektiğini düşünmektedirler. İK2 bu düşüncesini, **“Meslek liselerine özel yetenek sınavıyla öğrenci alınmalı.”** diyerek, İK3 ise, **“İlk başta bir sınav yapılır, hangi yetenekte bu çocuk? Sonunda bir sınav daha yapılır ve o da bir referans mektubu gibi olur.”** diyerek beyan etmiştir.

Çalışma grubunda yer alan üç İK ise meslek lisesi öğrencilerinin yeterli mesleki beceri kazanarak mezun olmaları için okul - sanayi işbirliğinin artırılması gerektiğini düşünmektedir. Bu görüşte olan İK4, **“Aslında öğretmenlerimizin de bizim işletmelerimizde bir staj yapması lazım. İşveren ile beraber çalışılması, sürekli dirsek temasında olunması, ziyaret edip üretim alanlarının gezilmesi lazım.”** sözleriyle fikrini dile getirirken; İK7 ise: **“Meslek liselerinin programları ve ders içerikleri işverenlerle irtibat halinde güncellenmeli.”** diyerek görüşünü bildirmiştir.

İK'lardan ikisi meslek liselerinin bölümlerinin şehirlerin ihtiyaçları dikkate alınarak açılması gerektiğini düşünmektedirler. İK3, **“Öncelikle şehrin endüstrisi bazında içerikler**

belirlenmeli. Firmalardan talepler doğrultusunda; belki müfredat İŞKUR kanalıyla da oluşturulabilir, Türkiye genelinde şehirlerin neye ihtiyacı var bunun analizini yapıp bu doğrultuda okul müfredatı oluşturulabilir.” derken; İK5, *“Bölümler o şehrin ihtiyacına göre belirlenip açılmalı.”* diyerek ifade etmiştir. Kayseri’de mobilya üretim tesislerinin çok sayıda olması bu alanda işgücüne duyulan ihtiyacın da fazla olmasına neden olmaktadır.

Yine okul kapsamında önerilerde bulunan İK’ların bir kısmı atölyelerin yenilenmesi ve atölye derslerinin sayısının artırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu düşüncesini İK8, *“Uygulamalı derslerin teorikten daha çok olması gerekir bence. Meslek liselerindeki atölyelerin hepsinin yenilenmesi lazım diye düşünüyorum.”* demek suretiyle ifade etmiştir.

Çalışmaya katılan altı İK, meslek liselerinin mobilya alanında istenilen yeterlikte işgücü ihtiyacını yetiştirebilmesi için ailelere yönelik önerilerde bulunmuşlardır. Aile kategorisinde ailelerin meslek liselerine bakış açılarının değişmesi öne çıkan başlıklar arasındadır. Bu düşüncesini İK1, *“Bu çocuk okumuyor bari meslek lisesine gitsin algısının değişmesi lazım. Mesleğin ne olduğunu bilerek gelmesi lazım.”* diyerek ifade etmiştir.

Aile kategorisinde öğrencilerin uygun bölümlere yönlendirilmesi gerektiği katılımcılar tarafından öne çıkan diğer bir öneridir. İK9 bu düşüncesini; *“Ebeveynler, birazcık daha ikna edici olarak, düz liselere çocuklarını göndereceklerine; bir meslek kazanmaları için meslek liselerine yönlendirmeli. Ama burada tabii ki ileride gerçekten bu mesleği yapabileceklerin eğitime girmesi istenir.”* sözleriyle ifade etmiştir.

Çalışmaya katılan beş İK öğrenciler açısından önerilerde bulunmuş ve öğrencilerin meslek liselerini tercihte bilinçli olarak bölüm seçmeleri önerisini ön plana çıkarmışlardır. Bu görüşü İK1, *“Çocukların meslek liselerine doğru ve bilinçli yönlendirilmesi gerekir, hangi alanı neden seçmeleri gerektiğini, nasıl eğitim alacaklarını bilmeliler.”* sözleriyle ifade ederken; İK6, *“Aslında mühim olan bu pencere; öğrencinin okula neden gittiği ya da ne için gittiği. İleriki safhada kendisi ile alakalı planlarının ne olduğunu bilmesi lazım. Kesinlikle, öğrencinin eğitim alanını ve eğitimini tanuması lazım.”* sözleriyle beyan etmiştir. Meslek lisesinde mobilya alanını öğrencilerin bilerek ve isteyerek tercih etmesinin, bu alana ilgi duymasının; eğitim süresi boyunca öğrencilerin, derslere aktif katılımını ve staj eğitiminde daha etkin olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir.

Görüşleri alınan İK’lardan bir kısmı ise meslek liselerine yönelik olumsuz toplumsal algının değişmesi gerektiğini düşünmektedirler. Örneğin İK2 bu düşüncesini: *“Öncelikle*

meslek lisesine yönelik toplum algısını değiştirmemiz gerekiyor. Meslek lisesini kazanmak ve okumanın olumlu yönde bir farkındalık oluşturması lazım. şu andaki algı maalesef tam tersi. Yani kişi A lisesini kazanamamış, B lisesini kazanamamış; ‘hiçbir şey olmadı, meslek lisesine gitsin’, algısı yerine ‘meslek lisesine gitti, meslek kazandı’ bu algıyı oluşturmamız lazım. Meslek sahibi olarak toplum içerisinde bir statü kazanacağını öncelikle kişiye ve topluma aşılamak gerekiyor.” Sözleriyle ifade ederken; İK8, “Meslek liseleri tercih edilen bir okul olması lazım artık. Yani aman bunun puanı az, oraya çaresiz giren öğrencilerle dolmasın meslek liseleri lütfen.” sözleriyle ifade etmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırma bulguları mobilya sektöründe faaliyet gösteren firmaların, personel istihdamında, meslek lisesi mobilya bölümü mezunu kişileri, öncelikli olarak tercih ettiklerini göstermektedir. Katılımcılar bu tercihi genel olarak; meslek lisesi eğitimi almış kişilerin, diğer lise mezunlarına kıyasla daha fazla mesleki bilgilerinin olması, işi daha kolay öğrenmeleri ve işi disiplinine sahip olmaları gibi nedenlerle gerekçelendirmektedir. Staj uygulamalarının, işe alınan meslek lisesi mezunu personelin işe uyumu ve uyum eğitimi sürecini kısaltması nedeniyle işi ve zaman kaybının azalacağının düşünülmesi, tercih edilebilirliği artırmaktadır. Bunun yanında staj döneminde çalışması ve kişiliğiyle işe uygun bulunan öğrencilerin birçoğu, mezun olduktan sonra işveren tarafından tanınmaları nedeniyle aynı işyerinde daha kolay işi hayatına atılabilmektedirler. Bu biçimde işe alınan kişilerin firmayı ve işi daha çok benimsedikleri ve daha uzun süreli çalıştıkları da belirtilmektedir. Ayrıca meslek lisesi diplomasına sahip olan çalışanlar için, MYK belgesi şartı aranmaması da istihdamda ne çıkan nedenlerden biridir. MYK belgesi zorunluluğu bulunan meslek ve alanlarda işveren; çalışanlarına belge aldırarak için ayrı bir zaman ve para harcamak istemediğinden pragmatik bir yaklaşımla meslek lisesi mezunu kişileri öncelikli olarak tercih etmektedir. Yine meslek lisesi mezunlarının istihdamında verilen sigorta prim teşvikleri de bu kişilerin işverenler tarafından öncelikli tercih edilmelerini sağlamaktadır.

Katılımcıların çoğu; meslek lisesinden yeni mezun, işi deneyimi olmayan kişilerin, doğrudan istihdam edilmeleri hususunda olumlu görüş bildirerek bu kişilerin alanlarına ilişkin teknik bilgisini istihdam için yeterli bulmaktadırlar. Meslek dersleri ile uygulamalar yapabilen öğrencilerin, çalışacakları mobilya sektöründe, karşılaşabilecekleri tehlike ve riskleri eğitim esnasında fark ettikleri ve alanlarına ilişkin işi sağlığı ve güvenliği hususlarında da genel olarak bilgi sahibi oldukları değerlendirilmektedir. Diğer taraftan meslek lisesinden yeni mezun, deneyimsiz kişilerin firmalarında doğrudan işe başlamalarını uygun bulmayan İK’lar ise

okullarda verilen meslek derslerini ve staj uygulamalarını yetersiz bulduklarını, öğrencilerin alanlarına ilişkin yeterli mesleki beceriyi kazanamadıklarını belirtmektedirler. Firmaların, tecrübesiz kişileri işe aldıkları takdirde, kişinin işi öğreninceye kadar geçen süreçte, yaşayacakları maddi kaybı ve üretimin aksamasını neden olarak göstermeleri anlaşılabilir bir durumdur. Dolayısıyla meslek lisesinden yeni mezun olmuş kişilerin işyerlerinde uyum eğitimine dâhil edilmesi, tecrübeli bir çalışanın/ustabaşının rehberliğinde işi öğrenmesi gerektiği istihdam için öncelikli şart olarak görülmüştür. Bu bağlamda İŞKUR'un aktif işgücü hizmetleri kapsamında sunduğu İşbaşı Eğitim Programları (İEP) esasında bu koşulu karşılamaya oldukça uygundur (İŞKUR Web, 2022). İEP'lerle mobilya bölümünden yeni mezun olmuş, deneyimsiz kişilerin istihdam edilebilirlikleri artırılabilir.

Çalışma grubundaki katılımcıların meslek liselerindeki eğitimin işlevselliğini değerlendirmeleri istendiğinde; katılımcıların çoğu meslek liselerinin ders programlarına dikkat çekmişler ve ders müfredatlarının güncel olmadığını ifade etmişlerdir. Mobilya sektörünün son yıllardaki hızlı gelişimi ile ihtiyaç duyduğu personel profili; gelişime açık, teknolojiyi kullanabilen, takip edebilen, yeniliğe açık, öğrenme isteği olan genç ve dinamik personeller olarak değişim göstermektedir (Ulay, 2015). Bu çerçevede meslek liselerinin mobilya alanında verilen derslerin güncel gelişmelerle uyumlu, inovatif düşünme becerisi kazandıran, mesleki gelişime yönelen içeriklere sahip olması, sektörün beklediği personellerin yetiştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Aslantürk de (2014) mesleki teknik eğitimin sorunlarını incelediği çalışmasında işgücü piyasası ile okullarda verilen eğitim arasındaki bağın etkin ve verimli bir şekilde kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla ders içeriklerinde güncel değişim ve gelişmelere paralel olarak sektörel ihtiyaçlar doğrultusunda yenilemelere gidilmesi beklenmektedir.

Katılımcı kanaatlerine göre meslek liselerinde mobilya eğitiminde kullanılan makinelerin eski ve sayılarının az olduğu da ulaşılan bulgulardandır. Okullardaki makinelerin sektörde kullanılanların gerisinde kalması; mezunların istihdam edildiğinde, işyerlerindeki makineleri kullanmada sıkıntı yaşamalarına neden olabilmektedir. Ayrıca meslek liselerinde makine sayılarının az olması nedeniyle her öğrencinin makine kullanımı için yeterli süre bulamadığı, kimi öğrencilerin uygulamalarda makineye dokunmadan dahi ders süresini doldurabildikleri, katılımcıların yaptığı değerlendirmelerdendir. Bununla birlikte öğrencilerin mesleki eğitim almaya hevesi ve öğrenmeye güdülenme seviyesi de önemlidir. Bazı öğrencilerin, meslek lisesi mobilya bölümüne, alana ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadan, yalnızca lise diploması almak amacıyla aile baskısı ya da gidebilecekleri başka bir okul

olmadığı için kayıt yaptırdıkları; dolayısıyla mobilya alanına karşı ilgi ya da istek duymayan bu öğrencilerin, verilen eğitimin kalitesini de olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Alana yönelik bilgi edinemeyen öğrenciler, mezuniyet sonrası için alanın kendilerine sunabileceği iş olanaklarını da sorgulamadığından mesleki gelişime yönelik bir çaba da göstermemektedirler. Bunun neticesinde de mobilya bölümünden mezun olsalar dahi, mobilya firmalarının personel istihdamında bekledikleri niteliklere sahip olamamaktadırlar. Mobilya üretiminde çalışmak istemedikleri için staj döneminde de işi öğrenmeye odaklanmamakta ve gelecekte o firmada istihdam edilme fırsatını değerlendirmeyerek staj dönemini en kolay nasıl tamamlayabileceklerini düşünmektedirler. Bu noktada, meslek liselerine kayıt yaptıran öğrencilerin işin başında, öncelikle alanlarını bilinçli ve istekli olarak seçmiş olmalarının gerekliliği öne çıkmaktadır.

Katılımcılar tarafından Kayseri’de meslek okullarındaki mobilya bölümü sayısının yetersiz olarak görülmesi de eğitimin işlevselliği açısından dikkat çeken diğer bir bulgudur. 2022-2023 eğitim öğretim yılı için Kayseri ilinde toplam 56 mesleki ve teknik eğitim veren okul bulunmasına karşın bunlardan yalnızca 12 tanesinde mobilya üzerine eğitim veren “Mobilya ve İç Mekân Tasarımı” alanı vardır. Kayseri’de söz konusu alandaki ortaöğretimin tüm kademelerinde toplam 643 öğrencinin eğitim gördüğü bilgisine ulaşılmıştır (MEB Web, 2022c). Orta Anadolu Kalkınma Ajansı raporunda 2019 yılı SGK verilerine göre; Kayseri ilinde mobilya imalatında, toplam 1206 işyerinin faaliyet gösterdiği ve 23511 kişinin istihdam edildiği bilgisi bulunmaktadır (ORAN, 2021). Mobilya alanında eğitim veren okul ve öğrenci sayısı ile mobilya imalat sektöründe faaliyet gösteren firma ve istihdam sayısı karşılaştırıldığında, bu alandan mezun olacak kişi sayısının yerel düzeyde mobilya sektöründeki işgücü ihtiyacını karşılamak için yeterli olmadığı açıktır ve İK görüşlerini doğrulamaktadır. Türkiye’de mobilya üretiminde lokomotif olan Kayseri ili için belirtilen okul ve öğrenci sayısı, sektörün yerel işgücü piyasasının arz-talep dengesizliğinde başlıca nedenlerden biri olmaktadır. Bu bağlamda Kayseri ilindeki mesleki ve teknik liselerde mobilya alanında eğitim verilen bölümler ve öğrenci sayıları artırılmalıdır.

Staj programı, öğrencilerin beklentilerinin belirlenmesi, iş ortamında kişiliklerinin ortaya çıkması ve iş koşulları arasında kıyas yapabilme imkânı sunması gibi öğrencilere büyük ölçüde fayda sağlamaktadır (Ko, 2008: 2; Richardson, 2008: 25). Staj uygulamalarının mesleki beceri kazandırması hususundaki katılımcı görüşlerine ilişkin bulgular incelendiğinde; İK’ların çoğunun stajların tam manasıyla mesleki beceri kazandırmadığını düşündükleri dikkat çekmektedir. Stajların etkisinin uzun vadede sağlıklı bireyler, toplumlar, verimli işletmeler ve

güçlü bir ekonomi inşa edilebileceği düşünüldüğünde; öğrencilerin staj sürelerini mesleki beceri kazanmaları ve iş hayatını öğrenmeleri açısından en etkin şekilde geçirmeleri önemlidir (Ulay,2015). Staj uygulamalarının etkinliğinin artırılması için bu süreç sadece öğrencinin ve işverenin inisiyatifine bırakılmamalıdır. Çünkü öğrencilerin alana yönelik ilgisizliğinin yanında, stajların lise son sınıfa, yani öğrencilerin üniversite sınavına gireceği yıla denk gelmesi; öğrencilerin staj derslerinde aktif olmaması, uygulamalara katılmaması, işe adapte olamaması gibi mesleki beceri kazandırmayı engelleyen olumsuz durumlar doğurabilmektedir. Yine işverenin öğrencileri staj sürecinde alanları dışında özellikle getir-götür, fotokopi çekmek, çay servisi yapmak gibi işlerde çalıştırmaları da stajın amacını köreltmektedir. Ayrıca yükseköğrenime hazırlığa ve üniversite giriş sınavına odaklanan meslek liseleri, meslek edindirme işlevini gerçekleştirmedi yetersiz kalarak piyasaların gereksinim duyduğu ara elemanların yetiştirilmesi görevini yükseköğrenime devredebilmektedir. Buralarda da mesleki beceri edinemeyen gençler, mezuniyet sonrasında işsizlik ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Gül, 2008). Bu nedenle, mesleki beceri kazanmada öğrenciler için fırsat olabilecek staj uygulamalarının denetimi, ilgili kişiler ve öğretmenler tarafından düzenli olarak yapılmalı, süreç ciddiyle takip edilmelidir.

Meslek liselerinin mobilya bölümü son sınıfında haftanın üç günü olarak uygulanan staj süreleri de yetersiz bulunmaktadır. Mobilya sektöründe yapılan iş sonunda bir ürün ortaya çıkarıldığı ve o ürünü tamamlama süresinin kimi zaman haftalar alabildiği düşünülürse; staj günleri dışında kalan iş sürecine öğrenciler dâhil olamadığından işin bütünü için yeterli beceri kazandırılmamaktadır. Stajların etkinliğini arttırmak için staj süreleri uzatılabilir. Böylece öğrenciler iş yerlerinde daha uzun süre kalıp işin her aşamasını bizzat üretim sürecine dahil olarak gözlemleyebilir ve mobilya alanına yönelik becerilerini geliştirebilirler. Gault (2010), öğrencilerin eğitim gördükleri alanda mesleki yetkinlik kazanmalarında staj programlarının ne derecede önemli olduğunu tespit etmek amacıyla işverenler üzerine gerçekleştirdiği çalışma sonucunda, staj yapan öğrencilerin mezun olduktan sonra istihdam edilme ihtimallerinin daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu bağlamda stajın öğrencilerin mezuniyet sonrası istihdam edilebilirlikleri üzerindeki olumlu etkisi dikkate alınmalı ve öğrencilerin staj uygulamalarını en etkin şekilde yapmaları sağlanmalıdır.

Stajyerler için verilen teşviklerin işyerlerine etkisi hususunda elde edilen bulgular incelendiğinde; katılımcıların çoğunlukla, bu destek ve teşvikler sayesinde işyerlerinin daha çok stajyer talep edecekleri görüşünde oldukları görülmektedir. Meslek lisesi öğrencileri staj yaptıkları işyerlerinde neticede bir işgücü katkısı oluşturmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında

işverenler, haftanın üç günü de olsa işyerinde bir işi, o işin karşılığı olan ücretin tamamını bizzat ödemediği takdirde stajyere yaptırmış olarak bir anlamda ekonomik bakımdan desteklenmektedir. Bu noktada okulların; işverenler tarafından stajyer ödemelerinin doğru şekilde yapıldığını, işverenlere stajyerlere ödemesi için aktarılan devlet katkısının amacına ulaştığını denetlemesi ve takip etmesi gerekmektedir. Aksi halde bir kısım katılımcıların da ifade ettiği gibi ödemeler stajyerlere yapılmamakta, devlet katkısı işverenin cebinde kalabilmektedir. Bunun dışında bir katılımcının destekleri yetersiz bularak, stajyerlerin yalnızca çalışma ücreti değil; servis, yemek... vb. maliyetlerinin de olduğunu belirterek desteklerin artırılması gerektiği düşüncesi de dikkat çekmektedir. Staj dönemlerinde öğrencilerin işverene diğer firma çalışanları gibi ücret harici maliyetler de yüklediği düşünüldüğünde; destek ve teşviklerin bu maliyetler de eklenerek hesaplanması, özellikle küçük işletmelerin beklentisidir.

“Mikro ve Küçük İşletmelere Hızlı Destek Programı” olarak ifade edilen faizsiz kredi desteğinin meslek lisesi mezunlarının istihdamına etkisine ilişkin katılımcı görüşleri incelendiğinde; katılımcıların çoğunun, bu destek ile meslek lisesi mezunlarının istihdamının artacağını düşündükleri görülmektedir. Gül (2008) çalışmasında mesleki ve teknik eğitimin çekiciliğini sağlamak için, mezunlarının istihdam süreçlerinin de düşünülmesinin zorunlu olduğunu, istihdama katkı sağlayacak uygulamalar sayesinde daha çok başarılı gencin mesleki ve teknik eğitime yöneleceğini belirtmiştir. Bu çerçevede işverene verilen kredinin hangi ihtiyaçlar için kullanıldığının takip ve denetimi, programın amacına ulaşması için önem arz etmektedir. İşverenlerin kredileri, mesleki eğitim mezunu kişilerin istihdamında kullanırken mevcut çalışan sayısını koruması ve istihdamını arttıracak yeni iş imkânları yaratması da ön plana alınmalıdır.

Çalışmada, Kayseri ili için mobilya sektöründe yeterli niteliğe sahip personel bulmakta zorlanılan mesleklerin başında “mobilya döşeme işçisi” ve “mobilya terzisi” geldiği görülmüştür. Bu duruma neden olarak da özellikle kişilerin ücret beklentilerinin yüksek olması gösterilmiştir. Çalışan sayısı elli kişi üzerinde olan kurumsal firmaların genelde meslek ve statü bazında belirledikleri ücret politikaları vardır ve işçi sendikalarıyla yaptıkları toplu sözleşmeler gerekçesiyle belirlenen ücretlerin dışına çıkamamaktadırlar. Buna karşın daha küçük ölçekli mobilya imalatçısı işletmeler, fason üretimler yapmakta ve iş yoğunluğunun fazla olduğu dönemlerde çalışan bulabilmek için sektördeki maaş ortalamasının çok üzerinde ücret teklif ederek personel istihdam etmek istemektedirler. Ücreti öncelikli olarak gören kişiler dolayısıyla daha fazla ücret veren bu işletmelerde çalışmayı tercih etmektedirler. Bu nedenle kurumsal mobilya firmaları söz konusu mesleklere sahip kişilere sürekli ihtiyaç duymakta ve işgücü

taleplerini karşılamakta güçlük yaşamaktadır. Firmaların belirtilen mesleklerde yeterli niteliğe sahip personel bulmakta güçlük çekmelerinin diğer bir nedeni olarak da meslek lisesi mobilya bölümü mezunlarının alanlarına ilişkin çalışma ortamlarını beğenmemeleri gösterilmiştir. Katılımcılar ifadelerinde, istihdam edilen bazı mobilya bölümü mezunlarının; işletmedeki üretim ortamını kirli, tozlu, gürültülü ve rahatsız edici bulduklarını belirtmişlerdir. Bu ortamlarda çalışmamak için de kendi alanları dışındaki mesleklerde; daha konforlu, ferah, temiz ve gösterişli olan AVM gibi mekânları tercih ettiklerini vurgulamışlardır. Gençler artık bedensel faaliyeti yoğun işlerde çalışmaktan ziyade, masa başı ya da garsonluk, tezgâhtarlık gibi sosyal ortamlarda yer alabileceklerini düşündükleri hizmet sektörü ağırlıklı işleri tercih etmektedirler. Söz konusu tercih değişiminin televizyonda, internette ve özellikle sosyal medyada gördükleri tüketim odaklı yaşam tarzlarının, gençler üzerindeki etkisiyle de ilişkili olabildiği düşünülmektedir. Ayrıca katılımcılar bu mesleklerde eğitim almış iş arayan sayısının yeterince olmamasını da sebep olarak göstermişlerdir. Meslek liselerinde özellikle bu mesleklerde öğrenci yetiştirmeye yönelik bölümlerin yeterince olmadığı, bazı okullarda “mobilya üretim teknolojisi” dalındaki atölye dersleri kapsamında mobilya döşeme eğitimlerinin verildiği belirtilmektedir. Bölümler şehrin ihtiyaç ve işgücü talepleri dikkate alınarak açılmalı, eğitim programında en çok ihtiyaç duyulan bu mesleklere ağırlık verilmesi değerlendirilmelidir.

Çalışmaya katılan İK'lara son olarak mobilya sektörü için ihtiyaç duyulan işgücünün meslek liselerinde istenilen özelliklerde yetiştirilip ihtiyacın tam olarak karşılanabilmesi hususunda; önerileri sorulmuştur. Katılımcıların görüşleri içerisinde okul kategorisinde staj uygulamalarının yeniden düzenlenmesi ve denetimlerinin düzgün yapılması gerektiği düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Meslek liseleri ile firmalar arasındaki işbirliğinin artırılması, bölümlerin okulun bulunduğu şehrin işgücü piyasasının yerel ihtiyaçları doğrultusunda açılması, alana ilişkin ders müfredatının güncellenmesi ve atölyelerin makine ve teçhizat açısından yenilenerek atölye uygulama derslerinin artırılması da verilen öneriler arasındadır. Meslek lisesi idareci ve öğretmenlerinin mobilya alanında üretim yapan ve bu alandan mezun olan öğrencilerin iş başvurusu yapabileceği işletmelerle iletişim halinde olması, üretim sürecine ilişkin güncel gelişmeleri takip etmesi, ders müfredatlarını sektöre entegre etmesi mezun olan öğrencilerin alandan uzak kalmamasını, mobilya alanında meydana gelecek teknolojik gelişmelere hakim olmasını sağlayacaktır. Çobanoğlu & Tuncel (2010) çalışmalarında; işverenlerin, okul-sanayi işbirliğinin yetersiz olmasını meslek liselerinin en önemli sorunu olarak gördüklerini ve beceri eğitimi konusunda okul-işletme bağının daha güçlü olması

gerektiğini düşündükleri sonucuna ulaşmışlardır. Yine aynı çalışmada; işverenlerin, öğrencilere meslek seçimi hususunda bilimsel yaklaşımların benimsenmesi gerektiği ve okullara teknolojik destek sağlanması ile bu sorunların çözüleceğini düşündükleri, tespiti yapılmıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde mesleki ve teknik eğitim veren kuruluşların, bu süreçlere uyum sağlamaları, rekabet ortamında gelişmelerini sürdürebilmeleri için, mesleki ve teknik eğitim alanındaki değişim ve gelişimleri dikkate alarak bunlara uygun değişimleri gerçekleştirmek amacıyla kuruluşlarını yeniden yapılandırmaları oldukça önemlidir (Özkan, 2009). Katılımcılar meslek liselerinin öğrenci kabulüne ilişkin de öneriler sunmuşlar, bu okulların öğrencilerin yetenek ve becerileri doğrultusunda kayıt almalarını istemişlerdir. Meslek liselerine girişlerde uygulamalı yetenek sınavı yapılmasının, meslek alanına ilgi duyan ve özellikle bu alanda eğitim almayı isteyen öğrencilere eğitim verilmesinin; öğrencilerin öğrenim sürecindeki güdülenmelerini de artıracığı değerlendirilmektedir.

Katılımcıların aileler açısından önerileri dikkate alındığında ailelerden meslek liselerinin amaç ve işlevi ile çocuklarının ilgi ve yeteneklerini bilmeleri; çocuklarını meslek liselerine yönlendirirken bunlar arasındaki uyumu dikkate almaları istenmektedir. Ailelerinin zorlaması ile yetenek, beceri ve ilgilerine uygun olmayan meslek liselerinde eğitim almak zorunda kalan öğrenciler, eğitim sürecinde alanlarına ilişkin gerekli beceri ve deneyimi kazanmadan mezun olmaktadır. “En azından lise mezunu olur.” düşüncesi ile aileleri tarafından istemedikleri alanlarda eğitim almaya zorlanan öğrenciler mezuniyetleri sonrasında mobilya alanında çalışmak istememekte; farklı mesleklere yönelmektedirler. Afşar, Aksoy Mıhoğlu & Suna (2018) işsizlikle mücadelede meslek eğitiminin önemi üzerine yaptıkları çalışmalarında mesleki eğitim alan öğrencilerin mezuniyet sonrasında kendi mesleklerini icra etmedikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu sorunun giderilmesi için de bilinçlendirme faaliyetlerinin artırılmasının yanında yeni teşvik programlarının geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Bu çerçevede meslek liselerindeki eğitimin amaç ve işlevi, okul bünyesindeki her bir alanda alınacak eğitimler sonucu hangi mesleki becerilerin kazanılacağı, meslekteki istihdam oranları ve mesleğin geleceği hakkında aileler bilgilendirilmelidir. Bunun için İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurullarının planlama ve organizasyonunda; İl Milli Eğitim Müdürlükleri ve İŞKUR İl Müdürlükleri gibi kurumların öncülüğünde, sekizinci sınıf öğrencileri ve ailelerinin birlikte katılacağı seminerler, meslek tanıtım toplantıları düzenlenebilir. Böylece meslek lisesinde eğitim almak isteyen öğrencilerin kendilerine uygun olan bölümlerin farkına varmaları, bilinçli olarak mesleki alan tercihi yapmaları; ailelerin de çocukları için uygun bölümleri keşfetmeleri hususlarında bir farkındalık yaratılabilir.

İlk ve ortaöğretimde mesleki yönlendirme konusundaki yetersizlikler ve yanlışlıklar kendi başına ciddi bir sorun olmakla birlikte, istihdam sorununun yanında farklı birçok ekonomik ve sosyal problemin de ortaya çıkmasındaki temel nedenlerdendir. Meslek liselerinin öğrenci kabulünde aradığı şartlar, bu okulları akademik başarısı düşük olan öğrencilerin tercih ettikleri okullar haline gelmesine neden olmuştur. Herhangi bir ortaöğretim kurumuna yerleşemeyen öğrencilerin son çare olarak düşünüp bu okullara kolayca kayıt yaptırabilmesi, meslek liselerinin öğrenci portföyüne de olumsuz yansımıştır. İlgi ve becerilerine uygun olmayan mesleki alanlarda eğitim almaya başlayan öğrenciler zamanla okulu bırakma, derslere girmeme ya da okul disiplin kurallarına uymama davranışları sergilemeye başlamaktadırlar. Gülhan (2017) çalışmasında son yıllarda ortaöğretim kurumlarının tercih sürecinde; meslek liselerine olan öğrenci talebinin hem yerleşme puanı hem de tercih eden öğrenci sayısı açısından düşük seviyelere inmesinin, toplumun bu okullara yönelik talebinde ciddi bir düşüş olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Bu durumun nedeni ise bu okullara yönelik gelişmiş olumsuz algıdır. Meslek liselerinin kendilerinden beklenen görevleri yerine getirebilmeleri, kalifiye personel yetiştirebilmeleri; iş çevrelerinden ve toplumdan daha fazla destek almaları ile mümkün olabilecektir (Çobanoğlu & Tuncel, 2010).

Toplum nezdinde mesleki eğitime ve bir meslek sahibi olmaya hak ettiği değerin verilmesi ve toplumda bunlara yönelik algının pozitif yönde artırılması gereklidir (Afşar vd., 2018). Meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin kendilerini önemli ve saygıdeğer hissetmeleri için toplum olarak yeni değerlerin benimsenmesi, bu liselerde eğitimi verilen mesleklerin de toplum içinde üst düzey meslekler olarak görülen diğer meslekler kadar değerli ve gerekli olduğunun kabul edilmesi sağlanmalıdır. Bu okulların esas işlevlerini topluma hatırlatmaya ve toplumun olumsuz algısını değiştirmeye yönelik çalışmalar yapılması elzemdir.

Kaynakça

- Afşar, B., Aksoy Mihoğlu, B. ve Suna, S. (2018). *İşsizlikle Mücadelede Mesleki Eğitimin Önemi ve Firmaların Mesleki Kurslara Bakışı: Konya İli Örneği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 21(2), 407-416.
- Aslantürk, M. (2014). *Türkiye’de Mesleki Teknik Eğitimin Yaşadığı Sorunlar ve Çözümleri Konusunda Mesleki Eğitim Yöneticileri, Meslek Dersleri Öğretmenleri ve Eğiticilerin Görüşlerinin İncelenmesi*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Cice,Y. ve Balkar,B. (2020). *Mesleki ve Teknik Eğitim Sisteminin İstihdam ve Ekonomik Büyüme Açısından İşlevselliğinin Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 53(2), 781-814
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry & Research Design Choosing Among Five Approaches*. Sage Publications.
- Çobanoğlu, F., Tuncel, İ. (2010). *Mesleki Eğitimin Sorunlarına İlişkin İşverenlerin Görüşleri*, International Conference on New Trends in Education and Their Implications 11-13 Kasım, Antalya - Türkiye.
- Durmuşçelebi, D. ve Deliktaş, M. (2016). *Meslek Liselerinde Yaşanan Sorunlar ve Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleriyle İlişkisi - Kayseri İli Örneği*. https://www.researchgatenet/publication/309613058_Meslek_liselerinde_yasanan_sorunlar_ve_ogretmenlerin_tukenmislik_duzeyleri_ile_iliskisi_-_Kayseri_ili_ornegi (Erişim Tarihi: 09.05.2022)
- Gül, H., (2008). *Türkiye’nin Eğitim Sorunları, AKP’nin Eğitime Bakışı ve Çözüm Önerileri*, Toplum ve Demokrasi, 2(3), 181-196.
- Gülhan, A. (2017). *Meslek liseleri yöneticileri gözüyle meslek liselerinin önemi, mevcut durumu, sorunları ve çözüm önerileri*. Tezsiz yüksek lisans projesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Pamukkale Üniversitesi. Denizli.
- İŞKUR Web, (2022). *İşbaşı Eğitim Programları*, Türkiye İş Kurumu Web Sitesi <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-isgucu-programlari/isbasi-egitim-programlari/> (Erişim Tarihi: 09.05.2022).
- Kıymet, Ç. ve Çakır, R. (2021). *Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Okullarında Beceri Eğitimi Uygulamalarının Etkinliğine İlişkin Beklentiler*, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(1), 20-47.
- Ko, W. H. (2008). *Training, Satisfaction with Internship Programs, and Confidence about Future Careers among Hospitality Students: A Case Study of Universities in Taiwan*. Journal of Teaching in Travel and Tourism, 7(4), 1-15.
- KOSGEB Web, (2022). *Mikro ve Küçük İşletmelere Hızlı Destek Programı*, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Web Sitesi <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/destekdetay/7786/Mikro-ve-Kucuk-Isletmelere-Hizli-Destek-Programi> (Erişim Tarihi: 09.05.2022).
- MEB, (2006). *Endüstri Meslek Liselerinde Verilen Eğitim Ve Mezunlarının İstihdam Durumlarının Değerlendirilmesi Araştırması*, Eğitimi Araştırma Ve Geliştirme Dairesi

- Başkanlığı(EARGED)
http://etogm.meb.gov.tr/earged/earged/eml_ders_mezun_istihdam_durumu.pdf(Erişim Tarihi: 09.05.2022)
- MEB, (2019). *Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara
https://abdigm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_11/11112345_Stratejik_Plan_2019_2023.pdf (Erişim Tarihi: 09.05.2022)
- MEB Web, (2022a). *Mesleki ve Teknik Eğitimin Amacı*, Milli Eğitim Bakanlığı Web Sitesi
<https://meslegimhayatim.meb.gov.tr/hakkimizda/mesleki-ve-teknik-egitimin-amaci> (Erişim Tarihi: 09.05.2022).
- MEB Web, (2022b). *Kariyer, Staj*, Milli Eğitim Bakanlığı Web Sitesi
<https://meslegimhayatim.meb.gov.tr/kariyer/staj> (Erişim Tarihi: 09.05.2022).
- MEB Web, (2022c). *Okul/Alan/Dal Arama*, Mesleki ve Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Web Sitesi, <https://mtegm.meb.gov.tr/kurumlar/?ara> (Erişim Tarihi: 09.05.2022).
- MOBSAD Web, (2022). *Haberler: Sanayicilerin Eleman Sorunu Artıyor*, Mobilya Sanayi İş Adamları Derneği Web Sitesi, <https://www.mobsad.com/sanayicilerin-eleman-sorunu-artiyor/> - 20 Nisan 2022 tarihli Ülke TV Haberi (Erişim Tarihi: 09.05.2022).
- MYK Web, (2022). *Belge Zorunluluğu*, Mesleki Yeterlilik Kurumu Web Sitesi
<https://www.myk.gov.tr/index.php/tr/haberler/57-yeterlilik/1992-belge-zorunluluuna-ilikin-skca-sorulan-sorular> (Erişim Tarihi: 09.05.2022).
- Olca, A. ve Düzgün, M. (2015), *Turizm Sektörünün İstihdam Niteliğinin Öğrencilerin Kariyer Planları Üzerindeki Etkisi*, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/117661>
- ORAN, (2021). *TR72 Bölgesi'nde Öne Çıkan Sektörler Raporu*, Orta Anadolu Kalkınma Ajansı, Kayseri, Nisan 2021,
(https://www.oran.org.tr/images/dosyalar/20220105164314_0.pdf).
- Özet, İ. (2014). *Kent Araştırmaları ve Nitel Yöntem*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Özkan, H. H. (2009). *Mesleki Teknik Eğitimde İnovasyon İhtiyacı*. I Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongre Kitabı, Çanakkale.
- Palinkas LA, Horwitz SM, Green CA, Wisdom JP, Duan N. & Hoagwood K. (2015). *Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research*. Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research, 42(5), 533-44.
- Polat, Ş. (2018). *Meslek Lisesi Öğrencilerinin Kişisel ve Mesleki Yetkinlik Düzeylerine İlişkin Görüşleri*, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 19(2), 102-1217.
- Richardson, S. (2008). *Undergraduate Tourism and Hospitality Student Attitudes Toward a Career in the Industry: A Preliminary Investigation*, Journal of Teaching in Travel and Tourism, 8(1), 23-46
- Tamer, M.A. ve Özcan, M. (2014). *Örgün Mesleki ve Teknik Eğitim Sisteminin Mesleki Eğitimin Paydaşlarınca Değerlendirilmesi*, Milli Eğitim Dergisi, 44(203), 205-224.

- Ulay, G. (2015). *Mobilya Eğitiminde Sanayi Stajının Önemi Ve Örnek Bir Uygulama*. Selçuk Üniversitesi Selçuk Teknik Dergisi, 3. Ulusal Mobilya Kongresi Özel Sayısı, 452-466
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2012). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (9. baskı)*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11.baskı)*. Ankara: Seçkin.
- 3308 Sayılı Kanun (1986). *Mesleki Eğitim Kanunu*, Resmi Gazete: 19.6.1986-19139
- 4447 Sayılı Kanun (1999). *İşsizlik Sigortası Kanunu*, Resmi Gazete: 08.09.1999-23810

Extended Abstract

In all sectors of production, there is a rapid development with technology. Depending on this development and change, the personnel profile needed in the labour market also changes and the importance of harmony in the education-employment relationship increases. By increasing the qualifications of the education workforce and the labour force participation rate; It also constitutes the cyclical reason for technological progress and innovations in production. In order not to fall behind in the race for development and development, harmony in the education-employment relationship must be ensured. Considering that vocational high schools, which constitute the main structure of vocational education in Turkey, train personnel for the labor market; the level of meeting the expectations of the relevant sector of the graduates of these high schools is very effective in their employment. This study was carried out in order to reveal the employers' perspectives on the problems and solutions, within the framework of the vocational education-employment relationship, regarding the employability of vocational high school graduates, specific to the furniture department. In the study, which was designed with a phenomenological pattern, in-depth interviews were conducted with ten human resources managers selected from furniture companies operating in the province of Kayseri, where the furniture sector is at the forefront, and their opinions were taken on eight topics. Semi-structured interview forms created by the researchers were used in the interviews. The data obtained as a result of the interviews were analysed with content analysis. As a result of the research, it was seen that all of the participants preferred vocational high school graduates for personnel employment in the furniture sector. The main reason for this is that people with vocational high school education have more professional knowledge, learn the job more easily, and have work discipline compared to other high school graduates. It has been observed that human resources managers mostly have a positive attitude towards the recruitment of newly graduated vocational high school graduates without work experience. They think the technical knowledge of these people sufficient for employment. It is thought that students, who can make applications thanks to vocational courses, realize the dangers and risks they may encounter in the sector during their education and have general knowledge about occupational health and safety in their fields. On the other hand, there are human resources managers who do not want to employ inexperienced graduates in their companies. If the managers hire inexperienced people; they think that in the process until the person learns the job, mass production will be disrupted and the company will experience financial loss. It has been seen as a priority condition for employment that people who have just graduated from vocational high school should be included in the orientation training at the workplaces and that they should learn the job under the guidance of an experienced employee/foreman at the beginning of the job. When the functionality of the

education in vocational high schools is evaluated, it has been among the results that the curriculum of the courses is not up-to-date and does not undertake the function of raising the workforce needed by the sector. In the study, when vocational high schools are evaluated in terms of their machinery and equipment; it is thought that the machines in the schools are old and lagging behind those used in the sector. In addition, the number of machines in the application classrooms is insufficient for each student to practice for a sufficient time. In addition, it has been among the results that the knowing and willing participation of the students in vocational education is very important and necessary in terms of ensuring the educational gains. In the research conducted specifically for the province of Kayseri, it was observed that the number of vocational high schools with furniture branch was insufficient to meet the needs of the province. When the number of schools providing education in the field of furniture and the number of students studying in this field are compared with the number of firms and employment in the furniture manufacturing sector, the number of people who will graduate from this field is not enough to meet the labour force in the furniture sector on a local basis.

According to the participant opinions in the research; It has been determined that the duration of the internship applications of vocational high schools is insufficient in terms of gaining professional skills and the internships are not seriously supervised. In order to increase the effectiveness of internships, internship periods should be extended and internships should be followed more closely. On the other hand, the support and incentives provided at the workplaces are also beneficial for intern students; it is thought that interest-free loan support will increase the employment of vocational high school furniture department graduates. Within the scope of the study, it has been seen that "furniture upholstery worker" and "furniture tailor" are among the professions that have difficulty in finding personnel with sufficient qualifications in the furniture sector for the province of Kayseri. The reason for this situation is the low number of job seekers who graduated from the field of furniture, as well as the high wage expectations of people with these professions. However, some of the employed furniture department graduates; it was observed that they found the production environment in the enterprise dirty, dusty, noisy and disturbing. In order not to work in these environments, in professions other than their own fields; it was emphasized that they preferred more comfortable, spacious, clean and ostentatious places. According to this; now, young people prefer to work in the service sector, where they think that they can take place in social environments such as sitting down to work or waitress, clerkship rather than working in jobs with intense physical activity. In line with the opinions of the participants on the training of personnel with the desired professional qualification; the importance of school, family, student and society's perspective on vocational education was emphasized and it was emphasized that the negative perception of these stakeholders in general should be changed in a positive way. It is thought that the internship practices at the school level should be rearranged. Cooperation between vocational high schools and companies should be increased, course curricula should be integrated into the sector, and departments should be opened in line with the needs of the labour market of the city where the school is located. Regarding the admission of students to vocational high schools; Students are required to register in line with their abilities and skills. It is thought that the aptitude test application for entry to vocational high schools should be given to students who are interested in the profession and especially who want to receive education in this field. The conditions sought by vocational high schools in student admission have caused these schools to become schools preferred by students with low academic success. Families should know the purpose and function of vocational high schools, and their children's interests and abilities; while directing their children to vocational high schools, they are asked to consider the harmony between them. It is seen that students with low academic success are mostly directed to these high schools by their families. For this reason, it is not just that families get their children a high school diploma; since they want the relevant field, they are expected to register. The interest and desire of the students to the

department they are enrolled in is considered very important in terms of continuing the school and gaining professional skills. On the other hand, students who start to receive education in vocational fields that are not suitable for their interests and skills begin to exhibit behaviours such as dropping out of school, not attending classes or not complying with school discipline rules. This situation causes a negative perception towards vocational high schools in the society. Vocational education and having a profession should be given the value they deserve in the eyes of the society and their perception in the society should be increased in a positive way. It is important to carry out studies that will remind the society of the basic functions of these schools and change the negative perception of the society.